

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

XXXIX. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1910.
A MAGYAR NYELVŐR KIADÓHIVATALA.

NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET
Nyelvészeti osztály
1964. évi 64 F 4235/75

A Magyar Nyelvőr 1910. évi dolgozótársai és gyűjtői.

<p>Ádám Imre Ady Lajos Ágner Lajos Alexics György 5 Alföldy Marcell Alszeghy Zsolt Balassa József Balás Károly Baráth Ferenc 10 Beke Ödön Bellosics Bálint Benkóczy Emil Bérczi Fülöp Berczik Árpád 15 Böngérfi János Bíró János Borbély György Borbély István Borsody László 20 Brassai Sámuel Bucsak Béla Buzás Dezső Csapodi István Csefkő Gyula 25 Cserna Andor Csúri Bálint Czuppon Elek Dávid Pál Deák Farkas 30 Egri Anna Fábíán Imre Feleki Pál Fest Aladár Filológus 35 Fokos Dávid Galambos Dezső Gárdonyi József Germanista Gombos F. Albin 40 Gubica I. Imre</p>	<p>Győrffy István Gyulay Ferenc Hamvai Erzsébet Harmos Sándor 45 Harsányi Pál Hartyáni Zoltán Historikus Horák István Horger Antal 50 Ispánovits Sándor Kalmár Elek Kántor Mihály Kardos Lajos Kazay Gyula 55 Kemenes Péter Kertész Manó Keszthelyi Miklós R. Klauber Teréz Komjáthy Sándor 60 Kovács Asztrik Kovács Márton Kovács Zoltán Kőrösi Sándor Kropf Lajos 65 Lakatos Jusztin Maday Gyula Magassy Antal Mariánovics Milán Mészöly Gedeon 70 Mikszáth Kálmán Molecz Béla Muresanu Szabin Nászay Erzsébet Németh Sándor 75 Öreg Tanító Ósz János Pál András Parászka Gábor Peisner Ignác 80 Peleskei Pál</p>	<p>Philanthus Prohászka János Quintus Réthei Prikkel Marián 85 Riedl Frigyes Rubinyi Mózes Sándorfi Dezső Sass János Schön József 90 Sebestyén Imre Sebestyén Károly Seemann Gábor Simai Ödön Simonyi Rezső 95 Stípula József Szabó Dezső Szabó István Szabó Sándor Szász Béla 100 Szathmáry Ferenc Székely János Szentgyörgyi Dénes Szilágyi Ádám Szini Péter 105 Szinnyei József Szlávik Ferenc Sztrokay Lajos Szűcsi József Terebesi László 110 Tolnay Ákos Trencsényi Károly Vámbéry Ármin Várady Zsigmond Varga Ignác 115 Vértesy Dezső Vértesy Jenő Vikár Béla Viski Károly Id. R. Vozáry Gyula 120 Zoltvány Irén</p>
---	--	--

TARTALOM-JEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

	Lap
<i>Beke Ödön:</i>	Megfejtetlen névragok 194
	A -ság -ség képző történetéhez 252
	Szófejtések 312, 361
<i>Biró Sándor:</i>	Mikszáth mondatszerkesztése 57
<i>Borbély György:</i>	Zengd és zengjed 155
<i>Borbély István:</i>	A Heltai-féle biblia 208
<i>Borsodi László:</i>	Magyar köszöntések 110
<i>Brassai Sámuel:</i>	Öreg ábéce 7, 67
<i>Buzás DEXSŐ:</i>	Az új polgári perrendtartás 356
	Hogyan írjunk a népnek 418
	A metafora 343
<i>Csűri Bálint:</i>	A tatatóvárosi nyelvjárás 17, 73
<i>Fábián Imre:</i>	Ki is hát a labanc? 114
<i>Fest Aladár:</i>	A -nott nól ni ragok eredetéről 158
<i>Fokos Dávid:</i>	Az alföldi szarvasmarhák megjelölései 162
<i>Györffy István:</i>	Egy ismeretlen magyar hangtörvény 289, 337, 385
<i>Horger Antal:</i>	Visszaélés a névelővel 453
<i>Kardos Albert:</i>	Az egyenrangú mondatrészek történetéhez 397, 441
<i>Kertész Manó:</i>	Néhány népnévről 258
<i>Kovács Márton:</i>	A magyar halászat nyelvéhez 299
<i>Mariánovics Milán:</i>	Szláv jövevényszavainkhoz 249
	Magyar-szláv mondat szerkezetek 304
<i>Mikszáth Kálmán:</i>	A népmese 63
<i>Muresanu Szabin:</i>	Berzsenyi mint nyelvújító 201
<i>Németh Sándor:</i>	Illetve, illetőleg 254
<i>Rubinyi Mózes:</i>	Mikszáth nyelvművészete 49
<i>Seemann Gábor:</i>	Irodalmi izetlenségek 107
	Visszaélés a névelővel 453
<i>Simai Ödön:</i>	Kétes magyarázatok 22
<i>Simonyi Zsigmond:</i>	Névragozásunk történetéhez 1
	Hangrövidítő képzők 64
	Sajnál és családja 193
	A tagadásról 241
	Az Apor-kódex 409
	A perrendtartás nyelvéről 413
	Szóegyeztetések 433
<i>Szücsi József:</i>	Petőfi költői nyelve 12
<i>Terebesi László:</i>	Népiességek Ágai Adolf tárcáiban 307
<i>Trencsény Károly:</i>	Ki is hát a labanc? 112
<i>Várady Zsigmond:</i>	A perrendtartás nyelvéről 413
<i>Viski Károly:</i>	Komjátí Benedek nem bibliatordító 97, 145
<i>Zolnai Gyula:</i>	A Budapesti és Németújvári Glosszák 460

Ismertetések.

Magyar elemek az erdélyi szászok nyelvében (Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch). <i>Peisner Ignác.</i> 85
Ecséri Lajos. A szegény ember. <i>Molecz Béla.</i> 88
Finnugor nyelvtudomány (Szinyei József: Magyar nyelvhasznítás. Finnisch-Ugrische Sprachwissenschaft). <i>Beke Ödön.</i> 121
Magyar nyelv németek számára (Balassa J. és Palóczy L. könyve). <i>Balassa József.</i> 127

	Lap
Vikár Béla Kalevalája. <i>Beke Ödön</i>	164
Réthei Prikkel Marián. Sándor István nyelvtudománya. <i>Simai Ödön</i>	174
Pintér Jenő Irodalomtörténete. <i>Rubinyi Mózes</i>	214
Rubinyi M. Mikszáth K. stílusa és nyelve. <i>Szűcsi József</i>	215
Hevesi Sándor. Az előadás művészete. A színjátszás művészete. <i>Balassa József</i>	264
Turáni hangok. (Bán Aladár és Zempléni A.) <i>Vikár Béla</i>	266
Radó Antal. A fordítás művészete. <i>Sebestyén Károly</i>	270
Nyelvészeti értekezések. <i>Simonyi Zsigmond</i>	313
Kaiblinger Fülöp. Brassai nyelvtanítási reformja. <i>Kertész Manó</i>	422
Bernáth Lajos. Huszonnégy esztendő. <i>Simonyi Zsigmond</i>	423
Maday Ferenc. Rövid magyarázat. <i>Borbély István</i>	366
Maday Gyula. A költői nyelv és Csokonai. <i>Szűcsi József</i>	368

Nyelvművelés.

	Lap		Lap
Idegen szók divatja. <i>Keszthelyi Miklós</i>	25	Eötvös Károly és a névelők. <i>Baráth Ferenc</i>	273
Egyivásu, egyvivásu. Ádám Imre. Szerkesztőség.....	26, 131	Hazajáró lelkek. <i>B-i J-s</i>	274
A furcsa összetételekhez. <i>Keszthelyi Miklós</i>	28	A föltételes mód használatához. <i>Simonyi Zsigmond</i>	319
Pedál. <i>Ádám Imre, Gárdonyi József</i>	28, 133	Az asszony címe. <i>S. R.</i>	321
Hibás szórend. <i>Antibarbarus</i>	90	Lapszemle. <i>Antibarbarus</i>	322
Zseniroz. <i>Hamvai Erzsébet</i>	91	Affektál. <i>Egri Anna</i>	370
A vonatkozó névmás használatához. <i>Kemenes Péter</i>	132	Furcsa nyereségek. <i>Simonyi Zsigmond</i>	371
Divatos idegen szók. <i>Quintus, Feleki Pál</i>	134	Olvasás közben. <i>Öreg tanító</i>	372
A Tanáregyesületi Közlöny dicséreti. <i>Peleskei Pál</i>	216	Főlösleges idegen szók. <i>Tolnay Ákos</i>	373
Felső fok és tárgyaz ragozás. <i>Kemenes Péter</i>	218	Nyelvparalízis. <i>Antibarbarus</i>	374
Nyelvjáráás és irodalmi nyelv. <i>Szász Béla</i>	218	Pályázatok magyar szavakra. <i>Szász Béla</i>	375
A hivatalos stílus. <i>Germanista</i>	220	Exhumálás. <i>Bercsik Árpád</i>	424
Úton-útfélen. <i>Antibarbarus</i>	272	Panta rhei. <i>Antibarbarus</i>	425
		Magyartalanságok. <i>Vertessy Dezső</i>	425
		»Nyelvészkedés«. <i>Antibarbarus</i>	475
		Tól-e vagy által? <i>Buzás Dezső</i>	476

Magyarázatok, helyreigazítások.

Kendő. <i>Prikkel Marián, Simai Ödön, Vámbéry Ármán</i> 29, 277, 324	<i>Simonyi Zsigmond</i>	94
A vogul -tel rag. <i>Beke Ödön, Fokos Dávid</i>	Növénynevek. <i>Philanthus</i>	95
Helynevek. <i>Germanista</i>	Két különös régi szóról. <i>Prikkel Marián</i>	135
A jelzős szerkezetek.....	Esztergom eredete. <i>Mariánovics Milán</i>	136
A hajdúk beszéde. <i>Maday Gyula</i>	Megmagyarázatlan régi szó. <i>Mészöly Gedeon, Kalmár Elek, Czuppon Elek</i>	137, 229
Néhány észrevétel. <i>Alexics György</i>	A tudatlan szó jelentéstörténetéhez. <i>Harmos Sándor</i>	139
Szápoly, szapoly, szapu. <i>Simonyi Zsigmond</i>	Palinodia. <i>Szász Béla</i>	140
Arany János nyelvéhez. <i>Kovács Márton</i>	A beretva sarjúja. <i>Galambos D., Sztrokay L.</i>	140, 229
Ótet, aztat, eztet. <i>Czuppon Elek</i>	Élyány. <i>Kovács Márton</i>	177
Szólásegyezések. <i>Fokos Dávid</i>	Közel. <i>Vikár Béla, Csapodi I.</i>	
Az Árpádkori szóvégi u betűk.....		

	Lap		Lap
<i>Beke Ödön</i>	275.	Vásárhelyi András énekéhez. <i>Simonyi Zsigmond</i>	324
A héifalusi csángók nyelvéről. <i>Pál András</i>	180	Nyelvet fogni. <i>Historikus</i>	324
Attólán fogva. <i>Keszthelyi Miklós</i>	181	Az egri lány. <i>Hartyáni Zoltán</i>	325
Makra, mokra. <i>Szilágyi Ádám</i>	182	Arany János nyelvéhez. <i>Kovács A., Kertész M.</i>	325
Arany mondattanához. <i>Simonyi Zs., Kovács Asztrik, Fokos Dávid</i>	220, 431	Tájszókrol <i>Szentgyörgyi Dénes, Harsányi Pál, Szathmáry F., Sándorfi Dezső</i>	327
Néhány szó Lehr Albert Arany-magyarázataira. <i>Vértessy Jenő</i>	223	Fenkölt. <i>Simai Ödön</i>	376
A -nőt, -nól -ni ragokról. <i>Beke Ödön, Fokos Dávid</i>	224	Szófölöség. <i>Lakatos Jusztin</i>	377
Egy régi szólásmód. <i>Kertész M.</i>	230	Személynevek mint köznevek. <i>Szilágyi Ádám</i>	378
Ahol a papok táncolnak. <i>Csapodi István, Szabó István, Czuppon Elek</i>	231, 279	Német jöv. szók. <i>Germanista</i>	378
Szesztra. <i>Kovács Márton</i>	232	A fosztó képzőhöz. <i>Kovács A.</i>	379
Part. <i>Körösi Sándor</i>	276	Félreértett közmondások. <i>Keszthelyi Miklós</i>	379
Hogyan. <i>Simai Ödön</i>	276	Letett létlenné tenni. <i>Kertész M.</i>	380
Jókainak egy félreértése. <i>Szilágyi Ádám</i>	279	Berzsenyi nyelvtíjtásához. <i>Muresanu Szabin</i>	380
Ha mikor, ha midőn. <i>Fokos Dávid</i>	280	Vándor magyarok. <i>Historikus</i>	426
Egy rejtélyes tájszó. <i>Simonyi Zsigmond</i>	280	Agglant. <i>Szinnyei József</i>	427
Rántotta vagy rátotta? <i>Cserna Andor</i>	281	Viadalom. <i>Riedl Frigyes</i>	428
Május hurka, piritus. <i>Kovács M.</i>	281	Gileád balsamuma. <i>Alszeghy Zolt</i>	428
Egy rejtélyes hangviszony. <i>Kovács Márton</i>	323	Nyomóríd v. vendégoldal? <i>Ady Lajos</i>	429
		Felelő nap. <i>Kardos Lajos</i>	430
		Főnévi tövégzetek. <i>Pröhle Vilm.</i>	479

Egyveleg. Vegyes.

Néphumor.	141	Tolvajszótár 1782-ből. <i>Györffy I.</i>	328
Nyelvigazítás.	141	A nép helységnévmagyarázata. <i>Kovács Zoltán</i>	329
Látogatás. <i>Simai Ödön</i>	142	Magyar nyelvemlék 1565-ből. <i>Alszeghy Zolt</i>	361
Katának nyílik az esze. <i>Komjáthy Sándor</i>	143	Végrendelet 1579-ből. <i>Zoltványi Irén</i>	300
Strena. <i>Historikus</i>	183	Adatok irodalmi nyelvünk szótárához. <i>Galambos Dezső, Prohászka János</i>	114
A magyar ló ismertető jele. <i>Budapesti Hirlap</i>	183	A Nyelvtörténeti Szótárhoz. <i>Deák Farkas, Simonyi Zs.</i> ..	260
A magyar »nemes« külföldön. <i>Kr. L.</i>	232		
Idegen szavak a köznyelvben. <i>Szász Béla</i>	232		

Népnyelvi hagyományok.

Állatnevek	334	Házfeliratok	190	Szójátékok	334
Beszélgetések 334, 383		Helynevek 40, 187, 333		Szólás magyarázatok	44
Családnevek 186, 234, 332, 333		Keresztnevek 187, 332		Tájszók .. 36, 185, 236, 237, 330	
Csúfolódó versek .. 47		Kettősnevek	333	Tréfás mondókák .. 335	
Elbeszélések	334	Mesék	282, 381	Verses mondások .. 335	
Elmésség	44	Mikor a nép urasan beszél .. 46, 191, 238			
Egyveleg	45	Népdalok	190		
Gúnynevek 38, 187, 190, 234		Növénynevek	333		
		Szólások .. 41, 184, 237			

SZÓMUTATÓ.

- affektál 370
 agglant 427
 agg sig 252
 ágyú 323, 461, 469
 ahol a papok táncolnak 231, 279,
 ajtót nyit 220,
 431
 akadba menni
 300
 akár 305
 aki 132
 áldomás 86
 aleltség 252
 alig, aligha 247
 alkonyat 201
 áll 433
 által 9, 357, 361,
 413, 476
 ama 9
 apródonként 144
 ártogat 91
 árvácska 95
 Asszonyunk Mária
 401
 asztag 48
 asszú 323
 át 361
 áttó 318
 attólan 181
 avar 434
 az 8, 360
 azon 8, 357
 aztat 93

 baksál 470
 bardumentum
 135
 be 295
 be csak 308
 beljebb 297
 bír 9, 358, 360
 bírálát 202
 bíróviselt 144
 bitság 260
 bókony 300
 bordal 202
 bölcs 337
 bukdoz 327

 cőkör 300
 cuca 331
 czukrászda 273
 csalingós 328
 csésze 258
 csikló 301

 csillag 14
 csipisz 249
 csipél 470
 csizió 259
 csörc 252
 csúnya 250

 dal evedző 300
 dávoría 250
 de 10, 305
 derékpénz 470
 diétázni 427
 divatbáb 202
 dufafa 95
 dugá 300

 e, ez, 10
 é 305
 ébren 470
 égesztel 470
 egres 87
 'egri asszony 223,
 325
 egyazon 11
 egyetsem 245
 egyivású 26, 131
 egy-sem 245
 éj 469
 el 295
 el-ki, el-be 222
 ellik 434
 előkelő 336
 elrestel 92
 élyány 177
 eme 9
 eméng 315
 emez 11
 Erdély 342
 ergye 294
 értekezlet 202
 észközölni 359
 esztendő 293
 esztendő és három
 nap 408
 Esztergom 136
 eszterhaj 279
 évszázad 11
 évtized 11
 exhumálás 424
 ezerjótú 95

 farkas-nevetés
 261
 fej 6
 fejlemény 202
 fekete-szeg 314

 fel 295
 felett 360
 felelőnap 430
 felismer 11
 feljebb 297
 féltételez 11
 fenkölt 376
 fentes 470
 fereferencse⁴⁷⁴
 férjhez megy 94
 fertőtelenítés 322
 fizás 280
 fokozat 202
 folytán 67
 fonal 470
 fő 6
 Födemes 434
 fukar 176
 fűkla 432

 galóca 301
 garda 301
 game, gemics
 301
 geréb, gréb 262
 Gilead balsamu-
 ma 428
 gondvisel 28
 görög 259
 grúz 301
 gujul 327
 gúnya 48
 gúnydal 202
 gyalog paszuly
 95
 gyárt 435
 gyógykovács 274
 gyógygul 471

 habarnica 301
 hajdu 239
 hajlék 66
 hajok 437
 haláló fű 317
 háló 299
 hal pénze 301
 ha mikor, ha mi-
 dőn 221, 280
 hámoz, hánt 436
 hangulat 202
 hant 437
 harap 250
 harmadszeren
 191
 hasmánt 312
 havasalföld 342

 helyen 431
 hékás 96
 hepcias 373
 hiányzik 248
 hibázik 248
 híja 248
 hirnév 405
 hirtelen 274
 hogy 306, 308
 hogyan 278
 hókony 301
 lol volt, hol nem
 volt 305
 hollyan 278
 homlít, homorú
 437
 honn 1, 5
 hont 378
 hosszú 329
 hova hamarabb
 305
 huszonegy 5

 idejekorán 406
 ifju 294
 igen 68
 igyvirág 437
 illeg, illeget 371
 illetve, illetőleg
 254, 359
 indok 359
 iránt 359
 is 308
 ívás 27, 131

 jándék 342
 Jézus Kr. 401
 jogerős 359
 jöllét 203
 jonhó 317, 431
 jósda 372

 kacér 24
 kagyló 293
 kall 437
 kendő 29, 277,
 324
 kendőz 29
 kenyér 438
 képez 68, 360
 képletes 203
 kerék, kerek 312
 két hajnal 92
 kétleni 384
 kezűre 228
 ki 295

- kibukja 327
 kifolyólag 425
 kihantolták 426
 kocsi 427
 komorna 431
 kopja 426
 korács 471
 korszakot alkot
 96
 Kossuth 240
 költség és fáradság 230, 407
 könyék 66
 követség 261
 közel 178, 275
 közvetlen 69
 kulcsár 337
 kum 437

 lábálló 28
 labanc 29, 112
 lábító 28, 133, 169
 474
 lakat 48
 látogatás 142
 láz 432
 lázing 432
 le 295
 leányasszony 445
 legifjabb bíróság
 384
 leh 471
 lelkiület 203
 lépcső 65
 lepke 125
 lettét létlenné
 tenni 325, 380
 levélszekrény 288
 lila 315
 líle, lilik 438
 lolja, lolva 328
 lők 438

 madár 14
 madár-látta 417
 május hurka 281
 makra, mokra 182
 mártély 378
 még 295
 megszul 279
 megyéz 472
 mely 70
 menedékség 263
 meráz 472
 métháló 302
 meztél-láb 248
 míg 70
 mihelyest 364
 milyen 278

 minap 438
 minem 246
 misem 246
 mokra 240
 mórnikál 371
 most 364

 nagyon 4
 nagyobb 4
 ne 244
 négykézláb 93
 nélkül 248
 nem 241, 245
 nem-e 275
 népiskola 203
 népszerűsít 203
 nincsen 242, 395
 ninkell 243
 nosza 293
 nyelvet fogni 326
 nyelvművész 203
 nyelvtudós 204
 nyer 371
 nyomdikó 28, 133
 nyomórúd 429
 nyó, nyű 439

 oláh 260
 olasz 259
 orbánc 250
 orca 176
 orosz 260
 orrod tőle fokhagymás 379
 ország 338
 ótárinca 472
 őfelsége 403
 őkegyelme 403
 Őkörítő 192
 örmény 259
 ötet 93

 paduc 302
 pajzán 250
 Palinódia 140
 papsipka 45
 part 276
 pászta 251
 pattantyú 323
 perpatvar 405
 pirityháló 302
 platajc 303
 pólya 392
 ponty 303
 poszgomba 95
 pózna 391
 presta 135
 próba szerencse
 379

 rábukkan 225
 rágalom 336
 Rákos 427
 rangidősb 359
 rántotta, rátotta
 281
 rejték 66
 remék 66
 rév 276
 révén 70
 rombol 251
 rogasz 318
 rukerc 95

 sajbó 251
 sajna, sajnál 193
 sarjú 140, 229
 sarkantyú 323
 segítség 253
 sehogy 246
 sem, se 247
 semegy 245
 semmi más 401
 senki egyéb 400
 senki, semmi 245
 serke 125
 sincsen 243
 sírhalmomi 475
 sod, sódar 472
 soha 246
 sohse 245
 söfől 303
 sőt 248
 Strena 183
 súly 261
 surk 261
 sütőde 273
 Szabács 259
 szalag 439
 száll 70
 szálloda 273
 szápoly, szapoly,
 szapu 91
 század 71
 szeg 315
 szegű 95
 szellet 415
 szembesít 358
 személyesít 204
 Szentmarja 293
 szépen 4
 szerencsén 258
 szerencsételt 279
 szil 287
 szóbeszéd 405
 szomjú 293
 szög 314

 taksaméter 134,
 192
 Tata 17
 táveszni 437
 tekintet 65
 teli 297
 temletesek 303
 térd 440
 tétém? 473
 tidó 304
 tisztes-fű 95
 tizénegy 5
 tok 251
 tolvaj 440
 tomb 473
 török 259
 történet, törté-
 nelem 73
 tövis 432
 trágyázni 279
 tudatlan 139
 tupálló 28
 turbokolás 304
 tű 479
 tügy 473
 tündér 261

 Uristen 402

 vagylagos 96
 vajnok 261
 vajodalmas 324,
 428
 vaklandos 378
 vaksi-Pila 378
 vállonítás 144
 vanalni 473
 vasmacska 302
 védírat 204
 vendégoldal 429
 Verőce 390
 vérszem 191
 vertelyke 379
 vetenik 473
 viadalmas 428
 vidék 251
 világnézet 204
 villik-háló 304
 vilos 473
 virág 14
 vizontszeretet
 22

 zacskó 259
 zseníroz 91
 zsinat 427
 zsolozsma 258

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

NÉVRAGOZÁSUNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Az *-an en* és *-on en ön* névragok megkülönböztetése névragaink történetének egyik legérdekesebb fejleménye. Az régóta kétségtelen, hogy mind a kettő azonos, egy és ugyanazon *-n* raggal, mely már a finnugor alapnyelvben megvolt hely- és időhatározó jelentéssel (*honn, házon* = finn *koto-na, télén* = finn *talve-na*) s mely a rokon nyelvekben is, úgy mint a magyarban, átvitt értelemben, állapot- és módhatározó jelentéssel is szerepel (pl. a finnben mint *essivus* ragja stb.). Mivel pedig egy pár módhatározónkban ma is zártabb hangot ejtünk (*nagyon, szépén*), s mivel némely nyelvjárásban s nyelvemlékben közönségesek az *öön, haton, hévon, szomjuhon, bővön*-féle zárhangzós alakok, sőt annál közönségesebbek, mennél tovább követjük őket visszafelé nyelvemlékeinkben: kétségtelen, hogy azelőtt kötőhangzójára nézve se különbözött egymástól a két rag vagyis alakilag is teljesen egyenlő volt. Mivel pedig a két használat közül a helyhatározói érték az eredetibb, ezelőtt a két alak közül is a helyhatározóit tartottam eredetibbnek, vagyis azt hittem, hogy valaha mind a kétféle határozónknak *o ē ö* volt a kötőhangzója: hisz helyhatározóink legrégebb emlékeinktől kezdve ilyen kötőhangzót mutatnak.¹

Ámde újabb megfigyeléseim rávezettek, hogy a két rag viszonya nem ilyen egyszerű, hanem a két alak használata csak fokozatosan, lassanként különült el egymástól, s bizonyos esetekben az *-an en* őrizte meg az eredetibb kiejtést. S ez egyúttal rávezet bennünket a névragozás egy másik érdekes kérdésének a megfjtésére.

Valaha, s még jórészt kódexeink korában, a mellékek két nagy csoportra oszlottak: az egyik állandóan *-an en*, a másik állandóan *-on en ön* véggel jelent meg a határozói

¹ A *lovan, szárnyan*-félék csak újabb nyelvjárási változatok.

használatban. Az EhrK-ben pl. nyílt hanggal van *lossan* 14, *losan* 44 (*lassan*), ellenben zártabb hanggal *torkoson* 125, *okoson* 144, *ewbrenn* 35 (ébre). A BécsiK.-ben *heian* 3 (hiún, üresen), de *batron* 41. A CzechK.-ben »*hozzan ees zeelósón*« (NySz.). A SzékK.-ben: *sokan* 260, de *kezón* 249. A VitkK.-ben *hoz'ian* 19 (*hosszan*), *g'akorlatosban* 16, *sokan* 51, ellenben: *g'akorlatoson* 3, *bűzgosagoson* 12, »*bizódalmason es alazatoson*« 21, *almason* 33 stb. A SimorK.-ben az első csoportba sorakoznak ezek: *jobban* 3, *beuóbben* 3, *bólčen* 5, ellenben a másodikba: *nag'on* 13, *zepón* 2, *beuón* 2, *hiuón* 12. Hasonló csoportosulást találunk más kódexekben is. (Megjegyzendő, hogy a legrégebbekben nagyrészt a *-t* rag foglalja el a mai *-an en* helyét, pl. az EhrK.-ben *alázatosot*, *ájojtatosot*, *mélységest* stb. stb., I. Nyr. 1:368, Szarvas G.).

Calepinus szótárában is meg vannak különböztetve a zártabb hangú alakoktól a nyílthangúak. Például: *cordate: batron*, *curriculo* és *festine: gyorson*, *desidiöse: restón* (*dissolute: resten*, alkalmasint zárt *ë*-vel ejtve), *expedite: készón*, *demisse: alatsonon*, *dure* és *ferociter: keményón*, *elate: keuélyón*, *exiliter: vékonyon*, *kitsinón*; — ellenben: *cuncti: mindnyáian*, *defunctorie: lassan*, *facile: könnyen* (de *integro: vyonnan*). Az *s*-képzős mellékneveket alább idézem. Föltűnő: *gyakran* (*crebro*, *crebriter*, *depexo* alatt); más források szerint *gyakron*-t várnánk.

Szintúgy Pázmány Péternél: *ajtatoson* 348,¹ *szorgalmatoson* 353, *csudálatoson* 367, *irgalmason* 367, *szárazon* 367, de: *künnnen* 344, *szorgalmatosban* 345, *minnyájan* 343—4, *sokan* 346. — Hasonlókép sok más régi írónál, Mikesnél stb.

Ugyanez a következetes különbségtétel maiglan fennmaradt néhány nyelvjárásunkban. Így először is a Székelyföldön. Háromszéken pl. azt mondják: *nehezen*, *kevesen*, *élégen*, *huszan*, *többen*, *jobban*, de zártabb hanggal: *gyakron*, *szűkön*, *negyvenén*, *hetvenén*, *pirosan*, *okoson*, *vizesén*, *félésén* (és *pirossan*, *vizessen*, I. MNyszet 6:211—215); *haton* (uo. 240.). Szintúgy pl. a halmágyi nyelvjárásban: a kötőhangzó »*gyakran* [de csak bizonyos melléknevekben] zártabb az *-n* rag előtt is:

¹ Munkáinak legújabb nagy kiadása I. kötetéből idézem. Némely eltérést (pl. *ajtatosan* 345, 349, *csudálatoson* 345, *gyakran* 349, holott ezekben *-on*-t várnánk) nem tudom, az új kiadás rovására kell-e írunk, vagy talán már a régi kiadásokban is voltak ingadozások.

gyakron, gyorsan, alázatosan [olv. -on], *bővön, csendésen*« (NyK. 31:385). — Debrecenben s a Hajduságban is: *okoson, búson, szűzön, szűkön, hűvösön* (Nyr. 9:162), *gangozon, kastoson* (I. NyF. 56:9). — Már maga Debrecen s a székelység találkozása arra mutat, hogy itt megőrzött régiséggel van dolgunk.

Az adatoknak egybevetéséből a következő szabályokat vonhatjuk le:

Eredetileg is nyilthangu *-an en* végzettel ejtették a határozót s ma is minden nyelvjárás így ejti:

1. A hangrövidítő szótókból, tehát *nehéz: nehezen, kevés: kevesen, hét: heten, tíz: tizen, húsz: huszan, elég: elégén*. Ide tartozó fontos csoport a fosztó melléknevek csoportja, mert a képzőjük eredetileg **-tál tël*, az *-an en* pedig határozó rag volt, pl. *meztél(láb): meztelen, *sótál: sótalan*.

2. Azokból a melléknevekből, melyeknek tője hosszú mássalhangzón vagy mássalhangzócsoporton végződik,¹ pl. *jobb: jobban, több: többen, külön: különben, unott: unottan, meghitt: meghitten, fáradt: fáradtan, holt: holtan, zöld: zölden, bölcs: bölcsen, nyers: nyersen, nyolcan, kilencen, harmincan*. Ide tartoznak mind a közép- és felsőfokok s a bef. cselekvés melléknévi igenevei.

3. Az *-ú ú* végű melléknevekből: *szomorú: szomorúan, keserűen: savanyuan, domboruan, sűrűen; lassú: lassan, hosszú: hosszan, könnyű: könnyen, szörnyű: szörnyen,*² *kettő: ketten*

A többi melléknévből azelőtt *-on en ön*-végű volt a határozó (kivéve a kötőhangzó nélkülieket: *merőn* stb.)³ s ilyen most is több nyelvjárásban: *szárazon, szűkön, szűzön, éhén, bővön, hívön* (NádK. és Tin.), *készön* (Tin.), *ötön, haton, öt-*

¹ Kivétel: *gyorsan* WinkK., KazK. 64, Pesti: Ev. 8, Csisó (NySz.) stb., *restevn* DomK., *róstón* Zvon. (NySz.), és a hangzóvesztők: *bátron* BécsiK. stb., *gyakron* Decsi, MA., Medgyesi (NySz.), *ewbrawn* (EhrK.). Mégis mindig *hárman* (*hármon* nagyon ritka).

² Ide tartozik *hűből* a régi *hían, hívan* stb. (I. NySz. s a HB.-beli *heon* is lehet *héan*, I. Mészöly G. Nyr. 38:344), bár néhány kódexben *hévon* van, így a Jord. és ÉrnyK.-ben (NySz.) s a LobK.-ben 145. — Az efféle mellékneveknek van még egy másik, sajátágosan összevont alakjuk: *szomorán, sanyarán* NySz. és MTsz. (*szomorván* is NySz. és *szomorúan* Hall. HHist. 2:237; *künnén?* NySz. — vö. Munkácsi: Budenz-Album 201).

³ S még egynéhány nyílt-kötőhangzóst, pl. *vígán, sokan* stb.

venën stb. stb. — A köznyelvben ezek is nyílthanguakká váltak, úgy hogy általánossá lett az *-an en* alak, csak egynehány módhatározóban maradt meg az *-on en*: *nagyon, szépén, szabadon, józanon, vakon, siketén, vastagon, gazdagon, betegén, hidegén, melegén.*¹

Az *-s*-képzős módhatározóknak ma kétféle kiejtésük dívik: az egyik kettős *s*-sel és nyílt hanggal: *sárosson, szemëssen, erőssen*, a másik egyszerű *s*-sel és zártabb hanggal: *sároson, szemësen, erőson*: e kétféle ejtés teljesen megfelel az imént fölállított szabálynak. Ez a nyelvjárási különbség igen régi,² mert kódexeinkben is találunk ilyeneket: *alazatossan* (Krizak. 8), *edössen* (uo. 8, 62), *kegyössen* (21), *hamysson* (9, az *s*-képzősek analógiájára, vö. még *frissen*), de ugyanott *alazatoson* (39, 50, 70)! A SzékK.-ben *erössen* 261, de *iozagoson* 257, *vresón* 269. A LobkK.-ben *erössen* 149, de *haznalatoson* 113, *zorgalmatoson* 116! S legérdekesebb e két alaknak következetes megkülönböztetése Calepinus szótárában; pl. *cupienter*: *kéuánatoson*, ellenben *cupide*: *kéuánatossan*; *diligenter*, *exquisite* és *curiose*: *szorgalmatoson*, ellenben *exquisitissime*: *szorgalmatossan* (így *discendo* alatt is); *delectatior*: *gyönyörwségesón*, de *delectabiliter*: *gyönyörwségössen*; *duplicato*: *kettősón*, de *erudite*: *tudóssan*, s így tovább számtalanszor (az eltérés igen ritka s alkalmasint sajtóhiba: *enodate*: *világosson*, holott pl. *enucleate* helyesen: *világossan*; továbbá pl. *damnose*: *károsan*). Háromszéken is ez a két hangalak maradt fön: *piroson* és *pirossan* (l. MNyszet 6 : 211, s vö. Kriza értesítését Nyr. 1 : 152). — Nagyon valószínű, hogy az *-ss* hangalak az eredeti, s mint-hogy így az *-ossan essen*-féle alakok igen nagy számmal vannak és voltak, ezek az előbb említettekkel, jelesen a középfokokkal együtt, megmagyarázzák, miért lett idővel az *-an en* az általános módhatározó alak a legtöbb

¹ A *nagyon* zártságának vmi különös etimológiai oka lehet, mert a *nagyobbnak nagyubb* hangalakja is volt (l. TMNy. 280). — *Szépén* helyett *szépen* van nemcsak az *e-ző* nyelvjárásokban, hanem az alföldi *ő-zők*ben is. — A 19. század második felében az *-an en* még az *-ó ő* képzős ige-nevek ragozásába is befészkelte magát: *buzgóan, mosolygóan, elnézően, egyenlően, hasonlóan*; régente úgy látszik csakis így mondták: *buzgón, mosolygón stb. stb.* (l. TMNy. 279, jegyz.) — *Józanon* helyett is van *józanan*, pl. Petőfinél (Nyr. 4 : 9).

² A többi változat aránylag ritka: *derehasan* Nyr. 1 : 149.

nyelvjárásban s az irodalomban is (noha az irodalmi nyelv nem jelöli a kettős *ss*-et).

*

Már most, minthogy a módhatározó ragot eredetileg azonosnak tartjuk a helyhatározó *-n* raggal: ha amannak magánhangzója a szótő természetétől függött, a helyrag magánhangzójának is attól kellett függnie. Ugyanis: eredetileg nemcsak *-on* *ön ön* lehetett, hanem *-an en is*; emilyen volt t. i. az olyan természetű tők után, amilyenek a módragot is ilyen alakban vették föl. Tehát pl. a hangrövidítő tők után; így: **kezen*, **nyaran*, **telen*, **levelen*, **szekezen*, **madaran*, **bogaran*, és házból kétségkívül **hazan*, mert csak ilyenféle rövid-hangú alakból érthetjük meg a *honn-t* (vö. *halott > holt*, **valott > volt*, *alot > olt*, *azután > osztán*). — De a főnevek közt úgy látszik az *-on ön ön* hangú alakok voltak többségben (mert hiányzott a nagyszámú *s*-képzős melléknév, fosztó melléknév, középfok és igenév hatása) s így ez lett általánossá, a hangrövidítő főnevek pedig ez előtt a rag előtt — mint már régen vitatta Szilasi Móric (Nyr. 11 : 65) — követték a többi újabb helyhatározó alak analógiáját s fölvettek a hosszú tőhangzót: *kézén*, *nyáron*, úgy mint *kézben*, *nyárban* stb.

De egészen más úton is rájuttam ugyanarra az eredményre, hogy t. i. a mai *kézén*, *nyáron* helyett valaha azt mondták **kezen*, **nyaran*, mint *nehezen*, *heten*. Valamint t. i. emezeket az egész magyar nyelvterületen mindig nyílt kötőhangzóval ejtették valamennyi ősi ragos és képzős alakban, pl. *nehezem*, *nehezéd* (*-re esik*), *nehezet*, *nehezek*, *hetem*, *hetet*, *hetes* épúgy ejtjük az ilyen nyelvtani alakokban a hangrövidítő főneveket is csupa nyílt kötőhangzóval: *kezem*, *kezed*, *kezeték*, *kezet*, *kezek*, *kezes*, *kezel*, *nyaram*, *nyarat*, *nyarak*, *nyaral* stb. Az analógia olyan világos és kényszerítő, hogy ennek alapján is okvetetlen föl kell tennünk a **kezen*, **nyaran*, **telen*, **hazan*, **levelen* hajdani megvoltát.

De azonfölül még meg is van egynéhány maradványa a hangrövidítő *n*-ragos helyhatározónak: *tizén*-(*egy* stb.), *huszon*-(*egy*), *jó neven*, *rossz neven vesz* stb. Ezek a kifejezések elszigeteltségükben megőrizték az ősi hangalakot,¹ holott a rendes

¹ Így kell tehát módosítanom, amit az effélékről a TMNy. 294. lapján mondtam. — A *tizénegy*, *huszonegy*-ben föltűnő a zártabb hang; vö. még: *heteen* [azaz *hetén*] kővetyk ewtet, ÉrdyK. 213 b.

használatban itt is hosszú magánhangzót ejtünk, pl. *tízén fölül, húszon alul, minden névén nevezendő* . . .

E fejtegetéseknek legérdekesebb eredménye nézetem szerint az, hogy most már meg tudjuk mondani, milyen okból, minő analógiás hatások által különült el a melléknévi módhatározók alakja a főnévi helyhatározókétól, holott valamikor azonos volt vele.¹

De az *-an en* térfoglalása még többet is megmagyaráz, amit eddig nem értettünk: hogy t. i. miért uralkodik a mellékneveknek egész ragozásában a nyílt *a e* kötőhangzó még olyan hangalakuakéban is, aminők a főnevek közt zárt *o ë ö* kötőhangzót mutatnak, részben pedig semmi kötőhangzót. Miért *szárazak, szárazat, kopaszak, kopaszat*,² holott csak *csimazt, csimazok, panaszt, panaszok*? miért *negyvenet, hatvanat*, holott mindig csak *gerebent, szappant, gerebenék, szappanok*? s miért *pirossat, vörösset, pirossak, vörössek, gonoszak* stb., holott a hasonló főneveket így ragozzuk: *kocsist, gyilkost, kocsisok, gyilkosok, Verest, Borost, gonoszok* stb.? Világos, hogy a melléknevek ragos alakjai az *-an en* végű alak analógiáját követték, még pedig azért, mert a mellékneveknek épen ez a leggyakoribb ragos alakjuk.³ Hiszen épen mai nyelvünkben látjuk, mint kezdenek az újkeletű *buzgóan*-félék analógiájára is ilyen többszámot használni: *buzgóak, hasonlóak, egyenlők!*

SIMONYI ZSIGMOND.

¹ Vö. hogy az eredeti **fē, fē* mint főnév ezzé lett: *fej*, mint melléknév ezzé: *fő*.

² *Kopasz*-t v. *-at*, tb. *-ak* CzF. szerint; *ravasz* tárgyesete CzF. szerint *ravaszt*, többese *ravaszak*, de ez ellentmondás.

³ *Szépen, fényesen* nem határozó szók, hanem a melléknevek ragos alakja. Csak azért szoktak határozó szóknak nevezni, mert latin megfelelőik azok, épúgy, mint az *emberé* alakot azelőtt genitívusnak mondták, mert a latin *hominis* az.

ÖREG ÁBÉCE

vagyis a jó magyarság elemei.

(Kivonat egy megiratlan könyvből.)

I. A szavak.

Hogy irodalmunkban rossz szavak divatoznak, azt a »bevették« hamis érve legkonokabb pártolói sem tagadhatják. Hamis biz'a, de az öltözet-ügyre vonatkozó társával, a »viselik«-kel együtt olyan, mint a közmondásos *bors*, »kicsi, de hatalmas«. Hatalmát pedig egyfelől a szokásnak, másfelől a meggondolás kerülésének, hogy ne mondjam, léhaságának köszönheti. Az első ellen okokkal küzdeni haszontalan; de meggondolásra ébreszteni legalább egyeseket, azt vélem, lehet. Ezekről elsőben is azt kérdelem, menti-e a hibát, vagy eltartóztathat-e javításától a »bevették«? Hiszen a középkorban bevették volt a világ végitől való félelmet; a spanyolok bevették az inquisitiót, az angolok be a »békaevő nemzet« utalását; korunkban be a párviadalt, ki nem véve az amerikai! De, íme, amazokat elhagyták, ezt pedig némely helyt kiküszöbölték. Aztán annak, hogy »bevették«, nincs alanya, azt kell hát előbb kipuhatólnunk, kik »vették be«. — »Arra nincs semmi szükség, — mondják — ön nem jól fogta fel ama szó értelmét. Azt teszi, amit a latin közmondás: Verba valent sicut nummi (a szavak értéke olyan, mint a pénzeké)«. — Legyen, de ehhez azt jegyzem meg, hogy akár érc-, akár papírpénzt előbb meg szokták nézni s csak úgy veszi el okos ember, ha nem hamis. Tessék ebből kiigazodni, mint egykori principálisom szokta volt mondani hazugságon ért inasának. Én pedig addig azt a következményt húzom belőle, hogy anyanyelvét szerető, becsülő ember csak úgy veszi használatba a »bevett« szót, ha előbb megnézi, nem rossz-e, és további vitatás nélkül megmondom, hogy rossz szó az, amely az illető nyelv kétségtelen analogiái ellen vét. Könnyebb lesz ezt bírálattal kísért példákban mutatni ki, semmint általános szabályokkal vesződni. Lássuk hát *abc* rendben.¹

¹ Ezt az igen érdekes szilánkot a Brassai S. íróasztaláról kiselejtezett lim-lom között találtam. Egy félvnyi töredék az egész, öreges és reszketős betűkkel odavetve, de nem sebtében (úgy látszik, Brassai bácsi sohasem sietett) egy félvyes nyomtatvány üres oldalára. Valószínűleg aznap hozta a posta. Ez a nyomtatvány »A Közművelődési Egyesületeknek Budapesten, esetleg az 1885. év október havában tartandó Congressusá«-nak tervrajza. Belőle nagy valószínűséggel meg lehet állapítani, hogy 1885-ben írta ezt a

a, az: a feleség áll férje [olv. *a férje*] koporsójánál H. 1 : 179. Odín az emlékezet forrásába merült szemével [olv. *a szemével*] H. 1 : 8. vele egy boldog korszak virrad népére [= *a népére*]. H. 1 : 373. Az atheni Thukydides megírta annak a háborúnak [*a*] történetét [olv. történelmét], melyet a peloponnesosiak és atheniak viseltek egymás ellen Th. 1. Sőt Hellen [*a*] Deukalion fia előtt *maga* [Elmarad] ez [*az*] elnevezés egyáltalán nem is létezett. Th. 2. *a* Helena [olv. Helena] kérőit. Th. 4. — Wernher átvette forrásának epikai anyagát, de bővítette *azt* lyrai részletekkel. H. 1 : 181. A költő csak 1183-ban . . . kapta vissza művét és befejezte *azt* H. 1 : 339. Halálakor sírjában megtalálták *azt* Nero császár idejében [és sírjában N. cs. idejében találták meg.]. H. 1 : 336. Dictys könyve nem alapszik igazi mondan. az eredeti hagyományok önkényes tárgyalása és átalakítása *az*. H. 1 : 346.

azok fejlődése [pro fejlődésök], *azok* tartalmáról [pro tartalomokról]. — Mert a szigetekről, midőn *azok* nagyrészt gyarmatosítá, kiüzte a kaló-zokat [olv. midőn nagyrésztöket gyarmatosította] Th. 4. A Magyar Tudományos Akadémia föladata lévén a tudományok önálló művelése és emelése mellett, *azoknak* terjesztésére is hatni . . . H. 1. k. bev. Elég azonban a későbbi római városok névsorát végig olvasnunk, *azok* idegen hangzásu elnevezése semmi kétséget sem enged az iránt, hogy . . . EPK. XVI. 363.

azon: Különösen szabadon dolgozta át Veldeke a költemény *azon* [olv. a költeménynek *azt* a] részét. H. 1 : 341. mindenekelőtt *azon* hiányokra fordította figyelmét, melyek az egyes tudományok körében leginkább érezhetők. H. 1. bev. *Azon* commentar írójától . . . tudjuk. EPK. XVI. 377. Az Athenbe küldött követség nem ért el eredményt, de Spártában megígérték, hogy *azon* esetre, ha megtámadják Potidaiat, *segíteni fognak* [Kinek?] Th. 23.

agy: [pro agyvelő]

agyafurt: [pro ravasz]

akkor: csak midőn Hellen és fiai . . . hatalomra vergődtek és más államokba is segítségül hívták őket, *rendre vették föl* . . . a Hellen nevet. [Olv. *akkor vették föl*] Th. 2.

kis töredéket Brassai. A műnek ez csak a bevezetése, »egy megíratlan könyvből való kivonat«, de ennyiből is világosan kitűnik az író célja, sőt a munka tervrajza is. Betűrendbe szedett s bírálattal kísért példákban akart benne Brassai rámutatni a nyelvünket elárasztó idegenszerűségekre. Két részre oszlott volna: I. Szavak és II. Syntaktikai idegenszerűségek. A példák összegyűjtéséhez is hozzáfogott Brassai, de csak négy apró papirosdarab maradt meg belőle, rajtuk mintegy 50 (betűrendbe nem szedett és nem magyarázott) szóval és kifejezéssel. Brassai valószínűleg csak alkalmilag huzogatta föl és javította ki olvasgatás közben a szemé elé kerülő kocsintásokát a könyv szélén. Könyvei tele vannak ilyen lapszéli jegyzetekkel. Kár, hogy a könyvkötő barbársága nagyrészüket agyoncsonkította. Amit megmenthettem, gondosan kiírtam és kicéduláztam, s ezekből, valamint a négy kis papiroslapról állítottam össze magát az Abécét, de a syntaktikai részt az összegyűlt anyag aránytalansága miatt jónak láttam a többi közé, egy abécébe olvasztani. Brassai megjegyzéseit [] között adom. A fontosabb rövidítések: *Th.* = Hegedűs I. Thukydides fordítása, *H.* = Heinrich Gusztáv: Német irod. EPK. = Egyetemes Philol. Közl., *F.* = Finály Henrik: Hogy is mondják ezt magyarul?

Pálfy Márton.

alak: a monda hőse nem volt egyszersmind a skandináv népköltészet alakja [alak?] H. 1 : 312.

alkalmára: a testgyakorlatok *alkalmára* [olv. alkalmával] is ők veztek le legelőször. Th. 3.

alkot: igen, mert az erkölcsi fölemelkedés a *lelkek szükségét alkotta* az erkölcsi hanyatlás e zordon korszakában [Mít tesz?] EPK. XVI. 383.

által: alapított Bányfő Ferenc *által* [pro alapította B. F.] -- Később felfrissített . . . kancák *által* [double emploi] -- A hatóság által végrehajtandók [p. a hatóságnak kell végrehajtani]. -- Béli Fer. *által* importált. -- Hasonlóképp törültetett a tanács *által* [p. kitérte a tanács]. -- Előre látható volt, hogy a Cornutus *által* a korabeli költészetől a komoly didaxis útjára terelt ifju költő mely irányt fog követni [Pro: -- tól] EPK. XVI. 465. Így a mai boiótok . . . a thessalok *által* kiüzetvén [olv. a boiótokat a thessalok kiüzvén] Th. 6.

ama, eme: a ministerium-[nak] *ama* [azzal a] rendeletével foglalkozott -- *Ama* megjegyzéssel [p. azzal a megjegyzéssel]; *ama* regény [p. az a regény], *Ama* tényezők sorában. EPK. XVI. 361. máig is fennmaradt *eme* [olv. ez a] szokás. Th. 3.

anélkül: Verginius Flavius rhetorikai tanításának tulajdonítja, hogy Persius *anélkül*, hogy tehetsége lett volna . . . költő lett. EPK. XVI. 378.

átdolgoz: és a középkor végeig olvasták, sőt prózai krónikává is *átdolgozák*¹ H. T. 190.

bántalmaztatás: E miatt nem a *bántalmaztatás* előtt, hanem most . . . hívjátok egybe itt e szövetségeseket. Th. 25.

beismer: [p. megismer]

beken: ők . . . léptek föl olajjal *bekent* [olv. *kent*] meztelen testtel. Th. 3.

betartás: [p. megtartás. Einhalt?]

betör: midőn a perzsák ismételve *betörtek* a római birodalomba [olv. törtek] H. 1 : 184.

bir: a jég 18 mm. vastagsággal *birt*; minden kocsi hat lóval *birt*. -- És e kiadás ma a kézirat *értékével bir*. H. 1 : 189. kriteriumai . . . semmi *alappal nem birnak*. H. 1 : 273. De tudományos értékkel nagy számu dolgozatai *nem birnak*. H. 1 : 270. ép rendkívüliségénél fogva nem csekély nyomatékka *bir*. EPK. XVI. 383. ha nem is városi szervezettel, de egy collegiumot megillető *önkormányzattal birván*, a változás reájuk csak az esetben járhatott volna előnnyel EPK. XVI. 375. A colonia rang legfőlebb ezekre *birhatott jelentőséggel* EPK. XVI. 375. mely azon *tulajdonnal bir*, hogy . . . H. 1. 383. az atheniek és talán mások is gyarló tengeri *haddal birtak* [olv. az athenieknek és talán másoknak is gy. t. *hadok volt*] Th: 7.

bizonyára, hogy: [pro: bizonyára, bizonyos hogy]

boldogtalan: A fiuk boldogtalanok [Germ.]: minek is hagyták el hűn hazájokat, ha a nagy csatát még *ne is láthassák!* H. 1 : 321.

bölcsész: a legelőkelőbb antik *bölcsészek* [olv. bölcselők] EPK. XVI. 465.

brassói: [p. brassai]

bűnhődik: [p. lakol]

¹ Vagy csak az igealakot hibáztatja Brassai?

birtokos személyrag. Midőn ugyanis Eurystheust Attikában a Heraklidák megölték, Atreus lévén *anyjának* [ki anyjának?] fivére. Th. 4. Ime a különbség a Persius és a Cícero korabeli bármely előkelő ifju nevelkedése közt. *Cícero korában egy előkelő szónok oldalától nem távozott.* [Mit tesz? Mi a különbség?] EPK. XVI. 378. — Ruodlieb köszönettel fogadja a királynak e tanácsait [olv. a király tanácsait] H. 1 : 146. L. Ferenc leányának hullája [pro leánya hullája, mert *ki* hullája?]. A klerikusok föllépésének első jellemző jele a latin nyelvnek szerepe a népies irányú költészetben. H. 1 : 144. Nemsokára összesereglenek az állatok, hogy a ragadozó szörnynek várát ostrommal bevegék. H. 1 : 157. az előadás negélyezett hangjával rontotta meg eme *korak* izlését EPK. XVI. 377. A tengerentúli *országnak* fejedelme meglepő önkénnyel Ultor-Ilmár királyává alakul át. [Olv. ország fejedelme] H. 1 : 227. hegedű vonóját éppen oly mesterileg forgatja, mint a *kardnak* gyilkoló vasát. H. 1 : 287.

A bizonytalanság [olv. bizonytalanságnak] emez aggályos perceihez hasonlóknak tartja Hamlet atyjának . . . szellemét is EPK. XVI. 398. Még ma is Hellas [olv. Hellasnak] sok részében gyakorolják. Th. 3. Az *ülés* ezt a részét bőven hozza a félhivatalos távirat. Foglalkozunk az *ülés* ama részletével. — Az ifju leveinte tova lovagol, míg Ermanerich [olv. Ermanerichnak] egy csapatjára akad. H. 1 : 324. Főleg a *saga* [olv. *sagának*] e terjedelmes és nagyrészt igen szép elbeszélésével szemben föltűnő H. 1 : 312. A legenda a *középkor* legnépszerűbb és legelterjedtebb *költői faja* H. 1 : 181.

csak: Nisard idézeteit még *ugyancsak megpótolhatom*; *csak* egy pár jellemző dolgot hozok föl. [Olv. megpótolhatnám, hanem] EPK. XVI. 478.

dacára: [!]

de: Ne kívánjátok, hogy az isten a ti nagyravágyástok pártfogója, *de* [olv. hanem] hogy végrehajtója legyen. EPK. XVI. 466. ne a vak véletlenre bizzuk magunkat; mert akkor szenvedélyeinknek leszünk rabjává, *de* a lelki szabadságot kell mélyebb önismeret útján megszerezni [olv. hanem]. EPK. XVI. 473.

e, ez: csárdás jelent meg Kemény Ilonától, az erdélyi arisztokratia *e* kitűnő tagjától. A főváros *e* drága épülete. *E* [olv. ezen a szigeten . . .] éltek. H. 1 : 249. most részben az alapító *révén* [olv. jogán?] gyarmatuknak tekinték *e* [olv. ezt a] várost. Th. 19. *E* [olv. ez a] Petrus 1062 körül született H. 1 : 355. A keletet akarták átalakítani, *de e céljokat* [olv. céljokat] nem érték el. H. 1 : 226. *Ez* [olv. az] ellentét főalapja a terülek mivelődési különbsége. H. 1 : 247. Talán Tegersee bajor kolostorában keletkezett *ez* [olv. ez az] érdekes munka. H. 1 : 231. *Ez* összehasonlítások [olv. ezek az] H. 1 : 285. A lovagok költészete nem nemzeti, hanem francia, legfőljebb nemzetközi jellemű. *Ez* főleg az epika terén feltűnő [*»Ez«* mi?] H. 1 : 337. — a többi hellen állam is valamelyik félhez vagy azonnal csatlakozott, vagy *ezt* [kihagyandó!] tenni szándékozott. Th. 1.

egy: De ha én azt mondom a magyarnak, hogy ez a szó *egy* mondat . . . [Miért *egy*?]. EPK. XVI. 639. melyeket a gyűjtő . . . a hézagokat kitöltő új versszakokkal *egy* egészé alakított [Ein Ganzes]. H. 1 : 272. a . . . jelvény: *egy* két egymással szemközt helyezett kigyótól körülfont palca. Th. 23. — pár év [pro *egy* pár év]

egyazon: keresztyének és mohamedánok *egyazon* [azonegy] család tagjai. H. 1 : 231. Nem lehetetlen, hogy époszunk költője és e dráma szerzője *egyazon* [olv. azonegy] személy. H. 1 : 358.

egyedi: Wolfram kiváló költői tehetség, egyszersmind *egyedi* tehetség. [Quid ?] H. 1 : 405.

életképes: [pro életreképes]

elő: [pro *elé* és megfordítva] a nyelvanyag is nagyon különböző elemekből állott *elő* [olv. *elé*] F. 11.

előadó: részint a tudományokat mai színvonalukon *előadó* eredeti magyar művek készítése által. H. 1. k. bev.

előkelő: melyeket a század . . . az *előkelő* [olv. elékelő] és elegáns beszéd kellékeinek tekintett. H. 1 : 342.

elragadtatva: úgy *el* volt *ragadtatva*, hogy alig bírta magát visszatartani [olv. ragadva ?] EPK. XVI. 381.

első sorban: Nem *első sorban* a költői ihlet műve e szép eposz hanem iskolai gyakorlat. H. 1 : 113.

eme, emez. L. *ama*.

emléztető: az a Horatius utánzat . . . mégis csak a Palaemon leckéinek, a grammatikus *emléztető* módszerének köszönhető. EPK. XVI. 379.

ennélfogva: E monda középpontja Artus király, ki *ennélfogva* [minél ?] a lovagregények nagy részében kiváló helyet foglal el. H. 1 : 364.

ép: [pro *épp*]; *épen* [p. *éppen*].

eredmény: A kerkyrabeliek miután *eredmény nélkül* [olv. *hiába*] kérték a korinthosiakat, hogy ezt ne tegyék . . . Th. 18. Az Athénbe küldött követség nem *ért el eredményt*. [Ismeretlen szólam!] Th. 24.

érdekében: hogy . . . a tudományos műveltség terjesztése *érdekében* működjék. H. 1. k. bev.

érezhető: mindenekelőtt azon hiányokra fordította figyelmét, melyek az egyes tudományszakok körében leginkább *érezhetőek*. H. 1. bev.

érték: és a kiadás ma a kézirat *értékével* bir. H. 1 : 189.

érvény: A tárgy tragikuma csak szilárd szerkezetben *juthatott kellő érvényre*. [Mit tesz?]. H. 1 : 286.

és: igen keresettek *és* nagy keresetnek örvendenek. — A költő megtámadja *és* [olv. még] pedig nem a tudatlan nép babonás, *de* [olv. hanem] az előkelő . . . nagyravágyók képmutató hitét. EPK. XVI. 465.

évtized: Az interregnum két *évtizede* [olv. évtize] aláássa a királyi tekintélyt. H. 1 : 235. hol csak két *évtized* [olv. évtiz] mulva hal meg. H. 1 : 269.

évszázad: népek és országok fölött *évszázadokig* uralkodott EPK. XVI. 361

földolgoz: a hősmonda anyagát . . . lovagregénnyé *földolgozni* [olv. dolgozni] törekedett. H. 1. 320.

felismer: [p. megismer, ráismer], — melynek mithikus ősjelleme csak Wittich anyjának jellemében és szerepében *ismerhető* még *föl*. H. 1 : 334. *fölsismervén* őket a velük együtt eltemetett fegyverekről és a temetkezési módról, mely náluk most is szokásban van [olv. a velük e. e. fegyverekről], és a náluk m. i. szokásban lévő t. módról ismervén reájuk.] Th. 4.

feltételez: [p. feltesz] ha arany serleget kapsz ajándékba, ugyan e

kedvtelést *föltételezed* [olv. teszed föl] az istenekről is. EPK. XVI. 467. Szóval a magyarról az ő nyelvtündére nagyobb értelmi képességet *tételez fel* [pro *tesz fel*] EPK. XVI. 639. ha . . . az egyes részleteket ismereteseknek *tételezte volna fel*. [Olv. tette volna] EPK. XVI. 419.

figyelmeztet: Figyelmeztetek [kit? Nem neutrum] a Schneider-féle kiadásnak ez irányban való következetlenségeire. EPK. XVI. 468.

fizetéképtelenség: [p. nem fizethetés].

(Vége következik).

BRASSAI SÁMUEL.

PETŐFI KÖLTŐI NYELVE.

(Prohászka János tanulmányáról: Petőfi nyelvének fősajátságai. Nyelvészeti Füzetek 58. sz.)

Csak két éve, hogy Rubinyi Mózes és Bajza József egymástól függetlenül a költői nyelv vizsgálatának egy új módjával állottak elő. Rubinyi külföldi tudósokra támaszkodott, Bajza ezek ismerete nélkül egészen eredetinek tartotta módszerét. Ami a módszernek alapelveit illeti, hogy t. i. a költő nyelve benső összefüggésben van költészete tartalmával, az már igen régi dolog irodalmunkban is, de hogy ez a költői tartalom miként érvényesül a nyelvben, azt, — ha nem tekintünk néhány inkább megérzett, mint beigazolt megjegyzést, — Rubinyi és Bajza mutatták be először irodalmunkban s az elv rendszerbe foglalása és módszeres gyakorlati alkalmazása az ő kísérleteikben jelentkezik először.

Nem lehet állítani, hogy e két fiatal író dolgozata minden visszhang nélkül maradt volna, de amennyire e sorok írója magánúton megismerhette nyelvészeink véleményét, nem tartják az egész dolgot tetszetős ötletnél egyébnek és nyelvtudományi jelentőségét nem hajlandók elfogadni. Fő kifogás a módszer ellen az, hogy nagyon is tág teret nyit a szubjektívizmusnak s nem dolgozván tisztára logikai indítékokkal, kevés a pozitív lehetősége, hogy végleges eredményekre juthassunk. Feledik nyelvészeink, hogy semmiféle esztetikai, vagy pszichológiai mérlegelés nem szokott abszolút bizonyítékokra támaszkodni, itten pedig erről van szó, csakhogy a nyelvre vonatkoztatva. És amint az irodalomtörténetet csakis a pszichológiai felfogás tudta az adatok világából az igazi tudomány színvonalára emelni, úgy a nyelvészet azon részét, mely az irodalomtörténettel a legközelebbi viszonyban van, t. i. az írók egyéni nyelvének vizsgálatát, szintén a pszichológia fogja felvirágoztatni.

Ha már a pszichológiát ilyen nagyra tartom, nem veszik talán rossz néven tőlem, hogyha a gúnyosan emlegetett „új módszer“ ellenzésének is rámutatok a pszichológiai okára, annál is inkább, mert, úgy vélem, ez az igazi ok s nem a fentebbi ellenvetés. A mai nyelvész-agyvelő nincs ilyen gondolatok befogadására berendezve. Mennyiséget tekintve hihetetlenül felvirult nyelvészeti irodalmunk, de minőségre nézve mintha folytonos hanyatlásban volnánk. Mélyebbre ható kérdésekkel alig foglalkoznak, minden elvész az apró részletekérdések bámulatosan alapos és lelkiismeretes, de sokszor bizony kicsinyes és fontoskodó kutatásában. S e kutatást az

adatszerűség jellemzi. Szép dolog az a most dühöngő cédulázás, mert biztos alapok nélkül a legszebb épület is könnyen porba omlik, de immár szerencsésen végcélá tették nyelvészeink. Másik baj az, hogy légmentesen elzárkóznak a rokonszakmák elől. A legmerevebben elutasítanak maguktól minden, nem filozófiai, vagy esztetikai, de még irodalmi, történeti vagy néprajzi eszmét is. E két hiba közrehatása teszi nyelvészeti értekezéseinket annyira sivárrá. Szily szótárai óta pl. mennyire felvirágozott mennyiségre nézve a nyelvújítási irodalom, de van-e egyetlen cikkünk, amelyik tovább látna az adatoknál? Megmondta-e már valaki, — nem oda vetve, hanem valódi tudományossággal — hogy ki volt az a Kazinczy, az a Szemere, az a Kisfaludy Sándor nyelvújítási szempontból! És ugyan hány olyan nyelvjárási tanulmányunk van, amelyikből okosabbá lesz az ember? A legkitartóbb őszi eső sem hat oly leverően az emberre, mint ezek a szomorú adathalmazok. Természetesen az ilyen nyelvészek részint riadtan, részint gúnyosan néznek össze, ha valaki egy Arany Jánost nem csupán nyelvtani példatárnak tekint.¹

Azt hiszem, körülbelül ez az oka, hogy a Rubinyi-Bajza-féle kísérletet oly kevés rokonszenv fogadta. Híve mind máig csak egy jelentkezett, Prohászka János, először egy kisebb cikkével, (Nyelvesztetika Nyr. 1908.), amely már szintén Petőfi nyelvével foglalkozott. Most arra vállalkozott Prohászka, hogy lehetőleg teljes képet nyújt Petőfi nyelvéről, de eleve kijelenti, hogy művét csak kísérletnek tartja.

Bevezetésében elpanaszolja, hogy a rengeteg Petőfi-irodalomban alig talált valamit a költő nyelvéről. E panaszt én egy másikkal töldöm meg. A nem rég megindult Petőfi-Könyvtár programjában sem szerepel Petőfi nyelvének feldolgozása, pedig egypár csodabogárnak is jutott hely a különben igen hasznos vállalatban.

Kifejtvén Rubinyi, Bajza és néhány idegen író után a módszer elveit rátér Petőfi nyelvére. Itt azonban már nagy bajok vannak. Prohászka még, úgy látszik, nem eléggé készült a hatalmas föladat megoldására. Nagy lelkesedéssel és lelkiismeretes szorgalommal írta meg igazán derék és komoly munkáját, s bár van érzéke a költői szépségek iránt is és nem egy találó megjegyzést tesz ezeknek nyelvi megtestesülésére nézve, de egészében műve nem oldja meg a föladatot. Úgy látszik nem értette át Petőfit a maga valódi nagyságában, nem hatolt bele költészete lényegébe s emellett néha az összegyűjtött anyag is uralkodik rajta, úgy hogy szinte beleesik a helyesen statisztikainak elnevezett módszer hibájába.

Elég önkényesen és dőcögösen vezeti le Petőfi költészetéből nyelve fősajátságait. Ezek szerinte 1. az erő, 2. a nyugtalanság, 3. a természetesség, 4. az egyszerűség. Már így pusztá felsorolásra is gyanus ez a négy alapsajátság. Fölöslegesnek látszik az egyszerű és természetes külön választása. Prohászka azonban a természetesség alatt azt érti, hogy Petőfi képeit és hasonlatait a természet világából veszi. Kár volt más műszót nem választani, vagy legalább emelte volna jobban ki a szónak különös értelemben való használatát. Az erő és a nyugtalanság meg nem is férnek össze.

¹ Mondanunk se kell, hogy nyelvészetünknek ez az értékelése t. dolgozótársunknak nagyon is egyéni véleménye. — *A szerk.*

A természetben a viharon, a költészetben a páthoszon kívül bajos más jelenséget találni, amelyben erő egyesül bizonyos nyugtalansággal. De a páthosz elsőrendű sajátága-e Petőfinek?

Az alapsajátságokat azután külön fejezetekben tárgyalja. Legbővebben az erővel foglalkozik (10—33). Egy egész csomó nyelvi sajátágot vezet ez alapra vissza — és rengeteg példája közt alig akad egy-kettő, amelyben valóban a nyelv ereje mutatkoznék. Különbféle kategóriákba osztva Petőfi szóisméltéseinek számos fajtáját különbözteti meg, de hogy mindjárt az első példáját idézzük, hol ebben az erő: *Megy, megy tovább a méla vándor* (14)? Hogy Petőfi szereti a *hatalmas-, szörnyű-, rémes-féle* jelzőket, az is erő (21). Ha a versben ellentétes kifejezések vannak, ha a legártatlanabb indulatszót is találja benne (*nini* 25) vagy akármilyen közmondást, az mind a nyelv erejét bizonyítja. Hát kérem, ez egészen a külsőségekhez való tapadás, meg nem értett elméletek ferde alkalmazása. Petőfi nyelvében igazi erőt lehet ugyan találni, de az nyelvének nem tartozik a legfőbb tulajdonságai közé s Prohászka az erőre valló kifejezéseket nem is vette észre. Mért nem idézi pl. a következő szakaszt?

Hazám dicsó, nagy ősei,
Ti földet-rázó viharok!
Ti egykoron a porba omlott
Európa homlokán tomboltatok.

Sikerültebb a nyugtalanság tárgyalása (33—48). Amit itt nyugtalanságnak hirdet, abban valóban mindig van valami nyugtalanság. Tanulmányosan mutatja be, hogy teszi Petőfi egy-egy jelzővel élővé az élettelen, elevebbé az élőt. Rubinyi nyomán utal a »szuperlatívusok sajátos kultúrára«, Petőfi képzeletének élénkségére. Ügyesek az *alkony*, az *éj*, a *szél* fogalmához kapcsolódó eszmetársítások összeállításai.

A természetesség-gel röviden végez (48—55). Azzal a megokolással, hogy Lenkei egy könyvében, Thewrewk Árpád meg egy cikkében úgyszólván behatóan foglalkozott Petőfi természetszeretetével. Csakhogy egyrészt nem állíthatjuk, hogy Lenkei és Thewrewk minden ide vágó kérdést teljesen megoldottak volna, másrészt meg ők különben is más szempontokból vették Petőfit vizsgálat alá, mint Prohászka. Kár volt a dolgot ilyen röviden elintézni, mert így egyáltalán nem győz meg, hogy a »természetesség« olyan jellegzetes nyelvi sajátága Petőfinek. — Megint van azonban egy pár jó megfigyelése. Pl. hogy Petőfi leggyakrabban használt természeti indítékai a *virág*, a *csillag* és a *madár*, melyeket népdalaink is annyira szeretnek.

Az egyszerűség taglalása bizonyos tekintetben a legjobb, de más tekintetben a legrosszabb. Legjobb, mert ez valóban elsőrendű sajátága Petőfinek; legrosszabb, mert itt az adatszűrűség erőt vesz rajta. Az egyszerűn első sorban a népiest érti s nagy pontossággal számol be Petőfi népies kifejezéseiről. Buzgalmában túlzásokba is esik: népiesnek minősít több épen nem népies mondást. S ugyan miért volna a *hálni* ige népies (46)?

Volna még néhány a dolog érdemére nem vonatkozó kifogásom. Én nem írtam volna a saját munkámról még képlegesen sem azt, hogy az »virágocska« (8). Azt sem írtam volna Petőfiről, hogy »akit, vagy amit ma

szeret, azt holnap már nemcsak nem szereti, hanem gyűlöli" (22), egyebek közt azért sem, mert bajosan tudnám bebizonyítani. Talán az sem olyan egészen bizonyos, hogy Petőfi „az akkori költői divattal dacos ellentétben a nyelv csengő-pengő zenéjére keveset adott." (57)? És épen nem szépen csengő díszítő jelző az, amivel búcsúzóra ellátja Petőfit, hogy ő „valódi, lánglekű lírikus" (70). Azután meg arra kérem Prohászka, ne esküdjön a tekintélyekre, vagy azokra, akiket ő annak tart. Szép dolog az, ha a fiatal ember tisztelettel van az idősebbek iránt, ha megbecsüli az előtte írókat, de azért nem kell nekik mindent elhinni, minden kis nyilatkozatukat aranymondásként idézgetni. —

Érzem, hogy egypár apodiktikus kijelentésem miatt némi számadással tartozom. Joggal kérheti tőlem Prohászka, hogy ha én olyan bizodalmasan állítgatom, ezt meg ezt eltalálta, azt meg azt elhibázta, ez meg ez sajtósága Petőfi nyelvének, az meg az pedig nem az: honnan szedem én ezt a tudományomat és miként kívánhatom, hogy véleményemet valamire becsülje? Igazolásomra tehát röviden és vázlatosan kifejtem, milyennek látom Petőfi nyelvét, miután szerzőnk dolgozatát elolvastam. Előre megjegyzem, hogy 1. nincs szándékomban Petőfi nyelvéről valami tanulmányt írni a jövőben sem, 2. megjegyzéseimet rögtönzéseknél egyébként magam sem tartom, és 3. nem a részletek kidolgozására, hanem az alapvetésre irányozom figyelmemet.

Mit is jelentett Petőfi költészete a maga idejében? Első sorban a magyar líra megnépiesedését. Dalainak tárgya, feldolgozása és kifejezés-módja egyaránt a magyar nép gondolat- és érzésvilágából került ki. Ha összevetjük a felléptéig uralkodó lírával az ő dalait, ez a megnépiesedés különösen két irányban jelentkezik: a megegyezésűsödésben és a megélnékülésben. A negyvenes évek elején u. i. Vörösmarty és Bajza voltak a magyar líra uralkodó csillagai, az első az ódai, a másik az elégiai nemben. Vörösmarty hasonlíthatatlanul nagyobb költő Bajzánál, de ami a hatást illeti, Bajza kiállta vele a versenyt, sőt az utánzók számát tekintve erősen felül is múlta. Vörösmarty iránya egyetlen jelentékenyebb követője, Garay, kezén már az alkalmi versek színvonalára kezdett súlyedni, Bajza iskolája (Vachott Sándor, Kunoss, Kerényi, Papp Endre, Beöthy Zsigmond, Tárkányi, Sujánszky stb.) pedig bel- és külforma tekintetében meglepő símaságra tett ugyan szert, de eszmeköre kezdett kimerülni, megmerevedni. Mindakét irány hanyatlóban volt tehát s az egész irodalom valami megújhodásért epedett. Ennek a megújhodásnak pedig a kor közirányának megfelelőleg demokratikusnak kellett lennie. Ez a demokratikus, ez a népies alapon való megújhodás következett be Petőfivel. Vörösmarty és Bajza csak a nemzet műveltjeihez szóltak, Petőfi az egész nemzethez. Ők választékos, szabatos, kimért ünnepies hangon daloltak, Petőfinél a fesztelenség, a szabadság üli diadalát. Bajza szinte állandó irreálitásban él, Vörösmarty sem tud a kothurnus nélkül mozogni, Petőfi a valóságot keresi és a hétköznapi jelenségeit teszi a legigazabb költészetté. Dalai szerkezetén, előadásán nyoma sincs a kicirkalmazottságnak, úgy ad mindent, ahogy Múzsája sugallja, ahogy fáradhatatlan képzelete elébe játssza. Valami megigéző egyszerűség, természetesség, közvetlenség, könnyedség árad minden sorából, egyesülve — s ez képzelete szárnyalásából következik — búbjós frissességgel, fürgeséggel, elevenséggel.

Azt hiszem, Petőfi költészetének és költői nyelvének két legfőbb sajátsága az élénkség és az egyszerűség, Természetesen sok mindenféle más jellemzetes oldala is van nyelvének, de legállandóbban és különösen a leginkább petőfies verseiben, — amilyenek első sorban nem hazafias versei, hanem népdalai és szerelmi költészete, — legkövetkezetesebben fellépő sajátsága alighanem ez a kettő lesz.

Ha pl. versei külsőségeit nézzük, nyelvtani és verstani elemi jelenségeit, feltűnik, hogy csupa egyszerű mondatot olvasunk, a bonyolultabb szerkezetek ismeretlenek előtte, a szórend a természetes, azaz nyelvtanilag nem mindig a szabályos ugyan, de olyan, amilyenel hasonló körülmények közt a társalgásban is élünk, a verselés egyszerű népdalforma, keresetlen rímekkel, a vers és a gondolat összhangba olvad, versszakkal gondolat, sorral mondat, ütemmel mondatrész végződik. Ez a természetes előadásmód magában is elevenné teszi a nyelvet, de emellett felkiáltások, kérdések, ellentétek, indulatszók és ismétlések élénkítik; megint csupa olyan eszköz, melyet a köznyelv is használ. Petőfi, amint Prohászka kimutatta, az ismétlést szerette a legjobban ez élénkítő eszközök közül s valóban talán ez fejezi ki legjobban az érzés eleven lüktetését, türelmetlenségét, nyugtalanságát, az esemény drámai gyorsaságát, mozgalmasságát.¹

A közönségesebb stíluszsépségek is az egyszerűség és az élénkség közrehatását mutatják. Az egyszerűségekre vezethető vissza, hogy annyira szereti a népies szólásmódokat és közmondásokat. Szállóigévé sok mondása lett, de nem valami nagy nyelvbéli erő következtében, mint Prohászka véli. Petőfi nem a versbe szinte barbár erővel belezúzott nyelv nyerseségével teszi szállóigékké mondásait, mint Berzesny, hanem ellenkezőleg a legkönnyebb, szinte fülbemászó, dallamos kifejezésmóddal. Az élénkséget mutatják superlativusai és jelzői. Jelzői nem henye szódíszek, hanem kiegészítő részei a gondolatnak, nemcsak a jelzett tulajdonait határozzák meg, hanem cselekvényt takarnak s így bennünk a mozgalmasság képzetét ébresztik.

A belsőbb stíluszsépségek, költői képzetének legragyogóbb nyelvi érvényesülései is a két alapsajátság beszédes tanúi. Ez a képzet, mely a prózai élet elszigetelt jelenségeinek költői, meglepő és mégis természetes összefüggését felfedi előttünk, ellenállhatatlanul ragad bennünket a saját reális és mégis csodás álmvilágába. Ez a hatalmas képzelő erő, mely mindig szoros kapcsolatban marad a köznapi élettel és mégis beszárnyalja

¹ Az ismétléseket, különösen a refrént, Béranger hatásának szokás tulajdonítani. Azt hiszem nem volna szabad a magyar népdal, de főleg a cigányzene befolyásáról sem megfeledkeznünk és a csárdást sem egészen figyelmen kívül hagynunk. Az ezekben folyton és folyton visszatérő motívumok, ismétlődő taktusok lehetetlen hogy ne hatottak volna ez irányban Petőfire. Hogy csak egy példát említek, *Baldog éjjel* c. dalából szinte kihallatszik a cigányzene. (Rím: a a b c c b. Szótagszám: 11, 11, 11, 4, 4, 7.). A három utolsó sor tulajdonképpen egy sornak felel meg, csak hogy az első taktus ismétlődik — ezért rímeknek össze, — így az egész nem egyéb mint népdalaink egyik legkedveltebb és legdallamosabb formája, a páros rímű négyes-tizenegyes egy közből ismétlődő taktussal, cigány-cifrázattal. Nagyon gyümölcsöző lehetne, ha egy zenésziünk megkísértené kimutatni a magyar zene és tánc hatását Petőfire.

a földet és eget, biztosítja Petőfi költészetének örök időkre megmaradó értékét. A személyesítés és az eszmetársítás a főalakok képzeletének félig nyelvi, félig a költői teremtés titkaiba vágó megtestesülésében. Egyszerűsége vall, hogy a természet, még pedig első sorban az előtte elterülő magyar Alföld, köréből veszi képeit s legszívesebben alkalmazza a népdalainkban is fellelhetőket, s élénkségre vall vonzalma a mozgás: képzetével járó fogalmak iránt és az az öntudatlan kerülése minden abszolút nyugalomnak, tökéletes csendnek, amint ezt az utóbbira nézve Prohászka ki is mutatta.

Ilyenféle módon gondolnám én el Petőfi költői nyelvének tárgyalását. Bár valaki hamarosan lecáfolna egy a nagy költő nyelvéről írt munkájában. Mert ezt én is ép oly őszinte vággyal várom, mint a jelen füzet derék szerzője.

Befejezésül egy kéréssel fordulok fiatal nyelvészeinkhez. Ne vessék meg a nyelvészetnek ezt az ágát, higgyék el, hogy van ez is olyan érdekes és értékes, mint a lapp nyelv magánhangzói, vagy a piripócsi nyelvjárás tájszavai, és itt még sokkal több is a tenni való, mint azokon a területeken. Kezdjék meg talán a munkát kisebb költőkön, akikkel jobban meg tudnak birkózni, de ne riadjanak vissza a legnagyobb kérdésektől se. Ha becsületesen és komolyan dolgoznak, valami érdeme feltétlenül lesz munkájuknak és az esetleges kifogások miatt ne kedvetlenedjenek el, hanem vigasztalódjanak buzgó szerzőnkkel együtt azon mondással, hogy *in magnus et voluisse sat est!*

(Budapest.)

SZÜCSI JÓZSEF.

A TATA-TÓVÁROSI NYELVJÁRÁS.

Tata-Tóváros, Komárom megye csinos két nagyközsége, nyelvi szempontból a felsődunántúli nyelvjáróterülethez tartozik. Az egybeépült, de közigazgatásilag külön álló két községet már a legrégibb okiratok is élesen különválasztják: Tóvárost mint Tata Slavonicalist említik a magyaroknak meghódolt s itt letelepült szláváságról, míg a tulajdonképeni Tata mindig mint Tata Hungaricalis szerepel. Lehet, hogy e név *Tóváros* nem a mellette fekvő két tótól veszi eredetét, hanem a régi Tótvárosból lett a mai elnevezése.¹

A tóvárosi szláv elem azonban idővel megmagyarosodott, míg a körülötte levő néhány tót falu teljesen megtartotta szláv eredetét. Eléggé érdekes jelenség, hogy Tóváros nyelvéből a tót elem csaknem teljesen kiveszett. Annál inkább érezhető azonban a később betelepült németek hatása, mely különösen — mint látni fogjuk — a szókincsben okozott nagy kárt.

A tata-tóvárosi nyelvjárás — általános jellemét tekintve — a felsődunántúli nyelvjáróterülethez, szorosabban véve a komárommegyei nyelv-

¹ Tata nevére vonatkozólag a krónikák azt mondják, hogy Szent István Deodatot, keresztatyját s egyúttal nevelőjét, Tata első urát atyának, vagy kedveskedve *tatá*-nak szólította. Lehet azonban, hogy magát a *Deodat* nevet ejtették a magyarok *tatának*. (Ez adatokat Rohrbacher M. Tata története c. 1888-ban Tatán megjelent munkájából merítettem).

járásvidékhez tartozik. A különböző vidékekről idetelepült lakosság nyelve oly zürzavaros, hogy a nyelvjárásoknak valóságos Babilonja.

A kiejtés nem igen tér el a köznyelvétől. A kétféle *é* közül az eredeti **é*-t *í*-vel cseréli föl, s azért az *í*-ző nyelvjárások közé sorozzuk. A zárt *é*-t megőrizte. Van *é* és *â* hangja is.

Kettős hangzót e nyelvjárás nem kedvel, sőt néha *é*-t mond még az *aj*, *ej* helyett is: *téffő* (tejfel), *gané* (ganaj), *karé* (karaj), stb. Az *ly* használata kétféle: *l* és *j*; hogy mikor használja az egyiket és mikor a másikat, biztos szabályt fölláítani nem lehet.

Néhány szóban nem illeszkednek a magánhangzók: *miháncst* (mihelyt), *hosszi*, *sipka*, *abrincs*, *lapicka*, *boszint*, stb., ámbár illeszkedve is lehet elég gyakran hallani.

A hiátust lehetőleg kerüli és pedig vagy *j*-vel, mint *fijajim*, *hijábo*, *ifijur*, *rějá*, *csizmazija*, *dijó* (de *divó* is), *děják*, stb., vagy összevonással, mint *águsztus*, *lány*, *möte* (mióta), *rá*, *gyerejde*, *mér* (miért).

A hangsúly rendes.

Gyakori az *öreg* szó használata *nagy* értelemben: *öregkés*, *öregfejsze*, *öregharang*, *öreganya*, stb. s a tatai nagy tót is *öregtónak* nevezik megkülönböztetésül a kisebb Cseke-tótól, valamint a Vértes hegység egyik legmagasabb hegyét az *öreg kovácsot* ellentétben a *kis kovácsal*.

I. Hangtan.

A) Magánhangzók.

A nyelvjárás általában a hosszú magánhangzókat kedveli: *új*, *rúd*, *rúg*, *út*, *tűz*, *víz*, *hús*, (de *husvít*), *bűn* (de *büntet*), *kormány*, *óhajt*, *sóhajt*, *hír* (de *hirés*), *zsír* (*zsiros*), *szív* (*szives*) stb. E példákból látjuk azt is, hogy az egytagú hosszúhangzós nevek a továbbképzésben hangzójukat többnyire megrövidítik. Rövid még: *szin*.

Hosszú a magánhangzó, ha utána mássalhangzó veszett el: *émént*, *bevonút*, *aszátt*, *őnyi* (ölni), stb. A *va*, *vel*, *hoz*, *hez*, *höz* ragok magánhangzója az *l* és *z* eltüntével: *evvé*, *késsé*, *avvá*, *bottá*, *ahhó*, *házhá*, *kerthő*, *fődhő*; továbbá az *r* eltüntével hosszú a magánhangzó e szavakban: *órom*, *ére*, *âra*, *mère*; hosszú még a határozói igenév *va*, *ve* ragjának hangzója: *addâ* (adva), *pofozzâ*, *ëddé*, *vetté*, stb.

a) *i*, *í*. E hangot a nyelvjárás hosszan szereti ejteni: *hír*, *sír*, *víz*, *híd*, *víg*, *szív*, *zsír*, *tíz*, *hín*, *ír*, *bíró*, *nyílik*, *segítt*, *tanítt*, *hasítt*, stb. Hosszú *í* van rövid *i* helyett a mássalhangzó elveszése folytán e szóban: *szíva*. Régebb *i* maradt meg a *kínyér* szóban, azonban gyakoribb a kényér; *ü* van *i* helyett ezekben: *üzem*, *füzet*, *üdő*, *üng*, vagy *üömög*; *ö*: *ösmer*; az iskolát *oskolá*-nak ejtik, sőt néha *uskola*; *ë*: *vërrad*, *vërrasztók* (kik éjjel a halott mellett imádkoznak).

b) *ü*, *ű*. E hangot is hosszan kedveli e nyelvjárás: *szűz*, *tűz*, *tű*, *gyönyörű*, *szinű*, stb.; továbbá *l* előtt az *l* eltüntével: *kívű*, *béví*, *kerűtem*, *merűtem*, stb. Rövid *ü* van ezekben a szavakban: *gyürű*, *tükör*, *hüss*, *hülök* (de *hűtem*), *fülik* (de *fütött*). Néha *i*, *í* van helyette: *nyíves*, *siket*, *míves*, *míhê* (mühely).

c) *é*. Az *é* hang használata nagyon általános. *Nem* helyett Tóvároson

mindig *nēm*-et mondanak, míg Tatán leginkább akkor ha *é* hangzós szó következik utána: *nēm én, nēm filék*, stb. Igen gyakran van azonban helyette *ö*: *pör, föl, köll, öleg, csöcs, söttt, vörös, sör, böcsület, szöglet, röpiül, föcske, fösték, zsömlé, körösz, fölhő, csömöge, csöndér, bötü*; továbbá az igék második személyében, ha az *l* el is vész: *tészö, vészö, keresö*, stb.

d) *é*. Mint *í-ző* nyelvjárás az eredeti **é* helyett *i*-t ejt: *píz, míz legíny, kive, físi, gípísz, kötíny, föstík, líp* (ige és főnév) *lípcsö, níp, bír* (bér), stb. Rövid *i* van *é* helyett e szavakban: *pinték, kilis* (kelés), *enyim, szerint, ippen*; továbbá az *é* birtokos személyrag helyett a továbbragozásban: *kezibe, fejire, kertyibe, eszibe, tenyeribe, lölkibe*, stb. E szóban *fűsü ü* van *é* helyett, azonban gyakoribb a *físi*. Az eredeti *é* helyén rövid *e* van e szóban: *helfü*.

e) *ö, ő*. Igen gyakran helyettesíti a nyelvjárás e hangot a zártabb *ü, ú*-vel; különösen a *böl, röl, töl* ragokban mindig ezt ejt: *kézbü, kerbü, födrü, Istentü*, stb.; továbbá a következő szavakban, különösen *l* előtt: *fütüül, lül* (lő), *tülem, inekül, tüürül, pörül*; *gyükér, töpörtyü, visü*; továbbá *v* mellett, s különösen ha a régi *ö*-nek felel meg: *lünüi, szünüi, gyünüi; kú, bü* (bö), *lüvök, szüvök, ü* (szem. névmás), *üvé; ötét* helyett *üet; é: geríny*.

f) *u, ú*. Hosszú *ú* van ezekben: *kút, út, rüg, lúd, úr, nyúl, húr, szúr, túr, fúr, hús* (de *kutat, utat, rudat, ludat, urat, nyulat*), *hajdú, ágú, szárú, szomorú*. Rövid azonban: *bucsu, mulik*. Az *u* helyett néha *i* van: *hosszi*, mely az eredeti *ju* (*hoszju*) szótagból fejlődött, *kódís, lík, tik* (tyúk).

g) *o, ó*. Az *o* *l* előtt zártabb lesz, vagyis *ú*, mely az *l* eltüntével is megmarad: *gondúl, gondútam, szagúl, hajúl, parancsús* (de *parancsós* is), *csókul*, stb. A *böl, röl, töl* *ó*-ja helyett állandóan *ú* hangzik: *házbü, falrú, paptü*, stb. Más esetekben is: *ustor, durung, bukor, csukor, kukurikül, kápuszta, hun* (hol), *ithun, vánkus, mustoha, bujtár, bugár, csurog, karcsula, csuda, rúzsza, bukréta, túrú, fúrú, sunka, kúdus* (de *kódís* is).

h) *a*. A szó belsejében igen gyakran *o*-ra változik; különösen ha előtte *á*-s szótag van: *lábom, házo, lámpo, járjo, lábos, tálol, bábo, pápo, káko, pávo, ágos, ágyod, hányon, százon, várnok, ártonyi, szántonyi*; továbbá a következő szavakban: *magos, halovány, kokas, bogja*. A *-val* rag, valamint a *va* határozói igenév *a*-ja szintén *ó*-ra változik, ha előtte *á*-s szótag van: *bótávó, kanálló, zsákkó, agárró, huszárró, puskávó*, stb.; *ávó* (állva), *zárró* (zárvá), *vággó* (vágva), stb. Az *l* elvesztével az első szótagban az *a* zártabb lesz: *óma, ómárjom, szóma, bóta, kóbász, fóka* (falka), *bóha*, stb. (De *táp* (talp), *fád be, nyád le, hájon még*). A többi szótagban megnyúlik: *aszátt, tavá, avvá, kazá, asztá*, de *átó* (által, át).

B) Mássalhangzók.

A mássalhangzók képzését és kiejtését tekintve nincs megjegyezni valónk, mert nem térnek el a köznyelvtől.

Az *ly* használata mintegy átmenetet mutat a dunáninneni és a nyugati nyelvjárások között, azaz ejtik *l*-nek és *j*-nek is. Hallhatjuk: *kírál, selém, luk, hel, mellik, erflés* (erélyes), *szeszil*, stb., de: *mijen, ijen, ojan, fojó, gojó, gojvás*, stb.

A többi mássalhangzó közül a rendestől eltérő használatuk van a következőknek:

1. Foghang: *n*: *hun* (hol), *danúl* (dalol), *tanál*, *ménék*.

2. Inyhangok: *j*: *mejjem* (mellem), *hajma*, *kíjő*; — *ny*: E hangot különösen kedveli a nyelvjárás: *vőfíny*, *kenyőcs*, *kallany*, *vonyó*, *paplany*, *telefony*, *nyőstény*, *teknő*, *keszkenyő*, *dunyha*, *keny*, *fony*, *vonyított*, *csinyál*, *írnya* (irni), *nyöl*; — *ty*: *töpörtyű*, *suttyog*. Használata elég ritka.

3. Torokhangok: *g*: *ipeg* (éppen), *igenyész*, *furugla*.

4. Redukált orrhang: *n*: Ez már ritkábban fordul elő s nem általános: *toronba*, *cigán*, *szégn*.

Egyéb hangváltozások: *petrezsírom*, *kerepöl*, *majter*, *göröncsös*, *buborka*, *pocsóta*, *varancskos*, *térgy*, *csizma*, *csizmazija*, *cserésnye*, *kalicka*, *leguzsgúl*, *türkőnyi*.

Gyakran kimaradnak egyes mássalhangzók, és pedig vagy pótlónyújtással, vagy anélkül.

1. Pótlónyújtással. Már az eddigiekből is láttuk, hogy leggyakoribb az *l* kiesése. a) A szóban: *bót*, *fót*, *vót*, *hód*, *kődök*, *kódís* v. *kúdus*, *hónap* (holnap), *pógár*, *mónár*, *szóga*, *föd*, *böcső*, *émút*, *étörött*, *őnyi*, *hâkkâ* (halkan), *hâgass*, *fütyűj*, *gondúnyi*, *pirúnyi*, *böcsüt*, *fökött* (telkelt), *tódok* stb. Néha azonban, különösen az első szótagban, megmarad: *lelkem* v. *lölköm*, *tálbo*, *szélbe*, *télbe*. — b) A szó végén: *íjjé*, *kengyê*, *hüvé*, *bagó*, *bögő*, *szíjjé*, *nappâ*, *kirá*, *Mihá*, *asztâ*, *kazâ*, *süvé-fövé* stb. — Kimarad még pótlónyújtással a *j*: *téffő*; továbbá az *r*: *ére*, *âra*, *mêre*, *ôr*.

2. Pótlónyújtás nélkül. a) A szó elején: *âszlô*, *âlog*, *iszên* (hiszen), *acsó*, *istória*. b) A szóban: *tölfa* (tölgyfa), *montam*, *mégmonlak*. c) A szó végén: *mér* (miért), *mer* (mert), *azér*, *maj* (majd), *müngyá*, *má*, *hama*, *mêgin*.

Igen gyakori a mássalhangzók kettőzése: *órakkor*, *nyöll*, *szöllő*, *föllú*, *belülle*, *nenne* (néne), *allu*, *szallag*, *vasalló*, *meszellő*, *düllő*, *kaszálló*, *fütyüllő*, *esső*, *hüss* (húvös), *világossabb*, *egísszen*, *magossan*, *füttenyi*, *tanító*, *hajítottani*, *gyógyítottani*, stb. Viszont egy mássalhangzót hallunk, hol a köznyelvben kettő van: *âlot* (állat), *âlomás*, *âlás*.

Gyakran találkozunk összevonással, úgy, hogy néha egész szótagok kimaradnak: *tom* (tudom), *tok* (tudok), *hoccide* (hozd csak ide), *accide*, *mék* (megyek), *kík* (kellene), *hászên* (hát iszen), *oszt* (azután), *há* (hová), *valahá*, *vásányi* (vásárolni), *vándónyi*. — Mászor meg hangbővülés észlelhető: *iskátula*, *nyanya* (anya), *isterc*; *fíriss*, *bugyborók*, *trücsök*, *piarc*, *hangyál* (hangya), *csíve* (cső), *szánkó*, *peniszlés*, *dêrôt*, *sörít* (srét), *helyhez* (helyez), *garádics*, *cinêge*, *rozmaríng*, *arasz*, *vonyogó*, *ittend*, *eszétet*. — Előfordul több hangátvetés is: *korêla*, *viaksz*, *subick*, *proseció*, *karalâbi*, *göbre*.

Miként általában minden népnyelvben, úgy itt is bőséges adatot találunk az összevonásra és hasonulásra: *âkszik*, *tênnap*, *szíjjártó*, *irilli*, *ajja* (alja valaminek), *gyalló* (gyarló), *palló*; két egymásra következő szónak vége és eleje hasonul: *ennyihány* (egy néhány), *ellény*, *emná* (ez már), *ëttemplom*, *hovvót* (hogyan volt), *aszongya*, *aszonták*, *avvót*, *hanním* (hadd nézzem).

II. Alakta n.

1. Szóképzés. Nyelvjárásunk kedveli a kicsinyítést. Leggyakoribb kicsinyítő képzők: *ka, ke*: *akkorka, ekkorka, lányko, nénike, picurka* (igen kicsiny), *pántlika* (előfordul *pántli* alakban is a *pertli* = fűző analogiájára), *csipétke* (csipedett tészta), *zsizsike* (lencse v. borsófereg), *csücske* (csücs), *Tërka* stb., -- *cska, cske*: *bujócska* (gyermekjáték), *házocska, kertécske, vínecske*, stb.; e két képzőt együtt is találjuk: *vékonykácska*; -*us*: *papus, anyus, mamus, libus, cicus, kutyus, Bélus, Irmus*, stb.; *us* és *ka* együtt: *papuska, mamuska, kutyuska, cicuska, Béluska* stb.; személyneveknél a becéző *i*: *Feri, Pali, Rozi, Juli, Észti, Jani*; gyakori a *kó* is: *Ferkó, Palkó, Jankó*.

A nagyító képzők közül csak az *ók* említhető: *pirók, pufók*.

Az összemérő melléknevek gyakori képzője -*nyi*: *lüvisnyi, dobásnyi, anyányi, embëryi embër*.

Az igeképzésnél csak a gyakorító igeéknél találunk eltérést. Képzőjük: *doz, döz*: *fogdoz, nyuládoz, bökdöz*; *gat, get*: *hasigat, eriget*; -- *tudakolózik*.

2. Névragozás. A -*ban, ben* rag ismeretlen, mert hol kérdésre is a *ba, be* ragot használják. (A *ba a*-ja *á*-s szótag után *bo*: *házbó, szobábo*; *kerbe*, stb. A köznyelvi használattól eltér a *Tatábo, Tatábú* féle alak *Tatán, Tatára* és *Tatáról* helyett). A *ból, böl*, stb. így hangzik: *házbú, várbú, Budárú, Pestrú, kuttú, vitztú* stb. Elmarad az *l* továbbá a *nál, nél, stul, stül* határozói ragoknál: *sógorná, néniné, mindenestü, fiastü*, stb. Úgyszintén elvész a *val, vel* eszközhatározói rag *l*-je, a magánhangzó pedig megnyílik: *kézzé, lábbó, bottá, sokká*; *á*-s szótag után *o*: *ággó, lábávó, agárró, ómávó*, stb. A *hoz, hez, höz* ragok ily alakúak: *hó, hő: lábhó, fejhó, beteghó*, stb. A birtokos személyrag harmadik személyének *a*-ja *á*-s szótag után *o*: *házo, pipájo, káro, az e* pedig a továbbragozásban *i*: *kezibe, a szentyit, a mindenit*, stb.

3. Az igeragozásban már több eltérést látunk. Nem tesz különbséget az ikes és iktelen igeik ragozásában: *fekszék, feksző, fekszik, feksziünk, fekiüszték v. fekiüttök, fekiüsznek, fekszenek* és *fekiüsznek*; *észék, észó, észik; iszok, iszó, iszik*; többesük rendes.

Személyragok a következők: Egyes 1. szem. -*k*, ikeseknél is, ritkábban *m*; 2. szem. -*ó, ő, sz*: *tanított* (tanítség), *készülő v. készűsz, vecc* (vetség), *észó, hízó*, stb.; 3. szem. ragtalan, ikeseknél *ik*. A többes rendes. Ikesen fordulnak elő: *hullik, rogyik, hiszik*.

A tárgyas ragozás nem mutat eltérést. Azonban sok *t*-hangú ige tárgyas ragozása helyett a fölszóllító alak használatos: *üssük* (ütjük), *lássá* (látja), *lássuk* (látjuk), *tarcsa* (tartja), *tudhassa* (tudhatja), stb. Az *ít* végű igeik tárgyas ragozása jelenben: *tanítottom, tanítottod, taníjja, v. taníttya, v. taníccsa, taníccsuk, taníccsátok, taníccsák*. Azonban ép oly gyakran lehet így is hallani: *taníjjam, taníidd, taníjja, taníjjuk, taníjjátok, taníjják*. Ép így megy a *buzdít, számit, állit, gyógyit*, stb. igeik ragozása.

Szokni igit a jelenben használják. Pl.: ebbe a földbe sok krumpi szok teremni.

Menni, löni, ríni igeik ragozása a következő: *ménék, mész v. mígy, mëgy, mëniük, mënték, mënnek; lüülök, lüusz, lül, lüülünk, lüülök, lüünek; rílok, rísz, ríl, rílunk, rítok, rínak*.

A ható igék tárgyas 2. személye összevonva is használatos: *vihedd* (viheted), *megtudhadd*, stb.

Elbeszélő mult időt e nyelvjárás nem ismer, valamint *fog*-féle jövőt sem, hanem ezt a *majd* szócskával fejezi ki.

A főnévi igenév *-nyi*, *nya*. Az utóbbi különösen akkor, ha a töben *l* van: *irnya*, *nyitnya*, *rinya*, *innya*. Ez a *-nya* a régies *nia* végzetnek a maradványa.

A szenvedő igék helyett a *va*, *ve* képzős igenév gyakori: *fő lett* *pofozzâ*, *még van erősítetté*; ez alak a tárgyatlan és visszaható igéknél is gyakori: *még van dagaddâ*, *törülközvé*, *mozsddâ*. Általában akkor használják, midőn a cselekvés által létrejött állapotot fejezik ki.

4. A névmások közül csak a személynévmások mutatnak eltérést: *én*, *té*, *ű*, *mink*, *tik*, *űk*. A határozatlan *némelyik* helyett az *olyik* használatos. A megszólításban *ön* helyett *ű*.

5. Az igekötők közül a *túl* és *el* említendő. Az előbbinek *túrú* alakja van, pl. *túrú ment a tón*, az utóbbi pedig állandóan *l* nélkül fordul elő: *étün*, *ément*, stb.

(Folytatjuk.)

FÁBIÁN IMRE.

KÉTES MAGYARÁZATOK.

Viszontszeretet. Aki csak némileg is jártas a magyar nyelvtörténet újabb elemeinek fejlődésében, rögtön rá fog ismerni ennek a szónak újszerűségére. Valóban a NyUSz. második kötete épen abból a korból ismeri, amelyben a XIX. századi nagy nyelvújítás megindult, 1794-ből: Kármán írásaiból. Ezt a tudásunkat, úgy látszik, Réthei Prikkel Marián nemrég a Nyr. 38: 227. lapján megdöntötte. Itt ugyanis a *viszontszeretetet* Csúzy alkotásának mondja; olyan szónak, amelyet Faludi Csúzytól vett. Állítását következő idézetére alapítja: »*Viszont szeretetedet* (így!) mi-is vissza-szeretnők«. (S. 682.). Tudva azt, hogy a 'Gegenliebe' régi magyar egyértékese a *viszontag való szerelem* (l. NySz.), *viszsa-szeretés* (Pázm. Préd. 118.), *egymás szeretet* (PP.), *viszontagos szeretet* (Biró M.: Micae 45. Kr.) mindjárt kissé korainak találtam a *viszontszeretelnek* ezt a megjelenését. Vizsgáljuk csak, vajjon igazán *viszontszeretet*-e ez a *viszont szeretet*? Bár Prikkel idézete nem teljes, az egyszerű értelem még így is ellene mond a 'Gegenliebe' jelentésnek. Visszaszeretni nem viszontszeretetet, csak szeretetet lehet, mert ez az ok, az pedig a következmény, az okozat. Az értelem is megmondja, hogy itt csak arról lehet szó, hogy viszont mi is vissza-szeretnők szeretetedet, azaz 'vicissim, rursus etiam nos' etc. Ezt az értelmet azután Csúzy ezen mondatának itt következő teljes és pontos idézete igazolja is: »S-még-is, dicséretes magunk-viselésével, és Istenünknek jó életünkkel, nem-hogy, tartozó hál'-adással meg-köszönnénk ennyi hozzánk-mutatott jó-vóltát, s-atyai szeretetít, s-*viszont szeretetét* (így), mi-is vissza-szeretnők; nem! nem! sőt... törvénytelenkedünk« (S. 683.), tehát: nemhogy mi megköszönnénk ezt a szeretetít, és viszont mi is visszaszeretnők stb.; erről van itt szó. Igaz, hogy Csúzy interpunctiója nem kifogástalan, de mondatainak értelme azért mindig világos. Ezzel aztán, azt hiszem, R. Prikkel azon véleménye

is megdől, hogy Faludinak *viszonta-való szeretet-e* Csúzy *viszontszeretet*-ében leli forrását. A Faludinál olvasható *viszonta-való szeretet* egyszerű, jelzős kifejezés, ahol a *viszonta-való* teljesen hasonló a régi *gyakorta-való, őnszinte-, őszinte-való* képzésekhez, amint az Udvari Ember 46. l. olvasható *viszonta* is: »A' mint az Uraimék finnyásson meg-vetik a' közönséges jó szokást másokban, ugy viszonta az okos világ tsüföt üz belölek«,¹ teljesen megfelel a régi *őszinte, gyakorta* alakoknak.

Faludinál egyébként nemcsak a *viszonta-való szeretet* fordul elő igen gyakran (SzE. 4, 42, 73), hanem ez a jelző más kapcsolatban is elég gyakori: Az udvariság, és *viszonta-való meg-böcsüllés* ennek leg-jobb uttya (U. E. 3:36). — Egyenlő légyen közetek [így!] a' veszedelem és a' kár, és mind a' kettőtöknek *viszonta való hasonló okai* (u. i. 63). — Nagy dolgokat fakasz-ki a' *viszonta-való tréfa-tsata* (u. i. 74). — Ugy kötelezik öszve a' *viszonta-való emberséget* (u. i. 79). — Nem kell meg-eröltetni a' *viszonta-való köteleiséget* másban (u. i. 94). — Igaz ára mindenkor alább-való lé-szen, a' *viszonta-való emberségnél* (u. i. 118). — Sőt főnevesítve is: »a' többiekre nézve inkább zabola volna, hogy többre ne lépjenek az ebbéli adakozással, mint sem ösztön arra, hogy ök is elő vegyék a' *viszonta valót* (u. i. 66). —

Ha Faludi ismerte volna azt az állítólagos *viszontszeretetet*, bizonyára nem élt volna mindig a hosszabb alakkal, hisz a rövidségre való törekvése ismeretes (*más-ki* = más valaki, *otthonos* = otthon való stb.). Kétségtelen, hogy nem a *viszontszeretéből* bővült Faludi *viszonta-való szeretete*, hanem épen ellenkezőleg, a *viszonta-való szeretet* rövidült *viszontszeretetté*. Még pedig talán az *arra-való nézve* > *arra nézve* mintájára a *való* egyszerű el-hagyásával, amint ezen alakot már 1769-ben Telek Józsefnél olvashatni is (Tizen-Két Tsillagú Korona Elölj. b. 2. és 3.): »Úgy kedvelli a' Sz. Szüz, *viszont-szeretettel*, a' maga híveit« és: »Ez a' szeretet Annjának, híveihez való *viszont-szeretete*, adott ... ösztönt.« Valószínűbb azonban, hogy a *viszonta-való szeretet* és *viszontszeretet* között a *viszonti szeretet* szolgált átmenetül; ahol a *viszonti* a régebbi *előbbi* (előbb-való), *utóbbi* (utóbb-való) hatásából magyarázható. Ezt a közvetítő fokot tünteti föl Mészáros Ignác Kartigamja (1772). Itt a *viszonta-való* legtöbbször *viszonti*: »minden *viszonti tetszéseire* magát le-kötelezvé« (13 l.); »titkos érzékenységeket okozott ez az egy *viszonti szemlélés* a' két személynek az ő szívekben« (66 l.) — Ugyanitt a *viszonti szeretet* is többször: »a Hertzegnek minden igyekezete az volna, mikép ötet *viszonti szeretetre* hajoltassa.« (122 l.); »*viszonti szeretetre* méltatlannak tart« (365 l.). Emellett a *viszontszeretet* is előfordul: »ha remélheti e' *viszont* szeretetét?« (89 l.); »hihető dolog, hogy ... *viszont szeretetét* ... ki-nyilatkoztatta volna.« (125) u. így 134 l. is. — Bárótzsi² már mindig *viszontszeretet*-et ír (pl. Erk. lev. 235); alkalmasint Mészárostól vette. Nála különben van *viszontkötelesség* (Erk. mes. 33.), *viszontgyónás* (u. i. 70), *viszont-hajlandóság* is (u. i. 73). Ez utóbbi helyett

¹ A NySz. idézete hibás.

² *Viszont gyónásunk* sok unalomtól mentene meg bennünket: *un aveu mutuel*, Bárótzsi Munkái 8:51; szüleink *viszont utálsága: la haine mutuelle* uo. 54. — A szerk.

Mészárosnál még *viszonti hajlandóság* (Kárt. 400). Így lett általánossá a *viszontszeretet*. Szerzője vagy Telek József, kinek műveiben több újszerűséget is találtam, vagy a *viszonti, viszontagi* (Kart. 404), *viszontoz, viszonoz* (u. i. 152) szavak alkotója: Mészáros Ignác, vagy egymástól függetlenül mindakettő.

Csúzy *viszontszeretete* tehát az idézett mondatban csak R. Prikkel hibás olvasatán alapszik, de tényleg nincs a szövegben. Ebben a hibás olvasatban is megnyilatkozik R. Prikkelnek az a törekvése, hogy régi, jelzős kifejezéseket egybeforradt összetételeknek tüntessen fel, holott ezek Csúzy idejében még a fejlődés legelső stádiumában lévén külön szavakként értelmezendők. Világos példa erre az ugyancsak Csúzyból idézett *baromkivánság* is (Nyr. 38 : 257) »Rendetlen, utálatos, és barom kívánságának szolgált.« Ebben a mondatban R. Prikkel szerint a *barom kívánság* összetett szó, pedig az *és* kötő szó világosan megmondja, hogy itt a *barom* szó, a *rendetlen, utálatos* jelzőkkel teljesen azonos mondatrészt. Hisz ilyen okoskodás szerint a *rendetlen kívánságot*, az *utálatos kívánságot* is összetételnek mondhatnók. De meg a *barom* melléknévi használatára több példa is van a régi nyelvben (l. NySz.), épen úgy, mint a *tündér, csuda, csúf* szavaink kettős alkalmazására és amint a *kacér* szó fő- és melléknévi szerepét is vitattam. —

Kacér. Réthei Prikkel Márián Csúzy szavairól irt értekezésében (Nyr. 37 : 450) azt bizonyítja, hogy az Unkeuschheit értelmű *kacért* Csúzy a *kacéros* melléknévből vonta el, következtette ki. Ezen értekezésre tett néhány észrevételemem (MNY. 5 : 90.) azt állítottam, hogy szó fér ehhez az elvonáshoz, mert a Réthei fölhozta mondatban a *kacér* főnevesített személyragos melléknévnek is tekinthető (»a' dőczeg testet, vásott kacérjával és törvénytelen hajlandóságival . . . meg-győzte« HK. 584.) Állításomat azzal erősítettem, hogy Csúzy más melléknévet is használ főnév gyanánt, pl. a *mezítelen* (H. K. 36 és Réthei szerint S. 76. is). Válaszában (MNY. 5 : 138) más két mondatot is idéz írónkból annak bizonyosságául, hogy az ő nézete a helyes.

Meg kell vallanom, hogy ez a *kacér* Réthei újabb adatainak ellenére is csak kacérkodik velem. Nézzük csak ezeket az új idézeteket. Pontosan így van az egyik: »Harmad-szor, a' viszketeges testet, Cum vitiis et concupiscentiis suis; meg-zabolázván kacérít törvénytelen hajlandóságaival egy-gyűtt, a' Kereszt-fá-hoz szegezte.« Ez a mondat tehát szakasztott olyan, mint az első idézet; itt is a test kacérjáról lévén szó, személyragozott, főnevesített melléknévvel állhatunk szemben. Ez az ütő kártya tehát nem »jó tanubizonyosság« ellenem.

Lássuk a másikat. »Szeretném tudni — írja R. — mit szól Simai Csúzynak következő helyéhez:« »Barom kacérzarral a rothadando testnek szolgálnak« (Morzs. 542.). Először is azt mondom hozzá, hogy ez a mondat nincs az idézett helyen. Hosszas keresés után akadtam rá az 541. lapon a következő mondatban: »Illyek, a' búja faitalanok, és tisztátalan Cupido szemtelen zoldosi; kik barom kacérzarral, a'-rothadando testnek szolgálnak.« Itt tényleg személyrag nélkül kerül elő a *kacér*, mint főnév. Találtam-e, kérdi R., a régi nyelvben hasonló összetételt? E szerint ő összetételnek tartja a *barom kacért*. Én egyszerű jelzőt látok a *barom*-ban 'ingens,

rudis, ungeheuer, grob' jelentéssel. A *barom* melléknévi használatára több példa is van a régiségben (l. NySz.). Olyan jelző, mint pl. a *csuda* szó jó Tinódi Sebestyénnek Egervár viadaljáról való énekében (RMK. 3 : 107) :

*Csoda szép helyen Egör vára vagyon
Az völgyre fekszik egy hegy orozaton.*

A *Csuda szép és barom kacér* mint összetétel, azt hiszem, egy kategóriába tartozik (vö. még a *csuda* szó ilyfajta összetételeit a NySz.-ban és a NyÚSz.-ban, és a mai nyelvben: nem látja az útát a *korom sötétben* vagy *korom sötétségben* stb.).

A *kacér* utóbbi idézetében, valóban személyrag nélkül fordul elő a tárgyaltuk szó. De ez még nem bizonyítja az elvonást. Hisz egyáltalában nem áll az, amit R. válaszában oly határozottan mond, hogy: »Csúzy használatában a *kacér kivétel nélkül mindig főnév* . . . melléknév gyanánt *állandóan a kacéros-t* használja.« Vajjon a *kacér* ezekben a mondatokban is *főnév*? : ím asszonyának Putifár *kacér feleségének*, vagy-is tisztátlan kivánságának nem engedett (HK. 212). — mint a *kacér mén-ló* csintalanokodnak (sicut equus et mulus 286), -- örömost halgattúk azokat az elkárhozandó kosokat . . . inkább a' nyeréttő *kacér mén-lovakat*, és rivó számarokat« u. i. 406. — Éhezzünk, éhezve böjtöljünk, böjtölve *kacér testünket* sanyargassuk u. i. 449. — a' magának vásott balgatagsága és hiúságos *kacér élete* vét az ördög hatalma-alá u. i. 481.

Íme Csúzy egyetlen művében való lapozgatásom, mert nincs időm egyelőre műveinek alaposabb átvizsgálására, ennyi cáfoló adatot eredményezett.

A *kacér* szónak ezen kettős, fő- és melléknévi használata és a *kacéros* melléknév aztán igen könnyen eszünkbe juttathatja a *tündér* és *tündéres* szavakat. A NySz. tanúsága szerint a *tündér* melléknévként is, főnévként is gyakori volt a régi nyelvben, de a *tündéres* melléknév is sűrűn fordul elő: vajjon a *tündér* főnév a *tüüdéres* melléknévből van elvonva? Hasonló az eset *csúf csúfos* szavaknál is. Van a régiségben 'ludibrium, jocus' jelentésű *csúf*, és 'jocosus, ridiculus' értelmű *csúf* is, sőt van ebben az utóbbi jelentésben *csúfos* is. Alig hiszem, hogy valaki a *csúf* 'iocus' szót a *csúfos* 'iocosus' csonkúlt származékának tartaná. (Vö. még *gonosz, kék* a NySzban). Épen nem mondhatja tehát rólam R., hogy »legkevésbé fontoltam meg« a *kacér* szóról tett észrevételeimet. Adatainkból csak annyi bizonyos, hogy Csúzy a *kacér* melléknevet, valamint más melléknevet is, főnév gyanánt is használta, de az nem, hogy ezt a főnevesített melléknevet a *kacéros*-ból következtette vissza.

SIMAI ÖDÖN.

NYELVMŰVELÉS.

Idegen szók divatja. Mostanában megint csak úgy özönlenek hozzánk az új idegen szók, sokszor olyanok, amiknek magyarokkal való helyettesítése részint könnyű volna, részint szükséges volna az illető fogalomnak általános érdeke miatt. Hogy a repülés mesterségét, az úgynevezett *aviatikát*, ezúttal mellőzzem — ennek a műszavaival külön kellene tüzetesen

foglalkozunk — itt van az a napjainkban annyit emlegetett nemes emberbaráti mozgalom, mely a *patronázs-egyesület* megalakítását célozza. De miért tartják meg ezt az idegen nevet? Hisz ez az egyesület a gyámolatlanokat akarja pártul fogni, nekik pártfogót szerezni, és szükséges, hogy a szegények, a nép gyermekei bizalommal legyenek iránta. De hogy lehetne bizalma, ha ilyen érthetetlen nevet hall? Pedig önként kínálkozik s a legnagyobb bizalmat keltheti ez az egyszerű, jó magyar elnevezés: *Pártfogó egyesület*. — A legújabb budapesti idegen szó a *messenger boy*, vagyis *mésszëndzse baj*. Megfoghatatlan, hogy ilyen intézményt, mely a nagy közönségnek szolgál, ilyen vadonat idegen névvel akarnak meghonosítani. A V. U. is szóvá tette már: »miért nevezi a budapesti vállalkozó a maga *kifutó gyerekeit* vagy *postás fiúit messenger boy*-nak? (1909. 49. sz.). Lehet, hogy a néphumor fog neki magyar nevet adni, — mint pl. a boroszlóiak mingyárt elkeresztelték őket vörös ruhájukról vörös kerékpárosoknak (*rote Radler* és *rote Radlerinnen*), — de nézetem szerint itt is úgyszólván magától kínálkozik egy régi érdekes szavunk, melyet a mai életben nem tudunk mire használni s majdnem egészen elfelejtettünk: a *kengyelfutó*. Én mingyárt erre gondoltam s azért nagyon megörültem, hogy a Borsszem Jankó újévi számában az előfizetési fölhívás — a Jankót *messenger*nek ábrázoló kép alatt — ilyen sorokkal kezdődött:

Itt a modern kengyelfutó,
Mindent mondó, mindent tudó . . .

A mai politikusoknak nem tudom miért telik annyira kedvük a *kooperációban*, holott az *együtműködés* és *közreműködés* ugyanazt fejezi ki magyarul.

Idegen szókról lévén szó, megemlítem még, hogy Apponyi Albert gróf, mikor Beöthy Zsoltot ünnepeltük, üdvözlő levelében a többi közt azt írta: »Adja Isten, hogy méltóságod . . . tovább nevelhessen olyan nemzedéket, mely lelkileg legyőzte a rúttnak és a *perverzitásnak* (erre nem találok megfelelő magyar szót) tolakodó szellemeit.« Ez is nagyon divatos szó most s már-már feledésbe merül ez a régi, sokat mondó kifejezés: a *feslettség*. Pedig ez olyan közel áll a perverzitás fogalmához, hogy bátran alkalmazhatjuk reá.

KESZTHELYI MIKLÓS.

Egyívású — *egyvívású*. A Mohács és Vidéke című jeles vidéki hetilapban találjuk a következő érdekes szerkesztői izenetet, mely akár-mely szaklapnak is becsületére válna (28. évf. 1909. IX. 26):

»Tiszteletes uram, azaz, hogy »Csomor Péter« ur, azt kérdezi mostani levelében, hogy nem sajtóhiba-e multkori üzenetünkben ez a szó *egyvívású* e helyett *egyívású*? De hadd idézzük szép sorait.

Együtt viaskodót, — úgy mond ön — egy korban levőt, egy értelmi színvonalon állót akar jelenteni ez a szó: *egyívású*. De összevihat vagy egymás mellett vívhat öreg, ifju, bolond és bölcs. Vagyis e szó nem fedi az egyformaság, az egyenlőség fogalmát. Nem *egyívású* akart az a szó lenni? A halak egy időben való szaporodásáról = *ívásáról* leste el a magyar nyelvhasználat ezt a remek kifejezést. Mikor a hal, teszem a ponty,

elivta sok ezer ikráját, a kikelő halak hasonló körülmények között növekednek — mondjuk — félesztendeig. A halász, midőn a kihúzott tanyába belemeríti szákját, ezt mondja: Mind *bajhó* (apró ponty) ez. De bárcsak egy öreg lenne köztük. Legalább ebédre való. De mintha csak a selyőmgyárban egy bordában szótték volna valamennyit, csupa egyforma. Nincs választás. Mind egyívású (egyenlő nagyságra, súlyra, színre, tán még észre is). Alig van szavunk, mely az ugyanazonság, egyformaság gondolatát oly pompásan megjelenlne és kifejezné, mint az egyívású. Ha a szedőgyerek követte el a merényletet a szó ellen, belebölcsekedvén az értelmet megsemmisítő *v* betűt, gondatlanságból okozott könnyü nyelvésértésért méltóztassék ítéletre vonni.

Ime kivettük leveléből ezt a szellemes részt. Az okoskodást elmésnek ítéljük, de a vádat — mert hibás alapból indul — alaptalannak jelentjük ki. Egy szál betűig igaz az, amit az *ívás*-ról és az *egyívású*-ról mond. Csak az nem igaz, hogy az *egyívású* szó — melyet ön értelmetlennek gondol — nem ugyanaz volna. Az egyívású szó csak akkor volna kisép-rúzni való, ha — amint ön hiszi — a viaskodást jelentő vívásból származnék. Akkor — ön meg lehet győződve róla -- meg nem tűrnők mi sem azt a *v* betűt és rákoppintottunk volna a szedőgyerek kezére. De hát úgy áll a bál, hogy -- mint számosan — ön sem ismeri az egyívású szó *v*-jének természetét. Az egyívás nem a viadal, viaskodás-féle értelemről ered, hanem — akár csak az egyívású szó — az *egyívású* is a halak *ívásából* van képezve. Ugyanis ennek a szép hazának nem minden magyarja mondja *ívásnak* a halak ikrázását, hanem millió számnyi vívásnak ejti. A Székelyföld, a Palócság, Borsod, Abauj, Bars vármegyék magyarja azt mondja: »Ez idei vívású, tavalyi vívású ponty«, vagy »ő is olyan vívású, mint te«, »valamivel nagyobb vívású mint én«. A bácskai Ada községből (Szarvas Gábor szállóhelyéről) közli a Nyelvőr ezt a kifejezést: *velem-vívású* = velem egyidős. Azt mondja Kriza János, a székely népnyelv kincseinek jeles gyűjtője: »Éppen egy olyan vívás ember (olyan koru), mint ahajt Jancsi bá.« Ez nem valami újabb fejlődés, már megtaláljuk a Kolozsvárott 1689-ben megjelent Fejedelmi lélek című műben is Teleki Mihálytól: »Az hering a maga természeti jóságával tetsző, mikor új és a szaporodástul avagy vívástul meg nem rosszul.« Az *egyívású* és *egyívású* tehát egyaránt azt jelenti, hogy egy ikrázású, és így átvitt értelemben mint képes kifejezés szintén ugyanazt jelenti (egykoru, egyforma). Mind a kettő szép kifejezése a magyar népnyelvnek, ahonnan mind a kettő belekerült az irodalmi nyelvbe is. Arany János éneklí a Buda halálában:

»Velem egy ívású senki nem él korra.«

Viszont a Kisfaludy társaság Shakespere-kiadásának 13. kötetében a 208. lapon Győry Vilmostól olvassuk:

»A vélünk egyívású . . .« Mindebből tanulság az legyen, hogy nem mind burján az a virág, amit olyik emberfia nem ismer.«

Ehhez csak annyit jegyzünk meg, hogy az eredeti régi kiejtés szerint csakugyan *ívnek* a halak, de később a népetimológia összezavarta a *ívású* s pl. a székely kiejtés szerint is *ívnek*, *ívnek* a halak.

A furcsa összetételekhez (Nyr. 37:434). Az első és legrégebb ilyen összetételt, a *gondvisel* igét — melyre nézve a Nyr. szerkesztője a NyUSz.-ra hivatkozott — Zolnai Gyula mutatta ki Nyr. 32:162 (a NyUSz.-nak csak II. része vette föl s nem hivatkozott Zolnaira). — Újabban az árukat *vámkezelik* (a vámnál kezelik v. vámjukat kezelik). — Egy-két évvel ezelőtt a képviselőházi iroda a tartandó ülésekről szóló jelentések alá utasításul odatette, hogy ennyiszor s ennyiszor *falragasztandó* (nem tudom, most is így van-e). — »A stílus pongyolaságát némelykor a komikum fölkeltésére használja az író... Ki ne mosolygott volna, mikor a B. H.-ban egyik tárcaíró ezt a jóízű megjegyzést tette: A történelmi drámaíró hiába *oknyomoz*. Vagy amikor Berczik ilyeneket ír: *Megvendéglátatom* magamat... Nem mennek el *nászutazni*«. (Ezeket Csapodi I. említi Stílus és divat c. cikkében B. H. 1909. VI. 29.)

KESZTHELYI MIKLÓS.

Pedál. Nem lábálló (Nyr. 1909:391.), lábító meg éppen nem (Nyr. 1909:467.). Nyomdiko a pedál neve Sárköz meg Baranya minden magyar házában, hol még pörgő rokka, csattogó szövőszék tölti meg az asszonyok kincses ládáját drága szép házi vászonnal, — amint az asszonyi büszkeség mondja: magam körme kopásával. Olyan élő, eleven, használatban levő szó ez, akárcsak a vonyigó, vagy házikó. A kovács is, a harangozó is nyomdikóval fujtat. Bár rektor uram állítása szerint »a lábbillentű nyomása következtében szólnak az orgona mélyhangú sípjai,« — de ezzel szemben a harangozó János úgy vélekedik »hogyha a rektor uram az orgona kis nyomdikóit billögeti a lábával, akkor szólnak a brúgók.« (Az orgona nagy nyomdikója a harangozóé). Igaz, megvan még a lábító szavunk is a maga valóságában (Szolnok vidékén lábító), még eddig nem tudta kiszorítani a német eredetű *létra*, *lajtorja*, *lajtörja*, de hát a lábító meg a pedál között nagy közbevetés vagon, akkora, mint Leiter Jakab meg Jákób lajtorjája között, vagy még ennél is nagyobb. A lábító létrát jelent; bármilyen tetszetős volna is, ebből ugyan soha sem lesz pedál. De nincs is rá szükség, hiszen itt van az elfogadott, szél-tében használt szó: a nyomdiko.

Éppen a napokban hallottam említeni ezt a szót: *tupálló*.¹ Kender-tőrő készüléknek a neve ez, lábbal rúgják ezt a fele részben földbe erősített szerszámot. A kendert először a tupállón tupálják meg, azután tilolják, s végül gerebenezik. Mi lehet e szó értelme? talp, tóp, topa, — egy szóval az ember talpa-e a szó gyökere, vagy hogy törést, csupálás-formát jelent?

(Kölked.)

ÁDÁM IMRE.

¹ Ugyanazt azt eszközt Baranya megyében egyszerűen *tupának* nevezik (MTsz.). — *A szék*.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Kendő. A NySz. szerint e szónak a régiségben »mantellum, mappa, mantile, manutergium, handtuch«, azaz: keszkenő jelentése volt, tehát ugyanolyan, aminővel manap is általánosan használják. Van azonban egy idézete Csúzy Zengedező sípszójából, melyben a *kendő* semmi esetre se lehet keszkenő értelemmel alkalmazva. Az idézet így szól: „Szin-hányo *kendővel* fenyi a-maz rút varas orczáját“ (55.). A fenyi állítmány észrevehetően mutatja, hogy itten a *kendő* szó igazában arckenőcs-félét jelent. Fölvetem a kérdést: csakugyan használták-e a *kendő-t* régente ily értelemben is; és van-e származásbeli kapcsolat a két *kendő* név között? A kérdésnek első felére kereken állíthatom, hogy a *kendő*-nek cerussa, pigmentum, fucus; schminke, anstreichfarbe, bleiweiss, vagyis arckenő, -festő szer jelentése is használatos volt a régi magyar nyelvben. A fentebbi idézet mellett kétségtelen bizonyosság reá Csúzyznak következő mondata: »Inkább gyönyörködtetheti Leányát, szin-hányo *kendővel* *festegetésén orczáját*« (EvHK. 369.), és továbbképzéssel: »Tündér *kendőztetéssel* nem kenyi-fenyi magát« (Síp. 134.). »Orczámat *fel-kendőztettem*, és drága kenetektől illatozom« (EvHK. 589.). Egyébként a Gvadányinak tulajdonított »A peleskei nótárius pokolba-menetele« c. munkában is megtaláljuk a *kendő*-nek illetén alkalmazását: »Némelyek ortzájok felét *kendő-szerekben* és festékekben tarták« (51.).¹ Mellette szólnak továbbá a NySz.-nak emez adatai is: *kendőös*: geschminkt; *kendőz*: schminken, malen; *kendőzik*: sich schminken; *kendőzés*: das schminken stb. Szóval: egészen bizonyos, hogy a *kendő*-nek arcfestő, arckenő szer jelentése is volt egykoron. — A kérdés második felére szintén teljes biztossággal felelhetem, hogy a kétféle *kendő* szó között természetes származásbeli kapcsolat van. Alapszavuk a *kend* ige régenten abtrocknen: letörölni, szárítani és schminken: kenni, mázolni értelemben egyaránt használatos volt. Íme a bizonyságok: »Meg-törölöm, *kendem*: tergo, ich wische ab« (Com., Vest. 148.). »Házások szerelme s egyenlő értelme nincs a *kendett* ortzában« (Ben., Rythm. 244.). Ám a *kend* alak már továbbképzés a *ken* igéből (-d gyakorító képzővel), melynek eredeti értelme minden bizonnyal *tergere* vagyis: *hosszányomni, törölni, dörgölni* (vö. «A lábamat se *kenném* hozzá« szm. Decsi, Adag. 84.) volt. Mivel pedig mind a mesterséges szárítás, mind a festés, mázolás hozzá-törléssel, dörgöléssel jár: ezért fejlődött ki az alapértelemből igen valószínűen egyidejűleg *abtrocknen* és *schminken* jelentés, miként ezt a *kend* igének kétféle történeti használatára valóssággal igazolja. — Nyelvuinknek tehát két *kendő* szava van, azonban mindakettő egy tőből sarjadt.

RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

Labanc. Ami e szó eredetét nézi, Fest Aladár fejtegetése eddig kétségtelenül a legközelebb jár az igazsághoz (labanc = a latin: *labans*, Nyr.

¹ Ezt az összetételt a CzF. is ismeri: „*Kendőszer*: általán mindentéle szer, pl. szagos víz, olaj, máz, bécsirongy, festék stb., melylyel magukat némelyek, kivált a hiú nők szépíteni szokták“.

38:433). Hanem az még alighanem bővebb magyarázatra vár, hogy „ki volt a labanc az akkori kurucok szemében?” F. A. magyarázata Cserei Mihálynak ebből az adatából indul ki: »amely magyarok pedig a császár hűségében vannak és a császár mellett hadakoznak, *labancok*-nak hivatnak, bizonytalan eredetből...« S két következtetést von le belőle: »1. Megtudjuk belőle azt, hogy a *labanc* szó eredetéről maguk az egykorú labancok és kurucok sem voltak már valamennyien tisztában. 2. Megtudjuk azonban azt is, hogy magyarokat jelentett első sorban, nem pedig német katonákat.« Ezzel ellenkezően egy másik adat alapján, én úgy vélekedem, hogy első sorban bizony németet jelentett a labanc. A Cserei adatánál (1709), sőt Otrókocsi Fóris Ferencénél (1693) is régibb adathól: a Thaly Kálmán szerint már 1672-ben keletkezett Kuruc tábori dalból ugyanis egészen mást következtethetünk, mint F. A. E tábori dalnak ő csak a 4. versszakát idézi, s így magyarázza:

»Az nagy uraknak mézes szókat hány (t. i. a német),
S hozzá hódulnak, mint bódult zsákmány...
Hej nagy urak! nem keresztyén az, aki pogány...
Rosszabb pedig még ennél is *labancz*, valahány.«

»Itt tehát labanc az, aki »mézes szókra«, csábításra, hitegetésre »hozzá tódul«, átpártol a némethez.« A dalnak többi, igen figyelemreméltó részeit azonban nem méltatta figyelmére. Pedig azok egészen mást mondanak. Az elkeseredett kuruc két pogányról szól („Szegénylegénynek.. Két pogány közt egy hazáért ömlik ki vére“). Meg is mondja: ki az a két pogány: »Rajtunk német dul, rajtunk török jár.« De legjobban el van keseredve „az istentelen német“ ellen, aki „annyi kárt tött már, Hozzá képest hogy mitsem tött török és tatár.“ A sok kártételt a 4., 5., 6. versszakban sorolja elő. A 4. versszak e mondatában: „Hej nagy urak! nem keresztyén az, aki pogány“, — csak éles kiemelése van a török pogány voltának, hitetlenségének, hitszegésének, hogy rácsattanthassa: „Rosszabb pedig még ennél is labanc, valahány.“ (Zlinszky is — a Szemlévényekben — ezt így értelmezi: „Hogy a pogány nem keresztyén, azt jól tudjuk, érezzük, de a labancz még ennél is rosszabb“). Rosszabb, mert hitszegőbb.

„Mindent ígér, de *csak szorultában*,
Semmit bé nem vált, ha szabadjában:
Az németnek, ebhitűnek fogadásában
Ne bízz többet, mint az ebnek ugatásában!

Itt bizonyára a békekötésekre (Bocskay),¹ s a béke-szerződések megszegésére céloz. S nagy búsultában ilyen szókra fakad:

„Csak azt nézd pajtás, hogy *labanc* hol van?
Csak azt vágd pajtás nagy búsultodban,

¹ A Bocskay békekötését (bécsi béke, 1606) hatvanhat esztendei időköz választja el a Kuruc tábori dal keletkezésétől. Ez tehát nyilván anakronizmus. — F. A.

Mert e pogány kiöl mindent édes hazánkban, —
Vágd tehát még a magyart is társaságában!

E 7. versszaknak csak az első sorát idézi F. A. Szinte csudálatos, hogy az utolsó sorára ügyet sem vetett. Pedig világosan kiténik belőle, hogy az akkori (1672) kurucok szemében első sorban a német volt a *labanc*. E csúfnév tehát csak később ragadt a némethez »hódok!« magyarokra. (Labanc-párt).

TRENCSÉNY KÁROLY.

Trencsény Károly itt közölt cikke egyáltalán nem tudott meggyőzni arról, hogy a *labanc* eredetileg németet jelentett volna. Nem is győzhet meg senkit, aki a kuruc világgal kissé jobban ismerős. Először is fel kell tennünk azt, hogy az egykorú Cserei nálunk, későkori unokáknál mégis csak jobban tudhatta, kiket értettek akkor a *labanc* elnevezésen. Szórolszóra híven idézett világos meghatározása e részben minden kétséget kizár. Ezzel szemben T. K. csak indukció révén igyekszik kihozni a Kuruc tábortól dal egyes kiszakított helyeiből, hogy *labanc* eredetileg annyi mint: német. A Kuruc tábortól dal magam is ismerem már jó régen, — egyes versszakait könyv nélkül is tudom; de Cserei állításait egyik sem ingathatja meg; sőt csakis mellette szólnak. Azt, hogy a bennük előforduló »két pogány« elnevezésen egyrészt a törököt, másrészt a németet (s nem a labancot) kell érteni, úgy hiszem, mindnyájan tudjuk. Ebből azonban semmiképen nem következik, hogy hát ennél fogva *labanc* annyi mint: német. Ha T. K. mégis erre a következtetésre jut, az csak onnan van, hogy félreérti a tábortól dal eszmemenetét, amely különben teljesen világos, — ha az egészet áttekintjük s nem kapunk ki belőle találmásra egyes összefüggés nélkül való részleteket. Nézzük meg csak az egész dal gondolatmenetét: Az 1. versszak invokáció: »Tyukody pajtásnak« szól, a jó kurucnak, a mulatságrendező mecenásnak, kihez mint hű barátához és cimborához az egész költemény intézve van. (»Te vagy a legény, Tyukody pajtás« stb.) A 2. versszakban merül fel a »két pogány« ellen való közös küzdés eszméje. (»Két pogány közt egy hazáért omlik az vére.«) A 3. versszakból (»Rajtunk német dúl, rajtunk török jár«) megtudjuk, hogy e két pogányon első sorban a németet, aztán a törököt kell érteni. A harmadik sorban már rátér az »istentelen németre«. Innentől már a vers szerzője egész gyűlöletével a német ellen fordul s mikor a következő versszakokban pogányt említ, az mindig csak a németre vonatkozik. Hisz a kuruc nem a török ellen szállott táborba; természetes, hogy a »két pogány« közt csakis volta képi ellensége, a német foglalkoztatja, — s e mellett még ennek magyar szövetségese, a császárpárti *labanc*. A 4. versszakban, melyet T. K. is idézett, már mind a kettő ellen kikel: a »pogány« német ellen, aki mézes szókkal magához csábítja különösen a »nagy urakat«, az aulikus arisztokratákat; és ez utóbbiak ellen, akik magyar létükre labancokká lesznek, saját hazájuk ellen harcolnak s ezért rosszabbak még a »pogány« németnél is. (Ha e strófában T. K. szerint pogány = német és labanc is = német, — akkor az sülne ki belőle, hogy: a labanc rosszabb a pogánynál = a német rosszabb a németnél!) Az 5. versszak, melyet T. K. szó szerint idéz, most elő-

a Cserei meghatározása mellett bizonyítanak. Itt van például Dálnoki Veres Gerzsonnak a kuruc világról szóló (1711. évi) verses krónikája. Ennek 125. versszakában olvasható a következő két sor, mely a kérdést teljesen eldönti:

»Hátát már az *német* az víznek vetette;
Labanca ötezer, — jobb szárnyára tette.«

Hát ebből nem teljesen világos-e, hogy az egykorú krónikás élesen megkülönbözteti a németet a labancról? Hisz e két sorból csak akárcsak megértheti, hogy a német seregnek csak a jobb szárnya áll — részben vagy egészen —, labancokból, — azaz magyar segítő csapatokból. — Próbálja meg valaki, e két sorban a labancot a némettel egyértelműnek venni és az egészből ez alapon valami elfogadható értelmet kihozni! — Azt hiszem, kárba veszne minden fáradsága. T. K. úr maga is szíves volt elismerni, hogy a labanc szó eredetéről vallott nézetem »kétségtelenül eddig legközelebb jár az igazsághoz«. Reméllem, a fent előadott érvekkel sikerült eddig még fennmaradt kétségeit is eloszlatni. Hiszen a saját közleményében felhozott adatok is csak a Csereivel együtt vallott értelmezésem mellett bizonyítanak, azt teszik teljesen kétségtelenné.

FEST ALADÁR.

A vogul -tól rag eredetéhez. Fuchs D. R. a Keleti Szemle 10 : 150—153. lapján Munkácsi Bernátnak azt a véleményét, hogy a vog. -tól társhatározói rag azonos a *tajl* = 'tele' szóval, az osztjában meglevő hasonló szerkezetekkel iparkodik bebizonyítani. Az egyezés csakugyan föltűnő, de, azt hiszem, a kérdést addig bajosan lehet eldönteni, míg meg nem jelennek Kannisto vogul és Karjalainen osztják szövegei. Egyelőre csak annyit akarok megjegyezni, hogy a vogul és osztják szerkezetek egyezését már Budenz is észrevette, s röviden tárgyalta is a NyK. 18 : 160. lapján abban a cikkében, melyben a -*stul*, -*stül* ragot vogul *tajl*-féle szerkezettel veti össze. — Álljon itt az a részlet: »Még megjegyzem, hogy az »egész«-et jelentő vog. *tajl*-nak az osztjában is van nyoma: osztB. *voš-tel* mintegy »stadt-voll« = die ganze stadt (Ahlq. „die einwohnerschaft einer stadt“); *kunč-tel* v. *kuš-tel* handvoll (= vog. *kos-tajl*); *arat-tel* alle (mindnyája, *arat* menge, *ar* viel, reichlich; vö. vog. *sqhe-tajl*), s innen: *arat-telna* „gänzlich, ganz und gar (mindenestül)“. Nagyon kíváncs voltam, ha Kannisto és Karjalainen minél előbb kiadnák nagyértékű gyűjtéseiket, melyek a magyar nyelvtörténetnek bizonyára nem egy homályos pontjára fognak világot vetni.

BEKE ÖDÖN.

Helynevek. A helynevek s általában a földrajzi nevek kutatására a legfényesebb példát és mintát Svédország adja (mint az illető kiadványoknak egy ismertetésében olvassuk, Deutsche Literaturzeitung 1909. 31. sz.). 1902-ben királyi rendeletre háromtagú intéző bizottság alakult, a történet-, a nyelvtudomány s a közigazgatás egy-egy szakemberéből, s e vezetőségnek rengeteg munkájáról fogalmat adhatnak a következő adatok: 1906-tól 1909-ig 16 füzetben megjelentek 16 közigazgatási járás földrajzi nevei. A

főrészt minden füzetben hat hasábra van nyomtatva: 1) a történeti kutatással megállapított hivatalos helységnév a népnyelvi kiejtéssel együtt; 2) a névnek régi oklevelekben előforduló alakjai; 3) a hivatalos kataszterekben előfordulók, stb.; végre a névnek eredete, amennyire meg lehetett állapítani. A függelékben következnek aztán minden községnek „természeti nevei” vagyis a dűlőnevek, vízfolyások, tavak, dombok, völgyek stb. neve! »Ilyen munka — mondja ismertetője — csak sok áldozatra-kész dolgozó-társ, gyűjtő és szakember közreműködésével létesülhetett, és ami a földolog — csak olyan állami támogatással, amely nem riad vissza a sokjegyű számoktól sem! Az óriási munka hasznára lesz a nyelvtudománynak s a helytörténetnek, a művelődéstörténetnek s a közigazgatásnak. Egész Svédország jogos büszkeséggel tekinthet az alkotásra, s más országok nem egykönnyen fogják utánozni.« — Mi magyarok, sajnos, ezt legkevésbé remélhetjük. Nem akarunk panaszkodni, csak azt az egyet említjük mint jellemző körülményt, hogy a nagy országos törzskönyvbizottságba csak segédtagokul — kiknek szavazatuk sincsen! — vontak be egy-két nyelvészt.

GERMANISTA.

A jelzős szerkezetekről szól a Nyr. szerkesztőjének az az értekezése, amely nov. 22-én került bemutatásra a M. T. Akadémia nyelvtud. osztályának fölolvasó ülésén. A szerző első sorban a melléknévi jelzőket s főleg nyelvtörténeti szempontból tárgyalja, kiterjeszkedve a rokon nyelvekkel való egyezésekre is, s itt több sajtószerű szerkezetnek különösen a vogullal és osztjakkal való egyezését mutatja ki. Két nagy csoportot különböztet meg: a minősítő jelzőket s a külső körülményekre vonatkozó »ki-jelölő« jelzőket. Az elsőbe sorozza a tulajdonságnevet, a melléknévi ige-nevet, a jelzőül használt főnevet (*arany gyűrű, darab kenyér, java búza*) és igealakot (*eszem-iszom ember* stb.), a másodikba a melléknévi névmást és számnevet, a névelőt s a határozói jelzőt (két csoportban: *magyarrá fordítás, egy helyről másra költözés*, és másfelől: *messze föld, össze marék* stb.).

A hajdúk beszéde címmel a NyF. sorában egy dolgozat jelent meg tőlem. E munkában — szerzője szíves engedelmével — felhasználtam dr. Kéki Lajosnak a hajdúnánási nyelvjárásról szóló kézíratos dolgozatát. Innen való a szókincs egy része, szövegeimből pedig a Párbeszéd és a Testhalom mondája. Ezeket az adalékokat jellemző és értékes voltuknál fogva átvettem, de kézíratos dolgozat lévén, forrásom szerzőjére nem hivatkozhattam. Mindamellet kötelességemnek tartottam ezt e helyen utólag jelezni abból a célból, hogy ha valamikor dr. Kéki Lajos munkája megjelenék, ne érhesse őt az a vád, hogy másodkézből vett adatokat közöl újak gyanánt.

MADAY GYULA.

Néhány észrevétel a román nyelv magyar jövevényszavaihoz. Nem volt szándékom ügyet vetni Popovici Józsefnek e folyóirat múlt évi folyamában megjelent ily című cikkére, ámde a körülmények kényszerítettek a feleletre. A lugosi Drapelul c. ujság nov. 23-i számában ugyanis azt

olvasom, hogy Popovici tanulmányában engem, »aki egyetemi tanszékre törekszem«, pozdorjává tört. Sajnálom az esetet, de immár, — kelleetlenül bár, — hozzá kell szólnom a dologhoz. Aki 21 esztendőre könyvem (doktori értekezés) megjelenése után bíráló megjegyzéseket tesz egy kérdésről s nem tudja mit írtak róla mások, meg jómagam is, azt kétségtelenül nem tisztán a tudomány szolgálata, de valami mellékcél vezérli, versenyző pályatársáról maga akar véleményt adni, holott azt másoknak kell végezniök, akiknek hivatásuk, hogy mindkettőnkéről mondjanak ítéletet.

Ha Popovici egyszerűen azt mondja: én az oláh nyelvbe átkerült magyar elemeknek a multjára íme újabb adatokat találtam, e magyar elemek számát az itt közölt szókkal gyarapítom, — a dolog rendben volna s mindenki szívesen fogadta volna tanulmányainak eredményeit. Popovici azonban, mikor a 21 év előtti embert lekicsinyli s azzal vádol, hogy politikát vittem be a tudományba, azt akarja mondani: egyedül én vagyok érdemes a tanszékre, a többi, különösen A . . . stb. — Végzek mindenkéltől azzal a váddal, hogy a tudományba politikát keverek bele. Popovici azt mondja, hogy ezt a 120. lapon teszem. Könyvem »Magyar elemek az oláh nyelvben« 120. lapján hangtanról s jelentésstanról van szó, de politikáról sem itt, sem az utána következő lapokon egy árva szó megjegyzés sincs, amint hogy az egész könyvben se talál az olvasó politikát. Olyan kényes ez a kérdés s annyira nem tartozik e folyóirat keretébe, hogy jobbnak látom Popovici érdekében nem folytatni. Örülöm kell, hogy Popovici a magyarból való átvételekre is kiterjesztette figyelmét s hogy immár tanulmányait magyar nyelven is közzéteszi. Igaz, hogy az a magyarság, mely cikkében nyilvánul, még nem üti meg azt a mértéket, melyet egy egyetemi tanártól méltán elvárhatni, de hát Popovicitól már ez is nagy haladás Rumänische Dialekte (Halle, 1905) c. könyve megjelenése óta. Még ott fogalma sincs arról, hogy a magyarban megvannak az *Izsák, Dani, Lukács* nevek; még nem tudta, hogy a *mogyoró*-nak *monyoró* alakja is van; abban az időben az oláh *bios* szót a magyar *bős*-ből származtatta (*bios*, oláh képzés a *biu*, magy. *bév* szóból); az oláh *ilis, inaş* szókról meg azt hirdette, hogy nem lehetnek a magyarból átvéve, mert a magyarban *élés* s *nyomás* (t. i. »nyomásos föld«) szók nincsenek.

Popovicinak szokása koturnuson beszélni s dolgozataiban hirdetni, hogy miféle tudós férfiakkal van összekötetésben. Ezért már egyszer megleckéztette *G. Weigand*: »Über die rumänischen dialekte spricht Josif Popovici (Transilvania folyóirat, 1904.). Wenn der vortrag nicht gedruckt worden wäre, wäre es auch kein schade gewesen, etwas neues enthält er nicht, höchstens den vorschlag, in Bukarest einen stuhl für dialektologie zu errichten, — wofür natürlich nur er die geeignete persönlichkeit wäre (Karl Volmöller: Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie, 8:112). Weigand egyébként nem egyszer keményen megmondja Popovicinak, hogy olyan dolgokba kap, amelyekhez nem ért: »Über Lazar Saineanus überaus verdienstvolles werk »Influiņa orientālā« glaubt Josif Popovici das urteil abgeben zu dürfen, dass es »Mangel an methode verrät und flüchtig abgefasst ist« (Transilvania, 1904.). Ich wünschte, dass Popovici uns auch einmal ein so wertvolles buch, wie das Saineanus unstreitig ist, schenken wollte. Wer megl. b a f c e von serb.

bascia (?), magy. bástya ableitet, beweist, dass er von türkisch keine ahnung hat, ebensowenig von der eigenart des Meglen, resp. Maz-Bulg., daher er über solche dinge, wie die türkischen elemente keine kritik schreiben sollte« (uo. 111.). Vagy pedig: „Ganz unhaltbar ist die von Popovici in der Romania (XXXII.) gegebene erklärung von Ciribiri (cire + bire = wer gut) und Cici (ce = was); wenn so etwas in einem witzblatte stünde, würde man darüber lachen, so steht es aber in der Romania!“ (u. o. 7 : 104.)

Popovici azt mondja, hogy a Paliát csak „részben excerptáltam“. Hogy feleletemet hosszúra ne nyújtsam, csak a p i r i ş : peres szóra tesztek észrevételt. P. példát ad reá; én meg ennyit mondok könyvemben: »Számatalan adat áll rendelkezésünkre a voroneci codextól indulva ki . . .« Tehát helykímélés végett nem idéztem adatokat. De a legcifrább, amit a g i l l u e s c : gyüöl s i z e c l e n : izetlen szókról ír. P. u. i. adatokat szolgáltat a Ps. Sch.-ból, amelyet 1889-ben adtak ki, az én munkám pedig 1888-ban jelent meg! Ugyanígy cselekszik a t a l p ä : talp cikk alatt, ahol Candrea-Densusian könyvéből idéz, amely 1906—08-ban lát napvilágot! A s ä l ä ş - l u e s c : szállásol mellé (!) jelet tesz, pedig, haj, de közönséges szó a régiségben s a mai oláh nyelvben. A m e d e l n i ț ä szónak semmi köze a magy. medencé-hez; az oláhban bolgár eredetű. A XVIII. századbeli Dictionarium Valachio-Latinum magyar eredetű szavai, melyeket P. föl-sorol, nem teljes lajstroma az oláhba átment magyar elemeknek. Készülőben lévő könyvemből (Magyar-oláh kölcsönhatás) ki fog tűnni, hogy Popovici szószedete meg se közelíti az egész anyagot. Csak azt akarom megjegyezni, hogy P. a b á c s , m ó c s m o k á n y szavakat magyar kölcsönvételeknek mondja, holott az igazság ennek a megfordítottja. A szó-tárban előfordul : g y o n t á r s g y ö n g y v i r á g , melyek mellől hiányzik az oláh egyértékes. P. azonban e szókat az oláh nyelv magyar elemei közé iktatja! — Nem akarom szaporítani a szót s apróra venni P.-nek botlásait; olyan speciális oláh filológiai kérdésekbe kellene bocsátkoznom, melyek már átlépi e folyóirat kereteit (pl. h ä d ä r a g , amely P. szerint kontamináció : h ä d ä r ä ű > harag!)¹

ALEXICS GYÖRGY.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

furkó : gombóc.

gurdony : a falu alsó része.

kúcsos : fonatos kalácshoz hasonló

lakodalmi sütemény, sült tészta.

lipityő : bő ruhaderék.

pacaly : mindenféle metélt tészta.

pidi : füles fakanna.

sutli : sarok a kandalló mellett, zug,

¹ Megjegyezzük, hogy Popovici J. cikkében meghagytuk ugyan a román elnevezést, de mint már régen s ismételve megmondtuk, csakis az oláh nevet tartjuk helyesnek. — A szerk.

kuckó. Az Alföldön a boglyake-
mencének a belső zugát hívják
sut-nak.

(Komárom megye.)

ANTAL MARGIT.

csigaleves : lúdgégelevés.

csutak : sikáló kefe.

gojhó : bolondos.

pinyirkó : kicsinyke (vö. pirinkó).

zsöbe : főtt birkasavó.

(Mezőtúr és vidéke.)

BORSOS IRMA.

bufándli : posztó szoknya.

csiripiszli : hitvány, sovány.

csíve : kukoricacsó.

filkó : bortöltögető kancsó.

furkó : gombóc.

gidigádé : dadogó.

gyángyi : ángy.

író : palavessző.

kertel : udvarol.

kitli : alsó férfikabát.

kulcsos : fonatos sült tészta.

lebegő : bő rékli.

lipityó : ráncos derék (ruha).

pocsok : igen nagyon csúnya.

pupa : kényér (apró gyerekek dajka-
nyelven mondják; Debrecenben :
popa).

sarugádé : kerítés (vö. zsalugáter).

siska : fánk.

szotyka : goromba.

tucsak : sikáló szalma (vö. csutak).

vasgajmó : tűzkihúzó.

zsizse : tűz (dajkanyelven.)

(Esztergom megye.)

BORSOS IRMA.

féhaj : kocsiszín.

gëda : kecske, gida.

szakajtó : kosár.

szemház : magház, magtár.

(Esztergom megye.)

CSERKÚTHY ILONA.

cicege : krumplimálé.

dávorikol : dalol, kiabál.

gádlor : folyosó.

kaca : szűk rékli.

(Pápakovácsi.)

FULOP MARISKA.

csike : csirke.

csuta : csutka, a kukorica csutkája.

fenyér : bükköny.

gorilla : lapát.

iskälla : létra (scala).

levesderék : könnyű derék.

pánk : fánk.

pecsinye : szalonna.

tekerics : perenc.

üstök : eresz.

(Somogy megye.)

IZSÁK ARANKA.

csicskenye : a vad rózsza termése.

dívó : dió.

füles : korsó, kancsó.

párfödél : nagy, négyszögletes ruha.

pítli : sőtartó.

silinga : fás kosár.

(Vas megye.)

JEZERNICKY ILONA.

eszterje : csöpögő, eresz.

plutyka : édes káposzta.

svárkli : prëshurka.

(Veszprém megye.)

KIRÁLY JOLÁN.

biszke : egres.

csíntalan : piszkos.

csínos : tiszta.

hóharmat : dér.

(Sajó melléke.)

KIS JOLÁN.

haricsáló : szénvonó lapát.

heccsempes : a vad rózsza gyümölcse.

koldúsláb : fonatos.

kóré : kukoricaszár.
nanó : nagy anyó.
veres szőlő : ribizke.

(Tordaaranyos m.)

KÓNYA ZSÓFIA ÉS
KOVÁCS PIROSKA.

divó : dió.
kelajszai : pohár (Glas).
löködi magát lenek (a szem héja) :
pislog.

(Göcsej, Zala m.)

KORBAI ILONA.

gádor : eresz alja.
gannai fánk : krumpli.
hí : padlás.
ren : sütő.

(Pápa környéke.)

KORITSCHONER IRÉN.

csörgő : pörc.
errenek : erre.
nehin : itt.
szárma : töltött káposzta.

(Szeged.)

MAGASSY IRMA.

izmos : piszkos pl. gyerek.
klumpa : facipő.
rájndli : sütőlábas.
tanyáz : beszélget.

(Verbász.)

SCHNEIDER ILONA.

bara : sekély víz.
dandároz : halmoz. (Vö. Arany Toldi-
jában : Most van a dandárja réten
a munkának.)

izmos : piszkos, pl. gyerek.
tanyáz : beszélgetve tölti az időt.
(Bácsbodrog megye.)

STIEFELMAYER MATILD.

csiripiszli : egy étel.
gerdány : sovány.
kajdász : kiabál.
piszke : egres.
sutli : sarok.

(Komárom megye.)

TORMA ERZSÉBET.

füles : nagy kosár.
kulcsos : fonott kalács.
pándika : szalag.
zsompor : kerek kosár.
zsörge : töpörtő.

(Győr megye.)

berdó : bolond.
csök : tuskó.
görhőny : prósza.
káci : kenyér.
lócapatka : pad.
panyó : csalánruha.
pitli : pipa.
szarvas : kifli.
szerdék : aludt tej.
totyka : kancsó.

(Csallóköz.)

VARGHA MÁRIA.

csipke, bicske : a vad rózsza termése.
csörge : pörc, töpörtű.
redli : sütőhely a konyhában.
silinga : fáskosár.

(Őrség, Vas megye.)

VIKAR LENKE.

Gúnynevek.

Peszmegné (mert a kenyere mindig *cupákás*). Tészédlé (ezt szokta mondani, mikor a szerencsés játékosok vitték a pénzét). Jajnadrágom-zsidó (a víz vitte a szénáját, ő meg menteni akarta, s aközben a nadrágja is csupa víz lett: ekkor sem a szénája után jajgatott, hanem a nadrágja

miatt). Zöld bótos (mert az ajtaját zöldre festette). Hamarérő zsidó (minden utcához közel van a boltja). Hamarbecsuk zsidó (mert korán zár). Rosszkor gyüttmënt (mert megbukott). Tetves. Aranytetű. Kukuca (mert közellátó volt és kezét mindig a szeme elé tette). Csahos Száli (sokat beszélt). Süket Száli. Tüzes söprü (tüskés- kócoshajú vörös zsidóasszony). Nyerges Mári (mert gyorsan jár). Dölldetszémü Mári (mert nagy szeme van). Tigris Liza (mindig mérges). Mokogáné (mert hebegős). Mozoga Naca (nem tud nyugodtan megállani: mindig izeg-mozog). Bocskor Mári. Aszalt szilva. Littyedt Jóska (egészen elhagyja magát). Mënynyünk Jancsi (mindig mehetnékje van). Tehénszáju Simon. Pucc Jóska (az ujjai tele voltak gyűrűkkel). Ünnepe Jancsi (szeretett díszesen öltözködni). Buksi. Bagó. Pipás. Pomádés Szita Jancsi (mert mindig kikeni a haját). Prémés Laci (prémes kabátban járt). Vasparipás Laci (szeretett kerékpározni, csakhogy mezitláb.) Farsang Jóska. Tik Pál. Ádvént kokas (kakast vitt ajándékba). Hórihorgas. Férfő zsidó. Dermedt zsidó (a kezét mindig dörzsöli). Fehér Istók (e h. Feigelstock). Naffejú Fáni (nagy »frizurát« hord). A leány neve sárkánypalánta, az asszonyé sárkány. Sikonya Samu (örömében sikoltozni szokott). Remége Jancsi (betegsége óta reszketnek a tagjai). Ruha Józsi (sok a ruha rajta). Köblös zsidó (mert kövér). — (Keszthely 1898.)

Andor. Béka. Birkaszemü olajos. Cene. Cuci. Csekés. Csempedombi. Csimasz. Csoszka olajos. Fehér elefánt. Geci. Kiri. Koca. Koszta. Marinka. Mízsér. Momó. Mokogó (Szabó József, mert mokogva beszélt). Nyikos. Pintér. Siflis. Tetyegő réce (járása tetyegő volt, mint a récéé). Topa. Tóka. Zódhasu takács (mert előtte mindig sötétzöld kötény volt). — (Ságvár, Somogym. 1880.)

Fintori. Föcske. Hapcingër. Hidegódal. Kapca Miska. Lapicka. Pócik. Puputyi. Szarka. Üszög. (Kiliti, Somogym. 1900.)

A somogymegyei Kilitit és a környező községeket (Siófok, Ságvár, Szárszó, Jut; Maros, Szabadi Veszprém megyében) a következőképen szokták jellemezni:

Jut, Szabadi, Maros,	Széplánytartó szárszódiaik,
Sásba levő fokiak,	Vékonynyaku marosiak,
Csufolódó kilitiek,	Görbelábu jutiak,
Hazudozó ságváriak,	Ferdelábu szabadiak.

Náraiban (Vasm.) nem tanácsos azt kérdezni, hogy mikor visznek a püspöknek *dobzót* (szilva), mert akár vasvillával kergetik ki az embert a helységből. Náraiban ugyanis egyszer nagyon sok dobzó termett s az egyik paraszt elhatározta, hogy visz a fölöslegből a szombathelyi püspöknek is. Úgy is tett. A püspök azonban a dobzó láttára így szólt hozzá: »Oh kedves hivem, miért nem ettétek meg inkább magatok?« — »Méltóságos uram, felelt a paraszt, Náraiban a disznók is dobzóval élnek.« — (V. ö. Kresznericsnél a dob címszó alatt a dobzóról ezt olvashatjuk: *Species pruni. Nárai dobzó.*) — (Szombathely.)

MAGASSY ANTAL.

Vágó. Titi. Maszlag. Mozog. Rimi. Dóka. Császár. Csurinka. Palágyi. Vércse. Pacok. Körömpe. Szép. Turóci. Pipás. Garas. Bémer. Csetu. Szóke.

Vizi. Lisztes. Lud. Móré. Zsóna. Kacsá. Kú. Rapasz. Karácson. Zson. Bekecs. Pandó. Darázs. Kókai. Ülő. Patikás. Mózsai. Új. Csóka. Kámpre. Nádi csósz. Husvét. Totoi. Fatál. Turó. Gubás. Lesu. Csuki. Csonka. Nyígu. Poncius. Dámóci. Káposzta. Vítus. Pésma. Süri. Komló. Gönci. Mocskos. Pizok. Pimizs. Nyalka. Kaszás. Konzli. Pecsér. Ruka. Vicsik. Meggyesi. Kondor. Madár. Toszka. Széles. Firu. Miru. Misztina. Purcsuka. Szeres. Baja. Basa. Badé. Dönyi. Nyaraj. Görbe. Barta. Magyar. Kozora. Cigi. Peka. Jukas. Böttyök. Kánya. Lepke. Rejtek. Tubu. Réz. Préci (preceptor).

Zsidóknak adott gúnynevek: Erőszak. Döfi. Gyugyu. Sosincs. Égett. Interes. Kamat. Gubás. Lúszemű. Gyenge. Hörcsög. Kuk. Dufek. Hanyi. Farkas. Ázik.

(Cigánd.)

K.

Muhai. Monyók. Vónya. Kokolós. Lada. Kolóka. Hajduka. Fataró. Dungó. Dárázs. Csörccsés. Nyikulica.

(Székelykeresztúr.)

GYULAY FERENC.

Helynevek.

A berecki (Háromszék vm.) határban: Borvizes határ. Felső határ. Képhatár. Útra-általkelő. *A csik-somlyói határban:* Kis Somlyó. Nagy Somlyó. — *A csik-szárhegyi határban:* Dellő domb. Hegyes hegytető. Herap-égéspusztá. Herap-égés-legelő. Herap-égés-feje. Hideg csorgó. Holt árok. Kerek mező. Kis vész. Köves pataka. Maros mellyéke (hegyszakadék). Nagy vész. Nyerges. Nyír. Polgár kertje. Román pataka. Vacsora szántó. Veres part. *A csik-szt.-domokosi határban:* Atalak nyire (szántó). Bábasi híd. Bács kert (legelő). Bányalik. Bánas (erdő). Császár híd. Cseralja (erdő). Cserehomlok (legelő). Cseroldal (legelő). Csupák (szántó). Dorma. Égés (erdő). Fenyítő bükk. Fenyítő erdő. Gálkútja. Garados (legelő). Három domb. Hegy-meltyék. Irott-kő (szántó). Keskeny bükk. Kerek pusztá (legelő). Kis völgy (legelő). Kőlik alja. Köpest. Kurta száda (legelő és szántó). Lető. Lető-háttya. Malom oldal (szántó). Maros-bükk. Mohos (legelő). Nagy bükk. Naskalat. Olt loka (legelő). Pál asztaga (dombos legelő). Puricske (erdő). Revenika (erdő). Rez. Rez alja (legelő és szántó). Sípós (szántó). Szedlak (legelő). Tálás bükk (erdő). Virgó (legelő). — *A gelencei határban:* Baric kert (gyümölcsös). Báró asztala (dombi legelő). Csere vápa (erdő). Deszkás alja (legelő). Gát-kert (gyümölcsös). Gece (szántó). Gergé pad (legelő). Görgés (legelő). Hosszú lenge (legelő). Kánás alja (legelő). Kánás (erdő). Kápolna mező (legelő). Kardos (erdő). Keresztes domb (legelő). Kis mező (legelő). Kis szénarét (legelő). Kollát pusztá (szántó). Köles (erdő). Köleskert (szántó). Középpág (szántó). Ládía kert (szántó). Lukács (erdő). Lukocsa (erdő). Lukocsa kert (szántó). Málnáspataka (zsombék). Nagy kert (gyümölcsös). Ocsa mező (legelő). Pakó sánc (legelő). Poklos patak (legelő). Rákos (legelő). Ronya (erdő). Sándor fű (legelő). Szajhát (erdő). Szajhát alja (szántó). Szénégető pusztá (szántó). Szőlőhegyoldal (szántó). Temető alj (legelő). Templom (erdő). Toós kert (szántó). Tönkös alja (szántó). -- *A gyergyói határban:* Nyír (legelő). Román (legelő). — *A karatnai határban:* Györke-orra. — *A kézdivásárhelyi határban:* Bóta. Codomia. Egerfás

(kaszáló). Forrás kert. Füzes. Gyakorré. Herbatláb. Kantai határ. Két víz köze. Kőkút lábja. Május. Pap János árka. Rácok. Samu kert (kaszáló). — *A nyújtódi határban*: Fazakas határ. — *A polyáni* (Háromszék vm.) *határban*: Árokelve (szántó). Barta parragja (legelő). Butu (szántó). Cipós (erdő). Dombalja (legelő). Ezerforintos (legelő). Falualja (szántó). Gombálint (legelő). Hosszú (szántó). Húszforintos (legelő). Hosszúláb farka (szántó). Kalonca (szántó). Keresztútalja (szántó). Kétág (erdő). Kihágó (szántó). Kistanács (szántó). Kisútkelő (szántó). Koroska (legelő). Kőhát mezeje (legelő). Kutar (szántó). Magyaros (szántó). Megyeválasz (szántó). Mocsár (szántó). Morgó (legelő és szántó). Papszere (szántó). Parrag (legelő). Rét. Rétmege (legelő). Rúzsás kő (erdő). Sándor árka (szántó). Szent János (legelő és szántó). Szederjes (szántó). Szederjes farka (szántó). Szentlélekre menő (szántó). Templom (erdő). Tekeres (szántó). Torok (szántó). Ujosztás (szántó). Veres tanorok (legelő). Vízárok (szántó és legelő). — *A sárfalvi határban*: Borzás. Képmege. Kőkényes. Nagyhosszú. Nemesszer. Ökörnyomás. Tanorok, Hidegkút, Hosszúhold, Kásonlábja. — *A szászfalusi határban*: Füvesútra menő. Hosszúláb. Ótorja. Polyán ütrő [így]. Véréz. — *A szentkatolnai határban*: Hosszúsándor. Karancsaj. Verebes. Völgyláb. — *A szent-léleki határban*: Bereske. Horgas. Hosszúporond-eleje. Liborcs. Nagy-Ér árka. Ravaszlik. Szuka. Vemhes. — *A torjai határban*: Burjánnyos. Csigolyás. Csiljányos. Csukás. Érláb. Faluszere. Fehérmartok. Hangász. Hegedüs. Keskeny gyepe. Kerekto. Kosolya. Nyáros. Tólab. Üdőllő. Vasas. —

(Csik és Háromszék vmkből.)

GOMBOS F. ALBIN.

Szólások.

(Bodrogekői szólásmódok).

Abbul se lessz prédikációs halott. (Nem jó vége lesz).
 Addig legyek szegény. (Ha valami biztosan bekövetkezik).
 Akkor még a kú is lány vót. (Vagyis régen lehetett).
 Akkor lássam, mikor a hátam közepit. (Soha).
 Akkor örül a rajkó, mikor döglik a disznó, keze lába csupa zsír, három hétig nem is sír. (A más kárán örvendőnek mondják).

A kisasszony de kövér!
 Talán mandulával él?
 Avval bizony, fenével:
 Kukorica kényérrel.

Arra mán vizet ihacc. (Eső után köpönyeg).
 Annál is akasztottak jobbat.
 Azér kutya, hogy ugassék.
 Az Isten vétkül ne vegye (hogy zúgolódom).
 Adi még ú lejobb is. (Nem hordja mindig fenn az orrát).
 Arra az út, amerre a kerékvágás. (Ha tilos úton jár valaki).
 Az újjunk se egyforma. (Nem mindenki egyforma).
 Dobog a szíve, mint a ricsi (ricsei) kutyának. Így is mondják: Meg-

hasatt a szíve, mint a ricsi kutyának. (Ráíjesztettek szegény kutyára, oszt arra monta a gazdasszonya hogy: Úgy dobog a szíve, tán meg is hasatt szegénynek).

Én vagyok Én, te vagy Te; ki a számár: Én vagy Te?

Emlegetnek a verebek... Elloptad a papné tyúkát. (Ha valaki csuklik annak mondják).

Fogjad csak! nyúlhús. (Biztatás a munkára).

Felült Laci. (A restre mondják).

Főzik a kapcáját (vagy az ingét). (Ha valaki siet, ott főzik a kapcáját, ahova siet).

Hogy áll a bál? (Kérdés valamely ügy iránt).

Hagy'ma holnapra. (Szójáték. Hagyj ma holnapra).

Ha nincs pézed, ígyál vizet.

Harapd el a nyelved. (Annak szól, aki trágár szót mond).

Huncut még a zuzzája is.

Halász, vadász éhenkórász.

Hétfőn heverjünk,
Kedden keverjünk,
Szeredán szelellyünk,
Csötörtökön csűröllyünk,

Pénteken pityeregjünk,
Szombaton szomorkoggyunk,
Vasárnap vigadjunk.

Ennek más változata, mely mintegy a szerelem fokozatait akarja felmutatni:

Hétfőn hetébe,	pénteken pitvarába,
kedden kedvébe,	szombaton szobájába,
szērédán szerelmébe,	vasárnap az Isten házába.
csötörtökön csűrébe,	

Hang a szó csak.

Hatvan papnak, hat kappannak, hatvanhárom nótárusnak hány körme van? (Kétezernegy százhatvan. A hat kappan nem számít, mert nekik karmuk van).

Hány óra van a világon? (Kettő: egy szerencsés és egy szerencsétlen).

Holló nem váji ki a holló szemét.

A tótnak is délután jön meg az esze. (Olyan emberre mondják, ki vénségére jobb, dolgozabb, takarékosabb).

Ide süss! (Ide nézz. Hetykélkedés).

Isten éltessen sokáig, mint a kérészt: két óráig.

Ilyen tűznél fagyott meg kilenc szeker cigány. (A keservesen égő tűzre szól).

Jaj anyám! rám nézett a tyúk. (Annak mondják, ki minden kicsiségért megorrol).

Ki minek nem mestere, gyilkosa az annak.

Képzél, mint az Enyedi lova. (Tilosban fogták s Enyedi úgy védekezett, hogy lova azt képzelte, jó helyen van).

Kutya van benne. (A makacszkodóban).

Kutyát hajítunk, oszt jedzöt ér. (Egy jegyzőválasztáskor szólották meg így a sok pályázót).

Kutyahájjal kenték. (Olyan ember jellemzése, ki nem retten vissza semmitől, a rossztól sem).

Kutya orrára nem bízik a hájat.

Kakas-tallu nem bokréta, bolond ember aki hordja.

Kilököd az ajtón, begyön az ablakon.

Kecske se menne a vásárra, de ütik a hátujját. (Ha valaki akaratoskodik).

Legyen lúd, ha kövér. (Az mondja ezt, ki a vitában alul marad).

Lessz még a kutyára dér, megfázik a lába. (Mindenkit érhet baleset).

Mi a napszám? Minden hétre hat nap; hetedik a ráadás. (Ha csak úgy istennevébe dolgozunk, akkor mondjuk).

Minél koszosabb a malac, annál jobban vakarózzik. (A szegény kevélyre mondják).

Nem éred el hajason, kopaszon meg bajoson. (Aligha lesz reményeidből, szándékból valami).

Nem a gólya kötötte (t. i. ezt vagy azt az embert, vagyis tudják a származását).

Nálunk a kakas is tojik. (Arra mondták, hogy egy Kakas nevű asszonynak gyermeke született).

Nincs hazugság nélkül? (Tréfás közbeszólás).

Neki legyék mondva. (Ha valaki a más betegségét beszéli, ismereti, akkor szól így).

Nem lessz abbul paszuly se. (Semmi se).

Neki mindég szent Heverdel napja van. (A dologtalan embernek).

Nem azér mondom, mintha mondanám. (Tréfából mondom. Gyakran evvel a jelentéssel is: »sub rosa«).

Olyan vagy, mint a falho vert (csapott) macska. (Rossz színben vagy).

Ott van hazája, hun a tarisznyát szöggre akasztik. (Sehol).

Odanézz, amibül élsz. (Amit csinálsz, arra legyen gondod).

Olyan mint a rézgálic, kéket mutat, zódet fest. (Másképpen cselekszik, mintahogy beszél).

Három asszony éggy vásár. (Ezen a hangsúly, hogy: vásár).

Ott van mán, ahun a part szakad. (A tönkre jutás szélén).

Összebújtunk, mint a szegény ember malacca. (Hideg éjtszakán, hogy ne fázzanak).

Pécsikel a ló, a méh. (A ló pécsikelése az, mikor meleg nyári napokon fejét szabályos időközökben le- és felemeli, hogy a bogarakat távol tartsa. A méh pécsikelése a virágporhordás).

Rossz bordába szótték. (Rossz ember).

Rothaggyon el benned, amit ettél. (Tréfás, de nem rossz kívánság).

Reggeli vendég el szokott menni. (A reggeli esőre mondják).

Nem-akarásnak nyögés a vége.

Szántsa fel Plútó, vesse be Drómó, teremjék bodzát, labodát, rossznehésséges rossz nehéznyavalyát. (Átka annak, kitől földet perelnek el).

Szánt a pacsirta. (Magasban dalol. Talán onnan ered, hogy tavasszal az első pacsirtahangokkal kezdődik a szántás [?]).

Semmibe só se kell

Tarisznyahitű. (Mindenre kapható pénzért).

Több nap, mint kolbász. (Intelem a takarékoságra).
 Széli, hossza éggy. (Formátlan).
 Százhusz géznek hatvan keszeg. (Sok embernek kevés éték).
 Szemetes a házatája. (Nincs rendben a becsülete).
 Úgy forog a tengely, ha kenik. (A vesztegetésre céloz).
 Ünnap után kántál. (Elkéssett).
 Ugat, mer' kutya.
 Úgy élyek, ahogy igaz. (Bizonyítás. Eskü).
 Valahogy mindig vót, most is lessz.

KÁNTOR MIHÁLY.

Szólásmagyarázatok.

Gyënge, mint a targyi harmat. — Bement a városba a tardi ember. Kérdezzetik tőle: »Milyen Tardon az időjárás?«

»Tënnap vót ë' kis harmat, de olyan, ho' kihozta a jószágot az ólbú!«

Innen: »Gyënge mint a targyi harmat.«

Fityeg, mint palóc szent a pöcsényomón. — Pöcsét kellett a községnek. Beállít a bíró meg az esküdt a rézmetszőhöz.

— Pöcsét kiëne . . .

— Aztán mit véssünk rá?

— Csinájjék rá ëppár szentët!

— De nem fér ám!

— Nem fér, nem fér? Hát ha nem fér, lë is fityëghet! . . .

(Palócföld.)

BENKÓCZY EMIL.

Elmésség.

Lámpás = pálinkás üveg. — Ha valaki valamit keres, ezt mondják: Mutazd, mijen vólt! — Kapáláskor mondják: Szeretëd a foszójkat rántva? (Kivágva a földből. Így t. nem terem). — Ha valaki ügyetlenül dolgozik, ezzel menti magát (kaszálás, kapálás közben): Nem jó a kapa! vagy: Nem jó a kasza! Felelet rá: *Nem a nyele!* (értsd: a kéz, amely forgatja). — Csak hamar, me itt a vége (= a föld vége, ahol a munkát kezdték; szójáték; érthető ugyanis a munka befejezésére is). — Viszket hátul, a turó megolcsódik (v. megolcsul). — Ha valaki azt mondja: »Fázom«, felelet rá: Végy fát a kezedbe (népetimológia; fa, -z képzővel fázik ige). -- Hogy aluttál?: Vakon (t. i. behúnyt szemmel).

Légy ügyes embër mind apád,
 Lobd el a más embër lovát!

Aggyon Isten egëssëget, szërëncsët, segedelmet; hazánkba' megmaradást; határunkba' áldást, az uraknak szájfájást, hogy nézzék távolról az áldást!

Benedëk, ha utánad eredëk,
 Ujan pofot eresztëk,
 Soha el nem felejtëd l

Husvétii rigmus ; gyermekek koldulnak ezzel :

Nénike, agygyon ë tikmonkát!
 Az Isten tarcsa meg a tyukocskát!
 Ha nem ad ë tikmonkát,
 Ülü vigye el a tyukocskát!

(Hétfalusi csángók.)

SZÉKELY JÁNOS.

Egyveleg.

(A nógrádi Cserhát vidékéről.)

Az igeképzésnek egy olyan rugalmas gyakorító alakja él még a jelzett vidéken, melyhez hasonló kifejező és rövid alakzat tudtommal egy más nyelvben sincs meg. Ez a gyakori tevésnek, szokásnak kifejezése -ál, -él szócskával. Az u. n. irodalmi nyelvben is van még ennek bár igen szűkkörű alkalmazása. Pld. dobál, járkál stb. De a Cserháton ez általános. Az ottani ember nem mondja például ezt a terjengős kifejezést: *itt szoktunk lenni* (wir pflegen hier zu sein), hanem így szól: *itt lévőünk*. És ezt alkalmazza is általánosan. Pl. e h. »ez a nyúl ide jár feküdni, v. ide szokott feküdni jönni«, így szól: ez a nyúl itt *fekvél*. Vagy: »reggelenként itt imádkozált, még élt«, e h. reggelenként itt *szokott volt* imádkozni. Más finom különbségeket is kifejez ez a gyakorító képzés, pl. *járhál* kisebb kiterjedésű, nem komoly ok miatti kis járás, *járál* ellenben a járásnak sokszori ismétlését jelenti. Pl.: »ide járál vízért« = ide szokott jární vízért. — Több évtized előtt azt hiszem hogy felhozta már ezt valami e vidékről való író ember, hogy kár csak úgy kiveszni hagyni azt az annyira tősgyökeres magyar igeképzési alakot. — De az akkori nyelvújító esztetikusok számalmasan mellőzték a szerintük csúnya »pórias« nyelvalkazatot, ha ugyan tudomást vettek róla. — Pedig ez sokkal tősgyökeresebb és magyarabb a „szoktam“, „szoktam volt“ féle alaknál, és amellet többet, jobban és értelmesebben fejez ki. — Hogy talán nem szépnek tűnik fel, — ez a körülmény helyességén nem változtat, — úgy hiszem, hogy inkább a szokatlanság következménye. Ha jól tudom, Pintér Sándor szövé tette már ezt a formát. Persze nem nagy kilátása van e szegény szólásmódnak arra, hogy valamely nyelvész tanulmányozza s író alkalmazza, — bár olyan régi és olyan magyar mint maga a magyar nyelv. A fővárosi tájnyelv uralomra jutása bizony eltíporja az ilyen vadvirágokat, melyek avatott kertész gondozása mellett nagyon szép, eredetibb és hasznos virágokká válhatnak. És lassan-lassan a nép is ritkábban kezdi használni, — egy emberöltő még, — s elfelejti egészen; amint el van már feledve például, hogy a szalamandrát magyarul »eskereplye«-nek hívják. Nehány cserhádi faluban, források körül van még »eskereplye«. — Figyelemre méltó például ez a kifejezésmód is: „örvényes“ [nem: »érvényes«]. Jelentése = jó, érett, megtermett, alkalmas. Pl.: »nem örvényes még ez a szilva« = nem jó még az evésre. Vagy nem lesz ez a fácska örvényes gereblyefognak = nem lesz jó, stb. Öre valaminek = java, javarésze. Pl. leszedték már az »örét« ennek a szőlőnek = leszedték a javát.

Vagy érdekes ez is: »Szívmádra«. Jelentése szívgörcs féle, melyet az embernek a szív alatt levő — mintegy mithologikus — testrésze okoz. Tulajdonképen ez a testrészt, a testben a szív alatt levő valami a »szívmádra«, mely a szívbajt okozza. Egy öregasszonytól hallottam azt a regét, hogy nagyon régen egy úr ment kocsin, s ezt az urát nagyon kínozták a »szívmádra«. Egy zöldpázsit környezte forrás mellett megállította a kocsit, hogy a fűben leheverjen egy kisé, minthogy nagyon szenvedett. A forrás partján aztán elaludt az úr s látszott rajta, hogy megkönnyebbült. A kocsis csodálkozva látta azonban, hogy száján egy kis madár jött ki, mely evett a fűből s ivott a forrásból; azután pedig visszament; mire az úr felébredt s ismét szenvedett, mint előbb. Ez a madárka volt a „szívmádra“. Így tehát ez valamely élő testrészt, belsőszerv a szív alatt. S mondják is hogy fáj a szívmádrája, — persze a fiatalabb nemzedék mind kevesebbet tud már az ilyesmiről. [Ezt a mesét én vagy 3 éve hallottam Sipeken.] Nagyon sok adata élt még e vidéken nemrégiben is a magyar mithológiának, s ha akadt volna ember ki tanulmányozta volna, bizony sok magyar mithoszt gyűjthetett volna. — Nyomára akadtam a szirén magyar nevének is. *Élyány* (v. talán *éjlyány*)-nak hívják ezt a Cserháton. Ismertetőjele: félig leány, félig hal, tavakban tartózkodik, erdők mélyén, ha az esővíz nagy töcsákat alkot, gyönyörűen énekel, de *csakis éjjel látható vagy hallható*, nappal nyoma sincsen. Persze művelt embernek nagyon bajos ilyesmit meghallania, mert a palóc paraszt szégyenlélte ilyen naiv dologról beszélni. S csakis úgy fedezhetők fel mégis az ilyen mondák, ha kihallgathatja az ember az öregeket, amint egymásnak mesélgetik; habár most csak inkább az öregasszonyok és törődött s a régi időből maradt aggasztások hisznek is az ilyesmitben.

(1899.)

BALÁS KÁROLY.

Mikor a nép urasan beszél.

Panaszra ment a béresgazda a tisztartóhoz.

— 'csértessék!

— Hát teccik-é tunni, ho' tizenkilenc az eke, oszt négy az ekekócs; oszt egy ilyen nagy testület, mint ez a bértestület négy ekekóccsal sēhossē tud egzasztálni.

(Bogács.)

Tanította a kocsis a csikókat kocsiba járni.

— No, hogy mennek a csikók?

— Hát az éggycik csak, csak, csak, de a másik nagyon *ajtatos*.

(Palócföld.)

BENKÓCZY EMIL.

Rákosszentmihályon ballagtam Makróczy szomszédommal a réten. »Be kár« — mondotta magányosan álló házikójára — »hogy az én házam olyan *kies* fekvésű. Mennyit kell mennem, mig embert, házat találok.« Ugyancsak ő sopánkodott, mikor kirabolták a nyaralómat: »Ugye sok *hipotékát* elvittek a gazemberek!«

ALFÖLDI MARCELL.

Csúfolódó versek.

A cigányra : Cigány móre, Vaskandóre.
 Svábra : Sváb, sváb, karaláb, Temesvári disznóláb.
 Rácra : Rác, rác, kodevác, Kígyót, békát összerágsz.
 Németre : Vasas német, Kidől a béled.

Más : Lassan német, huzd meg magad,
 Bennem emberedre akadsz :
 Ha nem férsz el a bőrödbe,
 Majd kirántlak én belőle.

Más : Hórihórgas, gimna testü,
 Cinege lábu német,
 Akkor sem volt zsebkendője,
 Mikor már *megvéuedt*.

Magyarra : Árpakenyér, Zabhaluska, Szaladj magyar, Jó a muszka.
 (Szombathely.)

MAGASSY ANTAL.

IZENETEK.

B. u. é. k. minden jóakarónknak. Köszönjük a szíves szerencsekívánatokat.

Cs-né A. V. Szívesen közöljük kis védőbeszédét, noha nem bizonyos, hogy elég meggyőző (a vadalma csak vadalma, mind egy fajta) : »A Nyelvőr IX. füzeté megróttá Szendéné Dárday Olgát, hogy könyvét *V a d a l m á k* nak nevezte. Igaz ugyan, hogy a vadalma akkor is vadalma, ha egész kosárral van belőle, de azért mégis védelmére kelek Szendénének. Ő ugyanis nem regényt írt, mint Antibarbarus állítja, hanem tárcákban megjelent külön kis eredeti, fanyar ízű történetkéit gyűjtötte össze, melyek mindegyike egy-egy vadalma. Így tehát helyesnek vélném a *V a d a l m á k* címet, ahogy szólhatunk magyar meg francia *b o r o k r ó l* is.«

J. P. azt kérdi, a magyar nyelvérzék talál-e valami kifogásolni valót ebben a mondatban, melyet egy hírlapíró hibáztatott : »*Münchhausen hajánál fogva fölemelte magát.*« Nem tudjuk, mit hibáztatott az illető ebben a mondatban. Talán a szórendet? A szórend tökéletesen helyes, ha egyszerűen nyomatéktalan elbeszélés-kép volt mondva (ha a *hajánál fogva* ellentétes nyomatékkal volna mondva, hogy pl. nem a lábával emelkedett föl, akkor így kellene folytatni : *emelte magát föl*). — De talán azt tartotta németesnek, hogy *fölemelte magát* e h. *fölemelkedett*. Igaz, hogy sok esetben idegenszerű a *magát* használata a visszaható *ige* helyett, pl. *fésülködik, mosakodik* helyett *fésüli* v. *mossa magát*, *visszahúzódik*, *visszavonul* h. *visszahúzza*, *-vonja magát*. De akárhány más esetben kifogástalan a névmás használata, sőt elkerülhetetlen, különösen ha az alanynak tevékenységét kell határozottan kifejezni. Más az *óvakodik* s más a *megóvja magát* (nem is lehet : *megóvakodik*), más a *bevetődik* s más : *beleveti magát*; ahelyett hogy *beiratom magam* mondhatom hogy *beiratkozom*, de már csak azt

mondhatom: *lefestetem* v. *levetetem magam*, vmi egyesületbe *fölvétetem magamat*. Vö. még: *nézem magam a tükörben*, *megvetem magamat* stb. stb. S világos, hogy a szóban forgó mondatot sem lehetne az értelem elváltoztatása nélkül a *fölemelkedik* igével szerkeszteni.

R. J. Az igaz, hogy az angol *gown* 'felsőruha, köpönyeg, szoknya' azonos a magyar *gúnya* szóval s az angol *lock* 'lakat' szóval egyeredetű a mi *lakatunk*, de egyik sem az angoltól került a mi nyelvünkbe. Mind a két szó sok más nyelvben is el van terjedve. *Gown* az ófrancia *gone*-ből lett, ez pedig kelta eredetű s a középkori latinságban is megvan *gunna* alakban s 'bunda' jelentéssel (a magyarországi latinságban is előfordul *guna*). Megvan még az újjörögben (*gūna*), a szlovénban (*gunja*), horvátul *gunj* stb., 'bunda' és 'pokróc'. A *lakat* = szlovén *lokot* < olasz *locchetto*, *lucchetto* (ebből az újjörög *lukéton*) < francia *loquet*; ez az utóbbi az ófr. *loc* kicsinyítője, ezt pedig az angol *lock* átvételének tartják. Ez utóbbinak óskandináv megfelelőjéből (*loka*) való a szintén lakatot jelentő finn *lukko*. (A magyarból ment át az oláhba: *lacăt.*) — Még egy ilyen érdekes angol-magyar találkozás: egy olvasónk fölfödözte, hogy az *asztagnak* angolul is *stag* a neve. Ámde a mi *asztagunk* kétségkívül a szláv *stog*nak a mássa, onnan van átvéve, az angol szó tehát csak azért hasonlít a mienkhez, mert egyeredetű a szláv szóval. Az indogermanisták talán még észre se vették ezt az érdekes angol-szláv szóegyezést.

Beküldött kéziratok. Borsodi L. A magyar köszöntések. — Vozáry Gy. Szólások stb. — Busák B. Tájszók. — Pekár K. A határozó-fajok és az igeidők. — Czuppon E. Ótet, aztat, eztet. — Szlávik F. Csiksomlyói karácsonyi miszterium. — Simai Ö. Látogatás. — Alexics Gy. Kesely. — Komjáthy S. Gyermeeknyelv. — Fokos D. Látni láttam. — Molecz B. és Peisner I. Ismertetések.

Új könyvek és füzetek. Gombocz Z. A magyar *a*-hangok története (kny. a NyK-ből). — Sikabonyi Antal: Komjáthy Jenő. Irod. tanulmány (B. Hirlap kiadása). — Almanach 1910. Szerk. Mikszáth K. (Singer és W.). — Lőrinczy Gy. Mikszáth Kálmán (Singer és W. 60 f.).

E. Aspelin-Haapkylä: Suomalaisen teatterin historia. (Finn irod. társ. kiad. III. k.). — Ramstedt: Kalmückische Sprachproben (a Finnugor társ. kiad. Helsinki). — Brummer: Über die Bannungsorte der finn. Zauberslieder (uo.).

Nyelvészeti füzetek három új száma.

58. *Prohászka János*: Petőfi nyelvének fősajátságai.

59. *Réthei Prikkel Marián*: Csúzy Zsigmond szavai.

60. *Réthei Prikkel Marián*: Sándor István mint nyelvész.

Egy-egy füzet egy korona.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünnapot kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc-józsef part 27.

MIKSZÁTH NYELVMŰVÉSZETE.¹

Bevezetés.

Ha egy író műveinek olvasásába, tanulmányozásába merülünk, gyakran az az érzésünk támad, mintha egy új, egy *más* világban járnánk. Csodálatos egy világ ez. Útjai, tájai, emberei, hangulatai mind olyan ismerősök. Külön mind mintha kedves emlékeket keltene bennünk. De amint így együtt megjelennek előttünk, ez ujszerű szövetkezésben az egész csoport különállónak, újnak, egyéninek tűnik föl előttünk.

De ennek az új, kedves álomvilágnak nemcsak sajátos útjai, tájai, emberei, hangulatai vannak, melyekről mindig rája ismerünk. Még az a *beszéd*, az a *nyelv* is olyan egyéni, amin ez alakok megszólalnak. E szavak, e kifejezések egyenként csaknem mind szintén ismerőseink. Mondtuk őket százszor, hallottuk őket számtalanszor. De amint ez új világ alkotórészeiként jelennek meg, valami új szín, egy nagy fejlődés kezdő árnyék-lata jelenik meg rajtuk.

Minden nagy író nagy stilista is, és az a mód, ahogy a köznyelv adataival él, megadja az ő nyelvi egyéniségét. —

Az egyéni nyelv kérdése a nyelvtudománynak legfontosabb problémái közé tartozik. Pedig az egyéni nyelv fogalma még teljesen tisztázva sincsen. A nyelvnek két alakja: a beszélt és a leírt alak közül melyikben tükröződik az egyéniség? Kétségtelenül mind a kettőben. Minden ember másként hangsúlyoz, bizonyos hangokat másként ejt, másként kérdez, más szórendre van bizonyos lelki helyzetekben hangolva, mások a szóösszetételei, a gyakori mondatszerkezetei. A nyelv öröklött elemei, a nyelv megtanulása az ifjú korban, a család, a rokon-

¹ Mutatvány a szerzőnek sajtó alatt levő könyvéből: *Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve*. — A könyvben a bev. után ilyen című szakaszok következnek: Ismétlés és ritmus. Fordulatok. Rövid mondatok. A jellemzésnek stílárís eszközei. Nyelvtani szempontok. Szótár.

ság, az iskola mind-mind adnak elemeket az új nyelvegyénnek s a hangzó egyéni nyelvek így megannyi sajátosságoknak egyéneként különböző keverékei. *Hangzó* egyéni beszéde hát mindenkinek van; *leírt* egyéni beszéde már csak keveseknek. Az előbbi általános képesség, az utóbbi csak a nagy írók sajátossága. Az előbbinek szűkebb körű a hatása, a beszélő ember csak azok közül hat egyesekre, akikkel a sors összeveti. Az utóbbinak valóban döntő szerepe van a nyelv életében, mert a könyvek sokszorosítása által ezrekre, sőt milliókra hat. Új jelentés használatai, fordulatai, mondatszerkezetei egész nemzedékek stílusára rányomják ismertető jegyüket.

Maga a történelmi módszer követeli meg, hogy az egyéni nyelvekkel, amelyek tengernyi új fejlődéseknek kiindulásai, rendszeresen foglalkozzunk. El kell merülnünk az egyéni stílusok e ragyogó világába, ha az egész nyelv évezredes fejlődését meg akarjuk érteni. A nyelv csupán a nyelv-egyének által fejlődik tovább. Mindig olyan helyzetben van a nyelv életének bűvára, mint a sötét tengeren haladó hajó réveteg vándora. Éjjel is hallja a víznek csobbanását, sejtí fodrozódó hullámain, de látni csak akkor lát, ha odalövellik vakító sugaraikat a kikötőnek hatalmas fényezői . . .

Könyvem azt akarja elmondani összeállítások, szótárak alakjában, mint él a legmélyebb hatású modern magyar író, Mikszáth Kálmán, nyelvünk kincseivel. Sok kérdésre kellett felelnem, meg kellett világítanom nyelvi egyéniségének sajátosságait. A cél az egyéni vonások lehetőleg teljes összegyűjtése volt s az általános jellemzéseknél fontosabbnak tartottam az adatokkal való igazolást. Egyéni vonásain kívül köznyelvünk fejlődéséhez való viszonya is szemem előtt lebegett s följegyeztem sok olyan adatot is, amely csak azért fontos, mert ő él vele.

Nyelvalkotó képessége nem a teremtésben nyilatkozik meg, hanem a továbbképzésben. Nem gyárt, mint a legtöbb nyelv-újító, hanem tovább fejleszt, átalakít, mint a beszélő ember. Alakjai, de ő maga is, úgy szólnak, hogy *halljuk* a beszédüket. A rögtönző ember beszédének minden természetes színe, érzése, élete benne van dialógusaiban. Minden szava azt a nagy ígét hirdeti: a stílus természetes legyen, akkor lesz szép is . . .

Minden nagy prózáíró hatásának vannak látható és láthatatlan okai. A láthatatlan okok ott rejlenek soraik közt, eszméik gazdagságában, meséikben, alakjaikban, hangulataikban, amelyek

elvarázsolják szívünket, de ha számon kérik tőlünk gyönyörűségünk okait, vagy szubjektív tetszésünkkel csitítjuk el a kíváncsi kérdezőt, vagy nagy általánosságokba foglaljuk íróink élvezésének egyes örömeit. Talán amúgy még jobb. Mert a nagy lelki analízisek vagy mindenről beszélnek, csak íróinkról nem, vagy íróinkról szólnak, igazak, szépek, szinte felérnek a jellemzettek alkotásaival, de akkor a címlapjukon az van: írta Emerson, vagy legalább is Taine.

A nagy prózaírók hatásának látható okai szemünkbe feketéllenek a sorokból, fülünkbe hangzanak stílusuk zenéje által. Látható okok, de nem mindenkinek. Itt is el kell merülnünk csodás világuk rengeteg labirintusába, szorgalommal, kitartással, melyet csak hű lelkesedés támogathat, kell kutatnunk művészetüknek láthatóbb, érzékibb tulajdonságait.

S a nagy szellem, ki el fog jönni, ki az ő Emersonja vagy Taine-je lesz, ha majd festeni fogja élő alakjait, utólérhetetlen lélekrajzát, elevenítő jellemzését, talán hasznosan forgathatja e gyűjteményt, mely egyéni stílusát rajzolja s egyben adalék a magyar irodalmi nyelv történetéhez.

*Fordulatok.*¹

Két nagy kérdés dönti el rendszerint egy prózaíró stílárís hatását: *tud-e beszélni és tud-e beszéltetni*. Tud-e elmesélni egy

¹ *Rövidltések*. I: A tekintetes vármegye. II: Az apró gentry és a nép. III: Nemzetes uraimék. IV: Pipacsok a buzában. V: Tavaszi rügyek. VI: Urak és parasztok. VII: A két kuldusdiák. VIII: Club és folyosó. IX: A beszélő köntös. X: Pernye. XI: Lovagvárak. Kis primás. XII: Katánghy Menyhért. XIII: Besztercze ostroma. XIV: Szent Péter esernyője. XV: Kisértet Lublón. XVI: Az új Zrínyiász. XVII: A tót atyafiak. A palócok. XVIII: Prakovszky a siket kovács stb. XIX: A gavallérok. A demokraták stb. XX: Az eladó birtok. Galamb a kalitkában. XXI: Akli Miklós csász. kir. mulattató története. XXII: A szelistyei asszonyok. XXIII: Mikor a mécses már csak pislog. XXIV: A vén gazember. XXV: Világít este a Szentjánosbogár is. XXVI: Jókai Mór élete és kora I. kötet. XXVII: Jókai Mór élete és kora II. kötet, XXVIII: A fekete kakas és 3 más elbeszélés. XXIX: Öreg szekér, fakó hám. XXX: Különös házasság. I. kötet. XXXI: Különös házasság II. kötet. XXXII: Az én kortársaim I. kötet. XXXIII: Az én kortársaim II. kötet. — A római számok ama köteteket jelölik, amelyek előtt állanak. A lapszámok mind a Révai-féle kiadásra vonatkoznak, melynek teljes címe: Mikszáth Kálmán munkái, Budapest. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. OK. = Mikszáth Kálmán országgyűlési karcolatái. Légrády-féle kiadás.

cselekményt vonzóan, lebilincselően s tudja-e alakjait úgy beszéltetni, hogy a fekete betűk hangra kapjanak s a szereplők szava fülünkbe csendüljön.

A prózaíró, bármennyire is kultiválja a dialógust s a monológot, igen sokszor rá van utalva arra, hogy megtörtént eseteket előadjon. Hiszen munkájának ez adja meg az epikai jellegét. Mindnyájan emlékszünk gyermekkorunk első regényeire, melyeket mohón olvastunk s buzgón átlapoztuk bennük az unalmas elmeséléseket s kerestük az idézetek riktó macskakörmeit, kerestük avult könyveinkben az — életet. De Mikszáth csodás, eleven életet vitt bele a magyar *elmesélés* stílusába is.

Tudatosan használtuk a népies *elmesélés* elnevezést az elbeszélésnek referáló részeire, mert a népies, közelebbről: népmesei fordulatok Mikszáth elbeszélő prózájának igen jellemző sajátosságai. Előadó stílusából egész sor kifejezés ringat bennünket abba az édes hitbe, ha munkáit olvassuk, hogy újra gyermekek vagyunk s egy kifogyhatatlan mesemondó regél nekünk. Igen, a naiv népmese ismerős fordulataival visz el bennünket a modern ember komplikált lelkébe, érzelmek és indulatok szövevényes világába.¹

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy gazdag juhász ezen a tájon, de olyan gazdag... (XI:109); ... egyszerre csak honnan, honnan nem, odahozza az ördög Gilagót... (XXVIII:11); Ahogy így mentünk, mendegéltünk... (VIII:81); Megvesz nekem érte Skrivánnál egy más kalapot négy forintért, s uram fia, abba meg a Szabó Pali bolondult bele tegnap (VIII:64); ... de hát uramfia... (XXXII:139); v. ö. XIV:37, XVI:5 stb.; Egy szó mint száz, a fiatalember menyasszony nélkül ment vissza Bécsbe... (XXX:108); Sarkantyúba kapta lovát és elvágatott... hogy köd előtte, köd utána (II:72) v. ö. por előtte, por utána (XXY:44).

Szintén népmesei színezetű vonás az, amit az író magára utalásának lehetne neveznünk. Mikszáth egyáltalán nem buvik el alakjai és előadásai mögé. Gyakran előfordul, hogy az esemény hevében, a leírás jelzői közt, egyszerre csak ablak támad a képen és ránk mosolyog a mesemondó minden illúziók fölött való csendes mosolygásával s beleszól alakjainak beszédébe, kineveti vagy megcsodálja őket. A mesemondó tesz így. Mikor már elragadta kicsi hallgatóit, egyszerre csak beleszól valami jelenbe ragadó szólással s a gyermekek szeme fölragyog: ni

¹ E mutatványban a könyv idézeteinek csak egy-egy részét közöljük.

hiszen ez mese! S az az ő végtelen művészetük, hogy az illúzióink még sem vesztek el!

Pld.: *Ha jól emlékszem*, a Szlankovics a tótok legjobb poétája (VIII: 163); *Jaj igen... Mimit elfelejtettem mondani, hogy kicsoda. Hát a Mimi az én jelöltem...* (II: 125). Az anyóka kalácsot dagasztott *s uram bocsáss*, valami száz esztendő előtti dalt dudorászott (XXVIII: 8); ...mert *elárurom*, én magam is a pápai levéltárból szedem *ide* össze a lábaik nyomát... (I: 16).

A mesélő Mikszáthnak van egy igen gyakran használt különböző képzetköröket összekapcsoló kötőszava. Átmenetet jelöl mindig a mese fonalán, néha ellentétet, néha megengedést. Egyéni sajátosságai közül ez azért nevezetes, mert más írónál elszórt átmenet, áthajlás ez, ő meg szinte minden oldalon él vele. Valósággal kedvelt kapcsolója ez, népies színezetű, szinte föl lehet róla ismerni sorait. E kapcsolata a *hiszen, iszen* és összetételei: *hanem iszen, hanem hiszen, no hiszen, hát iszen*. Köztük a leggyakoribb a *hanem iszen*, ezt ellentétes kötőszóul is gyakran használja. E kapcsolat valósággal új kötőszó nyelvünkben, legalább e gyakori használatban. E használatra példát csak mutatóba idézünk. Tessék kinyitni Mikszáth könyvét bárhol, egy kis olvasgatás, lapozás után e könnyed stiláris fordulat bizonyosan felénk mosolyog.

...Zalayról is megeresztett benne egy árnyképet — melyben származására valló göndör fűreite és hajlott orrára tett félremagyarázhatatlan célzásokat. Egyéb rosszat a szegény Pistáról nem is igen lehetett mondani [Itt új bekezdés következik]. *Hanem iszen* elég volt ez: a képviselőök össze-súgtak elképedve a folyosón, (XXXIII: 74); Abban a levélben sem volt anyja betegségéről említés, az is úgy kezdődött: »Kedves mamácskám, én hála istennek egészséges vagyok.« [Itt új bekezdés következik] *Hanem iszen* egészséges volt már a nagyszony is... (VI: 51).

Az átmenetek, az úgynevezett áthajlások igen fontosak a stílusban. Egy nagy hézag, egy erőszakolt kapcsolat kiriaszt bennünket a költészet világából. Az egyik körből át kell mennie az írónak a másikba, minden zaj, minden recsegés nélkül. Sokszor még új kifejezést se használ e miatt, csak megismétli a legutolsó mondat fő-szavát. Nevezük ezt ismétléses áthajlásnak. Pl.:

Már csak igazán ritka becsületes emberek ezek a magyar szomszédok. Isten növegsze meg nagyra a *vetéseiket*. [Új bekezdés köv.]. *Azok a vetések* pedig nőttek is azalatt... (II: 95.); Kétségkívül a bunda a ruhák királya — akár mit mondjon is az általam nagyon tisztelt *szabó czéh* [Új bekezd.

köv.] *A szabók* ugyanis azt tartják... (II:123); ... az volt még csak az alávaló korszak, míg az adósok börtöne *existált*. [Új bekezd. köv.] *Pedig existált*... (II:180).

Fordulatai közt kell megemlékeznünk közvetlen hatású kezdéseiről. Ez is a stílus igen nehéz, fontos kérdéseire tartozik. Megkezdeni egy pár lapnyi rajzot vagy regényfejezetet olyan fontos, mint az intonálás a zenei mű előadása előtt. Sok, változatos, példákkal alig illusztrálható eszköz áll Mikszáth rendelkezésére. Egy szellemes, általános érdekű ötlet, vagy *in medias res*, főhősének említése, az elbeszélés stereotíp kifejezése s a hallgatóság és olvasók megszólítása, a cím magyarázása, vagy folytatása, mind-mind növelik Mikszáth stílusának tulajdonságát: az elevenséget, az élő beszéddel való vérbeli rokonságot.

Igazán folyékony, kedvesen fejlődő stílusa csak olyan írónak van, kinek asszociációi könnyűk, ki hirtelen kapcsol, nem ugrik, hanem inkább száll és észre se vesszük, hogy micsoda szellemi és stílári örvényeken vitt bennünket keresztül. A gyors asszociáció igen nagy elevenséget ad stílusának. Ideoda röpköd, azalatt mintegy pihenünk a főtárggyal, aztán visszakanyarodik a tárgyhoz.

Pl.: Mondjam-e tovább is, hogy elmentek? [Kászonyi Gergely és Brizló Borbála Rómába]. El bizony, mert elárulom, én magam is a pápai levéltárból szedem ide össze a lábaik nyomát; nagy foliansokban talán száz árkuson is van megírva az a tömérdek levél, üzenet, ami ebben az ügyben jött, ment esztendőkönn keresztül Rómából Esztergomba, Esztergomból Szécsénybe, s mind a két városból ismét vissza Rómába. Ha mindenik levél egy barázdát szántott volna, amerre ment, vagy öt esztendeig pihenhetek volna az ekék vagy három országban. [Új bekezd. köv.] Hanem egy-egy barázdát mindenik szántott mégis a szép Brizló Borbála tejszín arcán. Csakhogy szép volt az még azokkal is. [Új bekezdés köv.] Végre aztán elsimította valamennyit ő szentsége... (I:16–17).

Ime az asszociáció útja: Elmentek. Ehhez a források. Ezek vándorlása. Az írás sokaságának jellemzése egy hasonlattal. A hasonlat egy fogalma alkalmazva a hősnőre és a pápára, visszatérés a tárgyhoz. Ez nem irodalmi asszociáció. Így az asszociál, aki *hallja a saját beszédét*, aki az élő beszéd erejével hat, aki nem ír, hanem beszél. Ez az élő beszéd asszociációja.

A beszélgetésnek lássuk először a külső formáit. A beszélgetésnek legprimitívebb alakja az idézés. A költő azt mondja: *X így szólt*, majd így folytatja: Erre *Y így felelt*. Az ige-el-

hagyás általában sajátsága a magyar népnyelvnek, különösen némely székely és csángó nyelvjárásoknak. A mondást, beszélést jelentő igéket a népköltészet gyakran elhagyogatja s ezzel elevenséget, balladai gyorsaságot ad a cselekmény előadásának. Mikszáth stílusának egyik jellemző sajátsága ezeknek az *így szólt*-aknak elhagyása. Néha kettős pont jelzi, hogy idézet következik. Néha csak idéző jel, de néha az se, csak az, hogy a következő mondatban az ige-állítmány első személyben van.

De van mégis egy idézést bevezető szerkezete, mely népies és jól illeszkedik be humoros előadásába. Ez a *hogy azt mondja, aszongya*. Kedves, népies szerkezete ez. Pl.: Ki látott ilyet? *Hogy azt mondja*, állítsuk össze, mennyi eperfa van a megyében (VIII : 108). V. ö. VIII : 108, VI : 161, XXIII : 22, XXVIII : 219, 10, 11, XXXII : 196, XXX : 227, XXXIII : 9, 56, v. ö. XXX : 128.

Az élő beszéd dialógusaiban gyakori eset, hogy a beszélő címezzeti, nevezgeti azt, kihez beszél. Udvariasság, kedveskedés, alázatosság lehet ennek oka, de néha nem egyéb, mint hézag-töltő hangcsoport, kiválóan beszélt-nyelvi sajátság.

Az a kert egy park *édes hugom* (II : 141); Egy szép asszonynak udvarlok, *öreg*, egy igen szép asszonynak (VI : 64); Úgy van, *öreg* (U. o.: 65); Nagy dologban vagyok, *rokon*; nagy dologban (VIII : 139); *Hogy uram* mit fog az otthon elreferálni (VIII : 32, v. ö. X : 97); Csináljon valamit *amice* (VIII : 109); *lelkem* (XIV : 204, XVII : 176); Látod, *diák*, ilyen kényelmes dolgok nem voltak azelőtt (XVI : 82) stb.

Efféle szólítgatásai, amelyek aztán már az udvariasság és alázatosság formái, minden köznyelvnek vannak. Ilyen pl. beszéd közben a *kérem* (V : 23); A többi aztán *csókolom kezeit*, az én gondom (VIII : 102); *csókolom kezeit* (VIII : 102); ... meghalt az *öreg*, *kérem alásan*, el is temettük (IV : 129, VIII : 53); Dehogy nem, *instállak* (IV : 180); ... de *instálom alásan*, az éles kardomat otthon hagytam (I : 57); ... oda is szurták, *könyörgöm* (IV : 129); *könyörgöm alásan* (V : 11). Ilyen köznyelvi a *tetszik tudni* (XXXIII : 171).

Ezek a fordulatok, áthajlások, stereotip kifejezések mind többnyire a néplélek alkotásai, vagy továbbfejlődések azok analógiájára. Mert Mikszáth népiessége sajátos, művészi népiesség. Nem nyelvjárás-költő, mint Peter Rosegger és Fritz Reuter, kik a nép stílusát igazi művészi alkotások kifejezőjévé tették.

Ez az irány (v. ö. Gárdonyi Göre Gáborát és Bor-át) csak a fejlődés kezdetén van nálunk, sok érdekes ok miatt. Mikszáth stílusának vannak ugyan nyelvjárási elemei, különösen szókincsében (ezekre vonatkozóan I. a Szótárt), de ezek legtöbbször olyan közismert tájnyelvi alakok, melyek sokfelé divatoznak a népnél s mintegy *a népies*-nek közismert jellemzői. Mikszáth népies és nem népieskedő. Munkái tömve vannak igaz, törül metszett magyaros fordulatokkal s ime, nyelvjárási alakok mily ritkák. (Marad idézetlenül, de nem sok!)

. . . higye meg *teens* uram (II : 45, v. ö. XIX : 137); özés: *Szögedi Gergöly, köll* (II : 40); *körösztil* (VIII : 198, XXIX : 12, 51); Hova való *kee* (VIII : 196); ne törödjék *keed* azzal (VII : 157); Talán *kee* (IV : 56); *hagyít, behagyít* (XXVIII : 207, 214, 251, XXX : 141); . . . a rézkapuk *lyikain* apró izzó tűzszemcskék (XXVIII : 251); nem szabad onnan *kizargatni* (XXVIII : 215); *ecsém* (VII : 155, V : 135); *neneő* (néni), *Szabóni* voltam (Szabóéknál) [Ezeket már M. szükségesnek tartja zárjelben magyarázni, mennyivel cifrább alakokkal dobálódznak mások!] (XIX : 183); *keserő* (I : 12); *főkuszta* (II : 52); *finum* (XXXII : 196); *vagy igen* (XII : 117); *Tiz naptól óta* (XXX : 234); *pógár* (XXIX : 150).

A mindennapi élet beszélgetéseire készülni nem szoktunk. A szavak, a kifejezések ajkunkra tolnak, hogy gondolatainkat kifejezzék, sok gondolatra néha több kifejezés ajánlkozik s a természetes beszédű ember bizony nem sokat válogat, azt veszi, amelyiket nyelvérzéke a legjobbnak tart, de bizony az is megtörténik, hogy mind a kettőt veszi, ebből is valamit, abból is valamit s mert az új kifejezés két ismert, megszokott régihez is hasonlít, alig vesszük észre, hogy új kifejezés támadt ajkunkon. Efféle vegyült szerkezetek állandóan hangzanak ajkainkról, de el is tűnnek sokszor nyomtalanul, mert a kezünkben tollal már meggondoljuk a kifejezéseket s óvakodunk eltérni a köznyelv szabályaitól. Mikszáth stílusának elevenségét az is bizonyítja, hogy az élő nyelvnek, ezen hogy úgy mondjam legintimebb szerkezetei is elég gyakoriak írásaiban:

. . . csakhogy itt vagy bruder. *Hadd nézelek a szemed közé* (VIII : 217); [Ebből a két kifejezésből keveredett össze: hadd nézelek meg + hadd nézzek a szemed közé]; Mert eddig mindenki *gyanakodhatott Kemény Gáborban* (OK : 116); [gy. K. G.-ra + kételkedhetett K. G.-ban]; . . . csak az orrom látszott ki, az is csak akkor, ha a kocsiától *kérdezősködtem egyet-mást* (II : 127); [kérdősködtem + kérdeztem egyet-mást]; Hogy azonban egymást jól ösmerték, sőt egymással *jó lábon érintkeztek*, annak kétségen kívüli jelei vannak (XXVI : 76); A tekintetes úr *dühbe jött a gunyolódó nyultra* (XII : 27); Adameczné szeret *felhörpönteni a garatra* (XIV : 30);

Mert az nem jó eljárás, hogy a diákokat *ott csukta* (V: 207); stb. — Érdekes, hogy Mikszáth az *elkelt* kifejezést többször következetesen így írja *elkellett*, pl. XXVI: 17, X: 139, V: 51; viszont egy *l*-el VIII: 14. Mint-hogy a szükség fogalma mindkét kifejezésben benne van, nyilvánvaló, hogy az *elkél*, *elkel*-ből a *kell* hatására lett *elkell*. — Talán ide tartoznak e kifejezések; *mennyi sok* [mennyi + milyen sok] (I: 33); de hol lehet *annyi sokáig* [annyi ideig + olyan sokáig] (XVI: 243).

Mikszáth költészetének jellemző tulajdonsága a humora. A humornak vannak nyelvbeli kifejező eszközei is, de igazi művészi munkában nem ezek a legfontosabbak. Mikszáth humora nem külsőleges, bohóc-humor. Cselekményei, alakjainak jelleme adja humorát. Humorának stiláris eszközei, az egyéni nyelvektől ezuttal eltekintve, a *szójátékok*.

A szójáték korunknak egyik tulajdonsága, ne mondjam betegsége. A nagy városokban keletkezik és burjánzik el, ott, hol az emberek sokat összeverődnek társaságba, szellemeskednek. Szülője a nyelvbeli pajzanság, amely tréfás kapcsolatokba hozza a rokon alakú vagy értelmi szavakat és kicseréli a jelentéseiket, mint a bohózatban a szereplők a ruhájukat. Ebből aztán kómikus helyzetek illetve humoros fordulatok támadnak. Mikszáth igen szellemes szójátékokat sző be munkáiba s különösen fordulatoknak, néha csattanó befejezéseknek alkalmazza őket.

Pl. A fiú lehajlott hozzá s egy *könnyű csókot* s egy *nehéz könyűt* hagyott hátra arcán (VII: 186); A pör *eldőlt*, én is *eldőltem* vele (II: 232); *Költői* kedély lakozván benne, vendéglős lett (XVI: 90); E jelenséghez v. ö. II: 27, 191, 232, III: 93, IV: 139, VI: 112, VII: 55, 85, 98, X: 95, X: 101, 124, XII: 47, XVI: 33, 94, XVII: 157, XIX: 121, 149, XXIII: 89, 79, 185, XXIX: 166, 177, XXX: 51, 164, 228, XXXIII: 190, 299, XXXII: 110, OK: 47, 184.

RUBINYI MÓZES.

MIKSZÁTH MONDATSZERKESZTÉSE.

(Töredék egy nagyobb dolgozatból.)

A mondatszerkesztését vizsgálva Mikszáthnak »írói technikáját« akartam vizsgálni, megérteni, magyarázni, különösen a népnyelvhez való viszonyában. A népies többnyire megvan a választott tárgyban is, de mindig megvan a nyelvében, előadásában. A nyelv népies voltának egyik eszköze a tájszavak használata. Régibb népies íróink gyakran csak annyiban voltak népiesek, hogy a fővárosi közönség előtt ismeretlen szavakat,

sőt sokszor alacsony, durva szólásokat alkalmaztak. Az az írói csoport azonban, amelynek Mikszáth legkiválóbb tagja, ezt a népiességet első sorban az egyszerű népies szó- és mondatkötésben keresi.

Mikszáth nyelve az élő beszédnek a mása. Vonzóan, kedvesen, az élő szó teljes fesztelenségével meséli el ezeket a történeteket. Semmiféle nyelvtani kényszert nem ismer; néha könnyedségét egész a pongyolaságig viszi; de még ebben is következetes, mert ezek a pongyolaságok az élő beszéd mi voltából és Mikszáth előadásmódjából következnek.

Ennek az előadásnak fő jellemvonása a közvetlenség. Előttünk, szemünk láttára történik minden. Az alakok ott mozognak előttünk, halljuk beszédjüket. Az egész falu: öregek, fiatalok, szegények, előkelők, mind jó ismerősünk. Csak úgy beszél róluk: a János, az a pogány Filcsik (a Jp. egyik elbeszélésének címe).¹ De nem csak ismerjük, látjuk is őket, amint tesznek-vesznek, járnak-kelnek; az író maga, ha távolabb álló személyről beszél, kézzel mutat rá: Nem is utolsó asszony a felesége, ott az a magas délceg a Péri Kata mellett (Jp. III.). Látni véljük a paraszt ember kézmozdulatát, mellyel beszédét kíséri, mikor azt mondja: Ott dolgozik a harmadik faluban, Gózonban (Jp. V.), vagy amint elpanaszolja, hogy: Harap oda-bent a torkomban valami (Szpe 222). Nemcsak látjuk őket, beszédjüket is halljuk. Ezért az írónak egyáltalán nincs szüksége ilyen szavakra: *így szólt, kérdezte, így gondolkozott*; csak a legkritkább esetben használja őket. Olyanok ezek a részek, hogy a kellő írásjelek nélkül is világos volna mivoltuk. Pl.: Kati mindent megértett. — Kelj fel! Menjünk innen! Hazavezetlek apánkhoz (Jp. III.). Más példa, melyből a *gondolta magában* hiányzik: Kata megtapogatta: olló volt. »No, ez bizonyosan babonát csinált most.« (Jp. III.). — Szórol-szóra idéz, de elhagyja az írásjeleket ebben a példában: Klincsok György persze bezörgetett a paphoz is. Nagy temetése lesz holnapután (Szpe. 40.). — Hogy mi így halljuk ezeket a beszédeket, ahhoz szükséges, hogy első sorban maga az író hallja őket. Ez nagy mértékben megvan Mikszáthnál. A Jó palócok legnagyobb részt beszélgetésekből áll, a Szent Péter esernyőjében azonban több az elbeszélés. Evvel együtt jár, hogy az utóbbi-

¹ Jp = A jó palócok. Szpe = Szent Péter esernyője.

ban sokszor idézi mások beszédét saját szavaival, vagyis függő mondatban. Érdekes már most, hogy ő ezeket az indirekt beszédek is úgy adja vissza, hogy minékünk úgy tetszik, mintha ő még egészen a hallott beszéd hatása alatt lenne. Az indirekt beszédbe olyan elemeket visz be, amelyeknek csak szóról-szóra való idézésében volna helyük és így még ezekkel is a közvetlen hallás illuzióját kelti bennünk. Pl.: Kezdte óhajtani, hogy bárcsak nála lenne a negyedmillió korona (Szpe 115). Az óhajtásnak t. i. az illető így adott kifejezést: *bárcsak . . .*, míg a mondat így lehetne: kezdte óhajtani, hogy nála legyen . . . Vagy ebben: Úgy rémlik most utólag Erzsinek, hogy *aligha ott nem volt* feje körül a fény karika is (Szpe 35). Ez egyszerűen így lenne: úgy rémlik, hogy ott volt; de a leány így beszélhette el látományát: . . . de bizony *aligha ott nem volt . . .*

Három, vagy négy kis falu szerepel a Jó palócokban; fontoskodva beszél el az ott történeteket, minden csekélységnek nagy jelentőséget tulajdonít. A kis emberek minden ügyesbajos dolga fontos esemény; és valóban az is, ezeknek a kis falvaknak határain belül. Komolyan tárgyalja őket, hozzájuk fűzi a maga reflexióit. Ezek a nyelv szempontjából is érdekesek. Mikor el-el sopánkodik a történeteken, beleesik a falusi pletyka hangjába: az öreg asszonyok és a fiatal leányok bírálják meg egymás lépéseit, magatartását. Olyanok ezek a részletek, mint valami kórus, öreg asszonyok, lányok kara. Mikor így a falusiak helyett beszél az író, nyelve is népies, egyszerű, mert úgy beszél, mint azok.

A történeteket mindig élénk részvéttel kíséri. Amint elbeszéli őket, behelyezkedik az egyszerű ember eszejárásába, helyesli, vagy rosszalja, örül, sajnálkozik, dicsér, gáncsol. A megholt tanítóval beszél és eszébe jut: Istenem, micsoda szép hangja volt annak (Szpe 3). Hiszen uramfia, egy nagy káplán fiuk volt már . . . (Szpe 4).

Elbeszélése olyan, mint az egyszerű mesemondóé. Nagy lélekzetet vesz, mikor valami érdekes részlet következik és előkészíti bizonyos hangulatkeltő mondattal: No lett ebből nagy eset (Szpe 271). De még ni minden nem történt (Szpe 299). — Mennyire a népmese hangjából való ez is: S íme csak ki-pottyant . . . (Szpe 286) . . .

A mondattárgy használata.

A mondást, érzelmet, lelkiállapotot jelentő igék után Mikszáth igen gyakran tárgyessettel használja személyek, tárgyak neveit, melyek általában *-ról -ről* raggal állnak ezen igék után. A példáknak egész sora található Mikszáthnál. A jellemzőbbek: Voltak jók-rosszak vegyest, köztük mondanom sem kell Gughí Pannát és Sós Gábort (Jp X.) Itt közönségesen az *említeni* ige van a *mondani* helyett. Kilenc vármegyében tudják, ötvenkettőben mesélik a lovak szép növését, vékony lábaikat, módos csipőiket, gyönyörű nyakukat (Jp XIII). Természetesen azt a két tanut se tudod, akik az ártatlanságodat bizonyítanák (Szpe 119). Jaj, dehogy is merné a ládát kérdezni előbb (Jp. I.; így mondanók: a ládáról kérdezősködni). Meghítta... etette, itatta, szép szerivel kikérdezgetvén a boldogult utolsó napjait (Szpe 117); mi így mondanók: ...utolsó napjairól). Ura csak idehaza híresztelte a csehországi utat (Szpe 112; mellékmondattal mondanók). Csak egy fél órát könyörgött (Szpe 573; a *kért* hatása alatt). Bántam is én az esernyőt (Szpe 187; inkább mondanók mellékmondattal, vagy *törödni valamivel*). A haranglábat a sok látogató miatt megrestelték a helybeliek (Szpe 52). Az egész város nevetni fogja ügyetlen sáfárkodását (Szpe 139; nevetni valamin). A rongyos esernyőnek valami varázslatos tulajdonságot képzeltek (Szpe 82; azt képzeltek, hogy...). Elfordult durcásan, mintha neheztelné a vakmerő szót (Jp. III, neheztelne a szóért). Csak azt az egyet neheztelem tőlük (Jp. VX; mind kettőben valószínűleg a *rossz néven venni* hatását kell látnunk; a második példában a *tőlük* is ezt bizonyítja). Látjuk, hogy a tárgy esetet úgy magyarázható ezek után az igék után, hogy vagy maguknak az igéknek vannak ilyen tárgyesetes kapcsolatai más, de ezekhez közel álló használatban, vagy pedig rokonértelmű igék megszokott tárgyesetes kapcsolatai hatottak rájuk és tették általánossá a tárgyesetet.

Itt szólhatunk a határozóknak, különösen a helyhatározónak arról a tulajdonságáról, mely beszédünkben lépten-nyomon előfordul, de amelyet írásban vagy egyáltalán nem, vagy csak ritkán találunk. Ez a határozók pleonasztikus alkalmazása. A mondatban van már egy határozó, de kitesz még egyet, egy határozó szót, mely ugyanazt a viszonyt jelöli: Ott dolgozik a harmadik faluban (Jp. V). Odanézett a bági országuóra (Jp. V). Harap odabent a torkomban valami (Szpe 222). Benne volt abban a ládában mindene (Jp. I). Mindezekben a példákban a helyhatározó kettőzését láttuk. Úgy magyarázhatjuk ezt a pleonazmust, hogy a fölösleges mutató szóval (*ott, oda*) az élő beszédben mindig valami kémozdulatunkat kísérik.

Gyakori a módhatározónak illetően kettőzése is: hanem úgy pörén járt-kelt (Szpe 69.); úgy mezitláb ment el (Jp. XV.). Határozott fok- és hangulatbeli különbség érezhető ez és az egyszerű alak között.

Szórend.

A népmesében igen gyakran találunk, vagy a mese elején, vagy még inkább új szakasznál, újabb fordulatnál ilyen mondatokat: Szörnyű erős ember volt Toldi Miklós, vagy: Hallja ezt a beszédet világszép Ilonka. Mind a két mondatban a tulajdonnévi alany a mondat végére van vetve. Az elsőben a mesélő mintegy csodálkozását fejezi ki, mellyel Toldi erejét

bámulja. A másodikban is érezhető a különbség, mely ezt az alannal kezdődő mondatától elválasztja: a mesélő szinte nagy lélekzetet vesz, amint erre a személyre tér át elbeszélésében. Mind a két példának vannak megfelelői Mikszáth nyelvében: Jól tudott beszélni Mudrik Mihály uram annak az igazságnak a nyelvén (Jp. XII). — Mintegy az elbeszélés új szakaszát kezdi meg ezekben: Kapott a jó alkalmon Nagy Mihály (Szpe 6). Még erre sem felelt Gélyi János (Jp. XIII). Boszusan indult haza Baló (Jp. I).

A közönséges beszédből is jól ismerjük az alannak hátravetését, ha ennek az alannak számnévi jelzője van. A számnévi jelző marad egyedül az alany helyén, mintegy alany gyanánt, az alany pedig a mondat végére kerül, ha más jelzője is van, akkor avval együtt, még pedig többes számban, ha nem egy személyről van szó: Még ma is sokan emlegetik öreg katonák (Szpe 64). Mind együtt ültek a bírák (Jp. II).

Bizonyos festői, szemléltető hatást ér el Mikszáth a módhatározónak a mondat végére, vagy legalább is az ige után vetésével. Igen csekély a különbség ez és a megszokott szórend között; van benne minden esetre bizonyos értelmi fokozás is¹: — Megneheztelve pattant fel, hátra szegve a nyakát kevélyen (Szpe 44). Elfordult durcásan (Jp. III). Kiugrott az ágyból hirtelen (Szpe 20). Megfenyegette a két ujjával gyerekesen (Szpe 211). — Az erőbeli fokozás világosan érezhető akkor, ha az ilyen hátul vetett határozót még a *de* eljéhehelyezésével is megerősíti; a nép nyelvéből jól ismerjük az ilyen alakokat: Híre is ment, de nyomban, ennek a szegyennek (Jp. XIV).

Különféle hatásokat ér el a jelzők hátravetésével. A *szegény* jelzőnek a szó után vetése, melyre vonatkozik, igen közönséges; a köznyelvben vagy nyomban követi a jelzett szót, vagy távolabb van tőle: Édes anyám pedig így szólt szegény (Jp. II).

Ha a szónak több jelzője van, akkor ezeket változatosság és jóhangzás kedvéért a szó előtt és utána csoportosítjuk. Mikszáthnál néhányszor az ilyen jelző-sor egészen a jelzett szó után következik. A hatás, melyet ezzel elér, jelentékeny. Ha az ilyen jelző-sor a jelzett szó előtt áll, a jelzett szó mintegy elvonja a figyelmet az előtte álló szavakról, nem is igen vesszük őket észre. Ellenben, ha a szó után állnak, elég időnk van őket egyenkint venni, értékük szerint. Jól látjuk ezt két példánkban: Egy szó, mint száz, zsidót kellett volna hozni Bábaszékre, nagy szakállut, görbe orrut, ha lehet vörös hajjal (Szpe 165). Az aszkóros legény arcán mosoly jelent meg, gyöngye, bágyadt (Jp. XI). — Szépen csoportosítja a jelzett szó előtt és utána a jelzőket ebben a mondatban: Mintha valami csudálatos, szívet összefacsaró szózat szövődne a zúgás közé, az édes anyja hangjához hasonló (Szpe 23). Elfordul a birtokos jelző hátravetése is, amelynek így bizonyos magyarázó szerepe van: A kegyetlen szürke fej, az elnöké, elfordul . . . (Jp. II.).

A hevesmegyei nyelvjárásból idéz a Nyelvészeti Füzetek 16. száma proleptikus szerkezeteket: *i n f i n i t i v u s i* tárgy mellől elvonják a tárgyat,

¹ Jókainál is gyakran előfordul a fokozó kifejezéseknek népies hátravétele, l. A magyar Szórend 17. Furcsa, hogy ezt megrótták, mert a kaptaszerű irodalmi próza nem ismeri, l. Nyr. 3: 459. *A szerk.*

mely a mondat igéje elé kerül: a legényekét mégý lesnyi; buzát van az uram aratnyi. Vannak ilyenek Mikszáthnál is: juhokat jött venni (Szpe 179). Násznagyot fut keresni (Szpe 94). (L. Simonyi: A m. szórend 102.)

A *nem* tagadószó a közönséges beszédben is, ha igen erélyes, teljesen kizáró tagadást akarunk vele kifejezni, az igekötő és az ige közé kerül: De most már bele nem megyek (Szpe 139). Tudom, el nem fogadna tőlem semmit (Szpe 298). Ilyesmi még elő nem fordult a világon (Szpe 111). És még sok ilyen esetben. — Mikszáth azonban lépten-nyomon használja nyomatóktalan, közönséges tagadásban is ezt a szórendet. Ilyen egyszerű tagadás van a következő mondatokban (melyek így a szövegből kivéve, könnyen olyanoknak látszhatnak, mint az előbbiek; de mindnek határozottan csak egyszerű tagadó jelentése van, minden fokozás nélkül): Gyereknék néztelek, észre nem vettem (Jp. XI). Habár csakugyan utól nem érte az esernyőt (Szpe 87). Elég pénz ugyan be nem gyűlt a temetési költségre (Szpe 4). Köszöntek is neki, de észre nem vette (Jp. V).

Az *is*-t megengedő mondatban más szó elé teszi Mikszáth, mint ahova tartozik: *S ha kedve is jött néha.* (Jp. VIII; az *is*-nek a helye a *jött* után lenne).

Érdekes szórendi eltérést figyelhetünk meg a *ha, hogy* kötőszavú alanyi-, tárgyi-, és időhatározói mellékmondatokban. A kötőszó a mondat éléről a mondat belsejébe, még pedig közvetlenül az ige elé kerül és ez által a mellékmondatot mintegy két részre osztja. Nem baj, villámos drót *ha* el nem viszi (Szpe 25). Rosz, beteges krumpli *ha* terem, sok halál van (Szpe 16). Ha aranyra váltja, felolvasztja s kanállal *ha* eszi azóta, még akkor se . . . (Szpe 113). Az öreg Bogát-hegy *ha* kilép a ködből, a földszakadékok színes kavicsai beleavatkoznak a jó palócok dolgába (Jp. XII). Ki hitte volna felőle, hogy megcsalja azt az áldott, kedves asszonyt, két hamis szem éjtszakája *hogy* annyira megfeketíti a lelkét . . . (Jp. V).

Ne — *hanem* kötőszavú ellentétes mondatok első mondatában a *ne*-vel kezdődő tiltó rész előtt a közös állítmány áll a mondat élén. Az élőbeszédben ez elég gyakori: Gyűrűzze fel *ne* az én szegény ujjamat, *hanem* az esernyőt (Szpe 337).

Proleptikus szerkezet van néha az összetett mondatokban is. Tárgyi mellékmondat alanya átmegy a főmondatba tárgynak: Most már értem Mária miasszonyunkat, amiért leküldte magára azt az esernyőt (Szpe 217; ebből: értem, hogy miért küldte le Mária miasszonyunk . . .) A főmondatba megy át az időhatározó a mellékmondatból: De meg azelőtt is kell, hogy megjelent légyen az elődöknek (Jp. X). (Magy. Kötősz. 2: 84).

A mondatok rendjéről nem sokat mondhatunk. A mellékmondatot vagy egyértékesét szívesen helyezi a főmondat elé: Nem lesz semmi bajod, úgy betakarगतlak (Jp.). Ki vezette haza, nem tudta (Jp.). Kidobolthatná, hogy aki tud az évek előtti esetről az esernyővel, ha jelentkezik, jutalmat kap (Szpe 188) stb.

A közbevetett relativ mondatokról tehetünk néhány megjegyzést. Szokatlan közbevetések ezek: Fölfogván ügyetlenül egész térdéig, amikben megbotlott volna, a hosszú szoknyáit (Szpe 221). Az egész bucsus nép, akihez jött, az Úr ölében pihent . . . (Jp. X).

Gyakran olvasunk olyan *hogy*-os mellékmondatokat, melyek elől a

főmondat (*azt mondja*) hiányzik. Némileg hasonlítanak ezekhez az ilyen mondatok: Hogy azt mondja, nem emlékszik . . . ? (Szpe 123). Hogy azt mondja, nem bírja a terhet (Szpe 220). Az árát kéri, hogy azt mondja, te vitted el (Szpe 118). Ökörhajtsár korában megfordult ott egyszer, hogy azt mondja, utálatos egy fészek (Szpe 4). Azt hiszem, ezt lehet közbevetett mondatos szerkezetnek vennünk, mely így lehetne: *hogy, azt mondja, . . .*; most már azonban alig érezzük benne ezt az eredetét. Épen így elhomályosul ebben: Ne tessék kérem ilyet mondani (Szpe 198). Ebben a csalódást még növeli, hogy végig elhagyja a vesszőket, mint a beszédben is elhagyjuk a megfelelő szüneteket.

BIRÓ SÁNDOR.

A NÉPMESE.

Rendkívül fontos szerepet szánnék én, ha tőlem függne, a mesének, különösen a *népmesének*, különösen Magyarországon. Kedves joujou a népmese mindenütt, a nép lelke, fantáziája, érzés- és gondolatvilága él abban, nálunk ezenkívül a nemzeti nyelvnek is a népmese a főforrása. Mondhatnám szinte az egyetlen forrása. Mert hát mi tagadás, még mindig csehül állunk a magyar nyelvvel. A képviselőházban, ahol leginkább kellene ragyogtatni szónokainknak a nyelv ékességeit, ha valaki egy idegen nyelvű idézetben hibát ejt, mint műveletlent kinevetik, ha ellenben a magyar szövegben nem ejt hibát, megcsodálják: „Nini, hiszen ez még magyarul is jól beszél“.

Egy *hajjal* se különb (Egy *hajszállal* helyett használtatik a Házban) a tudományos könyvek nyelve, annak a megemlítésével, hogy nem mindég tudósok írják, hanem inkább *lopók* (tolvajok, plagizátorok helyett használtatik a Házban), s ha valamelyik könyv nem ilyen, azt külön emeli ki a kritikus, hogy „jó magyarsággal van írva“ . . . És épen ez az! Hát mondják azt Angliában, vagy Franciaországban, hogy hibátlan angolsággal vagy franciasággal ír a szerző?

A tudományos nyelv mellett a tanügyi nyelv lepi be a nyelvérzéklet mint penész, beleveszi magát a szintelen, száraz, érthetetlen aktanyelv mint rozsdá, az ujságok németből fordított pongyola nyelvezete fölveri, beborítja mint a burján, hát még a lipótvárosi journyelvek és egyéb filloxerák? Szegény magyar nyelv! Csak a nemes szőlővenyigének vannak annyi ellenségei és betegségei, mint neked. De ezt legalább szénkénegezni lehet.

Az ugynevezett kabátos ember nyelvére ezer ragály üllepzik épen a műveltség megszerzésével. Magyarul jóformán csak a nép tud. S innen van, hogy mikor a nyelv pallérozása felülről indul, olyanforma képet nyújt, mintha a cilinderkalapot a szőrével szemben kefélik.

Minélfogva semmi sem nyilvánvalóbb, mint hogy lent kell keresni az arkánomot. Lent, lent a legelején. A népmesén kell kezdeni és a gyereken. Ez a csalhatatlan mód. A kis gyerekek már a bölcsőjében meg kell kóstolnia a csalimeséket. Aztán a népmesékre kell őt fogni, hogy mindjárt azokból szívja be a magyar nyelv titkos szépségeit, csodálatos meleg

színeit, fönséges pompáját, utólérhetetlen ízeit és zamatját, elandalító muzsikáját, szóval, hogy fölszívja nemzete lelkét és eszejárását.

Tisztelet tehát a meséknek, különösen a népmeséknek, tanügyi urak. Nem hogy kidobnák az olvasókönyvekből, inkább meg kell rakni velök még jobban, persze megtisztítván őket a póriasságtól és a frivolitástól, mert csak ez a methodus eredményezheti, hogy a jövő generációk már gyönyörű magyarsággal fognak beszélni. De ehhez épen a fogékony gyermekort kell felhasználni. Hiába argumentálna egy-egy Pestalozzi, hogy hiszen a megérett ifju majd később úgy is megtalálja a népmeséket és főleg megtalálja, melyeket a gyermekkorban nem lett volna képes élvezni, az irodalom művészi alkotásait, a földszagu és akadémiaszagu írókét egyaránt; a rózsákat, melyekre rászállnak a méhek, ha bár csak vadon nőttek, és a rózsákat, melyeket a műgond, az izlés, tanultság és izzadás alkotott és szinte még szebbeknek látszanak — csakhogy nem szállnak rájuk a méhek.

Hát igen, ezeket kétségkívül megtalálja az ifju, de már későn. A nyelv strukturája már akkor kialakult benne. A nyelv tündére még talán leveti előtte titkos fátyolát, kitarja édes formáit: „nézd milyen tudok lenni“, de már nem lehet többé az övé, lényének alkatrészévé, s a bezáródó könyvvel elillant mint egy álom.

Nem kell lenézni és jó volna nagyobb nemzeti szolgálatra felhasználni. Azért, hogy ő csak csecsebecse, kunyhók mosdatlan szülöttje s unaloműző mulattatója volt, esetleg megrázkódik mint a táltos lovacska s sodákat tud művelni.

Hiszen régi szerepében is kedves volt ő. És vannak akik tartanak rá valamit. Van egy politikus ismerősöm, aki sokat gondolkodik, míg valamit mond, s amire viszont sokat lehet gondolkozni, ha már mondott valamit. A szocialista tünetek izgatják, az örökös kapaszkodás, a bőrzei zaj, a pénz utáni lótás-futás kihozza a sodrából, a mai politikai helyzet is bántja, szóval nincs megelégedve és arról beszél, hogy öreg napjaira itt hagyja az országot.

— Egy kis birtokot veszek valahol. Talán már tavaszra elköltözöm az országból.

— És melyik országra gondol excellenciád?

— Nem tudom még. Épen ebben nem vagyok elhatározva. Olyan országot szeretnék...

— Ahol enyhébb az éghajlat — szóltam közbe. Szomorúan mosolygott.

— Egy olyan országot — folytatta — ahol még mesélnek az emberek.

(Almanach 1910.)

MIKSZÁTH KÁLMÁN.

HANGRÖVIDÍTŐ KÉPZŐK.

A hangrövidítő névszók közt találunk egynehány *-ál él-* képzőset is: *fonál : fonalat, kötél : kötelet, födél : födelet*. Ez a képző tehát ugyanazt a szabályos *á ~ a, é ~ e* (tkp. *ê ~ e*) váltakozást mutatja, amilyent a *nyár : nyarat* és *kéz : kezet* név-

szókban s pl. az *ád*: *adok*, *kél*: *kelők* igékben a tőszótag őrzött meg.

Ámde vannak más ilyen hangrövidítő képzők is, és nevezetes, hogy bennük többnyire *l*-et találunk az *á é* után.

Ilyen először is a gyakorító *-ál él* igeképző s a belőle keletkezett képzőbokrok: *-lál, -dál, -csál, -gál, -dogál*. Mindezek előfordulnak — részint azonos, részint különböző példákban — rövid magánhangzóval is: *-dal, -csal, -kal, -gal, -dogal*. Példák:

jövel NySz., Tsz.: *jövel* főlszól. e h. *jövelj* (alkalmasint a *menj-el* kedveért *l* szóvéggel); — *tekintél* és *tekintel* (NySz., Szarvas az utóbbit zárt *é*-vel írja, de ez nem valószínű); — vö. továbbá egyfelől *dobál, ugrál, metél*, s másfelől *marasztal, engesztel, híresztel* stb.: egyik csoportban az erősebb, másikban a gyöngébb fok van általánosítva.

csaplál és *csaplal* (különböző jelentéssel, l. MTsz.); — továbbá *kószlál, vízlál*, s másfelől *foglal, hízlal* stb., l. NyK. 16: 255.

furdál, szurdál és *furdal, szurdal* uo. — továbbá *harapdál, ballagdál* (Gárdonyi), *kapodál* v. *kapdál, hánydál*, és viszont *rugdal, vagdal, tördel* stb., rendszeren röviden.

lépcsel és *lépcsel* (ez a párosság itt is a nyílt hangot teszi valószínűvé, holott Szarvas G. a NySz.-ban zárt *é*-vel olvassa; a hosszuhangú alak a NySz. szerint Gvadányinál, de azonkívül Pázmánynál is előkerül, l. NyK. 16: 256); — továbbá *rágcsál, akarcsál* (csángó) stb. és *szökcse* Sl.

*nézege*l és *nézege*l NyK. 16: 257, *nézege*lődik MTsz. (de *nézege*l is uo.); — *erege*l és *erege*l (a két alakra von. adatok nincsenek is szétválasztva a MTsz.-ban, vö. NyK. id. h.); — *nyesege*l, *nyesge*l és *nyesege*l CzF. — továbbá *huzgál, szopogál* (MNyszét 6: 350), *kapargál* stb. és *jargal, nyargal, kezdege*l, *verge*l (MTsz.) stb. TMNy. 402.

*üldöge*l és *üldöge*l, *mendöge*l és *mendöge*l, *édege*l és *édege*l stb. különféle nyelvjárásokban és nyelvemlékekben (l. NyK. id. h.); — ma az irodalmi nyelvben hosszú magánhangzóval, a régi irodalomban igen gyakran röviden: *lobogdogal* (Hosvai), *mosolyogdogal* (Pázm.), »*hortyogdogalva aluddogálnának*« (így! MA. NySz.) stb. stb.

Igy viszonylik egymáshoz egyazon mozzanatos igeképzőnek *-ám* és *-am* alakja (l. TMNy. 383): *sikámlik* és *sikamlik*, továbbá a régi *villámik, csillámik* (*villámlik, csillámlik*) s a szintén régi *futamik, folyamik, csuszamik*-féle igék (*futamodik* stb.). — Hasonlóképp van *-án* és *-an, -ánt* és *-ant* képzőalak, pl. *kíván, bocsán-, ajánl, botrán-kozik, sirán-kozik*: *harsan, zuhan, billen* stb.; *kurjánt, hujjánt, fujánt*: *kurjant, hujjant, fuvant* stb. (TMNy. 388.) Vö. még *csiklándoz*: *csiklandoz, lelkéndez* (MTsz.): *lelkendez*, és *sikolándik, fickándoz, ugrándoz*: *örvend, ökrend, ficskend*; *adánd, jövénd*: *adand, jövend*.

A névszóképzők közül — hogy szintén az *l*-hangu-

akkal kezdjem — a már említett *fonál-félék -ál él* képzőjén kívül eredetileg ide tartozott a fosztó képző, mert ez a *meztél-láb* tanúsága szerint valaha az erős fokban *-tál tél* volt, a gyöngében *-tal tel* (innen a *-talan telen* ragos alak; TMNy. 576—7).

Világosan látszik a fokváltakozás az *-ék* képzőben és képzőbokraiban. Az egyszerű deverbális *-ék*-kel van képezve a *rejték* (NySz.) ~ *rejtékét*, most a gyöngébbfokú *rejték* van általánosítva. A *hajlék* ~ **hajlékot* > *hajlokot* ragozásában mindkét fokot általánosították, úgyhogy most az alanyesetben is van *hajlok* s pl. a tárgy esetben is *hajlékot*. Denominális képzés a *fazék* ~ *fazokat* (*fazakat*) és a *könyék* ~ *könyököm*, mindkettőnek az erős foka helyett előfordul a gyöngö: *fazok* (*fazak*) és *könyök*; sőt az utóbbinak erős foka jóformán csak a népnyelvi *könyékig* ragos alakban maradt fenn.¹ Homályos eredetűek, de alkalmasint szintén képzett szók: *remék* (NySz.) ~ *remékét* (ma az alanyesetben is *rémék*); *ágyék* ~ »embernek *agyoka*: lumbi« (Murmellius) vagyis *ágyoka*, de ez máshol nem fordul elő; *marék* és *marok* (*markom*, de *markol* mellett NySz. *marokol* is).²

A *-dék* képzőbokkal képzett szók közül ide tartoznak: (*ajánl* >) *ajándék*, *szándék*, *nyomdék* ~ *ajándokot*, *szándokot*, *nyomdokot*. Ezeknek már rég általánossá lett mind az erős, mind a gyöngö fokuk: *ajándok*, *szándok*, *nyomdok*, és viszont *ajándékot*, *szándékot*, *nyomdékot*. (Az utóbbi a személyragok előtt mindig megőrizte gyöngö fokát: *nyomdoka*, *nyomdokai*, s a mai irodalomban az *é*-hangú *nyomdék* egészen ismeretlen.) *Vndekoyt*, olv. *undékojt* v. *undékojt*, NémGl.: *undok* (vö. Nyr. 14: 298—9, Zolnai).

A *-ték* képzőbokkal van *érték* ~ *értékem* stb. (a gyöngö alak Pázmánynál, Károlynál stb. NySz. és nyelvjárásokban MTsz.), *mérték*: *mertóke* ÉrdyK. stb. (TMNy. 493)³ **rovaték*: *rótok* NySz., s a *birtokot* is így ejthették eredetileg az alanyesetben: **birték*. — Igen valószínű továbbá, hogy az *-atag eteg*-féle deverbális képzés nem egyéb, mint az *-aték* képzőnek általánosított gyöngö foka (l. bőven TMNy. 525—8. és NyK. 23. k., Pap Ferenc).

¹ Vö. még: *könyéken* rúgta, Arany: Bolond Ist. 1: 116.

² Vö. még: *borék*, *burik* MTsz. és *burok*, továbbá **meredék*: *meredék*, *furdalék* MTsz.: *fuldalag* NySz. 'fulánk'.

³ Hány véka *fértékü* föld (MTsz., vö. *férőjú* uo.): **férték*.

A deverbális *-at*-képzős főnevek mellett van néhány *-át*-képzős alak, jelentésbeli különbség nélkül: *fuvat, fujat ~ fuját, szakadat ~ szakadát, nyomát, rovat ~ rovátos, rovátkos, rovatkol* stb.; (l. NySz., MTsz., TMNy. 479.); ezek is eredeti fokváltkozásra mutatnak. S ilyen kereshetünk talán a kicsinyítő *-ded* képző alakváltozataiban is: *kisdéd, küsdéd ~ kisededet* (vö. TMNy. 557.).

Az itt összeállított anyag — azonfölül hogy az egyes képzők eredetére fontos lehet — főleg azért méltó a figyelemre, mert kétségtelenné teszi, hogy eredetileg nyelvünkben a fokváltkozásnak a mainál sokkal nagyobb divatja lehetett.

SIMONYI ZSIGMOND.

ÖREG ÁBÉCE

vagyis a jó magyarság elemei.

(Kivonat egy megíratlan könyvből.)

fogadtatás: mindenütt kitünő fogadtatásra [olv. fogadásra] ... számíhattak. H. 1 : 227.

folyamában : [p. folytán].

folyamatában: E kézirati apparatus alapján fogtam a ... tanköltemény recenseálásához, melynek *folyamatában* [olv. folytán] nem egyszer a koniekturalis kritika mezejére is kellett lépnem. EPK. XVI. 457.

folyamán: Mikor utóbb az idők *folyamán* [olv. folytán] a latin eredeti reflexiv jelentésű igék suffixumainak jelentése kiveszett a köztudatból EPK. XVI. 419. Kivétel nélkül még az első század *folyamán* lettek római jogu városokká. EPK. XVI. 373.

folytán: [p. következtében, miatt] szélhűdés folytán [olv. következtében NB. De itt se egyik, sem másik, hanem csak *-ban* rag kell]. Kérdés, mi történt ennek *folytán* [olv. következtében] a canabák lakóival? EPK. XVI. 375. Eurystheus a vérségi összeköttetés *folytán* [olv. következtében] ... reá bizván. H. 4.

gyakorol: akkor nem szabad egyszerűen regisztrálni, hanem kritikát is kell *gyakorolni* [olv. üzni] a két irány nézetei fölött. EPK. XVI. 419.

gyanánt: Peloponnesos öt része *gyanánt* [olv. részeként] említi egy magyarázó. Th. 15.

gyéren: háromevezős még *gyéren* [olv. kevés] volt. Th. 7.

hátra: tűkkel tűzni meg egy csomóba fésült hajokat [olv. tűzni meg egy csomóba *hátra* fésült hajokat]. Th. 3.

házlátó: Szépsége sok kérőt csal Islandba, de Hagen fölakasztatja a királyok *házlátó* [olv. háztűzlátó] követeit. H. 1 : 296.

hivatás: [p. hivat!] A költő terjedelmesen és igaz *hivatással* írja le a túlvilági dolgokat [Quid hoc?] H. : 183. — *hivatva*: l. megközelíthető.

igedők és módok: Aztán nem ismeré [olv. ismerte] Perseus az életet.

EPK. XVI. 475. A tengert a kalóztoktól . . . ő *tisztítá* [olv. tisztította] meg. Th. 3. A kalóz életre *adák* [olv. adták] magukat. Th. 3. Mert a szigetekről, midőn azok nagyrésztét gyarmatosítá [olv. midőn nagyrésztöket gyarmatosította] Th. 4. A közös étkezés egyenlősíté [egyenlősítette] a társadalmat. Th. 15.

Ugyanis egész Hellas fegyvert *viselt vala* [egykor] a lakások védtelensége . . . miatt. Th. 3.

Nem kisebb mértékben *kalózkodnak vala* [olv. kalózkodtak] a szigetlakók. Th. 4. A hellének tengeri erőt *szerveznek vala* [olv. szerveztek] és a tengert *teszik vala* [olv. tették] fő elemükké. Th. 7. Nyereségvágyból a gyengébbek *alávetik vala* [olv. alávetették] magukat az erősebbeknek. Th. 4.

Nisard idézeteit még *ugyancsak megpótolhatom; csak egy pár jellemző dolgot hozok föl* [olv. megpótolhatnám, hanem] EPK. XVI. 478.

Athén *elhatározta* Perdikkas ellen erélylyel *lépni föl* Th. 23.

Mínthogy kereskedelem nem létezett, félelem nélkül nem is *érintkezhetvén* egymással, sem szárazon sem tengeren, és kiki csak annyira művelte földjét [olv. és félelem nélkül sem szárazon, sem vizen nem érintkezhettek egymással, kiki . . .] Th. 1.

de egyetlen könyve sem lett oly híres, mint a *Disciplina clericalis*, mely a szerző fölfogása szerint a tanult embereket bölcs életre és az istenfélelemre *tanítsa* H. 1:355.

mely a kétségtelenül létező tényekből igyekszik a létesülőkön *uralkodott* [olv. uralkodó. Az -ó participiumnak nincs tempusa] törvényt észszerű következtetéssel elvonni. F. 11.

igen: kik nyíltan megkérdezték, ha meg akarják-e őket gátolni abban, hogy Kerkyra ellen hajózzanak? Ha *igen* [olv. meg]: *ezzel a békét szegik meg* Th. 23.

illetőleg: Azért teljesen nyomtalan még sem maradt Traianus uralkodása a pannoniai városokat *illetőleg* [Itt miért -leg?] EPK. XVI. 368.

illetve: e rész már Augustus, *illetve* Tiberius alatt csatoltatott Noricumhoz. EPK. XVI. 365. a colonia rangot azonban csak e század végén, *illetve* a III. század elején érték el. EPK. XVI. 370.

is: néha nagyon ügyesen utánozzák az illető írók verselését, stíljét, *de soha* azoknak nyelvét, nyelvöknek hang- és alaktani sajátságait *is*. [Olv. de sohasem . . . sajátságait]. H. 1:244.

jelentékeny: [p. tetemes].

jelleg: [typus, p. jellem (character)].

-ként: Görög rabszolga *fiaként* került Rómába. EPK. XV. 377.

képes: önállóan gondolkodni s cselekedni *képes* [olv. bír]; *képes* [= *alkalmas* stb.]. Folyton aggodalmak közt tölti napjait: *képes* lesz-e birtokát öregbíteni. H. 1:179.

képesség: Az egyéni *képességet* [tehetséget, alkalmasságot, arravalóságot] állítja előtérbe.

képez: [p. teszi] Melyik legio képezte a megszálló csapatot . . . EPK. XVI. 369. A coloniák *Róma által alapítottván*, sohasem *képeztek* önálló államokat. EPK. XVI. 369. Eredetileg független államot *képező* községből fejlődő. EPK. XVI. 369. A XII. század nyelve átmenetet *képez* a nyelv fejlődésének régebbi és újabb korszakai között. H. 1:242. A Panasz alapját az elesettek sorsa *képezi*. H. 1:290.

képtelen: olyannyira növelték a város népességét, hogy Attika *képtelenné válván azt befogadni*, Jóniába kellett gyarmatokat küldeni [olv. nem bírván befogadni, Jóniába . . .] Th. 2. Adjunk oly kincset, mit *képtelen* [olv. nem bír] adni az Égnek [*képtelen* nem *lehetetlen*]. EPK. XVI. 468.

képvisel: polgártársait képviselhesse [p. társai képét viselhesse. Magas rangot, rendet visel. Szép lenne: *magasat rangvisel, rendvisel?*].

keresett: [pro *kapós*].

kezdetleges: igen *kezdetleges* [olv. kezdeties] volt. EPK. XVI. 456.

kifejt: E műben a költő *kifejti*, hogy a papok és apácák gonosz élete nem teszi a misét gonoszszá. H. 1 : 178.

kisérel, kísérelt stb.

kiválókép: a későbbi időkben alapított városok . . . *kiválókép* [olv. *kivált*] a földnyelveket foglalták el. Th. 4.

kockázat: mintha pillanatnyi látszat által elkapatva *kockázattal* [olv. kockázthatással] járó előnyt vivnánk ki. Th. 22.

közvetít: ma a nemnek csak nyelvtani feladata van, hogy . . . a mondat értelmét *közvetítse* [vermitteln] EPK. XVI. 639. Tájékoztató bevezetésekkel és az egyes részleteket összefoglaló excursusokkal *iparkodik közvetíteni* [olv. eszközölni] a megértést. EPK. XVI. 407. A keresztes hadak érintkezésbe hozták a nemzeteket egymással és a kelettel és *közvetítették* [olv. eszközölték, — vermitteln, kétértelmű] azt a tartós és nagy hatású kölcsönhatást. H. 1 : 226.

közvetítés: [Vermittlung]; *közvetítő*: a boldogságos szűz *közvetítő* hatalmának dicsőítése H. 1 : 185.

közvetlen: [pro *közetlen*] A *közvetlen* szomszédságban fekvő tábor befolyása oly nagy volt. EPK. XVI. 371.

melyek a keresztes hadak korszaka óta *közvetlenül* és *közvetve* a nyugati nemzetekhez jutottak. H. 1 : 229.

között: Mig a barbárok *között* ma is, kivált az ázsiaiaknál . . . felövedzve küzdenek [*között* és *nál* nem szinoníma]. Th. 3.

legyőzetés: Ellenségeinek *legyőzése* után N. Sándor a világ végére jut [olv. *Ellenségei legyőzése* után] H. 1 : 223.

leöl: Fogjátok el és *öljétek le* őket. Th. 23.

létrejött: mely a Veldeke közvetlen [olv. közvetlen] hatása alatt *létrejött* [olv. *kelekezett*] költemények közt a legelső helyet foglalja el. H. 1 : 358.

lövő: A sagában még Wieland testvére Egill, a páratlan *lövő*, is *sze-repel* [N. B.] H. 1 : 334.

marad: Norvégiában csak *szójárás* [olv. *szójárásnak*] *maradt* a nyugat-skandináv nyelv. H. 1 : 60.

megfigyelés: új és találó hasonlatai, a természeti tárgyak megszemélyesítése nála mélyebb érzést, önállóbb *megfigyelést* [olv. szemmeltartást] mutatnak. EPK. XVI. 414.

meghatároz: az V. században egy ephesusi zsinat »örökké szűz isten-nyának« határozta *meg* Máriát. H. 1 : 186.

megközelíthető: *hivatva* a külföld tudományos munkásságának eredményeit a közönségre nézve *megközelíthetőkké* tenni [zugänglich] H. 1. bev.

meglepette: *meglepette* fogunk arra az eredményre jutni. F. 19.

megnyer: A kolostor magányába vonul vissza, hogy búneinek bocsánatát *megnyerje*. H. 1:178.

megy: Tengeri *ütközetbe megy* a két fél. Th. 20.

mellékmondat: L. *mely, mi, míg, mintsem*.

mely: Tudományos vita támadt a felől: *mely* [olv. *micsoda*] sorban irta a művét. Th. 16. — Sigurd megsüti a sárkány szívét; midőn megpróbálja, vajjon ehető-e már, megégeti újját, *melyet szájába vesz*. [NB. NB. Előbb a szájába veszi? A szájába vett újjat?] H. 1:254. — Udvaránál oly erkölcsök dívnak, *melyek* távollakó népeket is meghódítanak. H. 1:367.

mezőgazdaság:

mi: ígérvén a fogadalmak drága feltételeit, *miket* [olv. *melyeket*] egy becsületes ember előtt sem mertek volna bevallani. EPK. XVI. 466.

mi sem: [p. semmi sem].

míg: *Míg még* a Roland-dal és a Sándor-dal szerelmi kalandokról *nem tudnak*, már [olv. A Roland-dal és a S. sz. k. *semmit sem* tudnak, *holott*] Heinrich von Veldeke Eneit-jében a szerelem a cselekvények főrugója. H. 1:241. Ámde mivel városok sincs rendszeresen építve, sem fényes templomokkal... nem díszesleg, ... jelentéktelenebbnek tűnnek föl, *míg* [olv. *holott*] ha Athent ugyan e sors érné... Th. 5. — *Míg* a X. és XI. században... a ragok még teljes... hangzókat tüntetnek föl, *addig* a középfelnémetben e hangzók legnagyobb részt átmentek e-be. H. 1:242. *Míg* a Wartburgon leginkább epikai költők fordultak meg, *addig* Bécsben a középkor legnagyobb lyrikusaival találkozunk. H. 1:240.

miképen: mint a *miképen* [olv. *miképpen*] tépi. EPK. XVI. 474.

mintsem: ez csak azt bizonyítja, hogy a tavasz istenéről szóló mythikus elbeszélések előbb jöttek a Bretagneba..., *mintsem* a walesi népnek politikai reményei ez alakhoz fűződtek. H. 1:374.

olvasott: mind a három közepes tehetségű, csekély önállóságú, de sokat *olvasott* [Mit tesz? Olvastak sokat, vagy őket olvasták sokat?] költők. H. 1:392.

ő: de dicsőíti a szerelmet is, mely alig volt mindig mostoha [*az ő*] irányában. H. 1:343.

összefügg: nyelvének ódonszerűsége... úgy látszik, a költő hazájával és nyelvjárásával függ össze. H. 1:393.

összeköttetés: Vérokonság révén a legelőkelőbb körökkel állt összeköttetésben. EPK. XVI. 377.

pleonazmus: A közlés élő *hanggal* történik, melyet a száj *hangszervei* eléállítanak, a fül *jelfogó* szervei *jelfognak* [Pleonazmus]. F. 11. *Meglehet hogy lesz háboru*, de én azt meg nem érem.

-ra -re: megcsinálja Theophilus szakállát, *szájára* csókolja új alattvalóját. H. 1:185.

révén: mert részben az alapító *révén* [olv. *jogán?*] gyarmatuknak tekinték *e* [olv. ezt a] várost. Th. 19.

rovás: csakhogy a költő érdemének egy tetemes része a szép latin elbeszélés *rovására* esik [*érdeme helyett*]. H. 1:181.

sem: azért nincsen a költészetnek s az irodalomnak *sem* egyetlen gyúpontja [olv. *bár* egyetlen gyúpontja *is*]. H. 1:238.

száll: [*megy, repül, halad* értelmében]. Azon a helyen, a hol a Meg-

váltó a mennyekbe szállt. H. 1:176. [Brassai szerint *száll az ereszkedik* szinonimája].

számot tesz: Ez elismerés a könnyű fegyverzetű Martialis részéről, kinek erkölcsi komolysága *számot nem tesz*, ép rendkívüliségénél fogva nem csekély nyomatókkal *bir*. [Mit tesz?] EPK. XVI. 383.

század: A VI. században [olv. százban] H. 1:228. negyed század. *százalék*: hét százalék.

szemben tart: Detre megigéri, hogy *szemben tartja* [olv. szemmel tartja. Germ.] öket. H. 1:321.

szerepel: A sagában még Wieland testvére Egill, a páratlan lövő, is *szerepel* [NB.] H. 1:334.

szigor: egy magányba vonult ember *szigorát*, szomorúságát fogja elsajátítani. EPK. XVI. 465.

szigoru: [streng]. Hamletjére gondol és a *szigoru* önbíráló kérlelhetlenségével egészen elrontottnak mondja. EPK. XVI. 400.

szolgál: . . . fedezni örömünkre *szolgál*.

szórend: Az *egész közigazgatás menete* [pro a k. egész menete]. Nagy-hírű, *Mancofélé*, arabvérű kanczákból [pro: *Mancofélé*, nagyhírű, arabvérű k.]. A *következetes Schagya állami ménék* használása [a Sch. áll. ménék köv. haszn.]. Hallgatói örömmel fogadták meséit, zavartalan élvezettel átengedve magukat *ez új gazdag világot föltüntető* képek elandalító mámorának [olv.: élvezettel engedve át magukat a gazdag, új világot tüntető képek and. m.]. H. 1:227. *Egy, az újabb kritikai elvek szerint sajtó alá rendezendő kiadásban* nem szabad elhanyagolni. [Olv.: Egy, sajtó alá az újabb krit. elvek szerint rend. k.] EPK. XVI. 462. És megcsillan már itt *egy később nagyszabásu tervvé fejlődő* gondolat. [Olv.: egy nagyszabásu tervvé később fejlődő gondolat]. Th. 22. és *rárontván* a falakkal nem védett . . . népségekre, *azokat* kirabolták [olv.: és a falakkal n. v. n. rárontván, kirabolták] Th. 3. Egyik fiának *Herbrandnak fia Hildebrand mester* [olv. Herbrandnak Hildebrand mester a fia] H. 1:388. *Nem nagyobb költői becse* [olv. költői becse nem nagyobb]. H. 1:320. ime ez a négy elem, *melyek alapján a középkori német költészet a XII. század második felében virágzása tetőpontját érte* [olv. melyeknek alapján . . . virágzásának tetőpontját érte, vagy: melyeknek alapján érte el virágzása tetőpontját a XII. század 2. felében, Még jobban, mert a rel. pr. szükségtelen: *e négy elem alapján érte* stb.] H. 1:225. A keleti dragománból lett Traugemund mester [olv. A k. d. T. mester lett] H. 1:527. Az első részből a *királyfi életének rajza átvezet a mű főtárgyára*. H. 1:179. *A haderő ezen reducálása három legióról kettőre eléggé* világosan bizonyítja, [olv. a haderőnek három legióról kettőre reducálása eléggé b.] EPK. XVI. 364. — E satírák *lehetne elnevezni* az imádságnak [olv. e satírák az i. lehetne elnevezni] EPK. XVI. 465. A mű másik része *szól a halálról*. H. 1:178. *Potidaia küld Athénbe kérlelő szövetséget*, de ugyanakkor Spárta-ba is küldtek követeket [Kik? Mintha németből volna fordítva. Helyesen: Potidaia kérlelő követséget küld Athénbe]. Th. 24. Az atheni Thukydides megírta annak a háborúnak [a] történetét [olv. *történelmél*], melyet a peloponnesosiak és atheniek viseltek egymás ellen, *hozzá fogván* mindjárt a háboru kitörésekor *abban a hitben*, hogy [olv. *abban a hitben fogván* hozzá . . .] Th. 1. ennek ^{2/5} része *kerek számmal kiadja* [olv. *kiadja kerek*

számban] a 150 mérföldet. Th. 15. melyet . . . régisége és szentsége különben is a regényesség és sejtelmesség varázsával bevont. H. 1:226. — A peloponnesosi háboru külső okaként hozza föl Th. a Korinthos és Kerkyra közt kitört viszályt. [Rossz rend. Helyesen: A pelop. h. k. okaként a Korinthos és Kerkyra közt kitört viszályt hozza fel Th.]. Th. 19. melyekben a burgundi hősök indokolatlanul fölemlíttetnek, vagy ruhák és ünnepélyek leírják. H. 1:273. kiállításunk minél többeknek serkentésül használjon [!] [olv. kiállításunk minél többeknek h. serkentésül]. A vendégeken kívül 143 tag a díszteremben foglalt helyet [pro: a v. kívül 143 tag foglalt helyet a díszteremben]. Cs. B. helyett a testületet Gy. L. beszéddel üdvözölte [pro: Cs. B. helyett Gy. L. üdvözölte beszéddel]. Ez életrajz szerint született Aulus Persius Flaccus Fabrius . . . consulok alatt [olv. Ez életrajz szerint Aulus P. F. . . consulok alatt született] EPK. XVI. 376. melyet . . . a X. századi történetírók, egyenesen hivatkozva népdalokra [olv. egyenesen népdalokra hiv.] szorgalmasan kiaknáztak. H. 1:103. Mily művelteknek . . . találták a nyugatiak azokat a pogányokat, kiknek kiirtására útnak indultak volt [olv. kiirtására indultak volt utnak] H. 1:230. de a Nibelungénekekben alkalmazott formájában oly művészi alkotás, mely nem magától teremhetett, mint a rét virága. H. 1:280. Nincs halandó, kiáltották föl . . . és ültek a senatorok mellé [olv. és a senatorok mellé ültek le]. H. 1:288. Már Lamprecht »Sándor dala« és Konrad »Roland dala« alapszának francia eredetiek. H. 1:336. az első munka, mely Hermann pártfogása alatt létrejött [olv. jött létre]. H. 1:339. Csak asszonáncz, mely véletlenül egyszer-másszor a hangzók és mássalhangzók teljes azonosságába megy át [olv. véletlenül megy át a h. é. m. t. a.] H. 1:342. Csak a bevezetés egy kissé hosszadalmas és tudákos [olv. a bevezetés hosszadalmas és tudákos egy kissé] H. 1:359. Legelőbb az atheniek tették le a fegyvert és fesztelenebb életmód mellett a puhább életre hajoltak [olv. és hajoltak f. é. m. a p. é.] Th. 3. Nem lehetetlen, hogy W. a szent földre ment s ott meghalt [olv. s ott halt meg] H. 1:395. De a források oly hiányosak, hogy alig néhány pontos adatot tudunk róla. H. 1:401. a melyeket itt inkább csak vázlatosan jeleznem lehet [olv. csak vázlatosan lehet jeleznem] F. 20. — E viaticum egy egész élet küzdelme, nemes törekvése árán megszerelhető [olv. szerelhető meg] EPK. XVI. 469. Testnek a vágya szerint megítélni [olv. itélni meg] az istenekét is. EPK. XVI. 467. — a paragogicum kérdésére ügyet nem vetettek a kiadók [olv. nem vetettek ügyet]. EPK. XVI. 462. Bodnár figyelmeztette őt, hogy az előbbi kéziratot meg nem szereshette. H. 1:266. — Julius Caesar jobban ismerkedett meg a germanokkal H. 1:2. a félelmes tudós halála után azonban minden oldalról léptek föl ellene. H. 1:273. és ez elbeszélése lényeges pontokban tér el a Nibelungéneke előadásától. [Tér-e?] H. 1:291. leírásai a legkisebb részletekre terjednek ki. H. 1:367. Érdekes tény, hogy az Artur-regény elfajulása már akkor tűnik föl Németországban, mikor H. 1:394. miután haza térte után még sok jeles tettet véghez vitt, a novalesei kolostorba vonul vissza. H. 1:123. vajha változnék már a helyzet és elnémulna az a panasz [pro némulna el vagy megváltoznék és elnémulna]. kegyeletesen emlékezett meg [olv. kegyeletesen megemlékezett vagy megemlékezett k.]. Vitkovics kissé komolyan támadta meg Kisfaludy (Toldy). — Boccaccio gyönyörű novelláját kétszer is fordították le latinra.

H. 1:357. Ő is bizonyítja, hogy az egyházi költészet *mennyire állt ez időben az udvari költészetnek alaki és eszmei hatása alatt*. H. 1:398. melyet már *Hrotsvit is, de latin nyelven, földolgozott* [olv. H. is földolgozott latin nyelven]. H. 1:184. Nem lehetetlen, hogy . . . a maestrichti *egyházzal is valami hivatalos viszonya volt* [olv. is volt v. h. viszonya]. H. 1:338. — naivságában eszébe sem jut csak föl is vetnie azt a kérdést, vajjon *nem-e* más szokások . . . uralkodtak. H. 1:278.

tárgyilag: ki mutatja ki *tárgyilag* bírálattal. H. 1:274. mely az eseményeket majd *tárgyilag* hűséggel *följegyezte*, majd . . . H. 1:227.

tarthatatlan: nézetei . . . *tarthatatlanok*. H. 1:275.

többé: A hagyomány persze *később* nem értette *többé* e kifejezés jelentőségét [olv. *később* már nem értette e k. j.]. H. 1:330. mely az igazi szerelmet nem ismeri *többé* [olv. szerelmet már nem ismeri]. H. 1:344.

történet, történelem: Ennél az elméletnél nagyon fontos szerepet játszik a *történelem*. A természettanban csak akkor mondhatjuk el valamely föltevésről, hogy már törvény, ha a mennyiségtan igazolja. Az erkölcsi világban az emberiség *történetének* kell igazolnia [*Történelem és történet* hogy fér meg együtt?] EPK. XVI. 406. *történet* [historia]; *története* [pro *történetei* v. *történelme*].

úgy—mint: úgy csontozat, mint alkotásra nézve [pro: mind csontozatukra, mind alkatukra. n.]

ugyanazon: szegényes földje miatt támadásoknak nem lévén kitéve, ős idők óta *ugyanazon* [olv. *azon*] lakók birták. Th. 2. Sirmium *ugyanazon* körülmények közt lett coloniává. EPK. XVI. 372.

ugyanis: A »deponens« mint műkifejezés Aelius Donatus ars grammatikájában szerepel először, föltéve *ugyanis* [olv. t. i.], hogy Festust Charisius kortársának tartjuk. EPK. XVI. 418.

-ul -ül: elnökéül nevezte ki p. -nek [NB. én öt Pálul nevezem!]

vélelem: Evans kitünő fordítása e *vélelemről* mit sem tudva így adja vissza e helyet . . . [*élelem*.] EPK. XVI. 382. Valószínűbb G. Hermann *vélelme* [olv. *olvasata*] a kéziratokban található tíz vezér helyett. Th. 24.

viszonylag: sőt némelyek közülök, mint *viszonylag* [olv. *ahoz képest*] gazdagabbak, fallal is veszik vala körül magukat. Th. 4.

visszavihető: e ménes *vihető vissza* [pro: ménest vihetni vissza].

(Vége).

BRASSAI SÁMUEL.

A TATA-TÓVÁROSI NYELVJÁRÁS.

III. Mondattan.

(Folytatás.)

A) Egyszerű mondatok.

1. *Alany*. Az általános alany az *embër*: *No nízze még a zembër!* Kifejezik még az ige többes 3. személyével: *Kijabánok odaki*. — Személytelen igék mellett nincs alany: *hajnalodik, bugyburikúl* (a víz). Sokan értelemben a *sok* járja: *Sok azt sè tuggya micsinájon a büszkeségtü*.

2. *Állítmány*. Egyesszámú alany mellett előfordul többesszámú állítmány: *Bátyám Pistává űrű beszűgettek, hogy mű vűsznek a vásárbo*.

A *lesz* ige használata igen gyakori átható igék mellett *va, ve* határozói igenévvel kapcsolatban. Említettűk az alaktanban, hogy e szerkezetet a szenvedő alak helyett használják. (L. Alaktan 3., ugyanott példák).

Az állítmány néha tárgyias ragozás helyett alanyi ragozásban áll: *Csinájon azt, amű akar. Aszt eszik, amű kap. Aszt mond, amű akar*.

3. *Tárgy*. A tárgy alakja rendes, néha azonban a *t* elmarad: *Műg-verte a kutyám. Nem láttod az uram Mária?*

4. *Határozók*. a) *Helyhatározó*. *Hová műsz? Tatábo. Hol vótá? Tatábo. Hunnan gyűssz? Tatábű*. (Tatára, Tatán és Tatáról helyett). *Hol* kérdésre felel olykor a *ról, ról* is: *Műrű van az a zembűr? űrű, aműrű az a fa áll. Lábrű fázott műg. Tól, tól* rag *hol* kérdésre: *fejű, lábtű fekszik; kűzűtt helyett ban, ben: Ebbe a kűrtűbe sok a pudvűs. Cigánbo szűp a fekete*. *Helyhatározók* műg: *Ēmegyűnk a szoműdi bucsura. Zab alá szűnt. Hazuról* helyett *innen hazű* használatos.

b) *Idűhatározó*. A *nap* szó különösen összetételekben az idű kifejezésére rag nélkül használatos: *Műndűnap ěre jár. Néha ěgűsz nap nincs meleg itű a szűmbo*.

Egyes szentek nevei *kor* raggal dátumot, *ra, re* raggal pedig határnapot fejeznek ki: *Pűtűr-Pálkor kezdűdik a zaratűs. Szent Istvűnro Pestre műgyűk. Szem Mihűro lűtelik a zesztűndű*.

A *tűj* főnevet is használják idűhatározásra: *ějű tájbo, öt őrű tájbo, husvűt tájbo; n* ragos idűhatározó: *hűt derekűn; esztűndű ijekorra* = mához egy esztűndűre; *műtkorjűbo* = a minap.

c) *Műdhatározó*. Ragtalan műdhatározók: *Eb biztos nem jű. Mentű savanyűbb a kűposzta, annű jobb szeretűm*. A *t* rag is előfordul műdhatározóként: *ěgenyűst jár, lépűst műgy. Inkűbb helyett jobban: Jobban szűke, mint barna. Hirtelennyibe* = nyomban; *űsszevűssza* = mindűssze (űsszevűssza nem vótak hűsnű többen); *bajossan, nehezen* = aligha (bajossan ěpűl fű a betegsűgbű); *ěgyműsűtűn* = gyorsan.

Műdhatározók műg: *Levesnek ěttem a gombűt. Ēvűtte a gabonűt pűz fejibe. Kutyaműdra v. fejszeműdra űszik. Karonfogrűst műnnek a zuccűn. Rűvert vűtűt ěgy melegibe* (hamarjűban). *Rűtűkro fizetűnk*.

d) *Műrtűkhatározó*. *Jű fejjű nagyobb. Ēggy jű vűkűvű több vűt. Tűszta sűr a ruhűm. Tűsztűro műgűzűdűt. Csupa ěl lucsok vűtam. Egy vűz a zegűsz ucca. Ez a zembűr van mű ěggy hetven ěves. űgyszűntűn a kűrűlbelűl kifejezésére: Vűt ott valami szűz embűr is. Ojan (kűrűlbelűl) hűrom-nűgy zűkro valű krumplűt vűttem. Ēggy morzsűt sű, v. ěggy műksűzűmnyűt sű aluttam. Keveset vűtam otthon Eszt ěggy pűcűt ěvűszűm* (t. i. kevés idűre).

e) *Állapothatározó*. *Zűggyibe ěgűssűgtelen a gyűműcs. Frűssibe, műg osztűn melegibe jű a kifűl. Sűrűn jűrnok a kűdűsok hozűnk. Ottjűrtombű láttom ěn nagy ělűfűntűt. Jűba vagyunk a koműkűkű*.

f) *Okhatározó*. *Sűntűt a lábűro, jajgat a gyomrűro. A zsvűnyoktű nem mert űra műnnyű. Tűlem ěműhecc, aműre lűcc. Attű mű űhatik kű*.

g) *Egyűb határozók*. *Osztűn műrű jű ez a fű? Jű ěk kűrem mindűnrű. Műtű jű? Mű kűzűd tűle* (trűfűsan). *Ēgűsz halűlnok vűt* (majd meghalt). *A lakűktű is fizetűnyi kű adűt. Fűrnek műnt a lűny*.

5. *A jelző.* Gyakori az *Isten* szó birtokosjelző értelmében a szidásnál és káromkodásnál: *No mi a zistencsudájo van ott? Ó té istenszamara!* A tulajdonság fokozására szolgáló szavak: *csuda, borzasztó, rémisztő, iszonyatos*, stb. Pl.: *Csuda sokat ettünk még ittunk. Rémisztő nagy ember.* Szokatlan jelzők: *Minden áldott nap. Teremtő tejjes Szentháromság.* (Egyházi stílus). *Való szent igaz. Fészkes fene. Jó his bor. Jó nagy kazá szóma.* Szórendi eltérés a jelzőnél: *A fáknok má lehullanak a leveleik. Van ott píz öllg! Van ott gyomor jó nagy!*

6. *A főnévi igenév a mondatban.* A főnévi igenév szerepel mint tárgy, pl. *megpróbáto járkányi*, legtöbbször azonban mint határozó s e tekintetben tér el a közhasználattól: *Nekikezdett ennyi. Éjfárattam kinn járnai. Sietnyi kő ötözkönnyi! Van valami ennyi? Ki látott má télén is mezítláb járnai!*

B) Kérdés, tagadás és parancsolás.

Az *é* kérdőszócskát nem az igéhez, hanem többnyire az igekötőhöz csatolják: *é-é mént? oda-é mész?* Hasonlóképen: *nem-é tuggya?* Gyakoribb azonban a kérdőszócška elhagyása: *émész? égyüssz?*

A *nem* tagadószón kívül tagadást fejeznek még ki: *sosé: Hallott-é má ké a röpülőgíprű? Sosé hallottam én; dehogy: Dehommek é többet innen hazú!; is* kötőszó az állítmány után téve: *Tucc is té valamit! Van is mit! Jártá is té ára!* Két tagadásnál *sem* helyett mindig *sé* áll: *Sé én, sé bátyám nem vótunk ott.* Sajátságos tagadó szó a *csipisz*, mellyel valamit vkitől megtagadnak. Pl. *Aggy ék kis kalácsot! — Csipisz a zórodra.* (Vagyis: nem adok). Felnöttek már nem igen használják.

A szigorú, fenyegető parancsot a *majd* szó fejezi ki: *Maj émígy innen v. innejd! Maj éviszéd nekém aszt a pakkot!*

C) Összetett mondatok.

A mellérendelt mondatok kötőszavai közül a kapcsoló *és, s* ritka, helyette a *meg, oszt, osztán* használatos. Néha kettő is: *Ott vót a zegész család, meg oszt a sógor.* Használatos még a *hun . . . hun: Hun ény nyertem, hun ú vesztétt* (tréfásan).

A választó mondatok kötőszavai: *vagy . . . vagy: Vak kő van nem, mindig beszil. Akár . . . akár* helyett *ha . . . ha: Ha megveszi kend, ha nem, ennek annyi a záro. Holott, noha* megengedő kötőszók helyett *mikor* használatos: *Engem jeléntettek fő, mikor én ott sé vótam.*

A magyarázó azaznak már *mind* felel meg: *Porcinkulakkor, má mind a tóvárosi bucsun, jót mulatunk.*

Az alárendelt mondatok kötőszavaira nézve megjegyzendő, hogy az időhatározói kötőszavak közé sorakozik a *ha: Majd akkor kapsz másikat, ha eszt má megétted. Mikor* helyett *hogya, ahogya: Ahogya elindúlnk, esnyi kezdétt. Miután = asztán hogya: Asztán hogya a zuram még hát, kódušbotra jutottam.*

Az okhatározói mondatok *mert, mivel* kötőszavai helyett gyakran *hogya* használatos: *Hogya ijén meleg van, hát itthol maradok.*

A jelzői mondatok kötőszavai gyanánt szolgáló *aki, amely, ami* vonatkozó névmás közül az *amely* sohasem fordul elő: *Hocce ide a botot, aki a sarokba áll.*

Miként a legtöbb nyelvjárásban, úgy itt is gyakran találkozunk asyndetonnal, kötőszóelhagyással: *Aszongya, nincs kedve, nem gyün é mihozzánk. Bár né inék, nem vóna ennyi bajom. Vigyázz, eleső! Lászd, má mégin el-esté! Hallám, hun ütötled még magad! Gyüssz, nèm gyüssz? Kő, nem kő? János bácsi, kéjjen fő, zabba mēntek a lovak!* (A bóbiskoló embernek mondják tréfásan).

IV. A nyelvjárás viszonya a szomszéd nyelvjárásokhoz.

A tata-tóvárosi nyelvjárás a felső dunántúli nyelvterület legészakibb részén van, közel a Dunához, e nyelvjárásterület határához. Nyelvjárásunk szomszédjai északról az esztergom—komáromi nyelvjárás, mely a palóc vidék folytatása, keletről ugyancsak a felsőpestmegyei és nógrádi (ipolyvidéki) palóc nyelvjárás, délről és nyugatról a felsődunántúli nyelvterület. Egybevetvén nyelvi sajátságait a szomszédokéval azt látjuk, hogy alapjában felsődunántúli nyelvjárás, ennek főbb sajátágaival, azonban a Duna balpartján elterülő palóc nyelvjárásnak egyes hullámai átcsaptak a Duna jobb partjára s így a tata-tóvárosi nyelvjárásba is. Általában elmondhatjuk, hogy azon nyelvjárások közé tartozik, melyek leginkább megközelítik a köznyelvet.

A felsődunántúli *í-ző* nyelvjáráshoz tartozván, az eredeti **é* helyén nemcsak Tatán, hanem az egész vidéken *í* van: *nígy, kék, píz, szíp*, stb.

Diftongust nem ismer, pedig e jelenség a nyugati nyelvterületen, meg a palócságnál is gyakori. E tekintetben tehát saját nyelvterületének sajátóságát mutatja.

A dunántúli terület északnyugati részén kedvelt azon sajátág, hogy szóvégi *a* helyett *o* hangzik, különösen, ha a megelőző szótagban *á* van, itt is általános: *házbo, kárbo, pápo*, stb.

Komárom megye egyes helyein (Kömlőd) orrhangú magánhangzót ejtenek, ahol szótagzáró *n* van: *lű~, szégű~*. E sajátág, melyet a dunántúli nyelvjárásterületen épen csak itt találunk, az esztergom—komáromi nyelvjárás hatásának tulajdonítható, melyben e sajátág gyakori. Tatán ezt ritkán, legfeljebb a bejáró vidékiektől hallhatjuk.

A dunántúli nyelvjárásban az *ly*-nek nagyon változó használata van. Dél felé *l*, észak felé inkább *j*. Tatán hol *l*, hol *j*: *kíral, lány, luk, ijen, ojan, hej*, stb. Hogy melyik gyakoribb, nehéz eldönteni. Így van ez az esztergomi nyelvjárásban is.

A dunántúli nyelvjárás általában a rövid magánhangzókat kedveli: *hír, út, víz, tűz*, stb. Ezek a tata-tóvárosi nyelvjárásban mind hosszúak: *hír, út, víz, tűz*. E tekintetben tehát szintén az esztergom—komáromi nyelvjárás hatása alatt van.

Az az általános dunántúli sajátág, hogy a *j* mássalhangzó után *gy*, *ty* lesz: *raggya, kalaptya, dobgya, szúrtya, loptya*, stb. a tatai nyelvjárásban nem igen található fel.

Az esztergomi nyelvjárás palóc sajátágának, az *é* és *o* kedvelésének a ragok előtt, pl. *kezemét, urakot*, a tatai nyelvjárásban semmi nyomára sem akadunk, de az *i*-nek palatalizáló hatását, mely szintén palóc sajátág, ha nem is nagy mértékben, de mégis föltaláljuk: *gyió* v. *gyivó* (de divó, díjő is), *gyivák* (de inkább *dēják*), *irnya, innya*, stb.

Palóc és dunántúli sajtáság az is, hogy az *l* pótlónyújtással elmarad: *hód, föld, asztá, tótelik*; de nem marad el az igék 3-ik személyében, mint az esztergomi nyelvjárásban. Nem *fí*, hanem *fil*.

Kimondhatjuk most már végeredményképen, hogy a tata-tóvárosi nyelvjárásnak a dunántúli általános nyelvsvokástól való eltérése legnagyobb-részen az esztergom—komáromi nyelvjárás hatásából származik.

S z ó k i n c s .*

I. Rokonság.

A nő férjét *uram*-nak, ez pedig nejét *feleségem*-nek nevezi. Midőn mással beszélgetnek, így is mondják: *az én embérem v. az én asszonyom*. A gyermekek szüleit *szülém*-nek (édés szülém = anya), viszont ezek gyermekeiket *családom, cselédem*-nek nevezik. A nagyanya: *nagyszüle v. öregszüle*; a nagyapa *öregapa*; a vő: *vóm uram*; a sógorasszony: *ángyi*. A nem rokonok az öregebb asszonyt közönségesen *asszonynéném*, a fiatalabbat pedig *hugomasszony* névvel illetik; *néni* helyett gyakoribb a *nenne*. A megszólítás *kigyelmed, kend v. kē* s az öregebb mindig tegezi a fiatalabbat, ez azonban magázza; *maga*, azaz *ön* helyett gyakran mondják *ű*.

II. Házieszközök és bútorok.

bugyli: ócska bicsak, bicska.	†multer: csavarszög.
burított: a kis csirkéket védő vessző- ból font kosár.	†nélkász: tütartó ládika [<i>Nähkissen</i> . A szerk.]
*csóványzsák: durva csalánszövetből készült zsák.	ómárjom: szekrény.
csutora: kulacs; így nevezik még a pipaszár szopókáját is.	ókullárjom: szemüveg.
döböny: doboz.	partvis: szörsöprű.
észcejj: evőeszköz.	*pökötányér: köpőláda.
*faböcök: fatuskó.	†pékelli: kis pléh doboz.
fergetyű: ajtózár.	†pitli: lóitató veder.
firíszbak: a favágók ezen fűrészelik a fát; alakja X.	†rendli: a vaskályhák sütője.
gurgula: földhenger.	sámó: zsámoly.
guriga: karika.	sorompó: léces konyhaajtó.
hébér: borszívó, lopó.	sublót: fiókos szekrény.
hokony: fejsze.	supédli: ágy alá tolható lábnélküli gyermekágy.
kaszli: szekrény.	strózsák: szalmazsák.
†kiszni: láda.	szapulló: kád ruhák mosására.
†klájdérstock: ruhafogas.	szájos: korsó.
lóca: szalmapad.	szurdik: kemence, v. szobasarok.
mángolló: mángoroló.	tragacs: oldalnélküli taliga.
	vindő: zsirtartó nagy edény.

A *-gal jelöltek nincsenek bent a Magyar Tájszótár-ban, vagy ha bent is vannak, nem az itt fölűntetett értelemben; a †-tel jelöltek pedig inkább tóvárosiak, melyekből látni fogjuk, hogy Tóváros szókincsén mennyit rontott a német hatás.

III. Ruházat.

bugyogó: nadrág.
 cipellő: kis cipő.
 †hőzentróger: nadrágtartó.
 írha: bélés, birkabőr.
 jánkli: kis kabát.
 kötő: kötény.
 *kacamajka: kabátfféle.
 keszkenyő: kendő, zsebkendő.
 lájblí: mellény.
 mándli: kis kabát.
 pantalló: nadrág.
 purucka: mellény.
 rici: trikó.
 süsü: sapka.
 *topány: cipő.
 újas: téli meleg trikó.
 ümög: ing.

IV. Étek és italok.

*buci: kenyér.
 bugyogólé: sör.
 bukta: sült tésztaemű.
 cefre: törkölyre öntött víz.
 *csingér: kapásbor, csináltbor.
 csipétke: csipedett tészta
 *csömöge: édesség.
 csörmölös kényér: konkoly-féle nő-
 vénnyel megbarnított kenyér.
 dődölle: galuska nemű tészta étel.
 gugyi: pálinka.
 gömbölyeg furkó: gombóc.
 istenbille: krumpli nudli.
 *kóttis: erjesztett buzából készült
 lekvárszerű édesség.
 lángos: kenyérsütéskor készült süte-
 mény zsírral kenve.
 kitolókása: lakodalmi kása.
 kontyalávaló: édes pálinka, likőr.
 kótyvalik: rossz étel.
 *lőre: rossz bor. [sütemény.
 málé: kukoricaliszból tejjel készült
 mócsing: szíjjas, nehezen rágható ín.
 nyakolaj: pálinka.
 pöre: tőpörtyű.
 puffancs: kelttésztából készült süte-
 mény.

prósza: kukoricaliszból készült sü-
 temény, mely nem oly édes, mint
 a málé.
 pulutyka: kelkáposzta.
 sifli: mézes sütemény.
 sűrűbab: babfőzelék; így mondják a
 többi főzelékre is: sűrűkrumpli, stb.
 svártli: disznósajt.
 téfő: tejfel. [véve.
 tótelik: hurka, kolbász, májas együtt-
 *tülemszottyantott: tojásrántotta (tré-
 fásan).
 vakarcs: kenyérsütéskor a dagasztó
 teknőből kivakart tésztából készült
 sütemény.
 vinkó: rossz bor.

V. Épületek s részeik.

féhaj: kocsiszín.
 földesszoba: padozatlan szoba.
 gang: folyosó.
 hidas: disznóól.
 hájzli v. rőtérát: árnyékszék.
 iszling: kunyhó.
 mestérgերենда: mely a többi geren-
 dát alátámasztja.
 mihê: múhely.
 putrik: cigánylak.
 pajta: magtár.
 pincegádor: pincelejáró.
 pítvar: konyha.
 szalufa: tetőzetet tartó gerenda.
 *szálás: a disznóól fedetlen előrésze.
 szűrű, v. szűr: szűrű.

VI. Gúnynevek.

*cuci: kéménysöprő.
 csészko: csizmadia.
 *csomótaszigáló: asztalos.
 enyveskezű: tolvaj.
 füstfaragó: kéménysöprő.
 *haspók: nagyhasú.
 kűmírges, v. *föcske: kőműves.
 *kődvágó: cilinder.
 *koszvakaró: borbély.
 nyéhó: suszter.
 *pocsétakerülő: baka.

*prosztó: paraszt.
 spenótbaktér: finánc.
 sőpró-kotró: mindenes.
 *tollasok: csendőrök.
 *tőkejurátus: csizmadia.
 *vadapácák: rossz lányok.
 zódhasú: takács.

VII. Egyéb tájszók.

abál: hust, szalonnát megfőz.
 abállé: melyben a hurka, májas fől.
 agáco: ákác.
 *akackonnyi: rákapaszkodni.
 árédál: megállít, hogy valamit számon kérjen.
 árnyika: tinctura arnicae.
 ágas: köcsögtartó.
 áhít: kíván.
 †avandzsiroz: előre halad pályáján.
 babutka: büdös banka.
 bagóleső: száj.
 bajmolódik: vesződik.
 baktértojás: semmi.
 balogsüti: balkezes.
 bamba: mafla, bámész.
 banya: nagy cserépkályha.
 bari: bárány.
 *bebugyélál: ruhákba beburkol.
 becsudákozik: berúg, részeg lesz.
 bekáfót: berúgott.
 belebzsól: mohón felfal.
 belegabajodik: beleszeret vkibe v. vmibe.
 betörüközött: becsípett.
 békanyál, v. békalencse: békapeték.
 békateknyő: kagyló.
 bicég: sántít.
 bícsaklik: ficamodik.
 bikfa: bükkfa.
 bille: gyermek penis.
 billeg: bélyeg.
 bírízgál: piszkál.
 *bízserég: nyüzsög, pezseg: Annyi hal vót ott, hogy csak ú bízsergött.
 bócorog: kóborol.
 böcölléz: támolyog.

bogjas: kócos.
 bogoz: csomóz.
 bojgat: háborgat.
 bokákól: a hányást erőlteti.
 böstörködik: vlmiben sántikál.
 buckó: dudorodás a fán.
 bugris: ostoba, műveletlen.
 bujár: búvár.
 †bumfordi: tökkelütött, ügyetlen.
 *bunkó: gombóc.
 *buzerál: szekíroz.
 cafat, v. cefet: ruhafoszlány; ringyó.
 *camanda v. cemende: rossz lány.
 ciha: párna- és dunnahéj.
 cihelődik: lassan, kelletlenül készülődik.
 cikákol: fulladozik, hányni készül.
 cinége: cinke.
 cucányi: piszkálni.
 †*cujbók: kemény, csonton lévő hús.
 csahol: fecseg.
 csatakos: sáros.
 csánk: általában lábszár.
 császkál: mászkál.
 csibenkédik: belekapaszkodik.
 csicsélli: aprópénz.
 csicsígat: csendesít, elaltat (kis gyermeket).
 csíve: cső.
 *csórag: férfi penis.
 csórnyi: lopni.
 csóvány: csalán (csóványzsák = durva, csalánszövetből készült zsák).
 csömöllik: csömörlik.
 csönög: cseng.
 csuszka: csuszkál igéből elvonással készült főnév. Télen oly jeges hely, melyen csuszkálni lehet.
 *csúzli: a gyermekek gummipuskája.
 csücsül: ül, gyermeknyelven.
 dönög, v. dünnyög: morogva beszél.
 dudorász: dudolgat.
 dunyha: dunna.
 düddő: gyüge, hülye.
 *éabriktunyi: elverni.
 éagyabugyál: jól elver.
 éángyorodik: elszomorodik.
 edényes: fazekas.

êhal: elájul.
 êhagy: elveszít.
 ehül, mëgehül: megéhezik.
 êkallódik: elvesz.
 êkâmpicsorodik: sirva fakad.
 êköttenyi: elfogyasztani.
 ellenző: a nadrág legombolható hasi része.
 elódal: megszökik.
 êmasináznyi: elcsépelni a gabonát.
 emse: nőténydisznó.
 epröz: eprészni.
 *êsóház: első szoba.
 †êsinkófál: ellop.
 êszontyorodik: szomorú arcot vág.
 êszundít: elalszik, de nem mélyen.
 êválík: kitudódik.
 êvetél: abortál.
 farkasször: mely a babonás hit szerint a szemgyulladást okozza.
 faszol: kap vmit, és kikap.
 feszít: henceg.
 figuráz: tréfál.
 físzékfentő: a legifjabb családtag.
 fixumfertig: teljesen kész.
 flangíroz: csavarog.
 fóka: falka.
 fosógím: szürkegém.
 főcihelődik: lassan felöltözik.
 *födöz: vki elé áll: Nê födöz = ne állj elé.
 főtápáskodik: kelletlenül fölkel.
 †*frisling: süldő disznó.
 †frustuk: reggeli.
 fusérál: elront.
 fusër: kontár mesterember.
 fújtós gyümölcs: fanyar, éretlen.
 gang: folyosó.
 galiba: zavar.
 gányó: kath. paraszt; veréb.
 gányész: veréb.
 gëbula: halaknak szánt kábítószer.
 gëda: kecske; a szabók gúnyneve.
 gelegonya: galagonya.
 gëlészta: giliszta (huggyoz a gëlészta = epeömlés).
 gezemice: mindenféle keverék, pl. a szárdinán lévő zöltség.

görhes: sovány, beteges.
 görgő: vaddisznó anyaméhe.
 gölődigomb: gömbölyű ércgomb.
 gubancol: kúszál.
 guga: golyva.
 güzü: patkány; sok értelmében is használják: Annyian vótak mint a güzü!
 gyëhëнна: nagyító szó (gyëhëнна egy idő); de személyekre is szól: te gyëhëнна! = te istentelen rossz!
 gyömöszöl: meggyomroz.
 gyün: mennyi gyütt rajta = mennyi hasznot hajtott.
 gyürke: a sült kenyér kifortt része.
 hajde bagázs: pl. Osztán, hajde bagázs, neki iramottunk.
 hajhász: nagyon keres.
 hajkurász: kerget.
 hajsz: balra; csáli: jobbra (ökörnek).
 hancuroz: ugra-bugrál.
 *handërbula: jött-ment.
 hangász: muzsikus cigány.
 †hangelli: kis gyermek szakállkája.
 hangyál: hangya.
 harazsák: durva zsák.
 hëgyibe: fölé.
 hepciáskodik: mindenkibe beleköt.
 heptikás: tuberkulótikus.
 hërcsula: e szóval akkor élnék, mi-dön valamit nem akarnak megmondani. Pl. Mi az? — Hërcsula!
 hibádzik: hiányzik vmből.
 himpók: bőrkeményedés a ló lábán.
 hódas: bolondos.
 hunnajd: honnan.
 hupikék: élénk kék.
 huszitt: uszít (kutyát).
 ibrik: bögre.
 iharfa: juharfa.
 inog: ing.
 iszën: hiszen.
 iskátula: skatulya.
 ispíta: ispotály.
 izzó: parázs.
 járjon be: hajtson be. Pl. Járjon be a kocsivá a zudvarra,
 juszalag: iszalag (kúszó növény).

kacs: szőlőbajusz.
 kaffog: zörög, csoszog.
 kajdász: kiabál.
 kalézol: csavarog.
 kalimpáz: bukfencét hány, v. tova gurul, hogy lába az égnek áll.
 *kampó: szarv.
 karalábi: kalaráb.
 karé: karaj.
 karistol: karcol.
 kákobélú: sovány, kevés étkü.
 kállátó v. tyukverő: lakoma után másnap a vendégek elmennek a maradékra.
 kánno: kanna.
 káral: fecseg.
 kásásbélú: pl. a nem elég leveses dinnye. [ból].
 kecmerég: mászik, evickél, pl. sárkehés: köhögős.
 kerepöl: kelepel.
 kertől: hazudik.
 kerüllő: ör, (erdőkerüllő = erdőőr).
 kél: hogyan kel? mi az ára; kikel (a mag); êkêne má ek kis esső!
 kinyésgyújtó: kénesgyújtó.
 kiókumlál: kieszel.
 kipöndörít: kidob.
 kipörsög: kípattog pl. a bőr a melegtől.
 †kipurgál: kitisztít.
 kiszupérál: kidobni v. honnan. Pl. Kiszupéráták a katonaságtú.
 koca, v. poca: kis malac.
 kódistetű: bojtörján.
 kolédál: kéreget.
 kölönc, v. kolonc: a kutya nyakára akasztott fa.
 komëndál: ajánl.
 konkó: konkoly.
 kopërta: levélboríték.
 kóstoló: dísznőléskor v. lakodalomkor a rokonok és jóbarátok küldenek egymásnak mindenféle ételt.
 kostökacskó: dohányzacskó.
 kozmó: korparéteg a gyermek fején.
 koszpítól: elront, elpazarol.
 kotonáz: keres, kotoráz.

kótyagos: ittas.
 *krampampuli: égetett pálinka mindenféle édességgel.
 kujtorog: ólálkodik, csavarog.
 kuka: néma.
 kukukk: kakuk.
 kunyërbál: könyörög.
 kupa: tarkó.
 kupac: kis rakás.
 kutyaszorított: keskeny köz.
 lafatyol: iszik mint a kutya.
 lajha: lusta.
 langaléta: nyulánk, magas.
 lazsnakól: elver.
 lehurrog: leszól.
 †*leispáng: karóhoz kötött zöld ág, melyre a madarászok a lépes veszőket rakják, alája pedig kalitkában a csalogató madarat helyezik.
 lerezél: oda randít.
 léhúttó: léha.
 *lóg: pl. Itt lóg mindig nálunk = Itt van mindig nálunk.
 lotyma: pofon.
 lotyog a víz az üvegben. [jod?]
 ló: lel (mi lőtt = mi lelt? mi lóddörög: lopja a napot, csavarog.
 lötty: lé; kávé.
 *macskagumi: famézga.
 magló: szapora dísznő.
 majc: gatyának, köténynek azon része, melybe a kötőt fűzik s mely a ráncokat szedi egybe.
 majnem: majdnem.
 mancs: kéz (tréfásan).
 maskura: gúnytárgy, csúf.
 maszat: piszok.
 május: májas hurka.
 mámëg: már most.
 mámo: ma.
 *mátos: részeg.
 mávo: mályva.
 mëgáporodik: elromlik az étel.
 mëggabajodik: megbolondul.
 †mëggusztál: megnézni.
 mëgsajdított: megsajt.
 mëgveszekëdük: megdöglük.
 mëlák: bámész, mafla.

męgszöröz: hozzáad. Pl. Vásárlásnál kérik a kofát, hogy tegyen még hozzá egy-két darabot: Szörözze má męg no!

męnetelęs: lejtős.

miháncst: mihelyt.

mingyá: mindjárt.

miręgtarisznya: haragos ember.

mocorog: izeg-mozog.

mocsali: pofon.

*monyameccętt: kurta, rövid.

monyas: csődör.

*monyascsga: rendes ostorral hajtott játéksíga, csakhogy alsó csavarkészülékét lefaragják.

morcos: haragos.

móring: a házasságszerződésben kötött összeg.

mula: ostoba.

murva: kavics.

mustraló: ócska ló.

muszkúnyi: letönni, pl. káposztát a hordóban muszkullóval.

muszkulló: tömőfa.

muszka: ruszni (hal).

nehissig: nyavalyatörés.

Nejstik: Tata egy részének neve (Neustift).

nyektet (hangszert): rosszul játszik.

nyiszál: rossz késsel metsz.

nyiszlett v. nyeszlett: vékony, beteges

nyivákol: nyávog. [gyerek.

nyól: nől.

ocsmonda: ocsmány.

*ojankodik: pl. ně ojankoggy = ne tedd úgy.

osztęg: azután.

*őkörnyál: ősszel szálló pókháló.

ördőghinta: legények készítik a körhinta alakjára kezdetleges formában. [lakivel.

összeszűri a levét: viszonya van vapacskol: paskol.

pajslı: tüdő.

pakumpart: oldalszakáll.

*pakuntękli: kemény papiros.

palozsna: záp (tojás).

pamuk: pamut.

pangrót lett: csődöt mondott.

paré: paraj.

passzul: illik.

passzent: illő, testhezálló.

peniszlęs: penészes.

pemét: gyermeksárcány farkára kötött bárminő dudva, mely az egyensúlyt tartja.

permeteg: lassú, szemező eső.

Péró: Tatának cigánylakta része.

†pęsung: vasuti töltés.

petrezirom: petrezselyem.

piarc: piac.

pılince: másutt pice, penc: gyermekjátéknál használt mindkét végén megegyezett fadarab.

pille: pillangó.

pintő v. pentő: pendely.

pitykú: gömbölyű kavics, mellyel a gyerekek játszanak, azaz mint mondják pityküveznek.

pityókás: kissé ittas.

pocsék: rongy, hitvány.

pocsékol: pazarol.

póka: pulyka.

pokla: magzattartó.

†povędál: fecseg.

pők: köp.

pőkhendi: hengegő.

pönög: peneg.

pörső: persely.

pöre: meztelen.

pöse: selypítve beszélő.

pręzli: reszelt zsemlye v. kifli.

puvdás: korhadt, rothadt.

putik: pl. snapszputik = aki nagyon

szereti a pálinkát; magát a pálinkásboltot is jelenti.

ráfanyalodik: kelleetlenül rászánja magát vlmire.

ráripakodik: rárivall.

ręmonda: randa, piszkos (ruha, személy, beszéd, stb.)

ręparál: javít, foltoz.

†ress: friss, ropogós (kifli).

rőszked: reszket.

rezel: a nadrágba rezel.

- retkés a keze: olyan piszkos, hogy retket lehetne bele vetni.
 rémiszt: rémít.
 rigolíroz: mélyen megforgatja a földet. [helyes.
 ripacs, ripacsos: himlőhely, himlőriszál: életlen késsel metsz; a lányok hetyke, ringó menésére mondják: Riszájo ám a farát!
 satu: vasprés lakatosoknál.
 seggyugasz: kis ember.
 *sepítnye: beteges, vézna.
 sepléta: vlminek az alja, de leginkább rossz kártyáról mondják.
 simfőnyi: gyalázni.
 simított: kőműves szerszám.
 *simlédér: sapkaellenző.
 sinkófál: ellop.
 sipirc (indulatszó): mars, takarodj.
 stráf: vonal; stráfocsí = társzekér.
 stíglíc: *Fringilla carduelis*.
 sudár: lószőr az ostor végén.
 sujokfejű: nagyfejű.
 sukk: mérték. [töltik.
 *sutër: kövecs, mellyel az utakat szakajtó: kenyérszakasztó kosár.
 szakajt: szakít.
 *szatyma: kis vasdarab, melyet a gyerekek gumipuskából lőnek ki.
 szavaz: szaval, szónokol.
 szöcskő v. szöcske: sáska.
 szesz: ürügy.
 szíjjártó: szíjgyártó.
 sziporka: szikra.
 *szőriszarka: nagy őrgébics.
 szösze: nagyon szöke.
 szundított: alszik, de nem mélyen.
 szutyakól: pipál.
 *szutykos v. szucskos: piszkos.
 szutyongat: szorongat.
 tag: egy tábla töld.
 takompóc: haszontalan.
 taráto: ki semmit sem ad magára.
 taré: taraj.
 tányérbéle: *Helianthus annuus*.
 tátus: mafla, bámész.
 tehénkényi: rátámaszkodni.
 tekerég: csavarog.
 ténferég: ácsorog, ólálkodik.
 térbetyűl: térdepel.
 tik: tyúk; *tikhinta: tyúkülő.
 tohonya: lusta.
 tokmány: nagy orr.
 *torzsa: pl. káposztatorzsa = a káposzta bele.
 totyakos: erőtlen, vén ember.
 tökmagzacskó: törpe ember.
 töpsincs: apró ember.
 trabális: erős, nagytestű.
 †trampli: ügyetlen.
 *trógër: csavargó.
 trüszköl: tüszköl, tüsszent.
 tuskó: pl. kukoricatuskó = a lemorzsolt kukoricacső.
 tüttüs: disznósajt; kövér gyermek.
 uraság: mindig a tatai gróft jelentí.
 útvesztő: kertek között kígyódzó, magas élőkérítéssel szegélyezett út.
 uzovál: az a szokása.
 ühüm: igenlő szó.
 vacak: akárminő silány tárgy.
 vacër: ref. paraszt.
 vadhús: mérges seb.
 vadonatúj: egészen új.
 vakand: vakond.
 vaksi: rövidlátó.
 vaksibilla: rossz szemű.
 vakarík: satnya gyermek.
 varancskos béka: varangyos béka.
 váncorog: vándorog.
 vásított, vásul: — A savanyú gyümölcs évásította a fogam.
 vedél: csunyan, mohón eszik.
 vekszál: gyötör.
 *verébpátkó: a drótostótokat csúfolják így: Van e verébpátkó?
 vínasszonypunna: pöfeteg gomba.
 †vincároz: veszekedik (tréfából).
 vísú: vésű.
 viaksz: viasz.
 visellős: terhes nő.
 vőfíny: vőfély.
 zakatól: zörög.
 zabigyerék: törvénytelen gyermek.
 zsuppónyi: toloncolni.
 zszisike: borsóféreg.

VIII. Szólamódok.

(Köszöntések).

- Aggyon Isten jó réggélt! Egíssígire vájik a zícakai nyugodalom!
 — Köszönöm, hasonlókíppen!
 — Jó napot Káró bácsi! Hogy szógál a zegíssíg?
 — Háccsak megvónik! — Jó étvágyot a fölöstökömhő!
 — Köszönnyük, tessík velünk gyünnyi! — Köszönöm, má meg vót!
 — Jó beszígetist! — Rísze légyen benne!
 — Isten álgyo még! — Istennek ajállom! — Jócakát!

Káromkodások és fenyegetések.

Të Istentú taszított!	A fene asztot a jebuzeus pofád!
Nyakon csíplek: nyakon ütlek.	A keservit! A háromságát!
Kípedre mászok: pofon ütlek.	Fogd be a bagólesődet! (Fogd be a szád).
Pokolbú szalajtott.	A rosszseb égye még a pofádot!
Fíttéd a zirhádót ugyi?!	Kapsz em mocsalit! (Kapsz egy pofont).
Basszorgányosát, basztikuliját: kis gyermekeket fenyegetnek így.	

Hasonlatok.

Szájonkaplak min kódis a lisztés-tarisznyát!	Meglapul mind tetü a var alatt.
Úvváglok pofon hom megfordúsz mind a szemmiháli kódis a mankón.	Ún níz ki min Mózsés a moslíkba.
Pislog mind a kocsonnyábo a dongó légy.	Ún níz ki mind a fancsali feszület.
	Akkora kényeret eszik mind eb bírés.
	Ússzereti inaj még észí.

Egyéb mondások.

Szēmēz a esső: lassan esik.	Nem tom mi jaz Istencsudájo!
Verekedik a zördög a felesígivē: ha eső alkalmával nap sūt.	Járjo a bolongyát: bolondokat tesz.
Átóhelyibe elesētt: ott helyben.	Bele őli a pízit.
Kerűjön előbbre: menjen, v. tessék előbbre menni.	Aptyáro ütött: apjához hasonlít.
Bevan aszekurávó: részeg.	Ubrik Borbála: rosszul öltözött.
Kivákto a rezet: kített magáért.	Hét fene, hét ördög.
Lesz kapsz: ki fogsz kapni.	Mosta kezeit: tisztázta magát.
Viszi a bűdöst, évítte a lípest: el-futott.	Ēj de jó kiníz komámasszony!
Kápusztáskerbe níz: kancsal.	Örzi rendőd ide azt a gyerkőcöt!
Kinyátta magát: kicsinosította magát.	Függ má a bódogút rabló.
Ētörött a cserép: sirva fakadt.	Jó fölő ez a bab?
Csóványbo nem üt a ménkü.	Há vótá miko mink émēntünk ka-pányi?
Ojan lapossan pislog: álmos.	Járjon be a kocsvá a zudvarra!
Gēbuját étté?: bolondokat beszélsz.	Járjon félódára a szekérrē: menjen félre.
Maj ha fagy, hó lēssz nagy: midőn valamit megtagadnak.	Vezsd ē a szekérfarát!
	Gyűjjé, így ēk kis gyomorkortyogatót!: pálinkát.

Ha eménték a vásárbo, maj mëgmutogassa nekték ottan a nímët a bódéba asztot a öreg majmot, aki a Csecse cigány öregaptyáro hasonlít. Lëgyenek csöndessen a tisztótt társadalomba (társaságban), még e csekél kis kifejezéseimet akarnám előmozdítani. (Egy dikcio eleje).

Alugy esztétet a tisztótt társadalomnak elejibe attam, e beszídëmnek javaríszit szúírjuk mëg (vonjuk le a következtetést).

Beszélgetés.

— Hajja-ë Tërka nenne! Vót-ë vësárnap dilután a szentëgházbo a keresztín taníttáson?

— Dehovvótam! Osztég mé tudakolod?

— Má csak azé, tuggya kè, mer hogy én ott vótam, osztëngát há nennét nëm láttom.

— Há tudod sèhá sè mëhettünk, hom mëggyütt az a naffergeteg. Beszorútunk ah házbo. Még oszt a Márít hijábo hílom ijenkor, nem gyün akki a szobábú, fil a Istenatta. Node ugyancsak villogott is ám a rohatt sarok (délnyugati) felú! De mékhozza hoccsatogott! A Istenharagja mëvvalabba (meg valagba) bökte a Krinpán (Grünbaum) zsidó szüretölöjít a Látóhégyën. Mëg a Ferkójék ómafáját is szíthasította. Aszt is mongyák, hogy ë szómakazá is lëgett. No ölig is vót abbú a naffergetegbú.

— Ölig is lëhet, mikó má ëvitte a innyavalónkat.

-- No csak ennyivaló lëgyík! A kënyér csak ammëgmaraggyík, mëg a hús! Bor nëkú mëg mëllëhet a embër.

— No má Tërka nenne a gója míri a vizez, a béka mëg issza.

— Igaz a, de legalább nem üti-veri hátodat a urad annyiszó, ha nem lëssz kótyagos.

— Józanon is mëvveri az a embërt, mer szeret.

— No a Kati nennéd is ippeg íbbszíl: ë kő vënnyi — aszongya -- amit íjjó szívvë annak.

FÁBIÁN IMRE.

ISMERTETÉSEK.

Magyar elemek az erdélyi szászok nyelvében.

A magyar nyelv nagy szótárának épülete még mindig csak az alapozás stádiumában van. Mindenfelé gyűjtik az anyagot, és talán szabad remélnünk, hogy, ha majd komolyan hozzáfognak a nagy mű megalkotásához, a legutolsó kövecskéig minden együtt lesz, ami ahhoz szükséges, hogy a magyar nyelvtudomány mai fejlettségének megfelelő, teljes és tökéletes szótárra tegyünk szert. Az építőanyaghoz számíthatjuk hazánk nemzetiségeinek nyelvjárásait is, amelyeknek olykor régi magyar elemei értékes adalékokat nyújthatnak egyes magyar szóknak fejlődése történetéhez. Ez indít arra, hogy nyelvészeink figyelmét felhívjam a nemrég megindult *Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch*-ra, amelyet a Verein für siebenbürgische Landeskunde ad ki és Schullerus Adolf kiváló szakértelemmel és

párját ritkító ügybuzgalommal szerkeszt.¹ A műből eddig három testes füzet jelent meg, amely az egész A betűt és a B-nek elejét tartalmazza. Nemcsak nyelvészek fogják nagy haszonnal és élvezettel forgatni, hanem a néprajzi tudomány művelői is; egyes cikkei valóságos folklorisztikai értekezések.

Minket itt első sorban az a bánásmód érdekel, amelyben e nagyszabású szótárban a magyar nyelv részesül. És mondhatom, hogy a szerkesztő, vagyis inkább szerző alaposága és körültekintése a magyar elemekre is kiterjed és hogy már az eddigi füzetekben is találunk bő exkurziókat a magyar nyelvtudomány mezejére. Bevezető tanulmányában, amely magában véve is számot tevő tudományos munka, Schullerus az erdélyi szász és a magyar nyelvnek egymáshoz való viszonyáról következőképpen nyilatkozik: »Mindjárt (bevándorlásuk után) a magyar állami kulturájának befolyása alá is kerültek az erdélyi szászok. Ezáltal tág kapuja nyílt a magyar szavaknak az erdélyi szász nyelvkincsbe való behatolásának. A legrégibb időkbe vezetnek vissza a jog- és államélet körébe tartozó kifejezések, mint pl. a Hattert (nagy. határ), amely a régi Bann-t, és az Almesch (magy. áldomás), amely a régi Wisswein-t szorította ki. Még hatásosabbá lett ez a befolyás, midőn a magyar birodalom felosztása után a mohácsi csata folytán Erdély önálló fejedelemséggé vált, amelynek magyar fejedelmi udvarában a szász nemzet képviselői szívesen látott és tekintélyes vendégek voltak. Ekkor a felsőbb társadalmi körök viseletben és életmódban a magyar nemességhez alkalmazkodtak, a dolgokkal és a fogalmakkal a magyar kifejezések a városi polgárságon keresztül egészen a paraszt-rétegekbe hatoltak be. Valamint a férfiak ünnepi viseletét — a nőkét kevésbé — úgy annak elnevezéseit is magáévá tette az erdélyi szász nép (l. *Dalemán, Mänte, Schäp*). Hasonlóképpen az ünnepi sütemények, a bőséges evés és a csömör, a vígságok és ünnepek kifejezései (l. *Rêteschken, Baelekächen, schemmern, Hainâl, zinkâsen* [szánkázni] stb.). Aki az előkelő szász családok leveleit és naplóit egészen a 18. századig elolvassa, elbámul rajta, hogy mily kevert volt akkor a magasabb társadalom nyelve magyar kifejezésekkel, fordulatokkal. Hisz még a papoknál és hivatalnokoknál is szokásban volt, községeik neveit, de sőt családneveiket is magyar formában írni. Csak Erdélynek a Habsburgház uralma alá jutása (1691) vetett gátot a magasabb szász társadalmi rétegek kezdődő magyarosodásának, az utolsó emberöltő nemzeti küzdelmei pedig a kölcsönös elidegenedéssel a nyelvi tisztulást is magukkal hozták. A nyelvkincsben még meglevő és a legszélesebb rétegekbe szivárgott magyar kölcsönzők — interjekciók, rokonok becéző szavai, káromkodások stb. (*jâj, ânje, büsâk, Nina, Batchu* — elvesztették idegenszerűségüket, a nép teljesen régi tulajdonának érzi (*werden ganz als altes Volksgut empfunden*).«

Lássuk már most a három első füzetben található magyar nyelv-elemeket. Roppant érdekes mindjárt az *Almesch*- (magyar *áldomás*)-ról szóló nagyobb cikkely. A felhozott idézetekből látjuk, hogy ez a szó mint *al-*

¹ Ne tessék azt hinni, hogy ez a jeles munka eddig egészen kikerülte volna nyelvészeink figyelmét; már több ízben említve volt nyelvészeti irodalmunkban s két ismertetést is közölt róla az Ásbóth szerkesztette Nyelvtudomány 2. kötete, 1908. — *A szerk.*

damasch és latinul *almasium* (aldamasium) már a 14. században előfordul erdélyi szász okmányokban. »Az Almesch-sé való összevonás, amelyet a magyar hangsúlyozás előmozdított, erdélyi szász specialitás. Hogyha későbbi okiratokban, sőt egész a jelenkorig, mégis Aldamasch vagy Almasch olvasható, ez folytonos új kölcsönzésre vezethető vissza, amely a székelyekkel való kereskedelmi és gazdasági forgalomnál fogva könnyen érthető. Ellenben az Aldemasch, amelyet szintén hallani, a román nyelv közvetítésének eredménye; a legtöbb áldomást ugyanis románokkal isszák (marhavásárlásnál, pásztorfogadásnál stb.). Megjegyzendő, hogy itt nem csak kölcsönszóval van dolgunk, hanem egy egész szólásforma átvételével: *den Almesch segnen* (lat. *benedicere*, m. *szerecséltet*). Nevezetes, hogy az *Almesch* a szászoknál oly közkeveltségnek örvend, hogy számos összetétele is van, mint pl.: Almeschbrief (az áldomással kötött szerződésről szóló levél), Almeschleut (az áldomás tanú), Almeschmann stb.

Aejresch. Ennél a szónál a magyar vonatkozásról a következőket olvassuk: »Sajátságos a magyar *egres*hez való viszony; a 16. századbeli szakácskönyvekben (Radvánszky: Régi m. szakácsk. 1, 97 s. k.) épp úgy mint az erdélyi szász nyelvben a kerti és a szőlő-egres van megkülönböztetve. Itt tehát az az eset forogna fenn, hogy ellentétben a rendes gyakorlattal a szász szakácművészet gyakorolt befolyást a magyarra mind a dolog mind a név tekintetében.«

Arebôchen (*Borboichen*) [Kartoffel], a magyar *baraboly*-ból, Háromszék: *baraboj*, *borabuj* (MTsz.).

Bagô der nicht verrauchte Tabakrest in der Pfeife. Alapja a magyar bagó. A déli szászoknál azonban a hangzósínezés és hangsúlyozás tanúsága szerint ez a szó a román *băgău* közvetítésével vétetett át. Szász-Régenben, ahol sűrűbb a magyarság, a hangsúly közvetlen magyarból való kölcsönvétele utal.

Baika 'frosch', magyar *békából*. Feltűnő a magánhangzó.

Baha, Infanterist, Gemeiner, a magyar bakából, amely viszont az ófn. Wache-ra vezethető vissza. (Vö. magy. *siibak* < ófn. *Schildwach*, *bakter* ófn. *Wachter*.)

Bael, többnyire többesz. *de Baelen*, 'bél', általánosan el van terjedve (az erdélyi szászoknál). 1. Csak többesz. az ember és állat belei, az embernél azonban csak nyers, tréfás értelemben vagy káromkodásban használják. [Következnek idézetek, példák.] 2. Az ételekhez elkészített vagy kolbászhoz használt állati bél. Nagyszében városának számadásaiban: 2 *Ochsen-Bäh* 1687; *die Beel* 1670. Brassó város számadásában: pro omaso vulgo *beel* 12 asp. (1534), rizs, mazsola stb. bevásárlásával egyetemben, amelyek kétértelműül egy jó *Baelekuchen* [bélkalács, régen kedves lakodalmi étel, dísznőtornál most is szokásos] készítésére mutatnak. A szó a magyar *bélre* vezető visszafelé és amint az idézett számadások is jelzik, a magyar konyha nyomán hatolt a fejedelmi udvarokból a városokba át a nyelvjárásokba. A hangbeli fejlődés ugyanolyan mint magy. *székely* > erd. sz. *Zaekel*; eredetileg nyílt *ê* szolgált alapul (Heltainál *bêl*).

Bali, *Wiege*. *Bali machen*, *wiegen*. Mivel szász városokban magyar (székely) pesztonkák szolgálnak, alkalmasint magyar tájszólásból való kölcsönzéssel van dolgunk: *bellô* (külömben *bölcsô*).

Bärde, Zimmermannsbeil. Román barda-ból, amely (a magyar bárd közvetítésével?) németből ered (*Barde*).

Bätchu, 1. Nagybátya, azután »öregebb rokon«, egyáltalában bizalmas megszólítás öregebb emberekkel, különösen a gazdával szemben. A személynevekhez is függesztik. 2. Fenyegetés gyermekekkel szemben. Ez a szó mint a rokon *Nina*, a magyarból van átvéve (*bátya*). Alkalmassint székely cséplőktől származik, akik honi szokásuk szerint szász munkaadóikat így szólítják. Vö. *Bätschi*. [Ez utóbbi már csak a 4. füzetben lesz meg].

Ennyi magyar vonatkozást találtam az első három füzetben, hozzá még egy pár elterjedt magyar személynevet, mint *András*, *Antal*, *Bálint*, továbbá állatneveket, mint: *Bátor*, Pferdename, aus magy. *bátor*; *Badar*, Ochsenname, aus magy. dial. *badár* = schön.

A fentiekben a nagyobb cikkeket (*díldomás*, *bél* stb.) csak rövid kivonatban adom; céloom nem volt és nem lehetett a kimerítő ismertetés. Csak figyelmeztetni kívánom szakembereinket erre a kiváló műre, amely, bár német nyelvjárást ölel fel, mégis sűrűn érintkezik a magyar nyelvészettel is. Ki kell emelnem végül a munkának előkelő, célszerű és áttekinthető nyomdai formáját, amely Krafft W. nagyszombati könyvnyomtatónak az érdeme; a mű kiadója az előkelő strassburgi Karl O. Trübner cég, ugyanaz, amelynél Simonyi Ungarische Sprache-ja jelent meg.

A szótárt tovább is a megérdemlett figyelemmel fogjuk kísérni.

PEISNER IGNÁC.

A szegény ember.

Közgazdasági tanulmány. Irta dr. Ecséri Lajos. Budapest. 1909.
Különlenyomat a Budapesti Szemle 392-dik számából. Ára 80 f.

A magyar nép nyelvének minden kutatója örömmel olvashatja ezt a füzetet, melyet a magyar *szegény ember*nek egy őszinte barátja, életviszonyainak szorgalmas bűvára s jobb sorsra juttatásának buzgó munkása írt. — Nemcsak közgazdasági, hanem valóságos népnyelvi tanulmány is ez, melyből a magyar nép beszédmódját, talpraesett kifejezéseiben megnyilvánuló gondolkozását jobban megismerheti az olvasó, mint sok nyelvjárás-tanulmányból. — Maga a tanulmány címe is ilyen tösgyökeres népies kifejezés. »A *szegény ember* név«, így szól a szerző, »a népnyelvben a mezőgazdasági munkások összességét jelenti, tehát a napszámosokat, aratókat, kubikusokat, tanyásokat és a gazdasági cselédeket egyaránt, akár teljesen vagyontalanok, akár ha van egy kis földjük vagy házacskájuk, mert nem a vagyoni állapotot jelenti ez az elnevezés, hanem az osztályfogalmat. Tehát iparos vagy irtok, akármilyen szegény is, nem tartozik ezen osztályhoz, az újabb eredetű gyári munkásokat szintén nem számítják oda.«

Számos szólásmóddal és közmondással világosítja meg a szerző ezt a jelentést. — »Megtörténik a bíróságnál is, hogy a tanú arra a kérdésre, hogy mi a foglalkozása, azt feleli, hát csak: szegény ember.«

Miután így megmagyarázta a *szegény ember* fogalmát, áttér a szegény ember életének és életmódjának ismertetésére s munkájának ez a része

tele van az alföldi s különösen a szentesi nép pompás, zamatos kiszóialásával, szinte magát a szegény embert beszélletti, hogy lelkének vonásait élénk tárja. — Csak egy pár részt idézek mutatóba:¹

»A gyermekek nevelése és gondozása majdnem egészen az anya feladata, az apa dolga, hogy *dologra szorítsa* őket, tehát *keményebben* bánik velük és később is felügyel rájuk, »*héri őket a jóra.*« Ha a jó szó nem fog rajta, sokszor a dorgálás vagy fenytetés használ s a gyermek megint »*jóba foglalja magát*«, *mintha nem is az az ember volna.*«

»... bár a cselédnek *éte bére* megvan minden időben, olyan is akad, ki megunja a szolgálatot, nem szeret »*más keze-lába lenni.*« —

»... A cselédembert, kinek *mindentig nyélben kell lenni*, előbb utóbb megtöri a »*más dolga*«, jó ha keresett valamit a *más tarlóján*, amivel *feles munkába* foghat, vagy pár hold földet vehet haszonbérbe; olyan is van, ki egész élete munkájával egy-két hold földet szerzett, arra tanyát épített s e körül gyümölcsös, szőlőskertet alakított s öregségére »*az tartja benne a lelket.*«

»... aki nem volt oly szerencsés, hogy fiatalabb korában *összekuporgatott* valamit, ... könnyebb munkát keres.« — S így tovább.

A szegény ember munkájának és lelki vonásainak megismertetése után táplálkozásának, élelmi szereinek, étkezésbeli szokásainak leírására tér át a szerző, megint beleszövén tanulmányába a szentesi népnek sok kedves mondását is; majd a ruházkodásnak és a szegény ember lakásának ismeretetésével folytatja hasonló módon. — Erről áttér a mezőgazdasági munkaházak ügyének ismertetésére, majd általában a kereseti viszonyokat, a megélhetést fejtegeti s az Amerikába való kivándorlás nagyfontosságú kérdésével foglalkozik, idézván egy szentesi kivándoroltnak nyelvi tekintetben is érdekes leveleiből is. — »A kivándorlás... a magyar Alföldön az ország más részeihez képest eddig még csak szórványos«, de tartani lehet tőle, hogy ha a kereseti viszonyok jobbak nem lesznek, nagy mértékben emelkedni fog s amint írja szerzőnk, »nagyon könnyen meglehet, hogy... sok bajjal küzdő, rendes keresettel nem bíró népünk mind szélesebb rétegeit magával ragadja a kivándorlás áradata.«

»Pedig nagy kár volna a mi színmagyar népünkért, mely mint munkás is páratlan dologbíró és kitartó és mely a régi életmódot, a *magyaros gondolkozást és beszédet leghívebben megőrizte, melynek nyelve népünk történetének, ősi gazdasági viszonyai emlékének valódi kincses bányája.*«

A szerző munkájának folytatásában ígéri azoknak az eszközöknek tárgyalását, melyek a szegény ember megélhetését lehetővé tennék s a kivándorlást csökkentenék. — Örömmel várjuk a folytatást, mert valóban jól esik az embernek, hogy a közigazdasági irodalomban is ilyen világos és szép magyarsággal megírt tanulmányt olvashat, melyet elejétől végig érdeklődéssel olvasunk s amely irodalmi nyelvünknek ősi bányájából, a magyar nép nyelvéből is ilyen pompás adalékokat tár napvilágra.

(Szentés.)

MOLE CZ BÉLA.

¹ Dőlt nyomással megjelölöm ezeket az érdekes szólásokat.

NYELVMŰVELÉS.

Hibás szórend. Már többször szóvá tettük azt az új divatot, hogy az *is* kötőszót, akkor, mikor egyszerűen kapcsolást fejez ki, rossz helyen alkalmazzák: t. i. az ige mögé vetik, ahelyett hogy a hangsúlyos szó és az ige között helyeznék el. Sajnos, mostanában mindig jobban terjed ez a szokás a hírlapokban és folyóiratokban, pedig az előbeszédben semmi alapja, sehol, de sehol nem beszél így a magyar ember: »Az első időszakban az ember hordák szerint csoportosulva él . . . Könnyen *felbomlik is* tehát minden közösség« (BSzemle 1908. 135 : 12, e h. könnyen is felbomlik, v. könnyen fel is b.). »S így jut [Pipin] . . . a trónra; Bonifaciust *felszenteli is* királynak (uo. 16, e h. fel is szenteli). »Azt végig gondolni egyhamar nem igen merem, de kétségkívül *túl esik is* mostani fejtegetéseim célján« (uo. 28, helyesen: túl is esik). — »Sokszor . . . kettős munkát kell végezni, ami nemcsak megnehezíti a földadatot, hanem *kétségessé teszi is* a sikert« (Irodalomtört. Közlemények 1909. 375). — »Erről gondolkodott és *ennek a megírásába fogott is* már bele« (akad. emlékb. Schmidt Sándorról 1908. X. 26). — »A B. H. aránylag jól fizeti a munkatársait s így a kulik *lelkéismeretesen dolgoznak is*« (Népszava 1908. X. 27). — A szerzők főgondjukat az olvasmányok . . . összeválogatására fordították s ez valóban *igen szépen sikerült is* (egy könyvbírálatban, Hiv. Közl. 1908. 16. sz. 259; hely. szépen is sikerült v. sikerült is szépen). — Miskolcra Szulyovszky László testvérrel utazott s *ő vezette is be* (t. i. Kazinczyt a szabadkőműves-páholyba; Magyarországra 1908. X. 31. tárcsa). — Már régebben olvastam Hegedűs Istvánnak egyik műfordításában (Lekaszált fű, Theuriet után, az Egyetértés tárcájában): Munkába fogtanak a réten a kaszások; s *levágtak is* korán . . . egy virágos sávot (e h. s le is vágtak korán . . .) — 1907. ápr. 21-én azt mondta a képviselőházban Rakovszky István a lapok egybehangzó jelentése szerint: »Mint szegény ember kezdette Horánszky pályafutását . . . , *mint szegény ember halt is meg.*« Minthogy itt az igén nincs is hangsúly, csakis előtte állhat az *is*: *mint szegény ember is halt meg.* Amúgy csak akkor lehetne, ha megengedő volna a mondat: *ha mint szegény ember halt is meg;* és nyilván a megengedő szórenddel való összezavarás adott alkalmat a szóban forgó szórendi tévedésre. Evvel a hibával csak mintegy húsz év óta találkozunk gyakrabban, s néha jobb íróknál és nyelvészeknél is: Nem csak nyelvtanilag helytelen, hanem *merőben egyebet jelent is* (Finály: Hogy is mondják: 178. §). Certaldóban élt, Certaldóban *halt is meg* 1375-ben (Radó: Bocaccio 3, MKtár). Márkus Emma asszonynak ezeken az érzéseken szintén keresztül kell mennie és *művészen játszottá is el* őket a maga hangnemében (A Hét 1893. 236). A szerzők főgondjukat a . . . ra fordították s ez valóban *igen szépen sikerült is* (Tolnai V. egy bírálatban Hiv. Közölny 1908. 259).¹ Ennek a hamis analógiának engedett Szinnyei J. is, mikor azt írta: »Ha ezek a sorok nem kerültk volna el figyelmét, *bizonyára idézte volna is őket* (Nyr. 19 : 166; a kapcsoló szórend: *idézte is volna*, vö. *Ment is volna, nem is*, Arany stb., I. MKötőszók 1 : 38—9 és 44). Régibb íróknál ez

¹ Ez minden esetre nagyobb hiba, mint amit a bíráló uo. megró: *ha nem is alkalmazhatta* stb.

a hamis analógia csak nagy elvétve fordul elő, pl. Másszák a kősziklát, sokan *elesnek is* (rímben, Gyöngyösi: MV. 3:293). Én még benneteket összeházastalak; *olyan pár válik is* ám tibelőletek... (Petőfi: János vitéz XIV). — Vö. még Molecz B. A m. szórend 67.

ANTIBARBARUS.

Zsen/roz. Sokat tanácskoztak azon, hogy mivel helyettesítsék a *zseniroz* szót. Szarvas Gábor tüzetesen foglalkozott a kérdéssel (Nyr. 22:484–5); ő és Tolnai Magyarító Szótára sok jó magyar kifejezést ajánl, amelyek közül hol egyikkel, hol másikkal csakugyan el lehet kerülni ezt az idegen szót.¹ De jelentésre nézve egyik se jár olyan közel a francia igéhez, mint ez a népnyelvi szó: *ártogat*. Nagykállóban (Szabolcs vm.) tökéletesen ilyen jelentéssel használják, pl. „*ártogat* engem ez a magas gallér“; vagy: „*ártogat* engem, ha tintával van dolgom“. Ezekből a példákban az is látszik, hogy tárgyias igéül használják; ez azért érdekes, mert az *árt* ige különben tárgyatlan. Az *ártogat* szó eddig nem igen volt ismeretes; mindössze egy adatunk van a múlt századból, az is névtelen közlés (l. MTsz).

HAMVAI ERZSÉBET.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Szápoly, szápoly, szapu. A két első szót a szótárírók összezavarják egymással. Pl. a régi Tájszótárban: „*Szápoly*, szapu, öblösre vésett víz-hányó lapát... szegedi szó. Ásó lapát; székely szó...“ CzF. szótára is csak szápoly alakot ismer: „1) Szeged vidékén a hajósok... mély öblű lapátja, mellyel a hajóba szivárgott vizet kimeregetik; 2) a székelyeknél öblös lemezű, lapáthoz hasonló ásó“. Így Ballaginál: „*Szápoly* 1. víz-hányó lapát, 2. ásó lapát“ és „1. Ösfass, Sesse; 2. Grabschauel, Grabscheit“. Igaz, hogy egy szónak ilyen két jelentése fejlődhetett volna egymásból (a latin *ama*, *hama*, tkp. merítő edény, aztán alkalmasint vízmerítő lapát, végre ásó, legalább m.-latin szótárainkban, PPB., Márton). de a jelen esetben kétségtelenül két külön hangzású, külön jelentésű és külön eredetű szóval van dolgunk. A hosszuhangú *szápoly* székely tájszó, ásót jelent s az oláh *sapoiu* 'kétágú kapa, irtó kapa' átvétele (másképp *sapa*, *sapatiga*, az igéje *sap*, vö. olasz *zappa* ásó,² fr. *sape* aláásás stb. Vö. *szápoly*: ama, eine Grabschauel; *szápolyotska*: amula, ein Grabschäufelein PPB.³ *szápoly*: ásó-kapa, ásó-lapát SzD. (Szinnyei J. nem említi sem az

¹ Az ott ajánlottakhoz vö. még: »Olyan embert nem viszek, akit te szívesen nem látnál, aztán meg *nyügözve* (*genirozva*) lennél miatta«. (Nagy J. Lev. 1:351.

² Ebből származik az osztrák-német *Sappel*, mellyel Melich J. egyezteteti a *szápoly*-t Nyr. 24:399.

³ MA. szótáraiban ezeket olvassuk: »Ama, Eyji madár, Item, Ásó, avagy bor merítő szerszám, Szápoly«, [Itt a sorrend arra mutat, hogy MA. a merítő szapolyt gondolja]. »Amula, Aldozaatra vizhordo edény.« »Szápoly. Ama. Szápolyocza, Amula«.

új MTsz.-ban, sem pedig oláh jövevényszavaink közt). — Ellenben a rövidhangú *szapoly* csakis a Duna s az alsó Tisza mentén dívik, és csakis 'víz-merítő' jelentéssel (l. a MTsz. adatait). Ezt Munkácsi B. a halászat műszavait tárgyalva a vogul *šumpel* szóval egyezteteti, mely merítő nyírhéjedényt jelent,¹ tehát teljesen megfelel (ez egyeztetést Gombocz Z. is kétségtelennek mondja NyK. 39 : 239). Schuchardt H. ezt az egyeztetést nem ismerve a *szapoly*-t a *szapu*-val rokonítja: »Ich möchte *szapoly* zu *szapu* 'Laugenschaff', 'Getreidemass', 'runder Korb' stellen, über dessen Herkunft ich freilich nicht unterrichtet bin; vielleicht hat sich dies mit einem **safoly* 'Wasserschaukel' [vö. *saffel* NySz.] verschmolzen« (Zeitschr. für rom. Phil. 1909. 655). A *szapu* szóval CzF. szótára egyfelől a mongol *saba* 'Gefäss, Behälter; vas, poterie, receptacle' szót egyezteteti, másfelől a görög *skyphos*, *skaphe*, latin *scaphium*, német *Schaff* szokat. A mongol szóval s megfelelő török szókkal egyezteteti újabban Munkácsi B. is (Keleti Szemle 5 : 359): dagesztáni *sapa* 'Getreidemass', kirgiz *saba* 'aus . . Haut genähtes Gefäss . .', tobolszki tatár *saba* 'Schale', sór *saba* 'grosses . . Gefäss von Birkenrinde' abakán *sabčak* 'Eimer'; mongol *saba*, burját *saba*, *haba* 'Gefäss, Behälter'.

SIMONYI ZSIGMOND.

Arany János nyelvéhez. *Elrestel.* Ebből a négy rokonértelmű melléknévből: *hanyag*, *henye*, *tunya*, *rest*, van négy egyforma alkotású ige: *elhanyagol*, *elhenyél*, *eltunyál*, *elrestel*, még pedig mind a négy az *elhanyagol* jelentésével. Igaz, hogy a másodikat ma a köznyelvben nem ilyen jelentéssel használjuk (hanem csak: *az időt*, *a napot elhenyélni*) s a többi kettő mai köznyelvünkben egyáltalán szokatlan; de a másodikat s a harmadikat régi íróinknál, az utolsót pedig még Arany Jánosnál is megtaláljuk ugyanolyan jelentéssel, mint az *elhanyagol* igét. Vö. Akarják az én titkaimat érteni, magokat és üdvösségeket el-henyélvén (Pázm., stb. NySz). Mért tunyálsz el üdvösségedet? (Lépes B. stb. NySz.). Az *eltunyálást* ugyanilyen értelemben használja még Barna Ferdinánd NyK. 7 : 387: »a birtokviszony személyragokkal jegyzésének eltunyálása.« Makón azt mondják: *éröstétem* az imádságot (MTsz.). Arany pedig azt írja: Te csak tudsz nekem, ha el nem rösteled, egy-két ujdonságot írni, de én mit írjak? (Ercsey: Arany életéből 57). De ugyanezt az igét az egyszerű *restel* értelmében is használja (uo. 141): Mindíg elresteltem neked alkalmatlanságot csinálni vele.

A két hajnal. Ismeretes a Keveházának ez a különös két sora: *Őket az ég átellenén a két hajnal harcban telé*, vagyis az egymással átellenes két hajnal = a reggeli hajnal és az esthajnal. Az ember azt hinné, hogy ez csak afféle alkalmilag teremtett költői kifejezés, pedig ezt is, mint annyi mást, a nép nyelvéből emelte föl Arany a költői előadásba. A jászberényi nyelvjárás leírásában bukkanunk erre a mondatra: »Arató mükás *a két hajnalt* megdógozza« (Csoma K. Jászberényi nyelve 1908. 51).

KOVÁCS MÁRTON.

¹ »Nyírhéjből készült öntöedény, mellyel a vizet kihányják a ladikból; Reguly jegyzetei közt: *šumpel* ein kleines Trinkgefäss aus Birkenrinde.« Munkácsi: A m. népies halászat műnyelve 56.

Ötet, aztat, eztet. Ezek arról nevezetesek, hogy dupla ragjuk van. Az a kérdés tehát, hogyan magyarázhatók ezen alakok: mi a lélektani alapja keletkezésüknek? Szerintem nem egyebek ezek, mint *analógiás alakulások* és fejlődésük menete a következő:

I. Először az *engem, téged* mellett előforduló, velük egyenlő értékű *engemet, tégedet* analógiájára az *öt-ből ötet* keletkezett így: *engem, téged, öt: engem-et, téged-et, öt-et*. II. Azután — mivel az *ő* gyakran = *az* — az *ötet* analógiájára keletkezett: *aztat*. III. Végre — mivel az *az-nak* meg párja az *ez* — hát *aztat* analógiájára lett: *eztet*. — Hogy a fejlődés valóban az *ötet* alakkal indult meg, bizonyítják a kódexek. Ezekben ugyanis az *ötet* igen gyakran előfordul már akkor, mikor az *aztat, eztet* helyett csak *azt, ezt* van. Itt csak a Debreceni-, a Bécsi-, Münchener-, Apor-, a Lobkowitz- és Tihanyi-kódexre hivatkozom, melyekben nemcsak gyakori az *ötet*, hanem többször fordul elő, mint az *öt*. Például a DebrK.-ben a Volf-kiadás hét első lapján ez az eset 13-szor fordul elő és mindig *ötet* alakban. Ellenben az *az, ez* tárgyesete: *azt, ezt* (a 10 első lapon 8-szor így).¹

CZUPPON ELEK.

Szólásgegyezések. *Négykézláb.* Ezt a régiségben és a nép nyelvében egyaránt elterjedt érdekes pregnáns kifejezést (négy végtagjával:² kezével és lábával) az osztják nyelv is ismeri. Patkanov déli-osztják népköltési gyűjteményében ezeket olvassuk: *ńeda kędet, ńeda kurodıvet űra sepe* feszüds keresztre négy kezén-lábán³ (szó szerint: négy kezén, négy lábán). Irt. O. 2: 158; *űret ney ńeda čűnč- mas tınęy tei pőjen vanket* a sok asszony négy térdük drága fején (azaz: térdükön és könyökükön: négykézláb) mászott ki a partra. 2: 196. — *tav ńeda kędet, -kuret łodem taganà ńeda jem-vűx pągal omęst* azon a helyen, ahol egy ló négy mellső és hátsó lábával (tkp. négy kéz-láb) állott, négy ezüstdarab van. 2: 110.

Ez a szerkezet, úgy látszik, a vogulban is megvan, amint a következő mondat mutatja: *tı uj ńılä kătınę'-la'űlınę'* *sătűln* ezt az állatot négy kezűvé-lábúvá változtasd ígézetteddel. Munkácsi, Vog. népk. gyűjt. 4: 309. Bizonyára még több példa is akad Munkácsi gazdag gyűjteményében.

Látni láttam. (Nyr. 38: 90. Alföldi M. fejtegetése Simonyi kiegészítő megjegyzéseivel). Ezt a szerkezetet, amely a vogulban is megvan (erre már Simonyi is figyelmeztetett az idézett helyen; nemcsak Szabó D. idéz ilyen vogul példákat, hanem Pólay V. is NyK. 35: 414, 424.), az osztják nyelv is ismeri. Pápay északi-osztják szöveggyűjteményében a következő mondatot találjuk: *űlűşalada azat an' űlűşalal* 'föltámadni ugyan nem támad föl'. NyK. 37: 171. Patkanov déli-osztják szövegeiben meg ezt a

¹ Vö. Simonyi Zs. Nyr. 16: 6 az *ötet, aztat, eztet* alakokról: »Az első már nagyon régi . . . ; volt idő, mikor a rövid *őf* használata . . . teledezsbe ment, úgy hogy pl. Révainak védelmére kellett kelnie . . . *Aztat, eztet* csak a 17. század óta fordul elő«. — *A szerk.*

² Vö. a németben: *auf allen Vieren*, orosz *na četverenjkaş*, szlovén *na četverčič, po četverici*.

³ Az orosz fordítás szerint: *po jeja dvum rukam i dvum nogam* 'két kezén és két lábán'.

mondatot olvassuk: *menda te-mendan* 'ha el akarsz menni, menj el, menni elmész (elmehetsz)'. Patk. 2:114. (De nem infinitívussal: *menanen, té-mendan, xatarem, té-xattam* 'ha elmész, hát elmész, ha meg kell hálnom, hát meghalok'. Patk. 2:156).

Férjhez megy 'nubere; heiraten (von Frauen)'; *férjhez ad* 'in matrimonium dare, zur Frau geben'. Minél behatóbban foglalkozunk a rokonnyelvekkel, annál több egyezést találunk, nemcsak alakítani és szóegyezéseket, hanem az észjárás rokonságát, azonosságát bizonyító megegyező szerkezeteket, szólásokat is. Amint főntebb a *négykézláb mászik* kifejezésnek mutattuk ki ugor eredetét, most a címbeli kifejezésnek akarjuk a legközelebbi rokon nyelvekbeli megfelelőit bemutatni. A vogulban: *am xumné minäsém* én férjhez mentem; *xumné majwäsém* férjhez adtak. Munkácsi, Vog. népk. gyűjt. 4:73, 24. (Beke, A vogul határozók 31. l.) Az osztjákban: *xuja menda namas täit* férjhez menni szándékozik (a német fordítás szerint: an den Mann zu kommen). Patkanov, Irt. O. 2:140; *muveva menä* hozzánk menj [nőül v. férjhez]¹ ('werde unsere Frau'). Patkanov, Irt. O. 2:170; *xuja menda* férjhez menni. Uo. 172. (Vö. *muvat veja nēra* minket végy nőül.² Uo. 170. »zur Frau nehmen«). A votjákban: *kartli minjini* férjhez menni, *kartli bizni* férjhez menni, *kartli šotini* férjhez adni. Wiedemann Munk., Votj. Szótár. 136, 462, 622. A zürjében azonban orosz hatás alatt: *verös sajö munnj* férjhez menni, *verös sajö šetni* férjhez adni. Wiedemann, Gramm. der syrj. Sprache, 214. l. (tkp. 'férj mögé menni, adni', vö. orosz *vydatj za muž, vyiti za muž*). A finnben is: *mennä miehelle* férjhez menni, *antaa tytön miehelle* a leányt férjhez adni. Beke Ödön szíves értesítése szerint a cseremiszen is: *molan marlan malam ot mie* miért nem jössz hozzám férjhez. Genetz, Ostperm. 1; *mäi talnet marla:n mie:m* férjhez megyek hozzád. Porkka, Tscher. Texte 2. (Vö. még *férjnek ad* NySz.)

FOKOS DÁVID.

Az Árpádkori szóvégi *u* betűk kérdését tárgyalta Gombocz Z. a MNy. nov. számában, tkp. azt a kérdést: hogy a teljes véghangzók fokozatos elveszése mikor indult meg, s ama szóvégi *u* betűknek mi volt a hangértéke. „Az elsónél — jegyzi most meg Szinnyi J. (MNy. 6:13) — úgy látszik elkerülte Gombocznak a figyelmét az, hogy már Balassa József is föltette huszonöt évvel ezelőtt, hogy a különböző szóvégi hangzóból előbb gyengülés folytán *u, ü* lett, s azután veszett csak el ez a hangzó (NyK. 19:153). Csakhogy Balassa nézete szerint ez a teljeshangú *u, ü* még az Árpádok korában is megvolt, míg Gombocz ebben a korban már csak zöngétlen rövid véghangzókat tesz föl. Balassa német és angol, Gombocz német és francia analógiákra hivatkozik. De föl lehet hozni közelebb eső és találóbb példát is. A finnség egyik ágában, az aunusi (máskép: oloneci) nyelvben u. i. a szóvégi *a* és *ä* helyébe *u* és *ü* lépett, s ez azután a többtagú szavak egy részének (ritkábban kéttaguaknak) a

¹ Vö. En nem mentem synkyhez [férjhez] DebrC. 511. NySz. 2:740,

² Vö. Patkanov—Fuchs, KSzemle 7:133.

végéről el is vezett, pl. *villa* 'gyapjú' > *villu*; *pitkä* 'hosszú' > *pitkü*; *jumala* 'isten' > *jumalu* > *jumal*. (Suomi, II. sorozat 16:132)". — Nem tulajdonítok ugyan nagy fontosságot neki, de nem árt néha egy-egy tudományos magyarázatban az elsőbbséget megállapítani. Ezúttal, úgy látszik, Szinnyi figyelmét is elkerülte valami: hogy t. i. a finn nyelvjárásból azt a „közelebb eső és találhatóbb példát“ én már tizenöt évvel ezelőtt fölhoztam a TMNy-ban, ott, ahol a tővégi magánhangzók minőségét tárgyaltam (286) s a *hodu*-félék *u*-jára vonatkozólag azt írtam: „Hasonló jelenség az oloneci finn nyelvjárársban, hogy a nominativus *a ä* véghangja rendszeren *u ü*-re változik, pl. *vahnu*, *silmü* e h. *vanha*, *silmä*, s ez az *u ü* aztán kezd már elveszni, pl. *Jumalu* v. *Jumal*, *vagavu*, de *tuttav* stb.; l. Genetz, Aunuksen kiel. 132".

SIMONYI ZSIGMOND.

Növénynevek. Föltünően egyező magyar és német növénynevek: *papsipka* = *Pfaffenkäppchen*, *Pfaffenhütchen*, *árváska* ~ *Stiefmütterchen*, *ezerjófű* ~ *Tausendguldenkraut* (mintha ezt *Tausend-gut(en)-kraut*-nak értették volna; így magyarázza most Toldy G. az ő Varázsröntójában), *szegfű* = *Nelke* (vagyis *Nägelchen*, déli ném. *Nagel*, a szögalakú *szegfűszeg*ről elnevezve; érdekes, hogy a szlovének is lefordították e virág nevét: *klinec*, *klinček*, *klinčić*, szó sz. szeg, szegecske; a *szegfűszeg*ből magyarázta a *szégszánt* Simonyi MNy.¹ 2:192), *banyaposz*: pöfeteg (MTsz., Csokonai: Dorottya 2. könyv), *posz*, *poszgomba* (MTsz.): vö. ném. *Hexenfist*, *Weiberfist*, *Hundsfist* stb. (Sanders). Ezek mind azonos szemléleten alapszanak a magyarban s a németben. [NB. mordv. *pis-panga* 'posz-gomba'! A szerk.]

Hasonló egyezést látunk a magyar s a horvát elnevezés közt a következő esetekben: *dudaja*, *dudja* 'szederfa', *duda* 'szeder' (Somogy, Baranya): horv. *dud* 'szederfa', *duda* 'szeder'; *guggonülő* (MTsz.), *gyalog-paszuly*: *čučavac* (*čučati* guggol, vö. m. *csücsül*, *csucsul* Csok.).

A százsorszépnek magyar *rukerc* nevéhez két egyezést találtam; az egyik a jelentésére nézve is teljesen egyező osztráknémet *Rokarl*, bellis perennis (Castelli osztrák tájszótárában), szó szerint 'szoknyácska', egy kissé különös elnevezés; a másik a hangzására nézve közelebb, de jelentésére nézve kissé távolabb álló szlovén *rukac*, primula. Hogy viszonylik egymáshoz e három szóalak s melyik nyelvben van az eredetük, azt nem tudom eldönteni.

Még egy érdekes magyar-német-szláv egyezést találtam: a *tisztes-fű* 'Stachys': németül *Ziest* ua.; tótul *čistéč* 'tisztessű, tarlóvirág' (Jancsovcics). A Pallas Lexikonjában Katona L. azt írja róla: »A *t.*-ről már régi fűvész-könyveink följegyzik azon babonás vélekedést, hogy csontot és sebet forraszt. Nevét nobiles herbának értelmezi Beythe... , habár nem lehetetlen, hogy a Stachys német *Ziest* nevének népetimológiai elferdítése rejlik benne.« Nemcsak nem lehetetlen, hanem fölötte valószínű, hogy a magyar név nem ugyan a *Ziest*nek, hanem a hangzására nézve közelebb álló tót *čistéč*-nek népetimológiai átalakítása. [Szlovénul is *čistéč*; Miklosich Fremdw. egyezteté a német *Ziest*tel s latin *cistussal*. — A szerk.]

PHILANTHUS.

ÍZENETEK.

P. L. A *hékás* kétségkívül keverékszó, szókeresztződés ezekből: *hékám* × *pajtás*. Maga a *hékám*, mely sokkal inkább el van terjedve s az országnak nagy részében járatos (l. MTsz; használatáról l. Nyr. 15:115, 22:566. 23:24), *hécskám*, *hécskóm*, *hécске* változataival együtt, a *hé*, *háj*, *hej* hívó indulatszó kicsinyítése (így magyarázta már Kriza Vadr. 502. és Korda Imre Nyr. 15:115) olyan hívó szók analógiája szerint, minők *pajtás*: *pajtáskám*, *his lány*: *his lánykám*, *cicus*: *cicuskám* stb. Vö. *magácska*, német nyelvjárásokban *du-chen* stb. eff.

A. I. „*Korszakot alkotni v. képezni: Epoche machen*“ már 1872-ben megvan nálunk Ballagi szótárában, nyilván a német kifejezés után; ez már Lessingnél előfordul 1767-ben (Zeitschr. für den deutschen Unterricht 10:190), ő pedig a franciából vette: a francia enciklopédistáknak kedvelt kifejezése volt.

G. P. *Vagylagos* most már ritkán használt szó, azelőtt sokkal gyakrabban éltek vele, de csak 1842-ben támadt (l. NyUSz.) s époly képzésű szó, mint a *semleges* (*nemleges*, *igenleges* is járatos volt egy ideig *negatív* és *pozitív* értelmében).

Sz. F. Frecskay János most dolgozik Mesterműszótárának utolsó füzetein: a pékmesterségen, szabóságon és orgonaművességen.

Kr. L. és B. J. A 48. lapon az angol »*stag*« a helyes *stack* helyett tollhibából eredt.

Beküldött kéziratok. Pál A. A hétf. csángók nyelvéről. — Szász B. Idegen szavak a népnyelvben stb. — Trencsény K. Ki is hát a labanc? — Gárdonyi J. Pedál. — Karl L. Nyelvlélektan és történeti nyelvtan. — Csomor P. Egyívású, egyívású. — Historikus. Sirena. — Beke Ö. Megfejtetlen határozóragok. — Parászka G. Fogarasi tájszók stb. — Mészöly G. Megmagyarázatlan régi szó. — Réthei Prikkel M. Magyarázatok. — Dobóczy P. Tréfás vers. Tájszók. —

Új könyvek és füzetek. Gyöngyösi I. Márssal társalkodó Murányi Vénus. Az 1. 1664-i kiadás alapján sajtó alá rendezte Badics F. (M T. Akadémia, 1909. Ára 20 K). — Maczki V. A pusztában kiáltónak szava. Egyházi beszédek (Bpest, Stephaneum). —

J. Szinnyei: Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft (Leipzig, Sammlung Göschel).

Paasonen H. Mordwinische Chrestomathie mit Glossar und gramm. Abriss (Helsingfors, Finnisch-ugrische Gesellschaft, 1909).

K. Krohn: Kalevalan runejen historia. VII. (Helsingfors, Finn irodalmi társaság.)

Protestant faith and enlightenment. An address . . by Count Stephen Tisza (Latin Press, Philadelphia, 1909; ford. Pivány Jenő).

Udvarhelyi Népevelés 1. szám (havi folyóirat, Székelyudvarhely).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetek kivételével.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

KOMJÁTI BENEDEK NEM BIBLIAFORDÍTÓ.

I.

1533-ban a krakkai Vietor Jeromos könyvnyomtató műhelyében készült az *Epistolae Pavli lingua Hungarica donatae, Az zenth Paal leveley magyar nyelven* c. első tiszttán magyar nyelvű nyomtatott könyv. Fordítójának Komjáti Benedeket tartottuk, mert hosszadalmas, alázkodó és agyafurt ajánlásában maga mondja, hogy özv. Perényi Gáborné, gróf Frangepán Katalin egyszeri s kétszeri s többszöri onszolására, kérésére, intésére önagsága akarátja szerént, ammint az élő úristen malasztjával szerette, a szent Pál leveleit magyarul fordította, melynek magyarságára sok szent magyarázó doktorokat olvasott, hogy a levelek előtti magyarázatban azt írhasssa, amelyiknek értelme és magyarázása neki jobbnak, igazbnak s alkalmasosbnak tetszett. »Enym az munka es az faraczaagh: the Nagysaagode az elew vewth ayandok, (ha illyeten munka ayandoknak mondatik) az ylw vristene kegygh az Tisztesseegh es dyczewseegh mynd ewrewkkwl ewrewkke. Amen.«

Minthogy e sorok rendén ki fog tűnni, hogy ez imént említett munka és fáradság nem a Komjátié s a Komjáti-féle fordítás körül támadt gyanakodás egészen jogos volt, talán nem lesz felesleges a Komjáti-kérdés keletkezésére és alakulására visszanéznünk.

A könyv első kiadása tehát a fentírt évben és címmel jelent meg. Minthogy azonban ebből a kiadásból tudunkkal csak két darab maradt ránk, az Akadémia jónak látta újra lenyomatni az eredetihez oldalról oldalra, betűről betűre híven. Így adta ki 1883-ban Szilády Áron s a könyv végéhez Jegyzetek címen a könyvről s Komjátiról írt tanulmányt csatolt. Komjáti a maga nevét születése helyéről vehette, Szilády szerint a nyitrai Komjátiról. 1529-ben a bécsi egyetemen járt. 1532 márciusában jegyzi a fordítás végére, hogy: »... Ez sent Pal

Epistolay magyarsaganak vege lewt...«, ekkor tehát már Perényiné udvarában volt, ahová Perényi János tanojtására Husztról hívta a nagyasszony. 1556-ban nagyszombati kal-márok névsorában fordul elő neve. Életéről ennyi adat beszél. Nézzük most *Az zenth Paal leveley-t*.

A könyv elejére nyomatott ajánlásában azt mondja Kom-játi, hogy őnagysága édes fiát, Perényi Jánost jó szerrel taní-tani sem kezdette vala, mikor őnagysága legottan emlegetni kezdé, hogy a szent Pál apostol leveleit örömmel hallaná, ha valaki megmagyarázná. S jóllehet őnagyságánál e levelek ma-gyarázva valának, mégis unszolja s inti vala, hogy meglátná, ha mind meg volna s jó módon-e s jó képpen-e a deák nyelv-ről magyarul fordítottatott volna-e? Megnézte s úgy tetszett neki, hogy nem jól magyarázták s a magyarázatnak nemcsak az ér-telme, de még az olvasása is nehéznek tetszik vala. A nagy-asszony kérésére aztán belefogott, miután munkája érdekében — mondja — sok szent magyarázó doktorokat olvasott. Ál-szerénységgel vallja erőtlenségét:

»... en ennenmagamoth mentem vala, hogy nem volneek, eleegh rea, es tudomanyom, stanosagom sertellem, sbewlczesegem annyra az zenth irasba nem volna, hogy en az zenth Paal apastalnak leveleyth meg magyarazhatnam, es magyar nyelvre fordythatnam...« Origenes doktor is, sőt Péter apostol is nehéznek mondja e levelek némely részét, »... myth mongyak tabath en kysded tudomanyo ember? ky a senth irasth yo modon tanolny el sem kezdetthem?...« »... SeWt egy ydeyglen ennekokaerth ez feele magyar nyelvre fordoytasba modoth es vtath tarteek...«

Azonban őnagysága »... egyebethys onzolth, skeerth rea bewseeges adomanyual es fyezteseequel...« Végre ráállott tehát. Mint jellemzőt, szükségesnek tartjuk idézni, hogy mikor arról beszél, hogy Perényiné mintegy isteni ihletésre buzog a magyar szentírásért, zárójelbe odairja: »(tauol legyen az hamys mondas en tewlem).« Aztán jónak látja egy egész oldalon keresztül, sőt továbbad is, szorgalmasan és érvelve kérni a nagyasszonyt,

»hogy ez en yl keeppen valo munkamoth es vygyazasomoth, Kyth the Nagysa: ayanlotham es ayandeek keeppen tulaydonoytottham, az en yreegyim twl es ream soloktol es dragalmazoymtol, kyk ennek ellene mon-danak, ha valahol talaltatnanak, hogy megh tarcza, sewryzze soltalmazza.« Hiszen még a latinra fordító szent Jeromos doktor sem lehetett el irigyek és rágalmazók nélkül, »mennyuel inkább, en kysded tudomanyu ember? ky zenth Iheronimusnak csak arnyekaba valo tanoythuan sem lehetinek?«

Nem is támadtak irigyei és rágalmazói, de igen gyanúsítói, mihelyt Fraknói Vilmos 1879-ben a krakkai egyetem könyvtárában egy 1539-i zsoltárkönyv táblájában magyar nyelvű nyomtatványtöredékre bukkan, amely a Komjáti-féle Zenth Pal fordításában »A Roma varosa belieknek yrth zenth Pal Leuele- nek rewyden valo Magyarsaga es értelme« című magyarázat néhány sorával szóról-szóra, betűről-betűre egyezik. (Magy. Könyvszemle 1879. évf.) Fraknói véleménye az volt, hogy a töredék abból a fordításból való maradvány, amit Perényiné adott át Komjátinak megbírálás végett. Mert az 1533-i kiadásnál régebbi kiadás a bevezetés szerint sem lehetett (Komjáti-féle), újabb sem lehet a töredék, mert nyomtatása, betűalakja sokkal régiesebb, mint az 1533-i kiadásé. — Ezzel szemben Szilády az 1883-i kiadáshoz írt tanulmányában a töredéket a krakkai műhelyből való próbanyomásnak tartja, amelynél minden tekintetben tökéletesebbet igyekezett előállítani Vietor. E vélemény támogatására azonban egészen egyező típusu krakkai nyomtatványt máig sem sikerült találnia a könyvészeti kutatásnak. E vita megindultával ütötte föl fejét a gyanu, ámbar Szilády lehetetlenségnek tartja, hogy az irodalmi tisztesség akkori viszonyai közt nyomtatásból nyomtatásban plagizált volna Komjáti. A gyanu azonban csak növekedett, mikor Rupp Kornél kimutatta (Egy. Phil. Közl. 1895. évf.), hogy a római levél magyarázata Erasmus Rotterodamus latin újtestamentumából való s a megfelelő argumentumnak fordítása.

Mindeddig azonban csak a levelek elé írt magyarázatról volt szó s azt senki sem vonta kétségbe, hogy ha a magyarázatok mindjárt plagizáltak is, maga a Pál-fordítás Komjáti műve. A nyelvjárási és helyesírási nagy különbségeket ugyanis nem méltatták kellő figyelemre, sőt Szilády úgy vélekedett, hogy az ajánlás nyelvének a római levél argumentumáival s a levelek bármely fejezetével való összehasonlítása azonnal meggyőz arról, hogy ezeket egy embernek kellett írnia.

Annyi tehát már kitudódott a Rupp Kornél tanulmánya során, hogy Komjáti plagizált, sőt az ajánlásban jőtevő nagy-asszonyának s a jámbor magyar közönségnek nagyot hazudott s nem volt távol a hamis mondás őtőle, mikor azt állította, hogy sok szent magyarázó doktorokat olvasott, mert íme a magyarázat is Erasmusból való. A gyanút még erősebbé tette, sőt a leleplezéshez is egészen közel járt Trócsányi Zoltán

(Magy. Nyelv. 1908.), mikor észrevette, hogy a könyvben három nyelvjárás szerint szólnak. Ami azonban a nyomtatásból való plagizálást illeti, a gyanu csak gyanunak maradt. Ha Trócsányi érdeemes cikkét idejében olvasom, magam is szívesen elfogadom a rövides tanulmányozás nyomán kelt föltevést s megnyugszom abban, hogy Komjádi, aki ez ő nyelvjárásban beszélt, egy íz ő és egy őző fordítást is szemmel tartott, néhol pedig másolt, hiszen maga mondja, hogy Perényinének van már fordítása s hogy erőtelennek érzi magát ily nehéz munkára.

Idáig fejlődött, de maig is nyíltnak maradt a kérdés, hogy mit tett hát Komjádi s a gyanakodás egyre szoruló gyűrüje közepén méltó-e arra, hogy a reformáció bibliafordítóinak élén emlegessük. Nyilvánvaló, hogy plagizált, hogy hazudott, hogy kész fordítás volt a kezében s ami legfontosabb: van régiesebb nyomtatvány, amely állítólagos munkájának egy részével betűről-betűre egyezik. Nagy és súlyos igazak arra, hogy Komjádi iránt való bizalmunk megdőljön.

Ha már valamit írt, kétségkívül ő írta Perényinéhez az ajánlást s a könyv végső hét magyar sorát a munka befejezéséről. E részletekből kell megállapítanunk Komjádi nyelvjárását és helyesírását, mert ezeknek az egész könyv ilynemű sajátágaival való összehasonlításából szedjük bizonyítékainkat a címbeli állítás igazolására. S itt előre kell bocsátanunk legfontosabb észrevételünket, hogy tudnillik a bevezetésből csak maga a Perényinéhez intézett ajánlás lehet Komjádi írása, tehát a 15. oldal harmadik soráig terjedő rész, az olvasónak írt köszönet pedig nem. Ha erről sikerül az olvasót meggyőznünk, akkor bizonyos: 1. hogy volt régibb nyomtatott Pálfordításunk, — 2. hogy az a Komjádi-félével azonos szerkezetű volt. Mert a köszönetben ez olvasható:

» ... nihol ... yob ertelemert egy verset az vagy felet nehoh twbetes hozza attunk, kyket hogy az zent Paal irasatul meg esmernynek, ket fel holdval () kyt parenthesisnek hyuonk be rekeztettwnk, yol lehet az Roma-belieknek yrth leuelnek argumentomaban vykony linearul emlekeztwnk vala . . de az kwnyw nyomtatonak, kwnyeb voltayrt, ez parenthesisel, yltwnk, azert mykor oluaasandod ez epistolat, es ez ket fejl holdual berekeztet gyket latandod, meg emlekezzel hogy nem zent Pale de my magunktul adtuk hozza yob ertelemert, . . .«

A két félholdról, azaz a parenthesisről való megemlékezés bizonyítja, hogy a kézirat a nyomtató műhelybe került, hiszen

már arról is tárgyaltak, hogy az írásjeleket miképpen nyomják; a fenti idézet olvasása után az sem kétséges, hogy a levelek előtt ott voltak az argumentumok, legalább a római levél előtti mindenestre.

Annak igazolására, hogy az olvasóhoz intézett köszönetet nem Komjáti írta, szintén magából a szövegből szerzett nyelvjárási és helyesírási bizonyítékaink vannak. Nyelvjárásiak: az ezés, ízés, az *ul* képző, *tól, tól, ról, ról* rag alakja; helyesírásiak az *é, ö, sz, cs, c* hang jelölése *s th* a szó végén.

Lássuk tehát ezeket egyenként, külön-külön az ajánlásban és a köszönetben. (Rövidség okáért a bevezetés e két részletét ezentúl csak így emlegetjük. Az idézet után ott van a lap és sor száma, amelyben az illető szó előfordul a Szilády-féle kiadás szerint):

é: *ee*-vel jelölve az ajánlásban: hywseegees 4. 4. Bwneynkeerth 4. 10. alleek 4. 21. veteesvel 4. 23. Maseerth 5. 4. meegh 5. 5. aiandee 5. 9. ewfelseege 5. 10. ewfelseegetwl 5. 11. Harmadeert 5. 13. czuda keeppen 5. 18. elmeenbe 5. 22. tekenteek 5. 22. neezneenek 5. 24. egęez 5. 25. zegeen 5. 26. egeez 6. 2. remenseegeeketh 6. 4. eelteeth 6. 6. nevekedesee 6. 6. egietlenegyeenek 6. 7. zegeen 6. 9. keerteek 6. 11. seeltesse 6. 12. veteem 6. 15. kynalth keeppen 6. 17. kedueeth 6. 18. hyzelkedees 6. 18. feelree 6. 20. styztelnee 6. 20. ewfelseegetwl 6. 20. okeert 6. 22. meeg 7. 2. valokees 7. 2. iregyseegeh 7. 4. tewkellerteseegeh 7. 5. egyesseegeh 7. 6. egyenlewseegeh 7. 6. okeerth 7. 7. haznalneek 7. 11. felseege 7. 20. eeltety 7. 20. bewlczeseegebe 7. 22. germekeenek 7. 24. remenseegeek 7. 25. kewsseegek 7. 26. ezkeeppen 8. 2. Meeghlen 8. 4. eedes 8. 5. tırveennek 8. 8. tewruennek 8. 9. syo keeppene? 8. 16. meeg 8. 21. Azeerth 8. 22. keerny 8. 22. volneek 8. 25. eleegh 8. 25. sbewlczeseegem 8. 26. eertelme 9. 5. meegh 9. 5. meeg 9. 7. leueleenek 9. 8. heleek [?] 9. 10. eertelemre 9. 11. eleegh 9. 21. volneek 9. 21. ez feele 9. 23. tarteeek 9. 24. neepeek 10. 4. neepeek 10. 11. neheseeg 10. 15. eleegh 10. 15. volneek 10. 15. synteeth [?] 10. 18. engedeek 10. 20. azeerth 10. 21. tetwueek 10. 22. ydvesseegeere 10. 23. veethuen 10. 24. sykeczseegeuel 10. 25. reegtewl 10. 26. skeerth 11. 1. bewseegees 11. 2. fyzeteseekuel [sajtóhiba?] 11. 2. meegh 11. 3. meely [?] 11. 5. seertelmeth 11. 6. felseegeenek 11. 9. rezeebe 11. 15. felseege 11. 18. hywseegeessen 11. 19. Azeerth 11. 20. neemely 12. 3. smeeg 12. 4. leueleenek 12. 7. azeerth 12. 8. Tyzteseegeh 12. 14. dyczewseegeh 12. 14. tewrteenny 12. 24. yl keeppen 13. 2. ayandeeek keeppen 13. 4. yrreegym twl 13. 5. smeegh 13. 12. Moyseseebeys 13. 13. yreegykneelkyl 13. 14. eerthy 13. 20. meegh 13. 23. eertetthem 13. 25. tudathlansaagomeerth 13. 26. sokkeeppen 13. 26. foglalatosagomeerth 13. 27. dolgaymeerth 14. 1. eesh 14. 7. eertelem 14. 7. een 14. 8. eertelemre 14. 11. yratasseek 14. 11. keerem 14. 12. keuees 14. 13. vegye is neuene [?] 14. 14. eertendem 14. 15. bekeseegh 14. 18. eenys 14. 18. ew felseege 14. 20. een 14. 22. bekeseegeuel 14. 24. egesseegeuel 14. 24. zywleteseenek 15. 1. harmynczkeet 15. 2.

é: e-vel jelölve az ajánlásban: nehay 4. 1. Pereny 4. 3. és 4. 5
 EMLEKEZHETEK 4. 8. és 4. 13. en 4. 14. és 4. 15. en 4. 18. Pereny 4. 19. en
 4. 21. és 4. 22. Egyerth 4. 23. azerth 4. 23. és 5. 1. és 5. 2. és 5. 3. azerth
 5. 4. regenten 5. 5. en 5. 5. ennekem 5. 7. ayandekot 5. 7. en 5. 8. kerestyen
 5. 8. ewfelseegetwl 5. 11. en 5. 12. és 5. 12. azerth 5. 13. en 5. 13. és 5. 15.
 en 5. 15. myerth 5. 16. nemely 5. 16. és 5. 19. en 5. 20. és 5. 21. tekenteek
 [?] 5. 22. és 5. 22. és 5. 24. vaarmegyebé 5. 25. és 5. 26. kwrnyeknek 6. 2.
 és 6. 4. remenseegeketh 6. 4. és 6. 6. neukedeseet 6. 6. és 6. 8. és 6. 13.
 en 6. 14. en 6. 15. en 6. 16. és 6. 17. és 6. 18. ewfelseegetwl 6. 20. és 6. 23.
 és 6. 24. felew 6. 24. nepeket 6. 25. és 6. 25. ollyatenok 7. 2. iregyseegh 7. 4.
 tewkelltesseegh 7. 5. és 7. 7. rendbelyeknek [?] 7. 8. egyethlenegyere 7. 9.
 en 7. 10. germekenek 7. 10. és keresthyen 7. 11. és 7. 13. felw 7. 13. Euangelioma [?]
 7. 14. és 7. 15. keresthyen 7. 15. Remenlem 7. 16. és 7. 16. effele
 7. 18. segeczegebewl 7. 19. és 7. 21. és 7. 23. lesen 7. 23. és 7. 25. sege-
 czeguel 7. 25. remenseegek 7. 25. serenth 8. 1. és 8. 1. egyethlenegyedul 8. 3.
 giermekeuel 8. 3. en 8. 4. ennekem 8. 7. kezde 8. 7. regy 8. 10. modone?
 8. 16. syo keppene? 8. 16. en 8. 18. ennekem 8. 19. tetewek 8. 19. ertelme
 8. 20. neheznek 8. 21. en 8. 24. és 8. 20. sertelmem 8. 21. en 9. 2. és 9. 3.
 neheznek 9. 6. Peter 9. 7. vegere 9. 9. nemely 9. 10. és 9. 12. egyeb 9. 13.
 Jesusnak 9. 14. és 9. 15. en 9. 16. azerth 9. 18. és 9. 20. ennekokaerth 9. 23.
 és 9. 24. ennalamnal 10. 5. és 10. 7. en 10. 8. en 10. 8. besedymnek 10. 9.
 mentesymnek 10. 9. és 10. 11. ennekem 10. 12. en 10. 14. és 10. 14. nehese-
 seegh 10. 15. skeczer 10. 17. tennek 10. 18. Egyerth 10. 21. ennekem 10. 22.
 illieten 10. 22. yduesseegere 10. 23. veethuen 10. 24. azerth 10. 25. ertem
 10. 26. ezfele 11. 5. seertelmeth 11. 6. en 11. 7. felseegenek 11. 9. annak-
 okaerth 11. 10. en 11. 11. en 11. 11. ayandekot 11. 12. en 11. 12. nekem [?]
 11. 13. Mathe 11. 13. és 11. 13. Euangelista 11. 14. Euangeliomanak 11. 14.
 rezebe 11. 15. Euangeliomanak 11. 17. rezebe 11. 18. enream 11. 18. rey-
 tenem 11. 20. zerenth 11. 21. ertelme 11. 26. és 11. 26. ennekem 11. 26.
 nemely 12. 3. ygeket 12. 3. keczerys 12. 3. és 12. 5. és 12. 5. ertelemnek
 12. 5. okaerth 12. 6. Romabelieknek 12. 6. zerenth 12. 9. és 12. 10. be 12. 10.
 és 12. 10. Nagysaagode 12. 11. vristene 12. 13. annakokaerth 12. 16. és 12. 16.
 en 12. 17. ayandekomot 12. 18. és 12. 20. és 12. 22. egyeb [?] 12. 23. egyeb [?]
 12. 26. és 12. 26. bezedeketh 12. 26. kerem 13. 1. en 13. 2. és 13. 3. és 13. 4.
 en 13. 5. és 13. 6. és 13. 6. tewruennek 13. 10. egyeb [?] 13. 12. iwruenbe
 13. 13. és 13. 15. en 13. 16. arnyekaba 13. 17. lehethnek 13. 18. és 13. 20.
 en 13. 22. yregykedem 13. 23. és 13. 24. en 13. 25. en 13. 25. és 14. 1. en
 14. 1. neha 14. 2. neha 14. 3. és 14. 7. neha 14. 7. es 14. 7. teuelyegny
 14. 7. és 14. 10. és 14. 10. Megys 14. 11. ennekokaerth 14. 12. en 14. 13.
 ayandekomot 14. 14. és 14. 14. en 14. 15. felseges 14. 16. és 14. 17. effele
 14. 19. pereny 14. 22. és 14. 24. egesseeguel 14. 24. leuel 14. 25. Jesus 14. 26.
 zywleteseenek. 15. 1.

Nézzük meg ama hét sort is (466. l.)

é: ee-vel jelölve: tiztesseegere 15. syleteseenek 18. ewtsazharmyncz
 keet 19.

é: e-vel jelölve: és 13. Jesus 14. diczeretere 14. tiztesseegere 15.
 vege 16. Jesus 17. syleteseenek 18.

Számításunk szerint az *é* hang *ee*-vel van jelölve 138-szor, *e*-vel 247-szer. Ha azonban az *én* meg *és* szó *é* jelölését nem számítjuk, minthogy ezeknek *e*-vel való jelölését, gyakori előfordulásuk miatt, könnyen meg lehetett szokni s az olvasásban is a legkevesebb nehézséget okozzák még nekünk is, akkor — a kéteseknek szórit-szálát nem hasogatván — mondhatjuk, hogy az *é* annyiszor van *ee*-vel, mint *e*-vel jelölve. Mert az *én* meg *és* szó összesen 112-szer fordul elő, de csak az *én*-nek van háromszor *ee*-vel jelölve magánhangzója.

Lássuk a köszönetet.

é: *ee*-vel jelölve egyetlenegyszer sincs.

e: *e*-vel jelölve: leuelenek 15. 3. és 15. 3. keues 15. 9. és 15. 10. egyeb 15. 11. és 15. 11. és 15. 13. egyeb 15. 13. nehezsyget 15. 17. és 15. 18. theneked [?] 15. 18. thegyen [?] 15. 18. vetesnek 15. 20. vegyed [?] 15. 21. és 15. 24. és 15. 24. ertelemnek 15. 24. okaert 15. 25. keth 15. 26. és 16. 1. ertelemert 16. 2. nehol 16. 3. ket 16. 5. fel holdual 16. 5. Romabelieknek 16. 7. leuelnek 16. 7. emlekeztwnk 16. 8. azert 16. 11. és 16. 12. ket 16. 12. fél holdual 16. 12. berekeztet 16. 13. emlekezzel 16. 13. Pale 16. 14. ertelemert 16. 15. leygyetek 16. 15. egyssegeben 16. 16. és 16. 16. en 16. 16. neuen 16. 17. vegyetek 16. 18.

ö, ő: *ew* (eŵ)-vel jelölve az ajánlásban: ew 4. 5. erkewlczw 4. 14. erkewlczŵkre 5. 2. ewryzny 5. 4. ewfelseege 5. 10. ewfelseegetwl 5. 11. vewttem 5. 12. egywygyewknek 5. 16. tetewt 5. 20. ylew 6. 3. ewnnŵnmagoknak 5. 7. ewnnŵn 6. 8. Lewt 6. 8. kewny 6. 10. ew 6. 10. ewnmagath 6. 13. ewfelseegetwl 6. 20. felew 6. 24. mynemew 7. 2. tewkilletessegh 7. 5. egyenlewseegh 7. 6. felew 7. 13. segeczegebewl 7. 19. ew 7. 19. erkewlczewgbe 7. 21. bewlczeseegbe 7. 22. samynemew 7. 25. kewsseegnek 7. 26. tewtlniek 8. 3. tewruennek 8. 9. ewrewmesth 8. 10. nyewrewl 8. 12. tetewuek 8. 19. sbewlczesegeg 8. 26. ew 9. 8. ewnŵn 9. 13. few 9. 15. elsew 9. 15. Lewt 9. 22. bewlczebel 9. 26. ydŵtewl 10. 1. bewlczebbek 10. 5. ketthew 10. 6. elewth 10. 10. yletew 10. 10. stewbzewrys 10. 17. reegtewl 10. 26. bewseeges 11. 1. tewb 11. 4. twlem 11. 7. ylew 11. 8. vristentewl 11. 8. ew 11. 9. ew 11. 14. huson ewtewdyk 11. 14. kyrewl 11. 16. ew 11. 17. ew 11. 18. ylew 11. 22. tetewt 12. 2. skewuettem 12. 2. tewbzewrys 12. 4. kwldewttem 12. 9. elew vewth 12. 11. ylew 12. 13. dyczewseegh 12. 14. ewrewkkwl ewrewkke 12. 14. tewrtenny 12. 24. megh ewreshedyk [?] 12. 25. sewryzze 13. 8. tewruennek 13. 10. Gewrŵg 13. 10. nyewrewl 13. 11. ew 13. 12. ewnnŵnmaga 13. 14. bewlczebben 13. 20. ewrewmethesen 13. 24. tewle 13. 24. kewteles 14. 4. ew 14. 20. idewyglen 14. 23. ewryzze 14. 25. kewlth 14. 25. ewthzaaz 15. 2. eztendewben 15. 2.

Az *ö, ő* jelölése *w*-vel és másként az ajánlásban: vristenthwl 5. 10. ewfelseegetwl 5. 11. besydektwl 6. 19. emberektwl 6. 22. ewrewkkwl [?] 12. 14. ireegym twl 13. 5. elsyw 14. 14. (Az *ű*-t is egyszer: zywleteseenek 16. 1.)

Az *ö, ő* jelölése *w*-vel az ajánlásban: fŵldre 4. 12. iwueuy 4. 13. tŵrŵkŵk 4. 14. elŵt 4. 14. ylŵ 4. 15. illendŵ 5. 2. erkewlczŵkre 5. 2.

eltwkelletthem 5. 6. ylw 5. 6. kwzleny 5. 9. erkwlczwkw 5. 19. wzugyeknek 6. 1. kwrnyeknek 6. 2. ewnnwnmagoknak 6. 7. ewnwn 6. 8. gwrgwdwzwth 6. 11. vwtttem 6. 14. elsw 6. 15. ylw 6. 19. kwzwth 7. 3. erkwlczwkre 7. 13. felwle 7. 26. twrueennek 8. 8. ewnnwn 9. 14. ydwtewl 10. 1. kwzzwl 10. 6. Theremtwm 11. 11. fwldbe 11. 19. Gewrwg 13. 10. twruenbe 13. 13. ewnwnmaga 13. 14. yewuendwben 14. 16.

Az *ö, ő* jele a köszönetben mindig *w*: zeretwinek 15. 4. kwzwnet 15. 4. wduwssigne 15. 5. kykbwl 15. 8. rwuideden 15. 15. kwzbe 15. 20. elwl 15. 22. kwnnyueb 15. 24. twbetes 16. 3. yegeznwk 16. 9. kwnyw 16. 10. kwnyeb 16. 10. (Az ew egyszer fordul elő, akkor is nyilván *ü* jelentésben: mew 16. 2. = mi, nos.)

A *cs* hang jele az ajánlásban *cz*: boczath 4. 11. erkewlcwz 4. 19. erkewlcwzkre 5. 2. czuda 5. 18. erkwlczwkw 5. 19. czak 5. 24. Vgocza 5. 25. tarcza 6. 12. erkwlczwkre 7. 14. segeczegebewl 7. 29. erkewlczewgbe 7. 22. bewlczeseegbe 7. 22. segeczeguel 7. 25. czak 8. 20. sbewlczeseegem 8. 26. bewlczebbel 9. 26. bewlczebbek 9. 5. sykeczseeguel 10. 25. czak 11. 3. Lukacz 11. 16. poronczolatya 12. 9. faraczaagh 12. 11. dyczewseegeh 12. 14. megh tarcza 13. 8. czak 13. 12. czak 13. 17. bewlczebben 13. 21. synczen 13. 23. starcza 14. 25.

A *cs* hang jele a köszönetben *chy*: yelenchyem 15. 15.

A *c* hang jele az ajánlásban *cz*: arczayokon 7. 10. teczyk 8. 21. eczer 10. 17. skeczer 10. 17. Masoczor 10. 25. Harmaczor 11. 10. tyzen kylenczedyk 11. 17. keczeryis 12. 4. harmynczkeeth 15. 2.

A *c* hang jele a köszönetben *ch*: laach 15. 17.

sz: *z*-vel jelölve az ajánlásban: azzonak 4. 2. zolgalathyat 4. 4. Azzonyanak 4. 7. Azzonyom 4. 9. Huzth 4. 16. zeretthem 5. 14. zemey 5. 24. egeez 5. 25. zegeen 5. 26. egeez 6. 2. zegeen 6. 8. stiztelnee 6. 20. Jozagaba 6. 24. haznalneek 7. 11. zywbewl 7. 17. zerrel 8. 4. onzol 8. 14. zenth 9. 1. zenth 9. 2. zenth 9. 4. zenth 9. 5. zenth 9. 7. zenth 9. 10. zenth 9. 18. zenth 10. 1. zerzetes 10. 4. stewbzewrys 10. 17. onzolth 11. 1. zenth 11. 3. zenth 11. 4. zenth 11. 5. zenth 11. 13. rezeebe 11. 15. zenth 11. 16. rezebe 11. 18. Azzonyom 11. 20. zereenth 11. 21. zerehteth 11. 22. zenth 11. 23. zenth 12. 2. tewbzewrys 12. 4. zereenth 12. 9. Tyztesseegh 12. 13. Azzonyom 12. 17. zenth 12. 22. bezedeketh 12. 26. Azzonyomoth 13. 2. zenth 13. 9. zenth 13. 17. zenth 13. 21. zolgalotomba 14. 2. Azzonyomoth 14. 13. zolgalnom 14. 18. kysazzony 14. 26. zywleteseenek 15. 1. ewthzaas 15. 2. eztendewben 15. 2.

sz: *s*-sel s másként jelölve az ajánlásban: gonos 4. 15. kerestyen 5. 8. scsakos 5. 19. esembe 6. 14. besydektwl 6. 18. sokoth 6. 26. sokot 7. 4. shemet 7. 8. keresthyen 7. 11. serynth 7. 15. keresthyen 7. 15. hysem 7. 18. senth 7. 19. hasonalkyl 7. 23. lesen 7. 23. hasnalhath 7. 24. serenth 8. 1. senth 8. 7. senth 8. 10. senth 8. 13. vesedelmekre 9. 14. esth 9. 15. senth 9. 17. senth 9. 25. iosagaba 10. 3. besedymnek 10. 9. solgay 10. 12. onsolth 10. 18. shysemys 11. 8. malastyatol 11. 9. huson ewtedwyk 11. 14. malastyauul 11. 22. senth 11. 25. haromsor 12. 4. sokoth 12. 22. sokthanak 12. 24. hasnalathlan 12. 26. solny 12. 26. soloktol 13. 6. soloknalkyl 13. 15. malastoth 13. 19. sokoth 14. 6. eesh 14. 7. halastya 14. 17. orsaagba 14. 18. malastyauul 14. 24.

sz: *z*-vel jelölve a köszönetben: Zenth 15. 4. zeretwinek 15. 4.

kWzWnetet 15. 4. zent 15. 6. zorgalmatossagual 15. 7. haznot 15. 8. haznalatlan 15. 11. hazonnal kwl 15. 11. zenth 15. 16. zooth 15. 25. zoual 16. 1. zent 16 4. rekeztettwnk 16. 6. emlekeztwnk (v. ö. esth. 9. 15.) 16. 8. berekeztet 16. 13. zent 16. 14.

sz: s-sel jelölve a köszönetben: seretetuel 15. 10. (az epistolat nem számítva; v. ö. apostol.)

th szó végén az ajánlásban: ayanlasath 4. 5. mynth 4. 6. halloth 4. 10. engemeth 4. 11. minth 4. 13. kyketh 4. 14. Bwneykerth 4. 16. bozatoth 4. 16. Huzth 4. 16. engemeth 4. 17. Janosth 4. 19. iolleheth 4. 21. Egyerth 4. 23. azerth 4. 23. vrfiath 4. 25. Maseerth 5. 4. azerth 5. 4. azth 5. 5. adoth 5. 7. kyth 5. 10. adoth 5. 11. nagyoth 5. 13. azerth 5. 13. Curiath 5. 14. kyth 5. 14. kelleth 5. 15. myerth 5. 16. mynth 5. 17. erkWlczWkWth 5. 19. yleteketh 5. 19. ezth 5. 21. ayokoth 6. 1. remenseegeketh 6. 4. eelteeth 6. 6. neuekedeseeth 6. 6. Lewth 6. 8. gWrgWdWzWth 6. 11. vristenth 6. 12. ewn-magath 6. 13. ezeketh 6. 14. gondolatomoth 6. 15. okerth 6. 16. merth 6. 16. akaratyath 6. 17. kynalth 6. 17. kedueeth 6. 18. smyndeneketh 6. 20. mynth 6. 21. okeerth 6. 22. merth 6. 22. hatamegeth 6. 23. embereketh 6. 24. zerezeteseketh 6. 26. Merth 6. 26. sokoeth 6. 26.

t szó végén az ajánlásban: zolgalathyat 4. 5. elwt 4. 14. fiat 4. 18. ayandekot 5. 7. iollehet 5. 9. Harmadeert 5. 13. tetewt 5. 20. vristent 6. 19. nepeket 6. 25. (Szóvégi t és th jegyet csak 3 oldalról jegyeztünk; az arány tovább is ilyen.)

th szó végén a köszönetben: zenth 15. 16. yth 15. 21. zooth 15. 25. keth 15. 25. yrth 16. 7.

t szó végén a köszönetben: kWzWnetet 15. 4. vtat 15. 5. zent 15. 6. haznot 15. 9. yrasokot 15. 12. azyrt 15. 12. myt 15. 12. gondolatot 15. 13. amyt 15. 16. parenthesisat 15. 17. kyt 15. 17. nehezszyget 15. 17. bantast 15. 18. myt 15. 19. mint 15. 21. mynt 15. 23. okaert 15. 25. ertelemert 16. 2. verset 16. 3. felet 16 3. kyket 16. 4. zent 16. 4. ket 16. 5. kyt 16. 5. adot 16. 9. gykyet 16. 9. voltayrt 16. 11. azert 16. 11. epistolat 16. 12. ket 16. 12. berekeztet 16. 13. gykyet 16. 13. zent 16. 14. ertelemert 16. 15. munkaimot 16. 17.

Izés az ajánlásban: iwueuyn 4. 13. ylW 4. 15. ydes 4. 18. ylW 5. 6. yleteketh 5. 19. ylew 6. 3. besydektwl 6. 19. ylW 6. 19. volnai? 8. 17. yletew 10. 10. ylew 11. 13. ylew 11. 22. Enym 12. 10. ylev 12. 13.

Ezzel szemben több az é az ajánlásban: l. az é jelölését ee-vel és e-vel az ajánlásban.

Izés a köszönetben: wduWssigeknek 15. 5. reminlem 15. 8. azyrt 15. 12. esmerysibe 15. 14. nehezszyget 15. 17. vetnyd 15. 22. nihol 16. 2. nihol 16. 2. esmernynek 16. 5. vykony 16. 3. gykyet 16. 9. voltayrt 16. 11. yltwnk 16. 11. gykyet 16. 13. egyssgeben 16. 16.

Ezzel szemben é a köszönetben: vetesnek 15. 20. okaert 15. 25. ertelemert 16. 2. nehoh 16. 3. azert 16. 11. leygyetek 16. 15. egyssgeben 16. 16. vegyetek 16. 18.

Az -ul képző, -tól, -től, -ról, -ről rag az ajánlásban: nyaualyaktol 5. 3. vristentwl 5. 10. ewfelseegetwl 5. 11. sokaktol 6. 5. iobagyoktol 6. 10. besedektwl 6. 19. ewfelseegetwl 6. 21. emberekwl 6. 22. naprol 7. 21. nyewrewl 8. 17. magyarol 8. 17. magyarol 9. 27. ydWtewl 10. 1. kWzzwl 10. 6. reegtewl 10. 26. tewlem 11. 7. vristentwl 11. 8. malasztyatol 11. 9.

kyrewl 11. 16. magyarul 11. 23. dolgaytol 12. 23. yregym twl 13. 5. soloktol 13. 6. dragalmazoymtol 13. 6. nyewrewl 13. 11. tewle 13. 24. (nyomorolt 5. 26. tanolny 9. 17. stanollya 12. 20. tanolnom 13. 24.)

Ugyanezek a köszönetben: diakul 15. 19. magyarul 15. 20. magunktules 16. 2. irasatul 16. 4. linearul 18. 8. magunktul 16. 15.

Foglaljuk össze e különbségeket röviden. — 1. Az ajánlásban és a hét sorban az *é* hang *ee*-vel van jelölve mintegy 140-szer, *e*-vel ugyanannyiszor. A köszönetben (— az *és*-t nem számítva —) mintegy 25—30 *é* hang van, de egyszer sincs *ee*-vel írva. — 2. Az ajánlásban az *ö(ő)* hangot *ew* jelöli 92, *w* 42, *w* 5 esetben, míg a köszönet 13 *ö(ő)* hangját következetesen *w* jelöli; tehát mig ott kétszer annyi az *ew* jel, emitt elő sem fordul, (— csak egyszer, de *ü* értékkel.) — 3. Az ajánlás 29 *cs* hangjának mindig *cz* a jele, holott a köszönet egyetlen ilyen hangja *chy*-nal van írva. — 4. Az ajánlás 9 *c* hangját pontosan mindig *cz* jelenti, holott a köszönet egyetlen *c*-je *ch*-val van jelölve. — 5. Az *sz* hangot az ajánlásban 57-szer jelöli *z*, 43-szor *f*, 1-szer *s*, 2-szer *sh*. A köszönet 16—17 *sz* hangja közül csak egy van *f*-sel jelölve. — 6. Az ajánlás 3 oldalán 55 *th* s 9 *t* van szó végén ellenben a köszönetben csak 5 *th* s 35 *t*. — 7. Az ajánlásban 14 íző alak van, holott mintegy 200 *é* hang van benne, ellenben a köszönetben 16 íző alak van s e mellett csak 14 *é* hang. Tehát mig ott 214 *é*-s szóból csak 14 íző, emitt az *é*-s alakoknak több mint fele. — 8. A ma köznyelvi *-ul* képző, *-tól*, *-től*, *-ról*, *-ről* rag magánhangzója az ajánlásban mindig középső nyelvallású, a köszönetben mindig felső nyelvallású. (Az 5 *tewl* mellett 6-szor előforduló *twl*-ről persze bizonyosra vesszük, hogy szintén *ő*-vel hangzott.)

A fordítás végére írt hét sor (466. l.) is hozzájárulhat az ajánlás iménti adataihoz: az *ö(ő)* jelölése: Ewrwk 13. lewt 16. ewtsazharmyncz 18. estendőbe 19. A *cs* jelölése: diczeretere 14. A *c* jelölése: ewtsazharmyncz 19. Az *sz* jelölése: tiztessegere 15. sent 15. lewt 16. syleteseenek 18. ewtsazharmyncz 18. estendőbe 19. A *th*, *t* szó végén: sent 15. lewt 16. senth 16. keet 19. Izés: estyn [?] 17. (*é*: diczeretere 14. tiztessegere 15 vege 16. syleteseenek 18.)

Ha a helyesírási és nyelvjárási sajtóságoknak ilyenmü kérdés eldöntésére általában van bizonyító erejük, — amint-hogy nagy van, — akkor a fönti szembetűnő különbségek

miatt bizonyosra kell vennünk, hogy a köszönetet nem Komjáti írta. Említenünk kell azt az általános észrevételünket, hogy a köszönet helyesírása következetes (— az olvasás tekintetében nem fontos szóvégi *t* jelölését kivéve —), a Komjátié pedig következtelen. Minthogy a fentieket az ajánlás és köszönet külön származásának igazolására elégnék tartjuk, kevésbé szembeszökő sajtóságot nem említünk, egyet azonban, minthogy más bizonyításunkban fontos adat lesz, itt is kiemelünk: hogy a *nagy* középfoka a köszönetben *nagyub* 15. 24., az ajánlásban pedig *nagyobban* 6. 21., *nagyob* 12. 5., *nagyob* 13. 19.

(Vége köv.)

VISKI KÁROLY.

IRODALMI IZETLENSÉGEK.¹

Ismertebb módon fejeztem volna ki magamat, ha azt írom, hogy irodalmi banálítások. Csakhogy akkor magam is banálításba esem, mert egy elkoptatott s még hozzá idegen szót használok, holott éppen a kopott, az idejétmulta kifejezések ellen akarok felszólalni. Azért nevezem ezeket a közismert nyelvi alakokat magyarosan izetlenségeknek. És »irodalmiaknak«, mivel az élő beszédben alig alkalmazzák őket.

Ilyenekkel lépten-nyomon találkozunk főképen a hírlapok hasábjain. Itt is születtek azok s buján tenyésznek ezen a területen. Ismerősünk valamennyi. Sőt egyik-másik terjedelmesebb ilyen izetlenségre már az első szóból ráismerünk. Tartozékait aztán akár ne is olvassuk. Ez teszi őket unottá, kopottá, izetlenné. Noha viszont el kell ismerni, hogy amíg el nem parlagiasodtak, amíg újak és frissek voltak, elevenítették és szépítették az írást s kellemes hatással voltak az olvasóra. Éppúgy ellaposítják most már a stílust, a szöveget.

De nyomban mentenem kell az ujságírókat. Az ő lázas foglalkozásukban nincs idő az írás simítgatására, hanem ami és amint a tolluk alá jön, az és úgy marad a lapban is. Aztán meg írás közben a tárgyra, a logikára, a hatásra, a szerkezetre is ügyelniük kell, nem csoda, tehát, ha az egymástól átvett s immár vérökbe átment banálításokat szinte öntudatlanul írják le. Egy-egy öngyilkosságnak, tűzesetnek, művészestének, jubí-

¹ Vö. Kennedy G. Frazeológia c. cikkét Nyr. 38 : 22. — *A szerk.*

leumi ünnepnek, csoportos tüntetésnek írásos előadásában hemzsegnék a közismert, a nagyotmondó kifejezések, melyek főképen a hatás felköltésére és fokozására számítanak. De immár bizony elvesztették jelentőségüket. Lepergett a frissítő zománc róluk. Üres frázisokká váltak. Színtelenek, unalmasak, érdeklődés híján valók, mint az az út, melyet naponként meg kell tennünk. De sőt egynémelyik unott-kopott frázisból határozott valótlanság érzik ki, mint az alábbi pár példa mutatja.

Kétségtelen, hogy ezek helyett az irodalmi izetlenségek helyett tudnának az ujságírók más alakú kifejezésekkel is élni, ha átgyurásukra elegendő idejük volna. Mert ahogy létrejöttek és meghonosodtak a mostani kopottságok a hírlapírás terén, éppúgy teremhetnek ott ezek helyett újabb, frissebb, érdekesebb szólásformák is. Innen van, hogy a szépirodalmi könyvekben, még az ujságírók könyveiben is, melyek megírására több idő és nyugodtság jut, ritkábban találkozunk a hírlapok idejétmulta nagy mondásaival. Még kevésbé lehet izetlen színehagyott szólásformákra akadni a politikai és tudományos munkákban, hol az egyszerűség, keresetlenség, tárgyilagosság és világosság a fődolog. Valamennyi banálitást lehet új alakba önteni anélkül, hogy a benne levő gondolat megváltoznék.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy minden közkeletű kifejezés, amely ezt vagy azt az állapotot festi, ezt vagy azt az irányt jelöli, mind banálitás volna. Sőt ellenkezőleg: sok ilyen ismert forma valóságos eredeti szépség, frissítő elem a nyelvben. (Képletek, metaforák). De csak azok, melyek a nép ajkán termettek! Ilyenek teszem azt: *leszedi a tejfelt, feni a fogát, a falra borsót hány, fent hordja a fejét, kőszivü ember, zavarosban halászik, hol van az igazság, lassan a testtel* stb. S hogy melyik közhasználatu alak banálitás vagy eredeti nyelvszépség (képletes forma), azt a jó érzék magyarázza meg anélkül, hogy az eredetére gondolnánk. És hogy az örökifju, állandóbecsü, tanulságos k ö z m o n d á s o k ismét egy harmadik osztályba tartoznak, azt nem szükséges erősíteni.

Alább mintegy hatvan irodalmi izetlenséget közlök, melyet három hónap alatt a hírlapokból gyűjtöttem. Egynéhányat mégis emlékezetből jegyeztem le, mint régi ismerősömet.

Szerettem volna valamennyit a könnyebb áttekintés kedvéért részletesen osztályozni, ámde ez igen messze vezetett

volna, sőt ártott volna a kívánt áttekintésnek. Ezért csak általánosabb szempontból hat csoportra osztottam be őket, amint következnek:

1. Testi épségre vonatkozók:

Állapota komoly aggodalomra ad okot.	Kínos vergődés közt kilehelte lelkét.
Életbenmaradásához nincs remény.	Jobblétre szenderült.
Alig éri meg a reggelt.	A boncolást megejtették.
Élet-halál közt lebeg.	Állapotában örvendetes javulás állt be.

2. Hízegésbeliek.

Jól sikerült arcképét leleplezték.	Igyekszik a beléhelyezett bizalomnak megfelelni.
Látható örömmel fogadta a tisztelgést.	Átvette hivatalának vezetését.
Jól megérdemelt nyugalomba vonult.	Jobb sorsra érdemes ember.
Ügyében kedvező fordulat állt be.	Nagyszámu előkelő közönség jött össze.
Nem mindennapi tehetségnek adta jelét.	Játékával elragadta a közönséget.
Az emberi kor legvégső határáig.	Hatalmas drámai erejét csillogtatta.
Rugalmas léptekkel haladt a lépcsőn.	

3. Hatáskeltésre valók.

Állandó rettegésben tartotta az egész vidéket.	Könnyen végzetessé válható szerencsétlenség történt.
Lázás izgatottságban tartja az embereket.	Fájdalomtól megtört szívvel jelentjük.
Megdöböntő eset játszódott le.	Vésztiósló tekintettel mérte végig.
Szivettépő jelenetnek voltak tanúi.	Hajmeresztő látvány tárult szeme elé.

4. Vegyesek.

Sulyos vétséget követett el.	Hihetetlen, de mégis igaz.
Szigoru vizsgálatot indított.	Egy kellemesen eltöltött nap emléke.
A visszautasítás merev álláspontjára helyezkedett.	Ólomsúlyal nehezedett lelkére.
Nyomatékosan figyelmeztette.	Festői látvány tárult szeme elé.
Szebb volt mint valaha.	Tele tüdővel szívta a balzsamos levegőt.
Lábrakapott a fejetlenség.	Üzletét a mai kor igényeinek megfelelőleg rendezte be.
Allat az emberben.	Már az összes jegyeket elkapkodták.
Lapzártakor értesülünk.	Utolsó divat szerint öltözködik.
Házasság nincs kizárva.	
Vannak pillanatok az emberi életben.	

5. Idegen szavakkal kapcsolatosak.

Konkrét eset.	Kellemetlen incidens.
Eklatáns példa.	Borzalmas katasztrófa.
Impozáns részvét.	A technika vívmánya.
Kellemes impresszió.	Minden kritikán alul.

6. Valótlanságok.

A kocsik pozdorjává zuzódtak.

A füstölgő revolvert szorongatta.

Teste egészen szénné égett.

És most, mint aki nyelvészeti tudománnyal nem dicsekedhetem, de jó nyelvérzékemet meg nem tagadhatom, arra kérem a hivatottakat, döntsék el: az itt felsorolt banálításoknak van-e jogosultságuk az irodalomban?

SEEMANN GÁBOR.

A MAGYAR KÖSZÖNTÉSEK.

Pusztulásnak induló nemzeti nyelvkincseink egyik legértékesebb részéről, a magyar köszöntés formáiról óhajtok egyet-mást elmondani.

Ha a nyelv a nemzet élete: akkor a köszöntés a lélek aranyhídja, amelyen által testvéri érzésünk egymáshoz jár.

De hát kit szoktunk köszönteni?

Az úriembereknél az a szokás, hogy csak az ismerősöket köszöntik, mégpedig az olyan ismerősöket, akiknek be vannak mutatva. Kivételt talán csak a magasállásu embereknél tesznek: pl. a főpapokat, minisztert, főispánt stb. köszöntik az őket ismerők anélkül, hogy be lennének nekik mutatva. —

Megesik az úriosztálynál, különösen nagyobb városokban, hogy a szomszédok, sőt az egy házban lakók is, mint egészen idegenek, évekig szó nélkül járnak el egymás mellett. Hát ez a szokás, akár a németektől, akár a franciáktól majmoltuk el, nem okos szokás. Ez ellene mond az egy-nemzetbeliek testvériségének. Avagy nem testvér-e minden magyar ember, akinek a szép magyar haza az édesanyja?!

Sokkal igazabb, sokkal szebb szokást tart a köszöntésben a magyar föld-népe.

A józan gondolkodású magyar paraszt köszöntésmódjáról a következőket jegyezgettem össze:

a) A magyar paraszt falujában, utcai találkozás alkalmával köszönt minden nála idősebb, vagy érdemesebb embert, még az idegenből jöttet is, ha azt ilyennek látja. Ezzel arra tanítja a művelteket: hogy fajiságunkban mindnyájan testvérek vagyunk.

b) Azt, aki saját portáján van, vagy saját háza előtt, megelőzi köszöntésben minden arra menő. Még akkor is, ha az illető gazda nála fiatalabb. Ezt követeli a porta tisztessége.

c) Más házánál mindig az érkező köszönti a házbelieket. Ha idegen, megmondja a nevét, azután jövetelének okát.

d) A mezőn vagy bárhol munkálkodót — pihenője vagy étkezése közben is — köszönti a mellette elhaladó, vagy éppen hozzája érkező, korkülönbség nélkül. Soha sehhol sem csillan úgy elő a magyar paraszt büszkesége, mint amikor a saját földjén foglalatoskodik. Itt nem előz meg a

köszöntésben senkit, legyen az bármily nagyúr. Ilyenkor érzi legerősebben a maga értékét. Innen magyarázható meg a magyar paraszt földszeretete.

A köszöntés közhasználatu formái ezek:

Adjon Isten jóreggelt! ... jónapot! ... jóestét! (Néhol hozzáteszik a *szerencsés* jelzőt).

A köszöntés fogadása: *Adjon az Isten, vagy adjon az Uristen mindnyájunknak!*

Ha a köszöntés a portán, avagy a szobában esik, a fogadó hozzáteszi: *Isten hozta nálunk! Tessék beljebb (v. előbb) kerülni!*

Az érkezőt így kínálják meg üléssel: *Üljön le nálunk! Vagy: Tessék leülni nálunk! Vagy: Tessék leülni a mi szerény hajlékunkban!* A fogadkozónak (szabódónak) bátorításul: *Tessék már, ne vigye el az álmunkat!*

A katolikusoknál az előbbi köszöntéseket Jézus nevének a dicsérete előzi meg, így: *Dicsértessék a Jézus Krisztus.* Néhol a fehérség meg a gyermekek, a nap bármely szakában, csak az utóbbi köszönnéssel üdvözlök a velük találkozókat. Ennek a köszöntésnek fogadása: *Mindörökké (v. mindörökkön) ámen!* Szokásos elkészítés a nap minden szakában: *Isten hozójuk! Viszonzása: Isten hírével járjon!*

Az esti elkészítés ez: *Adjon az Isten nyugodalmas jóéjszakát! Isten áldja meg mindnyájukat!* Viszonzása: *Adjon az Uristen mindnyájunknak! Áldja meg az Isten magát is v. kendet is!*

Ha a szobába lépő a családot étkezésnél találja, a rendes *Adjon Isten jónapot v. jóestét* után alkalmatlankodását ezzel a különös kérdő mondással menti: *Igaz-e, nem vagyok fattyúgyerek?! Azután a köszöntését így fejezi be: Isten áldja a kendtek ételét meg az emberét is!* [Vö. Családi kör!]

A gazda vagy az étkezők legidősebbje a köszöntést így fogadja: *Adjon az Uristen! Isten hozta nálunk! Jöjjön hozzánk ebédelni!* (vagy *vacsorálni!*) A hívásra az érkezett így felel: *Csak tessék, Isten áldásával!*

Ha az invitálás nem pusztán a szokásos külső tisztességből folyó, vagyis, ha csakugyan asztalhoz akarják ültetni az érkezőt, akkor a háziasszony is a gazda segítségére siet s így unszolja a rendesen szabadkozó vendéget: *Tessék már, ne vesse meg a főztömet!* Vagy: *Ne vesse meg a mi szegény ételünket!* Vagy: *Ne vesse meg szíves kínálásomat!*

Ha valamelyik szomszédasszony, vagy eladó lány látogat a házhoz, azt rendszerint kenyérral kínálják meg. A háziasszony viszi hozzá a kenyeret meg a kést e szavakkal: *Kóstolja (v. kóstold) a mi szegény kenyereinket!* Vagy: *Szeljen a mi szegény kenyereinkből!* A gyermeket így: *Nesze (vagy egyél), fiam, kakastejjel sült!*

A kínált vendég rendesen így szabadkozik: *Köszönöm szépen (vagy alásan), nem vagyok rá érdemes!* De azért a kínálást mégis csak elfogadja, s még egyszer így köszöni meg: *köszönöm szíves jóakarátját!* A különösen megtisztelt vendég kínálását így kezdik: *Ha meg nem sérténém ... Vagy: Ha meg nem bánthatnám ...*

Ha a portára vagy szobába érkező vendég idegen, így ismerteti meg magát: *N. N. a becsületես nevem, itt meg itt lakom.* — A fogadó a bemutatkozásra így válaszol: *Az Isten éltesse!* azután megmondja a maga nevét.

A mezőn foglalatoskodót kétféleképp is köszöntik, így: *Adjon Isten jónapot, jómunkát!* Ennek viszonzása: *Adjon Isten mindnyájunknak!*

A másik köszöntésforma: *Isten áldja meg a munkáját meg az emberét is!* Ennek fogadása: *Áldja meg az Isten magát (v. kendet) is!*

A munka közben pihenőt így köszöntik: *Adjon Isten jónapot, jó heverést!* Viszonzása: *Adjon Isten mindnyájunknak!*

Vendégség alkalmával ezelőtt a bor v. pálinka egy üvegben került az asztalra. Mellette egy kisebb cserépkupa vagy pohár. Az első kínálásnál a gazda a kupát vagy poharat színiig töltötte és így köszöntötte a legérdemesebb vendégére: *Isten éltesse!* — A köszöntött így válaszolt: *Isten áldja meg jó egészséggel!* Erre a gazda kiitta a kupát v. poharat. A köszöntött vendég egészségére kívánta: *Kedves egészségére v. kedves javára!* Azután a gazda teletöltötte a poharat s így kínálta oda első vendégének: *Becsülettel!* És így ment az ivás körül a vendégek során.

Félig tréfásan még ez a pohárköszöntés is járja: *Isten tőlünk!* Viszonzása: *Dicsértessék!*

A beteget így köszöntik: *Adjon Isten jónapot (estét), erőt s egészséget!* Fogadása: *Adjon Isten mindnyájunknak!*

A könnyebb beteget tréfásan így: *Könnyítse meg az Isten az ágya szalmáját!* Viszonzása: *A magáét (kendét) is!* Vagy: *Hasonlóképen kívánom!*

Halotti-torban a poharat így köszöntik egymásra: *Adjon az Isten az élőknek vigasztalást, erőt, egészséget; a megholtaknak örök nyugodalmat!* — Ennek viszonzása: *Úgy engedje a mindenható Isten!*

A szüretelőket így köszöntik: *Adjon az Isten jónapot, bő szüretet!* Tréfásan így: *Adjon Isten bő szüretet, szűk ülepet!* — Viszonzása: *Adjon Isten mindnyájunknak!*

A disznóperzselőt így köszöntik: *Adjon Isten jóreggelt! Kővér legyen a pecsenyéje!* A válasz: *Adjon Isten! Rézsi legyen benne!* Tréfásan: *Adjon Isten! Rézsi legyen a perzselőfában!*

Az elsorolt köszöntésformák komoly része meg a bemutatkozás az én magyar felfogásom szerint sokkal szebb, mint a németből átmajmolt *aláoszolgálja és van szerencsém*. Azért különösen a magyar tanítóembereknek mindent el kell követniök, hogy azok, mint nemzeti nyelvkincsek, a közhasználatba visszakerüljenek.

BORSODI LÁSZLÓ.

KI IS HÁT A LABANC?

I.

F. A.-t nem tudtam meggyőzni arról, hogy a *labanc* eredetileg *németet* jelentett. Cáfoló megjegyzéseimmel — úgymond — »egyesegyedül a Kurucz tábori dal alapján félreértett (?) szövegére« támaszkodtam.¹ »De miért szorítokozunk csak erre az egy nótára? Hisz vannak még mások is. . . »Ki volt a labancz az akkori kuruczok szemében? — Hallgassuk meg erre nézve az egykorú kuruczokat, amint az akkori költeményekben megnyilatkoznak.« (Ezek az idézetek F. A. szavai.)

¹ Szó fér ehhez, meg az állítólagos anakronizmushoz is; de ezúttal nem vetek rá ügyet.

Igaza van. Hallgassuk hát meg először is *Thököly hadi tanácsát* (1680—81.)¹

»*Thököly Imre úr voxa.* — Minket német császár mint hiv hűségére . . . (Igéri:) Hazánkból kiviszi *némötök* quártérját . . . (De) Engem ajánlással *német* nem szelidít, *Lépes beszédével* horogra nem kerít . . .«

»*Szepesi Pál voxa.* Csodálom, az *német* olyat ígér vissza, Melyet megállani *hiti is tartotta* . . . Nincs azért *németben* barátság s igazság, Nincs igaz szeretet, *nincs állhatatosság*; Minden barátsága csak *merő álnokság*, Hiti, s parolája: *hazugság s csalárdság*. Mostan *szükségéből* tesz ajánlásokat, Mert éröz másunnan szorongatásokat . . . *Török, német között vagyunk elepedve*; Egyik háziköröszt, *másik merő fene*; Ezzel mint kigyóval van kebelünk telve, — *Másik vérünkszopó telhetetlen* medve (így!). Török kegyelméből van oltalmunk s élünk: *Német-ajánlásból* van s volt *minden vesztiünk*» . . .

»*Harsányi György úr voxa:* — Azelőtt törökkel, *most némettel vívok, Hitit hogy megszegte*: ellene harcolok . . . Nem hiszek én azért az ördög fiának: *Hiti-csavarító kutya labanczának*; Mi haszon, ám hidjünk császár szavainak: Ezer a hazugság nyelvén szolgálainak!«

Ime: a vitás Tábori dalnak egész eszmemenetét megtaláljuk benne!

De ha talán ezt is 'alapjában félreértettem', itt egy másik tanúbizonyság:

»*Csinom Palkó.* (1705)² — Ne bánkódjék senki köztünk, Menjünk az alföldre: Megrontatik kezünk által Az *labancz* ereje! Szabad nekünk jó katonák Tisza-Duna közü, *Labanczságnak* mert nincs sohult Ottan semmi közü. Daru-lábú, szarka-orrú Nyomorult *németség*: Fut előttünk, — retteg tőlünk . . . Nyomorult nemzetség! . . . Fut a *tokos*,³ tüzes madzag⁴ Kihull a kezéből . . . Rajta Miska, rajta Az tüzes (tüzelő) *labanczon!* . . . Az *labanczság takarodjék Nemes országunkból*.

Az már csak nyilvánvaló, hogy itt idegen, *német* katonaságot kell a *labanczságon* értenünk.

Avagy halljuk a *Vak-Bottyánról való ének*-et: »Dicsértessék tőlünk magyarok Istene! . . . Magyar vitézeknek éles fegyverekkel *Nímet labanczokat* ő kevélségekkal, Prédáló ráczokat megrontád ezekkel -- Értünk fegyverkező magyar seregekkel.«

A *Régi várak* ugyancsak erről szólnak:

»Kassa tartván Eperjessel, Lócse lengyelekkel, Elpusztíták Tokaj várát tüzes fegyverekkel. Ezeket véghez vihették *labancz-németekkel*.« . . .

A *Bezerédi nótáját* (1707) végre kissé hosszasan szólaltassuk meg:

»Sárvár alatt sűrű berek a Csere: Leskelődő *labanczokkal* van tele: Sűrű berek, még sincs annyi levele — Mint a mennyi *lompos labancz* bújt bele . . . Héja-madár le-lecsap a fölyhőkbe . . . Lovas *labancz* ki-

¹ Thaly K.: Adalékok a Thököly- és Rákóczi kor irodalomtörténetéhez. Budapest. 1872. I.

² U. a. II. köt.

³ Tokos, totyakos = német. Thaly jegyzete.

⁴ Az akkoriban még helyel-közzel szokásos puska- (muskotér) kanócot érti. u. a.

kicsap az erdőből, Kuruczot lát: hertelenül megpördül, Törbe csalni úgy akarná — de nem gyün. Kuruczokat Bezerédi vezetí, Ki a kardját *német hússal* eteti, A csujtárját *német vérrel* festeti, — Tíz-húsz rácz ha reagyn, csak neveti . . . Bolond ésszel a rácz magát elhívé: Csak úgy árad a berekből kifelé . . . A *német is kiözönlik* rácz után . . . Bezerédi híres vitéz kapitány: Sarabolja-darabolja magyarán. Az *német is neki búsul* egyínhány . . . Bezerédi elvesztette az lovát . . . Az sok *labancz* mikoron rárohana: Bezerédi csak egyedül ott vala, Jó kardjával hármát-négyet suhinta — *Németekben tágosságot úgy csapa* . . . Több kurucz is hogy meglátja ezeket, Bátorodik, űzi mint az ebeket . . . Bezerédi maga űz egy sereget, Sárvar felé úgy hajtják a *németet* . . . Kél a szél, a fákat vígan legyinti: Kuruczokat a jó Isten segítí, — Országunkat . . . *Német ebtül valahára megmenti* . . .

Hogy *ki volt a labanc* az akkori kurucok szemében? — lám megmondták ők maguk. — *Mi volt hát a labanc?* A hogyan F. A. magyarázza a latin *labans* szót: »ingadozó hűségű, hitét változtató, megbízhatatlan, állhatatlan« (vagy — Szepesi Pál voxa szerint — hitét-csavarintó) »hajas-szomszíd« (parókás), »bécsi *német*« — *első sorban*; azután pedig »tokos«, lompos *német katona*; végre: *némethoz »hódult« magyar, labancpárti magyar.* V. ö. »Mebánja, *németté hogy lett* volt Rátkay« (Thaly: Irod. és műveltségört. tanulmányok: Abcedarium stb.).

TRENCSÉNY KÁROLY.

II. Válasz.

A fent idézett kuruc költemények csak annyit bizonyítanak, hogy azoknak szerzői egyaránt gyűlölték a németet és labancot; egyaránt álnoknak, hitszegőnek, haza ellenségének bélyegezték mind a kettőt. Hogy vegyest emlegetik, az igen természetes; hisz német is, labanc is vegyest volt a kurucok ellen harcoló császári ármádiában. Vegyest voltak benne német és labanc *v e z é r e k* is. Mert Heister, Steinville, Stahremberg Guidó és Miksa, Löffelholtz, Viard, Schlick mellett ott küzdöttek a császári sereg élén: Gróf Pálffy János vezénylő tábornok, Báró Ebergényi László, Gróf Koháry István, Gróf Forgách Simon tábornokok, Gróf Eszterházy Gáspár, József és Ferenc, Báró Pongrácz Gáspár, Lehoczky Márton császári ezredesek, Gróf Zichy György alezredes, Draskovics Ádám, Gróf Nádasdy, Gombos főtisztek, Papes Ádám, Dudás Márton, Köröskényi Dezső századosok stb. stb., — az ő labanc (többnyire könnyű lovas), Magyarországon toborzott ellenfélkelő csapataikkal.

Ha már előző cikkeimben annak bizonyítására, hogy a német meg a labanc két külön fogalom, hiába hivatkoztam volna az egykorú Cserei Mihálynak, Dálnoki Veres Gerzonnak, sőt magának a Kuruc tábori dalnak tanuságtételére: talán annyit mindenki el fog ismerni, hogy a kuruc-labanc világ eddigi legjobb ismerője mégis csak néhai Thaly Kálmán. Hivatkozom most az ő elismert tekintélyére. Sajnos, őt magát már nem kérdezhetjük: de fennmaradt munkái a felvett kérdésre teljesen megfelelnek.

Vegyük hát illő kegyelettel kezünkbe csak egy (legujabban meg-

jelent) munkáját: Ocskay Lászlója második kiadását. (Bp. 1905, I—II. kötet. Ebben találjuk a vitás kérdéseinkre vonatkozó következő helyeket:

A tiszabecsi átkelésről szólva (1703. év) »Ocskay és Borbély . . . bevették a sáncokat . . . s a németeket és labancokat a Tiszába szorították.« (1 : 25). — A zólyomi ütközdet után (1703): »A császárpártiak közt nagy volt a rémület. A labanc hadak töredékei s a német lovasság . . . Pozsony ágyúí alá menekültek«. (1 : 33). — 1707 március 31-én: »Stahremberg . . . kiindul Pozsonyból elszántan, harmadfélezer jól megrakott lovasával s vagy ezer ráccal és labanccal Lipótvár felé.« (Jegyzetben:) ». . . mintegy 2500 német lovas lehetett. Hogy pedig még rác és labanc könnyű lovasság is volt vele elő- és utóhadul, világosan kiténik a nagyszombati jezsuita-naplóból« (1 : 130). — [1707. novemberben: »Bercsényi . . . a 2000 válogatott német lovassal, 4 század rác- és 2 század labanccal Zsolna felé igyekvő Steinville tábornokot meglepte.« (1 : 147). — 1708 május 20-án: »Ocskay portája [portyázó csapata] Viardnak Beczkón levő egy lovas századát, -- mely a gr. Eszterházy új ezredéhez tartozott, tehát magyar labancokból álla --, 'serény hamarsággal konczolja', részint elfogja«. (1 : 184). — »Ocskay négy század új labanccal és ráccal a [nagyapolcsányi] hegyi vár alá megy« (1 : 305). — »A német és labanc századok, természetesen, külön-külön [!] két osztályt képeztek«. (1 : 380). — »Ocskay . . . németestől, labancostól meghátrált Vágújhely alól«. (1 : 378). — »Pálffy . . . száz dragonyost [németet] és kétszáz labancot fölvezényelt az elefánti zárdába.« (1 : 387). — »Ocskaynak császári ezrede . . . nem szaporodott fel később sem; ugyanis az ezutáni adatok . . . mindig csak 300 labanccal kóboroltatják ide s tova, és ha olykor többel jár: e többlet vele külön vezényelt német lovasokból, rácok- vagy Eszterházy József-féle labancokból áll« (1 : 360). — »Pongrácz labancái sem voltak megbízhatóbbak az Ocskay- és Thuróczy-féléknél« (II : 202). — »Ebergényi [labanc tábornok] . . . a szentpéteri sáncot megint megrakta helyőrséggel, és pedig nem csupán gyaloggal: hanem hatvan lovas németet és Ocskay három század labancát is beléhelyezte« (II : 243).

Ez tehát összesen 12 idézet a szóbanforgó munka 12 különböző helyéről. De mondjuk: téved Cserei; téved Dálnoki Veres Gerzson; — tévedhet Thaly Kálmán is, még pedig nem is egyszer, — hanem tizenkétyszer. De akkor vele együtt tévednek az egész kuruc korszak összes nevesebb szereplői is: egy sem tud arról, hogy a német meg a labanc voltaképp egyet jelentenek; sőt: nagyon világosan megkülönböztetik egyiket a másiktól.

Mert Thaly Kálmán példaszerűen lelkiismeretes gyűjtő buzgalomával említett művében százával közli szószerint, egészben vagy részben, a kuruc-labanc korszak főbb szereplőinek eredeti leveleit. Lássuk hát, mit mondanak ez egykorú hiteles, eredeti levelek a németről meg a labancról?

1. Báró Andrassy István kuruc tábornok ezt írja (1707 dec. 23): »a német egész erejével általjűtt . . . A lovassa három felé mondatik, ráczával, labanczával.« (1 : 154).

2. Gróf Pekry Lőrinc tábornok (1708 júl. 28): »látni az hadat egészben, amint lineában vagyon. A német csak könnyen lehet háromezer, a labanczán ráczczán kívül«. (1 : 232).

3. Iváncsay György kuruc százados (1709 szept. 22): »Tegnap ebédet evett Ocskay László Nagyszombatban az bíró házánál; volt vele 300 lovas *német* dragonyos; *labancz* katona mintegy 200-ig való«.

4. Ottlyk György, Rákóczy főudvarmestere (1709 okt. 2): »én praepediáltam Ocskaynak 700 *dragonyossal* [német nehéz lovasok] és 500 *labanczczal* Nyitrától egész Bajmóczig való kicsapását« (I : 381). — Ugyanaz, egy nappal utóbb írt levelében: »Ocskay . . . az német táborról 300 [német] dragonyossal és mellette tengődő circiter 200 *labanczczal* . . . feljött Vágmellyikire Újhelig.« ((I : 382). — Ugyancsak Ottlik György, két nappal utóbb (okt. 4): »A *német* volt 3000, *labanczokon* kívül.« (I : 387).

5. Báró Limprecht János kuruc ezredes (1700 szept. 4): »Ocskay meg akar próbálni bennünket . . . Ma virradtkor megmutatták magukat az *labancok* [Ocskay elpártolt ezrede], akik is oly közel jöttek, hogy az várból ágyugolyóbyssal lőttünk közükbe«. (I : 341).

6. Géczy Gábor kuruc ezredes (1709 aug. 19): »Midőn szeredi és sentei marhát elhajtottuk volna, öszvegyűlt nyitrai (lovas) *német*, *labancz* is Mocsonokra, úgy hogy *német* száztiz volt, *labancz* is százig való, Thuróczyval.« (II : 202).

7. Gróf Eszterházy Dániel kuruc tábornok (1709 szept. 7): »Ma is érkezett két rendbéli portám [portyázó csapat] az ellenség felől . . .; az egyik hozott három *lobonczot*, két *németet*, a másika négy szökött gránátost.« (2 : 231).

8. Paur Ferenc kuruc ezredes (1709. szept. 28): »Az elmúlt éjszakán marsomban hírt kaptam vala, hogy tegnap három zászlóval *labancz* érkezett légyen be Szent-Péteren levő hatvan lovas *némethoz*«. (2 : 244).

9. Ebeczky Tamás (kuruc) gácsi parancsnok (1709 augusztus 13): »Az ellenség lehet *magyarral* [Ocskay labancaival] együtt negyedfélezer.« (2 : 195.)

10. Gróf Bercsényi Miklós (1709 aug. 16): »A gácsi comendáns írja: 11 órától fogva 1 óráig enyelgett ott Ocskay 6 zászló *magyarral* [vagyis labanccal] és 3 compánia *némettel*«. (2 : 198).

Ime, így tanuskodnak az egykorú kuruc főtisztek; nem versben, hanem rideg, valóságos, hivatalos prózában. Ha Csereivel, Dálnokival, Thalyval együtt még ez a tíz egykorú kuruc főember is téved és egyikük sincs tisztában azzal, hogy kit mondjon németnek, kit labancnak: akkor lehet csak igaz, hogy a labanc voltaképp németet jelentett.

Különben pedig napnál világosabban bebizonyítottunk tarthatjuk, hogy:

1. *német* = imperiumbeli, Magyarországon kívül toborzott császári katona. (Legalább a fent előforduló vonatkozásokban.) Gyalog, vagy nehéz lovas ;

2. *labanc* = Magyarországon toborzott császári katona (általán a császár hűségén levő magyar). Többnyire könnyű lovas; portyázó, felderítő, kémlelő szolgálatot végez. A császári seregben külön ezredeket alkot, magyar (labanc) vezérek alatt;

3. semmi bizonyítékunk nincs arra, hogy a *labanc* eredetileg *németet* jelentett volna. Az egész Rákóczi-koron át, a felkelés, első esztendeje óta teljesen megállapodott a némettől különböző, sőt azzal egyenesen ellentétes jelentése. A Thököly-kor még nincs annyira felkutatva,

hogy e jelentés-különbségre ennyi bizonyítékunk lehessen; viszont a *német* és *labanc* szó régebbi egyértékűségére sincs semmi bizonyíték. Így hát megmaradhatunk a mellett, hogy a német azelőtt is csak német, a labanc azelőtt is csak labanc volt ('labanc', vagyis 'ingadozó, kétes hitű, áruló, köpönyegforgató magyar' jelentésben).

FEST ALADÁR.

ADATOK IRODALMI NYELVÜNK SZÓTÁRÁHOZ.

aholott: Hisz minden okos emberi társaságtól megfosztva, senkivel nem beszélve, a pusztán lakozik, aholott könyveivel, gondolataival és a néma természettel tölti idejét. (Beöthy-féle Kép. Irod. 2:29. Széchy K.)

akarnok: Nincs is meg benne az a keménység, mely az akarnokokat jellemzi, puha, mint a nemes érc. (B. H. 1905. X. 7, 2. —)

alkuvász: . . . egy fél évig alkuvásztam rá. (B. H. 1905. IV. 14, 3. Szemere Gy.)

ád: . . . majd együtt futottak s az asszony elől, mintha a kárhozatból menekülne áával. (B. H. 1905. IX. 26, 3. Malonyay D.)

áporog: Sokáig áporgott magában Miklós, míg csillapult bánata . . . (Váczy J.: Magy. irod. tört. 2:170.)

átszürekedik: reggelenként azonnal átszürekedtek (a napsugarak) az ablak üvegein . . . (B. H. 1905. VII. 26, 2. Havas I.)

bakog: Bakog Mada András, lóháton pedig, az országúton, a vásáros nép között . . . (B. H. 1905. IV. 14, 2. Szemere Gy.)

belecsikkant: Végre is belecsikkantottam a karomba: ébren vagyok-e? (B. H. 1905. III. 28, 3. Szemere Gy.)

bolondéria: Te is mindig az ilyen bolondériáktól várod a boldogulásodat. (B. H. 1905. IX. 30, 2. Szécsi F.)

böstörködés: Az elsőben elmondja a senatus előtt (63. nov. 8.) Catilina gonosz böstörködéseit. (Occioni O. A lat. irod. tört. Ford. dr. Kiss E. Olcsó Kvt. 1082—89, 237. 1.)

burjános: Mellette két *ejteles kártyúban* a burjános pálinka. (B. H. 1905. VIII. 9, 2. Malonyay D.)

bürgözdí: Bürgözdí beszéd ez. (P. H. 1905. IX. 10, 3. Tóth B.)

céljatudatos: mindez céljatudatos számítással . . . vezette a nemzet magához való édesgetésében . . . (Beöthy-féle Kép. Irod. 2:3. Széchy K.)

cigányozik: Nekem meg, hogy néha együtt mulatok vele, iszunk, cigányozunk, egy szavamra megtette. (B. H. 1905. VII. 28, 3. P. Ábrahám E.)

egyformásodás: Az egyformásodás kissé közelebb hozza egymáshoz az embereket, akik úgysis érdekeik nyomása alatt elég sokfelé húznak. (B. H. 1905. IX. 8, 1. Alfa.)

egyke: Inkább megfosztja magát a családi élet örömeitől . . . csak-hogy őseitől örökölt birtokát épségben, osztatlanul adhassa örök tulajdonul egyke gyermekének. (B. H. 1905. III. 23, 10.)

elcsábul: A legény elcsábul, a táncoló gyöngyélet megmámorosította (B. H. 1905. VI. 15, 1.)

elevendi: Előkelő és szeretetreméltó, nyájas és elevendi, ki az élet örömeit lobbanó szívvel fogadja. (Beöthy-féle Kép. Irod. 2: 39. Széchy K.)
elmimel: A maga dolgát ugyan öreg furfanggal úgy elmimelte, hogy alig volt látszatja. (B. H. 1905. VII. 28, 2. P. Ábrahám E.)

előhozakszik: ... és az öreg, aki a régi dolgokról hozakszik elő, ül a karosszékben. (P. H. 1905. IX. 13, 1. Homok. — A *veszezszik*, *mosakszik*-félék analógiájára.)

elványad: Szerencsés ösztönnel a népihez fordulnak, mert minden költészet, mikor elványad, a nép szellemétől újhodik meg. (Beöthy-féle Kép. Irod. 2: 13. Széchy K.)

énség: A szabad akarat tagadása annyi, mint énségemnek tagadása. (Beöthy: Széppr. 2: 296.)

epepárna: — ott pihen epepárnákon valami alaktalan önelégületlenség — (B. H. 1905. IX. 28, 1. Dubioza.)

essent: ismét. S mű essent neki, essent s essent. (B. H. 1905. VII. 27, 3. Malonyay D.)

eszkamóta: Aztán kereste a kibontakozást a törvények eszkamótájából. (B. H. 1905. IV. 14, 3. Szemere Gy.)

életős: Csak rátekintett a betegre s egyszerűbe megmondta, életős lesz-e? ... (B. H. 1905. VIII. 9, 2. Malonyay D.)

facsaros: Facsaros szent igaz, hogy kicsit hamar természet volt a Mózsésben. (B. H. 1905. IX. 26, 2. Malonyay D.)

fiók: és kereskedést csinálván a méltóságból és minden emberi érzésből ... némelyek e *fiók-zsarnok* ékesszólók közül igen hatalmasakká lettek. [Occioni: Lat. irod. tört. 279. l., ford. Kiss E. — Napjaink sűrű pol. válsága a fiók-kal való összetételnek egy újabb alakját hozta létre: a *fiók-válság*ot. (B. H. 1905. IX. 13, 3.)]

gágározás: Alkonyatfelé hangos gágározással tipegnek befelé a mezőről a ludak. (P. H. 1905. IX. 13, 1. Homok.)

gurdinyoz: Gurdinyozott; cséplés idején egy lóval, talyigával vizet hordott a gépnek s más ilyesmit csinált. (B. H. 1905. VII. 28, 2. P. Ábrahám E.)

hajcécó: És mindenesetre módja lesz a közvéleménynek ellenőrizni, hogy vajjon a miniszterelnök nyilatkozatai igazolják-e azt a rendkívüli hajcécót, amellyel az ellenzéki túlzók azokra válaszolnak. (B. N. 1904. XI. 1, 2.)

hangoskodik: Hanem annál jobban hangoskodott. (B. H. 1905. VII. 28, 2. P. Ábrahám E.)

huppogva: Mamácska azt mondta, felelt a leányka mindig huppogva még, hogy mult vasárnapon ... (B. H. 1905. XII. 8, 3. Szemere Gy.)

hüteness: Kiszállott a *dulló* és a hüteness. (B. H. 1905. IX. 26, 2. Malonyay D.)

jeszke: már a csillogó fegyver rettentí a jeszke lovakat és a lovasok arcát. (Dávid I. Horat. ford. Lat. és gör. class. 17. sz., 71. l. — Az eredben: *Iam fulgor armorum fugaces terret equos equitumque vultus.*)

kacor: Az lett, hogy mónár Balázs Mózsés, miközben balkezével kacorját húzta elé, jobbkezével egyenest siklódi Lázár Emrus képibe hajította a *porcióst*. (B. H. 1905. IX. 26, 3. Malonyay D.)

kajfosan: Az öregebbek körei elvetik a tanulságnélküli költeménye-

ket, s a csak komoly (oktató) költemények mellett kajfosan mennek el az ifjabb lovagok. (Boros G. Horat. ford. Római Remekírók³, 31. köt. 121. l.)

kajtat: Az embert becítálják a törvényre vagy tiszser, ki-bevallatják, tanukat kajtatnak föl ellene . . . (B. H. 1905. IV. 14, 2. Szemere Gy.)

kajtárkodik: Egy délelőtt ilyen tavaszi lesből farkas-éhesen hazatérve, egyenesen a konyhának tartott, hogy szokás szerint a készülő ebédből valamit elkajtárkodjon. (B. H. 1905. IV. 18, 2.)

kapari: De bizonyosan nem potyára eszelte ki a vén zsupori. Igen kapari ember. (B. H. 1905. IX. 6, 1. P. Ábrahám E.)

kikompenál: Hosszú a tél, az idén majd kikompenál magának valami illedelmes sirkövet. (B. H. 1905. IX. 26, 2. Malonyay D.)

köllemezett: Duhaj huszárlegények . . . boros palackokkal a kezükben, víg muzsikaszó mellett járták végtől véges-végig az utcákat és köllemeztették a katona életet. (B. H. 1905. VI. 15, 1.)

kölyök: Azt hiszem, gazduram, nagyon kölyök még az idő. (Óbuda-Újlak, 1905. IV. 8, 4.)

GALAMBOS DEZSŐ.

beigér: A nép millióiból fogja kipréselni [a kormány] . . . mindazokat a szolgáltatmányokat, amelyeket a kiegyezésben Ausztriának beigért. (A Polgár 1907. X. 19. vezércikk.)

dühbe gurul: D. dühbe gurult és méltán. (Borssz. J. 1907. VII. 21.)

elgurigázni: már vége volt minden reménységnek s kint a cselédség már kezdte elgurigázni gazdáitól a felelősséget. (Rovás, Az Ujs. 1907. X. 6.)

eliskol: Fölkapkodták a biciklit s úgy eliskoltak, hogy öles sugarakat hányt a sárvíz a kerekük nyomán. (Gárdonyi, Új Idők 1907. VII. 21. [vö. Nyr. 37:266 *iskol*].)

eltruccan: Erre a kérdésre maga a kérdező is eltruccant. (Gárdonyi, uo.)

felgazdagodott: A kiszemelt második asszony egy felgazdagodott pallérnak az egyetlen leánya volt. (PH. 1908. XII. 17.)

fitakos: — Mondtuk már: egy orgonát mindegyikünknek! — kiálltotta vígan a fitakos. — Minek uzsonnázzunk, — mondja az asztalfőn ülő zsoke-sapkás, fitakos orru, kefehaju szöke legény. (Gárdonyi, Új Idők 1907. VII. 21.)

harsadó: Egy fekete hajú teremtés! . . . Soha ne feledd: az élet, maga a harsadó élet. (Malonyay, BH. 1907. X. 13.)

hasmánt: Hasmánt rugtattak [a biciklisek] az egyetlen hajlék felé. (Gárdonyi, Új Idők 1907. VII. 21.)

iklat: Három biciklis iklatott az egyetlen házikó felé. (Ua., uo.)

kakaskodás: A szerbek kakaskodása még nem is volt a legjobb vicc. (Esti Ujs. 1908. X. 19.)

megebújik: Ami a tyúkot és csirkét illetné, annak pedig épen kívánatos, hogy járjon és keljen a földeken és megebújjon itt-amott. (Tömörkény, PH. 1907. X. 6. tárcsa.)

megehül: De nem sok idő múlva egyre nagyobb fáradtságot érzett s igen megehült és megszomjazott. (Az Ujs. 1909. I. 2. tárcsa.)

megroggyan: A térde meg akart roggyni. (Szini Gy., Az Ujs. 1907. X. 26. tárcsa.)

munkanélkülieskedik: Hozzá még itt nem is munkanélkülieskednek. (Népszava, 1907. XI. 16.)

nekireccsenés: Ezt a szót a képviselőház második alelnöke mondotta . . egy mérges nekireccsenésében . . (Esti Ujs. 1907. XII. 13.)

nevetkérez: A kapu előtt még nevetkéreznek, bucsuzkodnak egy pilanatra. (Az Ujs. 1908. XII. 18.)

Petőfista (= a Petőfi Társ. tagja): Petőfistának megválasztottak s erre büszke vagyok. (Az Ujs. 1908. XII. 20, 8.)

rést lőni: Pár év óta alacsony »félemeletek« s ugynevezett »padlás-szobák« révén sikerült azután eme káros szabályrendeletbe részt lőni. (PH. 1907. X. 6.)

szabadonc: Jobbról keresztényszociálisták, szerzetes tanárok, kánokok és egy püspök: P., a klerikális szabadonc. (Quintus, Az Ujs. 1907. X. 6.)

számadat: Számadatokkal igyekezett illusztrálni, hogy a kiegyezés jobb a hírénél. (A Polgár 1907. X. 19. vezércikk.)

szemetes (fn.): Aztán, majd ha a szemetes csöngetése ki fogja zavarni álmodozásából . . (Ambrus Z., Az Ujs. 1907. X. 6. tárcsa.)

szeszereg: Jó, jó, — szeszereg V., — de hát az üzlet? (Várad A., Ország-Világ 1907. VII. 21.)

szétmarcangoltság: Soha sem láttam Magyarország belső szétmarcangoltságát olyan fájdalmas valósággal magam előtt. (Quintus, Az Ujs. 1907. X. 6.)

tarajzik: A nyomukban magasra tarajzó port oldalt söpörte el a vihar fuvallata. (Gárdonyi, Uj Idők 1907. VII. 21.)

társaságosdi: Ez a társaságosdi voltaképen nevetséges. (Az Ujs. 1908. XII. 20, 8.)

társascég: Az ő társascégük szállította a színházaknak a legvigabb . . operettszövegeket. (Ambrus Z., Az Ujs. 1907. X. 6. tárcsa.)

terü: . . két titokzatos társzékér is döcögött a palota kapuja elé, melyeknek misztikus terűjét feltűnő óvatossággal szinte besikkasztották a minisztérium pincéjébe. (Borssz. J. 1907. VII. 21.) — S megint dalolva haladnak a nehéz terűvel tova. (BH. 1908. XI. 7.)

többkiadás: A százhárom millió költségvetési többkiadást minden egyes tárcának fokozott igénye . . okozta. (Esti Ujs. 1907. X. 1. vezércikk.)

tömpöly: Az egekből hullunk alá az emberi gyarlóság legposhadtabb tömpölyébe. (Keszler, Az Ujs. 1907. X. 6.)

valamintéségesen: Átkozott legyen, aki . . nem hinne A. szent Adalbertus csalhatatlanságában, valamintéségesen D . . . csudatévő erejében. (Borssz. J. 1907. VII. 18.)

villó: Zöldben villó jánosbogárkákat eregetett a teste mezítelen bársonyára. (Pap Mariska, Az Ujs. 1907. X. 26. tárcsa.)

zuborog: Pedig már akkor zuborogva verte az ablakot a zápor. (Gárdonyi, Uj Idők 1907. VII. 21.)

PROHÁSZKA JÁNOS.

ISMERTETÉSEK.

Finnugor nyelvtudomány.

(*Szinnyei József dr.* két új könyve: *Magyar nyelvhasználtás*, 4. javított és bővített kiadás. Budapest, 1909. Hornyánszky Viktor kiadása. Ára 8 kor. — *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*, Leipzig, 1910. Sammlung Göschen. Nr. 463. — Ára 80 pfennig = 96 fillér.)

Tizenhárom éve annak, hogy a Nyrben megjelent az első ismertetés Szinnyei Magyar Nyelvhasználtásáról néhai való Halász Ignác tollából. Negyedik kiadása került ki most a sajtó alól ennek a derék könyvnek, teljesen megváltozva külső alakjában és óriásit belső tartalmában, híven visszatükrözve a finnugor nyelvtudomány folytonos, nagyméretű haladását.

Az új kiadás azonban nem egyedül jelent meg. Egy kis olajzöld színű, vázontáblás könyvecske kíséretében, abban a vállalatban, melyet mindenki ismer, aki a tudomány bármely ága iránt érdeklődik. A németek Tudományos Zsebkönyvtára ez, a világhírű Sammlung Göschen, amely mintaszerű kompendiumokban — legelső tudósok tollából — magában foglalja az egyes tudományzakok földolgozását.

Ez a kis könyv természetesen első sorban külföldi tudósok számára készült. Mert már vannak közöttük elegen, akik érdeklődnek a magyar nyelv, s a finnugor nyelvtudomány iránt. Van köztük néhány olyan is, aki megtanulta — tisztára tudományos szempontból — nyelvünket, sokkalta nagyobb azonban azoknak a száma, akik nem tudnak magyarul, de szeretnék legalább a magyar és a finnugor nyelvtudomány eredményeit megismerni. Ezeknek szánta Simonyi Ungarische Sprache-ját, s most Szinnyei áll azok sorába, akik a külföldnek be akarják mutatni szakadatlan munkánk főbb eredményeit.

De nemcsak ebből a szempontból tartozunk elismeréssel ezért a könyvért szerzője iránt, hanem azért is, mert ez a mű kitünő foglalata az egész finnugor nyelvészetnek, amely már oly hatalmas lendületet vett, hogy igazán égető szükség volt egy ilyen világos áttekintést nyújtó munkára.

Igaz, hogy Szinnyei Magyar Nyelvhasználtása is ezt a célt szolgálta, de ez első sorban egyetemi hallgatói számára készült vezérfonal, s annyira vázlatos, hogy nem egy helyen homályos marad, különösen ott, ahol a szerző egy-egy újabb, részletesebben még ki nem fejtette elméletét adja.

De más tekintetben is kiegészítője a *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft* a Magyar Nyelvhasználtás-nak. Ez utóbbi tulajdonképpen magyar hangtan és alaktan finnugor alapon. A fgr. nyelveket tehát csak annyiban vonja vizsgálatai körébe, amennyiben a magyar nyelv egyes jelenségeit magyarázzák. A német munka ellenben már valódi értelemben vett finnugor összehasonlító nyelvtan, mely kiterjeszkedik az összes fgr. nyelvekre, amint az egyik nyelv valamely jelenségével egy másik nyelv megfelelő jelensége kapcsolatba hozható.

Ha rágondolunk, hogy mekkorát fejlődött a fgr. nyelvtudomány a halhatatlan emlékéü Budenz József óta, akkor tudjuk csak igazán méltányolni Szinnyei két művét. Tudjuk, valóságos expedíciók jártak s járnak még

ma is a mi rokon népeinknél. Csak a legkiválóbbakat említve, Budenz után járt kint Munkácsi és Kannisto a voguloknál; Pápay és Karjalainen az osztjákoknál; Wichmann a zürjéneknél, votjákoknál, cseremiszeknél; Paasonen a mordvinoknál, cseremiszeknél, osztjákoknál; Wiklund, Nielsen, Äimä a lappoknál, nem is említve Genetset, Porkkát, Ramstedtet, Lytkint, Munkácsi votják utját, kiknek tudományos működése majd mind azóta vette kezdetét, vagy legalább is azóta jutott tetőpontjára. A finnugor nyelv-tudósok kutatásai ma már valóságos könyvtárt tesznek. Sejtjük most már talán, mekkora munka ennek a hatalmas irodalomnak csak az eredményeit is összefoglalni. De Szinnyei nem elégedett meg ezzel: kritikai eljárása az eredetiség színével vonja be az átvett anyagot is, s nem egy helyen találkozzunk a saját újabb kutatásaival, gondolataival, melyek csirái egy-egy későbbi, részletesebb kifejtésre váró tanulmánynak.

De térjünk át most már magukra a munkákra, melyek közül főleg a német munkát tartjuk szemünk előtt, mivel ez úgyszólván magában foglalja nagyrészt a másikat.

A tíz-lapos bevezetés a rokon népekről ad rövid, ügyes tájékoztatót. Tömör előadásban ismerteti a fgr. népek lakóhelyét, életviszonyait, a lakosság számát, a nyelvjárások fölosztását. Még a magyar nyelvjárásoknak, nyelvtörténetnek, idegen befolyásoknak, a nyelvújításnak és az irodalmi nyelv kialakulásának áttekintése is meg van e részben, ami nagyon becses az idegen tudósokra nézve. Fölhívja alkalmas helyen Szinnyei a germánisták és szlávisták figyelmét a finn és lapp nyelvben lévő ősgermán és ősszláv jövevényszavakra, melyek a germán és szláv nyelvtudományra nézve igen nagy fontosságúak.

Itt fejti ki Szinnyei először véleményét a fgr. nyelvek rokonsági viszonyaira nézve. Nem egyes nyelvi jelenségek alapján, mint pl. Budenz tette, hanem az egész nyelv szerkezete alapján s ezt az elméletet el kell fogadnia mindenkinek, aki ismeri az összes rokon nyelveket. — A mai fgr. nyelvek a finnugor népek többszörös szakadása folytán keletkeztek. Először a nyelvközösségből az ugorok váltak ki; közülük azután a magyarság szakadt ki, a vogul és osztják csak sokkal későbbben vált el egymástól. A másik nyelvközösséget először a permi népek, a mai votjákok és zürjének elődei hagyták oda, akik legfőleg a VIII. és IX. században szakadtak el egymástól. Később azután a cseremiszek, majd a mordvinok, végre a finnek és a lappok lettek külön népek és fejlesztettek külön nyelvet. — Az ősfinnugorok lakóhelye némely tudós szerint Oroszország délkeleti részében volt; mások ellenben az Uralhegység középső tájára és pedig főleg az európai oldalra teszik. — Már az őshazában érintkeztek árja népekkel, ezt számos jövevényszó bizonyítja. Sőt egyik-másik szóegyeztetés alapján némely tudós szerint ősrokonság is lehetett a finnugor-szamojéd és árja népek között, s ezt némely nyelvtani egyezés is megengedi. Meg is említi Szinnyei a legfontosabb ide vágó példákat, ezek bizonyára szintén föl fogják kelteni az indogermánisták érdeklődését.¹

¹ Az úgynevezett urál-altaji nyelvrokonságot ellenben nem ismeri el Szinnyei bebizonyítottan.

Ez érdekes bevezetés után következik az összehasonlító hang- és alaktan.

Tudjuk, milyen forradalmat idézett elő a finnugor nyelvtudományban Setälä fokváltakozási elmélete.¹ Ezt kellett bevinnie Szinnyei-nek a Magyar Nyelvhasznításba és német munkájába. Egyelőre azonban még csak a mássalhangzók története közeledik a tisztázódás felé, a magánhangzókra nézve bizony a kezdet kezdetén vagyunk. Csak annyit tudunk, hogy a fgr. vokalizmus történetében is nagy szerepe volt a fokváltakozásnak, mutatja maga a magyar nyelv is.

Legérdekesebb része Szinnyei könyveinek az alaktan. Minduntalan találkozunk e részben új meg új gondolatokkal. A szótó és szám rövid tárgyalása után a névszókról szóló rész kezdődik. Tájékoztat bennünket a szerző, persze csak röviden, a legfontosabb mondatbeli viszonyoknak a fgr. nyelvekben előforduló kifejezőmódjáról, a többes és kettős szám jeleiről, s ezek után áttér a névragozásra.

Kétféle névragot különböztet meg Szinnyei: elsölegest (*primär*) és másodlagost (*sekundär*). Az elsöleges névragok egy mássalhangzóból s egy rákövetkező magánhangzóból állanak. Ilyen a lokativusi *-n* (pl. magy. *fá-n*), az ablativusi *-t* ~ *-ð* (= magy. *-l*; pl. *alól, hazól*), a lativusi *-k* ~ *-γ* (= magy. *-á, -é*; pl. *al-á, mell-é*),² az *m* ~ *β* tárgyrag (az utóbbinak a magyarban semmi nyoma, pedig a vogulban is megvan). Ezeknek már a fgr. alapnyelvben is meg kellett lenniök. Az ugor (magy. vog. osztják) nyelvekben nem volt meg Szinnyei szerint a genitivusi *-n* rag (melynek egyedül nem volt tövégi magánhangzója), továbbá a lativusi *-s = z*, s egy szintén lat. *-ñ* rag, valamint a csupán a lappban és finnben előforduló *-jn* rag; ellenben: csakis az ugor nyelvek birtoka a lokativus *-t* ragja (pl. *e hely-t, Kolozsvár-t*).

Az *-s* rag azonban valószínűleg megvolt az ugor nyelvekben is, amint már Budenz is sejtette (UA. 386.). Kétségtelenül lativusok ezek az osztják alakok: *kütis* 'kétfelé' Pápay, NyK. 36:351. *kät pelgis* ua. 37:127. *älhis* 'előre' 37:69. *χozanis* 'félre' 37:189. — Valószínűnek tartom, hogy ezekben a vogul módhatározókban is ez a lat. rag van: É. *täkis* 'erösen' (*täk*); *pēlpis* 'gyorsan' (*pēlp*) Munkácsi, Vog. Nyelvjárások 25. K. *säräs* 'igazán' (*sär*) 26.³ Előfordul helyhatározóként is, de ablativusi szerepben világtáját jelentő szókon, melyeknél nagyon gyakori az irányváltozás: K. *jitaras* 'észak felől', *k'otalaras* 'dél felől' uo. (Vö. a magyarban: *kéztől, lábtól áll*). — Azt hiszem továbbá, hogy a ragnak eredeti alakja *-ks*, s a finn és mordvin translativus, meg a finn *luoksi* '-hoz', *täksi* 'mögé' féle határozósók őrizték meg az eredeti alakot. Nincs arra szükség, hogy ezekben a *-k* és *-s* ragok kombinációját lássuk. A *-ks*-nek a szóvégén *s*-re fejlődése hangtörvény szerint való. (Budenz is ezen a nézeten van UA. 377.)

¹ Röviden ismertette Simonyi, Nyr. 29:241—5. A magyarra vonatkozó újabb ilyen irányú kutatásokról én írtam a Nyr. múlt decemberi számában (38:443—451.)

² Setälä véleménye ellenére is (Festschrift til prof. Vilh. Thomsen 239.) ide tartozik a mordvin prolativusi *-ga, -g'ä, -va, -ja* rag is.

³ A vogulban közönséges a lativussal kifejezett módhatározó. (L. A vogul határozók c. munkámban, NyF. 25:49.)

A másik lativusi rag hangalakját illetőleg csak az bizonyos, hogy orrhang volt. Szinnyei azért vesz föl *-ń-et*, hogy a lapp *-i-t* és *-n-et* összeegyeztethesse. A két rag összetartozása azonban kétes; fgr. rag tehát inkább jésítetlen *-n*, mint *-ń*. Csupán a zürjén-votjákban fordul elő *-ń-el*, s még a votjákban is *-n-el* váltakozva. — Azt hiszem ennek a ragnak is van megfelelője a vogulban és az osztjákban. A vogulban nagyon közönséges rag a lativusi *-nə*, *-n*. T. *nā*. A tövégi redukált hangban bajos a másik lativusi ragot, a *γ-t* (É. *-ġ'*, KL. *-ä*, AL. *-a*, *-ä*, K. *-äġ'*, *-äġ*, *-i*, P. *-äġ*, T. *-u*) keresni, — mint Fuchs tette (KSz. 8 : 326) — mert ez esetben a tavadai nyelvírásban *-u* állana a redukált hang helyén. A tavadai vogulban azonban *-nā* a rag, éppúgy, mint a lokativusi *-tā*, ahol nem vesszük jelentős elemnek a tövégi vokálist. Véleményem szerint ezt az *-n* lativusi ragot föltétlen ide kell vennünk, s el kell szakítanunk az ablativusi *-nāl*, *-nəl* és az instrumentális (eredetileg lokativusi) *-nāt*, *-nət* ragtól. Kétségtlenül azonos még vele az osztják *-nā* lativusi rag, melynek véghangzója valószínűleg a másik lativus hatása alatt lett ilyen színezetű.

A komitativus-instrumentális *-in*-ben kétségtelenül a lokativus *-n*-nek kell rejlenie (amint pl. a votjákban és az osztjákban is lokativus rag ennek a jelölője); az *ine*-ben Simonyi a finn *-ise*, *-inen* melléknévképzőt látja (I. Magy. Névragozás 63 = Nyr. 15 : 441). (L. erre nézve: Setälä, SUS. Aik. 3 : 133—138.)

Másodlagos névrágok azok, melyekben vagy valami képzőhöz járul a tkpeni határozórag, vagy két egyszerű névrág egyesül bennük, vagy pedig, amelyek névutókból keletkeztek.

Ilyenek pl. az *-l* képzővel alakult, külviszonyt kifejező ragok a finn, cseremisiz, zürj., votják nyelvben, továbbá a lappban, ha nem is oly általánosan elterjedve. Pl. *ärjē-le-n* 'délen', *ärjē-l-t* 'délről', *ärjē-l-i* 'délre'; *lullē-le-n* 'keleten', *lullē-l-t* 'keletről', *lullē-l-i* 'keletre'; *pad'd'ē-lē-n* 'fönt', *pad'd'ē-l-t*, *pajē-l-t* 'föülről, fölüll', *pad'd'ē-l-i* 'föle' (Halász, Rövid Pite-lappmarki nyt. 17.) — A cseremisizben nyoma van annak, hogy a *-kə* lativusi rag is előfordult ilyformán, de ma már csak igenévi szerkezetekben használatos; pl. *tolmākə* 'amikor jön' (*əzə tolmākə manə* 'ha bátyád jön, mondd' Ramstedt. SUS. Aik. XVII. 193.). Itt nyilván *l* volt a *-k* előtt, mert különben *γ*-nek kellene állni magánhangzók között. (Vö. *βalkə* és *βakə* '-ra' Ramst. 18.)

Két rag összetételei a magyar *-nott*, *-nett*, *-nitt* és *-nól*, *-nöl* ragok, melyeknek a vogulban, illetve az osztjákban is van másuk. Nem tekinthetjük ezeket névutóból származott ragoknak, mint Fokos gondolja (Nyr. 36 : 22.), már azért sem, mivel önállóan, személyragozva nem fordulnak elő. Alig van tehát közük a *-nāl*, *-nəl* raghoz.

Szintén két egyszerű ragból alakultnak tartja Szinnyei az ugor nyelveken kívül az egész nyelvrokonságban előforduló belviszonyragokat, melyeket eddig névutói eredetűnek gondoltak (t. i. a finn *sīsə* 'belső, belső rész' alapszóból származott névutókból keletkezettnek).¹ Szinnyei szerint e ragok első részében az *-s* lativusi elem rejlik; ehhez először pleonasztiku-

¹ A magyar *-ban*, *ben*, *-ba*, *be*, *-ból*, *ből* is a *bél* (< **bél*) belső jelentésű szó ragos alakjai (vö. *belé-m*, *bel-öl-em*).

san hozzájárult az *-n* lativus rag, majd mikor az *s*-et tekintették a belviszony kifejezőjének, a többi egyszerű rag is hozzájárult ehhez a tőhöz.

Nagyon érdekes föltevés ez, de azt hiszem, meg kell maradnunk a régi elmélet mellett. Ha nem is fogadjuk el, hogy a finn lativus eredeti alakja *-ks* volt, a lapp nyelv egyéb bizonyítékot is ad erre nézve. A jemtlandi svéd-lapp nyelvjárásban csakugyan van egy, nem túlságos gyakran előforduló *-san* rag, mely az *-s* és *-n* lativus összetétele. Az inessivus és elativus azonban a *-sne*, *-šte* alakon kívül *-šne*, *-šte* formában is megvan egyes jemtlandi lapp nyelvjárásokban (NyK. 31 : 141) éppenúgy, mint a *sisnē* 'bent, -ban, -ben', *sistē* 'belülről, -ból, -ből' névutó *šisnē* és *šistē* alakban; a *-san* rag *s*-e ellenben sosem váltakozik *-š*-sel (vö. a névutó lativusi alakját *sīise* és *šīise*, tehát csak az első *s* váltakozik *-š*-sel. NyK. 31 : 150.)¹ Ezek a belviszonyt kifejező ragok tehát névutói eredetűek, mint a következő szakaszban tárgyalt magyar u. n. testes ragok.

A jelzőként álló melléknév és a fokozás után a névszóképzés nagy fejezete következik. Ez a rész természetesen majdnem teljesen megegyezik a MNyh. megfelelő részével, úgy hogy következő megjegyzéseink arra is szólnak.

A $p \sim \beta$ deverbális névszóképzőnél (magy. *-ó*, *-ő*; pl. *járó*, *élő*, de vö. *eleven*) szintén meg lehet említeni a cseremis tagadó ragozásban előforduló *-p* képzős igenevet, nemcsak a praesens-tő tárgyalásakor (141.) Így azután a lapon és zürjénen kívül mindenütt kimutatható ez a képző.

A kicsinyítő képzők közé néhány új adat került. Így a fgr. *-kš* képző előkerült a zürjénből (*kjrs* 'kéreg, héj'; alapszava megvan: a finn *kuori* 'kéreg, héj', osztj. *zarā* 'nyirfa külső kérge alatti zöld héj'; vö. még a magy. *hárs* szót). — A fgr. *-ń*-nek közli Szinnyeai a cser. megfelelőjét is a *lepēne*, *lepēna* 'lepke' (< *lapa* u. a.) szóban. Megvan még ezekben is: *šaryēna* 'tetüserke' (vö. mordv. *šark'o*, *šark'ā*, votj. *šerāl* u. a. Paasonen nem tartja török jövevényszónak, *Fu. s-laute* 37.); *pāne* 'kölyökkutya' (= *pāne* + *iŋa* 'állat fia'; alapszava *pi* 'kutya').

A denominális *-ŋ* képző rejlik kétségkívül a cser. *-an*, *-än* melléknévképzőben, ha bajos is $\eta > n$ hangváltozást kimutatni a cseremisben.² Lehet utóvégre valami analogikus hatásra is gondolni. Ezzel az *-an*, *-än* melléknévképzővel nyilván összefügg az *-aŋ*, *-äŋ* denominális igeképző (pl. *ü* 'vaj': *üan* 'vajás': *üaŋeš* 'vajás lesz'; *βür* 'vér': *βüran* 'véres': *βüraŋeš* 'véres lesz'; *βot* 'viz': *βoädn* 'vizes': *βoäŋgäš* 'vizes lesz'). Valószínűnek tartom, hogy ezek a bennható igék tartották meg a képző eredeti alakját, tulajdonképpeni igeképző nincs is bennük. A cseremisben számos példa van arra, hogy ilyen jelentésű ige származik a melléknévből minden képző nélkül. (Pl. *ĵakšärŋä* 'vörös': *ĵakšärŋäš* 'el-

¹ A ragnak megvan a cseremisben is ablativusi alakja, de csak névmási tőből: *kā-šēts* 'honnán' Ramstedt 64. *tšēts* 'innen' Ramst. 201. *tšēc* ua. Genetz, SUS. Aik. 13 : 74. *tšētsən* 'onnan' Ramst. 146. *tužeč* Porkka, SUS. Aik. 7 : 21. *tužečan* 21.

² Egy szóban mégis megvan: kP. *mer'an*, *meran*, kCar. *mera.ŋ* ~ nyK. *mo'ren* 'nyúl'.

pirul'; *kuštā-lyā* 'könnyű': *kuštālyāš* 'megkönnyebbül'; *kā'tšā* 'keserű': *kaš'aš* 'megkeseredik'; *liβā* 'meleg': *liβāš* 'langyos lesz').

A névszók fejezetét a számnevek és névmások, továbbá a birtokos személyragozás áttekintése fejezi be.

Az igékről szóló részre már alig van megjegyzésünk, mivel ez a fejezet nem igen változott a MNyh. utolsó kiadása óta, mindössze abban, hogy a fokváltakozást itt is szemlélteti Szinnyei az egyes képzők fgr. alakjainak megállapításánál.

Valószínűleg a fgr. *-šk ~ -žk* (magy. *s*; pl. *tapos, rakos*) gyakorító képző van meg a cser. *št*-ben (második eleme a fgr. *-n't ~ -nd*); pl. *ja'dam* 'kérdesz': *ja'daštam* 'kérdőzködik'; *kolam* 'hall': *kolāšteš* 'hallgatódzik, engedelmeskedik'. -- A képző első része magában is előfordul egy egytagú ige: *pum* 'ad': *pukšem* 'etet, enni ad' (a jelentésfejlődésre nézve vö. mordv. *andāms, andoms* ua. *~* magy. *ad*).

A *-k* mozzanatos képzőnek ellenben alig van megfelelője a cser.-ben. A *-kal* képző valószínűleg török eredetű (vö. tat. *üter* 'ül': *üterjala* 'üldögél'; *ēč* 'iszik': *ēčkälä* 'iddogál' Pröhle, NyK. 38: 78.). A *šārkedāš* 'szúr' (< *šāraš* 'mozsárban tör; szúr') csak analógiás alakulás lehet; a *-kal* képzőben levő *-al* elemet a nyelvérzék u. i. azonosította az *-al* gyakorító képzővel, s ezt egyszerűen felcserélte ebben a szóban az *-ed* szintén gyakorító képzővel.

A cser. *kolokšo* 'halott', *ilikša* 'élő', *purukšo* 'teremtő' (Reguly adatai), továbbá *jūkša* 'ittas' (Ramstedt) igenevekben a *k* nem külön igeképző, hanem névszóképzőhöz tartozik, amely csak a régi följegyzésekben maradt fent, s ebben az egy hegyicseremis adatban, mivel ez egytagú ige. Vö. főntebb a *pukšem* 'etet' igét, melyben szintén hasonló ok őrizte meg a *-kš-et*.¹ Más fajta példa is van elég: *βaks, βākš* 'malom'; *kukšo, kukšā* 'száraz', *mokš* 'máj', *mükš*, 'méh', ellenben: *pələš* 'fül' (de Regulynál még: *pilikš*), *pəžaš* 'fészek' (Regulynál: *pūžakš*). Ramstedtnél csak két adat van a második szótagban előforduló *-kš-re*: *kändü-kšā* 'nyolc' (Genetznél: *kandaš*) és *andakšā* 'kilenc' (Gen.: *indeše*).

Külön fejezet szól ezután a tagadó és tiltó igékről, amelyet természetesen csakis a német műben tárgyal a szerző, mivel a magyar nyelvben nincs külön tagadó segédige a tagadás kifejezésére.

Az igeidőket és igemódokat természetesen főleg Setälä nagybecsű munkája nyomán tárgyalja, de alaposan átdolgozva. Egészen sajátja itt a fgr. *-š ~ ž* praeteritumképző, melynek egy része Setälä művében még elszigetelt és homályos képzőként szerepel. -- A konjunktívus alakjai között új a lapp adat: *kūskhē-m* 'érinteném' (*kūske-*), *kōrri-χ* 'kötnél' (*korri-*). -- Az utolsó két fejezetben végre az igei személyragok és a tárgyaz ragozás áttekintését kapjuk.²

¹ A *jūktēm* 'itat' műveltető ige *k*-ja sem a tőhöz tartozik, hanem az egész *-kt* a képző.

² A MNyh.-ban azonkívül még két rész van: az összehasonlító szó-jegyzék, melyben a legbiztosabb szóegyezéseket állította össze Szinnyei tárgyi csoportok szerint, folyton újakkal szaporítva; nagy köszönet illeti azonkívül a fgr. nyelvészettel foglalkozó irodalom bő jegyzékéért.

Ideje már befejezni hosszúra nyult ismertetésünket. De nem csoda, ha úgy el tud merülni az ember ebbe a kis könyvbe, melynek meglátszik minden során, mily szeretettel foglalkozott maga a szerző is munkájával, mennyire átérezte, hogy ennek a kis könyvnek nagy fontossága, nagy célja van: ez is egy darab kulturát akar bemutatni hazánkból. Nemcsak ősi alkotmányunkat, nemcsak nagy költőinket kell manapság már megismertetnünk az idegen nemzetekkel: a tudományunkat is, sőt igazán komoly színt ez fog nekünk szerezni a külföld előtt. Igenis, azt kell megmutatnunk a világnak, hogy mi is kivesszük részünket a nagy nemzetek nehéz munkájából, s akkor majd a világ is más szemmel fog bennünket nézni. Köszönettel tartozunk mindenkinek, aki segít a világ szemét felénk fordítani.

BEKE ÖDÖN.

A magyar nyelv németek számára.

Brieflicher Sprach- und Sprech-unterricht für das Selbst-studium der *ungarischen Sprache* (Methode Toussaint--Langenscheidt). Von Prof. Dr. J. Balassa unter Mitwirkung von Prof. L. Palóczy. Berlin-Schöneberg. Langenscheidtsche Verlagsbuchhandlung (Prof. H. Langenscheidt).

Midőn a Langenscheidt cég az idegen nyelvek megtanulásának azt a módszerét, mely a francia és angol nyelvtanulásban annyira bevált,¹ a többi európai nyelvekre is ki akarta terjeszteni, már első tervébe felvette a magyar nyelvet is. E nyelvkönyv kidolgozásának sokféle, a nyelvhasználat, az élet és az irodalom különféle viszonyaira kiterjedő munkájában Palóczy Lipót volt segítő társam. A leveleknek egy része már megjelent s rövid idő múlva az egész mű (36 levél és 6 melléklet) készen lesz s módot nyújt a magyar nyelv megtanulására mindazoknak, kik szívesen áldoznak e célra időt és fáradságot.

E helyen nem ismertetni akarom e művet, hanem csak számot akarok adni azokról az elvekről, melyek a mű nyelvtani részének megírásában vezettek, midőn a magyar nyelvet először kellett ilyen részletesen feldolgozni a német anyanyelvű tanuló szempontjából s amidőn a tudomány eredményeit össze kellett egyeztetni a gyakorlati nyelvtanulás követelményeivel.

A Toussaint—Langenscheidt-féle módszernek egyik nagy érdeme, hogy különös gondot fordít a helyes kiejtés megtanulására s evvel a törekvésével ez a módszer évtizedekkel megelőzte az újabb nyelvtanító módszereket s már akkor felhasználta a tanításban a fonétikus átírást, midőn a fonétika mint külön tudomány még jóformán gyermekkorát élte. A tanulót az első lépéstől kezdve kíséri az idegen szöveg fonétikus átírása s csak később maradoz el, midőn a helyes kiejtést és hangsúlyozást már egészen megszokhatta. A Langenscheidt cég kiadásában megjelenő nyelv-

¹ E módszer sikerét Németországban legjobban bizonyítja, hogy a francia levelek 1856-tól máig 87, az angol levelek 1861-től máig 90 kiadásban jelentek meg. Eddig e sorozatban még a következő nyelveket dolgozták fel: olasz, hollandi, orosz, svéd, román, spanyol.

tanok és szótárak fonétikus írásmódjának rendszere egységes. Ez az átírás-mód először csakis a francia és angol nyelv számára készült, természetes tehát, hogy némi nehézséggel járt kiterjesztése a többi európai nyelvekre. A rendszeren nem lehetett változtatni, de nem is igen volt szükség, mert könnyen fejleszthető, s így aztán alkalmazható más nyelvekre is. A rendszer alapelve (az általános fonétikai alapelveken kívül), hogy amely hang a német nyelvben is megvan, azt az illető német betűvel jelölik, ha azonban valamely hang nincs meg a német nyelvben, jele latin betű, szükség esetén mellékjelek felhasználásával. Ez az oka, hogy a magyar átírás első pillanatra furcsának tetszhetik a sok német betű miatt (pl. $s = \text{ſ}$, $sz = \text{ſz}$, $v = \text{w}$), de nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az átírás német anyanyelvűek számára készült, akik előtt ezek a jelek ismeretesek és megszokottak. Ennek az átírás-rendszernek nagy érdeme, hogy figyelemmel van a szótagok alakulásának és a beszéd összefüggésének megjelölésére is, amennyiben megjelöli a hangok összetartozását az egymás után következő szavakban és figyelemmel van a szó és mondathangsúly jelölésére is.

A módszernek megfelelően a levelekben sok a fonétikus átírásban közölt szöveg. Az alapul szolgáló olvasmány szövegét (Gyulaitól »Egy régi udvarház utolsó gazdája«) a 18. leckéig egész terjedelmében közlöm fonétikus átírásban is, a következő két leckében már csak a szövegnek ismeretlen részét. Azonkívül a nyelvtani részben, beszélgetésekben és fordításokban is megvan minden újabb szónak, kifejezésnek átírása. Az első nehézséget annak az elvnek a megállapítása okozta, vajjon az átírás egészen pontos, a tudományos elemzésnek megfelelő legyen-e, vagy pedig egyes nehézségeket áthidalva, könnyítsek és egyszerűsítsek-e az átíráson. A legfontosabb kérdés ebben a tekintetben az, vajjon meg kell-e különböztetni a kétféle e hangot (e és \ddot{e}), midőn idegen anyanyelvű ember akar magyarul tanulni. Igaz, hogy nagy könnyebbséget okoz a tanulóknak is, meg az átírással vesződők, annak minden aprólékosságára ügyelő szerzőnek is, ha elhanyagolhatja ezt a különbséget. Mentségül és saját lelkiismeretének megnyugtatóására hivatkozhatik arra is, hogy a magyarságnak egy része egyformán is ejti ezt a két hangot.¹ Én mégsem tartottam ezt megengedhetőnek. Előttek voltak a cégnek francia és angol levelei s az azóta megjelent többi nyelvkönyvek is, melyeknek mindegyike a legnagyobb pontossággal, minden finomságra kiterjedő részletességgel mutatja be az illető nyelvek kiejtését. Ezek a példák lebegtek előttem s az a tudományos kötelesség, hogy midőn alkalmam van a magyar nyelv kiejtését bőven és részletesen bemutatni, minden megalkuvás nélkül törekedjek arra, hogy a magyar nyelv kiejtésének igazi, hű képét adjam. S a kétféle e hang elhanyagolása egyrészt meghamisítja a magyar kiejtést, másrészt megnehezíti a hangzóilleszkedés s ennek alapján a ragozás és szóképzés megértését. Annak az idegen tanulóknak, aki csak egyféle e hangot ismer, nem lehet megmagyarázni, hogy a mély hangok közt miért felel meg az e -nek néha o , máskor a , s miért váltakozhatnak az e -vel bizonyos esetekben \ddot{o} , máskor

¹ Kont J. franciák számára írt magyar nyelvtanában (*Petite grammaire hongroise*) el is hanyagolja ezt a különbséget s meg sem említi, hogy a magyarban kétféle e hang van.

meg nem. S nem értheti meg a tanuló, mi a különbség az ilyen igealakok közt: *ménnek*, *méntek* és *mentek*, *méntem* és *mentëm*; *elveszék* és *elvészék* stb. De mindjárt az első levélben, midőn e két hang képzése módjáról van szó, felvilágosítom a tanulót, hogy a magyar nyelvterületnek egy része egyformán ejti ezt a két hangot.

Az átírásban, midőn a kiejtésnek ilyen finomságairól van szó, nem lehetett elkerülni egy kis ingadozást és néhány sajtóhibát sem.¹ Egyes szavakban ingadozik is a kétféle *e* hang használata a magyar nyelvterületen, épúgy amint egyes szavakban *o* és *a* is váltakozik. A *nem* tagadó szót nyílt *e*-vel jelöltem, mert csak a Dunán túl ejtik zárt *ë*vel (*nëm*). Nyílt *e*-vel van jelölve: *miniszter*, hanem; az *amely* vonatkozó névmást az első levelekben nyílt *e*-vel jelöltem, de később állandóan a helyesebb zárt *ë*-s alak áll. Ezt az egy-két következetlenséget mentse az a körülmény, hogy a mű éveken át készült s a kiejtés jelölése szedés és javítás közben vált véglegessé. A kiejtés feltüntetésében az élő nyelvhasználatot tartottam szem előtt, tehát megjelöltem a mássalhangzók hasonlóságát is, ahol a mai élőbeszédben érvényesül, mint pl. *mëkszólal*, *emelkettek*, *teccett*, *këbzel* stb. Nagyon természetes, hogy ebben a tekintetben teljes következetességet nem lehet elérni, hisz az élő beszéd sem következetes. Ugyanaz a beszélő majd messzebb megy a hasonulásban, majd pedig jobban megőrzi az egyes hangokat. A *-dni* végű igéket majd így ejtik: *fekünni*, *alunni*, *fürönni*, majd meg így: *feküdni*, *aludni*, *fürödni*. Nem egyforma a *j* kapcsoló hang használata két magánhangzó között, tehát jelölhetjük *festöi* vagy *festöji*, *rëám* vagy *rëjám* stb. A kiejtés jelölésében mindig arra törekedtem, hogy az idegen tanuló a mai élő kiejtést lássa az átírásban, mert ha ezt tanulja meg, beszéde nem lesz affektált és idegenszerű, sem túlságosan hanyag és köznapi, ez idegen ember szájában még furcsább.

Egy rövid nyelvkönyv, mely idegenek számára készül, összefoglalhatja a magyar nyelvtan főbb szabályait, a tanulóra bízva, hogy hogyan igazodhat el az élő nyelvhasználatban. A Langenscheidt-féle nyelvkönyvek azonban ezzel nem elégszenek meg, hanem a közölt szövegek, beszélgetések és fordítások segítségével bevezetik a tanulót az élő nyelvhasználatba s a nyelvtani szabályok is részletesen és behatóan ismertetik az illető nyelvet. A már említett fő olvasmányon kívül, mely végig kíséri a tanulót az összes 36 levélen, közöltük még Gárdonyi Géza kedves vigjátékát, az Annuskát, mely a mai társalgás nyelvének bemutatására szolgál. E vigjáték nyelve egészséges, magyaros, néhol népies. Fordítási anyagul számos költemény szolgál (Kisfaludy K., Petöfi, Arany, Gyulai és néhány újabb költő műveiből); a beszélgetések pedig, legnagyobbbrészt Palóczy Lipót tollából, a fővárosi élet legkülönbözőbb körülményei közé vezetik be a tanulót. Ezeket a beszélgetéseket kiegészítik az »Unterhaltungen auf gesellschaftlichem und

¹ Sajtóhibából maradt az átírásban néhány *e* (*ä*) a zárt *ë* (*e*) helyett: *mentën*, *nemesek* (55. §.) *fecseg* (231. §.) viszont zárt *ë* van két esetben a több. sz. 3. személyének ragjában: *fessenek* (327). Egy-két esetben az a *a* jele helyett (*ä*) a német *a* betű került a szedésbe. De ki kell emelnem, hogy figyelembe véve a szedés rendkívüli nehézségét, noha idegen szedő és idegen nyomda munkája az egész mű, a sajtóhibák száma rendkívül csekély.

sprachlichem Gebiete« c. fejezetek, melyeket szintén Palóczy Lipót dolgozott ki; ezek a magyar társas életet és a magyar intézményeket (színház, iskola stb.) ismertetik meg a tanulóval.

A nyelvtani részben azt kellett folyton szem előtt tartanom, hogy a tanuló a mai élő magyar nyelvet ismerje meg s ne akarja a könyveknek sokszor elavult nyelvét használni. A tanuló megismeri az elbeszélő múltat, az elavult jövőt (*and. end*), de megtanulja azt is, hogy ezeket beszédében és írásában ne használja. Az ikes igék tárgyalásában is a mai ingadozó használatot kell megértenie, mert nem volt szabad arra tanítani, hogy merev következetességgel használja az ikes igék ragozását, s ellentétbe kerüljön a mai élő nyelvhasználattal; de nem szabad rászoktatni arra sem, hogy egészen elhanyagolja az ikes ragokat s népiesebb legyen, mint a gondosan beszélő magyar. A mű terjedelme s a sok magyar szöveg elég alkalmat nyújtott arra, hogy a rokonértelmű szavak használatának finomságait (*öreg, régi, vén; jön, megy; lát, néz, tekint*) s a magyar és német nyelvnek egymástól eltérő szólásait (pl. *igenlés; tessék; szeret vmit*) is megértse a tanuló.

Még csak egy dologról akarok röviden megemlékezni, t. i. a földrajzi nevek használatáról. Nálunk mind jobban terjed az a nevenséges szokás, hogy az idegen helyneveket idegen alakjukban használják a magyar szövegben is s ma már nemcsak egyes napilapok és tudós buzgalmukban túlzásba menő földrajztudósok írják a *wieni, genève-i* stb. furcsaságokat, hanem hivatalos részről is mindjobban terjed ez a hóbort.¹ Ebben a m. irodalom páratlanul áll az összes nemzetek körében. Soha német, francia, angol vagy olasz író így meg nem hunyászkodik idegen nyelv előtt; de még ott sem követik ezt az eljárást, ahol praktikus célja volna, t. i. a vasuti forgalomban. A Párizsból induló vonat csak francia felírást ismer, az olasz csak olaszt stb. Csak Budapesten nem talál az ember *Bécsbe* induló vonatot vagy hajót.

Ez eljárás furcsasága még szembetűnőbb, ha két nyelvet együtt tárgyal az ember. Az eredeti neveket használók elve szerint e műben a német szövegben mindig magyar helyneveket, a magyar szövegben pedig az idegen helyneveket kellett volna használni. Ez mindkét nyelv alakjának meghamisítása lenne, s a tanuló ily eljárás mellett arra az eredményre jutna, hogy magyar emberrel néha nem is tudna a külföldi városokról beszélni. A magyar szövegben mi mindig az idegen helyeknek közhasználatban levő magyar nevét használjuk, viszont, ha a német szövegben magyar városokról van szó, nem mellőzhetjük a megszokott és elterjedt német neveket, mint *Klausenburg, Raab, Hermannstadt* stb., de mellettük mindig ott van a magyar név is. Ezt követeli a józan következetesség és egymás nyelvének kölcsönös megbecsülése.

BALASSA JÓZSEF.

¹ Csak egy példával akarom megvilágítani, milyen furcsa következtenségekre vezet ez az eljárás. A Szépművészeti Múzeum modern képtárának lajstroma szerint Ferenczy Károly született *Wienben, G. Rotta Veneziában*, de már Baisch *Dresdában* (sic!), Dreux *Párisban*, Matejko *Krakóban*, Burnier *Haagaban* (!) stb.

NYELVMŰVELÉS.

Egyívású—egyívású. Azon fordul meg ez a kérdés: *ívik*-e a hal, vagy pedig *vívik*? A Nyr. 1910. I: 26—27. lapján olyanforma feleletet kapunk, ha akarom *ívik*, ha akarom *vívik*, így is jól van: egyívású, így is jól van egyívású. A válasz nem találta fején a szeget. Hogy a kérdés tisztázódjék, tegyünk egy kis kitérést, s nézzük miként *ívik* a hal. Kónya Babós József uram, ki világ életében mindig pákász ember volt, ilyen formán mondta el a hal ívását: »Mikor a ponty ívásának ideje elérkezik, az ikrás hal — a nőstény — a sekélyes víz felé törekszik, mivel a meleg vízben könnyebben kikelnek a tojások. Mert a halnak is van magához való esze. A nőstény halat nyomon követi a tejes hal -- a bak — hogy mikor a nőstény kiereszti az ikrát, a bak abban a szempillantásban rábocsáthassa tejét. Mert ha nem egy időben történik a két hal magjának kibocsátása, az ikra megkeményedik a vízben, a haltej is elveszti erejét. Gyönyörűség azt nézni, amint egymás mellett uszik a hal, szinte túrja a vizet. Mikor elívtak, nagy ficánkolással, lubickolással csapdossák, kavarják a vizet, hogy az ikrát jól bevonja a hímnek sűrű, tapadó teje. Csak úgy csobog ilyenkor a víz. (Hej! mikor még a faluba is behallatszott az ívó halak csobogása! az volt ám a jó világ!)« Így *ívik* a hal.

Lehet, hogy némely halásznak figyelmét az ívással együtt járó k ü l s ő j e l e n s é g ragadta meg. S amint látta, hogy egymás mellett úszik a hal, csipdesi, csiklandozza egymást, szinte ember módjára kapdos egymáshoz, megmaradt a l á t s z a t mellett, s azt mondta rá: viaskodik, *vívik* a hal. (Pedig dehogy viaskodik, szeretkezik a maga módja szerint.) A másik vidék halászának meg a hal ficánkolása, csobogása tünt jobban szemébe, s az íváásra rámondta, hogy *fürdik* a hal! (Az örökké vízben élő hal *fürdik*!) Ez érdekes megfigyelésből származó szavakat a *Calendarium oeconomicum perpetuum* 1720. megtoldja még eggyel, mondván: Az Csukák Szt. Mátyás napján jú vnak.

Herman Ottó a Magyar halászatról írt könyvében ezeket a kifejezéseket említi: *ívik*, *vívik*, *fürdik*, *közösödik*, — régente *júvik*. De a halászmesterség ez aranybibliájában mindenütt az *ívik* szót használja s az ebből származó szavakat: *ívó hal*, *ívás*, *ívás helye*, *ívás ideje* stb. Bizvást megnyugodhatunk e nagy tudós ítéletében, kinek módjában állott az egész ország halásznépének mesterszavát egybevetni, összehasonlítani. Ha az íváson kívül valamelyik szó jobban, tökéletesebben megjelölte volna a halszaporodás fogalmát, bizonyára azt a másikat használta volna. De a többít csak mint kis körre terjedő tájszót, népies kifejezést említi.

Ha a *vívik* szót bele lehet vinni az irodalmi nyelvbe, — *ívik* értelemmel — éppen olyan jusson helyet kérhet magának a *fürdik* is, és majd II-ik Arany János így pengeti lantját:

Velem egyfürdésű senki nem él korra.

Baksay Iliász-fordításában pedig Héra majd ezt mondja Zeüsznek (71. lap):

Én is isten vagyok egyfürdésű véled.

Hogy az olvasó hamarébb gondolna a bába főrösztésére, mint a hal ivására, az már aztán más kérdés.

A *vívik* jelentését lefoglalta az irodalmi nyelv is, az általános nyelvhasználat is más fogalom jelölésére. Mikor ezt olvasom Aranynál:

Ott nem az Istenkard által Buda vívik,

Petőfinél: »Velem vívjék«, Csokonainál: »Itt vívik hazánknak sok hadra nőtt fia«; ha ezt hallok: a legények *összevittak* a nagykocsmában, vagy ha ezt olvasom: *egyívású*, már csak engedelmet kérek, hadd ne gondoljak én arra, hogy egy pár derék székely meg palóc atyámfianak tetszett a halak ivását víváásra keresztelni, hadd gondoljak amire gondolnom kell: a víváásra, viaskodásra.

De legjobban eligazít ez a szó: ivadék. Az ívik igéből származik és utódot jelent. Kíváncsi volnék rá, hogyan ejti ki a szót a székelység. Ha vivadék-nak ejti, helyesen téved. De ha ivadék-nak mondja, tévedésében sincs következetesség.

Végül, mint a patikás halálfejet fest a méregedényre, Simonyi a Helyes magyarság c. művének 117. lapján *í*-et tesz az *egyívású* szó elé, jelezvén, hogy ezt valamire való író ember nem használja, hanem így írja és mondja egyívású, egykorú. Vajjon ez a tiltó jel nem volna a maga helyén?

(Kölked.)

ÁDÁM IMRE.

A vonatkozó névmás használatához. Legújabb irodalmunkban mindig gyakrabban találkozunk a vonatkozó mondatok szerkesztésében ilyen attrakcióval, mondatszövedéssel: *Aki asszony* könnyelmű, regények nélkül is elbukik (B. H.), *Aki cseléd* ez ellen vét, bírságot fizet (uo., egyáltalán a Budapesti Hírlapban olvassuk legtöbbször). *Aki leány* hivatalba jár, annak sok kell öltözködésre (Tábori Róbertné, P. Napló 1900. IV. 29). *Aki művelt ember* elolvassa a könyvet, elégtelen fog megválni tőle (Vas. Ujs. 1910. 132. l.). — A régi nyelvben s a népnyelvben sokkal nagyobb keletje van ennek a szerkezetnek,¹ már csak azért is, mert az *aki* nemcsak emberre, hanem állatra és élettelen dolgokra is vonatkozhat: *Ki nopun* emdul... (HB). *Ki napokban* parančola: in quibus diebus (BécsiK. 15). Vew ewangeliumy zegenesget, mezeitelen magat aduan Cristušnak fezewlet karynak, *ky ysten* aldott legyen ewrekkel evrekke (EhrK., NySz., uo. több példa *Ki* 3. e) és f) alatt). *Ki sarkanti*... legottan elfuta (VirgK. 86). Mind az mastani restancia, mind az *ki restanciát* kd küldetett vala (LevT. 1 : 37). *Az ki falt*.. (1554. TörtTár 1908. 433). *Ki vízárók* vagyon.. (uo). *Ki rovás* volt.. (uo). *Aki kő* vót az ajtó előtt.. (Nép, Heves m. Felnémet). *Aki víz* lecsurog, meg kē [kell] mérnyi (Heves m. Sirok). Nem [kívánok] egyebet, .. *aki ördög* van a velágon, hal-lássam meg valamennyit (palóc

¹ A népnyelvi szerkezetekkel már többször foglalkoztak: Galambos D. Nyelvészeti Füzetek 43 : 7, Batta Béla uo. 51 : 38, Kertész M. uo. 21 : 48—9.

mesében, Ethn. 3 : 362). — Ide tartoznak még az ilyen általánosan használt népies szólások: *aki áldója van!* (Nyr. 29 : 587). *Aki Árgérussa van neki!* (uo. 584.) Kitérj, *aki áldód van!* kiált az egyszeri fuvaros a vele szemközt jövőnek (Jók. Vadon vir.¹ 56). — Az *aki*-nek szóban forgó használata tkp. egészen hasonló ahhoz a sokkal ismertebb használathoz, amely szerint az *ami*, *amely*, *amennyi*, *amilyen* névmásokat jelzőkül alkalmazzuk a főmondatból a mellékmondatba átvont főnév mellett: Még *ami katonátok* van is, eresszétök mind haza szabadságra (Népk. gy. 1 : 420). *Amely ebet* bottal kergetnek a nyúl után, nem fogja az azt meg (Közm.). *Amelyik gyerek* szófogadatlan, megveri az isten (Nép, Vác vid., Batta id. h. Több példa a NyF. idézett helyein). — Nevezetes, hogy ezt a szerkezetét, különösen az *aki*-vel valót, újabban a népnyelv úgy alakítja át, s ez most sok vidéken divatos nyelvszokás: hogy nem a névmást teszi meg jelzőnek, hanem az átvont főnevet a névmás értelmezőjének, pl. A tek. urtú *akit rétet* vettünk, avvót az ész (NyF. 33 : 18). *Akit* írtam *levelet*, hová hánytátok el? (Nép, Lehr : Toldi 84). Azt tartják, hogy *aki* úgy korán gyün *fog*, nem lesz állandó (Nyr. 6 : 172). S így számtalanszor (l. még NyF. 51 : 38, 39 : 17 stb.). Ez a használat az irodalomban ismeretlen, de ez elül említett *aki asszony könnyelmű* féle népies használat hogy érvényesül az irodalmi nyelvben, annak minden esetre örvendhetünk.

KEMENES PÉTER.

Pedál. A Nyr. 1910. I. füzetében (28. l.) Ádám Imre a pedál magyar nevét *nyomdákónak* ismerteti. Irta: jó, — a szótárunk gyarapodott vele. De Ádám Imre nem elégszik meg ennyi dicsőséggel: kivágja nagyfenn, hogy »a *lábító* meg a *pedál* között akkora a különbség, mint *Leiter Jakob* és *Jakob létrája* között: a *lábító* létrát jelent.« Mellőzöm a gúnyolódást, csak felsorakoztatom mindazokat a szótárírókat és nyelvészeket, akik szerint a *lábító* nem létra. Ime: A *CzF.* szótárban: *lábító*: „Bizonyos műveken, gépeken, eszközökön azon számoly-féle készülék, melyet lábbal nyomkodnak, pl. *lábító* az orgonán, zongorán, szövőszéken.« Ballagi Teljes szótára szerint: »Az orgonán, szövőszéken lábbal nyomkodható nyommattyú (pedale).« Tolnai Magyarító szótárában: »Pedál: *lábító*, taposó, típró.« Thibaut magyar-francia és francia-magyar szótárában szintén: »pedale: *lábító* (orgonában)«; *Pokorny-Wilckens* franc.-magy. sz. ugyanezt mondja. *Mártonffy* francia-magyar szótára szintén.

Simonyi-Balassa és Kelemen B. magyar-német szótára szintén. Ballagi német-magyar szótárában mint összetett szó is előfordúl: »Pedalcorpus: *lábítószekrény* (az orgonában), Pedalmechanik: *lábítógépezet*.« Yolland Arthur és *Bizonfy* Ferenc is magyar-angol szótárában: »pedal: *lábító*.« *Pallas lexikona*: »*Lábító*: emelő, melyet lábbal hajtunk oly célból, hogy annak kilengését egyenes vonalú v. forgó mozgássá valamely géprezre átvigyük« stb. Acsády: *Athenaeum lexikona*: »*Lábító*: orgonán, szövőszéken emelyüféle készülék, melyet lábbal nyomkodnak.« Szabó Imre: (M. N. Múzeum néprajzi oszt. értesítője X. k. 183 és 186.) *Dévai székelly csángók háziipara* című cikkében nemcsak leírja, de ábrában is feltünteti, mi az a *lábító*. Kőrösi Sándor (Élő meg elavult képzők, Nyr. 12 : 455.) »*Lábító*: amit a szövő a lábaival nyomkod«. Ugyanígy nyilatko-

zik Poros János is (Nyr. 18:567). Sz. Molnár Albert szerint (Nyr. 18:567.) »az takacz lába ala s fel járo rantofaczkác.« Ugyancsak ő írja a háromnyelvű szótárában (1708-i kiadás), hogy: »Lábtó: scala, eine *Leiters*«, s hogy ez nem sajtóhiba, kitűnik a szó elhelyezéséből. M. A. tudta, hogy a *lábító* és *lábító* különböző fogalom. Végül megemlítem *Alexics* György értekezéséből (Nytört. adatok, Nyr. 17:373): »Lábitó: insilia: fusztritten, oder schämél im Weberstuhl« (Lexicon Budense 204). —

Ezekután, bármit mondjon is a kölke di harangozó, a lábító mégis csak pedál. Sőt jobban pedál, mint nyomdikó. Mert nyomdikálni kézzel is lehet: ha akarom nyomdikó az orgonának a billentyűje is, a pecsétnyomó is, sőt az argumentum is, a rossz érv helyett.

GÁRDONYI JÓZSEF.

Divatos idegen szók. A legújabbkori szociológiai vizsgálódásoknál sűrűn hallani a *dekadencia* és *degeneráció* szókat. Már magyarul is írják, ami azt jelenti, hogy be vannak keresztelkedve. Én pedig azt mondom, hogy ne is használjuk egyáltalán, mivel mind a kettő helyett van teljes értékű régi fogalomjelzőnk. Sőt jobb, mint akármelyik művelt nemzetnek a maga nyelvén. Ahol pedig jó magyar fogalomjelző szó van, minek ott az idegent beereszteni? (Bárha másban is lenne ennyi eszünk!)

A *decadentia* = *leromlás*. Pompás magyar szó. Például: a lovaink nagyon leromlottak a sok hajtástól. A ház leromlott. Egészen kifejezi azt a gondolatot, ami a latin világszóban össze van zsufolva. A leromlás nem is más, mint az ép, egészséges állapotnak általános megfogyatkozása, nem egyvalamiben, hanem mindenben. Tárgynál, állatnál, embernél, sőt a társadalomnál is. Sőt a *dekadens* költészetet is egészen jól a leromlás költészetének lehet nevezni. Akkor legalább mindjárt tudná mindenki, mi az.

A *degeneratio* pedig micsoda? A fajbéli állandó tulajdonságok kiapadása, vagy rosszabbra való átváltozása. Tehát az életerő megfogyása vagy megromlása. Ez mindig valamely szerves lényre vonatkozik.

Magyarul *elfajzás*, vagy *elfajulás*, bár azt gondolom, az előbbi jobban megfelel a nyelv természetének. Pompásan kifejezi ez is azt, ami a latin szóban foglaltatik. Ott pedig, ahol magunknak is jó borunk van, ne szaladjunk a szomszédba borért. Még Rothschildhoz se. Aminthogy másrészt meg ott, ahol nekünk nincs jó fogalomjelzőnk, ne tekerjük ki a magyar nyelv nyakát. Például ilyen butaságokért: *országászat* (politika), *éleny* (oxygen), *halvány* (chlor), *tűnet* (jel), *erély* (energia), *hatány* (agens) és ezer más.

(Az Ujság 1910. I. 16.)

QUINTUS.

Taxameter: *taksamérő*? A főváros tanácsa azzal a szándékkal foglalkozik, hogy a bérkocsikon ezentúl *taxameter* legyen. A napilapok következetesen a *taksamérő* kifejezést használják a *taxameter* szó fordítása gyanánt. Minthogy a szóban forgó mérőeszköz a távolságot méri, a fizetendő díjat pedig jelzi, a helyes megjelölés *taksajelző* vagy *útmérő* volna, nem pedig *taksamérő*.

FELEKI PÁL.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Két különös régi szóról. — *Bárdumentum.* A NySz.-nak két adata van e szóra: 1. »Eggyéhány vétek vagy on ebben a ti *bárdumentumotokban*« (Bal., Csísk. 12.); 2. »Újonnan gondolt s tsinált *bárdumentumokkal* lövöldöz« (Baróti, MVir. 303.). A NySz. tudtán kívül Kresznerics is említ reá egy régi adatot (Sámbár ellen 128.). A jelentése a NySz. szerint: *argumentum falsum, vitiosum; fehlschluss*, vagyis: ál, hamis bizonyosság; Kresznerics szerint meg: ostoba *argumentum*. Mi ennek a szónak az eredete? Megfejtésének kulcsát a jelentése adja kezünkbe. Ez pedig minden kétségen kívül nem az, amit a NySz. állít, t. i. hamis bizonyosság, hanem, amint Kresznerics írja: »ostoba *argumentum*.« Ez az értelem, de meg a szónak alakja is kétségtelenné teszi, hogy igazában összetett név, melynek második része csakis a latin *argumentum* szó lehet. Tehát igen valószínűen az első részében is latin szónak kell rejtőznie. De mi ez? Mi volna más, mint a *bardus* melléknév, melynek értelme: ostoba, buta, együgyű. A *bárdumentum* etymonja szerint: *bardum* + *argumentum*: ostoba, dőre bizonyosság. Látnivaló, hogy kombinált latin szó, amelyet vagy Balásti Tamás, vagy a 17. századnak valamelyik más hitvitázója vont össze bizonyára tréfás szójátéki célzattal.¹

Praeta. A NySz. csak egy idézettel bizonyítja e szónak egykori használatát: »Nosza számár barát ves-meg te-is a *praestát*, gyúrjad a sárt« (Matkó, BCsák. 114.). Hogy nincsen tisztában vele, mutatja a melléje tett kérdőjel. A *praesta* alakja azonban világosan elárulja, hogy latin szó. Az eredetére fényt derít Csúzy Zs. Evangéliomi három kenyér c. művének következő helye: »A Pokol-béli kigyó ottan hozzá járúla, s-mind addig veté a *praestat*, addig incselkedék, addig hazudoza, hogy meg-csalá Évát« (252.). Világos ebből, hogy a *praesta* szó a *praesto* igének főnévül alkalmazott 2. személyű felszólító alakja: *praesta*, azaz: tedd meg, add meg. (A sátn addig hajtogatta Évának: tedd meg, mígnem megcsalta őt).

Tudnivaló, hogy a *praesta* igealak az egyházi nyelvben gyakran használt szó; számos oratio (könyörgés) kezdődik vele: *Praesta nobis Domine . . Praesta, quaesumus, Omnipotens Deus . . Praesta fidelibus tuis . . Stb.* Papi körökben a kolduló barátokat (s gyakran más koldusokat is) tréfás nyelven *presta-kvézumusz*-oknak szokták nevezni, mivel evvel szokták kezdeni kérő mondókájukat. Ebből érthető meg Matkónak idézett mondása, amely a Sámbár jezsuita páterrel való vitatkozásából van véve. Azt akarja ugyanis Sámbárnak sértően mondani, hogy tegye le a hozzá méltatlan baráti (papi) hivatalt (mellyel a *praesta* jár!) s legyen sárgyuróvá (a téglavetők és fazekasok csúfneve, mellyel többször illeti Sámbárt). Megjegyzendő, hogy Matkó »ves[d]-meg« kifejezése nem azonos Csúzy »veté« igéjével, mert annak jelentése: abiice (vedd le), ezé pedig: iactavit (hányta-vetette) (a *csélt vet* analogiájára). Úgy sejttem, hogy a »vesd meg barát a *praestát*« kitétel Matkó idejében közszólás lehetett.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

¹ Szarvas Gábor Nyr. 20:450 a *bárd* és *argumentum* kombinálását látta benne. — A szerk.

Esztergom eredete. Melegdi János (MNy. 6:96) összeállította az erre vonatkozó adatokat és magyarázatokot, de nagyon hiányosan s minden pozitív eredmény nélkül. 1. Először is hiányzik a szónak alakváltozatai közül egyik legérdekesebb, az, amelyet az ÉrdyK. írója használ: Es mykoron az bodogh magzat zyletöt volna zent Albert pyspek *yztragomot* [Isztragomott, vagyis Esztergomban] az zent newre meg kerezitölee (szent Istvánt, 494b). Es az gonoz hytetlen Somogy hyspant vagataa neeggyee Zent Isthwan kyral. Eggyk rezeet kyldee *yztragomy* kappwra (496). Nagysagus tyztölendew *Iztragomy* Demeter ersek. . (631b). — 2. Másodszor nem idézi az eddigi magyarázatok közül a legérdekesebbet s történeti szempontból legfontosabbat, amely szerint *Esztergom* német eredetű név s ebből lett: *Ostar-ringun* 'keleti vár', t. i. a frank birodalom keleti vára ('ilynevű helység van Badenben is, melyet a középkorban *Osteringun*, *Ostergun*-nak irtak«, mondja Récsey V. Pallas Lex. 6:505). Persze nyelvi szempontból ezt a magyarázatot époly kevésbé fogadhatjuk el, mint a többit: a magyar szóalaknak *e*-hangjait nem lehet vele összeegyeztetni. — 3. Melegdi nem fogadja el az eddigi magyarázatokot, de pozitív irányban csak ennyit tud mondani: »Nézetem szerint az *str-* szókezdet az eredeti, s a mellett szól, hogy a szó szláv eredetű, s talán őrhely-féjét jelent.« Pedig lehet többet is mondani. Azonnal rájövünk az eredeti szláv hangalakra, ha beletekintünk Miklosichnak abba a kitűnő munkájába, amelyben a szláv nyelveknek legtöbb helyneve meg van magyarázva (Slavische Ortsnamen . . . , Denkschriften der Wiener Akademie 21. és 23. k.). Ott találjuk ezt a csehországi helységnevet: *Střehom*. Ennek eredetibb hangalakja, **Strěgom*, volt kétségkívül Esztergomnak eredeti szláv neve. Ebből *Esztergom*, *Esztergam*, *Esztrigun* (1146, mint M. J. idézi Pauler után) és *Isztragom* úgy lett, mint *strěha*-ból *észtrěha* és *észtrěha* és *isztorhaj* (*isztorha-alj*, stb., MTsz.) vagy *strugar*-ból *esztergályos* és *isztorgálos* (MTsz.), **straga*-ból *észtrěnga*, *észtrěunga* és *isztronga* (uo.). Teljesen megfelelő alak a latin *Strigon-ium* is. — Hogy magának a szláv névnek mi az eredete, az más kérdés, arra Miklosich sem felel (azt mondja, homályos, »dunkel«), csak *strěg*- hangalakot vesz alapul s felsorol néhány rokon helynevet: alsó-szorb *šćegov*, németül *Strege*, továbbá ezeket a szintén szláv eredetű német helységneveket: *Striegau* (Szilézia), *Striegen*, *Striegnitz*. Nem említi a magyarországi *Esztergomot*, *Sztregovát* (Nógr. m.) és *Sztreginyát* (Hunyad m.), pedig nyilván ebbe a családba valók. Az egész családnak alapszava nem lehet más, mint a *strega* főnév, melyet csak a szlovénban talállok 'ápolás' jelentéssel. ('Wartung, Pflege'), de valaha nagyon elterjedt szláv szó lehetett, még pedig 'őrizet' jelentéssel, vö. szlov. *strěžem* 'figyelek, lesek, vigyázok', *o-strěgati* 'belauern', *o-stregovati* 'belauern, beobachten', lengy. *stredz* 'wachen, hüten, bewahren', *o-strzedz*, *o-strzegac* 'warnen, óvni', tót *o-strihal* 'óvni, őrizni' stb. (Evvél a szócsaláddal rokon a szláv *straža* is: m. *strážsa*.) Tehát *Esztergom* neve csakugyan őrhelyet jelent. — A horvát *Ostrigom* s a tót *Ostrihom* utólag alakult a magyar alakból, népetimológiával, az *ostrov* 'sziget' szó hatása alatt, az esztergomi szigetre vonatkoztatva. A tót még tovább ment, azt is mondta: *Ostrihron* (CzF.), a közeli *Hron* 'Garam' folyóra gondolva; vö. a tudákos *Istro-granum*-ot és Esztergomnak német *Gran* nevét.

Megmagyarázatlan régi szó. Tinódi Sebestyén *Verbóci Imrének Kászon hadával kozári mezőn lett viadalját* megénekelte 1543-ban. »Jó Verbóci Imre« úgymond Tinódi »jól forgódik vala.

*Azonban egy terek út arczul talala
Irot kopiaiaual útet nem talala
Az ő io szablyaiat el kivótte vala (t. i. a török)
Verbóczy Imrehhel viadalnac alla.*

*No mikor kez küre útet vótte vala (t. i. Verbóci a török)
Elős szablyaiuaval hozza chyapot vala (t. i. Verbócihöz)
Az ű szep Roh louat torkon vagta vala
Nyaka el szakada chyak keuesón alla.*

*Szertelenűl az lo ot el esót vala
Vítez az lo alat igen fúrtóng vala
Szablyauual az terec ot forgodic vala
Ez nemes vitezec feiét veszi vala. (T. i. majdnem.)*

Szilády Áron a *kez küre* (az ő kiadásában: *kézküre*) kifejezésre (RMK. 3:286) ezt jegyzi meg: »Talán a. m. *küszködöre?*« (457. l.) Én *Tinódi Sebestyén* c. könyvemben így olvastam: *kézküre . . . vótte*, úgy okoskodva, hogy ez a kifejezés mai kiejtéssel = *kézköze vesz*. Ugyanott megjegyeztem azt is, hogy Szilády olvasása »semmi esetre se helyes.« (74. l.) Ez utóbbiban igazam volt. Egyébként pedig az én magyarázatom époly eltévesztett, mint Sziládyé. Ugyanis ő is, én is, sajtóhibának gondoltuk azt a *kez küre* szót. Holott nem az. Ugyanis az Érsekújvári kódexben olvashatjuk *Krisztus Kínszenvedésében* a következőket: *Es mynd ő rea omlanak kyk my wrwnk ic xpusth kórnywl allyak wala neemellyek az ő fenese gws orchayath thenyerekel weryk wala Nemellyek kedegh kezók megh forawlwan kezkwre ő edessseghws mellyeth weryk wala Nemellyek kedegh ő zentseges zakalat thepyc wala Nemellyek kedegh az ő zentseges hayanal fogwa wonzyak wala* (36). Világos, hogy sem Tinódiiban a *kez küre*, sem az Érsekújvári kódexben a *kezkwre* nem hiba. Megmagyarázni azonban nem tudom. Hozzávető magyarázatot nem merek megkockáztatni, miután már egyszer rajtavesztettem. Csak annyi véleményt legyen szabad nyilvánítanom, hogy ez a különös szó összetételnek látszik, melynek előtagja: *kéz*. A bibliának az a része, melynek menetét a kódexbeli elmélkedés idéztem szakasza követi, így szól: *Et coeperunt quidam inspuere in eum, et obtegere faciem eius, et colaphos ei infligere.* (Márk 14:65.) Ez utóbbi kifejezés Károli fordításában így van: *öklökkel verni őtet*.

Próbálkozzanak meg nyelvészeink ez ismeretlen szó etimológiájával!

(Kunszentmiklós.)

MÉSZÖLY GEDEON.

A vogul -tal rag eredetéhez. Beke Ödön a Nyr. januári füzetében (39:33.) ilyen cím alatt tett megjegyzéseket a Keleti Szemlében (10:150.) megjelent hasonló című cikkemre. Beke itt olyan elvet állít fel, amely meggyőződésem szerint jogosulatlan. Cikkemben kimutattam, azt hiszem, meggyőzően — hiszen maga Beke is, aki pedig a vogul -tal ragot más-

képen akarta magyarázni (l. Beke, A vogul határozók 50), elismeri, hogy »az egyezés csakugyan föltűnő« — mondom, cikkemben kimutattam, hogy a vogul *-tal* 'vel' rag azonos a vogul *ta'ül* 'tele' szóval, amint már Munkácsi föltette (A vogul nyelvjárások 10. l.). Bizonyítottam ezt az osztjából szép számmal felhozott példákkal. 1. A vogul *ta'ül*-nak az olyan kifejezésekben, mint *ūs-ta'ül* 'az egész város' *kwol-ta'ül* 'egész házzal, családdal (házastul, családostul)' az északi-osztjában *uas-tél* 'az egész város' felel meg (ész. osztj. *tél* = vog. *ta'ül* = 'tele');¹ 2. időhatározókban a vogul *ta'ül*-nak az osztják *télna* felel meg: vog. *māh-ta'ül* 'kis kora óta' (tkp. 'kis korával együtt'), *kwoss-χūh ta'ül* 'mindig, bármikor', osztj. *ai-télna* 'kis korától fogva', *mā olmām-télna* 'mióta csak vagyok'; 3. állapothatározókban is a vogul *ta'ül*-nak megfelelően az osztjában *télna* van: vog. *lilih-ta'ül* 'elevenen', osztj. *lipes-télna* 'meztelenül'. Már most látunk az osztjában olyan társhatározókat, mint *tudi-télna* 'a tűzzel együtt', *laŕaltélna* 'lovastul' és ezek mellett olyanokat, melyekben a *télna* helyett (hangsúlytalanság következtében redukált magánhangzóval) *talna* van: *nīmilitélna* 'hótalpastul', *laŕitalna* 'lovas-egészül, lovastul'; (a *-na* itt az essivus ragja: 'mint lovas-egész, lovas-egészül'); nem tarthatjuk-e az előbbieket alapján már előre is valószínűnek, hogy ezeknek a vogulban bizonyára *ta'ül* felel meg? És mit látunk? Azt, hogy a vogulban ezeknek olyan társhatározók felelnek meg, amelyeknek végén vagy *-ta'ül* vagy *-tal* van: *luwih lūtih-ta'ül* 'lovastul, holmüstul együtt', *kwālatūtāl* vagy *kwālāh ta'ül* 'házával együtt' (Vog. nyelvj. 193.), *toāratātāl* 'gyökerestül'. Nem természetes-e, hogy ezt a *-tal*-t, ha nem fordulna is elő mellette ugyanolyan jelentésben a *ta'ül* is, már az osztják adatok alapján is a *ta'ül* szóval azonosítsuk? Hát ha még vogul adatokkal is igazolhatjuk, hogy a *-tal* igazán azonos lehet a *ta'ül* szóval! A magánhangzó redukált voltát megmagyarázza a szónak raggá válása (a szó maga különben *til* alakban is előfordul). Tehát osztják *-télna*, *-talna* ~ vog. *-ta'ül*, *-tal*.

Azt hiszem, a bizonyítás meggyőző. Már most Beke úgy gondolja, hogy ha »az egyezés csakugyan föltűnő« is, a kérdést mégis csak »bajosán lehet eldönteni, míg meg nem jelennek Kannisto vogul és Karjalainen osztják szövegei.« Kannisto és Karjalainen szövegeinek kiadását én is nagy érdeklődéssel várom; hiszen ezek a tudósok nagy készültséggel, nagy tudással fogtak hozzá munkájukhoz és éveket töltöttek a vogulok és osztjások között. Én is meg vagyok róla győződve, hogy gyűjtéseik sok új és becses dolgot tartalmaznak, aminek nagy hasznát veszi majd a finn-ugor nyelvtudomány. De azt még sem merném kijelenteni, hogy addig szüneteljen minden kutatás ezen a téren, vagy ha folyik is kutatás, függesszük föl az ítéletünket, míg Karjalainennek és Kannistonak majd megjelenendő följegyzései nem igazolják nézetünket. Hát Munkácsi vogul és Pápay osztják följegyzéseiben ne bízunk? Eleve feltételezzük, hogy amíg a finn tudósok nem igazolják, addig az ő adataik, hogy úgy mondjuk, kétesek? Munkácsinak 1887-ben jelentek meg *Votják népköltészeti hagyományok* cím alatt a votjakok között gyűjtött szövegei és 1892-ben adta ki *Vogul*

¹ Mindenütt csak egy-két példát idézek; a Keleti Szemle-beli cikkemben több adat található.

népköltési gyűjteményének első kötetét. Wichmann kiváló finn tudósnek 1893-ban és 1901-ben jelentek meg szintén a votjakok földjén gyűjtött votják szövegei. Ha Munkácsi följegyzéseit összehasonlítjuk a Wichmann adataival, azt látjuk, hogy a két tudós átírása között vagy egyáltalában nincs eltérés, vagy ha van is, az többnyire nyelvjárási különbségekre vezethető vissza vagy a használt betűk és jelek más értelmezésén, eltérő használatán alapszik. Már pedig, ha Munkácsi 1887-ben még jól fogta föl az előtte akkor szintén idegen hangzású votják nyelvet, miért tegyük föl, hogy pár évvel rá a voguloknál tett följegyzései már nem annyira hitelesek vagy pedig addig nem fogadhatók el véglegesnek, míg Kannisto nem igazolja őket? Ami pedig Pápaynak az adatait illeti, a Zichy-féle kötetek közt megjelent szövegeinek átírása, igaz, hogy — mint Karjalainen kimutatta — nem nem mindig a legpontosabb, de már a Nyelvtudományi Közleményekben megjelent újabb szövegeinek átírása — Karjalainennek már megjelent adataival összehasonlítva — mégis megbízható.

Véleményem szerint Beke túllő a célon, túlságba viszi a szkepszist. Mert hiszen, ha minden adatban kételkedünk, vagy pedig mindig csak akkor fogadjuk el gyűjtőknek, kiváló és nagynevű gyűjtőknek, egybevágó adatait, ha még valaki igazolja, lehetetlenné válik a tudományos kutatás. Igenis, ha Kannistonak vagy Karjalainennek a feljegyzéseiből az derülne ki, hogy Munkácsi vagy Pápay tévedtek,¹ hogy a *-tal* ragnak ez az ő feljegyzéseikre támaszkodó magyarázata nem helyes, akkor ez a magyarázat is az elavult, helytelennek bizonyult feltevések sorsára fog jutni. Azonban eleve kijelenteni, hogy előbb meg kell várunk Kannisto és Karjalainen gyűjtéseinek közzétételét, azt hiszem, olyan álláspont, melynek jogosultlanságát és helytelenségét Beke maga is be fogja látni.

Ami Bekének azt a megjegyzését illeti, hogy már Budenz röviden rámutatott az osztják *tél*, *télna* alakoknak a vogul *ta'ül*-hoz hasonló használatára, ill. ennek »nyomára« — bár természetesen nem a *-tal* raggal kapcsolatban, hiszen nem ismerhette sem a Munkácsi sem a Pápay adatait — bár sajnálom, hogy Budenznek ez a megjegyzése kikerülte a figyelmemet, csak örülhetek neki, hogy erre az egyezésre Budenz is gondolt.

FOKOS DÁVID.

A tudatlan szó jelentéstörténetéhez. A 'tudatlan' mai értelmében egyértékese a *tanulatlan*, *műveletlen* szavaknak, tehát meglehetősen általános jelentésű. De a régi nyelvben sokkal szűkebb körű jelentése is volt, nevezetesen csupán szerelem dolgában tudatlant, 'amoris ignarus'-t értettek rajta. Balassi Bálint csakis ebben az értelemben használja. A VII. virágénekekben, amelyet Morghai Katához írt, a következő sorok vannak:

„Az csak vétek benne, hogy ilyen ártatlan?»

A XXV. virágénekekben meg azt írja, hogy kedvesét mint *tudatlan ember* ereszté más szűz kezére. Rögtön világos lesz e szók jelentése, ha a

¹ Itt azonban annyira támogatják egymást az adatok, hogy alig lehet erre gondolnunk.

Nyelvtörténeti Szótárt hívjuk segítségül. Annak III. k. 791 l. van a következő idézet (Bethlen Élet.) »*gyermekényi — tudatlan ifjú*«. Az értelem nyilván az: *ifjú, ki oly tudatlan, mint a gyermek*. Már most: miben tudatlan szembetűnőleg a gyermek az ifjúval szemben? Szerelem dolgában! Eszerint úgy hiszem, nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy Balassi a VII. virágénekekben enyelgő megszorítással, a XXV-ben pedig gúnys megszorítással használta a *tudatlan* szót. A VI. virágének sorait a mai társalgás nyelvén így fejeznénk ki: »Kár, hogy ez a kis lány még oly gyerekek, de meg vagyok hatva, ha látom, milyen szemérmes.« Viszont a XXV. virágének sorait úgy kell értelmeznünk, hogy a költő még *ignarus amoris* volt, mikor még Losonczy Anna férjhez ment. Balassi VII. énekéhez Szilády Á. minden további megjegyzés nélkül két más érdekes verset idéz: »Egy XVII. századi házassodó énekében így olvassuk:

Ha falusit veszek: otthon nyög s *tudatlan*,
Az szép nyájassághoz s jókedvhez szokatlan stb.
(Thaly Vit. én. II. 166. l.)

Népdal: Boldogtalan lettem,
Mert özvegyet vettem.
Özvegyet *tanúltat*,
Ki nézi a múltat stb.
(Népd. és m. I. 37. l.)

HARMOS SÁNDOR.

A beretva sarjúja. A Nyr. szeptemberi szerkesztői üzenetei közt az első helyen a címbeli kifejezés van magyarázva, illetve helyesbítve. Eszerint a kifejezés helyesen: a beretva *sorja*, s nem csorbát jelent, hanem félregömbülést, amit fenéssel megint egyenesre lehet hozni. Talán némileg én is hozzájárulok a szóalak tisztázásához, ha megemlítem, hogy én sem a *sarjú*, sem a *sor* szót nem hallottam a beretvával kapcsolatban, hanem a *sodra* szót ilyformán: *sodra van a beretvának*. Azt tartom, még ez a szóalak talál legjobban a fogalomhoz. A beretva kelleténél tovább tartó fenése következtében csakugyan vékony acélszálak sodródnak az élre, amit fenéssel ismét ki lehet egyenesíteni. Tehát sem *sarjúja*, sem *sora*, hanem *sodra van a beretvának*.

GALAMBOS DEZSŐ.

Palinodia. Rupp Kornél, Badics F. magyarázatai, Riedl Frigyesnek szellemes és irodalom-történetileg is legelfogadhatóbb érvelése után (Egyetemi előadások, könyvomat) elpihent Gyöngyösi sokat vitatott fenti címe felett a disputa. A viták kiváltképen azt tisztázták, hogy mit értünk a Palinodián? Gyöngyösi kortársainak értelmezését, a korabeli költői nyelv használatát illetőleg a következő sorok világoztatnak fel:

»Ki mondana akkor ékes *melodiát*,
Midőn a meny és föld fú *palinodiát*?
Nem készít Thália tréfás komédiát,
Midőn Melpomene formál tragédiát.«

(Thaly: *Adalékok* I. Protest. üldözt. 1674.)

Nem nyilvánvaló-e ebből, hogy a korabeli költői nyelvben *palinodia* a vígasság (ékes melódia) ellentétét jelentette, — a szomorúságot, melynek közállapotainkban leledző okai a Palinodiát is keletkeztették? Az irodalomtörténeti magyarázatoknak ezzel való társulása adja a helyes értelmet.

SZÁSZ BÉLA.

EGYVELEG.

Néphumor. Néhai Pungur Gyula [kinek gazdag állattani szógyűjteményéről már szóltunk] 1896-ban a Természettudományi társulat állattani szakosztályában *Az állatvilág a magyar nyelvben* c. a. tartott terjedelmes előadásában felemlítette, hogy az állatokra vonatkozó nyelvi adatok gyűjtésével már több mint két évtized óta foglalkozik, abból a célból, hogy egy jó állattani magyar szótárhoz az anyagot összehordja s majd ha lehet, összeállítva közreadja. Ezen gyűjtésekre támaszkodva ez alkalommal bemutatta a magyar állattan műnyelvének azt az anyagát, melyet a szótárak tüntetnek fel; azután beszél a szakirodalom nyelvi adatairól; ezt követőleg áttér a népnyelvre s itt példákat mutatott fel arra, hogy a mondókák, gyermekversikék, regék-, mondák-, közmondások-, szójárásokban, továbbá versekben, énekekben miként fordulnak elő az állatnevek. Végül ajánlja a zoológusoknak, mint első sorban illetékeseknek az adatok, különösen a népnyelvi adatok gyűjtését; figyelmeztetve, hogy még a legigénytelenebbnek látszó vagy furcsaságánál fogva komolyan számba nem vehető szót sem szabad mellőznünk. Ezek között sok érdekes akad, mint például ezen csikmegyei elbeszélésben:

»Eccer Están bátyámmal Kilyénfalvára dőcögtünk vót két vénecske *nyirfával* (= sovány, fehér ló), az egyik után egy tarka *akadály* (= csikó) nyargalt. A falu végén a legelső *épség* (= épület) megül eccer csak egy borzas *lesbeteg* (= macska) hirtelen ki! (= kifutott), s az uton, — mintha szemit vették vóna, — keresztül! Vagy három irgalmatlan *éjjeli bátor* (= kutya), akkorák, mint egy-egy kisebb *toportyán féreg* (= medve), utána, az *akadály* eszit-vesztve nekünk! — A *nyirfák* megribbanva a hátulsó lábukkal szerte-széjjel, a kenderhámot össze-vissza! az *utmutatót* (= szekérrud) ketté s a szekeret a sáncba bé! stb.«

Ime mennyi különös állatnév, mely ha nem is használható tudományos elnevezésül, de mégis a népszerűsítő leírásoknál hatalmasan értékesíthető. A népszerűsítés pedig annyit tesz, mint a nagy közönségnek hozzáférhetővé tenni a tudományt, amely közkinccs.

(1896. IV. 12.)

MAGYARORSZÁG.

Nyelvigazítás. Hogy műkedvelő nyelvészkedők milyen fura dolgokat tudnak kieszelni, arra érdekes példát olvastunk a Néptanítók Lapja 1907-i 10. számában. Ott egy buzgó népnevelő íme ezt írta: »Kétértelmű szók nem képezik a nyelv előnyét, és pedig annálinkább, minél közelebb állnak egymáshoz a fogalmak. Nem vagyok nyelvész, de a számtanban tudom hogy nyelvünk több kétértelműséget mellőzhet. Ilyen a *rész*, melyet ok- és szükség nélkül alkalmaznak egészekre is. 3-nak 1 nem része, hanem

osztálya, s így I-nek harmadosztálya I harmadrész. — Sokkal hátrányosabb a tíz kétértelműsége. A kezdő tíznek mondja a sokaságot, később ugyanaz alatt egységet kell értenie. Vezérkönyvemben is így szerepel a tíz azon utasítással, hogy annak idején figyelmeztessük a tanulókat annak kétértelmű használatára. De belátom, hogy ezzel nem sokat nyernek a számolástól úgysis idegenkedő kis tanulók. Azért tehát arra kérem vezérkönyvem olvasóit, hogy a X óraszámmal jelölt tízegységet *mindenkor tízegynek* mondják és mondassák ha az magányosan áll, mert összetételben már fogalomzavar nélkül használható a pusztá tíz is. Így: egy, ... kilenc, tízegy (X), tízéseg (XI), tízésekettő (XII) stb. Összeadásnál lesz: tízegy meg egy az tízéseg (X + 1 az XI) stb. Pótlásnál: tízegy meg hány az tízéseg? Kivonásnál: tízésegből tízegy marad egy, stb.«

Látogatás. Egy kis jelentésmagyarazatot akarok bemutatni e sorokban a XVIII. század első feléből. Bíró Márton veszprémi püspök tollából való. Ez a termékeny prédikációíró Pázmány után Csúzy mellett egyik nagy mestere nyelvünknek. Tösgyökeres nyelvében egyrészt ott találjuk az »igaz magyar szólás«-nak régi zamatos formáit, mint minden nagyobb nyelvművészünk szokincseiben, az övében is másrészt sok újszerűséget, egyéni alkotást olvashatunk. Azok közé a nagy szorgalmú, gazdag tudással bíró alakjai közé tartozik az egyházi irodalomnak, kik, mondhatnám, természetszerűleg, a fejlődés örök törvénye alatt állva fokról-fokra bővítették nyelvünket, minden erőszakosság, szinte öntudatosság nélkül. Érdemes volna vele bővebben is foglalkozni; itt csak arról akarok bizonyosságot nyújtani, milyen értelmesen szól a szavak jelentéséről. A *látogatás* szó magyarazata *Lelket őriző látogatás* c. könyvében olvasható 1747-ben. (3 b):

A' Látogatásnak eredetéről, és értelméről. Ennek a' szónak Visitatio, *Látogatás*, külömb-külobmféle sok szép értelme vagon a' Szent Irásban; értelmének eredete pedig a' Látástúl vagon, mert a' mint valaki látogatni akar, szükséges azt meg-látni. A' *Látás* között, tovább, és a' *Látogatás* között, az a' külömbség vagon: hogy a' Látásnak semmi bizonyos tárgya, avagy határa nintsen, hanem az igen tágas, és egyátallyában-való köz értelmű, és a' mint Szent Ágoston szóll: Videre commune est omnibus, a' Látás közönséges minden lelkes, és érzékenyes állatoknak. A' *Látogatás* ellenben, magános értelemmel, és különös igyekezettel szokott lenni, és ez tulajdona csak az Istennek, Angyaloknak, és eszes értelemmel fel-ékesített embereknek. Némellykor a' *Látogatás*, annyit téssen, mint büntetés, és ostorozás. Ezen okbúl a' Szent Irásban valamikor a' *Látogatásnak nap-járúl, eszendejéről, vagy idejéről* emlékezet vagon, mindenkor az Istennek haragja, bosszú-állása, csapása, és ostorozása hirdettetik. Az ilyen káros, és ártalmas *Látogatásról* mondotta volt az Isten Mozesnek: . . . *meg-látogatom az Atyák hamisságát a' fiakban, harmad és negyed izigien, azokban, kik engem gyűlölnék* . . . Exod. 20. v. 5. 6. Hasonló kemény, és bosszanzakodó *Látogatással* tenyegette az Israel fiait, midőn hamis Isteneket csináltak, és imádtak volna, mondván: *Én pedig a' bosszú-állásnak napján meg-látogatom ezt az eő bűnökét-is*. Exod. 32. v. 34. Még világosan fenyegetődzik ilyen kemény *Látogatásával* a' Királyi Profétánál: *Meg-látogatom, úgymond, vesszővel az eő hamisságokat*. Psalm. 88. v. 33.

Némellykor ismét a' Látogatás annyit tészén, mint vigyázás, és vizsgálás. Ilyen *Látogatás*: midőn a' Fő-Hadi Vezér az eő seregét, és a' Jő Pásztor az eő nyáját éjjel nappal vigyázza, körül-járja, czirkállya, vizsgállya. E' felől mondgya az Ur Isten: *Imé én magam jól-keresem az én juhaimat, a' mint meg-látogattya a' Pásztor az eő nyáját.* Ezech. 34. V. 11. stb.

Ollykor megintén a' *Látogatás* annyit tészén, mint házi gondosság, gondviselés, bölcs és Istenes igazgatás. Errül mondgya Szent Jób: *És megtudod, hogy békessége nagyon hajlékodiknak, és meg-látogatván szépségedet, nem várkezel. . . . Meg-látogatod az az mindenekre, de leginkább magadnak, gyermekeidnek és minden házi-cselédeidnek üdvösségére gondot viselsz. Végre a' Látogatás annyit tészén mint kegyesség, irgalmasság, és vigasztalás. Ilyen kegyes és vigasztaló Látogatással látogatta-meg az Ur Sárát vénségében fiúi magzattal meg-gyümölcsöztetvén magtalan méhét (Gen. 21). Szintén úgy Annát I. Reg. 2. v. 21. Hasonló kegyességgel és vigasztalással, irgalmassan látogatta meg az Egyiptziai fogságban kesergő Israel fiait is, hozzájuk küldvén Moysést ilyen Instructioval . . . Látogatván látogatlak-meg titeket . . . Exod. 3. v. stb.«*

SIMAI ÖDÖN.

Katinak nyílik az esze. (Gyermeknyelv). 1. *Kati* (két éves mult): Ne jonzsd ej a zsiszát, mej *késző* jessz (sötét lesz). Vö. »*Le kell már feküdni, mert késő van.*« Ó bizonyára azt hitte: azért, mert sötét van.

2. *Kati* (3 és fél éves): Hideg jessz, ha jelezőjkek a jelezővej? (legyezlek a legyezővel.)

3. *Kati*: Né, Tutusz, mijen nad *gödőj!* — *Tutus* (kicsinylő mosolylyal): Nem úd tell aszt mondani, hanem úd: *dödör.*

4. *Kati* (3 és fél éves mult): Ud-e apusz, te isz *ettéj pajikát* (palacsintát). Én isz *ettem*, mind *ettünk*; de a nadmama nem *eszett.*

— Apusz, mijé nem vettéj nekem *gomboncot* (bomboncot) *tennak?* (tegnap). Látod nadmama *veszett.*

5. Felébredéskor mutatják Katinak az első *hóesést* s mondják, hogy az *hó*. Hivom később sétálni. *Kati*: De engem fejemejj (felemelj), mej *hós* jessz a *szipóm.*

Kati nagyon rossz, nem fér a bőrébe, nem hagy nyugtot az anyjának; ez megüti. *Kati* (anyjához): Te *dúva* jejek! — Az anyja t. i. neki szokja ezt mondani, mikor nyaggatja a *zsiszát* (cicát).

6. *Kati*: Mijé jöktéj meg, *monzsad?* Moszt *kidömjöttem* (kiöntöttem) a *kukuicát!* *Tászad* a kötődet! Aggy még kukuicát! *Szokabbat!*

7. *Elszódik* osztáj: első osztály; — *dzufa* v. *dufa* = gyufa; — *szipisszóka* = csipicsóka (tyuk).

KOMJÁTHY SÁNDOR.

IZENETEK.

M. R. Bíróviselt: hogyan volna helyes? A nép nyelvéből való s az irodalomban pl. Mikszáthnál is előfordul (A majornoki lázadás c. elbeszélésében): *bíróviselt persona*. S ez a kifejezés nem egyedüli társa a *katona-viselt*nek, mintájukra sok más ilyen összetétel keletkezik, pl. Nem tudja azt más, csak a *bakaviselt ember*, hogy mit tesz az: a király elé rukkolni (Kacziány G. Képes Néplap 1883. 426). *Miniszterviselt ember* (Mikszáth, PHirlap 1893. IX. 24). *A rabviselt miniszter* könyve (BHirl. 1897. XI. 8, 4). *A rabviselt pénzeszedő* (uo. 1899. II. 15, 5). A *bíróviselt* analógiájára Arany-nál *bírójogosult polgár* is van (Aristophanes, Darázsok 624). — A legrégebb ilyen kifejezés kétségkívül a *tisztviselt* (NySz.), de ez tulajdonkép tiszttségviseltet jelentett, aki tisztjét viselte (vö. az 'emeritus, *kiérdemült*' fogalmára ajánlott *tiszte-vitt* szót, Nyr. 8: 214, 273); ma is »hivatalviseltnek nevez népünk mindenkit, aki egykor *pennás ember* volt« (uo. 274). Calepinusban a 'tribunitius' *kapitányság viselt* (MA-nál »az ki valaha Tribunus volt«) s a 'consularis' *konsulság viselt ember* (MA: »az ki Polgár mester volt«).

A. B. Apródonként époly kevésse vonatkozik udvari apródokra, mint a *vállvonítás* a kutya vonítására. Mindakét kifejezés csak elszigetelt maradványa a régibb, általánosabb szóhasználatnak. *Apród* eredetileg a. m. apró (azután 'gyermek' is, és innen a mai *apród*), l. NySz. *Vonít* pedig a *von* igének mozzanatos származéka, mint a NySz.-nak ilyen idézetei mutatják: »Ha lábát fellyeb voníttya, még az nem részeg.« »Az ő fiát elvoníttya szemec elől.«

Sz. A. A B. H. III. 2-i vezércikkének a befejezése csakugyan veszedelmesen van fogalmazva s nagy félreértésre adhat alkalmat: »Gyűjtsünk össze negyven magyar tudóst... Gyűjtsünk össze egy ilyen társaságot és fájdalom, az egyik fele nem lesz tudós s a másik fele nem lesz magyar.«

M. I. Tessék valamelyik gimn. tanárhoz fordulni, az legjobban fölvilágosíthatja. — Kassai könyvkereskedők: *Mildner Ferenc, Maurer Adolf*.

Beküldött kéziratok. Simai Ö. Ismertetés. — Györffy I. Az alföldi szarvasmarhák megjelölései. Tolvajszótár 1782-ből. — Szilágyi Á. Makra, mokra. — Germanista. A hivatalos stílus. — Gesztesi Gy. Irodalmi nyelvünk szótárához. — Vikár B. Közel. — Fokos D. A *-nott nól ni* ragok eredetéről.

Új könyvek és füzetek. Rubinyi M. Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve (Révai testv.). — Jablonkay G. A máriabesnyői töredék (Hornyánszky). — Várdai B. Mikszáth Kálmán (Franklin; 250 K). — Balogh D. Magyar napimádás (Balassagyarmat; 2 K).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szöveget kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

KOMJÁTI BENEDEK NEM BIBLIAFORDÍTÓ.

II.

Trócsányi Zoltán (MNy. 4 : 410.), miután megállapítja, hogy a *Zenth Paal leueley*-ben három nyelvjárás szerint szólnak, ezt mondja Komjátiról: »Nagyon valószínű tehát, hogy a korában már meglevő, Erasmus szövegén alapuló fordításokat felhasználta, részint szóról-szóra, részint kiegészítve azokat egymással, — s ha egyik sem volt jó — a maga fordításával... Az *e-ző* nyelvjárásban írt részek, minthogy a Frangepán Katalinhoz intézett ajánló levél szintén *e-ző* nyelvjárásu, K. munkájául tekinthetők.«

Meggyőződésünk szerint Komjáti az említett ajánlás on és hét soron kívül semmit sem írt, illetőleg fordított, sőt a könyv némely részét tán nem is maga másolta, nevezetesen a római levél argumentomát. Különbözik hogy lehetett olyan könyvnyelmu, holott hazudozó, hiu és nagyképüsködő, hogy ha már fordít, összevet, kiegészít, ollóz-sollóz, hát el ne tüntesse legfőbb áruóját, a köszönetet; hiszen erre, ha a római levél argumentomabeli figyelmeztetést a lineákrul elhagyja, semmi szükség sincs. Mert az alábbi idézetből nyilvánvaló, hogy az egész köszönet jóformán az olvasó figyelmeztetésére íródott, hogy t. i. ha olvassa a könyvet, ne keresse lineák közt egy-egy diák szónak másod-harmad jelentését, mert e lineák helyett a könyvnyomtató könnyebb voltáért a parenthesessel, a két félholddal élt. 12 sorban köszönti az olvasót, kívánja, hogy minél többen olvassák e hasznos könyvet s a 15. sorban így szól: »... de hogy rwideden meg yelenchyem amy t akarok, az zenth Paal epistolaiban gyakorta valo parenthesesist kyt laach ... « s innen kezdve 26 sorban a parenthesesről szól úgyszólván végig, mert csak az utolsó 9 szóban köszön az olvasónak s ajánlja munkáját. Ha Komjáti ez iménti idézettől kezdve a köszönet nagyobb második részét elhagyja, vagy pláne az egészet, ezzel nyomát veszi a dolognak s művelt-

ségünk története, — minthogy a könyvészeti kutatás e kérdésre nézve, úgy látszik, meddő, — igen értékes adattól esik el.

Ha Komjádi ily korlátolt elme volt, hihetjük-e róla, hogy később is nem szóról-szóra másolt? Hogy nem csak akkor másolt a maga módja szerint, ha figyelme fáradt? Nem hihető! Komjádi valósággal képtelen, vagy léha volt még arra is, hogy az olvasási nehézségeket eloszlassa, különben hogy hagyta benn a könyvben a nagy ö z ő és í z ő részleteket! Pedig új magyarázat szükségességének egyik okául éppen a régi magyarázatok (= fordítások) nehéz olvashatóságát veti az ajánlásban: »... kynek nem csak az értelme de meeg az olvasasays neheznek teczyk vala.« (8. l.). Hogy csakugyan az ízés és özés s tán a helyesírás volt a legfőbb nehézség, igen érdekesen bizonyítja az, hogy a maga módja szerinti átírást meg is próbálta s hogy mennyire vitte, az komolyságára és kitartására vet szép világosságot. Már az is szembetűnő, hogy a római levél magyarázatának első 41 sorában az ö z ő alakok ki vannak igazítva (*tyzen harmadyk, nemelyeketh, velekedese*, 17., 18. l.), de sokkal szembeszökőbb magának a római levélnek eleje, kb. 30—40 sor. Itt előfordul az s hang í jele, ezen kívül azonban az egész hosszú levélben egyszer sem. E levélben mindenütt *-rul* e rag alakja, a két első lapon azonban van két más adat: *fiarol* 44. 13. *rolatok* 45. 7. Ugyanítt a 45. l. 8. soráig az ízés is ki van igazítva: *LEVELENEK, meltosagra, igerthuala, el tówkellteteth, senthsegnek, azerth, meltosagnak tizteth, engetessek, nemzetseg, neuyn, bekesegh, Irettetek*. Mindhárom sajtóság Komjátira vall. S itt jó fontolgatnunk az ajánlás e sorait: »... magyarol fordoytottam... nemely ygeketh... tewbzewrys yrtam... mykynth az Romabelieknek yrth leueleenek argumentomaba megh jelentetem, smegh yrtam, im azerth the Nagysa: poronczolatya zerenth the Nagysa: kwldwttem es be muttattam.« Érthetjük-e e sorokat úgy, hogy próbafordítást küldött s mutatott be ö nagyságának? Vagy az egész könyvre értsük-e? Mert ha az elébbi kérdés szerint értelmezhetjük, akkor a római levél eleje volt e próbafordítás.

Mindezeket jónak láttuk meghányini-vetni s az előszó két-féleségének körülményeiben, Komjádi elméjének s erkölcsiségének pallérozatlanóságában keresni legfőbb érveinket; nem azért, mintha a könyv nagy része e nélkül is ellene nem vallana, hanem azért, mert vannak a könyvnek olyan részletei, amelye-

ket csakugyan Komjátiénak lehet tartani első tekintetre, sőt tüzetes vizsgálat után is jóval kevesebb bizonyítékot lelünk bennük, mint a könyv más részletében.

Már pusztán a Trócsányi Zoltán megállapítása után is nagyon valószínű, hogy a levelek elé tett magyarázatok közül egyet sem fordított Komjáti. Mert az ő nyelvjárása ez ő, ezeké pedig őző és íző, itt-ott keverten. Hogy e föltevést a bizonyossághoz közelebb vigyük, vessük össze pl. a római levél magyarázatának némely más sajátságát az ajánlásával. — Láttuk, hogy Komjáti az *ö(ő)*-t az esetek nagyobb számában *ew*-vel jelöli. E magyarázat megfelelő terjedelmű részletében csak a következő adatok vannak: *lewth* 17. *kwldewtte* 18. *idewben*, *segetczegewkre* 19. *lewth*, *lewn* 21. *ewzwe* 26., pedig e magyarázat őző. Nézzük az *-ul*, *-ül*, *-ról*, *-röl*, *-tól*, *-töl*-t:

newul, proconsultul, iarasokrol 17. igetwl, Josephtwl, Sidoiul, Gw-rwgl, Deakul 18. azzonyatul, varastul, wueytl 19. hytWkrwl, zwrzetws-segwkrwl, Paltul, gonozul, apostoloktul 20. Sidosagrol, yarasokrol 21. myndwnwstulfogwa, tarsasagtul, skwzwsulesetwl 22. eteletul, vertul, hw-soktul, paraznasagoktul, [myndwnwstul] 23. twruenyetul, iarasokrol, helrwl, terhetul, Sidogtul, mendwnwstwl 24. anyatul, atyatul, dolgokrol 25. octalanul, apostoloktul, el fordoytasrol, pompeustul, iarasrol 27. [ffordulas 17. fordultanak 21. skwzwsulesetwl 22 newu 25.]

Tehát mindig *-ról*, *-röl*, de mindig *-ul*, *-ül*, *-tül*, *-tül*. Komjáti nyelvjárásában a mai *-ít* képző következetesen *-ajt* *-ejt*:

aloytok 4. 9. tanoytanam 4. 19. tanoytasara 4. 21. tanoytani 5. 1. tanoytanam 7. 13. gyaporoytanam 7. 16. tellyesythy 8. 5. tanoythany 8. 5. fordoytatoth 8. 17. fordoytanam 8. 23. fordoythatnam 9. 4. fordoytasara 9. 21. fordoytasba 9. 24. fordoythatnak 10. 7. fordoitanam 10. 19. fordoytasarays 11. 5. aloytom 11. 7. fordoytottam 11. 24. tulaydonoytom 12. 16. tulaydonoytottham 13. 5. fordoytasaba 13. 11. tanoythuany 13. 18. fordoytya 13. 22. tanoytasaba 14. 4. tanoythuanyomual 14. 23.

A római levél magyarázatában azonban:

tulaydonoytotta 17. erwssyttetwth, fordijtoth 19. tanoyttattanak, tanyttattanak, alytanak 20. alytanak, alythyak, indoytatek 22. megh tyztytana, megh tiztitatoth, zabadoytotta, aloitana, tellyesytyendwnek 24. aloytom, aloitanak, homaloyttatnek 25. erwssyty, tanythya, el fordoytasrol 27. enhyty, tanoythwan 28. tanyth, Tanyth 29. bizonythya 30. cywndwzyty 31. tulaydoniczon, tanoytwan 34. haboryttassek 31. elegitwth 38. vertyekwzwen, alythya, tulajdonoythya 38. aloytom 39. zabadyth 40. aloytom 41.

Az ajánlásban a *-t* tárgyragot a többesjelhez s a birt. személyrighoz mindig *-o-*, *-ö-* köti:

erkwlczűkwűt 5. 19. gondolatomoth 6. 15. doctorokoth 11. 25. ayandekomoth 12. 18. Azzonyomoth 13. 2. munkamoth 13. 3. vygyazasomoth 13. 3. Azzonyomoth 14. 13. ayandekomoth 14. 14. halalomoth 14. 17.

Ellenben emitt egyetlen egyszer sem:

hywattatakath, titeketh 18. kyketh 19. apostolokath 21. poganokath, azokath 22. harmakath, el hagyattakath, el tűrletteketh 23. poganyokath 24. azokath, kyketh 25. fűrteimetűswketh, imadokath, atkoztakatk, kegyűtlenűketh 26. Romabelyeketh, kyketh 27. mindűnwketh, Gűrwűgwketh, poganokath, keulsegwketh, negedessegűketh, el owultakath, hatra vetteketh 28. napokath, mosdasokath, elmeywketh 29. Sidokath 30. kewansagynkath 33. Romabelyeketh, gyarlosagokath, hytwketh, zabadczagokath, ayandekokatk, wnnűmmagukath 34. Romabelyeketh, bewkezwsegűketh, Romabelieketh 35. newuketh, alnoksagokath, egywgywsegwketh, voltokath, űketh, tytemenyűketh 36. tykkokath 40. Sidokath, poganyokath, kettűketh, hywűketh, hytetlenűketh, leueleketh, Nemelyeketh 41. nehezeketh, melyeketh, nehezsegűketh, igeketh, kyketh 42.

Már ebben a magyarázatlanban is előfordul a *cs* hang *ch*, *cy* jele. Az első korintusi levelet már a *cs* jelölése is határozottan elkülöníti a Komjáti írásától:

vachyorara, vachyorat, vachyorayanak, chyak, bűlchyseseknek 113. bochatot, erkwlczűkwketh 114. megh chyalnanak 115. dichyekűdyenek, belchyseseknek, cyelekűdesth, chyalard 116. stb.

Hasonlóképpen pl., — csak úgy találomra választva — a filippibeliekhez vagy a Timóteushoz írt második levélé:

dychyrtetnek 303. chynalo, zerencyekuel, dychyruyn, dycykedny 304. cyendes, bochatvan, becynlnek 305. kyzycye, cyak, sparancyolya 384. cyasar 385. (tűmlűchbe, tűmlűchnek 304. tűmlűchbe 305. masodchor 385.)

Az összes magyarázatoknak nincs egyetlen lapja, amit Komjáti fordításának lehetne tartani. Az összes magyarázatok tüzetes átvizsgálása után mondjuk ezt s egészen feleslegesnek tartjuk nyomról-nyomra jegyzett bizonyítékainkkal itt előállani. Az ajánlás nyelvének és helyesírásának az argumentumok bármely részével való összehasonlítása azonnal meggyőz bennünket arról, hogy ezekben alig van nyoma Komjáti másoló 'munkájának és fáradságának'.

* * *

Kissé másként áll a dolog magukkal a levelekkel. Nem azért, hogy — amint fennebb már mondtunk — mindjárt az első levél legelején kétségtelenül meglátszik a Komjáti keze-

nyoma, — ez ugyan nem akasztja bizonyításunkat, sőt támogatja, — hanem azért, mert a 208. l. első sorától, tehát mindjárt a harmadik levél egy helyétől kezdve az összes levelek ez ő k (é z ő k). Minthogy e részekben több jelenség szól Komjáti mellett, mint ellene, meg kell fontolnunk a következőt. A kö sz ö n e t szerint a levelek előtt ott volt a római levél magyarázata, nyilván a többi is. Ezek mind ö z ő k és í z ő k. Ez ő (é z ő) levelek előtt ö z ő és í z ő magyarázatok. A könyv szerkezete tehát olyan volt, mint a mostanié, a Komjáti-féle kiadásé. Ha e magyarázatok mind megmaradtak, ugyan hova lehettek volna el köz ül ő k a levelek? Nyilván ezek is megvoltak s Komjatinak teljes kész fordítása volt. Ez észrevételünket súlyosabbnak tartjuk, mint az alábbi bizonyítékokat. De lássuk ezeket is a 208. l.-től kezdve:

-ul, (-ül), -tül, (-tül), -rül (rül): fordulnak 208. twlwnk 225. embe-
rektwl 273. (bossusagoth) 240. emberektwl, istentwl 252. embertwl 253.
azoktul 258. poganutl 258. istentwl 265. zabadostul, zabadoztul 267. he-
gyetwl 268. (hossusagh 289. fenessegtwl 296. elwistentwl 300. Christustul
306. fordul 309. mondoktul (ellensegynktwl) 311. felewl 331. (tanusagy)
332. Christustul 341. rulatok 341. haragtul 343. agazatitoktul 345. (bossu-
allasa) 346. Christultul 366. (saniarusagtokon) 357. poganioktul 373. tano-
sagtul 375. (tanusagnak) 376. tarsatul 377. tanulnak 378. (bossusagra) 391.
Cristusunktul 401. tunya hasuk 403. igazultattak 407. Christustul 411. tunyaiul
420. ky sarmazaktul 434. mentektwl 434. Abrahamtul 434. attul 435. tistultas-
sanak 444. aldozatul 444. (bossu allasth) 448. bozzu allas 449. paptul 464.

ü : i megfelelés: zizeth, fylek 233. zeplwnelkylvalo 233. [v. ö.
bernelkwl, iutalomnalkwl 234. stb.] fywgh [! = függ] 261. zyleteth 265.
(v. ö. zwleknek, zwlek 241.) zileiteknek, zylek 299. iket [! = öket] 300.
tiztasyuel 314. gimwlcywtt 321. fel figestuen 331. lelkyntes [?] 344. si-
netlen 353. tizben 357. Bynws 359. syket 361. pispeky 371. pispeket 372.
synetlen 374. synetlen 377. pispekek 378. synetlen 386. [swbwl v. ö. elébb:
tiztasyuel 314.] iket, fylwketh [= fülöket] 395. syuek 411. akaratodnalkyl
412. yketh 419. siletet 436. eskwuesnelkyl 436. vegnelkyl 437. bwannelkyl
439. yket [3-szor] 439. sylettetet 454. syleytwl 454. yket 455. iket, kynelkyl
458. [v. ö. swlthe, swlletenek 452. fwgielmetesnek 391. wsmereyre 392.
bwnerth 446. kwsded 450. stb. Igaz, hogy a befejező hét sorban is egy-
szer: syleteseenek 466.]

ízés: naponkynth 211. kirizuel 222. iotitemenyeth 222. rezynth 228.
tytemeny 228. annyra 235. fylek rayta 242. vythkeztenek 242. kysyrcyetek
243. tethnyk 244. kysyrteseerth 256. igyzet 260. ennyre 260. igeretyth 262.
zeresyre 266. merticletessegh 272. keresthyn [= keresztjén] 274. kwnywr-
gisymbe 282. meg esmeretyre 282. kysalkodnak 292. yktelen 294. setysegth
296. cyelekedetiuel 296. yktelen 297. zeressytek 298. fegyuerith 301. kysal-
kodasinak 301. agyktokoth 301. irygysegnek 308. meg sygenywtetem 308.

dicykedistek 310. kypebe 311. igyeth [= igéjét] 313. kysertet/k 314. annyra 315. annyra 317. cylhoz 317. tygedees 319. besydet 328. besydeknek 329. mykippen 329. ligen 330. besydet 333. besyde 434. besydben 335. besydeknek 336. besylhesswk 336. annyra 342. feienkynt 353. tistessygb 353. tWkilletes 354. annyra 357. Annys 359. terhire 362. esmeretyre 369. keet-sygnelkw 371. besedyben 374. Besyd 375. vetysuel 375. ideesb 376. iluen 377. hazonkynt 378. irigseeg 380. kWnyWrgysimbe 386. meg sygienWltetethetlen 390. Wsmeretyre 392. ylWkwWt 394. myglen 419. annyra 420. ezyrth 423. ilWisten 424. kisirtesnek 424. be mynesnek [! = menésnek] 426. be yruen 428. meg kysyrttetet 428. serynth 430. ylWisten 431. mykynt 433. agikaba 435. [v. ö. agyokybol 434.] miltosaga 435. napon kynt 437. vyn 440. feienkynt 441. vyret 442. estendWnkynt 445. ammyg 446. [v. ö. ammeg 445.] ygirthe 446. sygyly 453. feyenkynt 454. mentyk 455. kymeyt 455. yletcknek 463. iwueuy 463. titemennyere 465.

Mint igen érdekes jelenséget meg kell említenünk a *fywgh* (= függ) és *sygenyWltetem* kiigazított alakokhoz hasonlónak látszó következőket: *sygentelensegeket* 242. *besielW*, *kysyrteteth*, *kysyrcyetek* 243. *kysyrtessel* 272. *Syerkennye fel* 297. *syeles* 325. *resyenek* 326. *besyellette* 348. *kysierth* 346. *edyen* 391. *titemennyere* [?]. Hogy ezekben diftongus van-e, vagy pedig íző szövegből íző másolásra vall, nehéz megmondani. Ámbár az *el enesyk* 440. alak s főként a köszönetbeli *leygyetek* más diftongust sejtet, amiből az íző részletekben található íző alakok is könnyen magyarázhatók, míg az ező (éző) részekben sokkal kevesebb az íző alak, mint amennyit diftongizáló fordítótól várhatnánk. Valószínűbb tehát, hogy a fentiek másolási hibák.

Az *-ít* képző: *velagosytana* 209. *betelyesetem* 219. *el elegyetenWn* 231. *meg eleuenythetne* 263.

özés: *zWrwz* 211. *czelekedWth* 257. *meg ielentetWth* 287. *tWreke-dWth* 310. *ielW*s 316. (Mindig vötte, lött, tötte stb.).

Figyelemre méltó jelenségek: *gundolya* 230. *gundoluan* 272. *feldalat* 312. *uelagra* 368. *velagoknak velagaiglan*, *vilagoknak* 368. [gondiat 376., 377.] *kwlemb* 380. *euelagra* 381. *buoitiak* 381. *velagossagot* 383. *hyuth* 386. *kealto* 387. *Wsmereytre* 392. *kezel* [= közel] 395. *velagoknak velagayglan* 397. *haragut volt* 425. *meg nyugut* 427. *velagosoltanak*, *velag-nak* 431. *kezel* 432. *iogiara* [= jobbjára] 438. *velagoknak*, *velagon* 444. *igyszer* [= egyszer] 444. *gundot* 457. *iogyara* 457. *gunghiath* 458. *kyuel* [= kivül] 464. *velagoknak velagayglan* [= K.-nál örökköl-örökké] 465.

Szándékosan hagytam utoljára a három legfontosabb tanut a *cs*, *c* és *ö*(*ő*) hang jelölését.

A *cs* hang jelölése: *zabaczagual*, *zabaczag*, *dyczWsegeth*, *diczW-segbWl dyczWsegre* 208. *czalarczagmyath*, *dyczWsegenek* 209. *paranczola*, *dy-*

czűsege, ekynczeth s így tovább is. Másként is a 213. l.-től kezdve: *cyelekedet* 213. *cyapasogba* 216. *mycyoda* 217. *tistoicyukmeg* 218. *chyialtunk* 218. *cyak* 219. *cyelekedyk* 220. *dycyeruen* 223. *Lukacy, cyak, cyak* 225. *bocyatoth* 226. *cyalarczag* 227. *íwregbeyce* 228. *cyelekedyk, dycyeresé, imacyagogba* 229. *atanacyokoth* 230. *dicyekedem* 231. *dycyekedwnk, cyak, dycyekeduen, dycykegywnk, dycyekedyk, dycyereses, Dicyer* [e lapon csak 1 *cz*: *dyczekegyek*] *meg cyalta* 233. *dycyekedes* 234. *cyelekedem, dycyekednek, cyalard, cyuda, cyelekedtek, dicyekegyem, [czelekedem, czelekedwnk, aloyczon]* 234. Így váltakozik tovább is. A galatásokhoz írt levél 6. fejtől csak *cz*. 272. l. *chinatna* 286. *cyendesseguel* 290. A 296. l.-től megint váltakozik: *czalion seteczegek, dycyrietek, cyelekedetiuel, ielenczetek, cyak, valamycyoda* 296. stb. A 312. l.-től a 321-ig egy *cz* sincs, csak *cy*. Alig fordul elő az 1. Tim. lev. 3. fejtől 371. l. Innen kezdve újra keverődik, de jóval több a *cy*; néhol a *cz* lapokon keresztül nem jó elő. A 394. l.-től megint gyakoribb, a Fil.-hoz írtban csak *cz*. A zsidó lev.-ben eleinte úgyszólván csak *cz*, később *ch, cy*.

A *c* jelölése: arcaizara 208. arcaual 208. arcaion 209. arcaizok 274. arcaian 297. cylhoz 317. ecyersmynd [2-szer] 330. ecyer smynd 330. ecyersmynd 336. Laodiceaba [3-szor] 338. arcaytokat, ecyeres, kecyeres 346. tcyek 347. arcaytokat 348. propheciakot 353. arcayatol 357. kelepceybe 381. Galaciaba 396. tycicust 396.

Nunc venio ad fortissimum. Az *ö(ő)* jelölése *ew* (*eŵ*)-vel:

Nunc venio ad fortissimum. Az *ö(ő)* jelölése *ew* (*eŵ*)-vel:
 S Ewŵt 215. Ewrŵlŵk 221. seŵth 233. bwrŵgbe 237. lewth 263. seŵth 265. seŵth 267. ew 280. betewlth 283. ewltŵzzetek 300. Ewrŵltemkegyg 320. Ewrŵlietek 320. teŵt 321. lewt 418. teŵth 429. Címben fordulnak elő a következők: EwTWdYK 212. ELSEw 251. EwTŵdYk 269. Elsew 279. EWTEwDYK 295. elsew 306. elsew 324. elsew 341. EwTEwDYK 351. ELSEw 366. EWTEwDYK 376. Elsew 385. ELSEw 385. ELSEw 401. elsew 410. EwTEwDYK 428., tehát külön cédulára tartoznak. Nem írtuk ki a *bew* melléknév származékait, minthogy a *beuebben* 241. *beueb* 450. adatok szerint *bév*-nek hangzott. (V. ö. *hévség*; a tordai nyelvjárásban.) Ilyen hangzását maga az is bizonyítja, hogy ez egy szó — a fenti kettőt kivéve — következetesen *ew*-vel van írva, összesen tízszor.

Most foglaljuk össze a 208. lapon (— itt szünik meg az ízés —) kezdett megfigyeléseinket. Az ízés a szóknak nagyobb körére terjed ki, mint az ajánlásban, bár nem gyakoribb. Az *-u* tövű szó, valamint az *-ul, -tul, -rul* rag, az özés, az *-ít* képző, (mélyhangu szóban éppen), még az *ü: i* megfelelés is, meg más kijegyzett sajátság Komjátinak idegen. A *cs, c* jele kezdetben *cz*; később a *cs*-é többnyire *cy* (*ch, chy*), a *c*-é *cy* (*c*). A *cs* és *c* *cz*-vel jelölése az ízés elhagyásával egyszerre kezdődik s minthogy mindez Komjáti jellemző sajátsága, hamar gondolhatunk arra, hogy e rész csakugyan az ő munkája.

Ámde ennek, a fentiekén kívül, ellene mond az *sz* hangnak eleinte *z*-vel való következetes, (később egyre ritkuló) jelölése, ami már megint nem az ő helyesírása szerint való. A szövegből vehető legfőbb bizonyíték azonban az *ö(ó)* hang jelölése; ez az egész *ező (éző)* részben nagy következetességgel *w*-vel van jelölve, holott az ajánlásban sokkal gyakoribb az *ew* (*ew*) jel; az *ező-éző* levelekben, — a címbelieket nem számítva — a százakra menő *ö(ó)* hang közül csak 15, mondhatni tizenöt van *ew(ew)*-vel jelölve. S ez annál feltűnőbb, mert a munka befejezéséről írt s az utolsó levelet nyomban követő hét sor öt *ö(ó)* hangja közül három van *ew*-vel jelölve, vagyis a Komjáti-féle ajánlás ilyen jelölésének nagyban megfelelő százalék.

III.

Nem szólottunk még a leveleknek *iző* részletéről. Azért hagytuk utoljára, mert megfigyelésünk szerint ez egyezik legpontosabban a köszönettel s így itt szólunk a köszönet írójáról, a könyv első kiadójáról s úgy nagyjában a könyvbeli fordítások történetéről. E részletben az *sz z*-vel, az *ü(ű) w*-vel, az *ö(ó) w*-vel van jelölve, (szó elején *ew*, még pedig következetesen; a köszönetben nincs *ew*, de szókezdő *ö(ó)* sem fordul elő); az *-ul, -túl, -rül* mindig ilyen alakú, a *cs, c* hang jelölése is egyezik a köszönetével, bár ingadozás van. Érdeemes megemlítenünk a *szó, szól* írása módját, amely a köszönetben egyszer *zooth* (15. l.), egyszer meg *zoual* (16. l.); ez az egész könyvben sokszor fordul elő, e részletben is pl. az I. korint. lev. 14. f.-ben tizenhatszor: *zool, zool, zool, zolnotok, zool, zoluan, zoloken, 175. zooth, zool, zooth, zoltok, zooknak, zonak, zool, zool, zool 176.* Más magánhangzó betűje is van kettőzve, mint a köszönetben is. A *nagy* középfoka: *annagyub 77. nagyub 171. (kétszer), 175. 183. nagyubban 177. nagyuban 207.* (Másként egyszer sem.)

A *cs* jelölése kezdetben következetesen *chy* mint a köszönetben (később ritkább, sőt ritka, helyébe a *ch* lép):

chyelekettetyk 199. dychyekedyswnk, bwlchyesyguel, dychyekedystek, dychyekedyswnk 201. nynchyen (4-szer) 202. dychywsgyre 202. kychyoda 203. chyak, meg bochyassatok, dychyreteteketh, meg bochyattok, meg bochyatom, meg bochyattam (3-szor), 204. bolchyot, dychywsegeth, kychyoda 205. dychywknelkwl 206.

A *c* jele az esetek nagyobb számában *ch* (a latin szókat nem számítva); a köszönetben is *ch*:

teccyk 46. engech 51. egcher 64. ecyersmind 85. marach 87. harminch-
adot 93. harminchadual 93. harmynchadyath 93. echersmynd 100. techyk
134. tecyk 135. tucy 147 (2-szer.) lehech 148. teccyk 151. cyelba 157. Ja-
chyany 159. egycyersmyndh 159. techyk 159. echersmynd 171. ecyee 172.
chymbaloma 171. archarul, archara 174. archayara 178. laceyk 180. ecyer-
smind 181. el veech 185. (Sohasem *cz*; latin szóban sem.)

A kétszer előforduló *-ról* ragról már mondtuk, hogy Komjádi igazításának tartjuk; ezt is: *istentwl* 44. 25. *istenrwl* 46. 16. Ezeken kívül az *-ul -ül, -tül, -tül, -rül -rül* össze-
sen 160-szor fordul elő, holott *ő*-vel csak három-
szor, *ó*-val szintén.

Az *ő(ó)* jele következetesen *w*, az *sz-é* meg *z*, any-
nyira, hogy a köszönetbeli *seretetuel* (15. l.) *s-ét*, — ha
igazzá válik föltevésünk — a Komjádi hibájának kell tartanunk.

E szembetűnő egyezések könnyen meggyőzhetnek arról,
hogy a levelek íző részletét s a köszönetet egy ember írta.
Még pedig művelt ember, aki sokat olvasott és írt is magyarul,
úgy hogy volt módja, alkalma a gyakorlás útján következetes
helyesírásra vergődni; nem úgy mint Komjátinak, akiről úgy
látszik, mintha most próbálná először a latinból hiányzó hang-
jainkat kiolvashatóan jelölni. Aki annyit fordít, vagy igazgatva
másol, mint amennyit e könyv kiadója s hangjainknak annyi
célszerű jelével százszor-ezerszer találkozik (*ch, cy, w, z* stb.),
lehetetlen, hogy végre valamilyen következetességre ne ver-
gődjék s a munka befejezése után olyan idétlen helyesírással
írjon, mint Komjádi az ajánlásban. Ellenben a köszönet-
író következetesen jelzi a hangokat, mert írástudó ember.
Előszava rövid, egyszerű, nem áradozó, kérkedő, hizelgő, és
gyáva, mint a Komjádié. Ő sem a maga erejéből magyarította
a könyvet, de nem is kérkedik sok szent magyarózó doktorok-
kal; s ki tudja, nem mondta-e meg könyve címlapján, vagy
egyebütt, hogy hogyan és miért dolgozott. A lutherista forra-
dalom hírére minden épkezláb szellem áhítozott a magyarított
Pál apostolra, hátha csakugyan az van az írásban, hogy a hi-
tetlen is megigazulhat a jócselekedet útján! Sürgős és várva
várt könyv volt. Várták is, »akkyk wduwssigeknek vtat minden
modon keresyk.« A fordítás régen meglehetett, mint ahogy
ekkor már aránylag nagy időre terjedő története van a magyar

bibliafordításnak. A könyvvel való hosszas foglalkozás után bennünk az a meggyőződés alakult ki, hogy a legrégibbek a leveleknek ízéssel kevert ez ő (éz ő) részei. Ezt használta, vagy írta le egy őző nyelvjárásu ember s a levelek elé tette Erasmus argumentomainak fordítását. E fordítást használta s néhol, különösen a római, I. korintusi levelet s a II.-nak elejét, alaposan átdolgozta s a maga nyelvjárására írta a köszönet-író, itt-ott azonban őző részlet (168., 169. l.), vagy alak is maradt benn. Valószínűleg az egészet át akarta gyúrni, annál inkább, mert a parenthesisre eleinte nagy súlyt vet s bőven magyaráz benne lutherista szellemben. Később azonban, az ez ő részekben egyre kevesebb jelentősége van a parenthesis-nek, sokszor meg el is marad, holott parafrázis van, nyilván azért, mert az író a latin szöveget nem tartja szemé előtt, az ez ő fordító pedig nem jelezte a másod-harmad jelentés magyarázó voltát semmi jellel s így a köszönetíró figyelmét elkerüli a sok pleonazmus. Pl. a 309. l.-on 2, 391. l. 4, 392. l. 3, 393. l. 3, 394. l. 2, 397. l. 4, 412. l. 4, 413. lapon ó zárójel hiányzik s egyébűtt is, majd minden lapon, amiről a latin szöveggel való összevetés könnyen meggyőz. Ennyi hibát csak az ejt, aki az eredeti szöveg nélkül akarja a felesekent parenthesisbe tenni. Ezt pedig akarja, mert nem csak a köszönetben, hanem a római levél argumentóiban is szó van róla. Mikor azonban, nyilván a dolog sürgőssége miatt, abbahagyja az átdolgozást (208. l.), vagy csak nagyolja, a zárójelezést legalább formailag végigcsinálja. Szinte látjuk a köszönetíró örömét, mikor ezt írhatja: »... vagyon azyrt imar myt kezeden vysely akar hun yaary, ęs egyeb gondolatot hatra vetuin ezeknek esmerysibe gondolgogyal...« (15. l.).

A fordításnak a köszönetíró kiadása előtti történetére nézve azonban szívesen fogunk hajlani valószínűbb föltevés felé, sőt Komjátinak is engedünk valamicskét, minthogy némely kérdés részletes kutatását a nyelv és helyesírás kuszált-kevertsége miatt meddőnek látjuk. Így is értékes eredményre jutottunk, mert annyi bizonyos, hogy a köszönetet nem Komjátí írta, tehát a fordításnak volt régibb kiadása; ez állításunkat hatalmasan támogatja a Fraknói-féle töredék is. Hogy e régibb kiadásról az egyetlen nyomon kívül — a most összegyűjtötteket nem számítva — semmi jel nem maradt, azon nem csodálkozunk, hiszen a Komjátí-féle második kiadásból is mind-

össze két példányunk van. Kusza, kevertes, pontatlan és pleonasztikus voltáért mindkettőnek pusztulnia kellett, mihelyt olvasmányból protestáns fegyvertárrá kellett volna lennie s csakugyan elenyésztek s jöttek nyomukba talpraesett, kínos gonddal készült, megbízható fordítások.

A Fraknoi-féle töredéket is érdemes lesz újabb vizsgálat alá vetni; ha már lengyel könyvészek szerint ezzel egyező típusu nyomtatvány nem készült Krakkóban, hogyan került oda a töredék? Vajjon nem az irigyek és rágalmazók juttatták-e oda s tán Perényinéhez is s tették ezzel Komjátit könyvcsinálóból könyvkereskedővé? — Hogy az első kiadás 1516 után jelent meg, annyi bizonyos, minthogy az argumentumok latin eredetije, Erasmus könyve ebben az évben jelent meg.

(Vége.)

VISKI KÁROLY.

ZENGD ÉS ZENGJED.

Különös! Véletlenül éppen magam valék, aki Kulcsár kollégámmal ajánlottam az értekezleten, hogy az Iliásznak és Odüsszeának ne a prózai fordítását olvastassuk a diákokkal, hanem olvastassuk Kempf Józsefnek hexaméteres fordítását. Prózát amúgy is olvasnak eleget, hadd szokjanak hozzá a vershez, akár hangsúlyos, akár mértékes az.

Szóval ajánlottam. De csak pár nap mulva láttam a magyar verseket. Mindakettőnek a legelső szavába bele kell kötnöm.

Legelső sor az Iliászban ez:

»Zengjed el istennő vésses haragát Achillesnek!«

Legelső sor az Odüsszeában ez:

»Zengjed el istennő a világlátott daliás hőst!«

Engedelmet kérek, hogy kimondhassam, az én fülemben olyan cigányosan hangzik ez a *zengjed el*.

Sok embernek a fülét nem bántja. Így szokták meg sokan gyermekkoruktól ezen vagy azon a vidéken. Kempf tanár is így szokhatta meg a szülőtte vidékén, vagy talán a fővárosban. A grammatikusnak a fülét éppen nem bántja, kivált ha csak száraz szabályokra támaszkodik. A nyelvtani szabály ugyanis azt mondja, hogy *üssd* vagy *üssed*, *zengd* vagy *zengjed* mindegy. — Dehogy mindegy!

Kempf tanárt semmi támadás nem illetheti. Egyfelől a füle megszokta, másfelől a grammatika ellene nem szól. De nem tehetek róla, könyve ajánlását bár most is fenntartom, *zengjed el* kifejezése bántja a fülemet. Ezt hibásnak tartom.

S hogy éppen evvel kezdődik mindakét nagy költemény!

Én nem tudnám kimondani így: *zengjed el*.

Én vagy úgy mondanám, hogy: *Zengd el* oh istennő . . . vagy úgy mondanám, hogy: *Zengjed* oh istennő . . .

A *zengjed el* beszédben ellentmondás van. A történeteknek, meséknek előadója ha közbe-közbe kérdi közönségétől: Mondjam tovább? felelik: *Mondjad, mondjad*; avagy kérdés nélkül is biztatják: *Mondjad, mondjad!* Ebben folytonosság, tartósság van, sőt a végire nem is tekint a felszólító.

Kitől hallottad ezt a mesét? *Mondd meg* nekem. — Itt pillanatnyi, legalább is egyszeri cselekvés van; a *meg*-gel pedig a cselekvésnek az elvégzésére is tekintek.

A szilaj legények összekavarodnak. Egyik már igen mérges a másakra. A harmadik oda szól: *Üsd meg!* — Ez csak egyet jelent. A *meg* a befejezést is jelzi. Összegabajodnak. Az egyből három is lesz: Piff-paff-puff! Eközben megint oda szól a harmadik: *Üssed!* — Ez már Isten tudja, hányat jelent. Arra sem gondol, mikor végződik.

Cigány! *verd el* a nótámat a cimbalmodon. Megfizetek érte. T. i. mikor már *elverted*. S más az, ha már énekel a madár, éppen az én nótámat zengi s beleszólók:

Verjed, verjed víg fürjecske a nótám,
Nyergelve áll aranyszőrű paripám . . .

vége se legyen, elhallgatom ítéletnapig.

Orvos, *húzd ki* a fogamat. — Még nincs húzás, s már a végít is látni akarom. — De már benne vagyok a hegedűnek s a bánatnak a tengerében, mikor azt mondom:

Húzzad csak, *húzzad* csak szép csendesen . . .

Göndör Sándor sem szólítja föl a harangozót, hogy menjen estéli kötelességinek a teljesítésire, hanem mikor már megkondult a harang, odaszól: *Kongasd, kongasd!* s nem törődik vele, ha aztán három hétig vagy a világ végéig kongatja is. — Néhol *kongatják* a harangot, máshelyt *kondítják*, harmadik helyen *húzzák*. Ám ha Göndör Sándor és Tóth Ede a harmadik helyen gyerekeskedett volna, akkor Göndör Sándor ezt mondaná: *Húzzad, húzzad* vén robotos! Azért a *kongasd* ban is van annyi tartósság, mint a *húzzad* ban, mert *kongat* már alapjában gyakorító. S így itt a *kongasd* és *kongassad* egybeesik. Így: *Húzd*, ki tudja meddig huzhatod — a *húzzad*, helyett, egy értelemmel.

Vágd fiam, *vágd* Forgách,
Tiéd leszen Gimes és Gács.

A vágás nem tarthat sokáig, sőt a *meg*, *le*, *el* határozók nélkül is határozottan tekint a bevégzésre is. A vágástól a királynak meg kell hálnia. Mi dolgom van nekem ma, apám? *Vágyad* fiam a fát. S ki tudja meddig tarthat ez a kötelesség? Ez a cselekvés mindenestre huzamosságot jelent. Leráztam a szilvát, *szedd fel*. T. i. mind. Más ez:

Gyere rózsám, szedjünk meggyet;
Én majd rázom, te meg *szedjed* . . .
Csókot is kapsz, de csak egyet.

Annyit szed föl, amennyi tetszik, s addig szed, amig neki jól esik.

Nem érdektelen a magyar igéknek némely kettős alakjuk.

Az egyes harmadik személyben csak némelyiknek van ilyen rövidebb és hosszabb alakja: *tesz, vesz, lesz* — *teszen, veszen, leszen*. Alig van talán valami különbség köztök.

A többes harmadik személy a multban szintén kettős, mindenik igénél: *jöttek-mentek, láttak — jöttek-mentenek, láttanak; küzdöttek-küzdöttek, (küzdtenek)*. Itt ezekben a régies hosszabb alakokban észrevehetjük néha azt a különbséget, hogy a nagyobb szónak nagyobb a tartalma is, hosszabb a cselekvési ideje.

Itt *küzdtenek* honért a hős Árpádnak hadai;

Itt *törték* össze rabigát Hunyadnak karjai.

Több időbe került a *küzdelem*, mint az *iga-törés*.

Nagyszerűen fest a következő igealak is:

Elhulltanak legjobbaink a *hosszú* harc alatt.

Főlemlítem, ám nem vitatom. De ezeknél sokkal bizonyosabban, napnál világosabban megvan a különbség a harmadik fajta kettős alaknál, melyek mostani tárgyamhoz tartoznak. S ezt vitatom.

A felszólítás egyes második személyének tárgyas alakjában mindenik igének megvan a kettős alakja. S itt nagy különbség van. *Zengd-zengjed, üsd-üssed, verd-verjed, húzd-húzzad, áldd-áldjad, mondd-mondjad* stb. Milyen gazdagsága ez a nyelvnek! Értem ebben nemcsak a grammatikát, mert akkor csak alak, külső különbség, tehát csak látszólagos gazdagság volna, — hanem értem a néplelet, a magyar nép szellemét, mert bennök tartalmi, belső különbség, tehát valódi gazdagság van. Nem hiszem, hogy volna nyelv, melynek igealakja (conjugatio) gazdagabb volna, mint a magyar nyelv. S mondom, nem ok nélkül, csakúgy szeszélyből van az a sok alak. Mindeniknek megvan a külön saját tartalma.

A *zengd, üsd, verd* rövidebb alak és *zengjed, üssed, verjed* hosszabb alakok közötti különbséget a főlemlített néhány példából következőleg állapíthatjuk meg:

1. *Mondd* — szabott időre szól, többnyire rövidre. Néha hosszúra is, pl. *Húzd*, ki tudja, meddig huzhatod, — s *Kongasd, kongasd* vén robotos. — *Mondjad* — határtalan időre szól, többnyire hosszúra vagy gyakori — ismétlődőre.

2. *Mondd* után kezdődik a cselekvés, — *mondjad* előtt rendszeren már megkezdődött, legalább is a szándék, a terv, valamelyes előkészület már okvetlenül megvan. Felállnak labdajátékra. Egyik a labdát dobja. Másik a bottal elüti. Amelyik botot vesz, odaszól: Péter, te *dobjad* a labdát. Nem ám egyszer; többször, a játék folyamán át. S egészen más ez: *Dobd ide* azt a labdát. Még ott is van valamelyes előkészület a fiuban: Apám! mi dolgom legyen ma? Fiam! *vágjad* a fát.

3. *Mondd* tekint a végződésre is, — *mondjad* nem tekint a bevezetésre.

4. *Mondd* eddigi tulajdonságainak megfelelőleg rendszeren megerősül a *meg, le, fel, be* stb. határozóval, s így a parancs teljesen bevezettségét vár, még ha hosszú is a cselekvés, pl. *Zengd el* a tízéves háboru történetét! — *Mondjad* az ő hosszadalmasságánál fogva nem is óhajtja a végit, csak cselekvést kér, pl. *zengjed*, hogy hallgassuk s gyönyörködjünk, vagy búsuljunk, s sírjunk — addig ameddig.

5. Különbség az is, hogy a *mondd*-ban erősebb parancs, szigorubb követelés van, — a *mondjad* inkább kérés, óhajtás, avagy megengedés. Ám *dobjad*, ám *szedjed*, s nem: ám *lásd*, hanem: ám *lássad*, mit csinálsz vele. Továbbá: Na, *lásd*, mit csináltál! de: ám *lássad*, mit fogsz csinálni.¹

6. *Mondd-mondjad*, *húzd-húzzad* néha még összeesnek, — de a *meg*, *le*, *fel*, *be* határozók határozottan kétfelé osztják, és e határozók mindig csak az első rövid alakkal járnak, sohasem a hosszabbikkal. *Húzd rá* cigány! nem: *húzzad rá*. S minthogy a *zengjed* hosszas alak, a cselekvés erősségére nézve is határozatlan, enyhe óhajtás, időtartamára nézve egészen határozatlan — a *meg*, *le*, *fel*, *be* stb. határozók pedig szigorú parancsot, sőt teljes bevégzettséget jeleznek: azért mondtam, hogy én a *zengjed el* beszédben ellentmondást érzek. Ám kutassunk. A közmondásokban, népdalokban s a legjobb nyelvérzékű Petőfinél vagy Arany Jánosnál hol találunk ilyen beszédeket: *üssed meg*, *zengjed el*, *irjad le?* Nincsen ilyen beszéd. Legalább az én fülemben — ismétlem — olyan cigányos beszédnek hangzik.

Rontsd el a templomot s harmadnapra fölépítem; nem: *Rontsad el*. S nem: *tagadjad meg*, hanem így:

»Százszorta inkább éltedet
Tagadd meg, miint magad.
Hadd vesszen az élet,
Ha a becsület marad.«

(Zalaegerszeg.)

BORBÉLY GYÖRGY.

A -NOTT NÓL NI RAGOK EREDETÉRŐL.

A Nyr. 36. köt. 23. lapján már kifejezést adtam annak a meggyőződésnek, hogy a *-nott nól ni* ragok tulajdonképpen rövidült névutók, mint akár a *-ben ből be* ragjaink, és hogy alapszavuk ugyanaz mint a *-nál* ragé. A régibb magyarázat szerint (l. Simonyi, A m. határozók 1 : 8) a *-nott* a lokativusi *-n* és a lok. *-tt*, a *-nól* a lok. *-n* és abl. *-l* összetétele, a *-ni* pedig a vog. *-né* raggal azonos. Szinnye a Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft-jában visszatér a régi elmélethez és a *-nott nól* ragok első eleméről adott magyarázatát a *-ni* ragra is kiterjeszti; szerinte tehát a lokativusi *-n* raghoz a lok. *-t*, abl. *-l* és a lat. *-y* járult. Beke erről a kiváló munkáról írt ismertetésében (a Nyr. márciusi füzetében, 39 : 124) megemlíti Szinnyeinek ezt a nézetét és hozzáteszi, hogy az én magyarázatom már csak azért sem helyes, mert a kérdéses ragok nem fordulnak elő személyragozva, pedig névutói eredetű ragjainkat éppen az jellemzi, hogy önállóan is előfordulnak (*bennem*, *belőlem*, *belém*; *hozzám*, *velem* stb.). Mielőtt erre az ellenvetésre felelnék, előbb össze akarom állítani azokat az okokat, amelyeknél

¹ A cikkirő nézetét támogathatja az a párhuzamos jelenség, hogy az *trj* és *irjál* alakok használatában egészen hasonló különbség fejlődött: a rövidebbik a parancs, a hosszabbik a kérés alakja lett; l. Simonyi: Az ikes ragozás története, NyF. 28 : 48. — *A szerk.*

fogva e ragok első elemében névutói alapszót és nem lok. ragot kell keresnünk.

A lokatívusi *-n* előtt a mássalhangzós végű szók mindig eredeti tövégi magánhangzóval jelennek meg, pl. *parton, vizén, földön*; csak ősi határozószókban nincsen tövégi magánhangzó az *-n* előtt, pl. *benn, fenn*. Ha a *papnott, mesternett, papnál, mesternül, papni, mesternyi* alakokban a lok. *-n* volna meg, ott kellene lenni a tövégi magánhangzónak.¹

Mássalhangzós kezdetű testes ragról, ha kötőhangzó nélkül járul a névszóhoz, eleve feltehetjük, hogy névutói eredetű. Az egyszerű lok. *-n*, abl. *-l* előtt van kötőhangzó, a *-ben, -ként, -szer, -ról, -ből* stb. előtt nincs kötőhangzó, hiszen tudjuk, hogy a névutó alapszava eredetileg összetélt alkotott a megelőző névszóval.

Ha e ragok első részében a lok. *-n* volna meg, azt kellene várunk, hogy a *-nott* ragnak, mint amelyből a fejlődésnek ki kellett volna indulnia, általános lokatívus vagy superessívus jelentése legyen; már pedig e ragnak mint tudjuk, adessívus a jelentése: *papnott, apámnott, mesternett, ángyomékniit* nem azt jelenti, hogy *papon, apámon*, stb. (mint *ittén = itt, bent = benn*), hanem *papnál, papéknál* stb. Tehát itt is a névutó alapszavában kell keresnünk a *-nott* jelentésének magyarázatát, éppúgy mint a ‘-vel’ jelentésű vog.-osztj. ragnál, bár az utóbbira nézve vö. a zürjén-votj. hasonló jelentésfejlődést. (Nyr. 36 : 23, KSz. 8 : 327.)

A három ragnak a vogulban és az osztjákban is van megfelelője. A vogulban a mi ragjaiknak *-nát, -nət* (komitativus), *-nål, -nal* (ablat-elativus), *-nə* (latívus) az osztjákban *-nət, —, nə* felel meg. Már az is feltűnő volna, hogy már abban a régi korban, amikor ez a három nyelv még egységet alkotott, a lok. *-n*-hez hozzátették volna a lok. *-t*-t. De az már nemcsak feltűnő, hanem valószínűtlen is lenne, hogy az eredeti lokatívusi *-n* már akkor annyira elhomályosult volna, hogy abl. és latívusi ragokat is lehetett hozzátenni. De mihelyt névutói alapszót veszünk föl, minden nehézség megszűnik.

Míndezek alapján azt hiszem, hogy ezeknek a ragoknak első részében nem szabad a lokatívusi *n*-t keresnünk, hanem vagy névutói alapszót kell fölvennünk, mint pl. a *-ben, -ből, -be* ragoknál, vagy pedig olyan képzőnek kell nézünk az *-n*-t, mint a finn *-lla, -llä, votj. -len* stb.-beli *-l*-t,

¹ Érdekes, hogy a két lokatívusi ragnak összetétele előfordul határozószókban; az *ittén, ottan*-ban a *-tt* megelőzi az *-n*-et, a *bent, lent, fönt, kiünt*-ben azonban azt a sorrendet látjuk, amelyet a *-nott* ragnál vesznek fel. Csakhogy ezekben viszont a *-t* előtt nincsen kötőhangzó. (Éppígy *mostant, mihelent, fennent, magyaránt*. Simonyi, A. m. hat. 1 : 349, 354.) A kódexekben előforduló *bennett-* alakok: *bennette* stb. (NySz., Simonyi, A magyar névragozás Nyr. 14 : 248, A m. határozók 1 : 349) bizonyára a *melleite, felette, közötté* stb. analógiájára keletkeztek. Ezt természetesen csak melleleg említem, mert az olyan szópárok, mint *között* és *közt, körülött- és körül- mutatják, hogy abból, hogy a kötőhangzó a *-t, -tt* előtt megvan-e, vagy hiányzik, nem szabad sokat következtetni. A mi magyarázatunk szempontjából azonban fontos ez a *-tt* előtt lévő magánhangzó, mert e szerint ez nem kötőhangzó, hanem a névutói alapszóhoz hazzátartozó magánhangzó. A vogul lok. *-nət nət*, abl. *-nål nal*, osztj. lok. *-nət* ragokban is magánhangzó van a lok. *-t* és az abl. *-l* előtt.*

amely «kültért, oldalt, fölszint, melléket» jelent (l. Budenz, Ug. Alakt. 295, 378, Szinnyei, Fugr. Sprachw. 73). Hogy inkább névutói alapszót keressünk benne, mint képzőt, arra a *-nál* ragnak az a magyarázata indít, amelyet Szinnyei adott, hogy t. i. a *-nál* ragot úgy kell elemeznünk, hogy a *-ná* alapszóhoz az ablat. *-l* járult (NyK. 35 : 449, NyH.⁴ 125, Fugr. Sprw. 81), már pedig az önálló alakjai (*nálam, nálad* stb.) mutatják, hogy alapszava önálló szó volt. Ezt a *-nál* ragot t. i. lehetetlen különválasztanunk a *-nott nól ni* ragtól, sőt egyenesen azonosnak tartom a *-nól* raggal. A két rag hangalakjának különbségét pedig a funkcióbeli differenciálódásnak kell betudnunk. A *-nál* rag, bár eredetileg szintén ablativusi szerepű volt (l. Szinnyei, az id. helyeken), később locativusi jelentésben állandósult, míg az ablativusi *-nól, -nül, -nul, -nül* rag a többi ablativusi rag hatását mutatja: *-tól, -től (túl, túll, tul, tüll), -ból, -ből (bül, bül, bul, büll), -ról, -ről (rül, rül, rul, rül)*. És valamint a *től, ből* és *ról* ragok *tél, bél* és *rél* alakban is előfordulnak, úgy a *-nól* is *-nél* alakban is előfordul és rövid magánhangzóval: *-nal, -nel* (l. Szinnyei, Ny.H.⁴ 125, Fugr. Sprw. 76).¹ A *-náu* ragot nagyon gyakran használták és minden nyelvjárás ismerte és ismeri, így tehát az önálló, személyragos alakjai is megmaradtak: *nálam, nálad* stb. A *-nott, -nól, -ni* ragok azonban az országnak csak kis részében élnek és azokban a nyelvjárásokban is csak szűkkörű jelentéssel (l. Simonyi, Nyr. 14 : 487). Így érthető, hogy ezek a ragok nem fordulnak elő önállóan.

Ezzel mindjárt megfeleltünk Beke ellenvetésére is. Az, hogy az említett ragok ebben az alakjukban nem fordulnak elő önállóan, nem szól ellene a rag névutói eredetének, mert először a velük egyeredetű *-nál* igenis önállóan is előfordul, másodsor pl. a *-két kéd, -int ént ánt* ragok azért hogy személyragosan nem fordulnak elő, mégis csak névutói eredetűek. Amint ezeknek a ragjainknak sikerült az alapszavát megtalálni, úgy idővel talán majd sikerül kiderítenünk azt is, hogy a *ná- tőszó* miféle eredetű (Szinnyei, NyK. 35 : 449), amely a *-nott, -nól, -nál, -ni* ragokban van meg. Egyáltalán nem lehetetlen, hogy ez a névutó nemcsak az ugor nyelvekben (a magyarban, vogulban, osztjákban) van meg, hanem a finnben is (l. Budenz, Ug. Al. 378—9.)

A *-nott nól ni* ragjainkkal egyeztetett vogul *-nât nal na* ragok közül azonban Beke az utolsót nem tartja sem mint Szinnyei gondolja, a lokat. *-n* és a lat. *-y* összetételének (Fugr. Sprw. 77), sem pedig névutói alapszót nem lát a rag első elemében, hanem egyszerű lativusi ragnak veszi az egész *-na-t²* és a finn, lapp, cser., zürj.-votj. lativusi *-ñ* raggal egyezteteli (l. Szinnyei, Fugr. Sprw. 71). Szerinte a rag magánhangzója (É., KL., K. *-na, -n, AL. -na, ná, P. -ne, -n, T. -nâ, -ne, -n*) csak olyan jelentés nélküli elem, mint a lokat. *-t* után előforduló magánhangzó (É., KL., AL. *-ta, t, K., P. -t, T. -tâ, -tâ, -te, -t*); ezt azzal is bizonyítja, hogy a tavdai nyelvjárásban a lativus (translativus) ragja mindig *-u* (*-u* Szinnyei, NyH.⁴ 127), míg a szóban forgó rag magánhangzója *â, e*. A *-na* ragnak ez a magyarázata nem volna lehetetlen, de tekintetbe veendő, hogy sem a magyar

¹ Ez utóbbi alakok világosan mutatják a *-nól* ragnak a *-nál* raggal való összetartozását.

² Különbösen már Simonyi is így magyarázta a vogul ragot (MNyelv² 441).

-ni-t nem lehet a *nott*, -*nól* ragoktól különválasztani, sem a vog. -*nu*-t a -*nát*, *nál*-tól. A magyar -*ni* második eleme okvetetlenül lativusi rag, az osztják -*ná*-é is az; már ezek alapján is föltehető, hogy a vog. -*na* magánhangzójában — úgy mint Budenz is gondolta és Szinyei is elfogadja — lativusi rag van. De a vogul maga sem szól ellene ennek a föltevésnek. Csak azokra az adatokra utalok, amelyeket már a KSz. 8 : 326. lapján említettem (pl. K. *jǰla* le, *jǰla-örtas* elfáradt, *jǰl-gjwəs* elaludt. Munkácsi, VogNyelvj. 202; T. *táru*, *tár*-, *šupu*, *šup*- át, által, keresztül uo. 278). Ezt a magyarázatot azonban Beke nem akarja elfogadni, mert a tavadai vogulban a lativusi *u*-nak megfelelően -*nu*-t kellene várunk. Ezzel szemben csak a következőre hivatkozom: Az északi vog.-ban a (trans)lativus ragja -*ǰ*, -*ǰǰ*, mégis a határozószók végén -*ǰ* lat. ragot is találunk: *ǰǰ* előre, *kwǰnǰ* ki, a kondai nyj.-ban a lat. *ǰǰ* (-*ǰǰ*), -*i* mellett ilyen határozószók is vannak: *ǰǰ-pǰri* előre-hátra, *kwǰnǰ* kifelé, *vǰǰ,ǰǰ* közelbe, a pelimi nyj.-ban a lativus ragja -*ǰǰ*, határozószókban -*ǰ* magánhangzót is találunk: *kwǰnǰ* kifelé, *khwǰtǰ* hová; a tavadai nyelvjárásban a lativus ragja -*u*, mégis -*i* is előfordul: *purǰ*, *purǰ* vissza.¹ Amint ezekben a határozószókban is a lativusi rag van, mindamellett hogy ennek rendesen más az alakja, a tavadai -*nǰ*, -*ne*, -*n* alakok magánhangzójában is ez a rag lappanghat.² Természetesen az sem lehetetlen, hogy a magánhangzójára befolyással volt a lok. -*tǰ*, -*tǰ*, -*tǰ* (esetleg az abl. -*nǰl*, *nǰl* is); vö. pl. a magy. -*ban*, -*ben* és -*ba*, -*be* ragok összeesését a köznyelvben.

Ezek szerint tehát ismételhetem azt, amit a Nyr. 36 : 23. lapján mondtam, hogy t. i.

a magy.	lok.	- <i>nott</i> ,	abl. - <i>nól</i> és - <i>nál</i> ,	lat. - <i>ni</i> ,
a vog.	»	- <i>nǰt</i> ,	» - <i>nǰl</i>	» - <i>nǰ</i>
és az osztj.	»	- <i>nat</i>		» - <i>na</i>

ragok tulajdonképpen rövidült névutók; közös tőszavuknak jellemző hangja -*n*.

Hogy mi ez a tőszó, nem tudom, de azt hiszem, nagyon figyelemreméltó Winklernek az a megjegyzése, amelyet a nemrég megjelent könyvének (Der uralaltaische Sprachstamm) 58. lapján találunk, ahol t. i. a szamojéd *man nǰdan* 'éntőlem' alakot a magyar *én nálam*-mal egyeztetni és hozzáteszi, hogy »*na* nyilván a *hely*, *oldal*, *vidék* határozatlan, általános kifejezése«. A szamojéd nyelvekben t. i. van egy névutó, amely a névragozásban is nagyon gyakran szerepel: jurák *nǰ* (többes lativus *nǰaha* helyett) 'hoz, felé (versus)', *nǰana* (lokat.) 'nál, -vel', *nǰad* (ablat.) 'től'. (Castrén, Gramm. der samoj. Sprachen 581.) A Budenz-féle jurák-szamojéd szójegyzékben is: *nǰ* 'vel, -val', *nǰana* 'rajt', *maha nǰana* 'hátul' (NyK. 22 : 345–6). A tavgi szamoj.-ban: *nǰ*, 'hoz, felé', *nanu* 'nál', *nata* 'től'; a jeníszéjiben *ne* 'hoz, felé', *nene* 'nál, -vel', *nero* 'től'. Határozószókban is gyakori, pl. jurák *t'aha* 'hátra', *t'ahana* 'hátul', *t'ahad* 'hátulról'; *nǰ*-val összetéve: *t'ahanǰ* 'hátra', *t'ahanǰana* 'hátul', *t'ahanǰad* 'hátulról'; hasonlóan *pǰnǰ*, *pǰnǰana*, *pǰnǰad*, sőt ez kicsinyítő képzővel is előfordul: *pǰnǰkun* 'kissé hátra', *pǰnǰkuna* 'kissé hátul', *pǰnǰkud* 'kissé hátulról', (uo. 585–7);

¹ L. Munkácsi, Vog. nyelvj. és Szabó Dezső NyK. 34 : 444–5.

² Vö. még T. *khǰnghǰ* 'át, keresztül; mulva' VogNyelvj. 280, 282, Szilasi, Vog. szójegyzék.

huñū 'hová, *huñāna* hol (Budenz szerint 'hol, hova'), *hunnād* 'honnán' (Castrén 592; vö. Halász, NyK. 23 : 25—6); *tañāna*, *tañan* 'ott' stb. (NyK. 22 : 351.) Ez a névutó a személyes névmások ragozásában is előfordul: »A jurákban, tavgiban és a jeniszejiben az összes függő eseteket minden számban . . . a *ñā*, *nan*, *ne* névutó segítségével képezik: (pl. *mañ ñūnan* 'nálam'). L. Castrén 343. Sőt a főnevek duálisában is a dativust úgy képezik, hogy »a duális genitivus-ragjához a jurákban a *ña* névutót, a tavgiban *naŋ*-ot és a jeniszejiben *ne*-t tesznek; a lokativusban a genitivus-ragjához jur. *ñana*, tavgi *natanu*, jen. *nene*, az abl.-ban jur. *ñūd*, tavgi *naŋ*, jen. *nero járul*« (Castrén 115—116). Ennek a *ñū* névutónak az alapszava Castrén szerint a *ña* 'Kamerad, Bruder' szó (Castrén 581.), amely a Budenz-féle szójegyzék szerint is: *ña* 'testvér, társ; a másik'. Akár helyes ez a származtatás, akár nem, azt hiszem, igaza lehet Winklernek, mikor a szamojéd névutót a magyar *nál* alapszavával egyeztetti. (Az *n-ñ* váltakozása a szamojédságban igen gyakori; l. Halász, NyK. 24 : 456, 462).

FOKOS DÁVID.

AZ ALFÖLDI SZARVASMARHÁK MEGJELÖLÉSEI.¹

A magyar embernek a szarvasmarhák megjelölésére nem kevésbé gazdag szókincse van, mint a lovakra, csakhogy míg a lovaknál megkülönböztetésekor a szín játszik főszerepet, a szarvasmarháknál a szarv és fül állása vagy formája fontos. Az alábbi szavakat Túrkeve város levéltárában gyűjtöttem össze, e célból felhasználtam a currentális jegyzőkönyveket 1801—1815-ig, melyeknek körözőlevelei az Alföld minden pontjáról érkeztek. E jegyzőkönyvek azonban szarvasmarha-körözést jóval kevesebbet tartalmaznak, mint lókörozést, ez a két jóság természetéből és értékéből önkényt következik, azért az alábbi szógyűjtemény meglehetősen hézagos.

szőke. Hajdárszarvú szőke csáko ökör.

szőkés rőtüstökű ötödfűforma üsző.

daruszörű gyapjas, jobb füle kilincses.

darukék szemők fennálló kajlaszarvú nyolcadfű ökör.

kíkszörű.

kékes nyakú tehén. Nyári kékes szörű. Tavalyi ökörborjú kékes

szörű, jobb fülehegye csonka, a

bal füléből ajjosan ki van véve.

setél.

pirók. Egy pirók bugaszarvú göboly

ökör, bal pofáján E bélyeg vagon.

veres. Kanca veres borjú.

vereses üsző.

verhenyeges szörű.

rőt ökör kurtaszarvú.

rőtös. Szőke rőtös hegyes tehén.

homáj. Kukoraszarvú homáj ökör.

egérszörű öreg tehén szilaj.

tömöttszörű. Előhasi tömött szörű üsző.

gyapjas. Daruszörű gyapjas, jobb füle kilincses.

csonkafüülü. Előhasú darukék csonka-

füülü. Jobb füle fel van csapva, a

bal alól csonka álljos.

hasított füülü.

¹ Megjegyezzük, hogy az állatok színére nézve kérdést tettünk a Nyr. 31. évfolyamában, s a beérkezett népnyelvi adatok három sűrű lapra terjednek Nyr. 32 : 293—295. Vö. még MNy. 6 : 89. — *A szerk.*

lecsapottfülű. Jobb füleik le vannak csapva.

felcsapott fülű. Jobb füle alól felcsapott, a bal alól csonka álljos. *felfelé csapott fülű.* Mindakét füle alulról felfelé csapott.

álljos, ajos, ajjosan. Füle csonka álljos. A bal füléből ajjosan ki van véve.

nyilas. Oláh kosszarvú, jobb füle nyilas.

nyílos fülű.

csipkésfülű. Szőke hegyes tinó, jobb füle csipkés, bal ajos. Alulról 2 csipkés a füle.

kilincsesfülű. Darúszőrű gypjas, jobb füle kilincses.

jukasfülű. Nagy kék ökör, jobb füle jukas.

füle gombája. Szőke ökör sárga bajusz szarvú, bal füle gombájánál be van hasítva, jobb füle egész, bal szarván B I B.

fecske, fecskés. Bal füle fecske. Két füle fecskés.

fehérszarvú.

sárgaszarvú. Perge sárgaszarvú tinó. *pirosszarvú.* *pirosasszarvú.* *feketeszarvú.*

hegyes. Szőke rőtös hegyes tehén.

vékonysszarvú. *rövid szarvú.* *kurtaszarvú.* *vastagszarvú.*

bajusz szarvú. Szőke ökör sárga bajusz szarvú.

hajdárszarvú szőke csákó ökör.

hajdárösszarvú. *cibakösszarvú.* *lombárszarvú.*

kalapösszarvú. Harmadfütinó előre álló vagy kalapösszarvú.

kifordult szarvú. Kicsiny kifordult szarvú S a jobb pofáján.

csákó. Előre csákó. Szőke csákó öreg tehén. Cifra csákó tehén. Egyik szarva perge, másik csákó.

fennállósszarvú. *magósszarvú.* *villás-szarvú.* *cserebogárszarvú.* *kajlaszarvú.*

kajlás. *előre kajla.* *konya.* *hátra horgas.* *pörge* üsző. Egyik szarva perge, másik csákó.

hátrapergeszarvú.

hátraperdült szarvú.

kukoraszarvú homájökör.

karikásszarvú jegytelen.

balogösszarvú. — *oláhhkösszarvú.*

buga pirók üsző, jobb füle csonka, balból ki van véve, bal farán T.

babösszarvú.

molyösszarvú. Bal szarva molyos, jobb füle ajos.

szüetteszarvú.

sütés. Bal szarván nevezetlen 3 sütés.

rovátkolás. Bal szarván 2 rovátkolás.

szopós.

rugott üsző borjú.

előhasi tömötszőrű üsző.

tógyellő. Darukék togyellő hegyes tehén.

bikás tinó.

komor.

göboly. Egy pirók bugaszarvú göboly ökör.

szilaj. Egérszőrű öreg tehén szilaj. Szőke csákó öreg tehén, üsző szilaj szopos fiával.

karcsú, *félcsipejű,* *hegyesfejű,* *zömöktestű,* *vékonyakú,* *görbehátú,* *fel-felégörbederekű,* *hályogösszemű,* *kurtafarkú,* *kurtásfarkú.*

farkszőr. Kurtafarkú, a csikjánál egy kis farkszőr vagyon.

szemőh. Darukék szemők fennálló kajlaszarvú nyolcadfű ökör.

riska tehén.

rácforma.

GYÖRFFY ISTVÁN.

ISMERTETÉSEK.

A finnek nemzeti eposza.

(*Kalevala*. A finn eredetiből fordította *Vikár Béla*. Budapest, a Magyar Tudományos Akadémia kiadása. 1909. Ára 12 korona.)

Kevés műfordítást fogadott mostanában a kritika oly osztatlan dicsérettel, mint Vikár Kalevaláját. S Vikár érdemeit nemcsak a napilapok ismerik el, hanem a tudományos folyóiratok is. És méltán. A Kalevala lefordítása nemcsak költői, hanem egyúttal tudományos feladat is. S tulajdonképpen azért illeti meg Vikárt mindnyájunk elismerése, mert ő megmutatja, miképpen egyesülhet egy műben tudás és költő tehetség, anélkül hogy egyik a másik rovására lenne.

Vikár nemcsak legügyesebb verselőink egyike, hanem a népnyelv és a népköltés legalaposabb ismerői közé tartozik. Az Ethnographia majd minden évfolyamában jelenik meg népköltési tanulmánya.¹ Rendkívül nagyértékű népköltési gyűjteményét a Kisfaludy Társaság adta ki,² s csak a minap tartott újabb zalamegyei és székelyföldi (a két vidék kapcsolatát mutató) gyűjtéséről nagy feltűnést keltő előadást a Néprajzi Társaságban.

Aki a magyar nép költészetét ennyire ismeri és szereti, annak a figyelme természetszerűleg fordul derék rokonainknak, a finneknek nemzeti büszkesége, a Kalevala felé.

Van ugyan már egy Kalevala-fordításunk, a néhai jó Barna Ferdinandtól, de ez már rég elfogyott. No meg el is avult meglehetősen; s ez nem nagy csoda, ha tudjuk, hogy a finnek Kalevala-kutatásai és népköltési gyűjteményei milyen fokra hágtak annak megjelenése óta.

Hogy Vikár mily komolyan fogta föl föladatát, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy húsz évnél is több telt el, míg elő mert lépni munkájával. Ennyi időre volt szüksége, hogy minél tökéletesebb legyen nagy műve. Már 1890-ben, mikor a Budapesti Szemlében bemutatja az eposz első nyolc énekét, beszámol fordításához végzett verstani tanulmányairól. Kötelességének tartja, hogy megismerje az ősi magyar és finn verselésen kívül a többi finnugor népek verselés módját, így a vogul, osztják és votják népét, melyeknek akkor még egyedül voltak tudományos készüllettel följegyzett népköltési termékeik. Foglalkozik azonkívül a finn és magyar nép mitológiájával »Kalevalai tanulmányok, vonatkozással a magyar ősvallásra« c. értekezésben (Különnyomat az Ethnographiából, Bpest. 1901. Ranschburg Gusztáv bizománya), mely ugyan ma már részben elavult, de még mindíg sok érdekes dolgot tartalmaz.

Mindezzel azonban még nem elégszik meg Vikár. Két alkalommal is kiment Finnországba, a Ladoga tó északi részén levő dalterületre, s itt hónapokon át foglalkozott azzal a tájszólással, mely legközelebb áll a

¹ A Nyrben is vannak nagyon értékes dolgozatai, pl. A szentiváni ének-ről (30 : 353, stb.), a Regös ének-ről (35 : 97 stb. és NyF. 39. sz.)

² Somogy megye népköltése. Kiadja a Kisfaludy Társaság. Bpest. Athenaeum. 1909. — Ismertetése Horger Antaltól, Nyr. 34 : 332.

Kalevala nyelvéhez. Fölkereste a rengeteg erdők ölében rejtőz falvak dalosait, hogy saját fülével hallja tőlük a még élő hagyományokat, az énekek ritmusát, zenéjét és előadásának módját; gyűjtött maga is a helyszínén régi és újabb énekeket és néprajzi tárgyakat (a Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából), hogy így alaposabban megismerkedhessék a néplélekkel, melyből a Kalevala fakadt (I. bev. 12—13).

Ezek után már megérthetjük, hogy tudta Vikár irodalmunkat ilyen kitünő, szinte tökéletes Kalevala fordítással megajándékozni.

Pedig nem könnyű dolog a Kalevalát fordítani, főleg annyira kötött versalakja miatt. A Kalevala ritmusa t. i. négy alapelemet tüntet föl, két külsőt és két belsőt. Külső a gondolatritmus meg az ütem, belső a rím és az alliteráció.

Különösen a gondolatritmus és a kezdőrím az, amiben Barna Ferdinánd fordítása hihetetlenül mögötte áll Vikárénak. Vikárnál ez mind oly természetesnek látszik, sehol semmi erőtettség, pedig néha pl. az alliteráció a sornak majd minden szavában, néha meg sorokon keresztül előfordul. Ime néhány példa :

Ledallom a **l**egjobb dallót
Legis-**l**egrosszabb dalossá,
Két lábára **k**őbakancsot,
Kő bugyogót csipejére,
Kő koloncot kebelére,
Kő táblát a két vállára,
Kő kesztyűt a két kezére,
Kő kalapot a fejére. (14. l.)

Zengett az agg Väjnő, **z**engett,
Tó kicsapott, a föld rengett,
Rézhegyek is meg**r**eszkettek,
Szétrobbantak roppant szirtek,
Nagy kőszálak szerte szálltak,
Parti kövek kettéváltak (17. l.)

Gyere be, Istenem, a szálba,
Nagykegyelmű, a naszádba,

Vézna hősnek **v**édelméül,
Kis **e**mbernek **e**mberségül,
Tágas tenger sik mezején,
Tornyos hullámok tetején (116. l.)

Lám pedig **l**ehettem volna
Külömb helynek is lakója,
Udvarnak is urasabbnak,
Pallónak is tágasabbnak,
Tetszőbb **t**ermetűnek társa,
Piros **p**ozsgásabbnak párja;
Bukkantam ily **b**umfordira,
Leltem ilyen **l**elketlenre,
Varjútól **v**an teste **v**áltva,
Hollótul **o**rozva **o**rra,
Falánk **f**arkastól a szája,
Medvétől egész **m**ivolta. (167. l.)

Talán még nehezebb a gondolatritmus visszaadása. A finn nyelv rendkívül gazdag rokonértelmű szavakban, Vikár szintén kénytelen ezért a nép nyelvéhez fordulni, de mindig helyesen választja ki a megfelelő szót, úgy hogy sohasem válik mesterkéltté.

Ebből a szempontból külön tanulmányt érdemelne Vikár Kalevalája, csakúgy ontja a népies (s néha a régies) kifejezéseket. Mi sem állhatjuk meg, hogy ne közöljünk belőlük egy csomót.

acsarkodik: Acsarkodik, buzgólkodik, Rugaszzkodik, nyújtózkodik. 83.
Untamo ugyan acsarog. 230.

aggasztó: Nincs ebben a vékony vízben, Alu tóban, aggasztóban
Hitvány halnak elnyelője. 329.

alít 'sejt': Azt pedig nem is gyanítom, Előlről nem is alítom. 109.

ahajt: 'a helyt, azonnal'. Híves tengerszem így támad, Híves tó ahajt elárad. 196.

áj 'ás': Halas vermeit kivájták, Mélylő mélyeit megájták 16. — *ájkál* 242.

ámmolyog 'áldogál': Erre ottan ámmolyognak, Ámmolyognak, gondolkodnak. 14.

ászokfa 'amin a hajó áll a parton' 212.

ballang, *ballangerdő* 'nagy erdő, rengeteg': Ballangerdőt bájol bölcsen. 188. 183.

bánya 'fürdő': Egy fürdő míg elkészülne, Egy gőzbánya míg befülne. 189.

barcs-akánt: Erdőben a gombát szaggasd, A hangyabolyokat bolygasd, Piros barcsakánt gyökerit 239.

botos 'hosszúszáru harisnya' 186.

bókony 'csónak íve'. 57. 300.

bubál 'összeüt': Bárkit emberré bubálnak, Szakállat viselni szánnak, Hegyibe a százaz számnak, Az ezerre toldománynak. 281.

bugyli penge 'fanyelű' bicscsa pengéje. 183.

burhanyó 'ború, felhő': Futó fellegek királya, bolygó burhanyók bírāja. 11. 17. —

burkos 'terebélyes': Burkos berkenyefát búvól. 188. Bolyog burkos rengetegben. 26.

burukkol: Karikája fajdmódra bűg, Éle mint fogoly burukkol. 276. (MTsz.: turbékol).

bürge: Gyapjú szoknyát szabj eleget, Egy juh gyapja fél feléből, Téli bürgének hajából, Tavasz bárány bundájából. 161.

cemende 'szajha': Ott ez a cudar cemende, Tuoni húnyt szemű leánya, Méhét már kiürítette. 311.

cseflet 'loczog': Banya cseflet fenn a gócon, Nyelves ördög kályhapolcon 77.

cseke 'gázló': Tuoni fekete vízében, Alvilágbeli csekében 109.

cserény 'tűzhely möge': Tűzhely tengernek kövéből, Cserény istenfából készült. 145.

csevetel 'cseveg, lármáz': Pacsirták ezernyi számmal Ujjongnak a levegőben, Csevetelnek válla csúcsán. 285.

csikasz 'kutya': Csak csahol a vár csikassza. 123.

csikol 'csiklandoz': Avval horpaszát csikoljad, Vagy vakard meg hóna alját. 86.

csirikol 'csiripel': Csirikoló csepp madárkák. 283.

csorgó: Zúgóok szörnyű csorgójánál, Víznek veszes forgójánál. 75.

csökkik 'kisebb lesz': A küszöb lejjebb csökkjön. 145.

csúrfá, *irtásfa*: Szántak oly nehéz napokra, Ölfának hogy összetörjek, Hasábnak szeletelődjek, *Csúrfának* csenevészüljek, *Irtásfának* földredüljek. 93.

csürlő 'a szövészék egy része': Bűg bordája olyan hangon, Mint kakukk kiált a halmon, Csürlője csakúgy cikázván, Mint a hölgymenyét rakásfán. 170. (Vö. *csűr* 'pörgőnek orsója' stb. MTSz.)

dalmahodik: Nagyon is nagyra dalmahodtál, Igen elhatalmasodtál. 223.

degesz 'kövér': Nem vagyok nagy én időmre, Testem sincs degeszre nőve. 147.

döndül: Dombok döndülnek szaladtán. 347. Tenger partja megdöndüle, Mind a murva megrendüle. 143.

éh ember 'éhes ember' 217.

elecsel: 'gerebenez': Megnyútték, lelevelezték, Nagy tüzesen tépettették, Egy-kettőre elecselték. 331.

elékel: Várából a nap elékel, Egy jegenyecsúcsra lépdél. 325.

élés 'szarvasmarha': Ösvényre ha ér az élés, Tereld azt a hőshöz szépen; . . . Hozd ösvényre szarván fogva. 86—7.

elkövetkezik: 'elbúcsuzik' 164.

elszün: Térdéről a gyermek eltün, Csipőről a csepp csak elszün. 349.

enyhely 'védett hely': Hisz te lány, kisasszony sem vagy, Míg öregednek kezín vagy, Te atyuskádnak terein, Agg anyádnak enyhelyein. 152.

erdől: Ne egyél ám addig ebből, Míg a nyájad meg nem erdől. 234.

förmeteg 'zivatar': Mint förmeteg ment a házból, Udvarra mint füst futott ki. 206.

füllesztő: vmi keverék a sörfőzésnél 163. (vö. MTSz.)

füremít 'siettet', *füremedik* 'iparkodik': Füremedve fuss a fűbe. 127. Füremítsd a fűfakadást. 11.

góc 'kályha': Ép a göcon Tiera fenn volt, Kályha mellett Kúra kuksolt. 221.

gyomború 'fagyöngy': Ott a tűzziporkát fogja, Gyulékony fagyöngybe dugja, Kemény nyirfa-gyomborúba. 335.

gyürke 'a kenyérnek sülés közben kihaladt és kidülledt része': Szegény bojtár száraz gyürkén, Rág kenyérnek kemény kérgén. 242.

hajk: Hajkot rótt a fákba rendre, Mutatókat tett a hegyre. 311. Fába hajkot vésegetnünk. 323.

hajkurászik 'hajszol': Hajkurászik már most fönnen, Ottan Tuonela vizében. 103.

hérész 'lagzi': Hétszám szerzették a hérést. 134. Mikor a nászban ittak untilg, mikor meglakták a lagzit, Észak udvarán a hérést, Homályhonban a menyegzőt. 150.

hetevény 'fiastyúk csillagzat': Hold fénylik a homlokáról, Melléről a nap világol, Válláról a göncöl csillag, Hátáról hetevény csillag. 59.

hév nyár: Szép tavaszidő szakában, Teremtőnek hév nyarában. 238.

hibban: Hajts íratos szép szánkáddal Csonton át, izeken átal, Hibbant húsrészeken átal, Ernyedő ereken átal. 96. Szánja szétmegy csűroidalban, Hidláson a rúdja hibban. 20.

hidal: Hagyom, a földet féreg falja, Ligetét hiúz hidalja, Rén heverje le mezőim, Liba lakja legelőim. 211.

hidlás 'palló': Hidlás szélin húgocskája Aranyos övét csinálja. 23.

hodály 'juhakol': A hodályokat hajolva, Guggolva az aklot járjad. 160. Itt e Híz karám-zúgában, Itten e halál-hodályban, 190.

horhó 'völgytorok, keskeny völgyi út': Könnyen mennek bármi hegynek, Horhó lejtőjén ügetnek. 113.

horonyos: Nem lesz én belőlem csónak, hordozója hat zaboltnak, Fenyő a fám, horonyos fajtám. 102. (V. ö. MTSz. *horny* 'zsindely bevágása').

illanga 'csuszós hely': Tavakon túlról hall dübörgést, Illangáról lábdobogást, A fenyérről szánrobogást. 189. Szól a lány a lábszánkóról, inceseleg az illangáról. 252.

imbolyog: Első rendet kell szaladnod Asszonyoknak tűhegyein, . . . Harmadrendet imbolygnod Hősnek harci bárdja élen. 107.

imetten 'ébre'n': Imitten (!) vagy, én öregem, Holott hittelek már holttnak. 218. Mit ülsz nagy családú itten, Mért vagy, föld fénye, imetten? 150.

ippaszkodik: Első ízben rugaszkodik Szemnek láthatatlan messze, Másod ízben ippaszkodik Fülnek hallhatatlan messze. 83.

ír 'fest' Kékre a hajót befőtstve, A sajka felét vörösre, Orrát szín-arannyal írja. 116.

iratos 'cifra': Hajts iratos szép szánkáddal 96.

iringál 'csuszkál': Hát azért jövünk danolva, Iringálunk nagy dudolva. 317.

irongál 'kereng'. Fogd a Hísi csúszkafáit . . . , A gonosznak bunkósbotját, Híz földein úgy irongálj, Lempo berkein bolyongálj. 113. Elevez minden rejtek útba, Elirongál minden sutba. 109.

iszamó: Ijesztettek elsúlyednem Lápra talpaló bürrűnek, Pocsétára hídlásműnek, Iszamóba tenni állam. 74.

ivad: Nap-nap után dalol híven, Éj ivadán egyvégtiben. 13.

ját 'drusza, pajtás': Édes játom, jóbarátom. 1.

jó 'folyó': Tuoni-jó 94. Szuomi-jó 117.

joh 'belső rész': A jeles javas johában. 107.

kacabajka 'női kabát': . . . elszakajtád Tőleveles kacabajkád. 316. (Vö. A vén ember vándorlóban, *Posztóbajkás* bujdoklóban. 317.)

kácsmühely 'kovácsmühely': Behallott a kácsmühelybe. 247.

káforka 'mérőedény': Folyt . . . Finom sör az ászokfáról, Édes íz a káforkából. 183.

kajdász 'kiabál': Kajdászik aranykakukja, Fütüürész a lányka fürtje. 207.

kamós. Ringasd szél a bárkát szépen, Vidd el víz a kis ladikot, Légy lapátjaim segédje, A kamósok könnyebbsege. 290.

kantaír 'gyógyító varázsír': Kenőcsivel kente sorra, Kenőcsök kilenc nemével, Kantairral nyolcfélével. 97.

karazia: Anyád napfénynek nevezett, Hugod kék-karazsiásnak. 153.

kastos 'lucskos': Mély mocsárba dalla övig, kastos rétbé köldök-tájig. 17.

késálkodik: Künn a késálkódó réten, Járjon nyáron át cipőtlen 321. (MTSz. 'ingerkedik, csintalankodik, veszekszik').

kimarjul 'kificamodik': Ahol húsa kimarjula, Oda húsrészt illessz újra. 96.

konya 'lekonyuló': Konya állú kis kutyáját Földbe dallja. 17. (Vö. Még hajódat fölfordítom, Elejét alákonyítom. 118.)

kopácsol 'kopogtat, kalapál': Faricskál a nyári napban, Kapácsol a hárfán nagyban. 306. Méne maga meglátnia Kalervófi csépmunkáját, Kullervo kopácsolását. 233.

korács 'egyidős': Aranyam egyidős a holddal, Ezüstöm korács a nappal. 19. Édes játom, jó barátom, Gyermeckori gyöngy korácsom. 1.

korbély 'kocsi': Kőpök, kófic, korbélyodba, Kótyonfitya kosaradba. 253.
korc: Még varsáit toldja földja, oldalszéleit kitolja, Ötszáz öllel összevissza, Korcát kétszázal nagyobbra 332. (Vö. MTSz. 'fonatos keresztkötése, vesszőből font hevedere nád v. vesszőkerítésnek', továbbá *gatya korca* stb.)

köp 'köpés': Ingeimet immár mossad Fekete kigyó köpébe. 72.

közel 'közel': Födélhez közel a füst-lik, Góchoz a láng közel van mindíg. 15.

kuksol: Száz cölöpön száz fej kuksolt, Fejtelen csak egy cölöp volt. 205.

kukszél: Kukszéllel a sasmadárka, Mennyen át a héja szálla. 131.

kuncorog 'didereg': Ifjak térde kezd inogni, Kuncorogva kertkapuknál, Fázik a gyermeknép lába. 178.

kuncsorog 'csavarog, lézeng': Középpallón kuncsorogva Egyetmást igazít épen A két katlan közt középen. 136.

kurkál 'piszkál': Kohót kurkál egyhuzomban. 260.

kútfő: Dall kútfőket okul okra, Ósregéket fokrul fokra. 114. Ott vala öreg Vajnamöjnen Versnek fája mindétiglen Épületes éneklőnek, Táltosági főkútfőnek. 146.

lábító 'a szövőszék taposója': Csinálj lábítót csinosat. 171.

lábtó 'skí': Adj most nékem lábi szánkót, Rendes lábtót könnyen szállót. 84. (Vö. MEG: Lábszánka 252. Lábszán 318. Lábi szán 147. Lábtó 80. Csuszkafa 83. 113. Talpacs 137. Hókorcsolya. 80.)

laj 'vízhordó nagy faedény': Vitt vizet is három lajjal (a fürdőbe) 265. (Vö. MTSz. *laj* 'a zsilip és malomkerék közötti deszkaválu, mely a vizet a kerék lapátjaira vezeti'; ellenben *lajt* 'tágas nyílású hordó v. födeles kád, melyben vizet . . szállítanak'.)

lafál 'habzsol': Hogy igyam kelyhéből Manának, Tuoni-kannából lafáljak. 105.

laffog 'lomhán megy': Laffog ezt ím meglátnia. 143. Jön turulja, lassan laffog. 129.

langal 'lángol': Tűz villámaképen langalj. 111.

lanka 'lejtő': Látja Tapio lakásit . . Haraszt közül hegy lankáján. 85.

limbus: Nem valál nagy, sem kicsinke, Limbusképpen ott lebzselvén, Tiszta vízkép vesztegelvén. 53.

lógáztat 'himbál': Fiát fára felakasztják, Tölgyfaágon lógáztatják. 230.

loncfa: Üzd ebeid, de izibe, Loncfából való karámba, Tölgyszegélyes tartományba. 316.

loncsos 'lompos': Mozdít medvét a mezőről, Loncsost, lakta vad vidékről. 315.

máncorog: Csukák jöttek máncorogva, Vizi ebek vánszorogva. 286.

mart 'part': Néz feje fölé az égre, Marton el a tenger mentin. 117.

melledző: Melledzőt megereszteni, Járomszíjat eloldozni. 144.

mélő 'dolgozó': Fekszel sárba, méló mezben. 85.

menyül: Ott lön Otszócskának szülte, Mézesmarkúnak menyülte. 320.

merevén: Száz cölöp volt a domb tetején, Ezer az udvaron merevén. 205.

monnó: 'mindkettő': Monnó markát megdörzsöli. 49.

mormojál: Mit mormojálsz, ékes nyirfa, Zöldelő sugár, oly sírva. 305., 20.

murva 'fövény': Gyöngyét part homokja közzé, Gyűrűit a murva közzé. 26.

nádtíppan: Adj tejet Virágocskámnak, ... Finom fúszálak fejből, Szép nádtíppan tetejéből. 237.

nótafa 'énekszerző': Komoly öreg Vajnamöjnen, Fő nótafa mindé-tiglen. 284. — Vö. Versnek fája mindé-tiglen. 146.

nyivó hely: Onnan eredtek hajdan sérvek, ... Ravasznak nyivó he-lyéről. 110.

nyivaszt 'fojtogat, megfojt': Nincs ebben a vékony vízben, ... Hit-vány halnak elnyelője, Nyomorultnak nyivasztója. 329. Nyájaimat ne nyi-vassza, Marháim ne törje, marja. 315.

nyüst 'a szövőszékben a vastagfonalak': Üsd a bordát istenesen, Emeld a nyüstöket ügyesen. 163.

odor 'öblös üreg': A napot oda cepelte, ... Vasas szirtbeli odorba. 325.

okik 'bele tanul': Tuonelába kellett jönnöm, ... Itt ama szavakra szoknom, Ama büvigékbe oknom. 105.

ort 'irt': Tízével az orvot ortám, Százával a férget fojtám. 192.

pall 'ver': ... polyvának porrá pallom, Szilánkra szanaszét szórom. 102. Nagy kenyeret süit eleget, Nagy pempőket pall, vereget Jámbor nép-nek jeles étkül. 141.

pallat: Ezer is toldozá tetejit, Hogy a házat rendbe hozza, Pallatait pallérozza. 185.

pállít: Vond a vizet, vidd a vesszőt, Pállítsd meg a vesszőcskéket A füsttelen fürdő végett. 163.

pást 'pázsit': Nem szabad, ó tej, jutnod földbe, Ártatlan vér, pástba, zöldbe. 54.

peckes 'fölmerező': Csónakát be is fejezi, Peckes párkányt elhe-lyezi. 115.

pempő 'pép': Éteit összevissza forgat, Pempőt tűz fölibe loccsant. 82. — 'Kenyér' 141. (l. *pall*.)

pompos 'cipó, vakarcs': Rág kenyérnek kemény kérgén, zabliszt zagy-valékban ájkál, Polyva pomposában vájkál. 242.

réül 'varázslatba esik': Mért nem vittél véled engem Réülönök egye-temben, Lakat mind lepottyant volna. 341. Felső pad tele tudókkal, Góc melléke réültekkal. 77.

ripotyánként 'izenként': Csukabendőt végig vájja, Ripotyánként melle búbját, Fejít főleg széjjelvágja. 130.

röpü '?úszószárny': Csukahalnak rüt halovány, Anyahalnak röpü hiján. 31.

sarabol 'vág': Lányékim ne tépd, ne szaggasd, Ne sarabold hátam csontját 110.

siringel 'kereng': Tollal ékes nyílveszejét Sólýommá, siringelövé [bü-völé] 17.

siringő 'örvény': Siringőjén szent folyónak. 35.

sirül 'fordul': Sirüljön saját honába, Lóduljon maga lakába. 226. Fürdőházba sűrűn sirül. 185.

sivány 'terméketlen homokföld': Kancák kis csikait csekted lápok hátán, föld siványán. 79.

sivóhomok 'futóhomok': Olyant... mint a szán sivóhomokon, Ladik száraz kőlapokon. 148.

suvad: Mézeskádak Erdőhonba Ott suvadnak savanyodva. 239.

száda: Pohjola gypűszádáját, Nagy utcáit ím elállják. 196. Ajtó száda javasokkal, Fölső pad tele tudókkal. 77.

sziács 'forgács': Vonja vízből a lapátot, Hab közül a tölgyszíácsot. 300. Fa éhe, sziácsnak éhe. 67.

szijó 'faragó': Fiatalon elfelednem Bátyámnak szijó-helyeit. 21. Bátyám szijó fája mellett. 352.

szilke 'edény': Kő részája mint a vadlúd, kő szilkéje csíz módjára, A kő csengett gyöngy módjára [a malomban]. 132.

szömörke 'lúcfenyő' 33.

szugolyfa 'a szövőszék egy része'... Motollára gombolyítsd fel, szugolyfára szépen szedd fel. 163. — *zugolyfa* 171.

szuszék 'gabonartató faláda': Vigyél vöm lova elibe Zabot teljes egy szuszékkal. 144.

szuttyongat: Volt ám deszka bőven már most,... Szilaj szélnek szuttyongatni, Heves habnak háborgatni. 296.

szürkankó 'szürdalmány': Üngét ülteti kohónak, Ünge ujjait fuvónak, Szürkankóját szíttatónak. 109.

lanárok, tanórok 'gyepű, kerítés': Ne fuss faluba észért, Tanórok mögé tanácsért 163. Maga megszemlélni méne... Hadi rabszolga tanárkát: Van kerítés, nincsen rése. 232.

terebély, terepély 'terebélyes': Terebély fenyőtetőre. 130. Terepély fenyők daloltak. 168.

tetétlen: Tuuri új lakóhelyéig, Palvanen tetétlenéig. 97. 327.

tő 'tű': Buktál le a tős sudárról, Galygatyád így elszakajtád, Töle-veles kacabajkád. 316.

tündevény 'különös, szörnyű': A tündevény tölgy tövében. 9.

újfenn 'újra': Vágja egyszer, kész a széle, Vágja újfenn, megvan éle. 215.

ujjadzó: Azután kivarrott kesztyűt, Ujjadzót aranyos szájút. 121.

urusul 'orvosol': Gonosz bűbájt megurusolt. 314.

ükörkefa, -hegy, -kő: ... hozva... legüdébb ükörkelombot az üde ükörkefáról. 181. Túlman az ükörkehegyről Hajtsd a kondát ház terére. 238. ... vette... Nyírfa haját ükörkeköről. 184.

vakog: Csúcsomon egy holló hintált, Ágamon vak varju vakogott. 102.

ványol: Pokrócokat ványol épen. 221.

vedel: Fürödj, bátyám, bőségesen, Vedelj váltig egy végtiben. 120. Fülük már a finom fürdő, Viz vedelve, seprű pállva, Polcok símára síkálva. 163.

velez 'posztó': Veszi a velezt fejére. 293.

viheder 'vihar': Förlüté fejét ujonnan, Jobbik vállát is azonban Öt viheder végeztivel. 31.

viszál: Viszál vissza szent szavaid. 18.

zúgó 'zuhatag, vizesés': Zúgókép továbbra tódult. 73. Hová tünt a szegény árva, zúgóba-e, hullámozóba, Vagy folyóba csillámlóba. 92.

zurboló: 'dorong, amivel a halász a vizet csapdossa, köveket, győ-

kereket megpiszkálja, hogy a halat a hálóba terelje': Ottan gyalmok, ottan madzag, Ott zurbolók oldalaslag. 118.

Sok képzett alak is méltó a megemlítésre; ezek között nem egy szintén régi vagy népies, de akárhány akad köztük, amely valószínűleg magának Vikárnak — nagyon ügyes — alkotása.

Igék a) gyakorítók: hálál (hál) 25. megnézel 63. (néző 316.), felrakol 290. faricskál 81. fúkáll 162. mércsikél 230. botolog 394. lappog 107. sziszereg 198. pöndörget 182. pusztogat 231. elleget, illogat 208. folyosván 249. futos 240. danolász 158. falász 244. futkorász 202. nyéritez 160. osztakozik 300. csillámpol 349. — b) mozzanatosak: csapint 88. 281. megcsapint 89. emelinti fejít főnnen 39. vágint 281. szökcent 67. félemedik 239. csuszamik 235. futamó 236. kukorít 159. — c) visszahatók: bámlik (ünge kissé fémlik, bámlik) 186. játszódik 77. nézelődik 117. sutkolózva 165. tűnölődik 332. veszkődik 298. visszaverdik 339. — d) névszóból képzett igék: fartol 180. 333. hősleni 119. hőslő 122. noszol 244. ormol 341. pásztorol 345. szügyelő 76. vesszőlés 311. aranylik 232. darablódik 301. homálylik 342. vaknyilaz 77. fehérszik 154. tüzetlenkedik 327. hangicsál 121. himfonalaz 331. hujáz 158. lejjebbit 76. korjadoz 311. kornyadt kor 32. hamvahodva 153. helyezett 75. 95.

Főnevek: csibelle 126. fészecske 317. patakcsa 237. porka 122. saskó, vaskó 49. vizikutyó 280. nincsenség 86. illeszték 315. irtóvány 213. ragyogvány 153. tudalom 54. 78. viadalom 91. — Rendkívül gyakoriak az -at, -et-végű elvont szók: bosszújára 257. habzat 128. 301. közellet 87. örvénylet 89. sütet 243. talpatat 84. völgyelet 117. zajlat 128.; elletivel 113. eredte 139. fuvat 309. fölserkentem 263. futtán 279. fekted 151. haladta 177. ivta közben 117. járat 117. jötte 120. kelte 139. kijuttod 113. kínzat 111. kínzátjára 153. lette 120. nyugtod 151. rogytig 153. serdülte 165. sűrűsödtével 237. sütte 132. szaladta 177. törte 116. virradta 187. zsendülte 165.

Melléknevek: fényességes 182. magasságos 117. könnyűd 132. könnyüdős 151. 341. hátad fértényi zugocska 213. szelided 151. körömtényi 103. mulati kedv 307. létlen 114. nyilvánságos 100. pusztaságos 119. zordonaságos 119. semmitelen 181. tündértelen 114. tűztelen 324. világostalan 324.

Összetételek: éjnyugat 142. deréktevő 221. falkatér 306. félészak 196. fűszerszámiz 96. galyidő 235. hóharmat 187. hullám-görgeteg 135. körleány, sebleány 313. kórsághegy-domb 313. lápasszonya, osztónéne, erdővénye 87. nyárszakkféli 102. napalj 117. nemszeretem-házasság 28. porhó 14. 314. rétümög 352. vész-tő 208. — ikerszók: fordul-perdül 117. inos finos (fa) 312. üös-büös ('búbájós, varázsló') 226. üti-véti 205. úzi-fúzi 95. 164.

Sok összetételre volt szüksége Vikárnak az állandó és festő jelzők miatt. Ilyenek pl. cinékű 28. cinöves 68. ezüstcsatos, rézövű 28. hosszúhajú 132. mézes szájú leány 85. konyhaszer-suroló, kanál-kaparó, merőedény-vakaró kis cseléd 202. Tellervo, Tapio szűze, Erdő lánya, sűgár büszke, finom ingű, szép szegélyű, szöke hajjal ékeskedő 237. hűnytszemű leány 311. világkorács vitéz 75. tűgalysipkás, mohabundás erdővéne 86. főkovács vasverő, 119. kovácspöröly-pűfőlő Ilmarinen 233. nedvessipkás csordás 79. hétalvó sereg 28. aranyhímes deréktevő 221. aranymellű nyest 203. bolyhosfarkú mókus 137. ferdeszájú, görbelábú, kerek szemű, orsó szemű nyúl 28. hegyesfülű egér 187. konyafüles kutyá 122. földszín, hangafű színű, égkaréjszín

kígyó 199. selyemsörényű ló 133. vájtmarkú medve 315. dombháti fenyő 209. aludttéjszín por 120. édeshangúsíp, mézsíp 85. májszínű föld 180. ezerbolyhos bunda 121. májszínnel szegett zubbony 121. katlanszínű szakál 200. hókásás harisnya 248. fakopácsoló 277.

Nem mulaszthatjuk el, hogy a fordításban előforduló sok érdekes mondatszerkezetből és alakhasználatból néhány jellemző példát be ne mutassunk még befejezésül.

Régies igealakok: ett 167. elüttem 166. futtam 250. köttem 323. kötötte 186. 285. süttem 166. süttél 245. ütötte 131. stb. eff. — A *fog* segédigével szerkesztett igealakok: Mit *fogott* a sör most vélni, Az öt-abroncos beszélni 146. Hát eszünkbe *fogott* jutni 327. Lapporszámban mennyi asszony, mindegy szálíg katlant mosson, Lapporszámban mennyi gyermek, Mind forgácsot *fogjon* szedni. — Erős fölszólítás: Fogd aranyos kulcsaidat, Combodról a karikáról, Tápió csürét *kinyíssad*, Erdő várát *megmozdítsad*. 85. — *Kell* ige mellett fölszólítómód: Sírva kellett már fakadjon 348. — *Igenevek:* Búg bordája olyan hangon, mint kakukk kiált a halmon, Csürlője csakúgy *cikázván*, ... Vetőlője úgy *forogván*, Mint toboz a mokus torkán. 170. Oda érkeztedkor aztán, Utad végeztekor *futván* Te tökélőd játékira, ... Tanuság jelentse jöttöd. 111. Nagy kopogval 109. Rohanvást 90. ropogvást 171. iparkodvást 240. Hullton hull 166. Sebten sujt 203. 217. várton várja 244. Idő telve 178. két éjszaka, három telve 230. Hírjelentvén 27. Hősök elsülyesztő hely 119. Asztalmosni 160. aranycserélni, ezüstválogatni 87. erdőirtogatni 231. hiúzvadászni 190. kerítéskötni 232. kígyófalni, csúszo nyalni 223. szarvas úzni 92. szószerezni 103. vigságszerzeni 148. — Más használata a főnévi igenévnek: Hívtam hattyút *hajtania*, Szent madarat *megfognia* 92. Küld rabokat, *fujtatniok*, Szolganépet *nyomkodniok* 264. Nem volt ott a rengetegben ..., Aki nem jött *hallania*, Vig örömet *vallania* 284. Határbékét kössünk ketten, ... Hasadt körmüt nem *bántanod*, Nem *támadnod* téjadómat 238. Van-e lennek elvetője, Elvetője, termelője, Hálót újra *elkezdenem*, Új szászemüt *szerkesztenem* 331. Jövel üngöt *elcserélned*, Ruhát *váltanod* fehéret 333. (Megfelel a finn szerkezetnek.)

Határozók: Arany gyűrűk *ujjaiba* 187. — Te a dombról menj *alának* 239. Nyelvük *fölnek* sisteregve, Farkuk *földnek* lóggva lengve 192. *Délnek*, *északfélnek* áll 159. — Lány harisnyát hoz *hegyibe*. *Hegyibe* a gyolcsümögnek 121. 129. — Mezők *nyíl alá* kerültek 215. — Gyűrűalj *íránt* [törék] a pózna 83. Az *íránt* megindul menten 85. (még 123. 193.). — *Kárban* esik 280. — Szeldel a *buzakenyérben* 242. — Nagy a baj *vigyázottadban* 126. Ha földél alatt is nézted, — Hát nézz rá *födéltelenben*, Vigyázz rája *védéltelenben* 235. Szép a vendég *meghívottban*, Szebb annál is *meghívatlan* 202. — *Hanyattég* 247. *Oldalaslag* 275. 290. — *Füventibe* 302. (*füventin* 234.) *Hajadontomban* 165. *Ifjontomba* 169. — *Örökéliglen*, *mindéiglen* 119. 284. *megintlen* 287. *létiünkiglen* stb. 238. — *Virradaton*, *pirkadaton* 116. — *Őszidött* 316. *télidött* 66. — *Éjten éjjel* 26. 324. — *Gyöngyen* lejtő 18. 120. — Nem volt *nagyon nagy* a fickó, Nem is épen *aprón apró* 8. 39. Nem *kicsinyen* his csuka volt 129. — Esett *sajjal*, esett *jéggel* 88. *mézszel* folyó 97. *sörrel* dús 182. *rézszel* ragyogós rév 125. — *Erőn-erővel* 28. 251. — *Öleletlen* hagyja hölgyét, *karolatlan* az öleltjét 215. *Korhadatlan* indul messze, *sorvadatlan* omlik össze 257. Fogsz-e futni *evezetlen*, Lapá-

tokkal *lódítatlan*, kormányfával *fordítatlan*, Vitorla közé *fuvatlan* 275. — *Anyjukostul* 106. — Fordulj *orcél* 117. 126.

Tárgy: párost énekel 15; verset fut 18.

Értelem szerinti egyezésre példa: *Van* is a mi násznagyunknak Német *csizmái csinossak*. 186. Gyors tavaszon a sok *gyermek* kérgemhez közel *kerülnek*.

De ez mind csak tarlózás abból a gazdag anyagból, amely Vikár művében élénk tárul. Talán ezek az adatok, a maguk helyéről így kiszakítva, inkább csak Vikárnak nagy nyelvtudását igazolják, mintsem költői tehetségét, de ezt nem lehet csak úgy egy pár mutatványban szemléltetni. Erre nézve csak azt ajánlhatjuk, hogy minél többen olvassák el — egészben, vagy részletekben — ezt a magyar Kalevalát; azok igazi gyönyörűséget és nemes élvezetet szereznek maguknak.

BEKE ÖDÖN.

Sándor István nyelvtudománya.

Irta *Réthei Prikkel Marián*. Nyelvészeti Füzetek 60. sz. 88 l.

Mindenki, aki a XVIII. század végebeli magyar hirlapokkal, hónapos irásokkal kissé behatóbban foglalkozott s a bennük elszórt nyelvtudományi cikkeket is figyelemmel kísérte, gyakran találkozhatott tudományos értékű fejtegetésekkel, melyeknek eredményeire sok-sok évtized mulva újra rájöttek, anélkül hogy a rég elfeledett szerző véleményéről csak szó is esett volna. Éreztük mindnyájan, hogy a tudomány és irodalom minden rohamos haladása mellett igazságtalan, méltatlan dolog ezeknek az alapvetőknek munkáiról megfeledkezni. Sándor István is ezek közül való. Nem mondhatjuk róla igaz, hogy egészen elfeledték volna, hisz szótárát s vele együtt újításait évek óta gyakran emlegetjük, de más irányu, s amint épen most ki is tűnt, nagyon sokoldalú nyelvészeti munkásságáról csak azok tudtak valamit, akiknek valaha Sokféléje is kezükbe akadt. S hogy erről nagy méltánytalanság volt megfeledkezni, annak a bizonyosága Prikkel könyve, melyet minden túlzásai, az ilyen munkákban csak nehezen elkerülhető túlbecsülések s apróbb hibák ellenére is szíves érdeklődéssel olvashat minden szakember, s nyelvtudományunknak is minden barátja.

»A kegyeletes visszaemlékezés szószólójának és a méltatlanul elfeledett igaz érdemek földerítőjének tisztére« vállalkozott benne a szerző, ez magyarázza meg, hogy úgy tűnik föl nekünk ez a tagozatlan értekezés, mint egy szép halotti-, vagy emlékbeszéd, melyben a nagyított érdemek magából az egyénből, a szinte melleleg előhozott hibák pedig korából vannak magyarázva.

Az életrajz rövid, de megleghangú elmondása után rátér a szerző Sándor Istvánnak »legkiemelkedőbb és legmaradandóbb értékű« munkásságára, nyelvészetére. Felsorolja először azokat a tényezőket, amelyek Sándort nyelvkutatóvá tették; feleli azonban itt a kort, amely majdnem minden valamire való író nyelvészé is tett; Rajnist, Földit, Kazinczyt, Kovácsot és másokat nemcsak a tudományszomj, hanem a kor lelkesedése, hajtja a külföldi példán, egymás barátságán kívül erre az útra is. Az is bizonyosnak látszik előttem, hogy az Okoskodva tanító Nyelvmesternek, az Anti-

quitatesnek és Elaboratior Grammaticának sokkal nagyobb befolyása volt egész nyelvtudományi munkásságára, mint Prikkel hiszi. Említeni lehetett volna itt azokat az apróbb vagy hosszabb cikkeket is, amelyek ez irányban a Magyar Hirmondóban, Kurirban, Orpheusban megjelentek, annál is inkább, mert mint tudva van, Sándor megfigyelései, nézetei se külön könyvekben jelentek meg, hanem az 1791-től 1808-ig hosszabb rövidebb megszakítással megjelent Sokfélében. Ezeket a szétszórót s csak az utolsó kötetekben hosszabb értekezéssé terjedő fejtegetéseket találjuk szerzőnk könyvében összegyűjtve, elrendezve, nyelvtudományunk többféle szempontjai szerint csoportosítva. Ebből a csoportosításból aztán az tűnik ki, hogy Sándornak nyelvünk *hang-* és *szó-tanának* megismerésében sok becses észrevétele van, de *mondattani* kérdések nem érdekelték. Az érdekesebb hangtani megfigyelései között említi Pr., hogy Sándor azon megjegyzése, mely szerint eredeti szavaink egytaguak, neki eredetinek tetszik. Szívesen elhinnők, ha be is bizonyítaná; de így Sándor olvasottsága, külföldi tudományos munkákban való jártassága bizony csak német forrásra mutat. Hogyha e fejtegetések kapcsolatba volnának hozva a korabeli nyelvtani irodalom hasonló irányú észrevételeivel, ez bizonyára emelte volna e könyv tudományos értékét. Általában azt vettük észre, hogy Révaira, Gyarmathyra való többszöri hivatkozáson kívül ez értekezés egyáltalán nem összevető, kortársakra is körültekintő, sőt alapos összehasonlítást az előbbi kettővel sem találunk benne, pedig erre nagy szükség lett volna, hisz nem egyszer föléljük emeli Sándort. Érdekes, hogy a hangtani megfigyelések mind a későbbi kötetekben találhatóak, ezért is nem lett volna céltalan a Debreceni Grammatikára s a Nyelvmeisterre való kitérés. Azt hiszem, hogy Sándor hangtani megfigyzései kevésbé eredetiek, mint a szótanra vonatkozók. Korában páratlan olvasottsága, régi irodalmunk alapos ismerete itt érvényesült legtöbbször; ép ezért oda tennők Pr. azon megállapításához, hogy *a történeti magyar nyelvtudománynak Sándor I. Révaival azonegy érdemű megalapítója*, azt is, hogy *míg Révai főleg a nyelvtan, addig ez a szótörténet terén vált elsővé*. Mert épen amit a szavak alaki és jelentésváltozásairól, etimológiájukról elmond, abban áll legközelebb hozzánk, ezekben látszik leginkább, mennyire nyelvtörténeti alapon állott. Meg kell ugyanis jegyeznünk, hogy a helyesírásról való megfigyeléseknek nyelvtörténetre való alapozása nem tőle származik. Ezen a módon bizonyított már Rajnis József is a Helikonra vezérlő Kalauzban sok sok régi könyvből hordván elő erősségeit, úgy érvelt Kazinczy is, midőn a *keresztény* írásmóddal szemben a *keresztvén*-t védte az Orpheus-ban, már 1790-ben. Épígy meg kell tagadnunk azt is Sándor I.-tól, hogy ő lett volna a magyar nyelv rokonításának első történetírója, mert ezt az ismertetést megtalálhatjuk jóval Sándor István előtt Decsy Pannóniai Fénikszeben is, s épezért azt sem fogadhatjuk el, hogy ő veszi elsőnek hathatósabb pártfogásba kora nagy elfogultságának közepette Sajnovits nyelvrokonítását. Erről a rokonságról különben, mint Pr. kimutatja, sok helyes észrevétele van, sőt a lapp és észtl nyelvől vett számos szöveggyeztetésével a finnugor nyelvrokonság bizonyítói között is helyet kérhet magának. Az meg kétségtelennek látszik ebből a könyvből, hogy Sándor a szószármaztatás terén Gyarmathy mellett első volt korában, s hogy különösen szláv jövevényszavainkra nézve ma is haszonnal forgatható forrás.

Módszere, kriteriumai igen megközelítik a modern kutatás eszközeit. Megállapításaihoz művelődéstörténeti következtetéseket fűz, sőt azt is igyekszik kimutatni, hogy melyik szláv nyelvből kaptunk legtöbb szót. Az etimológia és nyelvhelyesség körébe vágó, szerzőnktől részletesen ismertetett magyarázatai közt is sok van, melyet ma sem döntöttünk meg, pl. *orca* < *orrszáj*, *nyilatkozni* < *nyiladkozni* stb., bár alig hiszem, hogy mind tőle származnék, hisz pl. a *trager* > *trágár* féle származtatást olvastuk már jóval előbb az Orpheusban; a *fukar* < *Fugger* sikerült ötlet se lesz sajátja; a nyelvhelyességet illető észrevételei között is több van, amit jóval előbb másnál is olvashatni. (Vö. a prozódiai harcot.) Amit az idegen hely- és népnevek magyaros írásáról mond, ahhoz nem ártott volna hozzátenni, hogy Sándor ebben sem mindenütt eredeti. Hogy többet ne említsünk, a *svéd*, *dán* rövidülés már jóval Sándor előtt mehetett végbe, olvasható is pl. Csúzy Trombitájának egyik versében.

A *purizmusáról* sem merném állítani, hogy főleg Ráth M. Hirmondójában és a görögök s franciák példájában gyökeredzik, gondoljunk Dugonicsra, Földire, vagy ha úgy tetszik éppen Bárótzira, kinek Kassandrájában megtalálhatjuk már Sándornak a görög és franciák példájára való hivatkozását. Amikor továbbá a hónapok neveit magyarosítja, csak *utánozza* Rajnist, Földit, vagy hogy még előbbre menjünk, Barcafalvit. Igaz, hogy Révai, Versegly eleinte ellenségei voltak ezen iránynak, igaz az is, hogy ebben a tekintetben tőlük Sándor független, önálló egyéniség, de követője másoknak. Az lehet, hogy újtóvá főleg purizmusa tette, de éppen nem találok sajtószöveget, hogy ezzel lett a régi nyelv ismeretének dacára is. Új szavai közt akad sok, mely új fogalmat is jelel. Amit egyébként magáról Sándornak *nyelvíjtásáról* olvasunk Pr. könyvében, az bár nem sok újat tartalmaz, de azt összetoglalja, magyarázza. Tudtuk ugyanis, hogy régi töveket következtetett ki, tudtuk az idegen szókra vonatkozó eljárását, az analógia szerepét az ő újításaiban, épúgy mint másoknál. Amit németes összetételeire mond, arra vonatkozólag megjegyzem, hogy Pázmánynál, de főleg Faludinál tömegesen olvashatók az ilyen szókötések, talán éppen ezen utóbbinak hatása alatt követte el az efféléket. Sándor nyelvújításának tárgyalásánál vettük különben észre legjobban, mennyire hiányzik belőle a kor irodalmában való körültekintés. Egész bizonyosan állíthatjuk, hogy Sándor István nem volt olyan nagy újító, aminőnek szerzőnk állítja, nem »maradt több százra menő alkotása«. Eddigi tudásunkkal az említetteknek majdnem feléről kimutathatjuk, hogy már előbb is megvoltak. Nem Sándoréi: *kilátás*, *oszlopszat*, *sorsolás*, *svéd*, *álsruha*, *álsruhás*, *előjáték*, *kézírás*, *könyvtár* (sokkal előbb, l. NyÚSz.), *levélhordó*, *seborvos*, *szinjátek*, *vérrokon*, *iskolatárs*, *rézmetész*, *mágnestű*, *végítélet*, *tetszeskedő* stb. Sajnálom azt is, hogy mikor Sándor István nyelvújításáról olyan részletes képet ad, az Ovidius-fordítást mellőzi, s Baróti Szabó szótárait sem forgatja. Itt említem meg még azt is, hogy a *seb* szónak elvonása a *sebes*, *sebesség*-ből, nem tőle ered; a NySz. a megmondhatója, hogy élt a régi nyelvben, sőt a népnek nyelvén ma is él, Mohácson pl. a mult nyáron magam is hallottam: *nagy a sebje a Dunának*.

A Toldalékban kifejtett *szótárírói* működéséről aránylag keveset szól Prikkel, de abból is, amit elmond, tisztán látjuk, hogy Sándor felfogása,

gondolkodásmódja a magyar szótárakról nem eredeti, önálló; a korabeli majdnem minden szótárfő azokra az érvekre hivatkozik, aminők Sándort is szótárfőre bírják. Tökéletesen igaza van azonban Melich-el szemben, mikor kimutatja Pr., hogy a Toldalék egy jó része mindenünnen össze-szedett, és eredeti új szavakból áll. Merésznek tartjuk azonban azon állítását, hogy a Toldalék az első nyelvtörténeti szótár, mivel forrásait itt-ott meg is nevezi; hisz Baróti, Márton is sok-sok régi szót fölvettek szótáraikba; ilyen alapon Márton egyik szótárát, hol az erdélyi és dunántúli szavak E, D, betűvel vannak megjelölve, legelső tájszótárnak mondhatnók.

Sándor István nyelvtudományáról adott összefoglaló rajza minden túlzásai, említett apróbb hibái mellett is meggyőzött bennünket arról, hogy neki a XIX. század elejebeli nyelvészeink között van helye, s ha Révait, Gyarmathyt és Verseghyt föl nem is éri, kétségtelen, hogy velük együtt az alapvetők közé tartozik, akiknek szorgalmából, munkásságából a mai kor sokoldalú nyelvtudománya fakadt. Főleg mint a *kezdődő magyar nyelvtudomány népszerűsítője* jeleskedik. Ezt a meggyőződésünket Prikel Marián nagy lelkesedéssel, vonzalommal megírt művének köszönhetjük.

Még csak végső soraihoz van némi megjegyzésünk. Hogy Szabó Károly, Hunfalvy Pál és Szarvas Gábor babérjait meg lehetne tépdesni azért, mivel gondolatokat, magyarázatokot vettek át Sándortól nevének említése nélkül, alig hisszük. Egyszerűen azért, mivel velünk, kis emberekkel is megesik gyakran, hogy teljesen önállóan olyan gondolatra, magyarázatokra jövünk rá, melyeket előttünk már mások is megírtak. Sokkal valószínűbbnek tartjuk, hogy említett nagyjaink is nagyrészt Sándortól függetlenül jutottak ugyanazon eredményekre, annál is inkább, mivel eszközben, tudományban sokkal előrehaladottabb korban éltek.

SIMAI ÖDÖN.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Élyány. A Nyr. 39 : 46—47. lapján népnyelvi »egyveleg« van kö-zölve, melynek egy igen érdekes adata könnyen elkerülheti a nyelvészek figyelmét, azért kívánok itt külön rámutatni. A néphitről való megfigyelései során azt mondja a közlő: »Nyomára akadtam a szirén magyar nevének is. *Élyány-* v. talán *éjlánynak* hívják ezt a Cserháton. Ismertetőjele: félig leány, félig hal, tavakban tartózkodik, erdők mélyén, ha az esővíz nagy tócsákat alkot, gyönyörűen énekel, de csakis éjjel látható vagy hallható, nappal nyoma sincsen.« Ez az *élyány* tkp. nem éjjeli lányt jelent, hanem nyilván azonos avval a kalotaszegi és bácsmegeyi *ileány, ilány* szóval, mely fiatal leányt jelent és — mint Simonyi Zs. kimutatta (Nyr. 32 : 416) — az *iffúnak* vagyis *i-fíú-*nak nőnemű párja. Ez az *é-leány* az *i-leány*-nak eredeti-bb hangalakja, úgy mint az *iffú-*nak a székely *éfiú*. — A tündéretket, ha jól emlékszem, Kálmány Lajos szerint az Alföldön is egyszerűen *fiatal asszonynak* nevezik.

KOVÁCS MÁRTON.

Közel. Ezt a szót, melynek dialektikus *közél* alakját is ösmerjük, idáig *köz* alapszótól származtattuk. Ki fogom mutatni, hogy a kettőnek semmi köze egymáshoz.

Mindenekelőtt *közél* szavunk jelentése közel sem jár a föltett alapszó jelentéséhez. Tudvalevőleg *köz* inkább távolságot, mint közelséget fejez ki. A *közél*-t és *köz*-t tehát legalább is némi *köz választja el* egymástól, vö. időköz. Jelent ugyan *köz* mind főnévül, mind melléknévül használva, közöst, és így általánost is; pl. *mindnyájunkkal köz*; közhasználat a. m. közös, általános használata; közvélemény, közjó, közzé teszi, közöl stb. Főnévileg: *köz* = közösség, általánosság, pl. köze van hozzá v. vele: közössége van; a *köz* java, a *köz* érdeke. S ebből folyólag úgy éreztük eddig közel határozószavunk jelentését, hogy ez a *közösség* van benne kifejezve; ami közös velem, az közel van hozzám. E szerint közel = *közül* volna; mint ebben a szólásban: közül-akarattal; vö. *orcél* > *arcúl* stb.

Csak hogy itt nem egy bökkenő van. Először is ily származtatás mellett *közél*, *közél*, a régibb hangalak, egészen mást jelentene, mint a vele mind alapszavára, mind képzőjére azonos: *közül*, *közöl*; vagyis ebben az esetben azt kellene föltételeznünk, hogy a régibb hangalakhoz tapad oly jelentés, amely itt semmi esetre sem lehet eredeti, s az újabb hangalak örizte volna meg az alapszó jelentését, holott *köz* szavunk rokonnyelvi megfelelőinek és magyar származékainak egész sora egyaránt épp az ellenkezőre vall, t. i. arra, hogy e szóban a 'közös, általános' jelentés szintén újabb és visszamegy még régibb 'közép' jelentésre. Maga *közép* és mellékalakja *küszöb*, valamint *középső*, *közepett* stb. stb. világosan erre az alapjelentésre utal. Ugyanez van meg a *hözben*, *közbul*, *közbenső* (k. eső) alakokban; sőt a nyelvújítás *központ*-ja (e h. középpont) szintén így érthető és így el is fogadható. 'Közép' alapjelentésből könnyen fejlődik a közös, általános, együtt való jelentés, s ezt találjuk már a legtöbb határozói képzésben, ami *köz*-re megy vissza: *közé*, *közöl*, *között* > *közt*. A két jelentés közeleső volta rögtön felöltik, ha szembe állítjuk a kettőt ebben: *közepett* és *közt*. Akárhányszor bátran tehetnők egyiket a másik helyett; vö. emberek közepett v. emberek közt. A németből: *mitte* 'középe vminek' és *inmitten* 'közepett, közt'. A rokon nyelvekből: f. *keshi* közép, *keshellä* közepett, közt.

Azonban még számba jön itt az is, hogy a 'közel' és 'közép' fogalmat minden nyelv meg szokta különböztetni. Természetesen; minthogy a kettő közt valósággal nagy a különbség. Ha valamihez közel járok, még korántsem vagyok a közepén. Rokon nyelveink is nagyon jól el tudják e két jelentést különözní más-más szókkal; pl. a finnben két szó is van a 'közel' jelentésre: *lähellä*, *likellä* (ellenben: *keshellä* közt); az osztyákban: van 'kövid' alapszóból *vanna* 'közel' stb.

Mi hát ez a *közél*, ha nem *közül*?

Azt hiszem, közel esik az a föltevés, hogy itt más alapszót kell föltennünk, amely valahogy belekeveredett *köz* és képzései közé. Ha megnézzük ama határozó szavainkat, melyek a legrokonabb jelentéseket fejezik ki: mellett, arcúl, azt látjuk, hogy mindenik valamely testrészt nevéből van képezve: mell, arc. Közel esik már most az a további föltevés, hogy *közél* szavunkban is ily esettel van dolgunk, még pedig, hogy *köz* helyett

eredetileg *kez*, vagyis kéz volt az alapszó, rövid *e*-vel. *Közel*, *közél* e szerint semmi egyéb mint mai beszédünk szerint: *kézül* (vö. *arcúl*, *hátnál*, *belül*, ahol mindig testrész neve az alapszó). A jelentés tökéletesen ide vág: ami kéznél v. *kézül* esik, az csakugyan *közél* van.

Hogy itt már nemcsak közel járunk az igazsághoz, hanem éppen a kellős közepén: bizonyítja a mondottakon kívül még egy pár adat. Azt mondjuk: *keze ügyébe esik*, k. ü. van, *kézzelel fogható*; vagyis: közel van. Vö. a latinban: *cominus* (**co-manus*?), a németben: *handgreiflich*, *es liegt auf der Hand*; magyar ujságnyelven is: »*kézen fekvő*».

A *köz* és *kéz* közt való föltett összekeveredésre más példátis mutat nyelvünk. Az egyik, egészen nyilvánvaló esetben *közibe* helyett *kezibe* alak kerül elő. A bíró fiáról szóló ismert népballadának ezt a sorát ugyanis: Oda jöve bíró fia, *közibe* hajta — egy székely változat (saját följegyzésem Lengyelfalváról, Udvarhely m.) így tudja: Oda jöve bíró fia, *kezibe* hajtá.

Látnivaló, hogy itt épp az ellenkező történt, mint a *közél* szóban: *kéz* hatolt bele, félreértésből, *köz* helyett a szövegbe.

A másik, nem ennyire bizonyos eset az, amelyre Lehr Albert figyelmetetett: a *kézén-közön* szólás. Csakugyan nincs kizárva a lehetőség, hogy ez *kézén-kézén* helyett való; vö. *kézén-közön* elveszett: sok kézen, egyik kézen a másik után. A szólás így érthetőbb, világosabb is, mint a '*kézen-közön*' szerkezet. De viszont az utóbbi mellett szól a betűírás, mely hasonló szólásokban két rokonértelmű szót szeret párba összekötni; pl. *szőrín-szálán*, *hanyatt-homlok*, *szeme-szája* stb.

Végre nem ok nélkül való még annak a kérdésnek fölvetése, vajjon a forgalmi életből ismert *kezes*, aki t. i. kezeze valakinek, kezeskedik vagy kezeséget vállal valakiért, nem ugyanily félreértésből támadt-e, vagyis hogy *kezes* nem e helyett való-e: *közös* (**kézés*), *kezeskedik*: *közösködik*, *kezeség*: *közösség*? Nem kezeskedem érte, hogy így van; de nem merném az ellenkezőt sem biztosra venni. Az, hogy ebben az esetben a *kezes* nem valakiért, hanem valakivel közösködnék, keveset nyom; mert a megváltozott hangalak és jelentés a vonzatbeli módosulást természetesen magával hozza. Mihelyt egyszer a közösből *kezes* lett (*kézés* > *kezes*), a mondatban való alkalmazás formájának is meg kellett változnia; vö. főntebb: *közibe hajta* > *kezibe hajtá*; számba vehetjük a német szólásmód hatását is: *haften oder bürgen für jemand*.

VIKÁR BÉLA.

Még egyszer a *vog. -tal* ragról. A Nyr. 39:33. lapján Fokos D. Keleti Szemlebeli (10:150) cikkére tett megjegyzésem nem lehetett valami nagyon világos, különben Fokosnak nem kellett volna másodszer is bebizonyítania (Nyr. 39:137—9), hogy a *vog. tâyl* 'tele' szóval alkotott szerkezetek azonosak az osztják *-têlna*, *-tálna*-val kifejezett határozókkal. Ellenben még inkább sikerült meggyőznie arról, amit »A vogul határozók« c. munkámban (NyF. 25:50) hirdettem, hogy a *-tal* rag *l*- eleme a komitativus-instrumentalis rag, a *-t* pedig a 3. személyű birtokos személyrag, amely analógia útján terjedt el személyragtalan főnevekre, s mikor azután a *-tal* egységes ragnak érzett, hozzájárulhatott már egyszer a személyraggal úgyis ellátott névszótövekhez is.

Fokos u. i. megleégszik annak a bizonyításával, hogy az említett vogul és osztják szerkezetek azonosak, illetve, hogy a vog. *tâyl -âyl* részének az osztják *-têlna, -tálna*-ban *-ê-, -â-* felel meg. Ebből azonban nem következik, hogy a vog. *tâyl* = a vog. *-tâl*-lel, mert nem tudunk példát a vogulban előforduló *-âyl > -â* hangváltozásra; két külön nyelvben meglevő hangmegfelelés pedig nem lehet bizonyíték egy nyelv keretén belül végbemenő hangváltozásra. Addig tehát bebizonyítatlan marad állítása, amíg egy ily vogul hangváltozásra példát nem találunk.

Vannak azonban más okaim is, melyek arra kényszerítenek, hogy előbbi fölfogásom mellett maradjak. A vogul *-tâl* ragos határozók mindig csak eszköz- vagy társhatározók, s használata csupán ebben az egy esetben felel meg a vog. *-tâyl*-lal, illetve osztj. *-têlna, -tálna*-val összetett határozóknak. Idő- és állapotahatározókban, továbbá az ilyen szerkezetekben: *ûs-tâyl* 'az egész város' [népe] [tkp. 'városegész'] ~ osztj. *ğastêl* u. a.), *kol-tâyl* 'az egész ház [nép]' [tkp. 'ház-egész'], sohasem fordul elő *-tâl*, hanem mindig *tâyl*. Az eszköz- és társhatározókban pedig mindig *-l* a rag, a többi határozók ellenben gyakran fordulnak elő ragtalanul (l. »Ragtalan határozók a vogulban« c. dolgozatomat, NyK. 37:117.). Fontos bizonyíték továbbá az én véleményem mellett az is, hogy az osztjákban szintén leginkább személyragos névszókhöz járul a *-têlna, tálna* a melléknévképzős főneveken és melléknéveken kívül.

Azt hiszem, Munkácsi és Pápay, kiknek tudományos érdemeit én is ismerem és elismerem, mint bárki más, nem fogják rossz néven venni, hogy oly érdeklődéssel várom Kannisto és Karjalainen közleményeit, melyek bizonyára hozzájárulnak majd ennek a kérdésnek a teljes megoldásához is.

BEKE ÖDÖN.

A hétfalusi csángók nyelvéről. (Nyr. 38:278.) Magdó P. István ilyen cím alatt tette közzé észrevételeit a Nyr. 37:278. lapján közölt hozzászólásomra. Amit előbbi hozzászólásomban kijelentettem, t. i. hiba, hogy Erdélyi Lajos a hétfalusi csángókat egy kalap alá vonta, ezt az állítást fenntartom. Megvan a különbség a háromfalusi és a négyfalusi nyelvjárás között mind a kiejtést, mind a hangzást tekintve. Én az első kéziratban fel is tüntettem, hogy milyen csoportosítással volna helyes ismertetni a hétf. nyelvjárást, ez a rész azonban a Nyr.-ból kimaradt. Tájékozás céljából itt közlöm újra beosztásomat; Hétfalusi nyelvjárás: a) csoport: négyfalusi nyelvjárás; b) csoport: háromfalusi nyelvjárás. Hogy miért tartom ezt helyesebbnek, mint az Erdélyi követte eljárást, azt a felhozott példákkal többé-kevésbé igazoltam. És ha majd akadni fog egy nyelvész, aki nem egy-két hét alatt, de hónapok vagy egy-két év alatt akarja megismerni a hétfalusi csángó nyelvjárást, igazolni fogja évek során át gyűjtött tapasztalataimat. — Azzal érvel Magdó, hogy különbség van az eredeti csángó nyelvjárás és az újabb csángó nyelvjárás között. Hát ezzel épen-séggel semmi újat sem mondott. Hogy az élő nyelv folytonosan változik: tisztában van ezzel mindenki. Hanem ugyanez elfelejtette Magdó azt, hogy ő Háromfalut másképp egyáltalán nem ismeri, csak híreből, nevéből. Magdó István talán egy hetet sem töltött Háromfalun, mégis jobban akarja ismerni mint én, aki az ott dívó nyelvet az édes anyatejjel szívтам ma-

gamba, ezt beszéltem és beszélem ma is. Nekem hiába hivatkozik tapasztalatára — ami nincsen, mert én amit tudok azt tudom. Különbösen is minden magyarázgatást feleslegessé tesz az a körülmény, hogy Erdélyi L. 1908. júl. végén Tatrangon járt s tudakozódott az illető köröknél, hogy állításaim mennyiben felelnek meg a valóságnak, és akkor hallhatta, hogy nem beszéltem a levegőből. Bizony nem mondja a háromfalusi csángó ember sohase azt, hogy: *Üssünk a kutyát. Lássunk a madarat.* Sem azt nem mondja soha: *íj, új, innyen, unnyan, minnyen.* A zsebkendő egyik faluban sem *kusrova*, hanem *zsebrova*. Akár *kusrovát*, akár asztalkendőt tesz a csángó a zsebébe, ha abból a célból tette oda, hogy orttörlésre használja, az akkor *zsebrova* és nem nevezi másképen soha. A *petrezsejem* az eredeti csángó nyelvjárásban nem felel meg a valóságnak, a *pétrészsejem* az igazi alakja. Nagyon jól tudom, hogy használják mind a kettőt; de az előbbit is csak így: *pétrészsejem*. Ez azonban újabban keletkezett szó és azok használják így, akik urasan beszélnek. A fenti állításom mellett bizonyítanak még a következő szók is: *Barasó, Parázsmár, teréfa* (Brassó, Prázsmár, tréfa). Az *uó, üő, ié* diftongusok létezését nem tagadtam, hiszen a Nyr. 28: 7. számában közölt gyűjtésemben is előfordulnak. — Hogy miért tartom helyesebbnek a *bucsálódik* szóra vonatkozólag a nyugtalankodás-t a 'töpreng' értelmezés helyett, azt is megmondom. A Nyr. 37: 279. lapján azt írtam, hogy az ökor lába beakadt a kötélbe, kellemetlen helyzetéből szabadulni akarván — bucsálódott. Jelenthet-e akkor ebben az esetben töprengést? Nem! Az állat érzi, hogy kellemetlen helyzetben van, fél az ismeretlen veszélytől, szeretne megszabadulni és azért -- bucsálódik. Ezt a fogalmat tehát csak a nyugtalanodik szó fejezi ki a leghívebben. Így van ez nemcsak az én példámban, hanem a Magdótól említettben is (Nyr. 37: 279). Ha az az ember, akit a varrógépipügnök becsapott, amiatt *bucsálódott*, hogy a gépet átvegye-e vagy sem, ez a lelkiállapot nem nevezhető töprengésnek. Az az ember szintén érezte, hogy veszedelmes helyzetben van, szeretne szép szerével megszabadulni, fél a bekövetkezhető veszélytől, amit még nem ismer s ez a félelem a lelke nyugtalanzkodásában nyilvánul. Igaz, ez az értelmezés sem fedi tökéletesen a bucsálódik fogalmát, de amennyire én ismerem ezt a szót, csak ilyen értelmezéssel lehet leghívebben visszaadni. A gazdát lelkinyugtalanság fogta el, mert veszélyt érzett, de annak a nagyságáról, bekövetkezése idejéről, kihatásáról stb. sejtelve sem volt. — Végül marad Magdó magyarázatának három utolsó sora. Arra kérem Magdót, sziveskedjék az idevonatkozó részeket nagyobb figyelemmel elolvasni s akkor talán megérti azt, amit idáig nem értett. Azon pedig, hogy a *hibu* és *hiba* elnevezéseket nem hallotta, egy cseppet sem csodálkozom. Én hallottam is, tudom is; ha ő nem tudja, arról én nem tehetek.

PÁL ANDRÁS.

Attólan fogva. Móra István azt írja egy tárcájában: »*Attólanfogva* Gombkötő Gábor minden este . . . oda vackolt a pitarajtóba« (Magyarország 1899. II. 12). Egy másik, Mesgye-háború című tárcájában így írja: *attulomfogva*, az Ördögnek Incelkedése c. rajzában pedig azt mondja: *végtülem-végitig*. Tulajdonképp így kell ezeket érteni: *attólan-fogva, végtülen-*

végig, s csak a rákövetkező *f* és *v* miatt vett föl az *-n* rag *m*-féle hangzást. Most Madai Gyulánál (A hajdúk beszéde, NyF. 56: 18—19) csakugyan azt olvasom: *attülonfogvást, mitülnönfogvást* (igy).

KESZTHELYI MIKLÓS.

Félegyházáról, tehát éppen Móra István hazájából közli Kálmány Lajos is ezt az alakot: *ettülen fogva* itt lakok; nem mén *ettülen kezdve* félóra alatt odájjig (Nyr. 19: 83.) Ez a toldalékos alak nagyon régi; mint már Nyr. 14: 340 megjegyeztem, teljesen megegyezik vele a Félegyházi Tamás-féle bibliában (1586): *ettülen fogva*: ex eo; s még régebben, a drávidékinek tartott Jordánszky-kódexben: *enttülen foghwa* nem ezem hw benne: ex hoc non manducabo ex illo (íráshiba e h. *ettülen*). Ezek az *-an -en* ragot alkalmasint a rokonértelmű **onnan fogva, innen kezdve* analógiájára vették föl.

S. Zs.

Makra, mokra. A NyUSz.-ban azt olvassuk: »*Makra*, Pethe Ferenc 1815 (Nemz. Gazd. 313). Nála voltaképen a debreceni *Makrai pipáról* van szó. — *Makra* először Tzs. (T. Társ. Zsebsz.) 1838. a. m. *makrancos*. — *Makrapipa* Fogarasy 1845.« — A *makrai pipa* (mint a *Makrai* családnév is, mely a 14. század óta kimutatható) alkalmasint az aradmegyei *Makra* v. *Mokra* helységgel függ össze valahogy¹ [ez a név bizonyára azonos a szerb, cseh stb. *Mokra, Mokro*-féle helynevekkel, melyek tkp. nedvest, posványost, jelentenek.] — Van azonban az említettekén kívül még egy harmadik *makra*, már Kassai Szókönyvében 1834: »*Makra-szőlő* (Győr várm. szó). Ennek Poson vm.-ben *nyár-héjú* azaz *nyárfa-héjú* a neve. De a Hegyalján *polyhos*nak nevezetik, mely ott legvastagabb fajtú szőlő...« A régi Tájsz. szerint: »*makra*, matyó, muskatály, madari, szőlőfajták, Győr vm.« Bánóczy J. pedig Somogyból közölte a szőlőfajok nevei közt: »Nemes fajtok: *makra*; van fehér m., ez gömbölyű, és fekete m., ez hosszú szemű.« (Nyr. 4: 334).² — A személyekre vonatkoztatott *makra* vagy inkább *mokra* aligha azonos a *makrancos*ból rövidített nyelvjárási *makrával*, talán inkább a *makra-pipából* van elvonva. Más, különös magyarázatát találtam egy hírlapi cikkben (B. H. 1897. XI. 12): »Madarász József országgyűlési képviselő elmondta, hogy a 67-es évben is alakult a fővárosban egy demokrata-párt, a mely azonban rövid életű volt, mert mihamar kénytelen volt Kecske-métre menekülni. Ugy hívták akkor ezt a küzdelmet, hogy a *mokrák* (demokraták) harca a *tokrák* (arisztokraták) ellen. Az igaz és önzetlen hazafiak mindannyian a *mokrák*-hoz csatlakoztak, mert ezek hirdették az igazságot.«

SZILÁGYI ÁDÁM.

¹ *Makra* nevű pusztá is van Borosjenő mellett.

² Megjegyzem, hogy Gombocznál a magyar szőlőnevek összeállításában (MNy. 2. k.) sem a *makra* nincs meg, sem az itt említett *matyó, nyárhéjú, polyhos*; de sok más is hiányzik, pl. csak a Bánóczy közleményében említettek közül: *karaji, keményfejű, körtés szőlő, petrezseremszőlő, vajor* (a *bajor* mellékalakja), továbbá *rebeda, szilvaszőlő, tőkszőlő, pankota* stb. (Nyr. 1: 335), továbbá: *tuli-piros* és *turi-piros, denka* és *tinka* (a *dinka* változatai; stb. l. TudGyűjt. 1836. 8: 69).

EGYVELEG.

Strena.¹ Jósika Miklósnak A csehek Magyarországon című regényében *Strena* a fölirata annak a fejezetnek, amelyben Mátyás király ajándékosztása van elbeszélve. A fejezet címéhez Jósika ezt a jegyzetet adja: »Január elején Krisztus körülméletése napján szokásban volt a magyaroknál Strenát adni. Galeotti Mar. de dictis et factis Mathiae regis Cap. 24:379. l. Az ünnepély neve szláv eredetűnek látszik, de valóságos gyökerére nem akadhattam.« — Jósika tévedett. Nem szláv szót alkalmazott itt Galeotti, hanem az olasz és középkori (egyébiránt már Festusnál előforduló) latin *strena* szót, mely újévi ajándékot s általában is ajándékot jelent. A Magyarországi Latinság Szótárában ezek a kifejezések is előfordulnak: *dies strenarum* 'újév', *munera strenalia* 'újévi ajándékok' (vö. még uo. *strina* és *strinna*). Innen az ismeretes francia *étrennes*, mely így, a többszben, szintén újévi ajándékot jelent (az egyesben általában ajándékot s most többnyire foglalót).

HISTORIKUS.

A magyar ló ismertető jele. Szótárainkban már a tizenhatodik század második felétől kezdve nemcsak a *billegző vas*, hanem a *bélyeges ló* (equus cauteriatus) is előfordul; de, úgy látszik, a törvény embere nem igen nagy ügyet vetett rá. A Bártfán 1701-ben megjelent Jus-civile-ben is csak annyi olvasható, hogy »ha kárt valló marháját kezdi keresni, meg kell egzaminálni, micsoda szőrű legyen és mennyi idős lehet, micsoda időben veszett el, minémü helyen és kikkel bizonyítaná meg. Ez így lévén, azt a lopót akasztassa föl a maga költségével s így az marhája visszaadatik.« A Jus civile 59. titulusában a bélyegző vas használatáról mégis szó esik:

— Ha az prókátor, — így hangzik a magyar szöveg, — hamisságban találhatik, tehát a város pellengérihez kell erősen megkötözni és az minémü jelvással ez városnak, az mellyel jegyeznek, deszkákat és egyéb edényeket, itcéket, tűzben erősen meg kell tüzesíteni, az olyan hamis prókátornak a két orcáját azon jel-, avagy billyegző vassal meg kell billyegezni, hogy így mások is példát vévén tőle, efféje csalárdságtól megóvhassák mindenek magokat.

E szerint a városi bélyegzővasat leginkább csak mérték-hitelesítésre használták volna. Később, különösen az Alföldön, amikor a városbeli gulyát tavasszal összeverték, mindegyik marhára rásütötték a város szám-bélyegét is. Régebben tehát nem a bélyeg, hanem a ló szőre, színe volt az ismertető jel. A lónemesítéssel mindinkább kezd tünedezni a megszámlálhatatlan színváltozat, amelyet a magyar ember különösen szeretett és szokott megnevezni. Nehogy azonban ennek a töméntelen jelzőnek nyoma vesszen, leírjuk, hányféle névvel illeték eleink a lovat. Ime:

Pej: almás pej, arany pej, fehér pej, mogyoró pej, sötét pej, sült-szinü pej, szattyán pej, vér pej, világos pej, fecskehasu pej, piros, dinka, tulipiros.

¹ Felelet egy beküldött kérdésre. —

Fekete: almás fekete, holló fekete, sültszőrü fekete, barna, szennyes.
Fehér: Szepe, almásszürke, almáskék, vagy almakék, daruszőrű, ezüstszürke, piszkos szürke, ráró, vagy seregély szürke, rigószőrű, szerecsenfejű szürke.

Deres: Vasderes, vércse-, vörös-, pej-, sárga- és fekete deres.

Fakó: Almás fakó, arany fakó, bontoslábu fakó, egérszőrű fakó, számarorru fakó, szíjhátu fakó, zsemlye fakó, zöld ló, sültszőrü ló.

Sárga: Aranysárga, almássárga, szög sárga.

Kesely: Kapcás, hóka, hódos, szárcsaorru és tarka.

Ép úgy, mint ma, akkor is a legtöbb volt a pej, s talán a legkedveltebb ló is.

(1904. VI. 13.)

BUDAPESTI HIRLAP.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Kerüli, mint az ördög a tömjénfüstöt.

Rendben van a szénája, zsákban a búzája.

Két asszony egy hetipiac, három egy országos vásár.

Lesz minden, mint Madán, hol a koldus meghalt éhen.

Az özvegy asszonynak aranyból lehet a kapufélfája, mégis elkopik.
 (Jelentése: Egy asszony nem tud úgy gazdálkodni, mint egy férfi.)

Üres kamarának bolond a gazdaasszonya.

Annyit ér, mint pokolban egy zsidó. (Semmit.)

(Nagykálló.)

GALAMBOS DEZSŐ.

No az es éggy! = érdekes! — A betegség közelgeti = a betegség kerülgeti. — Nészsze (nézdsze), lássadsze! — Eccer-eccer szókiadó = beszédes. — Tüzet fog = meggyúl. — Jó reggel = korán. — Kejj (= kelj), fuss! = állj félre előlem. Huszig való = mintegy húsz. — Nagyon van = terhes. — Hányta magát = kérkedik. — Ugy tartom = úgy gondolom. Miféleánk = magunk fajta. — Reggelre kelve = reggel. — Farta nye! Mejde-me! (szarvasmarhának mondják) = menj oldalt! — Eggyet se! = semmiképpen, semmi esetre. — Az este = tegnap este. — A jó tavasszal = kora tavasszal. Hát a mire mēnēn? = mi annak az értelme? — Ettél délre (= délre)? = ebédeltél?

SZÉKELY JÁNOS.

Mondta ám mind a két szája szélivē.

Kukherda fazékba, öregapád kütte!

Nem félők! »Nem félők« is megéggett!

Édobta a kanalát. (Meghalt).

Olyan, mint a vaskúti káposzta hús nékű!

Főpofozták, mint madarasiak a malacot.

Ennek má' van teteje!

Mégjárta a hét tű hosszát.

Köti az ébét a lócsdő! (Nagyon fogadkozik.)
 Inkább a has fakaggyon, mint ez a kicsi mégmaraggyon!
 Kitész a hazájé!
 Csak ott mosdik, ahol a papok táncónak. (Csak elől mosdik.)
 A cigánygyerékek ékosarazzák az éjcsakát.
 Húzza a lóbőrt a fagyon. (Horkol.)
 Nyaka szakatt annak, mint a Bákovicsék babájának.

(Baja).

CSEFKÓ GYULA.

Na az ugyan belepottyant az Isten kassába: véletlenül, nagyon jó helyzetbe jutott.

Gyakran délután van: gyakran részeg.

Íg (ég) a munka a keze alatt: gyorsan dolgozik.

Nem hagyja bordába a vásznat: nem hagyja magát könnyen; megmondja a magáét; kifizeti szóval.

A föld lefekszik meg felkél: lelohad és fölemelkedik. (Szatmár m.)

Aggya ide az úr a *főző könyvet*: szakács-könyvet. (Torontál m.)

Légy Dániel: magyarázd meg!

Megillessék, mint Mátét a kosz: rangjához való legyen! (Nyírség.)

Bevett a kegyelemből: leitta magát. (Nagykároly.)

Kiatta, amit bevett: kihányta az ételt vagy italt. (Kunság.)

ID. R. VOZÁRY GYULA.

Tájszók.

1. *nyárika, testálló*: pruszlik.

bodag: pogácsa.

irinkázni: korcsolyázni.

ángyik: sógornő.

jancsika, ráncoska: (női) kabát.

(Pusztamonostor vidékéről.)

sörögni: forgolódni (ne sörögj itt körülöttem).

sörgő: ringlispil.

hecelő, szakács: kötény.

ajtóragasztó: ajtófélfá.

SIMONYI REZSŐ.

2. *lejént*: különösen v. leginkább.

hídó: ezt a kifejezést használja azon egyén megjelölésére, kit szántáskor a lovak hajtására használnak, pl. Nem tudok szántani négy lóval, mert nincs *hídóm*. (Vö. MTsz.)
turá-te! a lovakat gyorsabb menésre indító szó, pl. midőn nyom-
 (Apátfalva.)¹

tat és a ló lassan megy az ágyzáson, így kiált rá: Tura-te!

tojde-nye! Midőn a lovat vagy szamarat maga felé akarja híni, ha mellette balról megyen vagyis a nyerges oldalon. Ekkor így szólítja: Tojde-nye!

STIPULA JÓZSEF.

¹ Ugyanabból az 1876-i kéziratból, amelyből a Nyr. 5 : 224--5. lapján olvasható szólásokat közöltük. -- *A szerk.*

3. bejcom : tojás.

csinge : lapda.

csingézni : lapdázni.

dörömb : domb.

gajgonya : záptojás.

fuzuna : banyakemence.

kruffancs : mézszörp.

pudár : szőlőpásztor.

(Hercegszőlős Baranya m.)

R. KLAUBER TERÉZ.

Szécsényvidéki nevek.

I. Határnevek.

Szécsény: Ujhegy. Öreghegy. Kőkapu. Kőhegy. Szentgyörgyalja. Kerekdomb. Ültetés. Almás. Aranyos. Strázsapart. Várdomb. Dolyáni hegy. Rakottyás. Lócihíd. Prónairét. Bujákioldal. Lóciszurdok. Nyikonszög. Malomvölgy. Szakadékalja. Görbeföld. Dandaszemetje. Topolyfa. Putri. Pást. Patkó. Berényimalom. Kőlepást. Akasztó. Mucsszöllő. Pinkahegy. Fehérut. Váradvölgy. Peres. Malomberek. Kishomok. Girindes. Nyúlasok. Koleta. Káprás. Ilínyiút. Barátrét. Varsányi hosszak. Darázdó. Keskenyek. Cigánykereszt. Zsombik. Bálint domb. Tókörnység. Feketeföld. Sirmány.

Dolyáni határnevek: Pászka. Öreghegy. Nagyrét. Csurgó. Tó. Szarvashegy. Veresoldal. Sarina. Majorhegy. Barnavölgy. Magasvölgy. Ságivölgy. — *Lóci dűlők:* Akasztófa. Herencsény. Nyerges. Kötél. Szilas. Nemesülés. Kenderszer. Sóki. Kőkasza. Apáca. Szállások. Lyuk. Kendergát. Hársas. Cserút. — *Rimóci dűlők:* Agyigos. Szöllősvölgy. Magasvölgy. Veresút. Nyárjas. Ivókut. Nyilas. Fenék. Németbokor. Háromágú. Jutkavölgy. Szél. hegy. Pallag. Kerekdomb. Sospást. Akasztó. Nyoszolyás. Kopaszvár. Csattogó. Vakarás. Királykút. Oromluk. Ujhegy. Nagyhuta. Kishuta. — *Varsányi dűlők:* Borsik. Bagonya. Hólyagos. Sajgó. Tókföld. Oszlás. Lipovnyik. Törökrét. Legyesek. Darástó. — *Hugyagi dűlők:* Sósár. Halkút. Körpöke. Csurgó. Torokalja. Középszurdok. Cínegések. Pocikszög. Sűrűk. Szunyogdomb. Kenderszer. Búros. Kiskarnó. Jákosok. Pogonybérc. Egyes-kút. Agyigás. Hadút. Almási kapu. Kerekdő. Hársas. Eresztvény. — *Póslényi dűlők:* Homokszög. Akó. Malomtér. Görcsök. Nyilas. Fűves. Péterszög. Kishomok. Tőviske. Szilaska. Hársalja. Dandaszemetje. Porhegy. — *Halászi dűlők:* Ingovány. Kispást. Papsor. Feljárom. Hosszú. Agyagos. Apáti. Katyórajárom. Kismoholica. Tóvég. Görcsök. Antok. Nagyhomok. Berek. Akoly. Pintérke. Malomeleje. Gúnárra. Száraz. Sárközi. — *Kovácsi dűlők:* Benevölgy. Csák. Pata. Lovasi. Koplaló. Mosópást. Cserevölgy. Mácsalja. Labanc. Öreghegy. Kerekdő.

II. Családnevek. (Válogatva.)

Szécsény: Árvay. Ágner. Antalik. Bőviz. Lantos. László. Lotharides. Paczek. Tornyos. Berky. Géczy. Józsa. Kasza. Árva. Borbás. Bablena. Czímer. Percze. Kincze. Baross. Harmos. Reznik. Bolla. Csáby. Kanyó. Korcsog. Krista. Pénzes. Dicsa. Puszta. Simony. Tupi. Vanya. Vilim. Czigliédy. Gyebnár.

Dolyán: Ágner. Árvay. Antalik. Bánóczay. Bendiák. Béres. Bőviz. Csernyák. Jánosik. Kőkény. Kompan. Koncz. Lantos. László. Lotharides. Magulya. Pohánka. Paczek. Rúz. Sirko. Sugár. Tornyos.

Lóc: Balás. Darida. Dulai. Filkor. Ispán. Istók. Kiszely. Kasza. Kürtösi. Lőrök. Lászlók. Nóta. Szeles. Turai.

Rimóc: Árva. Beszkit. Borbás. Bablena. Benkó. Csupka. Golyán. Huszkó. Pusztin. Ispán. Kanyó. Kórmány. Mócsány. Percze. Szabók.

Varsány: Baross. Bócsó. Czinkota. Francia. Gazsi. Harmos. Jaszik. Kanyó. Misik. Nikovics. Rohács. Pálmány. Reznik. Szép. Szita. Uram.

Hugyág: Badó. Baczka. Bene. Benécs. Bertók. Borda. Borik. Bagdál. Bolya. Bolka. Csábi. Fabó. Jónás. Járja. Kucsik. Kanyó. Korcsog. Kaba. Krista. Langmajer. Lajtós. Mágócz. Mát. Melo. Moskó. Pénzes. Pekárcsik. Riczi. Skotnyár. Varti.

Póstény: Bagó. Borik. Czece. Czikó. Dicsa. Dobra. Institórisz. Könnyű. Krista. Krenács. Mrázik. Pusztá. Págyor. Telek. Tupi. Vanya.

Halászi: Bucskó. Bujáki. Bódi. Czigliédi. Csábi. Debrei. Gordós. Gerzse. Gyebnár. Galo. Hallai. Jancsi. Kuris.

III. *Keresztnevek.*

Emera. Emerka. Erzsók. Örzse. Marka. Marisa. Borka. Borcsa. Bora. Borika. Juli. Julcsa. Kati. Kata. Katus. Kató. Zuzi. Zsofka. Terka. Tercsi. Teri. Terus. Fero. Lajcsi. Pistika. Palya. Pali. Misa. Tóni. Antal. Karcsi. Karo. Sanyi. Sanyo. Berci. Szamko. Samu. Rudi. Gyula. Gyulus. Anti. Antus. Gyuri. Gyura. György. Gyurka. Bandi. Andor. András. Endre. Andri. Andro. Adus. Ádám. Panni. Panna. Beni. Béni. Benyo. Danyi. Danko. Dániel. Danyo. Etel. Etelka. Etus. Etuska. Etuci. Tuci, Tucika. Imre. Imri. Imrike. Istvány. Esvány. Pista. Pistuka. Gábor. Gábris. Gabi. Guszto. Guszti. Ágost. Ágoston. Jani. Jancsi. Jano. Janko. János. Johan. Ili, Ilus, Ilon, Ilona, Ilike, Ilonka, Iluska. Helén, Helénke, Helena. Iloncsi. Loncsi. Józsi. Józsa. Joskó. Jóska. József.

IV. *Szécsényi gúnynevek.*

Pimpis. Hidegszabó. Aranyoszlop. Primadonna. Táncos. Jószívú. Kutyahal. Savanyú Jóska. Csődör Jankó. Cöveketnyelt. Pocakos. Stajgeros. Nehiggy neki. Csajba. Botnyelvű. Kerepélő. Nagy kakas. Hígany. Tökös. Csinége. Üreshordó. Kutya rác. Fejedelem. Ujbérlő. Totyakos. Csillagzsidó. Bakterkapitány. Koszkaparó. Mindig nagyúr. Bozsemej Jankó. Cepedli. Cica. Örzse. Juci. Pesta. Mimi. Muciszájú. Puskás Zsofa. Borókáné.

ÁGNER LAJOS.

Helynevek.

1. *Alsólendva.*¹

Mesterség: Szabóirtás (Hot.) Szőcseleje d. (Cs.)

Gazdaság: Kertiszőlő (A.-L.) Ganajos. Majorkai d. Telekszeri d. Teleki d. (Cs.) Malomközi d. Majorkörüli d. (P.) Pusztai d. (A.-F.-Lak).

¹ Ennek a göcseji helynévgyűjteménynek az eleje a Nyr. 23 : 48. lapján jelent meg. — A nevek az elnevezés alapjául szolgált fogalmak szerint vannak csoportosítva.

Kaszáskert (V.) Kuti rét. Kertes-rét (Herny.) Kis-Brána. Nagy-Brána (a rét borona (brána) alakú). Usztatói rét. Szilajdélelő (szilaj marhák delelő helye, erdőrészt) (Ny.) Telekallai d. Nagyréti-alsó d. (Gy.) Csigáskuti d. (H.) Ujréti d. (Kap.)

Eszköz: Korongi d. (Cs. és V.) Horgasberek d. (Z. és G.) Horgosi d. (H.) Csöbrösi alé (R.) Csévespataki d. (Keb.) Csévés, patak Zalamegyében. Kelenckert (Kap.)

Föld (függ. tag., alak, anyag): Dombi d. (A.-L. és Gy.) Geréndmelék (Kap.) A vidéki nép nyelvén geréndés az olyan terület, mely a síkból nagyon keveset kiemelkedik. Ellentéte a »lap« (szláv lap = láp, vizes talaj). Szigeti d. (K.) Földvégi d. Alsó-szigeti d. Hosszúföldeki d. *Kétmegyei* d. (P.) Petesháza egészen a Mura partján fekszik; a Kétmegyei d. abból az időből maradt emlék, mikor Muraköz (Medjimurje) még nem tartozott Zalamegyéhez (a szigeti hős ideje előttről). Árkosi rét (Bár.) Mélvölgy (A.-L. és Cs.) Kétútközi d. Kisvölgyi d. (Cs.) Csonkadomb (A.-L.) Homokoslikai d. (Ny.)

Növények: Cserhegy. Bükkhegy. Tüskeirtás. Szilvás (Pálszilvás) (A.-L.) Nagyrakotlás (A.-F.-Lak). Töllesi d. Egerfás (Kap.) Topolafai d. Füzési d. (K.) Pod Vrbje (füzes alatti) (Hot.) Cseralatti telek. Csertetei d. Diósvölgy (V.) Bükkallai d. Kásahegy. Kenderes. Borsrét. Kásahegyalla (Cs.)

Vad, vadászat: Vadkert (A.-L.) A lendvai dombvidék egy völgye, közel a lendvai várhoz, mely hajdan a Bánffyoknak erdővel borított vadaskertje volt. — Jágerrét (Sz.) Rókalyuk (Kap.) Farkaslyuk (V.)

Hal, halászat: Kárászi legelő (R.) Csigáskuti d. (B.) Csuksadomballa (A.-L.) Csiktó (Ny.) Halastói rét (Herny.)

Házi állatok: Macskamálé (V.) Méhesi rét (M. p.) Bikásvölgyi szántó (Sz.-P.) Kecskés (R.)

Madarak: Bagóalatti d. Bagóhegy (V.) Kányaliki föld (K.-K.) Gólyafa (A.-L.) Zsibuti d. (Zsiba = liba) (A.-F.-Lak.)

Szláv: Dobra d. (A.-L. és P.) *Felső- és Alsó-Bömhéc.* Korsvácai d. Korosica d. Pod Seasko. Pod Mlin (A.-L.) Bömhéc névvel nevezi a vidéki magyar a szomszéd vendet. Az itt előforduló szláv eredetű helynevek leginkább az Alsó-Lendvától délnyugatra elterülő vidékekről valók. A vend-szláv elem ezen vidéken vesztett legutóbb, egész közel időben. — Dolic (Gy.) Libenica d. Krcovina (irtás). Kelenckert (Kap.) Libenica, patak. Kapca határában ered, s a Lendvába ömlik. Van Libovia patak is Zalában; ered Hottica határában, s a Murába szakad. — Vernyákonvi d. Palinai d. (Cs.) Gosztola (Gosz.) Pod Vrbje (Hot.) Murica d. (K.) Siroke nive (D.) Dobicai d. (Böd.) Kóti föld (Kap.)

Különféle: Kurtahegy. Törvényfai d. Hidegkúti hegyfordulat. Ollóris d. (A.-L.) Lendván hajdan a mai Törvényfai d. helyén akasztottak. — Zoknyai d. Fodorrend. Felső Mezsó. Máléhegy. Sós pusztá (Cs.) Temetői d. Erdővica (Kap.) Képelei d. (kereszt — itt kép — áll mellette). Csárdai d. Irtásallai d. Nagyszegi d. (P.) Asszonyföldi d. (Szűz Mária kép mellett) (P. és A.-F.-Lak.) Szegi d. Ósiki d. Gyegerszeg (A.-F.-Lak.) Mocsolai d. Temetőföldi d. Felnyúló d. Csigolai d. Belsőszeg. Gyepühegy (V.) Lázi d. (V. és Cs.) Vigonvár (Gy.) Gyepallai d. (R.) Szegcsertai rét (Hossz. és H.) Szerencsésvölgyi rét (Csö.) Siketek mezeje (rét). Liporjag. Csiboda (szőlő)

(L.) Keresztesberki rét (Bán.-Sz.) Bokásári rét (Várf.) Hosszúcsapás szántó (Ny.) Fogott rét. Hálókai d. Kisnákói d. Ucikai d. Telekeki d. (Gáb.) Tizholdi d. Nagylíki d. (Szij.) Cseriréti d. Bődeárokai d. Ágyási d. Zsombikosi d. (Bőd.)

Rövidítések: d. = dülő. A.-L. = Alsó-Lendva (határában). A.-F.-Lak. = Alsó-, Felső-Lakos. B. = Bánuta. Bár. = Bährhely. Bán.-Sz. = Bánok-Szentgyörgy. Bőd. = Bődeháza. Cs. = Csente. Cső. = Csőde. D. = Dobronak. G. = Göntérháza. Gáb. = Gáborjaháza. Gosz. = Gosztola. Gy. = Gyertyános. H. = Hidvég. Herny. = Hernyék. Hossz. = Hosszúfalú. Hot. = Hottica. K. = Kóth. Kap. = Kapca. K.-K. = Kerka-Kutas. Keb. = Kebele. Káp. = Kápolna. L. = Lenti. L.-Sz. = Lenti-Szombathely. M. p. = Méhesi puszta. Ny. = Nyakasház. P. = Petesháza. R. = Rédic. Rad. = Radamos. Sz. = Szilvagy. Szij. = Szijártóháza. Sz.-K. = Szent-Király. Sz.-P. = Szent-Péterföld. V. = Völgyifalu. Várf. = Várföld. Zs. = Zsitkóc.

BELLOSICS BÁLINT.

Helynevek Csöngé határában (a Kemenesen, Vas m.): Joár v. Jónár árka és útja, az a római út, mely Gyórból Szombathely felé vezet. Némelyek Jaurinumtól származtatják.

Tag. Egy vagy több düllőből (dülő) álló szántóföldrés. Pálytag. Mőzsestag. Salamontag. Tágabb értelemben az egész határt jelenti: Asszonyfai tag. Kenyeri tag. — Átő (által?). Egyik tagnak a neve a határban.

Pozdomális. A faluhoz közel eső, a belső teleknek mintegy folytatását képező tag.

Peremória. Szintén egy tag. Azt mondják, hogy a tagosztály előtt itt volt kilasztva a mester számára egy darab föld. Midőn a mester kiment a kapásokhoz, azt szokta mondani: per amorem dei, de messze van. Innét származott az elnevezés.

Al. Lémégyék az alba. Az alban lakik. Csöngének, Asszonyfának azon része, mely a Kemenes nevű dombhat alatt fekszik.

Szonyogér. Egy hit szerint feneketlen tó határunkban.

Lánka. Örvény. Mocsola. Egy határunkban elnyúló ér különböző részeinek neve.

Forgahiggya. Tulajdonkép két hid. A víz egyik alól elfolyván az ut mellett félkört ír le s visszatér a másik hid alá. Tehát mintegy forog.

Sömreg. Egy kis erdő.

Laponyás. Lápos tag.

Akasztóbokordomb, és alatta: Akasztóbokorlap. Hit szerint a jus gladii korában itt állott az Ostffy-asszonyfai Ostffy család akasztófája.

(1873.)

SASS JÁNOS.

Olaszfalu (Veszprém m.). Földek: Kisirtás. Nagyirtás. Újosztály. Nyilasok. Alsóföld. Rétföld. Hosszuföld. Középsőföld. Kisföld. Vencser. Irtás.

Erdő, hegy, legelő: Vuillőhegy. Somhegy. Álmos (hegy). Tunyog. Eperjes. Magyal. Tuskós. Tobány. Köves-kut. Csurgó-kut. Juhász-kut. Kis-kut. Feketeér. Vencseri tó. Fölső-tó. Alsó-tó. Kisrétek. Nagyrét. Sóverem.

Falurész: Fölszeg. Alszeg. Suttom.

GUBICA I. IMRE.

Csaba-Ujfalu. Határnevek: Ibéke. Pénzverőhát. Kistrétke. Meggyesta. Nyilas. Sulykostó. Ergehát. Pálkovács. Botosta. Lápfar. Sátorér. Nagy kaszáló.

KAZAY GYULA.

Gúnynevek.

Bakter. Bocka. Begó. Baka. Birkás. Bese. Bangó. Betyár. Berecka. Beze. Cserkó. Csavari. Cserepes. Csipán. Finánc. Gajgonyás. Gügü. Giri. Huszár. Hazug. Pella. Pikó. Kuruc. Pócsé. Réz Janó. Sánta. Sárafia. Suba. Nyári Suba. Téli Suba János. Őszi Suba. Tavaszi Suba.

A faluvégének neve: *Derján*. A falu részei: *Görgöngye* [Ez nyilván a sok helységben előforduló *Burgundia*, *Burgondia* elváltozása, l. Nyr. 35:36, 233. — *A szerk.*], Ujsor, stb., míg a Bikus és Szerecsenkerék-nevű dombok alja: Felsősor.

(Baranya m. Hercegszöllős.)

R. KLÁUBER TERÉZ.

Népdal.

Harmatos a kukorica levelé,
Köröt fodros a rózsámnak kötinné,
Két unnyivá hosszabb a szoknyájánál,
Ez a divat a mostani jányoknál.

Vígigméntem asz felsőri gyöngyuccán,
Bétekinték a rózsámnak ablakcsán,
Rozmaringá söpörgeti szobáját,
Vijolává vetégeti az ágyát.

(Felsőőr.)

VARGA IGNÁC.

Házfeliratok.

Építette Pajor András
Párjával,
Benedék Sárával;
És fiai
Isten áldásával.

(Bácsfalu.)

Ezérnyolcszázhatvanhatba'
Készült e ház juniusba'.
Barkó Dávid építette
És Tóth Anna felesége.
Legyen áldott az Ur neve.

(Tatrang.)

1871

Megujult már ez a ház
Az urnak nevében,
Jónás András által
Az ő életében,
És Bunna Katának
Gazdasszony létében.
Én is végeztem
Az urnak nevében.

1825 Építette

Kóródi Sámuel orgonista párjával
Bálint Katta.

(Pütkérc.)

Elkészült már e ház az Urnak nevében
Orsi András által az ő életében
Buna Ilonának gazda aszszonylétében. (Pütkérc.)

(Hétfalu.)

SZÉKELY JÁNOS.

Mikor a nép urasan beszél.

Szántanak béresek. Odamegy a gazdatiszt s kérdi tőlük: No, hogy megy a munka? — Hát ma kéröm alássan jó, mer' hát, olyan jó ez a föld, mint a *fantázia*.

De ugat ez a kutya! — Bion ugat; olyan ez kéröm alássan, mer' má' úgy mondom mēg, hogy hát mindēg ugat, mikor valaki a mi *anyagunkat* lesi.

Miért nem hoztad el a vevényt a póstáról? — Nem lehetett, mer' nagy *kvalifikáció* vaót a póstán.

Két ember összeveszett. A kihallgatáson az egyik szidja a másikat: »Kérem alássan, olyan akadályos nagy természetű ember ez, tegnap is egész délután fojtogatott.«

— Hogyan? Kézzel?

— Nem a', csak úgy szóbeszéddel kéröm alássan!

— Hát miért veszett össze a sógorával?

— »Hát követem alássan, úgy vaót a', hogy eleēnte csak mévvótunk úgy baráti szempontbú, de aztán, hogy a sógorom neki veselkedett az földemnek, meg hogy szavalatot csinát a faluba a családomrú, hát oszt én sēhattam az álláspontomat, oszt neki bolygattam magam az törvénynek.«

(Bagota, Tiszapolgár.)

Egy jó módú alföldi asszonyság beállít a divatárú kereskedésbe: »Egy olcsó *ágy-garnírungra* volna szükségem, de ne legyen piros, vagy bordó, mer' nekem divatos kell!«

(Eger.)

BENKÓCZY EMIL.

IZENETEK.

P. J. Hát persze, hogy Eötvös Károly félreértette a latin mondást, mikor azt a régi emlékpénzt leírja (A balatoni utazás vége): »Zajló hullámok hányják-vetik a rajtuk úszó hajót, A tenger fölé a felhőkbl ciprusfa lombjai hajlanak. A körirat ez: Sub umbra cupressi — iactamur *in alto*. Magyarul azt jelenti: ciprus árnyékában hanyódnunk fel a *magasba*.« Pedig *in alto* itt egyszerűen a. m. a tengeren! S még azt mondja Eötvös: »Szép kép. Gyönyörű gondolat. Csak költő agyában és szívében támadhatott.« Pedig, ahogy ő fordítja, semmi értelme sincs!

B. L. »*Ez vérszemet csinál nekem*« (Justh Zs. A pénz legendája 90. MRegényírók) — bizony nem magyaros és nem is szép e helyett: *ettől vérszemet kapok*. A *csinál*-nak efféle használata németes (l. Simonyi Zs. A nyelvújítás és az idegenszerüségek 1891. 35. A *vérszem* használatáról l. MNy. 5:374). — »Még senki sem ismer az *övéid* közül« (Justh uo. 150) kocsintás a *tiéd* helyett. Így írta egyszer Mikszáth: Sietek az *övéimhez* (P. Hirlap 1883. II. 13. mell.). Néha ilyeneket is írnak: üdvözlöm kedves *enyéidet*; s a hetési népnyelvből egyszer ezt közölték: a *mieim* e helyett az *enyém*.

Cs. J. Nem egészen önkényesen írja Vértesi J. az Odysseia fordításában (III. én.): *Harmadszerem vízzel* [áldoztam]. E régies kifejezéssel

Arany Jánost követi, mert Buda Halálában is azt olvassuk: »*Harmadszerem* amint zúdultanak össze« (12 : 72). Arany pedig a Bécsi-kódex példáját követi, vö. *vtolzerem* : novissime Bécsi-k. 90. (Vö. még: *valahányszoron* és *legelőszörön* Vitkovicsnál, *százzsoron* Czuczornál, idézve Nyr. 15 : 537.)

Ny. M. A szerencsétlen *Ökörítő* helységet mindig így nevezték; így, bár többféle írásmóddal, fordul elő már 1315 óta :¹ *Ukuritow*, *Ewkeritho* stb. (furcsa: *Vykerytho* 1458, bizonyosan íráshiba e. h. *Vyewkerytho*, mint egy 1456-i leleszi oklevélben van: *Wyewkewrytho*; l. az adatokat Csánkinál: Magy. tört. földr. 1 : 482 és Oklsz.). A név eredetileg kétségkívül ökörítatót jelent. Az *eszik*, *iszik* igék műveltetője valaha *ét* és *it* volt. *Étnei* 'etetni' és 'megmérgezni' értelemben ma is megvan a székelységben (vö. *mérőggel megítés* Guary K.). Az *itó* pedig 'itató' jelentéssel megvan ezekben a kifejezésekben: *Philipo Loytho*, azaz Ló-itó Fülöp 1459. Oklsz.; *Kácsaitó*: tócsa neve Kővágóórs határában. (Így volt kenderáztató valaha kenderázító, a gyóntató *gyóntó* stb., vö. TMNy. 425, 427.) A 17. századi hitvitázó írók sokszor így gorombáskodtak egymással: Mit motosz uton kívül ökör-itai Mátyás? (Matkó.) Haj, haj! ökörítai nagy tehén (Póсахázi, Sámbar, l. NySz és Nyr. 20 : 543).

K. és E. Az 1. kérdésre megtalálják a feleletet Helyes magyarság c. könyvünk 25. lapján s a 2.-ra a 37. lapon. — *Mikor úgy betoppanna!* (e h. ha úgy betoppanna!) egészen szokatlan a köznyelvben.

M. I. Abból az irodalomtörténetből mostanában nem jelenik meg új kiadás. — Az *ly* kiejtése régebben különbözött a *j*-étől s a palóc vidékek még most is megkülönböztetik. A németben a *v* és az *f* betű csakugyan egyazon hangot jelölnek, az írásban megkülönböztetésük önkényesnek látszik, de igen régi irodalmi szokás.

F. P. (Nyr. 39 : 134.) — A taksaméterre Zolnai Gyula ezt a kifejezést ajánlotta: *díjmérő* (Nyr. 30 : 39).

Beküldött kéziratok. Kalmár E. és Czuppon E. A megmagyarázatlan régi szó. — Körösi S. Part. — Muresanu Sz. Berzsenyi mint nyelvjuttó. — Kemenes P. Felső fok és tárgyaz ragozás. — Simai Ö. Kendő. Hogyan. — Sztrokay L. A beretva sarjuja. — Szlávik F. Nevek stb. — Kropf L. A m. nemes külföldön. (Köszönjük a másik küldeményt is!) — Beke Ö. Szófejtések. — Rubinyi M. Ismertetés. — Kovács M. Néhány népnévről.

Új könyvek és füzetek. Herman O. Debreceni lófogatok. (Hornyánszky.) — Kiss E. Mikszáth Kálmán (Kolozsvár, Gámán; ára 1 K.).

Radó A. A fordítás művészete (Franklin, 2,40 K.).

Zempléni Á. Turáni dalok. Mondai és történelmi hőseinek (Franklin, 5 K.)

König Gy. Alfred de Musset. (Költők és írók. — Franklin.)

Lukács Gy. A lélek és a formák. Kiséletek (Franklin t.)

Bernáth L. Huszonnégy esztendő. I. Költemények versformában (a szerző kiadása, Kiskunhalas, ára 3 K.)

Jovanovics Ly. Bukvar (szerb ábécés könyv, Ujvidék).

¹ Szirmay A. 1238-i adatot is említ, l. Nyr. 11 : 47, ott Orosz Endre közölte Ökörítő dűlőneveit.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 16-án
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc-József part 27.

SAJNÁL ÉS CSALÁDJA.

Budenz egy szócsaládba tartozóknak tartja ezeket: *sajnál*, *sajol* (tájszó, a. m. sajnál), *sajog*, *síkat* (*fejít síkatta* 'fájlalta', tájszó), és rokonította a finn *haiku* szó családjával ('dolore afficiens, amarum, laedens aliquid') s a zürjen *šog* 'Leid, Kummer' és votják *šug* 'traurig, bekümmert' szókkal. Vannak azonban más rokon nyelvekben olyan szók, amelyek mind hangzás, mind jelentés tekintetében közelebb állnak a *sajnál* és *sajol* szókhöz (a *sajog* és *síkat* igék aligha ehhez a szócsaládhoz tartoznak).

A votják szótárban (Munkácsi B.) legnagyobb meglepődésünkre ezt olvassuk: »*šajna!* (a szarapuli nyelvjárásban) sajnós! kár! (*meždometije dlja vyraženija sožalenija*); leider! schade! (Empfindungswort der Bedauerung).« S a hasonló *sajna* a mi nyelvünkben is nemcsak »elvont törzsök«, mint CzF. szótára mondja, hanem valóban élő indulatszó, ugyanolyan használatban, mint a votják szó.

Mindazáltal nem közös finnugor szó ez. Mingyárt a votják szótárban találunk hasonló hangzású szókat, amelyek nyomra vezetnek: *žal'lal-* 'sajnál', és *žal'* ilyen szólásokban: *žal' övöl* 'nem sajnálom', szó szerint 'sajnálát nincs' stb. Itt már Munkácsi megjegyzi, hogy ez orosz eredetű szó. S ez az orosz *žal'* főnév megvan a zürjénben is, az osztjákban is, s mindenütt ugyanabban a jelentésben (az ész. osztjákban *šal'*, idézi Munk., Votj. nyelvtanulm. NyK. 18. k., az irtisi-osztjákban szabályos hangváltozással: *šal'* Patkanov szójegyz.).¹ A vogulban a főnév *säl'* (*šäl'?*) s az ige *säl'iti* 'sajnál' = régi orosz *žaliti* 'betrübt sein'. Még a finnbe is behatolt a két szó, még pedig igen régi korban: *sääli* 'sajnálát, részvét stb.' és *sääliä* 'sajnálni' (a finnben azonban az ige már önálló képzés lehet az átvett névszóból, l. Mikkola: Slavische Elemente der westfinn. Sprachen).²

¹ Az osztják alakváltozatokról l. Karjalainen: Zur ostj. Lautgesch. 7.

² A tóban van *šänuvat'* 'sajnálni', de ennek megfelelője alig akad más sláv nyelvben, nyilván a magyar *sajnál* igéből való átvétel.

Hogy ezeket a szókat annyi finnugor nyelv átvette a szláv-ságtól, annak oka alkalmasint valami velejáró műveltségi hatásban rejlik (gyászszertartások?) Hasonló oka lehet, hogy a m. nyelv is átvette a déli szlávtság megfelelő igéjét: óbolg. és szerb *žaliti* 'wehklagen, sich beklagen, trauern, betrübt sein', még pedig *sajol* alakjában. Ebben ugyan föltűnő a *j* hang, mert legfőllebb **salyol*-t várnánk, valószínű is, hogy valaha így hangzott.

Végre a *sajnál* ige! Ezt lehetne az előbbi ige gyakorító-jának nézni: **sajl-ál*, csakhogy disszimilált *l*-lel (mint pl. *talál* > *tanál*, így is magyarázta Kassai J. és Budenz J.). Ámde az az egyező magyar és votják fölkiáltás — *sajna!* *šajna!* — más eredetre mutat. Ez — ha a látszat nem csal — alig lesz egyéb, mint ama szláv igének szenvedő jelentésű igeneve: orosz *žalno*, óbolgár *žalino* 'traurig', tkp. 'bedauert, bedauerlich, sajnálni való' s aztán 'szomorú, sajnós' dolog. Ebből a fölkiáltásból származott aztán a *sajnál* ige, épúgy mint pl. *csoda!* > *csodál*. Itt is eredetibb **salynál* alakból kell kiindulnunk, s itt az *ly* > *j* változást a következő *l* disszimiláló hatásából magyarázhatjuk. S a *sajnál* vonhatta maga után a *sajna* ejtést is e h. **salyna*.

A *sajna* és *sajnál* mellett egy kissé különös a szintén régi *sajnos* melléknév. De erre nézve hivatkozhatunk a *haszna*, *használ*, *hasznos* alakok párhuzamosságára (a *haszna* *a*-ja is eredetileg — úgy látszik — a szótőhöz tartozhatott s csak utólag vették személyragnak, szintúgy a *díja* végmagánhangzója).

SIMONYI ZSIGMOND.

MEGFEJTETLEN NÉVRAGOK.

a) A *-stul*, *-stül* rag.

Mióta Budenz fölállította a *-stul*, *-stül* ragról szóló szellemes elméletét (NyK. 18 : 158.), nyelvtudósaink úgyszólván kivétel nélkül elfogadták, hogy benne a *tele* szó rejlik, s így a rag azonos a vogul *iosar-tâ-l* 'hótalpastul' féle kifejezésekkel. (Vö. Simonyi Magyar Névragozás, Nyr. 15 : 440, MHat. 1 : 391. TMNy. 695.; Munkácsi Vogul Nyelvj. 10.; Szinnyei MNyh. 4 129.). Pedig Budenz, úgy látszik, maga sem tartotta ezt végleges magyarázatnak s az Ugor Alaktan kéziratban maradt és

Simonyitól kiadott III. részében (387. l.) nem is említi, hanem összevetve a székely *tősön, tősül* féle alakokkal az *st-t* tartja az eredeti ragnak s egy másik vogul szerkezettel veti össze: *tan mąnax jaupiinšt olēt* 'ők hány atyafiak vannak' | *tan piinšit jist* 'fiastúl jöttek'.

Ezekben azonban a *-t* a többes szám jele, az *-inš* pedig a viszonyossági dualis képzője. Pl. KL. *min nūpiinš ošmēn* 'mi nászrokonok vagyunk' | *tē kwältē jāni jēkwä puwiinš oliji* 'ebben a házban egy öreg asszony és a fia lakik'. — A többes *-t* hozzájárultával e képző a viszonyossági pluralist (több személynek vagy dolognak egymáshoz való tartozását) jelöli: *tan jāi-puwiinšt* 'ők atyafiak' | *man šākha oāriinšt* 'mi mindnyájan anyai rokonok vagyunk' (Munkácsi, Vog. Nyelvjár. 105.).

Azt a legtöbb nyelvész elismeri, hogy a rag első eleme az *-s* melléknévképző. A rag második részében némelyek a *-tól, -től* ragot látták, ami könnyen érthető, mivel a *-stul -stül*-nek a magánhangzója egészen legújabbkori irodalmunkig párhuzamosan fejlődött a *-tól, -ból, -ról* és *-ól -öl* ragokéval; pl. *nöstől* és *nöstél* RMK. 2:193. *mendenestől* VitkK. 88. *mindenesteel fogva* WinkK. 82. *myndenestyl fogva* Pesti: Ján. ev. végén. *táborostól* Hall.: HHist. 3:276. *virágostol* (Moldva) Nyr. 3:384. — Sőt úgy látszik maga a nyelvérzék is ehhez a raghoz kapcsolta, mert csakis így keletkezhetek a *tövöstől fogva* 'mindenestül' MA. *mindenestül fogva*-féle szerkezetek (l. MHat. 2:199.); azonkívül az ilyen rövidítések is erre vallanak: Az sárga lovat *fékestul, hamostul, zekeres niergessel* (nyilván tollhiba e helyett: *zekeres niergestul*) hagyom Tamásnak szolgálatjában [= szolgálata fejében, szolgálatáért]¹ RMNy. 2b:302. Az útban előtalálák Bulcsot és sok nemeseket, *mind feleséges és gyermekestől*. Helt. Krón. 56.

A régi és a népnyelvben azonban pusztá *-st* raggal is előkerül ez a társhatározói szerkezet; pl. Oly nagy szélvész támaszta az Ur Isten, hogy egy sátor sem volt, az mely megállotta volna, hanem mindenik *fenekest* feldől. Thurzó: Lev. 1:182. *Fenekest* feldől (Vác vid.) Nyr. 17:559. Az edény *fenekest* feldől, nem maradt benne semmi (Gömör m.) Nyr. 17:559. *Fenekest* v. *feneket* felfordult (Háromszék m.), MNyelvészet 6:226. *tövest* 'tövestül' (Háromszék m.) MTsz.

¹ Tehát nem a **-tel* szó rejlik itt, mint Budenz és Simonyi gondolta.

Tüstön-tűvű kívágni a fát 'egészen a föld színétől' (Rábaköz, Csécsény) Nyr. 25:476.

Kétségtelen ezekből, hogy ezek ugyanolyan állapothatározói alakok, mint örömet (vö. örömmel), vegyest, egyenest, szorgalmatost, keménységest stb. (I. MHat. 1:352.) melyek már a régi nyelvben sem voltak nagyon gyakoriak, s így érthető, hogy fölvette a már egységesnek tetsző *-st* rag az *-ul*, *-ül* állapothatározó ragot is.

Támadhatott itt keveredés is, mert pusztá *-ul -ül* rag is előfordul társhatározó jelentésben; pl. tősül (és tösön) 'tövével együtt, tövestül' (Háromszék m.) MNyelvészet 6:352. — A min országul megnyugosznak az emberek. Haller: HHist. 3:154. Kit ő felségének országul gyűlésinkben meg is köszöntünk; országul végeztünk nyilván való jószágunk felől 1605. RMNy. 1:18., 19. Reánk izentek mind falwul, hogy száz frtot kér az falun. LevT. 1:321. Bizonságot teszünk egész várasul [írják Pest város polgárai] 1610. u. o. A debreceniek várasul találák meg az ő felsége kamaráját. RMNy. IIb. 269. Mutasd meg, mikor voltak a zsidók egész nemzetül pápisták? Matkó: Bány. 101. — Vö. ez újabbkori példákat: Ha az egész nemzetet országosan vesszük, bizony elegendő magyar olvasó publikumra találunk. Vitk.: Munk. 2:212. Sohse hittem volna, hogy ilyen álnok hozzánk a Palatinus Pista, akit országostul úgy szerettünk. Nyr. 6:172. (Ez utóbbi nyilván az országul fölfrissítése, csakhogy elevebb raggal. [Simonyi megjegyzése. MHat. 1:327.]

b) A *-ta*, *-te* rag.

Legritkább határozóragjaink egyike. Ez a rag van a következő *-n* ragos időhatározó szókban: *hajdan-ta*, *elején-te* (*elein-te*), *régen-te*, *ifjan-ta*; a nyelvérzék később a két ragot egynek fogta föl, s így jöttek létre a: *naponta*, *éjente*, *nyaranta*¹ stb. alakok, amint Simonyi kimutatta (Nyr. 16:53.)

Ide tartozik továbbá a *-szerte* rag második eleme; pl. Hétszerte inkább megbüntettetik: septuplum punietur MA: Bibl. I:4. A veszedelem százsorta százszor több és nagyobb a városban. Fal. 272.

¹ Vö. még: *esténte* 'estvélig' Zsére Nyr. 33:462.; *zödentyibe* 'zölden' (Csitár Nyitra m.) Nyr. 33:463. A búzám *fivente* nagyon szíp vót (Baranya m.) Nyr. 33:421.

Simonyi szerint ez a *-te* »nyomósító elem« azonos a *-tul*, *-stül* rag második részével, vagyis a *tele* alapszavával. Van is erre nézve egy példája: Három-szertel inkább megégeti a nap az hegyeket, hogy nem mint az völgyeket: triplíciter sol exurens montes. Kár. és MA. Sirach 43:4. — Nem is említve, amit a *-stul*, *-stül* rag második elemét illetőleg már elmondtunk, kétségtelen, hogy itt keveredés történt a *-szerte* és *-szerrel* ragok között (ha nem sajtóhiba következménye az idézett alak.) Vö. Hétszerrel nagyobbban, mint ti: duplo, quam vos. JordK. 427. Hétszerrel nagyobbban ostorozlak a tü bűnetökért: addam correptiones vestras septuplum propter peccata vestra. Helt: Bibl. I. LL 14. Hétszerrel inkább ostorozlak titeket. MA: Bibl. 1:115.¹

Simonyi különválasztja ettől a *szerte* névutót. Ez azonban lehetlenség, sőt bizonyos, hogy a *kétszerte*, *háromszorta*-féle alakok éppen a névutó hatása alatt keletkeztek a *-szor*, *-szer*, *-ször* ragból. Mutatja az, hogy eleinte illeszkedés nélkül fordulnak elő. Pl. Az után mind Istennek s mind teneked, sok szerte job tseleded léssen. MHeg: Preb. 44. Három szerte is több. Fortunátus 68.

Ami most a *szerte* névutót illeti, lássunk egy pár példát. Föltűnő, hogy a régi nyelvben névelős főnévhez járul: Kimene az hír mend az faluszerte: exivit rumor per totam villam EhrK. 97. Legottan ez csodálatos dolog mind az városszerte elhírhöék. VirgK. 56. Látják vala, hogy az egy frátert vonsszák vala az egyház szerte. DomK. 251. Eloszolván ez velág szerte: per mundum. DebrK. 4. (Névelő nélkül is: Felindojtotta mind zsidóság szerte a népet. WinklK. 183. Város szerte nagy kóborlást tetet vala. RMK. 6:33.)

Tudjuk, hogy a névutók birtokviszonyban állottak főnevükkel. (L. MHat. 1:12.) A névelős példák mutatják, hogy a *szerte* névutóval is így állt a dolog. A *-te* végén levő magánhangzó tehát csakis a 3. személyű birtokrag lehet. Ami a *-t* elemet illeti, arra nézve már Révai, Hunfalvy (Vog. Föld. és nép 302.), CzF. kimondták, hogy azonos a lokatívus *-t* ragjával. (Vö. Falu szért beszélyik. Palócság. Nyr. 21:558.) — Hogy csakugyan a lokatívus ragja egyesül a birtokos személy-

¹ Vö. sokkalta (*sokalt* jobb: multo melius est. Telekesi: Fl. 40.) — Továbbá: ezerte dúsabb. (Madách 3086 sor.)

raggal a *-te*-ben bizonyítja az is, hogy az *-n* ragos lokatívusi alak is előfordul a régiségben éppen a *szerte*-vel kapcsolatban. (L. a NySz.-ban: *szerén-szerte*, *szerin-szerte* alatt.) Talán ez a *szerén* fordul elő névutóként is a Walesi bárdokban: Szolgái szétszáguldanak ország-szerin tova. — Eredetileg tehát csak a *szerte* névutóban volt meg a *-te* rag, a többi eset mind analógiás alakulás. A *naponta*, *éjente*¹ stb. létrejöttére pl. szintén hatással lehetett a *szerte* névutó; hisz *város szerte* = 'az egész városban': *naponta* = 'egész nap'. A *hajdanta*, *régente* meg ilyen pleonasztikus alakokból is keletkezettek, mint: *ujant* Gyöngy.: KJ. 15. *mostant* LevTár. 2:23. Csak nem *régent* is. LevTár. 2:303. *Koránt* reggel (Háromszék) NépkGy. 3:194. *Idejekoránt* való hideg. Nád.: Kert. 194.² (Vö. még: *rígentenn*³ Sylv. UT. 2:124b. *elejénten*, *eleventen* Halas, Nyr. 15:114. *nyarantan* Bajza¹ 2:110. — *Mikorontan* Komj. 1. Kor. 9:18. *akkorontan* Pázm. MHat. I. 350. Nyr. 16:55.)

Sőt a *menette*, *jövette*-féle igenevek (l. MHat. I. 350. II. 324.) is hatással lehettek a *-te* és *-nte* ragos időhatározók keletkezésére. (Vö. *ifjanta* és *ifiatta*: in iuventute sua MA.; székely *éfiattam*, *-ad*, *-a* 'ifjú koromban' Csík m. MNyelvészet 6:371. Jó most kének? — *Lyánta* jobb vót. Hont m. Nyr. 17:42. *legénte*, *lédánta* analógiájára: *fiunta* Nyr. 21:569.)

c) A *-lan*, *-len* rag.

Révaitól egészen Budenzig többen is megpróbálkoztak ennek a ragnak a megfejtésével, de egyikük sem tudott kielégítő magyarázatot adni. Még Budenzé sem lehet végleges magyarázat, pedig Simonyi is elfogadja (MHat. I. 426.). Budenz t. i. abból indulva ki, hogy a *-lan* *-len* rag is főleg (-ig) ragos határozókhöz járul, a cseremis *-la* enklitikus elemmel azonosítja. Pl. *jotpek* 'északra': *jotpek-la* 'észak felé'; *küškö* 'föf': *küškö-la* 'föf felé'; *tiške* 'ide': *tiške-la* 'erre felé'. Ez a *-la* azonban nemcsak latívushoz, hanem lokatívusi, sőt ablatívusi alakhoz is járulhat; pl. *tište* 'itt': *tište-la* 'e részen, errefelé'; *ülöf* (helyesen *üláč*) 'alulról': *ülöf-la* ua. (Reguly Cseremis *mondatai*. NyK. 3:104.). — Már ezért sem igen állhat meg tehát Budenz-

¹ Vö. *Reggelte* szép a dalolása. Kúnos NyK. 23:428.

² Vö. *akkorta* 'akkor' (Hajdu-Böszörmény). Nyr. 12:475.

³ A *régenten* talán az *újontan*, *ujjontan* (NySz.) hatása alatt jött létre, ez meg valószínűleg az *újonta* és *újonnan* keveredése.

nek az a véleménye (NyK. 3:459.), hogy ez a *-la* elem a datívus *-lan* ragjának alapszava. A *-lan* rag különben sem csak a datívus jelölője, hanem még ma is használatos, ha ritkábban is, eredetibb allatívusi jelentésében; pl. *žbatam Pikejlan čiktat* 'a ruhát Pikejre adják' Genetz, SUS. Aik. 13:34. | *ajžašlan ongarəm pəžakta* 'gyermekére köti a csengőt'. U. o. 1. | *üškəž süanlan kaja* 'az ökor lakodalomra jön'. U. o. 49. | *təyülən šəβäš* 'valakire köpni' Ramstedt, SUS. Toim. 17:140. — A *-lan* ragban azután az *-n* a latívus ragja, az *-l-* pedig az az elem, amely megvan a *-leč* ablatívusi ragban (ahol a *č* az abl. tulajdonképpeni jelölője), a finn *-lla* (< **lna*) lok., *-lta* abl. és *lle* (< **len*) lat. ragban, s a tárgyak fölött vagy mellett valóságot jelöli a belviszonyragokkal szemben. Ehhez tehát nem lehet köze a *-la* ragnak, inkább a vogulban is meglévő *-l-*, *-lə* elemhez, amely szintén leginkább latívushoz járul (pl. *tülə* 'ide', *tülə* 'oda', *jüwlə* 'visszafelé' Beke, Vogul határozók NyF. 25:44.), de azért másféle határozókon is megtalálható (pl. *χumlə* 'hogyan', *tok'äl* 'így'; továbbképezve: *toxāl'iq* u. a.). — Simonyi szerint azután a magánhangzóban lappang a latívus jele, s az *-n* enklitikus elem.

Hogy a *-lan*, *-len* rag megfejtése eddig nem sikerült, annak az volt az oka, hogy mivel legtöbbször *-ig* ragos határozókhöz járul, a nyelvészek pusztá nyomatékosító elemnek tartották. Ha ellenben abból indulunk ki, hogy a *-lan*, *-len* ragos határozók tulajdonképpen módhatározók, mindjárt világos lesz előttünk, hogy nem lehet benne más mint a módhatározó *-l* (*-ul*, *-ül*) ragja, továbbá a szintén modális jelentésű *-an*, *-en* rag, amely itt együttesen szerepel, mint a *-stul*, *-stül* ragban az állapotot kifejező *-t* és *-ul*, *-ül* rag.¹ Erre vall az *ujulan*, *ujolan* (példákat l. NySz.), ami csakugyan az *-ül* ragos **ujül* »pleonasztikus alakja«, amint Simonyi is mondja; vö. továbbá, »szinülen v. szinüleg: superficialiter« GKat.: Gramm. és *szinül* (pl. Telceetek be mynd *zynwl* az vydrekeřh vyzzel, es be telteek mynd *zynwl* JordK. 627., 748 Mynden yo yzew venereekökkal *zynewl* tellyes ÉrdyK. 432. 124. ÉrsK. 519. MHat. 1:429. Az is valószínűvé teszi ezt a magyarázatot, hogy úgyszólván kivétel nélkül melléknevekhez járul, akárcsak az *-ul*, *-ül* rag.

¹ Vehetnők enklitikus elemnek is, mint az: *ittén*, *ottán*, *ígyén*, *úgyán*, *mígen*, *majdan*, *mostan*, *estígen*, *azértán*, *mértén*, *megíntén* síb. alakokban Simonyi Nyr. 16:53. *ettülen fogva* Nyr. 14:340., de nincs is erre szükség.

Hogy az *-ig* ragos határozókon is elterjedt a rag, nézetem szerint ezt is meglehetősen magyarázni a módhatározói alapjelentéssel. Pl. ebben a mondatban: Mind *pokoliglan* lealáztatol (MünchK.) lehet érezni valami módbeli jelentést, t. i.: úgy lealáztatol, hogy a pokolig jutsz.

d) A *-lag, -leg* rag.

Hogy a *-lag, -leg* teljesen ugyanolyan szerepű, mint a *-lan, -len* rag, azt már P. Thewrewk Emil kimutatta (Nyr. 7:544.). Nincs tehát arra semmi szükségünk, hogy akár Gyarmathi és Révai lapp *-laka* képzőjét, akár a CzF. *alak, lak* szavát keressük benne (amit Simonyi is elfogadott TMNy. 697. MHat. 1:420.).¹ Ebben sem rejthetik más, mint az *-l* módhatározó rag (vö. *ujulag, ujolag* NySz.), az *-ag, -eg* pedig az a járulékelem, amely az *ennyirag, mennyirag* (Göcsej, Nyr. 13:307.), *annyirag, orrag* esett, *tér(d)reg* áll, *napontag, viszontag, megénteg, azutánnag* (Dugonics: Szer. 1:245.) alakokban is előfordul. (Nyr. 16:54.) Talán azonos még ezekkel az *ittennek, ottannak, ittennik, ottannik, osztánnik* adverbiumok megfelelő része.

Némileg hasonló módon származtatja Thewrewk is a *-lag, -leg* ragot, csak hogy szerinte a *-lan, -len*-hez járul az a *-g* »parasiticus« elem, mely a *rozmaring, puszpáng, villáng* (villám Heltai Cisio); *taláng, csaláng, immáng, igenteleng* szókön van. Az *-n* azután a *-g* előtt kiesett. Ez a hangfejlődés azonban nem igazolható, Simonyi sem fogadja el.

Az *-l* módhatározó rag fölvételével megdül Thewrewknek az az állítása is, hogy a *haslag* 'hason', *hátlag* 'háton', *agylag* 'agyon', *oldallag* 'oldalt' féle példák a rag eredeti helyi jelentését bizonyítják. Kimutatta már azt is Simonyi (Nyr. 15:481.), hogy abból, hogy ezek helyhatározók, még nem következik, hogy a *-lag* is helyrag; csak azért helyhatározók ezek, mert az alapszó térfogalom neve, s a hely- és időviszonyt is ki lehet fejezni módhatározó gyanánt. (MHat. 1:425.).

BEKE ÖDÖN.

¹ Hogy testes rag nem lehet, kétségtelenül bizonyítja az, hogy nem fordul elő személyraggal.

BERZSENYI MINT NYELVÚJÍTÓ. *in MNy VI. 256*

Nem céloM Berzsényi nyelvét izekre szedni a nyelvújítás szempontjából, hanem egyszerűen fel fogom sorolni Berzsényi új szavait, vagyis adatokat nyujtok a NyUSz. anyagához. A NyUSz.-ban Berzsényi író társai igen tekintélyes számú szókkal vannak képviselve, az azóta megjelent ilyenemű értekezések pedig tárgyalt íróiknak egész sereg olyan szót tulajdonítanak, melyeknek első használata egyelőre náluk mutatható ki.

Az a körülmény, hogy a NyUSz. a *védfal*, *vérzivatar* szókat, amelyeknek hallatára önkéntelenül is eszébe jutnak az embernek Berzsényi híres ódájának megfelelő sorai, másoknak tulajdonítja, mutatja, hogy Berzsényi szókészlete nincs kellőleg feldolgozva. A hiány pótlására akar szorgálni ezen egybeállítás. Átkutattam Berzsényi összes műveit a különböző kiadásokban: verseit s prózai munkái közül az »Észrevételek Kölcsey recenziójára, A versformákról, Poétai Harmonistika, Kritikai Levelek, A kritikáról« címűeket a Remekírók Képes Könyvtárának Bánóczi Józseftől sajtó alá rendezett 8-ik kötetéből használtam fel. Az ezen kiadásból hiányzó műveket, u. m.: »Töredékek az Észrevételek első kidolgozásából, Bírálatok, A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól«, címűeket Toldy 1864-i kiadásának 2. kötetéből, Kazinczyval való levelezését Kazinczy Gábor 1860-i kiadásából, drámatöredékét (»Kupa vezér lázadása István ellen«) pedig Boross Gábor közléséből (Irod.-tört. Közl. 1895.) használtam fel.

A NyUSz. mindössze 22 szót ismer olyant, amely Berzsényitől származik s néhány tájszót. E számot tetemesen szaporítani fogja az alább közlendő sorozat. Először fel fogom sorolni Berzsényinek azon szavait, amelyeknek korábbi használatát lehet kimutatni nála, mintsem az eddigi kutatások megállapították; majd külön azokat, amelyek egyáltalában nincsenek felemlítve a NyUSz.-ban, végül tájszavait állítom össze.

A hosszabb című munkák idézésében a következő rövidítéseket alkalmazom: Észrevételek Kölcsey recenziójára = Észrevt., Poétai Harmonistika = P. H., Kritikai Levelek = Krit. Lev., Töredékek az Észrevételek első kidolgozásából = Tör. Észrevt. kidolg., A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól = Magy. Mez. Szorg., Kupa vezér lázadása István ellen = Kupa lázad.

alakulat. »A te kritikád is kül- és belkritikák alakulatja legyen«. A kritikáról, 328. 1835. NyUSz.: 1848.

alkonyat. »Heszper piruló lángjai, Alkonyaton derülnek« Az Est. III. könyv. 92., tehát 1813 előtt. Bajza József Bajzának tulajdonította 1821-ből.

arcvonal. »Ez, a költemény nem egyéb, mint egy legmélyebb hypochondriába sülyedt, zavart lélek arcvonala«. Krit. Lev. 308. NyUSz.: 1833. A Krit. Lev. ugyan 1829—34 között készültek, de valószínű, hogy a VI. Krit. Lev., amelyben e szó előfordul, 1833 előtt iratott.

árnyékozat. »Megalégszem, ha kezemet movimre, mint Phidias a magáét Minerva pajzsára, némü-nemü árnyékozattal nyomhatom«. 1811. febr. 15. Kelt s Kazinczyhoz küldött levelében. NyUSz.: 1825.

árnyolat. »Minden ily jelenetben olly új színvegyületek és árnyolatok tűnnek fel, melyeknek valódi érdemét csak a leggyakorlottabb kritikusi

szemek tudják igazán megismerni és megismertetni«. A kritikáról 320. 1835. NyUSz.: 1857.

bájlát. »Szemünk legelhet Thespisz bájlátán« Vitkovics Mihályhoz. 140. Bajza József 1839-ből Bajzától.

bírálat. »A józan bírálat legfőbb elve ellen nem annyira a művet, mint a művészt vette tárgyul«, Észrevt. 213. 1825. Bajza József 1831-ből ugyanattól.

bordal. »Ez a költő nem irt bordalokat, madrigálokat, románcokat stb.« Észrevt. 207. 1825 Bajza J. 1825 ugyanattól.

borzadalom. »Midőn Don Carlos hidegen az inquisitornak általadatik, vegyül e borzadalmunkhoz vmi édes vagy felséges?« P. H. 282. 1832. NyUSz.: 1836.

céltalanság. »Céltalanságnak tartanám oly törvényeket szabogatni, melyeket minden lépten-nyomon által kell hágnunk«. Észrevt. 222. 1825. NyUSz.: 1831.

divatbáb. »Ami nem az okosság rendíthetetlen örök törvényein, hanem a divatvadászok szeszélyein épül, az természet szerint csak divatbáb, állandó nem lehet«. V. Krit. Lev. 300. 1829—34. NyUSz.: 1834. Az V. Krit. Levelet is valószínűséggel keltezhetjük 1834 előttre.

egyezet. »A legfőbb subiectivitásnak s legfőbb obiectivitásnak harmoniás egyezete« Észrevt. 218. 1825. NyUSz.: 1833.

előkor. »S elnyeli a döbbsent elmét a fényes előkor.« A Balaton (Matthiissonhoz). 173. 1809 előtt. Bajza J. 1828. ugyanattól.

erőteli. »A hősege Vörösmarty ismeretes erő- s kellemteli nyelvében és verseletében lévén öntve...« Bírálatok. 76. 1832. Bajza József 1840. ugyanattól.

értekezlet. »Innét van, hogy Schiller a Propylaeumok kiadójához intézett értekezletben...« P. H. 254. 1832. NyUSz.: 1845.

érzelg. »Mert vlmint az oly szüntelen muzsikáló lyrát, mely sem fest, sem Szobroz, hanem csak érzelg meg érzelg...« P. H. 277. 1832. NyUSz.: 1836.

fátyoloz. »S által hágsz az igazt fátyolozó szemem«. Prónai Sándorhoz 182. 1812. NyUSz.: 1823.

fejlemény. »Az egész görög műveltség nem egyéb volt, mint a képzőszellem természetes fejleménye«. P. H. 242. 1832. NyUSz.: 1841.

fényelg. »Érzelegni, ábrándozni, új szavakkal fényelgeni, értelmetlenül habatolni minden gubó tud«. Krit. lev. 290. 1829—34. NyUSz.: 1851.

festemény. »A belvederi festmények mostanában szedetvén új rendbe, sem lajstromot, sem embert nem leltem«. 1812 jun. 12. keltezett s Kazinczyhoz küldött levelében. NyUSz.: 1838.

fokozat. »Ezen formának szertelenségeit a legfőbb fokozatra viszik az olasz szonettek«. A Versformákról 231. 1826. Bajza 1829 ugyanattól.

gúnydal. »Ilyen dicsőült Kazinczy elmés gúnydala, a Fullajtáros vers«. Bírálatok 79. 1832. Bajza 1836 ugyanattól.

hangulat. A kritikáról c. mű V. részének címe: Kritikai hangulat. 329. 1835. Bajza J. 1836 ugyanattól.

huhong. »Hol most baglyok huhongnak«. Mulandóság 98. III. könyv. 1813 előtt. Simai Ödön Helmeiczinek tulajdonítja 1813—15-ből. Valószínű,

hogy miként a *pályabér* szót, úgy ezt is, vlmint a később felemlítendő *tüzelg* szót is Berzsenyitől vette.

jóllét. »Elgondolván mennyire függ nemzetünk jólléte mezei gazdaságunk virágzásától...« Magy. Mez. Szorg. 203. 1833. NyUSz.: *jóllét* 1834.

kellemtelen. »Ilyenemű hibának nézem én azt is, midőn Kazinczynk a kellemtelen beszédet bajszos magyarságnak csufolja« Krit. Lev. 316, 1829—34. NyUSz.: 1845.

képletes. »Mindezen expressiók tehát az én szemeim előtt nem egyebek, mint cifra és fentt járó képletes beszédek«. Észrevt. 199. 1825. NyUSz.: 1845. Képletesség is előfordul, P. H. 274. 1832.

kifejlődés. »Az emberi természet kifejlődésének legfőbb törvénye és célja a szabadság«. A versformákról 229. 1826. NyUSz.: 1838.

hijorradoz. »Jer Daphne! hól e nyers patak E bérceből kiforradoz«. Az Est 91. 1813 előtt. NyUSz.: 1841.

kirekesztőleg. »A tiszaiságot kirekesztőleg emelni tehát igen veszedelmes részrehajlás«. 1811. febr. 15. kelt levele. NyUSz.: 1829.

komolyít. »Ha rosz cultura, vagy nyomorúság el nem komolyítja, egész életét játékká szereti tenni«. P. H. 261. 1832. NyUSz.: 1838.

költészi. »Mert a költészi játék célja nem játék, hanem...« P. H. 262. 1832. NyUSz.: 1835.

középit. »Innét van, hogy a poeta, midőn szebbít, mindent középit s közönít«. P. H. 250. 1832. NyUSz.: 1842.

középlet. »A legfőbb költészet nem csupa lyra, nem csupa dráma és epos, hanem ezeknek harmoniás vegyületű középlete«. P. H. 277. 1832. NyUSz.: 1835.

közerő. »Minden falúnak kötelessége legyen esztendőnként — bizonyos számú téglát, válogot és cserépsindelt közerővel vetni«. Magy. Mez. Szorg. 231. 1833. Bajza J.: 1844-ből ugyanattól.

közpénz. »A vendégség helyett a község munkájának árát a falú közpénzéhez adná«. Magy. Mez. Szorg. 231. 1833. Bajza J.: 1836. ugyanattól.

lelkület. »De ha oly nemzetek... ezt az iztelenséget nem érezték is, kell azt a magyarnak az ő igen férfias izlete és szabad lelkülete szerint érezni, s ohajtom is hogy érezze«. A versformákról 233. 1826. NyUSz.: Jósikának tulajdonítja időmeghatározás nélkül.

letisztázás. »Elküldöm azokat néked, mihelyt időm lesz a letisztázásra«. 1809. nov. 25. keltezett levelében. NyUSz.: 1827.

nemesülni. »Hajdan ó bus sors! nemesült atyáink mennyi belső tűz s fene üldözések ostorát nyögték«. Görög Dem.-hez. 59. 1803. NyUSz. 1823.

néposkola. »Minden népesb helyeken országos intézetek és segedelmek által oly néposkolákat rendezünk«. Magy. Mez. Szorg. 221. 1833. NyUSz.: 1843.

népszerűsít. »Ugyanazért legfőbb feladás a poetának a poesist úgy népszerűsíteni, hogy egyszersmind a mívelt izletnek is eleget tegyen«. P. H. 276. 1832. NyUSz.: 1834.

néptömeg. »De mivel az ily általváltozás nagy néptömegeknél önként nem mehet« Magy. Mez. Szorg. 221. 1833. NyUSz. szintén 1833-ból.

nyelvművész. »Elgondolám, édes barátom, ha mindenben egy hiten leendünk is, mint nyelvművészek irtózni fogunk«. Krit. Lev. 283. Bajza J.: 1843. ugyanattól.

nyelvtudós. »De továbbá maszlagnak nézem én itt még azt is, hogy ezen nagybefolyású nyelvtudósunk«. . Krit. Lev. 290. 1829—34. Bajza: 1838. ugyanattól.

önvédelem. »Ezen védírat ne csak önvédelem, hanem egyszersmind a jobb ügynek is védelme legyen«. Észrevt. 193. 1825. NyUSz. 1826.

pályabér. »Néked vajjon ezért lészen e pályabér?« Orczy árnyékához. 59. II. könyv. 1813 előtt. NyUSz.: 1827.

rímezni. »Ha csak úgy nem akarunk rímezni, mint némely módi verselőink«. Észrevt. 222. 1825. NyUSz.: 1838. Bajza J.: rímezés 1826-ból ugyanattól.

rímtelen. »Különösen az igen rímtelen s igen kényes természetű magyar nyelvben etc.« A versformákról 231. 1826. NyUSz.: 1838.

számolat. »De könnyű általlátni, hogy az ily számolat nagy tévedés« A kritikáról. 326. 1835. Bajza J.: 1836-ból ugyanattól.

szegülni. »Gígászerővel harcra szegült harod«. Az ulmai ütközet 64. 1805. Bajza J.: ellenszegülni 1829. ugyanattól.

személyesít. »Istent gondolni és hinni nem idea, hanem csak akkor válik ideává, midőn mi azt az emberi elme mechanismusa szerént személyesíteni, földi ruhába öltöztetni akarjuk«. A religiók eredete s harmoniája 163. 1813. NyUSz.: Versegítől származtatja, hivatkozva a Philologiai Műszótárra idő nélkül. (E töredéket a Kazinczy Gábor kiadásából használtam fel.)

tanácslat. »Balásházi János úr munkájában oly józan tanácslatokat ada...« Magy. Mez. Szorg. 211. 1833. Bajza J.: 1834. ugyanattól.

tükrözet. »Jer nézd a Balatont, mikor a nap reggeli lángja Tükrözetén reszket...« A Balaton (Mathissonhoz) 173. VI. könyv. 1809 előtt. NyUSz.: 1834.

tüzelg. »Mindannyi harcost és Márst mutató vitéz | Tüzelg szemük-ből«. A felkölt nemességhez. 71. II. könyv. 1805. Simai Ödön Helmeccziének tartja 1813—15-ből. Erre is áll, amit a huhong szóról mondtam.

védírat. Lásd önvédelem-nél. Észrevt. 1825. NyUSz.: 1831.

véráldozat. »S véráldozattal kérte vissza, Ósei szent viadalma bérét«. A 18-ik század 176. VI. könyv 1809 előtt. NyUSz.: 1820.

világnézet. »Legszebb világnézetünk, vagy legfőbb idealis világunk sem lehet egyéb...« P. H. 244. 1832. Bajza J.: 1843. ugyanattól.

Bizonyos, hogy ezen adatok közül nem egyet fog törülni a további kutatás, de mindaddig Berzsenyiének tarthatjuk őket, míg korábbi használatuk másunnan ki nem mutatható.

E szavak azonban csak egy részét teszik a Berzsenyi új szavainak, sokkal nagyobb a száma azon szavainak, melyeknek egyáltalában nem jutott hely a NyUSz.-ban. Minthogy teljességre csak egyszerű szavainál törekedtem, összetételei valamennyien nincsenek itt felvéve, de azért bőven felsorolok ilyeneket is, s különösen azokat, amelyekben az összetétel valamelyik tagja új szó. Példákat ezentúl nem idézek, hanem csak egyszerűen megjelölöm a szók előfordulása helyét.

agyváz. A Temető 128. IV. könyv. 1816 előtt. *álkép.* A szerelem 44. I. könyv. 1813 előtt. *állepel.* Barátimhoz 83. II. könyv. 1813 előtt. *andalodás.* Lollíhoz 91. III. könyv. 1813 előtt. *andalg.* Vesselényi, a nádor, Murányi

alatt 158, V. könyv. *arcvonat*. Krit. Lev. 308, 1829—34. *bábozat*. Krit. Lev. 287, 1829—34. *bájszin*. A Jámorság és Középszer 33. I. könyv. 1813 előtt. *bánásmód*. Magy. Mez. Szorg. 228, 1833. *becsületéltő*. A kritikáról 334, 1835. *becsületféltő*. Ugyanott. *bércfok*. Vitkovics Mihályhoz 139. IV. könyv. 1815. *betyárpéldány*. Magy. Mez. Szorg. 216, 1833. *bomlat*. P. H. 258, 1832. *borkereskedés*. Magy. Mez. Szorg. 232, 1833. *bortermesztő*. Ugyanott. *bukkdőlódni*. 1811 jún. 5. kelt levelében. *bukdózat*. A kritikáról 328, 1835. *célérzet*. P. H. 256, 1832. *csudalény*. Észrevt. 217, 1825. *divatvadász*. Krit. Lev. 300, 1829—34. *dohánytermesztés*. Magy. Mez. Szorg. 213, 1833. *dologmulasztás*. Magy. Mez. Szorg. 217, 1833. *dologválogatás*. Ugyanott. *dorongozni*. A versformákról 224, 1826. *egyszerű* mint főnév. A versformákról 226, 1826. *egytelenség*. 1811. Jun. 5. kelt levelében. *életrajzolat*. Krit. Lev. 295, 1829—34. *életökély*. P. H. 241, 1832. *elfojlik*. Magy. Mez. Szorg. 228, 1833. *emberfaj*. A kritikáról 322, 1835. *emberistenít*. P. H. 252, 1832. *emberképzés,-et*. Krit. Lev. 285, 1829—34. *epeleg*. Bírálatok 82, 1832. *érdekteli*. Bírálatok 84, 1832. *érzelődés*. Krit. Lev. 306, 1829—1834. *észderü*. A Kritikáról 322, 1835. *évirat*. Bírálatok 69, 1832. *fejcsóválva*. Magy. Mez. Szorg. 209, 1833. *jényüzet*. Magy. Mez. Szorg. 225, 1833. *festenget*. Az Est 92, III. könyv. 1813 előtt. *feszkeskedni*. Tör. Észrevt. kidolg. 51, 1818. *földosztály*. Magy. Mez. Szorg. 209, 1833. *földszagú*. P. H. 260, 1832. *furuglyaszó*. Magy. Mez. Szorg. 217, 1833. *függezet*. 1808 dec. 13. kelt levelében. *gabnagazdaság*. Magy. Mez. Szorg. 213, 1833. *gáncsolat*. Észrevt. 214, 1825. *gonoszít*. Magy. Mez. Szorg. 228, 1833. *gorombálkodik*. Ugyanott. *gödörke*. A versformákról 229, 1826. *gödörkés*. Kazinczy Ferenczhez 160, VI. könyv. 1809. *gunyolat*. Észrevt. 193, 1825. *gyarmatszállítás*. Magy. Mez. Szorg. 206, 1833. *gyuradék*. Krit. Lev. 300, 1832. *gyuromány*. Ugyanott. *hágdózat*. Gróf Majláth Jánoshoz 166, V. könyv, 1830. *hajlomány*. Magy. Mez. Szorg. 213, 1833. *hanglebegés*. P. H. 263, 1832. *hangoztatás*. Krit. Lev. 286, 1829—1834. *henyenyap*. Magy. Mez. Szorg. 234, 1833. *himzet*. Észrevt. 200, 1825. *höslevél*. Bírálatok 81, 1832. *húsárulás*. Magy. Mez. Szorg. 211, 1833. *húsfüstölő*. Magy. Mez. Szorg. 231, 1833. *illetlenkedni*. A kritikáról 331, 1835. *istenérfet*. P. H. 252, 1832. *írásözön*. A kritikáról 319, 1835. *járdalat*. Krit. Lev. 309, 1829—1834. *kalandozat*. Bírálatok 82, 1832. *kecseskedni*. Tör. Észrevt. kidolg. 51, 1518. *kecsesül*. Gróf Majláth Jánoshoz. 166, V. könyv, 1830. *kedvencz* mint főnév. Észrevt. 209, 1825. *kellemezni*. Bírálatok 79, 1832. *kellemteli*. Bírálatok 76, 1832. *képzelmény*. A muzsához 88, III. könyv, 1813 előtt. Ő maga így okolja meg e szót: »képzetökben«, melynek kellene lenni: képzeletükben, mert képezni, képzés, képzet, képzemény, annyi mint: bilden és Bildung, a képezeln, képzelet és képzelmény pedig annyi mint einbilden és Einbildung. (Bírálatok 82). *képzőszellem*. P. H. 241, 1832. *keresztyényedik*. Krit. Lev. 294, 1829—1834. *kiesült*. Virág Benedekhez 55, II. könyv, 1813 előtt. *korhelyit*. Magy. Mez. Szorg. 207, 1833. *könnyözön*. A halál 95, III. könyv, 1813 előtt. *körüllugasozni*. Magy. Mez. Szorg. 233, 1833. *középlét*. P. H. 242, 1832. *közlegető*. Magy. Mez. Szorg. 210, 1833. *közóhajtás*. Magy. Mez. Szorg. 222, 1833. *közön*. P. H. 235, 1833. Ugyanitt jegyzetben ezt mondja: Van *külön*, *különb*, azaz *különebb*, van tehát *közön* és *közönebb* is. De egyébiránt is, ha nyelvünket szépíteni akarjuk, a sok *ságost*, *ségest* fogyasztanunk kell. *közönít*. P. H. 250, 1832. *közreható*. A kritikáról 326, 1835. *köztápláló*. Magy.

Mez. Szorg. 203, 1833. *höztár*. Magy. Mez. Szorg. 231, 1833. *kül-belféreg*. Magy. Mez. Szorg. 237, 1833. *lángkör*. Ajánlás 27, 1808. I. könyv. »A lángkör csak oly szó, amilyeneket a mostani poetáknál százakat láthatunk, mint: Sonnenkrone, Feuerkrone stb., s csak annyi, mint a nimbusznak magyar neve«, mondja Berzsenyi az Észrevt.-ben 195. *lármaharang*. A remete 114, III. könyv, 1813 előtt. *lebengősdí*. Krit. Lev. 296, 1829—34. *lélekfojtó*. Bírálatok 80, 1832. *lélekintéző*, és P. H. 278, 1832. *lélekrázó*. Bírálatok 75, 1832. *lelketlenít*. Magy. Mez. Szorg. 207, 1833. *leszándékozó* (= lemenni szándékozó) Magy. Mez. Szorg. 208. 1833. *létadó* P. H. 235, 1832. *létszer*. P. H. 235, 1832. »A dolgok létszerein nem értünk egyebet, mint azoknak reánk ható tulajdonságait«. Mártonnál is előfordul a NyUSz. szerint 1818-ban, de atom jelentésben. *lugasozat*. Magy. Mez. Szorg. 232, 1833. *magbátérés*. Mulandóság 96, III. könyv, 1813 előtt. *marhagazdagság*. Magy. Mez. Szorg. 213, 1833. *meztapsol*. Báró Prónay Sándorhoz 81, 1812. *mezeng*. Ugyanott. *mélyenható*. Tör. Észrevt. kidolg. 53, 1818. *mennyrázó*. Elegia gróf Festetich György Hamvaira 157, V. könyv, 1819. *mennykövez*. Felsőbüki Nagy Benedekhez 159, V. könyv, 1821. *mesterkéz*. 1808 decz. 13. kelt levelében. *módoglató*. Tör. Észrevt. kidolg. 51, 1818. *mohosút*. A Melancholia 32, I. könyv, 1813 előtt. *munkaház*. Magy. Mez. Szorg. 222, 1833. *művítelő*. A kritikáról 326, 1835. Más helyt: *műítelő*. *népboldogság*. Magy. Mez. Szorg. 235, 1833. *népegyesület*. Ugyanott. *népélet*. Magy. Mez. Szorg. 214, 1833. *néperény*. Magy. Mez. Szorg. 220, 1833. *néperkölc*. Magy. Mez. Szorg. 221, 1833. *néperő*. Magy. Mez. Szorg. 207, 1833. *néphiba*. Ugyanott. *népmulatság*. Magy. Mez. Szorg. 229, 1833. *néposzlat*. Magy. Mez. Szorg. 207. 1833. *népszaporítás*. Magy. Mez. Szorg. 206, 1833. *népszaporító*. U. o. *népszaporodás*. Magy. Mez. Szorg. 207, 1833. *népszerűlet*. P. H. 245, 1832. *népszorgalom*. Magy. Mez. Szorg. 228, 1832. *népveszély*. Magy. Mez. Szorg. 227, 1832. *népvisélet*. Magy. Mez. Szorg. 220, 1832. *nyelvképzés*, -et. Krit. Lev. 285, 1829—34. *ócsóít*. Magy. Mez. Szorg. 216, 1833. *okerő*. Krit. Lev. 287, 1829—34. *ökrészet*, -ség. Magy. Mez. Szorg. 215, 214, 1833. *ömlemény*. 1810 febr. 18. kelt levelében. *önáldozat*. P. H. 245, 1832. *önérzelem*. Krit. Lev. 310, 1829—34. *öngyőzés*. Krit. Lev. 297, 1829—34. *önkép*. P. H. 253, 1832. *önképzet*. P. H. 269. 1832. *önnézet*. P. H. 260, 1832. *öntökélyítés*. P. H. 246, 1832. *pályazaj*. Gróf Mailáth Jánoshoz 166, V. könyv, 1830. *pásztorozás*. Magy. Mez. Szorg. 222, 1833. *pénztelenség*. 1811 aug. 15. kelt levelében. *pénzforgás*. Magy. Mez. Szorg. 225, 1833. *rabbér*. A felkölt nemességhez 76, II. könyv, 1797. *rabgyarmat*. Magy. Mez. Szorg. 222, 1833. *rablélek*. A Reggel 102, III. könyv, 1813 előtt. *rángatózás*. Észrevt. 218, 1825. *rémledez*. Vig Chloe 161, V. könyv, 1825. *rokonfél*. A szerelemhez 32, I. könyv, 1813 előtt. *rokonvér*. A magyarokhoz 60, II. könyv, 1813 előtt. *rombolat*. P. H. 258, 1832. *rostálat*. Bírálatok 83, 1832. *sodradék*. Az én kegyesem 106, III. könyv, 1813 előtt. *sorjegenye*. A Remete 112, III. könyv, 1813 előtt. *súgólyuk*. P. H. 272, 1832. *sujtászat*. 1812 dec. 20. kelt levelében. *szellembélyeg*. Magy. Mez. Szorg. 226, 1833. *szellemtel*. Bírálatok 67, 1832. *személysertő*. A kritikáról 325, 1835. *szépzés*, -et. P. H. 256, 1832. *szépirás*. Krit. Lev. 296, 1829—34. *szépiró*. Krit. Lev. 297, 1829—34. *szépiázéstan* (aesthetika). Krit. Lev. 284, 1829—34. *szivemelő*. P. H. 282, 1832. *szokatlankodás*. Bírálatok 88, 1832. *szokatlankodik*. U. o. *szóleső*. Krit. Lev. 308, 1829—34.

szököfény. Wesselényi hamvaihoz 77, II. könyv, 1810. *targyképzet* P. H. 269, 1832. *tárgytökélyítés*. P. H. 246, 1832. *tehetetlenkedik*. Magy. Mez. Szorg. 239, 1833. *tevedékeny*. A kritikáról 320, 1835. *tökélyít*. P. H. 246, 1832. *tökélyedés*. Birálatok 90, 1832. *tudóskodni*. P. H. 275, 1832. *tudvabotlás,-lő*. Krit. Lev. 290, 182á—34. *tüzörvény*. Báró Wesselényi Miklós képe 128, IV. könyv, 1814. *varázsöv*. Küpfrishez 31, I. könyv, 1813 előtt. *vasiga*. Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás 179, VI. könyv, 1809 előtt. *vázhép*. A halál 94, III. könyv, 1813 előtt. *védyszer*. Magy. Mez. Szorg. 203, 1833. *végfordulat*. Birálatok 86, 1832. *verődzik*. Mulandóság 96, II. könyv. *világismeret*. Birálatok 74, 1832. *zajlat*. P. H. 260, 1832. *zordonít*. Birálatok 72, 1832.

A felsoroltakhoz még tájszavait jegyzem össze. Berzsenyi is, mint a többi nyelvújító, merített a népnyelv szókincséből, s nagyon természetesen a saját vidéke tájszavainak igyekezett polgárjogot szerezni az irodalmi nyelvben, noha elismerte, hogy a magyar nyelvet egy vidék szőejtésére szorítani nem helyes dolog, mert ez annyit jelentene, mint a magyar nyelvet az ő legtermészetesebb segédforrásaitól elvágni. Azokkal szemben, akik Kazinczyval élükön a tiszai szőejtést akarták uralkodóvá tenni, védelmére kelt a dunaizmusnak, s ha nem is tartotta ezt kizárólag követendőnek, de elsőbbséget adott neki a tiszazimus felett, amelyben ő nem látott mást, mint tótságot. E kérdésről két levelében vitatkozik Kazinczyval.

A NyUSz. is felemlíti tájszavai közül a *robaj*, *moraj*, *zörej*, *zsibaj*, *dörej*, *nyögdcéselni*, *szökdécelni*, *bögdécelni*, *döngécelni* szókat; ezeket még a következőkkel pótolhatom:

átoba? „De én úgy hiszem, hogy az csak oly szépség, mint a német jámbus, melynek apró lépdelése az *átoba* [?]¹ német lábok botorkálását elrejtí ugyan...“ Tör. Észrevt. kidolg. 44, 1818. MTSz. nem említi. *baltázn*. U. o. *búgdoz*. Phyllis 106, III. könyv. *cibakolni*. Krit. Lev. 309, 1829—34. *csatináz*. Egy szilaj leánykához 42, I. könyv. *csigat*. Birálatok 80, 1832. (= csifít). *fogódkodik*. Krit. Lev. 308, 1829—34. *gebendezett* Tör. Észrevt. kidolg. 50, 1818. *göböl*. A Balaton (Matthissonhoz) 173, VI. könyv, 1809 előtt (= marha). *göbölös*. Magy. Mez. Szorg. 234, 1833 (= marhapásztor). *hágdoz*. Kup. láz. Ist. 175, 1815. *kamuti* 1817 sept. 8-án kelt levelében. *kanyúlt* fülű Magy. Mez. Szorg. 226, 1833. *kujtorogni*. Magy. Mez. Szorg. 208, 1833. (= csavarog). *lépdez*. A versformákról 230, 1826. *lökdőz*. P. H. 260, 1832. *mórozás*. Magy. Mez. Szorg. 216, 1833. (= vályog készítés). *összeaklálni*. Magy. Mez. Szorg. 230, 1833. (= imígy, amúgy, nagyjában felépíteni a házat). *patécs*. 1809 nov. 25. kelt levele (= himlő, vagy egyéb ragadós betegség). *pirholagos*. Glycere 107, III. könyv. *pumi*. Kazinczy Ferenchez 186, VI. könyv, 1809 (= kislejta eb). *regget*. Magy. Mez. Szorg. 239, 1833 (= elzární, elkülöníteni). *repdez*. A Szerelemhez 32, I. könyv. *sompolyog*. Tör. Észrevt. kidolg. 51, 1818. *sugdoz*. Birálatok 72, 1832. *sze-szereg*. Magy. Mez. Szorg. 234, 1833 (= szépeg). *takarulás*. 1811. aug. 15. kelt levele. *tajbász*. Magy. Mez. Szorg. 226, 1833. (= ostoba, gyámoltalan, lelkicsinylő szó). *újdonaúj*. Észrevt. 208, 1825.

MURESANU SZABIN.

¹ Talán hiba *átabota* helyett. — *A szerk.*

A HELTAI-FÉLE BIBLIA.

Mielőtt az első magyarul nyomtatott bibliafordítás megjelent (1533), nyelvünkön a szentírásnak majdnem minden része olvasható volt. Buzgó szerzetesek rendjük számára, sokszor önmaguk időtöltésére csupán, hozzáláttak a könyvek könyvének tolmácsolásához. Az őtestamentumból a bécsi, döbrentei, Jordánszky és székelyudvarhelyi kódex tartalmaz részleteket; külön a zsolnárokat vagy töredékeit az Apoc, keszthelyi, Kulcsár és Batthyányi-; az újtestamentum egyes részeit a Jordánszky és érsekújvári kódex őrizte meg. E fordítások azonban nem voltak közkeletűek. A katolikus vallás a bibliát a XVII. századig nem adta hívői kezébe (legtöbbször azért, mert a hívek nem tudtak olvasni), ennél fogva a fordítása is csak az egyház szolgáinak maradt. Mindazonáltal irodalmi jelentőségük nagy. Középkori lírai költészetünk, melynek hivatalos poétái a papok voltak, e fordításokból táplálkozott. A történeti könyvek szépprózánk fejlődését segítették elő, a zsolnárok s a biblia más lírai részei a templomi énekköltészetnek nyújtottak anyagot. Istentiszteletek alkalmával a szerzetes e fordításokat magyarázta s hallgatósága e magyar nyelvű szöveget véste emlékébe; ebből merítették a szent beszédek alap gondolatát, néha a hasonlatokat, kifejezéseket, sőt a gondolatok sorát is.

Komjáthi Benedek az első, ki szakítva a katolikus hit orthodox rendelkezéseivel, erasmita léte, Perényi Gáborné kívánságára a müncheni vagy Jordánszky kódexben magyarra fordított Szent Pál Leveleit átdolgozta¹ s kinyomtatta. Munkájához tudákos bevezetést csatolt, melyben nagy előkészületeiről, az eddigi magyarázatok hibás voltáról értekezett; s Erasmusé helyett a maga nevét írta e fejtegetések alá, holott ahhoz csak mint fordítónak van köze. Rupp Kornél s utána Horváth Cyrill nem is késik »orcátlan hazudozás«-sal vádolni érte. Pedig ez elítélés csak félig találó. A reformáció korának alig van olyan értekező munkája, mely ne idézne hosszú passzusokat anélkül, hogy a szerzőt csak egy szóval is említene. Heltai kátéi jórészen Luther katekizmusainak magyarra való átdolgozásai anélkül, hogy ez csak egyetlen szóval is említve volna. Melius Kálvint, Dávid Ferenc Servetot² sokszor idézi megjelölés nélkül; noha a tekintélyekre hivatkozás különösen erénye e kornak.

Komjáthit a humanista Gabriel Pannonius Pesthinus követte. Ő már az egész Újtestamentumot lefordította s ha theologiai szakismerete ily nagy munkához nem is volt elegendő, mint Aesopusnak első magyarra fordítója, öntudatosan törekedett a kifejezések szépségére. Nem rajta múlt, hogy munkája a ráfordított fáradságnál kevesebb eredménnyel járt. Ezidétt az irodalomban a protestántizmus mint bibliakritikai áramlat kezdett jelent-

¹ V. ö. Komjáthi előbeszédének e sorait: „Jóllehet ő Nagyságánál szent Pál apostalnak Leveli magyarázva valának, de maga ő Nagysága Komjáthit onszolja s inti vala, hogy meglátná, ha mind megvolna-e, s jóképpen-e az deáki nyelvről magyaról fordítottatott volna-e? Mely magyarázatot mikoron én láttam volna, énnekem nem tetövék, hogy jól magyarázták volna“, stb. — L. erről Viski K. tanulmányát.

² Ezért írja — nagy túlzással — Simler: „Dávid semmi más, mint egy illusztrált Serveto“. Irod.-tört. Közl. VI. köt. L. Ker. Magvető 1910. 3. sz.

kezni. A fordítótól többé nemcsak értelmes, de híu fordítást is kívántak. E kíváncsalom idővel annyira fejlődött, hogy a hűség kedvéért nem egyszer a szabatoságról, magyarosságról is le kellett mondani. Sylvester Ujtestamentuma, még inkább pedig Bencédi Székely István Zsoltár-könyve sok helyen egészen latin szellemű, miként a Vulgata. Pedig Sylvesternek volt érzéke a magyar nyelv iránt, de fél e tudását korlátlanul alkalmazni. A XVI. század közepe felé a biblia nem népkönyv volt, mely tanít, vigasztal, hanem törvénykönyv, melyet világi érzülettel érinteni, világi nyelvezettel tolmácsolni: bűn volt. Heltaiéké az érdem, hogy e már türehetlenné lenni kezdő áramlatot — sajnos, rövid időre — föltartóztatni megkísérelték.

A Heltai nevével kapcsolatban emlegetett magyar bibliának három csoportját különböztethetjük meg. Mózes könyveit, a Biblia negyedik részét s az Ujtestamentumot Gyulai, Ozorai, Heltai és Wizaknai fordították; a Zsoltárt s a Biblia második részét maga Heltai; a két apokrif könyvet Zigericus és Tövisi után Gyulai. E részeket azért kell különválasztanunk, mert Toldy óta az a szokás járja, hogy valamennyiért Heltait teszik felelőssé. Kardos Albert, még inkább pedig Ballagi Mór, a XVI. sz. bibliafordításairól írván, az összes köteteket a Pentateuch alapján jellemzi. Hogy ez eljárás nemcsak szabálytalan, de téves is, az alábbiak fogják bizonyítani.

A *Bibliának első része* az Előljáró beszéden, az ó és újtestamentum összehasonlításán és az ótestamentumi könyvek számának és summájának előadásán kívül Mózes könyveinek fordítását tartalmazza; s 1551-ben jelent meg »a Fejérvárott lakozó« Mihályi Csáki Mihály¹ költségén, — azért, »mert nem igen sokan vannak közöttünk, magyarok között, kik csak annyira is tudjanak deákul, hogy a deák bibliát csak betűszerint is értsék« (c). »Miérthogy a közdiák biblia [Vulgata] helyel-helyel a görög bibliából igen homályosan irattatott, egy néhány helyen pedig el is távozott az igaz értelemtől, főképen követtük a zsidó bibliát, miérthogy a törvénybeli könyvek legelőször zsidóul irattattanak. De úgy követtük a zsidó bibliát, hogy előttünk volt a közdeák biblia is, előttünk a több deák bibliák is« (c3). »Noha főképen a zsidó bibliát követtük, de azért a zsidó szónak módjától sok helyen eltávoztunk, követvén az igaz értelemben a magyar nyelvnek járását« (c3). »Jól értjük — ezért — azt, hogy ki e mi munkánkat meg akarja jobbitani, annak nemcsak grammatikát kell tudni, nemcsak zsidóul és görögül kell érteni, de ezeknek felette a keresztyéni tudományban tudósnak és bölcsnek kell lenni« (c4).

A fordítás csakugyan nagy hozzáértéssel készült s nemcsak az eredeti Károlyi-féle, de a revidéált Károlyi-féle bibliánál is élvezetesebb a szövege. Sehol semmi nyoma a Komjáthinál vagy Sylvesternél található magyartalanságoknak, de annál több szép szó s kifejezés váltogatja egymást.²

¹ Csáki 1543. VIII. 27-én püspök helyettes és krasznai főesperes (Tört.-tár 1891. 127.) Frater halála után Erdély kancellárja. Jakab Elek (Dávid F. Emléke, 127—128. l.) kétségbe vonja, de Karácsonyi János (Magy. orsz. Egyh. tört., 117. l.) Istvánffy följegyzése alapján állítja, hogy a gyulafehérvári II. vita után unitáriussá lett. Eletrajzát összeállította Szádeczky: János Zs. és Izabella . . 28. Vö. Archiv für siebenb. Landesg. 2. k. ² paré = (1 M 1 : 29), eszós = étvágygerjesztő (1 M 3 : 6), öm = évem (1 M 3 : 12), felfedeztetvén = meztelen (1 M. 9 : 21), egy lapatz föld = sik-

Irodalomtörténetíróink kevés kivétellel Heltai fordításául említik az „első részt”; pedig valójában Heltai keveset dolgozhatott e könyvön, melynek bevezető részeit Gyulai István írta¹ s mint a stílusból következtethető, a szövegét is ő revidálta. Fekete Mihály azt gyanítja, hogy a fordítás sorközi magyarázatait Wizaknai Gergely készítette, mivel fennmaradt kódexében hasonló irányú munkásságot lehet találni.

Annak, ki a Pentateuchot és a Gyulaitól sajtó alá készített két iskolai könyvet figyelmesen végigolvasta, nem fog újszerűnek tetszeni az 1552-ben megjelent *A Biblia negyedik részének* stílusa. Hiszen ennek fordításában Heltai munkájának ép oly kevés nyoma, mint amabban. Már az gyanúba ejlhet Heltai felől, hogy a címlapon az ő neve helyett ez áll: »... melyek magyar nyelvre fordítottak«. Bizvást rámondhatjuk, hogy a Pentateuch előszavában említett társaság munkája ez is, mert a stíluson kívül a könyv alakja, a betűk, az ortográfia egészen ugyanaz. A Gyulait jellemző ige-ragozás mindenütt megvan. Az előbeszédben ez érdekes sorokat olvashatjuk: »Úgy tetszik az emberi okosságnak, hogy a prófétáknak írása alávaló és haszontalan irás, főképpen aféle tudóskáknál, akik azt vélik, hogy a teljes szentírást kordén tudják és által értették. — Ezokáért minekünk, kik keresztyének vagyunk, semmiképen nem kell eféle magunkhagyottaknak és megutálóknak lennünk, hanem a prófétákat valóban és szeretettel olvasuk és azoknak írásokkal élünk« (A₂).

Az *Új Testamentumot* nem az a társaság fordította, amelyik az előbbi köteteket. Heltai és Gyulai ugyan megmaradtak, de Ozorai és Wizaknai helyett Egri Lukács és Szegedi Lajos került bele. E változás a fordításon is érezhető. A könyv elején Heltaitól való ajánlás van, tartalomjegyzékkel; a végén index biblicus, melyben 37 idegen, részint görög, latin és zsidó

ság (1 M 11:2, 14:16, H₃; v. ö. »mező« 2 M 10:15), aldass lész = áldott léssz (1 M 12:2), beves = bő (1 M 13:10), es menten menének (1 M 14:12, L₂), beburkondozec = beburkolózik (L₃), Jordan élue (Jordán vizén túl) (5 M 1:1; v. ö. Erdély!), Ruhaioc hogy el ne nyineieoc es el ne rosadna megoltalmazza (a₃), egy napent való ideig (a₃), egyfalka idő (b₂), abrasztac es abrazotba predicallottac (Cant. cant. interpret.), mi legyen es mibe fügen a Chr Jesusnac orszaga (g₄), metzec (1 M 25:32), hasaszsa = hasogassa (3 M 1:17), ok = okosság (2 M 1:10), együld = félő, hogy... (2 M 1:10), földént (2 M 3:18), veszette (per. analog.: adszá, 2 M 4:3), megbüszettettett = utálatossá tett (2 M 5:21).

¹ Jób könyvének ismertetésénél az Előszóban e mondatot találtam: „Ha ezekokáért a háborúság szenvedésről akarsz tanúságot venni, ezt e könyvet forgasd, mert a háborúságnak békesseges szenvedéséről e könyvből több és bizonyosb tanúságokat vehetsz, hogy nem mint a világi bölcseknek minden könyvekből“. Az Ecclesiasticus könyv magyarázásánál pedig (h₂—h₃) ezt: „Ezokáért aki kívánja, e könyvecskeből több jóerkölcsre való tudományt tanulhat, hogy nem mint Platonak és Aristotelesnek nagyhosszú könyveiből“. Ismerve e sorokat, ha Jézus Sirák könyvének Előszavát olvasuk, amely alá oda van írva, hogy Gyulaitól való, e mondatot találjuk: „Ezokáért, aki kívánja, a könyvecskeből több jóerkölcsre való tudományt tanulhat, hogynem mint Platonak és Aristotelesnek nagyhosszú könyveiből“. E mondat lényegileg egyezik az előbbi elsővel, szószertint pedig az utóbbival. Tudva pedig azt, hogy ennek Gyulai István a szerzője, biztosan következtethetjük, hogy azoké is ő, annál inkább, mert a fordító társaké között az ő neve is szerepel.

szónak jelentése van magyarázva.¹ A publicanus szónál Sylvester Jánossal polemizál a szótáríró, ami biztos jele annak, hogy az ő fordítását ismerték. Az Újtestamentumnak minden jelessége mellett sem volt akkora irodalmi hatása, mint a Pentateuchnak. Az új szók és fogalmak, melyek a kereszténység megalapítója életének s cselekedeteinek elbeszélésében előkerültek, már ismeretesebbek voltak. Irodalmi hatása sem vetekedhetik az ószövetséggel, költőink s széppróza-íróink tartózkodással közelítették meg elbeszéléseit.

E kötettel befejeződött a Heltai-Gyulai féle társaság munkája. Irodalmunknak vesztesége marad, hogy nem fordították le az egész bibliát. Mennyi erő, mily gazdag nyelvezet, a költőiségnek minő öntudatlan megérzése s együtt a fordításnak meglepően szép példája „Mózes hálaadó éneke“ (2 M. 15: 1—20). Károlyi fordítása csak távolról közelíti meg az eredetét. A zoltárstílusban írt „Mózes éneke“ (5 M. 22.) s a Thora-bezáró testamentum (5 M. 33: 26—29.) nemcsak a zsidó Pentateuchnak legszebb lírai része, de a Gyulai-féle fordításnak is gyöngyei. Hasonlót mondhatunk a próféták több helyéről is. Az újtestamentumnál még egyszer feltűnik e stílus. Pál levelei példaszerűen vannak tolmácsolva, az úri imádság is — egyetlen latinizmust leszámítva („ami kenyerünket mindennapiat“) — tömött stílusával hozzáillik tartalmához. Mégis úgy tűnik fel, mintha az újtestamentum fordítása a legkevésbé sikerült volna a három kötet között. Heltainak feltűnedező helyesírási és nyelvjárási sajátosságai többször zavarólag hatnak.

Külön a Gyulai nevéhez két könyv fűződik: az egyik Jézus Sirák könyve, a másik A bölcsesség könyve.

A XVI. század prot. iskoláiban *Jézus Sirák könyve* rendes tanulókönyv volt. Mielőtt Zoványi erre utalt volna, Fraknoi már ilyenül említette. Gallen János kassai könyvkereskedő 1582-ben 16—20 dénárral árulta darabját. A fordítás előszavában maga Gyulai eképen adja elő a könyv történetét: »Hoztanak vala mihozzánk Tolnárol egy nehány keresztýén atyafiunak munkáját, a Jézus Sirák könyvét, kik ezt a nemes könyvet magyar nyelven megtolmácsolták vala. De mivelhogy meglátásnélkül nem illik vala kibocsátanunk: meglátását Heltai Gáspár, ami szentegyházunk főpásztora én reám bizta. Meglátván ezokáért, némelyeket az ő munkájukban helyén hagytam, némelyeket pedig világosságnak okáért elváltoztattam, hogy a keresztýén ifjak nyilvánban megérthessék és igazabban követhessék.« A Summában szószerint le van nyomtatva a Pentateuch előtti exegesisnek Ecclesiasticus c. része (h₂—h₃), bizonyoságául, hogy az eredeti is Gyulai fogalmazása. Arra a kérdésre, hogy a fordítást kik készítették s küldötték Tolnárol Kolozsvárra, — Zoványi kutatásai után² — azt felelhetjük, hogy valószínűleg Zigericus Imre és Tövisi Mátyás, a tolnai iskola paptanárai.

¹ Érdekes szófejtései: *abba* = »apa. Régen a schola mestereket, kik tanítottak a scholákban, abbáknak hítták, miérthogy attyok helyett voltak a tanulóknak«. *Epicurus* = »ezen értsed a ledéreket, kiknek disznóhütek vagyon, kik csak lakásra és e világi gyönyörűsége igyekeznek, Istenről semmit nem tartnak. Mint azok, kik Olaszországból a pápa oskolájából haza jönnek. Jaj azoknak!« Stb. Különös figyelemmel magyarázza a pénzértékeket: argenteus, denarius, dragma, stb.

² *Zoványi*: „Tanulmányok a magyar prot. egyh. és irod.-tört.-ből.“ V. ö. Ker. Magv. 1888. 64. l.

Hasonlóképpen elsősorban iskolai használatra készült *A bölcsesség könyve* magyar fordítása is, mely Sirák könyvéhez kötve jelent meg kis nyolcadrét alakban. „És nemcsak az ifjúságnak szól, melyet kiváltképpen tanítani akar, de annak felette minden rendbeli embereknek is a felsőtől fogva mind az utolsóig. Főképpen pedig — s itt az eretnekgyűlölő Martinuzzira van célzás¹ — ismerni kellene e könyvet a kegyetleneknek.“ Ki fordította e könyvet? Semmi adat róla. Következtetni is csak abból lehet, hogy Jézus Sirák könyve és Salamoné egyforma alakkal, ugyanazon betűkkel nyomtatott. Az előbbi s ennek a könyvnek előljáró beszéde egyforma stílusú; a fordítás homályát értelmező, szöveg közé ékelte magyarázatok mindkét könyvben e szókalkelvezve: „alias, azaz“. Ez észrevételek bár nem elegendők, mégis gyaníttatják, hogy a fordító Gyulai István volt.

Az első bibliafordítás, melyről bizonyossággal állíthatjuk, hogy Heltai munkája, az 1560-ban kiadott s két kiadást ért *Zsoltár*. Megjelenése szorosan összefügg az 1560 január 20-ki megyesi zsinattal s János Zsigmond fejedelemhez intézett dedicatoriája az erdélyi kálvinizmus segedelemkérése.² Az előszóban arról értesülünk, hogy nem kis fáradtsággal készült e fordítás,³ épen azért kéri az olvasót, ne bírálja szigorúan tévedéseit.⁴ A könyvnek e jóakaratra tényleg szüksége van. Noha maga utal⁵ a zoltárok dallamosságára, a fordításnál sehol nem alkalmazkodik valamelyes ritmushoz. Ez különben Károlyi fordításának is hibája. Pedig az énekek fölé írt »ad notam« jelzés⁶ dallamra utal. A prózai fordítás után ítélve, Heltai nem adhatta a zoltároknak kielégítő fordítását. Nemcsak idegenszerűségekkel tarkítja stílusát,⁷ de a szöveget sok helyen félre érti.⁸ Azt,

¹ *Borbély I.*: „Heltai Gáspár“, Bp. 1907. 14—16, 18. és 19. l.

² Ezt kimutattam „Heltai G.“ c. monogr. 39—40. lapján. Érdekes, hogy az ajánló levél végén Frater György megöletése 1560 febr. 20-ra van téve. A gyors munka hibája ez.

³ »Ezzen könyörgec minden Isten félo iámbor keresztyéneknek, hogy eszt e munkát, mely nem igen kichin: mert én tudom, mibe vagyon ennékem, ides szüvel, és csendes elmeuel vedgyéc, Tekéntvén erre, hogy szánszándéckal senkinek ártani, hanem mindeneknek használni akartam.« (+ 2. l.).

⁴ »Tudom gyarló voltomat, és elmémnek lassúságát, honnét könnyen megérthetem, hogy sok vétség nélkül nem leszen ez a munka.« (+ 2. l.).

⁵ »A psalmusoknak felül való írásáról, melyet a deákok titulusnak neveznek, semmi bizonyos dolgot nem mondhatok. Mert ezekről mind a régi keresztyéni doktorok, mind a mostaniak igen különböznek. De még a zsidó-doktorok is ezeken nem férhetnek össze. Amint énnekem tetszik, nem igen szükség ezekről nagy szorgalmatossággal tudakoznunk, mert csak egy néhány igécskével akarta a próféta megjelenteni avagy a helyt, holott a szentgyülekezetben kellett a psalmust énekelni; avagy az énekeseknek rendit. Mert külemb-külemb rendek voltak az éneklőknek. Avagy a vigaságnak tövé [vigasságtéve] szerszámokat, mert eféle sok volt a zsidóknál. Avagy a psalmusnak rövideden való értelmét. Egyebet erről a felül való írásról nem mondhatunk.« (+ l.).

⁶ Pl. XXII; LVII, LIX, LXXV; LVI; XL, LXIX, LXXX; LX, stb.

⁷ *Sajátos szavai*: fennelkődnek [fenélkednek] = dühösködnek; megkent = választott; miglen = meddig?; gonoszságos; nyomodja = tapodja; fenesség = düh; ezzenért = ezért; szükségkort = szükségben; elborultak = elmerültek; villamás = villámlás; zöndülés = zengés; hitság = hivalkodás; sápolodás = gyötrellem stb. *Idegenszerűségek*: olyanok, mint a por, melyet

hogy néhol szabadon átdolgoz,¹ ezúttal nem róvom hibájául. E vétségeknek csak egyik része a gyors munka következménye; a másik a fordítás alapját tevő szövegek hibáinak átvétele.² Minő szövegeket használt Heltai — nem említi s csupán a héber szövegre utal,³ azonban tüzetesebb vizsgálás után kimutatható, hogy a Vulgata mellett különösen Luther bibliáját forgatta.⁴

Heltai mint exegeta nem ér föl Gyulaival. Ha a Mózes könyvei elé írott Bevezetésnek azon sorait, melyekben a szent írásnak históriás könyvei vannak ismertetve, összevetjük *A biblia második része* elé írt bevezetéssel, a különbség feltűnően mutatkozik. Gyulai minden könyv tárgyalásánál megmagyarázza a címet, majd rátér a tartalomra, végül a könyv hasznát bizonyítja s mindezt frappáns rövidséggel. Heltai 12 oldalnyi bevezetésében ájtatos módon int e könyvek szent voltára s kér, tartsuk meg a bennük foglalt igazságot. Sehoh semmi nyoma annak a kritikai érzéknek, mely Gyulainál található. Mégis e kötet a Zsoltárhoz képest haladást mutat. Az az öt év, mely a zsoltárok lefordítása óta eltelt, Heltainak nemcsak formaérzékét növelte, de magyaros stílusát is nagyban fejlesztette.

(1909. septe. 10.)

BORBÉLY ISTVÁN.

a szél elfuja (A₂); te ütöttél arcul minden ellenségimet (A₅), az ő tetejére száll = fejére (7 ps.); az urnak beszédi tiszta beszédek, mint a tégelbe megtisztított ezüst, és hétszer megpróbáltatott (12:7); Uram, miglen elfeledkezel én rólam oly igen? (13:2); megmentettél a nyomorgatott népet (18:28); te adtál én nekem a megszabadításodnak paysát (18:36); te adtál öneki az ő szívének kívánságát (21:3); anyámról való születésem-től fogva (22:11); az egyenesen áll az én lábam = Meyn fus steht auff der ebenen — Luthernél (26:12); meg ne vesd engemet (27:9), stb.

⁸ Csak néhányat idézek a feltűnőbbek közül: »*Mikoron szorongatásba volnék, te tágitottál engemet.*« Heltait a 'szoros-tág' ellentét tévesztette meg, főleg azonban a Vulgata, mely a 4:2 e helyét így fordította: in tribulatione dilatasti mihi. Luthernél: du mich trostest ynn angst. The holy Bible is: thou hast enlarged me when I was in distress — aminek az értelme s a Luther féléé is tisztább, mint pl. a legújabb — Hermann-féle fordításé: in Bedrängnis schafftest du mir Raum. »*Az én magasságimba állatott engemet.*« (18:34). A Vulgatában így van: »super excelsa statuens me«, ami egyebet jelent. Heltai forrása e helyütt minden kétséget kizáróan Luther, kinél az idézett hely: »und stellet mich auf meyne hohe.« E vers Károlyinál sem egészen értelmes. Angolban: »He maketh my feet like hinds' feet, and setteth me upon my high places« (33).

A 20:10 érdekesen mutatja, hogy Heltai Lutherhez sem ragaszkodott, ha az ő fordítását hibásnak találta.

¹ Pl. 26:2, stb.

² Így Luthernél a 4, 8—10, 16, 17, 19, 20, 23, 24, 30—33, 36, 37, 39, 42, 46—51, 57, 61, 63, 66, 68, 73—77, 79, 80, 81, 84—99, 101—112, 115, 116, 118—128, 131, 135, 137, 139, 142—145, 147—150. ps. fordításait találta hibásnak a kritika.

³ 14:1 utáni jegyzetben.

⁴ Ha valamely szónak magyar jelentése nem jut eszébe, mint Komjáthi Benedck, Heltai is több szót közöl, egyet rendszeren, a másikat zárójelben. Pl. 1:2 »gyönyörúsége: (kedve)«. Stb.

ISMERTETÉSEK.

Dr. Pintér Jenő: A magyar irodalom története a legrégibb időktől Besse-
nyei György fellépéséig. A Magyar Tudományos Akadémia által a Semsey-
pályadíjjal jutalmazott mű. Két kötet. Az első 358 s a második 503 lap
terjedelmű. Budapest, 1909. Rényi Károly kiadása. A két kötet ára 30 K.

Hogy e hatalmas mű hézagpótló, kiváló tulajdonságokkal jeles-
kedő, hogy igen nagy szorgalom gyümölcse s mint tudományos kézi-
könyv közszükségletet elégít ki; hogy az anyagot jó áttekintésben adja s
mindenütt közli a kérdés repertóriumát; mindezt ez irodalomtörténeti mű
avatott kritikusai szinte szokatlan egyetértéssel elmondták már. Császár
Elemér (Irod.-tört. Közl. 19: 375), Papp Ferenc (Bud. Szemle) stb. bírálatai
után e helyen könyvünknek ama részeire óhajtjuk röviden fölhívni olvasóink
figyelmét, amelyekben a nyelvünk történetéhez és műveléséhez kapcsolódó
kérdéseket tárgyalja. Valóban csodálatra méltó, mint merült el nyelvészeti
irodalmunkba is Pintér Jenő s mily világos áttekintésben tárgyalja nyelv-
tudományunknak munkakörébe vágó eredményeit. Látszik rajta kitünő törté-
nelmi iskolázottsága. A fejlődés rendjébe szedte nyelvtudományunk ered-
ményeit (egész a legújabbakig!) s így írta meg *A magyar nyelv eredete és
fejlődése* c. fejezetét (1: 30—49). Szól benne az ural-altáji népek s nyelvek
rokonságáról, azután a finnugorokról, jellemzi a finnugorságnak a török-
séghez való viszonyát, elmondja az eredet vitáit (figyelembe véve történet-
tudósokat s nyelvészeket egyaránt). Összefoglalja a magyar nemzetnév
kérdését, a magyar nyelv történetét a honfoglalásig s azután rövid rajzát
adja az idegen elemek kérdésének. S az utolsó cikkben a mai magyar nyelv
állapotát ecseteli. Persze mindenütt az elvek s a kérdésről szóló tanul-
mányok jellemzése a főfeladata, de ez igen hasznos munkát nagy sikerrel
végezte el. Ugyanezt mondhatjuk *Az árpád kori magyar nyelvű irodalom* c.
cikkéről is (1: 88—105), mely részben nem annyira irodalmi, mint nyelv-
történeti érdekű kérdéseket tárgyal. A nyelvemlékek s nyelvtörédek el-
sorolása, a Tihanyi Alapítólevél, a Halotti Beszéd (szövege Szinyeyi olva-
sata szerint, kódexe, nyelvi sajátosságai s külön cikk buvárlóiról), a Gyula-
fehérvári Glosszák, a koholt nyelvemlékek tárgyalása mind sikerült. Nem
von le semmit ez összefoglalások nagy értékéből, hogy efféle feldolgozások
már előbb is jelentek meg tudományos irodalmunkban. Ezeken alapszik a
A veyesházi királyok korának nyelvemlékei c. fejezet első cikke is (1: 162
—174) amelyben szól a nyelvemlékek olvasásáról, a Königsbergi Törédé-
kekről, a szójegyzékekről, a glosszákról s összes kódexekről. A tudo-
mányos lelkiismeretességnek valóságos példája Pintérnek az az eljárása,
hogy átkutatta tüzetesen a kérdéseknek teljes irodalmát. Hogy e kérdések-
ben, az irodalmak nagy útvesztőjében is mindig a helyes ítélethez csatla-
kozik, arra csak egy példát! Békesi Emil újabb helytelen megerősítése
dacára ő sem ismeri el, hogy Janus Pannonius magyar nyelvtant írt volna.
(Baranyai Decsi János az utóbbit összetévesztette Erdősi Jánossal, kinek
tudós neve Johannes Sylvester Pannonius volt!)

A második kötet nyelvészeti fejezetei talán még ezeknél is érdeme-
sebb munkálatok. Erdősi Sylvester János, a magyar Murmelius, Pesti Gábor,

Fabricius Balázs, Calepinus s e kor szótári termékei általában nyelvészeti kérdések, melyekhez sok szakismeret kell (2 : 167—175). De a szorgalmas munkás, ki a legújabb tanulmányokat is figyelembe veszi (feldolgozta pl. már Melich munkáját: A magyar szótáriródalom NyK. 1906. NyF. vagy Goldzihernek 1908-ban megjelent értekezését Uri Jánosról), itt is ki tudja hámozni a fontosat s nem veszti el fonalát. Böven ismerteti ugyanez a kötet Szenci Molnár Albert életét, nyelvtudományi munkásságát (2 : 216, 217, 221), a Geleji Katona Istvánét (227, 228. Vö. még : 358—360). A kötet végén kapjuk a Sajnovics-féle „uj” nyelvészeti irány tömör jellemzését. (452—454).

E rövid ismertetés is mutatja, hogy Pintér munkája nyelvtudományi szempontból is hasznos, értékes mű s folytatását szeretettel és bizalommal várja tudományos irodalmunknak minden igaz barátja.

RUBINYI MÓZES.

Mikszáth Kálmán nyelvművészete.

Rubinyi Mózes: Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve. Budapest, 1910. 246. l.

Ez a könyv csak megjelenése idejét tekintve alkalmi mű, különben hosszú évek fáradozásának gyümölcse. A Mikszáth-jubileum termékei közt nemcsak terjedelemre nézve a legnagyobb, hanem értékre nézve is a legmaradandóbb becsű alkotás. Mikszáth nyelvére vonatkozólag jóformán mindent összegyűjtött Rubinyi a maga végtelen szorgalmával, és ha nem sikerült is neki egészen tiszta képet adni kiváló elbeszélőnk nyelvéről, mindenesetre sokban előbbre vitte Mikszáth nyelvművészetének megértését.

Nem akarjuk hosszasan részletezni a munka tartalmát, hiszen maga Rubinyi is adott róla egy ügyes kis összefoglalást. (Magyar Nyelv. 1810 : 67—72.) Úgy látszik, azt tartja Mikszáth nyelvi főérdemének, hogy az élet nyelvét vitte bele elbeszélő irodalmunkba. Az ismétlés különböző fajtái, ritmikus mondatszerkesztése, népmesei fordulatai, rövid kifejező mondatai, dialógjainak egyénileg jellemzetes volta, hasonlatainak tárgyköre, jelzőinek természete stb. — szóval mind az a felőtli sajátság, amit Mikszáthnál talál, mind csak arra hat közre, hogy közvetlenné és természetessé tegye stílusát. Mintha egy kedves öreg úr jóízű adomáit hallgatnók az enyhe nyári éjszakában pipaszó és koccintgatás mellett. . . .

Rubinyi egyes megfigyelései magukban véve mind helyesek. Ahol kétségünk merül is fel, meg kell hajolnunk bizonyító példái tömege előtt. A megfigyelt nyelvi jelenségek közvetlen lélektani okára is majd mindig helyesen mutat rá, sőt magyarázatai többször eszmeébresztők és tanulságosak is (pl. milyen lelkiállapotokat lehet megérezkeltetni az ismétléssel 22.), bár akad hamis is (hogy a szójáték humort fejezne ki 49). A baj csak az, hogy a megfigyelt s lélektanilag megfejtett jelenségek egy része épen nem jellemző Mikszáthra az *egyéni* nyelv szempontjából. Pl. a próza ritmusa minden jobb prózairónál megtalálható, s ha e stílus-sajátság mégis jellemzetes volna Mikszáthnál, akkor a ritmusnak bizonyos különleges sajátságai tennék azzá, ezekre azonban Rubinyi nem tér ki.

Hiányossága a munkának az is, hogy a megfigyelt nyelvi jelenségeket és közvetlen okaikat nem vezeti vissza alapokaikra, azokra az alap-

vonásokra, alapelemekre, melyek Mikszáth pszichéjét alkotják. Nem vezeti, nem is vezetheti, mert — könyvéből legalább az tűnik ki — nincs látározott és világos képe Mikszáth egyéniségéről. Úgy látszik nem is volt törekvése e munka írásakor, hogy magának Mikszáthról irodalmi képet is alkosson, pedig mint a »nyelvszvetika« zászlóvivője nagyon jól tudhatja, hogy a nyelv nem öncél, csak eszköz. Valamely író nyelvének vizsgálatában ezért nem szabad szem elől téveszteniünk, hogy mennyire és miként tudja az író nyelvével mint eszközzel célját elérni, azaz bennünk ugyanazt a hangulatot kelteni, mely benne a költői teremtéskor élt. Ez bizony nehéz dolog és sok tekintetben a circulus vitiosus veszedelmével is fenyeget, (hiszen a költő hangulatát nyelvéből ismerhetjük csak meg s mégis abból kell erre következtetniünk), de a bátor nekivágáson kívül más mentség nincs. Vagy előszedjük azokat a nyelvtani és stilisztikai kategóriákat és formulákat, melyekbe olyan egyszerűen lehet elskatulyázni mindent, vagy pedig alkalmazzuk, bár küzdve és vergődve, a belemagyarázás rémétől üldözve a »nyelvszvetika« elveit, de ne álljunk meg a féltúton, mint Rubinyi teszi. Rettenetes súllyal nehezedik nyelvészetiünkre az u. n. statisztikai módszer, hogy még az olyan önálló gondolkozású fő sem tud megszabadulni hatásától, mint Rubinyi.

További fogatkozása a munkának a történeti szempont figyelmen kívül hagyása. Ez már úgy látszik, eredendő bűne a magyar nyelvészeti-kának. Mikszáth esetében bizonyonnyal meg kellett volna emlékezni Jókai és Vas Gereben hatásáról s viszont ki lehetett volna térni Mikszáth nyelvnek Eötvös Károlyra, Rákosi Viktorra és Szemere Györgyre tett hatására.

Talán kissé tulságosan is szigoru voltam Rubinyi könyve iránt, de ezt csak abban a meggyőződésben tettem, hogy a legszigorúbb bírálat előtt is megállja helyét. Inkább hibáit jegyeztük fel, mint jelességeit, mert ha érdemeit soroltuk volna fel, igen hosszúra nyult volna ismertetésünk. Hogy pl. a könyv nagyobbik felét tevő Mikszáth-szótár mennyi érdekes adalékot tartalmaz nyelvünk legújabb fejlődése történetéhez, azt csak jellem. Az bizonyos, hogy e könyv minden fogatkozása mellett is a maga nemében első irodalmunkban: ilyen alaposan, ennyi szerető gonddal, tudományos készültséggel és finom megértéssel nincsen egyetlen írónk nyelve sem feldolgozva.

SZÜCSI JÓZSEF.

NYELVMŰVELÉS.

Az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny dicséreti.

A magyar tanárok szájából örökké halljuk azt a panaszt, hogy a tanuló ifjuság nem tud írni, hogy a magyar nyelvi érettségi dolgozatok a fogalmazásban való bámulatos járatlanságról tanuskodnak s a középiskolából szárnyára bocsátott ifjú a tollforgatás mesterségében ijesztően ügyetlen. Lehetséges, hogy ez mind így igaz s a panaszkodás az utolsó betűig jogosult. De én egy cseppet sem csodálkozom azon, hogy a tanulók nem tudnak írni. Hiszen — Uram bocsá! — maguk a tanárok sem igen tudogatnak mindnyájan. Aki kételkedik ennek az állításnak igazságában, böngecssze végig az Orsz. Középiskolai Tanáregyesület Közlönyének f. évi 32.

számát, talál benne olyan épületes hibákat, aminőkért egyik-másik szigorú magyar tanár ugyancsak goromba bírálatot szokott írni a felsősztályos tanulók dolgozataira. Szeretném, ha a magyar tanárság jó hírneve érdekében ezt a sok nyelvi botlást mind be lehetne tudni — a szedőnek.

Koszorúba fűztem a hibák közül a legkirívóbbakat, gyönyörködjék bennük, akinek van szive hozzá: »Nem akarok félreértetni.« (588. l.) — »A régi és új rendszer, a formális és reális irány az irodalmi tanításban keresztelték mintegy önkénytelenül *karjaikat*.« (589. l.) »Előadó ismerteti a reform kezdetének *s a reformra nézve a mai napig mutatkozó mozgalomnak* a történetét.« (509. l. Milyen pongyola fogalmazás!) — »Így az ő reformjavaslata *is nem* számít változatlan végérvényre.« (591. l. — Ez *is nem* helyes fogalmazás.) — «... ellenben ezen buzgalmából és a földrajz-tanítás mai eredményével való elégedetlenségéből minden oly, bárcsak [így!] közvetve, célzatos következtetés ellen, mintha ő nem volna lelkiismeretes tanár s azért eredménytelen a földrajz tanítása, halározottan tiltakozik.« (592. l. — Többször is megjelenik egy-egy ilyen végtelen mondat! Ennek az az átka, hogy mindig ki marad belőle valami. De itt már bizonyosan a szedő volt álmos.) — »A feltűnést keltő kitűnő előadás a gyakorlati alapon történő nyelvtanításnak minden fontos, lényeges kérdésére, mozzanatára *tér ki*.« (593. l. — Furcsa istenteremtése a magyar nyelvész, figyelme minden apróságra *terjed ki*, minden szórendi vétséget *vesz észre, ró meg és javít ki*.) — »Foglalkozik a párizsi nemzetközi kongresszus eredményeivel is, amelyeket elsősorban *is mint* a gyakorlati alapon történő nyelvtanítás *sikerének* hirdet és fog fel.« (594. l.) — »... itt nincsen egyébről szó, mint a direkt, a gyakorlati *alapon nyugvó* tanító *alapnak* önmagából... kiinduló tökéletesítéséről.« (U. o.) — »Ugy véli, hogy a direkt irányú nyelvtanításnak Franciaországban való mai állapotának megismerésével a fontos kérdés *mibenlétének* igazi *állapotára* rámutatott. *Megismerésének szolgált*.« (594. l. — Hihetetlen, pedig betűről-betűre így van!) — »... az ebben a mozgalomban résztvevők szíves figyelmébe akarom ajánlani azt, hogy...« (595. l. — Ezt is meg lehetett volna természetesebben is fogalmazni, pl. így: azoknak, kik részt vesznek ebben a mozgalomban, szíves figyelmükbe akarom ajánlani azt, hogy...) — A görög- és latinnyelvi kiegészítő vizsgálatról ezt olvassuk négy sorral lejjebb: »szorosan *tartoznak* azok *össze*.« Elismerjük, hogy szorosan *összetartoznak*, de az ilyen szórend nagyon *esik rosszul* a magyar fülnek.

S még egyet! Ha már a lóhalálban készülő ujságok nyelvében ide-stova több az idegen szó, mint a magyar, nem lehetne-e meg a tanárok ujságja az efféle idegen szavak nélkül: *kultúra, kultúrközönység, generáció, a tudomány históriája, rezonancia, rezonálni, megkonstruálni, karakterisztikum, struktúra, exaktság, stúdium, analizálni, fogalmi operáció, kontaktus, explikál, organizmus, ornamentika, plasztikusan, tété à tété, impulzus, szimpatikus*, [ez a sok, fölösleges idegen szó mind egy négyoldalas cikkben!] *organikus, autonóm, kultúrállam, kultúrbecs, kultúrtörténet, kulturális, vindikál, bázis, idea, forszíroz, reflektál, produktív, methodika, reformer, polemizál, kommentál, elrecitálás, komplexum, komplikált, akció, auktor, kompendiózus*.

PELESKEI PÁL.

Felső fok és tárgyas ragozás. Ilyen cím alatt tette szóvá Kardos Albert azt a különösséget, hogy a felső fokú tárgyat, ha határozott névelője van is, mostanában néha tárgyas helyett tárgyatlan igealakokkal kötik össze (Nyr. 37:323), s a szerkesztőség aztán régebb példát is idézett, Kossuth Lajos irataiból (uo. 473). Én már régóta figyelem ezt a szabálytalanságot és jóval régebb példát is idézhetek, a 18. századból: *A legszerencsésebb természetet mutatott* (Báróczi Munkái 8:61).¹ Más példák, régiek s újabbak, lehetőleg történeti sorrendben: Sok történet adja-elő magát az életben, a mely a legnagyobb okot adhat a gyanakodásra (Kaz. Levélezése 6:194; Váczy meg is felkiáltójelezi az *adhat* alakot). Az irodalom semmirekelő emberei a legnagyobb lelki gyönyörűséget találnak abban.. (Tompai M. írja 1852-ben, Arany Lev. 1:270). A legferdebb dolgot mívelek.. (Brassai: Mmondát 3:274). Ismertem Sándort rég, a Bálványosyak között a legtöbbet ér (Justh Zs. A pénz legendája 64. MRegényírók). Akik a legcsekélyebbet is vétének ez elvek ellen (MHirlap 1893. IV. 5. 5). A legtöbb levelet szállít a posta Uj-Dél-Walesben (Vas. Ujs. 1906. 43:516). A legnagyobb terhet ró a javaslat az ingatlanokból fundált jövedelmekre (B. H. 1909. I. 19. orszgy. tud., Wekerle beszédében). Hogy az angol a legtöbb levelet ír az összes népek közt, az már rég ismert dolog (Esti Ujság). A középkori magyar oktatás története neki köszönhet a legtöbbet (Akad. Ért. 1909, a nagyjutalomról szóló jelentésben). 1881. szeptember 20-án egy és ugyanazt a táviratot háromféle szerkezetben közölték a budapesti lapok. A B. H., a Magyarország, az Ellenőr s a M. Korona így: Garfield elnök állapota *a legnagyobb aggodalmat okoz*. A P. Napló, P. Hirlap és Egyetértés így: *a legnagyobb aggodalmat okozza*. A Hon pedig így: G. elnök állapota *lagnagyobb aggodalmat okoz*. Világos, hogy ennek a második és harmadik, szabályos szerkezetnek kell keveredni, hogy az a harmadik, szabálytalan szerkezet ellőálljon. Negyedik lehetőség: névelő nélkül tárgyas ragozás; ez is előfordul néha, pl. *Legnagyobb feltűnést* Károlyi István gróf *keltette* egy szubjektív nyilatkozatával (B. H. 1891. VI. 5. 9a). Némileg hasonló eset, de sokkal ritkábban fordul elő, hogy a *következő* szót névelővel is, anélkül is használják, s emiatt — ha tárgyul szolgál — ingadozik mellette a tárgyas és tárgyatlan ragozás használata: *a következő beszédet mondotta* \times *következő beszédet mondott* (ez voltaképpen németes) $>$ *következő beszédét mondotta*, sőt: *a következő beszédét mondott*. Példák: Iratában, amelyben *következőket mondja* (Nyr. 38:329). És viszont: *A következő beszédét vállottak egymással* (Merényi: Ered. népm. 193, hacsaknem sajtóhiba). A nagy zaj beszámolót követelt, s ez *a következő megoldást nyert* (Herman O. BSzemle 93:129). Ezek már éppenséggel nem utánzásra méltó szerkezetek.

KEMENES PÉTER.

Nyelvjárás és irodalmi nyelv. A provincializmus utolsó irodalmi megszólalása Lisznyai Kálmánék költészete volt, kik a tájszólás sajátos

¹ Ennek a francia eredetije így hangzik: *il annonçait le naturel le plus heureux*. Kazinczy szabályszerűen tárgyas alakkal fordította: Első megpillantása *a legszebb lelket gyaníttatá* (Kaz. Munkái 1:148). — A szövegben is megtoldottuk egy-két adattal d.-társunk idézeteit. — *A szerk.*

nyelvébe öltöztetve jelentették meg érzelem- és gondolatvilágukat. Letörésük után szigorú megállapított szabály lett, hogy a vidékiesség nem lehet az irodalom nyelve s hogy irodalmi nyelv és vidékiesség kizárják egymást. Vékonyan csörgedezett, elgyöngült ereken, a népszinműnek Tóth Edétől Géczy Istvánig terjedő termékeiben mutatkozott egyideig a jogsultság látszatával. Innen nem is a nyelvészeti, hanem az irodalmi kritika, a dramaturgia űzte ki avval a támadással, mely szüntelenül ostorozta a népszinműnek etnográfiai és nyelvjárási különösségekben kimerülő népiességét. A színházi kritika dolga lesz észrevenni, hogy a parabolákban, sőt paradoxokban körmondatozó paraszt a művészi valóságosság szempontjából is éppolyan valószínűtlenség, mint éjjel-nappal ünnepi szűrben leledző, minden mondásával etnográfiai és nyelvjárási szótárt idéző társa, s ez is, az is műparaszt.

A nyelv és az irodalom közötti szoros kapcsolat talán azt a különösnek látszó kérdést keltheti: nem alkalmas-e a provincializmus nyelve, a zsargon egy olyan gondolatvilág kifejezésére, amit — gondoljunk Morris Rosenfeldre, vagy akár a fővárosi felsőbb és alantosabb bohémiának Molnár F.-től, Heltai J.-től kodifikált és szalonképessé telt szókincsére! — pl. a modern bolygó zsidó fájdalmait, vagy a városligeti »jassz« kedves gazságát, irodalmi nyelv hasonló jellemzetességgel aligha tükröztetne.¹ Ámbár azt a feleletet, mellyel népszinműveink provincializmusait kivégezték, itt is lehet ismételni avval, hogy egy társadalmi vagy néposztály jellemzésének alacsony módja ez.

A provinciálizmus irodalmi kitéssékelése után csupán nyelvtudományi tárgy lett, melynek szépirodalmi feltámadása a humor, a nevetségesség korlátain belül mozog. Regények, novellák népies genrejein kívül csak a kimondottan, hivatásosan humoros irodalom anyaga lett a nyelvjárási beszéd, s ez az, amire rá akarok mutatni. (A külföldi, kivált a német élc-lapok jelentékeny részét is zsargonban írják).

A nyelvjárási magyarság csaknem kizárólag élc-lapjainkban kerül ma nyomdafesték alá, s ez kevés kivétellel inkább alja, mint teteje a hirdapírásnak is. A legismertebb ilyen tájshólásos alak, Mokány Berci, kiveszett s keletkezöben van helyette a mű-tájshólásos romlott magyarságnak germanizmusokkal s más izmusokkal telített keveréke, amihez hasonlót a külföldi élc-lapok legalsóbb jellemzetes zsargonja nem mutat. A tájshólásoknak és nyelvjárásoknak azonban érdekes, hamisítatlan lelöhelye még hirdapírásunknak legkevésbé kiművelt mezeje: a vidéki élc-lapok, amik nyelvjárási területeken jelennek meg. A szegedi Hüvelyk Matyi (Tömörkény, Móra István), a debreceni Krónikás, az Erdélyi Bakter, a marosvásárhelyi Derü stb. hasábjain ma is él a tájshólásos magyar nyelv nyomtatott »irodalom« alakjában. Az efajta, egyébként nagyon is különböző színvonalú sajtótermékek úgynevezett »állandó« népies alakjai, a szegedi »kofa«, a debreceni taligás, a székely baka, és más alakok hamisítatlan s gazdag nyelvjárási magyarságot halmoznak fel, amik szűkebb hazájukon túl is észrevételre érdemesítik ez írásokat.

SZÁSZ BÉLA.

¹ Néhány éve a Pesti Napló karácsonyi számában, legutóbb a »Liliom« című szindarabját ünneplő társasvacsora tréfás meghívójához állított össze Molnár F. pesti zsargon szótárt.

A hivatalos stílus csak nem igen akar javulni; nem tudnak megválni a *-tatik tetik*-től, az *-ási ési*-től s a *dacára annak*-tól, nem tudják magukat rászánni, hogy egyszerűen és érthetően mondják el a mondanivalójukat s talán még most is járják a rendőri hirdetésekben olyan csodabogarok, amilyent egyszer a Nyr. idézett: hogy, azt mondja, »az elveszett kutya létrehozója öt forint jutalomban részesítettik.« A német stílust szokták gúny tárgyául emlegetni, pedig Németországban sokkal komolyabban veszik a nyelv dolgát, a jó németséget nemzeti kötelességnek tekintik. Nem is hisszük, hogy volna magyar rendőrkapitány, aki rendeletét olyan magyarán és cikornyátlanul tudná elmondani, mint a berlini rendőrség feje: „*Bekanntmachung. Es wird 'das Recht auf die Strasse' verkündet. Die Strasse dient lediglich dem Verkehr. Bei Widerstand gegen die Staatsgewalt erfolgt Waffengebrauch. Ich warne Neugierige. Berlin den 13. Februar 1910. Der Polizeipräsident von Jagow.*“ (Z. d. a. d. Spr.)

GERMANISTA.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Arany mondattanához. 1. »Várja Lajos király, nehezen is várja, hogy az öreg Toldi *ajtót nyisson* rája.« (Toldi Estéje 5:10). Lehr azt mondja e helyhez: »*Nyiss ajtót* = nyisd ki az ajtót... Határozott értelmű *határozatlan tárgy*.« Ez megint afféle talmi Arany-magyarázat, fából vaskarika. Legföllebb így volna valami értelme: határozott értelmű, de határozatlan alakú (névelő nélküli) tárgy. De a jelen esetre alkalmazva még így is nagy baklövés volna. Mert ha a határozatlan alakú tárgy határozott értelmű, akkor okvetetlen tárgyas ragozás kell melléje, hisz a tárgyas ragozásnak éppen az az általános érvényű szabálya, hogy határozott harmadik személyű tárgy mellett mindig azt használjuk. Ha tehát a névelő hiánya mellett is határozottnak értjük a tárgyat, okvetetlen tárgyas igealak kell mellé, tehát nem *ajtót nyisson*, hanem *nyissa ajtót* kellene. Van is erre számtalan példánk. »*Bort megissza* magyar ember«, a Főti dálnak ehhez a sorához már Gyulai Pál számos hasonló régibb s újabb példát állított össze Vörösmarty munkáinak első teljes kiadásában. Ime néhány más példa: Megnyitád Meny-országot (Pázm. Imáds. 83, összes m., új kiad.). Segélje meg magyarokat az Isten (Kuruc költészet, M. Remekírók 4:175). Hogy magyar nemzetet öljük, vágjuk, ígessük (uo. 184). Űzzék országbúl németet (294). Kurucokat Bezerédi vezetí (214, így gyakran, kivált népneveknél). Kakast ülteti a pujkatojásra (Dug. Példab. 1:149). Tizenegyet verte, midőn elváltunk (Vítk. Munk. 2:67). Rázza le nyílvesszőt, valamint pozdorját (Arany: BH). Hőst, kinek nagy pálya nyíl, láthatatlan éri nyíl (Szász K.). Tányérváltást sem bízzák rád, mert azt is eltöröd (Jókai: Eppur si m.¹ 1:160). Itthon is én tartom egész házat rendbe (Lisznyai: Palóc dalok 111). Szegény embert az ág is húzza (Közm.). Buzát adom molnárnak, ... lisztet adom péknek stb. (Gyermekmondóka). Fát vágta volna, ha tudná (Nép, Losonc). — Ime ezekben van »határozott értelmű határozatlan [alakú] tárgy«, de nem ám Aranyak szóban forgó helyén.

Aki azt mondja *nyiss ajtót*, habár csak egy bizonyos ajtóról van is

szó, mégsem azt a határozott ajtót fejezi ki ebben a fölszólításban, hanem ahelyett hogy pontosan az adott esetre vonatkoztatná beszédét, egy állandó, változatlan szólást alkalmaz s ezt nem módosítja a jelen helyzet szerint. Határozott helyett határozatlan értelmű tárgyat alkalmazunk, ha pl. *térdet hajtunk*, noha tudjuk, melyik térdről, kinek a térdéről van szó s így azt mondhatnak: *a térdünket meghajtjuk*. Igy: *Térdet és főt hajt* vala (Heltai). Az Isten szent parancsolatjának *fejet hajts* (Alvinczy). Kinek mindenek *fejet hajtnak* (Haller, mindezek a NySz.-ban). Fogadást tött, *kezet adott* (Comenius, NySz.); nem kell: *a kezét adta*, pedig azt adta. Igy *asztalt bontottunk, iskolába járok, ágyanak esett*, noha rá lehetne mutatni az ismert asztalra, iskolára, ágyra; továbbá *fejbe ütlek, hátba vágott, szembe szállunk veled*, nem pedig *a fejedbe ütlek, a hátamba vágott, a szemedbe szállunk*. Bente úr szép szókkal *vendéget marasztal* (Jókai: Mátyás diák és Bente úr 6; pedig csak egy vendég van, s azt marasztalja). A vendég előre jó ha *szíjfat tágit*, hogy mind bevehesse gyomra drágaságát (uo.).¹ Érdekes ez a régi szólás: *Imádj Istent érettünk!* (pedig tkp. az egy Istenre kellene vonatkoztatni). Az nádmézre küldött alamizsnáért is Istent imádok (LevT. 2: 274). Imádjának Istent érettem (Pázm. Imáds. 193 stb. Összes munkái). És analógiájára: Kik urat filtek: qui timetis Dominum (DöbrK. 45). Édes anyáék, lelki dajkáék: veled Jézust áldunk (Cantus Cath. 1674. 20). Luther Istent haragít s bánt (uo.). Nézzén Istent kegyelmetek (Arany: Ágnes asszony). — A legtöbb ilyen szólásnak állandó, rég megállapodott formája van, s azért nem alkalmazkodik az adott esethez. Ha legkisebb változás esik rajta, — a szórend megfordítása, igeikötő kitétele, — mingyárt határozottá válik az egész és határozott alakot (névelőt és tárgyas ragozást) vesz föl. Vö. például: *ajtót nyit* — *nyitja az ajtót, az ajtót kinyitja* (nem lehet: *ajtót kinyit*); *térdet hajt* — *meghajtja térdét; iskolába jár* — *eljár az iskolába; ágyanak esik* — *nekiesik az ágyanak* (egészen más jelentéssel). Szintúgy egészséges szólás: *kedvem jött, kedvem szoftyan* táncolni stb.; ellenben: *megjött a kedvem, elment a kedvem*. (Ezeknek a különbségéről Lehr, Toldi 394, olyan magyarázatot ad, amelyhez képest a Pythia jósigéi napnál világosabbak. Azt mondja: »Kivált akkor szeret elmaradni a névelő, ha a birtok — *sit venia verbo* — *nem nyugvó*, hanem *kimondott*. P. *kedvem van, kedvem kerekedik kimondott birtok*; de: *elment a kedvem nyugvó birtok*.« Nemde remek magyarázat!)

SIMONYI ZSIGMOND.

2. *Ha mikor, ha midőn*. Ezek a kettős időközőszók a régi nyelvből ismeretesek, Simonyi (MKötőszók 3: 32, 42, 105) sok példát idéz, valamennyit a régebbi irodalomból, egész Kazinczyig, csak egyet a Toldi Szerelméből. De Arany sok más helyen is használja ezt a régies közőszót, különösen époszaiban. Példák: *Készíts nekem írást, bizonyosat róla: ha mikor*

¹ Lehr (Toldi est. 265.) még ezeket idézi, amikben szerinte szintén fából vaskarika vagyis »határozott értelmű határozatlan tárgy« van: *ne várj holnapot, ne várj szerdát, nem várok én kínálást, Kis Pált keresek*. Ez az utolsó vagy Lehr tréfája, vagy azé, akitől hallotta (persze ilyen értelemben: valami Kis Pált keresek, Kis Pál nevű embert keresek), s hogy idézi, avval elárulja, hogy nem is sejtí, milyen nyelvi jelenségről van itt szó.

ez ország, vagy más neki, szolgáltat (TSz. 3:41). Megtiltjátok valamennyi istennek az átjárást, hamikor kéjelegni földre leszállnak (Arist. Madarak 531). Veszedelemes . . . hamidőn a szél fú, rohan, bömböl, csapkod (Csaba kir., Hátr. Versek 140). Pányvával ezekből, hamikor kell, fognak (BH. 10 : 86).

3. *El-ki, el-be* stb. P. Thewrewk Emil az Ilias 6. énekének iskolai kiadásában (1866) a 74. vershez ezt jegyzi meg: »*Ilion eisanebēsan : fölbe-mennek* vala Iliosba, *eis be, ana föl*. A magyar kitétel tősgyökeres. Bizonyítja a régiség, bizonyítja Erdély.« Nincs igaza, *föl-be, föl-ki*-féle összetett igeneveket alig tudna kimutatni akár a régi, akár az erdélyi nyelvből. Ellenben igenis, számtalan példa van a régi nyelvben olyan, amelyben a tőigekötő még az *el* szócskával van nyomósítva: *el-bé, el-ki, el-föl, el-le*, pl. a NySz.-ban: *el-belépek, el-berekeszt, el-beszáll* stb., *el-kibocsát, el-kibúcsuztat, el-kicselleg* stb., *el-fölgyógyít, el-fölnő, el-fölpozsdul* stb., *el-lerak, el-létör* stb.¹ Noha ez az *el* eredetileg csak általában a távozást fejezte ki, idővel nyilván hozzájárult a nyomósítás képzete, e mellett szól az *el*-nek ilyenféle régi használata: *el-régen, el-régen te, el néha néha* (nagy néha), *el ritkán* stb. (I. NySz.). — Az *el*-lel nyomósított igekötőket Arany is gyakran alkalmazza époszaiban (mindig *el-ki*-): Szálankint tégedet én *el-kiszaggat*lak (mondja Toldi a szakállának, T. est. 4 : 15). Merkurjait *el-kiuszítá*, hini nemes gyűlést (Elv. alk. 4. ének). Átilla *el-kirajz*ott a négy égtáj felé (Csaba 2. dolg. 1 : 8). Honnan *el-ki* számüzötten fut reményem, e kis csónak (Reményem). — Thewrewk E. maga is *el* szócskát ír 1906-i Ilias-fordításában az említett helyen: Bajnok achívok elől megin' *el-bemenek*szik a várba (a 6. ének fordításának 1865-i kiadásában azt mondta: Fölmenekülnek a várba). S a jegyzetes kiadásban az 516. vershez: Elmegfordulván a helyből. Jókainál is olvasunk ilyent: Elkiment az apai laktól (Janics. végn. 145, népszerű kiad.).

4. Ritka szórend. *Öltözködve igen hamar fel lett*, mondja Arany a Toldi Estéje 5:8. versszakában. Lehr megjegyzi e helyhez, hogy «felöltő szórakás», de idéz néhány hasonló példát Aranyból s a közbeszédből. Ime még egy pár ilyen idézet: *Hajtani* hogy *meg kell* a Mátra vidékét (Arany: BH.). De esik szívének igen sérelmesen, hogy szép személyétül *válni el kellessen* (Gyöngy. MV. 2:345, Badics kiad.). Munkámnak bére *fizetve le van* (Baróti SzD., Figyelő 1878. 5 : 124). Egy pohár borával *kindlni meg mere* (Nyr. 3:41, verses fölköszöntő). Ebben a négy esetben nyilván csak költői szabadsággal van dolgunk. Többet bizonyítanak a következők: *Irva* ugyan *meg van* a levél, csak be is volna már pecsételve (Verseghy: M. Grammatika 262. §). Németül írt nyelvtanában ilyen szabályt ad Verseghy: »Sollte aber der Nachdruck auf das Verbum fallen, so muss dieses vor dem Zeitworte *van*, das Präfixum aber zwischen beiden stehen: *irva* ugyan a levél *meg volna*, csak be is volna már pecsételve: geschrieben wäre der Brief wohl, wenn er auch schon versiegelt wäre« (Ung. Sprachl. 259). »Falun . . . a 27 éves legény vén legény s idegenül néz szét a világban. *Házasodni* pedig nem a szerelem, de az élet követelménye szerint okvet-

¹ Vö. Az ev nagy siramat *el ky* es ['is'] *meg halhattak* az zent egyházban (MargL. 13).

lenül *meg kell* (Ethn. 17:56). Fogarasi J. is említi ezt a szórendi lehetőséget, de helytelen példát ad rá: »*látogatni meg fogom* a színházat« (Athenaeum 1838. 1:246). — Némileg hasonlók a köv. mondatok is: A te Sonnettoznak ez a hibája; mert *gondolva* a kis költemény *igen jól van* (Kaz. L. 10:7). Ez olyan mint az arany, ezen *változtatni nincs mit* (Jókai: Eppur si m.¹ 5:74). De *erőtelni* a dolgot *nem szokásom*, hát hallgatok (Kovács P. Fars. kaland 10, Olcsó Ktár).

KOVÁCS ASZTRIK.

Néhány szó Lehr Albert Arany-magyarázataira. A Magyar Nyelv f. évi áprilisi számában Lehr Albert folytatja Arany-magyarázatait s a XXVIII. sz. alattiban nemcsak nem helyesen magyaráz, hanem a magyarázatoknak olyan ösvényére téved, amely elvi szempontból sem helyeselhető. Legyen szabad erre néhány szót mondani azok nevében, akik merőben más nézetet vallanak.

A kérdéses sor „Az egri leány“ ballada következő sora:

„De az *egri lányból* sem lett *egri asszony*“.

Greguss fölöslegesnek tartotta e sort magyarázni, amelyet minden olvasó világosnak tart és méltán tart világosnak. Az egri leány elesvén, sohse lehet egri asszonnyá. . Nincs tovább. Lehr ellenben ezt úgy értelmezi, hogy ebben benne rejlik az az értelem is, hogy a leány azelőtt esett el, mielőtt a rablók érzéki vágyának zsákmánya lett volna, szóval megmenekült az asszonnyá lételtől. A közönséges fölfogást valósággal fölszínesnek mondja. Ám lássuk az érveit.

1. Ügyetlen körülírásnak nevezné az idézett sort, ha csak a halált jelentené. Hisz, aki őt asszonnyá tette volna, imént esett el. Az igaz, de ha a leány megél, idő múltával bizony férjhez mehetett volna.

2. Lehr a kérdéses sorba *diadalmas örömet* akar belemagyarázni, ami csak a rablók rovására lehet. De hol látja itt azt a diadalmas örömet?

3. Megmagyarázza, hogy a zsvány-hadnak *teljes* képéhez tartozik a buja indulat föltámadása. Szóval Aranynek egy balladában is kötelessége minden elképzelhető részletnek teljes leírása.

4. E pontban azt vitatja, hogy ha a *lány* a rablók kezébe esik, *asszony* lesz belőle. Hát kérem szives szeretettel, minden magyarul tudó ember tiltakozik ez ellen. A lány a magyar nyelvben hajadont jelent, nem virgo-t. Másképen a *bukott lány*, *céda lány* stb. kifejezések mind hibásak volnának. Jól tudom, hogy azért a lány szót néha használják a virgo értelmében is. De ez vagy felületesség vagy játék a szóval. Megkönnyítem Lehr Albertnek a föladatát, hogy rám idézze Arany Hamlet-fordításából Ophelia dalát:

„Bement a *lány*, de mint *leány*

Többé nem jöve ki.“

Itt azonban Arany, mint fordító, kötve volt. Így van az eredetiben is, ahol Shakespeare a *maid* szót használja. Egy sorban elmondani ezt durvaság nélkül aligha lehetett volna. Meg aztán az egész sor szójátékszerű is. Arra azonban nem fog példát idézni Lehr Albert magyar írótól, hogy a megessett lányt asszonnyak nevezzék. Az asszony férjhez ment lányt jelent. Erről

vitatkozni se lehet. [Összetételeiben az előtag adja az eltérő jelentést: *menyasszony, kisasszony, leányasszony*. Vö. még Nyr. 31:262 stb.]

5. Lehr azt hozza föl, hogy a szóban forgó szavak dült betűkkel vannak szedve. Csak az ellentét kedvéért. Különben e pontot Lehr maga is megsemmisíti, mikor elismeri, hogy Arany e móddal (a betűk dült szedésével) sokszor és fölöslegesen él.

Ha mindez nem elég, még egyszer visszatérünk a balladára. Fölhasogatjuk a verssorokat, mint a gyermek a játékszerét, hadd lássuk, mi van benne. A legény, kit Lászlónak hívnak, bezörget a lány ablakán. Meg is mondja, mi zörget:

„Szeretődnek édes szava.“

A lány arra kinyitja az ablakot. Sőt:

„Az ajtómat, ablakomat...
Melengető két karomat!“

Mikor László kinéz, még sötét az éjtszaka, de már nincs messze a virradat. Azt mondja a legény:

„Hogy ne mennék édes? majd itt ér a hajnal.“

Engedelmet kérek. Azt hiszem, az egri *leány* már egri *asszony* (Lehr szerint), mikor bátor kezébe ragadja a vasat, amely általverte *szeretője* keblét.

Tudjuk mindnyájan (Lehr Albert is), hogy Arany, — akinek minden munkáján megérzik a föld szaga, annyira reális, — minő finoman, minő gyöngéden tudta elmondani az erotikus jeleneteket. Úgy lehelte oda, mintha harmatcseppet a virág kelyhére, oly gyöngéden, oly tisztán. Azt hiszem, ha a nagy költő látná, hogy mire magyarazzuk verseit, semmi öröme sem telne benne, sőt elszégyelné magát. Megvallom, a magam szemérmét is bántja ez a vita, de szívesen megirom, ha az az eredménye lenne, hogy nagy költőinket többet olvassák, de kevesebbet magyarazzák ilyen módon.

VÉRTESY JENŐ.

A -nott nól ni ragokról. Fokos cikkére (39:158) megjegyzéseim röviden a következők:

1. Hogy a *-nott, nól, ni* ragok végvokális nélkül való tőhöz járulnak, ellenben az *-n* rag előtt magánhangzós végű tő szerepel, — mint F. is elismeri — nem zárja ki az *-n* elem azonosságát. Az *-n* előtt levő magánhangzó nagyon könnyen kieshetett, mivel igen sokszor hangsúlyos szótagok közé került (vö. pl. *uruzag* > *ország*, *odutta* > *adta* HB., *umusou er* > *omso er* = omsó ér, *zecuseu* = *Szekcső*, *ueiez* > *véjsz*, *gabona* > *gabna* stb. Lásd Melich, AkÉrt. 21:184, 191.)

2. Hogy a lokatívból adesszívus is fejlődhetik, erre nézve beszéljenek helyettem a következő példák: Magyar: Hagytalak az *kapun* őrizni. ÉrdyK. 513b. Az paraszt asszonyok az *vizen* mosnak. Born. Ev. 4:899b. Egy *kúton* tevét megállatá. RMK. 2:114. (L. Sim. MHat. 1:118.). — Vogul: *jū mēsít ti uriliänəm* a folyó fordulójánál várom őket. Munkácsi, Vog. Népk. Gyűjt. 2:191. *am tēpiŋ Tayiŋ, xuliŋ Tayiŋ taləxt ielpiŋ vitəp nəriŋ tūr ēñšeyim* énnekem a tápláléka bő, hala bő Szoszva

forrásánál szent vízű szeretséges tavam van. 2: 152. *puŋkəŋ sun-puŋkät xum takwi tūlenti* a fejes szán fejénél a férfi maga áll. 3: 421. (L. még: Beke, A vog. határozók, NyF. 25:7.). — Votják: *guriŋsijn (gur urdesijn) kotšiš mar vožma?* mire leelkedik a macska a kemence mellett? Wichmann: Votjakische Sprachproben 1:83. dal. *mi tatsj ljktim vāy ut-lasa, d'uskimj uk'no vižijad* lovunkat hajtva ide jöttünk; a blakod alatt fogtuk ki 62. dal. *baskijl-vižijad tšuz tš'atš'ajed* lépcsőd tövében (vor deiner Treppe) sárga virág van 153. dal. (L. Fuchs D. R.: A locativus-féle határozók a votjákban, 19—20. — Az *-ijn* rag eredetileg általános lokativusi rag volt, nem pedig inessívusi, amint Budenz után Fuchs véli). — Még superesszívust kifejező névutóval is: *ud-murt kaljklän koŋ-kudjzlez džeč kužmo bakatirjossj Kalmäz-viljln uljllam* a votják népnek legjobb és legerősebb hősei a Kalmäz [folyó] mellékén (tkp. fölött) laktak. Munk., Votj. Népk. Gyüjt. 61. *hur-viljln bordsa siljkiž doraz ljkiš bakāz adžam* amint ott sírva állott a mocsárnál, egy hozzájövő békát látott meg. U. o. 77. — Éppígy a lappban: *taide iojest tioss-ql -kjoiss ün olmj* ezen pataknál valamikor emberek voltak (a lappban az *-st* nemcsak az innessívus kifejezője, hanem általános lokatívusi rag). Genetz, Orosz-lapp nyelvmut. 70. — *kuh lij Jahnā hogkkuminnie tan karrasn nällnie* amint az óriás horgászott a vizesés mellett (tk. a vizesés fölött). Halász Ignác: Svéd-lapp nyelv 3:77.¹

3. A *-nott, -nól, -ni* ragok fejlődéséhez egyáltalán nem kell feltételeznünk az *-n* lokativusi jelentésének elhomályosodását. A *-tt* lokativusi rag pleonasztikusan járulhatott eleinte hozzá, s mikor azután a jelentésselkülönödés a *-nott* és *-n* rag közt beállt, az *-n*-et érezhették a külviszony jelölőjének, s így járulhatott hozzá az ablatívusi *-l* (esetleg a latívusi *-i*). A vogulban különben van egy ablatívusi irányt jelölő *-n* is, ez is elősegíthette a két rag összeolvadását. (A vog. határozók c. munkámban ezt az *-n*-et [nə] még a *-nəl* rag kopott alakjának tartottam, de hangtanilag ez nem bizonyítható). — A vogulban van egy a *-nə* latívusi raggal teljesen egyező alakú lokativusi rag is. Nem tudom, hogy lehetne bebizonyítani, hogy az egyik jelentős elem a tövégi redukált magánhangzó, míg a másikon nem. Sőt az osztják lat. *-nə* rag tövégi magánhangzója is csak a másik latívusi (*-a*) rag analógiájára lett ilyen alakú, nem mintha az *-a* lenne a valóságos rag, az *-n* ellenben a testes rag névszói eleme. Hísz a lokativus ragja is *-nə* az osztjákban, ezt pedig nem lehet másként magyarázni, minthogy a lokativusi *-n* (+ vok.) rag összeesett a vele teljesen egyforma latívusi *-n* (+ vok.) raggal.

4. Ha a »testes rag« *-n*-elemében rejlenék a *-nott, nól, ni* rag jelentése, hogy lehetne magyarázni az illető vogul és osztják ragok delatívusi és elatívusi, illetve superlatívusi, és illatívusi jelentését. Csak nem fejlődött ez mind az ablatívusi, illetőleg allatívusi értelemből? Természetes, hogy nem, hanem valamennyi csakis az általános ablatívusi illetve latívusi jelentésből ágazhatott szét, aminthogy a vog. *-nət, -nət*, osztj. *-nət* komitativus-rag is csupán a lokativusi jelentésből támadhatott, miként a zürjén és votják nyelvben, nem pedig az adessívusból.

¹ A többi irányoknál is megvan ez a jelentésváltozás.

5. A *-nál* ragnak eredete addig nem lesz tisztázva, míg alapszavát meg nem találjuk akár a nyelvjárásokban és régi nyelvben, akár a rokon nyelvekben. A ráépített elmélet csak kártyavár, amely könnyen összeomolhatik. Hogy alapszavának eredetileg helyet kellett jelentenie, azt a szamojéd nélkül is gondoltuk mindíg. A *-nál* ragnak a *-nott, nól, ni*-vel való kapcsolata tehát alaptalan föltevés, s ezek testes rag volta addig egyáltalán nem bizonyítható, míg önálló használatban elő nem kerülnek.

BEKE ÖDÖN.

Megvallom, nehezen szántam rá magam, hogy Beke ellenvetéseire feleljek. Beke egyetlen olyan érvet nem hoz föl, amellyel a *-nott nól ni* ragokról adott magyarázatomat megcáfolta volna, annak pedig nincsen semmi értelme, hogy újra elmondjam, hogy miért kell e ragokat névutókból rövidülteknek tartanunk. De nehogy olyan színben tűnjön föl a dolog, mintha B. megdöntötte volna az én magyarázatomat, kénytelen vagyok röviden felelni.

Már a multkori cikkemben kifejtettem, hogy nagyon bajos már az ugor nyelvegység korára olyan raghalmazást fölvenni, amilyent a másik magyarázat föltételez. Raghalmazás előfordul ugyan külön-külön az egyes nyelvekben (pl. *bent, alulról*), de ez sokkal újabb eredetű; egyetlenegy biztos példát sem tudunk arra, hogy már a magyar-ugor nyelvegység korában keletkeztek volna ilyen, két ragból összetett ragok. (Még összetett képzőt is csak nagyon keveset tudnak kimutatni, amely ilyen régi korba megy vissza, pedig tudjuk, hogy a finnugor nyelvek mennyire bővében vannak az összetett képzőknek). Ha semmi más okot nem hoznánk föl, mint azt, hogy három nyelvben közösen megvan a *-nott nól ni* rag, amelynek a végén azok az egyszerű irányragok vannak, amelyek különben is szoktak névutók végén szerepelni (pl. magy. *alatt, alól; neki*), már ennek alapján is névutói eredetűnek kellene e ragokat tartanunk. Hát ha még más fontos bizonyítékaink is vannak, amelyek mind e felfogás mellett szólnak!

Mert amit B. ezen érvek ellen felhoz, könnyen megcáfolható. B. u. i. félreértette szavaimat, mikor azt mondja, hogy én elismerem, hogy az, »hogy a *-nott nól ni* ragok végvokális nélkül való tőhöz járulnak, ellenben az *-n* rag előtt magánhangzós végű tő szerepel, nem zárja ki az *-n* elem azonosságát.« Én ezt a *-t, -tt* ragról mondtam (*között, közt stb*), nem az *-n*-ről. Ezt fontos bizonyítéknak tartottam és tartom a rag névutói eredete mellett. A *gabona* > *gabna*-félékben más a hangtani helyzet, mint pl. az *apámnott*-félékben. »Alaptalan föltevés« — hogy B. szavait használjam —, vagyis alig lehetne bebizonyítani, hogy az *-n* előtt levő magánhangzó »legtöbbször hangsúlyos szótagok közé került«, ha nem vesszük is figyelembe, hogy az *apámnott*-félék mellett még éltek az *apámon*-féle alakok, ahol a magánhangzó nem eshetett ki és amelyek bizonyára hatással lettek volna az állítólag belőlük lett **apámonott*-félékre.

Hogy puszta lokativusból adesszivus fejlődhetik, az érthető és nem is tagadtam. A magyarban azonban ez a jelentésfejlődés ritka (l. Simonyi, MHat. 1 : 118) és egyetlen példát sem találunk a lok. *-n*-nek személynevek mellett való ilyen használatára. A vogulban is ritka a lok. ragnak adessz. jelentése, a votjákban pedig az adessz. jelentést nem a rag, hanem

az alapszó értelme adja meg. (L. A lokat.-féle hat. 19. és a *viljn*-névutós kifejezéseket uo. 23.). Hiszen így kell magyaráznunk az adessz. fejlődését általában (pl. *mellett, oldalán, vog. pält* stb.)¹ és így magyarázom a *-nott* ragot is, hogy t. i. az alapszava helyet, vidéket, környéket jelenthetett. Az *itten, bent* és az *alulról, hazulról*-félék pedig mutatják, hogy ha a *-nott* a két lokat. rag összetétele volna, az volna a jelentése, amit az első rag adott néki, tehát lok. vagy szuperesszívus.

Az a magyarázat, amit B. a 3. pontban ad, egészen fölösleges és már föntebb megfelelttem rá. Minthogy az *-n* mint rag nem jelölte az adessz. szívust, csak úgy magyarázhatjuk a *-nott* jelentését, ha az *-n* elemben névutói alapszót veszünk föl, amely a *-nott* jelentésének az alapja. Hogy az osztj. latívusi *-nà* magánhangzójában a lat. ragját keressük, arra az indít, hogy a lokat. rag magánhangzója mindig rövid és ki is eshetik, míg a lat. ragjának magánhangzója *à*, az egyszerű lat. rag; I. Szinyei, Nyhas.⁴ 121, 127, 129. A vogul ragra nézve már multkor kifejtettem és megokoltam a nézetemet.

B. 4. ellenvetésére az a feleletem, hogy B. téved, ha azt hiszi, hogy az én magyarázatom szerint a kérdésses ragok alapszava mellettiséget fejezett ki. A névutói alapszó, mint föntebb kifejtettem, helyet, vidéket jelenthetett és így lat. ragos alakja eredetileg latívust, allatívust és szuperlatívust (helyére, oda, hozzá; I. A vog. határozókban felhozott példákat, melyeket így kell magyaráznunk) és azután illatívust is, abl. ragos alakja pedig ablatívust és delatívust (helyéről, onnan, tőle) és azután elatívust is jelölt. — A komitativus-rag is nagyon könnyen magyarázható az adesszívusból (nála van, vele van; I. A lokat.-féle hat. a votj. 7.).

B. utolsó megjegyzésére, valamint az egész kérdésre vonatkozólag az előbbi füzetbeli cikkem fejtegetéseire utalok. (Amint pl. a *mely* névmásból az *ily* hatása alatt *mily* lett bizonyos alkalmazásban, úgy lehetett a *-nál*-ból is a *-tól, -ról* stb. hatása alatt *-nól*).²

Még csak néhány szót Bekének az előbbi füzetbeli (Nyr. 39:179.) »Még egyszer a vog. *-tal* ragról« c. feleletéről.

Semmi kedvem harmadszor is bizonyítani, hogy az osztj. *-tëlna, -tálna*-val alkotott határozók azonosak a vog. *ta'yl* szóval és a belőle lett *-tal* (komitativus-instrum.) raggal jelölt határozókkal. Az egyezés annyira világos, hogy itt is csak az újabb ellenvetésekre teszem megjegyzéseimet.

Kétségtelenül Bekének legfontosabb érve az, hogy a vog. *ta'yl* azért nem lehet egyenlő a *-tal* raggal, mert ilyen hangváltozásra nem tudunk a vogulban példát. Azonban ne feledjük, hogy a vog.-ban mostanáig még csak az első szótagbeli magánhangzók váltakozásai vannak összeállítva (Hazay O. értekezésében) és hogy a *-tal* redukált magánhangzóját megmagyarázza a hangsúlytalanság, a szónak raggá válása. Említettem már, hogy a *ta'yl* szó *til* alakban is előfordul, *i* és *ə* váltakozására pedig az első szótagban is sok példát találunk (I. Hazay értekezését).

¹ L. Simonyi, MHat. 2 : 78.

² Megjegyzem még, hogy Simonyi a *-nál* ragnak ebben a különös használatában (*gyere nálunk stb.*) a »hangzásra és jelentésre nézve hasonló *-nott nul ni* ragok hatását« látja. MHat. 1 : 231.

Úgy tudom, még pedig épen B. munkájából, hogy a vogul *-tal* rag igenis idő- és állapotátározókban is előfordul; pl. *am xalməŋ xum xalmämtal väŋəm at joxti* nekem mámoros embernek mámorommal nincs hozzá elég erőm. Munkácsi, Vog. Népk. Gyűjt. 1:117, *ujən- pŋ palitamtal porjililən* állatod fia milyen hosszú vagyok (hosszúságommal) olyat ugrom. 3:153; *roxlamämtal xämi rāntlaxtəm* ijedtemben fölborulok. 4:242; *titänältal jüw ta tåwsat* ezen eset után (ezükkal) ím hazaeveztek. 3:457. (L. Beke, A vog. hat. 58, 60, 61, 62).¹

Ami Bekének azt a megjegyzését illeti, hogy »az osztjákban szintén leginkább személyragos névszókhoz járul a *-tëlna*, *-talna* a melléknévképzős főneveken és melléknéveken kívül«, csodálkozom, hogy B. nem vette észre, hogy ezzel éppen az én magyarázatom helyességét bizonyítja. Hiszen így az osztj. *-tëlna*, *-talna* használata még jobban megegyezik a vog. *-tal* (és nem *ta'ij*) használatával; ez is kezdetben valószínűleg szintén személyragos szókhoz járult és onnan terjedt át nemszemélyragos szókra is. De hogyha az osztj. *-tëlna*, *-talna* = a vog. *-tal* raggal, akkor a B. magyarázata természetesen tarthatatlan. (l. KSz. 10:151). De valamint a vogulban, úgy az osztjákban is nemszemélyragos szó végén is előfordul a *-tëlna*, pl. *layel molajtëlna*, *nəŋxoiəl molajtëlna* a lovával- mi(é)vel, az emberével- mi(é)vel együtt. Pápay, NyK. 37:270; *xaltša-tëlna* mindenütt. NyK. 37:77.

Ezzel, azt hiszem, befejezhetnök a vitát. Örülök, hogy B. azt a megjegyzését, amelyet kénytelen voltam kifogásolni, módosította. A dolog lényegére vonatkozólag mindketten elmondottuk a magunk érveit. Hogy melyikünknek van igaza, annak az eldöntését bízuk a hozzáértőkre.

FOKOS DÁVID.

A megmagyarázatlan régi szó. Mészöly Gedeon a Nyr. f. é. 137. lapján a régi *kézküre* kifejezésre két példát hoz fel, egyet Tinódi Sebestyéntől, egyet az Érsekújvári kódexből. A Tinódi Sebestyén elbeszélésében sem Szilády Áron, sem ő nem értették meg ezt a kifejezést, nem is csoda, ott nagyon bonyolult körülmények közt van használva. De a kódex majdnem nyelvtani magyarázatszerűleg használja. Ugyanis azt mondja, hogy az emberek Krisztus arcát a tenyerükkel verték, némelyek pedig kezüket megfordítva kézkü[1]re verték a mellét, azaz kézkülsőre, öklük, kezük külsejével, tehát a tenyérrel ellentétben kezük fordított oldalával, az ököltre szorított kéz bütykös, csontos részével, ami nagyobb fájdalmat okozhat. Károlyi fordítása szerint öklükkel verték a Krisztus mellét, a kódex annyival részletesebb, hogy megmondja, hogy az ökölnek nem az alsó, puhább részével, hanem a tenyér külsejének alján levő bütykökkel verdesték azt »kezők megfordulván«. A kifejezésnek módhatározó ragja olyan, mint ezekben: *két kézre ví, bal kézre házasodik* stb. (l. Simonyi: MHatározók 1:177, 185), a fő pedig a *kül* szó, mely csak összetételben, vagy tovább képezve él már: *külföld, külső*. Tinódi elbeszélésében nem öklöt jelent a kifejezés, hanem keze külső oldalát, 'oldal'. A török szembe

¹ Ezekben a példákban mindenütt társhatározóból fejlődött az állapot- és időhatározó. — Beke Ö.

jő (arcúl) Verbőczy Imrével, ekkor kopját vet rá, de nem találván el, kardot ránt és *kézkülre veszi* őt, vagyis oldalt veszi, oldala mellé rugtat. Karddal ugyanis nem érnék el egymást egészen szemben állva, a ló nyakát is bajos volna oly erősen elvágni, hogy »az majdnem egészen elszakadt«.

Ezerint két külön kifejezést tanulunk a kézkülre határozóval: *kézkülre ver*: ökle bütykeivel ver, és *kézkülre vesz valakit*: oldalba fog valakit.

KALMÁR ELEK.

Mészöly cikke indít arra, hogy az említette kifejezés magyarázatát megkíséreljem. Véleményem szerint a *Tinódinál elforduló kez küire nem egyéb, mint kéz köré, és köré éppen olyan irányragos alak, mint: közé, felé, fölé, mellé, mögé*. A »kéz köré« pedig igen szépen értelmezhető: azt a kört vagy inkább félkört jelenti, melyet az ember kinyújtott kezének végével maga előtt leírhat, tehát azt a határt, melyen belül *kezével* tehet valamit. Ezért, mikor Tinódi azt mondja, hogy a török vitéz Verbőcít *kézküire* azaz kéz köré vette, az annyit jelent: oly közel ment hozzá, hogy már nem volt szüksége kopjával küzdenie, mint előbb, mert szablyájával is vágatott. Oda is vágott, mint Tinódi mondja:

No mikor kez küire ütet vótte vala
Élős szablayaiaual hozza chyapot vala.

Egészen más eredetűnek tartom azt a *kezkwre* alakot, melyet Mészöly az *Érsekujvári, kódexből* idéz. Azt hiszem, ez = *kézkülre*; tehát az összetétel első tagja azonos a Tinódi-féle kez küire első tagjával, de a második már nem. Mi hát a második tagja? Szerintem ez a *kül szónak*, mely a külső, künn stb. szóban is szerepel, *-re ragos alakja*. Azt mondja a kódex: neemellyek az ő fenessegws orchayath *thenyerekel* weryk wala Nemellyek kedegh kezök megh fordwlwan *kezkwre* ő edesseghws mellyeth weryk wala. Szerény véleményem szerint itt ellentétbe van állítva a tenyér és a kézkül azaz a kézfej alsó és felső, másszóval belső és külső része. Azt akarja ez a két mondat kifejezni, hogy, akik pofozták Jézust, azok — a dolog természeté szerint — kezük *tenyérfelét* használták, akik pedig mellbe verték, azok kezük *külfelét* — öklüket — használták. Tehát az *arcnak tenyérrel való ütése szembe van állítva a mellnek kézkülrel való ütésével*. Hogy a két mondat tényleg ellentétet fejez ki, mutatja a *kedegh* kötőszó, mely a régi nyelvben a mai pedig-nek felel meg.

CZUPPON ELEK.

A beretva sarjúja. (Nyr. 1909: 335, 1910: 140.) Kétféle magyarázatot olvasunk ezen a címen. Fr. J. az első alkalommal a kés *sorjáról* beszél és azt bizonyítja, hogy az illető borbélynak, aki a beretva *sarjújára* ról beszélt, a beretva *sorjáról* kellett volna szólni, mert CzF-val és a MTSz-ral érvelve nem *sarjú* a *sarjú*, hanem *sor*. A második alkalommal Galambos Dezső saját hallomására támaszkodva, sem azt nem tartja jónak, hogy *sarjúja*, sem azt, hogy *sora*, hanem azt, hogy *sodra*. Én sem az egyik, sem a másik magyarázatot nem tartom jónak. Annak is sorja van. Azért tehát elmondok sorjába mindent, amit tudok róla mint olyan ember, aki

nemcsak tollal, a néppel és nyelvével, de borotválkozással, tehát borotvával is bajlódik.

A kétféle magyarázatnak elseje tehát azért nem jó, mert nincs meg sem a származásbeli, sem a jelentésbeli alapja. A második pedig azért nem jó, mert két szék közül a — harmadikra ül. Először is meg kell átlapítanunk, hogy a borbély használta sarjú szó semmiféle élt nem jelent, hanem igenis jelent szénafélélt, még pedig augusztusi (tehát második) kaszálást. Mégis ez a szó lesz az, ami bennünket nyomra vezet. Itt tehát kénytelenek leszünk egy kicsit időzni. Szemlélvén a réti termékek elnevezéseit, azt találjuk, hogy az első kaszálás neve lábón: *aggfű*, levágva, megszáritva: *aggszéna*, *öregszéna*, v. csak *széna*; a második kaszálás neve lábón: *másodfű* (másodfü), *sarjűfű*, v. *sarjú*, levágva, megszáritva *sarjűszéna* v. csak röviden *sarju*. Ebből a magyarazatból önként kiviláglik a *sarjú* értelme. Azt jelenti, hogy másodnövés, az eredeti (öreg v. agg-) szár helyén való sarjadás, sarj, fia-növés. Mije is van a borotvának? Nyele, meg pilingája (penge). A pilingájának van nyaka, háta, orra, éle, oldala. Az élén pedig előfordulhat a *csorba* (törés), *kiverés* (ha pl. kés élével vágnak bele az élébe), *kihajlás* (az él leferdülése. Ez a Galambos megjelölte *sodra*, mert valójában az él lesodródott valami durvább tárgyon oldalt való végigrántás, oldalas húzás következtében). Végül az élen lehet a *sorj* v. *sorj*, dunántúli kiejtéssel *sargy* v. *sorgy*. A *sorj*, *sorgy* változatot megmagyarázza az, hogy a nép a nyiltabb szóalakok mellett a zártabbakat is igyekszik keresni s viszont: *barbély*, *borbély*, *alma*, *olma*, *nap*, *nop* stb. Mivel a *sorja*, *sorgya*-ban a *j*, *gy* hang a személyrghoz is vonható, bizonyára innét van, hogy a CzF. és MTSz. nem közli az eredeti alakra is rávezető *j* (*gy*) végzettel.

Az előzők után mármost azt is könnyű megállapítani, hogy mit jelent az, hogy a borotvának *sarja* (*sorja*) van. Először is látjuk, hogy tulajdonképp nem is a borotvának, hanem az élének van *sarja* v. *sorja*, azaz fianövése, mert mintegy ez fiadzott meg; a borotvának tehát fia-éle van, azaz az élen egy másik finom kis gyenge, jobbra-balra hajló élecskéje, ez persze mindent reszel és vág, csak azt nem, amit tkép kellene. Hogy mikor lesz a borotvának (késnek, fejszének stb.) *sarja*, azaz fia-éle? Ügyetlen köszörüléskor, vagy amikor nagyot fogatnak a köszörükövel, azaz él alá köszörülnek. Él alá köszörülésre pedig főként akkor van szükség, ha a borotván csorba van és ezt ki akarják köszörülni, azaz élszínre hozni a csorba fenekét. Az persze nem tartozik ide, hogy hogyan fenik le a borotva sarját.

A nép nyelvén tehát nincs a borotvának *sarjuja*, nincs annak *sora*, sőt a *sodrá*-nak is más a *sora*, hanem van *sarja*, *sorja*, (*sargya*, *sorgya*). A *sarjúja* pedig ebben az értelemben tehát téves és szórványos és inkább csak egyéni lehet a használata (vö. még *borja* és *borjúja*).

SZTROKAY LAJOS.

Egy régi szólásmód. *Költséget és fáradtságot nem kimélve.* Egyike azoknak a szólás-mondásainknak, amelyeket a sűrű használat szintelenekké, szinte egészen tartalmatlanokká tett. Jelentésbeli elkopásán nincs mit cso-

dálkozunk, ha meggondoljuk, hogy ennek a kapcsolatnak az alábbiak tanúsága szerint már több százados története van.

Kegyelmed ellegeytesse megh az felsseges kyral jobbagyath, hogy theb kaart ne vallyon; merth immar sok *kelthege es faradsaga* vagion. (RMNy. 2b:71. — 1550-ből). Ha *my faradsagod ees kewlseged* ez dolog miath wolt (uo. 19.) Nagy *faradsaggal es kölczeggel* (Dáv. VDisp. I. 116. NySz.) *Sem faratsagunkat sem kolciegwunket nem kymellottwk* (RMNy. 3b:105. — 1577-ből). *Semmi fáratságokat költségeket nem szánnyác* (MA. Scult. 464. NySz.) Ketek azért szóljon egymással mennél hamarább lehet és adjon választ én *az költséget fáradságot nem bánom* (Lev. Tár 2: 105. — 1579-ből). — Ennek a kapcsolatnak az állandósulásáért való küzdelmét mutatják az ilyen mondatok: *Eleg kelchegeth es nwghatatlansagoth* eyel nappal myelyünk (RMNy. 2b:56. — 1544-ből). Isten segítsége velem lévén, *sem nyughatatlanságomat, sem költséget* nem szánok (Rák. Gy. Lev. 20. NySz.)

Állandó volt a 16. század nyelvében a *fárad és költ* kapcsolata is: Sokat *faradnak kóltnek* (Érdy K. 517). *Kd az en morhamath az golobwssokath* adassa megh ezwthhal... *hogy ne faradnek es ne koelttenek* ezerth thebbeth, amenyeth reya koeltthettem es farattam erette. (RMNyE. 2b:282. — 1576-ből).

KERTÉSZ MANÓ.

Ahol a papok táncolnak. Csefkó Gyula Bajáról közli a címül írt mondást. Azonban abban a formában, melyben ő följegyezte, nem egészen érthető: Csak ott mosdik, ahol a papok táncolnak. (Csak elől mosdik). Én eredetibb formáját tudom: Ne csak ott söpörj, ahol a papok táncolnak, vagy: csak ott van rend náluk, ahol a papok táncolnak. Mindkét mondásban az az értelme, hogy valaki csak a szoba közepét takarítja, tartja rendben. Ez feleségemnek a pörölése, akinek a családjá apai részen szintén bajai származás. Valószínű azonban, hogy erdélyi hunyadmegyei származású napam hozta e mondást Bajára. E mondás már régebben fölköltötte érdeklődésemet, mert úgy hangzik, mint valami pogánykori emlék. Magát a *tánc* szavunkat ugyan németből vettük, de bizonyára volt rá eredeti szavunk is, amint a *ropni, lejteni* igék tanúsítják. Mióta őseink a keresztény vallást fölvelték, nem igen láthattak papot a templom legszembetűnőbb helyén táncolni, sőt az egyház tiltja papjainak a nyilvános helyen való táncolást. Legföllebb valami házimulatságban próbálkoznak meg vele. Ellenben különféle pogány vallások szertartásának része szokott lenni a papok táncolása, éppen a főhelyen, az oltár körül.

Talán bibliai származású lehet a mondás, mint az a másik, hogy »Legszébb tánc a magyar tánc, a szent Dávid tánca«.

Jó lenne, ha más vidéken is akadnának nyomra a Nyelvőr olvasói.¹

CSAPODI ISTVÁN.

¹ A tánc a régi zsidóknál, kaldéusoknál és egyiptomiaknál is része volt az istentiszteletnek. Dávid király pedig »minden erejéből táncol vala az Úr előtt«, mikor az Isten ládáját elvitte »Edom házától Dávid városába nagy vigassággal.« 2. Sám. 6:12—14. — *A szerk.*

Szesztra. Pesti Gáborral szemben, ki a *szesztrát* (szl. *sestra* 'testvér, hug') apácának értelmezi, a Schlägli szójegyzék különbséget tesz a két fogalom közt: *apáca* monialis, *szesztra* pedig 'begena' azaz szerzetesi fogalom nélkül apáca módjára élő nő. Melich J. (Szláv jövsz.) mégis azt vitatta, hogy a két szó »teljesen egyenlő« jelentésű. Ellenben Szily K. (MNy. 5:81) kimutatta a NySz. idézeteit elemezve, hogy a Schl. szójegyzéknek van igaza. Ezt bizonyítja most a Sermones Dominicales egy világosan szóló adata, noha a kiadó tőle telhetőleg elhomályosította. Ott azt olvassuk: »non enim voluit esse monialis aut Begina *zeztra*, sed conjugalis.« Szilády, különös, a *Begina* szót is ritkítva nyomatta, mintha magyar szó volna, s a szójegyzékben ilyen címszóval vette föl az adatot: *begina szesztra*, mint jelzős vagy összetett szót. Pedig könnyű fölléni: a szöveg azt mondja, hogy »nem akart apáca vagy *begina* lenni« s a latin *begina* szót fordítja magyarra a *szesztra*.

KOVÁCS MARTON.

EGYVELEG.

A magyar „nemes“ külföldön. Kondás Sándor úr — reméllem, így nevű egyén nincs, ha pedig van, előre biztosítom, hogy sohasem halottam hírét — elérkezik ide Londonba és azonnal névjegyet rendel, melynek első pillanatra tisztába kell hoznia a mítsem gyanakvó, bibasz angolul, hogy nem közönséges agyagból gyúrt úrral, hanem nemes emberrel van dolga. A névjegy szerint a mi honfitársunk neve angolul »Alexander von Kondás« vagy pedig »Alexander de Kondás«. Ez, úgy látszik, egyéni izlés dolga. Ha akarom német, ha akarom francia. Az itteni magyarok persze azonnal sejtik, hogy self-made nemes emberrel van dolguk, mert hiányzik az előnév a névjegyről. »Alexander Kondás de Kutyabagos« ellen persze nem emelhetnénk komoly kifogást, mert ez eléggé helyesen fordítja le a magyar »Kutyabagosi Kondás Sándor« nevét, ámbár »Alexander Kondás of Kutyabagos« helyesebben volna angolul. De »Alexander von Kondás« vagy »de Kondás« valóban nevetséges. Mert nem Kondás nevű birtok után viseli a szegény bolond a nevét, — hiszen abban az esetben »Kondásy« volna ő, — hanem valami jóra való, becsületes ősenek foglalkozása után. Különben a *von* akárhány angolban csak megrögzíti a hiedelmet, hogy »Hungary is somewhere in Germany or Austria«, hogy tehát szegény magyar hazánk valami német tájékon keresendő.

KR. L.

Idegen szavak a köznyelvben. (Marosvásárhelyi gyűjtés.) Drogeria helyett betéved a *tragédiába*. Kell az orvosság, mert a lábai *aromások* (reumások.) Meg a foga is fáj, *blamiroztatni* (plombiroztatni) kellene. A módból telik rá, mert *reverendás* (verandás) háza van. Nemcsak vasárnap, hanem hétköznapon is *jamaika* (majolika) porcelánról esznek s a gyermekeket a zene-*szanatoriumba* (konzervatóriumba) is beiratták. Csupa öröm a hegedülésüket hallgatni, ámbár, hogy a magyar nótát nem kedveli, inkább *drosztikus* (klasszikus) áriákat játszik a nagyobb, elhúzza az a legne-

hezebb *szifonját* (szimfoniát) is. Szegény szomszédéknál a kisebb fiúcska *radirozás* (ródlízás) közben kitörte a lábát, úgy, hogy *impulálni* (amputálni) is kellett. Olyan rosszul volt már, hogy el is vitték hazulról a doktorok, azt mondták, hogy *Agoniában* van. Pedig hát a kórházban volt egész bizonyára. Jól megszenvedhetett, mert nagy *operenciát* (operációt) csináltak rajta a doktorok. Szerencse, hogy fölépült, most már járni is tud, mindennap kísétál a *hadapró* iskola felé, ahol olyan jó *ájeres-luftos* levegő van. Most ugyan felvitte Isten a dolgukat, a sült mellé is húsból eszik a *garnitúrát* (garnirung), járnak, kelnek, koslatnak, a *Villany* (Villand)-cirkuszbán is első helyre ültek, meg a *Bufalé-* (Buffaló Bill)-komédiában is. Pedig mielőtt a *loteriából* (lutri) felcseperedtek volna, ugyan *pótra* (poltron?) familia voltak. Az úr bajuszán ma is látszik, hogy *manikulás* örmester (manipulans) volt, ha *foloncolnak* (flancolnak) is a puccal. Az asszonymak *boutonos* (bouton) a füle s kezit-lábát *mániakürözteti* (manicure) nemcsak a feredőben, otthon is. Multkor is egy *operetté* néztek a színházban, amibe énekelték, hogy: »Oh szegény *dinasztia*, túl nem éled ezt soha« s igen sajnálták szegény *Dinasztia* kisasszonyt a bánatja miatt.

SZÁSZ BÉLA.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Székelyföldi nevek.

Helynevek.

Erdők: Kisharam. Nagyharam. Csomád. Szurdok. Vártető. Szénegető. Kutárka. Mohos. Kerekbükk. Verespatak. Mitács. Nagylász. Ördöglik. Eregető. Vargaspataka. Benevize. Lánczó. Várvápája. Ravaszlukácsé. Szökötő. Somkő. Bányász. Szarazárok. (Tusnád, Csík m.). — Remete. Bodos. Cáka. Orvosvögye. Bernádvögye. Táblánvögye. Tövósháj. Szakadék. Pirics. Borda. (Csíkpálfalva, Csík m.). — Medvegödör. Patakloka. Csuka. Béta. Tolvajos. Piricske. Gáspárné. Szeges. (Csíkcsicsó, Csík m.). — Farkazó. Cseroldal. Áskút. Pogányhavas. Szermászó. Kishavas. Hidegkút. Cseszléskút. Nád. Fata. Csekehavas. Farkaspalló. Mészki. Olozsma. (Szépviz, Csík m.). — Csere. Páلكó. Katlanok. Visszafolyó. Hencéke. Tövises. Somoság. Lüget. Csentóda. Nagyvápakaréja. Szélviz. Tortogóvár. Kéncsesgödör. Szállas. Keresztesbükk. Bojtosárok. (Miklósvar, Háromszék m.). — Dezsénye. Kútfaj. Száltamas. Iván. Vadas. Kurta. Keskeny. Almás. Kövesponk. Hegyesbérc. Magyarós. Gyepű. (Sepsikőrőspatak, Háromszék m.).

Rétek, kaszálók, legelők: Szénarét. Benes. Égés. Görgös. Középutkert. Barabásoké. Körösfenyő. Közpeppatak. Hosszúkert. Ravaszpataka. Vizesárok. Kéncsesgödör. Telep. Bába. Farkasgödör. Szénásmező. Otelvé. Nádasorra. Macskalik. Húvögy. Harammejjéke. (Tusnád, Csík m.). Örök. Gabonárajövő. (Csíkpálfalva, Csík m.). Sáskert. Zaboskert. Tolloskert.¹ Bezsenye. Pityókanyil. Zabnyil. (Csíkcsicsó, Csík m.). Szénástanórok. Bikástóárka.

¹ Vö. a *tollósmezőről* Csúri B. közlését Nyr. 37:469.

Újkert. Egeralja. Lókötő. Barátok kertje. Nagyrét. Oltmelyéke. Onyosbánya. Pallószeg. Veresmart. Táré. Vasfúvó. Tekerő. Lázárcsúre. Kicsiköd. Szénhely. Pálbács. Posmocára. Csonkacsúr. Fejérfenyős. Tizsás. Sövény. Posgyörgye. (Csíktaploca, Csík m.). Bástyakert. Csülemér. Ganár. Konc. Nagyaszálas. Esztenasor. Sipocel. Kárenta. Nagy- és Kispadina. Bilibókoké. Nagy- és Kisrunk. Runkoldala. Egres. Áldomás. Kurtasorok. Hosszúsorok. Hegyeshavas. Csapásszáj. Papoj. Gerendus. Tarhavas. Tókert. Hosszuáldomás. Kerekáldomás. Aranyas. Egeres. (Gyimes, Csík m.). Hegyrehágó. Muszkahatár. Dióhegy. Alámenő. Macskás. Csipán. Magasnyár. Kétpatak-köze. Halastóhát. Suvatag. Átal. Zotánka. Pityókahegy. Piliske. Nyir. Csinált. Jáhoros. Nagyoldal. (Sepsikőrőspatak. Háromszék m.).

Dűlők: Karóramenő. Fűzhát. Zsögödiláb. Felsőrétre menő. Alsórétre menő. Középláb. Vészdombja. Ligatfeje. (Csíktaploca, Csík m.). Damokoszállása. Nagymátyás. Kismátyás. Eger. Oszvát. Csinórszeg. Donátszeg. Veresfűz. Ürmősalja. Kerekítő. Nagyszeg. Záton. Papkeresztje. Henterszeg. Nagyszegkapu. Kümpő. Kiringye. Porongy. Zsigakövecse. Szeged. Mocsár. Falufüve. Csorgóárka. Magyarósalja. Cserevég. Papcsere. Lopcsere. Kópán. Átalcsere. Mihályhavasa. Székátalja. Bodzás. Hegymege. Orotástető. Szénégető. Csutakos. Mépatakódala. Suvadás. Mirke. Zikótorja. Dobramér. Alámenő. Halmihagyó. Akasztófacseréje. Keresztespatakódala. Pazsinák. Eresztevény. Tubákkert. Szálaspatak. Ravaszlik. Cserekapu. Horgas. (Miklósvár, Háromszék m.).

Patakok: Nyirpatak. Remetepatak. Avacspatak. (Csíkpálfalva, Csík m.). Nagypatak. Csináltpataka. Kurtapataka. Vadaspataka. Vacsorapataka. (Sepsikőrőspatak, Háromszék m.). Bétapataka. Szépvízpataka. Delnepataka. (Csíkcsicsó, Csík m.).

Családnevek.

Imecs. Korodi. Darvas. Urkony. Keresztes. Csiszér. Beteg. Éltes. (Tusnád, Csík m.). Vaszi. Sántha. Kopacz. Bakó. Zöld. Csiszer. Petres. Istók. Ladó. (Csíkpálfalva, Csík m.). Bogos. Kuna. Száva. (Szépvíz, Csík m.). Mánya. Bilibók. Sáríg. Tankó. Firtermeister. Simó. Görbe. Ungurán. Koszti. Kozsokár. Miketa. Galaczi. Olteán. Kristály. (Gyimes, Csík m.). Botár. Lajos. Gegő. Csedő. Györgypál. (Csíktaploca, Csík m.). Komán. Para. Költő. Szinte. Bocz. Antos. Tánczos. (Sepsikőrőspatak, Háromszék m.). [E névsorból a közönségesebb neveket elhagytuk. — *A szerk.*]

Gúnynevek.

Csiporka. Hesski-ne. Mámá. Babba. Piszli. Picula. Tepertű. Vaskalap. Bábu. Koka. Gyehenna. Binda. Csillagvizsgáló. Beles. Csucsuka. Csoró. Burján. (Szépvíz, Csík m.). Bili. Titok. Szőrös. Rogán. Nyika. Biskó. Szipka. Sőrő. Pikulás. Patika. Fonóka. Fenk. Báró. Lancki. Nyistes. Cucók. Parrag. Jáger. Henrik. Tojós. (Csíktaploca, Csík m.). Bocskoros. Csabodott. Rézmellű. Papirosfejű. Juhszemű. (Csíkcsicsó, Csík m.). Jováki. Serbány. Katí. Paré. Putta. Csonka. Ördög. Dandár. Batóka. Szakler. Petaki. Vicogó.

Szotyán. Küsső. Pipás. Filler. Banda. Tilink. Pupu. Bangó. Lupuj. Kokó. Sává. Tőre. Takó. Forró. Dena. Bendő. Posza. Karacsi. Faszuka. Kuli. Bűtű. Bitya. Okhesz. Duda. Duka. Kekken. Szarkavagdalt. Purutó. Csácsi. Zega. Fuszler. Kónyavilla. Hajnal. Kecskés. Pací. Szonnyúiné. Dacó. Puka. Pukner. Puci. Pityi. Gusás. Viaszlábú. (Tusnád, Csík m.). Bakó. Csandri. Dancsi. Gulé. Kuka. Kuna. Kádré. (Miklősvár, Háromszék m.). Dobán. Lütyütyü. Megigya. Csácsi. Seres. Spiritusz. Pucunka. Mozogány. Talián. Katona. Fapuska. Vadlegény. Gircsi. Policár. (Sepsikőrőspatak, Háromszék m.). Csunisz. Csetlen. Futó Péter. Kárhozzam el. Cene. Busulán. Bodorka. Bullák. Hüreencs. Gemán. Kupa. Gojoz. Bedruc. Kutyás Péter. Nagyszemű. Balán Péter. Kalapos. Honvéd. Finánc. Szemlész. Macskási. Nagy bujusz. Becman. Fekete. Berbécs. Nyisztor. Güzü. Zsádra, Rigó. Mili. Petruka. Kalánfülü. Pipera. Mácsó. (Gyimes, Csík m.).

Állatnevek.

Lovak: Csillag. Csinos. Betyár. Berszán. Fecske. Forgács. Luci. Pali. Rigó. Pujka. Tündér. Vidám. (Csíkpálfalva, Csík m.). Kakas. Csinos. Rigó. Tűzes. Fecske. Fickó. Szidi. Muszka. Linda. Flóra. Riza. (Csíktaploca, Csík m.). Csillag. Holló. Betyár. Pista. Rigó. Roska. Luci. Fecske. (Tusnád, Csík m.). Barna. Szürke. Sáríg. Betyár. Csillag. Tündér. Holló. Mokány. Muszka. Bandi. Pista. Rózi. Lina. (Gyimes, Csík m.). Fáni. Betyár. Laci. Csillag. Cézár. Muszka. (Szépvíz, Csík m.). Betyár. Csinos. Csókás. Fáni. Forgács. Pista. Vaksi. (Miklősvár, Háromszék m.). Csillag. Bátor. Bujdos. Dajka. Csámpás. Muszka. Ráró. (Sepsikőrőspatak, Háromszék megye).

Ökrök: Baksi. Bimbó. Bodor. Cibok. Fickó. Gyöngyös. Kondor. Miska. Virág. (Csíkpálfalva, Csík m.). Bodor. Fickó. Jámbor. Kondor. Miklós. Miksa. (Csíkcsicsó, Csík m.). Bodor. Jámbor. Kondor. Miska. Pali. Tóni. Vaszi. (Csíktaploca, Csík m.). Bimbó. Binda. (Tusnád, Csík m.). Darú. Csinos. Kajla. Csendes. Rendes. Piros. Vidám. (Sepsikőrőspatak, Háromszék m.). Bogár. Csákó. (Miklősvár, Háromszék m.).

Tehenek: Csendes. Rendes. Jámbor. Mici. Gyöngyike. Szilaj. (Csíkpálfalva, Csík m.). Cinka. Gyöngyi. Rendes. Szilaj. Virág. (Csíktaploca, Csík m.). Csendes. Jámbor. Kicsike. Rendes. Róza. Virág. (Szépvíz, Csík m.). Bodor. Bójtí. Kormos. Flóra. Zsuzsi. Lésza. Zsoján. Porum. Galben. (Gyimes, Csík m.). Boris. Jámbor. Mari. Virág. (Miklősvár, Háromszék m.).

Bivalyok: Bebi. Cili. Rózi. Zsuzsa. (Csíkcsicsó, Csík m.).

Kutyák: Bodri. Burkus. Kormos. Kozák. Rajna. Tisza. Vidra. Szükség. Hektor. Bundás. Muszka. Maros. Csobán. Lion. (Csíkpálfalva, Csík m.). Burkus. Bubi. Zegán. (Csíkcsicsó, Csík m.). Csobán. Huszár. Fillér. Bodri. Maros. Tisza. Jobsincs. Ilus. Bolán. (Csíktaploca, Csík m.). Tigris. Tisza. Maros. Burkus. Burszány. Füszi. Rajna. Ficsor. Bubi. Hektor. Öves. (Tusnád, Csík m.). Bodri. Tigris. Hocu. Muszka. Ölyves. Burkus. Tisza. Tatros. Duna. Száva. Maros. Csobán. Szaglász. Hangos. Bokrász. Bekk. Vigyázz. Többsincs. Gylus. Hopták. Nyolcadik. Borzos. (Gyimes, Csík m.). Duna. Pogány. Tisza. Tigris. Farkas. Sajó. Török. (Szépvíz, Csík m.). Lombos. Duna. Tisza. Burkus. Száforint. Maros. Csobán. Fillér. (Miklősvár, Három-

szék m.). Tisza. Csobán. Tigris. Burkus. Lobán. Diána. Duna. Sajó. (Sepsi-kőröspatak, Háromszék m.).

Macskák: Céci. Cili. Hammas. Ida. (Csíktaploca, Csík m.).

A sajtát és tanítványai gyűjtéséből közli:

SZLÁVIK FERENC.

Tájszók

(Fogaras, Fogaras m.)

almárjum: szekrény; ebben tartják a kenyeret, sót, evőeszközöket.	katolika: katolikus (v. ö.: reformáta: református.)
bihaj: bival.	katipilla: az a fiú, ki mindig a konyhában van s nézi a főzést.
burdéz: verem, ebbe helyezik a zöldséget s itt tartják télen át.	kótec: ketrec.
bék: pék.	lapi: falevél.
burukol: a galamb, mikor a társát hívogatja.	lipinka: gyaloghinta.
burduff: juhbőr, melybe a túróat teszik.	mejj: mell.
burján: gyom.	matat [mit matacc?]: keres.
cseszle: szunyog.	mucsok-prádé: aki állandóan piszkos.
cigania (Cigonia): városrész; cigánylakta terület.	matrizsál, matat: keres, kutat.
csáklya: korcsolya.	magyarak: reformátusok. [Harangznak a magyaraknál.]
dolgos: munkás, napszámos.	miesnap: hétköznap.
ebsemereg: bőrküítés.	megnyuvaszt: megfojt.
egres: pöszméte.	nehézság: halottság.
fancsika: ringy-rongy.	összehúz: összeharangoz, beharangoz.
ficfa: fűzfa.	összekurkál: összezavar.
főre való [kendő]: fejkendő [v. ö.: lábravaló: gatyá.]	potka: szerencsétlenség.
gője: koca.	pócegér: patkány.
[hát]gírinc: gerinc.	palánt: deszkakerítés.
gíríz: gerezd.	pujaborsó, gyalogborsó: nem a támasztókaróra vagy ágra kúszik, hanem a földön nyújtja széjjel indáit.
gyújtópiszka: forgács.	szkurtéka: szoknya.
hurbol (ruhát), elhurbol: elvisel.	tő: tui.
hircel [a mejje]: sipol a melle (meghüléskor.)	té: tej.
hátpecsenye: oldalizom (leesett a hátpecsenyéje.)	tövisdisznyó: sündisznó.
harizsál [harizsálja a kemencét]: a kemencében levő paraszt a »harizsáló karóval« ide-oda helyezi.	üvegcsúr: üveghuta.
keréksár: szekérkenő.	veresszólló: ribiszke.
kártya: karcsú vízholdó edény (fából.)	vakaró: a kenyeres teknő oldaláról levakart tésztamaradékból készült kis kenyér (cipó.)
kertfeneke: kert hátsó vége.	zára: vajsavó.
	zsítár: határpásztor, határőr.

PARÁSZKA GÁBOR.

Tájszók Szegedről és vidékéről.

grabánc: gallér.	csök: a keresztelést követő lakoma neve.
pöntyög: felesel.	öhön: igen.
tessönálló [azaz teshön-álló]: a női felsőruha egyik faja.	surbankó: serdülő legény.
lófringol: kódorog, csavarog.	rampa: korlát a töltéseken levő átjáróknál.
patyó: erszény.	zargat: kerget.
lerusnyít: lepiszkít.	ledencöl, dencöl: összegyűri a vett ágat.
megkeveredik: megbolondúl.	budli: fanyelű bicska.
bebugyolkázni: bekötni a fejet.	csuma: csutka.
kiagyusztálni: kijavítani.	mögcsiszta: csak érintette a labda.
ajnározni: gondozni.	csipedni: a száradt paprikahüvelyt a csumájáról leszedni.
hujját: kiált.	
halottbíró: halottkém.	
elpécálni: eltalálni.	

DOBÓCZKI PÁL.

Tájszók és szólások.

burnyak: szakál.	gilics: korcsolya.
bosztán: tők.	korcsova: száнка.
balán: szöke.	(Várdotfalva, Csík m.).
vakísa: barna.	
ricsó: fekete.	tátongani: ácsorogni.
cefre: leány.	(Béla falva, Háromszék m., Parajd, Udvarhely m.).
burlák v. bullák: agglegény.	
gübe: mélyebb hely a víz medrében.	elrémül: megreped (A fa elrémült).
rekeg: kiabál.	(Zetelaka, Udvarhely m.)
gájica: mátyásmadár.	
pupuzuj: büdös banka.	fentő: küllő.
popornyik: szalonka.	iszánkodni: csuszkalni.
(Gyímes, Csík m.).	összefogontozni: összefogózni.
tajak: ügyetlen.	ellenkező: ellenlábás.
(Csíkcsomortán, Csík m.).	(Felcsík).

A gyímesi csángó Gyímeset Sánc-nak nevezi. Esküdtszéki tárgyaláson, mikor az elnök egy csángótól kérdezte, hány éves, úgy felelt: *elrugtam a húszat*, egy másik meg: *már besiriltem a húszba*.

A saját és tanítványai gyűjtéséből közli:

SZLÁVIK FERENC.

Kikenyekedni: jóllakni. No, ma aztán kikenyekedünk répával.

Félkallantyú (dílis): félkegyelmű.

Kulak: fanyelű kés (Mohács).

Gyüszmékkel: jár-kelet üzlet végeit.

Perszóniás: rátartó, kevély.

Kiszívlni való: tűrhető viselkedésű.

Kevés kiszívni való is van abban: kiállhatatlan természetű.

Nyivászta: hitvány. Nyivászta legény az!

Csóré: murnyás-gödör Keszthelyen a Cigány-gyöpon túl.

Hullározik: széjjeloszlik (a nép).

Tuskózni: a kukorica tövét kiásni a földből.

Hatakérozni: civakodni, veszekedni [atakíroz].

Széjjelenség: rendtelenség. Nagy takarítást csinálunk, azért vagyunk olyan nagy széjjelenségben.

Kastos: lucskos, sáros.

Kasókos: lompos. Ejnye, de kasókosan van megvarva ez a ruha!

Kóty: féleszű, tompa elméjű.

Kerekszemű: akinek minden valamirevaló asszony megtetszik.

Gógyoskodik: henceg, nagyképüsködik.

Begyullad: megszeppen, megijed.

Lustafülű: kissé nagyothalló.

Ág: rokon, atyafi. A házigazda nagyra van azzal, hogy *ág* a gazdag Ravaszékhoz.

Süjjös orr: kivörösödött, felpattogzott orr.

Tajbákszajú: bajusztalan legény.

Kandikáló bizottság: kandidáló bizottság.

Kómikus: fortélyos, spekuláns.

Cukornyálás beszédű: émelgyős beszédű (Szeged).

Hegyel: feszít, hetykélkedik. Utazás közben a vasúti kocsiban halottam okányi illetőségű tartalékos katonától: „Csak béke idején *hegyelnek* a tisztek az utcán; de amikor *megjött a mozgosítás*, úgy járt-kelt valamennyi mintha az orruk vére eleredt volna!”

Ránkóros: haragos, neheztelő.

(Orosháza).

BÉRCZI FÜLÖP.

Mikor a nép urasan beszél.

A somogyi bérös embőr nincs kigyőződve (belenyugodva, nem tud belenyugodni) abba, hogy parancsszóra vésárnap is talpra kő áni. Azér sokszor úgy éboszujja magát, hogy kész vóna őni, gyilkóni. Csak legalább *érdekes* fizetése vóna. Ilyenes beszéggye van.

Mit szól ahho a kovácshó, aki az ekéket csinyáta? kérdi a naccsága. — Hisz a nem is szakmányos embőr, vót má neköm vicinálisabb (tanultabb) iparossá is dógom, mondja erre a gazda.

Azután panaszkodik a naccságának, hogy a teheneknek nincs *ambiciójuk* énnyi. *Feljogosítja* (vö. felokosítja) a naccságát, hogy a kukoricából nem jut eladásra a tavasszá. Az asszony meg édicsekszik a naccságának, hogy az ő jánya a *legfínyóriásabb*, neki illik a szép ruha.

Az ispán éküdi a fiát, hogy kolledájjon össze néhány asszonyt. Az asszonyok azt mondják, hogy *biztosítson mög* mást (bízson meg mást), ne oly kicsi fiut a kolledálással, mer potyára nem mennek é.

Mér esik le annyi gyümölcs a fáról, gazda? így szólítám meg az én bátyámuramat. No hát — felele — az a *tervezettye*, hogy a féreg benne megszáll és az ott nyugton *eredményez*.

Hány éves a fia Kiss? fordultam egyszer a parádés kocsihoz. Az így felelt: »Tizenkettő. Ha nyulánk, *gallant* is a gyerek, azér nem erős. Az emberi nemzet olyan, mint a növény.«

Haladéktalanul kész lesz. Nagyon jó alkalma vóna a lisztesládának a palláson. *Kullogóba jött* (háztűz nézni j.) Lekvartot adott neki az anyja. Sok *kotoga* (hiábavaló) beszélgyge vót annak a legénnek. Hóta napjáig szenvedt és szíveli a bajt, szenvedést, betegséget. Az intéző urat már *kérelmeztem*, de még nem *engedélyezte*. A kályha *szenvedélyes* (sokat kell szenvedni miatta.) Összeczáfrásítaná (összeszaggatná) az egész téisztát. Meghűtöttem, azóta igen *rossz érzelemme vagyok*. Ne *keflentyüüljenek* itten (ne alkalmatlankodjanak). Lim-lom a ruhája. Összelammolta a ruháját (benedvesítette, besárosította.) A naccsága így szereti murdanyi (ropogtatni.)

SEBESTYÉN IMRE.

Van-e már iskolába járó fia? — kérdeztem egy falumbeli jómódú parasztgazdától. Van bizony, -- felelte a »kékbeli« atyafi — már a negyedik *elméletibe* jár...

ADY LAJOS.

IZENETEK.

J. L. Most többnyire elfogadják Takáts Sándor nézetét, mely szerint a *hajdu* a régi *hajtóból*, marhahajtóból fejlődött. A magyar marhakereskedés a 14., 15. s 16. században az országnak egyik legfőbb jövedelmi forrása volt, egy-egy hetivásárra 4—5000 marhát hajtottak Bécsbe. A markos hajtólégények voltak a marhák védelmezői s a háborus időkben néha valóságos csatákat vívtak támadóikkal, »ingentibus fustibus nodosis, quos *hajdones* gestare solent.« De mikor a 16. század háborúi miatt mindig meg-megakadt a marhakereskedés, több ezer hajtó kenyér nélkül maradt, ezek aztán gyalog katonáknak szegődtek el. A *hajdu* szó, illetőleg rendszeren a többesszámú *hajduk* alak előfordul a déli és északi szlávoknál, az oláhoknál s az osztrák németeknél, de sehol se olyan régi, mint minálunk. Már 1514-ből olvassuk az Orsz. Levéltárnak egy kéziratából idézve (a M. Oklevélszótárban): »B u b u l c i wlgari sermone *Haydones* nuncupati, Cuspides et alia arma pariter non deferant. . . Nam aliter si *Haydo* arma gesserit per quemcumque et vbiqumque deprehendi poterit.« Nádasdy Tamás 1552-ben ezt írja: »aliquot bubulcorum quos *haydones* vocamus.« *Haydo* gergely, Johannes *Haydow* s más ilyen személynevek már 1500 és 1513 közt előfordulnak. A szláv nyelvekben s a németben tudunkra ilyen régi adatok nem mutathatók ki. Miklosich idéz egy helyen »óorosz *aiduk*« alakot, de utána jártunk és kitünt, hogy ez csak 1583-ból való s tulajdonképp lengyel dolgokra vonatkozik az illető oklevél, a lengyelek pedig a magyarból vették át a szót. A különféle szláv népek úgy látszik csak a 16. században vették át a szót 'rabló' s talán itt-ott 'rablóvezér' értelmében. Megjegyezzük még, hogy se a németben, se a szlávban, se a törökben nincs elfogadható magyarázata. Szláv és török szó hangtani okból is alig lehet (a szókezdő *h* hang miatt).

K. J. Sajnáljuk, hogy a MNy. szerkesztője nem vett róla tudomást, hogy amit ő most vezércikkhez, azt mind elmondta Zolnai Gyula nemrég a Nyr-ben (36:476–478 és 37:133–135), de a Nyr-nek régi és új szerkesztője is elmondta ugyanazt (12:37 és 37:175–6).

P. M. panaszkodik, hogy most milyen fiatal gyerkőcök járnak az egyetemre: *hatodfél éves* (tehát 5½ éves) bölcsészethallgatók, sőt *harmadfél éves* jogászok, tehát 2½ éves kisdedek. Azt mondja, ha itt nem az életkorról, hanem az egyetemi fél évekről van szó, csak így volna helyes a mondas: *hatodik fél éves, harmadik fél éves*. Ámde — nem is említve, hogy a megrótt kifejezéseket senki se érti félre, époly kevéssé, mint ahogy az *egy éves önkéntest* se értjük egyesztendő gyereknek — az a nagy pontoskodás itt különben se jogosult. Az időre vonatkozó összetett kifejezésekben megőrizte nyelvünk a régi iktelen sorszámokat (az ikes és iktelen alak eredeti jelentésbeli különbségéről l. TMNy. 584), pl. *harmadnapig, negyednapra* stb. *Harmadnap* a húnok hada mint új vihar fellámada (Arany: Keveháza). *Harmadnap* hidegtelelés, amely minden harmadik nap visszatér. *Harmadnapos* eső: három naptól fogva tartó, CzF. *Harmadévi* oltovány (uo.): amit három évvel ezelőtt oltottak. Maga a *harmadfél* is tkp. a. m. a harmadiknak is fele (*dritt-halb*). Végre: a *hatodfél éves* mellett szól a *másod-éves, harmad-éves* hasonlósága is.

I. D. Érdekes, hogy Máramaros megyében is vannak *Mokra* nevű helyiségek: Német-Mokra, Orosz-Mokra (Nyr. 39:182).

J. S. *Roosevelt* nem angol, hanem hollandi név, megfelel a német *Rosenfeld*-nek.

G. S. A *Kossuth* név szláv eredetű: *košuta* szarvasüsző, *košut* bak. Bővebben szól a név eredetéről Nagy Géza a Pallas lexikon külön cikkében, s még előbb Szarvas G. Nyr. 23:277. — Az *Apponyi* név a nyitrai megyei *Appony* helység nevéből származik (*Nagyappony, Kisappony*), tótul *Oponic*.

Petr. 1001. Teljesen igaza van; *kérem elintézni*, ez a legmagyartalanabb szerkezetek közé tartozik. L. Helyes Magyarság c. könyvünk 44. l. és Nyr. 10:507. 25:422.

Beküldött kéziratok. Csapodi I. és Beke Ö. Közel.

— Mariánovics M. Szláv jövevényszavainkhoz. — Kovács M. Május-hurka és piritus. — Kovács Z. Tájszók stb. — Nagy J. A van ige összetételei. — Cserna Á. Rántotta vagy rátotta? — Kertész M. Vitéz ő szolgálai. — Pál A. A NyUSz-hoz. — Szilágyi Á. Jókainak egy félreértése.

Új könyvek és füzetek. Szinnyei J. A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége (Franklin, Olcsó könyvtár). — Sermones Dominicales. Két magyar glosszás latin kódex. Bevezetéssel és szótárral ellátta Szilágyi Á. (M. T. Akadémia. Két kötet, ára 30 K.) — Kubáss Margit: Pálóczi Horváth Á. és a nyelvújítás (Bpest, Bruckner Gy. nyomdája).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 16-án
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc-józsef part 27.

A TAGADÁSRÓL.¹

Rendesen a *nem* és az *igen* szavakban látjuk a tagadás és az állítás típusát s az előttünk legjobban ismert nyelvek alapján azt hisszük, hogy az egész emberiség ilyen állandó rövid határozó szócskákkal tagad: *nem, ne, non, nicht*, görög *ou* és *μή* stb. Ámde ez nagy csalódás. Már ha csak a magyar nyelv közelebbi s távolabbi rokonait vesszük szemügyre, nagyon is eltérő s egymástól is nagyon különböző típusokat találunk. Lássunk csak egy pár példát:

magyarul:	finnül:	törökül:
<i>vagyok</i>	<i>ole-n</i>	<i>oli-jorum</i>
<i>vagy</i>	<i>ole-t</i>	<i>oli-jorsun</i>
<i>van</i>	<i>on</i>	<i>ol-jor</i>
<i>nem vagyok</i>	<i>e-n ole</i>	<i>ol-ma-jorum</i>
<i>nem vagy</i>	<i>e-t ole</i>	<i>ol-ma-jorsun</i>
<i>nem-van. (nincs)</i>	<i>ei ole</i>	<i>ol-ma-jor</i>
<i>légy!</i>	<i>ole!</i>	<i>ol!</i>
<i>ne légy!</i>	<i>älä ole!</i>	<i>ol-ma!</i>

Míg tehát a magyar nyelv változatlan tagadó és tiltó szócskát használ s az igét az állító és a tagadó mondatban egészen egyformán ejti: a finn nyelv a főigét (*ole*) személyrag nélkül hagyja, a tagadást pedig egy külön e célra szolgáló személyragozott igével fejezi ki (az *e-* tagadó s az *älä* tiltó igével); a török nyelv ismét egészen másképp jár el, t. i. az igéből magából az állandó *-ma* tagadó képzővel alkot egy párhuzamos tagadó igét. A finn szerkezetet magyarul így lehetne utánozni: *nemek van, nemsz van, nem van, v. nemek ír, nemsz ír, nem ír*; a törököt pedig így: *néz-nem-ek, néz-nem-sz, néz-nem, néz-nem-ünk* stb.² (De vannak más, nem-rokon nyelvek,

¹ Részlet az Alexander-émlékkönyvben közölt ilyen című dolgozomból. — *A szerk.*

² Beke Odön imént megjelent értekezésében (NyK.) egyes cseremis alakok alapján igen érdekes föltevésre jut: hogy a finnugorságban is volt egy tagadó *-ta -te*-féle igeképző s ebből fejlődtek a fosztó melléknevek képzői s az abesszivus-ragok.

amelyek ismét más szerkezettel fejezik ki a tagadást; a kelet-indiai dravida nyelvekben pl., amelyek sok más tekintetben hasonlítanak az uráaltajaiakhoz, a tagadást egyszerűen külön igemóddal fejezik ki: *mādidenu* a. m. csináltam, de *mādenu* a. m. nem csináltam, *mādidiri* tb. 2. szem. csináltatok, *mādari* nem csináltatok, l. Misteli: Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues 395, 406—7.).

A finnugor nyelvekben valaha kétségtől általános volt a tagadó ige használata, a legtöbb nyelvben ma is közkeletű, sőt néhol — pl. a mordvinban, amelynek amúgy is legdúsabban fejlődött igeragozása van — nemcsak személyragokat, hanem mód- és időjeleket is fölvesz a tagadó ige, sőt még tárgyas alakjai is vannak, pl. mordv. *ežiffiñ pala* szó szerint mintegy 'nemtelek csókol' = nem csókoztalak! (L. Paasonen: Mordwinische Chrestomathie 017. l.).

Némely nyelvben viszont elszegényedett a tagadó ige ragozása. Az észiben a tiltó ígét még ragozzák, de a tagadó ige (melyet még száz évvel ezelőtt gyakrabban ragoztak) ma már a 3. személyű *ei* alakban merevedett meg, ezt használják minden személyben a főigének főalakjával, de eléje teszik a megfelelő személynév mást: *ma ei tule*, *sa ei tule*, szó szerint mintegy 'én nem jó, te nem jó'. Egyáltalán nincs már személyragos tagadó ige az ugor nyelvágban, vagyis a vogulban, osztyákbán és magyarban. De a vogulban s az osztyákbán legalább megmerevedett állapotban fennmaradt a tagadó *e-* s a tiltó *älä-*igének egy-egy formája: vog. *at* 'nem', *ul* 'ne', oszt. *an*, *en* 'nem', *al* 'ne'; s néhány vogul nyelvjárásban a tagadó névmások előrésében: *at-kharǵhä* senki, *at-mär* semmi (a közép-olozvai nyjárásban, hasonlók a kondai s a tavidai nyjban). — Ellenben semmi nyoma se maradt a magyar nyelvben.¹ Van ugyan nekünk is egy tagadó ígénk: *nincsen*, *nincs*, *nincsenek*, (a MünchK.-ben *incsen* és *incs*), de ez csak a létet tagadja s bizonyára több szóból, talán *nem-*ből s a lét-igéből forrt össze: *nincsen* < **nem-is-van*.² Ez a gyakori szócsoport sok

¹ Szinyei J. a Nyr. 13. k.-ben a mi tagadó szócskáinkat a finnugor tagadó igéből származtatta (l. uo. e nézetnek bírálatát a jelen sorok írójától), de most e magyarázatot elejtette (Finnisch-ugr. Sprachw. 1910. 138.).

² Ámbár a *van* csak a 17. századból van kimutatva (azelőtt csak *vagyon*), tehát bizonytalan, olyan régi-e, mint a *nincsen*. L. az egész kérdésről Szinyei fejtegetését NyK. 33:243—4. — Az olasz *non c'è* véletlenül annyira hasonlít a mi ígénkhez, hogy már a kettőnek azonos voltát is sejtették. — Vö. Nyr. 13:247.

más nyelvben is egységes szóvá lett, pl. az irtisi osztjákban *endam*, az észtkben *pole* (*ep-ole*), a votjákban *övöl*, *evöl* (*e-völ*), cser. *ogul* (*og-ul*), a gótban s az ófölnémetben *nist*, a perzsában, a pázendben *nēst* (óperzsa *naiy-asti*), mai hindu nyelvjárásokban *nīst*, oroszul *nēt*, litvánul *nèrà* (*ne yrà*), arabul *laisa* (*lā-aisa*) stb. Ilyen kapcsolatok keletkeznek néha más olyan igékből is, amelyek gyakran fordulnak elő tagadva: ilyen volt régibb nyelvünkben *ninkell* e h. *nem kell* (l. NySz.), ilyen a latin *nolo*, *noluit* (így angolszász *nille*, *noide*, szlov. *nečem* e h. *ne hočem*, szerb *neću*), *nego*, *nequeo* stb.¹ — Még újabb, talán csak 600 éves összevonás: *sincsen* e h. *és nincsen*, *is nincsen* (közbülső hangalak ez volt: **éssincsen*, **issincsen*, mint a *sem* esetében, l. alább, és vö. NySz. és Sylv. Gram. Corp-Gram. 76). — Ha a tagadás nem a létigére, hanem névszóra vonatkozik, akkor a *nem* és a *van* külön marad, pl. »Mint hogy az ny jele *nem mindig van* kitéve...« (CzF. 4:895). »Itt, az igaz, *nem igen van* már a maga helyén« (Mikszáth, P. Hirl. 1886. 244). De van egy eset, mikor nem magát a létet tagadja s mégis *nincs* szerepel a *van*-nak tagadásakép: a gyerek *van* már tízesztendős — a gyerek *nincs* még tízesztendős, ez a hús *van* nyolc kiló — ez a hús *nincs* nyolc kiló. Hasonlókép viszonylik egymáshoz a *sincs* és a *sem*.. *van*, pl. (a) »Ha az országgyűlés egy-két jeles írónak (több úgysem *igen van* egyszerre) nyugdíjt szavazott volna meg...« (Arany: Lev. 2:442). Ez *is van* már tízesztendős: ez *sincsen* még tízesztendős.

Ez a *nincsen* tehát nem a finnugor tagadó igét őrizte meg nyelvünkben, attól egészen független eredetűek egyáltalán a mi tagadó kifejezéseink, a *nem* és a *ne*, de azért, mint már rég kimutattam (Nyr. 13:241–248), sok finnugor nyelvben megvannak s megvoltak már a közös finnugor alapnyelvben. A jelek arra mutatnak, — ez nagyon fontos s eddig úgy látszik teljesen elkerülte a nyelvészek figyelmét — hogy a finnugorságban eredetileg a tagadásnak kétféle szerkezete dívott: máskép tagadták az igeállítmányt s máskép a névszói mondatrészeket. Ilyen különbség, tudjuk, van az indogermán nyelvekben is: *ne-scio* ~ *in-scius*, *nicht fallen* ~ *un-fall* stb., de ott ez a különbség csak differenciálás eredménye (egy és ugyanazon alapalakból a különböző hang-

¹ Vö. Delbrück: Vergl. Syntax 2:522–3.

súly hatása alatt, vö. Misteli: Charakt. 23, Brugmann: Kurze vergl. Gram. 307 stb.). Ellenben a mi nyelveinkben e két célra két merőben különböző eszköz szolgált: az igeállítmány tagadására a külön tagadó ige, a névszókéra ellenben a *ne*-féle tagadó határozó szolgált. Ez az eredeti különbség maiglan is meglehetősen meg van őrizve a zürjénben; ott az ige előtt a tagadó igét használják (*og* stb.), ellenben már az igenevek előtt s általában névszók előtt a *ne* szócskát, pl. *burdžik ne götrašni* jobb nem házasodni (Máté ev. 9:10); *menam niv biđtöm ne tö ponda* az én lányom nem a te számodra nevelkedett NyK. 17:384 stb. Sok rokon nyelvben *ne*, *ni*, *nem* szócska szolgál a határozatlan névmás tagadósítására vagyis a tagadó névmások képzésére: zürj. *ne-kod*, lapp *ni-kī*, vepsz *ni-ken*, karjalai *ni-ken*, *ni-ku*, cser. *ni-kö-at*, északi vogul *nēm-χät pä*, oszt. *nem-χojat* a. m. senki; zürj. *ne-m* (és *ni-nöm*), votj. *ne-no-mar*, lapp *ni-mī*, vepsz *ni-mi*, karjalai *ni-mi*, cser. *ni-m(u)-at*, vog. *nē-mäter*, oszt. *nem-moltj* a. m. semmi. Némelyik rokon nyelvben ugyanezt a szócskát használják tagadó kötőszóul, pl. zürj. *ni* 'sem'. Hasonló használatai vannak e szócskáknak a török nyelvekben: a csuvasban *ni-kam* senki, *ni-m* semmi, az oszmanliban *ne—ne* a. m. *sem—sem*. Nevezetes, hogy a szamojéd nyelvekben meg a tagadó igének van hasonló hangalakja: *ni-*, *niind-* (pl. a három személy: *niudem*, *niinden*, *niinde*); a tiltó ige uo. *nor*.

Az eredeti nyelvállapot úgy változott meg, hogy pl. a nyugati finnben és az észiben elejtették a külön névszói tagadást s erre a célra is a tagadó igét alkalmazták, más nyelvek csak a tagadó névmásokban őrizték meg a *ne* elemet, a magyar nyelv ellenben elvesztette a tagadó igét s az igeállítmány mellett is a *nem* és *ne* szócskát használták. Ennek az általánosítására befolyással lehetett a honfoglalás kori erős szláv hatás; a szláv nyelvek nem tesznek különbséget az ige s a névszó tagadása közt.

Arról azonban szó se lehet, hogy a *ne* elem a szláváságból került volna a mi nyelveinkbe (mint pl. Wiedemann állította a zürjén nyelvre vonatkozólag, 1847-i zürjén nyelvtani »kísérletében«). Ennek ellene mond először is e tagadó szócskának a finnugorságban, sőt a szamojédben s a törökségben való elterjedése. Ellene szól másodszer az a jelentős körülmény, hogy a *ne*-ből már a közös ugor vagyis magyar-vogul-osztják korban — tehát akkor, mikor szláv hatásról még szó se le-

hetett — kifejlődött a *nem* alak. Ez nézetem szerint *ne-mi* elemekből összetett tagadó névmás volt, a mai *semmi* értékével. Hogy 'semmit' jelentő szó válhatik egyszerűen 'nem' értékű nyomós tagadó adverbiummá, arra világos példák vannak más nyelvekben is: a latin *non* < *noinom*, azaz **ne-oinom*, *ne-unum*, a német *nein* < **ne-ein*, *nicht* és az angol *not* is eredetileg a. m. *semmi* (l. Kluge), az újjörög *δέν* 'nem' = *οὐδέν* 'semmi'. A zürjénben *nem* maiglan a. m. *semmi* (= lapp *nimī* stb., mint már láttuk). Vö. ezt a székely szerkezetet: *egyet sem* menyék többet guzsajasba stb. = 'nem megyek többet', csakhogy nyomósabb ennél; így: *sohse* busulj = ne busulj stb.

Ha azonban a finnugor *ne* nem lehet a szlávsgágból való átvétel, mégis lehetne arra gondolni, hogy azonos eredetű az indogermán nyelvek tagadó *ne* szócskájával. A háttérben fölmerül itt a finnugor-indogermán nyelvrokonság nagy és érdekesítő kérdése, melyet némely tudósok oly valószínűnek tartanak, nem is lehetetlen, de bebizonyítottak egyelőre még sokkal kevésbé tarthatjuk, mint az urál-altáji rokonságot. Mindazáltal közös lehet a két nyelvcsalád tagadó szavának eredete, ha föltesszük, hogy a *ne* úgynevezett természetes »hangmetafora«, illetőleg hogy a tagadó jelentés beszélőszerveinknek ahhoz az *nn*-féle hangot eredményező helyzetéhez asszociálódott, mellyel a fájdalomérzeteket iparkodunk visszaszorítani s elfojtani. (S hogy ugyanilyen okból sokszor ajkunkat szorítjuk össze, avval függhet össze különféle nyelvekben az *m*-hangú tagadás: a görög *μή*, a szanszkrit *mā*, a kínai *mì*, a török *-mä* *ma* tagadó igeképzőt).

Mikor a *nem* szócska a 'non' jelentést vette föl, a főnévi 'nihil' jelentését úgy frissítették föl, hogy újra hozzátették a főnévi *mi* névmást, lett **nem-mi*, s időközben az eredeti **ne-ki*-t is kiszorította a **nem-ki*. Csakhogy ezek elé nyomósítás céljából *és* szócskát tettek (a mai *is* értékével) s azt mondták: **és-nem-ki*, **és-nem-mi*, ezekből lett végre a mai *senki*, *semmi* stb. A HB. korában talán még a teljes **és-nem-ki*-féle alakok divatoztak, mert akkor még a mai *egy-sem* is így hangzott: *és nem egy* (*es num igg ember mulchotia ez vermut*); a BécsiK.-ben *semegy*, ma *egy-sem*.

A *senki* és *semmi* mellett, valamint a rokon nyelvekben, úgy a miénkben is megvan a többi tagadó névmás: *sehol*, *sehonnan*, *sehová*. Ezeknek előtagja valaha szintén így hangzott: **és-nem-*, később *sem-*; meg is van még a nyelvemlékekben a

sonholt, sonhonnán (a magánhangzó illeszkedésével; később: *sohol, sohonnán* stb.), sőt a mai *soha* a kódexek korában nem csak *sonha*, hanem *somha* és *seha* alakban is előfordul (l. NySz.), tehát a kódexek kora előtt **semha* volt. Valószínűleg szintén régi összetételek: *sehogy* és a palóc *seholyan, sehulyan* (*holyan* a palócoknál a. m. milyen). Ez utóbbi helyett régente általában azt mondták: *semminemű*; ma összevonva *semminő*. Újabban keletkeztek: *semilyen, semelyik, semennyi* és *sehány, semerre, semikor, semeddig*. (*Sehogy* helyett *semmihogya* Göcsej Nyr. 14:453, *semmihogyan se* Vas m. uo. 27:96).

Semmi és *semmi sem* mellett ez is van: *misem*, de ez természetesen nem olyan nyomatékos és határozott, mint amaz, kb. a. m. 'alig valami, jóformán semmi' (l. erről Brassai: MMdt. 3:393, Volf Gy. Nyr. 2:457, Lehr: Toldi 325, Kalmár E. Nyr. 21:115). Pl. Mártsad tejbe-vajba, *mit se* kímélj tőle (Arany: Toldi 2:8). »Az első Toldi árából már *semmi* sincs. Ha így foly, hiába írok, adok ki, félre *mit sem* tehetek« (Arany életéből, levelek, kiadta Ercsey, 107). Pesttel, úgy szólva, *mi egybeköttetésem sincs* (Arany Lev. 1:362). Úgy gondolkodom, — s *mit se* gondolok! (Tompai: Össz. költ. 1:212). Híjába volt olyan sok fű a kertben, nem tartott az *meddig se* (Népk. gy. 2:399). — A *mi-sem* párja, de sokkal ritkább a *ki-sem*, pl. Nem gyámolít *ki sem* közületek? (Madách: Emb. trag. 6. szín). A világon mindenkinek van hibája, de a szálkát ön szemében *ki se* látja (Csengeri: Catullus 119). — Viszont a *senki* és *semmi* fogalmának nyomósabb kifejezésére sokféle nagyító körülírásunk van (mint más nyelveknek is). Pl. *senki* helyett *egy lélek se, egy teremtett lélek se, egy árva lélek se*. (Lélek ez ajtón se be, se ki! Arany: Tetemre h.) A *semmi* helyett *egy csöpp se, egy szikra se, egy szál se, egy csipet se, egy makula se*; nem szólt *egy szót se, egy kukkot se*; nem ér *egy hajítófát, egy pipa dohányt* stb. stb. (Vö. NyF. 58:22).

A *nem*-nek igen érdekes nyomósítása régibb nyelvünkben a *minem* (a legrégebb bibliában *midenem* is): Minem heaba monga zent Job (DebrK. 392). Minem ütöt arultam el, hanem Ferdinandust (Komédia Balassi árult. 12). Mi nem mind lehetetlen vagy olly nehéz, amit arra mond tunyaságunk (Fal. 42). — Itt ez a *mi* tkp. kérdő névmás¹ s az egész *minem* eredeti-

¹ Vö. az ilyen kérdéseket: Te voltál az, *mi*?

leg nyoinós tagadó kérdő forma; vö. Felele Pilatus: Minem sido vago en? numquid ego Judaeus sum? (MünchK. 209). S minem halalt zerecce? (NagyszK. 302; több példa a NySz-ban).

A tagadást minden nyelvben szeretik állító alakú kérdéssel helyettesíteni, persze avval az árnyalati különbséggel, hogy a hallgatót mintegy tanunak híjuk föl. Pl. *Tehetek én arról?* ~ én nem tehetek arról. *Szóltam én egy szót?* ~ én egy szót se szóltam. *Már hogy merne ide jönni?* ~ nem merne ide jönni. »Most akadt emberre, aki megtanítja: *máskor hogy gyalázza a magyart s hogy szidja*« (Arany: Toldi 12:1; ~ máskor ne gyalázza). Ilyen *hogy-gyal* való kérdő szerkezetből fejlődött nyelvünkben ez a sajátos nyomós tagadó szó: *dehogy!* Pl. Te tudtál róla? *Dehogy!* v. *dehogy tudtam!* = eredetileg a teljes felelet: *de hogy tudtam volna róla?* »Ah, te vagy? — Én. — S mi kell? — Életed! — *Dehogy?*« (Pet. Tigris és hiéna 3:5). Vö. viszont állító értékkel: *dehogy nem! hogyne?* Ismét más állító formájú tagadás az ilyen: *bánom is én! tudom is én!* (ezeket is inkább kérdő hangon ejtjük). »Utazásunk idáig elég rossz időben történt, de *nézi is* az ember házassága első napján, hogy milyen az idő?« (Pet. Uti rajzok XV.).

A fenyegető tiltás sokszor iróniával a fölszólítás alakját ölti: »*Fellökd oszt!* annyit jelent: fel ne lökd! *Merjé csak ki-menni! Merjetek csak csavarganyi!*« (Csoma K. Jászberény nyelve 51.) Mintegy hozzáértjük: majd lesz akkor haddelhadd! (Néha viszont tagadás az állítás helyett: *Csak ne hallgass!*) — Ide tartozik ez a mondatszerkezet: *Úgy merje kend* Ilust egy szóval bántani, *hogy* kihullanak még meglevő fogai! (Pet. János v.). *Így* híj meg máskor is kőszikla ebédre! (uo.; több példa Lehr: Toldi 435).

Gyöngébb, bátortalan vagy habozó tagadást fejez ki az *alig*, *aligha* (ném. *kaum*, lat. *vix*). Elygy [olv. elig] lathattyauala (EhrK.). Az isten ítéletiben az igazak-is alég üdvözülnek (Pázm.). Bennek-is a hit tsak aligalig sipákol (GKat. stb. NySz.). Aligha ez így kivihető (Arany Lev. 2:78). Hanem ez oly risicó, hogy én aligha neki merek ugrani (uo. 174). — Ezt a kifejezőmódot elmésen magyarázta Kallós Zs. (Nyr. 28:306.) az *elég-ből: elég* v. *alig* ha meg nem bánod = *elég*, ha meg nem bánod stb.

A tagadó kötőszó *sem* és *se*, eredetileg *és-nem*, *és-ne*, még pedig *is-nem*, *is-ne* értelmében. Közvető fok volt az ere-

deti és a mai alak közt: *éssem*. *És-nem* > *éssem*, mint **és-megént* > *esegén* (Vas m. MTsz.), *és-még*, *ésmög*, *ismög* (Komj.) > **issög*, *isög* (WinkK.), *isöt* (DöbrK.) > *söt* (még Mikesnél is előkerül *és-söt*, 48. lev.), *asz[t]-mondja* > *aszongya*. Az *éssem* alakot még ki is mutathatjuk a nyelvemlékekből: Teuèl'getec nem tudatoc irast, *es sem* istennec orzagat (MünchK. 55b). Te nem vag Xs [Krisztus] *es sem* ll'és sem propheta (uo. 170). *Es sem* en hamissagom, *es sem* en bünöm (AporK. 58. zsolt. 5. v. = *Sem* en kegyetlensegem *sem* en bynem, KesztK.). Mentevl kyssebb dologban *es sem* hagyva vala magát felyeb valonak meltobnak tartanya (MargL.). Az nagy tűz őnékiek semmit nem árthata, ő hajokat *es sem* illeheté (RMK. 6:91.) Az ünnepet *is sem* szentelted mindenkor meg (Sibolthi: VigK. 1584. B. V.). Söt még most is megvan ez a teljesebb kifejezés a moldvai csángóknál: Mik [mink] *is sem* sokáig ülünk ott (Nyr. 30:116, Rubinyi).

A tagadásnak egy külön fajtája a hiány kifejezése.¹ Erre szolgál a már említett *nincs* ige s a vele rokonértelmű *hiányzik* és *hibázik* (az előbbi csak a 19. század óta), továbbá a *nélkül* és *híja*, *híján*, *híjával*. *Nélkül* = *-nál* + *kül*; régente azt mondták: *haborolasnalkyl*, sine turbatione EhrK., *ynel es nül-nalkül*, sine arcu et sagitta, *tórnelkülön*, sine gladio BécsiK. stb. (l. MHatározók 2:231). *Hia* vminek: defectus MA. Magok sem tudgyák meg-gondolni, *mi héja* legyen itt az áldozatnak (Pázm. Kal. 736). *Egy heáual* vagy: unum tibi deest (Helt. UTest. L8). Hwz *heyana* zaz: octoginta (JordK 584). — A 'nélkül' vagyis a hiány kifejezésére sok finnugor nyelvben külön abesszívus rag van: finn *-tta ttä*, lapp *-taka, -tak*, zürj. *-täg* stb., pl. finnül: *olla raha-tta*, pénz nélkül lenni. Evvel ismét összefügg e nyelveknek fosztó melléknévképzése (ném. 'los', ang. 'less'), finn *-ttoma ttömä*, lp. *-tom, -teme*, zürj. *-töm* stb. és vog. *-täl*, magyar *-talan telen*.

A magyar *-talan -telen*-ben az *-an en* eredetileg rag volt, maga a képző valószínűleg *-täl täl*-nek hangzott, fönn is maradt így ebben a kifejezésben: *meztél-láb*, tehát *meztél* 'nudus': *meztelen* 'nude' (vö. vog. *nätäl* és *nital* 'nötel(en)', *istäl* 'esztelen'). Elő is fordul ez az *-an en* végű alak eredeti határozói

¹ »Der Verneinung liegt entweder ein Mangel (privatio) oder ein Gegensatz (oppositio) zu Grunde.« Siegwart: Logik¹ 22. §.

jelentésével a régi nyelvben számtalanszor s a mai népnyelvben is elég gyakran, de néha még újabb íróknál is. Példák:

Mezejtelen és szegényül akará követni (ÉrdyK. 569 b). Mezitelen maradunk (ÉrsK 310). Atlétai karját meztelen mutatva (Jók. Sárga rózsá¹ 10). A lába meztelen van (Nép, Kecskemét). — Ifju virágos testödben ártatlan kárhoztattatol vala (CzechK 11). Álomtalan feküsznek (MA. SB. 127). Haszontalan sanyargattam testemet (Pázm. Préd. 25). Az isteni gondviselés nem hadta büntetetlen (Mikes 83. lev.). Fővel jött a világra, de fejetlen ment ki (Dug. Péld. 1:21). Álmatlan töltöm az éjjelt (Kárm. Fanni XLIX). Illyés nyugtalan szaladgál (így gyakran Kisf. K., I. Nyr. 23:136—7, Bánóczy). Naphosszat szótlán üle (Bajza, így többször). S ő bujdosik hazátlan, a dalnak férfia (Arany: A lantos). Az ősi örökség csonkítatlan megvan (Gyulai: Egy m. udvarház). Lassan, szótlán és elkomorodva lépegetnek (Tömörkény). Számtalan borulok angyalom vállához (Erdélyi: Népd. 1:46). Kegyetlen fáj (Nép, Kisujszállás). — Igékből származók: Ott marada étlen (MA. Scult. 225). Étszakákat alatlan töltött (Tarn. Szents. 107). Ne hivassa, mert hivatlan is majd itt lesz (Thaly: Adal. 1:81). A mi urunk... kéretlen nem ad (Mikes). Még az almát sem tudja hámozatlan megenni (Jók. Rab Ráby¹ 2:67). Megvan, mint a csöpü, fonatlan (Nyr. 5:86).

A 16., 17. században még igen gyakran a *való* szócska változtatja ezeket jelzővé s ez is bizonyítja, hogy a *-talan telen-t* magát akkor még inkább határozónak érezték.

Pl. *szertelen való* fenyegetés (NádK 691); *szüntelen való* imádság (ÉrsK 108). *Éktelen való* kívánság (NádK 355). Kik *hasontalnan való* házasságra kötelezték önmagokat (Komj. SzPál 146, azaz felemás házasságra, melyben a hívő keresztény hitetlen feleséget vesz). *Kimélletlen való* saccoltatas (Kulcsár: Ev. 72).

SIMONYI ZSIGMOND.

SZLÁV JÖVEVÉNYSZAVAINKHOZ.

Csipisz: a MTsz. nagyon hiányosan magyarázza, csak másodrendű jelentéseit említi. A két főjelentése az, amit CzF. szótára ad: »a maga nemében igen kicsiny vagy semmi, amit alig lehet megcsípni: *nesze csipisz!* továbbá ujjal mutatott füge.« A szó vége miatt alig lehet a *csíp* ige származéka, ezt csak belekeverte a népetimológia. Vö. szlov. *šcepci* és cseh *štípec* 'was man mit den (drei) Fingern fasst', szlov. *šcepec* 'Prise Tabak' (*štípec* Lichtputze, ószl. *štípicť* forceps; szlov. *ščipati* csípni, *ščipniti*, *ščepniti* csippenteni stb.); a *csíp* igének e szócsaládhoz való viszonyáról l. Halász Ignác Nyr. 10:197, a kérdés még nincs eldöntve, de a szláv eredet valószínűbb). — A német nyelvészek úgy látszik még nem vették észre, hogy az idézett cseh *štípec*-ből lett a német népnyelvi *stibitzen*

'csenni' (»besser *stipitzen* geschrieben«; az alnémet *stippen* 'anstechen, anspiessen' igéből származtatják, a diáknyelvben 1781 óta van kimutatva, *Zeitschr. für d. Wortforschung*).

Csúnya — szlov. *čunja* (*čuna, čunka* stb.) 'disznó', tehát *csúnya* eredetileg 'disznó', *csúnyság* 'disznóság', *csunyít* tkp. 'disznózkodik'.

Dávora: 'ordító éneklés, kornyikálás' értelmében használja Jókai (Csataképek, nemz. kiad. 10:177, 178). Az illető helyen szerbekről van szó, és csakugyan a horvát-szerb s a szlovén nyelv *davorija*-nak nevezi a harsogó éneket, a hadi éneket, csatadalt (a hadistent is *Davor*-nak mondják). Innen való még a magyar *dávorikol* ige, mely Dunán túl és Halason a. m. 'fülsértő hangon danol, gajdol. kornyikál'.

Harap 'avarban, száraz harasztban, nádasban égő tűz' (I. NySz. és MNy. 6:174). Vö. szlov. *hrupiti, hrupeti* 'lärmen, tumultuieren, rauschen, wettern, stürmen, hrupetati' 'poltern, rumpeln, krachen', s a főnév *hrup* 'Lärm, Getümmel' stb. E szócsaládnak alapjelentése a ropogás, robaj,¹ s azt hiszem a magyar *harap* is tkp. ropogó tüzet jelentett. A szlovén *hrup* magyarul **horop* volna, de hatással lehetett rá a mi *harap* igénk (vö. *elharapódzik* ~ *elharaposzik* MNy. 6:175).

Orbán »Gyarmathi Sámuel nézete szerint lehetett régente Orbán tüze is mint Antal tüze [t. i. szent Antal tüzének is nevezik ugyanazt a betegséget], tehát a. m. *Orbántűz*« (CzF). A magyarázat helyes, de az *orbán* nem *orbántűz*-ből van összevonva, hanem tkp. szlovén képzés: *urbanec* (Plet.).

Pajzán a NySz. s a MTsz. szerint első sorban maga szabadjára hagyottat, szilajt, féktelent jelent, lóra vonatkoztatva (I. még Nyr. 30:337). Vö. morva *pajzovař* 'szaladni', *v jednom pajzi* 'egy futásban, egy hujjában' (*Archiv für sl. Phil.* 15:454; homályos szavak). Kassai szerint *bajzát* Baranya megyében a. m. szilaj. [CzF. szótárában azt olvassuk: »A perzsában *pajzen* a. m. a latin leno, és *pajazan* Beregszászi szerint a. m. a német ausschweifend.« — A MTsz.-ban *pajzánó* hibásan van címszónak fölvéve 'dologtalan' jelentéssel a köv. mondat alapján: »Van itt a malom körül elég *pajzánó*«, helyesen: *pajzánú[l]* van itt ember elég.²]

¹ A mi *ropog, roppan* igéknék is köze lehet a szlovén szócsaláddhoz.

² *Pajzán*nak első jelentése a NySz.-ban: „[pernix, alacer; hurtig,

Pászta: »a mezei és szőlőmunkásoknál divatos szó, s jelenti a munkába vett földterületnek azon osztályát, szakaszát, melyet a munkások serege egyszerre s együtt elfoglal« CzF. = szlovén *postat* die Reihe der Arbeiter auf dem Felde oder im Weingarten (Plet.; tkp. 'föllálás', vö. *po-stati* megállni stb.). Érdekes az első szótagban az *o ~ á* hangmegfelelés, mint *obraz ~ ábráz*, továbbá a szóvégi *t* elveszése, mert tárgyrag-nak vették a magyarban, vö. **jegnyét*, **rásztát* > *jegenye*, *rásza*, I. Nyr. 34 : 331. Az eredeti **pásztát*-ból úgy látszik *pászták* is lett, mert a NySz. két 17. sz.-beli idézetében ezt az alakot egyes-számnak is vehetni, továbbá mondatfonétika útján *pásztágy* és *posztágy*, vö. *korcovát* > *korcovágy*, I. Nyr. 37 : 38. (Különös nyelvjárási alakok: *pásznát*, *páznát*, melyek megőrizték a szóvégi *t*-t, de a szó belsejében orrhangot vettek föl, vö. *abajdoc* > *abajnac*.) A *pásztágy* alakot már Munkácsi is szláv szónak vallotta Nyr. 13 : 313. s eredetijéül horvát *pastat* (?) alakot idéz. CzF. szótára Jancsovicstól *pastva* : *pászta* szót idéz, de Jancsovicstévedett, mert a tót *pastva* nem *pászta*, hanem legelő.

Rombol ~ »*rbq*- west- und ostslavisch : hauen, zerhauen (den gefällten Baum; russisch auch: fällen)« Bruckner, Kuhn-féle Zeitschr. 42 : 361. Vö. »Mikor az okos erdős ember egy állófát ki akar irtani, a gyökerét rombolja« (Pázm. NySz.) Eszerint a *rombol* szó eredetileg nem tartozna a *romlik* és *ront* szók családjába, aminthogy nincs is *-bol* képző a magyarban.

Sajbó: »kb. 15 cm. átmérőjű fakarika, amelyet a *sajbózás* nevű játékban használnak« (Szatmár m. Ethn. 21 : 113.) = tót *šajba* »üvegtábla, céltábla« (Jancsovicstól), tkp. általában 'korong' = ném. *Scheibe*.

Tok = szlov. *tok* 'Futtermal, Köcher', vö. *ív-tok*, *nyíl-tok* NySz. (horv., tót *tok*).

Vidék = horv. szlov. *vidik* 'Anblick', amit lát az ember

keck]. Illik, ha katona mutat kevés pajzánt (Gvad.: FNót. 62).“ De Gvadányi idézett helyén a szónak aligha ez a jelentése. Ott azt olvassuk:

Viselt Publikán zöld posztóból ő dolmánt,
Kit arany sujtással a' Szabó tzifrán hánt,
Király szín nadrágján kéméletlenül bánt,
Illik ha katona mutat kevés pajzánt.“

Úgy látszik, üresen, zsinórozatlanul hagyott helyet jelent (= *paraszt* 2. c. MTsz.) A MTsz. a *pajzán*nak ilyen jelentéseit ismeri: szabadjára hagyott (pl. csikó); elhagyott árva; dologtalan; használatlan; hanyag; hitvány.

köröskörül. Lehetséges, hogy a *táj* szó a *vidék* hatása alatt lett *tájékká*, úgy látszik csak a 17. században; igaz, hogy a rokonértelmű *környék* és *mellék* már a kódexekben előfordul, de hátha ezek is ugyanonnan kapták a képzőjüket (*vidék* már a BécsiK.-ben).

Csörc. Erről a Heltainál ötször előforduló szóról Czóbel Ernő Nyr. 38:325 kimutatta, hogy valamiféle ökröt jelöl, de közelebbi jelentését Heltai szövegéből nem állapíthatta meg. Talán elfogadható lesz a következő föltevés. A *csörc* összevont alak lehet a szlovén *črnc* horv. *crnac* főnévből, mely többfélét jelent (pl. szerezcent is), de alapjelentése 'fekete', a *crn* 'fekete' melléknévből. A nőnemű *črna* alak fekete tehenet jelent, s ez ugyanilyen jelentéssel s *csarna* alakban szintén átjött nyelvünkbe, Melich J. szerint a tótság keleti nyelvjárásából (l. Nyr. 29:271 és Oklsz.).

MARIÁNOVICS MILÁN.

A -ság, -ség KÉPZŐ TÖRTÉNETÉHEZ.

Tudvalevő dolog, hogy a *-ság, -ség* képző általában névszóhoz járul, és pedig legtöbbször melléknévből képez elvont főnevet. (Példákat l. TMNy. 585.). Van azonban szép számmal olyan, jobbára szintén elvont jelentésű főnevünk, amely igéből alakul a *-ság, -ség* képzővel.

Van ugyan másfajta képző is, amely már eredetileg is járulhatott mind névszóhoz, mind ígéhez (ilyen pl. az *-ó, -ő* igenévképző, mely azonos az *-ú, -ű* névszóképzővel; l. Szinyei NyH.4:93. és FgrSprw. 105.), de az ily szóalakulatoknak már ősrégieknek kell lenniök; még abban az időben keletkeztek, mikor névszó és ige nem volt külön kategória, hanem ugyanaz a fő jelenthette a cselekvést és ennek megnevezését.

A *-ság, -ség* képzőnél azonban ez az eset nem foroghat fön, mivel — amint ismeretes — aránylag nem nagyon régi képző. A Halotti Beszédben ugyan már illeszkedett alakban fordul elő (*vimádság, birság*), de a Schlägli Szójegyzék még külön szónak írja (*nemzet seg, kezel seg, rokon sag*), sőt a Besztercei Szójegyzékben két szó illeszkedés nélkül mutatja a képzőt (*ag síg 'aggság', aleth seg 'alattság, antenna'*).¹ A Bécsi

¹ Vö. most még ezt a kétségtelen adatot a 15. századból: *alazatus segherth*: humilitatis affectu, Sermon. dom. — A szerk.

MünchK.-beli példákban csak az *-ű* melléknévképző előtt tartották meg a magas hangot (*magasségő, kazdagségő*). TMNy. 585.

Kétségtelen ezekből a példákból, hogy eredetileg mégis csak névszóhoz járult a képző, hisz ezekben a nyelvemlékekben az efféle szók még valóságos összetett szó gyanánt szerepelnek, igező pedig csak valami analógia folytán vehette föl.

Mi lehetett azonban a kiinduló pont?

A *-ság, -ség* képzős szavak közt van egynéhány olyan alak, mint: *fáradtság, ijedség, bágyadság, lankadság, szunynyadság, feledség, maradság, senyvedség* (Báróczi), *poshadság, penyvedség* 'penész' (Szék., MTsz.),¹ melyek eredetileg nyilván így alakultak: *fáradt-ság, ijedt-ség, bágyadt-ság* stb., mikor tehát tulajdonképpen szintén melléknévből van képezve elvont főnév. Ma is dívik ez az írásmód is, csakhogy most bizonyos különbséget teszünk *fáradtság* és *fáradtság* stb. között. A kiejtésben természetesen így hangzanak ezek a szók: *fáraccság, ijeccség* stb., amit a nyelvérzék aztán *fárad-ság, ijed-ség*-nek elemzett. Ilyenforma alakú szó, amint láttuk, van elég, hogy a tovább fejlődésre kiindulásul szolgálhasson. Elsősorban persze a *-d* és *-t* végű igeik vették föl aztán hasonló esetben a képzőt, amilyen szintén van elég szép számmal (*hazudság*,² *vesződség, szegődség, imádság; váltság, költség, vétség, sietség, mentség, multság, nevetség, szeretség, viszketség, fizetség, tehetség, temetség, lehetség(es), hihetség(es)*). A többi szó ezekhez képest szinte elenyésző (*nyereség, veszteség, eleség, vere-ség, tanulság, gyűlölség, jelenség*,³ *kivánság, bírság*).

Hogy így áll a dolog, egy érdekes példa is bizonyítja. A *segítség* szó eredetileg nem deverbális képzés volt, hanem denominális, s a régi nyelvben a legtöbbször *segédség* alakban fordul elő, tehát a *segéd* alapszó származéka. A kiejtésben azonban ez a *segédség* szó *segéccség*-nek hangzott, s a *segít, segét* ige származékának kezdték érezni, s így jött létre a *segítség* írásmód. (Az *i-ző* nyelvjárások is elősegítették ezt az etimologizálást, mivel ott meg a *segéd segéd*-nek hangzik, s a

¹ Vö. ezekre és a következőkre nézve: Simonyi „Áldeverbális és denominatív képzések», Nyr. 6:289.

² Itt a *hazugság* alak is közrejátszhatott.

³ Van *jelen* névszó is.

képzett szó: *segíccsíg*-nek. Ez még közelebb áll a mai *segítség* [*segíccsíg*] alakhoz.)

Természetesen az analogia működésének már nagyon régen meg kellett kezdődnie, mivel — amint láttuk — már a HB-ben is vannak deverbális alakok.¹

BEKE ÖDÖN.

ILLETVE, ILLETŐLEG.

E két szó nem a szépirodalomé, hanem a gyakorlati életé. A hivatalos, az ipari, a kereskedelmi élet és a napisajtó élő és írásbeli beszédének szavai ezek. Használatuk megszokott, mindennapi. Csak az a baj, hogy legtöbb esetben úgy használják, hogy üres cikornyává lesz, sőt zavarólag hat az értelemre. De néha használják értelmesen is.²

I. Zavarólag használják: 1. kapcsolásra, 2. szétválasztásra, 3. több olyan tárgynak az összevonására, melyek ugyanazon cselekvés hatása alatt állanak, 4. használják szófeleslegre. Használják az *és*, *azután*, *vagy* s más efféle kötőszók helyett.

II. Helyesen használják: 1. Fogalmak kifejtésére, midőn egy ismeretlenebb fogalmat megmagyaráz egy ismeretesebb fogalom. 2. A tárgy közelebbi meghatározására.

Nézzük rendre először zavaró használatát.

1. *Kapcsolásra*. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a Néptanítók Lapjának majdnem mindegyik számában gyám-, *illetve* segélypénzt engedélyezett tanítónak, vagy tanítónőnek. A törvény szerint a miniszter engedélyezhet gyámpénzt is, segélypénzt is. A fennírt kifejezésből melyik a való? Mert hiszen az *illetve* olyan kiigazító értelmű, mintha visszavonná az első állítást, s így azt érthetnék belőle, hogy nem gyámpénzt, hanem segélypénzt engedélyezett. Tudnivaló azonban, hogy itt gyám- és segélypénz engedélyezéséről van szó. Tehát két dolog áll kapcsolati viszonyban. Ha ez így van, nem az *illetve* szóval kapcsolunk, hanem az *és*, *is* szóval. Akkor aztán tisztán érthető, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter gyám- és segélypénzt is engedélyezett.

Utasítást ad a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1902-ben a községi elemi iskolák *tanítói, illetve* igazgató-tanítói részére. Mit akar itt az *illetve*? Azt akarja mondani, hogy az Utasítás szól minden tanítónak. Akkor hát mondja ki értelmesen, hogy Utasítás a községi elemi népiskolák tanítói *és* igazgató-tanítói részére.

Az 1877. XX. tc. 96. § szerint: Oly gyám, ki a kiskorú vagyonát is kezeli, tartozik a kiskorú tanítási, nevelési, s egyéb személyes viszonyairól,

¹ Egy másik, éppen megfordított sorrendű analógiás alakulás a tagadó v. fosztó képzőnek névszókban való elterjedése, ez azonban még sokkal régebb fejlődés, mivel a legtöbb finnugor nyelvben megvan. (L. erre nézve »A magyar tagadó képző« c. értekezésemet NyK. 39: 418—431.)

² Megfigyeltem a használatot 1868-tól 1909-ig, de jegyzeteimet itt csak nagyon válogatva közlöm.

illetőleg a gondnokolt egészségi állapotáról jelentést tenni. — Köteles jelentést tenni a felsoroltakról. Ha így van, akkor kimarad az *illetőleg* és kapcsolunk az *és*-sel.

A vallás- és közoktatásügyi miniszternek 137684—1908. sz. leíratában is ott éktelenkedik az *illetve*. Azt mondja, hogy a B) bevállási ív az utasításban foglalt megfelelő módon három-három példányban kitöltetik és minden egyes jövedelmi és kiadási tételt a politikai községi, *illetve* egyházközségi előljárással kiállított, a járási főszolgabíró által érdemben hitelesített bizonyítványokkal igazolják. — Egy kis kitérést engedjünk meg itt magunknak. Az élő beszédben sokszor megtörténik, hogy egyebet mond az ember, mint amit épen akart; ekkor aztán kiigazítja mondását. Pl. Gyula, hozd ide a kést, s a bárdot. Azaz, hogy elég lesz a bárd. — Hozd ide a pohárt, akarom mondani a kancsót. — Levélírásban is megtörténik az ilyen kiigazítás. Pl. Mikor megérkezel, szülőimhez szállasz, jobban mondva, először felkeresel engem, azután megyünk hozzájuk. — Szónoklatokban, tárgyalási, védő- és vádló-beszédekben szintén megtörténik a helyreigazítás, mert ott a gondolatmenet gyors és sokszor olyan szó nyomul elő a képcsoportból, mely a helyzetnek nem épen megfelelő. Pl. Állítom, tek. törvényszék, hogy akit védelek, beteg, azaz lelki beteg. — De hát mi köze van az ilyen kiigazításhoz a hivatalos iratnak? Mi köze különösen akkor, ha a kiigazítás az értelmet zavarban hagyja? A miniszteri leírat szerint a jövedelmi és kiadási tételt a politikai községi, *illetve* egyházközségi előljárással kiállított bizonyítvánnyal igazolják. Mit kell itt érteni? Melyik állítja ki először? A polgári község, vagy az egyházközség előljárássága? Előbb az utóbbi állítja ki. De nem az irat értelme, hanem a viszony felfogása szerint. — Az *illetve* szerint csak az egyházi előljárásság írná alá. Pedig tudjuk, hogy a leírat nemcsak ezt akarja, hanem azt is, hogy a polgári község előljárássága is írja alá. Tehát kiállítja és aláírja az egyházközség előljárássága, s aláírja a polgári község előljárássága is. Hagyjuk el tehát az *illetve* szót, tegyük helyébe az *és*-t s akkor könnyen megértjük.

Krassó-Szörény vármegye II. szabályrendelete így szól: Nyugdíjazási, *illetőleg* ellátási szabályok. Itt nem az *illetőleg* a kapocs, hanem az *és*. Mert külön van a nyugdíjazás, külön van az ellátás.

A Lelkészegezesület 1909. 5. számában ez van: A magyar református egyháznak alkotmányával, *illetőleg* szellemével nem ellenkezik a lelkészek testületének szereplése. Itt is helytelen az *illetőleg* használata. Mert azt akarja kifejezni, hogy nem ellenkezik *sem* alkotmányával, *sem* szellemével.

2. Székválasztásra¹: Az 1877. XX. tc. 124. § szerint: Ha a gyám, vagy gondnok számadását be nem nyújtja, a gyámhatóság megidézi... s a számadást elkészítteti. Ha a gyám, *illetőleg* a gondnok meg nem jelennék, a gyámhatóság felfüggeszti. Itt vagy gyámról, vagy gondnokról van szó. Azért így kell: Ha a gyám vagy a gondnok meg nem jelennék, a gyámhatóság felfüggeszti.

Az 1877. XX. tc. 133. § szerint: Az önjogosult, *illetőleg* jogutódai a

¹ Ahhoz szó fér, hogy az *illetőleg* minden ilyen esetben egyértelmű-e a *vagy*-gyal s helyettesíthetjük-e evvel mindig az értelem csorbítása nélkül. — *A szerk.*

számadásokat és okmányaikat másolatban kivehetik. — Itt az az eset, hogy vagy az önjogosult veszi ki, vagy jogutódai veszik ki. Akkor ide a *vagy* kell. Az önjogosult vagy jogutódai.

Az 1876. 28. tc. 5. § 3. a. szerint: »A tanítók kötelesek a tanfelügyelőnek, *illetőleg* segédének a tankönyveket előmutatni.« Pedig *vagy* a tanfelügyelőnek, *vagy* a segédének mutatják fel.

Krassó-Szörény Vármegye Hiv. Lapja 1908. 8. száma szerint: A kápolnokmonostori járás tisztii személyzete megválasztatott, *illetőleg* kineveztetett, s e járás működését megkezdi. — A megválasztás a tisztii személyzet egy részére, s a kinevezés más részére vonatkozik. Azért külön kell választani a kettőt. Azért így lesz: A kápolnokmonostori járás tisztii személyzete *részint* megválasztatott, *részint* kineveztetett, s így e járás működését megkezdi.

Az 1876. 28. tc. 5. § 1. p. szerint: A tanfelügyelő köteles a népoktatási, úgyszintén a kiseddóvó összes intézeteket maga, vagy segéde által meglátogatni, *illetőleg* meglátogattatni. Az *illetőleg* a helytelen összevonást akarja helyrehozni. Pedig nem lehet. De lehet a *vagy* segítségével: Köteles *vagy* maga meglátogatni (v. csak: köteles meglátogatni), *vagy segéde* által meglátogattatni.

3. *Helytelen összevonás.* Az 1868. 38. tc. 1. § szerint: A szülők, a gyámok kötelesek gyermekeiket, vagy gyámoltjaikat nyilvános iskolába járattatni életidejük 6-ik évének betöltésétől a 12-ik, *illetőleg* 15. év betöltéseig. Helytelen összevonás van itt. Sokkal helyesebb így: Kötelesek nyilvános iskolába járattatni 15. életévökig; 6—12. életévökig a mindennapiba, a 12—15. életévökig az ismétlődőbe. Akkor a 49. 50. §§ nem kell.

A Néptanítók Lapja 1908. 46. sz. szerint: A vallás- és közoktatásügyi miniszter kinevezte Molnár Mátyás, Gáspár János, Mészáros Lajos és Mihálovits Erzsébet okleveles tanítókat, *illetőleg* tanítónőt a szegedi külterületi állami el. iskolához r. tanítókká, *illetőleg* tanítónővé. Itt helytelen az összevonás a tanítók és a tanítónő között. Az összevonást mellőzni kell. Akkor így lesz értelmes beszéd: A vallás és közoktatásügyi miniszter kinevezte Molnár Mátyás, Gáspár János stb. okleveles tanítókat a szegedi külterületi áll. elemi iskolához rendes tanítókká és Mihálovits Erzsébet okleveles tanítónőt rendes tanítónővé.

4. *Szófölösleg.* Az 1893. évi 26. tc. 11. § d. pontja szerint »ha a c.) alatt említett tanítói állásokra oly egyén választatnék, *illetőleg* oly egyénnek megválasztása terjesztetnék fel jóváhagyás végett, ki ellen a miniszter kifogást emel, a miniszter újabb választást rendel.« Itt a mondatnak első felére semmi szükség, tehát az *illetőleg* is fölösleges, és elég ennyit mondani: Ha oly egyénnek a megválasztását terjesztenék fel jóváhagyás végett, ki ellen a miniszter kifogást emel, a miniszter újabb választást rendel.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1909. 1936. sz. a.: »A tanítóknak 1909. márc. 15-ig beadott kérvényeik alapján engedélyez, *illetve* utal ki államsegélyt.« Az engedélyezésnek következménye az utalás. Azért itt felesleges valamelyik és az *illetve* is. Szószaporítás nélkül: a miniszter a márc. 15-ig beadott kérvények alapján engedélyez (vagy utal ki) államsegélyt.

Egyházi törv. reform. V. tc. 63. § szerint a bíróság elnöke az érdekelt feleket 15 napon belül békéltetésre, *illetve* egyezkedésre idézheti. A

békeltetésnek következménye az egyezkedés. Akkor itt felesleges az *illetve* és elég lesz ennyi: A bíróság elnöke az érdekelt feleket . . . békeltetésre idézheti.

A Lelkészegyesület 1909. 5. sz. szerint: Ugyanazon hang csendül meg, *illetőleg* kong felénk. Az *illetőleg* itt is felesleges, sőt nagyon furcsa, mert hisz csendül és kong rokonértelműek, egymás mellett megállhatnak az *illetve* nélkül is. Tehát lesz: Ugyanezen hang csendül, kong felénk.

II. *Helyesen használják*: 1. Fogalmak kifejtésére, midőn egy ismeretlenebb fogalmat megmagyaráz egy ismeretesebb fogalom vagy pontosabb kifejezés. 2. A dolognak közelebbi meghatározására.

1. Megvan a megillető helye az *illetve, illetőleg*nek is a beszédben. S amilyen ridegen fordulunk el tőlük akkor, amikor a nem őket megillető helyökön állanak, époly barátsággal fogadjuk őket, mikor látjuk, hogy a hely, amelyen állanak, csakugyan őket illeti. Itt csakugyan látjuk, hogy az értelem ajtónyitó, amikor egy ismertebb fogalom magyaráz meg egy ismeretlenebbet. Nézzük csak! Tető alá jutott a dolog, *illetőleg* sikerült a törekvés. — Rossz máju, *illetve* gonosz ember. — A kenyér is, a kés is a kezében van, *illetőleg* a maga gazdája, önálló. — Péter bácsi jól kihúzta a Kalóék lábából a tövist, *illetve* sok pénzt hagyott nekik.

Hogy a hivatalos használatban milyen tiszteletre méltó helyet foglalhat el az *illetve, illetőleg*, mutatja pl. a földművelésügyi miniszter hűvizsgálati Rendeletének 44. §-a, amint következik: Magánfogyasztás alatt a magánháztartás körében való hűsfogyasztás, *illetve* azoknak a hűsfogyasztása értendő, akik egy-egy háztartáshoz való akár állandó, akár ideiglenes tartózkodásuknál fogva külön fizetés nélkül kapják élelmezésüket.

Helyes a Krassó-Szörénymegyei XXI. szrdt. 1. §. Bármilyen néven nevezendő építkezések foganatba vétele, *illetőleg* épületek emelése, csak hatósági engedély kinyerése után eszközölhető. — Itt az *illetőleg* bevezeti az értelmet, hogy megértse, hogy az építkezések foganatba vétele nem egyéb, mint épületek emelése.

Az 1877. XX. tc. 90. § szerint: A gyám köteles arról gondoskodni, hogy a kiskorúak . . . hasznos polgáiraivá váljanak a hazának, s hogy e célból képességük és vagyoni viszonyaikhoz képest nyerjenek kiképzést, *illetőleg* munka- és kereset-képességet. Az *illetőleg* helyes, mert bevezet annak a magyarázatára, hogy a kiképzésen munka- és kereset-képességet kell érteni.

A Budapest 1909. 44. sz. szerint: Pető Sándor a Népszava c. lapnak a máv. pályaudvarokról történt kitiltása, *illetőleg* elárúsítási engedélyének elvonása tárgyában intéz kérdést. Itt is helyes az *illetőleg* használata, mert akadály nélkül vezet annak a megértésére, hogy a kitiltás az elárúsítás engedélyének elvonásában nyilvánul.

A Budapest 1909. 61. sz. szerint: . . . meg vagyunk győződve, hogy ilyen jelentéktelen körülmények miatt Izolvszki, *illetve* Oroszország nem idéz fel európai háborút.

2. Igen jól megállja a helyét az *illetőleg*, az *illetve* a tárgy közelebbi meghatározásában, a dologra való vonatkozás kifejezésére (a. m. *dolgában, ügyében, -ra nézve*).

Igy: A napirendet *illetőleg* az országgyűlés határoz. — Tégedet *illetve* annyit mondott, hogy igyekezeteddel nagyon meg van elégedve.

Az Országos Református Lelkész-Egyesületet *illetőleg* az egyetemes konvent tudomásul veszi a vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1908. évi december 3-án kelt leiratát.

A Budapest 1909. 52. sz. szerint a bankbizottság ezt mondta: Mikor ezt a jelentést tökéletesen kidolgoztuk, akkor beterjesztjük a képviselőháznak, amely határozni fog a napirendretűzést *illetőleg*.

Aki a szavak jelentésváltozását vizsgálja, azt mondhatná az *illetve, illetőleg* használatára vonatkozó bírálatunkra, hogy nem jogosult. Mert határozóból fejlődhetik kötőszó, s ezért lehet az *illetve, illetőleg*ből is. Igaz, nem tagadjuk. Csakhogy az *illetve, illetőleg* jelentése még nem homályosult el, s ezért nem használható kötőszóként zavar nélkül. Helyesen, mint láttuk, csakis *a fogalmak kifejtésére és a tárgyak közelebbi megmagyarázására* használhatjuk.

Mindenki úgy beszéljen és írjon, hogy beszédéből, vagy írásából tisztán megértsük, amit közöl. Azért az *illetve, illetőleg*et is csak illetékes helyén használja és ne használja olyan helyen, melyen alkalmatlan hivatása betöltésére.

NÉMETH SÁNDOR.

NÉHÁNY NÉPNÉVRŐL.

Néhány magyar népnévről igen érdekes egybevetéseket és fejtegetéseket közölt Melich János (MNy. 5. k.), de egy-két esetben nem vitte dűlőre a kérdést. Így maga megvallja (392.—3. l.), hogy a *szerecsén* esetében: »hangtanilag teljesen kielégítő magyarázatot nem tudok adni«, mert »a latin-olasz eredet hangtanilag nem igazolható«, azonban »hangtanilag kifogástalanul a szlávból se tudjuk megmagyarázni«. Az olasz eredet (*saraceno*) főlvételében ugyanis szerinte »érthetetlen a *cs*, a szó[nak] magashangúsága, s részben a szókezdő *sz*«. Azt mondja: »a magashangúságot meg lehetne magyarázni, ha a vulg. lat. *serracinus* alapján... olasz *saracino*-t [sajtóhiba e h. *seracino*] tennénk fel, a szókezdet azonban így is megfejtetlen maradt.« Olasz átvétel esetében ugyanis így kellene a szónak hangzani: **serecén*. Ámde ebből az alakból (s erre nem gondol Melich) egészen jól meg lehet magyarázni a *szerecsén* hangalakot. Az *sz* és az *s*-féle hangok (*sz*, *z*, *c*, sziszegők, — *s*, *zs*, *cs*, susogók) ha egy szón belül összekerülnek, nemcsak a magyarban, hanem más nyelvekben is igen gyakran hatással vannak egymásra: vagy úgy, hogy hasonulnak egymáshoz, vagy pedig úgy, hogy elcserélik egymással a hangképzés módját. 1. Példák a hasonulásra (úgy látszik, mindig a sziszegő hasonul a susogóhoz): óbolg. és szlov. *straža* (*isztrázsa* Káldi): *strázsa*; szl. *služba*, m. *szolozsma* (régibb irodalmunkban többnyire így): *szolozsma*, *szárcsa*: *sárcsa* (Fehér m. stb. MTsz.) (ezekhez hasonló a franciában: lat. *circare*, régi fr. *cercher*, ang. *search*: mai fr. *chercher*); *csízma*: *csízmsza*; tót *šesták*: m. *susták*; *suszter*: Háromsz. *suster*. [Viszont ha egy szóban két susogó van, az egyik könnyen hasontalanul, sziszegővé válik, pl. szlov. *črešnja*, m. *cserésnye*: *cserésznye*; ószlov. és újszlov. *čaša*, m. **csása* (*chasa* 1490 Oklsz.), **csése* (*chese* 1528 uo.): *csésze* (l. Asbóth Nyr. 31:8); szl. *čič*: m. *csíz* (l.

26 : 112); *zsákeső, NySz.-ban *sakcho*, *zsacskó* stb.: *zacskó*. Hasonló disszimiláció, mikor *csuvas* helyett *csuvaszt* mondanak.] — 2. Példák a hangképzés elcsúszására vagyis részleges hangátvetésre: lat. *cisio*, régi hazai latin kiejtés szerint **cizsió* : *csizió*; *processió* : *prosecció* (Nép); *szárca* : *sárca* (Somogy m. MTsz.); *szęcška* : *sęcška* (Vas m., Baranya m. MTsz.; így mondják Dunapatajon is); horvát-szerb *srčika* : m. *szęricsika*, *szęřicsika* (l. Nyr. 38 : 19); *sercika*, *sarcika* (Mikszáthnál, l. Rubinyi: M. stílusa és nyelve 216—7.); szerb *Sabác* : m. *Szabács*; lengyel nyelvjárásban *čas*-ból *sač* (Vondrak 1 : 375). Ez utolsó példákhoz tökéletesen hasonló fejlődés a **serecën*-ből *szerecsën*.¹

A *török* szónak Melich nem magyarázta meg a hangalakját. Az oszmán *türk* mellett említi a kirgiz *türük* s a kazáni tatár *török* alakot, s azt mondja: »Nem lehetetlen, hogy az oszmanliban is volt vagy van ilyen kétfagú alak.« Az kétségtelen, hogy az oszmánoktól kaptuk a szót, még pedig bizonyosan **törk* alakban, a 15. század elején. Akkor még azt mondták *árk*, *berk* stb. s csak a 15. század folyamán vált belőlük *árok*, *berék*, *török* (TMNy. 310). Magyarázatot kíván a régi *tęřek* mellékalak is. Ezt legjobban a régi *gęřęg* hangalak hatásából magyarázhatjuk, valamint viszont emeből a mai *gęřęg* alak könnyen válhatott a *török* analógiájára. A 15. században annyiszor emlegették együtt a görögöt s a törököt, hogy a két nép neve hatással lehetett egymásnak a hangalakjára. — Föltűnő, hogy ennek ellenére s noha eredetileg is *k* hangon végződött, a *gęřęg* név mégis *g* véghanggal állapodott meg. Igaz, hogy vannak olyan főneveink, amelyeknek szóvégi *k*-ja *g*-vé lett (*űszög*, *hęcřęg*, *bádog*, *űtleg*), de hogy a **gęřök* a *török* ellenére is *gęřөгг*gé lett, azt alkalmasint csak szókezdo *g* hangjának a szóvégre való hatása okozta.

Az *örmény* alakváltozatai közül nem említi Melich azt a különös *űrményt*, mely Gvadányinál fordul elő: »az Űrmények, 's Rátzok« (Fal. nót. 72). S ezzel látszanak összefüggni: a nyitrai *űrmény* (innen az *űrményi* családnév) és *űrminc* s a torontáli *űrményháza*. De hogy kerültek örmények Nyitrába? — Az örményeket kódexeink is emlegetik, pl. a DebrK. (563): a *gęřөг* császár »ellensegiuel az az *ermeńđkkel* tiz eztendeiglen hadacozot.« És a Teleki-k. (11): »zarandokol mene: vanderla: *ermen orzagba*.«

Olasz. A Melich említette legrégebb (1181-i) adathoz csatlakozik az Oklsz.-ban nem említett 1217-i adat a Várad regestromban (217): Villa *Ulozyghaz*. A székelýföldi *olosz* alakot használja Haller János is HHist. 3 : 1, Paizs előb. 4. Különös írásmód az ÉrdyK.-ben 547b: *olaaz*. Kódexeinkben különben is sokszor előkerülnek az olaszok, mindig *olaz*nak írva (az EhrK. 108. lapján valami félreértéssel, l. e helyről Katona L. Nyr. 31 : 554). Olasz mérföldet említ az ÉrdyK. 547b, a TihK. 50. Heltai az Ádriát Olasz tengernek nevezi krónikájában (idézi Kresznerics). A NySz.-ban van olasz bab, olasz ciprus, olasz dió stb. stb. — Melich szerint az okleveleinkbeli *uloz*-t *ulosz*nak kell olvasni, de ebben alig lesz igaza. Először is: a déli-szláv **wlasi* illabiális *à*-ja miért vált volna a magyarban *o*-vá s később

¹ Karl L. most a magyar alakot *cseresznye*-féle disszimilációval magyarázza **serecsën* (**šeračeno*) hangalakból (MNy. 6 : 174), de ilyen hangalakot alig lehet kimutatni. Érdekes azonban uo. az olasz szónak arab etimonia; eszerint a szó eredetileg keletit jelent.

vissza *a*-vá? (Teljesen lehetetlen az *olusz* alak, melyet M. egyetlen egyszer előkerülő helynév alapján vesz föl: villa *Olus*, Oklsz.) De még *ulasz*nak is alig olvashatjuk, mert akkor alkalmasint megmaradt volna *ulasz*nak s nem vált volna *olasz*szá, mint ahogy a *kuvasz* se lett *kovasz*, a *csupa csopa* stb. Bizonyára kezdetről fogva *o*-val ejtették magyarul ezt a népnevet. S abban is kételkedhetünk, amit az *oláh* kezdőhangjáról mond M.: »A m. *oláh*-beli *o* szókezdet csakis úgy magyarázható meg helyesen, ha [fö]l-tesszük, hogy] az *o* egy [minek ez az *egy*?] régibb m. *u*-ból s ez egy átadó szláv nyelvi *u*-ból, *u*-ból keletkezett.«

Oláh. Melich szerint a legrégibb adat 1283-ból való. De előfordul a magyar alak latin szövegbe szerkesztve egy 1262-i oklevélben, Knauz gyűjteményében: *pecudum et pecorum provenientium ab Olachis et siculis*. Kódexbeli adatok pl. ÉrdyK. 496b, 593b. Érdekes Rettégi emlékiratainak egy helye (1761-ből, Hazánk c. folyóiratban 1:383): azt beszéli, hogy az oláhok a dákusoktól való eredetükkel dicsekesznek, de R. megjegyzi: »De ez hazugság, mert római colonia az olá natio, más volt a dacus, s azt gondolom, nem volt ily istentelen gonosz nemzetség, mint ez az *oláság*.« — Nyelvemlékeinkben itt-ott oláh szokásokról is szó esik vagy rájuk vonatkozó szólások fordulnak elő. Pl. TelK. 233: (Ádám meghala) és mend az ő fiai megcsókolák az ő atyjoknak testét, azért az oláhok innét vettek eredetöt: hogy mikor temetnek, fejenkéd megcsókolják a halottat. A NySz.-ban az *el-hagy* és *ott-hagy* szólásai közt: Itt a telet kitevelvén elhagya kéd bennünket, mint sz. Pál az oláhokat (SzD.). Erős mint az oláhecet (Faludi 923).

Orosz. Melich itt is *urusz*nak olvassa az oklevelek *uruz*-féle írásmódját. Ámde ha a magyarok a 13., 14. században úgy ejtették volna, akkor ma is úgy ejtenék. S *o*-val ejthették kezdetről fogva a magyarok, hiszen több török nyelvben is ki van mutatva az *orus* ejtés az *urus* mellett (mongolul *oros* is). Melich régi adatai mellett (a legrégibb 1208) említhetni még ezeket: *Uruz*, személynév 1210, 1216, VReg. 76, 239 (Endl.), *Uruzca*, helységnév 1210, uo. 116 (ma is van *Oroszka* Bars megyében); villa juxta Goron, *Wruz* nuncupata 1269, Kuauz. *Orosz*, ÉrdyK. 398b. *Oroszország* Tin. Zsigm. kir.

KOVÁCS MÁRTON.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Bitság? Mátyás Flórián ezt a szót NySz.-ában ilyen jelentéssel idézi Heltai 99. meséjéből, az első kiadásból: *carnes ad epulas paratae*. Szarvas Gábor a NySz.-ban s a Nyr.-ben (hol 16:291. bőven tárgyalja) 'préda' jelentést tulajdonít neki s a német *beutung* magyarosításának tartja, úgy, hogy az *-ung* végzetet a magyar *-ság*-gal helyettesítették volna (a *beutung*-nak teljes átvétele a m. *bitang*). E fejtegetést nem vette tekintetbe Imre Lajos, mikor tíz évvel utóbb kiadta Heltai meséit, hanem a Kolozsvárt őrzött második kiadásnak kézírással pótoltt részéből így közli a szóban forgó mondatot: »Talam [a földesúr] valami dögöt erzet valahol, es arra iö à *birsagra*« (242. l.). Jegyzetben pedig így magyarázza: »hogy megbirságolja

azt a jobbagyot, akinek kezén elveszett a jószág, mint a 74a lapon a lovakra nézve ajánlotta az ispán«. Szarvas, ki a *bírság* olvasatot itt lehetetlennek tartotta, nem vette tekintetbe a mesének többi részét. Az egész mesében arról van szó, hogy a nemesember s az ispánjául szegődött ördög »satszoltattassockal, es barsagokkal« (olv. birsagokkal, az elején) zaklatja a jobbagyokat. — Így hát a *bírság* szót törölni kell régi szókincsünkben.

»*Sulya, sulya*: [gravis, molestus; schwer, drückend]. Az gyermek ees annawal sullyabb leezen vala (Érdy K. 436.). [Mas oka ez] mi nemew betegsegeth az ur isten ream adot, kit Kegtek iol tud, minemew nehez ees sulia betegség (RMNy. IIb: 126)«. — Ez a címszó nézetem szerint törlendő. A második idézetet így olvashatjuk: . . . minemű nehéz és *súly* a betegség; az elsőt pedig így: *annéval süllyabb*. A *súly* szó eredetileg alkalmasint melléknév volt. E mellett szól a *súlyabb*-on kívül a NySz.-nak néhány ilyen idézete: »Legalso graduson vagyon az ő terhes es *suly volta* miat.« »Hun az anya, hun az apa *sullyat nyom* vállatoknak.« És még inkább erre vall a 17. századig gyakran előforduló *sulyság* főnév. — A *súly*nak főnévi használata ilyen szólásokból fejlődhetett: *a súlyán van vki v. vmi, az én nyavalyámnak súlya* stb. (I. NySz. és MTsz.) Vö. a *nehéz*nek hasonló használatát: a veszedelemnek *nehezeben van* stb. NySz.

Tündér egyik jelentése a NySz.-ban: »portentum MA. [species, umbra, larva], wunderzeichen PPB. [erscheinung, gespenst]«, négy régi idézettel. Ugyanezt a jelentését látjuk még a következő mondatban: »A Kristusnak teste sem tündér nem vólt, sem az égből nem hozattatott« (Vallástétel 1713. 109); a latin eredetiben: *Caro Christi nec phantastica fuit, nec coelo allata*.

»*Követség* est duplum mulctae iudicariae in pecunia apud Hungaros solui solitae. Ita Andreias II. Rex anno 1228. Neutra pars iudicium dupli, quod vulgo Követség dicitur, soluere teneatur« (Szirmay: Hung. in Parab.² 108.). A NySz.-ban hiányzik ez a jelentése.

Sark törlendő, I. Oklsz. *sark, sarok*.

Vajnok hibásan van értelmezve, I. MTSz.

Farkas nevetés (a *nevetés* összetételei s a *farkas* szólásai közt). Érdekes, hogy a palócok ma is mondják ugyanolyan értelemmel: *farkasô(l) nevet* eh. sír (Bodányi Aranka közlése).

Helyreigazítás. Pálfi Márton Dávid Ferenc műveinek olvasgatása közben a NySz.-t lapozgatva észrevette, hogy a Dávid F. 1571-i Vallástételéből való idézeteket többnyire csak ilyen rövidítéssel idéztük: *Vallást.*, holott ez forrásaink jegyzéke szerint a Debrecenben 1713-ban újra lenyomatott helvét Vallástételt jelenti (latin és magyar szöveg, a cím is kétnyelvű, a latin cím: »Confessio et expositio brevis et simplex, sinceræ religionis Christianæ etc.«). — A hibának ez a magyarázata: Veres Imre a Dávid F. könyvéből kijegyzett adatoknál a szerző neve nélkül jelölte a forrást, röviden csak így: *Vallást.*, s ugyanígy jelölte másik gyűjtőnk, Könyve Nándor, az 1713-i Vallástételt, tehát szintén: *Vallást.* Így történt aztán, hogy szerkesztés közben Szarvas is, én is mindakét jelölést a névtelen 1713-i könyvre vonatkoztattuk, pedig ebből csak azok az idézetek valók, amelyeknél a lapok számokkal vannak jelölve, például

golyva, kisáfáról, tettetes (a 2. pontban az első »Vallást.«), *szapogat*. Ellenben az 1571-i Dávid-féle Vallástételre vonatkoznak azok az adatok, amelyeknek lapszáma betűkkel van jelölve, pl. *tettetes* (a második »Vallást.«), *álmokodás, fincol, haboz-híbez, keteputa, kókonya, választig*. — Veres Imre olyan megbízható gyűjtő volt, hogy nem igen akadt adata, amelyet az eredeti forrásból ellenőriznünk kellett volna, azért nem volt alkalmunk rájönni a hibára.

Hasonló tévedés volt, hogy Veres Imrének *Sal.* jelzésű adatait (= A Bölts *Salamon* Kiralnac Könyvei, Kolozsv. 1552.) a NySz. másolói összetévesztették s helyettesítették a *SalMark.* jelzéssel (Salamon és Markalf). Az illető idézeteket összeállította Ballagi A. Régi m. ny. 373, természetesen gyűlölködő és rosszhiszemű megjegyzésekkel. Egy-két cédulán ugyanaz a forrás Énekek énekének volt jelölve (*erkély, gyermekded*), egy helyt pedig Bölcs. könyv.-nek (*tarló*).

SIMONYI ZSIGMOND.

Inő (inw) barom = ünőbarom. Ott benn Monyoróban (ma Magyaró), mely majorság volna ökrök, inőbarom (azaz tehénfélék), juh és disznó, *feldbeli* vetés. Osztály-levél 1551-ből.

Mindenik adó adó (azaz adót adó) jobbágy tartozik esztendőnkint adni két tikot (tykot) = tyukot. Annak utána az szászok lenvetéséről ezt mondták, hogy mikor lent *vettek* (= vetettek), egy köböltől adtak tíz oszporát, tizenkettőt, kilencet is, de némely semmit sem adott, ki mint az uraimmal *alhatott* (= alkhatott?) Tanuvallatás 1555-ből.

Nyén falu (Fehérvármegyében) határát egy latin okirat magyar szavakkal így adja elő: »*Bérczköz, Bozamezeje, Egrespataka, Fenyőspatak*.« Ezután jön a magyar zármondat: »Mely *határjárát* levélből kitetszik, Kegyelmetek *ítélete tehet róla*, hogy a Szász uraim énnekem a Bozamezeje felől, *ingyen nem* határos szomszédaim voltak«. Perirat 1563-ból.

Miért hogy az *öröknek* perire minden költést ez Anna asszony atyja fia Gergely, ki egy ő vele, költött és fáradott, ez Anna asszony az *örökét* minden bármí feldivel ez Gergelynek hatta, *mindenek ellen*, ha kik ellenzenék is, mert mindenek ellen *vérré, gyökérre* őtöt illeti. Ezek előttünk így löttek stb. — Ugyan ezen Gergely az örökségnek perire költésit VII forint 56 denarra mondja, ez költést Bíró Antal-es, ki ez dolgban prokator volt, *ezen-ígyen* mondja. (1564-ben Kisaszszonyon tett bevallás.)

Az mi némű dolgai voltak az Bak Ambrusnak Ferenc Antallal és az Csüdő (Chyedeő, ma is ott élő családnév) Péterrel, ezeket mi előttünk ujra *megnapozták* (azaz új határnapot tűztek ki) Szentgyörgy nap előtt való vasárnapra. 1564.

Szentmariai (ma szemeriai) Farkas Márton ott a törvény előtt *ígyen egyenesülének*, mi *kötött* bírák . . . 1568. dec. 18.

Geréb, gréb = gazda, dominális bíró: Mi azért Idecs Lukáccsal ki gerébjé vala felséged elibe hívók. 1569.

Hozák nekünk felséged parancsolatját, melyben parancsolja felséged, hogy elmennénk és Katalin asszonytól Apor Jánosétól . . . hogy az *oszlást* (= osztozást) Árapatakában, Erősdben tőlük erősen megkérnök. 1570.

1577. *Gyortyás* Boldogaszszony napján a mi levelünket mássára kérték.

Béldi Kelemen 1577-ben bőjtű szerdán üszögös Szent Péter nap előtt *felfejthetetlen* (= változtathatatlan) végrendeletet tesz.

Viszsa verik, azaz repellálják az executiot. »Minket még is eröltet vala Kövér Jánosé hogy *el iktassuk* (»elitassuk«, így) az ő része jószágot, de mi kegyelmes urunk nem merészkettenk *iktatni* (»itatni«), minthogy hallottuk, hogy az repulsionak meg kell állani, megállánk. Datum in possessione *Zent-Maria aszszony* (ma Szemeria) die super notato 1578.

tilhozik? Kénytelenségem tartja, hogy repulsiot tegyek, mert látom hogy Ketek egyéb tilalommal nem *tilhozik*. Szent Mátyás napján 1586.

(Mind ez iratok Méhesen gróf Béldi Ákos levéltárában).

Menedékség = evictio (jogi műszó, ma szavatosság). Nagy-Teremben 1642 november 26-án alsócernátoni Domokos István és borsovai Mikola Mihály lófő személyek előtt kötött szerződésben ez áll: Szemere Boldizsár uram is *menedékséget* ígére minden törvény szerint való impetitorok ellen (Bálinti levéltár).

Nyebeleg = (haszontalankodik) Bánffy Dénes László nevű hadnagyával s legényeivel jószágot akart foglaltatni de vissza verték 1614-ben. »Mikor László hazament Bánffy pirongatta, hogy mit *nyebeleg*« [vö. Nyr. 13 : 227].

Zajgó = fecsegő. Szentgyörgyi Mihály 1680-ban írja: »Erre az emberre sem merek mindenenek bízni, mert igen *zajgó*«.

Valósodik = valósul. Apaffi Mihály fejedelem levele 1678.

Ördög bútta. Naláczai Istvánnak 1676-ban kelt levele szerint: Bethlen Jánost fiával, Bethlen Miklossal együtt *ördög bútta nyughatatlan* embernek tartották.

Eketalpa. Bethlen Miklós mint rab 1676-ban írja a kormány-tanács-hoz: Bocsássanak engem haza *az eke talpa mellé*; ma ezt így mondjuk: az eke szarva mellé.

Dult = lefoglalt. Az minapában *dult* szarvas marhákat elhajtották. 1671. Innen a székeleyknél a szolgabíró neve: *dülő, dülőbiztos, dulló*.

Cirkálás = puhatolás, kémlelés: Az dolgoknak cirkálására mindenfelé küldjenek el. Teleki Mihály levele 1677. november hó.

Tetszését adni = véleményét nyilvánítani. Bethlen Farkas uramnak is írni kellene *adná tetszését* ez dologban. 1677. november.

Vajuszik. Bethlen Gergely 1671. leír valami vihart s a villám hogy ütött ide, oda: »ugyancsak az oda való hadnagy lovát is érte, *még az vajuszik*«.

Megbirni — meggyőzni valamiről, reá venni valamire. Béldi Pál írja 1671-ben Teleki Mihálynak: »Bánffy urammal sokat beszélvén minden jóra *vettem*; Kegyelmedet sok szavaimmal is *nem birhatom meg*«.

Közit kivegye = jogáról lemondjon; Béldi Pál írja 1671-ben: »Hogy Bánffy uram Kájántóból, Tiborczból *közit kivegye*, nem hiszem, *kettős igazsága lévén rajta*«.

Összeboronál. »A mezőbodoni majorné egyik legénytől elcsábítja a leányt s a másik legénnyel boronálja össze«. 1670.

Érdem = jutalom. »Ha ezeket megteszi Kegyelmed, az árvákra gondviselő Istentől veszi *érdemét* Kegyelmed.« [Vö. NySz.]

Atyám = szüleim. »Mivel az én szegény hugomnak *semmi marad-*

vája nem maradott, azokat a javakat is, melyeket az én *atyáim* ő vele adtanak volt, vissza kellene venni. 1662. Veres Boldizsár levele.

Megorvosolhatatlan = elmulaszthatatlan? »Igen *megorvosolhatatlan* dolgok kívánják szentpáli házamnál való *mulatásomat*.« Haller János levele 1671.

Kél = kerül, »ha zsoldos állításra *kél* az dolog.« Haller János 1671.

DEÁK FARKAS.¹

ISMERTETÉSEK.

Dr. Hevesi Sándor. Az előadás művészete. (Tudományos Zsebkönyvtár 216—218). — A színjátszás művészete (u. o. 213—215). Stampfel-féle könyvkiadóhivatal. Ára mindegyik kötetnek 1 K 80 f.

Az előszóbeli előadás művészetével nagyon kevesen foglalkoztak eddig nálunk. Egyes színi kritikákban és dramaturgiai dolgozatokban elrejtett alkalmi megjegyzéseken kívül csak Szász Károly művét (*A versszavalás elméleti és gyakorlati kézikönyve*, 1862) s Paulay Edének *A színészet elmélete* 1871. c. s a színésziskola növendékeinek szánt kézikönyvét említhetjük; s néhány évvel ezelőtt jelent meg Vende Ernőtől *A szavalás művészete* (Pécs, 1907). Tehát Hevesi Sándor csaknem egészen töretlen uton jár, midőn e két könyvében az előadás és színjátszás művészetét behatóan akarja tárgyalni.

Hevesi nem elégszik meg egyes szabályok megállapításával, általános utasítások közlésével, hanem behatol a legapróbb részletek megbeszélésébe s így teszi művét a figyelmes tanuló számára megbecsülhetetlen értékűvé. Minket e folyóiratban csak az előadás, a szavalás művészete érdekel, ennek is inkább csak a nyelvi oldala: a helyes kiejtés és a helyes, értelmes hangsúlyozás megállapítása. De rá kell mutatnunk arra a nagy gondra, mellyel Hevesi a tárgyalt költeményeket elemzi, hogy a szavalót bevezesse a költő műhelyébe, megértesse vele a költeménynek minden szépségét, mert hisz a költeményt csak akkor lehet jól előadni, ha a szavaló minden részletében átértette. Ezek az elemzések gyakran valóságos esztetikai fejtegetésekékké bővülnek s haszonnal olvashatja őket az is, aki nem akar szavalni, csak érteni, élvezni akarja a költeményeket.

Az előadás technikájával nemcsak az elsőnek említett könyv általános része (*az előadás technikája, a művészi előadás*) foglalkozik, hanem a másik könyvben is tárgyalja a szerző a beszéd technikai kérdéseit, de csak a színész és a színpad szempontjából. Ha a szerző azt akarja, hogy a szavaló tudatosan, önmagának mindenről számot adva tudjon szépen, értelmesen olvasni és szavalni, a beszéd fonétikai feltételeivel kell őt

¹ Ezeket a nyelvtörténeti adatokat néhai jeles történettudósunk 1886-ban küldötte be Marosvásárhelyt kelt levelével s ebben a többi közt azt írta: A szavak történelmi kutatásaim tallózatai, melyeket az aratás után szoktam gyűjteni, a második bejárásnál. Mindezeket a Nyelvőr iránt való szeretetem bizonyosságául írogattam.

először is megismertetni. Ebből a szempontból egy kissé többet szívesen láttunk volna a könyvben. Az előadás technikájáról szólva, a szerző tárgyalja ugyan a tiszta és a hibás kiejtést, de nem elég világosan. Határozottabban kellene szólani a nyelvjárások és az irodalmi nyelv viszonyáról, annál is inkább, mert nincs megállapított magyar szintpadi kiejtés, senki sem foglalkozott az átlagos, irodalminak nevezhető magyar kiejtés megállapításával és szintpadainkon épügy hallhatjuk az affektált fővárosi kiejtést, mint a különböző vidékek tájszólási sajátosságait.¹ A hibás kiejtést is egy kissé bővebben kellene tárgyalnia s utbaigazítással kellene szolgálni arra nézve is, hogy milyen módon lehet egy-egy beszédbeli hibán segíteni. Egyik leggyakoribb ilyen hiba a selypítés, melynek sokféle formája van, s nemcsak abban áll, hogy az sz hangot ejtik helytelenül. A hibának pontos megállapítása és felismerése segíthet csak a kiejtés hibáin.

Ezután a szünetekről, szünetjelekről és a hangsulyról szól igen behatóan a szerző. Mivel a helyes hangsulyozás az alapja az értelmes olvasásnak, Hevesi ezt tárgyalja a legrészletesebben, s az egyes költemények elemzése is ezen az általános fejtegetésen alapszik. Ép ezért ezt a részt akarom részletesebb bírálat tárgyává tenni, hogy a tárgyat annyira szerető szerző e megjegyzéseket tanítás közben már most használhassa s remélhető új kiadás alkalmával figyelembe vehesse.

Az a hiba, hogy nyelvtanaink az írásjeleket gyakran szünetjeleknek is nevezik, megtévesztette Hevesit is, s noha idézi Simonyi helyes megjegyzését, hogy az írásjelekkel az egyes mondatok értékét és tagozását jelöljük, továbbá az egymásra következő mondatok kölcsönös viszonyát, — mégis azt hiszi, hogy az írásjelek szüneteket jelölnek. Az írásjelek csakis a mondat alakulását, szerkezetét jelölik, nem pedig a beszédbeli szünetet. A mondat belsejében van sok olyan szünet, amit írásjellel sohasem jelölünk s az egyes mondatok vége sem esik mindig egybe a beszédbeli szünettel. Hisz a névelő, kötőszó mindig az előző szólamhoz tartozik s utánuk van szünet, tehát nem ott, ahova vesszőt teszünk. S midőn Hevesi az egyes költeményekben az előadás módját s a hangsúlyt megjelöli, az ő egészséges érzeke eszébe sem juttatja többé ezt a helytelen szabályt és jól jelöli mind a hangsúlyt, mind a mondat tagozódását. De itt ez a szabály annyira megtéveszti, hogy a »Szeptember végén« első négy sorát elemezve, még a szüneteket is helytelenül állapítja meg.²

A hangsúlyt tárgyalva ismét az a baj, hogy Hevesi, aki a gyakorlatban mindig helyes úton jár, a szabályok megállapításában nem tud szabadulni az ósdi felfogástól. Helyesen kezdi, hogy a hangsúly a legszorosabb összefüggésben áll a szórenddel. Ezt a gondolatot azután így foly-

¹ A Langenscheidt-féle Ungarische Unterrichtsbriefe (I. Nyr. 39: 127) szövegének átírásában az átlagos köznyelvi kiejtés jelzésére törekedtem.

² A soron belül Hevesi vesszővel jelöli a szüneteket; ezzel szemben a helyes szünetjelzést mi függőleges vonással jelezzük:

Még nyilnak, a | völgyben, a | kertí virágok;
Még zöldel, a | nyárfa, az | ablak előtt;
De | látod, amottan, a | téli világot?
Már | hó takará el, a | bérci tetőt.

taja: »Minthogy a magyar szórend meglehetősen szabad, bármely szóval kezdek a mondatot, világos, hogy a leghangsúlyosabb szó mindig a mondat legelejére iparkodik.« (20. l.) Igaz, hogy a magyar szórend meglehetősen szabad, de nem igaz, hogy bármely szóval kezdek a mondatot, s az sem igaz, hogy a leghangsúlyosabb szó mindig a mondatnak legelejére iparkodik. Maga Hevesi cáfolja ezt a tételt, rámutat Paulay helytelen hangsúlyozásmódjára, példákat idéz, hogy bebizonyítsa, mennyire helytelen ez a szabály s mégis zavarosak. Pedig megsejtette a magyar hangsúlyozás titkát, midőn így szól: »Ha kissé mélyebben vizsgáljuk a kérdést, észrevesszük, hogy néha a szünet sem egyéb, mint hangsúly. Egy szót egy pauza segítségével éppen úgy kiemelhetünk a többi közül, mintha erősebben megnyomjuk, tehát vannak pauzák, amelyek voltaképen hangsúlyozások . . .« (19. l.) A magyar hangsúlyozás kulcsa a mondatnak szólamokra oszlása. Minden szólamnak, melyet rövid szünet előz meg, első tagja a legnyomatékosabb. Hevesi csak utólag és röviden beszél a szólamokról (29. l.), pedig evvel kellett volna kezdenie, akkor az egész tárgyalás világos és egyszerű lett volna. A mondatnak szólamokra oszlása pedig a közlendő gondolat tartalmától függ. Ilyen szempontok figyelembe vételével lehet csak a magyar hangsúlyozás szabályait megállapítani. A jelző és jelzett szó viszonyát is helyesen érzi Hevesi (25—26. l.), de nem tudja pontosan kifejezni. Három esetet figyelhetünk meg. Ha a jelző lényeges, megszorító jelentésű, ezen van a hangsúly; de ha felesleges, ú. n. „díszítő« jelző, akkor a jelzett szó hangsúlyos; gyakran mind a két szó fontos s ekkor mind a kettő hangsúlyos. Hevesi szövegeiben számos példa van mind a három esetre. A tárgyalt költeményekben Hevesi mindig megjelöli a hangsúlyt s így jelzi a mondatoknak szólamokra oszlását is; s ez elemzésekből látjuk, mily finom érzékkel tudja meglátni a mondat szerkezetét, a gondolatok árnyalatait, s útbaigazításai igazán becsesek a szavaló számára. Csak azt sajnáljuk, hogy a könyvnek nyomdai kiállítása nem méltó a tartalom értékéhez. A nyomás hanyagsága és izléstelensége az oka, hogy a szerző nem volt képes világosan, szembetűnően jelezni a hangsúly eloszlását. Kezdetben ritkítás jelöli a hangsúlyt; később felváltva majd dőlt betű, majd vastagabb betű jelzi a kiemelt szótagot, a könyv vége felé már függőleges vonás is van a szövegben. Ez a következtelenség zavaró. Világos, szép szedés és következetes jelölésmód igazíthatja csak útbá a könyv használóját. Reméljük, hogy egy újabb kiadás mielőbb segít e hiányokon s hogy Hevesi könyvei addig is vezetni és irányítani fogják a szavalókat s a színészet iránt érdeklődőket.

BALASSA JÓZSEF.

Turáni hangok.

A Vasárnapi Ujság egyik utóbbi számának irodalmi rovatában (az egyetlen, amelyet lapjaink közül fájdalom helyett rendesen jó érzékkel olvashat az ember) szó esik Zempléni Árpád Turáni dalairól. Hogy mit vél a bíráló e költemények művészi értéke felől, ahhoz kevés közöm van. Ez az ő szuverén joga, s legyen neki az ő meggyőződése szerint. Nem

átalлом ugyan megmondani, hogy ezúttal bírálata esztétikai szempontból sem elégt ki. Én ezeket a Turáni dalokat és köztük a Kisfaludy-Társaság meg az Akadémia jutalmazta Bosszút és A kalapácsot nevezetes költői alkotásoknak tartom. De nem erről akarok elsöbben szölni, hanem a bírálóknak arról az irányelvi jelentöségü részéről, hogy ne járjunk mi a finn-ugor népekhez szellemi kincsekért, ne kívánjunk holmi turáni közösségbe lépni velük s a többi kelettel, mert mi nyugatiak vagyunk. Ez az, amit első sorban szövá akarok tenni.

Való igaz, hogy mi a nyugati népekkel élünk ezeréves szellemi és érzelmi összetartozásban. De szerintem épen akkor nem lennének eléggé nyugotiak, ha megtagadnók ama kapcsolatokat, melyek legösibb multunk minden kérdésére nézve a Kelethez, közte a finn-ugor népekhez fűznek bennünket. Nekünk anyánk ez a Kelet. S ha még azt kellene is vallanunk, amire semmi ok sincs, hogy másnak különb anyja volt, mint nekünk, akkor sem illenek hozzánk a magunk édes anyját szégyelni és megtagadni. De hát nincs is szégyelni valónk a mi keletiségünk miatt. Ime Japán — kelet népe mint mi — a maga eredeti, hatalmas kulturájával, mely azért befogad nyugatról is minden arra érdemes gondolatot, — nem vívta-e ki az egész világ tiszteletét? Hösiesége, mellyel a gyalázatosan romlott európai kolosszust leverte, nem volt-e az egész művelt emberiség csodája? Nem kellett-e mindenkinek elismernie, hogy az az Ázsia nem annyira Ázsia, mint oktalan göggel hittük? És ha a közelebbi keletre, a török testvérhez nézünk el, nem láttuk-e ott csak nem rég egy nép fölszabadulásának, egy zsarnokuralom megtörésének oly remek példáját, melynél gyönyörűbbet nem ismer a világtörténelem?

Ne kicsinyeljük hát le azt a Keletet. Maradjunk azért nyugaton, de tekintsünk be időnként a Keletre is atyafi látogatóba. Uri nemzethez, amilyen a magyar, ez illik; nem pedig a szegény rokonnak lenézése.

Aztán nem is mind olyan szegény az a keleti rokonság; van közte nálunknál gazdagabb is. De azért senki sem mondja, én se mondom, hogy fittyet hányjunk a nyugotnak. Nem. Rajta kell lennünk, hogy európai szerepünket itt, ahol vagyunk, méltón betölthessük. Ámde ez nem abban áll, hogy keletiségünkéből egészen kivetkezzünk. Európa nem ezt várja tőlünk. Ellenkezöleg: minden jelentöségünket nyomban elveszíténök, ha ez a halálos szerencsétlenség megtörténék rajtunk. A Nyugot nem azt kívánja mitőlünk, hogy nyugatabbak legyünk nálánál. Erre úgysem lennének képesek, ha megszakadnánk is bele. Hanem jogosan követeli, hogy azt a szellemi és egyéb hasznot, amit e velünk többé-kevésbbé rokon népek köréből megszerezhetünk, első sorban mi közvetítsük hozzá, mi, akik nyelvileg a kelethez, szellemileg azonban a nyugathoz tartozunk. Vagy azt várjuk-e, hogy ez a feladat is elszűnjön tőlünk, hogy ezt is a nyugot végezze el helyettünk? Talán öök szedjék össze és dolgozzák föl számunkra, mint a gyarmatok bennszülötteivel teszik is, a nálunk és keleti rokonainknál található szellemi és természeti kincseket. Ami a Keletet illeti, azt a keletet, melyhez minket a nyelvünkben és östörténetünkben élő hagyomány elválhatatlanul csatol: ebben az irányban a vezetésre mi vagyunk hivatva. És ha még ezen a téren is elmaradunk, ha nem törekszünk legalább az előmunkás szerepére a keleti tanulmányokban; ha e helyett, igazán nem keleties, hanem

afrikai idegenimádattal európai pozíciókat féltjük az erre irányuló irodalmi és más kezdeményektől és törekvésektől; ha nem igyekezünk nemzeti művelődésünk egész tartalmát mennél gazdagabbá tenni azon őskeleti elemekkel, amelyekben nemzeti létünk gyökerezik; szóval: ha egész szellemi életünk tartalma nem lesz egyéb, mint a különben is hanyatló nyugoténak keleti nyelvre rosszúl lefordított gyöngye kiadása: akkor a nyugatnak nem tiszteletét és érdeklődését, hanem azt a meggyőződését fogjuk fölkelteni, hogy fölöslegesek vagyunk.

A mi nemzetünk keleti törzsébe rég beoltottuk a nyugat műveltségét, s az oltvány elég szépen virul. De a törzset ne bántsuk! A talajt, melyből az él, ne hordjuk el alóla, mert akkor, bizony mondom, elveszünk.

Azért jobb lenne jövőnk szempontjából, ha az eddigieknél sokkal nagyobb súlyt vetnénk keleti rokonaink tanulmányára s megpróbálnánk újra összeszedgetni azokat a régi szálakat, melyeket az idők folyása megmeggzaggatott. Nem azért, hogy a nyugattól elváljunk, hanem hogy neki szintúgy szolgálatot tegyünk, mint saját magunknak és keleti rokonainknak. Legyen a magyar kultúra az a közvetítő, mely a Kelet hagyományait átveszi, feldolgozza és a nyugatnak továbbadja; de legyen egyúttal az a hiteseles hely is, mely ezeket a hagyományokat a maguk mivoltában összegyűjti és nyelvünkön megőrzi.

Örölnünk kell minden oly irodalmi jelenségnek, amely — mintegy a „kelet népe“ öntudatából fakadólag — műveltségünk nyugati rétegeihez a gazdag keletről hoz adalékokat, tárgyakat. Mint ilyen, bár nem újdonság, különös figyelmünkre méltó az a finn népköltés remekeiből fűzött bokréta, mellyel Bán Aladár ajándékozott meg bennünket.¹ A Szinnyi Józsefnek ajánlott könyv 65 régibb fajta költeménnyel kedveskedik a Kanteletar-ból, tehát az egész gyűjteménynek kb. harmadrészével. Az előszóban pedig, mely a finn népköltésről és az ide vágó gyűjtésekről ad tömör jellemzést, megszerzi még ezt a számot három újabb népdallal s méltán mutat rá az utóbbiak hasonlóságára a mi újabb népköltésünkkel. Igaza van, midőn kimondja itt, hogy a régibb fajtájú dalokban követett versalak is ugyanaz, melyet a magyar versben találunk. Bán Aladár, épúgy mint magam — Kalevala-fordításomban, az eredeti finn vers ritmusa készségét az öntudatosan alkalmazott rím által igyekszik közelebb hozni a mai olvasónak izléséhez. Olykor az eredetiben kizárólagosan uralkodó betűrímét is sikeresen viszi be fordításába; pl.:

Hányaveti, hetyke, hiú. (22. l.)
 Akármilyen messzeségre,
 mérföldekre mennék érte. (24.)
 Kiszé-kusza kertsövénynél. (74.)
 Kicsi topán tippen-toppán,
 könnyű kis láb lépte koppan. (81.)
 Böszme bocskor zaja zörren (u. o.)
 Kedves lovam, kis mucikám,

¹ *Kanteletar*. A finn népköltés gyöngyei. Fordította Bán Aladár. A Kisfaludy-Társaság támogatásával. (Lampel, Budapest, 1902).

szemenszedett szép paripám (85.)

Másnap megint mendegéltek (143.)

Kemény kövek közé zárja. (167.)

Nincs a lefordított költemények közt egy sem, melyben a rím mellett alliteráció nem találkozánk. A fordítás mindvégig gondos és művészi; gyakorlott és ihlett költő munkája. Dicséret illeti a darabok kiválasztásáért is: a Kanteletar-nak ez a tizedrésze a legjavából való s helyes fogalmat nyújt az eredeti gyűjtemény gazdag tartalmáról. Keresetlen, tiszta magyar nyelvvel a népköltés hangját híven szólaltatja meg. Addig is, míg a teljes Kanteletar-t bírhatjuk Bán Aladár buzgó és avatott kezétől, e szép mutatóvány jelentős gyarapodása irodalmunknak.

Nem mint műfordítót, hanem mint új csapáson haladó költőt mutatják be mostanában megjelent turáni dalai Z e m p l é n i Árpádot.¹ Könyve, mely a jó öreg Vasárnapi Ujságból a főttebb méltattam kifakadást váltotta ki, minden nyelvésznek hálájára méltó. Reguly Antal emlékezetével indul s nagyobb része csakugyan Reguly dicsőségét hirdeti, mert legnevezetesebb darabjai Reguly vogul és osztják gyűjtéseiből vannak merítve: Numi Tárom és Jelempí, Az Ural eredete, Numi Tárom leánya és a Bosszú. De ezeken kívül is a Szuómi-sorozat öt dala és a Levélváltás című »cseremis eset« a finn-ugorság köréből való, tehát Reguly emlékével kapcsolatos tárgyak. A kalapács pedig, noha skandináv ősköltési anyagot dolgoz föl, hősének finn voltával sorakozik ide. A közelebbi és távolabbi Keletnek újabb és a régebbi korokból való többi eseményei, melyeket a költő itt elének tár s mindaz a hazai, vagy ha úgy tetszik: hazafias hang, mely közbe-közbe a rokon népek körül forgó énekekkel váltakozva megszólal, mintha csak azt a programot akarná költőileg valósítani, melyet egy hazánkban székelő turáni társaság tűzhetne ki magának. A finn-ugor, török-tatár, stb. tárgyú költemények, íme, igazolják a »betűkön és hangokon rágódó« nyelvészetet, akik hősi önfeláldozással, mint Reguly és mások is, életük java részét e csipp-csapp rokon népfajok szellemi örökének gyűjtésére, megmentésére szánták. A pusztán tudományos haszon mellett, amely bőven sarjadt ki nemes munkájukból, de a nem-nyelvészti hidegen hagyhatta, íme most már oly nyereség is járul e nyelvgyűjtők műveiből reánk, amelyet mindenki megért, amely az egész nemzeté, sőt — Zempléni emez alkotásainak újszerű voltát és költői becsületét tekintve — merem állítani, az egész világnak, amelyben édes gyönyörűsége telik mindenkinek, akit az igazi költészet vonzani tud még! Ilyenek pedig, hála isten, elég szép számmal vagyunk.

A szárnyaló képzelet és remeklő költői készség társulásából eredt költemények mindenike becses ugyan, de én mégis azoknak adom az elsőséget, amelyek épen keleti tárgyuknál fogva új világot vezetnek be költői irodalmunkba, melyek által Zempléni mint az ő Turán költője szól hozzánk. Ideje volt, hogy költőink Kelet felé forduljanak, és hogy Zempléni volt újabb az első, aki ezt meg merete tenni s oly szépen tette meg: nagy dicsőség számára s nagy öröm nekünk, akik rég szomjaztuk

¹ Turáni dalok. Mondái és történelmi hős-énekek. Budapest, 1910. Franklin-T.

e poézist, rég vártuk a turáni költőt. Isztar és Gilgamos gyönyörű regéjével s a sanktgalleni — vagy a mint Zempléni magyarosítja: szentgáli — kaland mesteri feldolgozásával egyaránt hálára kötelez mindnyájunkat. Az utóbbiban kedves meglepetés a vén Güzü vitéz halotti torán énekelt ó magyar köntösű búcsúztató, melyben a Halotti Beszéd előtti kornak nyelvét próbálja költőnk versben megszólaltatni. Ez nincs minden pajkosság nélkül: Zempléni meg akarja mutatni, hogy: tudok én ó-magyarul is. Sikerül is neki; bár nem oly jól, mint az újabb magyar nyelv, amelyben igazán nagy költőnek ismerjük. *Döfjöd, végyöd, sütgöt, süköt* szók utolsó szótagaiban az *ő*-zés bizony nincs helyén s a *hevébt, hadbent* alakokhoz, valamint másokhoz is szó fér az archaisztikus szín szempontjából.

A mondottak után csak fölös ismétlés lenne a jeles költőnek kiváló magyarságáról sokat szólnunk. Elég lesz annyi, hogy Kozma Andor mellett ma nem ismerünk nála jobb magyarságú költőt. Nyelve, épügy mint Kozmáé, nem régi és tájszók sűrű alkalmazása, hanem főkép a költői mondatszerkesztés újszerűségei által tűnik ki. Sokszor újít szavakat is, de mindig hibátlanul; pl. *csobogó* a. m. tenger, *leút, zúgatag, riszel-reszel* stb. Merészül hangzik, de népiesnek kimutatható: *nyugja*, a. m. nyugsága, nyugalma (61. l.). Népiességek továbbá: *beszáll*, meglep, ellep; *beáll* (a tó); *belakik* (jól l.); *pakocsás* (had); *urabbja*; *legfejei*; *jár a pilléd* (szád); *szemrül*: szemmel (árt); *til-túl* stb. Régies képzés: *villantat* (villanás); *ezeregyed* stb. Feltűnök a régiségben közönséges, de a köznyelvben ma már ritkuló ilyen határozói alakok: *térdeltében, elkeserültében* stb. De leginkább jellemzi őt az összetett szókban és képzőkben való nagy bősége; pl.: bölcsőkas, istenvár, őség, sasfészkes, hullaszönyeg, vérköd, szívárványhid, délibáb-tenger, tűzlángisten, jégályog, réngulya-nesz, evetbőr-fekvőhely, ága-nőtt öreg fa, lesült lombu fák, kard- s tör- dirib-darab, ritka-fás hallgatag nyusztos erdő stb.

Néhol már a forrásul használt vogul és osztják hőseinek szabadabb költői nyelvhasználásának világos hatása mutatkozik. Zempléni észrevette, hogy amit a vogul és osztják így mond, azt a magyar költői nyelv is befogadja. Mily szinessé válik ezáltal! És mily magyarossá! Mintha csak a honfoglalás előtti pogány ősokeket hallanók, amint kalandjaikat, viadalaikat, őshagyományaikat elbeszélük! És ez mégis ugyanaz a magyar nyelv, amit ma beszélünk, vagy inkább hallunk, mikor a népet hallgatjuk dalában vagy meséiben. Ezek a nyelvi és költői formák megvannak minálunk is, csakhogy irodalmunk nem él velük. Tulságos keleti zamatjuk van, s ezt kerüli a mai magyar öntudatlanul is.

Irodalmi és költői nyelvünk elszintelenedése s a hajuknál fogva elő-ráncigált nyugati eszmék tobzódása korában jól esik arra az úde oázisra lépniünk, melyet Zempléni a Turáni dalokkal terít elénk. Vajha több is következneik utána!

VIKÁR BÉLA.

A fordítás művészete.

Irta Radó Antal. Kiadja a Kisfaludy Társaság. 8r. 161. l. Budapest 1909.

Merőben irodalmi kérdésről annyira praktikus könyvet nem olvastam még soha, mint Radó Antalé. Ugy tetszik, mintha szándékosan tartózkodott volna meg a fordítás művészetének bármily esztétikai taglalásától. Csak

gyakorlati útmutatást kíván adni, példával bőségesen szolgál mindenre, a jó fordításra, a rosszra is, a szöveg helyes megértésére és mulatságos eltorzítására; de a *kérdés filozofijáig* — ha szabad magamat így kifejezmem — meg sem próbál fölemelkedni. Módszere helyes annyiban, hogy megóvja a tévelygéstől, a szabados fantáziájú elkalandozástól és a más nézettel való kellemetlen vitától is. De én azt gondolom, inkább vitatkozzunk, sőt: inkább tévelyegjünk egy kissé, csak a meggyőződésünket ne hallgassuk el, ne még akkor se, ha másoknak néhány gonosz percet okozunk, vagy ha a rosszul értelmezett kegyelet ellen is találnánk véteni.

Gyakorlati szempontból nézve Radó könyve igazán kifogástalan és teljes. Ily rövid és velős oktatást nem hallottunk még e tárgyról, holott az idegen irodalmak tolmácsolásának napról napra növekedő szükséglete és szinte iparszerű terjeszkedése régen kívánatosná tett ilyfajta vademecum-ot. Radó könyve négy szakaszban tárgyalja anyagát. Az első szakasz címe: *Az idegen munka megértése és átértékelése*. Amit a szöveg kellő átdolgozásáról, megértéséről mond, az mind helyes, egészen természetes is. De a fordító ihletéről szóló fejezetben megkockáztatja azt az állítást, hogy az eredetihez való alkalmazkodás képességének adománya gyakrabban található a *közepes tehetségű* embereknél, holott pár sorral följebb még azt vitatta, hogy »jó műfordító csak igazi költő lehet!« Vajjon a *közepes tehetség* bárhol és bármikor volt már *igazi költő*? Itt is, mint alább, a követeléseiben, melyekkel a fordítóra ront, munkáját megnehezíti, tőle valóságos költői ihletet, eredetijével lelki rokonságot akar, megmutatkozik a fordítás lélektanának hiányos átgondolása. Hiányos ismeretről nem szólhatok. Hiszen Radó Antal egyike nemcsak legszorgalmasabb, hanem legavatottabb fordítóinknak is, csak tisztában van azzal, amit innen-onnan harminc esztendeje csinál! A költő lehet nagy tudatlanságban. De a fordító? És éppen Radó Antal?

Lám, milyen okosan és tudatosan szól a verselő művészetéről, amelyre nálunk sem a költők, sem a fordítók nem vetnek sok súlyt Arany János óta. Alig egy-két poétánk van, Ábrányi Emil, Kozma Andor, a legújabbak közül Babits Mihály, a fordítók közül talán maga Radó Antal, akik gondosan kicsíszolják verseiket, akik lelkiismeretes szorgalommal keresik a jobb rímet, a tisztább jambust, a ritmus elevenebb és egyenletes mértékre vett lüktetését. Hogy a hanyagoknak, a hirtelen kész versgyártóknak, a művészet mesterségi része megcsúfolólnak, Radó megmondta az igazságot, azzal lekötölte az irodalmat és lefegyverezte a kritikát.

Nagyon érdek és megszívvelni való az anyagi hűségéről szóló mondanivalója is. Itt mintha kissé mélyebben behatolt volna a kérdés velejébe. Legalább megkísérelte magyarázni a nyelvek természetének alapvető különbségeit és néhány bátor szót ejt arról is, hogy a görög és a latin szöveg eredendő nehézkességéhez nincs már okunk ragaszkodni. Ha itt e helyen még tüzetesebben rávilágít e nehézkesség pszichológiai és esztétikai okaira, nagy problémát a maga helyén fejtett volna meg. Sürgős a dolga, nem ért rá: folytatnia kell gyakorlati útmutatásait.

Végig kisérjük hosszú és néhol göröngyös útján? Talán akadna még egy-két megjegyzésünk, talán fölhívhatnók olvasóink figyelmét némely kiválóan sikerült, találó nézetére. Különösen a tartalmi hűséget sürgető követeléseit és általános észrevételeit figyelemre méltók. Meglátszik rajtuk,

miképp az egész könyvön, hogy írójuk ura tárgyának és otthonos a dolog minden részletében. Épp a részletekbe való elmerülés, a példák helytelen halmozása, a túlságos lelkiismeretesség az apróságokban a könyv egyetlen nagy fogyatékosága is. Mert ez nem engedte meg, hogy a részletek közül fölemelkedjék a kritikai egyetemes áttekintésig, a műfordítás egyetemes esztétikájáig. Azért ez a könyv így is hasznos és tanulságos. Nagyon ajánlom túlságosan szorgos fordítóinknak, hogy olvassák el s tanuljanak belőle gondolkozást, mértéktartást és a költészet zavartalan és teljes értékű forgalmának és kicserélődésének szeretetét.

SEBESTYÉN KÁROLY.

NYELVMŰVELÉS.

Úton útfélen különös észleleteket lehet gyűjtögetni, az útnak jobb felén és bal felén. Mert sok gondolni valót adnak a budapesti utcasorok föliratai. Nem a Jobbadán Mihályok bölcseségéről akarok ezúttal szólni, kik azt írják a kapura, hogy „*Itt egy üres agy kiadandó. Bővebbet a házmesternél*” stb. Sem a cégtáblák szívdерítő mozzanatairól, minők: *Levél- és béljegyek*, vagy *Fodrászterem és tyúkszemműtő*, vagy *Schossberger Mór, alapítattott 1850 és Mandl József, működtelgyáros, alapítva 1810* (ez a kettő szép példa a merész metonimiára, s utóvégre menthetők: a név itt a céget jelöli). Az utcák és terek neveiben már sokszor elmondták, mi a kivetni való. Ezúttal az utcai föliratoknak csak egy föltűnő csoportjáról szólok: a szállodákról, cukrászdákról, sütődékről és társaikról.

„A -da de képző századik évfordulóján” bőven foglalkoztunk e képző történetével (Nyr. 16: 111 és 232) s kimutattuk, hogy Barcafalvi, az első szógyártó a *csapta, laptá (csabda, labda)* alapján csinálta a *szabda, tanoda* szókat s az idegen *brigáda, gárda* mintájára a *csopordát, viárdát* stb. stb. (Sándor I. így elemezte a *konda* szót is: „*konda pro kanda, kan* csorda, grex porcorum“.) A nyelvújítás-kori divat sűrűen fölburjánzott ezeket a csinált virágokat, melyek hol névszóból, hol igéből, hol elvont, hol megtoldott gyökérből voltak penderítve. Egy részük ismét kiment a divatból, a *vigarda* és *tanoda* már majdnem el vannak felejtve, a *tanítóképezde* jobbféle íróknál már csak itt-ott szégyenkezik a *tanítóképző* helyén, *fogda* csak a rendőrségnél, *dolgozda* és *csillagda* inkább csak öregebb tudósok írásában kerül elő. Más effélék azonban szívósabb életűek. „Fiatál véreinknek” pl. még most sem elég finom a *lovagló iskola* (vagy *lovagiskola*), hanem *lovardába* járnak, míg másfajta pénzes embereink a *tőzsdére* járnak, nem pedig a *börzére*. Egyetemi orvostanáraink egy része még *kórodákon* tanít (nem *egyetemi kórházakon* v. *klinikákon*), pénzügyminiszterünk pedig a *penzverőkről penzverdek* címe alatt számol be, és honvédeink *étkezdékben* étkeznek. De gyárakon és üzleteken is olvasunk ilyeneket: *serfőzde, vasöntőde* (magyarosan *serfőző, vasöntő*), *húsfüstölde* (néhol már helyesen: *hentés üzlet*), *gyapjmosóda* (hely. *gyapjmosó*), „*varroda és előnyomda*” (helyesen *varró és mintanyomó üzlet*), *nádszékfonoda* (*nádszékfonó műhely*), *dohányáruda* v. *dohánytőzsdé* (pedig rég meghonosult becsületes neve a *trafik*, s aki ezt nem akarja, *dohányárulásnak* is címezheti). Budán van

Ápolda-utca, Szombathelyen van *Polgári gyámolda* (nyilván gyámintézet). Az *Ákácfa-utcában* 35. sz. a. *gőz kávé pörkölde* „létezik“, a *Kaplony-utcában állatkereskedés és tenyésztde* (apróhirdetésben ezt olvastuk: *hizlaldának* alkalmas *baromfitenyésztde*), a *József-utcában* meg: *borotva homoru gőz köszörüldé!* Egy falragasz szerint pedig „kocsonyahús olcsóbb mint akárhol *Perlesz József sertés-öledében* kapható“ (értsd: *sertésöledéjében*).

De legtöbbször ez a három ötlük szemünkbe: *szálloda, sütöde, cukrászda*. Ezek szívósan ragaszkodnak életükhöz, de mióta a *Rémi-szálló* megnyitotta a javulás útját, a *szálló* mindinkább terjed s nemcsak magyarosabb, hanem előkelőbb is a *szállodánál*. A *sütöde* helyett azonban csak itt-ott olvasunk *sütőműhelyt, sütőüzletet* (persze a *péküzlet* derogál, a sütők sértésnek tartják a *pék* elnevezést, noha minden magyar ember úgy nevezi őket). Legnépszerűbb a *cukrászda*, holott magyarán *cukrászból* volna, vagy *cukrászüzlet*. A *cukrászda* szerencsétlen alkotása a nyelvújításnak, olyan szóképzési csodabogár, mintha *hertészlet* vagy *tehenészlet* helyett azt mondanák: *hertészde, tehenészde*. Lehetett volna *cukrászat*, ez legalább némi analógiákra hivatkozhatott volna.¹ De a nyelvújítóknak legjobban az tetszett, ami legszeszélyesebb és legcifrább. Őnekik az *egyen-ruha* meg a *szur-ony* tetszett, noha a józanabb nyelv művelők sokkal természetesebb kifejezéseket ajánlottak és használtak is: *formaruha, puskatőr*. Ma persze a megállapodott kifejezések ellen semmit se tehetünk, de jó volna, ha legalább azok a torzképzések, amik még nem gyökeresedtek meg egészen, ha legalább az *étkedék, patkoldák, serfözdék* és *nádfonodák* eltűnnének.

ANTIBARBARUS.

Eötvös Károly és a névelők.² — Kifogásunk két kis, de azért igen fontos beszédrészre vonatkozik: az *a* névelőre és az *egy* határozatlan számnévre, melyeket Eötvös, szerintünk, olyan helyeken is elhagy, ahol nem volna szabad. Így p. o. a *Badacsonyt* egész könyvének végig névelő nélkül használja, egyetlen esetet kivéve (II. 193.), amikor megadja neki az őt megillető jogot: *A Badacsony tüzokádó volt valamikor; de mindjárt ugyanazon a lapon írja: »De mikor volt tüzokádó (a) Badacsony hegye.«* S lentebb: *»Amikor (a) Badacsony utoljára tüzet szórt ki belsejéből.«* I. k. 120. *»János püspök villája ott feküdt (a) Badacsony déli oldalán.«* Míg a Balatonhoz mindég oda teszi a névelőt. Miért e kétféle eljárás? Egyformán helynév mind a kettő, sőt Eötvös is egyformán szereti mind a kettőt s az egyiket mégis mostohán megrövidíti jogaiban. Olyan, mintha azt mondaná: *felmegyek Gellért tetejére, pedig a Gellért tetejére készül menni*. Vagy talán vidéki nyelvszokás az? Lehet, de az irodalomban mi nem helyeselhetjük. De nem csak a *Badacsonynál*, másutt is elköveti ezt

¹ Mikszáth csakugyan használja a *cukrászatot*, mint most Rubinyi Mikszáth-szótárából látjuk.

² Eötvös K. munkáinak nyelvét többször is méltattuk. Pótlásul közlünk itt egy részt néhai Baráth Ferencnek az Egyetértésben megjelent ilyen című cikksorozatából: *»Eötvös Károly mint író. (Utazás a Balaton körül. I. és II. köt.)«* Ez a részlet a befejező ötödik közleményből való.

A szerk.

a hibát, még feltűnőbbben. II. 146. Szegedy Róza látja, hogy »az öreg Pityók mögött (a) nagy bőgős áll.« — II. 197. »Leszek én (a) kend felesége.« — II. 110. az uraság mondja szolgáltnak: »Ha (a) városba jöttök.« Ezen példák egyikében sem szabad hiányoznia a névelőnek.

Még felölőbb és bántóbb az *egy* szócskának olyan helyről való elhagyása, ahonnan nem szabad elmaradnia. Így Salamon Ferencről írja (I. 45.): »Ott értesült arról, hogy özvegy zsidó asszony ott a Kőrös partján...«; helyesen: egy özvegy zsidó asszony. I. 277. »Széchenyinek van erre adomája.« Helyesen: egy adomája. II. 193. A Badacsony torkolatáról szólván: »Kerek alaku mélyedés, akkora, mint jó nagy szérü.« Helyesen: mint *egy* jó nagy stb. II. 195. »Nagy Miklós hozott is emlékül onnan kis láva darabot.« Helyesen: egy kis láva darabot.

Eötvösnek e nyelvhasználata teljesen érthetetlen előttünk s Aranyak egy remek kis cikkét juttatja eszünkbe, melyet a Szépirodalmi Figyelő 1862. II. félévi 6-ik számában közölt, épen erről a kérdésről. (Ismét lenyomatva: a Hátra hagyott iratok és levelezések III. k. 325. lapján). A Figyelő, lapja végén, a megjelent új könyvekről egy külön rovatot szokott vezetni, s ebbe a rovatba került bele Barsi Józsefnek egy hosszú című könyve: »A mezei gazdaság jelen állapota stb. Kifejtve beszédben, melyet stb. stb. mondott B. Liebig Justus stb.« Arany a címet megkorrigálta s a *beszédben* szó elé odatette zárjelben az oda megkívántató (egy) szócskát. Bezzeg zokon vette ezt Barsi József, de panaszával nem a Figyelőhöz, hanem a vetélytárs Kritikai Lapokhoz fordult, melynek szerkesztője Riedl Szende, védelmére kelt Barsinak. Arany, nekik válaszolva írta az említett kis cikket, melynek pompás humora abban áll, hogy mindenütt elhagyja az *egy* szócskát, ahova ki kellene tenni, hogy lássa mindenki, milyen beszéd támad ebből. Megérdemli a cikk, hogy az elejét közöljük. Ime: »*Kis* polémia. Barsi József úr, *levélben*, melyet a Kritikai Lapok 7-ik száma közöl, *dolog* iránt kér felvilágosítást ama lapok szerkesztőjétől. A tényállás ez. A Sz. Figyelő, *hirdetésben*, mely Új könyvei közt olvasható, Barsi ur könyve címén *kevés* javítást akart tenni stb.« — A cikkben azután megmagyarázza, hogy mikor kell az *egy* szócskát elhagyni és mikor nem; ajánljuk Eötvösnek, hogy olvassa el, megérdemli. Vagy talán az úgynevezett lipótvárosi magyarság ellen akart tüntetni, mellyel ma is ezt mondja a duzzogó uri nő férjének: no te *egy* szép ember vagy.

BARÁTH FERENC.

Hazajáró lelkek. Úgy látszik, a magyartalanságok ellen való küzdelem hiábavaló, meddő. Hiába fakad ki a Nyelvőr harminckilenc év óta annyiszor a germanizmusok ellen, hasztalan állítják pellengérré a nyelvi botlásokat bírálóink: az állapot nem akar javulni. Csak nemrég temette el nagy örömmel a Nyelvőr (38: 274.) a gyógykovácsot, s íme újból feltámadt a Pesti Naplóban, hol a *gyógykovács* szerelméről olvastam törvényszéki tudósítást (1909. okt. 17-én, 20. l.). Az Új Időkben *hirtelenül* ordított a főhadnagy (Új Idők 1909. okt. 10-én 334. l.), noha hajdan is, most is csak *hirtelen* cselekedhet akármelyik emberfia. Az Uránia egyik bírálója szerint (10:388) a magyar csak akkor szólhat egy asszonynak a sárga szeméről, ha a másik szeme pl. kék. Hátha *félszemű*, mit ír róla? A magyarnak

szeme, lába, keze van, és sokkal ritkábban beszél szemeiről, lábairól, kezéről stb. — Az Otthonunk így ír: »Ki tudja, *nem-e* zökkent valahol a fejlődés kereké? (1909. okt. 16-án 1. l. E helyett: ... nem zökkent-e stb.) — »... nem maradhatott meg az egyszer meghatározott keretek *közepette*.« (Népművelés 1909. 173. l. E helyett: közepett). — S hogy teljes legyen a díszes csokor, nem hiányozhatik belőle a kedves »képezik«. »... azok az eszmék, amik ennek a haladásnak *alapját képezik*.« (Uo.).

B-1 J-s.

MAGYARÁZATOK, HELYEREIGAZÍTÁSOK.

Közel. Vikár Béla (39:178) igen meggyőzően iparkodik a *közel* szót a *kéz* szóból származtatni. Származtatásának azonban van egy olyan gyöngegsége, melytől az egész épület megdőlhét. A magyar nyelv hangrendszérében, mely ez idő szerint legjobban tagolódik a nyugati nyelvjárásban, olyan szigorúan különbözik egymástól a nyílt *e* (ä), meg a zárt *ë*, hogy például a vesz-vész nem is igen rímel a dunántúli fülben. Nem tartom tehát lehetségesnek, hogy a nyílt hangú *kez* szótöből *köz* fejlődhessen. Az *ë* hangú szavak teljes szabadsággal ejtődnek *ö*-vel pl.: *vörös-vörös, fülhő-fülhő, embérembör*. Ellenben a nyílt *e* hangú szavakból soha sem lesz *ö* hangú, legföllebb az olyan népieskedő író tollán, aki *Kecskemét* helyett *Köcskemétet*, *gyerek* helyett ír *györek*-et, holott a nép *gyerök*-nek ejti. Zártabb ejtés csupán hangsúlytalan szótagokat érhet, leginkább személyragokat. Így Sopron megyében általános az ilyen ejtés: *keze-kezë, feje-fejë, verje-vergyë*, sőt *medve-medvë, kepe-kepë*. Ezen a réven *ö* vagy *ü* hangú szavakban érthető az ilyen átalakulás is: *e-ë-ö*, pl. *füle-fülö, lökje-löktyö*. A hangsúlyos szótöbön ilyesmi nem történhet. — Az *e* és *ë* különválása egészen ilyen fokon megvan a hosszú *é*-re nézve is. A nyílt vagy diftongusos *é*: *ie*, meg a zárt *é*: *í* föl nem cserélhető. Nyílt hanguak pl.: *kéz-kezet, réz-rezet, ég-egét*, ellenben zártak *misz-mëgyëk, rísz* (rész) *íg* (ég) stb. Már most egészen természetes, ha *fërfi* (*fírfi*) helyett *förfit* mondanak, vagy *mërges* (*mírges*) helyett *mörge*t, amint tréfásan szokták néha mondani, de nem hihetem, hogy *kerget* helyett valahol azt mondanák *körget*, s époly kevésse hihetem, hogy *kéz*-ből *közel* lehessen. Az udvarhelymegyei példában is a *kezibe hajt* példa talán inkább *këzibe* lehet.

CSAPODI ISTVÁN.

A m. *közel* szót Budenz (egy lapp szón kívül) a cseremis *küdalne* 'mellé', *küdak* (< **küdelke*) u. a. névutó alapszavával egyezteteti (»A magyar és finnugor nyelvekbeli szóegyezések« c. munkájában NyK. VI. 392.). A MUSz.-ban már egész más fgr. szókat egyeztet vele, Setälä azonban NyK. 26. k. visszatér Budenz eredeti véleményéhez (s vele Szinnyei NyH.⁴ 150). Ez az egyeztetés pedig csakugyan nem állhatja meg a helyét. Első sorban maga a cseremis szó képzett alaknak látszik. A cser. névutókban igen gyakori ez az *-l* képző (pl. *jamalne* 'alatt', *jamalan*, *jamalke* 'alá', *jamalč* 'alól'; rag nélkül is: *kuruk dšmal pündžža* 'a hegy lábánál [növ] fenyő' | *oňdžalno* 'előtt', *oňdžalan*, *oňdžaka* [oňdžalka] 'elé', *oňdž'ac* 'elől', *kšlat*

onđžal tákâržā 'a szerkamra előtt lévő ösvény' | *šengelne* 'mögött', *šenga:k* 'mögé', *šengelt(ən)* mögül; *pě,řš'a seugel tákâržā* 'a kerítés mögött levő ösvény' | *pokšselna* 'közepén', *pokšelan, pokšek* [*pokša:lkā*] 'közepére', *pokšek* 'közepérről'; *pasu pokšel tákâržā* 'a mező közepén lévő ösvény'. — *lišalna* 'közelében', *lišlān* és *lišān* 'közelébe'; *lašal* 'közeli'. — Határozószokon is (*tembal* 'innenső oldal': *tembalne* 'innenső félen', *tembalan* 'erre az oldalra', *tembač* 'innenről', *tumbalne* 'ama részen, távol', *tumbalan, tumbak* 'túlra, tova', *tumbač* 'túlnan'), s eredetileg kétségkívül azonos a finn *-la, lä* lakóhelyet jelölő (pl. *seppälä* 'kovács háza', *pappila* 'paplak') s a votják és zürjén nyelvben is meglevő képzővel (votj. *berla*, zürj. *bōria* 'hátsó rész'; votj. *ulla* 'alsó', zürj. *ulisla* 'alsó rész'; zürj. *gōrala* 'hegyoldal, hegytájék'), mely a lappban hasonlóképpen leginkább nevutókban és határozószókbán szerepel (pl. *tappēlin, tabbēlin* [és *tappēn*] 'ez oldalon', *tappēlt* 'innen', *tappēli* 'ezen oldalra' | *tūppēlin* [és *tuppēn*] *tūppēlt, tūppēla* 'amott, onnan, arra' || *ārjē-le-n* 'délen', *ārjē-l-t* 'délről', *ārjē-l-i* 'délre' || *maŋŋē-le-n* 'hátral', *maŋŋē-l-t* 'hátral, után', *maŋŋē-l-ī* 'mögé'). Ez az *-l* képző rejlik a cser. *küöälne* stb. névutóban. Képzőilen alakja meg is van a *küöön* lokativusban. Az egész szót különben a magyar alak miatt sem lehet egyeztetni. A *közel* u. i. a régi és a népnyelvben (Székelység, moldvai csángók) *közēl* alakban is előfordul, ami arra vall, hogy ez tulajdonképpen szintén nem tőszó, hanem az ablativus régi *-el* ragja van rajta, aminthogy ablativus a vele párhuzamosan leggyakrabban előforduló *távol* határozó szó (a régiségben *távul*) is. Így tehát csakúgyan igazva van Simonyinak (MHat. II. 342.), mikor a *köz* szó származékának tartja.¹ A jelentésfejlődést ma már nehéz elképzelni, s ez nem csoda, mivel nagyon régen el kellett szakadni a mai 'közül' jelentésű alaktól, amit az is bizonyít, hogy még ablativusi jelentéssel is alig fordul elő a nyelvtörténetben. Még némiképp az eredeti irányt mutatják a következő példák: Az önnön kinnyarol *közel* sem törődik annyit, mint az ő tanyitvaninac banatyokrol. Born: Préd. 302. Ebből még *kőzzel* sem következik. M. A.: Scult. 16. — *közel* való rokon. Kár: Bibl. I. 105. Már a legrégebb nyelvemlékekben megvan a *közel* szónak mai jelentése, sőt egész sereg képzett alak támadt belőle, ami szintén az eredeti jelentéstől régen történt elszakadását bizonyítja. Csak annyit tartok valószínűnek, hogy a mai jelentés nem a 'spatium', hanem inkább a 'communis' jelentésből s a 'köze van hozzá' féle kifejezésekből indult ki. Vikár ellenvetése (Nyr. 39: 178.) nem állhat meg. Ha a *köz* szó eredetileg *közepet* jelentett is, azért a 'communis' jelentésű *köz* szó mégis azonos vele. Ez pedig már elég közel áll a *közēl* jelentéshez. A *kéz*-ből való származtatás hangtanilag is nehezen igazolható. A *kéz* eredetileg *kēz*-nek hangzott (a palócoknál ma is), a nyílt *e*-nek *ö*-re változása pedig nem igen fordul elő.

BEKE ÖDÖN.

Part. »Mint hogy a *rév* s több más hajózási műszó olasz eredetű (l. Kőrösi), nem lehet-e a *part* is az olasz *porto* átvétele?« Ezt a kérdést

¹ Meg is van a *közöl*, *elközöléte*ne alak Molnár Albert Bibliájában Vö. még: Az erős hadak fő hadnagy-nélkül, az ország király-nélkül, veszedelemmel *köz-közül* szomszédok. Pázm. Luth V. 328. (NySz.)

tette föl a Nyr.-nek egy olvasója. A *part* szót Budenz a finnugor eredetű *mart*-ból magyarázta. A Cz. F. idézte hajós szólások azonban: *partra szállani, kikötni a partra, partot érni*, nemkülönben a Cz. F. szótárának a Münchener-kódexre való utalása, mely szerint *part*-ja csak tengernek van (l. *Mart*),¹ továbbá a NySz.-beli *hajó-álló part* (statio; schiffstelle PPB), *kimenő-part* (egressus; landungsplatz), *rév-part* (portus PPBI) nagyon támogatják azt a felfogást, hogy a szó eredetileg kikötőt jelentett és így a mi *part* szavunk az olasz *porto* (olvasd magyar helyesírás szerint: *parto*) szónak egyszerű átvétele. A hasonló hangzású *mart* hatása alatt vehette föl mai jelentését, s viszont ezért vehette föl aztán a *rév* (ol. *riva* 'part') a kikötő jelentését.²

KÖRÖSI SÁNDOR.

Kendő. R. Prikkel Márián a Nyr. ezidei januári füzetében Csúzy Zs. nyelvéből megállapítja, hogy ez a szó *cerussa*, *pigmentum*, *fucus*, *schminke* stb. jelentésben is élt régi nyelvünkben az ismeretes *keszkenő* értelmén kívül. Ezen egyetlen írótól és csak a XVIII. század huszas éveiből vett idézetek hitelét egész bizonyosságra emeli az a körülmény, hogy a *kendő* szónak ezen értelme Csúzy mesterénél, Pázmánynál is többször megtalálható. Egyetlen prédikációjában találtam a következő mondatokat³: tilalmazzák a' Sz. Atyák; hogy a' Keresztény leány se *kendővel ne mázollya*, se tzifrákkal ne ékesgesse magát (1133. l.) — Ördög találta és tanította a' *kendőket a'* végre, hogy . . . *külső festékekkel* az Isten alkotmányát ábrázatunkban el-változtassa (u. i.) — utálatossá teszi őket a' *kendő*, melly az asszonyoknak *gyenge bőrét össze-vonzza*, meg-égeti (1134. l.) Továbbképezve is: A' régi Atyák azt jelentik, hogy ördög zászlója és bélyege a' *kendőzés* (u. i.) — Nem-is hon-ültében, hanem szem-eleibe menésben *kendőznek* az asszonyok (u. i.) — el-szenvedik e'-féle büdös *kendőzéseket* (1135. l.)

Alig lehet kétség abban, hogy a *kendő* szó a *kendő festék*, *kendő szerszám* kifejezésből való jelentéssűrűsödés; bár ezek a szókapcsolatok

¹ A Calepinus-féle szótárban és a DöbrK. 194. lapján a *part* szó csakugyan a latin *portus* fordítása: ökök kivezeté ő akaratioknak *partjára*: deduxit eos in portum voluntatis eorum (így a KesziK. is, 106. zsolts. 30. v.) — Szvórényi Ékes Szókötés 65. azt mondja: »*mart* ripa, *part* litus; némely régiebb iratinkban e különbség hüen megtartatik.« De csakis a Bécsi-kódexben. Ott a 166. lapon azt olvassuk: *alnacvala eggic e' felől a'folonac [p] mar'an* es *masic mas felől a'folonac mas mar'an*, vagyis *partot* akart írni a kódex leírója, de a *p* betűt áthúzta és *martot* írt; viszont a 129. lapon, ahol tengerről van szó, *partot* ír: miként a főuent ki *vag'on tengernecc par'an*. A CzF-féle szótár téved, mikor a Bécsi-K. helyett a Münchenit említi, holott ebben a kódexben háromszor fordul elő a *mart* s mindig tengerre vonatkoztatva. — *A szerk.*

² Az olasz eredetnek nem szól ellene a *part*nak egy másik jelentése: 'halom, domb, hegy' (l. MTsz), tkp. 'emelkedő hegyoldal', ez a közönséges jelentésből fejlődhetett, mint a szlovénban is: *breg* 1) Ufer, 2) Bergabhang, 3) ein (mässiger) Berg. Így a tót *breh* is, Pechány. (Az OklSz. utolsó idézetét így kell olvasni: Magos parth alio nomine [t. i. tót névvel] Wysokybreh. A bars megyei *Magaspart* v. *Magasmart* nevű helység tótul ma is *Brehí*, l. Jancsovcics.) S a mi *martunk* is néhol a. m. 'emelkedés, hágó, kapaszkodó' (l. MTsz.) — *A szerk.*

³ Az idézetek az 1768-i kiadásból valók.

nincsenek is még régi nyelvünkben kimutatva, de meglétük mellett szól a : *kendőző festék* MA-nél (l. NySz. *festék* szavát) és *kenő festék* P. P.-nál a pigmentum első magyarjaként, végül a *kendőző szerszám* C-ban. Igen sok ilyenfajta elrövidülés van nyelvünkben, pl. *háló, ebédlő, szántóvető, földművelő* és a mi legjobban ide vág : *fejéritő, kéktű, pirostű*.

Pázmányból vett adataim világosan szólhatnak egyébként amellett is, hogy a Csúzy nyelvére alapított megállapítások Pázmány ismerete nélkül se meg nem bízhatók, se eredetieknek nem mondhatók, amint ezt már másutt is hangoztattam, s amint részletesen ki is fogom mutatni Csúzy Zsigmond szavai-ról szóló bírálatomban.

Hogyan. Ezen költő- és határozószavunk, bár népi eredete kétségtelen, nincs kimutatva irodalmi nyelvünkben 1750. előttről. Amint a NyUSz. I. mondja, először a Phras. magyarítja a *quomodo*-t *hogyan*-nal. Csúzyval való foglalkozásom azonban arról tanuskodik, hogy sokkal előbb is élt már írónk tollán. Az Evangéliomi Kölcsonyozótt Három Kenyér-ben (1724) olvashatni : A' falból kiált-ki a kő, és a' fa, mely az épületek, *őszve-foglatási* — között vagyon ; de, mit : *hogyan kiáltanak?* (40. l.) — *Hogyan ?* és, mi-némű vak-merőségűl *káromkodhatnak* tehát annyira (78 l.) Bizonyára többször is megvan nála, bár R. Prikkel. M. figyelmét sok érdekes szón kívül ez is elkerülte. Annál inkább is figyelmet érdemel, mert rajta kívül csakis Faludinál találtam a Phras. előtt : *Hogyan beszélés!* azt gondolnám, hogy a' könyörgés, és jóságos tselekedetek nem királyi Méltóság ellen-való vétkek (NE. 110—111.) Mennyire szokatlan volt azonban még a XVIII. század végén is az irodalomban, erre nézve Kazinczy szolgál jó bizonyosággal, mikor Aranka Györgynek ezt írja (Lev. 2 : 120) : »igazán szólván, édes Barátom, nagyon nevetek olykor, midőn ti az én *mindég*-emben 's *hogyan*omban akadoztok. A' többek közt B. Prónay Sándorné is olly finnyás, hogy a' *hogyan*-t hallani sem akarja . . . Was ? ich sollte es gesagt haben ? Irnád-é így : *Hogy ?* én mondtam volna ezt ? — Én így tenném : *Hogyan ?* én mondtam volna ezt ? 's a' *hogyan*nal az én non plus ultrám maga Báróti is él.« Ugy látszik e levélből, hogy Erdélyben nem volt ismeretes e szó, mit különben a MTsz is bizonyítani látszik.¹

Valamint az *ilyen, olyan* analogiájára a régi *mely-ből melyen, milyen* lett, úgy hathatott a régi *ígyen, úgyan, imígyen, amúgyan* a *hogy* 'mi módon, miképen, mint' kérdőszavunkra ; bár az sem valószínűtlen, hogy a *hogyan* a *hol, honnan, hová, hollyan* mellett igen régi nyelvi alak, csak későn került az irodalmi nyelvbe, mint épen ezen utóbbi *hollyan* is, melyet csak 1790-ben találtam könyvben : Kazinczy Orpheusában : szemébe egy kis láb ötlík, a' *hollyannak* a' fürdőből ki-szálló Grátzia' lábát képzelhetni (I : 36.) Vö. erre a szóra a MTsz-t. [1731-ből idéztem Nyr. 30 : 187. — S. Zs.]

SIMAI ÖDÖN.

¹ 1763-i adat: Miképp, *hogyan* nevezi kegyelmed magát? *hogyan* tehet kegyelmed? (Thomas: Francia Gram. 1 : 225.)

Jókainak egy félreértése. Jókainak van egy kis ponyváfüzete, ilyen című: Mátyás diák és Bente úr, annak a 8. lapján azt olvassuk: »Volt gulyám, juhnyájam, tejelő bivalyom: újon túlig tartott búzám fenn a *hajon*.« S ez utóbbi szóról jegyzetben azt mondja: »Hajnak híják a padlást a székeleyek: *eszterhaj*.« Ámde ha az *eszterhaj*t így elemezzük, mi volna az *eszter*? Az *eszterhaj* nem *eszter-haj*, hanem *eszterha-alj* (vö. a MTsz-ban *eszterha-alja*; maga az *eszterha* = szl. *stréha*). *Haj*-nak nem is nevezik a padlást sehol, hanem igenis *héf*-nak (*hé, hí* stb., l. MTsz: *hiil*).

Olvasunk azonban uo. egy érdekes népryelvi adatot is. Jókai azt írja (a 7. lapon): »Nálunk székeleyknél az a szokásforma, a lencsét *trágyázni* egyelmással sorba«, s a lap alatt megjegyzi: »Zsirt, szalonná, hást a főzelékre rakni úgy mondja a székeley, hogy *trágyázni*.« — Nem lehetetlen, hogy itt a trágyának régi jelentése van megőrizve: 'nyalánkság, fűszer' (l. Szarvas G. Nyr. 12 : 155 és NySz). Pl. »Az orvosok pilulái kivől arannyal és nádmézzel megtrágyáztatván, belől igen keserűk.« (17. száz. stb. NySz.).

SZILÁGYI ÁDÁM.

Ez alkalommal megemlítünk két más félreértést, amelyen egyébiránt többször is megesett Jókaiival, mikor történeti regényeiben régi íróinkból vett kifejezéseket használt. Rákóczi fia c. regénye 2. k.-ében ilyen párbeszéd van: »Tudod, hogy az ételledel játszottál ma? — Tudom. — Kockáztattad a két szemed világát! — Tudom. — Azt *szerencséttetted*, hogy oda fogsz jutni a vak Sámson helyére ajtóörnek, holtig!« — Igaz, hogy a *szerencséttet* ige régi nyelvünkben kockáztatást is jelent, de nem ilyen értelemben, hanem csakis úgy, hogy 'kockára tenni, elveszésnek, veszedelemnek kitenni', pl. »aki . . . szerencséttesse a maga békességes voltát« (Zrinyi), vagy: »örök boldogságát szerencsétleti« (Fal., l. NySz), vagyis kiteszi a vak szerencsétleg.

Az Új Földesúr első fejezetében ezt olvassuk: »Kinek vmely tetteleg birtokában nem levő fekvő vagyona van, ez iránt a bitorlót meginteni, megperelni, törvénybe idéztetni, egy régi magyar szóval *meguszultatni* el ne mulassza.« Nyilván így kell ezt értenünk: *megunszoltatni*, noha talán Jókai maga nem is gondolt erre. *Megunszol* a régi nyelvben a. m. megsüregtet, zaklat, s *unszol* helyett így is ejtették és írták: *uszol*.

A SZERKESZTŐSÉG.

*Ahol a papok táncolnak.*¹ Ezt a mondást Székesfehérváron általában ismeri és használja is a nép többféle mondásban. Több 70—80 éves öregembertől is megkérdeztem, s ők határozottan állították, hogy már gyermekkorukban is hallották és használták is ezt a kifejezést. Hallottam is sokszor a következő kifejezéseket: Ott söpör, ahun a papok táncúnak. Ott mosdik, ahun a papok táncúnak. Ne csak ott fösöd be az ajtó, ahun

¹ Csapodi I. a minapi cikkekcskáját és figyelmeztetését most a B. H.-ban is közzétette (V. 29.) némi toldással; azt mondja a többi közt: »Török hagyomány is lehet a mondás, mert a táncoló derviseknek a legsűrűbb népsokaság tiszta, kerek helyet tart fenn, hogy eljárassák vallásos táncukat.« — *A szerk.*

a papok táncúnak. Csak ott tiszta a szobája, ahun a papok táncúnak. Nem fényesítette ki a csizmadót máshun, csak ahun a papok táncúnak. Stb. Mindig fölszínesen végzett munkát jelentenek e kifejezések. — Tekintetbe véve a mondás régiségét, mindenesetre figyelemreméltó a kifejezés eredetét illetőleg az az eszme, melyet Csapodi István említett meg. (Nyr. 1910. 231.)

SZABÓ ISTVÁN.

Én is hallottam ezt Zalában (Badacsony-Tomajon és Káptalan-Tóti-ban): Ne csak ott söpörj, ahol a papok táncolnak. Csak ott söpör, ahol a papok táncolnak. *Ahol a papok táncolnak* mindkettőben = a söprendő hely — szoba, udvar — közepe. A közép = legszembetünőbb rész; ez magyarázza meg a Csefkó-féle kifejezést: Csak ott mosdik, ahol a papok táncónak = a legszembetünőbb helyen mosdik csak.

CZUPPON ELEK.

Ha mikor, ha midőn. A régi nyelvből és Aranyból ismeretesek ezek a kettős kötőszók (Simonyi, MKötőszók 3: 32, 42, 105; Nyr. 39: 221). Az északi osztyákban egészen hasonló kettős kötőszót találunk, és ez annál érdekesebb, mint hogy a rokonnnyelvek tudvalevőleg kevés kötőszót használnak. *χundi, χun'* 'mikor' mellett még a szóhoz simuló *-ki, -gi* 'ha' kötőszót is látjuk, pl. *χundi-gi lūbatta an'-ki liṣan, muwəlu malaḡ uəχsələn* ha mikor nem akartál enni adni, minket miért hívtál be? Pápay, NyK. 37: 64; *χundi liṭlən-ki, mola-kəm twiṭən, əsllə* ha akarod, [hát] amennyid csak van, bocsásd le! 38: 328; *χundi-gi olda ant raχləm, səməm χol pūṭ, si manləm* ha majd nem maradhatok tovább, amerre a szemem lát, arra megyek. 37: 177; *χun'-ki . . . ant malen* ha . . . nem adsz nekem. Pápay, Osztyák népk. gyűjt. 121. — Olyan kettős kötőszóra, hogy mind a kettő azonos jelentésű, a vogulban Munkácsi említ példát; a középzozvai nyelvjárásban az *»äm-mänən, äm-mälä* 'ha, hogyha' többnyire a *-kel* 'ha' partikulával kapcsolatban fordul elő: Munkácsi, A vog. nyelvj. 123.

FOKOS DÁVID.

Egy rejtélyes tájszó. A MTájszótárban az *egy* szó összetételei közt *egy-ivású, egy-korású* stb. mellett ezt olvassuk: *»ëggy-fizásu*: egygykorú és igen hasonló ábrázatú (Borsod, Abauj, Zemplén m. Király Pál) [vö. *fizás*].« A *fizás* cikkben aztán ezt találjuk: *»fizás (fizás* Borsod . . . m. Király Pál): arckifejezés, ábrázat (Fajsz Nyr. 7: 428). Azért, hogy ő kicsint ragyas, az az igaz magyar fizás (Domony, Erdélyi J. Népd. 3: 39).« -- Könnyen gondolhatna itt az ember valami eredeti képzésre, *fiadzásra* vagy *fajzásra*; de az ilyen tévedéstől könnyen megóvhatta volna olvasóit a MTsz. szerkesztője, ha fölvette volna azt a megjegyzésünket, amellyel annak idején a Nyr-beli adatot kísértük, hogy t. i. »nyilván *visage*.« Ezt a francia szót az osztrák-magyar németiség nagyon gyakran használja s csakugyan így ejti: *Fisasch*. Jókai is él e szóval a Kőszívű ember fiai 1. k.-ében: »Ha én minden *fizásra* emlékezném.« (Lumtzer és Melich nem említik a német jövevényszók közt.) — Vö. még a *physiognomia* átvételét: *fizimónia*, s ennek tréfás elferdítését: *fizimiska*.

SIMONYI ZSIGMOND.

Rántotta vagy rátotta? melyik a helyesebb alak? Helyesnek helyes a *rántotta*, mert mai napság úgy látszik ez sokkal elterjedtebb ejtés a másíknál. De ha úgy tesszük föl a kérdést: melyik az igazi, eredeti alak? a felelet nem olyan könnyű. Sokszor elgondoltam már: ha ez a mi közönséges *ránt* igénk származéka volna, akkor senki se mondaná *n* nélkül, amint hogy senki se mondja: *szátotta*, *bátotta* e h. *szántotta*, *bántotta*. Kellott tehát egy külön *rát* (*be-rát*, *ki-rát*) igének lenni, amelyből származhatott a *rátotta*, ill. mivel személyragos, tkp. a *tojás-rátott-a*. Most aztán, olvasva a B. H. 1910. II. 6-i számában Indiában élő Tóth E. [Tóth Eugén vagyis Jenő] honfitársunk cikkét »a turáni hinduk népművészetéről«, egyszerre csak ezen akadt meg a szemem: »Az übrüök, bögrék, *rátók* mind-megannyi dicsérendő munkája az őstehetségű turán fazekasoknak.« Ime tehát, amely edényben készül a *rátotta*, azt is *rátó*-nak nevezik. S a szótárakban csakugyan megtaláljuk a *rát* igének egész családját. A NySz Telegdi Miklósnak egy könyvéből (1580) idézi: „Böit-e az midőn chukát potykát *rátua* sütve torkig esz nec?» Továbbá uo. *meg-rát* a RMK. 2. k.-ból és Radvánszky Szakácskönyveiből s ugyanezekből a *rátó* 'bratpfanne', aztán *rátódik*, *rátotta*, de a régi Szakácskönyvekben már az *n*-es alakok is. A Gyöngyösi szótártörredékben ezt olvassuk: »Artopticus panis qui ex fermento duriore conficitur torreturque in artopta: *Raatott* űel *faank ky as serpenyube meg rantatik* [így] *süttetik*.« A MTsz-ban is *rántó* mellett *rátó* és *rátotta* sok vidékről, azonfölül a Székelyföldről a GyöngySz. *rátót*-ja ilyen jelentéssel: 'kelt tésztaból készült kerek, vastag, lapos sütemény.' Kassai és CzF. szótára hibáztatja is az *n*-hangú alakot s az utóbbi szótár meg is magyarázza: „A köznép néha más hason hangzatos szótárakat is összezavar, mint ezeket is: *ragyiva*, *ragyva*.“ Ez ugyan bizonytalan példa, de vannak biztosabbak: a *csemete* helyett néhol *csemeget* mondanak, a *család* helyett *csalárdot*, *otromba* helyett *irombát*, *szöke* helyett *szöghajt* stb. stb.

CSERNA ANDOR

Május-hurka, piritus. A májas hurkát több nyelvjárás *május-hurkának* s egyszerűen *májosnak* is nevezi, s a NySz is csak ezt az alakot ismeri (az ott idézett adatokhoz vö. még: »... Inasom felmenyen minden nap az öreg asszonyhoz fejr cipó, kolbász és májosért« Bethlen M. önéletírása 1: 458). Már most a *májos* helyett néhol (CzF szerint a Vág mellékén és Nagybányán) azt mondják: *május*. Ezt a különös alakot alig lehet a göcseji *tuđus*, *tartus*-féle ígei melléknevek (TMNy 519) analógiájából magyarázni, mert a nyugatiaktól messzeeső nyelvjárásokban is előfordul. Hanem a *májos* > *május* változat bizonyára az *-us*-végű latin jövevényszók analógiájára keletkezett, vö. *plébános*: *plébánus*, *nótáros*: *nótarius*, *fundus*: *funtos* stb. Itt is az *-os* végű alak a régibb s ezt némely esetben nem is tudta kiszorítani az újabb *-us* (vö. *papiros*, *plébános*, mint *paradicsom*, *flastrom* stb.) — Ugyanezen analógiák szerint lett *piritós*ból a nagyon elterjedt *piritus* (l. MTsz; a *május* hiányzik a MTsz-ból), továbbá az alföldi *kubikus* (így pl. Uj Idők 1910. 527) e h. *kubikos* = kubik-munkás, s a somogyi *prépus* (pl. Nagy J. A csökölyi nyj. 53) e h. *prépos(t)*.

KOVÁCS MÁRTON.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Az ördög leánya.

(Székely mese a Kisküküllő felső folyásáról.)

Vót, hol nem vót, a régi jó világba, vót eccer egy kiráj. Ennek a királynak hadakozni kelle hogy menjen a szent földre, Krisztus urunk kinszenvedéséért.

Hát jó! ha kellett menni, ment is a, már a hiriétt is, de ment szivesen a lelke üdvösségiétt is. Igen, csakhogy ő biza — gondolta — addig egy tappot se teszen, amég a holmijáról »lejtárt« nem veszen. Mett jába nó, csak nagy út az az út, amit tenni kell, s egyet se tudhattya az ember, hogy mit hoz a hónap. Fel is vette a »lejtárt« minden holmijáról, amit csak a kapuján belől, égen-földön, pincétől padlásig elékaphatott. Hogy ott lejtárba vejetlen semmi nem maratt az ég föggyén. Akkor osztán a feleséginek jól meghagyakozva, hogy így édes feleségem, de úgy lelkem jó feleségem, amig haza jövök: Isten nevével felsohajtvá uttyára indula, hegyen fel, völgyön le, hogy Isten világ meddig elvederedhetett már. Akkor hát, eccer csak hunnót-hunnót nem, eléje toppan az ördög; s azt mongya a kirájnak:

— Na, te felséges király! Én jól tudom, hogy te mi járatbeli vagy. Azt is tudom, hogy te otthon minden parafernumodról lejtárt vettél. Henem, ha te most nekem igéred, s szavadat adod rá, hogy meg is megadod aszt, amit te otthon lejtárra nem vettél, én a véres csatákon láthatlanul mindenütt melletted leszek, s minden bajból, veszélyből úgy kimentelek, hogy te az egész hadakozásból ép kéz-láb menekülsz, semmi bajod nem lesz a csillag alatt.

Jó! elgondolja a kiráj, hogy biz ennek osztán még a fele se vóna tréfa, amit ez az ördög mond ehejt, ha úgy lehetne. Végig nézi mégeccer a lejtárt, s akkor asztán, hogy tálalá hogyse, egyet se gyöntölödött többet ezen az egész dógan annál többet, hanem nagy izibe kezét fog az ördöggel ahajt, hogy: legyen hát úgy ördög komé, ha már eppe te is úgy akarod, eb aki megbánnya.

Na! csak annyi hállák-é, hogy megköték az alkút egy áldott szent miccre s avval: e mégvan.

El is ért a kiráj ahajt a szent földre, s telt, mult az idő is. Minden esztendőre fordult a másik, de a kiráj még mind ott hadakozott, hogy eppe' tiz hosszú esztendő vethette haza minden baj s veszéj nélkül, mett az ördög minden ártalomtól megóalmazta.

Eccer híre futamodik az országba, met hát vitte a kiráji staféta, hogy jön a kiráj a hosszú hadakozásból, érkezik haza.

Hanem amig a kiráj hadakozni járt, a feleséginek fia születék, s az már ide-tova eppe' tiz esztendő s vót. Aszt mongya a fiának a kirájné, mikor a kiráj megérkezék:

-- Szalagy édes gyermekem, szalagy, s nyisd ki a kapút édsápád uradnak, hadd lássa, hogy mekkorát nőttél már.

Szaladott is a fiú nagy izibe, s nyítja a kapút. De bár ne nyitá vala éppen ő. Mert alighogy a kiráj meglátá aharról, hejből a szivibe nyilallék

a nagy fájdalom. Mert tüstént észbe vevé, hogy sze ő éppen leomlójába hágyá itthon a feleségit, hát ez a gyermek most, aki kapút nyit előtte, egész tisztájába az ő édes gyermeke, s hogy ez egyet sincsen lejtárba véve; s az a jó Isten bűnyűül ne vegye, eppe az ő fiját ajállá az ördögnek, vaj akarta, vaj se.

Hej, én uram, Krisztusom! búsult a szegény kiráj úgy ezen, hogy uristenes lelket verni nem lehete abba többet. Pedig eleget a szegény felesége: édesgette erre, kedveskette arra, faggatta erőst, lefektében, felkel-tében, hogy mi is bánthattya, mi nagy búja, veszedelme lehet hitvány fej-nek, hogy öröm hejett ójan keserűség kötözött a szivibe ahajt.

Hogy utójára a szegény kiráj se állhatá a sok faggatodzást, hát csak elmondá, hogy ő mijjen oktalan szerződést kötött egy rusnya ördöggel.

Hisze ha el, meg is vigasztalá a kirájné, hogy azon ugyan egyet se vikotálogyék, met egyet sincs már törje a szép eszit ójjan vesztibe, ezen az egész dögün. Van itt elég udvari embër s van azoknak egy vívású gyer-mekük a kirájfival vajmi, hát odaadnak azokbol egyet, s annyit!

Jó, megvigasztalódik ezen a kiráj egy kicsit, s elékészítik az udvari gyermekeket, hogy ha jönne az ördög a kirájfii után, hát kéznél legyenek.

Hanem telt, mult az idő, de az ördög csak nem akart jönni. Hogy már a kirájfii ide s tova husz esztendős lett. Csakhogy akkor egy éccaka mégis megzörgetik az ablakot a kiráj szobáján, s beszól az ördög, hogy:

— Na te kiráj! hol a fiad, aki nincs lejtárba? utána jövék!

Ha utána, kéznél vótak a kiráji udvari fiúk, egy miccentés alatt kiadá az ördögnek a kiráji tyukász fiát s avval e megvan.

Hanem ahogy szállitá az ördög a kiráji tyukketrec felett, bucsuzni kezd a fiú, hogy:

— Isten veletek tyukjaim, récéim, libáim, én már többet egyet sem etetek ezen a világon!

— Mit? — szólal meg az ördög — hát te nem a kiráj fia vagy?

— Nem én osztán — mongya a fiú — mett én a kiráji tyukász éd's ápám uramé.

Há' jó, el vissza az ördög s bekiát az ablakon, hogy itt a tyukász fia, visszahozta, s aggya most az övét, ne tréfájjon vele, ha kell a jó.

Jólvan, kiaggya akkor a kiráj az udvari kertész fiát a tyukászé hejett.

Viszi az ördög. Hanem mikor a kiráji virágoskert felett mennének el, megszólal a fiú s bucsuzni kezd:

— Isten veletek szép, szines virágaim, én már többet nem öntözlek ezen a földön.

— Mit — mongya az ördög — hát te se vagy a kiráj fia?

— Nem én osztán, mert én a kiráji kertész éd'sápamé!

— Vissza az ördög nagy pujka méreggel, de bélökte úgy a hitvány fiút nem is az ablakon, hanem az ajtón, hogy csak úgy puffant, s a hit-vány fiú megnyekent belé, azt mongya akkor:

— Na te kiráj hallod-é! vaj adod a te fiadat, vaj nem, de megke-serülöd, tudom Istenem, ha nem, hanem — komadzásra állsz ehejt velem!

Mit vót mit nem tenni a szegény kirájnak, oda kelle adni a saját édes szülöttét, ha nem akart még bajra bajt hozni magára.

Akkor az ördög el a fiúval, ültette egy csipkebokorra, s azt monta akkor:

-- Hállád-é te kirájfí! ez a bokor elől kék, hátul piros lánggal ég, henem a kapúmig meg ne ájj vele, ha kedves a napod, ott asztán a bokor magától megáll, s mire te ott léssz, én is akkor ott.

Jólvan, avval az ördög: köd előttem, köd utánam egy miccentés alatt úgy oda lett aharról, hogy földetlenül. A csipkebokor pedig csak ment el azon egy felé, míg egy házhoz ért. Kiszól akkor a házból egy öreg asszony, s azt mongya a kirájfínak:

Ájj meg csak te kirájfí ehejt egy szóra, hogyha jó kell, me'tt én segíteni akarok rajtad.

A kirájfí — hiszen telik az időből — megáll egy szuszra. Aszt mongya akkor az öreg asszony:

— Meny fel hállád arra a dombra ahajt, annak a tetején vagyon egy »té-tócsa«. Bujj meg a tó mellett egyik bokornál. Három lějány menyen oda a tóba feredni, henem ügyeji ha kell a jó, mett az a három lějány az ördög lányai. Amikor levetkeztek, úgy nézd meg, hogy mejik a két nagyobb, mejik a kisebb gunyája, úgy kapd fel aharról, hogy a két nagyobbé kerűjön az egyik, a kisebbiké meg egyedül a másik honyod alá. Hanem akkor fuss is úgy, hogy mintha a szemedet kivették vóna. Hogy uristenes tepedelmek ne lehessen utolérni téged. Amikó' má' annyira szalattál, hogy el nem érhetnek, a két nagyobb gunyáját hejből hajisd le, hanem azér' fuss csak még egy darabot, akkor osztán leteheted a kisebbikét is, avval e meglesz. Magad abból a hejből ülhecc a csipkebokorra, s többet egyet se féjj a csillag alatt.

Há jó, hállák-é, az a fiú eppe' így eljárt, ahogy neki a jó öreg asszony kimágyarázá, s avval haladott tovább a maga uttyán, amig herre ére. De alighogy megállott az a csipkebokor az ördög kapujánál, már is toppant elé az ördög is hogy:

— Hát te fiú, ebágyából estél vóna, hol a poklokon telekeltél anynyit, hogy csak most érkezel?

— Há én osztán — mongya a kirájfí — erőst rossz út vala s egyet sem lehetett hamarébb jönni.

Elég a hozzá, hogy neki, s elég a neki — hájják-é — hogy hozzá fog másnapra kerültével az ördög s aszt mongya, hogy:

-- Na te királyfi, érted-é, hallod-é, három próbára teszlek. Ha embër lész hëzzá, s véghez is viszed jó, ha jó, felvátod magad, visszamehecc éd's ápad uradhoz, de ha nem, hát örök zsellérem maracc.

Látod azt az égig érő kősziklát ahajt? . . . Ha hónap reggerre szőlős kert lesz rajta, de még úgy, hogy az ért szőlőjiből is egyem, a borából is igyam: nyerted az első próbát.

Hej én uram, s Istenem! neki busul a kirájfí, de erőst ezen. Há' hogy lehessen ójjan Istent megkísértő dologhoz fogni, még jó Isten szent nevel is?

Hanem alighogy kijött az ördög szobájából nagy búval, bánattal, nehéz, lehajtott fővel, máris kérdi az ördög legkisebb lějánya:

— Métt kerulsz te ójjan lelkezből hállád-é kirájfí?

— Hej, hogyne busulnék, hogyne — elkezdí a kirájfí — s elé-mongya nagy izibe a lějánnak, hogy mi Istent kísértő munkát kénék, hogy végezzen, de mikó nem tuggya.

— Ha csak annyi a baj — mongya a lějány -- azon ugyan egyet

se törd a szép eszed te kirájfji; meny csak haza, fekügy le, a többi az én dógom leszen.

Hísze lett is, me'tt meg lett a reggerre kerülve az egész, valami ördögi praktikával vivé keresztül az a lějány. Hogy majd a frász törte ki azt az ördögöt, mikor látá, hogy az a fiú valami erővel, de úgy letudá főzni. Azt mongya akkor a fiúnak félméregbe jőve:

— Látod-ë kirájfji aszt a másik kőszikla hegyet? Ha hó'nap reggerre annak a hejin 300 bugja széna felszárasztva, felgyűjtve, 300 csorda ökör térgyig érő fübe heverészve nem bömböl, meglátod mi lesz.

Jó! alighogy kiér a kirájfji az ördög szobájából nagy renyekedéssel, hogy mi is lesz ebből, már is állt eléje, s kérdezte az ördög legkisebb lějánya:

— Na kirájfji hállád, mi az új poroncs?

Elmongya a kirájfji hogy mi. Az ördög lěján újra csak alunni kütte, maga pedig reggerre kelve úgy csinálá ahogy eppe' parancsolva vót.

Aj! hállák-ë, hogy ölte a nagy nyavaja aszt az ördögöt, mijen erősen, hogy ahajt ez is ojan puntumosan megtevődött. Még szeribe szólani se tudott a nagy pujskaméregtől, csak annyit hogy:

— Nő hállád kirájfji, három kábálám van, aszt lovagold meg, henem úgy legyen rá gondod ezen a világon, hogy az izaccságuk nyomán libák, récék fe-redhessenek, me'tt ha nem!.. te lássad mi lesz; most pusztujj a szemem elől.

— Nő! hát van még parancsolat? kérdi a lěján, mikor a kirájfji ki-jött az ördögötől.

Elémondja a kirájfji, hogy hogy s mint áll újra a dolog.

— Há ércsd meg kirájfji, — mongya akkor a lěján —: az a három kabala én s a két néném vagyunk. De te egyet se abba teprenkegy, hogy minket izzassz, henem csupán abba, hogy valahogy le ne essél ezen a világon, ha kedves a napod, mett mi úgy is kiizzadunk tultetézve, amíg veled szárazon, vizen, egen s a földön, mindenütt megjárjuk a magas ájert, mett azt úgy lesz muszáj, hogy ha nem akarunk bút látni, keserüt nyelni.

Há' annyi, hállák, hogy ez is csak meglett, Isten segiccséggel, elég szerencsével.

Hanem ekkor négy szem közre fogta a kirájfji azt az ördög lányt s azt mongya hogy:

— A jó Isten után neked köszönöm. hogy az ördögé nem lettem. Ha te is úgy mint én, legyünk az egymásé.

Há hisze, akarta-ë a kirájfji ezt úgy, ahogy, de akarta bezzeg az az ördög lěján úgy, hogy szeresül aszt se tudá, hogy omojjék hámárább a nyákába annak a kirájfjinak, mett már a té-tócsától fogva erőst megszerette. S annyi, hogy egy Istenes szempercre elhátázzák együtt, hogy még azon az éjen megszöknek a kirájfji házájába. Meg is tevék.

Henem! haj mindenható, megtartó, be szertelen méregbe jött a rusnya ördöge, amikor láttya reggel, hogy vót s nincs legkisebb lějánya, megugrék a kirájfjival.

Egy szempercek alatt sas mádár leve, s avval utánuk forgó szél sebesen. Észre veszi a lěján, hogy most baj van. Aszt mongya a kirájfjinak:

— Nő hállád-ë, jön ápám utánunk, én egy láb köles leszek, belőled meg köles őrző gátyás fiú, henem vessél kecskekorát (bukfenc), de még izibe, hogyha kell a jó.

Alig hogy ez így megtörténék, már ott is vót az ördög nagy feneke-
kedéssel, s kérte is a fiútól hejből, hogy nem látott-é valamerről ezen a
tájon egy kirájjit egy lějánnal tova menni?

— Hej nem, hej nem — mongya a fiú — pedig látnom kellett vóna,
amóta itt vagyok.

Há jó! Vissza az ördög abból a nyomból nagy puffogva. Kérdi ott-
hon a felesége, hogy: nó hát hogy s mint. Mongya az ördög, hogy ő osz-
tán az egész hosszú uttyába nem találkozott élő lélekkel, henem csak egy
köles-örző fiúval, pedig ő elment Isten világ meddég. . .

— Hát kied vén bolond — agyarkodik neki szörnyű méreggel az ördög
felesége — hogy nem tudá felérni ésszel, hogy sze epe ők vótak azok?

Észbe kap az ördög erre a szóra. Egy uristenes szempillantásra sas-
keselyüvé lesz, de ment vissza ujra úgy, hogy ojant ne láss.

Észre veszi a lěján, s mongya a fiúnak: csak izibe vessél kecskeko-
rát, mett ujra a nyomunkba ápám.

Csak annyi, hogy alig változnak át, egy vén ütött-kopott kápolnáé
(kápolnává) a lěján, egy szákállas vén szárándokká (zarándok) a fiú, máris
ott vót az ördög. Kérdi a szárándokot: nem látott-é nagy véletlen egy ki-
rájjit egy lějánnal erre babukolni?

— Nem én osztán, nem én, pedig látnom kellett vóna, ha erre jár-
nak, mett amióta a világ, s még két nap, örökkétig itt imádkozom.

Jó, ujra visszalódul a jött úton haza. Kérdi a felesége:

— Hát tám ujra csak semmi?

Semmi az osztán, -- mongya az ördög — met én az egész hosszú
úton semmi egyebet nem láttam az Isten főggyén eleven lelket egy vén
kápolnánál s egy ott imádkozó vén szárándoknál.

-- Hát ugyan kied vén számár, hogy én is aszt mongyam ehejt
izibe, most se veheté észbe, hogy sze' epe ők vótak azok. Na már látom
annyi mógygát, hogy csak én kell hogy utánok vederegyem, hadd lássuk
hát így meg hány hét a két hét. Egy szempillantás alatt ülü mádárré leve
s utánok veté magát fergetegnél sebesebben.

Hátra néz eccer a lěján, s aszt mongya, hogy:

— Na kirájjfi! vót ahogy vót eddig, de hogy lesz esztán, met most az
ányám jön, henem ő tiztetézve ravaszabb ápámnál. Én té-tócsa leszek, s te réce
abba, henem addig ki ne bujj a víz alol, ha kedves a napod, amig én nem hílak.
S alig is levének úgy ahogy készen magukkal, mellettök vót az az asszon.

Kerülgette a tó pártját, hívogatta a lějányát mindenféle kérő, édes-
gető szóval: hogy így édes szép lějányom, de úgy szerelmes gyermekem,
nézd az anyai tömlőt, ez táplált téged: itt hágnád-é most? Henem mind
hiába. Ezenközbe a kirájjfi kidugja az egyik szeme sorkát a té-tócsából,
hogy utána nézzen az asszonnak. S ha ki, ójan uristenes miccetés alatt
odakapa az a szeméhez, hogy amire a szegény kirájjfi észrevehette vóna,
má csak vót s nincs egyik szeme. Avval osztán mett látta, hogy semmire
se mehet evvel a lějánnal annál többre, uttyára ment ő is hazafelé a ki-
rájjfi félszemével, s nagy átokkal, hogy: a kirájjfi is úgy elfelejctse, az Isten
enegyge meg, azt a lějánt, mint ahogy ő el tutta felejtteni az ő szülő any-
nyát. Igen, csakhogy, ha az asszony boszorkányos mester vót, az a lěján
meg az ő lějánya vót. Nagy izibe sójom mádárré lett, felcsapott a magas

ájerbe az anya felé, s ójan uristenes meleget árasztott, hogy az anya a nagy forró melegtől s a szonnyuságtól egészen eltikkatt. Akkor egy szempercre lecsapott az anya előtt a magas ájerből, s egy hegy ájján ójan kívánatos forrás víz leve, hogy az anya meg nem állhátá, hogy abból ne igyék, s ha igen, el is nyomta hejből az álom.

Akkor osztán a léány minutumra vissza a kirájihoz, hejre tette, eccer-kéccer ráمامuszkolt, eccer-kéccer rá fuvintott, s hát a kiráji még százszor külömbül látott vele mint eddig. Avval akkor abból a hejből útnak indulának, hogy östére már a kiráji városába érenek. Akkor a kiráji hejeztette a léánt egy fogadóba, amig ő hat lóval, kiráji hintóval utánna jó, met az úgy illik, hogy a kiráji éd's apja elé vigye. Jó, úgy kívánta a kiráji, hát úgy lett a dolog, hogy fogadóba szállott a léány. Maga pedig a kiráji, abból a nyomból az éds apjáékhoz haza lódula.

Hej vót-ë öröm ojan a kiráj urfi haza érkezésén, hogy akinél külömb nem lehetett. A hitvány vén kiráj a nagy örömebe csorda túlktó vágatott, kiráji örömnapot kurrentáltatott. S ha azt, jöttek is úgy grófok, hercegek, herceg kisasszonyok, válogatott cigány legények, mind egy nagy tábor, ki táncolni, ki mulatni, ki meg muzsikálni, hogy ojant ne láss.

A kirájnak, kirájnénak, de még a kiráj úrfinak is, úgy megteccik a mulatók közül egy hét szépség hercegekisasszon, hogy ahajt a nagy szerelmibe se tette, se vette a dógát az urfi, hanem nagy izibe lakodalmat kurrentált hogy a herceg kisasszont konty alá tegye.

Hirül veszi az ördög leján eszt a dógot. Bezzeg hejből kitálálta, hogy sze e semmi egyéb, henem csak az anya átka. A kiráji lakodalma náján honnét, honnét nem, egy carkát (szarka) kerít, a kiráji gyűrűjét a szájába nyomja s megbabonázza carkát, hogy mikor a kiráji a vendégségén az első kálány levest vinné a szájába, aszt a gyűrűt lökje a kálányába. Jolvan! Ugyis lett a. Henem ettől meg is szünt tüstént az anyai átok, — megnyilt a kiráji szeme. S ha meg, el is beszélé nagy szorgosan, hogy neki már rég van mátkája, aki nemcsak az ördögtől, de az életét is mentette meg, szemét atta vissza, apját, annyát hatta el érte, hát most csak úgy illik, s nem is vóna Istenes dolog, ójjan csalfán elhagyni ijjen idegen hejségen.

Aztalt bontott, hintóra kapott, s el izibe a léány után. El is hozta, csapott is most már igaziba vendégséget, epe hét országra szólót. S attól fogvást ma is élnek hogyha meg nem hótak.

Igy vót, meg vót, itt a vége, ha nem hiszed lökd a vízbe s — anyyi.

(Pócsfalva.)

ŐSZ JÁNOS.

IZENETEK.

K. M. Anyi első tekintetre is bizonyos, hogy az 1055-i *zilu* szót Melich MNy. 6 : 151 hibásan sorolja a magashangú szók közé, mintha *szilü* lett volna a szilfa neve. Bizonyos, hogy *szilu* volt, ezt bizonyítják a szónak származékai, a *Szilas*, *Szillas*, *Szilos* (*Szilosalja*, *Sziloska*), *Szilág*, *Szilád* helységnevek. A *szilas* eredetileg erdőnév (ulmetum MA., I. az Oklsz-t is). De előfordul a *szil*nak személyragos alakja is egy székelységi

dülönévben: *Lukasza*, azaz eredetileg Luka szilfája (Nyr. 2:45). De maga a *Szil*, *Szill* is fennmaradt sok helységnévben, s ezeket, részben legáltalább, mai napig mély hanggal ragozzák: »*Szil*, falu Somogy m., helyragokkal *Szilban*, *-ba*, *-ból*« (CzF.; a sopronmegyei *Szill* ragozása CzF. szerint *Szillbe*, de más, szóbeli értesítés szerint *Szillá*, mint *Fehérvárrá* stb.; nem tudjuk, melyik felel meg a valóságos használatnak).

H. H. dr. A Magyar Nyelvőr már 39 év óta lankadatlanul teljesíti az ellenőrzés és gyomlálás tisztét. Arról nem tehetünk, hogy még most se tudtunk hozzáférközni íróinknak és műveltjeinknek minden rétegéhez. Ajánljuk figyelmébe Helyes Magyarország című könyvünket, mert ebben összefoglaltuk a nyelvi hibákra vonatkozó intelmeinket.

I. R. »Becsületesnek lenni, ahogy most jár a világ, annyi mint egynek kétezerből lenni kiszemelve«, így idézi a V. U. 1910. 482. l. Hamlet mondását. De Aranynál nem így van, hanem: *becsületes lenni*, s Arany J. többnyire így szerkeszti; l. bővebben Nyr. 37:297—8.

K. E. . . A MNy. májusi füzetében megjelent nyelvészeti bibliográfiába bizonyosan az elnök-szerkesztő mint egykori fizikus protegálta be Czencz József mennyiségtani munkáját: »*A szóbeli egyetlenek megfejtése!*«

N. L. Ahol a szerkesztői izenetekeket *Levélszekrénynek* címezik, ott egyszerűen a német elmésséget utánozzák: *Briefkasten*.

Cz. E. Az *est* magyarázata nem új; egész nagy vita van róla a NyK. 24. k.-ében. A *magas* magyarázata nagyon erőtetett.

M. I. Tessék kérdéseinek egy részével tanáraihoz, más részével akár-melyik könyvkereskedőhöz fordulni.

Beküldött kéziratok. Horger A. Egy ismeretlen hangtörvény. — Czuppon E. Est. — Egri A. Affektál. — Filológus. Rigolyás. — Harsányi P. Adat a MTSz-hoz. — Kovács M. Egy rejtélyes hangviszony. A halászat nyelvéhez. — Ispánovits S. Szólások, szójátékok. — Böngérfi J. Édes Gergely.

Új könyvek és füzetek. Klasszikus regénytár 46.—50. k.: Hugo Viktor: A nyomorultak. Maupassant: Mont-Oriol, Yvette (Révai testvérek). — Máté Lajos dr. Petőfi. Tört. színmű (Rényi K.; ára 2 K). — Mészáros Gy. Török költők. (Kisf.-T.) — Császár E. Bessenyei akadémiai törekvései.

Doktori értekezések: Braun Margit: Bőjthi Antal nyelvtanáról. — Gáti B. Magyar István nyelve. — Gesztesi Gy. Csokonai és a nyelvújítás (Nyelvészeti Füzetek 62.) — Kubáss Margit: P. Horvát Ádám és a nyelvújítás. — Mátrai F. A magyar színelnevezésekről. — Vértessi Aranka: Gárdonyi nyelvéről. — Waczulik L. Népies elemek Mikszáth nyelvében. — Schütz J. Az északi-osztják szóképzés. — Grünwald Margit: A m. nyelv jell. hang- és alaktani sajátosságai.

Morus Tamás: Utopia. Ford. és magy. Kelen Ferenc (Filozófiai írók tára XXIV. — Franklin, 3.60 K).

Count de Soissons: Hungarian self-taught (London. Ára 2 silling).

Rudnay B. Ujfalussyak és Rudnayak pereit. 1543—1591. (Franklin.)

Márki S. Az ó- és középkor története. (A Műveltség könyvtára.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

EGY ISMERETLEN MAGYAR HANGTÖRVÉNY.

Minden magyar nyelvtan, a tüzetestől le a legvékonyabb népiskolásig, beszél hangzóvesztő ige- és névszótövekről, és minden magyar nyelvész, akár egyetemi tanár, akár egyetemi hallgató, tudja, hogy *málna*, *pálca*, *apáca*-féle szláv jövevényszavaink *malina*, *palica*, *opatica*-félékből rövidültek. Arra a kérdésre azonban, hogy mi lehet e rövidülésnek oka, tudtommal még nem felelt meg senki. Épúgy nem arra a másokra sem, hogy nincsen-e talán e kétféle rövidülés között egyrészt, és a mai magyar alaktanban vagy a hangtörténet folyamán tapasztalható számos egyébféle rövidülés között másrészt, valamilyen közös okra visszavezethető összefüggés. Simonyi ugyan egy ízben már megsejtette, hogy a hangzóvesztő névszótövek és a *málna*-félék között bizonyos chronologiai kapcsolat lehet (TMNy. 313), de ezt a szerencsés gondolatot, anélkül, hogy közelebbről megvizsgálta volna, ismét elejtette. Másfajta rövidüléseket is tárgyalt már ugyancsak Simonyi a Gyf. Gl. *habrosagben* szavával kapcsolatban Nyr. 27:531, és legújabbán az Ung. Sprache 212—13. l., de ekkor is csak elenyésző csekély részüket. Pedig mind e rövidülések összegyűjtése és hangtani föltételeiknek megfigyelése nagyon is hálás feladatnak bizonyul, mert lehetővé teszi a rövidülés okainak kiderítését s ezzel feltár előttünk egy olyan, eddig ismeretlen magyar hangtörvényt, amely a magyar hangtannak és alaktannak számos jelensége között meglepően szoros kapcsolatot teremt és alapos reményem szerint általában is a magyar nyelvtörténetnek még igen sok, eddig fölötte homályos pontját teljesen megfogja világítani. Hogy csak a főbb pontokat említsem, azt hiszem pl., hogy ez a hangtörvény igen sok esetben meg fogja nekünk magyarázni a szótó és az alanyeset közötti viszonyt, teljesen meg fogja velünk értetni a kötőhangzó meglétének vagy hiányának kérdését, a hangzóvesztő és *v* tövű igék és névszótók többeli változásait, az igeragozásnak több,

eddig megfajtotlan vagy véleményem szerint tévesen értelmezett sajtáságát, és meg fog magyarázni végül még sok más, lát-szólag magára álló s eddig jóformán észre sem vett szőrö-vidülést.

Jelen értekezésem célja magának a hangtörvénynek meg-állapítása lesz. A hangtörvényeknek azonban van egy esküdt ellenségük: az analogia. Célunkat tehát csak akkor fogjuk elérhetni, ha a hangtörvényt olyan rövidülések tanulságaiból igyekszünk majd elvonni, amelyek nem mehettek végbe esetleg az analogiának valamilyen hatása következtében is. Tudva már most azt, hogy az analogia működésének legsajátosabb területe az alaktan, ezt a területet (legalább egyelőre) lehetőleg kerülni fogjuk, mert ott minden bokorban egy-egy ellenség leselkedik, mely a legtöbb esetben vagy megakadályozza, vagy csakhamar ismét megsemmisíti a hangtörvény hatását. Az egyedüli terület, amelyen az analogia hatása egyáltalán nem, vagy csak kivétel-kép érvényesülhetett, a hangtörvény hatása tehát éppen ellen-kezőleg, zavartalanul megnyilvánulhatott: a szótó belseje.

E gondolatoktól vezérelve jelen értekezésemben tehát nemcsak az úgynevezett kötőhangzó kiesését, hanem még a hangzóvesztő névszó- és igetővekre vonatkozó jelenségeket is kizárva, első sorban csakis azon eseteket fogom tanulmány tárgyává tenni, amelyekben a szoros értelemben vett szótó belsejében tünt el egy rövid magánhangzó. A kötőhangzó hiányának ezúttal csak néhány olyan esetét vontam be a tárgyalás körébe, melyeknél a szónak képzett vagy ragozott volta annyira elhomályosult, hogy aligha volt kitéve az analogia hatá-sának. Ha ilyen módon a gyanútan eseteknek különben még mindig elég hosszú sorára szorítkozva egyszer sikerül meg-állapítanunk a hangtörvény természetét és működésének föl-tételeit, akkor már könnyű lesz az alaktan hasonló jelenségei-ben is megállapítani azt, hogy mi tulajdonítandó bennük a hangtörvény és mi az analogia hatásának.

I.

Hozzáfogván e nehéznek tetsző, mert mindeddig nagyon homályos kérdés megoldásához, legjobb lesz valamely lehető egyszerű esetből kiindulnunk. Talán legalkalmasabbnak kínál-kozik e célra a magyar nyelvészek előtt már régóta nem ismer-ellen *malina* > *málna*-féle rövidülés. Kezdjük meg munkánkat

tehát e *malina* > *málna*-típus képviselőinek lehető teljes számban való összegyűjtésével.

Amennyire tudomásom van róluk, következő szavaink tartoznak e típus körébe:

szl. *berbenyca* ($y = \dot{i}$) > *bërbënce*: bödön, szelence,¹ *brekovicica* > *barkóca* (vö. Nyr. 36: 189 is), *glavatica*: Lachsforelle (Wolf) > *galóca*, *gibanica* > *gabonca*: bizonyos térsztafaj, *gliva* > **gilivá* > *gilva*, *gëlyva*, *golyva*, *jarica* > *jërce*, *kalina*: Wasserhollunder (Wolf és MNy. 4: 395) > *kálna*, *kánya* (-fa): *viburnum opulus*, **kalinica* > *kalinca*: *ajuga*, *kamiža* > *kámzsa*, *kiselica* > *keszölce* > *keszóce*: savanyú leves, *klonica*: Wagenremise, Vorhalle (Wolf) > **këlënicá* > *kelënce*: méhház (?), *kobilica* > *kabolca* > *kabóca*: sáska-féle, *kobylina* (Kott): *Holzbock* > **kabolna* > *kabóna*: keresztfa a házfedél taróján, *kočënina* > *kocsonnya* > *kocsonya*, *komenica* > *kemënce* (Nyr. 27: 150), *konica* > *kanca*, *kopanjica*: das Trögchen (Wolf) > **kopãnyicá* > **kopánca* > *köpënce* > *köpéce*: tégely, véka nyolcadrésze, *kopica* > *kapca*, *kopije* > *kopja*, *kopito* > *kapta*, *lovica* > **lovčá* > *lóca*, *magila* (vö. Nyr. 20: 179) > *mágla* > *máglya*, *malina* > *málna*, *medenica* > *medënce*, *mërica* > *mërce*, *mlinar* > **molinár* > *molnár*, *motovilo* > **matovlá* > *matóla*, *nadiha* > *nátha*, *ojunica* > **ojonicá* > *ajonca* (MNy. 2: 302), *opatica* > *apáca*, *palica* > *pálca*, *pastrica* (stb. Szl. szók 34) > **pász-tiricá* > *pësztërce*: biz. gombafaj, *pavozina*: der Prügel (Wolf) > *pózna*, *perina* > **pãriná* > *párna*, *pijavica* > *pióca*, *pyrina* > *përnye*, *polica* > **polca* > *póca*: tálas (MNy. 6: 67), *poskonice* > *paszkonca*, *povijalo* > *pólya*, *pozderije* > *pozdorja* (MNy. 6: 65), *prašina* > *prasnya*: ronda (Nyr. 33: 567), *ravina* > **rãvná* > *róna*, *repica* > *repce*, *rukunica* > *rakonca* (Mikl. Sl. El. és Asb. Arch. 25: 574), *samonica* > **szamonca* > *szamóca*, **šëkyrica* > *szekërce* (Mikl. Sl. El. és Asb. Arch. 12: 463), *slanina* > *szalonna* > *szalona*, *sliva* > **szilivá* > *szilva*, *solnica* > **szolonicá* > **szëlënicá* > *szelënce*, *stativa* > *szátva*: szövőszék (MTsz. észtováta a.), *sulica* > *szulca* > *szúca*: lándzsa,

¹ Minthogy ez adatok legnagyobb részét már sokszor emlegették nyelvészeti irodalmunkban, helykímélés céljából nem teszem ki a forrást, ha Mikl. Slav. Elem. vagy Mel. Szláv jövész.-ből valók. Az utóbb következő török adatoknál sem, ha Gomb. Tör. jövész.-ből valók. Amely magyar szavak vagy alakok nem köznyelviék, azok egyéb forrásutalás hiánya esetén a NySz., Oklsz. vagy MTsz.-ban találhatóak.

tovarnica > **tovarinica* > *tárinca* (MNy. 3 : 39), *ulica* > *ulca* (> *utca*), *vêtrilo* > **větërilo* > *vitörla*.

Szláv eredetű köznevet nem ismerek több ilyen típusút,¹ bár bizonyos, hogy közszavaink sorában is, különösen pedig tájszavaink között még sok ilyen rejtőzik. Bizonyára ilyenek pl. *bagóca*, *derce*, *gelénce*, *kócinca*, *petrénce*, *pótinca*, *rusnya*, *verőce*, stb., ezek etimonjának kiderítését azonban szlávistáinkra kell bízunk. Mindezekon kívül még sok szláv eredetű tulajdonnévben is megfigyelhetjük egy *i* hang kiesését (pl. *Matijaš* > *Mátyás* Mel. Szljövsz. I. 2 : 196, *Mutimir* > *Mutmér* u. o. 2 : 55, 119), és különösen gyakori e jelenség földrajzi nevekben, pl. *Bistrica* > **Bisztirica* > *Besztérce* (Nyr. 30 : 496), *Rabica* > *Rábca* (NyK. 30 : 352), *Glenica* > *Gélénica* > *Gelénce*, *Jablanica* > *Ablonca*, *Regovica* > *Regőce*, *Topolica* > *Taplóca*, *Topolovica* > *Taplóca*, *Trnavica* > *Tarnóca*, *Kapronca*, *Szokolca*, *Szaplonca*, stb., stb., mert még nagyon sok van.

De nemcsak szláv, hanem latin jövevényszavaink között is akadhatunk e típus képviselőire. Hogy *armarium* > *almárjom*, *calendarium* > *kalendárjom* s még néhány ezekhez hasonlóan fejlődése is éppen ilyen szempontból ítélendő-e meg, azt nem tudnám bizonyosan megmondani, de kétségtelenül ilyenek: *capitulum* > *káptalan*, *Caterina* > *Katalina* > *Szent Katalna* (hn. Háromszék m.), *dezima* > *dézma* (Mel. Szljövsz. I. 2 : 243), *Dominicus* > *Domonkos*, *Hieronymus* > *Jëronimos* > *Jëronmos* > *Jëromos*, *Magdalena* > *Magdolna*, *privata* > **píriváta* > *perváta*, *porváta*, *Szent-Trinitás* > *Szent-Rontás* (Nyr. 1 : 427), *Veronica* > *Veronka*. *Margita* helynevünket is a *Margerita* keresztnévből eredeteli Melich. Fejtegetéseink rendjén ki fog derülni, hogy (a látszat ellenére) itt is valószínűleg az *i* esett ki legelőbb.

Szókészletünknek török, német, olasz és oláh eredetű részében nem találok tökéletesen ilyen típusú szavakat.² De van több magyar szavunk, részint eredeti, részint jövevény, melyek nyelvjárásilag, vagy nyelvtörténetileg még egymás mellett mu-

¹ Nem egy szláv jövevényszavunk eredeti (legtöbbször latin-görög) forrásának tanúsága szerint már magában a szlávban elvesztette *i* hangját. Ezeket tehát itt szándékosan mellőztem.

² Mong. *alima*-val szemben talán ilyen lehetne a m. *alma*, van azonban török *alma* is, és nem lehet bebizonyítani, hogy mi éppen a mongol alakot vettük volna át. Mégis idevaló azonban ú. l. a ném. *Kilian* > m. *Kilyén*.

tatják a teljesebb és a rövidebb alakot. Soruk a következő: *cavira* > *cafra*, *cimiteriom* > *cinterëm* (MNy. 4 : 38), **gànica* (vö. *gànica*, *gànca*, *ganca* MTsz. és MNy. 1 : 258), *hajigál* > *hajgál*, *janicsár* > *jancsár*, **kágyiló* (vö. *kagyilló*, *kágyula* MTsz.) és *kagyló* (Szarvas Gábornak Nyr. 12 : 338 adott etimológiája az én véleményem szerint téves), *mezitelen* > *meztelen*, *nainyám* > (MTsz. *nagy-anya* a.) > *nanyám*, *nainyó* > *nanyó*, *ragyiva* > *ragyva*, *szëmërice* > *szömörce*, *taliga* > *talyliga* > *tajiga* > *tajga*. A *Mária* melletti *Szentmarja* is bizonyára *Szent-Marijá*-ból lett, s minthogy *kuckó* aligha választható el a *kucik*-tól, azt kell hinnünk, hogy nem más, mint ennek -ó kicsinyítővel való továbbképzése, mai alakját tehát eszerint ez is csak az *i* eltűnése útján nyerhette.

Ez utóbb felsorolt példák azt bizonyítják (amit különben anélkül is föl kellene tennünk), hogy a *malina*-típusnak eddig felsorolt képviselői mind a magyar nyelvben való életük folyamán rövidültek meg. S ha már most ki akarjuk deríteni az *i* hang ilyen esetekben való kiesésének okát, akkor először is meg kell állapítanunk azokat a föltételeket, melyek közös elemekként kivétel nélkül az összes esetekben fennforognak. De természetesen e szavaknak nem mai, már sokféle változáson átment magyar alakjában, hanem az *i* kiesése előtti hangállapotában, vagy ha idegen eredetűek, még idegen köntösükben kell megállapítanunk ezeket a közös jellemző vonásokat, mert hiszen tudjuk, hogy minden szó, valamely más nyelvbe jutva (amennyiben ezt t. i. az átvevő nyelv fonetikai viszonyai lehetetlenné nem teszik) eleinte megtartja eredeti alakját s csak hosszabb-rövidebb idő múlva alkalmazkodik új környezeté hangtörvényeihez.

Az *i* hang kiesése előtt tehát a következő közös vonások jellemezték mindazon szavakat, amelyek e hangtani jelenség biztos példáiul tekinthetők: az *i* 1. szó belsejében, 2. nyílt szótagban állott, 3. előtte csupa rövid magánhangzós, 4. közvetlenül előtte pedig rövid magánhangzós nyílt szótag állott. Egyelőre tehát azt kell hinnünk, hogy e feltételeknek valamelyike okozta, vagy e feltételek együttesen okozták az *i* kiesését.

Néhány magyar szavunk azonban ellent látszik mondani az így megállapított feltételeknek.

A *nosza* indulatszóról tudjuk, hogy a *no iszamodj* fel-szólításnak rövidülése (Nyr. 14 : 537), az *esztendőről* és *szomjú*,

szomjas szavainkról pedig, hogy az *esztén* és *idő* valamint **szom* és **éhu*, **ihú*, **éhas*, **ihas* szavaknak elhomályosult összetételei. Ezekben az esetekben tehát az *i* látszólag a szó elejéről maradt el. Valóban csak látszólag, mert minthogy sem az *iszamodik*, sem az *idő* szavak elejéről soha és sehol sem kopott le az *i* mikor egymagukra állottak, világosan következik ugyanebből, hogy a *noisza*, **eszténidő*, (**szomijú*, **szomijas*) összetételekből is csak azután maradhatott el, miután az egyes részek már egy egységes szóvá forrottak össze.

S ugyanezt mondhatjuk *ifju* és *dejszén* szavainkról is, melyeknek második tagjában tudvalevőleg a *fiú* és *hiszén* szavak rejlenek. Egymagukra állván ezek sem vesztik el *i* hangjukat, nyilván azért, mert hiányzanak ehhez a megfelelő hangtani feltételek, de mikor összetétel második tagjává lettek, s ez új szavak összetétel volta többé-kevésbé homályosulni kezdett, azonnal *ifju* és *dejszén* lett az eredetibb *ifju*-ból, *dejszén* (> *dehiszén*)-ből. (A *hászén* és *éffu* alakokról l. később a VIII. fejj.). S most már érthető természetesen az is, hogy *erigy*-ből nem lett *ergy*, de a gyakran használt *erigy el* szólásból nagy vidéken *ergye* lett.

Fonetikai szempontból tekintve e jelenségeket tehát azt mondhatjuk, hogy mindez esetekben épúgy egy egységes szótest belsejéből, nyílt szótagból és nyílt szótag után esett ki az *i*, mint a *malina*-típus többi képviselőiben.

II.

A *nosza*, *esztendő*, *szomjú*, *szomjas* és *ifjú*, *dejszén*, *ergye* történetéből levont azon tanulság segítségével, hogy nemcsak etimologiai, hanem fonétikai értelemben vett szó belsejéből is eshetik ki az *i* hang, most már megmagyarázhatjuk igekötőinknek egy feltűnő alaki sajátosságát is, amely eddig teljességgel érthetetlen volt.

Bizonyára sokunknak feltűnt már, hogy magas- és mélyhangú igekötőink között bizonyos különbség van. A mélyhangú határozószók ugyanis, ha igekötőként szerepelnek, megtartják eredeti alakjukat, pl. *az asztal alá esett* és *aláír*, *nincsen joga hozzá* és *hozzátesz*, *soká ül oda* (szék.) és *odavész*. Ezzel szemben a magashangú határozószók és a nekik megfelelő igekötők között több esetben nem csekély eltérést tapasztalhatunk. Ez esetek: *belé* és *be*, *elé* és *el*, *félé* és *fél*, *kivé* és

ki, lévő és le, mégé és még. Mindezekre már eddig is azt mondták, hogy: megrövidültek. De a nyelvtudományt az is érdekli, hogy milyen úton és miért rövidültek meg, és hogy miért rövidültek meg csak a magashangúak, s a magashangúak közül is éppen csak ezek, mások azonban (pl. *elől, főlül, kérésztül*, stb.) nem? Ezekre a kérdésekre a következő módon szeretném megadni a választ.

Megállapíthatjuk először is azt, hogy csak olyan igekötők rövidültek meg, melyek teljesebb alakjukban *é*-re végződtek: *belé, elé, félé*, stb. Szóvégi *é*-ről, valamint *á*-ról is tudjuk, hogy a magyar nyelvtörténet folyamán sokszor megrövidültek. Rendesen *-a, -e* lett belőlük, pl. **fá > fa, hozjá > hëzza, reá > rëa, odá > oda, belé > bele, felé > fele, messzé > messze, telé > tele* stb. Az *é* azonban nem egyszer *i*-vé is rövidült, így nemcsak az imént felsoroltaknál, hanem más esetekben is igen gyakran. (Nagy részüket már felsoroltam MNy. 4:320). E szóvégi *-a, -e* hangokat az igekötőkként szereplő határozószóknál is megtaláljuk. Vö. szék. *hëzzatëszën, rëamënyën, közny. odaül, beleszúr, telesír*, stb. Az *i*-vé való rövidülést az igekötők sorában ma már csak a közny. *teli* és a csak mostanában igekötővé váló *messzi* mutatja (a *neki i*-jére vö. Zolnai, MNy. 5:71), de hogy valamikor a többieknél is meg kellett ennek történnie, azt éppen mai *be, el, fél, ki, le* és *még*-re való csonkulásukból következtetem. Ha ezeknek magyarázatában *-é* vagy *-e* végű alakokból akarnánk kiindulni, semmi elfogadható okát sem tudnók adni e hangzók eltűnésének, de hogy *belimënt, elimënt, *félimënt, *kivimënt, *lëvimënt, mëgi-járta-féle* alakok (akár magánhangzón kezdődő ige előtt is) *belmënt, elmënt, félmënt, *kivmënt, *lëvmënt, mëgjárta-félékre* rövidülhettek, azt az eddigiek után már bátran elhihetjük.

Nyelvemlékeinkben valóban meg is találjuk a *beli, eli, mëgi* alakokat (vö. NySz.), s ahogy ez utóbbiaknak ma *el* és *még* alakjuk van, úgy volt a *beli* mellett is valamikor *bel*. (Vö. Jewy *bel* az hazba EhrC., *Bel* futameek ÉrdyC., stb. NySz.) Sőt a **levi*-ből rövidült **lev* alakra is meglehetősen biztossággal következtethetünk az igekötőnek régi *lé* és középfokának *lëj-jebb* (> **lëvjebb*) alakjából. A *le* fejlődéstörténete tehát az én véleményem szerint ez volt: *lëvé > *lëvi > *lëv > lé > lë*. *Kivé* és *ki* között sem mutatható ugyan ki a közvetítő **kiv* alak, de ennek nyomait is megőrizte ú. l. a dunántúli és csángó *kü* és

tele' > teli
mesné' > men
tele, mame
 =

a *kijjebb* (< **kivjebb*) középfok. A *belé* rövidülése kétféle úton ment végbe. Egyrészt a többiek módjára: *belé* > *beli* > *bel* útján, de ez az alak idővel elavult, másrészt pedig (talán a *-belől* > *-ból* analogiájára) összevonással: *belé* > *bé* > *bë* > *be* útján, s ez az alak általánossá vált.

Azt vethetné valaki az előbbi magyarázat ellen, hogy az igekötők igéjükkel nem képeznek állandó, hanem csak ideiglenes összetételt,¹ azaz néha ugyan valóban egy szóban egyesülnek igéjükkel, s akkor csakugyan adva vannak az *i* kiesésének feltételei, máskor azonban mögöttük vagy jóval előttük foglalnak helyet a mondatban, s ez utóbbi esetekben tulajdonképpen meg kellett volna maradnia a teljes alaknak.

Elismerem, hogy ez csakugyan igaz, s magam is fölteszem, hogy eleinte csak közvetlenül az igével egyesülve rövidült meg az igekötő, tőle elválasztva azonban egy ideig még megtartotta *i*-jét. Csakhogy az etimologiailag azonos, funkciójukban is azonos és csak bizonyos hangtani ok következtében elkülönült két-két párhuzamos alak (*beli* ~ *bel*, *eli* ~ *el*, stb.) nem élhetett sokáig egymás mellett. A közöttük fennálló szoros etimologiai és még élelnebben érezhető funkcióbeli kapcsolat miatt csakhamar kiegyenlítődésként kellett közöttük történnie, természetesen az egyiknek rovására. A győztes ez esetben (talán éppen rövidebb volta miatt) a rövidebb alak volt, a vesztes pedig a hosszabb.²

Hogy itt az *i* csak a kifejtett okokból eshetett ki, azt negatív oldalról bizonyítja még éppen maga az a tény is, hogy *mégé*, *belé*-féle szavaink csakis igekötői szerepükben veszítették el szóvégi *i*-jüket, tehát olyan funkciójukban, amelyben az igével egy fonétikai szóvá egyesülhettek, rendes helyhatározói szerepükben ellenben (habár, különösen a nyelvjárásokban sok-

¹ Talán így különböztethetnők meg a magyarban az összetételnek azon két fokát, melyet a németek Brugmannak nagyon alkalmas műszavaival újabban kontaktkompositumnak és distanzkompositumnak kezdenek nevezni.

² E ponthoz talán nem lesz fölösleges idéznem Paul Grundrissának következő helyét: Wo ein und dieselbe Form unter dem Einflusse verschiedener stellung innerhalb des Satzgefüges sich in mehrere verschiedene Formen gespalten hat, geht der anfängliche Unterschied in der Verwendung dieser Formen [durch Ausgleichung] verloren, indem die eine Form auch an solcher Satzstelle gebraucht wird, an welcher die lautliche Entwicklung zur Erzeugung der anderen geführt hat (199). Tanulságos német példák; u. o. még 200–201. l.

felé, ilyenkor is megtörtént a szóvégi $\acute{e} > i$ változás) sohasem vesztek el i -jüket, mert közöttök és igejük közt sokkal lazább a kapcsolat.

Az igeikötők alaktanára vonatkozó fejtegetéseinkkel kapcsolatban még csak arra szeretnék egészen röviden reámutatni, hogy a szóvégi $\acute{e} > i$ változás időrendben valamivel későbbi jelenség mint az i kiesése. A *malina*-félék már az Árpádok korában elvesztették i hangjukat, de ugyanakkor a HB. írója még úgy beszélt, hogy: *világbelé, elevé és megészakasztya*. A szóvégi $\acute{e} > i$ változás ú. l. csak a XIV. sz. folyamán kezdődött, amikor azonban a tanulmányunk tárgyául szolgáló törvénynek még teljes érvényében kellett lennie. XV. sz.-beli nyelvemlékeinkben ugyanis már egészen közönségesek *bel, el, fél*, stb., ami azt jelenti, hogy mihelyt az \acute{e} i -vé rövidült, ez az i rögtön ki is esett. A többiekhez hasonlóan ugyanekkor *tele* is *teli*-vé rövidült, de **tel* már nem lett belőle, holott meg lett volna ehhez minden szükséges hangtani feltétel. Ez a tény azt bizonyítja, hogy *telé* ~ *teli* a *belé*-féléknél későbbben vált igeikötővé, még pedig olyan korban, mikor az i kiesését előidéző hangtörvény már megszűnt működni.

De a *bel* és *fél*-re vonatkozólag e hangtani jelenség segítségével még mást is megmagyarázhatunk: a *beljebb* és *feljebb* középfokokat.

Minthogy a (*melegje, restje, vakja* személyragos alakokból magyarázható) *melegjebb, restjebb, vakjabb*-féle ma is csak nyelvjárásokban szokásos középfokok a régiségben ismeretlenek, azért Simonyi szerint »azt kell hinnünk, hogy a *feljebb, beljebb* szókban, melyek már a codexekben így vannak, ... más eredetű a j , t. i. ugyanaz a latívus rag, mely a *fölé, belé* \acute{e} -jében rejlik.« (TMNy. 565). Ebben, az én nézetem szerint, legfontosabb az arra való utalás, hogy *feljebb, beljebb* már a codexek korában is megvannak, holott *melegjebb*-félék akkor még nincsenek. S ez kezünkbe adja az igazi megfejtés kulcsát.

I végű szavaink ma leginkább kötőhangzó nélkül veszik fel a középfok képzőjét: *régibb, úribb*, stb. (vö. azonban MNy. 1 : 192), de a kötőhangzó ma is megvan a többes előtt: *pestiek, városiak*, stb., a codexek korában megvolt még a tárgyeset előtt is: *ystenyet, ez vylagyatt* (vö. TMNy. 580), fölötte valószínű tehát, hogy valamikor a középfok előtt is gyakoribb volt mint ma, és a codexek *belyeb, belieb* alakja (NySz.) úgy vi-

2. fel-

szonylik a mai *idébb, odább* ejtéshez, mint az EhrC.-ben olvasható *yelensegesbelyet* és *kewzsegbelyet* (TMNy. i. h.) a mai *írásbelit, városbelit* ejtéshez. A *belé, félé*-ből keletkezett *beli, *féli* és a kötőhangzó közé persze hiátustöltő *j* járult, és e **belijebb, *féljebb* alakokból éppen olyan szabályosan lett *beljebb, féljebb*, mint pl. *belijő, *féljő*-ből régi *beljő* és *féljő*.

A *beljebb, féljebb* példájára most már a mai *kijebb, lőjebb* határozókat is így merem magyarázni: **kivijebb, *lővijebb > *kivjebb, *lővjebb > kijjebb, (kűjjebb, kűjebb), lőjjebb > kijebb, lőjebb*. Meggondolandó ez utóbbiaknál még az is, hogy két magánhangzó közötti *jj > j* változás egészen érthető, de ugyanilyen hangtani helyzetű *j > jj* változás felvétele fonétikai szempontból alig volna megokolható s nem is tudnék rá egyetlen egy biztos példát sem idézni.

III.

A legtöbb új igazság, melynek a tudomány terén birtokába jutunk, magában rejti valamely új tanulság csiráját. Azt hiszem, hogy a *bel, el, fél*, stb. igekötők rövidülése útjának és okának felismerése is képessé tesz bennünket elsősorban is a köznyelvi *ijed, ijeszt* és a nyelvjárási *jed, jeszt* (*jettibe, jéget, jeszke, jesztéget, jesztő*) viszonyának megértésére.

Az *i* az én véleményem szerint itt is csak látszólag tűnt el szó elején, mert az *ijed, ijeszt* igéket száz eset közül legalább is kilencvenszer a *még* igekötővel kapcsolatban használjuk. E *mégijed, mégijeszt* alakokban pedig már szó belsejében állott az *i*, még pedig nyílt szótagban rövid magánhangzós nyílt szótag után, ilyen helyzetben tehát éppen olyan szabályosan veszett el, mint az egykori **mégi-jő, *mégi-jár* igékben, vagy a *malina*-típus többi képviselőiben. Azt hiszem tehát, hogy bizonyos korban szabályosan váltakozott egyrészt *mégjed, (eljed, féljed)*, másrészt pedig *ijed, ijedelém, ijedtség*, stb. E 'grammatischer wechsel' azonban, mint annyi más esetben, itt sem volt hosszú életű. Az irodalmi nyelvben (s a nyelvjárások nagyobb részében is) a második tag hatása alatt az *i* csakhamar az első tagba is behatolt ismét, de némely nyelvjárásban viszont az első tag hatása következtében a második taghoz tartozó alakokból is eltűnt, amelyekben pedig eltűnésének nem volt semmi hangtani oka. Helyesebben azonban talán úgy kellene ezt mondanunk, hogy a fölötté gyakori *még-*

ied, *mэгjeszt* hatása alatt a többi alakok (*ijettibe*, *ijéget*, *ijeszke*, *ijesztéget*, *ijesztő*) helyett újak képződtek a látszólagos *jed*, *jeszt* igeőből.

Sőt ha szem előtt tartjuk azt az arany igazságot, hogy a szó nem a szótárban, hanem a mondatban él, s hogy a mondat nem szavakra, hanem szólamokra oszlik, akkor talán a *csinál* > *csinyál* > **csijál* > *csiál* > *csál*, *diák* > *gyiák* > *gyák*, *Dienes* > *Gyenes*, *hijába* > *hjába*, *hiszén* > **hszén* > *szén*, *kiábál* > *kábál*, *kiált* > *kát*, *kied* > *ked*, *kivül* > **kvül* > *kül*, *miért* > *mért*, *mióta* > *móta*, *möte*, **tiuk* > **tyuk* (vö. Melich J. Sziļjöv. 1 : 42) fejlődéseket is meg fogjuk érteni. Ha t. i. e szavak *i* hangja a fonétikai egységet képező szólamban a megfelelő hangtani helyzetben volt, akkor épúgy kieshetett, mint az eddig tárgyalt *mэгijő*, *mэгijed* vagy *malina*-félékben. S ha aztán kedvező pszichológiai viszonyok segítették, a szónak e rövidebb alakja úgy meggyökerezhetett a tudatban, hogy más helyzetben s önállóan is fenntartotta magát.

Ha már most eddigi fejtegetéseink eredményét, mielőtt tovább mennénk, össze akarnók foglalni, megtehetnők ezt a következő mondatlall: sok magyar szó (és fonétikai szólam) belsejének nyílt szótagjából kiesett az *i* hang, ha csupa rövid magánhangzós szótag és közvetlenül megelőző rövid magánhangzós nyílt szótag után állott.

A szl. *Verovitica* > m. *Veröce* példája azt bizonyítja, hogy ez a jelenség akár kétszer egymásután is megismétlődhetik. Később (VI. fej.) még néhány más ehhez hasonló példával is meg fogunk ismerkedni.

(Folytatjuk.)

HORGER ANTAL.

A HALÁSZAT NYELVÉHEZ.

Herman Ottó a Magyar halászat könyvében és Munkácsi Bernát az Ethnographiában¹ rendkívül gazdag szóanyagot gyűjtöttek s magyaráltak, de nem merítették ki a tárgyat s itt is ott is akad böngészni való. Egyes ilyen pótlásokat akarok ezúttal összeállítani.²

A *háló* nevének régóta ismeretes vogul és osztják megfelelője: vg. *xulép*, oszt. *xölép*. Budenz is csak ezeket idézi s a szónak eredetéről csak

¹ És különnyomatban: A m. népies halászat műnyelve, 1893.

² Vö. még Jankó J. nagy halászati munkáját, továbbá Schuchardt H. értekezését Nyr. 29. k., a MTsz.-t s a Néprajzi Értesítő 4. k.-ében stb. közölt cikkeket. — A szerk.

ennyit mond: »Talán a zürj. *kij-* 'fogni, fangen' az alapige, melynek *l*-képzős frequentativumától (= zürj. *kijjlē-*) való *háló*, *χολίπ* nomen agentis.« — Munkácsi ilyen szókkal rokonítja: vg. oszt. *χultz-* 'vonni a kecehálót', zürj. *koltni*, *kölni* 'mit dem Zugnetz fischen' stb. — Setälä NyK. 26 : 380 lehetségesnek tartja, hogy a szó annak az igének származéka, amelynek képviselői a finn *kutoa*, észt *kuduma*, mord. *kodan* stb. 'texere, connectere, weben, stricken, flechten', úgy hogy a *háló* tkp. kötést vagy fonadékot jelentett (mint a zürjénben is van ugyanabból az igéből *kulöm* 'háló'). Már most érdekes, hogy ugyanilyen gondolata volt Budenznek is. Kézirati hagyatékában, a *Muistettavaa* ('megjegyzendők') című füzet 24. lapján ezt írta: »*háló* Netz = vog. : dazu *kudo-*, md. *koda-*, cf. *álm*« (vagyis: vö. az *álm*-szóbeli *d* ~ *l* váltakozást).

akadba menni »ahol a háló tőkébe, keleviszbe akad« H. O. — vö. ezeket az 1400-i s 1449-i oklevelekben előforduló kifejezéseket: *Salamon-akagya*, *Salamon akadja*, I. Nyr. 38 : 241.

balin: erről I. most Nyr. 35 : 139!

barokháló: az ághegyhálónak ezt a nevét Rácalmáson röviden így is mondják: *barok*, s képeznek belőle *barkozni* igét.

bókony, H. O. szerint < ném. *bogen*, helyesebben Melich Nyr. 24 : 60 a német *balken*-ből, mint a *bálkony*, *burgony* (**bolgony*) mellékalakok is mutatják.

csikló 'mélyen nyerges kolomp, az evedzőnek beakasztására, félkézzel való evedzésnél, I. *csiválni*', emez pedig 'egy evedzővel kormányozva evedzeni' H. O. — De a *csikló* nem lehet a *csivál* ige származéka, hanem úgy látszik népetimológia a *ciklon*, *ciklend* szóból, mely szintén 'az evedző beakasztására való peckes szíjhurok'.

csér 'sár, kátyu': M. töröknek tartja, de lehet szláv is, I. Nyr. 4 : 163.

cüdkör vagyis *cökör* 'halászszytor' (Hegykő) < osztrák *zecker*, *zöker*; [Veszprémben így is: *cekker* 'szytor', a szlovénban is *ceker*]; — vö. *cikidti* 'karon hordott kosár' (Torontál m. MTsz.) < osztr. *zeckert*, a *zecker* kicsinyítése.

dal, *dal-evedző*: H. O. a *toll*-ből származtatja, de Szarvas G. szerint (Nyr. 17 : 28, 84) török eredetű s tkp. ággal való kötést, gúzszt jelent. (Más török szókkal egyeztetni Munkácsi.)

dobáncs 'Leuciscus virgo' H. O.: Kassai Szókönyvében 4 : 144 *dobancs* 'Cyprinus dobula'; egy vele a H. O. említette *dibbancs* 'Perca fluviatilis' s egyeredetű vele a *dúbár*, *dúbér* 'Perca fluviatilis'.

dobantató 'bokorháló' H. O.: I. Nyr. 9 : 92 és vö. *dobbantó* 'ághegyháló'; amaz tehát tkp. a m. *dobbantató*, a *dobban* igének föltehető régi **dobon-ik* alakjából, vö. *csökken* ~ *csökön-ik* sib., I. TMNy.

dörgicse, *dörgéce*, *dürgencs*, *görgicse* stb. 'Acerina cernua' — Miklosich a szerb *grgeč* 'Perca fluviatilis' szóval veti egybe, de kétesnek mondja az egyezést.

»*duga* (Udvarhely): a patak vizének egy ponton való elzárása és elvezetése, amikor is az *eldugott* helyen levő halakat kényelmesen fel lehet szedni. Innen ered talán a *dugába dőlt*«, mondja H. O. Ámde ez a *duga* nem a magyar *dug* ige származéka, hanem a hasonló jelentésű olasz *doga*-ból magyarazzák (Kőrösi S. Nyr. 13 : 453), s hogy a *dugába dőlt* e b ből

a *dugá*-ból származik-e (mint Szarvas is magyarázza Nyr. 14:51), az nagyon bizonytalan; sokkal valószínűbb Erdélyi János és R. Prikkel M. magyarázata Nyr. 25:65, mely szerint ez a szólás a *dongát* jelentő dunán-túli *dugá*ból ered s eredetileg a korhadt hordó összeomlását jelentette.

Az ághegyhálónak H. O. említette *emelgető háló* és *emelő* neve mellett említendő a törökbecsei *emelő háló* és az érdekes képzésű csongrádi *emeli* és a hevesmegyei *emelik* (**emelék*); l. MTsz.

fejes ponty H. O.-nál *Squalius dobula*, *száp* pedig *Abramis sapa*; Kassai Szókönyvében mind a kettő *Cyprinus cephalus* (Kassai a *ponty* cikkben huszoney fajt sorol föl; ő az *egri pontyot karcsu pontynak* is nevezi s az előbbit abból magyarázza, hogy »egerfa körül tanyáz«).

galóca SzD. Kisdéd Szótárában »tavi pisztráng, lazatz«, H. O. szerint nem helyes, mert ma a *Salmo Hucho* közkeletű neve. De az első értelmezés SzD. korában helyes lehetett. H. O. maga mondja, hogy e szó »nyilván a muraközi *glavatica* névvel egy tőből ered.« Nem egy tőből ered, hanem egyenesen belőle alakult. Már most a horvát *glavatyce* a Muraközben Petényi kézírata szerint *Salmo hucho* ugyan (H. O. 766), de a szlovén nyelvben (Pleterschnik szerint) *glavatica* csakugyan *Trutta lacustris*, tavi pisztráng, s ez a SzD.-dal való találkozás nem lehet véletlen.

garda (népetimológiával *karda*, *kardos* stb.) talán román eredetű, vö. francia *gardon* *Squalius dobula*, Cypr. *rutilus* < középletin *gardio*. (Munk. szerint alt. tatár *kortij* 'gadás lota' stb.).

gébula 'halmaszlag' északny. nyjárasokban MTsz. (H. O. nem említi) = tót *gebula*.

geme, *gemics*, *gémcse*: vaskampós szerszámot jelentenek; valószínűleg a török *gemî kandžasi* 'hajó horga' elrövidülései (vö. Munk. 59).

grúz, *gulúz* 'Gobio' Bodrogeköz, Ipoly-Nyitra; H. O. megjegyzi: »Nyilván a tót *hrúz*«; olv. *hrúz*, hosszú *ú*-val. De természetesen nem a tőből, hanem olyan szláv nyelvből, amely megőrízte a *g-t*. Érdekes, hogy ugyanez a *Hrúz* volt Petőfi anyjának a családi neve.

gyalászka H. O., MTsz. — fejjermegyei Rácalmáson is.

habarnica, 16.—17. századi forrásainkban a políp neve. Miklosich a cseh *habarnica* 'cancer ruricola' szóval egyezteteti, de a jelentés nagyon is eltérő. Említi Mikl. a szerb, horvát, szlovén *hobotnica*-t is; ez csakugyan polípot jelent (a sok lábáról elnevezve, vö. szlov. *hoboten* 'burjánzó, buján tenyésző' stb.). A magyar népetimológia belekeverte a *habar* igét s így lett belőle *habarnica*. Vö. hogy Bugát *habarc*-nak nevezte a polípot; úgy látszik a *habarcol* igéből vonta el, mert *habarcol*, *habarcolódik* különféle nyelvjárásainkban a. m. *lubickol*. — Szintén népetimológia terméke a NySz-ban idézett *abroncsos hal*.

hal pénze — a pikkelynek ugyanilyen elnevezése van a votjákban: *čoreg-tenkū*, szó sz. 'hal-rubel'.

»*hárigató*: egy halászszerszám« Komárom m. Nyr. 4:283. — H. O. nem említi.

hókony SzD.-nál »a bókonyval egyértelműnek magyarázva« (H. O.). SzD. azt mondja: »*bókony*: *hókony*, az hajónak oldalait belől tartó lőcs-forma fa«; de ez okvetetlen félreértés eredménye, mert a *hókony*, *hokony* egészen mást jelent: kis faragófejszét < osztrák *hacken* (die Hacke).

ihany, iham H. O. szerint »fonal v. fűzfagúzs, amelyre az eladott halakat fűzik«, de egy drávamelléki közlés szerint »ihannya: a szoknyahálóban levő összerántó inak« (Nyr. 5: 423). Emez bizonyára az eredetibb jelentés, s akkor így érthetjük: **ihá-inja* vagyis az *ihának*, a háló belső részének az inja, zsinege (vö. a régi *ih, joh, jonh* szót, mely a. m. belső rész).

kárász 'Carassius'; a H. O. és Munk. idézte nyelvekhez, amelyekben el van terjedve a szó, vö. még: horv., szlov. és orosz *karas, karūs*, észt *karus*, cser. *karas*.

katka 'vasmacska alakba kötött négy horog' Szeged, H. O. — Munk. a köv. szókkal egyezteteti: *kotakszeg* (vö. MTsz.) 'melyet az ekegerendelyben levő lyukak egyikébe állítanak' stb., és tatár *kadak* stb. 'szeg' (még csagataj, mongol, tunguz stb. adatok). Pedig a magyar szók kétségkívül szláv eredetűek. *Katka* = szláv **kotka*, a macskát jelentő *kot*, *kotükü* származéka s a vasmacskát jelentő szerb-horv.-szlov. *kotva, kotvica* társa. A *katakszeg* tkp. 'kandur-szeg', előrésze a szláv *kotükü*, vö. *kotók* 'kandur' (Hétfalu, MTsz.) < oláh *cotoc*, s másfelől *kakat, kokotka, kakasszeg*, melyek a *katakszeggel* egyjelentésűek ~ szl. *kokot* 'kakas'. Vö. még itt: *macska*.

lajt 'lapos halhordó', M. homályos eredetűnek mondja; német jövevényszó, l. Nyr. 38: 372.

kilencszemű hal Petromyizon = ném. *Neunauge*.

könyhal? 17. sz.-i írott szakácskönyvből idézi H. O., de azt mondja: »lehet tollhíba *kövyhal* helyett.« A kéziratban bizonyosan *köuyhal* van.

macska, vasmacska, több nyelvben is így nevezik, más horgas esz-közőket is, l. Sainéan: La création métaphorique.

maták és *matóla* családjához nem tartozik a *matring*, mint M. hiszi; l. Nyr. 38: 179.

marasztó: nagyszemű háló, amelybe a nagyobb hal magát belekeveri MTsz., Nyr. — H. O. nem említi.

merőgető, Ormánság, Nyr. 2: 137 — vö. H. O.-nál *merítő* és *merítő háló*. — A *merettyő* Szlavoniában *mereccső* Nyr. 23: 358.

métháló 'eresztő háló' már igen ritka kifejezés, H. O. (»*mét*: halász-háló neme«, SI.; Munkácsi tévesen tulajdonítja SzD.-nak). — Munkácsi evvel a vogul igével egyezteteti: *khulép mäxti* 'hálót vet'; de kérdés, lehet-e a magyar szó előtagjában ige-tőt látni. Viszont említi M. a szláv *metati* 'vetni' ige-t, de ez szerinte **metálni* volna a magyarban, s jelentésénél fogva nem jöhet számba a szerb *met* főnév 'Ort, wo das Fischnetz ins Wasser geworfen wird'. Ámde ez a *met* eredetileg s a szlovénban maiglan vetést, dobást jelent, s így a *métháló* szó sz. vetés-háló, vető-háló. Vö. még Calépinus szótárában: *sagena* = *varsa*, auagy *met*.

ösztör H. O. SzD. után, de úgy látszik, ez csak SzD. hibás elvonása az »*ösztorje*« (*ösztürü* MTsz.) és »*ösztör-haj*« (*eszterha*) szóból, ezt a kettőt t. i. SzD. tévesen rokonítja egymással.

paduc, paduszk, podviz-hal (Göcsej): se H. O., se M. nem idézi a pontosan megfelelő szláv alakokat: szlovén *podust, podvist* (Plet.).

»*pirityháló*, Szeged, 10—12 m. hosszú háló, egy a kétközhalóval, de Szegeden lószárcsontokkal fölszerelve.« H. O. csak ezt az összetételt ismeri, de a Nyr.-ben többször közölve volt az egyszerű *pirity* is: 'kis háló' Heves m. 3: 286, 'rövidebb kerítő háló, melyet nem lehet gúzsolni' Csongrád m.

7:526. S előfordul Jókainál is, de eltérő használatban: »A háló, melyet az alsó végén ónsúlyok a fenékre húzva, s a felső piritye a jég lapjáiig emelve tart« (Magyar föld 98.) — Munkácsi a szerb *pritisak* hálónévvel egyezteteti.

piszkés háló és *piszke* (*biszke*, *bicke*: karószerű bot, rendszeren vas-hegyű): se H. O., se Munkácsi nem tisztázta az *Alburnus lucidus*nak *piszke* és *piszkehal* nevéhez való viszonyukat. A *piszkés háló* származhatott volna a hálnévből is, mint pl. a *ribahal* mellett is van *ribaháló* (MTsz.; H. O. nem említi).

platajc. Apor Péternél (Verses művei és levelezése, kiadta Szádeczky L., 2:73) azt olvassuk: »Az stokfist és *platajczot* meghozá.« A kiadó ezt teszi jegyzetbe: »*Platteisen?* (vasaló?)« Pedig a *platajc* halnév, ném. *Platteis*, *Platteise*, *Plattfisch*, francia *plateuse*, lat. *Pleuronectes platessa*. — Kérdés, összefügg-e ez a pontynál említett *platyicával* stb.

pocsér M. szerint török, de sokkal inkább lehet a *pocs*, *pocsolya* és a gömöri *mocsér* szó keveredése; emez = *mocsár* ~ szlov. *močvar* és *močvir* (a *pocsolya* maga is < *pocs* × *mocsolya* < szláv *močilo*, nem mint M. magyarázza, l. Simonyi: Komb. szóalk. 23).

ponty: Munkácsi egyeztetései (osztj. *peņas*, szam. *peca*, mind a kettő csukát jelent) mind a hangzás, mind a jelentés szempontjából elfogadhatatlanok. — *potyka* lehet ugyan **pontyka* rövidítése (mint *roncska*: *rocska*, *korcsma*: *kocma*, de más eredete is lehet: vö. lengyel *plotka* (hátsó l-lel, tehát ilyenformán ejtik: *pwotka*¹) 'Cyprinus erythrophthalmus', *plócica* ua., tót *plotica*, vö. H. O.-nál *platyica* *Abramis brama*, Grossingernél a magyarban is van *platyika* (vö. még német *plotze*, *plötze* ua. és *plüete* *Cyprinus alb. Grimm*).² — H. O. nem említi a szlavóniai magyar *potykász* alakot, l. MTsz. — A *pontyó* alkalmasint a *compó* hatása alatt keletkezett (vö. Kassai 1:109).

sarló (M. 61) már csak azért se lehet a *sarabol* ige származéka, mert emez német jövevényszó.

sőfől 'farosbárka' vagyis »kis bárka, amelyet a kecés a ladik után szokott kötni, hogy halászás közben a fogott halat élve elrakhassa« (Sopron m.), »nyilván a német *Schiffel* magyarosítása«, mondja H. O. Inkább a ném. *Schäffel* lehet az eredetije.

spél (Komárom) „nyársforma fa, mellyel a sátorgyékényt a rúdhoz tűzik“ H. O. = ném. *Speil*; vö. *spehely* [*spéhely?*] NySz. és Lumtzer-Melich. *szélhal* *Alburnus lucidus* H. O. (Grossinger után); Kassai így említi: *szélhal* vagy őnhál; *Cyprinus Idus* (Szókönyv 4:144).

taupli (H. O.); ezen kívül van a népnyelvben *tápla* is (és igéül: *táplész* MTsz.). < ném. *Taupel*, Munk. (Lumtzer-M.-nél hiányzik).

tögző 'csíkszállításra használt tökkobak, csíktök' MTsz. (H. O. nem említi) — úgy látszik, a *tegez* szó származéka.

»Pisciferi Teutonici, qui *Temletesek* appellantur« 1367-i oklevélből közli Sörös Pongrác és *tömletősnek* olvassa, Zolnai is így vagy *tēmletésnek*

¹ A *póta* is **plótából* lett, l. Munk. id. h. 202.

² Görög *plōtē* (= *myraina*) s belőle lat. *fluta*, Keller: Lat. Volks-etymologie 55.

kérdőjellel (OkISz.), de ennek semmi értelme. Az én nézetem szerint így olvashatjuk: *temlecesek* vagyis *tömlöcsök*. Tömlöcnek nevezik ugyanis Erdővidéken a varsának azt a részét, »melyben a hal fogva van« (H. O.).

tidó 'nyírfakéregből rövid fáklya' Szék. — Munkácsi szerint = oszti. *tondi*, vg. *tönt* 'nyírhéj' stb., de tekintetbe jöhet a fenyőfákllyát jelentő lat.-olasz *teda* is.

vargahal, *varjahal*, *varjúhal* Tinca vulgaris; »eredete nincs adva«, mondja H. O. Érdekes magyarázatát adja Kassai (Szókönyv 1:108): »Vargahálnak (híják), minthogy nehéz tisztítása végett tüzes hamuban mintegy csáválják és úgy faragják, mint a varga a bőrt« (*cigányhal* is). De más nyelvekben is vargának híják: vö. ném. *Schuster-fisch*, finn *suutari*!

»*Zorouseurem*, már 1277-ben, nyilván sáros örvény, halashely, tanya (piscatura)« — írja H. O., de ez nem helyes olvasat, mert az OkISz. az *örém* cikkben ugyanezt az 1277-i adatot így közli: *Zorouseurem*, és Zolnai megjegyzi: »olvasd *Zoruos-* vagyis *Szarvas-örém*«, s ez azért is bizonyos, mert ugyanabban a forrásban ugyanaz a helynév később csakugyan úgy van írva: *Zorouseurem*.

A *villik-háló* előrészének magyarázatára Munkácsi ilyen szláv alakokat idéz: szerb *vlak* 'Art Fischernetz', lengyel *wlok* 'Zuggarn' stb. a *vlek* 'húzni' igéből. De közelebb álló hangalak: szlov. *vlek* 'húzás', tehát mintegy 'húzás-háló, húzó-háló' (vö. a *méháló*).

zsombék (M. 77): nincs-e köze a német *Sumpf*-hoz?

[A *turbokoláshoz* megemlítjük, hogy a Schuchardt említette finn *tarpoa* ige (Nyr. 29:63) átment az oroszba is: *torball*, FuF. Anzeiger 8:47. — A *zurbol* igéhez (Nyr. 29:63) megemlítjük ezt a két változatot: »A vizet *zurbékolták*.« Koháry István gr. »*Zurbítolják* a bokrot a zurboló bottal.« Sárköz, Kovách Aladár közlése. — A *szerk*.]

KOVÁCS MÁRTON.

MAGYAR-SZLÁV MONDATSZERKEZETEK.

Simonyi Zs. a Magyar Határozók című művében több helyütt rámutat a szláv nyomokra a magyar mondatszerkesztésben (1:26, 60, 133, 157 stb.), így különösen a magyar *-ra re s* a szláv *na* használatának párhuzamosságára különféle véghatározókban. Az ott említettekhez hozzá lehetne tenni, hogy a *vkire hasonlít*, *vkire húz* stb. szintén *na*-val fejeződik ki a szlávtságban.¹ Továbbá, hogy a helyhatározók körében is megtaláljuk néha ugyanezt a párhuzamosságot, pl. ahol a *-ra* és a *na* 'felé' értelmű (l. Mikl. Vergl. Synt. 413): óbolg. *na prěždū* (tót *napred*) = előre, *na zadl* = hátra (így a horvátban stb.); továbbá pl. *na inu stranu obine* = más vidékre ment. — Egyező a hely- és időhatározókban a mértéket kifejező tárgyeset: két mérföldet ment = óbolg. *ide . . dvě vrstě*, egy napot

¹ Pl. horv. *na-ličiti* 'rá-hasonlít, tót *ponašať sa na volakoho* hasonlítani *vkire* stb. — Vö. Vörösmartynál: Méne futásával röpkülő sólyomra hasonlít (Irod. Közl. 12:250; MHat. 1:167–8).

= *dlni* (vö. *napot-estég* NySz. *nap-estig* alatt), elsőbbit = *prüvoje*, ötszört = *peti kraty* stb.¹ — A *hova hamarabb*-féle szerkezetet össze lehetne vetni a szlovén *kam* 'hová' szónak középfok mellett való használatával, pl. *kam lepši* 'viel schöner', szó sz. 'hova szebb', *kam brže* szó sz. 'hova hamarabb'. Vö. még *mi-hamar*, *mi-előbb* és szlov. *kar naj-brže*, *kar naj-hitreje*, *kar naj-prej* szó sz. 'mi leg-hamarabb, mi leg-előbb'. — A szláv dativusnak a magyarra való nagy hatásáról írtam Nyr. 37: 296—302.

A magyar kötőszókat tárgyaló régibb munkájában Simonyi nem gondolt még a szláv nyelveknek mondattani hatásaira, pedig a tüzetes összehasonlítás itt is sok egyezést deríthetne föl. A magyar *-é* s a szláv *li* kérdő szócska szerepe teljesen egyező, még a szórendben is, mert mind a kettő szorosán az igéhez csatlakozik. De ami még sokkal szemebetőbb egyezés: a magyar nyelvelmékekben s a szláv nyelvekben az ilyen alakú kérdés gyakran helyettesíti a föltételező mellékmondatot, pl. óbolg. *vüzü-pijā li zovy, to boja se*, si clamavero vocans, timeo, szó szerint 'kiáltok-e híván, félek' . . . ; cseh *miluje li mne kdo* . . . si quis me amat . . . , szó sz. 'szeret-e engem vki' (így a szerbben stb., vö. Mikl. id. h. 168, MKszók 2: 182).² Simonyi az *-é* szócskának ezt a használatát a kérdő jelentésénél eredetibbnek tartja, de valószínű, hogy ez a 'ha' féle jelentése csak szláv hatás alatt keletkezett.

A *de* kötőszónak némely használata föltűnően egyezik a szláv *da*-éval (mely a nyugati szlovénban *de*-nek is hangzik). A *da* pl. igenlő feleletet fejez ki a szláv nyelvekben (vö. m. nem jössz? *de* megyek), de ellentétet is, mint a m. *de*, pl. orosz *uměnu, da lenivü*. Kérdésekben úgy szerepel, mint a m. *nemde*-ben, pl. horv. *ča ste izašli viditi? jeda pro-roka?* 'mit látni jöttetek ki? nem-de a prófétát?' Fölkiáltásokban *de* is, *da* is csodálkozást, meglepődést fejez ki, pl. horv. *da lijepa ti je!* de kedves vagy! A horvátban *daj* alakja is van, s ez találkozik a magyar nyelvjárási *dej*-jel, mely a. m. körülbelül, legalább, s ugyanilyen jelentéssel szerepel a horv. *da* és *daj* is (vö. Mikl. 259, MKszók 1: 175). A megszorító kötőszói jelentés talán csak a magyarban fejlődött ki, bár a szlávtságban is van nyoma (vö. pl. oroszul: »*da skazite mne* mit einer fast adversativen Färbung« Vondrák 2: 483).

Érdekes továbbá a magyar 'akár-akár' s az óbolgár 'volje-volje', szerb-horv. 'volja-volja' stb. szó szerinti egyezése; itt is, ott is tkp. akarás van kifejezve. A szláv *volja* 'vel' szóhoz gyanusan hasonlít a m. *vaj*, vagy kötőszó.³

A *hol volt, hol nem volt*-féle mondatszerkezet szintén megvan a szlávtságban, pl. oroszul: *gdě, gdě on ne byvalü* (Vondrák 2: 540).

¹ Ugyanilyen tárgyeset több más indg. nyelvben: lat. *primum, septem horas dormiebat*, így a görögben, germán nyelvekben (l. Mikl. 390, 393). [Vö. finn *kerran* 'egyszer', *toisen kerran* 'másodsor' stb.; *kerta* tárgyesete.] Igaz, hogy a magyar használat önállóan is fejlődhetett, belső tárgynak is tekinthetjük. A magyar kétszert alakot másképp magyarázza Simonyi MHat. 1: 450.

² Magyar példák: Hisztek-é Istenben, én bennem is higgyetek (MünchKod.). Vkinék hamis vagyok-e, bír uram ú nagysága én velem (LevT. 1: 61).

³ De vö. MKötőszók 1: 116—121. — A szerk.

Egy kérdésben két kérdő névmás is előfordul a szláv nyelvekben, noha úgy látszik nem oly gyakran, mint a magyarban; pl. csehül *kdo koho hledá?* = *ki kit keres?* L. erről bővebben Schuchardt értekezését: Der mehrzielige Frage- und Relativsatz (Festschrift zum 42. Philologentage in Wien 1893).

De mindezeknél fontosabbnak tartom a következő két egyezést:

1. A *hogy*-nak mint főnévi mondatok kötőszavának használata nézetem szerint egy régi szláv szerkezet utánzása. Maga a *hogy* eredetileg kérdő módhatározó, egyértékű az újabb *hogyan* szóval. Ez a kérdő szócska ősrégi, de kötőszóvá finnugor vagy ugor korban nem vált, vagy ha igen, legfőlebb módhatározó kötőszóvá a mai *ahogy* értékével, pl. osztják Máté ev. *Osip veris sidí, hodí torjm levi luela paradjs* 'József tön úgy, (a) *hogy* Isten követe neki parancsolta'; vö. HB. *hug* es tiv latiatuc, vagy KT. ug *hug* ana sciluttet. A *hogy* kötőszónak egyéb használatai mind a magyar nyelvnek külön életében fejlődtek. Már most alig lehet véletlen, hogy a régi szlávágban, amellyel nyelvünk olyan szorosban érintkezett, a 'hogy(an)' jelentésű módhatározónak tökéletesen ugyanolyan s ugyanannyi használata van, mint a mi *hogy*-unknak. A *jako, ěko, ako, jako-že, ěko-že* kötőszó az óbolgárban (Vondrák fölsorolása szerint, l. Vergl. slav. Gramm. 2:471) 1. a. m. 'ahogy', 2. szerepel főnévi mondatokban verba declarandi és sentiendi után, sokszor szószerinti idézet előtt is, mint a magyar népnyelvben! 3. okhatározó mondatokban, 4. következményes mondatokban, 5. célhatározásban, 6. időhatározásban. Ezek természetesen mind a módhatározó jelentésből fejlődtek s a magyarban is fejlődhettek volna így, egyik-másik a fölsorolt jelentések közül ugyanígy fejlődött más nyelvekben is, a görögben, román nyelvekben, a héberben stb. (l. mindezekről Simonyi fejtegetéseit MKötőszók 2:15—22). De valamennyi használatnak ilyen szoros egyezése nézetem szerint csakis az óbolgár nyelvnek erős mondatani hatásából magyarázható.

2. Simonyi 'A visszaható igének egy különös használata' című tanulmányában (Nyr. 7:481) számtalan példában kimutatta, hogy a magyar visszaható igeiképzés egyszersmind a tárgyatlan (intranszitiv) igejelentés kifejezésére szolgál, s később 'Az ikes ragozás története' című füzetében kifejtette ennek a használatnak az ikes ragozás fejlődésére való végzetes hatását. Már most van a reflexiv igének ilyen használata más, rokon- és nem-rokon nyelvekben is (l. Nyr. 7:486—7), de talán sehol se találni a magyarral annyira egyező nyomós példákat, mint a szlávágban. Vö. pl. óbolgár (szerb-horvát, szlovén) *čuditi se, diviti se* szó szerint 'csodálni magát' = *csodálkozni*; szlovén (és horvát) *moliti koga* imádni, kérni vkit: *moliti se komu* imád-koz-ni vkihez; *ogledati* néz, megnéz: *ogledati se* nézelődik; *spominati* említeni: *spominati se* emlé[t]kezni; *tőziti* (horv. *tužiti*) panaszol, bepöröl: *tőziti se* panasz(ol)kodik, pörlekedik; horv. *razpitiati* (meg) tudakolni, kérdezni: *razpitiati se* tudakozódni, kérdezősködni; *ritati* rúgni: *ritati se* rugdalódnizni; *nabacivati* dobálni: *nabacivati se* dobálódnizni. Stb. stb.

Itt ugyan nincs teljesen kizárva a kétség, de mégis igen nagy valószínűség szól a nyelvi kölcsönhatás mellett.

MARIÁNOVICS MILÁN.

NÉPIESSÉGEK ÁGAI ADOLF TÁRCÁIBAN.

Ágai Adolfnak azon tárcái, melyeket én nyelvi szempontból vizsgáltam, 1872-ben jelentek meg különböző folyóiratokban. Nem ok nélkül emelem ki az évszámot, mert ez a Magyar Nyelvőr megindulásának az éve. Hogy mennyire hatott ez a folyóirat a nyelv tisztulására, a kifejezések magyarosságára és szabatoságára, és mit ért el: azt nem szükséges részletesen fejtegetni; ékebben szólnak az eredmények. Azt azonban megjegyezhetjük, hogy a hírlap-irodalomra is nagy hatása volt a Nyelvőrnek. Ma már a napi lapok tárcáiban is elég gyakran találkozunk hamisítatlan magyar nyelvvel, a nép ajkáról elesett kifejezésekkel. De nem így volt ez régebben!

Annál nagyobb érdeme Ágainak, hogy ő — akinek jóformán töretlen úton kellett haladnia — már nem döcögős vagy csiszolatlan nyelven írt, hanem könnyen gördülő sima nyelven, amelybe szívesen kever egy-egy népies szót, kifejezést, sőt ért a nép humorának helyes alkalmazásához is. S mingyárt itt megjegyezhetjük, hogy finom érzéke van mind a szók árnyalatainak, mind pedig a kifejezések, fordulatok jelentésváltozásának felismerésében.

Lássuk a jellemzőbb népies elemeket, ezúttal nyelvtani szempontból csoportosítva. Az ide vágó különös sajátságok részint a beszédrészeknek, részint a mondatrészeknek az irodalmi nyelvszokástól eltérő használatában mutatkoznak. Ilyen népies sajátság a szavaknak illetén összevonása: *asszonyám, bábasszony*. Egy pár példában a *kis* melléknév székelyesen *kicsi* alakban fordul elő mint jelző. A *mely, mi* helyett a *kí-t* használja néhányszor. A fokozásban is találunk néhány eltérést a rendes használattól, illetőleg néhány szokatlanabb alakot. Pl. »Ha maga *úgy*, én még *úgyabban* . . .« Kuglernél *kuglerebb, legmilliomosabb* bankár, *aranyabb* nyakék, s ezekhez hasonló példákkal is találkozunk, amelyek már természetesen a humor szolgáltatásban vannak. Nem éppen szokatlanok az efféle alakok: *legtétéje, legfeneke, leghegye, legsűrűje*, stb.

Térjünk át most a mondatrészek szokatlan formáira. Tudjuk, hogy a népnyelvnek jellemző sajátsága majd elliptikus mondatokban, szaggatottan beszélni, majd meg ellenkezőleg ismételni az állítmányt. Ágainál is megtaláljuk e sajátságokat. Az előbbire álljanak itt a következő példák: »Vagy ezt már mondtam. — Igy a hős. — Most még csak a kesztyűshöz, a vargához s a fodráshoz. — A drabant vitézül ráordít, hogy vagy túled vagy hozzád! — Ugyan úgy-e?« Némely elliptikus mondatnak nem csak az állítmánya hiányzik, hanem maga a mondat is jóformán csak meg van kezdve kötőszóval. Az ilyen hiányos mondatok különösen élénkítik a beszédet. — A második sajátságra kevés példát találtam. Mutatóba ide iktatok egyet: »Ne bókoljon, kérem, szól a látogató, hanem ígérje meg, hogy *ír, ír, ír!*« — Legtöbb példát találunk a módhatározó népies formájára. Pl. *annyit, nagyóvatosan, nagyhahózva, nagyelvétve, nagyvígan, azon élikaputosan, nagyhirtelen, nagyhetykén, nagyüntetve, nagyhajlongva, nagykeservesen, nagybarátságosan*, stb. . . . A *-tól, -től*-féle ragok helyett kedveli a *-tul, -tül, -bul, -bül, -rul, -rül* ragokat. A *miatt* névutónak is használja népies *mián* alakját. De az ilyen túlzó népieskedések ritkábban fordulnak elő, s akkor sem maga az író használja őket, hanem egy-egy alakja. — Az ellentétes mondat köréből érdekes a következő példa, melyben a *de*

értelmében *csak* fordul elő. »Az utcák szaporodnak, *csak* az ő létszámuk nem. A posta-épület emelkedik, *csak* az ő fizetésük nem.« — Az ellentétes *egyrészt-másrészt* helyett gyakran használja az *egyrészt-túlfelől* alakokat. A csodálkozás, bámulás kifejezésére sűrűn használja a nép a *be csak, de csak* alakokat. Ágainál is akadunk ilyenekre. »Emlegetik, hogy *be csak* másképp volt az annak előtte, mikor a jó és szép lány cégér nélkül is elkelt.« »*Be csak* furákat is tudott volna mondani Gazsi . . . » . . . egyre biztatott, hogy *de csak* menjünk . . .«

Népies vonása Ágainak az is, hogy gyakran használ rövid, mellérendelt mondatokat alárendelték helyett. Az alárendelt mondatokban sűrűn találkozunk a *hog*y kötőszó kihagyásával. Nagyon gyakori, sőt közönséges dolog a *hog*y-nak *amint, amíg, mióta* helyett való használata. Pl. »*Hog*y Lajos ismét talpra ugrott, oly verbungot járt el . . .« A lézengő legények hirtelen a nagy skatulyába dobják a regényt vagy ujságot, melyet azalatt olvastak, *hog*y a chef sétálni volt.« »Vagy csak azóta zsurorodott össze, *hog*y én nőttem meg?« — Időhatározói mellékmondatban föltétes mód: »A kas ágaskodik s hogy épen rándítani *akarna*, . . .«

Szóljunk valamit a szórendről és az *is* kötőszó szokatlanabb használatáról. Pl. »Nem vagyunk már sem budaiak, sem pestiek, *hanem vagyunk budapestiek*.« »Azért jöttem, hogy *nekünk csináljon* egy kis reklámot.« — »Mindig is legháladatosabb vállalat megadóztatni a hiuságot.« »Itt vannak édes anyádék *is*, a Juczi néni *is*, *meg* a Mariska *is*, még a Gyuszi gyereket *is* elhozták.« Sajátságos szórend van a következő két példában: »Az egyik *fél e világot* kannyarítva nyaka közé . . .« »Ez is érdekes arra, hogy bejárja *nagy ez országot* . . .«

A nyelvtani sajátóságok után említsük még röviden a népies szavakat és szólásokat. Különösebb szavai: *fö*lérez (fölébred), *elk*öszön (búcsúzik), *nagy*éltű, *renget* (ringat), *csigat* (csiűtgit, altat), *mesgyés* szomszéd. A szólásokban itt-ott megcsillan a nép humora is. Pl. »Pajtás, mondá, megvásott már az én életem szekerének tengelye.« De általában is sűrűn használ népies, néha régies ízű kifejezéseket. »De ha úgy *esnek is sorja*, . . .« »Apa a milyen *csupa szem* volt eddig az olvasásban, ép olyan *csupa száj* most, az évésben!« Valamelyik régi pajtásával *esett* örvendetes *találkozása*. Jobbra hirtelen *vége esik* az útnak és *iramos* lejtőben szakadt le a Dunapart széleig. Alkalmam *kerül, kellett* magát, *fö*lrivalog a jókedv, *fö*locsul, a *jobbik* érzés *veszi (szedi) elő, erőt vesz rajta a hevedelem*, s más ily szólások szintén elternek az irodalmi használattól.

Talán megemlíthetjük még azt a sajátóságát, hogy *tudni-illik* helyett *már-mint*-et használ, *majd, majdnem* helyett *csakhog*y-ot. Pl. »*Csakhog*y ki *nem* nézték a teremből.« »Egy szép napon ugyanis a Guadalquivir, *mármint* a Dunaparton sétált.« Használja továbbá a népies *mondok* alakot. »Mondok, nem nekünk való mesterség az.« Népies a fölszólító mód használata jelentő mód helyett ebben a mondatban: »Majd csak *szorítsunk* [helyet], nyugtatám meg.«

Mindenesetre számos egyéb jellemző dologra akadna az olvasó, de a felsoroltuk sajátóságok Ágai műveinek csak kis töredékéből vannak kiszemelgetve. Nem is akartuk Ágai stílusának egész jellemét megrajzolni, csak mutatványt adni a magyar tárcaírók egyik legérdemesebbjének régi cikkeiből, amelyek mindenesetre sokat hatottak az ifjabb nemzedékre.

VÉGRENDELET 1579-BŐL.

Guary Miklós cs. és kir. kamarás úr nagylelkű adománya folytán — mint már a M. Nyelvőrben említettem (28:21) — számos érdekes régi okirat került a pannonhalmi levéltár birtokába. Ezek közül való az alábbi régi, magyar nyelvű végrendelet is, mely pecséttel és eredeti aláírással lévén ellátva, egykorú, hiteles szövegnek tekinthető.

Anno D. 1579 die nona Januar.

Athyanak, fywnak, es Zenthlelek Wr Istennek Neweben. En Wasonkőy Horwath Gaspar,¹ testemben igen betegh, de ezembe meegh helen lewen, hálákath adok az en Istenemnek Wramnak, hogy ew zenthfőlsege az ew yngyen walo jo woltabol, az ew zemelyere teremteh, es ez wylagra adoth wolth engemeth, es nagy sok jawayval zereteth wolth ez wylagh zereneth, minden erdememnek kywele, Azerth mindeneknek eleotte ayanlom az en zegeny bwnős lelkemeth, az Athya mindenhato wr Istennek markaba, Az ew zenth fya erdemyerth az Christus Jezuserth, legyen Irgalmas es kegyelmes ennekem zegeny bywnősnek, Amen.

Thowaba, Az my Substantyawal engemeth, az en Istenem ez wilagh zerent zereteth wolth, tezek illen dispositioth, es wtolso testamentomath belőle, hogy few Tutornak hagyom es wallom, az en kegmes wramoth, Radetius Istwanth, Egry pyspek wramoth, Ew főlsege Locumtenenseth: Masodikoth, az en byzodalmas wramoth, Athyamfiath, Czobor Imre wramoth es Harmadikath, Chorom Janos wramoth, otalmol az kewes jozagnak, ky Somlyo alath vagion, wgy hogy ne hagyja el puzteytany, de ew maga se bantsya, es legyen otalma az en gyermekymnek, az mynth gyakorta magath ayanlotta: Negyedyketh hagyom, Alzazy Andrasth, personalis pntia Vramoth, es legh előzer, Locumtenens Vramnak hagyok egy kwpath, Az teob Tutor wraymnak, egy egy poharth. Kerem ew kegielmeketh, az Isternerthys, hogy legyenek az en arwaymnak yo es Isten zereneth walo Tutory, es Jozagomnak, Marhamnak otalmy.

Es legh előzewr, az my wagion In paratis mynd yth Swibe² es Eberharthba, zamlallyak egybe, es aból az kéth zegeny Arwa leanymnak hazassagokra, az Tutor wrak excidalianak annyth, kywel yo tyztessegwel el hazaseythassak ewket. Extra hoc, hagyok myndeniknek in paratis Ezer, Ezer foryntoth, Ennek kywele walahol my arany myw wagyon, Lancz, Nasfa, gywrök, Rohak, zabottak, es zabotlanok, es egyebfele Azzony allathoz walo ekessegh, kychyntól foghwa nagyk, keth fele oztassek keoztok: Ezwstth myvem, Pohar, Kwpa, Kalan, es az my wagyon, Abólyis rendelyenek valamit, az leanyoknak: Egy mosdot medenczesteol, mostan chynaltattam Bechbe, olaz forma, Azth specialiter hagyom Julianak.

¹ Nagy Iván [Magy.-orsz. Családai, V. k. 164. l.] említi ugyan Vasonkői Horváth Gáspárt, végrendeletünk íróját, de a nála közölt családfa ezen végrendelet alapján hiányosnak mondható. János, Ferenc, Márk és Gergely nevű gyermekeken és Zsófián kívül még Gáspár s egy kiskorú, Matyika nevű fiú is szerepel a végrendeletben, valamint a »nagyobbik« leány, Julia.

² Süly: falu Pozsony megyében.

Egy Aranyos, mereon ezwstel boreytoth zablya wasyon, ky megh az zegeny Athyame volth, azth hagyom az Ewregbik¹ fiamnak Horwat Janosnak. Masodik, egy deomeczky² zablya kyth en chinaltattam aranyazoth rcz zerenth, eoregh³ boglarokal, azt hagyom Gasynak.

Ezenkyvel, az mi keez penzem marad, Aból excidallianak az Tutorok az tób fyaymna az aproknak tanossagokra, annyth, kywel taneythassak eoketh, ha my ezenkyvel marad, egyenlewkeppen oztozzanak wele az fyak.

Adoos oly modon nem tudom hogj wolnek feoletteb, Baldisar Deak az wasony zamtarto, tuggia oth az warba kyknek wolnek ados, Az ew Igaz hythy zerenth kyre nekem megh eskwth, wessen zamoth mindenikel, mynd lowagal gialogga, es poztobol, az enymböl, elegeytsen megh mindenkith, ne kyaltsanak, az en zegeny lelkem vtan, ha poztowal sem erneye, Borom lam wacion, es az mynth annak mogya borralis mindenkepen megh elegeytsen ewketh, az mynth annak Jarassa wacion. Az yth walokwalys wgyan ew wessen zamoth, es megh elegeytsen mindenkith, kyknek ados wagyok.

Zykora Benedeknek, myerthogy reghy zolga, hagyok nyolcz reff Saya⁴ poztoth, Negyeth weresseth, Negyeth zederyesth.

Kathwsnak, hagyok Keth Rwhara walo weres sayath, zoknyanak es Keonteosnak, azth megh chinaltassak neki wdwarey modra, barsonyal.

Balaskonak, Horvath Janos wagy en magam loway keozeol, awagy penzen, wetessen es agion egy lowath.

Imez hytwan Tewrek Janosth rwhaza megh Horwath Janos az zederyes sayabol, Dolmanth, Nadragoth, es az fekete menteth agiak megh neki, es bochassak el bekewel.

Gal Matenenak, hogj keornywlem legyen mygh el walik dolgom, cheh poztobol egy rwhara valo poztoth agianak.

Cathalyinnak, Török Janos annyanak, agianak keth rohara walo poztoth, keonteosnek, zoknyanak, zederyes sayath, es megh tartsak ha megh akar maradny.

Az kys Arwykath, aztys ruhazzak megh, az teobytyis mindeneketh generaliter, wasyon zöld Istameth,⁵ es ym mostanys adnak, azerth az kyth sayawal nem ernek, Istamétel ruhazak megh.

Kata Azzonnak, Arokhaty Janosnenak, az mynemő zallogia nalam wacion, az en penzem megh lewen agiak megh neky.

Hagyom, hogj Gasy Gelyebe⁶ rakasson egy bold⁷ koporsoth, kybe zaal⁸ wasak Jaryanak, arra tegyek mynd az keth koporsoth, mynd magameth mynd az zegeny felesagemeth, es yol feol rakassa az feoldtól, es arra egy zönyegeth rendellyenek.

Az zegenyeknek, nyomorwltaknak, oztogassanak lelkemerth, az meny yllik, es melto, Jakab wram rendellese zerenth.

Swly¹ Zentegyhasznak epöletyre, ha az tób Athyafiakys akariak, hagyok hwzon ewth fortyntoth.

¹ Itt »legöregebbik« értelemben van használva. — ² dömecki: damaszki acélból való. — ³ öreg: »nagy« jelentéssel. — ⁴ Sája posztó: pannus tenuis. L. Ny. Sz. II. 1492. — ⁵ istamét: Stamett, feines tuch. L. Ny. Sz. I. 1622. — ⁶ Gelle: falu Pozsony megyében. — ⁷ »bolt«; így, d-vel Heltainál is: Mes. 157. — ⁸ szálvás, v. ö. Ny. Sz. III. 42. 2).

Az kysebbik leanyomat hagyom tartany Gywlaffy Janosne azzonyomnak, az mynth ayanlotta magath, kynek, ha yol wysely gongiath, (kyben ketsegem nynch) az wr Isten algya megh erette, ewteth, es az eo kgme maradekyth.

Az nagyobik leanyomath, Juliath, hagyom es commendalom tartany, Czobor Imre Vramnak, azonyomal egyetemben, kerem ew Kgketh wysellyek gongiath, oktassak, tanytsak.

Fyaym keozöl, Ferköth,² hagyom Locumtenens wramnak, hogy taneytassa.

Matykath,³ hagyom Reway Ferencz wramnal, ahol mostanys wagon. Az keth kysded fiachkaymath, Markwth es Gergyth,⁴ wgyan ithon tartsak myglen tanossagra meltok leznek, kyknek Horwath Janos wysellye yol gongyokath.

Adös nekem az Magyar Kamora, Ezer, nyolcz zâz nyolczwan heth forintal, es egy nehany penzel, kyth deputalth wolph Baronyay Balyntnal, es Wyzkelety Tamasnál, de ez Ideygh egyik sem atta megh, kyre nekem speciatr Locumtenens wram felelth, hogy sine defectu meg adathya, kerem azerth ew Nagysagath az Istennek zeretetyerth, adassa megh az en arwaymnak, es ne wezesse el teolök.

Attam wolph Illyeshazy wramnak Komamnak keoltsön Ewt zaz talerth, kyerth egy arany Lancza wagon zallogba, ki harom zaz aranyath nyom, walami aran foryntokwal egietembe, kybeol wasarloth Bechbe, az mynth az ew maga irasa tarthia, nekem, poztoth, es tafotath, harmyncz ewth foryntigh, Ismegh adoth Posenba, Ewthwös Lwkachnak, keth poharnak walhsagaba, tyzenhath Tallerth, Ismegh adoth egy paripath p fl. 16. de azth hagiom ö kegme akarathiaara myth wezen erette, merth tyzen keth foryntoth sem eer. Az teobywel tartozyk ew kegme pure, simpliciter.

Wyzkelety Jakab Vram, Athiamfianak, hozzam walo yo akarathyaerth hagyok negy reff sayath zederyesth, kerem ew kegmeth hogy mykepen eltemben egy maasth zerethwk, holtom vtannys az en arwaymoth, maradekymoth, az mynth töle leheth, ne hagyja, hanem igazgassa.

Wegezetre. meghys kerem az en Wraymot Patronwsymoth, az Tutor Wrakoth, mynd feyenkynt, az Istennek zeretetyerth, hogy Jozagomnak, marhamnak, es arwaymnak (kyketh en nagy byztomba ew kegielmeknek commendalok, es hagiok) legyenek yo es haznos gondwyselöy, ptrtorj, es pmotorj,⁵ kyerth az wr Isten ew kegielmeketh es az ew maradekyth, ez wylagon megh algya, es az maswylagon, welem egietemben ew kegeknek az ewröke walo dichosegeth agya, Amen.

Actum in Sywl Nona die Januarij Anno Dni Millesimo Quingentesimo Septuagesimo Nono.

Id. Gaspar Horwath,
Coram me Jacobo Wyzkelethi et alijs
certis suis domesticis.

ZOLTVÁNY IRÉN.

¹ Sülyi, v. ö. az első alatti jegyzetet. — ² Érdekes kicsinyítő képzés Ferkó helyett. — ³ Matyikát, a Mátyás diminutivuma. — ⁴ Gergí a Gergely kicsinyítése. — ⁵ protectori és promotori.

SZÓFEJTÉSEK.

hasmánt.

Alakváltozatai: *håsmånt* Gömör m. MTsz., *hasmányt* CzF. ('hason, hason fekke', pl. hasmánt heverni, aludni, esni CzF. Att fekütt kít napig is hasmánt az erdőbe. Hunyad m. MTsz.). — CzF. így elemzi ezt az érdekes határozószót: *has-om-ánt*, *has-m-ánt*. Nyilván azt a ragot látják benne, amely ezekben van: *szerént*, *részint*, *alkalmasint*, *szája izint*; *másánt* 'másként' (Gömör m.), *nagyánt* 'nagy részt, nagyobbára, általában' Jászai RMNy. III: XII. Simonyi sem tudja másképp magyarázni (l. TMNy. 685).

Az világos, hogy határozóragnak kell rejlenie ebben a szóban. Ez a rag azonban nem az *-ánt*, (hogy lehetne ily módon megmagyarázni az előtte levő *-m-et*?) hanem csak a végső *-t*, amely ilyen példákban elég gyakori (pl. *helyt*, *félt*, *oldalt* stb. l. MHat. 1: 346—354). Ha mármost így szedjük szét ezt a szót, hogy: *has-mán-t*, *has-mány-t*, akkor mindjárt rájövünk, hogy itt elhomályosodott összetétellel van dolgunk, amelynek második része a *mål* 'venter, pars corporis infra pectus (brust, wamme)' szó (l. NySz., OklSz., MTsz.). Az *l ~ n*, *ny* hangváltozás nem okoz semmi nehézséget, hisz az *ny*-es alak előfordul a *sármány* madár-névben is, amely tkp. annyi mint 'sárga mell[ű]'. A nyelvjárásokban megvan az *-n*-es változat is: *sármánkó* Csík m., *sármánli* Vas m. Órség, *sármándli* Répce vid., *sármányú* Erdély, Kassai Szókv., Udvarhely m., Háromszék m. (vö. még *sármáluó* Sopron m. MTsz.) — *Hasmánt feküdni* stb. tehát annyit jelent, mint hasonmellen feküdni.¹

kerék és kerek.

Hogy ez a két szó eredetileg azonos volt, bizonyítják a következő nyelvjárársbeli adatok: *kerek* 'kerék' Zemplén m. Szürnyeg, MTsz. Székelyföld, Tsz. *kerek-kötetlen* 'rohanva, semmire sem ügyelő sietéssel (pl. a gyerekek megkapták a virágot; mént is be vele az anyához kerek-kötetlen)' Abaúj m. *kerek-talp* 'a kerék kerülete (a küllőkre kereken körül ráhuzott fák)' Zemplén m. Szürnyeg. MTsz. S az irodalmi nyelvben is a ragozott alakok: *kerekek*, *kereket* stb. — Ellenben: *keriék asszon*, *keriék kis menyecske* Sopron m. Horpács; *kerék-jászol* 'szénatartó az istállóban. Győr m., Pápa vid., *kerék-répa* 'brassica rapa' Sopron és Vas m. MTsz. Kőréc vaczoralo házac. HeltKron. 169. Keréc levelei vannac Mel. Herb. 36. Kerék címerű gyülevész nép. Kár.: Élet. II. 879. Hová lehet szeb' dolog, mint a kerék kék égnek tsudálatos bóltya. Pázm. Préd. 747. Üvén Hamvivának nagy kerék kü vala. Zrínyi I. 111. Elkerülvén a római rótát, a szentek dolgában öszve gyülekező kerék-tanátsot. Fal. NA. 175. (NySz.).

Mindezekből világos, hogy a *kerék* és *kerek* úgy viszonylik egymáshoz, mint *rejték* (\sim *rejtékét*) és *rejték*, *hajlék* (\sim **hajlékot* > *hajloko*) és *hajlok* (l. Simonyi: Hangrövidítő képzők, Nyr. 39: 66.), csakhogy itt mindkét fok megmaradt az irodalmi nyelvben; a jelentésselkülönődés következ-

¹ Az *l ~ n*, *ny* hangváltozásra nézve vö. még: *vőfén*, *vőfény*, *vőfín*, *vőfíny* MTsz. < *vő-fél*, *vő-fély*.

tében azonban a főnévi használatban az erős fok, a melléknéviben pedig a gyöngé fok általánosult.¹

Az *-ák, -ék* képző ugyan névszóhoz is járulhat (pl. *mellék, tájék, környék* [vö. *környül* 'körül' a régi és népnyelvben] Nyh.⁴ 89.), mégis — Budenz nézete ellenére is (l. MUSz. 20.) — a *kerék, kerek* szóban rejlő képző csakis deverbális lehet. Hogy alapszava ige, bizonyítják a *ker-ít, ker-ül, ker-ing; ker-g-e, ker-get, ker-g-ül, ker-dül* 'kergül, megkergetegesedik' Erdély, Kassai Szókv. MTsz., *keredék* 'keríték, körület' Háromszék, MTsz. adatok, melyek képzői szintén deverbálisok. S a rokonyelvekben is ige felel meg ezek közös alapszavának: oszjtj. *kürri-, kãr-, kãri-* 'megfordul'; *kërat-* 'megfordít; megkerül; körülforog; visszatér'; *kërla-* 'fordul, forog' | finn *kieriä* 'gurul, gördül; forog'; észt *kërmä* 'kering'. (Szinyeyi, Nyh.⁴ 144. Vö. még: Budenz, MUSz. 25. sz.) | mordv. *k'ifñems, k'ifñams* 'krümnen, biegen' Paasonen, Mordvinische Chrestomathie 246. sz.

Hogy a **ker-* ige a *kör* (*körül, körös-körül; környül, környék*) szóval milyen viszonyban van, azzal bővebben nem foglalkozom.² Valószínűnek tartom, hogy a **ker-, *kër-, *kõr-* tő névszótóul is szolgált, erre a magyarban, s általában a finnugor nyelvekben több eset is van. (L. Simonyi: Név-
szók és igék, Nyr. 38: 241).

Helyreigazítás! A Nyr. 39: 124. lap 19. sora helyesen így van: az *í* szerintem ugyanaz a képző, amely a finn *-ise, -inen* melléknévképzőben van meg. Simonyi az egész *-in-*t képzőnek tartja, melyről a rag lekopott.

BEKE ÖDÖN.

ISMERTETÉSEK.

Nyelvészeti értekezések.

Gesztesi Gyula: Csokonai és a nyelvújítás. (Nyelvészeti Füzetek 62. sz. — Athenaeum. Ára 1 K.)

Erre az eddig fölszínesen vagy hézagosan tárgyalt kérdésre sokkal gondosabban és körültekintőbben megfelel, mint előzői. Végérvényesen eldönti azt a kérdést, nyelvújító volt-e Csokonai, kimutatja, hogy mindinkább közeledett a többi nyelvújítóhoz, és — ami új és jellemző Cs. nyelvújító-hírére — hogy sok szavát a Mondolatban is kiserkesztették. Gesztesi egytől egyig kimutatja, mely szókkal gazdagította Cs. az irodalmi nyelvet. (A részletes idézeteket helykímélés végett mellőzte, utólag fogja közzétenni). A kifejezéseket azon elvek szerint csoportosítja, amelyeket Cs. a nyelvújításban kö-

¹ Az *-ák, -ék* képző melléknévi használatára nézve vö. az *-atag, -eteg* képzőt, melynek végső eleme azonos vele (pl. *fuvatag, fürgeteg* főnév, míg *ingatag, lengeteg* 'lenge, könnyű' melléknév; *rengeteg* viszont főnévileg is, melléknévileg is használatos).

² A *kör* szó magánhangzójára nézve vö. *kõrec* Helt: Krón. 169. *kõrec* Helt: Mes. 122. Vallást. BBij.; *kõrit* Helt: Krón. 4. 6. Helt: Bibl. I. 3. *kõrül* Helt: Mes. 411. Dávid: VDisp. 4. 104. 169. Decsi: Adag. 97. 157. 187. Görcs: Mátý. 67. (l. NySz.).

vetett, tehát 1. a föltámasztott régi szokat, 2. az analógiák szerint ujonnan képzeteket, 3. az irodalomba fölvetett tájszókat, 4. a meghonosított idegen szokat; azonfölül 5. az elvonásokat, s végül 6. az új összetételeket.

A tulajdonképi tárgyalás előtt néhány elvi kérdéstről szól, különösen arról, a nyelvfejlődésben mit lehet szoros értelemben nyelvújításnak mondani

Kubáss Margit: Pálóczi Horváth Ádám és a nyelvújítás.

(Budapest, Bruckner Gy. ny.)

A dolgozat kevesebbet ad, mint amennyit a címe ígér: csak a Horváth Ádámnál először előforduló szokat iparkodik megállapítani, de nem von le belőlük semmi következtetést s egyáltalán nem tárgyalja Horváthnak a nyelvművelésről való nézeteit, pedig a Kazinczyval váltott leveleiben is található volna erre anyagot. Az összeállított nyelvújítási adatoknak megvan az értékük. Sok fontos és érdekes szónak az eddig ismerteknél régibb előfordulását mutatja ki Horváth Á. munkáiból, pl. *andalgás, előfizetés, elvonás* 'abstractio', *erőszakoskodni, hűselni, kardlapozni, levelezni, majmolni, nehézkedés, rémleni, rosszalni, sajnálkozni, vonakodni* (mai jel.); *csatamező, földszint, hangrend, jelenlét, közellét, mesterszó, szemüveg, tengerszoros, versmérték, zsinórmérték; hon, réteg, élelem; ment* (mn.); *gyermekes, példátlan* stb. Persze ezek nem mind Horváth Á. alkotásai, némelyik megállapításban téved is a szerző, pl. *rútal* régi szó, csakhogy *rútol* alakban tárgyalja a NySz.

Mátrai Ferenc: A magyar színnevezésekről. (Kalocsa, Jurcsó Antal könyvny.)

A magyar színnevek történetének s az eredetükre vonatkozó nézetek használható összeállítása. A szerző igen sok ide tartozó nyelvi anyagot gyűjtött, ennek bizonyítására elég lesz, ha megemlítjük, hogy a 13. lapon százötven lószínnevet állít össze! Ez egyúttal érdekesen bizonyítja, milyen nagy szerepe volt a lóval való foglalkozásnak a magyarság életében. (Vö. a Nyr-ben összeállított állatszínneket 32 : 293, 38 : 464, 39 : 162, továbbá MNy. 6 : 89 és Mikszáth színneveit, Rubinyinál 97).

A szerző sok adattárt földolgozott, sok, néha távolabb eső forrást fölhasznált, de néha a közelebb eső forrásoknak éppen nem vagy nem eléggé vette hasznát. Így nem nézte meg Szinnyeinek az oláh jövevényszókról való munkáját (azért hiányzik a székely *vakisa* magyarázata), nem használta föl Szikszai szótárának Melich-féle kiadását (azért hiányzik pl. a *vörhenyös*). Nem eléggé használta a NySz.-t, azért hiányzik pl. a *meccs szín*, azért nincsen idézete a *galambszínre*, azért nem ismeri a *habos-színt* régibb forrásból, mint SI-ból stb. — Néha meg rosszul használja forrásait, hiányosan vagy hibásan idéz. A *páris*-nál pl. nem említi, hogy csak egy-két kétes adatban fordul elő. A *peg*-nél hivatkozik Munkácsinak egy helyére, holott az a hely a *pej*-re vonatkozik. A színnevek közt idézi a *délszínt* (hibásan PPBl.-ből), pedig ez nem színnév, hanem a déli napfényt, verőfényt jelenti; továbbá Faludi *triumph-színét* is, holott a NySz. megmondja, hogy ez a tromf, az atu színe. A *szög, szög* színnél nem említi egy érdekes jelentésfejlődést, melyet — igaz — szótáraink se említnek sehol. A *feketeszög* összetételben, mely eredetileg feketebarnát, azaz sötétbarnát jelentett,

később az elhomályosult jelentésű *szög*-et mintegy az első tagot gyöngítő kifejezésnek érezték, mintha azt fejezné ki, hogy nem egészen fekete, csak feketés, s így aztán más ilyen értékű kapcsolatokat is alkotott a székely népnyelv. Már Gyarmathi Sámuel Magyar Nyelvmesterében (1794) olvaszuk a képzők tárgyalásában: »szeg. A színeknek vagy formáknak valami színhez vagy formához való közelítésit jelentő név. E'hez hasonló a déákban: subfuscus *barnaszeg*, *fejérszeg*, *félszeg* [!]. Sphaeroideus *kerekszeg*« (1:344; az elsőt s az utolsót a 91. lapon is említi, ott is a »származó végzetek« fölsorolásában). Ugyanezt a használatot említi T. Nagy Imre is a csiki nyelvjárás leírásában (Székely egylet IV. évkönyve); a MTsz. csak a *feketészeg*-et említi Háromszékből (ez Heltainál is). — Az is érdekes, hogy pl. Kazinczy az akkor kevésbé ismert szót csak a *szőke* alakváltozatának tartotta, l. erről Nyr. 26:83.¹

Az egyes színnevekre vonatkozó, sokszor nagyon kétes szófejtéseket nagyon is bőven s itt-ott zavarosan közli, ahelyett hogy kritikával kiválogatná, ami hasznavehető. Máskor egészen magyarázatlan hagyja azt is, amit könnyű megmagyarázni. A *liláról* pl. nem mondja meg, hogy tkp. az orgonavirágnak francia neve s német úton jött hozzánk; a «*friz*», helyesen *fréz* színnél, hogy ez az epernek francia neve; a *pápistaszínü*-nél, hogy a sok bőjtre vonatkozik; a *karmazsin* olasz jövevényszó s az olaszban arab eredetű stb.

De mind e hiányok mellett el kell ismernünk, hogy Mátrai dolgozata a magyar szófejtéshez használható adatgyűjteményül szolgál.

Gáti Béla: Magyarai István nyelvi sajátosságai. (Bppest, Fritz Ármin ny.)

A szokásos formában állítja össze az írónak hangtani, jelentéstani stb. sajátosságait. A jelentéstani nem rendszeres, csak azoknak a szóknak betűrendes jegyzéke, amelyek a maitól eltérő jelentéssel fordulnak elő. A szókincset egyáltalán csak itt és az összetétel és szóképzés tárgyalásánál ismerteti. A ritka *emeng* szót csak a hangtani részben említi (8) s csak annyit mond, hogy benne az *e i* helyett van; így hát nem lehet tudni, a NySz.-beli kétféle *emíng* közül melyikről van itt szó. Mindazáltal sok jó adatot szolgáltat a NySz.-hoz, csakhogy a NySz. fölvilágosításait nem mindig tudja célszerűen fölhasználni. Pl. a *cselédes embert*, melyet ő félreértéssel cselédembernek ért (37), holott családapát és gazdát jelent, megtalálhatta volna a szótárban; szintúgy a *koritol* szót, melynek jelentését nem tudja

¹ A *szög*, *szég* színnevet a *szegfűszeg*-ből származtattam MNyelvem 1. kiad. 2:357. Érdekes, hogy már Dugonics azonosította a két kifejezést, de ő megfordítva a *szegfű* nevét származtatja a színnévből. Ide teszem az Etelka (1791) 1:363. lapjáról az egész jegyzetet: »Eme' szó *zeg* (avagy a' mostani Írásnak módgya szerint: *szeg*, avagy *szek* annyit tett a' régi Magyaroknál, mint mi-nálunk a' *barna*-szó. És, ha valami Színek eleibe tettek, Példának okáért: *szek-piros*, annyit tett, mint a' mostaniaknál a' *barna-piros* téssen. Ezt a' Németek így ejtik ki: *dunkelroth*. Innét jön: *szekfű*, az-az: *barnás-fű*: mivel valóban *Barnás*-is. A' Németek eme' szóban: *Szek-fű* külömbiséget nem tudván tenni a' *szek*, és *szeg* között; ugyan-azért azt-is gondolván: hogy *szek-fű* és *szeg-fű* éppen egygyet tenne; azon mi *szek fűvünket* így nevezék: *Nagel*, az-az: *szeg*. Innét jött ezen szavok is,

(14, igaz, hogy *kuritol* alakban, 'kóborol'). A *szintén* szónak se tudja igazi jelentését, 'is' jelentésűnek veszi olyan kiejezésekben is, minő: *szintén azok* (45; l. MKötőszók). A *vele tartom* szerkezetéről csak annyit mond, hogy itt tárgyas ragozás van a tárgyatlan helyett (26), pedig a NySz.-ből tudhatná, hogy ez volt az eredeti s régente általánosan használt szerkezet. A *jelents meg* félékről se szabad egyszerűen azt mondani, hogy itt az író tárgyatlan alakot mond tárgyas helyett (26), hanem tudni kell, hogy ez pusztán kiejtésbeli rövidítés e h. *jelentsd meg* (l. TMNy.).

Ilyen hiányok és hibák mellett is megvan a dolgozatnak az értéke, különösen a mondattani résznek, mely kiegészíti azt a képet, amelyet Gácsér József adott Magyarai István kortársának, Telegdinek mondattanáról (NyF).

Braun Margit: Bőjthi Antal nyelvtana. (Bpest, Anglo-nyomda).

A szerző bőven ismerteti Bőjthi könyvét (A nemes magyar nyelv írásának és szólásának tudománya, Marosvásárhely 1794), mely azért érdekes, mert közvetlenül megelőzte a Debreceni Gramatikát és Révait s az utóbbira kétségtelen hatással volt, legalább az ikes ragozás tüzes védelmében. A szerző egy kissé gépiesen ismerteti a részleteket, de sokszor jó megjegyzéseket tesz, kellő kritikát alkalmaz, s pl. mindenütt megfigyeli és kimutatja Pereszlényinek a székely nyelvtaníróra való hatását.

Vértessi Aranka: Gárdonyi nyelvről. (Bpest, Markovits és Garai kny.)

A munkácska elismerést érdemel, mert gazdag anyaggyűjtés alapján Gárdonyi nyelvének sokoldalú jellemzését adja, néhol igen érdekes részletekkel, pl. ahol a pregnáns igekötős összetételeket tárgyalja (41), vagy ahol kimutatja, mennyire kedveli és szaporítja G. a mozzanatos igeképzést (43).

De érdemei mellett nagy hibái is vannak. Az egész tárgyalás egy kissé naiv és kezdetleges. Nem különbözteti meg Gárdonyi nyelvét a műveiben szereplő személyekétől (vö. amit a *bánti*, *szakasztik*-féle alakokról mond 50). A MTsz. adatait kissé fölszínesen használja föl, a *ballangót* pedig nem kereste a MTsz.-ban s azért egészen félreérti (33). A *balkézt* és *jobbkézt* alakokat tárgyesetnek nézi (51, pedig akkor *balkezet* és *jobbkezet* volna). A „nem-valódi“ összetételeket zavarosan határozza meg s nem tudja megkülönböztetni a „valódiaktól“ (38). Néhol zavaros az adatoknak osztályozása, pl. mikor „cselekvést“ jelentő igenevek közt olyanokat említ, mint *körbehajló*, *pompázó* stb., vagy „cselekvői“ jelentők közt: *bevont székér*, *eltelte után* (57–58) stb. Ezenkívül is több homályos és értelmetlen hely van a dolgozatban.

Gewürznagel, az-az: *Fü-szerszám-szeg*. Hogy pedig *szek*, avagy *szeg* annyit tett legyen a' Régieknél, mint mostaniaknál a' *barna*; bizonyította ama' régi Magyar Ember Keza, ki Kun-László Királyunknak idejében élt; és írott Könyvét néki ajánlotta 1288-dik Esztendőben. Gróff Zrínyi Miklós is gyakran emlékezik a' *szeg-lórú*, az-az: *barna lórú*. A' mit tehát a' régi Világban élő Magyaraink *zeg-menynek* mondottanak, azt a' mostani időben: *barna-menyecskének* mondgyuk. « Keza. Zrínyi. A 365. lap jegyzetében: Első Bélát »Közönségesen *Zek-Zárnak* azaz barna-kopasznak nevezték az akkori Magyarok.«

Waczulik László: Népies elemek Mikszáth nyelvében.
(Bpest, Markovits és Garai könyvny.)

Mikszáth stílusának ezt a lényeges elemét érdemes volt külön vizsgálat tárgyává tenni. A szerző nemcsak nyelvtani, hanem szótári szempontból is földolgozta tárgyát (igaz, hogy itt nagyrészt egyezik Rubinyi Mikszáth-szótárával, mellyel egy időben adta ki munkáját) s kimutatja, hogy Mikszáth népiessége főleg a szóhasználatban s a népies szólásokban áll. A szerzőnek érdeme, hogy emezeket is összegyűjtötte, s azonfölül a Mikszáth idézte népdalokat és a műveiben előforduló népies babonákat. Ellenben egészen elmaradhatott volna a hangtani szakasz, mert tartalma lényegtelen. Hiba, hogy a MTsz.-on kívül a szótárakat nem használta föl (vö. *kupcihér*), de a MTsz.-t se elég pontosan (hibásan mondja pl. a *kelempájszmadarat* székely szónak). — A *halaló füvet* ő is, Rubinyi is elfogadja a *hal* ige műveltetője gyanánt, pedig — noha, mint R. óvatosan megjegyzi, kétszer fordul elő ugyanegy lapon — bizonyosan sajtóhiba e h. *halató fű* (21). Mindakét szerző személyesen érintkezett Mikszáthtal s az ilyen kétes dolgokat megkérdézhette volna tőle. De különösen jó lett volna megkérdézní, honnan vette M. a *jonhó* szót ebben a mondatban: »A sertés *jonhója* egy külön teknőben volt elhelyezve.« W. palóc szónak mondja, nem tudom, mi alapon, talán csak azért, mert M. él vele. Szinte-szinte azt hinné az ember, hogy M. ezt az egy szót szótárból tanulta! CzF. és Ballagi szerint *jonhó* a. m. *jonh*, *joh* vagyis belső rész. De az egész *jonhó* félreértésen alapszik. A Münchener-kódexben ez van (Máté ev.): *bodogoc tizta ionhouac*, *beati mundo corde*. Ezt Jászay Pál, ki a MünchK.-nek szótárát szerkesztette, s utána szótáriróink így olvasták: *tiszta jonhóúak*, mintha *jonhó* volna az alapszó. Pedig így kell olvasni: *tiszta jonhovak* v. *jonhóvak*, az egyes szám így volna: *tiszta jonhó* vagyis *jonhú*, az ő már melléknévképző!

Radványi Kálmán: Ipolyszalkai nyelvjárás. (Bpest, Stephaneum ny.)

Szorgalmasan dolgozott, bár kaptaszerű nyelvjárás-leírás. Jó oldalai: gondot fordít a jelentés tanra is, bőséges tájszó- és szólásgyűjtést ad, és több helyen meglátszik, hogy iparkodik figyelemmel kísérni a nyelvészeti irodalmat.

Hibái: A hangtani sajátságokat nem történeti szempontból tárgyalja. Sok rendhagyó hangváltozást vesz föl látszat után indulva. Néha elharmarkodva állít föl szabályt, mint pl. hogy a *kezem* és *szemém* kötőhangzója az első szótag hangzója szerint igazodik (5), pedig vö. *kertém* és *életem*. A szóképzéstanban nem elég kritikával elemzi a szókat, képes pl. a *kákics* és *tragacs* (!) szókból *-cs* képzőt következtetni, az *eleventen* határozóból *elevent* névszót stb.

Nagy József: A csökölyi nyelvjárás. (Athenaeum ny.)

Értékes anyaggyűjtemény egy kevésbé ismert, elszigetelt diftongizáló ö-ző nyelvjárásból. A mondattani rész sovány, de a többi szakasz elég tartalmas, s a szerző jól állapítja meg az ott összeszögellő nyelvjárások behatásait. Nevezetesek az ö-ző mélyhangú szók: *börötfya*, *lajtörgya*, *börtáfól* stb., továbbá *ökrö* mellett *nevö*, *fizzö* (füzze) e h. *nevö*, *fizzö*. Érdekes ré-

giség *őszinte* mint határozó (16), *eszrény* (13), érdekesek továbbá: *kicsinyte* (kis korában, uo.), *röggente* (reggel, 53), és sok tájszava, pl. *vetéf* 'támaszték a ház mellett', *égléni* azaz *églelni* 'unszolni, biztatni', *uszúnyi* azaz *unszolni* (vö. NySz.) 'ajánlani', *roboz* 'gyékény' (Somogyból is így volt közölve a Nyr.-ben, = *rogasz* 'gyékényság' MTsz. < horvát *rogosz*). — Mulságos szakasz az, amelynek ez a szomorú címe van: „A halál okai, betegségek, nyavalyák.“ Ezek ugyanis a megholtaknak lajstromából vannak kijegyezve (1799—1830, a ref. eklézsia birtokában) s a többi közt ilyen halálokot olvasunk: *veszteségi viszony* („vizibetegség“?), „*mihejt születött*“, „*annya ostobasága miatt*“, *Szent Antal tüze* (a szerző vértolulásnak magyarázza, orbáncot jelent), „*buta könyér miatt*“ („valószínűleg öngyilkos“?), „*mört az oltás nem fogant meg*“, „*emberi sors*“ („százéves volt“), „*halandóság*“ (80 éves volt), *kocsival leesvén*, „*hushagyó este megfult évésbe*“!

Legnagyobb hibája, hogy a hangmegfeleléseket nem a történeti fejlődés szempontjából tárgyalja, hanem csak gépiesen szembeállítja a megfelelő hangalakokat, s ebben annyira megy, hogy pl. az *áttó* helyében szerinte csak hangváltozata az *állónak* (12); magyarázatát l. Nyr. 36:242. A szabályok és összefoglalások néha nincsenek szabatosan fogalmazva. A *kukorica-kapányi-féléket* hibásan nevezi igés összetételeknek (13), holott igével nem mondjuk: *kukorica-kapál*. — A közölt gyermekversek közül egyikben az van: *Kis pomárom, nagy pomárom* (30) s a szerző azt mondja: „*Tán pomána* = ajándék.“ Nem az, hanem mint máshol élő változatok mutatják: *Kis-Komárom, Nagy-Komárom*.

Schütz József: Az északi-osztják szóképzés. (Különny. a NyK.-ből.)

Becses adalék a finnugor nyelvek alaktanához, mert azonfölül hogy teljesen földolgozza az idevágó osztják anyagot, mindenütt tekintettel van a vogulra, sőt ahol csak alkalom van, a többi rokon nyelvre is. A magyar alakok közül érintve vannak a többi közt: az *-i* és *-ü ü* melléknévképzők (36, 39), a *-tt* igenévképző (62), az *írni fog* és *néhai való* igenévi szerkezetek (50, 55). — Az egész dolgozat módszeres, a szerző mindenütt helyes kritikával dolgozik, más nyelvészek nézeteit is kellő kritikával tárgyalja (pl. Setäläét 17, Budenzét 24).

Grünwald Margit: A magyar nyelv jellemző hang- és alaktani sajátosságai. (Budapest, Hornyánszky nyomda.)

Nőtől ez az első összehasonlító nyelvészeti értekezés. Az újabb eredmények figyelembevételével mintegy helyettesíteni akarja Badics F.-nek 31 évvel ezelőtt (a NyK.-ben) megjelent hasonló című értekezését. Mingyárt megjegyzem, hogy Badicsé korához képest jobb volt, ügyesebb, kerekbb, világosabb szerkezetű. Az új dolgozat szerzője fősorolja valamennyi hangmegfelelést, de nem emeli ki a nyelvünkre leginkább jellemzőket. Az is gyöngéje, hogy nincs bátorsága semmiféle kritikára: a legcsekélyebb kételkedés nélkül ténynek fogad el minden hipotézist, pl. hogy van a magyarban *-jad, -jel, -jul, -höz* és *-hit* képző (29—30), hogy van *-áncs* és *-ancs* képző (33), hogy a *-nál* l-je ablatívusi rag (37) stb. S noha úgyszólván szolgailag követi forrásait, mégis sok apróbb hibát találunk dolgozatában.

Az összetett képzőket pl. egészen külső szempontból osztályozza (20). Az *-änd, änd* és *-and end* mellett nem említi a fontos *-ënd* képzőalakot (21). Az *-asz esz* képzőről nagyon kétes új magyarázatot ad (mely úgy l. csak félreértésen alapszik, 33) s nem ismeri az enyémet. — Vannak aztán föltűnő hiányai. Az igeragozásról pl. teljesen megfélekedezik, holott éppen nagyon jellemző a mi nyelvünkre az ikes ragozás, továbbá a *tt*-képzős igenévből alakult perfektrum, az *sz*-képzős folyó cselekvés és a 2. személynek *-sz* ragja; mindezek csak a magyarban fejlődtek ki állandó alakokká! Az igenevek közt nem említi az annyira jellemző régi *ülette*-féle alakot, a névszóképzők közül kifejejti a *d*-t mint helynévképzőt s megfélekedezik a többes szám képzéséről.

Mindazáltal megvan az értéke ennek a kis munkának, főleg azért, mert a szerző általában igen jól ismeri az újabb kutatásokat és elég szabatosan ismerteti az elért eredményeket.

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVMŰVELÉS.

A föltétes mód használatához. Helyes Magyarország és Jó Magyarország című könyveim abban a kétes szerencsében részesültek, hogy Lehr Albert írta róluk a hivatalos bírálatot. A H. M. bírázata véletlenül még nem került szemem elé, ellenben a Jó M. bírázata kezemben van s a tőle megszokott kedveskedések mellett egy érdekes nyilatkozatát olvasom benne a föltétes mód használatáról.¹ Könyvecskémben ugyanis ezt bátorkodtam írni: »Bizonytalanságot, kételkedést fejez ki a nép az ilyen mondatokban: *Ez volna már az a keresztút* (amerre igazítottak bennünket). *Na, ezt elvégeztük volna valahogy. Most tehát célnál volnánk.* Ez nem németes, csak véletlen egyezés a német nyelvszokással: *da wären wir nun am Ziele* stb.« Erre bírálatában azt mondja a nagy Csalhatatlan a római szentszék biztosságával: »A nép nem beszél így.« — Vajjon nem-e? Valamikor, ifjuságom napjaiban, én is föltétlenül elítéltem a föltétes módnak ilyen használatát. 1879-ben azt írtam az Antibarbarusban: »A német, ha hallomás után mond vmit, a *soll* segédigét használja: *das Stück soll gut sein*: ez a darab jó *legyen*: azt mondják, jó darab; *wie die Presse erfährt, soll sich der Feind ergeben haben*: a P. értesülése szerint az ellenség *megadta volna magát*: a P. ért. sz. az e. megadta magát.« Ehhez Arany János az ő Antibarbarus-példányában a következő megjegyzést írta a lap szélére (l. Nyr. 25:358.): »Ez rövidebb példákban népies. *Ez volna már az a keresztút* (amerre igazítottak bennünket). A kételkedést valami hallott dolog iránt így fejezi ki a magyar nép.« Ezt a finom megjegyzést vettem én át Helyes Magyarországomba és Jó Magyarországomba. De a mi Csalhatatlanunk, nem tudván, hogy Aranytól származik, belekapcskodik és íme pórul jár, mert egyenesen Arannyal kerül szembe. — S a magyaros beszéd csakugyan nem ritkán él evvel a szerkezettel s nemcsak

¹ Hivatalos Közlöny 1909. 207. l.

valóságos kétkedés esetében s nemcsak hallott dolog iránt való kétségben, hanem általában az ítéletnek fölfüggesztésében, valamitől függővé-tételében, valami lehetséges tagadás föltevésével, még pedig leginkább a hallgató részéről, vagy pedig ha következik valami kétséssé tevő föltétel, megszorítás stb.¹ És érdekes, hogy különösen gyakran szerepel így a *van* ige föltétes alakja. Példák:

Valami mondásom *volna* tehozzád: *habeo tibi aliquid dicere* (Helt. Ujt. Q6.; vö. egy kevés mondásom *vagyon* hozjád: *habeo aliquid adversum te* JordK. 886). Pulchrum est *digilo* monstrari et *dicier*, *hic est*: *Ez volna ám az* (Decsi: Adag. 75). Mi végre cselekedte ő kegyelme, nem tudjuk, noha *talán* mi *volnánk* azon várnak gondviselői, úgy hiszem (Lev. T. 2:342.) Én, uram, szenvedhetőképben *volnék*, *de* lovaim az nagy sárokban s gonosz útban igen fáradtak (Tököly Lev. 13). Kinek a mezítelen ember mond: Hiszen én *volnék* a Jovinianus; *de* ha *nem hiszed*, kérek, menj fel a császárnéhoz, és ezeket a jeleket add értésére (Haller HHist. 2:96, s uo. még egyszer). Különbén Apáti *volna* lakóhelyem, s mikor otthon vagyok, Csuta György a nevem (Arany TSz. 1:18.) Eszünkbe jut, hogy *hiszen tán ország volnánk*, vagy micsoda (P. Hirl. 1886. 106. vcikk.) A nevét mondja kelmed! — A nevem Tüdös Varga János *volna* (debreceni adomában Bp. Napló 1900. X. 30). Királyfiak *volnának* ezek (Arany L. Népmesék² 6). Amint a világ beszél, királyfiak *volnának* ezek (uo. 25.). Kérdezték, mért nem eszi az ételt, *tán* nem jó *volna* (Nyr. 2:131). Így mondjuk: no ez *megvolna* stb.

Példák más igékkel: Minden dolgot énreám *akarnának* handorétáni és mindenben engem *akarnának* bínessé ejteni. (LevT. 1:350). *Kivánnám* hogy kegyelmed bejűne mihozzánk, kit k. erekké meg erőlkedem szolgálni az árvákval egyembe (RMNy. 2b:63). Igen *kívánta volna* maga gyermekét látni (Haller HHist. 2:205). De mostan, barátom, *kérdeznélék* téged, kicsoda, micsoda volt a vendéged? (pedig hát csakugyan kérdi, Phil. Közl. 8:67). »Mit ítélsz felőle? Ítéletet, és nem dicséretet *várnék* ezen kérdésemre« (Kaz. Lev., Toldy kiad. 2:361). De ki *gondolhatná*, hogy a töröknek olyan jó élete *volna*? (Mikes).¹ Szól a másik: *nem gondolnám* (Arany: Csodaszarvas).³ Toldi *szabadkoznék* (hogy t. i. nem megy, TSz. 2:6). Eddig *megéltünk volna* úgy ahogy, *de* most felényi árum sem kel el (Arany Arist. 3:34). Sándor Istvánnak *bizonytalanul jelentett* adata szerint a Dusch-féle leveleket *lefördította és kiadta volna* még 1779-ben Baranyi László (Beöthy: Szépprózai elb. 2:60). Má a Dunán *átment volna* [pedig csakugyan átment], *de* még csak ezután gyön a sok nehéz út (Berze Nagy J. Népmesék 219). Akkor eléadta, hogy mi járásban van, kiféli, miféli, biz ő szolgálatot *gyött volna* keresnyi, ha tanána (uo. 231.)

¹ A német is ilyen helyzetekben mondja: *soweit wären wir glücklich* stb. Ziemer (Junggramm. Streifzüge 103) evvel az ott lappangó gondolattal magyarázza: *wenn wir nur erst weiter wären!*

² „A föltétes mód itt a cselekvésnek meg nem történtét, az állításnak valótlanságát fejezi ki“ (Kallós: A tagadás nyelvünkben 11).

³ Vö. a hasonló német mondatokat, pl. *Ich dünkte wohl, es wäre erlaubt, sich eine Zigarre zu gönnen* (Heyse).

Fődem irányába *gyöttem volna* (földjét illető ügyben jött, Nyr. 8:138). Hát csak azért *jöttem volna*, hogy a Pista fiamat szeretném taníttatni (2:178). Kérek alásson kőcsön egy szakasztó kosarat, *ha volna heverőbe* (5:177). Ugyan ki hagyta ezt [a botot] itt? Szegény vándorló legény, szállást *kért volna* szegény (Népk. gy. 1:210). Szolgálatot *keresnék, ha találtnék* valahol (uo. 376). A jövő héten *akarnának* szüretelni (NyK. 3:15).

Ezekben az idézetekben talán többféle árnyalat is előfordul, de a bizonytalanság vagy tagadás képzete valamennyiben közös. Semmi esetre sem zavartam itt össze annyi mindenfélét, mint Lehr, mikor a föltétes mód használatáról szólóban (Toldi-kommentar 446) maga is idéz az enyéimhez hasonló példákat, de közbekever olyan régies latinosságokat, minő pl. »megkérdi, miféle mesterségen volna«, s olyan óhajtó-féléket, mint: Angyalom Piroskám . . , hoznál egy ital bort . . !

A szóban levő használat közel áll a némethez, de mégsem egyezik egészen a német használattal. Érdekes volna kutatni, nem egyezik-e jobban vele a nyelvünkkel oly szorosán érintkezett szláv nyelveké. Ezekben úgy látszik a mieinkkel egészen egybevágó szerkezeteket találunk. Vö. pl. szerb-horvát: *što se tiče starine naši pjesama, ja bi rekao, da imamo stariji ženski, nego junački* = ami népdalaink régiségét illeti, *azt mondanám, hogy nekünk régibb női, mint férfi népdalaink vannak; još bih te molio, da ih čitaš* = még arra *kérnélek, hogy olvasd őket* (vö. Miklosich: Vergleichende Syntax).

SIMONYI ZSIGMOND.

Az asszony címe. Egy budapesti nőegyesület közgyűlési tudósításában olvastuk a minap: »Megválasztották dr. Kis Pálnét, dr. Nagy Jánosnét, dr. Fehér Jenőnét és Fekete Gyulánét.« Ebben a kis felsorolásban a nő társadalmi helyzetének egyik sokat jelentő félszége tükröződik vissza. A megnevezettek közül ugyanis a doktor címre csak Fekete Gyuláné tarthat számot. Ő a hölgyek közül az egyetlen, aki a maga személyében doktor, lévén ő egyetemet végzett, annak rendje és módja szerint promoveált doktor philosophiae. És mégis társaságban, hivatalos listákon ő Fekete Gyuláné, míg társaságbeli barátnői a doktori címet viselik.

Viselik, mint akár a hagyományos nászajándékot, a brilláns-függőt. A címet is, meg a butont is a férj szerzi, az asszony pedig díszíti magát vele.

Azt, hogy a férjes nő társadalmi helyzetét pusztán a férfi állása szabja meg, lealázó minden olyan nőre nézve, aki önmagát egyéni értékű embernek tekinti. A doktorné és az a nő, aki doktor, de akinek a férje nem az: beszédesen szemlélteti a férjének társadalmi állásába vesző nő társadalmi önállótlanágát.

A társadalmilag rossz helyzetben levő német nő minden megmondolás nélkül nevezheti magát Frau Oberbergbauratnak, vagy Frau Wirkliche Geheimratnak, vagy effélének. Társadalmi jelentéktelenségeért és a férjjel szemben családi jelentőség nélkül valóságáért az ilyen apró hiúságokkal kárpótolja magát. Minél megbecsültebb az asszony önmagáért, annál kevésbbé fogad el oly címet, amely férje foglalkozását, minősítését jelzi, nem tekintve a címügy etikai értéktelenségét. Még a címeket értékelők

szemében is lealacsonyítja a cím jelentőségét az, ha azt olyan valaki, akinek ahhoz a legkisebb köze sincs, mint a Frau Oberlandesgerichtspräsidentinnek, viseli csak azért, mert a férje hivatala révén jár neki.

Bezzeg nem hall az ember ilyen furcsaságokat olyan országokban, ahol a nőknek egyénileg nagyobb értékük van. Ha Dániában vagy Hollandiában asszonyt doktor, tanár, ügyvéd, docens vagy más címmel mutatnak be, az ember úgy tudja, hogy a cím a bemutatott asszony, nem pedig a férje foglalkozását jelzi. Ezekben az országokban az asszony nem lesz Fekete Gyulánévá, ha ő személyesen dr. Fehér Irma, viszont dr. Kis János felesége sem ragasztja a doktori címet a neve elé, ha nem maga szerezte meg azt.

Ilyen országokban a műveltségükkel, a hivatalos munkájukkal önálló címre szert tevő asszonyok száma és társadalmi elismertségük hozta létre ezt az egészségesebb helyzetet.

A télen Zahle dán miniszterelnök feleségével ismerkedtem meg Koppenhágában. Nagyon furcsálta, amikor elmondtam neki, hogy milyen hírnévre tett szert nálunk, mert megírták róla, hogy parlamentí gyorsírói állását nem hagyta ott, amikor férjét miniszterelnökké nevezték ki.

— Hát ugyan miért hagytam volna ott az állásomat? hiszen nem engem neveztek ki miniszterelnökké, hanem a férjemet!

Dániában nem is csodálkozott senki a Frau Zahle elhatározásán, mert ott már eljutottak oda, hogy a házasságon belül is két ember: két ember marad. Külön egyéniséggel, külön foglalkozással, külön felelősséggel és külön címmel. Ahogy a férfi restelné, ha a felesége címét adományoznák neki, úgy a fölvilágosodott asszony resteli az ilyen idegen tollal való ékesítést.

(Világ, 1910. IV. 13.)

S. R.

Lapszemle. »A választók élénkebb mozgalmának hatását . . teljesen *ellen fogják súlyozni* a rendszer hibái . .« (B. H. 1910. II. 10, 7). A hivatalnokokat . . *felrukkoltatja* a felsőbb osztályba (uo.; *hinaufprüfen*). — A tegnapi küldöttség kifejtette előttem, hogy a papság nagy része »*az inség abroszát rágja*« s kérték a kongrua kiegészítését (Székely F. miniszter idézte ezt az ízléses új fordulatot, I. Magyar Szó 1910. II. 12; *am Hungertuche nagen*: koplal, éheznek, felkopik az álla, inségben él stb.). — A kör a *tanuságos* előadásért köszönetet szavaz az előadónak (Tanár. Közl. 43:451; olv. *tanulságos*; más a *tanuság* és más a *tanulság*). — Ez a gyűlölködés, amely oly fényesen villogtatja *alattomos* törét a horvátországi eseményekben (B. H. 1909. XII. 19. 50). — A Term. Közlöny egyik cikke (1910. 336—7) *fertőtlenítés* helyett folyvást *fertőztelenítést* emleget. A cikkíró nyilván a *fertőztetéssel* zavarja össze. Ez éppen olyan furcsaság, mintha pl. a *helytelenítést helyestelenítésnek* mondana az ember, vagy pedig a *kártalanítást károstanalításnak*. Ilyen akaratlan szókeverés volt Jókainál egy helyen ez az ige: *lábaltatlankodik*. — Hasonló szókeverés eredménye a *bakteorológus* (P. N. 1910. IV. 16. 2). Mintha *bakteórum* volna a *bakterium*. Nyilván: *bakteriológus* × *meteorológus*. — »*Támpontok a lőutasítás* megértéséhez. Befejező közlemény. VI. A *röppályák* csoportosulása.« Így olvassuk ezt a Katonai Tudósító 1910-i 8. számában. Eunnél mesterkéltbb nyelven

Kazinczy idejében se irhattak. — »Ez a negatívum nagy pozitívus erény« (írja Ignotus, Renaissance 1910. 557). Ezt a magyarkodást vagy inkább latinuskodást mai nyelvünkben még csak relatívus érdemnek se tekinthetjük, nemhogy abszolútus nyereségnek. — »A latin és görög szertartású római katolikus egyháznagyok« (Világ 1910. VI. 29. 3). Ha a római katolikusok görög szertartásuak, akkor milyen szertartásuk van a görög katolikusoknak? — Jövő évben újabb lendületet vesz a munkásház-építés, amennyiben négyszáz ház építésére kerül a sor (uo. VI. 13. 17). Magyarán: mert négyszáz.. — »Nemcsak a leányoknak van érdekükben, hanem a hajadon fiatalembereknek is.« (Quintus, Az Ujság 1909. I. 10.) Nem tudom, komolyan írta-e ezt Quintus vagy tréfából, de eszembe jutnak az Ady Endre özvegy legényei.

ANTIBARBARUS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Egy rejtélyes hangviszony. A pattantyú, sarkantyú, kopolytú helyett a Schlägli szójegyzékben *pattanté, sorkanté, kopolté* van (írva: *path-tante, sorcante, kopolte*; szintúgy Murm. szótárában: *pattanthe, sarkante*), s egyes nyelvjárásokban maiglan élnek ilyen alakok: *fogaté, nyomaté, csá-gaté, tapogaté* stb., l. TMNy. 501 és Nyr. 33:258–261. Ez utóbbi helyen figyelmeztet a szerkesztő a Schlägli szójegyzék *haté* (írva *hate* = hattyú) szóalakjára. Most pedig a 15. századi Budapesti Glosszákból az *ágyú, álgyú* szónak ez az alakja került elő: *aldé* (írva: *aldeual* 'instrumento', Sermones Dom. 1:352, 498, a jelentésre nézve l. NySz.). Végre Mészöly Gedeon szintén most figyelmeztet az *asszú* és *hosszú*, ill. eredetibb alakjukban *aszjó* és *hoszjó* szónak oklevelekbeli *aszé* és *hoszé* hangalakjára (írva: *oze, ozy, huze, huze*, l. MNy. 6:210). — Már most Horger A. szerint (Nyr. 33:260) az alakok fejlődésének történeti sorrendje ez volt: *pattantó* > *pattantyú*, > **pattantí, pattanté* (mint *tyuk* > *tik*). Ellenben Mészöly szerint megfordítva: **hoszjé* (szerinte irányragos alak, = nyelvemlékbeli *hoszjá* = vogul *khǎšǎ* stb.) > *hoszjó* > *hosszú*. Ő az oklevelek adatait így olvassa: *husszé, osszé*, de ha az egyiket kettős ssz-el ejtették, akkor a másik is *osszé*, ill. *asszé* lett volna. Ámde az OklSz. adatai majdnem mind egyszerű *sz*-et mutatnak,¹ tehát: *hoszé, aszé*, ezekből pedig hogy keletkezhetett volna *hoszjú, aszjú*? Eszerint inkább Horgernek adhatunk igazat, hogy a *jú* szótagból lett *-í*, vagy inkább a régibb *-jó*-ból *-é*. Csak az a bökkenő, hogy éppen az *é*-hangú alakok, melyek e föltevés szerint későbbi fejlemények, nyelvemlékeinkben sokkal régebben előfordulnak, mint a *-jó, jú* (*tyú*) végűek!²

KOVÁCS MÁRTON.

¹ Csak egyszer van *Huzzeweg*, de ez lehet *Huzzev-veg*, l. Zolnai OklSz.

² Hasonló eset, hogy a legrégebb emlékekben mindig *ajándok* van, pedig az *ajándék*-ot kell eredetibbnek tartanunk (l. Nyr. 39:66). — Az 1265-i *Worreeozowelgy*-et M. G. *voré*-oszó-vélgynek olvassa, de sokkal valószínűbb Zolnai Gy. sejtelme, hogy ez csak tollhiba *Worrev-ozovelgy* azaz *varjú*-helyett, vö. *Worrew-labvelgu* 1342 (OklSz.); hasonló írásmód *Ozev-potok* 1270, *huzev* 1095, 1270.

Vásárhelyi András énekéhez. Ebben a régi énekben a tizedik versszak így kezdődik: »*Siradalmas* nekünk mi életünk«, holott a versfők szerint *V*-elejű szó kellene, mert amúgy Andreas de Sásárhel jön ki belőlük, holott világos, hogy Vásárhel kellene. Szilády Áron RMK. 1:352 azt mondja: »Hozzávetésből legfeljebb *Fáradalmas*-t lehetne az eredetiben gyanítanunk, mivel a *Váradalmas* egy kevésbé merészebb kombinációnak látszik; jóllehet igen valószínű, hogy a *Siradalmas* szó ide, a nyolc sorral alább ezen szóval kezdődő versszakból csúszott be egy még elébb készült másolatba, mely mindkét szövegünknek alapul szolgálhatott.« Ennél a furcsa és értelmetlen konjektúrájánál különb a Krajcsovics Somáé (Phil. Közl. 6: 859), ki *viadalmas*t olvas; Katona Lajos szerint is »alighanem *viadalmas* olvasandó« (Hiv. Közlöny 1910. 12. sz. 178). Én is már rég ilyesmire gondoltam, de nem a sehol nem található *viadalmas*-ra, hanem a több régi forrásból idézett *vajodalmas* melléknévre, mely a *vajudik* ige származéka: 'dolorosus, afflictus; peinvoll, qualvoll, elend'. Pl. Swl vagon oromon, az elmeceste *wajdalmas* [ez sajtóhiba lehet *vajodalmas* helyett, de *fájdalmas* helyett is], az megmaradása *rwthalmas* (LevT. 1:251). Ugy emlékezik *vaiodalmas* eleterül (Telegdi: Ev. 1:45). Eszerint így olvashatjuk azt a versszakot: *Vajodalmas* nekünk mi életünk, iszamandó mi sok vétkezetünk.

SIMONYI ZSIGMOND.

Nyelvet fogni. A M. Történelmi Tár 13. kötetében (1867) jelent meg «Szülejmán naplója 1529-i bécsi hadjáratáról, törökből fordította s jegyzetekkel közli Budenz József m. ak. lev. tag.» A napló szövege egy helyen (198. l.) azt mondja magyarul: »A szemendrei (szendrői) bég Muhammed bég a hitetlenek közül *foglyokat kerítvén*, azokat megküldé.« Budenz e helyhez azt jegyzi meg: »A török szerint tulajdonképen *nyelvet vevén (díl almak)*.« — Már most, minthogy Szülejmán alig vette a magyarból, azt hihetjük, hogy a magyarok a törököktől vették át ezt a szólást: »*Nyelvet hozni* vagy *fogni*, szokott kifejezés a 16., 17. században. Oly fogolyról mondták, ki az ellenség állásáról, szándékáról hírt tudott mondani.« (Szilády, RMK. 3:458.) A NySz-ban sok ilyen idézet van a 16. század közepétől kezdve (így is: *nyelvet kapni*). Szarvas G. e szólások alapján a *nyelvet* nek egy külön jelentését vette föl: narrator, denuncians, Berichterstatter.

HISTORIKUS.

Kendő. A Nyr. 39:277. olvasom a *kendő* szó eredeti jelentésének a régi nyelvemlékekből való magyarázatát, mely szerint e szó a *ken*, *kend* ige származéka s egytelől törülközőt, másfelől pedig *kendőző* kenőcsöt jelent. Ez kétségkívül igen helyes eljárás, de meglepő analógiát, egészen hasonló jelentésfejlődést találhattak volna a velünk szomszédos török népnek még jelen nyelvhasználatában is. *Jaglık* az oszmán török nyelvben *kendőt* és *kenőcsöt*, *zsiradékot* jelent; alapszava *jag* (*jū*) zsír. Lám, milyen kár, hogy nyelvészeink nem foglalkoznak tüzetesebben a török nyelvekkel!

VÁMBÉRY ÁRMEN.

Az egri lány. Úgy látszik, hogy az Ergi leány vitájában egy körülmény elkerülte a küzdők figyelmét, Lehr Albertét a bizonyításban, Vértesy Jenőét a cáfolásban. A kérdéses sorban kétszer fordul elő az *egri* jelző, még pedig főnévvel együtt dőlt betűvel szedve. Kétségtelen tehát, hogy itten nem a *lány* és az *asszony* fontos, hanem az *egri lány* és az *egri asszony*. Csupán azért lenne ott a második nyomatékos jelző, hogy a kifejezés párhuzamossá és a sor ritmikusabbá váljék? Nagyon valószínűtlen.

A sornak hitem szerint — épen a második *egri* jelző miatt — többet kell jelentenie annál, hogy a lány meghalt, de az az értelme semmiképpen sem lehet, hogy a megszeplősítés elől menekült meg. Ha életben marad, a rablók elhurcolják magukkal épen úgy, mint a többi zsákmányt s azt igen bajos állítani, hogy a Kassa melletti felvárban is *egri asszony* lett volna belőle.

Aligha járok rossz nyomon, mikor a kérdéses sort az egri nők vitézkedéséről szóló hagyománnyal hozom kapcsolatba. A második *egri* jelző arra szolgál, hogy az egri lányoknak, asszonyoknak ezt a vitézkedését juttassa eszünkbe. A sornak tehát ez az értelme: de a *hős* lányból nem lett *hős* asszony. S nem lehetetlen, hogy az a célzás is benne rejlik, hogy az Egeri leány nem diadalmaskodott úgy az ellenségén, mint a Dobó korabeli asszonyok.

Még csak azt jegyzem meg, hogy egy pontban tökéletes igaza van Lehrnek: az egri lány, akinek gyöngye szüzi karjáról vér csöpög, s aki fehér köntösében oda rogy szépen kedves halottjára, lány marad mind haláláig — virgo értelemben. Aki ezt tagadja, aligha nagyobb kárt nem tesz a balladában, mint az, aki egy sorát félremagyarázza.

HARTYÁNI ZOLTÁN.

Arany János nyelvéhez. »Ott fehéren a sűrűből *rá-rábukkan egy fatő*« t. i. az erdőben rohanó gyermekre (A gyermek és a szivárvány). A közhasználat szerint azt mondanánk: a gyermek bukkant egy-egy fatőre, vagyis beleakadt, belebotlott. Az ember azt hinné, hogy Arany költői szabadságból fordította meg a viszonyt. Ámde egészen hasonló módon írja egyik levelében Kazinczy Ferenc (6:216): »A Halász kapun mentem ki a szállásomra, s egy veres nadrágos . . . s ha jól emlitem, csákós, vagy kalpagos . . . *idegen bukkana rám.*« Kétségtelen tehát, hogy Arany is, Kazinczy is az élőbeszédből vette ezt az érdekes használatot.

Lettet létlenné tenni. Buda Halála 3. énekében azt mondja az öreg Detre: »Ujját lemetélvén, most visszakívánja. Ha még csak az ujját: azt kicsibe venné. *Lettet azonban már ki tehet létlenné?*« Ezt is a népnyelvből vette Arany. Kriza közölte a Nyr.-ben (2:383) ezt a székely szólásmódot: *Lett dolgot léletlenné nem csinálsz.* A MTsz. így értelmezi: *ami egyszer megtörtént, azt meg nem törtéنتté nem teheted.* Egy levelében Arany is így írja: *Ha a megtörtéنتet meg nem törtéنتté lehetne tenni* (Ercsey: Arany életéből 2:60). Hasonlók még: »*Mit a szív átélt, nem lesz az nem éltté*« (Arany L. Délib. hőse¹ 167). »Was einmal geschehen ist, lässt sich nicht ändern: *ami megesett, azt meg nem esetté nem tehetjük; factum infectum fieri nequit,*

Terentius» (Márton J. szótárában). De németül is mondják: *Das geschehene kann man nicht ungeschehen machen*. Vö. még: Méltó okot adott a tettet nem tetté kívánnom (Vör. Shak. JCaes. 4:2); az eredetiben: *has given me som worthy cause to wish things done undone*. Az angolban még külön íge is van erre a fogalomra: *undo* 'meg nem történtté tenni, megsemmisíteni, visszaszítani' (*un-do; do 'tenni'*). — »*Kimondtam és mondatlanná már nem tehetem*« (Dóczy: Széchy M.¹ 201). — [Néhány más változatot említettünk Nyr. 9:373. A *léllen* melléknévnek más népnyelvi használatáról szó volt Nyr. 1:151, 199; vö. MTsz. — *A szerk.*]

KOVÁCS ASZTRIK.

Vitéz ő szolgálai rudat hányinak vala. Arany ebben a verssorban a magyar nyelvnek azt a régi szórendi sajátosságát őrizte meg, hogy a birtokos névmás nem válik el a birtokszótól akkor sem, ha a birtokszónak egyéb jelzője is van; különösen gyakori ez a szórend a *minden, mind* számnévi jelző után. *Minden en sebeymnek keserűseget az zivebe zenvedi vala* (NagyszK. 90.). *Mindónnemű en kevanatosagymnak telyes el veztese foztasa* (uo. 55). Hat napon munkálkodgyál és *minden te dolgaidat czelekedgyed* (Kár. Bibl. I. 163 NySz.). *Minden ő ziueneec* gökeret megzaggattyauala (NagyszK. 91). *Minden ő ajándékjoc*: *cuncta munera donaque eorum* (MA. Bibl. I. 137). — *Vizet adna keserű kenban meg zomehozot enlelkómnec* (NagyszK. 105). *Keresztfan függő ő fyaval* (uo. 91). Eddig a magyarok *tellyes ő eletekben* leginkább kétszer verettettek-vala meg (Liszny. Krón. 273 NySz.).

A birtokviszonynak ezt a szorosabb kapcsolatát megfigyelhetjük olyan esetekben is, amikor a birtokos meg van nevezve és nem csupán személyes névmással van jelölve; különösen a birtokos jelzőül használt *kegyelmed, nagyságod, felséged* tapad szinte elválaszthatatlanul a birtokszavához:

Mjnden kegyelmed parancolathjth meg erthwen, gongjath wjselem (Lev. Tár 1:222). Az *kegyelmed* levelét *bizonyos erdélyi fejedelem ő kegyelme követétől*... megküldtük (Tört. Tár Ujf. 6:486). *Levelemre való kd. válaszlevelét* vettem (uo.). Megértettem *minden kegyelmed akarattyát* (uo. 307). Holott Kd. ír *az eltított kegyelmed jószágáru* (uo.). *Őkegyelmének szóló kegyelmed levelét* magamnál conserváltam (uo. 7:415). Az *iránt való kd. esedezése* őfelsége előtt foganatos leszen (Lev. T. 2:334). *Szamosfalvi táborbul 20. praes. írott kd. levelét*... alázatosan vettem (uo.). *Abbeli őkme jóakarattját* kedvesen vesszük (Lev. Tár 2:332). Más nagyobb dologban ezen *Kegyelmelek jóakarattját* meg igyekezem szolgálni (Tört. Tár Ujf. 8:77). *Ezen kd levelét* megértettem (uo. 145).

Íde nem igen messze *trencsényi Ngod vára* (Lev. Tár 2:319). *Azbeli Ngod KeGYelmessége* (Tört. Tár Ujf. 7:252). *Mindenféle ő nagyságok marháinak hasznok*... megtakaríttassanak (Gazd. Sz. 8:119). — *Ngodhoz való ő fölsége jóakarattját* előtte viselvén (Lev. Tár 2:219). Ngod ő fölségének írjon oly választ az *Zolyomi Dávid mellett való ő fölsége tőrekedésére* (Lev. Tár 2:219). Ez lewel adassék az *tisztelende es nemes ew felséghe byrayanak* (RMNyE. 3₂:70).

Mindón lelkódnec testódnec meg nehezüleseben (NagyszK. 86). Ezen juhászcehben lévő mesterek és *igaz házasságbul született azoknak gyer-*

mekei és maradéki (GazdSz. 4:259). Keservesen kellett értenünk *ebben a hazában az népnek nagy extrémítását* (uo. 1:190). Ha őfelsége *ez szemlátomást való háza veszedelmével* nem gondol (Tört. Tár 7:246). Fel ezthendejglen *csak elsem igazethhatom az ith walo wram zolgalathjaba (!)* jomodon (Lev. Tár 1:271). Zolth wala Kd. *zolgaya nekem walamy wram bora array felewl* (RMNyE. 2a:80). *Egy fekete fából csinált Krisztus Urunk szegének mássa.* (GazdSz. 10:186). Ewtet mint *ilyen Kiralinnak kar tewewyeth semí keppen meg ne absoluallya* (Lev. Tár 1:155).

KERTÉSZ MANÓ.

Tájszókról. *Gujul.* Egy udvarhelymegyei, felsősófalvi fiu, mikor részeges apjával nem akart egy szobában hálni s a házon kívül virrasztotta át az éjjelt, azt mondta: „Azért jöttem ki, mert apám ilyenkor egész éjjel *gujul*, s úgyse tudnék ottbenn aludni“. Mikor kérdezték, mit akar evvel mondani, azt felelte, hogy 'beszél, lármáz, veszekedik'. Ismerik-e ezt a szót a nyelvészek? Úgy látszik, galagolyást jelent.

SENTGYÖRGYI DÉNES.

A M. Tájszótár ismeri, s éppen a jelzett értelemben, de csakis egy közlés alapján: „*gujul*: szakadozva beszél (Udvarhely m. Korong)“. —
A szerk.

Szinnyei Magyar Tájszótár-a 1:195. lapján fordul elő a *bukdoz*, *ki-bukdoz* ige, *ki-külök*, *kiköpdös*, *kiereget* jelentésben. A használatára ott fölhozott példákban csak az tűnik ki, hogy folyadékokra mondják. A Tájszótár a Balaton mellékéről és Szöllős-Győrökről (Somogy m.) idézi adatait. Ez a kifejezés pedig Tolna megyében általánosan használt. Használják a Tájszótárban mondott értelemben más anyagra is. — Pálfaeliekkel (Tolna m.) utaztam együtt vonaton s egy 4 éves kis lány mondta a »fekete vonatra« (a fekete jelző megkülönbözteti a vonatot a villamostól, mit a kis lány sárga és vörös vonatnak nevezett el), hogy nem megy, »csak itt *bugdozza* a füstöt«. Hozzá tartozói azt mondták, hogy használják ezt a szót a pipázó vagy szivarozó emberre is. Az is »*bugdozza* a füstöt«. Ennek változata a Szekszárdon és Iregen (Tolna m.) használatos »*bukdossa*, *ki-bukdossa*, és alapszavuk a *kibukja*«. »Bukdossa a füstöt« azt jelenti, hogy hirtelen nagy tömegben ki-kiereszti. A fürdés közben »*kibukdossa*« az ember a szájába ment vizet. Ha egyszerre történik a kieresztés, akkor »*kibukja*« használatos, p. ha szájmósáskor egyszerre kiköpi az ember a vizet = *kibukja*, ugyancsak *kibukja* a szájában lévő az is, akit közben váratlanul megnevettek. Azt hallom, hogy Szekszárdon *kibukja* az *ételt* az is, aki hány. Valószínűleg nagyon elterjedt lehet ez igének és változatának (talán más alakban is) használata Dunántúl többi részében is, különösen az alsó részekben. Fehér és Komárom megyében ezt a szót sohasem hallottam.¹

HARSÁNYI PÁL.

¹ Én meg épen fehérmegyei, rácalnási cselédtől hallottam számtalanszor a fönt idézett értelemben; átvitt értelemben a MTsz. is a felhívómegei Perkátáról közli. — S. Zs.

A Népt. L. 1908. 50. sz.-ban olvastam, hogy a sonka régebbi elnevezését, az eredeti magyar *lolja, lolva* szót F.-Szelin, Csallóközben és Rimaszombatban is feltalálhatjuk. Tudatom, hogy Alsóvadászon is (Abaúj) a *lolva* névvel nevezik a sonkát. A tepertőt kivétel nélkül *kuszkának* nevezik. A márciusi ibolyát pedig *görbe szukának* nevezik. Különös egy elnevezés, de minden utánajárássom dacára sem tudtam meg az eredetét.

SZATHMÁRY FERENC.

Felsőörsön Zala megyében érdekesen fejezik ki a '*kokett, kacér*' fogalmat: *csalíngós*.

SÁNDORFI DEZSŐ.

EGYVELEG.

Tolvajsztótár 1782-ből. A régi időben is épúgy megvolt a tolvajnyelv, mint ma. A Hajdú-kerület 1782-ben szükségesnek látta alföldszerte kurrentálni a vásári tolvajok műszavait és kifejezéseit, de biz sem ez, sem más hasonló eszköz nem irtotta ki sem a vásári tolvajt, sem nyelvüket. Sok tekintetben érdekes ez a szógyűjtemény. Láthatjuk, hogy a szónak jó része különböző nyelvből van összelopkodva. Van benne több latin szó, mert még akkor aki sokáig ette a *profiteriumot* a vármegye *poszteriumában*, meg is tanulhatott latinul. Loptak a tót és a német nyelvből is néhányat. Az ilyen *nyalavi nyelv* könnyen változik s a tolvajszók rendszeren rövid életűek szoktak lenni, mégis érdekes, hogy néhány napjainkig fennmaradt. Különben közöljük egész terjedelmében a kurrenst, amint Túrkeve város levéltárában olvasható. (Protocollum currentium Tom. II. Pag. 602)

Anno 1782 die 17a Apr. sub sedria districtus privileg. oppidorum Hajdonicalium causerum criminalium revisoria in oppido Bösözrmény celebrata. Consignatio vocum quibus fures nundinales in mutuo colloquio occasione patrandorum furtorum uti consveverunt.

Fejes: tiszt úr.	perge: kocsi v. szekér.
kutya: hajdú.	leves: ezüst pénz.
tiszttartó: második személy a fő zsványok közt.	komnyik: orgazda.
rikkantó: kácsa.	rít ember: hóhér.
sógor: német.	kanafória: akasztófa.
ördög: lakat.	megruházni: verni v. csapni.
fazék: tej.	ruhi: csapás.
lobogó: keszkenő.	rucika: ruha.
topánka: bor, pálinka.	jordán: zsidó.
topánkásodni: részegeskedni.	caffka: kurva.
füstölő: pipa.	balék: az ura (az előbbinek).
szűrholdó: kondás.	kaszabolni: össze szorítani a vásárt.
gagyí: arany.	nyalavi: az új zsványok közt a legjobb.
nagy víz: sokaság a vásárban.	szuszogó: disznó.
zsvány: tolvaj.	kuxi: vásár.

* l. Dugmos, fele TOM. I. 279. 1794

caff: egy forintos.
 vágván: bicska v. penicillus.
 csoltováj!: fizess!
 csacsogó: kutya.
 hontirozd!: tagadd!
 parázs: erszény nélkül pénz a zsebbe.
 ne haduváj!: ki ne kiáltsd!
 kigyó: gyűsző (gyűrű?).
 paribó: mente.
 gyertyáz: vigyáz.
 feltévő: kalap.
 felrántó: csizma.
 lábvaló: nadrág.
 rajzolni: lopni.
 kapkodás: kankó (szürdölmány).
 pozderja: gyólc-vászon.
 csengetyű: zsebrevaló óra.
 poszterium: tömlőc.
 kasznya: szoknya.
 füles: ló.
 burga: ökör.
 letergeny: köpenyeg.

szőrös: bunda.
 koporsó: láda.
 szlepicska: katona.
 olvasó: bilincs.
 piarista: pulyka.
 bánya: lúd.
 kaparó: tyúk.
 delivátor: bicskás tolvaj.
 kajser: bicskások kisbirája.
 kút: zseb.
 kútnazni: zsebből lopni.
 nyalavi nyelv: zsványos nyelv.
 mindennapi: kenyér.
 profiterium: vármegye kenyere.
 puffra innya: hitelben innya.
 singyula: kurva.
 pleve (plede?): szaladj!
 megkaptuválnak!: megfognak!
 gyertya ég!: vigyáznak!
 sógor felrántó: stibli.
 sógor lábvaló: plundra.
 sógor kapkodás: kaput.

GYÖRFFY ISTVÁN.

A nép helységnevmagyarázata. A Károlyi grófok birtoka egészen bekeríti Szegvárt, Csongrádvármegye tiszántúli járásának színmagyar községét. Ugyancsak itt fekszik a Károlyiaknak két legnagyobb majorja: Derékegyháza és Ördögös. Ennek a két helységnek a nevét a nép így magyarázza: Jó idővel ezelőtt valamelyik Károlyi fiatal feleségével együtt bekocsizta egész birtokát. Ehhez a két uradalomhoz is elérkeztek. Már messziről észrevették, hogy milyen nagy e két major közti különbség. Az egyiket lombos erdő fedte; a kocsiótát is az útszéli fasorok beárnyékozták. A hely szépsége meglepte őket. Még nagyobb lett csodálkozásuk, amikor beértek a majorba; hatalmas kastély előtt állott meg kocsijuk. A grófné meglepetésében csak ennyit tudott mondani: „Jaj . . . de — *derék egy ház!*“ Azóta *Derékegyháza* a község neve. A grófi pár a másik major felé vette az útját. Az útát már nem szegélyezte fasor; árnyéktalan volt az egész major. A kocsiót göröngyös volt úgyannyira, hogy a hintónak eltört a tengelye. Bosszúságában a gróf be sem ment a majorba, azt mondván: »Milyen lehet az, ha már az útja is ilyen — *ördögösen* — rossz!« — Azután rajta maradt az *Ördögös* név.

KOVÁCS ZOLTÁN.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Haragját jégre tette.
 Az egyik füle vánkos, a másik takaró.
 Tüz égesse meg a jóakarátát (t. i. a szivesen adott dohányt).
 Foga egyre veri az egyszeregyet.
 A tyúk úgy látszik elvette a kedvét.
 Mindegy, akár a bagolyt vágom a falhoz, akár a falat a bagolyhoz
 (csak megdöglik az).
 Ebből a fiúból is jó szegény ember lesz, mert szereti a krumplit.
 Padlós szoba, sárga kilincs; kenyér még sincs.

ISPÁNOVITS SÁNDOR.

Csak fő, fő, a kálomista kálváriára (szalmakazalrakásnál mondta a nyárshordónak).

Fizet, mint a katonatiszt.

Kinn tágosabb, benn nyájosabb.

Párbeszéd-töredékek: Hát tē má mégin ěnni akarsz? Há persze, a zēső csak uan bagófélöstököm vót.

Eriggy fő lányom, kérd mēg, rostázunk vam masinázunk, hogy asztán valamire kaptyak.

Nē hévizájjatok itt, mer a nyakatokba terēmtek.

A tēsasszony velem mindig fikciózik (pörül).

Főtámittom eszt a zómafát.

Tē öcsém, nidd aszt a kapát a tērnác alatt, szalaggy, hozd ide.

Tudom, ho' ejis jobban ismeri a hátárú, mind a szinirü (kártyát).

(Écs, Győr m.)

SZABÓ SÁNDOR.

Tájszók.

Dunapataj környékéről.

I.

Pest megyében, Dunapataj és Solt környékén, hol általában az ö-ző nyelvjárás divik, olyan tájszókat sikerült feljegyezni, melyek nincsenek meg a Magyar Tájszótárban s melyeket a Magyar Nyelvőr füzeteinek a közleményeiben sem találtam, legalább nem olyan jelentésben és alakban, mint amilyenben azon a vidéken használatosak. Ezeken kívül felvettem dolgozatomban néhány olyan tájszót is, mely nem az említett környéken, hanem részben Pest megye felső részén, Monor vidékén, részben pedig Tolna, Nógrád és Heves megyékben Eger vidékén ismeretes.

séra-morálni: jönni-menni.

tarásznnyagos: toprongyos, rendetlen ruházatú.

laszapaszára hagy: veszendőre hagy

(Szegeden és Nógrád megyében *laszapaszál* alakban használatos.

rázpítol: ráz, rázogat.
vacantos: hitvány, vézna, beteges;
 hibás apró gyümölcs; »Ej de vacantos ómát árú' kigyemed.«
nyefrecöl: enyeleg, tréfál, trécsel.
nyárászkodik: hangosan sir; »Ne nyárászkodj ám má, mer rád-hányok.«
fénóta: bolondos, olyan kajla garas.
elanyátlanodik: elkeseredik.
nyeveszka: satnya, vézna, fejletlen, sápadt, (MTsz.-ban *nyevere*).
haszvatt: kiaszott, pl. gyümölcs.
viccsant: kacsint, (MTsz.-ban Somogyban és Zalában *viccsant*: villan, felvillan, a nap feltűnik az égen.) Egy népdalban: »Újj az ölembe, viccsancsá a szömömbe.«
pöcözni: horgászni; *pöcöfje* má hé: kapkod-e már a hal a horog után?
Jula, Julcsa, Csulika: Juliska.
ötike: kötött ing.
kustongyába hagy: gazdátlanul hagy.
lancogni: lomhán, kelleetlenül járni.
tojtozgat: dédelget, kényeztet, (MTsz.-ban *tojtat*).
lib-lábn: lábatlankodni, alkalmatlan-kodni (Aranyánál: tibnek-lábnak).
ellódul: elmegy. »Lódújj e má szögám, oszt kérdözd mög a gyányítú, hogy mikó kő mönni a csömögéjé.«
szinajja: fészter, kocsiszin.
csülkőzni: gyermek játék, (felállított fahasábot kell bizonyos távolságról elütni).
sityó, sittyó: suhanc, siheder.
intercajg: felöltő.
pacsker: mamusz, házi félcipő.
nyilas: kaszállórét, (MTsz.-ban *nyil*).
kapircsol: kapargat, pl. falat kapargat.
elrípol: elpusztít.
böndzső: kis fűrt szőlő.
pupa: kenyér, (dajkaszó).
boja, bogya: szőlő (dajkaszó).
kleptikál: povedál, pletykáz.
sutyog: kászolódik, (»Ne sutyogjatok má, hanem siessetők«).

kotajsz: lábos, főzőedény.
nyavicskol: vonít, a kutyáról mondják, mikor megütik, vagy rálépnek a lábára.
nyicsog: pocsog, pityeg.
kórságoskodik: bolondoskodik, tréfálkozik.
epitus: étvágy.
ómáriumi könnyek: nagy könnyek.
kecsketúró: farbarúgás, (»Majd kapsz egy kecsketúrút«).
kuci: a kemence és fal között lévő tágasabb rész, kuckó.
cokimiska: szocialista (népetimol.).
cupák: csontos, izmos hús.
nekiszelhül: nekigyorsul.
gyühitsd: indítsd; lovat vagy ökröt indításra biztató szó.
nyomózn: tapogatóval, kosár hálóval halászni.
bibaszt: apró, sárga mézes kalács sütemény.
bukszi: erszény.
gajákodik: bolondoskodik, gyerekeskedik.
lipáncos: satnya, nyavalyás.
gudvenc: gubbaszkodó; (baromfi), fázós (gyerek).
stélázsi: edényállvány, edénytartó.
sifon, sifonér: ruha szekrény.
koszvenc: koszos, (te kis koszvenec).
gulu: szemgolyó, pupilla.
összekompromittál: összezavar, összetéveszt.
rosszraviszi: pálinka, (Monor).
fülesbab, füleskésbab: olyan bableves, amelyben sertés füle van belefőzve.
szajmóka: nyáriszalámi, (Tolna m., Nagydorog).
kafac: ringyó, céda, fajtalan.
kúcsorja vagy *csántér*: borkorcsolya, fakészülék, amelyen a boroshordót a kocsiról a földre csusztatják.
kolostya: cölöpverő kalapács, daru.
pota: a kalocsaiak gúnyneve.
sustyurk: serceg, pl. a sült hús, sistereg.
pörci: tepertő.

csipődi, csipőtké: ujjhegygel szaggatott levesbe való tészta. »Mit főz kigyemed néném asszony? Egy kis csipődís krumplit szögám.« (Krumplilevest csipedett tésztaival).
subtilinka: subtilis (Nagydorog)
bujiskál, bujiz: aluszkál (dajkaszó).
garád: árok, (Monor; MTsz.-ban kerítés, eresz).
pusztujka: légy, (Monor).

püffencs: pufók, kis kövérke.
braszhusz: pálinka (tréfás szó).
vőgyekeki: hús; (»De jó levest főztem, van benne egy kis vőgyekeki is«).
Pana: Anna.
tröttyösök: trombitások, trombitabanda.
bulhes, budres: halfaj; (Dávod, Bács).
kutyafrosponon mén: gyalog megy.

HORÁK ISTVÁN.

II.

Hajóta *tekézem* má itt eztet a disztót: mióta *hajkurászom* már itt ezt a disznót.
vesző feje má' megint beteg: szegény feje már megint beteg.
rákápo: kis rövid kabát.
köldör: vakaríkból, kenyérsütés alkalmával gyúrt perec.

guruci: népies tészta faj.
gerágya: a szőlő árka mellett húzódo s rendszeren galyakból, venyigéből rakott kerítés.
 »*Hogy akarja komám asszony?*« — kérdezi Kovácsné a kapujuk előtt elmenő Kerekesnét: hová megyen?
kihagyni: kifakulni. (Solymos),

»Ne üljék az ablakho ifjuúr, mer' *ájerdőfést* kap«: (légvonatot).

Debrecenben meg hallottam ezt a kifejezést: De nyuszlánfoszlott *legényke*: (de sovány, beteges, rossz ruházatú legényke!)

(Hajdúnánásról.)

BUCSÁK BÉLA.

Nevek.

Családnevek: Adorján. Barna. Bánfi. Béltéki. Berkecz. Bóczér. Bottyán. Bubori. Búza. Csernus. Dömsödi. Gajda. Galagonya. Geczó. Goda. Halál. Kapocsi. Olasz. Puskás. Remszó. Rozgonyi. Sáfár. Sinka. Szemerédi. Ternai. Törőcsik. Vékás.

Kettősnevek: A szegvári embereknek kettős nevük van. Az egyik név jelzője a névtulajdonosnak, anélkül azonban, hogy gúnyolódó szerepe lenne: Betyár-Hegyi Béni (Benjámín). Bolyhos-Gila Pala (Pál, Pali). Dombi-Korom Folór (Flórián). Piti-Berkecz Pista. Sánta-Bihari. Vörös-Bihari. Vámos-Hasznos Ezek (Ezekiel). E kettős nevekben a jelző elül van, a második a tulajdonképeni név, tehát így is írhatjuk: betyár Hegyi, vörös Bihari stb. — Azonban a jelző-név nem áll mindig elől; gyakori az is, hogy az igazi név megelőzi a jelzőt. Ilyenek: Geczó-Szép Laci (Geczó szép = azaz Geczó Laci szép ember volt). Mészáros-Kovács Rókus (A Mészáros család egyik tagja kovács lett és ezt a nevet ráadták az egész családra) stb. Tulajdonképen így kellene híni: szép Geczó Laci, kovács Mészáros Rókus.

Keresztnevek: Férfi nevek: Ambrus. András. Anti. Balázs. Bálint. Barnabás. Benedek. Bódi. Dani. Dömötör. Ezek. Fábián. Feri. Ferkó. Flóri. Gábor. Gergely. Gyuri. Gyurka. Ignác. Imre. István. Jancsi. Jani. János. Jóska. Józsi. Lajcsi. Lajos. Lénárt. Lőrinc. Marci. Matyi. Máté. Miklós.

Miska. Misi. Pali. Palkó. Péter. Pista. Pisti. Rókus. Sándor. Sanyi. Sebes-tyén. Tóbi. Vince. — *Nőnevek*: Annus. Ágnes. Borcsa. Boris. Eszti. Franci. Julcsa. Julis. Jusztí. Judí. Kata. Kati. Kalári (Klári). Kalára. Lidi. Mari. Maris. Mári (öregasszonynál). Málcsi. Márta. Örzse. Örszi. Panna (asszonynál). Panni (lánynál). Piros. Rozi. Sári. Terka. Vera. Viktor. Zsófi. Zsuzsa. Zsuzsi.

Nagyon elterjedt a régi, bibliai névre való keresztelés, habár most már meg a másik túlzásba kezdenek esni; utánozzák az uradalmi tiszteket, s már van olyan kis béres lány, akít Ernesztinnek, Irénnek, Jolán-
nak hívnak.

(Szegvár.)

KOVÁCS ZOLTÁN.

Családnevek: Bató. Bója. Barcsik. Demény. Dalos. Elekes. Ercsei. Gajdó. Héja. Húnyi. Jorga. Kozák. Mizéri. Mózes. Németi. Peszternák. Rápolti. Siterii. Szobola. [Válogatva.]

Helynevek: *Dülők*: Avar. Csuteria. Feketesár. Gátrarugó. Kéthid-
köze. Kis-Luda. Kanca, Margarét. Mélytó. Nagy-Luda. Sebesel. — *Határ-
jelzők*: Horgos-út. Törvényfa-árka. Rákovica. Papirmalom. Nagypatak.
Timárpatak. Holt-Olt. — *Utca nevek*: Brassó-utca. Bethlen-utca. Fazakas-
utca. Huréz-utca. Kis-utca. Malom-utca. Lenkert-utca. Olt-utca. Régipósta-
utca. Timár-utca. — *Kocs m á k*: Új-Fogaras. Oroszlán. Fehér-Holló.
Fehér-Bárány.

(Fogaras.)

PARÁSZKA GÁBOR.

Helynevek: (Rövidítések: d. = dülő, h. = hegy, l. = legelő, v. =
városrész.) Akasztófadomb. Andrásgyöp. Aszalvölgy. Bárándi d. Bikasziget.
Bodzafási d. Csigás d. Csucos h. Demkó h. Egyes d. Ezres d. Égett v.
Farkaskuti d. Fekete h. Fiskális d. Gombócleső d. Gölöncséri l. Haleszi d.
Hosszuérü d. Jánosfutási d. Kertekalja. Kistelek. Kiskututja. Kizlingkúti d.
Lapos d. Lajtós d. Maros h. Nyerges d. Öreg h. Pörös l. Pohósár. Puker-
kertek. Rácbányai d. Rác szürük. Rác v. Sárkánykúti d. Siflittelkek. Szél-
kalánisi d. Nagy és kis Sósos l. Takarodót. Taligaut. Tó v. Törökfeji d.
Turózsáki d. Váralja. Várkörút. Vizi v. Vizmosási d.

(Székesfehérvár.)

SZABÓ ISTVÁN.

Növénynevek.

Kutyaté (Chelidonium maius), pipehúr (Stellaria media), haricska (Fa-
gopyrum esculentum), ördögborda (Aspidium filix mas), galambbegy
(Ficaria ranunculoides), uti lapi (Plantago maior), béka saláta (Taraxacum
officinale), pityóka (Solanum tuberosum), loboda (Atriplex patulum),
édesgyökér (Polypodium vulgare), segvakaró (Rosa canina termése), egres
(pöszméte), veres szöllő (ribiszke), cintorja (Erythraea Centaurium), csihány
(árva csihán: csalán), gyorgyina (Georgina).

(Fogaras.)

PARÁSZKA GÁBOR.

Elbeszélés.

Minek hívik nyeéki embört gaolyának?

Há még bizon abba a reégi jaó velágba csött még, mikó a veiz még eëre folyt a fokon lëfeleë. Emleészikked-eë rá? Há tudiked akkó aszt is, hogy é szoktak jární a zembörök a göröndre kaszáni. Émönt a zëccöri nyeéki embör is, osztán mëgmonta a feleseëgeënek: nëm tok ám mëglönni deëlig eëtlen, hozzá há fölöstökömöt.

De ú bizon ë kicsit ékeësött a fölöstökömme, a nyeëki embör még má ehös vót, vátig nízte, de bizon nëm gyütt az asszony. Eëcö csak mëgláti ám, hogy lábbó valaki a veizbe, há aszt gondolí, hogy gyün a feleseëge, e is kezdi neëki kátozni: Eëre, eëre kedves feleseëgöm!

De nëm a vaót ám. Tudiked-eë kicsoda? Há a gaolya vaót. Na! mëgesött neëkik, mer attú nyeéki gaolyának hívik üket.

(Decs, Sárköz.)

DAVID PÁL.

Beszélgetés

Ocsárdi (Baranya m.) asszony és sógorasszonyom.

A. Ek kis maradék téfölm van, vegyék meg. (T. i. többen álltunk az udvaron).

Sóg. Hogy adja?

A. Hatér attam, de haza sietek, hát ötér adom.

Sóg. Adja négyér, akkor mind megveszem.

A. Jobban haza viszem, de négyér nëm adom.

Sóg. Nem kevert bele lisztet?

A. Én? . . . csodát tegyen rajtam az Isten, ha én lisztet kevertem bele, nem én, még ezer milljomér se!

SCHÖN JÓZSEF.

Szójátékok.

Hétfő-hetibe,

Kedd-kedvibe,

Szerda-szerelmibe,

Csütörtök-csúribe,

Péntek-pitvarába,

Szombat-szobájába,

Vasárnap az Isten házába!

Hétfőn heverünk.

Kedden keverünk.

Szerdán szedret szedünk.

Csütörtökön csücsörgünk.

Pénteken pityergünk.

Szombaton szomorkodunk.

Vasárnap az Isten házába járunk.

Hétfő, kedd, szerda, csütörtök,

Böjtös péntek meg a szombat,

Valamennyi felett áll az

Úrnak napja a vasárnap.

Herodes Királynak Szép Csutorás Pipa Szára Volt. (A hét nap kezdőbetűjével).

ISPÁNOVITS SÁNDOR.

Verses mondások.

1. Szentamási szajkó,
Tetű ropoktató,
Kerek alatt lakó,
Béka vacsoktató.
(Igy csúfolják a szent-tamásiakat.)
2. Őszi rózsza s tavaszi
S Bürki Zsuzsi hazai.
(Táncban mondják a leánynak.)
3. Hej rezeda s laboda,
Sánta lábú katona,
S este rózsám jer oda.
4. A mozsikás gardonyostól
Búcsuzik el a Jézustól.
5. Egyet kettőt szökkencsük,
S asztán haza döccsencsük.
(Táncban mondják a leánynak.)
6. Este csendes álom nem jó a szememre,
Reggel piros hajnal nem süt meg kedvemre.
(Csikszentdomokos.)

SZABÓ DEZSŐ.

Tréfás mondókák.

A kispécsi bírónak éveszett egy hód pallag földgye Pircsére véradóra, Kabánn vót egy heti. Kérdik a révészű: micsoda ember vót? Kis alacson ember, magos köcėje vót. Kék szakálla, ződ bajussza, dinnyehaj vót a bocskorja. A kis pírcsi bírónak az neve Pene, annak vót egy kis kutyája, Fene, úgy megváкта Bene, hogy kis Pircstű Bagosig mindég szaladvást mene.

Jakab pap komám kapuján kilenc tarka kankakuk kappanképpen kijabál. Az a kakuk csak aszt kijabálja: Jobb a ludnyak tyuknyakná!

Ó sajt, hajén téged akarnálak, körű' meg körű' megkarimásítalanítanálak.

Hajén eszt a cifra tálat el-káposztásítalaníthatnám!

Róka szalatt a kertembe,
Gyere hozzám egy pendelybe.

Tüzet, vizet a konyhára,
Kilenc font hust a fazékba.

Száz esztendős vén bolha,
Mind kihullott a foga!

Hadd szójjék az muzsika:
Most menyasszon Zsuzsika!

Egyelem, begyelem, tón a gálya.
É ké menni Miskocára
Lisztet lopni minden házba!

Adjon Isten három bét, három pét, három effet, három dét. Bort, buzát, békességet; fát, füvet, feleséget, díjót, dísznót, derelyét; pénszt, paripát, peccsenyét.

Egy, kettő, három,
Nincsen semmi károm.
Fogadgyunk egy icce borba
Hogy e' tizenhárom!

(Beregszász.)

SZINI PÉTER.

IZENETEK.

M. L. »Ilyen Istentől elrugaskodott gyerek az aggódást *ingyen sem* érdemli meg« (Pét. Fölszedtem sátorfám). Ez régies kifejezés, nyomós tagadás, a. m. sehogy sem, épenséggel nem.

N. J. A nyársat jelentő *cuca* szó nem *szusza helyett van s nem a *szusz* igéből (*szussz oda!* 'szúrj oda') származik, mint Horváth E. gondolja NyF. 34:15, hanem eredetileg *szúca, culca, szulca* = szl. *sulica*. Szilády se ismerte föl e szót a Sermones dom. *chulcha*-jában, azért olvassa hibásan *csulcsának*. L. itt 291. lent.

S. L. Hogy *rágalom* a *rág* ige származéka-e? Hogy lehet ebben kételkedni? A régiek *emberrágásnak* is mondták (pl. Meggy. Zsinat 2:11). Vö. »Igy öl meg engem, amely eddig is *rágódott lelkemen*, a *rágalom!*« (Dóczy: Széchy M.¹ 196). »A főnemesség nyelve *mar*« (Czuczor: Hunyadi). A latin *rodere* is 'rágni' és 'rágalmazni'. A MTsz.-ban van egy tájszó: *ró-dikál* 'rágalmaz', nyilván a latin *rodit* ige gyakorítója: **rodicat*.

Sz. I. *Előkelő* eredetileg annyi mint kiváló, kitünő, mert *előkel* régi nyelvünkben nemcsak a. m. előjön, hanem a. is m. kiválik, kitűnik, pl. Faludinál: Aki tekintetben akar lenni [innen a *tekintetes!*], ne magamutogatásával, hanem érdemekkel jeleskedve keljen elő (NySz.). Gyakran így is mondták: *előkelhető*, s előfordul ez is: »Míveltsége szemlátomást megnő.. s az *előkelt* nép is szemet vet reá« (Kuthy L. Egy isk. kaland, Olcsó ktár 1071:15).

Cs. J. A *hajdu* névnek a *hajdi, hajde* indulatszóból való származtatása nem új, de eddigi ismereteink szerint nem is olyan valószínű, mint a *hajtóból* való.

Tr. J. A 272. lapon összeállítottakhoz közli velünk ezt a győri fölírást: *Polgári söröde*. Ez nem áll magában, vidéki városokban sok ilyent látni, azt hiszik, finomabb, mint a *sörház*. — Hát mást semmit se kapunk a Nyr. számára? pedig sokat vártunk.

Beküldött kéziratok. Lakatos J. Szófölöség. — Germanista. Német jövevényszók. — Szilágyi Á. Személynevek mint köznevek. — Kovács A. A fosztó képzőhöz. — Öreg tanító: Olvasás közben. — Tolnay Á. Fölsleges idegen szók. — Komlósi I. Szószedet a nyelvújítás történetéhez. — Nászai Erzsébet és Gulyás István: Szólások, tájszók stb. — Szabó I. Adatok irodalmi nyelvünk szótárához stb. — Kertész M. Az egyenrangú mondatrészek történetéhez. — Borbély I. és Szűcsi J. Ismertetések. — Buzás D. Hogyan írjunk a népnek? — Alszeghy Zs. Nyelvmélek 1565-ből. — Beke Ö. Szófejtések.

Könyvek és füzetek. Kaiblinger F. Brassai S. nyelvtanítási reformja. — Mészöly G. Az -ít képzőnek két rosszul olvasott alakjáról (különny.) — Melich J. Die Herkunft d. slav. Lehnwörter d. ung. Sprache (különny.). — Réz M. Magyarország és Ausztria közjogi viszonya. (Budapest, Pallas.) — A pápai főiskola Értesítője. — Turistaság és alpinizmus. (Bpest, Üllői-út 22. Új folyóirat). — Dávid L. Régi módon. Újabb versek (Nagykanizsa. Ára 2 K).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc-József part 27.

EGY ISMERETLEN MAGYAR HANGTÖRVÉNY.¹

IV.

(Folytatás.)

A jelzett szerény eredménnyel még nem kell megelégednünk. A szíves nyelvész-olvasónak az eddigiek folyamán bizonyára jutottak eszébe olyan esetek is, amelyeknél a szó belsejében nem *i*, hanem valamely más rövid hangzó esett ki. Jutottak nekem is, és különféle forrásművekben is találtam nem egyet, amint így, némi rendbe szedve, következnek.

Az *i*-hez legközelebb az *ü* állana. Olyan típusú szót azonban, amelyben az *ü* ugyanazon hangtani (és tegyük hozzá alaktani) helyzetben volna, mint az előbbieken az *i*, alig találni a magyarban. Talán az egyetlen példa volna: tör. **böyüci* > **böyçi* (?) > **böcsi* > *böcs* > *bölcs* (vö. Gomb. Tör. jöv. 27, 97, 98), de van mong. *bügeçi*: 'chaman, enchanteur' is, s így semmiképpen sem bizonyos, hogy itt éppen *ü*, nem pedig *ë* vagy *ö* hang tünt el.

Az *u* kiesésére már több példát idézhetek. Legismeretesebbek, de egyúttal legkényesebbek is közöttük a *kulcsár*, *szolga*, *korpa* és *ország* esetei.

Kulcsár szavunk kétségtelenül nem egyéb, mint a szláv *ključar* átvétele. *Kulcsár* (és *kulcs*) mellett van azonban régi és nyelvjárási *kolcsár* (*kócsár*, *kolcs*, *kócs*) is, valamint viszont a ma általános *szolga* mellett az Oklsz.-nak 1197—1350 közötti

¹ Ezen értekezést külföldön írtam, ahol a szükséges irodalom nem állott mind rendelkezésemre s így több ideiglenesnek tekintett adat volt a kéziratban. Minthogy pedig a Nyr. szept. füzetében közölt résznek korrektúráját csak igen elkésve kaptam meg, ez ideiglenes adatok kellemetlen meglepetésemre mind benn maradtak a szövegben. Kérem tehát legalább a következőknek helyreigazítását. Törlendő a 291. lapon: *klomica* . . méhház (?), *nadiha* > *nátha*. Javítandó u. o.: (Wolf) h. többször (Plet.), Nyr. 27: 150 h. 15: 359, *ojunica* h. *ojnica*, *pastrica* h. *pštrica*, stb. h. vö. Ásb., **pásztricá* h. **pisztricá*. Pótlendő uo.: *kopije* és *pozderije* után (?), **páriná* ut. (vagy **pérná*?), a 292. lap 2. sorába: **vréica* > **vērējicá* > *veréce*: lécajtó, a 293. lap 6. sorába: *kohinya* (vö. *chohyna* Beszt. szój.) > *kohnya* > *konyha*. — H. A.

időből való számos adata *Sulga, Sculga, Zulga* írást mutat. *Ország* szavunk is (HB. *uruzag*) aligha választható el az *úr* tőtől (vö. Munk. ÁKE. 616), *korpa* pedig semmiesetre sem a szl. *krupa*-tól. Ezekhez hasonló esetek még az Anonymusnál és Kézainál olvasható *umusou er* és *vmso er*, melyeket Melich Nyr. 33:124 a mai *Omsós* helynévvel egyeztet (-s képzős továbbképzés az *omlik* ige tövéből), valamint az Oklsz.-beli *Solomár* és *Solumus* írások (mai *Sólymár, Sólymos*).

Hogyan értelmezzük már most ez *u* és *o* hangú alakoknak egymáshoz való viszonyát? Én a következő módon fogom fel. A szl. *ključar* a magyarban először természetesen **kulcsár*, majd meg *kulucsár* lett, s ebből a második nyílt szótag *u* hangjának kilököésével éppen úgy lett *kulcsár*, ahogyan a szl. *malina* is *málná*-vá rövidült. Ezt az alakot őrizte meg az irodalmi nyelv. Még mielőtt azonban ez a rövidülés az egész magyar nyelvterületen végbemehetett volna, nyíltabbra váltak e feltételezendő **kulucsár* alak *u* hangjai, mint szláv eredetű szavainkban rendszeren, s e **kolocsár* alakból a második nyílt *o* kilököésével már *kolcsár* lett. Amely nyelvjárásokban tehát a magánhangzó kilököése korábban történt meg, azokban ma *kulcsár*-t ejtenek, amelyekben azonban csak később, azokban *kolcsár* a hangtörvényszerű ejtés. Ha az Oklsz.-nak 1222. és 1223. évi *Zuluga* és 1197–1350 közötti sok *Sulga, Sculga, Zulga* írásában csakugyan *u* ejtés tükröződnék, ami a máig meglevő *kulcsár* és a *szulca* < *szulica*, *utca* < *ulca* < *ulica* példája szerint koránt sem volna lehetetlenség, akkor e *szulga* és a mai *szolga* között éppen olyan a hangtörténeti viszony, mint *kulcsár* és *kolcsár* között. S ha az *úr* alapján a HB. *uruzag* írását is még *uruzág*-nak olvashatnók, (Szinnyei olvasása szerint *oruszág*, NyK. 27:385), akkor ehhez csatlakoznának a Schl. Szj.-nek és az Oklsz.-nak 1211. évi *vrzac* adatai s *ország* e szerint már csak **oroszág*-ból rövidült volna. Tökéletesen ilyen volna aztán a szl. *krupa* és *korpa*, *umsó* és *omsós* viszonya is.

Az *u* kiesésének az előbbieken kívül még a következő *malinà* típusú példáit idézhetem. Tör. *burun otu* > m. *burnót* (Nyr. 22:3), ol. *drugă* > m. **duruga* > *durga* (MTsz. és Nyr. 22:389), ol. *hurubă* > m. *hurba* (MTsz. és Nyr. 23:57), lat. *casula* > m. *kázsla* (de vö. Mel. Szljöv. I. 2:317), lat. *facula* > *fáklya*, lat. *procurator* > m. *prékrátor* > *prókátor*, oklevélbeli

Rakusi (olv. *rakusi*?) helynév > mai *Raksi* (Nyr. 9:104), és végül ilyen a köznyelvi *próbál* mellett a Vas, Zala, Baranya tájékán dívó *porbál*, *porvál* (MTsz.). A *próbál* alakból ugyanis először *poróbál* lett s ez a nyugati nyelvjárasterület *gondoltál* > *gondótál* > *gondútál* > *gondutál*-féle hangfejlődésének (vö. Bal. Magy. Nyelvj. 27—28) hamis analógiai hatása alatt *porubál*-lá fejlődött. Ebben a hangtani helyzetben aztán már könnyen kieshetett az *u*.

Olyan adataink is tehát nem éppen csekély számúak, amelyekben rövid magánhangzós nyílt szótag utáni nyílt szótagos rövid *u* esett ki, de még nagyobb a szóbanforgó típushoz tartozó azon adatok száma, amelyekben *ë*, *á*, *ö*, *o* esett ki. Megkísértettem ezeket is lehetőleg teljes számmal összegyűjteni, de természetesen csak azokat vettem fel a sorozatba, melyek az én véleményem szerint biztos példáknak, vagy legalább is valószínűeknek tekinthetők. (Vannak ugyanis olyan esetek is, melyekben a magánhangzó csak utóbb fejlődött).

ë : ol. **arequelia* > *erëkle*, *erëklye* (Mel. Szljövsz. I. 2:250), ném. *äserin* > szék. *ërsény* > *ersény*, **bëkëse* > **bëkse* > *bökse* : vmely légyfaj (MNY. 5:324), szl. *brekinja* > *bërékinya* > *berkënye*, szl. *brekovic* > **bërekovic* > *borkóca* > *barkóca*, *cëmëre* : száraz ág-bog (MTsz. *cirme* a.) > *cirme*, *cibëre* > *cibre* (? NyK. 29:334 de vö. uo. 23:190), *cinëge* > *cinke*, szl. *črëda* > **csëredá* > *csërda* > *csorda*, **ëmëse* (vö. *Emëse*) > *emse* (MNY. 3:157, 167), **firëge* (vö. *firëg-forog*) > **firge* > *fürge*, *Gërëgër* > *Gergëly* (MNY. 2:387), **gyerëkóc* > *gyerkóc*, tör. *kavârâs* > **kävërës* > **këvërës* (vö. *Keverës* hn. Temes m. hiv. *Nagy-Kövëres*) > **këvrës* > *körës* > *kóris*, *kesëkëny* > *keskëny*, *lutëránus* > *lutrányos* (Nyr. 13:309), szl. *mrena* > **mărëná* > *márna*, **nëmëti* > *Nëmti* (s ebből egyrészt *Nempti*, másrészt **Nenti* > *Lenti*, vö. MNY. 1:234), szl. *pažerak* > *pazsrák* (Nyr. 33:567), szl. *plëva* > **pëlëvá* > *pëlyva* > *polyva*, szl. *prelog* > **përëlog* (vö. Oklsz. *porolouc*?) > *porlag* > *parlag*, szl. *rešeto* > *rësta* > *rosta*, ném. *semele* > *zsëmlë* > *zsëmlye* (MNY. 1:164), szl. *smrëka* > **szëmëréka* > *szëmërke*, szl. *Strëgom* > *Ësztëregom* > *Ësztërgom* (Nyr. 39:136), szl. *srëda* > *szërëda* > *szërda*, szl. *strëha* > **ësztërhá* > *ësztërha*, **szëkëse* > **szëkse* > *szökse*, *Tëhëtëm* (vö. Anon. *Tuhutum*, olv. *Töhötöm*) > **Tëhtëm* (vö. *Tuhtum*, olv. *Töhtöm*) > *Tétény* (Nyr. 33:125), *Tëlëná* > *Tolna* (NyK. 25:145), szl. *Trebigost* > *Tërëbigoszt*

> *Terbegóc* (MNy. 2:97), szl. *trebulja* > **tërëbulya* > *torbolya* > *turbolya*.

ä: tör. *ayačči* > **äyesi* (v. **ähcsi?*) > *äcsi* > *äcs*, mong. *bayatur* (vö. Oklsz. *bahatur*) > **báhtor* > *bátor*, szl. *Barabaš* > *Bárbás* > *Borbás*, mong. *birayu* > *borju*, tör. *čalayan* > **csálján* (vö. *csilyán*, *csolyán*, *szillán*, *csollán* MTsz.) > *csalán*, **csávárint* > *csávrint* > *csórint*, **fáragás* > *fárgács* > *forgács*, szl. *gramada* > **gáramadá* > *garmada*, szl. *Ilava* > *Ilva*, tör. *japayı* > *gyapju*, *kájábál* (MTsz. *kiabál* a.) > *kájbál*, ném. *kramër* > **kálámár* > *kalmár*, szl. *morava* > *morva*, szl. *Orava* > *Árva* (népetim.? vö. MNy. 2:105), szl. *pojata* > *pajta*, szl. *ponjava* > *ponyva*, sz. *povijalo* > *pólya*, tör. **šarakan* > *sárkány*, **sáványó* > **sávnyó* > *sónyó*, szl. *slama* > **szálámá* > *szalma*, szl. *szraka* > > **száraká* > *szarka*, szl. *tragovnica* > **tárágovnicá* > *targonca*, szl. *vojevoda* > *vojávodá* (Oklasz.) > *vajvoda* > *vajda*, *Zagava* (olv. *zágyává*) > *zagyva* (Nyr. 9.104), szl. *zlatan* > **zálátán* > *Zoltán* (? MNy. 4:176).

ö: ném. *prüeche* féle > **böröhe* > *börhe* (Nyr. 25:539), *csöröge* > *csörge*, *förödik* > *fürdik*, *förödő* > *fürdő*, *nyöszörög* > *nyörszög* (Nyr. 7:344), **öszövé* > *öszvé* > *össze*, *Zekuseu* (Anon., olv. *széköső*) > *Szekcső* (Nyr. 33:124).

o: **Bodori* > *Bodri*, szl. *brana* > **borona* > *borna*, szl. *brüvino* > **bërvëna* > *bërëna* > *borona* > *borna*, **csámogó* > *csangó* és *csángó* (Erd. Muz. 22:136), tör. *doloman* > *dolmány*, *gabona* > *gabna*, szl. *glojinja* > **gologinya* > **golgonya* > *galganya* (Oklasz.), szl. *Glogovac* (tót *Hlohovec*) > *Galgóc*, *halovány* > *halvány* (Nyr. 28:367), **hovolag* > *hólyag* (Nyr. 19:150), *imola* > *imla*: bizonyos fűnem, *kabola* > *kabla*, *kamora* > *kamra*, szl. *klobasa* > **kolobász* > *kolbász* (MNy. 6:66), szl. *ključar* > **klucsár* > **kulucsár* > **kolocsár* > *kolcsár*, szl. *krupa* > **kurupa* > **koropa* > *korpa*, *kukorica* > *kukrica*, *lakoma* > *lakma*, *lodovérc* > **lodvérc* > *lidérc*, szl. *Milovan* > *Milván* (Mel. Szljövész. I. 2:119 és Nyr. 32:412), *orotás* (MTsz. *irtás* a.) > *ortás*, szl. *pavozina* > *pózna*, *Porova* > *Porva* (MNy. 4:229), *Prodán* > **Porodán* > *Pordány* (u. o. 4:174), szl. *Radovan* > *Radvány* (Mel. Szljövész. I. 2:125 és Nyr. 32:412), szl. *sluga* > *szulugá* > **szologa* > *szolga*, szl. *syrovatka* > **szirvátka* > **szirvotka* > *szurutyka*: aludttej, *Solomar* (Oklasz.) > *Sólymár*, *tohonya* > **tohnya* > *donyha*: túnya, *Torovoj* > *Torvaj* (MNy. 4:229), Anon. *tucota* > *Takta* (Nyr.

33 : 125), Anon. *turobag* > *Torbágy* (u. o.), **uruszág* > **oroszá* > *ország*, *vajvoda* > **vajoda* > *vajda*, **viszová* > **viszvá* > *vissza*, *zabola* > *zabla* (NyK. 32 : 361), szl. *žitova* > *Zsitva* (Nyr. 9 : 104, MNy. 6 : 114).

Következnének most már azon adatok, melyekben *a* és *e* hangok estek ki az ismert hangtani feltételek mellett.

Tagadhatatlan, hogy ilyenek is vannak, csakhogy hasonlíthatatlanul csekélyebb számmal, és ú. l. némileg eltérő, még szorosabb föltételekhez kötve. Közhasznátú ú. l. csak *Besenyő* mellett *Besnyő*, *tekenő* mellett *teknő* (de vö. Oklsz. és NySz. *tekendő*) és *Vajai* > *Vay*. A nyelvjárási anyagban feltűntek még *cevere* > *cefre*, *csatakos* > *csatkos*, *cserepes* > *cserpes*, *gerebén* > *gerben* (Nyr. 14 : 200), *habara* > *habra*, *hadara* > *hadra*, *hajadon* > *hajdon*, *hasaló* > *hasló*, *szeheresség* > *szekresség* (MNy. 6. k.). De ha még két-három annyi volna is a számuk, akkor is csak szórványos rövidüléseknek tekinthetők ezek, nem pedig olyan hangtörvényszerű jelenség következményének, amilyenek az eddig felsorolt adatok tekintélyes száma és (amint még ki fog derülni) az egész magyar alaktanban való elsőrendű fontossága miatt a felső és középső nyelvállású rövid magánhangzók kilökését tekintenünk kell. S ha talán mégis valamilyen hangtörvény következményei volnának, akkor ez valószínűleg más hangtörvény lesz, mert aligha lehet véletlenség, hogy *a* és *e* a válogatás nélkül idézett fennebbi példákban mindig csak olyan nyílt szótag után esett ki, mely maga is *-a*, *-e* végű volt. Ennek csak az *aluleső* > *alulsó*, *belüleső* > *belülső*, *inneneseő* > *innenső-félék* látszanak ellentmondani. De ezek valószínűleg megint más szempont alá esnek, mert ezekben ismét ugyanazon mássalhangzón kezdődött mindkét nyílt szótag. (A *túlsó*, *külső*, *hátsó-félék* talán csak utóbb keletkeztek az előbbieket analógiájára).

Itt tehát ú. l. a rövidülésnek olyan fajtájával állunk szemben, melynek hangtani természetét és nyelvi jelentőségének körét az eddigiekétől elválasztva külön kellene tüzetesen megvizsgálni.

V.

Visszatérve tehát eddig felsorolt adatainkhoz, először is azt a tanulságot vonhatjuk le belőlük, hogy nemcsak szóbelisei nyílt szótagban álló *i* eshetik ki, hanem ugyanilyen *ü*, *u*, *ö*,

o, *ë*, *á* is, tehát általában a felső és középső nyelvválású rövid magánhangzók,¹ ha csupa rövid magánhangzós, és közvetlenül megelőző rövid magánhangzós nyílt szótag után állottak.

De a párhuzamosság az egyes jelenségek között még tovább is tart. Az *i* kiesésének tárgyalásakor találtunk olyan adatokat, melyekben az *i* látszólag a szó elejéről (pl. *jed*, *jeszt*), végéről (pl. *mëg*, *el*), vagy első tagjából esett ki (pl. *hjába*, *kját*). Ugyanilyen helyzetben eltűnik néha a többi magánhangzó egyike-másika is.

Ahogy összetételből sikerült megmagyaráznunk a *jed*, *jeszt*, *ifju*, *szomjas*-féle alakok keletkezését, éppen így kell az *ajándék* szónak szék. *jándék* (*vándék*) mellékalakjának magyarázatában is az igekötős *mëgajándékoz* (illetőleg régibb **mëgajándékoz*, esetleg **mëgëjándékoz*) alakból kiindulnunk. E *mëgajándékoz* alak ugyan véletlenül nincsen meg a MTsz. anyagában, de biztosan tudom, hogy a hétfalusi csángó nyelvjárásban egészen közönséges, s a Székelyföldön is hallható, mert onnan való jegyzeteim között is többször előfordul. *Mëgajándékoz* mellett pedig egészen természetes, hogy ugyanott *ajándék* helyett is *jándék*-ot mondanak. Egy más idetartozó példa az ismeretes *azután* > *aztán* rövidülés.

Csakis az összetétel adta meg a lehetőségét annak is, hogy a *falu* szóvégi *u*-ja elveszen a *folnagy* szóban, és ugyanez a körülmény mutatja meg az utat, amelyen a *Havasalföld* alaki fejlődését is megérthetjük. Ez a tartomány tudvalevőleg nem olyan képtelenség miatt kapta nevét, mintha havas is meg alföld is volna egyszerre, hanem régebben *Havaselföld* volt a becsületes neve, amiben a régi túl jelentésű *elve* névutó rejlik. Eredetileg tehát nyilván *havas elvi*, azaz havason túl való földnek nevezték, az *elvi* *v*-jének elveszte után pedig **Havaselföld*-ből *Havaselföld*, majd meg az *Alföld* szó népetimológias hatása alatt *Havasalföld* lett.

Hát *Erdély* hangalakját nem lehetne-e talán szintén ilyen módon megmagyarázni? Mert hiszen ebben is az *elü* névutó rejlik, s arra nem lehet gondolni, hogy ez az *elü* talán akkor vesztette volna el szóvégi magánhangzóját, mikor a *Fehérü váru*

¹ Megjegyzem ugyanis, hogy az *á* hang az én meggyőződésem szerint nyelvválását tekintve az *o*, *ë* sorába tartozik.

félék, mert ez még későbben is *ü*-vel hangzott (vö. Oklsz.). Azt hiszem, hogy igen, még pedig közelebbről a következő módon. *Erdé elü* valamikor annyi volt mint Erdő-elve, erdön túli vidék. Helyragokkal így mondták: *Erdéelüben*. Ezzel az *ü* már olyan hangtani helyzetbe jutott, melyben könnyen kieshetett s e leggyakrabban használt *Erdéelben*, *Erdélben*, *Erdélbe*, *Erdélből* alakok¹ hatása alatt lépett a szabályosan *-ü* végű alanyeset helyébe is a belőlük elvont *Erdél* alak. Ebből utóbb, nem is oly igen régen, a számos esetben tapasztalható szóvégi *l* > *ly* változással *Erdély* lett.

Az *i* kiesésére vonatkozó adatok tárgyalása alkalmával megbeszélt *csál*, *gyák*, *Gyenes*, *ljába*, *kábál*, stb. analógiájára végül nem lesz nagy merészség, ha a *hová* > *há*, *lőány* > *lány*, *nőhány* > *nyán*, **rójólam* stb. > *rólam*, *rőám* (esetleg *rójám*) stb. > *rám*, **tővé-tová* > *tétova*, **tővőlem* stb. > *tőlem* fejlődéseket is ugyanilyen módon merem magyarázni. T. i. úgy, hogy olyan szókamok keretében keletkeztek, melyekben megvoltak a magánhangzó kiesését lehetővé tevő hangtani feltételek. Az ilyen úton keletkezett dublettek közül az analógia hatásának kiszámíthatatlan esélyei szerint aztán némelyek ismét eltűntek (a legtöbbnek egykori létéről bizonyára tudomásunk sincsen), mások azonban egy-egy kisebb-nagyobb nyelvjárásban, vagy éppen az egész magyar nyelvterületen is győztesek maradtak. Én legalább e *rám*, *lány*-féle alakok keletkezésének más elfogadható magyarázatát nem tudom elképzelni.

(Folytatjuk.)

HORGER ANTAL.

A METAFORA.²

A metafora a legnagyobb alkotó erők egyike az emberi beszédben. Szerepét, jelentőségét azonban eddig tisztán stilisztikainak tartották a stilisztika közönséges értelmében. Aristoteles is a Poétikában szól róla és mindenféle átvitelt, tehát a synekdochét és a metonymiát is, metaforának nevezett. A hasonlóság alapján való átvitelt nem a dolgoknak, hanem bizonyos részükhöz, vagy állapotukhoz való viszonyaiknak egyenlőségéből ma-

¹ Vö. *Havaselbül* el ki rekedve. NySz. *ely* a.

² Mutatvány a szerzőnek most megjelent *Az ige* c. értekezéséből (Nyelvészeti Füzetek, 63. szám).

gyarázza.¹ Cicero és Quintilianus a ma is használatos szűkebb jelentésben használják a *metafora* kifejezést. Náluk már megtaláljuk ezt a téves kifejezést: *brevior similitudo*, mely örökség gyanánt szállt stilisztikáról stilisztikára egész a legújabb időkig.²

Hasonlóságon alapuló átvitelnek definiálja a metaforát pl. Adelong,³ Blair Hugó,⁴ Gottschall,⁵ Vischer,⁶ Karl Ferdinand Becker,⁷ Müller Miksa,⁸ Brinkmann,⁹ Gerber Gusztáv,¹⁰ Wegener,¹¹ Erdmann,¹² Darmesteter,¹³ a mi irodalmunkban Simonyi,¹⁴ Kulcsár,¹⁵ Négyesy,¹⁶ Góbi,¹⁷ Pintér.¹⁸ *Rövidített hasonlatnak* pl. Zumpt¹⁹ és Wackernagel.²⁰

Wundt elvi álláspontjáról már eleve hibásnak tartja Jean Paulnak azon megállapítását, hogy a nyelv elhalványodott metaforák szótára. Szerinte a nyelv már természeténél fogva sem lehet az, aminek Jean Paul állítja, mert benne eredetileg minden valódiilag szemlélve és közvetlenül érezve van.²¹ Ezzel Wundt egyszersmind az álláspontját is megjelölte a metaforára vonatkozólag. Szerinte tehát a metafora nincs valódiilag szemlélve és közvetlenül érezve. Az addig ismert *metafora* fogalmat Wundt ketté osztja. Az egyik részt az asszimilációs, szabályos jelentésváltozások alá sorolja, a másik részt pedig az előbbi csoporttal ellenkező szórványos jelentésváltozás egyik alosztályául állítja. Legfontosabb elválasztó különbségül azt hozza fel Wundt, hogy az állandó uralkodó jegyű asszimilációs jelentésváltozásnál nem lehet szó egyenlő és elütő jegyek összehasonlításáról, amint a szándékos átvitelben föltételezhetjük. Sokkal nyilvánvalóbb, hogy az új tárgyon feltűnő tulajdonság közvetlenül oly asszimilációt idéz elő, mely által a tárgy az uralkodó tulajdonsággal és annak következtében egy másik, már ismert tárgynak nevével is társult. Annak tudatára nézve, aki valamely élettelen tárgy bizonyos részeit először *lábaknak* nevezte, azok a részek valódi lábak voltak. Az illető uralkodó jegyet úgy

¹ Poet., cap. 21. — ² Cicero: De oratore, III, 38, 39. Quintilianus: Inst. Orat., VIII, 6, 8. — ³ Über den deutschen Styl, I, 395. I. — ⁴ Rhetorikai és aesthetikai leczkéi, Kis János, Buda, 1838. I, 273. — ⁵ Poetik, 222. — ⁶ Aesthetik, §. 852. — ⁷ Lehrbuch des deutschen Stiles, 1859. 69. I. — ⁸ Felolv., II, 385. — ⁹ Die Metapher, 25–26. — ¹⁰ Die Sprache als Kunst, II, 20, 355, 23, 74–75. — ¹¹ Untersuchungen, 52. — ¹² Die Bedeutung des Wortes, 209–10. — ¹³ La vie des mots, 63–66. — ¹⁴ A m. nyelv, ² 328, 334. — ¹⁵ Magyar stilisztika, 37. — ¹⁶ Stíl., ⁸ 219. — ¹⁷ Stíl., ⁶ 11. — ¹⁸ Irálytan, 28. — ¹⁹ Lat. gr., §. 820. — ²⁰ Poet., Rhet. u. St., 395. — ²¹ Völkerpsych. I: 556.

appercipiálta, mint egyenlőt. Egyszóval a szabályos jelentés-változás még nem metafora, mert nincs meg benne az átvitel tudatossága s csak a megváltozott jelentés képzetét kelti föl.¹

A metaforáról szóló elméletek tehát mind megegyeznek abban, hogy a metafora *átvitel*, hogy — Erdmannal szólva — *benne a dolog nem a maga tulajdon nevével van jelölve, hanem egy máséval.*

Legelőször is azzal szemben kell állást foglalnunk, hogy a metafora *átvitel*, vagyis *nem a maga tulajdon nevével való jelölése a dolognak.* Lehet-e a beszédben olyan dolog, mely ne a saját nevével volna jelölve? Wundt szavaival fejezem ki ellenvetésemet: A nyelvben minden valódiilag szemlélve és közvetlenül érezve van. A metafora pedig a nyelvben, a beszédben fordul elő. Mit érthetünk *átvitelen*, a dolognak *nem a maga nevével való jelölésén?* Természetesen valami lehetlent. A lélekben levő jelentő képet csak az tudja beszéd által másnak tudtára adni, aki megteremti a neki legpontosabban megfelelő kifejezést, amelyet aztán beszélő szervei útján hanggal ad tudtára a hallgatónak. A beszélőnek nem lehet, nincs is, nem is képzelhető egyéb célja annál, hogy lelke tartalmának a legmegfelelőbb kifejezést teremtsen meg. S mi a legmegfelelőbb kifejezése valamely dolognak, ha nem a saját neve?

Ennyit sietősen előrevetünk a későbbi kifejtés eredményeképen.

A másik ellenvetésünk a *hasonlóság* kifejezés ellen van. Előbbi ellenvetésünknel következetesen megmaradva is tiltakozni kell az ellen, hogy valamely dolog azért van egy más dolog nevével jelölve, mert hozzá hasonló. A *hasonló* kifejezés helyett az *egyenlőt* tesszük, vagy még helyesebben az *ugyanaz* kifejezést.

Az arányelméletnek, melyet Aristoteles s utána Gerber alkalmaz, szellemes, de haszontalan ötletnél nagyobb értéke nincs. Nem azért beszélhetünk az *élet alkonyáról*, mert az *öregkor* úgy viszonylik az *élet*hez, mint az *alkony* a *naphoz*. Nem az a viszony egyenlő, mely az *öregkor* és az *élet* közt egyik oldalon s az *alkony* és a *nap* közt a másik oldalon van, hanem az *öregkor* és az *alkony* egyértékű, egyjelentésű kifejezés. Mindkettő azt jelenti, hogy *egy időegységnek a végé-*

¹ Völkerspsych. I, 2, 522, 581, 484.

hez közel eső időrésze. Az *élet* és *nap* pedig időegységet jelent. Tehát, ha az *élet alkonyáról* beszélünk, akkor a dolgot nem más, hanem a neki megfelelő, vele egyértékű kifejezéssel jelöljük.

Petőfi ebben a mondatában:

Folyam, *hebled* hányszor repeszi meg
Hajó futása, duló fergeteg!

Vagy Arany e fölkiáltásában:

Hová lettél, hová levél,
Oh, *lelkem ifjusága!*

a maga tulajdon nevével fejezte ki lelke tartalmát.

Wundt metafora-elméletéről egyelőre csak annyit állapítunk meg, hogy a *Wundt-féle metafora* különválasztása az asszimilációs jelentésváltozástól nem egyéb, mint az a két fok, melyet Darmesteter a metafora fejlődési folyamatában megkülönböztet s melynek elsejére Jean Paul célzott ismeretes meghatározásában.

Legközelebbi feladatunk aztán a Wundtól fölállított megkülönböztető jegyet bírálni. T. i., hogy az asszimilációs jelentésváltozás abban különbözik a szándékos átviteltől, hogy az utóbbiban két tárgy egyező és elütő jegyeinek összehasonlítása van szóban a gondolkodó megfigyelő szempontjából.

Hogy erre, s általában a metafora kérdésére megfelelőhessünk, kezdjük a legelején: a beszéd, a nyelv fejtegetésén.

A lélek egyik alaptevékenysége a külvilág megismerése, melynek alapja a tárgytól működésre indított érzékeink adataiban van. A tárgyat érzékeink érzéki adatokká képezik. Ezek az érzéki képek. Csakhogy a léleknek van egy magasabb működése is: az értelmi tevékenység. Ez az érzéki képnek jelentést, értéket ad és ezzel megérti, jelentő képpé változtatja. A dolgok jelentésének, vagyis megértésének forrása pedig közvetlenül ismeretes saját tevékenységeinkben van. A dolgokat saját magunkkal mérhetjük, mert csak önmagunkat ismerjük közvetlenül. Az érzéki kép megértése pedig a cél- és okviszony rávitele alapján történik.¹

»A külső tárgy, Bóhm Károly szavai szerint, csak színes,

¹ Így magyarázza ezt *Bóhm Károly* (*Az ember és világa*, II., 88–99. l. és 184. s köv. l.; *Tapasztalati lélektan*³, 19–47. l. s könyvatos ívek.) s e magyarázatot vesszük mi is kiinduló pontul.

hangzó, kemény, alakos lehet, — de ezekben még nincsen a tárgynak semmiféle jelentése kifejezve, hanem csak azon érzék pusztá képének jelentése, melyet a tárgy hatásával megindított, Hogy a tárgy maga mit jelent, az ezzel mondva nincsen; a jelentésnek tehát az ismerő alanyból kell a tárgyba kerülnie.¹

A lélek már a fejlődés kezdőfokán s az életkor és műveltség bármily fokozatán törekszik a tárgyakra jelentést kölcsönözni, amint ezt igen szemlélhető módon lehet bizonyítani. A dolgokat a gyermek is átérti, természetesen épúgy a maga módja szerint, mint a felnőtt ember is a maga módja szerint, de ez semmit sem változtat a dolgon. A gyermek, vagy a kevésbé művelt jelentő képe a nyelv, a beszéd szempontjából egyenlő értékű a műveltekével. A könyvről, vagy egy bonyolított szerkezetű gépről is teremt magának jelentő képet, de természetesen ez alig lesz egyéb, mint enivaló vagy játékszer.² Valaminemű jelentést mindenféle tárgynak igyekszünk teremteni. Egy ismeretes elbeszélés szerint egy csomó kis gyerek a nyitott ajtón hozzájuk besompolygó medvét kutyának értékelvén vele szépen játszani kezdtek. A medvét nem ismerték, de láttára valamilyen jelentőképet mégis teremtettek róla. Mihelyt valamiről érzéki adataink vannak, azonnal készek vagyunk ez adatoknak jelentést teremteni. Téli utazás alkalmával a távolban mozgó fekete pontok láttára farkasra vagy kutyára gondolunk. Már a gyermek lelkében is megvan ez a készség. Ha aztán a jelentésnek megfelelő szóképre emlékezik és ezt beszélő szerveivel egy hangsorból álló egységgé tudja képezni, akkor a lelkében levő jelentést ki is tudja fejezni s mondatot alkotott, melynek alanya az érzékelt tárgy, állítmánya pedig a gyermektől kifejezett szókép. Ha a gyermek a holdat enivalónak értékelve azt mondja rá: *kifli* vagy *kalács*, akkor ez az értékelés nem más, mint metafora. De ki mondaná ezt átvitelnek, vagyis oly eljárásnak, melyben a dolog nem a saját nevével van jelölve? Az a gyermek se nem csal, se nem tréfál. Azért nevezte így, mert lelkében azt a jelentést teremtette meg a tárgy számára, mert annak értékelte.

Nem nehéz belátni, hogy hasonló lelki működés terem-

¹ Böhm K.: Az ember és világa, II., 185. l.

² Érdekes, hogy a legtöbb kis gyermek, akit ismertem, a holdat kiflinek vagy kalácsnak mondta. S a gyermekek a kezük ügyébe eső tárgyakat legelőször is a szájukba veszik.

tette meg az olasz 'cielo della bocca' kifejezést, melyben a szájpádlás 'égbolt'-nak van értékelve, vagy a német 'Thronhimmel' szót, hol a trón mennyezete van az 'ég' szóval jelölve; úgyszintén a 'folyam keblét' Petőfinél vagy a 'lélek ifjuságát' Aranynál. Hasonló lelki működés okozza azt is, hogy a címer inezejéről beszélünk. Ez a lelki működés nagyon közönséges. Nem kiváló írók vagy költők sajátja, hanem mindenkié, mert ez az alapja az egész beszédnek, amint ezt mindjárt még világosabban látni fogjuk.

Vegyük fel a *láb* szót. A lábnak saját tevékenységeinkből közvetlenül ismeretes a jelentése. Főbb tényezői talán ezek lehetnének: 1. alól levő tárgy, 2. egy másik tárgyat egyenesen tartó tárgy, 3. a helyváltoztatást elősegítő tárgy. Legelső metaforikus használata a *láb* szónak akkor volt, mikor az, aki már így nevezte a saját megfelelő testrészét, először alkalmazta a másik ember lábára, miután előbb hosszas figyelem s értelmi működés útján rájött annak a tárgynak azzal a másik emberrel való célszerűségi összefüggésére. Látta, hogy rajta kívül álló, másnemű dolog s igyekezett a jelentését megállapítani. Legkönnyebben ez a jelentés teremtte meg a lelkében: *alól levő tárgy*. Később a saját közvetlenül ismert tevékenysége alapján úgy értékelte, hogy: egy másik tárgyat egyenesen tartó tárgy s annak a másik tárgynak helyváltoztatását elősegítő tárgy. Ennek a jelentésnek már megfelelt az ő 'láb' szóképe. Ő azt a tárgyat lábnak értékelte s ha kellett, ki is fejezte a jelentésnek megfelelő eme szóképet beszédszerveinek segítségével.

Beláthatjuk, hogy ez intenzív, teremtő lelki működés, oly magas értelmet kíván, mely csak az ember sajátja. A dolgok jelentése elsősorban csak homályos sejtelem alakjában tárul föl előttünk. Megértésükben a képzelet, a fantázia segít bennünket, melynek jelentősége épen a tárgyak jelentésének felderítésében van.

Még nagyobb szellemi fejlettség kellett ahhoz, hogy az állatok vagy az élettelen tárgyak megfelelő nevű részeit lássuk el hasonló jelentéssel és illessük e jelentésnek megfelelő szóval. Mennyire más csak a lónak a lába is! Hát még a madarak, vagy a rovarok lába! Ezt mind külön értékelte a lélek s az értékére, a jelentésére (alul levő, egyenesen tartó, helyváltoztató stb. tárgy) nevezetes, teremtő szellemi munka után jutott rá,

mely után már könnyű volt a jelentésnek megfelelő szóval illetni. S végül élettelen dolgok megfelelő nevű részeit is értékelve, ezzel a jelentéssel és névvel látták el. Így nevezték el a hegy alját, mert alul volt s mintegy az egészet egyenesen tartotta, 'a hegy lábá'-nak, az asztal, szék, ágy stb. feltámasztó rudjait az asztal, szék, ágy stb. lábainak; s a virág fentartó részét is a régi nyelvben hasonló értékű 'szár' szóval. A félre dült boglyák, kazlak stb. támasztó fáját a nép 'kódusláb'-nak hívja.

Ki tagadná most már, hogy nem teljesen azonos lelki működést fejtünk ki, ha valakit *dísznő*, *szamár* névvel illetünk, vagy az *idő fogáról*, az *éj fátyláról* beszélünk? Nyilvánvaló, hogy a Wundt asszimilációs jelentésváltozása és metaforája között nincs különbség. Vajjon olyan önkéntes névadás-e a metafora, mint az a másik két csoport: a szórványos társulás alapján való elnevezés és a szórványos névátvitel? Mikor egy önkényesen csinált szóra (volapük, gáz) gondolok, mikor némely ásványnak vagy növénynek akár felfedezője tiszteletére kapott, akár találása helyét jelölő, tudományos nevét látom magam előtt, a személynevek és a tulajdonnevek jutnak eszembe. Ezek ugyanis egy kalap alá tartoznak. Ha egy új ásványt vagy új elemet fedeznek fel, annak épúgy nevet kell adni, mint a született gyermeknek. Ezek mindegyike egy-egy 'első szó', egy-egy 'legősibb név'.

Úgy látszik igazat kell adnunk Rousseau-nak abban fel-fogásában, hogy »a főnevek eleinte mind megannyi tulajdonnevek voltak.« Rousseau e kérdést illetőleg azt mondja: »Minden dolog eleinte különleges nevet nyert, tekintet nélkül a nemre és fajra, melyet az első megalapítók nem tudtak megkülönböztetni; és minden egyén elkülönözötten jelentkezett lelkökben, mint a hogy a természet látványában helyet foglalt. Ha az egyik tölgyfát A-nak nevezték, a másikat B-nek, mert az első gondolat, melyel a dolgok bennünk keltenek, az, hogy nem ugyanazok; és gyakran sok idő kell, míg észre vesszük rajtuk a közös tulajdonságot; ily módon minél korlátoltabbak voltak az ismeretek, a szótár annál terjedelmesebbé vált.«¹

Karl Abel is említi *Sprachwissenschaftliche Abhandlungen*-ei

¹ Rousseau: Az emberek közötti különbségek. Ford. Bogdánfi Ö. 61--62. l. (O. K. 1394--97.)

egyikében egy primitív néptörzsről, hogy vagy húsz kigyó-neve van, de a 'kigyó' fogalomra közös neve nincs, továbbá, hogy külön szókkal fejezi ki ezeket: 'futva menni', 'lassan menni', 'táncolva menni', de a *menés*, *előrehaladás* fogalmát nem ismeri.¹

Ezek az ú. n. 'első szavak', melyekről fentebb volt szó, nem érdeklík a nyelvtudóást. Az önkényes névadás folytán keletkezett szó származása nem tartozik a nyelvtudományba. Valamint nem sok gyakorlati haszonnal jár a nyelv eredete után kutatni. Minket nem a nyelv eredete érdekel, hanem a nyelv élete, úgy, amint van; azok az erők, melyek benne működnek. Azoknak a szavaknak további használata érdeklík a nyelvtudóást (magyar Cicero, magyar Horatius, petőfieskedők, andalog [Simonyi: A magyar nyelv², 368. s köv. l.]), nem a származása. Világos az is, hogy ezekhez a metafora nem koordinálható.

A fogalomalakításhoz azután még nagyobb szellemi fejlettség, még magasabb szellemi munka szükséges. Ez a művelet a tényezők értékelése. Nem azonos a jelentőkép-alakítással. Vizsgálva a hasonló jelentéssel ellátott tárgyak jelentéseit s ezeket egymással összehasonlítva, azt találjuk, hogy a képben vannak lényeges és kevésbé lényeges tényezők. Lényegesek; a mindenütt előfordulók. A felesleges vonások elhagyásával megkapjuk a logikai fogalmat.

Most már ettől a logikai fogalomtól meg kell különböztetnünk a *pszichológiai jelentőképet*, mely a beszédben szerepel. A jelentőkép nem logikailag lényeges tényezők foglalata. Sokszor olyan az alaptényezője, amely a logikai fogalomban nem az. Mindig az illető ember szellemi fejlettségétől függ, hogy milyen jelentőképet alkot valamely tárgyról. A kis gyermek jelentőképe más a holdról, az óráról stb., mint a felnőttnak; a vadé, a kevésbé művelté más, mint a tudósé. Mondhatnók, hogy ezek a jelentőképek egyének szerint különböznek, igen bő tartalmúak, alaptényezőjük is műveltség és életkor szerint változó. A jelentés egységének elvét Wegener is tagadja: »Nyilvánvaló, — úgymond, — hogy ugyanazon nyelvközösség

¹ Ismertem egy gyermeket, aki nem ismerte fel nálunk az asztalt, noha náluk is volt asztal s az otthoni butorokat már ismerte. S viszont, mint gyermek, én a 'lakodalom' és 'bál' közt sokáig nem tudtam különbséget tenni, mert mindkettő táncsal, zenével volt egybekötve.

különböző egyéneiben a szó jelentése hangalakjának egyformasága mellett sem egyenlő.«¹

Hogy a pszichológiai jelentőképek alaptényezői különbözők lehetnek, világosan rá lehet mutatni néhány példával. Ha pl. a következő mondatokban a *holló* szó jelentéseit vizsgáljuk, észrevehetjük, hogy mindenütt más az alaptényező.

A *fekete szín* az alaptényező a következő példákban:

Hejh, maholnap a magyar szó
Ritka, mint a fehér *holló*!

(Kisfaludi K.)

Száll az este, *hollószárnya*
Megrezzenti ablakom.

(Arany.)

Haja
Már nem *holló*, se nem ében.²

(Arany.)

A következő példákban a *holló* ragadozó, dögevő volta van kiemelve:

»Nagy fekete hollók sűrűn szállidosának,
S ott környűl kerengvén ekkép kárognának:
Kár, kár, kár, kár vala Ocskai Lászlónak,
Ilyen nagy vitéznek lenni árulónak,
De nem kár hazáját, vérét eladónak
Szemeit kivájni fekete hollónak.«

(Ocskai L.-ről való ének.)

»Alkonyat felé, ha fáradtan elülnek,
A rónára halvány ködök települnek
S csak félig mutatják
A betyár alakját,
Kit éji szállásra prüszögve visz a ló...
Háta mögött farkas, feje fölött holló.

(Petőfi: A puszta télen.)

Várva várt s a lomha évek száma
Feje fölött meggyülekezék.
S jött a végén e hollóseregnek,
Végre jött egy szép fehér galamb.

(Petőfi: A rab.)

A titokzatosság, kísértetiesség emelkedik ki alaptényező gyanánt Poe Edgar *Hollójában*.

¹ Wegener: Untersuchungen, XIV. fejezet (47—50. l.)

² A két utóbbi példában ez a tényező egyedüli is, mert a jelentés melléknév alakjában lép fel.

Ismét más alaptényezője van a Mátyás és Szilágyi Örsébet hollójának Arany balladájában.¹

A *farkas* szó alaptényezője Petőfi főntebb idézett versszakának utolsó sorában (»Háta mögött farkas stb.«) a vérszomjasság, veszedelmesség. A *Farkasok dalában*, mely pendantja a *Kutyák dalának*, a szabadságszeretetet emelkedik ki alaptényező gyanánt. A *Farkaskalandban* pedig a női becsület védőjeként áll előttünk a farkas. S ezen használati módok mindenikéhez más-más érzelmi velejáró is kapcsolódik, mely használójuk egyéniségére nézve igen jellemző. A *nap, tavasz, ősz, virág* szavak mennyi jelentéskülönbséggel fordulnak elő Petőfinél! Úgyszólván, ahányszori használat, annyi jelentés.

Van e a beszélés tehetségével megáldott oly ember, akinek a lelkében ezekkel a szavakkal a nekik megfelelő logikai fogalom kapcsolódna? Aki a *farkas* szó főntebbi használatainál arra gondolna, hogy gerinces, melegvérű, emlős, stb., vagy a *holló* használatainál a holló logikai fogalmára? Azt hiszem, senki sem azokra gondol.

De mindez még nem elég világos, ha egy fontos dolgot kiemelni nem sietünk. A *megismerés*, az *értelem* nem oly működése a léleknek, melynek folyamata ne állna folytonos kapcsolatban a lélek másik működésével: az *érzéssel*. »Kép és érzés között állandó funkciói viszony áll fenn.« A kettő természetesen nem egy folyamat. A két tünemény különböző, mert fellépésük ideje is különböző s a két tünemény egymás nélkül is előállhat.

»A kép azonban eme különváltak közt mégis az alap, a járuléka az érzés; mert soha az érzés magában nem lép fel, mindig valami képhez csatlakozik.«² Tehát az érzést a kép okozza, vagyis az érzés indoka a kép. Kép és érzés tehát kölcsönösen összefüggnek egymással. Kép érzést, érzés ismét képet hozhat létre, mint ez Scripture kísérleteiből is kitűnt.³ Pekár Károly szerint is »felelevenedett hangulatunk . . . felkeltheti mindazon képzeteket, melyek e hangulattal együtt voltak valaha tudatunkban.« Továbbá »valameily hangulattal

¹ V. ö. az »Amott kerekedik« kezdetű népdalban szereplő hollóval.

² Böhm K.: Az ember és világa, II., 285–292. Tapasztalati lélektan,³ 58. s köv. l. V. ö. még e tárgyra vonatkozólag Pekár Károly fejtegetéseit: Positív esztétika, 231–238. l.

³ Idézi Böhm K.: Az emb. és v., II., 287. l.

együtt jelen volt . . . képzethez kapcsolódhatik e hangulattal együtt volt más . . . képzet.«¹

Ez aztán megmagyarázza a miértjét is a szavak megválasztásának. A jelentőképpel a hozzákapcsolódó érzésnek is tekintetbe kell vésnie. Ez is befolyással van arra, hogy szükségképpen minő szóbeli kifejezést teremtünk lelkünk tartalmának kifejezésére. Az *ősz* vagy *alkony* jelentő képének alap-tényezője, ha az *élet őszéről*, az *élet alkonyáról* beszélünk: egy időegésznek a végéhez közel eső része. De a kísérő érzés más, mintha azt mondanók: *öregség*. Mikor Petőfi így dalol:

»Nem vagyok én gyökeres fa, virágzó,
Hanem vagyok letörött ág, fonnyadó;
Nem vagyok én az örömmek rózsája,
De vagyok a szomorúság gyászfája,«

(Hej, nekem már . . .)

azért teszi, mert lelkében nem olyan fokú volt az érzés, amelyet az egyszerű 'bánatos vagyok' kifejezés jelentőképe költ. A lelkében levő jelentőképpel és érzéssel teljesen az idézett kifejezésnek felelt meg. Olyan természetű, olyan fokú volt, hogy szükségképpen ehhez a jelentőképpel csatlakozott, illetőleg ezt a jelentőképpel idézte föl s a költő szükségképpen ezt a kifejezést teremtette meg számára, mely az ő lelki tartalmának nem kölcsönzött, hanem igazi neve.

Szintén a búbánat a következő sorok érzelmi velejárója is:

»Nézem lehajló ágait
Szomorú fűzfának . . .
Mintha az én csüggedt lelkem
Szárnyai volnának.«

(Te vagy, te vagy . . .)

De milyen más e kifejezés érzelmi velejárója, mint a 'bánatos vagyok' kifejezésé! S attól a fentebb idézett négy sortól is különbözik értékre és kísérő hangulatra nézve is. A költő lelki tartalmának legigazibb kifejezője e pillanatban ez volt.

A társult érzelem okozta Vajda János e kifejezését is:

»Sokat gyötörtél, *óttél* engem
S én csak nagyon szerettelek.«

(Gina emléke, 30.)

Egy parasztlaszonytól, kit gyermeke órákhosszat bosz-

¹ Pekár K.: *Positiv aesth.*, 407. s köv. l.

szantott valami kérésével, e kifejezést hallottam: »Jaj, ne *egyél* meg, hallod, ne *egyél* meg!« Épen ez a kifejezés fejezte ki az ő türelmét vesztett, felindult lelke tartalmát.

A kísérő érzésre hatással van az is, hogy a szó vagy a jelentés nem vált-e a sok használat folytán mechanikussá. Mert akkor nem teszi azt a benyomást, hogy mindannyiszor újra megteremtjük s érzelmi velejárója is gyengül. Ily minden napivá vált szó és jelentés igen sok van a nyelvben. Pl. a szülőház, ha több évig egyhuzomban élünk benne, megszokottá lesz s érzelmeket nem költ. De mily gazdag lesz a jelentése s a kapcsolódó érzés is mily erős lesz, ha nagy idő múlva látjuk viszont!

Tehát a jelentő képek egyének szerint különbözők, csak néhány általános jegyben egyeznek meg a legszokottabb szavak is. De alaptényezőjük ezeknek is igen gyakran változó.

Erre az álláspontra eljutva a nyelvre nézve fölöslegesnek tartjuk a szó azon kétféle jelentésének megkülönböztetését is, melyet Paul felállít, t. i. a *szokásos* és *alkalmi* jelentést. Szokásos jelentésen azon jegyek összeségét érti, melyek egy nyelvközösség egészében valamely szóhoz kapcsolódnak. Alkalmin pedig azt, amelyet a beszélő a kimondott szóhoz kapcsol. Az alkalmi jelentés tartalma gazdagabb, köre szűkebb. Az alkalmi jelentés valami konkrét dolgot, a szokásos pedig valami elvontat jelent.¹ *A szónak a beszédben mindig alkalmi jelentése van.* Alkalmi, ahhoz a személyhez, ahhoz a tárgyhoz és ahhoz a pillanathoz alkalmazott jelentése, aki, amelyre vonatkozólag és amikor kiejti. A beszéd egyének ajkán él. Amit a tudós több egyén beszédéből elvon, az nem reális, élő valóság, hanem abstractio. *A szokásos jelentés is, meg a logikai fogalom is az élő beszéd álláspontjáról csak egy alkalmi jelentése, egy különös alkalmazása a szónak. A nyelvre nézve egyenlő becsű egy bármily más jelentő képpel.* Ha szavainknak megannyi logikai fogalom felelne meg a lelkünkben, akkor jelentésváltozásról nem is lehetne szó. Már Berkeley kiemelte, hogy a logikai fogalmat elképzelhetetlensége jellemzi. Pl. a háromszög fogalmát lehetetlen elképzelni.

Most már, azt hiszem, megállapíthatunk eddig annyit, hogy *a metafora intenzív értelmi működés, az ember azon*

¹ H. Paul: Prinzipien,³ 68. l.

képessége, hogy a külvilág tárgyainak bizonyos jelentést ad s e jelentést a megfelelőnek választott szóban hang útján is kifejezi. A metaforára eddigi fogalmazásában nincs szükség. De a stilisztikáról sem beszélhetünk úgy, mint a gramatika mellett valami heterogén tudományról, mint a 'díszes beszéd' tudományáról. A metafora nem ilyen stilisztikai fogalom, hanem az egész nyelvet átható azon eljárás, mely szerint a lélek a külvilág tárgyait értékeli s ez értéket megfelelő névvel illeti. A lélek ezen működésének eredménye: *a szó általában mint metafora*, vagy a következővel szemben *eredeti metafora*.

De most szálljunk le ez általánosabb állásponttól a mondat alapjára, mely a szó mellett második legfontosabb eszköze a beszédnek. Ennek a szempontjából értékeljük a benne előforduló azon szót, melyet igének nevezünk.

'Az óra üt.' E mondatban az 'üt' jelentése nem választható el semmiképen az 'óra' jelentésétől. A mondat maga annak a kifejezése, hogy az 'óra' értéke azonos az 'üt' értékével a beszélő idejére vonatkozólag. Az *óra* a jelentő kép első neve, *üt* a második, melyet egy új állapotba való átmenete kölcsönzött neki. Az a tárgy, amelyet *órával* jelölünk, a beszélő idejében nem ugyanaz, ami azelőtt volt, új, megváltozott tárgy lett, új tényező lépett a régiek közé s ezt a jelentést azzal fejezzük ki, hogy 'üt', amely szó így az órának másodlagos neve, a beszélő idejében rávetített jelentést jelölő név. Könnyű most már belátni, hogy ez a másodlagos név azzal az eljárással van teremtve, melyről föntebb szó volt. De az is világos, hogy ez nem azt a jelentését jelöli a szónak, melyet az *óra* szó jelöl, hanem a tárgynak egy újabban, a beszélő idejében föllépett jelentését, tehát nyilvánvaló, hogy más, mint az előbbi, általános értelemben vett metafora. Az a tárgynak *eredeti megértékelése*, ez pedig a tárgynak *másodlagos megértékelése*. Az elsővel szemben így nevezhetnők: *másodlagos metafora* vagy a *metafora mint ige*.

CSÜRI BÁLINT.

AZ ÚJ POLGÁRI PERRENDTARTÁS TERVEZETÉ MEG A KURIÁLIS STILUS.

Ha a politikai helyzetben bízni lehet, nemsokára törvénné válik az új polgári perrendtartás¹ javaslata, minek megtörténtét az ország jogászsága valami harminc esztendeje várja. Annak az igazságszolgáltatásra való óriási jelentőségét, ha a javaslat törvénné válik, meg hogy jogi szempontból miként állja meg helyét a tervezet, méltassák a jogászok; de ide tartozik beszélnünk arról, hogyan becsüli meg ez a nagyszabású, mondhatni korszakos jogi alkotás a magyar nyelvnek jogait, azokat az élő jogokat, amiket nemcsak tartalom, de megjelenési forma tekintetében is támasztanunk kell minden törvénnyel szemben.

Legkivált a peres eljárás kódexével szemben! Hiszen ez a törvény maga is a jogszolgáltatás alakiságának szabályozója, kétszeresen fontos hát az, milyen köntösbe van öltöztetve. A törvénnyel kapcsolatosan kibocsátandó formagyűjtemény minőségétől pedig nem kevesebb függ, mint az, hogy örökre végét akarjuk-e szakítani a kuriális stílus mostani szörnyűségeinek. Annyira parlagon hagyott területe volt eddig a jogi nyelv a magyarságnak, oly túlságosan föl is burjánzott rajta minden idegen gyim-gyom, hogy két kézzel kell kapnunk azon az alkalmon, hogy egy csapásra végkép visszaszerezhetjük itt is a magyar nyelv veszendőbe ment jogait.

Érteni értjük az eddig való állapotot. Magyar nyelvű törvényhozásról, igazságszolgáltatásról mindössze 1832 óta lehet szó. A latin nyelv uralma utóbb is éreztette annyiban a hatását, hogy főképp 1848 előtti törvényeink szerkezete, írásmódja deákos ízű s ennek szürkeségéből egy-egy régi magyar jogi kifejezés csak nagy olykor csillan elő. Amint pedig az elmélet, törvényhozás azóta, — ez utóbbi csak 1868 óta — termett, jóformán tisztán német mintára, német észjárás szerint készült, sokszor legszolgáibb fordítás útján, jóformán palástolás nélkül. Így azután a szerkezet tisztára német észjárás, a jogi műkifejezések esetlen alkotások, mik Barczafalvi Szabó Dávidnak, vagy Bugátnak is becsületére válnának. [Néhány példa: *jav, állag, bírlal, szolgalom, kötbér, leldj, bekebelezni*, (einverleiben); nyüzsg a *bani, beni, tóli, tóli*].

Sietek annak a megemlékezésével, hogy az a törvénytervezet, amelyről itt szó lesz, igen dicséretes haladás minden előző, hasonló szabású jogi alkotással szemben.² Lépten-nyomon látni annak jelenségeit, hogy a szerző a magyar jogászság egy legkiválóbbja, Plósz Sándor, az Európaszerte elismert jogi kiválósság mellett a nyelvi, stílusbeli tökéletességre s emellett

¹ Ez a jelzés német eredetű. A német kódexek elnevezése Bürgerliches Gesetzbuch, Prozessordnung. Értelme nem más, mint hogy nem büntető-, hanem magánjogi törvényről van szó.

² Lehetetlen e helyütt meg nem emlékezni más korszakos törvénytervezetünkről, az általános magánjogi törvénykönyv tervezetéről, ebben is két részből, t. i. a családi vagyonjogra és az öröklés jogára vonatkozó részekről. Ezek, de főképp az utóbbi, nagyon szép példái annak, miként lehet kitünő törvényt, kitünő magyarossággal, rövid, szabatos, magyarul megírt fogalmazással szerkeszteni. Szerzőik: Zsögöd Benő és Schwarcz Gusztáv.

különösen a magyarosságra is törekedett. Erre vall a mondatszerkesztésnek a tervezet javarészában való egyszerű, világos volta, egészen meggyökerezedett jogi idegenszerűségek, németességek kerülése, kijavítása olyannyira, hogy a szöveg sokszor egyenest orthologuskodó, nyelvtiszító.¹

Ime a példa:

Szépen megmutatja a tervezet azt, hogy a sokat üldözött s hiába üldözött *-tatik, -telik* milyen könnyű szerrel elkerülhető. Használja evégre a többszámú harmadik személyes igealakot, az általános alannyal való cselekvő szerkezetet. Pl.: A bíróság az igazolási kérelmet amelyet a hat hónapos határidőn túl *adtak* elő (459. §).² A bíróság a felvételi jogosultságot vagy kötelességet csak abban az esetben állapítja meg, ha *azt* [ez már elmaradhatott volna] valószínűvé *teszik*. (469. §). A bíróság a kérelem felől, ha tárgyaláson kívül *adták* elő . . (476. §). Ha valamelyik félnek törvényes képviselőjét *mellőzték* (567. §). — Máskor meg — igen helyesen — a visszaható igével segít magán, így: E határidő az akadály megszűnésétől, [másutt] az ítélet kézbesítésétől *számítódik* (456, 532 §). A postai szállításra szánt idő, a háromnapos határidőbe nem *számítódik* be (617. §). — Ez is helyes a passzívum helyett: az igazolási kérelem *főltt* [ez — persze — megint kír innen] az a bíróság határoz, . . amely előtt a határnap *el volt mulasztva* (458. §).

Másik jellemző szokása a kuriális stílusnak az *-andó, -endő* s meg *-hat, -het*-es szerkezetben való tobzódás. Ebben is újítást látunk a javaslatban, mert ilyen magyarabb szerkezetet olvasunk: A földadó alá eső ingatlanok értékét az . . adó százszoros összegében *kell megállapítani* [e helyett: *állapítandó* meg, 7. §]. A . . fennállott értéket *kell* alapul *venni* [e h. *veendő*, 10. §]. A perbehívásban elő *kell* adni a perbehívás alapját [91. §, e h. előadandó]. Vagy ez: A megkeresést megtagadni *nem szabad* [17. §, e h. *meg nem tagadható*]. A tárgyalást . . a tárgyalási jegyzőkönyvbe is *fel lehet venni* (91. §). Az ellenzést írásban *be lehet jelenteni*, vagy jegyzőkönyvbe *lehet mondani* (348. §).

Kerüli a tervezet a németes *által-lal* való szerkezetet. Ilyenformán: *Ügyvédtől* nem képviselt fél (429 §). Első *bíróságtól* eldöntött kérdés, (511. §). *Elnöktől* kitüzendő határidő (472. §).

A jogi nyelvben, meg egyebütt is, újabban különösen a németből fordított hirdetések útján nagyon elharapódzott a sok *-i* képzős szó, ott ahol a német a főnévhez az *-s* képzőt teszi [*Gesundheits-gürtel*: *egészségi óv, Sicherheits-nadel*: *biztonsági tű* stb.]. A javaslat a magyaros *-ó-t* használja. Teszem: *bizonyító* eszközök, *megettámadó* kereset, *békéltető* kérelem; *kényszerítő*, nem pedig kényszereszköz, *záró*, nem pedig zárhatóározat.

A tudákos *azon, ezen-t* is sokszor kiküszöböli: *ennek* a törvénynek

¹ T. dolgozó társunk nem tudja, de itt talán helyén lesz megemlíteni, hogy a perrendtartásnak Plósz Sándor szerkesztette első tervezetét bold. Szilágyi Dezső akkori igazságügyminiszter megbízásából nyelvi tekintetben átnézte a M. Nyelvőr jelenlegi szerkesztője. — *A szerk.*

² A törvényszakaszok idézése az igazságügyi miniszteriumnak 1902. évi kiadványa szerint van; ettől a mostani javaslat alig néhány rendelkezés tekintetében tér el.

a szempontjából (96. §), azok a magánjogi hatályok (147. §). — A németes *ügy mint* helyett olvassuk a *mind—mind-et*: pl. Ha *mind* a bírák és a jegyző, *mind* a felek jártasak a használt nyelvben, tolmács nem szükséges (233. §). — *Szembesít* helyett *szembeállít*: oly tanúk, kiknek vallomásai egymással ellenkeznek, *szembeállíthatók* egymással (308. §). Mennyivel tökéletesebb ennek a kifejező ereje! — A *bír* helyett egyszerűen ez: Az igazolási kérelemnek *nincs* halasztó hatálya (463. §), [e h. nem bír halasztó hatállyal], — A bíróság nem a kérelem *felett*, hanem *felől* határoz. A *fozdós* nem szállodás (1. § m) pont). — *Képez* az egész törvény könyvben talán csak egyszer fordul elő.

Mindezt jól esik olvasni a javaslatban. De evvel azután végeztünk is a dicsérettel. Sajnos, gáncsolni való is van bőven, amit az ember kétszeresen sajnál akkor, mikor azt látja, hogy a szerző tud magyarul.

Nem ment a javaslat a mondat szerkesztésnek a kodifikálásnál megszokott hibáitól. Nem rövidebb a törvény, ha egy mondatba zsufoolunk mindent, csak érthetlenebb. Ime néhány szemelvény a tervezetnek túlságosan bonyolult szakaszai közül, mellettük az a szövegezés, mely szerintünk helyes:

A törvényszékek hatáskörébe tartoznak a bírák és más állami tisztviselők, a választott bírák, valamint a budapesti áru- és értéktőzsde és a vidéki termény- és gabonacsarnokok külön bíróságának bírái, továbbá a törvényhatóságok és községek tisztviselői és előljárói, bizottsági tagjai és képviselői által hivatalos eljárásokban okozott károk megtérítése iránt ellenük vagy jogutódaik ellen *indított perek* (2. §).

A kérelem mellett továbbá be kell mutatni a hatósági bizonyítványt, *amely* a félnek állását vagy foglalkozását, vagyoni viszonyait, az általa fizetendő egyenes adó állami adómenyiségét, továbbá azt a körülményt, hogy jövedelme a lakhelyén szokásos közönséges napszámot nem haladja meg, *tanusítja* (115. §).

Az írásbeli beadványban továbbá az ügyet, amelyre vonatkozik, meg kell jelölni és ha a beadvány valamely már folyamatban levő perre vonatkozik, azon a bírósági számot is ki kell tenni (136. §).

Ha az adós a fizetési meghagyást kellő időben ellentmondással

A törvényszékek hatáskörébe tartoznak azok a perek, amelyeket hivatalos eljárásokban okozott károk megtérítéséért indítottak a bírák stb. . . . vagy jogutódaik ellen.

A kérelem mellett be kell továbbá mutatni azt a hatósági bizonyítványt, *amely tanusítja* a félnek állását vagy foglalkozását, vagyoni viszonyait, egyenes állami adójának mennyiségét, továbbá azt, hogy a jövedelme nem több a lakhelyén szokásos közönséges napszámmal.

Meg kell továbbá jelölni az írásbeli beadványban azt az ügyet, amelyre vonatkozik, ha pedig a beadvány már folyó perre vonatkozik, a bírósági ügyszámot is ki kell tenni rajta.

Ha az adós a fizetési meghagyást kellő időben ellentmondással tá-

támadta meg, a fizetési meghagyást kibocsátó bíróság a fizetési meghagyás kézbesítése által megindítottnak tekintendő pernek a járásbírósági eljárás szerinti felvételére és tárgyalására hivatalból határnapot tűz ki (608. §).

Ugyanezeket a szabályokat kell alkalmazni az eljárásra abban az esetben is, ha a gondnokság alá helyezendő kérelmére elrendelt gondnokság alá helyezést a kérelemre jogosítottak valamelyike saját kérelmére is elrendeltnek *kéri kimondatni*. (728. §).

madta meg, a meghagyás kézbesítését a *per megindításának kell tekinteni*. Az így megindult *pernek* a járásbírósági eljárás szerinti való felvételére és tárgyalására az a bíróság, amely a fizetési meghagyást kibocsátotta, hivatalból határnapot tűz ki.

Ugyanezek az eljárás szabályai akkor is, ha a gondnokság alá helyezés megkeresésére jogosítottak valamelyike *azért folyamadik, hogy* azt a gondnokság alá helyezést, mit a gondnokság alá jutó kérelmére elrendeltek, a kérelemre jogosítottak valamelyikének saját kértére elrendeltként is kimondja a bíróság.

Igen gyakran akad meg az ember a kuriális stílus sok értelmetlen idegenszerű kifejezésében.

Ilyen az *iránt*-nak helytelen alkalmazása lépten-nyomon. Így: *Károk iránt* nyújtott biztosítás (110. §), a bíró elfogulatlansága *iránti* kétség (62. §), szegénységi jog megadása *iránti* kérelem (112. §), kereset jogviszony, időszakos szolgáltatás *iránt* (130. §). Mindezekben mivel célról van szó, leggyorsabb az *-ért* ragos vagy *végett* névutóval való szerkezet; helyes az is amit különben a tervezetben olvasunk: a számadási kötelezettség megállapítására indított kereset (130. §).

Ilyen sallang az *illetőleg* is. Pl.: alperest *illetőleg* kereskedelmi ügylet [e h. az alperesre *nézve*], a pótoltt cselekmény *illetőleg* újabb határnap kitűzése tekintetében irányadó kérdés *felett* (!) a tárgyalást megtartja (460. §). Az ilyen *illetőleg* helyett *vagy, avagy* a megfelelő kötőszó.

Sok a németes vagy egyébként rossz szóösszetétel; *jogerős* [e h. jogerejű], *gyógyintézet* e helyett gyógyító intézet, *kényszereszköz* e helyett kényszerítő eszköz, továbbá *rangidősb*, *perképes*, *jogképes*, *joglemondás* (!), rangban idősebb, *perre*, *jogra képes*, *jogról való lemondás* helyett. Az *indok*, *indokol-t*, akárhogy befészkelte is már magát, kiküszöbölném; helyette nagyon jól alkalmazható a *megokolás*, *megokol*. Oktalan aktaszerűségek: a *per szorgalmazása* [e h. siettetése, sürgetése], közszereményt *tárgyazó* *per*, e h. közszereményért való *per*, bizonyítás-felvételt *eszközölni* e h. bizonyítást felvenni [ugyan a *felvételt* is jó lenne letenni]. A *-lag*, *-legnek* a hivatalos írásokban annyira uralkodó derüre-borura való használata a javaslatban is megvan. Pl.: *lényegileg* hasonló, a bejelentéshez a *biróilag* vagy *közjegyzőileg* hitelesített meghatalmazás eredetiben csatolandó e h. a bíró vagy közjegyző hitelesítette meghatalmazás. *Katonailag* megszállott épület e h. katonaság megszállta épület.

Megtaláljuk a ragos szók, névutók, határozók továbbképzését, ezt a hivatalos stílus hibái közt is ósdi helytelenséget. Pl.: a megtagadás jogosultsága *felőli* tárgyalás (312 §), *azonnali* fizetés (318. §), a titoktartás *alóli* fölmentés (333. §), a szerződés e *részbeni* rendelkezése (628. §).

Fent részletesen ismertettem, milyen szépen el tudja kerülni a javaslat a *-tatik, -tetik-et*, mégis igen gyakran olvasunk ezzel alkotott szerkezetet sokszor úgy, hogy szaporasága miatt különösen bántja az ember nyelv-érzékét. Ime: a bíróság elrendelheti hogy . . a bizonyítás a szóbeli tárgyalás folyamában *ismételtessék*, vagy *kiegészítettessék* (288. §). Mennyivel egyszerűbb ez a helyes szerkezet: a bíróság elrendelheti . . a bizonyításnak a szóbeli tárgyalás folyamában megismétlését vagy kiegészítését! Ha a kitűzött idő alatt a hiány nem *pótoltatik* vagy az eljárás során jóvá nem *hagyatik* (110. §) e h. nem pótolják v. jóvá nem hagyják. Az elnök gondoskodni köteles arról, hogy . . a tárgyalás . . kitéréssekkel ne *zavartassék* és megszokítás nélkül lehetőleg ugyanabban az ülésben *befejeztessék* (228. §) e h. meg ne zavarják, befejeződjenek.

Legsajnosabb hibája azonban a javaslat nyelvének a töméntelen sok germanizmus, annál is inkább, mert mint fentebb örömmel kiemeltem, tudja a javaslat szövegezője, hogy a legbevettebb németességeket is könnyű szerrel el lehet kerülni. Pedig igen gyakran olvasunk olyan germanizmusokat, amiket lassan-lassan a leghevenyészettebb újságcikkekből is kihagynak már. Ilyen egy helyen a *képez*: Ha a per tárgyát hasonnemű [e h. hasonló] ténybeli és jogi alapból eredő jogok és köteleességek *képezik* (79. §) e h. a per tárgya . . jog és kötelezettség. Vagy a *bír*; teszem: az ügyvédnek a per vitelére szóló meghatalmazással *kell bírnia* (103. §) e h. kell, hogy meghatalmazása legyen. Az ügy eldöntésére *befolyással bíró* körülmény (714. §) e h. az ügy eldöntésére kiható körülmény. Ha az okiratnak csak egyes részei *bírnak* jelentőséggel (133. §) e h. ha csak az okirat egyes részeinek van jelentőségük. Ez a megerősítés az eskü *hatályával bír* (314. §) e h. ennek a megerősítésnek az a hatálya, ami az eskű.

A leggyakrabban előforduló németesség azonban az ilyen: *A határozat, mellyel* az illetékes bíróságokat kijelölték, felebbvitellel meg nem támadható (54. §). *A bíró, kinek* tudomása van . . , köteles bejelenteni (61. §). *A fél jogát, hogy* a tanutól . . követelhesse, ez a szakasz nem érinti (312). *Pergátló körülményeket, amelyeket* az első bíróság figyelembe venni köteles volt, a felebbezési bíróság is hivatalból figyelembe köteles venni (503. §). Úgy érzem: ide mindenüvé nyomatékosabb kiemelés kívánkozik, mutató névmással, így: *az a határozat, az a bíró, a félnek azt a jogát, olyan pergátló körülményeket.* [Vö. Helyes Magyarság 83.]

Megtaláljuk a mutató névmásnak németes használatát is: a bíróság, mely a szegénységi jogot megadta, *azt* a féltől megvonhatja (118. §). Ha az alperes a pergátló kifogásokat a perbe bocsátkozás után adta elő, a bíróság a felperes kérelmére *azoknak* a per érdemében együttes tárgyalását is elrendelheti.

Tudja a tervezet, hogy a bíróság ha nem csak jól, hanem magyarul is határoz, akkor valamiről, valami *felől* határoz, mégis olvasunk ilyesmit: *a kérelem felett* az ellenfelet meg kell hallgatni (126. §). Az igazolási *kérelem felett* az a bíróság határoz (458. §). Ha a bíróság a beadvány *felett* szóbeli tárgyalás nélkül határoz (136. §).

Elmaradhatott volna az ilyesmi is: *úgy* az első, *mint* a felebbezési bíróság; kézbesíteni *valakinek kezéhez* (160. §) [hát a lábához is lehetne?]. A kihallgatást a bíróság *ujból* elrendelheti (380. §) e h. *ujra*. Megvan a

németes *ellenében* is: a bíróság ítéletét a hitelezőtől adandó biztosíték *ellenében* végrehajthatónak köteles nyilvánítani (420. §).

Ne mondja senki minderre: kicsinyeskedés, kákán csomó keresés ezeknek a stílusbeli hibáknak kipécézése, hiszen a törvénynek jónak, nem nyelvpuristának kell lennie, azt meg, hogy jó ne volna, az ellensége se mondhatja. Erre nemcsak azt felelem: miért ne legyen szép is, ne csak jó, ha lehet, hanem különösen ajánlom annak a meggondolását, hogy ez a törvény az országnak legforgatottabb, legsűrűbben idézett törvénye lesz. Mindenféle magánjogi peres eljárásnak egységes törvénykönyve ez, könnyű hát elképzelni, hány százezer kérvényben, keresetben, végzésben, ítéletben idézik, »hivatkozzák« majd ezt a törvényt évről évre, hogyan átmegy majd belőle a jó intézkedéssel együtt a rossz szöveg is ezernyi ezer jogásznak amugy is irgalmatlan magyarságú siralmas stílusába. Ezért kellene minden lehetőleg megtenni ott, ahol ezen segíthetnek, hogy a törvénynek végső szövegezését ne csak jogászokra, hanem nyelvészekre, nyelvművelőkre is bízzák, a magyar nyelv helyességét átértő, átérző, tolforgató emberekre.

De még egyébb, nagyon fontos teendő is lenne evvel kapcsolatosan.

Az ilyen törvényt végrehajtó miniszteri rendeletek kiegészítője sokkott lenni egy formagyűjtemény, amely a törvény megfelelő szakaszára való utalással készül s hivatalos szövegezése és mintája a bírósági nyomtatványoknak. Az igazságügyi miniszteriumnak ú. n. törvényelőkészítő osztálya elrettentő példáival szolgált már a bürokrata stílus ilyenfajta alkotásainak. Amit teszem másik nagy kódexünkhöz, a bűnvádi perrendtartáshoz való nyomtatvány-mintákhoz készítettek, — de kiváló jogász pedig az alkotója! — találóvá avatja még ma is a büntető törvény régi német elnevezését: *Hals-Not-Peinliches-Gesetz*. [Ebben van, hogy csak egyet mondjak, az ítéletnek az a forrása, mely jó másfél oldalon át egy mondat s amely szerint a vádlott bűnösnek mondatik ki, — mondjuk — a rablás büntetében, *elkövetve az által* stb.].

Justitia asszonyosság eddig csak a szemét kötötte be, de bizony befogná ezentúl a fülét is, mintsem ilyen krudélis formájú formátlanságban mondjuk ki az igéit. A törvény rendelkezései ezekben a nyomtatvány-mintákban öltének testet, ezek kerülnek avatottnak, avatatlanak a kezébe, kétszeres hát a haszna a nyelvhelyességnek, ha szabatos, magyaros mintákat szerkesztenek, de kétszeres a kár is, ha az eddig való elvek szerint készül el ez a fontos iratminta-gyűjtemény. *Videant consules*, még pedig mivel maholnap úgy látszik dülőre jut mégis ez a törvényalkotás, úgy kellene, hogy adjad Uram Isten, de mingyár!

BUZAS DEZSÓ.

SZÓFEJTÉSEK.

át és által.

Hogy ez a két határozószó összefügg egymással, azt kétségtelemné teszik a következő példák: Ebidet ivin azután hidason ált költöztem (Mon. Irók. XV. 20. sat.) | Ál!?' menvén (Gvad: FNót. 4.) || Melly collecta mynd eztendew alth mondatyk (LányiK. 162.) | Mith cseleködek mind egezh

eleteben *alt* (DebrK. 220.) -- Menyewnk által (EhrK. 29.) | *Afal ewezny* (JordK. 399.) || *Tenger által menni: ire trans fretum* (MünchK. 27.) | *Az tyztta eeghnek általa* (ÉrdyK. 532.) | *Köues hegeken által* (DebrK. 345.) || *Ezthendew athal nem lehethewth thwb nyek* (LevT. 1 : 87.) *Életeknc minden időie által köttessec lönc a' rabságnac* (Helt. : VirgK. 45.) | *Mynd eeth által ötet yghen vereek arczol, nyakon* (WinklK. 174.) NySz.

Ebben a tekintetben különben nem is volt eddig sem eltérés nyelvészeink véleménye között. Hogy azonban miképpen tartozik össze a két alak, az még maig is eldöntetlen kérdés.

CzF. és Budenz (MUSz. 742.) a hosszabb *által* névutót tartják az eredetibbnek, az *át* alak pedig szerintük ebből rövidült. Mivel a magyarban mind *igekötői*, mind *névutói* használatuk latívusi jelentésű, Budenz még az *által* alakot is kopott alaknak nézi, amelyről a latívus (*-á*) ragja eltűnt.

Már Simonyi (MHat. 2 : 163.) rámutat Budenz elméletének tarthatatlanságára, mivel így az *által*-beli *-l* elem magyarzatlan marad, sőt egészen közel jár az *át* *igekötő* megfejtéséhez.

A MTsz.-ban az *által*, *átal* címszó alatt ilyen alakok is szerepelnek: *áté, áti* (Göcsej, Hetés, Órség stb.). Az *áti*-t már Simonyi is ösmeri, s olyan latívusi alaknak véli, mint a *telí, messzi*. S ebben kétségkívül igaza is van. Az *áté* ragja pedig azonos az *alá, fölé, mellé* stb. névutók latívusjelölőjével. Most már világos előttünk teljesen az *át* *igekötő*. Ugyanolyan kopott alakkal állunk szemben, mint a *föl, be(l), meg* *igekötőkben*.

Az *át* latívusi eredetét bizonyítja két legközelebbi rokon nyelvünk is, a vogul és az osztják, melyekben pontos mását találjuk *igekötőknek*.

Az osztják alakváltozatok (nagyolt átírásban) a következők: DN. *uo'ttā*, DT. *uä'ttā*, Trj. *u'at't'*, Ni. *utts*, Kaz. *uo'at't'*, O. *uä'di* (~ *uld'i*) 'quer über'. α.) *igekötői* használatban: *vütta-menem* 'átmegyek' | *vüt'tt ömasta poiṛ ur* 'ein quersitzender mit espen [bewachsener] landrücken' | *vütta-tüvem* 'áthozok'; *kädzeat vütta-tävüjem* 'késsel átvágatom' | *vütta-tüdem, -tüdesem* 'áthúzok' Patkanov, Irtisi-osztják Szójegyzék, NyK. 31 : 453. — β.) *névutói* szereppel: *i gupi läbat lqṛ ülti sidi lavolltem* 'az egy torkolatú hét tavon keresztül így evezek' Pápay József, Osztj. népkölt. gyűjt. 88. | *log kim-ēdas, soṛämpuṛäl laṅgäl uldi löskösl'i* 'ó kiment, a cérnagombolyagját a vállán keresztül dobta' Északi-osztják nyelvtanulmányok. NyK. 36 : 356. | *ñüüätlšam xoṛi žoran mola-kēm, soṛäm-puṛän si-kēmna laṅgäl uldi lösk'i* 'nyílfordácsférfi erőd amekkorá, a cérnagomolyagodat a válladon keresztül olyan erővel hajtsd. U. o. 355. | *sūraṛ vütta nūrtat vütta vērmen xüt-jon xūna tūgētūi* 'die über das meer (hinüber) geworfene brücke wird von 60 mann bewacht' Patk. NyK. 31 : 453.

Vogul. α.) *igekötő*: KL. *äm läpkhēm ültä-unšäslēn* 'áthágtad (átgázoltad) az én szavam' Munkácsi, A vog. nyelvjárások 114. | *puniṛ-ta'ül, ültä supṛ samäslēm* 'tollastul keresztül kasul szeletezem' 152. — β.) *Helyhatározó névutó*: É. *jām-ültä jgmsēm* 'folyómon át mentem' 18. — *Időhatározó*: *xum-uj at ēt-ültä jēkwawē* 'a hím medvét öt napig ünneplik meg táncal' 22. | *tül-ültä tot xuji* 'a télen át ott fekszik' 23. — *Lekopott*

raggal¹: *tül-ult xatpä at va'i, hit xal pattuwés* 'azután nem ismer senkit, megbolondult' 20. | *xatél-ült joxtüli* 'minden másodnap jön' 23.²

A vogulban azonban nemcsak latívusi raggal fordul elő ez a névutó, hanem a lokatívus *té* jelölőjével is. Pl. É. *mān jākwé-ültté lūpi-sup xuji* 'a kis folyón keresztül egy fatörzsdarab fekszik' | *tür-ültté tqwimütä* 'amint a tavon által evez' 18. | *va'ilep sänk ültté kērestä* 'a nyaklóját az ágyékán keresztül kötötte 2:112. Munkácsi, Vog. Népkölt. Gyűjt.

Ez a jelenség azt a gondolatot keltette bennem, hogy a magyar *által* névutóban is valami más ragot kell keresnünk.³ Lehetne arra gondolni, hogy ebben is a lokatívus ragja veszett el, mint a *hol* (< *holt*), *-kor* (< *-kort*) alakban, de ily módon ismét megfejtés nélkül maradna a végső *-l*.

Forduljunk megint a MTsz.-hoz. Ugyanazon a helyen találunk még ilyen alakokat is: *átul* (Somogy m.), *átú*, *átu*, *átó* (számos adattal a Dunántúlról), *átül* (Dráva mell.). Ezek pedig arra utalnak, hogy itt az ablatívus *-l* (*-ól*, *-ul*) ragjával van dolgunk. Az *által*-ban az *-al* rag magánhangzója valamiképp különfejlődött nyílt hanggá, éppúgy mint a *közel* határozószóé (l. Nyr. 39:275).⁴

Hogy az ablatívusi alak latívusi jelentést vett föl, az nagyon közönséges jelenség. Hisz az *által* szinonímája, a *keresztül* névutó, szintén ablatívusi raggal alakult. (L. MHat. 2:176). Épp ilyen a *túl* használata: Engedd meg, hogy menjek az Jordán vizén túl: transibo Jordanem (Kár: Bibl. I. 160). Barkóczit küldi Dunántúl (Thaly: Adal. 1:173). Nem mehetek te király-lány, hogy juthatnék túl a Dunán (NépkGy. 1:183). -- Vö. még: Kerülj hátul, a szögön van (Népk. 2:300). Világul ment: elkóválygott (Háromszék, Nyr. 10:39). Fordujjon belűrú: jöjjön be (Nyr. 6:421). Oldalrul köti a derest (Nyr. 5:325). Az császárt mind közbülük vötték vala (RMK. 4:94).⁵

Érdekes, hogy a vogulban meg fordított irányváltozásra van példa, t. i. a latívusi alakok ablatívusi jelentéssel is használatosak. Pl. É. *Numi-Tgrēm āsēm ültä rēyīn vōt rēyīn jīsšēntawēm* 'Fenséges Ég, az én atyám felől, meleg szél melege szálldogál hozzám' Munkácsi Vog. Népk. Gyűjt. 3:20. | *Numi-Tgrēm āsēm ültē va'jlawēm* 'Fenséges Ég, az én atyám felől száll valaki le hozzám' 3:153 || *am ultäm lätīy minēs, tot-tē ti sir-ut yj glī* 'részemről üzenet ment, hogy íme ott efféle vár van' || *am ultäm jout-wēs* 'tőlem vétetett meg'.⁶ Vog. Nyelvj. 18.

¹ A vogulban is nagyon gyakori az igekötők latívusi ragjának eltűnése. (L. »Ragtalán határozók a vogulban« c. értekezésemet. NyK. 37. k.)

² Érdekes, hogy a tavadai vogulban a névutónak alapszava is előfordul: *ülti lqy* 'kereszt utca' | *ültkhēy äitām* 'nem ide való, átmenő ember' 278. — Ilyenforma az osztjákban: *ülti-pairi* 'querbalken' MUSz. 740. s a magyarban: *által-út*, *átal-fa*, *átal-halál*, *átal-kapu*, *átal-telek*, *átó-toap* MTsz.

³ Már Simonyi is különválasztja az *át*-tól, s elhomályosult összetételnek fogja föl (**älti-el*, **ält-el*). CzF. hasonlóképpen összetételnek tartja az *által-t*, de szerintiük az **el-tül*, **el-lól* az eredeti alak.

⁴ Vö. még az *innel*, *onnal* határozószók ablatívusi elemét.

⁵ L. MHat. 39. 323.

⁶ Az utolsó példában már eredet- vagy eszközhatározó a jelentése. (A m. *által* névutónak ezt a használatát l. MHat. 2:166—175).

A magyar *át* és *által* határozószók tehát egy **ált.* tőnek két különböző alakja, melyek közül az elsőn eredetileg a latívus *-á* ragja volt, de ez lekopott, a másodikon pedig — a rendestől eltérő magánhangzóval — az ablatívus *-l* ragja van.¹

most és mihelyest.

A *most* időhatározó szónak az elemeit már CzF. is világosan látta. Ismeretes volt előttük is a régi és népnyelvi *mast* alak, s ez mindjárt rávezette őket arra, hogy a *most* csakis a *ma* származéka lehet. A szó származását úgy képzelték, hogy ebből először egy **ma-s* melléknév alakult, amely azután fölvette a *-t* »képző«-t, mint az *örömost*, *vegyest*, *képest* módhatározók.

Hogy ez utóbbi alakok így keletkeztek, az kétségtelen, amint már Simonyi Zs. is bebizonyította (l. MHat. 1 : 352). De, amint tudjuk, ezek s a hasonló alakú határozók mind mód- és állapot határozók, melyekben érthető a fejlődés. Hogyan alakulhatott azonban hasonló módon időhatározó?

»Megfejtetlen névragok« c. értekezésemben (Nyr. 39 : 194) kimutattam, hogy a társhatározó *-stul*, *-stül* ragja is eredetileg *-st* volt, amelyhez később pleonasztikusan hozzájárult az *-ul*, *-ül* állapothatározói rag is. Mutatják az ilyen példák: *fenekest*, *tövest*.

Azt tudjuk, hogy időhatározók fejlődtek társhatározóból. A *-val*, *-vel* raggal alakult időhatározók elég gyakoriak (pl. *éjjel*, *nappal*, *tavaszzal*, *összel* stb.; l. MHat. 1 : 387—389), s az a gondolkodásmód fejeződik ki ezekben, »hogy a cselekvés a megnevezett idővel együtt áll be vagy foly.«

A *mast*, *most* is tehát már akkor keletkezett, mikor az *-st* rag egyeseknek érző társhatározó rag lett, s eredetileg azt jelentette, hogy »mával együtt«, »amíg a ma tart«.

Még egy ilyen módon alakult időhatározó szavunk van, s az a *mihelyt* kötőszó annyi változatának egyik őse, a: *mihelyest*. Simonyi szerint ez is csak az *örömost*-félék analógiájára keletkezett (MHat. 1 : 351). Van azonban a *mihelyest*-nek *mihelyesen*, *mihenesen* (Szolnok-Doboka m. MTsz.) mellékalakja, ami azt mutatja, hogy itt éppen úgy történt a fejlődés, mint a többi társhatározónál (vö. *tövest* és *tösön*, *tösül*; Háromszék m. MTsz.).

Természetesen mind a *most*, mind a *mihelyest* így is egy kategóriába tartozik az *örömost*-féle határozókkal, de csak eredetre s elemeire nézve, de tovább fejlődése már a *fenekest*, *tövest* és a *-stul*, *-stül*-ragos határozókkal együtt történt.

BEKE ÖDÖN.

¹ Budenz még más vogul, osztják, zürjén-votják stb. szóval is egyezteteti névutónkat, ezek azonban semmi esetre sem függenek vele össze.

MAGYAR NYELVEMLÉK 1565-BŐL.

A nagyszombati városi levéltár *Liber Protoc. Fassion. Civ. Tyrn.*-ában az 1565. év »feria secunda proxima post Domin. palmarum« napján ezt az érdekes magyar szöveget találjuk:

»Ordody chroff Zolnoky balas ellen ilyen modon valo feleleteott theon, hog mykor ez elmúlt napokban valaminemeeo keo feleol Zolnoky balast biro vram elejben hyuatta volna Zolnoky balas byro vram hazaban Ordody Groffnak ezt felelte volna hog Ordody groffnak nem akarna panazat megh hallany, mert Ordody groff hyteossege vezteott ember volna, Ember eoldeokleo es mordal volna kjreol tudomant teott volna biro vram hazanal es biro vramtul theorven napot kerth volna es may napot neuzezte volna biro vram theorven napnak. Azert Ordody groff vietvan az tanach eleott az eo feleletyth esmigh ezt felele hog eotett Zolnoky balas tyzteossege vezteott embeornek mordalnak es gylkosnak biro vram hazaban mondotta Azert vgmond tyzteolendeo vraym ha nala vagyon az senten[t]ia vag holna alat, vegye eleo es eosse feiemhez Im en ez en feiemet kegielmeteok eleyben hoztam, mert en myatta myden attiamfyayval megh holt embeor vagyok. Mely feleletytt Zolnoky balas megh halgatuan varas theorvini szerent maganak feleletre valo napot ker vala De Ordody groff ezt monda hog nem lehetne ebbe napot adny, mert ez tyzteossegh dolga es ennekem vg mond feien veott embeor. Ezt erthven az vraym ezt hagyak Zolnoky balasnak mert hog ez tyzteossegh dolga feleleo napot nem vehet maganak hanem myndiarast felelyeon Ezth halvan Zolnoky balas ky keredzett az palotaban magat megh gondolny Es mykor uijzza be jeuth volna, Ordody groff feleletyre ezt felele. Hog az eleott amnytt mondott most es azont felely az az hog Ordody groff tyzteossege vezteott embeor Mordal es gylkos Merth varz [váci?] Myhal vyuarban kyuel eg zolgalatban es eg theoruen alat volt azt megh eolte Mely dolgot mykor ydeu lezeon vgmond megh es byzonietak.

Az vrak azert mykor ennek megh byzonietasara eleszeor tyzeon eott napot attak vala Zolnoky balas penyk touabba valo napot kere vegeze[t]re oztan az vraym adnak hat hetetett.«

Függelék: Magyar nevek Nagyszombat város tisztikarában a XVI. század közepén. 1546: Vadas, Kowach, Berekzoy, Peek, Gezthy, Budai; 1547: Mathias paysgyartho, Joann. Way, Petr. Kalomar, Varadj, Vamos, Kys, Gazdagh, Galgoczy, Irsaszeghy, Bende, Zabo, Santha, lakatgyartho, chonka, Korlath, Nagh, Hamar; 1551: Barathy, 1565: Nyilas, Folfoldy, Barath, Borsos.

ALSZEGHY ZSOLT.

ISMERTETÉSEK.

Rövid magyarázat,

írta *Dávid Ferenc; születésének 400-ik évfordulójára kiadja a magyarországi Unitárius Egyház.*

A magyarországi unitárius egyház első püspökének, Dávid Ferencnek, jubileumával¹ kapcsolatosan elhatározta, hogy e reformátor könyveit újra kinyomatja. A szándékot csakhamar tett követte s immár könyvpiacra került a »Rövid magyarázat.« Jelen alakjában két kiadású, az egyik — első — betűszerinti, a másik mai helyesírással átírt. Az átírást Pálfi Márton főgimn. tanár végezte. A szöveg végére nyomtatott »Jegyzetek« arról tanuskodnak, hogy megbízását lelkiismeretes buzgósággal végezte.² Hasonlót mondhatunk a dr. Boros Györgytől függetlenül adott hittani ismertetésről is.

A Rövid magyarázat a Rövid utmutatással együtt az unitárius hitű Dávid Ferencnek első magyar munkája. Egyszerre bontó és építő irat. Amikor megjelent, az erdélyi reformáció legválságosabb fordulánál állott. A fejedelemnek, János Zsigmondnak, pártolása ugyan megsérthetetlenül biztosította a szabad igehirdetést; azonban kérdés tárgya vala: milyen az a szabad ige? Melius azt felelte, hogy trinitárius; Dávid azt, hogy anti-trinitárius. Az unitárius elnevezés ekkor még nem volt ismeretes. E két vélemény szerint oszlott meg a magyar protestántizmus. Mi az alapja ez elnevezéseknek? Végző jelentésben az, hogy trinitárius fölfogás szerint az ember bűneit Isten Krisztusnak megváltó érdemeiért bocsátja meg; az anti-trinitáriusok szerint azonban magának a bűnös embernek a megbánás után őszinte fogadalmáért, jócselekedeteiért.³ Vagyis a háromsághívők hiszik, hogy üdvösségüket három személynek: Istennek, Krisztusnak s a Krisztusban működő szent léleknek köszönik; az egy Istent vallók azonban tagadják a közbenjárást, mondván, hogy a bűnbocsánat egyedül Istennek kegyelmi ténye, kihez a segedelemben szükölködő lélek közvetlenül fordulhat.

Hosszú idő telt el, amíg a protestántizmus ez alapokhoz eljutott; sok tévedést kellett addig megigazítani, hiányt pótolni. Az a könyv, melyet most két alakban is kézhez kaptunk,⁴ abból az időből való, mikor még csak általános körvonalaiiban mutatkozott e gondolat. Sem Dávid, sem ellenfelei nem látták tisztán álláspontjukat. A vitáiratokban a tárgyilagosság

¹ E jubileumot Dávid F. születésének 400-ik évfordulóján rendezték. Kutatásaim engem nem tudtak meggyőzni e dátum hitelességéről.

² Nem hallgathatom el abbéli sajnálatomat, hogy Pálfi Márton értekes jegyzetei mellé nem nyomtatta ki a R. M.-nak összefoglaló nyelvészeti ismertetését. Mint tőle tudom, ennek kézírata készen volt s — ha jól emlékszem szavaira — Dávid F. nyelvészetének összes sajtóságaira kitért. Talán a következő kötethez hagyta?

³ A magyar reformáció theológiájának s következőleg e kérdésnek a különböző hitnézetekkel való összefüggését a Keresztény Magvető 1910. évf. 121—133. lapjain tárgyaltam.

⁴ Irodalomtörténeti szempontból méltatását lásd »Unitárius polemikusok a XVI. században Magyarországon« c. tanulmányom 32. s következő lapjait.

csak elvéve bukkan elő: inkább érzelmek küzdenek még, mint kialakult eszmék. Épen ezért e könyveknek értéke is különböző. Nem ismerve a polemikák naponkénti alakulását, néha lapokon keresztül nem sejtjük a helyes értelmet. Temérdek célzás, sejtetés váltakozik homályos alakú kifejezésekkel. A gondolkozás hú másai e munkák kész gondolat nélkül.

Amikor először tanulmányoztam át e korszak theologiai irodalmát, meglepődve tapasztaltam, hogy a magyar trinitáriusoknak általánosságban elég jó, részenként meg éppen meglepő magyarságú munkái mellett Dávid Ferencnek s unitárius társainak írásai nehézkesek. A korszakkal való huzamos foglalkozás érdekes okát adta e sajtáságnak. A trinitáriusoknak soha sem kellett eredeti alapgondolatú munkát alkotniok, hiszen hitrendszert, hitelveket, meghatározásokat, stb. a külföldről készen kaptak. Minthogy pedig eskü kötelezte őket azoknak megtartására, terjesztésére: a dogmáknak meggondolásával nem sokat törődtek. Munkáik közül talán egy sem a szó szoros értelmében vett fejtegető. Írásaiknak érzelmi jelentése rendszerint ez: csodálkoznak azon, hogy vannak emberek, kik kétségbe merik vonni igazukat! »Okfejtéseiket« a személyi vonatkozások érzelmi polemikákká változtatták. Gyalázkodnak, gúnyolódnak s e munkájukban a minden emberrel veleszületett nyelvi készségüket használják. Csoda-e, ha ilyen körülmények között írásaik stílusa, gondolkozásuk módja magyaros?

Ellenben Dávid Ferencék igyekezetét a hitrendszer, a hittételek stb. megalkotása foglalta le. Noha lelkükben megvolt az idea, törekvésük a stílus nehézségein sokáig meghiusult.¹ Magyartalanságuk nem nyelvismeretükkel, hanem nyelvüknek fejletlenségével függ össze. Mikorra jó magyarsággal írnak e sajtá maguk által tört úton haladó theologusok, gondolkozásukkal együtt nyelvi tudásuk is nagy fejlettséghez ért el. E fejlődés méreteinek meghatározása nem csupán a dogmatörténetnek, de a nyelvtörténetnek is elvégzendő feladata.

A Rövid magyarázat e nehézségek közül egyszerre kettőt példáz: az eredeti fogalmazását, meg a fordításét. Az I. rész a *De falsa et vera unius Dei* c. könyv első kötetének 2., 3. fejezetét; a II. rész a *Refutatio scripti Melii* idevágó fejezeteit; a III. rész a *De falsa* stb. második kötetének 5. fejezetét adja magyarul. A IV. rész a *De falsa* különböző helyeinek átdolgozása. A fordítás mindenütt értelmezéssel van megtoldva.

A latin és magyar szöveget összehasonlítva, azt látjuk, hogy két típusú stílussal van dolgunk. Egyik a fejtegető; ilyen főként a latin s annak magyar fordítása. Másik a megtoldás, mely lényegesen különbözik az előbbitől. Noha rendszeren csak néhány mondatból áll, rövidségében is jó magyaros, szónokias és igen érthető. Ez apró megtoldások mutatják írójuknak tulajdonképeni magyaros nyelvérzékét a nyelvkészséggel egyetemben. Csak sajnálnunk lehet, hogy Pálfi Márton, kinek alkalmá volt erre, nem köztölt párhuzamos szöveget a latin eredetiből s a két nyelvű stílus egybevető méltatását elhagyta. Így annak, ki a Rövid magyarázatot nyelvészeti szempontból akarja használni, előbb az összehasonlítást kell elvégeznie.

¹ E gondolatot részletesen kifejtettem »A XVI. század magyar hitvitázó irodalma« c. nagyobb tanulmányomban, mely közelebb sajtó alá kerül.

Néhány érdekes *hangtani* eredményt is el lehet vonni a R. m. szövegéből. A betűk a latin és német hangoknak a magyarral való teljes összezavarását mutatják. A helyesírás tisztán fonétikus. Nevezetesen a nyelvjárási sajátságok is, melyek Kolozsvárnak ez időtt való nyelvi különösségeire vezethetők vissza. A *szótlani* sajátságokról a Pálfi készítette szótár pontosan megemlékezik. A *mondattani* vizsgálatok különösen a hangsúlyra s ezzel kapcsolatos szórendre adnak becses példákat. A latin s magyar szöveg szórendjének összehasonlítása által nem egyszer megbízhatóan rekonstruálhatjuk Dávid Ferencnek hanghordozását.

Mindent összefoglalva: az unitárius egyház igen hasznos dolgot cselekedett e mű kiadásával. A további köteteket érdeklődéssel várjuk.

(Kolozsvár.)

BORBÉLY ISTVÁN.

Maday Gyula: A költői nyelv és Csokonai. (Budapest, 1910).

Minden gúny és kishitűség ellenére a nyelvészettika él és idestova polgárjogot nyer a magyar filológia birodalmában. Két esztendei léte alatt most már a negyedik hive jelentkezik, ami viszonyaink közt egy oly iránynál, melyet eddig egyetlen nagyobb tekintélyű író sem tett nyíltan a magáévá, elég szép eredmény. Hogy az új irány sem elméletileg nincs még kellően megalapozva, sem gyakorlatilag kifogástalanul bemutatva, minden esetre nagy fogyatkozás, de hiszen még a kezdetnél vagyunk. Az irány életrevalósága igazolva van, a többit meghozza a jövő, az új zászló alá sorakozó fiatal erők munkája.

Maday értekezése két részre oszlik: a költészet és a költői nyelv viszonyát tárgyaló aránylag terjedelmes (11 l.) bevezetésre és Csokonai költői nyelvének vizsgálatára. Az egy kicsit levegőt szántó bevezető fejtegetések lényege az, hogy »a költői véghatást megteremtő esztétikai tényező« nem a költő egyénisége, nem tárgykörének újszerűsége s nem művének kompozíciója, hanem költői nyelve. Ez állításban túlzás van. Mert igaz ugyan, hogy a műalkotás szellemének megfelelő nyelv nélkül semmiféle költemény nem fogja átlépni az esztétikai küszöböt, de nem képzelhető el költői nyelv költői egyéniség nélkül, hiszen a költői nyelv figyelmet is csak mint a költői egyéniség kifejezője érdemel. És legyen szabad ezúttal a nyelvészettika művelőit figyelmeztetnem, hogy irányuk alapelvei általánosságban már eléggé ki vannak fejtve, úgy hogy most már feleslegesek az ilyen teórizáló bevezetések, ha csak mélyebb lélektani alapvetéseket nem tartalmaznak.

Mielőtt rátérne Maday Csokonai nyelvének taglalására, iparkodik hősét nyelvi szempontból beállítani korába (12—15. l.). Helyesen mutat rá, hogy Csokonai nyelvének két legfelölőbb foltja: a mitológiai nevek és a német meg francia társasági és műveltségi szavak tömeges használata a kor hatása, mely alól senki nem vonhatja ki magát. Azután Kölcsey nyomán utal rá, hogy Csokonai a népnyelv kincseit Földi befolyása alatt kezdte használni, de a tanítvány messze felülmúlta a mestert. Ez a kortörténeti beállítás épen nem kimerítő, — pl. a deákosok, a mesterkedők és Horváth Ádám hatásáról egy szót sem szól, — de még mindig sokkal több, mint amennyit eddigi nyelvészettikusaink adtak.

Csokonai nyelve vizsgálatának kiinduló pontját nem jól választotta meg Maday és magát egészen feleslegesen következtetésbe keverte. Hivatkozva u. i. arra, hogy Bajza József költői nyelve fősajátságainak az *irrealitást* és a *lágyságot* állították, Csokonait mintegy Anti-Bajzáként mutatja be, kinek nyelvi fősajátságai a *realitás* és az *erő*. (17. l.). Ez a szembeállítás eleve veszedelmesnek ígérkezik. Két költő közt párhuzamot vonni, őket összehasonlítani, egymással szembeállítani aligha lesz máskor gyümölcsöző, mint ha egyik a másíknak tanítványa, vagy ha a két költő két egykorú és egymással ellenkező iskola tipikus képviselője. Madayn valóban meg is boszulja magát az erőltetett szembeállítás. Minden enyhítő elnevezgetés (életszín 17, drámaiság 27) és bizonykodás (32. l. utolsó kikezdés) mellett is kénytelen elejteni az *erőt* és helyébe tenni az *elevenséget*.

Maday szerint a *realitásra*, az érzéki hűségére való törekvés igen jellemző Csokonai egész költészetére (16—26). »Innen van költőnk részletező hajlama; egy természeti képet sokszor egész természetrajzi alapossággal és apróságokra kiterjedő figyelemmel rajzol meg, ami ugyan gyakran megy a lendületességnek rovására. Általában szereti a dolgoknak tudományos lelkiismeretességgel való megvilágítását. Képeit gyakran veszi az állat- és növénytan, földrajz, etnográfia köréből. Egy-egy tulajdonságot olykor öt-hat jelzővel, egy-egy funkciót öt-hat cselekvés-szóval ír körül, ami viszont a költői ihletet józanítja könnyen logikává.« (18. l.). A technikának korára nézve legmodernebb vívmányai szinte szakszerűen kifejtve, a természet legkomplikáltabb jelenségei szabatosan és kimerítően leírva, bölcséleti eszmék tudományos alapossággal megmagyarázva gyakorta olvashatók verseiben. Nagy művészettel jár el ezek előadásában Csokonai, de bizony a költészet kárára mutatkozik doctus poetának. — »Csokonai nem a trópusok költője. Nincs is szüksége arra, hogy előadásait képekkel virágozza fel. Nyelve anélkül is oly kifejező, színgazdag, hajlékony és zamatos, hogy semmi sem áll tőle távolabb, mint a száraz és merev monotónia. De ha egy-egy kínálkozó kép mégis kezeügyébe esik: szívesen lehajol érte, hogy stílusába tűzze. Képeit szintén a megfigyelés, a szemléletesség realitása jellemzi.« (21. l.). Legyen szabad Maday megállapításához egy megjegyzést fűznöm. Csokonai valóban nem a trópusok költője általában, de amikor egyszer-egyszer sikerül teljesen megszabadúlnia kultúrája nyomása alól, mikor egy-egy önfeledt percben a Kozma Andortól megénekelte »Kedves kósza lélek«-ké lesz, amikor zavartalanul zengheti el költői hangulatait: akkor igenis a trópusok költője. Sajnos, hogy ez oly ritkán esik meg rajta. Helyes Madaynak az a megfigyelése is, hogy Csokonainak különösen a színhatások iránt van nagy fogékonysága és a színárnyalatok finomságait nagyon ügyesen tudja megérezkelteni. A színfestés mellett próbálkozott a hangfestéssel is, de kevesebb sikerrel.

A realitás tárgyalásánál gyengébb az *elevenségé* (27—35). Csokonai »abban, amiről ír, benne él; mindent közlőrl néz, azért látja élesen a helyzetek, tulajdonságok és cselekedetek aprólékosságait.« (27. l.). Verseiben kerüli a neki-készülgetéseket. »Ahelyett olvasóját in medias res ragadva, kész helyzet, vagy kép elé állítja s úgy érezzük, mintha a költemény elhallgatott előzmények folytatása lenne. Így élénkül Csokonai verse nem egyszer jelenetté.« (28). Ez a megfigyelés magában véve egészen helyes, csakogy

a dolog közönséges minden nem absztrakt lírikusnál. Az elevenség egyik további — de nem nagyon »egyéni« (mint Maday véli) — eszköze: a színimák haladványos alkalmazása, azután az ellentéteknek valóban művészi használata. »Figyelemre méltó költőknek jelző-használata is. Amivel korunk fejlettebb irodalmi nyelve mint a magasabb differenciáltság jelvényével pompázik, abban Csokonai már nem félénk kezdőnek, de biztos szemű mesternek bizonyul. Az újszerű, tropikus jelzőknek egész tömegét plántálta be a költői nyelv talajába, melyet ilyen mélyen magyar eke eladdig soha föl nem szántott. Különösen elvont fogalmakat szeret színesen konkrét jelzővel megérezkiesíteni« (31). Nagyon igazak e sorok és a felhozott példák is — mint mindenütt — igen tanulságosak, de ha valahol, úgy itt érezzük erősen hiányát az alaposabb nyelvtörténeti összevetésnek. Csokonainak gyakori s mindig tárgyyszerű és reális tartalmú szó-összetételei is elevenebbé, szemléletesebbé teszik költői nyelvét. A nyelv élénkségének köszönhető az is, hogy reflexiói a »szállógék erejével ható tömör szentenciák.« (33. l.).

Ezekben foglalható össze Maday vizsgálódásának eredménye. Egyes már érintett kifogásunk mellett volna még egy, melyet azonban szinte félve merünk csak felhozni. Maday, mint egész irodalmunk, többre tartja Csokonait a kelletténél. Kevés ember adott olyan kevés élvezhető anyyi tehetség és akkora műveltség mellett, mint Csokonai. Költészete és egyénisége valami sajátos gyűléke a száraz iskolamesternek, egy elsőrangú bölcselő elmének, a vaskos ízléstelen kálomista diáknak és egy hatalmas, szinte petőfies lírikusnak. Ezért alig élő valóság ma már Csokonai, ezért kerültek művei néhány üde versét kivéve az irodalom lomtárába, és ezért kis híja, hogy nem lett afféle irodalomtörténeti mumussá, mint legfőbb gyalázója Kazinczy. Maday feltétlenül hasznos munkát végzett Csokonai nyelvének vizsgálatával is, de még nagyobb hála kötelezne bennünket, ha ezután hálásabb tárgyaknak szentelné erejét és munkakedvét. Hivatottságát ez a füzete is elárulta. Benne szerencsésen egyesülnek azok a sajátosságok, amikre a nyelvésztípusnak szüksége van: nyelvészeti és irodalmi szakképzettség, jó ízlés és filozófiai elme. Sőt van egy olyan sajátosága is, amelynek éppen itt veheti tudományos téren a legnagyobb hasznát és amivel messze fölénk emelkedhetik, fölénkbe szürke szakíróknak, és ez: eredeti költői tehetsége. Maga is a Múzsák fölkenntje lévén, jobban beláthat a költői teremtés rejtelmeibe, mint mi, akik csak sejtjük, hogyan alkot a költő.

SZÜCSI JÓZSEF.

NYELVMŰVELÉS.

Affektál. Ez a kifejezés azért terjedt el annyira, mert nem ismerik eléggé azokat a jó eredeti szavainkat, amelyek ugyanennek a fogalomnak a kifejezésére szolgálnak. A Magyarító Szótár ezeket említi: *szenveleg*,¹ *negédel*, *tetszeleg*, *tettet*, *színlel*, *mesterkél*, *mutat*, *úgy tesz mintha*, *teszi magát*, *illetgeti magát*. Ez utóbbi tkp. a. m. illesztgeti magát. Helyette s nyilván

¹ De *szenvelgésről* ma már csak *affektált* ember beszél. — A szerk.

belőle elvonva használja Szabó Endre az *illeg* igét ugyanilyen értelemben. Pl. »Szívesen . . . és teljes őszinteséggel írt neki. Másokkal szemben . . . mintha álkodott, mintha *illeggett* volna« (Turgenyev: Őstalap. Nemesi fészek. Ford. Szabó E. 57). Mi ez? eredetieskedés, vagy *illegés*? (uo. 64). Ő csupa hazugság, valóságos komédiás, *illegő*, azt akarná, hogy mindenki imádjá mint szépséget . . . (uo. 90). Nem *illeg* ugyan, de fontoskodik, mint valódi plebéjus (uo. 193). Nem engedte, hogy túlságos[k]odjék a térdepeléssel, mert az nem nemes embereknek való *illegés* (uo. 437). *Illeg* megvan Balagi szótárában is, de csak ilyen jelentéssel: sich selbstgefällig bewegen; ebből persze könnyen fejlődik az affektálás jelentése. [*Illegget* > *illeg* olyan elvonás, mint *riogat* > *riog* stb., l. Simonyi: Elvonás, NyF. 11:54; uo. az *illeg* ige Csiky G. és Tömörkény munkáiból idézve.] Szabó Endre emellett az *illegget* igét is használja: »Nem gondolja, hogy én is csak *illegetem magamat* ön előtt« 94. »Van elég [ujság], van! felelt a vendég, lassan hunyorgatva és *ajkait illegetve*« 316. — De van az affektálásra még egy különös népies kifejezés: *mórikál*. [Baróti SzD. ilyen magyarázattal hozza föl: »farát riszálni; tsak úgy *mórikállya magát* előttem.« CzF. szótára szerint »ismeretes a Tisza vidékén is«, de a MTsz. nem említi]. Lehet, hogy a régi *mórál* ige átalakítása, mely a NySz. idézeteiben ide-oda lépegetést, de egykettőben úgy látszik egyszerűen valahol időzést, tartózkodást fejez ki, úgy-hogy az időzést, várakozást jelentő latin *morari* ige átvétele lehet [vö. *csórdl-mórál*, *séremórál* MTsz.]. Imre Lajos is evvel veti össze a Heltai meséihez csatolt szójegyzékben. — A *mórikál* ige előbb az affektált mozgás jelentését vette föl s utóbb aztán magát az affektálást jelenti, minden esetre nagyon közel jár hozzá. Vö. a következő példákat: »Ideleln, a pajtások között nem szabad ám mórikálni! Hát csak rukkolj ki vele, hogy mi jó hozott ide?« (Jókai: Rab Ráby¹ 2:68). Hogy megbírálja a szomszédnéja öltönyét, hajdísztét és *mórikálását* (Jókai: Egy az isten 1:238, Nemz. kiad.). Kényesen jár szép Cicelle *magát* egyre *mórikálván* (Káplány Géza). — Barcafalvi nagyon is szabadon bánik vele: Elevenebb zölddel *mórikálja magát* a pázsit (Szigvárt 528; mintegy 'ékesíti magát, cifrálkodik').

EGRI ANNA.

Furcsa nyereségek. Sokszor meg volt már róva az a német hivatalos stílusból belopódzott cikornyás kifejezésmód, mely az egyszerű ige helyett a belőle képezett főnevet használja egy másik, henyé igével kiegészítve. Semmikép se ismerhetjük el, hogy irodalmi nyelvünknek nyeresége volna ezekből a furcsa körülírásokból, ellenkezőleg: kirívó ellentétben állnak a természetes, magyaros beszédmóddal. Ezúttal még néhány példában kívánom ez eljárás fonákságát föltüntetni. — Ha vannak bűnösök, *elnyerik méltó büntetésüket* (B. H. 1910. III. 12). Már ez csakugyan a legfurcsább nyereség: aki *büntetését nyer*, az — a közmondással szólva — nyer bele, mint Bertók a csíkba. Helyesen: *méltóképen fognak bűnhődni, megkapják büntetésüket* stb. — »Ha közbe nem jön a szabadságharc és a munka be-

¹ Éppen most olvassuk Kosztolányi Z. legújabb versfüzetében: A sánta pincér piszkos frakkban *illeg* (A szegény kis gyermek panasza, Modern könyvtár 3:23). — A szerk.

fejezést nyer (Századok 1908. 297): *befejeződik* v. a 'munkát *befejezi*, t. i. Bajza. »A kellemetlen ügy a rendőrségnél *nyer majd befejezést*« (Egyetértés 1908. V. 26, 11). Az ököritői gyermekek elhelyezésére von. intézkedések most *nyertek befejezést* (Világ 1910. IV. 22). — Ha tekintetbe vesszük, hogy a kath. egyházban mi megy végbe, valóban *nem nyerjük azt a benyomást*, hogy *egy* ellenállhatatlan mozgalomról van szó (Egyh. Közl. 1910. 204. l.) e h. *nem kapjuk azt a b., v. nem az lesz a benyomásunk* stb. — Ha *bebizonyítást nyer* az, hogy a revolvereket a szakszervezet osztogatta, akkor fel fogják oszlatni (B. N. 1908. X. 29. 3. l., e h. *ha bebizonyul*). *Igazolást nyer* az a tegnapi állításunk, hogy Héderváry kormányának kb. 300 szavazata lesz (uo. 1910. VI. 3). *Megerősítést nyer* itt a James-féle érzelemelmélet (Term. Közl. 42:663). — Mindezekkel *igazolást vagy helyreigazítást nyernek* azok az adatok és hozzávetések . . (Herman O. írja MNy. 2:250 e h. *mindezek igazolják v. helyreigazítják* stb.) — Ez a sok nyereség az irodalmi nyelv magyarságának megannyi vesztesége!

ANTIBARBARUS.

Olvasás közben. Bódiss Jusztin a Xenophon Sokrateséről írt munkájában¹ kiváló példáját adja a tudatos nyelv művelésnek, a tiszta magyarságra való lelkes törekvésnek, s ezért a Magyar Nyelvőr is elismeréssel tartozik. A mondottakat csak egy-néhány példával akarom ezúttal bizonyítani. »A delphoibeli *jósszék*, a görögségnek eme szentszéke« (4). Tehát nem *jósda*. — »A pogány vitatkozók Krisztus alakjával állították *párvonalba* Sokratest (6, 14 stb.). — »A görög-római műveltséget, legalább is az utóbbit, mely amannak csupán *közletője* volt . . « (7). »Három gráci tanár mondott pereátot Xenophon darabjaira *röpke iratában*« (15, *röpirat* helyett). — »Az a tapasztalt *tanító-férfit* és az ókornak amaz igaz barátja« (16). Nem *tanfériu*. — »De *hitele-vesztettségét* talán mégsem a *lélektelenül* tanító egyének okozták a Memorabiliának« (17). — »*Boncoló* késével levágja a műről a dialogusok legnagyobb részét« (18). Nem *bonckés*. És így tovább. — Egy kifejezése módjához azonban szó fér. Azt írta: »*Annak ellenére, hogy* hinni akarunk . . : mégsem hatnak ránk oly mértékben azok a dolgok, melyeket csupán a hit tanít« (16). Ez egy fokkal jobb ugyan, mint a divatos *dacára annak* *hogy* de hisz lehet jól magyarán kifejezni ezt a mondatviszonyt: *noha, ámbár, jóllehet!* —

Gárdonyi Géza tárcájából P. H. 1906. IV. 1: A falu végén egy csoport ember *vasárnapozott*. — Egy bíró forma ember kevély pillantással szólt *a pipa mellől*. — *Rettentő okos* ember volna az, uram, *ha meg nem hibásodott volna az esze*. — A hang [a zene hangja] felkanyarodott és mintha *körlépcsőn* futna, gyorsan emelkedett.

Bársony István tárcájából B. H. 1910. I. 13: Váltig biztatta szegény, *hogy azt mondja*: Házasodjál meg, édes fiam . . (I. Rubinyi Nyr. 39:55). — Hogy annak jómódú gazdaember kérője akadt, a nagyraláti szülék halani sem akartak *a más cselédje vadórról*. — Jóska a kertek alatt sompoly-

¹ Xenophon »Sokrates emléke« című munkájának hiperkritikusai és pedagógiai értéke. (Szent István társulat. Ára 2 K.)

gott a *vigalmas* tanyáig. — Mi köze hozzá? volt a kissé *hepciás* felelet Hisz asszonyt, így, puskásan, *hepciásan*, sehogy sem mutatott a leány [vö. Simonyi: Elvonás 50]. Megértette, hogy ezt már nem az ellensége mondja, és attól egyszerre megszállotta a *szólfogadhatnám*. — *Próba-szerencsére* befurakodott ő is a sűrűbe. — Elkézdett *hoppozni*: *Hopp, hopp, Jóska, hej! Merre vagy?*

Szívós Béla tárcájából B. H. 1909. VI. 26: Azt a szép két *mag-ludamat* is neki kellett ellopni az őszön. — A *barkács* Darvas Imréhez szözlott be Mihály gazda: faragna kend bátyám egy *főtőlvaló fát* a fiannak. Ismeri a házam végénél azt az ágas akácát, telik annak a derekából. — Nem javallom. Nyers, hamar kirohadna. *Vékonyollom* is: nem férne rá írás. — Igérte, hogy ráadásba egy pár módos *testvivő rudat* is csinál. — A kakas megszözlalt, a ludak *gágároztak*. — A kántor *nekiveselkedett, kanyargatta* szörnyen [az éneket]. — A kántor hatalmas *kacsaringóval* befejezte az utolsó éneket, megemeltette *konya* kalapját. . . Egy beieges akácfa *kornyadozott* mellette.

Takáts Sándor tárcájában — B. H. 1910. VI. 28: A régi levelek humora, — mint rendesen, a régi kéziratokból idézett kifejezések érdekesek: A magyar a humorra való hajlandóságot őseitől *móringlotta*. — Ide-oda kapálózik, mint az *imes* [?] vízbe esett ember. — Szemmel nézheti, mint indul meg rajtuk a lehetetlen bolondság, mint *kelepcélkednek*, mint éresztik meg a nyelvüket. . . , mint veszekednek, milyen *kusztonnal* mennek egymásra (? vö. *kusztora, kusztó* 'fanyelű bicska' MTsz). — Néha *borittukban* az erősebb tréfára is ráadták magukat. — Kamariayt *vendégre* hívják. — Elmondhatta magáról a tor után, hogy *akit fölsőznak, föl* *vagyon* *sózva*.

»A Rákos mezején, hol vad *kacalákon* nyargaló őseink nyugosznak« (Világ 1910. VI. 6). Érdekes, hogy mai vezércikkben ilyen rég elavult s úgy látszik egészen kihalt szóval találkozunk (a MTsz. *kacala* alakban egyetlen egy udvarhelyi karácsonyi miszteriumból idézi; régi íróinkból sok idézet van a NySz.-ban). *Kacola* a. m. kanca, Szarvas G. szerint az oláh *cațela*-ból ered (Nyr. 16:163). Szinyei nem említi az oláh jövevényszók közt Nyr. 23.

Röping és *röpgyűrű* (így ír még az Úrnak 1909. esztendejében Mittler Fr. Wieland der Schmied c. doktori értekezésében, 29).

»50000 db pokrócot kellett átvennie és mivel az elszállítás igen sürgős volt, csak *találom-próbát* tehetett« (B. H. 1910. IV. 10. 8; 1. erről és a rokonértelmű kísérletekről Nyr. 25:415, s vö. »*próba találomra*: Stichprobe« Ball.; a *találom-próba* szótárban először Simonyi – Balassánál).

»Régi tapasztalat mondatja velünk, hogy amint a vitázók *urazni* kezdik egymást, *befellegzett* a *tárgyilagosságnak*. Szóval: tárgyilagos eszmecsere-t kérünk az igazán fontos kérdéstről és nem egymást *leuraszó* polémiát« (Néptanítók Lapja 1909. 4. sz. 20). — Nem régiben hallottam beszélgetés közben ezt az egészen hasonló szóalkotást: »Nem megyek én hivatalba; hogy engem ott akárki *lekollégázzon?*«

ÖREG TANÍTÓ.

Fölösleges idegen szók. A P. N. szerint (1910. II. 5.) Apponyi Albert gróf azt mondta: »Mi a Khuen-kormányval szemben, amióta az alkotmányosság útjáról letért, a *legirreduktíbilisebb* állásponton vagyunk.« Mi pedig nem tudjuk elhinni, hogy Apponyi ilyen furcsaságot mondott

volna. — »Nekünk horvátoknak ebben a kérdésben határozottan kijelölt *rutánk* van« (M. N.; *irány, utirány* stb.; *ruta* a magyarban egy növény neve). — »Kondíció-konvenciók a textil-szakmában« (egy új könyv címe)! -- *Gubernium* (e h. *kormányzóság*) MNy. 5:340, *praeteritum* (*mult idő* h.) uo. 348, *diphthongus* uo. 349 (e h. *kettőshangzó*, az írása is hibás e h. *diphthongus*, görög szóban *ph* nem lehetséges, csak *phth*). — Egnémely rendőr a *morál-csász* szerepét is magára ölti . . , illetéktelenül és *intelligenciátlan* ízléssel megállapítja, hogy ez vagy az a nő feltűnően viselkedik . . (Esti Ujság 1909. XII. 4). — »Góth nagy *maesztriával* *kredlta* az alakot« (Vas. Ujs. 1910. IV. 24) = *remekül alkotta meg* a szerepet; vagy talán az idegen szók többet mondanak? — *Immortellák* (Szendéné Dárdai Olga tárcájának címe, B. H. 1909. VIII. 7): *bársonyvirág, szalmavirág*. — »A földszinti falakat a római castrumból hozott nagy *quaderekből* rakta« (Népr. Értesítő 11:60). — Zenei *novítások!* (P. N. 1910. V. 8. mell.). — *Pánik* (cikk címe B. H. 1910. VI. 10. 9); már csak sokkal szebb volna magyarul: *riadalom*. — »Micsoda alkalmat ragadtak meg azzal, hogy Borromeust ünnepelni akarván ilyen *plump* és gondolatnélküli nyilatkozatokat használjanak« (Magyar Szó 1910. VI. 14). »*Plump*: esetlen, otromba, nehézkes, parasztos, idomtalan, formátlan, faragatlan« (Sim.-B. Német-m. szótár): ezek közül egy se jut eszébe a magyar újságírónak, mikor németből fordít. — »Ezen az *étappe-on* kell keresztül mennie annak a pártnak, amely egy *modern* országot vezetni akar« (Renaissance 1:100): ezen a *fokon, fokozaton, változáson* stb. kell keresztül mennie annak a pártnak, amely *mai napság* vezetni akarja az országot. — »Pedig megvolt bennük a *gouvernementális képesség*« (uo.): *a kormányra való képesség*. — Hiábavaló politikai és társadalmi dűlás után egy nagy *desillúzió* (miért nem *dezillúzió*, vagy pontosan írva, mert hisz ez francia szó: egy nagy *désillusion?* Renaissance 1:96). Széchenyi István már 1842-ben magyarul tudta kifejezni ezt a fogalmat: »korántsem *ábrándult ki még*«, »*kiábrándult* felfogás« (NyUSz.); de hisz lehet egyszerűen *csalóddásnak* is mondani, ha nem tetszik a *kiábrándultás*.

TOLNAV ÁKOS.

Nyelv-paralízis, vagyis a hivatalos írásmódnak legveszedelmesebb foka az, amelyet a székesfővárosi élelmezési ügyosztálynak következő szövegű határozati javaslatában látunk (1910. IX. 28-i napilapokban):

»A közgyűlés azt az eddig elfoglalt álláspontját, hogy a drága vágó-állat és husarak ellensúlyozását az ezidőszertinti körülmények között csakis az állattenyésztéssel foglalkozó és fogyasztásra kész állatanyaggal rendelkező szomszédos országokból, elsősorban Szerbiából és Romániából való élő állat és hus tömeges és lehetőleg korlátlan behozatalának megengedése által látja gyorsan elérhetőnek és hosszabb időre biztosíthatóknak, a közgazdasági és közéletkezési bizottmánynak és a tanácsnak egybehangzó, indokolt javaslatára a jelen viszonyok között továbbra és annál inkább is fentartja, mert meggyőződése szerint, a míg a hazai állattenyésztés — a kivételhez fűződő nemzetgazdasági érdekek sérelme nélkül — a belföldi fogyasztás mérvét mennyiség és minőség tekintetében elegendőképpen nem fedezi, mindaddig és különösképpen a Szerbiából és Romániából való élő-állatbehozatal úgy nemzetgazdasági és kereskedelempolitikai, mint állat-

egészségügyi, valamint cél- és egyszerűségi okokból indokolt, ez a nagyvárosok lakosságának élmezési szempontjából szükséges. Minthogy pedig a közgyűlésnek az a meggyőződése, hogy a tengeren túlról, nevezetesen Argentínából való husbehozatalnak rendszeresítésében az említett irányadó és szem elől nem tévesztendő szempontokat sem a magyar, sem pedig valószínűleg az osztrák birodalom előnyére sem lehet érvényesíteni, ennél fogva Bécs város polgármesterének az argentinai husbehozatalnak kormányhatósági megengedése érdekében történt állásfoglalásához való csatlakozás iránti felhívásának *eleget nem tehet.*»

Aki ezt fogalmazta, talán azt akarta, hogy senki meg ne értse, talán így akarta leplezni a tartalom képtelenségét.

ANTIBARBARUS.

Pályázatok magyar szavakra.¹ Mintha betelt volna a régi jó közmondás: nász a lován s keresi, a napi lapok nem keresték, de nem is találták figyelemreméltónak, noha hasábjaikon látott napvilágot, hogy egy-két fővárosi kereskedelmi cég áruinak helyes magyarságú, de egyszersmind feltűnő és jellegzetes elnevezésére hirdetett pályázatot. E pályázat által jutott egyik szabócég ha jól emlékszünk az eddig németül nevezett *megrendelészerűen készült felöltők* névhez, ami talán a megrendelésre készült és a készen árusított ruha közötti átmeneti »műfajt« jejentené, — hogy mekkora találékonyssággal, azt a nyelvészeken kívül Mangold Béla Kolos tudhatja. Egy grammofoon-vállalat pedig szintén pályázat útján megkülönböztetendő beszélő-gépeinek a *riadó* nevet adta. A hirdetett pályázatot talán a reklámvágy is sugallotta, de az idegennyelvű elnevezésekben hihetetlenül bővelkedő kereskedőinkről mégis örömmel állapíthatjuk meg, hogy a rajzoló és festőművészetnek a reklám szolgálatába való kerítése után áruinak helyes, feltűnő és ötletes elnevezését is a terjesztés hathatós eszközének ismerik fel. E felismerés, mely korainak igazán nem nevezhető, hasznára lehet a magyar nyelvnek, de közvetlen haszna annyira a kereskedelemé is, hogy nagyon mérsékelt belátásának kell lenni annak a kereskedőnek, aki árucikkeinek helyes, rövid és ötletes elnevezését hasznos reklámnak ne tartaná. Nemcsak olcsóbb, de eredetibb reklám is, mint a már közkeletivé lett ábrázoló (grafikai, stb.) reklámok. Hiszen közismert dolog, hogy szindarabok, könyvek szerencsés elnevezése nem egyszer biztosított nekik váratlan kelendőséget, s külföldön az úgy nevezett cím-pályázatot nem ritkák. Néhány éve egy erdélyi országgyűlési képviselő hirdetett cím-pályázatot a nemzetiségi kérdést tárgyaló könyvéhez, melynek nyertese »fajok harca« azóta közkeletivé lett elnevezéssel Szász Ödön akkori kolozsvári hírlapíró lett. Ha idővel e téren is bizonyos verseny fejlődik, reményünk lehet, hogy a minden ok és alkalom nélkül, sőt minden ok és alkalom ellenére keletkezett kereskedelmi elnevezések közelebb, talán egészen közel jutnak a helyes magyarsághoz és a magyaros helyességhez.

SZÁSZ BÉLA.

¹ Dolgozótársunk figyelmét elkerülte, hogy annak idején egy-két lap megemlékezett a dologról, igaz, csak röviden, a napi hírek közt, de a Nyr.-ben is szóltunk róla 1909. okt. Vö. még Nyelvi iparművészet c. cikkünkben 1908. szept. — *A szerk.*

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Fenkölt. Ez a magasztos, nemes, felséges stb. jelentésű szavunk a NyUSz. II. része szerint Faludinál fordul elő először. A NySz.-ra hivatkozva említi a *fenn költ dombotska* és *fönn költ méltóság* kifejezéseket. Az első a TÉ.-ből, a másodikat a Jegyz.-ből találjuk idézve a NySz.-ban. Mindkettő olvasható a TÉ.-ban is: »maga eleibe bótította a' Lengyel követeket, és *fen költ* méltósággal fogadá, maga ülve, leánya talpán« (128. l.). Innen került ugyanezen alakban a Jegyz.-beli Szépen-illő Társ-igék közé, ahonnan a NySz. közli. A másik: »Egy fenn költ dombotskán Lechus üldögél vala« (167. l.). Faludi most említett két művét tudvalevőleg Révai adta ki 1787-ben, ezen altus, elatus, excelsus jelentésű szó első irodalmi előfordulását tehát Bárótzinál kell keresnünk, akinek Erk. lev.-ben már olvasható 1775-ben: »ditsérem *fen-költ elmékedésedet*« (Aj. 4. l.). Faludi a TÉ.-at 1778-ban írta. Ezt magából a könyvből lehet megállapítani: »Ez a' híres hatalmas Bey ez előtt hat esztendővnl még élt, — mondja a 175. lapon — 1772. esztendőben holt meg.« Nincs kizárva, hogy Faludi az Erk. lev.-ben olvasta e szót, s Bárótzí után használja. Bárótzinál azonban nem maga a szó, hanem csak az alakja új, jobban mondva újszerű. A *fenkölt* szavunk ugyanis eredetibb altus, hoch jelentésében *felkölt* alakban már Hallernél megtalálható: »*Fel-költ nyakok* szokott lenni, mint a lovaknak« (HHist. I. 67. NySz.). Ez a *fel-költ nyak* meg nem egyéb, mint a Zrinyinél olvasható: *magasan költ nyak*: »Magasan költ nyakán fejét alá hajtya« (A. Syr. 41. NySz.), ami különben Faludinál is megtalálható: »magosan költ nyakát . . ditsőséges szókkal kezdé magasztalni« (NA. 3).

De a *fenkölt dombotska* se más, mint *magasan költ*, *magas d*. Ime újra Faludiból egy bizonyosság: »az ember . . lát . . benne . . virágos vánkosokat . . *magasan költ füves dombokat*« (TÉ. 306). Alkalmasint már átvitt értelmében (erhaben, vornehm) használja e szót Gyöngyösi a régebbi alakjában is a Char.-ban (434. l.):

De ezt nem akarják azok tselekedni,
Hanem bővebb szóban kezdnek ereszkedni,
Fel-költ Aszszonyokkal, 's véle esmérkedni
És udvarlásokkal néki kedveskedni.

Igaz ugyan, hogy a korrekktúrák között ezt találjuk: *fel-költ* olv. *fel-lelt*, de ez csak olyan fajta javítás, mint u. i. *vólt az evezésben* olv. *vólt el-evezésben*, vagy *jót tennem* ol. *ott lennem*, vagy *nagy* ol. *ugy* stb., melyek nem sajtóhibák, hanem a költőnek későbbi, a nyomtatás után történt változtatásai.

Hogy a *fölkölt*, *felkölt* és a *fenkölt* teljesen azonos eredetűek, azt a *föl*, *fel*, *fenn* igekötőknek régi nyelvünkben — különböző irányú keletkezésük mellett (vö. egyébként *hol*, *hun*. *otthon*, *otthol*, *valahonnan*, *valahonnal* stb. a NySz.-ban) — gyakran fölcserélődő használata, szerepe bizonyítja: *fölhagy*, *fönnhagy*: intermitto, derelinquo (NySz.); u. i. *fölláb*, *fönnláb*: levor, sursum feror, *fölmarad*, *fönnmarad*: supermaneo, remaneo, *fölrug*, *fönnrüg*: superbio, hochmütig sein: inye-tölt fel rugó bűnös — az sidoc immár *fel-rugoua löttec volna* — Fen rugók, kevélyek, akaratosoc —; *fölszó*, *fönnszó*, *föllart*, *fönnlart*: sustento, aufrecht erhalten; *fölvonsz*, *fönnvonsz*: attraho,

aufziehen; a régi *fölfelházkodás* (NySz.) s későbbi *fenföházkodás* (l. MNy. 5:353), *felírás*: inscriptio, consignatio, annotatio (PP.) és *fennírás* (Csúzy Nyr. 38:315.) stb.

Fenkölt szavunk tehát, amely ma már jelentés, alak tekintetében a *felkel* = felemelkedik szó családjától, ahová tartozott, elkülönült, a *fölkölt* = magasan költ, magas szóval azonos s vele a NySz.-ban is egy címszó alá foglalható. A *fenkölt* szó átvitt értelméhez egyébként vö. a vele teljesen egyjelentésű *emelkedett* szó használatát az ilyen kifejezésekben: *emelkedett hangú* beszéd = *magas* szárnyalású, ünnepies; *gondolkodásmódja emelkedettebb* = nem köznap, nem alacsony stb., továbbá *magasztos*, ném. *erhaben* stb.

SIMAI ÖDÖN.

Szófölöség. A szófölöség (szófölösleg, szószaporítás, pleonazmus, tautologia) stílusbeli hiba, sokszor nagyon is kirívó. Az ügyetlen író, mikor írásmódja fogyatkozásait cifrázással akarja födözni, sokszor esik abba a hibába, hogy pl. ige alakjában ismétli azt, amit már egyszer főnévben kifejezett, vagy viszont, vagy pedig hogy két-három jelzővel ugyanazt mondja, vagy a jelzőben minden cél és haszon nélkül fejezi ki a főnévnek valamely magától értetődő jegyét, pl. *első kezdet, ősz öreg aggastyán* stb. Persze meg kell ettől különböztetni azt az esetet, mikor az író nyomaték vagy szemléletesség végett teszi ugyanazt, pl. »Az ingoványnak *undok* férgei borították el *ronda* testeikkel« (Pet. stb., l. Négyesy L. A költői nyelv s a logika, Nyr. 30:145). De szószaporítást látunk pl. a következőkben: Szolgáltatomat *ajánlom* te kánek és *magam ajánlásomat* (LevT. 1:35, ügyetlen zeugma). Azért bizd ő reá *bosszúd megtorlását* (Balassa B. 117; elég volna: *bosszúdat* v. *a megtorlást*, vagy: *bosszúd megállását*). »A . . köszén 1,000,000 köbméter *térfogatot foglal el*« (Pesti Hirlap; e h. *térfogatú* v. *tért foglal el*). »Miért nem *tettél csúffátételt*?« (Nyr. 9:136, e h. *miért nem tetteél csúffú?*)

De vannak más esetek is. Némely cselekvést jelentő összetett főnév a köznyelvben vagy egy-egy nyelvjárásban olyan állandó formában állapodik meg, hogy nem bontjuk föl, hanem az állítmányban vele azonos vagy rokon jelentésű igét alkalmazunk. Azt mondjuk pl. *elégítetted adtunk* s ez majdnem olyan szófölöség, mint az imént említett *csúffátételt tenni*. »*Számkivetésben úzelelt* a szeretet a föld-színéről« (Haller: HHist. 2:70); holott elég volna *számkivetetted* v. *számkiüzetted*. A *hónalj, hónom-alja* olyan állandó kapcsolat, hogy sokszor mondták: *a bal hónalj alatt, hónaljok alatt* stb. (NySz.) e h. *a bal hón alatt, hónuk alatt*. *Mennykő* mellett a *mennyütőkő* is állandó összetétel volt s azért pl. ilyen kifejezésekkel is találkozunk: *három mennyütőkővel üttetted* agyon (Heltai-féle biblia), *mennyütőkővel üttött*: fulminatus (MA., NySz.). — A *könnyhullás, könnyhullatás* régente olyan megrogzított kapcsolat volt, hogy az egyszerű *könny* egészen kiment a divatból. Verseghy a Tiszta Magyarágban azt mondja: »A középüdübeli zab cultura . . a stylus szépségét a hosszú szavakban kereste. *Kegy* és *köny* . . helyett a középüdübeliek *kegyelem, kegyelmesség* és *könyhullajtás* szavakkal éltek« (id. Nyr. 14:399). Azért találjuk ezt a kifejezést régi íróinknál olyan gyakran a *hull* és *hullat* ige egyértékeseivel összekötve: Felkelünön Ozyas, *kön hullasockal mégötetuen* (BécsiK. NySz., olv. *megöttetvén* 'könnyekkel

megöntetvén'). Ev magat *kevnhullással meg evtevy* vala (DomK. 315). Ayotatus *kenyhullatasth hymtez* ew zemeyn (ÉrdyK. 420 b). *Follyatok* én szemeim *könyhullatási* (Pázm. Préd. 516). Szemeink *folyhatnak könyhullatásokkal* (Thaly: Adal. 2: 55). *Folynak* nyavajám, sűrű könyhullásim (uo. 386). Ez a te leányod, akiért annyi *könyhullatást ejtetél* (Mikes: Mul. napok 133). Iszonyu sok *könyhullatást ejték* (uo. 135). Még Petőfi is a János vitézben: »A királylány arcát *mosta könyhullatás.*« Sőt maga Verseghy, noha mint láttuk hibáztatta, mégis használja ezt a nagyon is megszokott pleonazmust: »Zápor gyanánt *ontja könyhullajtásait.*« Némileg hasonlít ezekhez, de mégis más az Arany J. mondása: »Egy fillér kis darab, de annyi hely sincsen, hová az orcáján *csókvetést ne hintsen*« Toldi 6: 10, l. Lehr megjegyzését.

LAKATOS JUSZTIN.

Személynevek mint köznevek. Ilyen cím alatt közölt Tolnai Vilmos egy rendkívül érdekes tanulmányt a Nyr.-ben (28: 1). Az ott összegyűjtöttekhez akarok itt egy-két adalékot szolgáltatni. T. említi, hogy »aki gyenge szemű, az *vak* v. *vaksi Pila* (Ilona), ebből a tudakosság már *vak Sibillát* is csinált.« De egyszerűen *Sibillának* is mondják Veszprémben, Somogyban (MTsz.). Azonfölül van Debrecenben *vakslík* és *vakslí* 'kancsal, sandaszemű'; a MTsz. csak így közli, nem mint összetételt, de a Nyr. 20: 405. lapján így magyarálták: »Össze van rántva a *vaksi* szóból meg úgy látszik a *Schlick* tábornok nevéből, kiről tudja a nép, hogy nem volt ép szeme.« *Vaklandos* MA.-nél 'caecutiens' < *vaklangos* Serm. dom. < *vak Longinus*, a passió történetéből, l. Szilády MNy. 1: 412. — Az *agg-lant* szó, mely első sorban vénasszonyt jelentett,¹ népetimológia volt a régi *Aglent* nőnévből; a Margit-legendában említett apácák közt is volt két *Aglent* (l. Nyelvelmléktár 8: 37). — A *Pila* név még a következő tréfás összetételekben fordul elő: *álmos-, kancsi-, kati-, részezes-, sanda-, sánta-, szösz-pila.*

SZILÁGYI ÁDÁM.

Német jövevényszók. *Mártír* szavunk közvetlen a görög-latin *martyr*ból való ugyan, de régi nyelvünkben *mártély* alakja is van, ugyanilyent találunk a középfőlnémetben is: *martel*, s ebből lehet a mi régi *mártélyunk*, noha ez a disszimiláció a mi nyelvünkben se ritka. — Hasonlóképp jöhetett a *priornak* disszimilált m. *perjel* alakja a kfn. *pról*-ból. (Különös, hogy a *perjelt* szótáríróink közül először csak Sándor I. említi, régibb adat ú. l. nem is ismeretes).

Hont: csille (Torda, Felsőbánya, Szeőke: Bányászati szótár); négy apró keréken járó ladás kocsí, melyen a bányában az ércköveket szállítják (Kapnikbánya, Nagybánya MTsz.). Tótul is *hunt* s németül is *Hunt*-nak hívják, tkp. *Hund*, kutya. Ugyanezt a csillét a franciák és angolok is kutyának hívják (*chien, dog*). Hiszen sok más eszközt is állatokról neveznek el: *bak, vasmacska* stb., s a moldvai csángók a keréktalp alá való talabort is

¹ Egy *agglant* ül Gyöngyös táján . . (Faludi). — Más értelmezései a szótárakban csak okoskodás eredményei: *lyra inveterata* (MA.? id. Kreszn.), *vetus lyra, alte Leyer* PP.

kutyának mondják [s így híják több helyt a szóban forgó csillét is, l. Szeőke, Bány. Szót. 170]. — Érdekes, hogy a német *Hunt*-ot némelyek a mi *hintónkból* akarták származtatni, de ennek semmi alapja, mert magyarul sohase nevezték *hintónak* a *hontot* (vö. Zeitschrift d. Allg. D. Sprachvereins 1905. 366 és Wissensch. Beihefte zur Z. d. A. D. Sprv. 5. sorozat 31 : 21). — Különös, hogy Lumtzer és Melich a rendes *hont* alakot nem ismerték, csak ezt a hangzásában tetemesen elváltozott két alakot: *hant* (Jankó J. Torockó-jából), és *hunk-futó* = *Hundeläufer* (ahogy már a NySz. fordította; MTsz.: *hont-futó*; vö. Lumtzer és M. Deutsche Ortsnamen u. Lehnw. 127). A *k*-végű alak egy német nyelvjárásban is előfordul, az alsórajnaiban, ahol az *nt*, *nd* hangcsoportokban rendes ez a változás: *hunt* h, *honk*, *hände* h. *he:ng* stb. — Furcsa képzés: *hantnuk* 'fasíneken futó kis négykerekű szekér' (Orbán B. A Székelyföld leírása 5 : 211). Innen vette Jókai is: »Hordták fel a vasat a föld alól a *hantnukon*« (Egy az isten¹ 2 : 169).

Cëpp 'csücske, sarka, hegyes része vminek' Hétfalu, Háromszék = ném. *Zipf* (*Zipfel*); bizonyosan a brassói szászoktól.

Pangart, *pángart* (köszegi adatok 1649. MNy. 6 : 271) = *Baumgarten* 'fáskert'.

1. *Sicling* 'metélő hagyma' Vas m. MTsz. kétségkívül a *snidling* elrontása, mert így is híják Dunántúl a metélőhagymát = ném. *Schnittling*.

— 2. *Sicling* 'magyar nadrág ellenzője' Győr m. MTsz. = ném. *Schützling*?

»*Vertelyke-level*: a motollának valami része, Borsod m. Sajószentpéter« MTsz. — okvetetlen a német *Wirtel* 'pereszlen, orsó, pergetyű' szó lappang benne.

GERMANISTA.

A fosztó képzőhöz. Simonyi Zs. kimutatta, hogy a *meziél-láb*-ban fönmaradt a fosztó képzőnek ragtalan (-*an en* nélküli) alakja. De nézetem szerint van a régiségben még egy ilyen kifejezés; *egyvelen-egy* helyett ugyanis *ëgyyetel-ëgyyet* olvasok a DebrK. köv. mondatában: »Egytetel egy zyz megh marada egy egheez orzagban« (505). Igaz, hogy ez tollhiba is lehet *egyeten* vagy *egyedül* helyett, de azt hiszem, az én olvasatom sincsen kizárva.

KOVÁCS ASZTRIK.

Félreértett közmondások. *Próba szerencse.* Ez teljes mondat, a. m. a próba szerencsét hozhat (szótárban először Sim.—Balassánál 'wer wagt, gewinnt'; emennek csak utánzása: *aki mer, az nyer*). De újabban néha félreértik, mintha *próba-szerencse* jelzős összetétel volna. Azért írja Bársony I. is B. H. 1910. I. 13: »*Próba-szerencsére* befurakodott ő is a sűrűbe.« — Hasonló összerántás az, mikor e h. 'a szó szoros értelmében' azt kezdik mondogatni: *szó-szoros értelemben*. — De legfurcsább az a ferdítés, amely ezt a szólásmódot érte: *orrod tőle fokhagymás!* Ez annyit tesz: nem eszel te abból, hiába érzed a szagát! Tehát egyszerű mondat, *orrod* az alany, *fokhagymás* az állítmány. De Ballagi a magyar-német és német-m. szótáraiban így írja és magyarázza: »*orrod tőle, fokhagymás*, szó sz. *zieh die Nase zurück, denn es ist mit Knoblauch angemacht*, Hand von der Butte.« Tehát így érti: 'fordítsd el az orrod tőle, mert fokhagymás!'

KESZTHELYI MIKLÓS.

Letett létlenné tenni (39 : 324). Kétségtelen, hogy a Buda Halálának ez a kifejezése a székelységből való. A székelyföldről közölte Kriza, megvan a NySz.-ban, Gelei Katona Istvántól, tehát székely írótól idézve: Az Isten a *löttet löttlenné* avagy *nem lötté nem teheti* (Titk. 63b). Megtaláltam egy 1581-ben Gyulafehérvárott kelt oklevélben is: Fged az en cselekedetemet bocsássá meg, melyet én magam is szánok mostan, de kges uram az *meglött dolgot létlenné immár nem tehetem*. (Tört. Tár, új foly. 11 : 263).

Ez alkalommal hadd közöljek még egy ilyen régi népies idézetet. *Apja helyett apja én akartam lenni*. Toldi VIII. énekének ehhez a sorához Lehr bőségesen közöl idézeteket 19. századi költőkből és népdalokból; érdekes gyűjteményét hadd szerezzem meg egy olyan adattal, amely az efajta kifejezéseknek régesrégi voltát bizonyítja. Majláth Istvánné írja a nászasszonyáról 1549-ben: Azt is tudom vala, hogy az édes leányomnak *én helembe való anyja* lett volna, mert esmertem ökmét és igen mondhatatlan jó ember vala (Nád. Lev. 139).

KERTÉSZ MANÓ.

Berzsenyi nyelvújításához. A NyUSz. szerkesztője »Berzsenyi mint nyelvújító« c. igénytelen dolgozatomat (Nyr. 201—207) a Magyar Nyelvben ezzel a furcsa címmel: »Ki a hibás?« hosszabb figyelemre méltatja. Nem vagyok teljesen tisztában, hogy a kameleon cikk elismerésben óhajt-e részeltetni, avagy meg akarja-e mingyárt első kísérletemet semmisíteni csupán azért, mert a NyUSz.-nak Berzsenyit illető nagy hiányosságára rámutatni bátorkodtam. Azt sem értem, hogyan állíthatja azt, hogy a földolgozandó anyag megválogatásában nem volt senkim, aki útbaigazított volna. Azt igen jól tudtam, hogy legpontosabban akkor járnék el, ha Berzsenyinek minden adatát az illető műnek legelső kiadásából jegyezném ki, illetőleg ha, ahol lehet, egyenesen Berzsenyi kézíratait használnám föl. Ámde, míg ez utóbbi eljárás rám nézve nagy nehézséggel járt volna, az előbbi alól fölmentett — megvallom — az a bizalmam, hogy a Remekírók Képes Könyvtárabeli kiadást egy kiváló irodalomtörténet-tudós, Bánóczy József, rendezte sajtó alá. A kiadásban csalódtam s a kiábrándulásért Szily cikkének köszönettel tartozom. — Más kérdés: helyesen s igazságosan ítéli-e meg Szily az én adataim nyelvújítási értékét. Azt hiszem, ebben nem csekély elfogultsággal járt el a NyUSz. szerkesztője. Azt veti szememre, hogy Berzsenyiből ki-jegyzett szavaim legnagyobb része alkalmi összetétel, vagy pedig olyan szó, amely sohasem jött voltaképpen divatba. Úgy látszik okult Szily a NyUSz. bírálójának hasonló értelmű megrovásából, amelyet Zolnai a Széchenyiből s más írókból fölösen közölt adatokra vonatkozólag tett volt (Nyr. 38 : 126—127. l.). Ámde míg egy szótárban az ilyen alkalmi szóhasználatok, »halva született szavak« szükségtelen lomot jelentenek: addig olyan dolgozatban, amely egy-egy írónak nyelvújítását akarja bemutatni, nemcsak nem fölösleges, hanem éppenséggel szükséges adalékok. Hogy ilyen adalékaim valóban akkora számot tesznek-e, amekkorának Szily állítja, ítélje meg az olvasó!

MURESANU SZABIN.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Mese.

A szegény ember szerencséje.

(A Kisküiküllő közép folyásáról, Pócsfalváról; a község nemcsak hogy oláh tengerrel van körülvéve, de a község lakói is felénél többen oláh nyelvűek.)

Vót, hol nem vót, még ahol a kecskét rézpatkóba verték, hagy a súj s a francba meg ne batarkádzék, hát még azan is sakkal tujább, vót eccer egy szegény ember. Szegény vót az az ember ajan, hagy még a bőtes gazsnya (= Gozsnya, oláh gúnynév) se külemb a lambas hajával.

Hagy, hagy nem, hunnét-hunnét nem, két tehenyre tett szert eccer a szegény bágyule. Há, ha van teheny, ő asztánan béfagja őket, hagy aszt a küsdég (kisdéd) tenyeremnyi feögyit meggürüzdeje, úgy ahagy ajan két nyikaca (kicsi) tehennyel lehet, s bévesse valahagy. Henem! hagy a fene egye meg, hagy ette vóna meg haják, én nem tudam, jó órába, raszba indult az uttyára, alig fardul vaj kettőt a tehenyekkel, már a második barazdába az egyik tehenye egyet bödüil, kettőt rug, s abb' a nyamba vége nekije örökre megmurált. Aj! szerákú kápú nyeu (= szegény feje) be szuperát (bús) lett az a szegény ember, hagy még az Isten is csak a szegént sanyargattya. Há, na — vakarta a fejit — e megvan. Mast láss hazzá frátje (= testvér) — gandalta magába, hagy bár a bőre legyen meg. Jó, lenyuzza a bőrit, s el is elindult vele, hagy elaggya valamerré, kárin- ketró a világan.

Amind menyen tujább-tujább, erőst elbággyad a nagy melegbe. Bé-barul egy bakar alá az árnyékba, hagy nyugugyék egyet. Henem a bőrt kiteriti a bakarra, hagy száraggyan, könyebbűjen egy küsdeget, hagy fél-terhe legyen.

Ahagy att a bakar alatt gandalkazik erre-tava, de tám, hagy még el is darnyikált (aludott) ekicsit: hajja, hagy valami kapag a bőren. Ada pillant a hangra, s hát egy fakapagtató madár (harkály). De hát hagy a nyavaja roncsa ki, hagy rantatta vóna ki, még ki is kapagtatta aszt a bőrt egy jó nagy jukat rijá, hajják, akkarát, akin keresztül az ember eppe meg-foghatta aszt a madarat. Akkó asztánan össze a bőrt a bakarról, s nagy pringye deszemerger, utra indult a madárral s bőrrel. Östére kelve ér egy falúba. Att asztánan bényit egy házba. Hát abba a házba pusztá pálon küjel senkit se kap atthan. Mit gandál, mit se, kiveszi magát a házból, el bé a ház megé, s a ház megettí ablakan kezdi kukucsálni, hagy ki, s mikar jü haza valamerről. Ecce há jü az asszany, egyik kezibe egy kupa bar, amásba egy kupa pálinka. Egy perc alatt bésezájja azakat, egy ládá-nak a bal végíhez. A cserépesről (cserépkályha) le egy jó tál pánkót, bé asztat is a ládának a jobb végíhez; ki a lerből egy süilt libát, s fel a cse-repesre. Amikó asztánan ezeket így rendétibe jól ésezálgatta, egyéb dógá-haz lát. A szegén ember is ki a ház megől, s a kapúba lesezájja magát.

Ecce há jü haza a gazda, jó két ökörrel a szántóból. Mangya a szegény ember, hagy neki biza ekkis szállás kéne éccakára, Isten nevibe.

Hagyne, hagyne! — mangya a gazda — Istené a szállás, jüjjen csak bé.

Bémennek ketten. Há az asszan beteg, az ágyan fekszik, s jajgat, hogy ő így, hogy ő úgy s hogy ő be beteg esmét.

Felsahajt a gazda, hogy e má csak mindenha így menyen egy üdőtől fagva, minden áldatt nappal. Be ehés ő mast is, s ki hogy főzzen amika nincs ki?

Nagy sahajtzava beszédbe áll a szegény emberrel. Ecce csak, há megcsirren a szegény ember tarisznyájába a fakapagtató madár.

— Mi van att te szegény ember, kérdi a gazda.

— Há' e biza édes gazduram, ha tudni akarja, jövendő-mandó!

— Há asztánan tudná é az igazat is mandani? kérdi a gazda.

— Igen ez asztánan tiszta színigazat, annak, aki kívánnya tőlle. Henem akkó nagy alattomba szarangatni is kezte aszt a madarat a tarisznyába. Cshivagni kezd a madár a szarangatásra.

— Mit mand az a jövendőmandó te szegény ember? kérdi a gazda.

— Ez asztán aszt — mangya a szegény ember — hogy a cserepes tetején egy nagy tepsí sült liba vár gazduramra.

— Há igaz-e feleség, amit ez a jövendőmandó mand?

— Igaz biz az édes jó uram, elkezdí az asszan nagy nyegve az ágyból.

— Hisze az eppe' jó is édes feleség, jól fag esni egy napi szántásra ekküs jó vacsara.

Henem az a szegény ember csak nyaggatta alattamba a szegény madarat, hogy a kinnyába ujra elkezd uristenesen tyiujárni (rikoltozni).

— Há mast mit mand ujra te szegény ember? kérdi a gazda.

— Ez azt édes gazduram, hogy a ládának a bal végibe egy kupa bar s mézelt pálinka vár gazduramra.

— Igaz ez is édes feleségem?

— Igaz az is édes jó uram, mangya az ágyból az asszan nagy nyegődezve.

De a szegény ember ujra csak kinazta alattamba a szegény madarat, hogy az a madár uristenesen cseregett a tarisznyába.

— Há te szegény ember — mangya a gazda — még örökkétig van mandani valója annak a te jövendőmandódnak?

— Van ennek úgy láccik — aszt mangya a szegény ember — s aszt mangya, hogy nézze csak meg gazduram a ládának a jabbik felit is, mit kap még att is.

— Há má hagyne nézte vóna az a gazda, ha má az a jövendő-mandó manta. Össze is szedett a gazda nagy szorgasan lust, bart, pálinkát, pánkót. Asztalba ültette a szegény embert is, s ajan vendégséget csaptak, hogy ajant se láss két kedd előtt.

Henem amikó má jól bépofáztak, ettek-ittak a sak jóból aszt mangya a gazda:

— Hallad é te szegény ember, annak a te jövendőmandódnak a fele se tréfa, hogy az ajan damnú parintye moggyára kitutta azsunálni, hogy hol mi van eldugdasva. Add el nekem, hogy vegyem meg, jól megfizetlek.

S há nem az lett a dalagból, hogy megvette, jól megfizette? hogy balandulna meg a balangya. Adatt annak a szegény embernek ajan szép

két kajla ökröt, hogy mind szép két bakréta virág, teli szekér gabanával, azér a rangyas fakapagtatójér, hogy abból s a szerencséjéből ma hat ökrös gazda, hagyha még él.

Hagy az az asszan ki számára gyüttegette össze azt a sak jó enni, inni valót, hunnét a nagy nyavajából tudhatnám én jobban mind ked?

ŐSZ JÁNOS.

Beszélgetések.

(Füzesabonyból.)

Hogy van Mari? »Nagyon jó van, kéréim szépen, csak móta férhe mént mindíg *kápráják*.« Mit csinálnak? »*Kápráják*. Teccik tunni lemongyák mindénnek.« (Talán *kárpálják*.)

»Má a tehen szépen *tögyel*, nemsoká megellyik, de még elmegyen ennek a hónapnak a végejig.«

Hogy van Julcsa? »Jó, köszönöm kérdésit. Szeretyi az anyósa is, apósa is, mindén szavokban hogyhát: jányom. Julcsával könnyű, mert szilíd, nem olyan *föbetörő*.«

»Máskor mikor a honvédho (honvéde mlékoszlop a füzesabonyi berekben, hová márc. 15-én az egész falu kimegy) mentünk, má ástunk *halábú*.«

Nincs hideg má *ésszáll* sē, süt a jó üdö (a nap.)

Fúj-e még a szél? »Má nem fú olyan nagyon, de mé mikor félkeltünk, hát csak úgy *zsúhogott*.«

(Béresgazda felesége) . . . »Teccik látnyi aszt a sok szép fát? Mos' kütte a zúr szalma *fejibe*. Asszongya: aszt nem tud annyí most, szalmát, mer magának sē elég. Nekünk mēm mindēgy.«

Jóhelvén be sē lépött, má' gyött kifelē Ilona: »Jajj, kedves néném, mehalt Balázs bátyám!« Ott méntén elszédűt. No, tettek ojjan rivást ott ketten.

Amerikába ment a fia s az anyja panaszkodik: »Nemis régén mént el, mé' sē *hetyi*, sē *hava*, mégis olyan má, mintha ki tuggya, mijóta odavóna.«

Esza fát ém mentettem még. Mikor a nyáron aza rēttenetés nagy vihar vót. Eszt is kidűtötte. A föld egészen *tang* vót a gyökere köszt. Felállítottam, jól mēttapostam, oszt mēmimaratt. Kár is lét vóna értē, mer' nagyon finom gyümölcsi van.«

»Nagyon jó ültetés esik ebbe a jó *tang* földbe.«

Négyet csēndítettek, Marcsó néném! »Négyet a! Annyit sēnkinek sē csēnditenek.« Hát? »Az embērnek hármát, az asszonymak, még a gyērēknek kettőt, de csak ha már *mēgygyovont éccēr*. Ha még nem gyovont még, akkor égyet sē. Mehet a lelki, ahova akar!«

Nem ugy vana! A csēpp gyērēk lelki még ártatlan, azí nem kell neki a csēndítés, az embērnek mēs-sok a bűni! »Nohát, látom, maga sē van nagyra a férrijakkal. Hogy a tűz égessē még őket!«

NÁSZAI ERZSÉBET.

IZENETEK.

L. H. Bizonyos, hogy értelmetlenség, amit a NyUSz. a *kétleni* cikkben mond, hogy t. i. azelőtt a *nem kéllem* »unice fuit in usu, ad omnes casus et tempora« s hogy »a NySz.-beli adatok csakugyan ezt bizonyítják.« A NySz. adatai közt egy sincs, amelyben pl. a *nem kéllem* mult időt fejezne ki, hisz ott van mingyárt az első idézetben az EhrK.-ből: *nem ketelle: non dubitavit.* Kazinczy mondatát félreértette a NyUSz., de uo. a Kazinczy szavai c. cikkben megvan az egész mondat, s így már van értelme: »*transsumtum* ex nem kétlem, quod unice fuit in usu, *ad omnes casus et tempora*!«

T. I. Csakugyan érdekes, hogy Ferenczy József most német írásai-
ban is ugyanolyan mulatságos dolgokat követ el, amilyeneket magyarul írt (*Legiffjabb bíróság* = das jüngste Gericht stb. Nyr. 20:86). Azt írja most a többi közt a *Neuland des Wissens* című lipcei folyóiratban 1910. 800. l.: »... ob die Sprachwissenschaft eine Naturwissenschaft, wie Max Müller behauptet, oder eine Geschichtswissenschaft, wie *der amerikanische Sprachforscher Jolly Whitney* meint, ist.« — Ennek az a hübnere, hogy *William Dwight Whitney* amerika szanszkritistának a nyelvtudományról szóló híres fölolvasásait németre fordította *Jolly* müncheni nyelvtudós, *Julius Jolly!* — Az egyszeri diák azzal dicsekedett, hogy ő most már franciául is tanul az iskolában. »Bolond!« mondta erre az apja »hát a franciáknak is kell tudni, milyen — okos vagy?!«

N. S. Munkája még sok javításra szorul, mielőtt kiadhatjuk, s arra eddig nem volt érkezésünk.

R. S. A *szeszélyes* szó a Kéry Gyula közölte vágvávaljai verses fölriratban (Vas. Ujs. 1910. 39. sz.) okvetetlen hibás olvasat. Ez a melléknév a nyelvújítás idejében keletkezett s eddigi tudomásunk szerint először Kisfaludy Károlynál fordul elő. Ugyanott több kétes hely van.

Germ. A személynevek eredetéről olyan összefoglaló munkáink nincsenek, mint a németeknek, de a keresztneveknek legnagyobb része meg van magyarázva Melich J. Szláv jövevényszavaink c. könyvében.

Beküldött kéziratok. Historikus: Vándormagyarok. — Ady L. és Fokos D. Arany nyelvéhez. — Orbán A. Csángó tájszók. — Szász B. Tréfaszótár. — Simai Ö. Ismertetés. — Vértesy D. Magyartalanságok. — Germanista. Hogyan csapják be a németet. — Alszeghy Zsolt. Gileád balsamuma. — Kardos A. A névelő használatáról.

Könyvek és füzetek. W. Bang: Zur Kritik des Codex Cumanicus (Louvain). Über einen komanischen Kommunionshymnus (Bruxelles). Beiträge zur Erklärung des komanischen Marienhymnus (Göttingen). — L. A. Bíró: Lautlehre der heanzischen Mundart von Neckenmarkt (Leipzig). — Bacher V. A jémeni zsidók héber és arab költészete (A bpesti orsz. Rabbiképző-intézet értesítője 1909—10).

Kosztolányi D. A szegény kis gyermek panaszai (Modern Könyvtár 3. — Sziklai J. Bpest. 40 f).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szótartól kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

EGY ISMERETLEN MAGYAR HANGTÖRVÉNY.

VI.

(Folytatás.)

Az eddig bemutatott példák hosszú sorának áttekintése közben fölmerül még egynéhány kérdés, melyeket közelebbről meg kell vizsgálnunk.

Felűnhet így először is az a sajtósági jelenség, hogy látszólag teljesen azonos típusú szavak néha egy, néha meg két szótaggal rövidültek meg. Vö. pl. *měděnica* > *meděnce* és *povijalo* > *pólya*. S ha külön-külön behatóbban megvizsgáljuk e két csoportot, akkor még mindegyiken belül is eltérő jelenségeket észlelhetünk. Nevezetesen az utóbbiban azt tapasztalhatjuk, hogy *pavozina* > *pózna*, *povijalo* > *pólya* és *vojevoda* > *vajda* 2. és 3., (*glavatica* >) **galavatica* > *galóca* és *Verovitica* > *Veróce* 3. és 4., (*brekovicica* >) **běřekovicica* > *barkóca*, (*tragovnicica* >) **tărăgonicica* > *targonca*, *Topolovica* > *Taplóca* pedig 2. és 4. szótagjuk magánhangzóját veszítették el. Az előbbi csoportbeliek között pedig némely esetben (pl. *měděnica* > *meděnce*) a szó végéhez közelebb eső magánhangzó tűnt el, más esetben meg (pl. *běřekinyá* > *berkěnye*) a szó elejéhez közelebb eső, holott mindkét csoport szavai egyaránt négy szótagúak voltak és mind a második, mind a harmadik szótag magánhangzójára nézve egyaránt fennállottak kiveszhetésének eddig megállapított föltételei. Mi lehet ez eltérő fejlődéseknek oka?

Próbálkozzunk meg előbb az első csoportbeliek különféle magaviseletének magyarázatával, mert ez könnyebb feladatnak látszik.

Az idetartozó adatokat összegyűjtve alkalmasint az a körülmény fog először föltűnni, hogy sokkal nagyobb azon szavak száma, melyekben a szó végéhez közelebb eső magánhangzó maradt el, mint az ellenkező tipushoz tartozóké. A *měděnica* > *meděnce*-típusúak száma harminc körül van, míg a **běřekinyá* > *berkěnye*-típusra ezenkívül még csak a *galganyát* (Oklsz.),

garmadát, káptalant, kukricát (MTsz.), *Tërbëgócot, turbolyát* és *vajvodát* tudom idézni. Sőt *garmada* is csak abban az esetben tartozik ide, ha csakugyan a szl. *gramada* nem pedig esetleg a szintén meglevő szl. *grmada* vagy *gromada* alakot vettük át.

Először arra gondoltam, hogy ez a különbség talán a kétféle típus eredeti hangsúlybeli viszonyaiból származhatnék, de meggyőződtem róla, hogy ez a feltevésem tarthatatlan. Aztán ismét arra, hogy talán a kiesett (vagy ki nem esett) magánhangzót megelőző és követő mássalhangzók természetében lehetne az ok, de minden elképzelhető ilyen szempontból való vizsgálódás hiábavalónak bizonyult. Végül még a két kieshető magánhangzó minőségében és egymáshoz való viszonyában próbáltam megtalálni a rejtett okot, s ez az utolsó kísérlet végre a kívánt eredményre vezetett.

Hogy ezt az eredményt megismerhessük, csoportosítsuk azon idetartozó adatokat, melyeknek rövidülés előtti teljes alakját ismerjük, vagy legalább biztosan kikövetkeztethetjük, aszerint, hogy milyen magánhangzó tűnt el bennük. S minthogy a két nyílt szótagban vagy két különböző, vagy két azonos magánhangzó állhat, csoportosítsuk a példákat még ezen szempontok szerint is külön-külön. A két egymásután következő szótaggal való rövidülés kérdését azonban jó lesz egyelőre mellőzni, mert most még úgysis lehetetlen volna megmondanunk, hogy milyen sorrendben tűntek el ilyenkor a magánhangzók.

A rövidülés jelenségeinek tanulmányozását az *i* hang kilökése példáinak összegyűjtésével kezdtük meg, tartsuk meg tehát most is ugyanezt a sorrendet s lássuk először is azt, hogy milyen más magánhangzókkal szemben esett ki az *i*.

Tehát *i* esett ki *á*-val szemben 7 esetben (**gálávaticá, gibanica, Katalina, *kopányicá, opatica, pijavica, *szálanina*), *é*-vel szemben 10 esetben (*bërékinyá > beréknye* Oklsz., **Gëlnicá, komenica, kiselica, kočénina, mëděnica, *szëlenicá, szëmërice, *vëréjicá, *vëtëriło*), *o*-val szemben 11 esetben (**bërékovicá, *Jeronimos, motovilo, *ojonicá, Regovica, samonica, Topolica, Topolovica, *tárágonicá, Veronika, Verovitica*), *u*-val szemben két esetben (*capitulum, rukunica*). — Azt mondhatnók tehát, hogy bármelyik más magánhangzóval szembekerülve, mindig az *i* esett ki, ha *Tërbëgoszt*-ból nem lett volna *Tërbëgóc*, ha nem állana az Oklsz.-nak egyetlen egy *berecne* adatával

szemben régebben is, ma is mindig *berkénye*, s ha nem találunk volna az Oklsz.-ban egy *galganya* (< *gloginja*) és a MTsz.-ban egy *kukrica* alakra is.

Az *u* csak *i*-vel került szembe két és *ë*-vel egy alkalommal. Ilyenkor, mint láttuk, mindig az *i* tűnt el, ép így az *ë* is a **tërëbulya* szóban. Itt tehát azt mondhatjuk, hogy a veláris magánhangzóval szemben mindig a palatális tűnt el.

Az *ë* *i*-vel összekerülve, mint fennebb láttuk, 10 esetben megörződött, de kétszer (*bërëkinya* > *berkénye*, *Tërëbigoszt* > *Tërëbgóc*) mégis kiesett. Épígy kiesett az *o* és *u* hangokkal szemben is (**tërëbulyà*, **bërëkovicà*). Ha tehát *berkénye* és *Terbegóc* nem volna, megint az mondhatnók, hogy a palatálisabb képzésű esett ki.

Az *à*-ról is tudjuk már, hogy *i* ellenében 7 esetben megmaradt, de már *o*-val szemben (**tárágonicà*, *vojávodà*) eltűnt. Ez a tapasztalat tehát ú. l. ismét megerősíti azt az eddig tett észleletet, hogy a hátrább képződő magánhangzóval szemben az előbbre képződő esett ki.

S ugyanezt látszik megerősíteni végül még az *o* viselkedéséből levonható tanulság is. 13 esetben került ugyanis szembe az *i*-vel, egy esetben az *ë*-vel, kettőben az *à*-val és mindig győztesen állotta meg helyét — csak *kukorica* mellett találunk *kukrica* alakot is, s az Oklsz.-nak *galganya* adatában is nem az *o*, hanem az *i* helyén álló magánhangzó őrződött meg.

Mielőtt a talán már megsejthető, de tisztán még nem látszó szabályosságot behatóbban kutatnók, lássuk még, hogy mi történik akkor, ha mindkét nyílt szótagban azonos magánhangzó áll.

Az *i*–*i*, *ë*–*ë* összes esetei (*Dominicus*, **kàlinicà*, **kobilicà*, **kobilinà*, **szëkircà*, **tovàrinicà*, **szëmërëkà*) egyhanguan azt bizonyítják, s ezt megerősíti még a **galavaticà* tanuságtétele is, hogy két azonos magánhangzó közül a második esik ki. Csakhogy *Topolovica*, *Gologovac* és **gàramàdà* már megint külön úton járnak, két kieshető *o*-juk és két *à*-juk közül t. i. nem a második, hanem az első esett ki.

De vizsgáljuk csak meg egy kissé közelebről ezeket a makrancos adatokat.

Topolovica-ban *i* és *o* hangok kerülvén egymással szembe, a fennebbi 11 példa tanúsága szerint előbb az *i* esett ki, lett tehát **Topolovca*, majd **Topolóca*. Akár ebből, akár abból az

alakból pedig már csakis egy *o* eshetett ki. S époly így áll a dolog **Gologovac* esetében is, ha t. i. nem az alanyesetből, hanem az époly gyakran használt *-n* ragos **Gologovácon* alakból indulnak ki. Az ebből kieshető *o* és *á* hangok közül megint a szájiüregnek előbbi részén képzett *á* esett ki, s ekkor a **Gologócon* s az ennek belső analógiai hatása folytán keletkezett **Gologóc* alanyesetben¹ már ismét csak egy *o* eshetett ki. Ez az *o* valamikor, a fejlődésnek egy korábbi fokán két *o* közül ugyan az első volt, de akkor, amikor kiesett, már csak az egyetlen kieshető magánhangzó volt a szóban. Ha pedig eszerint *Taplóca* és *Galgóc*, minthogy bennük csak látszólag esett ki két *o* közül az első, nem mondanak ellent a *Dominicus*, **szëmëřëká*-félék tanuságának, vajjon nemcsak látszólagos jelenség-e az is, hogy a *garmada* szóban két kieshető *á* közül az első esett ki? Azt hiszem, hogy igen. A m. *garmada* szóval u. is, mint említettem, háromféle szláv alak áll szemben: *gromada*, *gramada* és *grmada*. Az elsőt nem vehetjük át, mert ebből *goromáda*-n át föltétlenül *garonda* vagy *garanda* lett volna, ilyen alak pedig nincs a magyarban. Tehát már csak *grmada* és *gramada* közt marad választásunk. Az előbbiből akadálytalanul érthető volna a m. *garmada*, az utóbbiból azonban már csak alig-alig. Nem lehet ugyanis kétség benne, hogy egy szláv *gramada* legelőbb is **gáramáda* lett volna a magyarban. A **szëmëřëká*, **galáváticá*-féle 8 eset egybehangzó tanusága szerint most már azt kellene várnunk, hogy e **gáramáda* alakokból is a két kieshető *á* közül a második essék ki. Ez azonban nem történt meg, mert ebben az esetben a szó ma *garánda* vagy *garonda*, *garanda* volna, ilyen alakoknak azonban sehol semmi nyomuk. **Gáramáda*-tól csakis úgy juthatnánk el a mai *garmadá*-hoz, ha föltennők, hogy itt a két kieshető magánhangzónak elseje esett ki. Csakhogy ez megint megokolhatatlan »kivétel«¹ volna azon szabály alól, amely mellett a *Dominicus* > *Domonkos*-félék egy-

¹ A *palóc*, *pokróc*, *daróc*, *gadóc*, *zománc*, *lánc*, *kölönc*, *Kesztölc*, *nyolc*, *kilenc*, *kilinc*, *kökörccs*, *kulcs*, *Gács*, *pénz*, *kedd*, *Fadd*, *fark*, *sark*, *pást*, *ing*, *kong*, *cseng*, *reng*, *peng*, *stb.*, *stb.* fajtájú alanyeseteket és ígetőveket nem szándékozom ugyan ez értekezésem keretében tárgyalni, de röviden megjegyzem itt a *Galgóccal* kapcsolatban, hogy ezek is magánhangzón kezdődő ragos vagy képzős alakokban rövidültek meg s hogy mai alanyesetük vagy ígetővük csak ezekből való elvonás útján keletkezett.

hangu tanuságot tesznek. Ilyen körülmények között tehát melyik eredet a valószínű, a *grmada*-ból való-e, vagy a *gramada*-ból való? Kétségtől az előbbi.

Kimondhatjuk tehát, hogy *garmada* szavunk története nem is tartozik e tanulmány anyagához s ezzel most már akadálytalanul kimondhatjuk azt is, hogy: ha mindkét nyílt szótagban ugyanaz a magánhangzó állott, akkor ketjük közül mindig a második esett ki.

Térjünk most már vissza a többi magyarázatra szoruló példához is.

Az *i* ki nem esése miatt ilyenek találtuk a **Tërëbigoszt* > *Terbegóc*, *bërëkinya* > *berkënye*, *gloginja* > *galganya* (Oklsz.), *kukorica* > *kukrica* (MTsz.) fejlődéseket.

Nem akarok elébe vágni a rendszeres fejtegetésnek, azért e helyen pusztán csak annak előleges bejelentésére kell szoritkoznom, hogy ez értekezés végén ki fog derülni, hogy a magánhangzónak *k* és *ny*, valamint *g* és *ny* közül való kiesésének hangtörvényszerű akadályai vannak, hogy tehát eszerint a *berkënye*, *galganya* alakokban nincsen semmi szabálytalanság.¹ Sejttem, hogy annak is ilyesféle oka van, hogy **Tërëbigoszt* *i*-je sem esett ki *b* és *g* közül, de meg kell vallanom, hogy ebben az esetben még nem látom tisztán az eltérő fejlődés hangtörvényszerű okát. Hogy végül egy fehérmegeyi paraszt valamikor, talán kissé sietős vagy hadaró beszédében, *kukricá*-nak mondta az országszerte *kukoricá*-nak hangzó szót, s Király Pálnak egy tanítványa ezt a talán csak véletlen *kukricá*-t véletlenül fölvette tájszógyűjteményébe, az még nem nyom sokat a latban. Ez valóban olyan csekély jelentőségű dolog, hogy bátran figyelmen kívül hagyható.

Ha tehát az egy *Tërëbegóc*-tól egyelőre eltekintünk, akkor a két különböző minőségű magánhangzó kiesése közötti viszony az összes többi adatokban a következő: *i* kiesett az *ë*, *á*, *o*, *u* hangokkal szemben, *ë* *o*-val és *u*-val, *á* pedig *o*-val szemben. (Olyan példák, melyekben *ë* *á*-val, *á* *o*-val és *u*-val kerültek volna szembe, véletlenül nincsenek). Ebből pedig az a szabály vonható le, hogy: ha a két nyílt szótagban különböző minőségű magánhangzók állottak, akkor ketjük kö-

¹ A *bërëkinya* > *bërëknye* fejlődés (Oklsz.) eszerint hangtörvényellenes volna és külön magyarázatra szorulna.

zül mindig az esett ki, amely a másikhoz viszonyítva a szájüregnek előbbre eső részén képződött.

Az e fejezet elején fölvetett kérdések egyikére, t. i. arra, hogy miért tűnt el a két kieshető magánhangzó közül egyszer a szó elejéhez, másszor meg a szó végéhez közelebb eső, ezzel már megfeleltünk, mert minden egyes esetre nézve megadja a választ az imént megállapított két szabály valamelyike. S e szabályok szemmeltartásával most már könnyű lesz a további kérdésekre is megfelelni, t. i. arra, hogy miért esett ki ugyanegy szóból néha két szótag is, s miért hol a 2. és 3., hol a 3. és 4., hol meg a 2. és 4.

A 2. és 4. szótagban való rövidülés esetei mind olyan természetűek, hogy öttagu szóban három közvetlenül egymás után következő szótag magánhangzójára nézve állottak fenn a kiesés feltételei (**Gologovácon*, **běřekovicá*, **tářagonicá*, **Topolovicá*) és a legpalatálisabb képzésű magánhangzó a 4. szótagban állott, tehát ennek kellett legelőbb kiesnie. Ezzel azonban a 3. szótag zárttá vált, s így most már másodizben csak a 2. szótag rövidülhetett meg.

Könnyen megérthetjük azt is, hogy miért vesztették el **gálaváticá* és *Verovitica* 3. és 4. szótagjukat. **Gálaváticá*-ból természetesen legelőbb az *i*-nek kellett kiesnie, lett tehát belőle a *t* és *c* összeolvadásával **gálavácá*,¹ a még szóba jöhető két *a* közül most már (a *Dominicus* > *Domonkos*-félék tanúsága szerint) a másodiknak kellett kiesnie, lett tehát belőle **gálavcá* és ebből végül *galóca*. *Verovitica*-ból is a két *i* közül természetesen a másodiknak kellett előbb kiesnie, lett tehát belőle a *t* és *c* összeolvadásával **Věrovicá*, ebből meg, minthogy *o* és *i* közül előbb a palatálisnak kellett kiesnie, **Věrovcá*, majd *Veróce*. A *Veróce* alaki fejlődésének az előbbieket analógiájára elméletileg kikövetkeztetett történetét szinte hajszálnyira megerősíti az a nyelvtörténeti adat, hogy *Veróce* nevét a XI. és XII. sz.-ban *Wereueca*-nak írták (vö. M. Ny. II. 55), amit valószínűleg *věřovicá*-nak, esetleg talán *věřovicá*-nak kell olvasnunk. Ebből a fontos nyelvtörténeti adathból ugyanis kétségtelenül kiderül, hogy *Verovitica* hiányzó két *i*-je közül csakugyan előbb a második tűnt el. (Mert ha az első tűnt volna el előbb, akkor

¹ Hogy miért lett ennek ellenére *opatica*-ból mégis *apáca*, azt tudni vélem ugyan, de magyarázatára nem térhetek ki ezúttal.

Wereutica írást kellene várnunk). Elméletileg kikövetkeztetett fejlődési sorozatunk tehát csak annyiban szorul kiegészítésre, hogy a *Wereueca* írás tanúsága szerint a föltételezett **Vërovica* előbb még egy kis magánhangzóilleszkedésen ment keresztül s csak e közvetítő *Vërëvica* fokon át lett belőle **Vërëvca* > *Veröce*.

A szl. *pavozina*, *povijalo*, *vojevoda* négy szótagúak voltak, s így természetesen csak 2. és 3. szótagjuk elvesztésével rövidülhettek *pózná*-vá, *pólyá*-vá és *vajdá*-vá. Ez utóbbival könnyen végezhetünk, de már *pózna* és *pólya* magyarázata valamicskével nehezebb.

Ú. i. hogy a szl. *vojevoda*-ból legelőbb is magánhangzó illeszkedéssel *vojävoda* lett (vö. Oklsz.) s ebből az *ä* szabályszerű kiesésével csakhamar *vajvoda* lett, majd meg idővel a szótagzáró mássalhangzó után álló szóbelsei *v* kiesésével (amit **bërvëna* > *borona* **Havaselviföld* > *Havaselföld* eseteiben is láttunk), **vajoda* > *vajda*.¹

A *póznára* vonatkozólag először is meg kell jegyezmem, hogy Miklosichnak azon föltevése, hogy »m. *pózna* aus klr. *pauzyna*« (EtWb. 56—57) nem lehet helyes, mert egyetlen egy kisorosz (rutén) jövevényszavunk sem terjedt el az egész magyar nyelvterületen. Szlovén jövevényszavainkról ezt ma már aligha lehetne ilyen határozottan állítani. Asbóth azonban mégsem a szlovén *pavozina*-ból magyarázza szavunkat, hanem egy óbolg. **paanzina* alakból, és pedig a következő módon: **paanzina* > **páonzina* > **páúzina* > **páuzina* > **páuzina* > *pózna* (Jag. Festschr. 242). Nem mondom, hogy ez a fejlődési sorozat hangtanilag teljesen lehetetlen volna (bár a föltételezett *á*, és *Ágoston*, *Pál*, meg *augusztus* havának népies *águsztus* ejtése, továbbá pl. *bekáfol*, *cinngrát*, *rápsic*, stb. miatt **páuzina*-ból inkább *pázna* alakot várnánk), de talán mégsem szükséges egy föltételezett alakból kiindulunk és ennek olyan továbbfejlődését föltételeznünk, melynek hangtani helyességéhez még némi kételkedés is fér, mikor kiindulhatunk a valósággal meglevő *pavozina* alakból is, melynek a mai m. *pózná*-val való egyezése az eddigiek után egy cseppet sem kétséges, s még a fejlődés útjának nyomról-nyomra való követése sem okozhat

¹ Hogyan olvasandó és értelmezendő az Oklsz.-nak 1366. évi *Woyada* adata, azt nem tudom.

komoly nehézséget. A *motovilo* > *matóla*-féle 11 eset példája alapján nem habozunk kijelenteni, hogy *pavozina* is *i* hangját vesztette el előbb. Csakhogy hogy lett e **pá-voz-ná* alakból *pózna*, mikor az *o* itt már zárt szótagban állott? A *malina*-típus módjára már nem érthető meg a további rövidülés, de könnyen érthető más módon, ha t. i. föltesszük, hogy miután az *â*-ből *a* lett, ezen *a* és *o* közül előbb kiesett a *v*, s hogy e **paozna* két szomszédos magánhangzója aztán a hiátus elkerülése végett hosszú *ó*-vá vonódott össze. (Küindulhatnánk különben akár egy szl. **povozina* alakból is, mert e határozószó *pa* alakja *po* alakkal is váltakozik, s akkor **povozna* még biztosabban *pózná*-vá vonódott volna össze.) Ez a jelenség tudvalevőleg különösen a nyugati nyelvjárásterületen nagyon gyakori, a *pózna* alak, eszerint alighanem dunántuli eredetre mutat, s így ez a körülmény is támogatni látszik a szó szlovén származását.

A *pólya* szó történetében is kétségtelennek tarthatjuk azt, hogy a szl. *povjalo* a magyarban legelőbb **povjalo*-vá rövidült. De a további rövidülés magyarázata már megint egy kis nehézséget okoz. Mert hogyan jutunk el ettől a régi *póla*, mai *pólya* alakhoz, mikor a **pov-já-lo á* hangja már zárt szótag után állott? Ugy látszik első pillanatra, hogy **povjalo* csakugyan elveszíthette a szóbelsei magánhangzót zárt szótag után is, mert a m. *pince* se lehet egyéb, mint a szl. *pivnica* és a m. *targonca* se egyéb, mint a szl. *tragovnica*. De ha közelebbről tekintjük ez adatokat, mindjárt lényeges különbséget veszünk észre közöttük. Azt, hogy *pince*, *targonca* szavainkban az egykori *v* nyomtalanul eltűnt, *pólya* szavunkban azonban igenis megvan a *v* nyoma a hosszú *ó*-ban. Az előbbieket fejlődését meg fogjuk érteni, ha arra gondolunk, hogy a magyarban elég gyakran kiesik a szótagzáró *v* anélkül, hogy a megelőző magánhangzón nyomot hagyna (pl. *iszik*, *aloszik*, *lehet*, *tögyén*, szék. *fekésznek*, stb.) bátran feltehetjük tehát, hogy *pivnica*-ból *tragovnica*-ból is előbb **pinicá*, **trágonicá*, **tárágonicá* lett a magyarban s aztán ebből már egészen szabályosan *pince*, *targonca*. Egyszóval, nincsen semmi kényszerítő okunk feltenni azt, hogy a kérdéses magánhangzók e szavakban zárt szótag után estek volna ki. A **povjalo* > *póla* > *pólya* fejlődést azonban nem magyarázhatjuk ilyen módon, mert itt a *v* nem esett ki, amint ezt a *pólya* hosszú *ó*-ja nyilván bizonyítja. (Vö. ezzel szemben *targonca*, rövid *o*-val). De **povjalo* > **pójalo*

> *pólya* fejlődésre is alig gondolhatunk, mert eddig egyetlenegy példáját se találtuk annak, hogy megelőző hosszú magánhangzó után is kiesett volna a nyílt szótag rövid magánhangzója, s **pójalo*-ból még az *á* kiesésének feltevésével sem érthetnők meg a régi *póla* alakot. Nyilván csak az lehetett tehát a fejlődés egymásutánja, hogy az *i* kiesése után a rövidülésnek következő fokaként nem a *v*, hanem a *j* tűnt el (talán **povjalo* helyett való **povialo* ejtés, miatt), e **povalo* alakból azután szabályosan **povla*, majd *póla*, *pólya* lett.

S ebben találjuk meg végül a választ felvetett kérdéseinknek azon utolsójára is, hogy miért rövidültek meg a *medēnce*, *berkēnye*-félék csak egy-egy szótaggal, holott *pólya*, stb. egymásután kettővel.

Egyszerűen azért, mert bármelyik magánhangzó veszett is ki előbb a *medēnicā*, *bērēkēnyā*-félékben, a másik magánhangzó ezáltal már feloldhatalanúl zárt szótagba vagy ilyen szótag utáni helyzetbe jutott, a kiesés feltételei tehát reá nézve megszűntek. A *pólya* fejlődése történetében azonban a *v* utáni *j* okozta a megelőző szótag zártságát, s mihelyt ez a *j* eltűnt, e szótag már ismét nyílt volt és ezzel a másik mássalhangzó számára is meg voltak adva a kieshetés föltételei. Ép így *vajvodá*-ról is föl kellett tennünk, hogy csak azután rövidült meg másodizben, miután a *v* eltűnésével előbb **vajoda* alakot öltött volt. S a *é*-nek a *c* kettős mássalhangzóba való beicolvadásával a *gūlavaticā* és *Verovitica* esetében is nyitva állott a további rövidülés útja.

VII.

**Povjalo*, *pivnica*, *tragovnica* és *vajvoda* másodszori rövidülését úgy találtuk érthetőnek, hogy föltételeztük előbb a *j* és *v* kiesését. Vannak azonban mégis esetek, s nem is igen csekély számmal, melyekben egy nyílt szótag felső vagy középső nyelválású rövid magánhangzójának megelőző zárt szótag után való kiesése is tagadhatatlan.

Hogy pl. szl. *ponjava*-ból (s még egy-két ehhez hasonlóból) m. *ponyva* lett, azon végre is nem csodálkozhatunk, mert ez a szl. *ponjava* mindjárt **ponyáva*-ként jött át a magyarba s ebben az alakjában az *á* kiesésének az eddigiek szerint már szintén nem volt semmi akadálya. De már pl. *muszka* szavunk régibb *moszkvá*-n át (vö. MNy. V. 342) ú. l. egy még régibb

**moszkova* alakra megy vissza. És *észterha*, *észterhéj* mellett is van *észtre*, *észtri*, *isztre*, *isztri*, (bizonyára **észteré* alakból) *osztoró*, *ösztrü* mellett *osztró*, *észtrő*, a félig tréfás *majsztram* pedig **majsztruram* közvetítésével kétszeresen is rövidült ilyen módon *majsztër uram*-ból. Ilyen fejlődés továbbá *észtováta* mellett *észváta*, ami közvetítő **észvátá*-ra enged következtetni, és *ösztvér* mellett *ösztvér*, *visztér* (Nyr. 19 : 153). *Kesztyű* szavunk etimologiailag a. m. kéz t év ő, alaki fejlődése tehát ez volt: **kesztvő* > **kesztvő* > *kesztő* > *kesztyű*. *Kérésztýén* szavunk is Asbóth szerint óbolg. *kristijanü* (NyK. 18 : 352). Ilyenek továbbá még: *bástya* < ol. *bastia*, *bestye*, < m. *běstija*, *ostya* < szl. *oštija*, *sekrěstye* < szl. *šakrištija* (Mel. Szljöv. I. 2 : 399), *István* < **István* < szl. *Stevan*, *mostha* (CzF.) < *mostoha*. Mikor *álm*-ből *álm* lett, akkor a ném. eredetű *sturm*-ből is **sturum*, **storum*, **ostorum*-nak kellett lennie, ma pedig *ostrom*-nak hangzik ez a szó. *Mestër uram*-ból (mint *majsztër uram*-ból) *mëstruram*, majd *mëstram* lett és *mestër embër*-ből is *mestrembër* (Nyr. 4 : 554). Hogy *Krisztus* urunk neve a hangtörvényszerű *Kirisztus* helyett a nép száján is meglehetősen általánosan *Krisztus*-nak hangzik, az lehet ugyan a hivatalos egyházi nyelv hatása is, de lehetséges, hogy ebben a gyakori *Jézus Krisztus* kapcsolatnak is része van.¹ Ezekhez hasonlók még *puzdura* < *puzdra* s *rözsgye* és *rázsgya* a szl. *roždije*-val és *ražđije*-val (MNy. VI. 19) szemben.

De másféle hangtani helyzetben is gyakori a magánhangzó kiesése zárt szótag után is. *Polturá*-ból pl. *poltra* lett, **töltösér*-ből (< **töltösél*? vö. Nyr. 31 : 180) *tölcsér*. Ú. l. a szl. *Tulcsava*-val egy a m. *Tolcsva* (vö. Nyr. 32 : 412 is) és *Jolsva* (Melich barátom sz. felvilágosítása szerint) a szl. *jolicha* (égerfa) melléknévi *jolsava* származékából való. Bizonyára ilyen rövidülés *Moldová*-ból *Moldva*. *Algyógy* és *Félgógy* is az én véleményem szerint csak **Al-Diódi*, **Fél-Diódi* alakokból keletkezettek, s a *rudnál kívül*-féle kifejezésekből vájt ki ismeretes módon a *nélkül* névutó. De még mindig nem értünk a sorozat végére. A Brassó megyei *Tatrang* palak (innen a hétfalusi csángó *Tatrang* község neve is) Árpád-kori oklevelekben

¹ Hogy pl. *krajcár*, *gróf* s más effélék is olyan szívósan megtartják a két mássalhangzón való szókezdetet, azt részben talán szintén az olyan szólamok hatásának lehetne tulajdonítani, amilyenek pl. *husz krajcár*, *Andrássy gróf*, stb.

Tortilon alakban fordul elő. A hangtani fejlődést már most körülbelül ilyennek képzelhetjük: *Tortilon* > **Tortlon* (vö. erd. szász *Tartlau*) > **Tartrang* > *Tatrang*. (A szóvégi *g* a *rozmaring*-félékből ismeretes járulék mássalhangzó).

A m. *ártány* továbbá Gombocz szerint tör. *artayan*-ból származik és a lat. *guardian*-ból is *gárgyán* lett a magyarban. Úgy látszik, hogy a 'járom bélfája' jelentésű *bërce* is nem más, mint magashangú párja egy **borca* alaknak, mely az előbbieket módjára az ugyanilyen jelentésű *bordica*-ból keletkezett. Az eredetibb *ontora* (vö. Asb. Szl. szók 37) mellett van továbbá *ontra*, *condora* mellett *condra*, *kántor uram* mellett *kántram*. A *létra* szónak a NySz. adatai szerint ez a története: *lajtorja* > *lajtora* > *lajtra* > *létra*. A *garabonciás diák*-ból is *garaboncás* lett. Ezeknek példájára a *néhány*-nak népnyelvi *nyán* változatában is az *énnéhány* > *énnēján* (= egy néhány) ejtésből való kiválást fogunk láthatni. Idetartoznak végül még *annyan* > *annyan*, *amennyien* > *amennyien*.¹

Az adatoknak ezen hosszú sora után, melyekben kétségtelenül zárt szótag után is megfigyelhetjük a nyílt szótagos rövid magánhangzó eltűnését, most már föllélekzelhetnénk egyet, de még van egy kis pótolni valónk. A *Novigrad* > *Nógrád* fejlődésben ugyanis (legalább magyar szempontból, vö. Nyr. 21 : 471) azt látjuk, hogy ilyen magánhangzó még magából a zárt szótagból is eshetik ki. Ezt bizonyítja a szl. *Vladislav* > m. *László* is. A két mássalhangzón való szókezdet miatt ugyanis a *v* elmaradt, **Ladiszláv*-ból aztán **Látszló* lett, s ebből a hármas mássalhangzótorlódás elkerülésével a mai *László*. Ugyanezt mutatja továbbá a *registrum* > **rejstrom* > *lajstrom* fejlődés, s csak így érthetjük meg a magyar népnek *sten jónapot* köszönését. Ez t. i. csakis az *aggyonisten j. n.* > **aggyonsten j. n.* kapcsolatból rövidülhetett, ebben pedig az *i* a zárt *nis* szótagból esett ki. Könnyebben fogjuk most már megérteni *nincsen* tagadó igénk etimológiáját is, mely Szinnyei magyarázata szerint tudvalevőleg a *nem is van* szavak elhomályosult összetétele (NyK. 33 : 244). Az előbbieket szerint t. i. körülbelül ilyen volt az alaki fejlődése: **nēmēsvan*, > **nēmsvan*

¹ A Ném. Glossz-beli *ronchyca* és a mai *rocska* viszonya csak látszólag olyan mint a fennebbieké. (Vö. NyK. XXXII. 363., Nyelvtud. I. 15 és Jag. Festschr. 244.)

> **nëmsen* > **nënsen* > *nëncsen* > *nincsen*. Megemlíthető végül még e sorozatban, hogy az *alulsó*, *felülső*-féle melléknevekből is *alsó*, *felső* lett.¹

Minde szavaknak alaki elváltozása annyira hasonlít az előbb tárgyalt nagyszámú *malina*-féléken tapasztalt változásokhoz, hogy lehetetlenség föltennünk, hogy ilt más hangtani jelenséggel állanánk szemben. Igyekezzünk tehát már most végére járni annak a föltűnő körülménynek is, hogy miért vesztett el a magánhangzó mindez esetekben zárt szótagban vagy zárt szótag után is.

Eleve is bizonyos, hogy az ok csak olyas valami lehet, ami mind a közel ötven esetben közösen megvan. Ha ilyen közös elem keresésének szándékával kissé jobban szemügyre vesszük ez adatokat, csakhamar fogunk is ilyet találni. A magánhangzók kilökése után összekerült mássalhangzó csoportok (az idetartozó adatok közlésének sorrendjében) a következők voltak: *szk·v*, *szt·r*, *szt·v*, *szt·j*, *st·j*, *st·v*, *st·h*, *st·r*, *sk·r*, *zd·r*, *zsd·j*, *lt·r*, *lt·s*, *lcs·v*, *ls·v*, *ld·v*, *ld·j*, *lk·v*, *rt·l*, *rt·γ*, *rd·j*, *rd·c*, *nt·r*, *nd·r*, *jt·r*, *nn·j* | *v·gr*, *d·szl*, *j·str*, *n·st*, *m·sv*, *l·ls*. (A pont a kiesett magánhangzó helyét jelöli.) — Közös vonása tehát mindezen csoportoknak az, hogy az a szótagzáró mássalhangzó, mely nem volt képes megakadályozni a magánhangzók kiesését, mindig részhang volt.

Ennek a szabálynak csak *No-vig-rád*, *majszt-ru-ram*, *mëst-ru-ram* és *la-jist-rom* mondana ellent, de éppen a többiekéből levonható tanulság bizonyítja, hogy ezeknek *No-vi-grád*, *majsz-tru-ram*, *mës-tru-ram*, *la-jis-trom* szótagolás következtében kellett elveszíteniök magánhangzójukat. Ilyen szótagolás mellett pedig a magánhangzó eltűnése nem ellenkezik az eddig talált szabályokkal. A *Novi-grád* > *Nógrád* fejlődés a *malina*-tipushoz tartozik, a *la-jis-trom* > *lajstrom*, *mës-tru-ram* > *mëstram*-féle fejlődés pedig olyan mint a többi, amelyekről legutóbb szólunk.

Ezzel az eredménnyel egyelőre meg is lehetünk elégedve. De csakis egyelőre, mert az eddig tárgyalt hangtani jelenségeken végig tekintve, már ismét egy újabb problémán akad

¹ A *pálca*, *medënce*, *kapca*, *jérce*, *lóca*, *bölcs*, *ács* és *kulcsár*-féle esetek természetesen nem tartoznak ide, mert a *c* és *cs* csak kettős mássalhangzók, *t* elemük is tehát már a következő szótaghoz tartozik, s így a megelőző szótag ez esetekben mindig nyílt volt.

meg figyelő szemünk. Ha *artayan*, *bordica*, *gvardian*, s más ezekhez hasonlók — nevezzük őket a rövidség kedvéért **ostorom*-típusnak — zárt szótag után is elveszthették nyílt szótagos magánhangzójukat, miért nem *berkénye* és *turbolya* is, holott a hangtani helyzet (legalább amennyire a kérdést eddig ismerjük) mindkét csoportban teljesen azonos?

A nyelvi jelenségek okainak fürkészésére serkentő ösztönünket azonban most egyelőre túrtöztetnünk kell, míg meg nem vizsgáltunk előbb még egy másik kérdést is.

(Folytatjuk.)

HORGER ANTAL.

AZ EGYENRANGÚ MONDATRÉSZEK TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

Régi nyelvünknek van egy felöltő szórendi sajátága, melyet eddig teljesen figyelmen kívül hagytak a mondattan kutatói, pedig nyelvtörténeli és lélektani fontossága kétségtelen, mert kiinduló pontjául szolgál néhány nagy terjedelmű mondattani jelenség magyarázatának. Régi nyelvünknek azt a sűrűen előforduló szórendi sajátosságát értem, hogy a kapcsoló kötőszóval egymáshoz fűzött egyenlő értékű mondatrészek nem állnak egymás mellett, hanem más mondattagok furakodnak közéjük és szétválasztják őket; ugyanezt tapasztaljuk igen sok esetben az értelmezős szerkezeteknél is: a jelzett szót és appozícióját egyéb mondatrészek elválasztják egymástól.¹

A) Kapcsolt szerkezetek.

Órákat hagyott és *napokat* az ház adásnak (Lev. Tár 1 : 94. 1552). Ir *Kegyelmed*, hogy én *Kdrről* elfeledkeztem és az *uram leányáról*, (Lev. Tár 2 : 56. 1560). Az *határát* voltaképpen tudják és minden állapotját (uo. 104. 1597). *Király képének* aggya tuttára, s *mind nádor ispán uramnak ő nagys.* (Lev. Tár 1 : 170. 1555). *Harasztyt* Kd. tartóztassa meg és *minden marháját* (RMNy. 2b : 72 1550).

Kegyelmed lenne zembe az *csicsói* polgárokkal es az *iharosiakkal* (Lev. Tár 1 : 358. 1559). Mely molnot *Naghwáthy uram* egy falunál *jobb-*

¹ Mivel forrásaim jórészt a kiadók mai helyesírással közlik, azért az eredeti írásmód szerint való adataimat is átirtam.

nak dícsír és hasznosnak ő felségének (RMNy. 2b:265. 1588). Az *perfolta* dolgot kívánja tanulni és az *udvar folyását* (Lev. Tár 1:388. 1560). *János uramné asszonyomnak* Kd szolgálatomat mondja és *Miklós uramnak* és *Magda asszony*nak is (uo. 2:41. 1586). Az *Ur Istent* nézte és az *én árva özvegy voltomat* ő kme (uo. 3. 1515). Az *császár ő felsége parancsolatjával* nem gondolnak es az *ő f. hadnagyával* (uo. 1:353. 1559). Török miá *bídosóban* vagy es *nagy kár vallásokban* (uo. 337. 1559). Jól lehet *császár ő felségétül* is vagy es *szabad levelem* és *Zriny uramtul* (uo. 351. 1559). Mind *feleségével egyetemben* meg holt volna es *gyermekivel egyetemben* (uo. 25. 1544). Készeréttünk *marhákat* zálagon haumi *ruhánkat* is (uo. 272. 1577). *Minket* ennek előtte sem tiltatott *sem jobbágyinkat* attul a földtül. (RMNy. 2b:287. 1578.) Azért *hagyom* én tinektek es *parancsolom* (Lev. Tár 1:320. 1559).

Néha csak a *pedig, azért* kötőszó választja el a két kapcsoló mondatrészt egymástól: Az *követ pedig és szentet* az szokott mérték szerint erogáltassa (Gazd. Tört. 6:75). Több eszközök *vásárlását pedig és csináltatását...* a molnárok recognoskálják (uo. 9:420). A *gazdák azért és cselédes emberek* magok gyermekeit és cselédeit úgy oktassák (up. 5:22).

Hogy pedig itt nem szórványos jelenségről, hanem különösen 16. századi nyelvünknek valóságos törvényszerűségéről van szó, azt kétségtelenül bizonyítja az a körülmény is, hogy még a gyakran együtt járó páros kifejezések is elválnak egymástól:

Azoknak penig az *adójokat* mi rajtunk kéri es *mindön jövedelmüket* (RMNy. 2b:242. 1574). Innejd ki költöztetem minden *háza népével egyetembe és morhájával* (uo. 303. 1558). Minden *jót kívánok és egészséget* (Lev. Tár 2:46. 1586). Azt akar-nám, hogy minden *jó módjával lenne és szerével* (uo. 84. 1588). Az mi *marhája* maradott és *öröksége* az ő atyafiának (RMNy. 2b:232. 1573). Valami egyéb *marhája* volna *avagy öröksége* (uo. 3b:118. 1595).

B) Értelmezős szerkezetek.

Az vitézlő és nemes *uronk* jobbágyi *Lipcsy Györgyé.* (RMNy. 3b:76. 1568). Ezen *kmes uram* levelét *Serédy Gáspárét* (uo. 2b:36. 1540). Egy *atyámfia* török fogságban *Almássy András* nevü (uo. 297. 1579). *Fiával* egyetemben *Teleky János-sal* (uo. 323. 1588). Im mostan az *két szombati embert* meg tartattam volt érte, az *Warga Benedeket* és az *ő társát* (uo. 3b:64. 1567).

Im fölségedhez egy *atyánk fiát* bocsáttuk fel *Buchay Andrást* (uo. 2b : 247. 1577). E mi *polgártársink* mi eleinkben jövén ez *Palló Márton és e Palló Benedek* (uo. 90. 1552). Az két száz forint az kit az en *fiamnak* hadtam *Pálnak* (uo. 67. 1549). Ezeket meg akarom vala az ő *emberétül* izennem *Zerény Gyergytül* (Lev. Tár 1 : 54. 1548). Ez ok téréjte meg ben-nünköt egy jámbor *atyánkfiaival* egyetembe *Puthnoky Miklósval* (uo. 40. 1547). Azt én nem érdemlem ő kmétől, hogy ő kme *én értem* ennyire munkálkodnék ilyen *szegény megnyomorodott özvegy asszonyért* (uo. 2 : 3. 1515). *Pál uram* felől az mit Ngod ír, az *Ngod szerelmes fia* felől (uo. 58. 1562). *Sittkey Mihálnál* vagyon az ló az *prépostnál* (uo. 1 : 311. 1559). Az *Karakay Bertalan* üztö az törököt, az *Ngod szolgája* (uo. 1 : 310. 1559). Ezt az *basának* az *öcse* írta Budáról az *defledár* (uo. 1 : 392. 1561). *Cherép Balás* lötte nagys. *Pethw János jobbágya* (uo. 1 : 215. 1557). Ha valami *vendég embert* es találánanak, *vagy nemesset, vagy parasztot* (RMNy. 3b : 75. 1568).

Nagyon gyakori az efféle szerkezet a levélcímekben :

Szepes vármegyében *ispán uramnak és az nemes uraimnak* adassék e levél: *bizodalmas atyámfiainak* (RMNy. 2b : 59. 1545). *Lewkews Farkasnak* Nagy Kállóba, *nekem jó uramnak* adassik (uo. 2b : 77. 1550). Az nagyságos *Szony Anna asszonynak* adassék ez levél *énnekem bizodalmas asszonynak* tulajdon kezében (Lev. Tár 1 : 338. 1559). Ngos asszonynémnek *Paxy Anna asszonynémnek* adassék ez levél a *ngos Réway Ferenc uramnak házastársának* (uo. 2 : 7. 1547). *Vitézlő uramnak es atyámfiának* adassék ez a levél *Fülep Demeternek* (uo. 1 : 179. 1556).

Miről tanuskodik ez a szórendi jelenség? Kétségtelenül a mainál kezdetlegesebb nyelvi- és egyúttal lélektani állapotról. A kapcsoló kötőszóval összefűzött mondatrészek és az értelmezős viszonyban levő kifejezések különválasztásának magyarázatát abban kell keresnünk, hogy ezeknek a kifejezéseknek a tartalmát a lélek még nem appercipiálja egyszerre, hanem csak asszociatíve fűzi egymáshoz (l. Wundt : *Völkerpsychologie* 12 : 313), s azért a régi nyelv sem érzi ezeket a mondatelemeket szorosan együvé tartozóknak. A mai nyelvérzék pedig már bizonyos egységbe foglalja, szorosan egymás mellett tartja őket, azért az ilyen szerkezetek ma már ritkák, legfőlebb a népnyelvben és a gyors beszédben találhatunk egy-egy hasonló példát.

A kapcsolt és appozíciós mondatelemeknek most megmutatott hajdani függetlenségéből és később szoros egységbe való tömörüléséből lehet megmagyaráznunk az itt következő nyelvtörténeti jelenségeket.

II.

Az értelmezős és mellérendelt szerkezetek elemeinek egymástól való függetlenségét régi nyelvünknek számos olyan jelensége is bizonyítja, amelyekben ezeket az elemeket más mondatrészek nem választják külön, hanem azok szorosan egymás mellett maradnak. A nyelvtörténet folyamán ezek szoros egységbe forrnak össze, annyira hogy egyes eredetileg értelmezős kapcsolatokat a mai nyelvérzék valósággal jelzős szerkezeteknek fog föl.¹

1. A *mi egyéb, senki egyéb, semmi egyéb, senki más, semmi más-féle* kifejezéseket mai nyelvünk jelzős szerkezetnek fogja fel és azért így ragozza: *mi egyebet, semmi egyebet, semmi mást*. Pedig eredetileg ezeket is »értelmezős szerkezetként ragozhatta nyelvünk... Erre vallanak legalább némely régiebb adatok s ez látszik elemeik jelentésénél és egymáshoz való viszonyánál fogva is természetesebbnek.« (Zolnai id. h. 52. l.). Amit Zolnai három régi példára támaszkodva nem mondhatott ki egész határozottsággal, azt az itt következő bőséges nyelvtörténeti adatok kétségtelenné teszik:

Kegyelmednek nincs *mit egyebet* írnom (Lev. Tár 2:55. 1588). Ha *mit egyebet* parancsol te Kegyelmed (Tört. Tár Ujf. 5:266. 1550). Most nem lévén *mirül egyébrül* írnom (Thurzó Lev. 1:252). Ha *mit olyat* hoznak, bizon mindenek előtt te Kdé léssen (Tört. Tár Ujf. 5:404. 1558). Tapasztalunk *mit ilyest* (Csúzi: Sip. 21. NySz.). *Valamit egyebet* művelünk, csak barmokkal köz számárokodás (Pázm. Préd. 3. NySz.). Te Kdnek én egy csizmát, vagy *egyebet valamit*, amit Kd. parancsol, megküldöm Kdnek érette (Tört. Tár 1894: 189. 1556). *Valakit egyebet* küldjön ő nagys. (Lev. Tár 1:263. 1557). Ha *valamit egyebet* lölnek en kebelemben (EhrK. 47).

Nem szeretek *egyebet semmit* (EhrK. 47). *Semmit egyebet* nem mond vala, hanem csak ez beszédeket (uo. 4). *Egyebet semmit* nem mond (VirgK. 82. NySz.). Most *semmit egyebet* nem küldöttem, mint három sajtvat (Lev. Tár 2:64. 1563). Ujságot te Kdnek Bécs felől *semmit egyebet* nem tudunk írnia (MTört. Okm. 29:370. 1556). Sem élést és *semmit egyebet*... ne vegyen (Gazd. Tört. 5:457. 1591). *Semmin egyében* nem bánkodik (Lev. Tár 1:339. 1559). *Semire egyébre* ne vülje az én mostani írásomat (RMNy. 2b:208. 1569). *Semire egyébre* te Kdnek gongya ne legyen az magyar írásnál (Lev. Tár 1:339. 1559). Ez csufságotat kérlek *semire egyébre* ne magyarázd (Thurzó Lev. 1:281). Az két aranyas kupát kik egy skatulában vol-

¹ Először néhány olyan szerkezetet fogunk tárgyalni, amelyekkel már Zolnai Gyula is foglalkozott Mondattani Búvárlataiban (NyK. 23. 47–52. l.), csak hogy a régi nyelv tanuságtételét nagyobb mértékben fogjuk felhasználni, mint amennyire ez a jeles dolgozat tette.

tanak *senkinek egyébnek* . . ne adja (RMNy. 3b:47. 1562). *Senkinek egyébnek* nem adtunk (uo. 2b:175. 1562). Nem esmerek *senkit olyat* kösztek (Tört. Tár Ujf. 9:198. 1558).

Ezeknek a kifejezéseknek appozíciós természetét érdekesen szemléltetik az olyan mondatok, amelyekben az értelmezők egész sorával van dolgunk: *Semmit egyebet* ennél nem tett *választ* (Tört. Tár Ujf. 8:137. 1561). *Hírt semmit olyat* nem írhatok *egyebet* (Lev. Tár 1:354. 1559).

A *semmi, egyéb, valami* nemcsak egymással vannak értelmezős viszonyban, hanem egyes nyomokból arra lehet következtetnünk, hogy hajdan ilyen viszonyban voltak minden egyéb névszóval, amelyhez ma jelzőként járulnak:

Benne *patvart semmit* sem keresvén (RMNy. 2b:115. 1555). *Semmit* nem tudnak végezni *jót* (Tört. Tár Ujf. 6:99). Ez ideig *semmit* nem írhattam *gonoszt* (RMNy. 3b:36). Ott neked *valamit kedved szerint valót* vásárolhatnék (Thurzó: Lev. 1:221). De különösen az ilyenek: *Semmit jót* nem írhatok Kdnek (Tört. Tár Ujf. 6:99). Itt hegyek között való földön *semmit jót* nem hallhatok (Lev. Tár 2:112. 1601). Királ megbusult volt rajta, hogy *semmit okot* nem irtam volt (Tört. Tár Ujf. 5:290. 1557).

2. A sűrű használat korán egybeforrasztotta ezeket az eredetileg értelmezős viszonyban lévő vallásos megszólításokat: *Ur Jézus, Ur Jézus Krisztus, Asszonyunk Mária*. Érdekes, hogy az Ehrenfeld-Kódex az *Ur Jézus Krisztus* ragozásában még ingadozást mutat: *Mi uronknak Jésos Krisztusnak* (EhrK. 1); ugyanígy a 19. lapon; de már *mi urunk Jესos Krisztusnak* (25). A legtöbb 15. és 16. századi nyelvemlékünk aztán az utóbbi példa módjára egy szóként ragozza az egész kifejezést:

Békesség ti nektök, és malaszt *mi uronk Krisztus Jézustul* (GuaryK. 127.) *Uronk Krisztusnak* feszületi előtt (LZK. 149). Az *ny Uronk Jézusnak* drágalátos testével és vérével (uo. 35). Könyörgök az én megváltó üdvözítő *Uram Jesus Christusnak* (Tört. Tár 1893:177. 1595). Az én *uram idvözítőm Jézus Krisztusért* (uo. Ujf. 4:157. 1556).

A legrégibb nyelvhasználat emlékét kétségtelenül az Érsekújvári kódex őrizte meg:

És ti dicséretetek mindenkoron legyen az édes *Jézusba Krisztusba* (ÉrsK. 195). De aztán ilyen formán is: A *mi urunk Jézusnak Krisztusnak* gyetrelmében (uo. 25). *Krisztus Jézusnak* szép jegyesi (uo. 196). *Mi urunk Jézus Krisztusnak* (uo. 142).

Az *Asszonyunk Mária* a kódexek korában már teljesen eggyé forrott, nem is találtam másképp mint: *Kérjed . . . asszo-*

nyonk Máriát (VirgK. 1). *Asszonyonk Máriát* és szent nevét hallván nem tiszteltem (uo. 6).

Maga az *Uristen* is ilyen értelmezős kapcsolat volt eredetileg; a vallásos nyelv ma kétféle használatát ismeri: birt. személyrag nélkül: *Uristent, Uristennek*, személyragozva: *Uradat Istenedet, Uradnak Istenednek*. Ezt a különbséget már a kódexek korában megtaláljuk, de rábukkanunk egy olyan szerkezetre is, mely kétségtelenül bizonyítja, hogy az egy szóba olvadás csak későbbi fejlődés eredménye:

Eltávozott az ő *urának istenének* tisztelésétől (SzékK. 22). Megtérének az ő *urokhoz istenekhez* (uo. 24). Áldozatokat mutatnak vala az *úr istennek* (uo. 25). Teljes szüből imádják vala *úr istent* (uo.). Semi ne légyen egyéb, hanem csak imádság én érettem, az mű *uronk istenhez* (uo. 54). *Én uram istennek* kegyes irgalmassága (ÉrsK. 266). Bizodalmam volt az én jó *uram kegyelmes Istenemben* (Kár. Okl. 3 : 585. 1593).

A három utolsó mondat közül kettőben elmarad az első tag mellől a viszonyrag és csak személyragja van, a második tagnak megfordítva csak viszonyragja van; a két szó tehát közeledett egymáshoz, nincs messze attól, hogy teljesen egy szóvá olvadjon; igaz, hogy ezen a ponton a szerkezet megakadt (nem mondják: a *mi Uristenünkhöz*, az *én Uristenemnek*), de a fejlődés iránya kétségtelenül ez.

3. Az *urunk önagsága, császáz öfelsége* ma már szintén egybe olvadt jelzős szerkezetek, de elemeik eredetileg értelmező viszonyban vannak és így ragozzák őket *urunkat önagságát, császáznak öfelségének* (Zolnai id. m. NyK. 23 : 52):

Asszonyomnak ő ngnak megmondám az Kd izenetit (Tört. Tár Ujf. 5 : 557. 1559). *Asszonyomnak ő ngának* kelletik holnap valami aranyat vásárlanom (uo. 578). Te k. aggya tuttára nádorispán *uramnak ő ngának* (uo. 8 : 155). Az én bizott uramnak, nádorispán *uramnak ő ngának* (uo. 127).

De azért már a 16. században találkozunk a mai szerkezettel:

Az *Asszonyom önagságának* való szekeres lovak (uo. 5 : 262. 1561). Requiráltam egynehány ízben palatínus *uram önagságát* és esztergomi érsek *uram önagságát* (uo. 10 : 105. 1642).

A régi szerkezetet megtaláljuk még a Rákóczi-korban is, viszont a 17. század második felének egyes levélírói már következetesen az újat használják.

Az értelmezős viszony természetéből következik, hogy ezek a kifejezések megfordított rendben is állhatnak:

Kívánjuk azt is *ő kegyelmétől Dobó uramtól* (Tört. Tár Ujf. 5: 136. 1580). Azt mondom *ő kegyelméhez Ambrus uramhoz* (Erd. Okl. 1: 269. 1596). *Én ő kegyelmét generalis uramat* erről meglelem (Tört. Tár Ujf. 6: 108).

Érdekes ennek a kapcsolatnak többes számú alakja:

Az mikor isten az *urat és asszonyt ő nagyságokat* ide hozza (Gazd. Tört. 8: 115). Az *urtól vagy asszonytól ő nagyságától* (uo. 116). *Kegyelmes uramhoz s kegyelmes asszonyomhoz ő nagyságához* . . igaz, tökéletes és hű leszek (uo. 6: 79). Adjon Isten Ngodnak minden jókat, mind asszonyunk őnagyságával és az Nagyságod kedves szép *gyermekével ő nagyságokkal* egyetemben (uo. 7: 32).

Őkegyelme: asszonyommal ő kegyelmével (Tört. Tár Ujf. 8: 238. 1634). Azt is tudom, minémü nagy igazzal kénálta *asszonyomat ő kegyelmét* (uo. 240. 1636). Gyámoltalan özvegy leányom Gyulafi Sámuelné fogja megtalálni az *fejedelmet ő kegyelmét* (uo. 246. 1643).

Őfelsége: Hiszem Istent ű szent felségét (Nád. Lev. 188. 1568). *Istennek ő szent felségének* akaratját s áldását nem jó mértékelní (Gazd. Tört. 1: 152). *Ur Istennek ő szent felségének* kegyelmes engedelmeből (Tört. Tár Ujf. 8: 238. 1634). *Istentől ő szent felségétől* minden jókat jó egészséggel kíván megadatni Kdnek (Kár. Okl. 3: 451. 1588). Az hatalmas *Istentől ő szent felségétől* kívánjuk uraságtoknak kedves jó egészségét (Gazd. Tört. 8: 31). Szóllana te Ngod *Királnak ő felségének* (Tört. Tár. Ujf. 5: 273. 1553). Im ez én utolsó órámban kérem alázatosan *császárt ő felségét* az én kegyelmes uramot (Kár. Okl. 3: 376. 1568). Holtig szolgáltam Maximilián *császárt is ő felségét* (uo. 488. 1591).

De már a 16. században elég sűrűen találkozunk az újabb szerkesztési móddal is dunántúli és erdélyi levelekben:

Király ő felségének (Tört. Tár Ujf. 8: 402. Tihany, 1558). Ugyanaz a levél író: *Pispek uramnak ő nagyságának* (uo. 403). *Az urunk ő felségének* irt levelit is láttam *Kegyelmednek* (Tört. Tár 1883: 333. erdélyi lev. 1596). Most nem lehet *asszonyunk ő felségétől* távozni (uo.).

4. *Kovács Jánosné Faragó Mária asszonynak* — így címezzük ma leveleinket; az ilyen családi viszonyt kifejező szerkezetek eredeti értelmezős voltát világosan mutatják a 16. századból és a 17. sz. első feléből származó nyelvemlékek:

Az néhay Révay *Ferencnének Paxy Anna asszonnak* (Lev. Tár 2: 56. 1560). Az szegén *Horváth Istvánnének Pesty Borbálának* (Kár. Okl. 3: 438. 1586). Ezt az . . . Vaszkó Mikula nevü jobbágyot apám uram asszonyom anyámmal együtt 75 frton vötték *Kisfaludi Péternétől Lipcsey Annától* (Gazd.

Tört. 1 : 343). *Pásztor Györgynének Margit asszonynak* (RMNy. 2b : 15. 1517). *Hedegös Pétörnét Anna asszonyt* (uo.).

Épen úgy, mint az *őnagysága-*, *őfelsége-félék*, ezek a családi állapotot jelölő kifejezések is állhatnak megfordított rendben:

Polthári Soos Kálárának Zay Péternének (Lev. Tár 2 : 124. 1607). Ez levél adassék Sarmaságy Erzsébet asszonnak Wárady Mihál urnénak, nekem szerelmes asszonynak (RMNy. 2b : 60. 1545). Chwzy Magdolnával Hat-halmy Péternével haza adásakoron ezeket atták (RMNy. 2b : 65. 1549).

Ennek a kapcsolatnak a régi nyelvben való lazább összefüggését a ragok megisméltésén kívül a kétféle szórend is bizonyítja; a mai nyelvbe az első csoport szórendje jutott át, egységbe forrva; a második csoport szórendje szokatlan.

Hasonlók ezek is: Atyámfiaival felső vadász *Rákóczy Györggyel öcsém urammal* (Erd. Okl. 1 : 327. 1617). *Emlékezőn szegén Koháry uramrul és Péterriül fiáru* (RMNy. 2b : 203. 1578). Idéző mi előnkbe az mi városunkban lakozó *Bárány Illést nemes embert* (uo. 148. 1558).

5. Értelmezős viszonyban van és külön ragot kap a régi nyelvben a személy és a lakóhelyének a megnevezése:

Lang Györgytől és társaitul nőöröbergi polgároktul (Gazd. Tört. 9 : 205). Ez tisztelendő urunknak *Hans Mandernek bécsi polgárnak* (RMNy. 3b : 99. 1575). Vallom magamat adóssá *Lewin Marbnak Bécsben lakozónak* (uo. 2b : 163. 1560). *Gellért Jánosnénak, Váradon lakosnak* (Lev. Tár 2 : 110. 1598). Az én atyámfianál *Rácz Albertnál, az vagy Rácz Mihálnál Udvardon lakozóknál* (uo. 3b : 47. 1562). Vitézlő uramnak *Pethő Jánosnak Reziben lakónak* (Lev. Tár 1 : 211. 1557). Ez levél adassék *Buday Jánosnak Szombatban lakozónak* (RMNy. 2b : 80. 1551). Ez l. a. *Budai Jánosnak Szombaton lakónak* (Lev. Tár 2 : 23. 1551). Valami nemő tervénye lett volna itt te k. előtt *Bertalan Ambrusnak alsórajki embernek* és uram jobbágyának (uo. 1 : 71. 1550).

6. Így fűződik egymáshoz a személynév és a társadalmi állást megjelölő kifejezés:

Linder Sebestyénnek nagyszombati birónak én régi bizott uramnak (RMNy. 2b : 94. 1552). Ez levél adassék az vitézlő *Zeke Jakabnak kanizsai tisztartónak* (Lev. Tár 1 : 379). *Lóránt Miklósnak kanizsai porkolábnak* adassék ez levél (uo. 7. 1538). Ez l. a. az én vitézlő uramnak *Syneyi Ferencnek kapui heltartónak* (uo. 84. 1551). Ez l. a. az nagyságos *Bátori Andrásnak erdélyi vajdának* (uo. 94. 1552). *Pétervárady Balázsnak szepesi prépostnak* . . . adassék (uo. 99. 1552). Az én kegyelmes uramat, *Radetius Istvánt, egri pispék uramat* (Gazd.-Tört. 12 : 266). *Sulyok Imrehet erdélyi cancellariust* . . . kérem (Tört. Tár Ujf. 6 : 280). Az ér-adonyi és köbölkúti

dézszmákat . . . adtuk segítségül ez esztendőben az vitézlő *Szabó Balázsnak, huszti kapitánynak* (Lev. Tár 2:210. 1598). *Pernezy Farkas uramnak bábocsai kapitánnak* (RMNy. 3b:55. 1565). Adassék az nemes vitézlő *Serényi Mihálynak kállai magyar kapitánnak* (uo. 2b:222. 1571). Ez I. a. *Tunyor Jánosnak nagyszombati bírónak* (uo. 201. 1567). Vallom magamot adóssá ez vitézlő nemes uramnak *Gosztony Urbánnak győri porkolábnak* (uo. 105. 1553). Az nagyságos uramnak *Núdasdi Tamásnak magyarországi nádorispánnak* (Lev. Tár 1:369. 1560). Az én komám uramnak *Tibay Kristófnak Bereg vármegyei ravónak* adassék ez levél (uo. 197. 1556). *Kornis Mihály-nak a mi hívünknek* hív szolgálatjáért (Tört. Tár Ujf. 11:141. 1575).

7. *Adj egy forint aprópénzt*: így beszélünk ma; régen pedig:

Kértem kölcsön száz *magyar forintot apró pénzt* (RMNy. 2b:104. 1553). Küldj minékünk *ötven forintot német pénzt* (Lev. Tár 1:384). Jakab diáknak Garainak adtam *tíz forintot lengyel pénzt* (RMNy. 2b:213. 1570). Ennekem adott Kendy István az én szükségemre *tizenhat forintot tallért* (uo. 11. 1515). *Kétszáz forintot, kász pínzt* (Tört. Tár Ujf. 11:131. 1566). Fordított rendben is: Harmadszor adott *aprópénzt száz forintot* (Kár. Okl. 3:288. 1556).

8. Ma azt mondjuk: *egy forint és húsz krajcárt* vagy *egy forint húsz krajcárt* fizettem; kb. a 17. század közepéig külön-külön ragozták a nagyobb és a kisebb pénznem nevét, sőt néha önálló szó is közéjük furakodott:

Az kisebb *harminchat forint árra és 72 pénz árra* (Tört. Tár Ujf. 5:578. 1559). Az zsédel szeg *hét forint ára és husz pénz ára* volt (Lev. Tár 1:148. 1755). Az ki meg nem eskeszik az ugyan *két forintot és hatvan pénzt* adna (MTört. Okm. 29:98. 1549). *28 forintot és 90 pénzt* attam (Tört. Tár Ujf. 9:196. 1556). *Egy forinton és hetven pénzen* (uo.). *Ötvenhat forintot harminc pénzt* (RMNy. 3b:99. 1574). *Négyszázhatvan forintot, huszonhét pénzt* fogadunk megfizetni (uo. 100. 1576). *Ezer kélszáz kilencven forintot nyolc pínzt* (uo.). Egyéb féle szolgáltnak pedig egész esztendő által *5 frtot 8 pénzt* (Tört. Tár Ujf. 2:129). Néha fontjának az ára rámégyen *3 forintra 50 pénzre* (Gazd. Tört. 4:528). *3 forintjával 50 pénzível* számálva fontját téssen *31 forintot 93 pénzt* (uo.). Huszadik október napján vettem fel . . . *hatvankilenc magyar forintokat negyven pénzt* (Lev. Tár 2:177. 1605). Az aranyat *három forintba, harmincöt pénzbe* tudva (Tört. Tár Ujf. 8:293. 1634)

A szerkezetnek mai formájára az első adatom 1633-ból való: *Három forint és huszonöt pénzen* vesszük (Gazd.-Tört. 8:29); de ugyanabban a fogalmazványban: *hat forinton huszonöt pénzen*.

9. Valóságos összetett szóvá váltak idők folytán az ilyen rokonértelmű szavakból alakult kapcsolatok: *hírnév, szóbeszéd, perpatvar*, a két szó között az eredeli viszony nem

értelmezős, hanem *és* kötőszóval vagy anélkül vannak egymás mellé rendelve:

Jó *hírönket nevönket* el szaggattyák (GuaryK. 14). Valaki másnak az ő jó *hírét nevét* elvesztendi (uo.). Országának szolgálhat jó *hírrel névvel* (Kár. Okl. 3:496. 1591). *Hírekről nevekről* böcsülettel való emlékezés legyen (Lev. Tár 2:160. 1609). Mert ez bizon az te Kd. *híre-nevének* sokat árt (Tört. Tár Ujf. 5:432). *Híre nevére* tör (MA.:SB. 33. NySz.). *Híred nevedet* mint lehet toldoznom (Balassa: Ének. Előb. 2. NySz.). Másoknak tisztessége s *hírneve* (Illy. Préd. 2:545. NySz.).

A mai nyelvhasználat mind a régi, mind az újabb kapcsolatot ismeri. A felhozott példák a fejlődés fokozatait is megmutatják.

Fársztották magokat egymás között való . . . *perekvel és patvarokkal* (Kár. Oklsz. 3:577. 1593). Nyomorgok a sok *perek patvarok* közt (Lev. Tár 343). Az gonosz ördög nem nyughatik, mindenkor csak *pert patvart* indít (Lev. Tár 2:114. 1601).

Azok minket *erővel hatalommal* hátra verének (Lev. Tár 1:166. 1555). Azt is el akarta mi tőlünk *erő hatalommal* venni (uo. 89.). Efféle rágalmaszó *szókat beszédekét* (Kár. Okl. 3:580. 1593). De már a kódexek korában is inkább a mai forma használatos: Azon éjet nagy isteni és mennyei szóbeszédben vivék ki (ÉrdyK. 192. NySz.).

Ilyen eredetű az *idejekorán* határozó is:

Idején korán (Virg. K. 3, 10). *Idején korán* lecsillapittainak (a lázadások, Com. Jan. 144. NySz.). A szőlők az *idejénkorán* való mívekből épiséget vevén . . . bőséges termést adhassanak (Gazd.-Tört. 4:511). Még Faludinál is így. (L. Simonyi: Nyr. 9:319; Zolnai id. m. NyK. 23:51).

10. Ezek után mi sem tudnók elítélni azt az újabb nyelvszokást, hogy az egyenlő rangú mondatrészek közös ragját csak egyszer teszik ki akkor is, ha nem ilyen állandó kapcsolatokról van szó. (Zolnai id. m. NyK. 23:51; l. még Nyr. 31:520, 575). Ez a szerkesztésmód különösen a hatvanas években divatozott, de az ujságok most is elég sűrűen élnek vele:

Fölkereste fészkit a réti madárnak, *szárca-, vadrucának*, bíbicnek sirálynak (Ar. Toldi IV. É.). Szomjias vagyok leánykám bájaidra: *Hibád-, erényed-, s minden titkaidra* (Vörösmarty: A szomjú). Üdvözöld *szemed-, kezed-, nyelveddel* (Szász K. Macbeth ford.). Szép a rít és rít a szép. Rajta! *köd- s homályba* szét (Uo.).

Ennek a jelenségnek olyan általános lélektani törvény az előidézője, hogy talán minden élő nyelvben, az illető nyelv természetéhez képest más-más formában lehetne rá példát találni. Wiedemann kimutatja az észti nyelvből (Gram. d. Ehst-

nischen Sprache 223.), megvan az osztyákban (Fuchs: Laut- u. Formenlehre d. südosztj. Dialekte, K. Sz. 7 : 130); a német nyelvben is sűrűen találkozni vele (Paul Prinz.⁴ 331., Erdmann: Grundzüge d. deutschen Syntax 32), különösen Goethe gyakran használja: In der *klein- und grossen Welt*. In der *alt- und neuen Zeit* (Gedichte 1 : 16 Reclam). Egyébként szórványosan a legrégebb nyelvemlékeinktől fogva találkozunk vele:

A rétek gazosak, *harasztos és tövisesek* (Gazd.-Tört. 11 : 132). Maguk *leány- avagy vőink* (Tört. Tár Ujf. 1 : 495. 1624). Ezekkel elégitötték Káka *Gáspár és az anyja Sára asszonyt* (uo. 4 : 268. 1568). Szatmár vármegyében való nemes udvarházamat, *szántóföld, szőlő, erdőkölt* (uo. 1 : 592. 1606). Vigyázzanak afféle ösmeretlen emberekre, kik *szurdékok és rejtkehelyeket* tekintenek (uo. 4 : 297. 1640). Az *ispánok és majoroknak* jó gondjok viselések (Gazd. 11 : 144). Annak *földei, rétei és kertire* gondot viseljen (uo. 146). Jelentse meg *tisztartónkn és számtartónknak* (Tört. Tár 4 : 298. 1640). Szerelmes *szivem lelkem én édes uramnak* (Lev. Tár 2 : 68. 1585). Hagyom *néném Bossányi Sándorné asszonyomnak* (Tört. Tár Ujf. 5 : 136). Megadtam *menyem Sirchich Gáspárnénak* (uo. 144.). Ennyi sok *gondaim és fáradtságaimba* (Nád. Lev. 48. 1559). Ha immár annyi sok fejünk *füsti és keserűségünkbe*, gyalázatunkba lett, ne legyünk károsak is benne (Lev. Tár 2 : 1271 1610). Ezek után Istennek *ültalma és gondviselésében* ajánlom Kdet (Tört. Tár Ujf. 10 : 46. A 16. és 17. században rendes levélbeli frázis). A *hamarjafutás- az öklelés- a lovaglás- vagy más egyéb pályajátékban* (Fal. NA. 199). Egy inasra való *prebenda kenyér és borbul* (Tört. Tár Ujf. 4 : 30. 1640). Ha megjön az udvarbíró Kdet bővebben informálhatom *mind egy s mind másról* (uo. 10 : 44. 1636). Peréni János és György kívánsága Dobó uramtul az Nyaláb *vára és hozzá tartozó jószággrul* (Tört. Tár. Ujf. 5 : 135. 1580. kör.). Ha mi találna lenni, *anyám asszony- és mátkám asszonyékról* Kd. el ne feledkezzék (MNY. 5 : 130. 1657). Mind *czeh és egyéb okokra* nézve (Tört. Tár Ujf. 10 : 110. 1652). Amely pénzt mostan felvettem, *karózás és kötésre* igen felmegyen (Gazd.-Tört. 3 : 276. 1672). Mennyi gyűlölséget és háborut kellek szenednem *felsőged és az országhoz* való hívségemért (Tört. Tár 1 : 602. 1606). A kutakra jó gondviselés legyen, hogy azok a *rabok-, hajduk-, avagy drabantoktul* ne bántassanak (Tört. Tár Ujf. 4 : 299. 1640). Tudgyátok minékünk a töröktől és a sok *hajdu és katonától* mennyi inségünk (uo. 10 : 44. 1636). Az mássát felkültem jámbor *szolgám Horváth Miklóstól* (Lev. Tár 2 : 94. 1612). Leányomat, az én szegén megholt *uram, őfelsége hivatól* megmaradott árvat (Tört. Tár Ujf. 5 : 133). Én az én szerelmes társonnak az ő nagy *nyomorúsága és kár szenvedéséért*. . . háladatlan nem akartam lennem (RMNY. 2b : 167. 1560). Csak *buzája és partékájáért* jött el (uo. 3b : 114. 1578). Szeressed a te uradat istenedet teljes sziveddel, *elméd és minden te creiddel* (VirgK. 121). Juliusz *uram és egyéb főemberekkel* szólván (Lev. Tár 2 : 135. 1621). Az hatalmas Istennek *segítsége és az ő hatalmas karjának erejével* (MNY. 4 : 99. 1703).

Gyakori kapcsolat: *költség és fáradtság*; Ezen fölül meg-

írt jószágok végett ha valamely per indíttatnék, tehát *költség és fáradsággal* egyenlőképen tartoznak mind az négyen concurrálni (Tört. Tár 1883:603 1660). Csetnekre is sokszor által kell mennünk, nagy *fáradság és költségünkkel* szablyavas és több szerszámokért (Gazd. Tört. 7:277).

A régi magyar jogban szokásos kifejezés az *esztendő és három nap*: Az mely örökségről való levelet az pecsétléskor nem ellenzenek, azt mindjárt kiadja az bíró; azmely levelet pedig ellenzenek, akkor tehát azt bé nem pecsétlik, *esztendő s három napig* ki nem adják, hanem akkorbéli bíróval megtartják; ha pedig *esztendő s három napig* el nem jár benne . . . (Gazd.-Tört. 7:402). -- De azért ugyanott megtaláljuk az eredetibb szerkezetet is: Azki ehhez közit mondaná vagy vérségét, ha itt ez helyben lakik, jöjjön elő, 15 öd napig ellenze, ha pedig messze földön lakik, *esztendeig és 3 napig* (uo. 408).

III.

Az I. szakaszban megmutattuk, hogy régi nyelvünkben a kapcsolt és értelmezős mondatrészek sokkal lazább összefüggésben vannak, mint ma, mert sokszor külön válnak egymástól; a II. szakaszban tárgyalt jelenségek jó része arról győzhetett meg bennünket, hogy az ilyen szerkezetek akkor sincsenek szoros egységbe forrva, hogyha egymás mellett maradnak, mert a kapcsolat mindenik tagját külön ragozták, holott a mostani nyelvszokás szerint csak a második kap ragot. A mondattagoknak ezt a lazább összetartozását a régi nyelvben még egy feltűnő jelenség bizonyítja: az, hogy sokszor találkozunk értelmezős szerkezettel olyan esetben, amikor a mai nyelv jelzős szerkezetet használ. Nem is kell bizonyítani hogy a melléknévi, számnévi, vagy birtokos jelzős szerkezet szorosabb egységet alkot, mint az értelmezős; elég arra rámutatnunk, hogy a jelzett szó névelője segítségével valósággal bekebelezi a jelzőt, az értelmezős szerkezetben pedig a jelzett szónak is, meg az értelmezőnek is külön névelője van, s így el vannak választva egymástól; ezt a különállást bizonyítja az appozíciós kapcsolatnak hangsúlya is.

Ha elfogadjuk Paulnak azt az elméletét, hogy a gram. alanynak és állítmánynak mindenféle kiegészítője tulajdonképen »lefokozott állítmány«, (Prinz.² 114) akkor a melléknévi és birtokos jelző bizonyára az állítmányból nem közvetlenül lett

azzá, ami, hanem köztük és az állítmány közt az értelmező adja az átmenetet; mert hiszen az értelmezős szerkezet tagjai közt ma is tisztán felismerhetni az alany és állítmány viszonyát:

Mostan itt *szomorúságban nagyban* vagyunk (Lev. Tár 1 : 64. 1549). Itt *szükségben nagyban* vagyunk (uo.). Hőség és szomjuság, *fé fájás nagy* vagyunk rajtam (uo. 254. 1557). Mostan pedig az levélre *szüksége nagy* volna (uo. 2:204. 1609). Vagyunk egy *janicsár fogva Hamza nevü* (uo. 1 : 332:1559). Veszek *borokat jókat gyengyesieket* (RMNy. 2b:75. 1550). Az én meg holt atyámfia meg maradott árvái *jobbágyi barhalmaiak* jevének hozzám (uo.). Valami *haramiák, Gyengyes mellékiek* (Lev. Tár 1:316. 1559). Az te *jobbágyid az Býyek*, kertemet meg hágták (uo. 306. 1559). Orosztonyi Péter uram ön maga Fonyódra ment az uram *jobbágyival az gerezdickkel* (uo. 335. 1559). Az én *jobbágyimon az szikszaiakon* mind az egész adót megvötték (uo. 2:58. 1560). Valami *áros népek magyarok* mentek azon (uo. 318. 1559). Ez *én szolgálmtól ez levélviüvőtől* hova hamarabb lehet küldgye meg én nekem az menedéket te K. (uo. 41. 1547). Küld(j) énnekem egy jo *vizslát fir(j)észni valót* (uo. 2. 1510). Ezer *hétszáz forintot* hozott *aranyat, hajókat hid alá valókat* csináltatnak (uo. 144. 1554). Valami *fegyver derekat magamnak valót* csináltattam (uo. 375. 1560). Senki *bizonyos dolgot nyilván valót* hozzá nem mondhatott (RMNy. 3b : 58. 1567). Irtam vala egy levelet neked *mester uramtól az ott valótól* (Lev. 2 : 75. 1584). *Félfont aranyat és félfont ezüstet varrani valót* vettünk volna (uo. 60. 1563). Az község közöttül egy *nehány magyart fő népeket* ki hántanak (RMNy. 2b: 100. 1552). Egy fölső ruhára való *posztót, vörös istaméket* (Lev. Tár 1 : 319. 1559). Vegyen *apró gombot harmincal* az én spanyol köntösömre *feketét* (uo. 2 : 25. 1556). Vétessen nyolc rőf *purgomált vereset* (uo. 2 : 32. 1563). *Darutollakat fejéreket*, egy vég *gyolcsot jót* (uo. 1 : 319). Küldj mindjárás *egy hát subát* énnekem *jót* (uo. 343. 1559).

(Vége köv.).

KERTÉSZ MANÓ.

AZ APOR-KÓDEX.¹

Vannak jelentős irodalomtörténeti adatok, melyeket a Nyelvtörténeti Szótárral való foglalkozás nyújt. A szótári anyagnak legnagyobb része nem egyéb, mint az úgynevezett párhuzamos helyek tárháza. Munka közben

¹ Ez a cikkekcske egy részlet 1884. nov. 3-án *Nyelvtörténeti közlések* címén tartott akadémiai előadásomból. Azért közlöm itt újra, mert az akkori akadémiai Értesítő (melyben a fölolvadás megjelent) nem forog köz-kézen és fejtegetéseimről még Horváth Cirill se vett tudomást *Huszlita emlékeink* című tanulmányában (Irodört. Közl. 6:6). Azt mondja ő, hogy »a nyelvészek elég korán a Bécsi és M. kódexben fönnmaradt bibliafordítás töredékének tekintették«, s a dolog úgy tünik ott föl, mintha csak Horváth C. bizonyította volna be a dolgot. Pedig sem az nem áll, hogy »elég korán«, mert Volf Gy., az AporK. kiadója nem vette észre az összetartozást, — sem az, hogy csak »tekintették«, mert íme be is bizonyítottam a dolgot mingyárt 1884-ben s a Nyr. annak idején meg is említette 13:520.

minduntalan részben vagy egészen egyező idézetekre akadunk. Ezek néha feltűnőbb tartalmi találkozásuknál fogva egyes nyelvemlékek tartalmi, sőt néha szözerinti egyezését sejtetik velünk. Így pl. lépten-nyomon olyan adatokra bukkanunk, melyek azt mutatják, hogy Kisviczai a régebbi Decsit, Pethő krónikája a régebbi Heltaiét másolja. De ezúttal csak az írott nyelvemlékekre szorítkozom, mert ezeknek egyezései nemcsak irodalomtörténeti, hanem nyelvészeti tekintetben is fontosak. Ha két kódex szó szerint egyez, még akkor is van rendesen számos apró eltérés, s ezek a legérdekesebb nyelvtörténeti változásokra vehetnek világot. Még tanulságosabb az egybevetés, ha két régi magyar szöveg egy és ugyanazon latin szövegnek külön-külön fordítása. Hogy a tartalom megértése is mennyit nyer az ilyen egybevetésekből, arra legjobb példát mutatnak Szilády Áron jegyzetei a Régi Magyar Költők Tárában.

Csak röviden sorolom el az én észleleteimet, s csak egyről, a legfontosabbikról, kívánok részletesebben számot adni.

A Debreceni-kódexre nézve már Toldy észrevette, hogy az ötödik része nem csak ugyanazon kéz írása, melynek a Nádor-kódexet köszönjük, hanem hogy sz. Apalín élete a kettőben szóról szóra azonos (ezt a Debr.-kód. kiadójának meg kellett volna említeni). De nem volt eddig tudva, hogy a Debr.-kódexnek két terjedelmes része szóról szóra megvan a Nagyszombati kódexben: egyik az alázatosság dicsérete (576—595. = Nagysz. 249—271.), a másik a békeséges tűrésről szóló (595—602. = Nagysz. 240—249). Ez különösen a Nagyszomb.-kódexre nézve fontos, mely azonfölül, hogy ügyetlen másolat, nem is nagyon mintaszerű kiadásban részesült. — Érdekes továbbá, hogy a Debreceni-kódexnek egy nagyobb részlete (251—264) és a Weszprémi-kódex megfelelő része (135—148) ugyanazon latin szöveg fordítása: szent Bonaventura tanítása az alázatosságról.

A Nádor-kódex írója másolta a töredékes Simor-kódexet is, melynek kiegészítését Mátrai Gábor annak idején hiába fürkészte. Most megmondhatjuk, hogy a Simor-kódex szövegét mindenestül magában foglalja a Virginia-kódex, csakhogy épen ez a teljesebb szöveg mind helyesírására, mind nyelvére nézve silányabb ama töredéknél. — A Virginia-kódexnek egy másik része (40—45. l.) ugyanazon latin szöveg fordítása, melyet az Ehrenfeld-kódex 30—49. lapjain olvasunk legalább fél századdal régebbi fordításban; s itt kívánatos segédeszközt nyertünk, hogy a fontos Ehrenfeld-kódexre nézve kényelmes nyelvtörténeti összehasonlítást tehesünk.

Ismét szó szerint egyező szöveg van előttünk a Keszthelyi és Kulcsár-kódex magyar zsoltárkönyvében. Az utóbbi tizenhét évvel újabb és már egyes régiségeket elhanyagoló másolat, s így kérdés, érdemes volt-e egyáltalán külön kiadni. — Ezekkel érdekes viszonyban áll a Döbrentei-kódex zsoltárfordítása, amennyiben a kettő közül valamelyik, úgy látszik, a másiknak átdolgozása.

Egyebeket mellőzve áttérek most egy oly kapcsolat kimutatására, mely az eddigieknél sokkal fontosabb, mert a legrégebbi fennmaradt magyar bibliát illeti. Ennek két nagy töredékét birtuk már a Bécsi és a Müncheni kódexben. Harmadik töredékét most az Apor-kódexben találtam meg.

Az Apor-kódex három kéz írása, de a második s harmadik kéz

a kódexnek csak utolsó negyedrésze, s egészen más a helyesírása s nyelve, mint az első fő részé, mely a 134. lapig terjed, és csekély kivétellel zsol-tárok fordítását tartalmazza. Minket itt csak emez érdekel, mert kétséget kizáró módon magán viseli a Bécsi és Münchener kódex jellemző vonásait.

A bizonyítékok közül először is a teljesen egyező szókincset említem, mert ennek észlelése vezetett rá az egész kapcsolat fölismerésére. Legnyomósabb e tekintetben az a körülmény, hogy a ritka szóknek hosszú sorát idézhetjük, melyek az Apor-kódexen kívül egész régi irodalmunkban nem fordulnak elő, csak a Bécsi és a Münchener kódexben. Ilyenek: *beléndezkedés* (máshol csak: *beléndezés*, *beléndesség*; AporK. 27.), *csajva* (74.), *császárlat* (42.), *gonoszbit* (61.), *gonoszbólat* (74. stb.), *gördöllet* (mennydörgés 33.), *himlet* (elhintés, elszórás), *elhimletik*, *hirtelenkedet* (hirtelenkedés), *könyvezet* (könyvezés 99, B. k. könyvezetes), *lelenés* (74., 76.), *el-metvé* (= elmetzé; *meggyen* is e h. *messen*, ezen három kódexen kívül csak a DöbrK.-ben fordul elő), *midenem* (42., a. m. nemde; más kódexekben csak *minem* és *minemde*), *monnal* (quasi, tamquam 7., 22., 26. stb. I. A m. kötőszók III.), *patvaroz* (calumniatur), *pusztólat* (27.), *riüet* (extasis), *tévehedni*, *váradalm* (várás), *viusz* (viasz 3.), *záp* (zápfog 2.). — Az idézett szóknek egy része a bibliafordító vidékére szorítkozott tájszó lehetett, másik részök azonban megint a három kódexnek egyik közös jellemvonására utal: hogy t. i. egy kódexünkben sem találunk annyi merészen alkotott nyilvánvaló neológizmust, mint éppen ebben a háromban. Az idézett császárlathoz pl. még egészen hasonló a B. k.-ben *címerlet*: titulus s az Apor k.-ben (78.) *sósolat*: salsugo. Ilyenek pl. B. k.-ben *ezertő*: tribunus, a M. k.-ben *negyeddő*: tetrarcha, az Apor k.-ben *bölcsejt*, *lángasejt*, *megalázatusajt* e h. bölcsejt tesz stb., *vizellen*: kiellen stb. — Azonkívül vannak még egyes ritka szók, melyek e három nyelvenlékben egyezők, csak hogy még egy-két kódexben előfordúlnak: *es*: juramentum és *es*: pluvia, *foszlat*, *männi* e h. mennyei, *porajt* e h. pirít, *venerék*: ital, *valál*: birtok, *forbátl*: megtorol, *álnokodik* stb.

A helyesírás nem oly pontos e másolatban mint a másik kettőben de azért még felismerhető benne amazok helyesírása, mint már Volf Gy. megjegyezte kiadása előszavában. Jellemző pl. az *ö* hangnak állandó egyszerű jegye, a *j*-nek *ih*-val való írása a fölsz. mód végén: *akarih*, *iarih*, *urozih*, a pontos zárt *é* némely nyomai (*vérés* 72., 73. stb.) s más eifélék.

A hangtanban a B. és M. kódex legjellemzőbb sajátosságai mind megvannak az Apor-kódexben is. Pl. hogy a szóvégi *ö* *ö*-re változik, ha az előtte való szótagban *ö* vagy *ü* hang van: *öszvö*, *töltö*, *töllö*, *bünnö*, *elütö* stb.; a gyakori *-ék* (v. *-ëk*) végzet e h. *-ik*: *észék*, *haraguszék* stb.; *fedelm* e h. fejedelem stb.

Az alaktanból érdekes egyezést mutatnak az *-ó* *-ö* képzős mellékevek *v*-hangú tőalakjai: *fogadandóvól*,¹ *jövendövöl* (125.), *dicsövejt* (41, 51.)

¹ Szinyei föltevése szerint (Nyr. 17:193) ezeket akkor hosszan ejtették: **dicsövejt*, *lábóvak*, *szémövek*. (Melichl is hiátustöltőnek tartja a *v*-t, Nyr. 30:420). Meglehet, de kétes azért, mert akkor talán ezeket is hosszan mondták volna: *lővak*, *kővek* stb. s akkor e kiejtésnek kellene hogy nyoma legyen valahol. Vö. TMNy. 503—4.

stb. (az AporK. többnyire hibásan *n*-et ír az *u = v* helyett: a kiadás hibája?) Ilyen vonások még az *-at -et* főnévképző állandó használata *-ás -és* helyett (*futat, beszéllet, tudakozat* stb.), és a *-nyi* képzős melléknemeknek ilyen alakjai: *mennyéjet, annyéjat, mennyéjek*.

A mondattani egyezések közül legnevezetesebb az *irvám, irvád*-féle alakok előfordulása, mert ezek tudomra csakis ebben a három kódexben található. ¹ Ide tartozik még némely szórendi különösség (pl. »nemde istennek alázottat léssen én lelkem-e?« 7. v. ö. A m. kötőszók 2:187.), az infinitívusnak ilyen helyettesítése: *koldúltomat átalom* stb. Még némely latin os szerkezetekben is találkoznak egymással: *jól mondjatok úrnak = benedicite domino; ese tüzet: pluit ignem* (M.) = *esett ő nekik mannat* (A.).

Végre, ha mindezek után maradna még valami kétség, ezt eloszlatja az a körülmény, melyet magam is csak akkor fődöztem föl, mikor már végigbetűztem a kódexet. Ugyanis a kolostori célokra oda csatolt függelékben Lukács evangelistából találunk néhány kis szakaszt (több egy nyomtatott lapnál, a kód. 126—128. lapja) s ezek szóról szóra a Münchener kódexből vannak kiírva!

Az Apor-kódex e szerint támogatja azt a sejtelmet, hogy a Bécsi és Münchener kódexben fennmaradt fordítás valamikor teljes volt, azaz kiterjedt a bibliának valamennyi könyvére. Szent Pál levelei pl. nincsenek meg a Münchener kódexben, mégis hihető, hogy ezt érti Komjáthy sz. Pál leveleinek azon régi »fordojtása« alatt, melyet mikoron ő látott volna, ő neki »nem tetövék, hogy jól magyarázták volna; kinek nem csak az értelme, de még az olvasása is nehéznek tetszik vala.« Már Döbrentei megjegyezte, hogy a *lélek* mellett használt *szellet* szót a B. és M. kódexekből tanulhatta Komjáthy.

Ennyit közlök 1884-i értekezésemből s most megtoldom még egy pár megjegyzéssel.

Említettem az imént, hogy a *dicsovejt*-féle igenévi alakokban az AporK. kiadásában többnyire hibásan *n* van *u* helyett (ezeknek egy kis részét sorolja csak föl Volf Gy. a kiadás előszavában, a többi talán csak a kiadásba került bele). Pl. *bünosóknak* e h. *büuosóknak* 3. *züuónek* e h. *züuónek* 10. 31. *egüüóneket* e h. *egüüóueket* 119. *esmerink* e h. *esmeriuk* 14. *diczóneit-* többször e h. *diczóueit-* 41. 51. *diczónóltetik: diczouóltetik* 45. *alunaiok: aluuaiok* 43. *faragnañ: faraguanñ* 58. 73. *fel kelned: fel kelued* 63. *adnad: aduad* 68.

Viszont néhány esetben *n* helyett hibásan *u* van: *zaruaidnak* e h. *zarnaidnak* 9. *monual* 4., de számtalanszor helyesen: *monnal* (tkp. **mondnál* vagyis 'úgy szólnál, azt vélnéd' 'tamquam, quasi' l. MKszók 3. k.). Szarvas Gábor Nyr. 15:540 épen arra az egy hibás helyre alapítja azt a magyarázatot, mely szerint *monnal* tkp. **mondval*, azaz 'mondva, úgyszólván'. Ilyen *mondval* hangalakból úgyszem igen veszett volna el a *d* (inkább a *v*), holott **mondnál* egész szabályszerűen válhatott ezzé: *monnál*; vö. *fogyatkozannak* e h. *-adnak* GömK. 117. *tantorodannak* JordK. 440. *minnyájan* stb.

¹ Mócs Sz. a Nyr.-ben (1891. 206—8.) összeállította a három kódexben előforduló példákat, köztük kettőt a WinkK-ből is.

Más hibák az AporK.-ben: *aspisc* e h. *aspise*, áspisé 3. *esre, estre* e h. *este, estue* 4. *hog' meg es allanak : hog' meg czallanak* 8. (a DöbrK. megfelelő helyén: *hog' ónón magokat megčallak*), *wyrdettetyk* e h. *wyragon hyrdettetyk* 10. *repekósek : repesóket* v. *repóseket* 36.

Több más hibát Melich J. magyaráz a Nyr. 32. kötetében közölt cikkében: Kódexeink szoltárfordításaihoz. Néhány más kódexnek az AporK.-hez való viszonyát szintén Melich érinti NyK. 32:56, jegyz.

SIMONYI ZSIGMOND.

A PERRENDTARTÁS NYELVE.

I.

E tárgyban a Magyar Nyelvőr októberi számában Buzás Dezső úr tollából kikerült jeles tanulmány nézeteit mindenképen helyeslem. A törvényeknek jó magyarsága a komoly törvényhozó nehéz feladatának egyik fontos része. A perrendtartás nyelvéhez fűzött megjegyzések közül csakis egyetlenegyre kívánok néhány rövid megjegyzést tenni. Ezek a *-tól -től* és *által* körül előállt vitát illetik.

Az igazságügyi bizottságban törölni kívántam a *-tól* ragot az ilyen szerkezetekből: »*az első bíróságtól hozott ítélet* megállapítja« .. stb. és az *által* szó beírását kértem. A cikkíró úr azonban a *-tól* helyessége mellett tör lándzsát és azokhoz áll, kik az *által* alkalmazását németesnek mondják. Ítéletét nyomban megfelebbeztem az ily kérdésekben legfelsőbb bíróhoz: Arany Jánoshoz. Miért épen ő hozzá? Ezt is megmondja ő maga »Aisthesis (Megézés)« című gyönyörű művében. Elmondja ott, hogy a borszakértő bora ihatatlan, a vén borkupecét pedig elkapkodják, s a példázatnak tanulmányát ez utolsó négy sorral adja:

A nyelvnek is törvényeit
Széppé, jóvá mi teszi?
Nyelvész urak jobban *tudják*,
A költő jobban *érzi*.

Magam sem nyelvész, sem költő: mégis éreztem, hogy igazam van és azért fellebbeztem a nyelvészektől és az *általuk* kifejtett álláspontot bírálattal nélkül elfogadó jogászoktól a költőhöz.

És íme azt találtam, hogy a kérdéses szövegszerűségben Arany sohasem használja a *-tól -től*-t, hanem mindig és következetesen az *által*-t. Amikor ugyanis nem tud kitérni ez elől is. Mert ha teheti, eléggé alig dicsérhető módon kitér előle s a birtokviszonyba csap. A *-tól -től*-t csak ott használja, ahol valamely ponttól távolodást, a *-hoz hez* ellentétét kell kifejezni, vagy ahol az igealak vonja maga után, vagy végre ahol a *tőlem, tőled, tőle* névmás értelme egy-egy névszóval egybekapcsolva adandó vissza. Nem vitás, hogy a *Pesttől Budáig* kifejezés helyes. Arany mondja azt is, hogy »szabadságot franktól ne várj« (1:32; a számok Összes munkái utolsó kiadására utalnak), és nekem nem jutna eszembe ily esetben az *által*-lal előhozakodni. Az ő gyermeke is az *értől* nem ijed meg (1:141). Ő is a *lanttól* komolyabb munkásságot kíván (1:153). Legmesszebb megy a *-tól*

-től alkalmazásában ott, ahol azt találja, hogy Fülemüle panaszától zeng a táj (1:354). Mindez helyes és magyaros. Megfelel a népszónak: *fejétől* büdös a hal. A népdal is azt mondja a leányról, hogy Nem anyától lettél. Szóval a metttől meddig, honnan hová s a mitől kérdéseire lehet felelni *-től -től-lel*. Ellenben az *által* alkalmazását találjuk Aranynál minden oly esetben, mely a felhozotthoz (első bíróság által hozott ítélet) hasonló esetre vonatkozik. Egypár példával fogok szolgálni:

Aristhophanesről írva azt mondja, hogy ő a siker *által* bátorítva hátrázott (8:14). Tehát nem a sikertől bátorítva. Azt is írja róla, hogy az *általa* művelt műfaj . . stb. és soha ily szókötésben eszébe nem jutna *tőle művellet* írni le, ami a magyar nyelv ellen elkövetett merénylet számba menne. Bánk bán tanulmányában egész sor példával bizonyít mellettem: Melinda bevallja, hogy »mely utóbbi *által* szüzi erényét megalázva érzi.« Bánk oszló vendégek *által* felismertetik. Visszamegy, hogy az oszló vendégek *által* fel ne ismertessék. A nádor beszéde *által* legyőzve. A büszke Bor ivadék ön és mások vádja *által* megsemmisülve áll. De Ottó férfiatlan gyávasága *által* oly helyzetbe szorul. A beszélgetők *által* észre sem véve. Eléggé indokolva van *azáltal*. A pártütők *által* kiszabadul. A királyné *által* kegyelt idegenek stb. stb. E példák, úgy vélem, teljesen ide vágnak. Zrinyi és Tasso-ban amarról így ír: Talán az ön [maga] hadi tapasztalása *által* nyújtott részletek nem voltak méltók. (5:79). Idézi Zrinyit is: »A vak láрма *által* felriasztott török tábor« (uo.). Sőt az akadémiai székfoglalójának mindjárt nyolcadik sorában azt találja, hogy a tagtársak »a tudomány művelése *által* jutottak« a polczra. Ugyane műben (24. l.) »Godfréd . . követe *által* Aeneast útjára sietteti« . . Később »szerzőnk előjáték *által* készít rá bennünket« (42). Orczyról azt mondja ugyan, hogy születésétől haláláig a viszonyok rabja (5:228), és ezzel szemben ő, Orczy, »öszöntzése *által* hat irodalmunkra« és »érdeme növekszik az *által* . .« (5:230). Gyöngyösiről ír értekezése 2. lapján »hóhérpallos *által* történt haláláról« szól. Lejebb Gyöngyösi »meg akarná nyerni Kemény *által*.« »A költő *által* szájába adatnak.« »Jegyese áldozatkészsége *által* szabadul.« »Hűsége *által* gerjesztett érdek.« Gvadányiról szólva, ez »osztályából értelmisége *által* emelkedik.«

Az »*első bírótól hozott ítélet*« ilyenképen megbukott. Nem is jelent valósággal egyebet, mint hogy elhoztam, vagy valaki elhozta az első bírótól az ítéletet, de azt nem jelenti, hogy az ítéletet a bíró hozta. A »*kitől hozta*« kérdés alatt a magyar azt érti, hogy a dolog az elhozás előtt kinél volt azelőtt? Honnan hoztad a bort? A kocsmából. Kítől? A kocsmárostól. A csikóstól el kell venni a lopott lovat, de a csikós *által* lopott lovat veszszük el tőle. Ha »a csikóstól lopott ló«-ról beszélék, mindenki joggal azt érti alatta, hogy a csikós a káros, a tolvaj őt lopta meg. Ha azt akarom kifejezni, hogy a csikós a tolvaj: a csikós *által* lopott lóról keil szólanom. Ezrével hordhatnám össze a példákat, más jeles prózaíróink műveiből is. Utalok ehelyett a magyar népre, mely szerint »kard által vezett el«, »bíró által ítélt«, »boszorkány szeme által megvert«, »ügyvéd által perelt«, »lovass *által* hozott« kifejezések előfordulnak, de »kardtól elveszett«, »bírótól ítélt«, »lovastól hozott«, soha nem halszik. Ha a magyar ember »X-től perelt tárgy«-ról szól, azt érti alatta, hogy a tárgyat X-től követeli valaki per által, nem pedig azt, hogy X maga perel a tárgyért. A szomszéd~~tól~~ követelt

szöllő az, amit én attól követelek. A szomszéd *által* követelt szöllő az, amit ő követel éntőlem, vagy mástól. Az Alföld nem tatároktól, hanem a tatárok *által* pusztult el. Külföldtől vesszük a pénzt kölcsön, de a kölcsönök *által* és nem a kölcsönöktől jön létre az Andrássy út. A biztosító társulattól jön le az ügynök, de a társulat *által* kiállított kötvény bizonyítja a biztosítást. Miniszteriumtól jön a rendelet az alispánhoz, de a községek *által* kellene azt végrehajtani. A szent mise *által*, Krisztus önfeláldozása *által* stb. reméli a hívő bűnei bocsánatát. A betegséget a szomszédtól kaphatjuk meg, de a golyó *által* megölt szomszédot boncolják fel. Kovácstól vesszük a patkót, de az *általa* patkolt lovat fogják a szekérbe.

Igaz, hogy a nép is, mint Arany, lehetőleg kikerüli az *által* használatát és inkább azt mondja, hogy *madár látta* gyümölcs, mintsem *madár által* látottat mondjon, de *madártól* látott-ra nem botlik a nyelve. Mi is, ahol csak lehet, kerüljük ki az *által*-t akár a birtokviszony, akár a mellékmondat segélyével. Törvényszerkesztésnél az utóbbi néha nehéz. De hogy a *-tól -l*-lel akarjuk felcserélni s a magyarban is előforduló németesnek kerülése végett egy nyelvünkben ismeretlen németesség szolgál fordítását hirdessük magyarnak: az ellen felszólalni, jóllehet nyelvész nem vagyok, kötelességemnek tartottam. Bocsánat, hogy ezáltal idegen berkekbe léptem, de vezetve ama vágy *által*, hogy törvényeink magyarsága helyes legyen, Arany *által* akartam igazamat bizonyítani és *tőlem* távol állt, hogy ez igénytelen sorok *által* magamat a nyelvészet szent berkeinek óslakóival egyenrangúnak gondoljam. Csak egy *tőlük* eredő tévedést és egy *általuk* védett hibát akarnék kiirtani, ki sok száz és ezer igazságuk felismerése *által* lettem Révaitól Szarvasig, Szarvastól Simonyiig igaz tisztelőjük, s maradok áldásos munkájuk *által* a *tőlem* kitelhető legőszintébb hála kötelezett hívük:

VÁRADY ZSIGMOND.

II.

Szívesen fogadtam az orsz. képviselő úr gáncsoló, de kétségkívül figyelemre méltó hozzászólását, szívesen is adok neki helyet itt a mi csendes nyelv kutató és nyelv művelő munkásságunk körében. De engedje meg, hogy hozzá fűzzek egyetmást fölvilágosításul és annak jeléül, hogy a nyelvészetet is elfogulatlan tárgyilagosság s a legtisztább ügyszeretet vezette e dologban, s hogy még a fölhozott kétségek és nehézségek se kerültek el figyelmünket.

Nyelvészeink néhány évtizeddel ezelőtt észrevették, mennyire ellenkezik az élő magyar nyelv szokással s mennyire idegenszerűnek tűnik föl az irodalmi nyelvben a szenvedő igének derüre borura való használata. Szarvas Gábor volt az első közt, akik kikelték ez ellen. Azt kérdezte, hogyan tetszene, ha a magyar népdalt is megjavítanánk az irodalmi szokás szerint s például ahelyett hogy »Fejlik a fekete kecskét, verik a barna menyecskét« azt dalolná valaki, hogy fejetik a fekete kecske, veretik a barna menyecske? »Ugy-e bizony *felkacagtatnék mindenkitől* vagy *mindenkí által*?« Pedig akkoriban az irodalomban, még a jobb írónál is, kivált fordításokban, jóformán minden lapon lehetett ilyeneket olvasni: »Azok után, mik később *általa* hozzám *írattnk*. Hitesd el magaddal, hogy *tőlem* testvéreileg *szerette*

tel.« Az ismételt tiltakozásnak volt is foganatja, elannyira, hogy ma gúny tárgya az »*általam tattatik, általam tettetik.*« — A szenvedőtől való idegenkedés áterjedt a vele számtalanszor együtt járó *által* névutóra is, s ezt erősítette az a tapasztalat, hogy a 19. század irodalmában az *által* nemcsak a szenvedő mellett, hanem sok más esetben is betolakodott a német *durch* és *mittelst* szolgálai utánzásakép, még pedig a magyaros *-vel* vagy más ragos szerkezet rovására. Ilyeneket írtak például: »tolla által keresi kenyerét«, »a népfeljődés nem szűnik meg az által«, »kifáradva a szakadatlan háború által.« Az ez ellen való visszahatás volt aztán az oka, hogy gondosabb íróink még ott is kerülni kezdték, ahol helyén volna, helyette dívatba jött a népies *révén.* de most meg ezt használják helyén kívül is, ott is, ahol nem épen jól fest (úgy látszik, Tóth Béla volt az elterjesztője).

Ezúttal csak a szenvedő ige mellett használt *által* a vita tárgya, mert a szóban forgó esetekben az igenév is szenvedő értelmű: »az első bíróság által hozott ítélet« = az az ítélet, mely az első bíróság által hozatott. Itt egy rég meghonosult, megrögzött, úgynevezett elévült idegenszerűséggel állunk szemben, amelyet senkinek se róhatunk föl hibául, aki most él vele, de azok közé az irodalmi kifejezésmódok közé tartozik, amelyek elűnnek az eleven magyar nyelvfejlődéstől s ellenkeznek ennek legtermészetesebb képviselőjével, a népnyelvvél. Vannak ilyenek nagy számmal, különösen a latinból átvettek, s némelyiket annyira bevettük, hogy szó se lehet többé arról, hogy elhagyjuk, például hogy csak egyet említsék: *törvényt hozni* = *legem ferre* (rég, eredeti kifejezéseink ezek voltak: *törvényt szerezni, törvényt szabni, törvényt adni*, a törvényhozó *törvényszerző, törvényadó, törvényt kiadó* volt). De némely másokon bizony túladhathánk, mert élőbeszédünknek magyaros fordulataival minden baj nélkül helyettesíthetjük. Ha pl. Várady Zsigmond épen itt közölt fejtegetésében azt mondja, hogy »a névmás . . egy-egy névszóval *adandó vissza*«, ez is rég meghonosult s íróinktól bevett latinosság (*reddendum est*), a magyar élőbeszéd sohase használta ilyen értelemben az *-andó* végű igenevet, hanem mindig olyanformán fejezte ki a szükségességet, hogy: a névmást . . névszóval *kell visszaadni.*

De ugyanígy vagyunk a szenvedő mellett használt *által* névutóval. Téved a t. képviselő úr, ha azt hiszi, hogy a nép így beszél: *bíró által ítél, boszorkány szeme által megvert, ügyvéd által perelt, lovas által hozott.* Ez részint a latin *per*, részint a német *durch* utánzása volt a fordításokban s a hivatalos nyelvben, aztán elterjedt az irodalmi prózában s a legjobb írók is élnek vele, magam is megjegyeztem ott, ahol e kérdést történeti alapon tárgyaltam,¹ hogy »régibb s újabb íróinknál egészen közönséges ez a szerkezet, még Aranynál is, jeléül az erős irodalmi hagyománynak«; idéztem is nagyszámú példát. De költeményben Arany is alig élt valaha evvel a szerkezettel, mert a költői nyelv mindig közelebb áll az igazi, tősgyökeres nyelvhez, a népnyelvhez, mint a próza. A nép pedig, legalább a mai népnyelv, nem ismeri ezt a kifejezésmódot, bajosan is lehet összeegyeztetni az *által* szónak igazi, eszköz-határozó szerepével.

A másik, *-tól től* ragos szerkezet, igaz, szintén alig van már meg a mai népnyelvben (csak egy népnyelvi adatot tudtam idézni a magyar ha-

¹ A magyar határozók (1892) 2. köt. 172. l.

tározókról szóló munkámban 1 : 250—1: »olyan mint a kányátul megköpesztett tik«); ennek az az oka, hogy a nép ma a szenvedő alakokat egyáltalán nem használja s az igeneveket is sokkal ritkábban, mint azelőtt. Ámde régi íróinknál a *-tól től* számtalanszor előfordul, újabb jeles íróknál is elég gyakran, a többi közt Aranynál is.

Példák: Egyiptomból angyaltul kivitettek (Tinódi). A nyughatatlan szomorúságok szelétül ide s amoda ragadtatik (Pázmány). Lá, megöletettél Zrinyi kezétül (Zrinyi). — Sokáig csalogatva merész reményektől, szenvedtem sokat (Arany: Próz. 140). Mindaketten veszedelmesen vannak megszállva az ördögtől (Jókai). Az erőszaktól meg nem ölhető eszme (Beöthy Zs. BSzemle 1910. okt.). — Mindakét forma együtt: Gyülvölve attól, kit szeret, dacolva testvére által, szídvá szolgálként (Vörösm. JCaesar 4 : 3).

Ha tehát Arany János »a tőle művelt műfajról« szólna, ez se menne »a magyar nyelv ellen elkövetett merénylet számba«, mint t. vendégünk gondolja. Könnyű is összeegyeztetni ezt a használatot a *-tól* ragnak rendes szerepével, hisz itt is mindig arról van szó, hogy *kitől* jön, *kitől* ered a cselekvés. Azért ilyenkor könnyű a szenvedő igét egy-egy rokonértelmű kifejezéssel helyettesíteni a mondat szerkezetnek minden egyéb változtatása nélkül. Például »Hogy az emberektől dicséretet nyerjenek« (Károlyi Bibl.), a latin eredetiben »ut honorificentur ab hominibus«, tehát = hogy az emberektől dicsértessenek. »Parancsolat mene ki Augustus császártól« (Pázm.) = parancsolat adaték ki Aug. császártól. »Akkor e bölcső más, idegen kéztől reng« (Györy Vilmos) = kéztől rengettetik. — Vö. még: »Honnét ördögbe indítottam erre?« (Heltai Mes.) = *kitől* indítottam.

A *-tól* rag a szenvedő ige mellett a szenvedésnek eredetét, *által* pedig az illető cselekvésnek eszközét határozza meg. A következők érdekes mondatokban pl. szemebetünő ez a különbség: „Hamis tudomány *által* meg nem győztették az ördögtől“ (Pázmány: Lutheristák Vezetője 267). »Szent könyörgésed és érdemed *által* tőled megsegítettünk« (Thaly: Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irod. 2 : 75).

Ami a *-tól* használatával járó kétértelműséget illeti, az igazán csak képzelt baj, mert hisz a helyzet, az összefüggés jóformán minden esetben kizárja a félreértést. S a kétértelműségtől való félelem a legjobb írókat se tartotta vissza a *-tól től* használatától. Pázmány Péter azt írja: »Az mártiroktól szenvedett kínoknak sokasága szörnyű« (Kalauz 52). Senki se fogja ezt úgy érteni, hogy ezeket a kínokat más szenvedte el a mártiroktól, valamint senki se fog a tolvaj kárára gondolni, ha a tolvajtól lopott holmit emlegetnek. Gyulai Pál is így ír: »Akár milliók átkát hordozom e millióktól irigyelhető áldásért« (Vén színész V.); s az olvasó nem fogja úgy érteni, hogy a millióktól irigylik az áldást. Ha száz eset közül egyben tartani lehetne a félreértéstől, azt nagyon könnyen elkerülhetni, hisz igen könnyű az ilyen szerkezetet vonatkozó mellékmondatral föloldani, az *által*-ra akkor sincsen szükség.

Még csak egy pár szót a *madár-látta kenyér-féle* szerkezeetről, melyet a t. képviselő úr szintén említ s melyben az ő finom nyelvérzékével fölismerte a birtokviszonyt, holott igen jeles nyelvészek (Révai, Brassai, Thewrewk, Szarvas) nagyon félreértették (l. Igenévi szerkezetek c. füzetemben, Nyelvészeti Füz. 47. sz.). Ez az igenévi alak mai élő nyelvünkben

sajnos szintén ritkábban fordul elő, inkább csak bizonyos állandó kapcsolatokban: istenadta, szúette, rozsdamaría, ebadta stb. Az újabb irodalom néhány évtizeddel ezelőtt megint gyakrabban kezdte használni, Szarvas G. is ajánlotta a *-tól* ragos szerkezet mellett; a Nyr. 16:26. lapján a hírlapokból németes kifejezéseket idézve azt mondja:

»A válság *által* előidézett politikai helyzet. A táviró *által* helytelenül közveített közlemény. A parlament *által* megszabott hitel. — Kétféle magyaros szerkezet áll rendelkezésünkre: a) Az *által* névutó helyett *-tól* ragos nevet használva, pl. a válságtól előidézett helyzet, a parlamenttől megszabott hitei; b) a cselekvést végrehajtó név alanynak marad s állítmánya vele megegyezik, mint: a válság *előidézte* helyzet, a parlament *megszabta* hitel.« —

Az a baj, hogy ezt az igenévi szerkezetet rendszerint csak egészen egyszerű, rövid kifejezésekben használjuk, sőt az öreg Brassai (az *által-t* elítélő fejtegetésében Bp. Szemle 38:297) határozottan szabályul állítja föl, hogy »az ajánlott szólamokban se a névnek jelzője, se a részesülőknek határozója vagy igeneve nincs, és ezek meg is rontanák benne az idiotizmust; ilyenkor tehát nincs más mód, hanem relativ mondattá kell alakítani a szerkesztett jelzöt.« De azért ő maga írja ugyanott egy pár sorral előbb, hogy ezek »*minden* ember értette és *alkalmilag* használta szavak!« A régiség sokkal szabadabban élt ezekkel, s nyelvelmékeinkben ilyeneket olvasunk: Szent Dávid zsidóságnak királya szerette zsolttár (Döbrentei-kód.). Valóban is örülnék az Fajgel uram Váradrúl hozta válasznak (Thököly Levelei). De itt-ott mostanában is találkozunk effélékkel, s épen ma, mikor ezt írom, olvasom Beöthy Zsolt nagykörösi beszédében: »A költő szívét nemcsak a hőse és hősének sorsa *keltette csodálat*, szájalom, félelem zaklatják« (Bp. Sz. 1910. okt.).

Mikor a polgári törvénytervezet dologjogi részét nyelvi szempontból revideáltam, én is próbálgattam itt-ott ezt a régi magyaros szerkezetet, pl. a 364. §-ban: »Ha nincs *szülő nevezte gyám* . . .« De Reichard Zsigmond kir. táblai bíró a törvénytervezet nyelvét ismertetve (Nyr. 30:81) kifogásolta, szerinte »a *szülő nevezte gyám* magyaros kifejezés ugyan, de az élő nyelvben nem eléggé használatos és ezért nem igen alkalmas arra, hogy törvényben használjuk.« Mindazáltal azt hiszem, hogy ezt is érdemes volt megkísérteni.

E fejtegetésekkel csak azt törekedtem igazolni, hogy a perrendtartásban a sok *által* mellőzése nem volt jogosulatlan.

SIMONYI ZSIGMOND.

HOGYAN IRJUNK A NÉPNEK?

Könnyű a felelet: magyarul, magyarán. De nehéz a jó tanácsot követni. Pedig nagyon ajánlatos. Nagy már manapság az írott, nyomtatott szónak a hatalma a mi népünknel. Elmúlt az a régi jó világ, mikor a lőcsei, komáromi kalendáriom meg Bagó Márton szellemi kincstára volt a magyar földművelő népnek egy egész esztendőre való szellemi tápláléka. Nincs az az elrejtett kis magyar falu, ahol a krajcáros ujságok által a mindennapi

olvasás már többé kevésbé el nem terjedt. Része van ebben a szocializmusnak is, amely iratait szorgosan terjeszti, olvastatja. Az olvasókörök szaporodnak, s ma holnap csak az öregeknek olvasnak föl, a fiatalja maga olvas, maga magának is magyaráz.

Legfürgőbbben a kereskedő élelmessége alkalmazkodott a változott világhoz. Hirdető, híresztelő iratai nemcsak a »művelt család asztalán«, hanem a polgártárs tarisznyájában is megvannak. Hogy magyarság dolgában nincs bennük köszönet, az csak arra vall, hogy terjesztőik nem értik át — a maguk kárára — annak a hasznát, mi más a foganatja a magyarán megírt nyomtatványnak.

Dicséretére legyen mondvá a földművelésügyi minisztériumnak: az az egyetlen hatóságunk, mely okos és szükséges tudnivalóit a nép eszejárásához mért olvasmányokban terjeszti. Ilyen a hasznos madarakról való kiadványa, azután egyes, gazdákat érdeklő törvényeknek kérdés-feleletekben való ismertetése (legutóbb a bortörvényé).

Egyébként azonban az egész népnek szánt irodalomban egy makula szándékot sem látni arra, hogy a nép értelmi, műveltségi fokának, beszédmódja természetének megfelelően írjanak. A krajcáros napilapok, a kormány hivatalos parasztszűzűsége, a Magyar Néplap a legszürkébb, legujságiróbb, legpestiebb stílusban vannak szerkesztve, telve idegen fogalmakkal, idegen szavakkal agyongyömösözött, többszörösen alárendelt mondatokkal, amiken a magyar polgár-embernek egyenes csapáson járó esze el nem igazodik soha. Ilyenformán ahelyett, hogy megkönnyítenék a kezdetleges műveltségű olvasónak a megértést, valóságos áldozatot kívánnak tőle, míg keresztül vergődve a sok értelmetlenségen kihámozza a nyomtatvány értelmét.

Mind-ennek bizonyosságára, de intő meg elrettentő például is szolgáljanak a következők:

Van egy ujság: *Szövetkezés* a címe. A címlapján levő ismertetés szerint gazdasági és szociálpolitikai folyóirat, mely a Hangya kötelékébe tartozó szövetkezetek hivatalos lapja. Ennek a hetilapnak van egy Hangya című állandó melléklete, mely egyebek közt *Eszmezsere* rovatában minden héten leírja két paraszt beszélgetését. A rovat feje egy kép, mely egy éltebb meg egy fiatalabb parasztembert ábrázol, akik a szövetkezeti bolt előtt pipaszó mellett üldögélnek a padon. Minden héten más-más gazdasági kérdést beszélget meg Eszes Tamás Rák Vendellel s a beszélgetésnek vége mindig az, hogy Eszes Tamás meggyőzi Rák Vendelt arról, hogy csak a szövetkezet portékája, üzleti elve a jó.

Ez az olvasmány tehát tisztára a népnek van szánva, a szövetkezetnek ily módon való megkedveltetésére ez is helyes eszköz; a párbeszéd forma is ügyesen van megválasztva. Hanem maga a beszéd azután siralmas; magyar paraszt szájában pedig egyenest nevetséges. Alább leírjuk a f. évi június 22-i számnak *Melyik az olcsóbb cséplőgép?* című párbeszédét, mellette a szöveget úgy, amint szerintünk magyar ember szájaize szerint körülbelül meg lehetne írni:

Eszes Tamás: Régen néztünk már ilyen jó termésnek élébe, kedves Vendel bátyám.

Eszes Tamás: Régen ígérkezett már ilyen jó termésünk, Vendel bátyám.

[Eszes Tamásék nem néznek elejbe a termésnek, meg nem is kedveskednek mézes-mázos megszólítással.]

Rák Vendel: Hát bizony öcsém, igen; jó esztendőre van *kilátásunk*. Ha valami csapás nem ér bennünket, *úgy* lesz mit betakarítani, csak győzzük majd.

Rák Vendel: Bizony — öcsém — régen. Ha valami veszedelem nem ér bennünket, csak győzzük majd a takarodást!

[Magyar ember nem felel igennel, kivált mikor más szóval úgy is megfelel; kilátni is csak az ablakon lát ki. Az az *úgy* — legalább nekünk dunántúliaknak — németes szószaporítás.]

Eszes Tamás: Hát talán csak győzni *fogjuk, annál is inkább*, mert a gazdakör hozatott a szövetkezet *révén* egy cséplőgépet, az idén majd nem kell várunk, mint tavaly, ameddig a Fischer lakatos gépénél reánk kerül a sor, hanem a gazdakör tagjai elvégzik rajt a cséplést jókor és idejében a kamrában lesz a mag.

Eszes Tamás: Majd talán csak elgyőzzük, kivált az idén, hogy a gazdakör hozatott a szövetkezettel gépet. Most nem úgy lesz majd mint tavaly. Nem kell a Fischer lakatost lesnünk-várunk, míg reánk keríti a sort, hanem aki gazdakörbeli, szép sorjában elmasináz rajta jókor; zsákban is lesz ám a szem idejekorán.

[*Fog, annál is inkább, révén* (rossz alkalmazásban) nem Eszes Tamásnak, hanem Claquehutes Frigyesnek a stílusa.]

R. V.: Hm, hm, hát idáig jó is volna ez így, *csak csődöt ne mondjon* vele a Gazdakör.

R. V.: Hm, hm! Hiszen idáig jó is volna, csak bele ne bukják a Gazdakör.

E. T.: Ugyan hát már mért mondana csődöt?

E. T.: Ugyan, hát miért bukna bele?

R. V.: Hát, öcsém, én azt hallottam hogy a Gazdakör a hitelszövetkezettől vette a pénzt és azon vette meg a cséplőgépet, így pedig nemcsak törleszteni, hanem a nagy kamatot is fizetni kell majd. Ez pedig nagy teher. Sokkal jobb lett volna attól az ügynöktől megvenni, aki itt a tavasz elején kínálta. Annál, amint mondta, 2 év mulva ráért volna a Gazdakör fizetni. Nem is tudom, hogy miért nem tőle vették meg?

R. V.: Hát én, öcsém, úgy hallottam, hogy a Gazdakör a hitelszövetkezettől vett ki pénzt, oszt' azon vette a cséplőgépet. Most aztán fizetheti a tőkét is, de meg a nagy kamatot is. Ez pedig nagy teher. Kínált gépet a tavasz elején egy közvetítő, jobb lett volna attól venni, mert az úgy kommandálta, hogy két esztendő mulva is ráért volna a Gazdakör fizetni. Nem is tudom, miért nem attól vették meg.

E. T.: Hát Vendel bátyám ne vegye rossz néven, ha azt mondom, hogy kigyelmed *szűklátkörű*. Mindig csak a pillanatnyi hasznot veszi figyelembe. Ha mi is így gondolkodunk, lehet, hogy nekünk is a fűt-fát igéző *ügynök ajánlata* tetszett

E. T.: Hát Vendel bátyám, ne vegye rossz néven, de már csak ki mondom: nem lát kigyelmed tovább az orra hegyénél. Nekiörül, ha az első láttatra hasznot sejdít. Ha mink is így gondolkodtunk volna, meg lehet hogy mink is a közvetítő sza-

volna jobban, mint a másik, a *szolidabb és sokkal előnyösebb*. Mert egész másként fest ám a dolog, ha elkezdünk egy kicsit számolni a kétszer kettővel. Ugyanis mi a cséplőgépünket *készfizetés mellett* megkaptuk 2300 koronáért. Ugyanilyen nagyságú gépet kínált az ügynök 2 évi fizetésre 3200 koronáért. Na már most, ha hozzáadjuk a vételárhoz a hitelszövetkezetnek 2 évre járó kamatot, mely 7%-al kitesz 332 koronát, még mindig körülbelül 600 koronával *jöttünk ki* olcsóbban, mintha a Vendel bátyám szerint igen előnyös ügynöki ajánlatot fogadjuk el. Az árát pedig szépen fogjuk törleszteni a hitelszövetkezetnek, ameddig ki nincs fizetve, addig annyi cséplési díjat szedünk, mint amennyit a Fischer lakatos szed, azután pedig a Gazdakör tagjai csak igen csekély használati díjat fognak fizetni. Csak összetartás kell Vendel bátyám. *Végén* kiderül, hogy majdnem semmiből vettük meg a cséplőgépet és idővel úgyszólván ingyen fogja szolgálni a tagokat, de csakis a tagokat. Ha idő jut reá, elcsépeljük a mások gabonáját is illendő árért, és így még hasznot is látunk majd belőle.

R. V.: Hát így egészen *máskép füst a dolog*. Már most csak az a kérdés, hogy jó fajta lesz-e ez a gép.

E. T.: Hogy jó lesz, azt előre biztosítja azon *körülmény*, hogy ezt mi egy hatalmas *erkölcsi testület*, a Hangya révén hozattuk, és pedig jótállással. De vajjon ki szavatolt volna azért, amelyet egy *spekuláns vigéc* akart a nyakunkba sózni, akivel még az ördög sem szívesen *köt üzletet?*

Látni való, hogy a beszélgetés írója egy-két saliangos szóval próbál népieskedni [*kigyelmed, illendő ár, füt-fát ígér*], utóbb azonban annyira megfélekedzik a szerepéről, hogy *szűk látkörrel, szolid ajánlatról, készfizetés mellett* (jó hogy nem *ellenében*) való vételről, *azon* körülményről, *erkölcsi*

vára hallgattunk volna. Igért is *füt-fát*, de a másik vétel tisztességesebb; sokkal jobban is járunk vele. Kezdjük csak egy kicsit számolni, mingyárt másképp látjuk a dolgot. Nézze csak kigyelmed: Kézpénzért megkaptuk 2300 koronáért. Éppen ekkora gépet kínált a közvetítő 3200 koronáért két évi fizetésre. Na már most: a hitelszövetkezetnek két esztendőre hetes kamat fejében 322 korona jár. Ha ezt a gép árához hozzávesszük, még akkor is jóformán 600 koronával jobban jártunk, mintha a közvetítő szavára hallgattunk volna, amiről Vendel bátyám azt mondja, hogy jobb lett volna. Azután a gép árát szépen letörlesztgetjük a szövetkezetnek. Amíg ki nem fizetjük, annyi masinarészt szedünk, mint a Fischer lakatos; ha meg ki lesz fizetve, a gazdakörbeliek éppen csak hogy fizetnek valamit a kopásért. Csak összetartás kell Vendel bátyám! Majd meglátja, végtére — mondhatnám — semmiből vettük meg a gépet s utóijára majd hogy ingyen nem szolgálja a körbelieket, de csakis azokat. Ha lesz ráérő időnk, elmasinázzuk illendő árért a más termésit is, így aztán még külön is látjuk a hasznát.

R. V.: No így már egészen *máskép* látom a sort. Csak most majd jófajta lesz-e ez a gép?

E. T.: De jó ám, mert a Hangyától hozattuk, még pedig jótállással; ez pedig hatalmas, becsületes egy hivatal. Hanem ki kezeskedett volna a másikért, akit az a mesterkedő, gyütt-ment akart a nyakunkba varrni? Hiszen avval az ördög se álina össze!

testületről stb. beszél; szóval szakasztott azon mód, ahogy sem eszes, sem Eszes Tamás nem szokott beszélni, hanem csak a »spekuláns vigéc«. Bizony-bizony megsokalja utóbb az ilyen beszédet a Rák Vendel s ahelyett, hogy fölokosodna, ilyenformát szólhat a Tamásnak: De hiszen Tamás öcsém, nem hiszek én neked; nem lehetsz te jó szándékban, ha egyszer nem mered magyarul megmondani, mit akarsz.

(Tapolca.)

BUZÁS DEZSŐ.

ISMERTETÉSEK.

Brassai Sámuel nyelvtanítási reformja.

Irtá: Dr. Kaiblinger Fülöp. Budapest, 1910.

Brassai nyelvtudományi munkásságában a legnagyobb eredménynek tarthatjuk annak a kimutatását és következetes hangoztatását, hogy a *nyelvbeli egyén a mondat*. Ez a felfedezése azonban nem lehetett eléggé termékenyítő sem mások, sem az ő további mondattani kutatásaira, mert a nyelvet a logika szempontjából nézte s a nyelvtörténetre nem volt figyelemmel; annál több hasznát veszi Brassai ennek az elvnek akkor, mikor tudományos felfogását a gyakorlat szolgálatába szegődtetni. Valóság-gal újító az idegen nyelvek tanításának a módszerében s már 1845-ben megjelent *Okszerü vezér a német nyelv tanulásában* c. nyelvtana olyan elveket valósít meg, amelyeket a németek csak évtizedek múlva kezdenek hirdetni. Legfontosabb mindenesetre annak a megvalósítása, hogy az idegen nyelvet tanuló se nyelvtani tabellákat, se szógyűjteményeket nem magol be, hanem a gramatika törvényeit induktív uton sajátítja el s a szavakat is a mondatban való szerepükkel együtt ismeri meg.

Ithon nem értették meg: módszerének csak gáncsban volt része. Mikor Gouin-nek a nyelvtanításról 1881-ben megjelent könyve a Brassai hirdette eszmék újra való felfedezésével nagy feltűnést és sikert arat, akkor ő is rendszeresen összefoglalja elveit és a Kolozsvárott megjelent *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok* 1881-i évfolyamában kiadja *Vom Sprachunterricht* címen.

Ezt az értekezést, meg az 1837-ben megjelent *Nyelvtanulás* címűt közli Kaiblinger bő kivonatban. Bevezetésül ismerteti Brassainak azokat a műveit, amelyek a gyakorlati nyelvtanulás szolgálatában állnak; az utolsó szakaszban pedig Brassainak a nyelvtanítás reformjához való viszonyát állapítja meg.

Kaiblinger jó munkát végzett ennek a két gondolatébresztő tanulmánynak a közreadásával és a hozzájuk irt értekezéssel. Joggal panaszkodik, hogy mestereinket nem becsüljük meg s Brassai életrevaló eszméinek a megvalósításához is csak a németek példaadására fogtunk hozzá.

Csupán a magyar nyelvtan tanításának a módszerében hozott Brassai felfogása mélyebb nyomokat. Kármán Mór Br. hatása alatt kezdi a gyakorló főgimnáziumban mondattani alapon tanítani a magyar nyelvtant s az ő buzdítására írja meg Simonyi *Kis magyar nyelvtanát* (Kármán-Emlékkönyv 28. l.). Azóta a mondattani elv mind nagyobb tért hódít iskoláinkban.

KERTÉSZ MANÓ.

Huszonnégy esztendő.

(1886—1910.) — I. kötet: Kisebb költemények és Árgirus királyfi. Irta Bernáth Lajos.¹ — A szerző saját kiadása. Kiskunhalas. 1910. — Ára 3 K.

Tekintélyes verses kötet ez és sok más ilyen kötetnél érdekesebb reánk nézve annál a zamatos, népies magyarságnál fogva, melyen mind-ezek a versek szólnak. A kisebbek érzelmes, hangulatos, kedves lírai költemények. De legérdekesebb az Árgirus királyfi, ennek a vonzó regetárgynak szép új földolgozása, még pedig azt mondhatjuk, egészen Arany János nyelvén. Nemcsak a művészi verselés (a versszak szerkezete, az alliteráció, a choriambus stb.), hanem az egész kifejezésmód is Aranyra emlékeztet. Azonban nem szolgálai, hanem nemesebb értelemben vett utánzásról van szó: a szerző ugyanott vette a szépet, ahol Arany, a népnél s a régiéknél, és vette azonfölül Arany eposzaiból. Azért olyan kedves olvasmány az egész, mert olyan ismerős minden, a tartalom is, az alak is, és mégis olyan új, mert ez a kedves rege itt először jelenik meg ebben a szép alakban.

A verselése formai szempontból nemcsak kifogástalan, hanem mondhatni, tökéletes. Különös díszéül szolgál a gyakran s jól alkalmazott alliteráció: Régi szokott kertje vala a királynak. Kert közepén csörtet keskeny pici sellő. De fülüknek dobját haragos hang verte. Birkózáván bánata bús fürgetegével. Stb., stb.

A szebbnél szebb költői képek és fordulatok felsorolását terünk szűke nem engedi, csak olyanokat idézünk, amelyeket szépségeiken kívül az a körülmény tesz érdekessé, hogy Arany János kifejezéseire emlékeztetnek, sőt itt-ott szószerint egyeznek velük (néha még Gyergyai Albert régi Árgirusából vesz át egész sorokat, mint Arany Ilosvaiból).

Úgy büntess engemet s mind, akik itt állnak,
Amilyen igazán neked mostan *eskem*. (I. ének.)
(Vö. Ar. Igaz nekem úgy légy, mint igazán *eskem*. B. H. I.)
Óvtatok széltől is, hiába óvtatok. (X.)
Gyöngé *fívó széltől* mind rakásra dőlünk. (I.)
(Vö. *Ójad fívó széltől* drága gyermekedet. Toldi II.)
Azután *juházott*: mit törődik véle. (I.)
(Vö. Nem rí oly erősen, egy kicsit *juházott* T. VII.)
S miután a király engedte, *joházva*. B. H. VII.)
Függő hintaágyban elnyomta mély álom,
Mint az *elrejtzett*, feküvék az ágyon (IX., álhalott).
(Vö. De azért nem hal meg, csak olyaténképen,
Mint midőn az ember *elrejtetik* mélyen T. IV.)
Igy vesz erőt szóval sírni való kedvén. (X.)
(Vö. *Valahogy erőt vett ríni való kedvén*. T. VI.)
Ameddig *erőt vett sírni való kedvén*. TSz. VI.)
Széles e világon nincsen árvább nála (X. = Toldi IV.)
Fű, fa, mező éledt, zengett a madárdal. (X.)

¹ A Protestáns Iskoladramák kiadója; I. Nyr. 33:38.

Árván, elhagyottan *fű, fa, bokor* állott. (XII.)

(Vö. Szent a manók éje: *fű, fa, virág*, csitt! csitt! B. H. V.)

Keserűn királyfi *kaccan* a mentségre (X.)

(Vö. *Kaccanva* Etele érti meg e választ. B. H. XII.)

S még több ilyen egyezést is találunk, azonfölül egyes szók használatában (pl. *bátor* mint kötőszó. a Gyöngyike nőnév ~ Buda Halálában Gyöngyvér stb.), a mondat szerkesztésben az értelmező gyakori használatát, az értelem szerinti szóegyeztetést egészen úgy mint Aranynál. Aranytól tanulta a szép természeti és mitikus képeket is, vö. pl.:

A nap is már szélén a nyugati égnék,
Készül helyet adni a csillagos éjnek,
Karimája kigyúlt az esti határnak,
Vérpiros ruhában ott a felhők járnak. (VII.)
Búg, süvölt a szélvész portölcsért kavarva,
Táborát felhőknek sűríti, zavarja;
Kél haragos égből mennydörgős üzenet,
Az isten ostora vakítja a szemet. (XI.)

Az Utóhangban maga is kedves szerénységgel céloz Aranyhoz való viszonyára:

Akartam a mesét kerekíteni szépen,
Fűzni okkal-móddal mindent illőképen;
Hogy itt-ott hiányos, el lehet gondolni:
Én nem vagyok Arany, Árgirus nem Toldi.

Mindenesetre el kell ismerni, hogy a szerző Aranynak méltó tanítványa, s akinek érzéke van a nyelv szépségei iránt, költeményeit nagy gyönyörűséggel fogja olvasni.

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVMŰVELÉS.

Exhumálás. A napokban szó volt »az aradi vértanúk exhumálásáról«. Az egész sajtó exhumált és nem jutott eszébe senkinek, hogy ugyan miért exhumálunk, miért élünk idegen szóval, mikor erre a kifejezésre a nép száján él egy igen szép, festői magyar szó.

Nemrégiben megfordultam egy tősgyökeres magyar község temetőjében. Összeakadtam és beszédbe ereszkedtem a sírásóval. Egy ismerősöm sírjáról tettem említést. »Az már nem fekszik a régi helyén« — mond a sírásó — »tavaly *kihantolták* és elvitték a családi sírboltba.«

Nem hangzatosabb a kihantolás, mint az exhumálás? És nem közelebb-e? Nem volna érdemes arra, hogy a sajtó fölkarolja és forgalomba hozza? A nép ajkáról átültesse az irodalmi és társalgási nyelvbe? Sok ehhez hasonló, egyszerű és helyes kifejezése van a magyar népnek, sok olyasmire, amire nyakatekert, idegen szóval élünk csupán rossz szokásból.

(Az Ujság 1910. IX. 28.)

BERCZIK ÁRPÁD.

Panta rhei, mondta bölc Herakleitos, s ez sohase volt olyan igaz, mint mai napság. Ma csakugyan minden folyik, azaz minden kifolyik, mert akármí történik, minden *kifolyólag* történik, s talán semmi se bizonyítja szembetünöbben a jogászok mindenható uralmát (azért vagyunk annyira!), mint a *kifolyólag* és az *illetve*. Lássuk csak! Folyik pl. a személyi változások bekövetkezése, mert hiszen azt írják: »A M. Á. V.-nál . . a minisztertanács határozatából *kifolyólag* olyan személyi változások következtek be . . « (Az Est 1910. V. 4). Folyik továbbá a képviselőház volt elnökének eseteleése, mert azt mondja: »Nem lehet feladatam, hogy ez ünnepies alkalomból *kifolyólag* részletesen ecseteljem méltóságod kiváló ténykedését« (a Herczel Manóhoz intézett üdvözlő beszédben, Az Ujság 1910. I. 6.). Egy kissé különös ízlés, ilyen ünnepies alkalommal (vagy alkalomból kifolyólag?) Hombár Mátyás és Tarjagossy Illés stílusában beszélni. — Egy fölfogásból kifolyik a hűvösen tartózkodó angol vagy legalább az angolnak hűvös tartózkodása, mert a P. N. tárcaírója azt mondja (1910. VI. 23): »Ebből a felfogásból kifolyólag az angol hűvös tartózkodással lép fel.« — S végre az automobil balesetből kifolyik a gépészet tanára: »Az ujpesti automobilszerencétlenségéből kifolyólag Simonffy Aladár, a gépészet tanára . . az alábbi sorokat küldötte lapunkhoz . . « (B. H. VII. 8., 6).

ANTIBARBARUS.

Magyartalanságok. Nyr. 36: 186—7 ilyen cím alatt volt szó Mahler Ede *Babylonia és Assyria* című könyvének magyar nyelvéről. Ez volt a cikkeske megállapítása: »Elvégre is az Akadémia aegise alatt nem szabad ennyi magyartalanságot, ilyen súlyos gramatikai vétségeket világgá bocsájtani.« S fentebb: »— A magyartalanságokkal eléktelenített írásért nem a magyarul nem elég jól tudó, különben igen érdemes szerző, hanem a gondatlan revizió érdemli a megrovást.« Azóta 1909-ben kiadta az Akadémia Mahler *Ókori Egyiptom*-ját is, s megállapíthatjuk, hogy amilyen rég várt könyv ez tudományos értékét nézve, a *reviziónak ép oly figyelmenlenségét tükrözi* ennek is majdnem minden lapja. Ha Mahler, az idegen föld fia, aki a magyar tudomány katonájának esküdött, rövid pár év mulva is iparkodik már nyelvünkön szólni, hála és dicsőség legyen érte a része. Nem rajta múlik, ha még botlik néha a nyeive. Szép tőle, ha ennyire is ura már a magyar szónak. De viszont ép oly megrovást érdemlő dolog, hogy az Akadémia Könyvkiadó Vállalatában, melynek a tiszta magyarság szempontjából is kifogástalan olvasmányokat kellene nyujtania, ilyen nem-törődömséggel intézik a könyvek nyelvi revizióját. Mert Mahler új könyvéből megínt egy nyalábbal szedhetünk bogáncsot, pedig ennek kígyomlálása a reviziónak lett volna kötelessége. Példákat idézek, hogy milyen magyar nyelven szól a magyar Akadémia egyik kiadványa: 3—4. ll. »Amit H-ból tudunk, nem egyéb mondánál, melynek van ugyan némi történeti magva, de *annyira* át van hatva mysticizmussal, *semhogy* belőle történeti tényekre lehetne következtetni.« A kettős tagadás magyaros használata helyett is megmaradt, ahogy a szerző németesen írta: 61. l. Az egyiptomiak nyelve . . semmiképen származtatható. 150. l. Inhotep, kít a görögök Aszklepiosz istenségekkel *hasonlították* össze. Ép így elvéte az aianyí és tárgyí igeragozás köztí megkülönböztetés: 351. l. Amely a mozgó évet ösz-

hangzásába hozott az éggel. Szép mondat ez is: 165. l. Ezen a magvában a közép birodalom művének tekinthető templom, minden fáraó itt dolgoztatott. (Ki érti?) Meg ezt a másikat: 177. l. Ptha a világegyetem teremetője volt egy helyen, másutt isten annak a legfőbb lény, aki megtermékenyíti a szántóföldeket. A birtokos viszonybeli botlásokat sem javította ki a revizor: pl. 10. l. A királyok győzelmi felírataikon; 17. l. Bizonyítják a vazaluszoknak leveleik. A 48. lapon a »rabszolganókkal« helyett, s egyszersmind a hangzóilleszkedés megsértésével ez maradt: *rabszolganékkal*. A manapság különben mindenfelé kísértő sekélyes szenvedő alak is ott virít minden lapon, mégsem akadt meg rajta a revideáló szeme: 152. l. A harc istene-ként *lett tisztelve*; 182. *lett ábrázolva*; u. e. lapon még egynehányszor: a kormány Th-ba *lett áthelyezve*; képei *ki lettek irtva*: a sírok *sem lettek megkímélve*. 212. A magánhangzók által *lesz jellemezve*. 179. l. ezt olvassuk: A monotheismus, melyet *fiában* beleoltott. 181. Minden személyes ábrázolása az istenségnek mellőztetett és *minden istenszobor lerendeltetett*. U. o. A tisztelet csak a napkorongnak érvényesült. 207 l. A piramisok hirdetik *Egyiptomban* a III. és IV. uralkodóháznak idejebeli *virágzását*. 212. A német *er* amint önkénytelenül is fülébe csenghetett a németül gondolkozó írónak, azonmód bennhagyta az írásában revizora. Legmerészebb, legfőlölslegesebb s legnémetesb a használata e helyütt: Midőn *ő* (t. i. Erman!) a főneveket veszi vizsgálat alá, Erman ezen megjegyzésre jut.

Ismételjük: minden felelősség az Akadémia könyvrevizorát illeti. A szerző ez esetben csak a tartalomért felelős. S ép Mahler könyve bizony tartalmáért is lelkiismeretesebb átnézést érdemelt volna.

VÉRTESY DEZSŐ.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Vándor magyarok. Ilyen cím alatt gyűjtögette régebben a Nyelvőr a külföldre jutott magyar kifejezéseket. Ahhoz a gyűjteményhez kívánok evvel az adalékkal szolgálni. Külföldön jártomban érdekes régi könyv akadt a kezembe: *Kaysertlicher Triumph-Wagen und Victoria. Teutscher Nation und Kriegs Heldenbuch, . . . durch Nicolaum Bellicum Historicum*. Frankfurtban jelent meg 1632-ben, tehát a harmincéves háboru java idejében s magában foglalja valamennyi abban szerepelt fejedelem és hadvezér arcképét és életrajzát, köztük a mi Bethlen Gáborunkét is. Itt aztán különösen nagy részletességgel van elbeszélve Bethlennek Brandenburgi Katalinnal való esküvője, a hozzá való készülődés, a menyasszonynak Kassára való bevonulása stb. Ott olvashatni a következő két érdekes részletet, mindakettőt a 470. lapon: »Den 24. dito, ist dez Türckischen Keysers Gesandter ein *Bascha*, mit sehr grossem Comitatu ankommen, welchem der Fürst seinen offenen Leibwagen, etliche Ungarische Herren, vnd 500. *Hussaren* mit *Copien* entgegen geschickt vnd also einführen vnd begleiten lassen, so mit Trommeln vnd Pfeifen vnnd Türckische art eingezogen.« Itt érdekes a mi *kopja* szavunk használata. Ezt úgy látszik ismerik a német nyelvészek is, de tévesen orosz eredetűnek mondják. Legalább Kaltschmidt Fremdwörterbuch-jában így találjuk: »*Copjen* pl. (russ.) 6 Fuss lange Lanzen der Kosacken.«

A másik részletet még érdekesebbnek és fontosabbnak tartom: »Item 200 zu Pferd, alle in Roth Tüchener, mit silbern Schnüren verbremter Liberey, mit welcher die *Kutschy* auch angethon waren.« Ezt nézetem szerint nem lehet másképp érteni, mint hogy a *kocsisok* is ezüst sujtásos piros posztóba voltak öltözve. Az következik tehát ebből, hogy a németek akkor tájban nemcsak a kocsit nevezték *Kotschi*, *Kutschi* névvel, vö. Nyr. 37:100, hanem még magát a kocsist is. Már pedig tudjuk, hogy a kocsis neve eleinte magyarul is csak *kocsi* volt, azaz kocs-i, komárommegyei Kocs helységből való szekeres, és mint Simonyi mondja az imént idézett helyen, »ez a körülmény a *kocsi* szó eredetére vonatkozólag minden kétséget eloszlat.« Az idéztem adat is azt bizonyítja, hogy a németek e szót mindakét jelentésével mitőlünk kapták.¹

HISTORIKUS.

Ez alkalommal megemlítem, hogy a mi *Rákos* szavunk lengyel átveteléről (l. Nyr. 37:98), t. i. a *rokosz* (olv. *rokoš*) szóról azt írja Brückner a Kuhn-féle Zeitschrift-ban 42:39: »Die Polen im 16. Jahrh. wussten und betonten es mehrfach, dass sie Wort und Sache erst frisch von den Ungarn entlehnt hätten, dass beides ihnen vor 1536 ganz unbekannt war.« — Potoczky L. pedig A zebegényi német nyj.-ról az idén megjelent értekezésében (47) azt mondja: »A *rūkoš!* indulatos felkiáltás, ha gyermek vagy állat bög, ordít; sajátos öntudatlan megemlékezés a zivatáros zajos rákosi nemzetgyűlésekre. Régi kölcsönzés.« Putnoky Imre értesítése szerint Érsektúváron nemcsak a tótok (l. Nyr. 22:280), hanem a magyarok is használják 'lármas, zajos gyülekezet' értelmében: »Ne csináljatok itt olyan rákosi!« Vö. hasonló jelentésváltozással: *zsinat*, 'zsvaj, lárma, zaj' MTsz. és *détázni*, azaz *diétázni* Vácon a. m. nyelvelni, NyF. 10:73. — S. Zs.

Agglant. Az októberi füzetben azt írja Szilágyi Ádám, hogy »az *agglant* szó, mely első sorban vénasszonyt jelentett, népetimológia volt a régi *Aglent* nőnévből.« (378. l.) Tamás vagyok benne. Először is az szól ellene, hogy az *agglant* szó nemcsak nőnek, hanem férfinak is lehetett a jelzője vagy a csúfneve. Pázmány „*ag lant* barátok“-ról beszél, Pósházi meg Sámbar Mátyást tiszteli meg az *ag-lant* jelzővel. A NySz.-ban az *agglant* így van értelmezve: »senex stolidus; alter thor«; s az ezen értelmezés alá foglaltak között talán nincs is több vénasszony, csak a Faludi *agglant*-ja, aki — mellékesen mondva — nem *ül* (mint Sz. Á. írja a jegyzetben), hanem *van* Gyöngyös táján. — Azután a népetimológiás átalakítás ellen és az *agglant*-beli *lant*nak *lant*-volta mellett szól az, hogy más hangszernevek is előfordulnak ilyen alkalmazásban. A NySz.-ban van egy *agh duda* és van-

¹ Budapesten van egy *Kotschy Erich* nevű cég, ez a *Kotschy* német családnévnek látszik s talán szintén annak a másik jelentésnek az emlékét őrzi. [?] — Ez alkalommal megjegyzem a 324. lapon megjelent cikkekémhez pótlásul, hogy a *nyelvet fogni* kifejezés már az 1839-i Tudománytár 253. lapján helyesen volt értelmezve. Az ott közölt Homonnai-féle napló szerint kiküldenek valakit »Beczkó felé nyelvet fogni.« A közlő ehhez megjegyzi: »*Nyelvet fogni* úgy látszik, hadi szólás volt, és oly ellenség vagy más azon helyekről embernek elfogását jelentheté, kitől az ellenség állapotjáról tudakozni lehet.«

nak *ven dudak* (azaz: vén dudák), akiken férfiak vannak értve. S ilyesmire más nyelvekben is van példa. Az angol deákok nyelvén a vén ember *old fiddle*, azaz »vén hegedű.« (Yolland Artúr kollégám szives közlése). Grimmszótárában olvasom: „*Dudelsack*: . . 2. b. schimpfname eines alten weibes.“ Tolnai Vilmos a vénasszonynak *alte Tüdl* (= Dudel) csúfnevét közölte velem. Finnországban ezelőtt harminc évvel magam hallottam a *vanha harppu* (»vén hárfá«) elnevezést idősecske asszonyra alkalmazva. Ez alkalmasint a svéd *gammal harpa* (»vén hárfá«) fordítása volt, mert a svédek így nevezik a csunya vénasszonyt. — Hamarosan ennyit szedtem össze; de ha jobban körülnézünk, alkalmasint még több olyan példát is találunk, amely amellettt szól, hogy a mi *agglantunk* bizony mégis csak *agg lant*.¹

SZINNYEI JÓZSEF.

Viadalom. Simonyi Zsigmond egy Vásárhelyi énekéhez írt coniecturában azt állítja, hogy *viadalmas* nem fordul elő a régi nyelvben (I. Nyr. 39: 324). A Példák Könyvében (Nyelvmkt. 8: 113) egy latin vers magyar fordításában ezt olvassuk: El megyek meg halny semmy *vyadalomual* meg nem gyewzgetewm esetben vytez vagyok de az halalt nem tanultam meg gyewzny. (Miles belli certamine victor. Az *esetben* szó úgy hiszem a leíró margitszigeti apácának íráshibája: olvasd *életben*).

RIEDL FRIGYES.

Csak a melléknévre mondtam, hogy sehol se található. A főnév néhány más régi forrásban is megvan, noha a rendes *viadal*hoz képest ritka alak (I. NySz., a PéldK.-ből való mondat ott csakugyan nincs idézve). Természetesen a *viadalmas* se lehetetlen, annyi volna, mint a mai *küzdelmes*; de tény, hogy eddig nincs kimutatva, holott a *vajodalmas élet*, ahogy a Vásárhelyi énekében olvasom, azon mód megvan Telegdinél is, s egészen megfelelő kifejezés, mert a. m. vesződéses, kínlódással teljes élet. — Egyébiránt nem lehetetlen, hogy a két szó, **viadalmas* és *vajodalmas*, elemeire nézve azonos, vagy jobban mondva: hogy *vajudik* tulajdonkép a. m. *vívódik*, a *vív* ige származéka (vö. *fuj* és *fúv*-, *óv* és *ój*-stb. effélék).

SIMONYI ZSIGMOND.

Gileád balsamuma. Riedl Frigyes Kemény János írói munkásságáról szólóban (A m. irodalom története Zrínyi halálától, Könyom. jegyzet) annak 1659-ben megjelent *Gileád balsamuma* című munkáját is megemlítette, a címnek megfejtésére pedig tanítványait szólította fel. Minthogy a cím csakugyan nehezen érthető, néhány sorral járulunk megfejtéséhez. A *Gileád balsamuma* »sz. Dávid száz ötven Soltárinak céljok és értelmek

¹ Vö. még Csokonainál: Rendes is volt látni, miként sok *vén dada* többektől kiválva a széken kushada, s miként néhány csalfa ifjú sok *agglantot* ujjal mutogatván nagyokat kuccantott (Dorottya II.). Ifjúként szaladtak még a *vénlantok* is ('vénasszonyok', uo. III. végén). CzF. szótára az *agglant* és a *lant* cikkben így értelmezi: 'vén banya, vén szipirtó'; vö. Szarvas G. megjegyzését Nyr. 7: 248. Radó Antal az Ariosto-fordításban 'vén bolond' értelmében használja, I. Nyr. 25: 262. — A *szerk*.

szerént egyben szedegettetéseknek és kilencz Részekben alkalmaztatásoknak táblája.« A címlap azt is elmondja, hogy Kemény a tatár rabságban készítette ezt a művet. A nyomtatásigazgatónak előszava pedig ezeket mondja: »Im el-utoljára már, ez Nagy Ur Embernek, szép lelki Balsamumja-is, mellyel igazán Esdrássa volt a' kegyetlen Pogány között, a' nagy lelki fogyatkozásban, magával együtt rabságban esett szerelmes édes Husinknak Csontinknak, azoknak nagy jó szerencséjekkel...« A könyv alapigéje: »dicsekedünk a nyomorúságokban-is, tudván, hogy az nyomorúság tűrést nemzjen. A' tűrés penig megtapasztalást; a' megtapasztalás-penig reménséget. A' reménség penig szégyenben nem hágy.« Hogy a címszavak mennyiben allegóriái ennek az alapigének, azt Lampe könyvének H. Szabó Ferenc fordította magyar kiadása (*Gileádbéli balsamom*. Debrecen, 1741.) világítja meg. Ennek alapigéje (Jerem. LI. 8.) így hangzik: »Kössétek bé balsamommal az ő fájdmát; talán meg-gyógyul.« A bevezető sorok közt pedig ezeket olvassuk: »Jakob tserfát választ a Béthel' kapuja előtt, azt consecrálja Déborának emlékezetire... Én is ma a' te kapuid elejibe óh Béthel, óh Istennek Háza! egy élőfát plántálok, mely nem Fenyő vagy tziprus, nem-is közönséges tserfa, hanem messze földről *Gileádból* hozattatott áldott olajfa: mely légyen bár (olea feralis) jele annak, hogy most a sárga halál te benned jár és most játszódja az ő siralmas Tragédiáját, de egyszersmind légyen Örök emlékezetnek oszlopa...« A cím allegorikus szavainak forrására is rámutathatunk Jeremiásnak ezekben a szavaiban (VIII. 22.): »*Nintsen-é Balsamom Olaj Gileádban?*«

ALSZEGHY ZSOLT.

Nyomórúd vagy vendégoldal? Ilosvai Selymes Péter Toldiról szóló verses elbeszélésében tudvalevőleg így hangzik az a híres jelenet, melyben Toldi Miklós a maga nagy erejéről először szolgáltat bizonyosságot:

»*Nyomó rudat* fél kezével kapta vala,
Buda felé azzal útat mutatja vala.«

Arany pedig -- bár épen az első ének mottójául írta föl e két sort -- azt mondja:

»Szörnyü *vendégoldal* reng araszos vállán.«

Tehát az Ilosvai nyomórúdját Aranynál a vendégoldal helyettesíti.

Érdemes dolog utánanézni, hogy mi indíthatta Aranyt a krónikás hagyomány megváltoztatására, hiszen olyan tudatos íróművész, mint Arany, ötletszerűleg és ok nélkül nem szokott csinálni ilyes természetű változtatást. (Ez korántsem jelenti azt a -- vélekedésünk szerint: sértő -- hiedelmet, hogy Arany genialitása öntudatlanul sohse alkotott semmit...) Ami a két szónak jelentését illeti, Arany János bizonyonnyal épen olyan jól tudta, mint mi, hogy a *vendégoldal* és a *nyomórúd* két különböző valami. Az elsőt -- a szó maga is erre utal -- a szekér *oldalára* teszik. A löcsökön kívül elhelyezett *gúzs* köti a szekérhez s széna- vagy szalmarakodáskor a *keresztrudakra* felemelve szélesíti a szekeret. A másik, a nyomórúd -- itt is maga a szó jelentése igazít útba -- a már megrakott szekér tetejére jó, hogy súlyával *lenyomja* a szénát, vagy a szalmát. A kettő közül Bihar,

Szatmár és a Szilágyság sík vidékein csak a vendégoldal használatos maiglan. Belső Szilágyságban (Ilosva, Kusaly környékén, hol Toldi első énekese élt és működött) mind a kettő. Ilosvai Selymes Péter tehát a maga versezetében a nyomórudat használja. Valószínűleg a népi mondában is így találhatta ezt. De más oka is lehet a dolognak. Hiszen a vendégoldal *párjával* járó, s a szekérhez — épen szénahordás idején — állandóan odeerősített valami. Aztán meg a vendégoldal könnyebb (nyár v. fenyő) fájával szemben sokkal *virtusosabb* dolognak tünt fel előtte a jóval súlyosabb, tömör *tölgyfából* készült nyomórúd kitarítása. Ami most már az Arany János tudatos változtatását illeti, őt vagy az a körülmény indította a *vendégoldal* használatára, hogy Szalonta-Nagyfalu vidékén nem ismerték, nem használták a nyomórudat, vagy pedig a népi monda nagyítását akarta enyhíteni, valóságosabbá tenni, amikor az 5–6 méter hosszúságban 20–25 kilogramm súlyú vendégoldalt tartatja ki Toldival, a körülbelül ugyanolyan hosszúságban 50–60 kilogramm súlyú nyomórúd helyett. Imhol, nem lehet elégszer idézni az agyonidézett mondást: »Ha meg akarod ismerni a költőt, menj el hazájába.«

Ha pedig már megemlékeztünk egy régi magyar költőről s az ő szűkebb hazájáról, tegyünk elismerő említést e helyen arról is, hogy ez a szűkebb haza, a Szilágyság — a »sovány Szilágyság,« mint Ilosvai emlegeti! — érdemes dologt cselekedett nemrégiben a maga érdemes szülőttjével szemben. Ugyanis pár hónappal Szklabonya dicséretes példája előtt Szilágyilosva községének új nevet adott. Az új név pedig *Selymesilosva* lett...

ADY LAJOS.

Felelőnap. Az első magyarra fordított horatiusi ódában¹ (lib. II. 11.) olvashatjuk e sorokat:

Nem kemel senkit meg az halál...
Az boldog olyan nalla mint az szegény,
mert az Király is halandó mint szegény,
Felelő napot ott nem adnak,
iollehet azt mindenek kívánnak.

A két utolsó sorban kifejezett gondolatot hiába keresnők az eredetiben. Pedig jelentését magából a szövegből nem könnyű megállapítani. Mit értsünk a felelőnapon? A NySz. nem ismeri. Az utolsó ítélet napját biztosan nem, mert akkor ellentmondana a keresztyén vallásos felfogásnak. — A *felelőnap* a régi magyar törvénykezési nyelvben nem ismeretlen; a Magyar Jogi Lexikon szerint = tárgyalásra kitűzött nap a régi magyar törvénykezési eljárásban. De a *felelőnap* jelentése még világosabb lesz a Nyr. f. é. 365. lapján közölt 1565-ből való becses kis nyelvemlékből,² mely szerint felelőnap [= feleltre való nap] nevét abból a szokásból vette,

¹ Ez a fordítás, melynek szerzője Tasnádi Péter, nyomtatásban többször megjelent; először 1590–1600 közt két ízben, utoljára az EPhK. XVIII. k.-ben, mint addig kiadatlan, ismeretlen szerzőjű protestáns ének.

² Megjegyezzük itt, hogy abban a kis nyelvemlékben előforduló *Ordody chroff* és *Ordody graff* olvasatok közül kétségkívül az első a he-

hogy a törvény elé idézett vádlott, akit kérdőre vontak, nem tartozott tüstént felelni, hanem bizonyos megfontolási idő után, napot kért magának a megfelelésre: ezt a napot hívták felelőnapnak. Ott t. i. Szolnoki Balázs »váras törvényi szerint *feleltre való napot kér*«, de a bírák azt mondják, hogy »*felelő napot* nem vehet magának, hanem *mindjártst feleljön*.« — Ezt a jogi műszót használja Tasnádi némileg átvitt jelentésben. A versnek telít az az értelme, hogy halálunk után, mielőtt még itélnének, nem adnak időt arra, hogy védelmünkkel elkészüljünk s hogy »ott«, a másvilágon nincs alkalmunk általában megfelelni önmagunkért.

KARDOS LAJOS.

Arany mondattanához. Ilyen cím alatt említette Simonyi (Nyr. 39:220) Arany Jánosnak e helyével kapcsolatban: „Várja Lajos király, nehezen is várja, hogy az öreg Toldi *ajtot nyisson rája*“ az olyan kifejezéseket, mint *térdet hajtunk, kezét adott*, amelyekben »határozott helyett határozatlan értelmű tárgyat alkalmazunk«, t. i. egy állandó, változatlan szólást használunk és ezt nem módosítjuk a jelen helyzet szerint. Egészen hasonló jelenséget látunk az osztjákban: *anhedena ūχ mēnetada, sūpet mēnetada* 'anyátok előtt fejet hajtsatok és nyakat hajtsatok' (alanyi ragozás) Patkanov 2:174; *tu-pirna kur taksöt* 'azután lábával toppantott' (tkp.: lábat dobott) 2:144; *sēvat-ūχ keretejen* 'hajfonatos fejüket hátrafordították' (szó szerint: fejet fordítottak) 2:66–8. Épígy az északi-osztjákban: *torjina og pona* (Hunfalvy), *tōrijna ox pona* (Ahlquist) 'Istennek hajts fejet'. Máté 4, 10; *šanžuh ohtija korj jimna luela og ponsset* (Hunf.), *šūnš-ox oxtija korj mna luel ox ponsset* (Ahlquist) 'térdre esvén nékie fejet hajtának'. Máté 2, 11; *sem hunjmtata* 'szemet hunyorítani' (Hunf. szót. 54, 191). A vogulban is: *pujk pini* 'fejet hajt'. Munkácsi, VogNépkGy. 1:9, Szil., Vog. szójegyzék.

FOKOS DÁVID.

IZENETEK.

T. S. A *komorna* nem a nyelvújítás alkotása, régi tót eredetű szó az, szabályos nőnemű alakja a *komorinik*-nak.

R. M. Mikszáth a *jonhó* szót (Nyr. 39:317) valószínűleg Arany J.-nál olvasta a Buda Halála I. énekéhez való jegyzetben: »*Joh*, vagy *jonhó*. Régi szó, jelenti a nemesebb belrészeket.« — *Szironták* nem többes szám!

G. L. Szó sincs róla, hogy oly nehéz volna megérteni Buda Halálának azt a verssorát (10. én.): »Ajándékok adod, *fő helyen*, a lábnak?« Természetesen nem vmi főhelyről van itt szó, hanem a. m. fő helyett, fej helyett a lábnak. Ez a *helyen* mint névutó, 'helyett' értelmében Arany J.-nál sokszor előkerül, l. M. Határozók 2:206.

lyesebbik, először, mert Ordódy grófok nem is voltak, másodsor, mert főrangúnak egyéni tisztessége dolgában abban a korban nem is ítéltetett a városi tanács. Az a *chroff* pedig a. m. Kristóf. (Vö. Szily K. és Tagányi K. hozzászólását B. H. 1910. okt. 23. és 26.). — *A szerk.*

Term. A *tövis* Bod Péter mondatában (»heryók . . . megemészték az alma, szilva, tövis, cserefa levelét« Term. Közl. 42: 776) tkp. *tövis-fának* van értve és kökénybokrot jelent, ma is így hívják Udvarhely vidékén (MTsz.).

L. A. a nagy Csalhatatlan, mivel rábizonyult a rosszhiszeműség, szorultságában olyan szembetűnő ravaszkodással csúri-csavarja a dolgot, mintha csakugyan »a nagy Csaló« dicsőségére vágyna.

S. I. A ritka erdőt jelentő *láz*nak semmi köze a *láz*, *lázad* szavakhoz, mint a NyUSz. hiszi, hanem szláv eredetű szó s tkp. a. m. irtás. (Uo. abban is téved a NyUSz., hogy SzD. *láz*ing, *lázong* szavát azonosnak tartja a mai *lázong* szavunkkal, mert az a. m. *lészeng*, *lázíngol*, vö. MTsz.).

I. J. Fükla, amit Szilády Á. Balassa B. szövegében készpénznek vesz (Bal. B. Költ. 113, 313), képtelen alak; »*füklájokkal*« kétségkívül hiba e helyett *fülákjokkal*, mert *fülák* a régiségben közönséges mellékalakja a *fülánknak*.

T. L. Megfigyelése és nyelvtörténeti készsége nagyon hiányos. Különben az *édes örömet* és *his vártatva* féle jelzői szerkezeteket már bőven tárgyaltuk a Nyr-ben 9 : 307—319 és 18 : 244 stb. Aki a nyelvi kérdésekhez hozzá akar szólni, annak ismernie kell a nyelvészeti irodalmat. A Nyr tartalmának számbavételét megkönnyíti az első huszonöt kötethez készült Nyelvőrkalauz.

Beküldött kéziratok. Historikus: Az ős szó. — Izsó L. Gúnynevek. — Kovács Z. Behemót. Nevek. — Pröhle V. Főnévi tövégzetek. — Kántor M. Egy 103 éves ítélet. — Kertész M. Méhészet. — Kardos A. A névelő. — Kardos L. Nyelvtörténeti adatok. — Öreg T. Olvasás közben. — Erdei: Fölosztás. — Szlávik F. Székely nevek. — Ispánovits S. Szólások. — Orbán A. Csángó tájszók. — Sas L. Székely tájszók.

Új könyvek és füzetek. Hungarica Vitebergensia. Libri unici . . . Edidit Dr. Béla Obál. (Halis Saxonum. 1909.)

Mészáros Gy. Magna Ungaria. A baskir-magyar kérdés. (Franklin t. nyom.).

Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Szerk. Komáromy Andor. (M. T. Akadémia. Ára 15 K.)

Árkosi D.: A nyelvérzék törvényei és [a] magyar beszéd időmértéke (Szászrégen, Schebesch W. ny. Ára 60 f.).

V. Porzevinski: Einleitung in die Sprachwissenschaft (Leipzig-Berlin, Teubner).

Schidloff . . . gyakorlati módszere . . . Az angol nyelvnek . . . magánuton való megtanulására, átdolgozták dr. Germanus Gy. és dr. Latzkó H. (10 füzet 60 f-jével. Budapest, Schenk F. kiadása.)

Gragger R. A zayugróci német verses kódexről (különnyomat). — Couston A. Le nom de Belgique (Bruxelles, különny.).

Elektitáj Poemoj de A. Petőfi, eszperantó nyelvre fordította Fuchs Jenő. Ára 80. f).

A Temesvári f. keresk. isk. Értesítője (értekezés: A magyar Simpli-cissimusról, Gálos R.).

Hollósné de Grobois Nandin: A kenyérkereső asszony. Pályaválasztás előtt álló nők kalauza (Budapest, Bp. Hírlap kiadása, 2,50 K.)

Kincses Kalendárium 1911-re.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

SZÓEGYEZTETÉSEK.

Nyelvünk szókincsének legősibb elemei kétségkívül azok, amelyeknek megfelelőit a rokon nyelvekben is megtaláljuk. Ezeknek a megállapítása tehát a szófejtésnek legfontosabb teendője, — de egyúttal a legbajosabb is, mert az évezredek folyamán olyan sok és nagy átalakuláson mentek át, hogy gyakran alig lehetséges eligazodni a változások és változatok útvesztőjében. Új szóegyeztetésekhez ma többnyire csak a biztosan megállapított hangmegfelelések Ariadne-fonala vezethet, pl. finnugor szókezdő *p* = magyar *f*, finnugor *s* szó elején = vogul *t* = magyar magánhangzós szókezdet. Ilyen alapon, azonkívül egyéb nyelvtörténeti és művelődéstörténeti bizonyítékokra támaszkodva kísértek itt meg néhány új szóegyeztetést és bővíték néhány eddigi egyeztetést. Viszont közben-közben meg akarok ingatni egyet-kettőt az eddig elfogadott vagy legalább hangoztatott magyar-finnugor szóegyeztetések közül.

Áll. Az *áll* főnevet Budenz olyan finnugor szókkal azonosítja, amelyekben a m. *ll*-nek részint *l*, részint *ŋl*, részint pedig pusztá *ŋ* felel meg: 1. mordv. *ul*, vg. *ulış* (Munk. *ulš*), lp. *olol*; 2. cser. *orlaš*, votj. *anlen* (helyesen *anlās*); 3. oszt. *anŋn*, *ānen*. Szinnyei még az osztják *orŋl* alakot idézi (Nyelvhas.⁴ 132), s vö. még zürj. *an* (NyK. 30 : 413). Ujabb forrásokban¹ az állnak votják nevét így találjuk: *an*, *an-lj*; az utóbbi világos összetétel, melynek második eleme *lj* csont (finn *luu* stb.), tehát 'áll-csont, állkapca'. Azt hihetjük tehát, hogy a votj. *an* s a zürjén *an* őrizte meg e szónak eredeti egyszerű alakját, a cseremisiz és votják szó utótagja pedig a 'csont' nevének valami továbbképzése vagy analógiás átalakítása. A vogul szóra talán szintén lehetne még ezt a magyarázatot alkalmazni, de

¹ Munkácsi votják szótára és Wichmann: Vokalismus des Wotj. 1.

már a mordvin s a lapp szóra bajosan (mordv. *ul*, lp. *olol*, *öelöl* stb.). A magyar *áll* a hosszú magán- és mássalhangzóval nézetem szerint arra mutat, hogy elemeire nézve az összetett *ar-lj*-val azonos, tehát ősrégi elhomályosult összetétel. — Az alapszónak még eredetibb alakja maradt fenn a szamojéd nyelvekben: *ňanu*, *ňagui* (és *orai* stb., l. Halász NyK. 24:453. A törökségben is vannak egyeztethető alakok, l. NyK. 30:413).

Avar: jelent lábán kiaszott füvet, lehullott száraz lombot, de úgy látszik, száraz kórót vagy korhadt gallyat is; legalább Rákóczi F. Levelezésében arról van szó, hogy »az avart szaggatják, azt égetik« (3:65). Egybevetethetjük vele a köv. vogul és osztják kifejezéseket: vog. *tawar-lūpi* 'korhadt fatörzs', *pors-tawri* 'forgács-darab', *tawrikwə* morzsácska, *puł-tawritaxti* 'szétmállik, morzsolódik'; oszt. *tuwr*, *tur* 'korhadt fatörmelék', *tuwat* 'ein mit morschem Holze bestreuter Ort' stb. (NyK. 31:437). — A finnugor eredeti *s*-ből fejlődött vogul-osztják *t*-nek szabályszerűen megfelel a magyar magánhangzós szókezdet; vö. *epe*: vg. *tēp*, *öl* főnév: vg. *tāl*, oszt. *tat*, *egér*: vg. *tāņar*, *arasz*: vg. *tōras* stb. Persze kívánatos itt is a többi rokon nyelvből az *s* hang kimutatása.

Ell-ik. A lóra ülés kifejezéseit összeállította Lehr Albert (MNy. 1:60), de nem volt tudomása arról, amely talán a legérdekesebb valamennyi közt, minden esetre legrégebb *s* legrajtélyesebb. A kódexek korában élt még ez az ige, mely hangzásban a maig élő *ell-ik* igéhez (de ez ered. **edl-ik*) hasonló volt: *ell-ik*, *föl-ellik* 'föül lóra, zamárra' pl. »ő felellíc a zamarra« (BécsiK., így AporK., DöbrK., KulcsK., KesztK., l. NySz.) = vogul *tāli*, *tālamāti* 'föül, gyorsan fölszál, pl. lóra, hajóra', *tāli luwä sisən* 'föül a lova hátára'. A magyar *s* a vogul szókezdet úgy viszonylik egymáshoz, mint az *avar* alatt említett példákban. Megvan a megfelelő ige az osztjában *s* a zürjénben is: osztj. *tēl-*, *tēt-* stb. 'lóra kapni, hajóra szállni' stb. (szabályos hangmegfeleléssel) és zürjén *söl-* 'beülni, beszállni' stb. A zürjén őrizte meg az eredeti mássalhangzókat. (Az ide tartozó rokonnyelvi szókat már eddig is azonosították egymással, vö. Paasonen: Die finnisch-ugr. s-Laute 76, Setälä FuF. 2:254. Érdekes, hogy Setälä is magánhangzón kezdődő szót keresett melléjük a magyarból, de nem talált jobbat, mint az *ül* igét, ezt közli kérdőjellel).

Födémes. Ez a helységnév nyelvünkben úgy látszik

egyetlen fennmaradt emléke az ősi méhészetnek. A hivatalos Helységnévtár szerint ma is négy ilyen nevű helységünk van különféle megyékben, azonfölül egy *Fedémes* Heves megyében. Ez 1261-ben *Fidemes* alakban fordul elő (Czinár Index-e szerint, olv. *Fidémes?*). És kétségtávolú azonos értékű vele az 1055-i Tihanyi alapító oklevélben előforduló *Fidemsi* helység neve.¹

A **födém* alapszó nézetem szerint egyeredetű a votják *podem* szóval, melyet Gauthiot idéz az ősi méhészetről szóló tanulságos értekezésében, s mely eredetileg a méhkasnak legősibb formáját, a faodu elé erősített deszkakészüléket jelenti, a votják *pod-nj* = m. *föd-ni* igéből. A *Födémes* helynév ennél fogva rokonértelmű a szintén több megyében előforduló *Méhes*, *Méhesház*, *Méheskert*, *Méhész*, *Méhésház*, *Méhi*-féle helységnevekkel. — Eszerint a szóban forgó helynév egyik ösfoglalkozásnak érdekes nyelvi maradványa.

Gyárt, *gyarat*. Nyelvemlékeinkben mindakettő a. m. 'csinál, készít'. Pl. ú utait *g'artanod*: parare vias eius (DöbrK.); ó Jézus, világnak *gyaratoya* (WinkK.). A mai népnyelvben a *gyárt* ige talán már csak a *kerékgyártó*- és *szőj-gyártó*-ban él, ellenben a *gyarat* ezt a különös jelentést vette föl: lent v. kendert gerebenez, talán eredetileg úgy értve, hogy elkészítik, megmunkálják.² A *gyár* főnevet a nyelvújítás vontta el a *gyárt* igéből. Az ígéről Budenz nagyon kétes magyarázatot ad, általános 'erőkifejtés' jelentését tulajdonítja neki és 'erős' jelentésű finnugor szókkal egyezteti. Evvel szemben figyelemre méltó, sőt első tekintetre is meggyőző Kuun Géza gróf egyeztetése, mely szerint a *gyárt* ige mássait a törökségben találjuk (Codex Cumanicus 219). A régi kún szöveg *jaratup* 'fabricans' szavából kiindulva azt írja: »Quod ad formam *jaratup*, cf. *jarat*- 'creare', .. hung. *gyártani*.« A kazáni tatárban Bálint G. szó-

¹ Baróti SzD. Kisdud Szótárában az van: »*Fedémes*: fedeles, fedett, p. o. kert. Fedém. Házfedém v. -fedél.« De ez nyilván csak a helynévből való következtetés. (A PP-féle szótár 1801-i kiadása, melyre Zolnai hivatkozik az OklSz-ban, SzD-től vette át a *fedémes*-t. A *födém*-et aztán műszóul használták 'plafond' értelemben, így még Frecskay is).

² Más eredetű lesz a járkálást jelentő *gyarat*, *gyarlat*, *gyartat*, s ezekhez tartozik a *gyarat* MTsz.-beli jelentései közül a 3., s talán a 2., is, mely szükséztavuan van közölve: »koptat (Csallóköz, Csaplár Benedek)«, talán csak a küszöbét koptatja valakinek, vagyis sokat jár hozzá? — CzF. szótára szerint »tájszokásilag« 'arat' helyett is mondják, hogy *gyarat!* Hol mondják?

tára szerint is: *jarat-* teremteni, *jaratjučij* teremtő stb.¹ Maga a *jarat-* ige a kún *jar-* 'illik, tetszik' igének művelletője (Radloff a kún kódex kiadásában), jelentése tehát egészen úgy fejlődött, mint a m. *alkot* igéé, mely eredetileg szintén összeillesztést jelentett: *alkuszik* a. m. (össze)illik.

Hámoz, hámlik, hánt (az utóbbi több nyelvemlékben *hámt*, l. NySz.). Ezeknek alapszava valószínűleg **hám* főnév volt, s ezt a nyelvújítók el is vonták belőle 'epidermis' értelmében. Evvel a főnévvel egyezettette Budenz a köv. szokat: lapp *kvolmes* 'kéreg', *kvolmeste-* 'hámoz', cser. *kom, komoš* stb. 'kéreg' (**kolm* h. mint *kum* 'három' < **kulm*) és *votjköm* 'kéreg'. Ide tartozhat a finn *kelmu* és *kalvo*, mert mindakettő hárttyát jelent, s ez a *kalvo* rávezet az egész szócsaládnak, tehát a **hám* főnévnek is, további elemzésére. *Kalvo*-val ugyanis egészen egybevág a vogul *χalp* 'a nyirfa külső hárttyája'. Ezt a vogul szót már Munk. (ÁKE.) azonosította a mi *héj* szavunkkal, és Szinnyi rámutatott arra a lehetőségre, hogy mindakettőnek igei alapszava lehet, mely azonos a zürjén *kijl-* 'hámoz' igével.² »A zürj. *kijl-* ige — úgymond — följogosít egy vog. *χal-* 'hánt, hámoz' ige föltevésére, s ennek nomen verbaléja lehet a *χalp* = ered. hántalék, háncs« (NyK. 33 : 130).³ Ámde ezt a vogul alapszót nem kell föltennünk, mert csakugyan megvan, csak egy kevésbé eltérő hangalakkal és jelentéssel: ész. vog. *χuli* 'hámlik, sich schälen', s más vogul nyelvjárásokban ennek a művelletője: pelimi *khutti* 'hámoz', lozvai *khōltti* 'hámoz' és 'hasít'. (Lehet, hogy ez utóbbiban két ige keveredett, mert több vogul nyelvjárásban van *χalipi* stb. ige is, a. m. 'reped, hasad'.⁴ Ezekkel összetartozhat ez a székelység-

¹ Utólag veszem észre, hogy Munkácsi KSz. 6 : 380 hasonlóképp nyilatkozik e szók viszonyáról, de a m.-török egyeztetést Vámbérynak tulajdonítja.

² Héjat jelentő magashangú *kijl* főnév is van a zürjén-votjékban; vö. Munk. ÁKE.

³ Szilasi azt a lehetőséget említi (Adalékok a finnugor palatális máss. tört. 15), hogy a vogul *χalp* a *χāl* 'nyirfa' szóból származhat, de ez kevésbé valószínű. — Mellesleg említem, hogy ennek a *χāl*-nak köze lehet a nyirfának finn *koivu* nevéhez; se Budenz (130. sz.), se Donner (30. sz.) nem említi, de Donner említi a vogullal szembetűnőleg egyező szamojéd nyirfaneveket: *kwäl-pu, kwä, kua* stb. (vö. még Halász NyK. 23 : 27, Gombocz uo. 32 : 187). — A *héj* szónak egyéb egyeztetései (Budenz 155. sz., Donner 42. sz., Setälä FuF. 2 : 221) hangtani okokból nem valószínűek. Munkácsi kaukázusi eredetet tulajdonít neki, ÁKE.

⁴ A *p*-nélküli alapszóból *-t* képzős művelletője is van, l. NyK. 34 : 61, Szabó D.

ben nagyon eiterjedt szó: *halok*, *hajok*, *halk*, *hajk* 'darabos forgács v. szilánk, cikkes bevágás', *halkol*, *hajkol* 'fejszével ródal, bevagdál', továbbá *halkács* Nógrád és *hókács* Baranya 'forgács'. — A **hám* tehát e h. **hálm* m-képzős deverbális főnév. Mivel azonban ez a **hám* főnév volt, különös képzés a *hámt*, *hánt* ige. Budenz magyarázata szerint a *hámlik* ige mellé utólag képezték a *számlik-szánt*-féle igepárok analógiájára.

Hant = vog. *kamtä*, *kämtä* 'halom'. Hozzá tartozik a *hancsik*, *hancsok* is; ezt már Munkácsi egyeztette a vogul *χämäs* 'hoporcs, zombék' szóval (NyK. 25 : 38). A vogul szókban csak a magánhangzók viszonya homályos.

Igyvirág: buzavirág (Sümege vidékén, Molnár Kálmán értesítése). Úgy látszik eredetileg a. m. szent virág, valószínűleg valami régi babonás hiedelem alapján, — mert az előtagja alig lehet más, mint az a 'szent' jelentésű *igy* szó, mely az *egyház* s az *ünnepet ülleni* kifejezésekben is lappang. L. Budenz fejtegetéseit Nyr. 1 : 69 és MUGSz.

Kum-ni és *húny-ni*. Egyazon ige változatainak tartják, főleg azért, mert a bujósdi játékban egyértékűek. Ámde *kum-ni* voltaképpen annyi mint lehajtott fejjel a falhoz állni (s így nem nézni, hová bujnak a többiek), tehát a következő magyar és rokonyelvű szókkal tartozik össze: *kummog* 'alattomosan lefelé jár' (MTsz), »ojjan *kummadott* mint a fagyott kánya; vagy *kummancsos*« (Nyr. 6 : 317); vog. *χomi*, oszt. *χomda*, zürj. *votj*. *kjmjñ*, *kjmjn* és cser. *kumuk*, mind a négy a. m. 'lefelé fordított arccal', fejlesütve, mintegy *kumva*, továbbá a cser. *kumal*-, mord. *koma*- 'lehajolni', finn *kumo* 'hajlott helyzet' stb. (vö. Budenz 137. sz. — hol m. megf.ül *homorú* és *homlít* szerepel — és Donner 315. sz.).

Kall, *kalló*, *kallódik*. Én vagyok a hibás, hogy Budenz e szókat a finn *kulu*- igével s más kopást, fogyást, fogyasztást jelentő finnugor igékkel kötötte össze (a MUGSz-ban meg is említi ebben való részemet). De a mi *kall* igénk tulajdonképpen egészen másféle cselekvést, inkább sulykolás, gyömszőlés v. hajtogás-félét jelent, s csak származéka, a *kallódik* ige vette föl az elkopás, elfogyás-féle jelentést.¹ Kétségtelen, hogy más eredete van e szócsaládnak, annál is inkább, mert régi nyelv-

¹ Maga a *kall* csak nagyon kivételesen, pl. Föl sem vevék az el-kallott időt (Tompá : Újévi üdvözet).

emlékeink eredetibb *karolni*, *karlani* alak mellett bizonyítanak (*kálló*: *korlow*, *korlo* stb., l. NySz. és OklSz., a *karol* alakot még mostanában is hallottam a Rozsnyó melletti régi *kálló*-ban). Lehetne a votják *kur* 'gerenda' szóra gondolni (*karolni* 'cölöppel verni?') vagy a finn *kuro* ránc, *kuroa* 'ráncolni, gyúrni', zürjP. *körn*i 'runzeln, schrumpfen' szókra. — Ellenben a *Kálló* helynév a régi oklevelekben sincs *r*-rel, sem *o*-val az első szótagban (l. OklSz.) s így egészen más eredetű. Vö. »Palude Kallo nominata« 1295 = *kálló* 'kenderáztató víz, tó' (Vas m. MTsz.) < *káll* 'áztatott kender kimos, az iszaptól, békanyáltól megtisztít' (uo.). Ez tehát az ősfoglalkozásoknak egy másik ágába tartozik.

Kenyér. Budenz **kerény*-ből magyarázza s a *kéreg* szó családjához sorozza (»elég valószínű, hogy az alkalmasint lepény formában sült kenyeret eredetileg kéregnek nevezték el, minthogy úgyszólván csupa 'rinde v. kruste' volt«). — Valószínűbb eredetére mutat ez a votják szó: *keñj*r, *keñer*, *dara*, *darakása*, *derce*, *jidj-keñj*r árpadara, *széj keñj*r zabdara. Figyelmet érdemel természetesen a kenyeret jelentő cseremiszi *kinde*, *kinda* is, mellyel Budenz régebben egyeztette a magyar szót (Szóegy. — Vö. még Munk. ÁKE.).

Lilik anser albifrons, *lile* charadrius: vö. vogul *lülj*, *lölj* és osztják *lula*, *lüle* 'colymbus cristatus, vöcsök'. Három különböző madár, de a nevek annyira hasonlók, hogy egyeredetűeknek tarthatjuk, s akkor a m. *lilik* őrizte meg az eredeti jelentést, mert ennek a lúdfajnak *klilik*-féle hangja van. Innen aztán átmehetett a név a vöcsökre, mely szintén vízi madár, s a lilére, mely ugyancsak vízparton és tócsákon él. Vö. még jakut *liglik* Baumgans, Anas erythropus, tunguz *leglaki* »Gans, Anas casarca«, l. NyK. 32:194.

Lök. Budenz csak a finn *lykkää* 'vi trudere, propellere' igét egyezteti vele, de vannak a legközelebbi rokonságban is megfelelői: vgK. *ju-lékemi* 'belök', *elë-lökemi* eltaszít, oszt. *lukimem* félretolni (NyK. 31:72). S már Donner ehhez a szócsaládhoz csatolta a votjában is megőrzött *leka* igét (Donner 3:172), helyesebben *lekal*- 'döfni, öklelni, szűrni' (Munkácsi; a vogul igét is egyeztette már Munkácsi a mienkkel NyK. 25:261).

Minap. Budenz ebből magyarázza: **mëgnap* vagyis megettünk levő napon, s úgy képzei hogy az eredeti alakból

hangváltozással **mejn*ap-on vagy **menn*ap-on át fejlődött a mai alak.¹ Már most, fölhozhatnám ugyan Budenz magyarázata mellett még azt is, hogy van egy nyelvjárásunkban *mē*nap ejtés (l. a MTsz.-ban). Mégis azt hiszem, a hangtani nehézségek miatt (*meg*- > *mej*-? *menn*ap > *min*ap?) el kell hagynunk ezt a magyarázatot annál inkább, mert egyszerűbb is kínálkozik. *Min*ap-ban a *mi* határozatlan névmás, s az egész a. m. valami nap, valamelyik nap. Vö. »Megölé *némely nap* szerető szolgálmat« (mondja Toldi György a királynak, Arany: T. 8 : 6, a király pedig azt mondja kettejükéről: »Azt is tudom, hogy ő ingerlé a *min*ap, s úgy talált megütni egy boszantó inast« uo. 12 : 9). Ez a *némely nap*, *nemellik nap* 'minap, multkor' értelmében a régi nyelvben is, a dunántúli népnyelvben is közönséges (NySz., NyF. 9 : 43, 34 : 88, vö. MTsz.). Tordán így mondják: *mejék nap*, vagyis *melyik nap* (NyF. 32 : 27). — Ugyanezeknek az időhatározóknak még egy különös egyértékesük van némely vidéken: *más nap*, *más este*, a *más héten* a. m. a minap, a multkor este, a mult héten (Hajdu vm., Göcsej, Órség), *másuttal* is a. m. a multkor (Komárom m. MTsz.). Érdekes, hogy ugyanezt az észjárást találjuk a román nyelvekben s az angolban: fr. *l'autre jour*, *l'autre semaine*, ol. *l'altro giorno* stb., ang. *this andyrs day* (óangol), [*tha*]f *other day* (Shak.), *the other evening* (Mätzner: Engl. Gr. 2b : 170).

Nyűni, *nyőni*. Evvel Budenz több rokon nyelv adatait egyezteteti (458. szám), de közülök, mint Donner megjegyzte (összeh. szótára 885. cikkében), csak ez a két egyeztetés biztos: mord. *nevile-* kopni, *nevilde-* koptatni stb. és finn *nyly-* tompulni, kopni stb. Fontos azonban, hogy hozzájuk csatlakozik ez a biztos vogul megfelelő: *ńewi* 'tép, reissen' (Vogul szójegyzék. A *nyes* szócsaláddal való lehető rokonságról l. Setälä FuF. 2 : 235).

Szalag. Budenz kötőnek érti s a finn *sito-*, mordv. *sodo-*ige családjához számítja, Donner ellenben szeletnek értve a *szel*, *szilánk*-félék alapszavából származtatja (vö. Szilasi, NyK. 33 : 269). Paasonen és vele most Szinnyi is az osztják *sal*a 'kötő' szóhoz állítja, de azért Paasonen megengedi a *sito*-féle csoporttal való összetartozását, noha a magyar *sz* megfelelőjé-kép s kellene a mordvinban (S-Laute 45). — Nézetem szerint

¹ CzF. szerint **eme*-nap vagy pedig **mu*-nap azaz *mult*-nap!

egészen más forrásból jött a mi szavunk: vö. óbolgár *silükü*, *silo*, *o-silo* 'laqueus', orosz *silokü*, *osilü* 'Schlinge' (egyeredetűek a német *Seil* szóval, l. Kluge).¹ A magánhangzók viszonya ugyanaz, ami a *milosti-malaszt*-ban. — A mi *szalag*-unk kb. a 16. század végéig csak a *szalag-szif* összetételben ismeretes, ez tehát a. m. kötőszif, hurokszif.² Az egyszerű *szalag* még a 18. század elején se volt közönséges szó: szótárban először Kassai fordítja *taenia*-nak, és Szemere Pál még 1815-ben is azt írja Kazinczynak: »Hogy a *szalag* a pántlikát kitehesse, meg sem álmodtam« (Szemere P. Munkái 3: 120). — Más eredetű a *szilák* tájszó, mely a. m. *szilánk*, *szilat* stb.

Térd. Budenz NyK. 17:445 megengedi ugyan, hogy a köztörök *tiz* (természetesen ennek csuvasféle *r*-hangú változata) a mi *tér-d* szavunk alaprésze, de megjegyzi, hogy »ugyane *tér*-nek másául még az ugarságban is tekinthető az oszt. *tenjer* (*lankijr*, *langijr*) szó, noha ez nem térdet, hanem vállat jelent, t. i. így a dim. *d* képzős *tér-d* tkp. kis-vállat, azaz a vállhoz hasonlót jelentene, ami a rendesen kiálló hajlatnak értett genuhoz nagyon is illő elnevezés.« — Ámde az osztják *tenjer* tkp. egeret jelent, ugyanolyan átvitel alapján, mint az izomnak latin *musculus* vagy horvát *mišica* neve.³ Minthogy pedig a *tenjer* szóval a magyar *egér* szó azonos, a *t* hang pedig csak osztj. és vogul fejlemény, a *térd* alaprészt nem tarthatjuk az osztják szóval azonosnak.

Tolvaj. Föltűnően egyezik vele a szintén tolvajt jelentő vogul *tolmax*, *tülmax* és osztják *tötmàx*, *lalmaku* stb. (a mi *tolvajunk* régente jobbára rabiót jelentett, a tolvajt inkább *orv*-nak és *lopónak* mondták). A vogulban s az osztj. *töt*-stb. a. m. lopni. Mindezeket gyakran rokonították s-elejű szavakkal, tolvaj jelentésű főnevekkel (mord. *salj*, cser. *šola*, lapp *suol*, lív *salai*) és lopást, rablást jelentő igékkel (mord. *sala-*, cser. *šolšta-*, lapp *suolade-*, lív *salānd-*), de azonfölül elrejtést és titkosságot jelentő szókkal (vog. *tüli* elrejt, oszt. *tötmä*)

¹ Az orosz szókra emlékeztet a finn nyj. **selkoinen*, mord. *selge* stb. Ezek is kötelet, fonalat jelentenek. Setälä finnugor szók közt sorolja föl FuF. 2: 257.

² A Melich J. kiadta Gyöngyösi szótártörredék szójegyzékében *szallag* hibás olvasat e h. *zálag*.

³ Hasonló jelentéseket vettek föl: az ógörög *mys*, az újg. *pontikós*, a német *Maus*, a fr. *souris*. L. Bréal: Dict. ét. latin.

titkon, finn *sala* titkos). — Ámde a magyar szó *t*-je nem felelhet meg a többi nyelv sziszegőjének, azért Paasonen mint »titkoszerű« szót mellőzi a *tolvaj*-t (S-Laute 49, 69), míg a vogul és osztják szókat meghagyja az említett társaságban, mert ebben a két nyelvben különben is *t* lett a szókezdő s-ből. Én azonban lehetetlennek tartom, hogy a *tolvaj*val oly szembeütközően egyező vogul *tolmaχ* és osztj. *tòtmàχ* tőle különböző eredetű volna, s ebből azt következtetem, hogy a tolvajt és lopást jelentő vogul-osztják szókat el kell választani a többitől.¹ El kell azért is, mert nekik nagyon kiterjedt *t* hangú atyafiságuk van az egész urálaltaji nyelvkörben, s így ezért se lehet a vogul-osztják szókezdő *t* újabb fejlődésű. A szamojéd nyelvekben van *tälëj*, *tolea*, *tholi* 'tolvaj' *tälë*-, *tola*-, *tholer*-stb. lopni (Halász az *s*-es alakok kedvéért közös uráli *val*-alakot vesz föl NyK. 23 : 267). A szamojéd alakokat már Donner is megemlítette (1 : 160) s azonfölül ezeket: tatár *talamak*, jakut *tal*-, mongol *talaχo* 'rabolni'. Munkácsi pedig (Nyr. 12 : 424) a tatáron s jakuton kívül még egy török nyelvből idézi: csag. *talamak* (vö. Vámbéry NyK. 13 : 417) és megjegyzi, hogy a török ige több finnugor nyelvbe átjött: votj. *talal*-, cser. *tolaš* 'rabolni'. S még az urálaltaji körön túl, más északázsiai nyelvekben is vannak megfelelőik: korják *tula-χlawol* szó sz. 'tolvaj-ember', csukcs *tola-klual* és *tullaχi* 'tolvaj', *min*-*tulenmuk* 'lopni' *he-tuleli* 'lopott' (Radloff a csukcs nyelvről szóló munkájában, a péterv. akad. kiadv.). Kétségtelen tehát, hogy a vogul-osztják szók is kezdetlől fogva *t*-hanguak voltak.

SIMONYI ZSIGMOND.

AZ EGYENRANGÚ MONDATRÉSZEK TÖRTÉNETÉHEZ.

IV.

Külön emlékszünk meg az összetett szóknak egy ide tartozó csoportjáról, az *apámuram*, *anyámasszony*, *bátyámuram*, *urambátyám*-félékről. Nyelvtörténeti szempontból rendkívül tanulságosak, mert nyelvünknek nincs más olyan jelensége, amely a szóösszetétel megindulására, fejlődésére, végső

¹ Setälä elhagyja az eml. szócsaládból a magyar-vogul-osztják főnevet, de beleszámítja a vog. *toljmtan*, osztj *tòtmem* 'lopni' igét (FuF. 2:254).

kialakulására olyan tiszta fényt vetne, mint ezek a szavak. Megfigyelhetjük, mint kerülnek szomszédságba az összetételnek eredetileg egymástól távol álló elemei, hogyan szigetelődik el bizonyos mértékben az egésznek jelentése az alkotó szavak jelentésétől, sőt a mondatbeli viszonyuk tudata is elhomályosul.

A 16. században a két szót egy-két jelző elválaszthatta egymástól:

Vitézlő *uram* és énnekem tisztelendő *atyám* (Lev. Tár 1 : 40. 1547). Nagyságos *uram* és szerelmes *atyám* (Tört. Tár Ujf. 6 : 91). Kérem Kdet mint *uramat* és jó *bátyámat* (Lev. Tár 2 : 65). Jó *uramtól* és jó *bátyámtól* (RMNy. 2b : 18. 1523). *Bátyámat* Bernart *uramot* elég betegesen találtam (Thurzó Lev. 1 : 154). Szolgálatomat írom Kdnek mint *asszonyomnak* és szerelmes *nénémnek* (KárOkl. 3 : 377. 1568). Küldd *hugomnak*, Réwai Gáborné *asszonyomnak* (Thurzó Lev. 1 : 266). Kérlek tégedet mint jó *asszonyomat* és jó *hugomat* (RMNy. 2b : 18. 1523).

A fejlődésnek későbbi fokán a két szó egymás mellett áll, és kötőszóval vagy anélkül, de a viszonyragok külön mindegyikhez hozzájárulnak:

Csak Kdhez kell jelesben bíznom mint én szerető *uramhoz* és *atyámhoz* (Lev. Tár. 2 : 1515). Köszönetemet és szolgálatomat írom mint jó *uramnak* *apámnak* (RMNy. 2b : 30. 1535). Kérem Kdet mint nemes *uramat* és *bátyámat* (uo. 64. 1547). [A pénz] maradt az én *bátyámnál* *uramnál* Kun Domokosnál (KárOkl. 3 : 288. 1556). Énnékem bizodalmas és szerelmes *asszonyomnak* és *anyámnak* (Thurzó Lev. 1 : 77). *Asszonyomat* *anyámat* el ne hadd magadtul (uo. 165).

A két szónak összetétellé való olvadása akkor következik be, amikor a birtokos személyragon kívül minden egyéb viszonyrag csak a második szóhoz járul:

Jó egészségbe vagyunk mind *uram apánval* és *asszonyom anyámvál* . . egyetömbbe (Lev. Tár 2 : 60. 1562). Értettem *uram atyámtól* (uo. 101. 1592). *Apám urammal* együtt emlékezénk Várdában az penyigei dolog felől (Kár. Okl. 3 : 484. 1591). *Uram bátyámnak* (Lev. Tár. 2 : 94. 1612). Szerelmes *uram bátyámat* kérem (uo. 183. 1614). Kérem Kdet mint bizodalmas *bátyám uramat* (Tört. Tár 1899 : 42. 1561). *Asszonyom anyámnak* ajánlom tiszta szívből való fiúi szolgálatomat (Thurzó Lev. 1 : 166).

Az *asszony*-nyal összetett szavakban az összetétel egyik tagja mellől még a birtokos személyrag is elmarad:

Asszony anyánknak (Lev. Tár 2 : 143. 1600). *Anyánk asszony* meg betegedett vala (uo. 1 : 367). Kérem Kdet *öcsém asszonyak* mondja Kd én szómmal szolgálatomat (uo. 2 : 111). Evicska *asszony öcsém* szolgálatát ajánlja Kdnek, mint szerelmes urának bátyjának (uo. 92).

Az *urambátyámnak* és az *asszony nénémnek* Csallóköz-

ben hallottam ilyen elvonás útján keletkezett alakját: *urabácsi, asszonynéni*; idegeneket szólítanak meg így (Azt kérdi *ez az urabácsi* . . .)

Az összetétel jelentésbeli elszigetelődését az előbb idézett legrégebb példák világosan bizonyítják; az ilyen megszólításban: vitéz *uram* és énnekem tisztelendő *atyám*, jó *uram* és jó *bátyám* az *uram* a különös tiszteletnek, a másik szó pedig a családi viszonynak a kifejezője; ma az *uramöcsém, urambátyám*-féle megszólításban alig van már valami különös tiszteletadás.¹

Hogy valóban így kell elemeznünk a régi nyelv *urambátyám*-féle szerkezeteit, annak érdekes bizonyágául szolgál néhány olyan 16. és 17. századból való példa, amelyekben a szerkezetnek mindegyik tagja más-más birtokos személyragot kap:

Kiben bizony eleget törekedénk mind *uram atyád*, mind én (Lev. Tár 2: 72. 1584). Egészségben vannak *uram atyád* és atyádfiai (uo.) Az én szerelmes bátyám *uram* és *asszonyom nénéd* (uo. 78. 1585). Törekedjete és esedezete *bátyánk uramnak*, Ferenc *uramnak* (Tört. Tár 1893: 179. 1595). *Asszonyom édes anyánkkal* együtt (Tört. Tár Ujf. 10: 110. 1652).

Az első három mondatban a levélíró más viszonyban van azzal, akiről ír, mint az, akinek a levél szól, tehát csak a tiszteletet kifejező *uram*-at mondhatja első személyű birtokos raggal; az utolsó két mondat szerint mindketten ugyanabban a viszonyban vannak azzal a harmadikkal, akiről szó van, de azért a levélíró nem mondja *bátyánk urunk, asszonyunk édesanyánk*, mert a tiszteletadást nem akarja a másik félre ráerőltetni, még ha természet szerint mindkét részről egyformán illeti is az meg a szóban levőt.

A szerkezetbeli viszony elhomályosulását is tisztán látjuk az idézett példákból: a mai nyelvérzék az *apám uram, bátyám uram*-at értelmezős szerkezetnek fogja fel, pedig a régi nyelvi adatok világosan megmutatják, hogy a kapcsolat elemei eredetileg kötőszóval vannak egymáshoz fűzve.

Az itt következőkben összeállítom az erre az összetétel fajtára vonatkozó példagyűjteményemet:

¹ De vö. Lehr, Toldi 200, Kozma A. Nyr. 35 : 36.

Uram atyám, atyám-uram: Nagyságos *uram* és bizodalmas *atyám* (Tört. Tár Ujf. 6 : 225. 1553). Szerető *uram* és *apám* (Lev. Tár 2 : 40). Nagyságos *uram* szerelmes *apám* (Lev. Tár 2 : 9. 1553). Szolgálatomat írom mint bizott *uramnak* és *atyámnak* (RMNy. 2b : 10. 1511). Tutornak az én *uramat atyámat* hagyom (RMNy. 2b : 298. 1579). Kérem alázatosan Ngodat, mint jóakaró *uramot apámat* (Tört. Tár Ujf. 8 : 77). *Uram atyámtól* (Lev. Tár 2 : 101. 1596).

Kérlek mint szerelmes *atyámat* és jó *uramat* (Lev. Tár 2 : 4. 1515). Ugyanabban a levélben : Úr Isten után csak Kdhez kell jelesben biznom, mint szerelmes *uramhoz* és *atyámhoz*. Kérlek mint szerető *atyámat* és jó *uramat* (uo.).

Sajátságos, hogy a régi nyelvben milyen ritkán találkozunk az *atyám uram* kapcsolattal, a mai nyelvben mégis ez állandósult.

Fiam uram: Ez levél adassék az nagyságos Révay Mihály *uramnak*, nekem jó *fiamnak* (Lev. Tár 2 : 19. 1559). Vitézlő Csányi Akatiusnak szerelmes *uramnak* és *fiamnak* (Lev. Tár 1 : 30). Ez mai napon juttat András *uram fiamnak* levele (Nád. Lev. 138. 1549). Ugyanott: András *uramval fiamval* (139). Erdődy *uram fiam* (Thurzó Lev. 2 : 314).

Jó választ várok mint szerető *fiamtul uramtul* (RMNy. 2b : 268. 1599). *Fiamnak uramnak* (Lev. Tár 2 : 155. 1600). Ugyanott: *Fiam uramnak*. Vettem Jánoki Gáspár *fiam uramtól* harmincöt magyar forintot (RMNy. 2b : 56. 1544). Itt is csak a második szerkezet állandósult.

Uram bátyám, bátyám uram: Jó *uramat* és jó *bátyámat* (RMNy. 2b : 18. 1523). Szolgálatomat írom Kdnek, mint *uramnak* és *bátyámnak* (Lev. Tár 1 : 294). Az én vitézlő és tisztelendő *urammal* és *bátyámval* Károlyi Péterrel (KárOkl. 3 : 270. 1552). Nekein jó akaró *uramnak*, szerelmes *bátyámnak* adassék (Lev. Tár 2 : 231. 1621). Kérem Kdet mint szerelmes *uramat bátyámat* (uo. 248). *Uramnak bátyámnak*, Megery Gáspár *uramnak* (Gazd. Tört. 12 : 265). Örley Ferenc *uramnak bátyámnak* (uo.). Zrinyi *uramhoz bátyámhoz* (Thurzó Lev. 1 : 2). Megértettem az én szerelmes *uramnak bátyámnak* leveléből (Nád. Lev. 140. 1549). Az Úr Isten Ngodat tartsa meg . . . az én szerelmes *urammal bátyámmal* egyetömbe (uo.). *Uram bátyámmal* is szólék (Tört. Tár 5 : 578. 1559).

Bátyámnak Zríni uramnak is elég bánatja vagon rajta (Thurzó Lev. 1 : 22). Mind jószágom s mind ingó-bingó marhá az én szerelmes *bátyám uramra* szálljonak (Tört. Tár 1898 : 198. 1590). Szolgálatomat írom Kdnek mint szerelmes *bátyám uramnak* (Lev. Tár 2 : 92. 1596). Kérem Kdet mint szerelmes *bátyám uramat* (uo. 97. 1619). Ugyanaz a levélíró: Szerelmes *uramnak bátyámnak* (98). *Bátyám uramtól* és *uramnak bátyámnak* (uo. 239. 1643). Ennek a szerkezetnek mindkét formája használatos ma is.

Uram öcsém, öcsém uram: Az én bizodalmas *uram* szerelmes *öcsém* (Thurzó Lev. 1 : 56). Adtam én kezibe ezeket az én *uramnak* és *öcsémnek* Károlyi Györgynek (KárOkl. 3 : 325. 1561). Ivanóczy Lukács *urammal öcsémnel* együtt vagyunk (RMNy. 2b : 321. 1585). Kdet kérem mint jó *uramat öcsém* (RMNy. 2b : 182. 1564). Az én *uramnak öcsémnek* az vit. Kár. Mih. *uramnak* adassék kezében (KárOkl. 3 : 407. 1578). Érdekes, hogy

a Károlyi Oklevéltár egy végrendeletében cz a szerkezet háromféle változatban fordul elő: Azt is *öcsémnek* hagyom Serényi Ferenc *uramnak* (3 : 487. 1591). Cinkotának Taksonnak felét a ki enim, hagyom Serényi Ferenc *uramnak öcsémnek* (uo.). Azokat is mind S. F. *uram öcsémnek* hagyom (uo.).

Öcsém írja Kerechéni János *uram* (Tört. Tár Ujf. 8 : 126. 1560). *Öcsémnek*, János *uramnak* szemtől szembe tanúságot adtam (KárOkl. 3 : 376. 1568). Megmondhatod *öcsémnek*, Ferenc *uramnak* (Lev. Tár 2 : 64. 1563). Szolgálatomat ajánlom te Kdnek mint bizott *öcsém uramnak* (Kár. Okl. 3 : 407. 1578). De uo.: *uramat öcsémet, uramnak öcsémnek*. Az én szerelmes *öcsém urammal*. (Lev. Tár 2 : 92. 1596).

Barátom uram: A 16. század átvizsgált nyelvemlékeiben egyetlen példát se találtam rá; mindíg így fordul elő: *uram barátom*; Ez levél adassék K. T. *uramnak* én nekem szerelmes és bizott *barátomnak* (Lev. Tár 2 : 108). Szerelmes és bizott *uram és barátomnak* (uo.). Vitéző és tisztelendő *uram* és én nekem bizott *barátom* (Tört. Tár Ujf. 8 : 123. 1555). Ktetek kérem mint, *uraimot* és bizott *barátimot* (RMNy. 2b : 111. 1555). Nagyságos és minekünk bizodalmas *urunk és barátunk* (MTO. 29 : 369. 1556). Tisztelendő *uramnak* és hajdu *barátomnak* Bagossy Parlagy Pálnak (KárOkl. 3 : 392. 1571). Kérem Kdet mint *uramat*, bizott *barátomat* (Tört. Tár Ujf. 8 : 121. 1555). Régi bizott *uram és barátomnak* (Tört. Tár Ujf. 2 : 320. 1656).

Komám uram: Miklós *uram komám* (Thurzó Lev. 1 : 44). *Uramnak komámnak* és asszonyomnak anyámnak (uo. 72). Én bizodalmas *uram és komám* (uo. 82). Dersffy Miklós *uramval komámval* (uo. 187).

Komám uramnak Dersffy uramnak te szóddal izenetedet megmondtam (Thurzó Lev. 24). A *komámat uramat, komámnak uramnak*-féleire nem találtam példát.

Anyám asszony: Kérem Kdet mint szerelmes *asszonyomat* én édes *anyámat* (Nád. Lev. 191. 1568). Az én szerelmes és bizodalmas *asszonyomnak* édes *anyámnak* (Thurzó Lev. 20). Keszenetemet és szolgálatomat írom Kdnek mint jó *asszonyomnak és anyámnak* (Lev. Tár 2 : 194). Szolgálatomat írom Kdnek mint szerelmes *asszonyomnak anyámnak* (Nád. Lev. 175. 1565). Az én bizodalmas *asszonyomval anyámval* egyetemben (Thurzó Lev. 162). Ugyanabban a levélben: *Asszonyom anyámnak* mond én szómval szolgálatomat. *Asszony anyáknak* (Lev. Tár 2 : 143. 1600). Ebből fejlődött tovább szinte elhomályosult összetétellé a népies *asszonyám*. — *Anyánk asszon* megbetegedett (Lev. Tár 1 : 367).

Leány asszony. Ez a szó az *asszonyom leányom, leányom asszonyom* féle kapcsolatból olyan formán van elvonva, mint a csallóközi *urabácsi* az *urambátyámból*; a birt. személyragot elvesztette, jelentéséből is eltűnt a személyes, a családi vonatkozás :

Kata *asszonyomnak, leányomnak* hagyom ezt, házasítása idején (Tört. Tár Ujf. 2 : 315. 1588). Komám uram megszolgálja mint szerelmes *asszonyának, leányának*, hogy róla el nem feledkeztél (Thurzó Lev. 277.). — A *leányasszony* már a 16. században előfordul: Fiam immár ennek végére ment, hogy az *leányasszonyt* neki adják (Nád. Lev. 171. 1561).

Asszony néném, néném asszony: Tisztelendő asszonyom és nekem szerelmes *néném* (Lev. Tár 2 : 21. 1550). Az nyavalyás *asszonyom néném* halálán eleget kesergettem (Tört. Tár 1899 : 68. 1592). Szerelmes *asszonyomnak nénémnek* (Lev. Tár 2 : 60. 1562). Ugyanaz a levélíró : Szolgáltatam írom Kdnek, mint szerelmes *asszonyom nénémnek* (uo.). Im ezennel elindulok *asszonyom nénémhez* (Lev. Tár 2 : 142. 1600). — Az szegin *néném Bánffy Miklósné asszonyom*. — Ennek is van a népnyelvből elvont alakja: *asszony néni*.

Hugomasszony: Szolgáltatam ajánlom Kdnek mint *asszonyomnak és hugomnak* (Lev. Tár 2 : 70). Szóltam *asszonyomval hugomval* (Thurzó Lev. 124). Az bátyád szolgálatját ajánlja, mint szerelmes *asszonyának hugának* (uo. 67). Irasd vajdáné *asszonyommal hugommal* meg (Nád. Lev. 11). Azt mondja *asszonyom az hugom* (KárOkl. 3 : 575. 1592). Magdolna *asszon hugomnak* mond meg (Lev. Tár 2 : 69). Az *asszony hugom* kapcsolatot ma már nem használatos.

Hugomnak, vajdáné asszonyomnak mondd meg (Nád. Lev. 9). *Hugomtu!*, Forgách Ilona *asszonytól* hoztak neked szóló egy kis levelet (Thurzó Lev. 166).

Öcsém asszony: Ez levél adassék az nemzetes és nagyságos Gyimesi Forgách Zsuzsánnának, nékem szerelmes *asszonyomnak öcsémnek* (Lev. Tár 2 : 151. 1599). *Asszony öcsémmel* egyetemben (uo. 111. 1598). — Szerelmes *öcsém asszonyának* (uo. 151. 1599). *Öcsém asszonyt* (uo.). Az *asszony öcsém* él ma is Csallóközben.

Ángyom asszony. Szolgáltatam ajánlom Kdnek mint *asszonyomnak és ángyomnak* (Thurzó Lev. 170). Jóakaró *asszonyának ángyának* (uo. 230). Immár *asszonyunkat ángyunkat* Isten ki vötte ez világból (Tört. Tár Ujf. 5 : 136. 1580). Megtalálván . . . *asszonyomat ángyomat* Perényi Örszébet asszont (KárOkl. 3 : 595. 1596). *Asszonyommal ángyommal* (Lev. Tár 2 : 94. 1612). Megértettem az én szerelmes *asszonyom ángyomtól* (uo. 184. 1617). *Asszonyom ángyomat* (uo.). *Ángyom asszonyomnak* szolgáltatam ajánlom (uo. 97).

Azt a jelenséget, hogy az efajta összetett szavakban a fejlődés végső fokán az *ur* személyragos marad (*uram* bátyám), az *asszony* pedig elveszti a személyragját (*asszony néném, néném asszony*) bizonyára az *urambátyám, atyámuram* félek ritmusbéli analógiájával kell megmagyaráznunk: mindezek a szók négy szótagból állnak, s az *asszony*-nyal összetettek hangzásban hozzájuk illeszkedtek; ha személyragjuk volna, akkor öt szótagból állanának.

V.

Kétségtelenül a legtanulságosabb az ide tartozó jelenségek közül az, hogy nyelvünk a kódexek korában, sőt szinte az egész 16. századon keresztül a kötőszós vagy értelmezős szerkezetek-

hez tartozó névutót a szerkezet mindegyik tagjához külön-külön kiteszi.

Az *pispek között* és az városnak fejedelme *között* igen nagy háboruság támadta (VirgK. 15). Olofernesnek *előtte* és az ő szolgálai *előtt* (SzékK. 39). Kdnek itt keveti nem volt mint az én uram *előtt* ez [és] asszonyom *előtt* (Lev. Tár 1 : 3. 1526). Az nagyságos úr *előtt* az én kegyelmes uram *előtt* (uo. 2 : 64). Leányom *felől* Príni Istvánné *felől* írtam fiam uramnak (Thurzó Lev. 2 : 164). Megértettem az mit énnekem az én atyámfia *által* Nagy Benedek *által* izent Nagyságod (Tört. Tár Ujf. 8 : 389. 1557). Te Ktök el nem feletközött *felőlem* mind levele *által* és mind egyéb szolgálat *által* (RMNy. 3b : 6. 1597). Minket az ő Kme szolgálja *által* Ghyrssany János *által* . . . meg tartóztata (uo. 76. 1568).

E szerkesztésmódnak uralkodó voltát a 16. században, e kor nyelvének tüzetes vizsgálata kétségtelenné teszi; de azért természetesen már ekkor találkozunk olyan esetekkel, amelyekben a mai nyelvszokással egyezően az egyik tag mellől elmarad a névutó :

Keszenetöm és barátságom *után* (RMNy. 2b : 9. 1510). Köszönetemnek és szolgálatomnak *utána* (Lev. Tár 2 : 7. 1548). Keszenetem és magam ajánlásom *után* (Tört. Tár Ujf. 8 : 125. 1558). Kévának adós levelet az pozsonyi Kamora *neve és pecsétjek alatt* (RMNy. 2b : 259. 1578). Aznak *pecsétí, keze írása alatt* legyen (KárOkl. 3 : 582. 1593). Az én *pecsétem és kezem írása alatt* költ levelem (ErdOkl. 1 : 303. 1610). Jöttek vóna Szigetből az Ngod *birtoka és szárnya alá* (Tört. Tár Ujf. 8 : 405. 1558). Akarnak maradni az Ngod *oltalma és szárnya alatt* (uo.). Ngod *szárnya és birtoka alatt* (uo.).

Míndezek régi nyelvünknek olyan állandó páros kifejezései, hogy korán való egységbe forradásuk egész természetes; de a névutónak elmaradása csakis ilyen állandó kapcsolatokban figyelhető meg, egyéb esetben külön-külön kijár a szerkezetnek mindegyik tagja mellé.

Ha már most a névutók elmaradásának a helyét az eddig ismertetett ragok elmaradásával szemben meg akarjuk jelölni, azt kell mondanunk, hogy ez a folyamat korábban indul meg, mint a ragok elmaradása; ezt teszi valószínűvé a dolog természete is, mert itt az önálló jelentéssel bíró szót a kezdetlegesebb állapotú néplélek is könnyebben hozzá tudja érteni

mindkét taghoz, mint a független életet nem élő, etimológiájában teljesen elmosódott tagot. De ezt mutatja a nyelvtörténet is: a kapcsolt és értelmezős szerkezeteknek a névutó által való egységbe foglalása ma már teljesen befejeződött, mert kb. a 17. század óta az ilyen kapcsolatban a névutót mindig csak egyszer tesszük ki (kivéve azt az esetet, mikor mindegyik tagot erős nyomatékkal ki akarjuk emelni), a ragok elmaradása pedig még csak bizonyos gyakori szerkezetekben végleges; de a köznyelv jelenségei azt mutatják, hogy a névutók elmaradásához hasonlóan valamikor ez is általános lesz.

Példák a névutók régi használata módjára:

Között: Ur Bernárd ki vala assisiabeli nemesek *kezzől* és belcsek *kezzél* (EhrK. 3). Embery nemzet *között* és az Mindenható Atya Isten *között* (ÉrsekujvK. 20). Nagy urak *között*, ez velági fejedelmek *között* és egyházi fejedelmek *között* (Szt. Dom. 43). Közbe járó vagyok isten *között* és ember *között* (NagyszK. 73). Békeséget szerze ez fene bestye *között* és emberek *között* (VirgK. 57). Az szízek *közül* avagy az leányok *közül* (uo. 127). Közben vettem örek atya istennek erős itéleti *közzé* és az te bineid *közzé* (NagyszK. 73). Vagyon mind ménes *között*, mind barom *között*, mind juhok *között* tized barom (Tört. Tár 1890 : 559. 1517). Az minémü frigy császár *között*, királné asszon *között* és az római király *között* végeztetett (RMNy. 3b : 123. 1538). Szomszédvár *között* és Zábrág *között* akar egy várast csináltatni (Tört. Tár Ujf. 8 : 529. 1554). Ő felségek légyenek az én uram *között* és az én atyámfiai *között* ebben instrumentum (KárOkl 3 : 296. 1557). Itt az egy-ház helyek *között* és az nemesség *között* . . . csuda fenyegető szók esének (Tört. Tár Ujf. 5 : 419. 1561). Az minémü visszavonyás és háborúság esett volt Ktek *hezett* és az Nagymihály urak *hezett* (RMNy. 2b : 173. 1562). Mikoron az dézmások *között* és az ispánok *között* az eszveszés megesett volna (uo. 192. 1566). Éfél után tizenkét óra *között* és egy óra *között* (uo. 221. 1570). Fegyvernek *között* és Nagy-Sáro *között* (Erd. Okl. 1 : 233. 1583). Az les maradott volt Perbete *között* és Baics *között* (Lev. Tár 2 : 256). Ilyen törvént találtunk az Ekli Balogh György *között* és az más fél *között* (Győri Tört. és Rég. füz. 1 : 167. 1589). Ktek Kalmár Márton *között* és János deák *között* még semmit nem pronunciólt (RMNy. 3b : 122. 1598). Az nyilas kalmárok *között* és az kadas módon nyil nélkül levők *között* (Gazd. Tört. 9 : 266). Az Szalva erdeje . . . ki vagyon Salánk *között* Bereg *között* és Kovászó *között* (ErdOkl. 1 : 272. 1600). — Nagy ritkán előfordul a mai szerkezet is már a 16. sz. végén: Az minémü dolog az tarcaliak és kereszturiak *között* volna (Erd. Okl. 1 : 25. 1578). Az encsencsiek és lugossiak *közt* való eligazításra (KárOkl. 3 : 478. 1590). Török császár és az mi császárunk *között* (Lev. Tár 2 : 163. 1606). Ilona asszony és az ő kis fia Andorkó *között* (Tört. Tár Ujf. 6 : 588. 1635). Innen fogva mind gyakoribb lesz.

Az minémü embert peniglen én képemben itt hattam vala az én hadnagyságom alatt valók *között* az te fölséged szolgálai *között* (RMNy. 2b : 144. 1558).

Előtt: Neveködik vala istennek *előtte* és embereknek *előtte* malasztban és jó hírben (Szt. Dom. 13). Ez jámbor személyek *előtt* Stropkay János *előtt*, pazdici prédikátor *előtt*, és Szomraky Menyhárt *előtt* (RMNy. 2b : 21. 1528). Testamentomot tett volt . . . Ktek jámbor polgártársi *előtt* Kis Mihál *előtt* Baráty Fábían *előtt*, Lingh Kristóf *előtt* (uo. 3b : 68. 1567). Tudománt teszünk mind Isten *előtt* és mind te fölséged *előtt* (uo. 109. 1577). Mostan Ktek kezett uj vallatás leszen nádrispán uram embere *előtt* és az konvent *előtt* (Lev. Tár 2 : 154). Ezen testamentomomat tettem Szendrőben ilyen vitézlő uraim *előtt* és bizodalmas asszonyim *előtt* (Tört. Tár 1892 : 373. 1593). — De már a GuaryK.-ben: *Istennek és az szentöknek előtte* (18). *Istennek és ő szentinek előtte* (21). Az szegéniséget ez vármegye bírāja és eshüttei *előtt* meg kérdezi (Lev. Tár 1 : 350. 1559). *Mi mind isten s mind ez világ előtt* protestálunk (Tört. Tár 6 : 479. 1658).

Az majtényi jámbor polgár *elött* az Magyaródy Bálint *előtt* (RMNy. 2b : 29. 1531). Ez elmúlt napokban kildette vala az én szerelmes fiam az ő oratióját, melyet az te Kd szerelmes ura *elött*, az én szerelmes bátyám *elött* tett (Nád. Lev. 130. 1548). Az pozsonyi káptalan *előtt*, György pap *előtt* és Mátyás pap *előtt* ilyen testamentomot teszek (RMNy. 2b : 297. 1579). Az nagyságos ur *előtt*, az én kegyelmes uram *előtt* (Lev. Tár 2 : 64). Teszek ilyen testamentomot Barabás Péter *előtt*, szabad székely *előtt* (Tört. Tár Ujf. 11 : 267. 1592).

Után: Szeressétek egymást és ez beszédeknek *utánna* és egyéb ilyen idvességés imtéseknek *utánna* (EhrK. 25). Énnékem Isten *után* és ő felsége *után* csak Nagyságodba van bizodalmam (Tört. Tár Ujf. 8 : 397. 1557). Az uristen *után* és az én kegyelmes uram *után* Kdben vagyon minden bizodalmam (Lev. Tár 1 : 363).

Ami én nekem jutott az én anyám *után* Deőy Magdolna *után* (Tört. Tár 1896 : 565. 1557). A minémű pusztá földci volnának az ű napa *után* Óhwáry Borbála asszony *után* (uo. 1898 : 193. 1566).

Mellett: Az igaz hit *mellett* s Magyarország *mellett* s az Istennek templomai *mellett* fölfegyverkezett magyar keresztény vitézlő rend (Tört. Tár Ujf. 2 : 568. 1604).

Kírem Kdet, hogy törekegyyík locumtenens uramnak levele által két szolgám *mellett*, Peres Gáspár és Peres Pál *mellett* (Tört. Tár Ujf. 6 : 94. 1550). Az cserepi tisztartó *mellett* Balay Gögöli (Gergöly?) *mellett* voltak (RMNy. 2b : 248. 1577). Kenyergék te Kdnek az én szegín özvegy hugom *mellett* Pekry Lajosné *mellett* (Tört. Tár Ujf. 6 : 104). Érsekujvári Orbán uramnak, leánya *mellett*, Ujvári Éva asszony *mellett* tett instantiája (Tört. Tár Ujf. 1 : 103. 1689).

Felől: Sokak nap kelet *felől* és nap nyugot *felől* el jönnek (Érsekujv. K. 2). Igaz törvént lássunk mind az Nagy Antal kezesség *felől*, és mind az Iván tartása *felől* (RMNy. 2b : 74. 1550). Bizom Kd. igazat teszen Kis Péter *felől* és az béres ember *felől* (uo. 96. 1552). Irtam volt te Kdnek az suba *felől* és az posztó *felől* (Lev. Tár 1 : 43). Jeles dolgaim vannak mind hír *felél*, mind egyéb dolog *felél* (uo. 186). Az mely levelet írt volt az cserények *felől* és az szakálosok *felől* (uo. 271). Te Kd az én asszonyom *felől* és az ifjú vitézi gazdája *felől* K. semmit nem ír (Tört. Tár Ujf. 8 : 537. 1556). Te Kd. legyen minden[ben] jó segítőnk [segeythunk] . . mind az

kárpitok *felől*, az szényegek *felől*, és hosszú abroszok [aprosok] *felől* (Lev. Tár 1 : 341. 1559). Az mint nekem Kd. parancsolt vala az három ezer forint *felől* és az ezüst *felől* (Tört. Tár Ujf. 5 : 576. 1559). Irt vala ő nga is az szekeres lovak *felől* és az járó ló *felől* (uo. 8 : 128. 1561). Bíró uram az tanács uraimmal az hal *felől*, dolog [dologk] *felől*, abrak *felől* és csik mérés *felől* ilyen végezést tött (Gazd. Tört. 9 : 264. 1560 tájban). Továbbá te Kd. ír az talak *felől* és véka *felől* (Tört. Tár Ujf. 8 : 433. 1562). Az leán *felől* és az vénasszon *felől* ír Ktek (Nád. Lev. 118). Az Karvoly *felől* és az agarak *felől* Kd. tcszen választ nekem (uo. 178. 1567). Értem mit ír Kd, hogy Bessenyei urammal szólnék az Kd. zabja *felől* és az jószág *felől* (KárOkl. 3 : 573. 1592). Irij gyakorlatossággal az te jó egészségéd *felől* és az gyermekek egészsége *felől* (Thurzó Lev. 156). Irij az magad egészsége *felől* és az én szerelmes Borbálám gyógyulása *felől* (uo. 157). — Viszont : Ktek panaszkodik az lovak és az szekerek *felől* (RMNy. 2b : 91. 1552). Ez világi jószágom és marhám *felől* teszek ilyen testamentomot (KárOkl. 3 : 376. 1568). Az Kd. egészsége és állapotja *felől* (Lev. Tár 1 : 388. 1560). Örömet értettem volna állapotja és egészsége *felől* (Tört. Tár 1899 : 69. 1592). Uri Ktek egészsége és állapotja *felől* bizonyost hozzon (uo. 71. 1595). Ugyanabban a levélben : Dobozy M. *felől* és Buda Gy.-né *felől*. Engedje az Uristen, hogy az Kd. egészsége és állapotja *felől* jó hírt hallhassak (Lev. Tár 2 : 133. 1621). Néha még így is : Az Kd. egészsége *felől* is és állapotja *felől* is örömet akarnék értekezniem (uo. 1 : 388). A mézárások állapotja és rendtartása *felől* az egész tanács úgy végezett (Gazd. Tört. 9 : 267. 1591). — A 17. század elejétől fogva mind sűrűbb lesz ez a szerkezet más, nem ilyen állandó kapcsolatoknál is : Fiam uram és leányom *felől* semmit nem hallhatom (így, Lev. T. 2 : 135. 1621). Egynehány naptul fogva se hazám, se Ktek *felől* semmit sem hallhatok (Tört. Tár 7 : 41. 1704).

Teszünk mi a ti Ktek polgár társa *felől* Nagy Antal *felől* ily vallást (RMNy. 2b : 72. 1550). Az én atyámfia *felől* Margit asszony *felől* (Tört. Tár Ujf. 6 : 92. 1550). Szóla ő Nga az ő jámbor szolgája *felől* Maczko György *felől* (Lev. Tár 1 : 295. 1558). Felelek bátyám *felől* Farkas István *felől* (RMNy. 2b : 196. 1556). Fiai *felől* Mátyás és György *felől* (uo. 195). Az én egyetlen egy fiam *felől* Balassa István *felől* (KárOkl. 3 : 375. 1565). Az apja *felől* Csepi Dömötör *felől* tudja hogy gyógyétott (Györi Tört. és Rég. füv. 1 : 178. 1627).

Miatt: Éhségnek szorajtása *miatt* hidegségnek gyetrése *miatt* (EhrK. 31). Ur Jézus Krisztusnak tételme *miatt* : és én bódog atyámnak Ferencznek szerzése *miatt* (uo. 73). Apostoloknak és martéroknek káni *miatt*, confessoroknak kemén penitenciéje *miatt* és szenteknek sok töredelme *miatt* (uo. 37). Haragosságnak és dagálóságnak *miatta* és ez világi szorgalmatosságnak *miatta* (ÉrsekujvK. 62). Én kisded vótomnak *miatta* avagy tudatlanságomnak *miatta* avagy keserűségemnek *miatta* (uo. 266). Voltak olyak, kik azt mondták, hogy ez Cancellarius uram *miatt* és te Ngod *miatt* esett volna (Tört. Tár Ujf. 5 : 274. 1553). Az Kd. gabonája, zabja elkezdett veszni zsiszik *miatt*, egér *miatt* nem sok haszon benne (Lev. Tár 2 : 60). Egy rajtam esett nagy gyalázat *miá* és itt való munkatételem *miá* (Tört. Tár Ujf. 11 : 262. 1581). Mind betegsége *miatt* és sok kárvallásom *miatt* (KárOkl. 3 : 587. 1594). Az áldomásital *miá* és más heverés *miá* az időt

hiában el ne töltsék (Gazd. Tört. 8 : 44). De : Ez átkozott *gyűlöségnek és irígységnek miatta* (GuaryK. 26).

Nagy nyomorúságban vannak . . . szegínyek, jelösbén Zele Jakab *miatt*, Ngod tisztartója *miatt* (Tört. Tár Ujf. 8 : 408. 1559).

Ellen : Irgalmasságnak atya *ellen* és minden vigázzágnak istene *ellen* (EhrK. 34). E mondat eredetije : *Contra Patrem misericordiarum et Deum totius consolationis*. Vétkeztem az mindenható istennek *ellene*, bölcseséges fiunak *ellene*, kegyességes szent léleknek *ellene* (VirgK. 13). Te Kedig mire töttél az Kegyességnek *ellene*, az szent szeretetnek és az evangéliomnak *ellene* (uo. 48). Mind török *ellen*, és az kóborló lator hajduk *ellen* (Lev. Tár 1 : 262). De : Az törvények és régi szokások és az egész Kösségnek és Kösség javának *ellene* (RMNy. 2b : 32. 1539). (Uo.: híre *nékül*, és akaratja *nékül*). Ördög uram Khinsperger uram *tanácsa és intése ellen* elmene Leveldre (Tört. Tár Ujf. 5 : 272. 1552). Az várasnak *privilegioma és igazsága ellen* soha semmit nem cselekeszel (RMNy. 2b : 136. 1557).

Nagy Mihály Jánosnak . . . néminemű tervéne volt ez nemes személy *ellen* Wbryzy Ferenc deák *ellen* (uo. 177. 1563).

Által : Méray uram *által* avagy pécsi püspök uram *által* adnák be császárnak (Tört. Tár Ujf. 5 : 578. 1559). Semmi oly kicsin dolog oly nem eshetett, kít én vagy levelem *átal* avagy személem *átal* Kdnek meg nem jelenttem volna (Lev. Tár 1 : 308. 1559). Kd. izenné meg vagy embered *által* vagy leveled *által* (uo. 71). Mőly panaszinkat sokszor mind levelünk *által* s mind embőrink *által* megjelöntöttünk flsgednek (RMNy. 2b : 254. 1578). Erre is kértem mind barátim *által* és levelem *által* . . . hogy gondjokat viselje (Tört. Tár 1898 : 197. 1585).

Levelem és emberem, levelem és követem állandó kapcsolat, azért már korán egy névutóval:

Levelünk és követünk által flsgdet megtaláltuk vala (RMNy. 2b : 230. 1572). Én nagy biztomban találom meg Kdet *levelem és emberem által* (Lev. Tár 2 : 83. 1588). Im mi *emberünk és levelünk által* fgedet megtaláltuk (Tört. Tár 1883 : 346. 1598).

Battyány Mihály uram *által* és több nemes uraim *által* könyörgének (MTO. 29 : 553). Izent Skoriczja Gyergy *által* és Horvát Gyergy *által* (Tört. Tár Ujf. 8 : 554. 1561). Izenek basának francijjai királ embere *által* és Iwnos (János?) tolmács *által* (Lev. Tár 1 : 51). Kállay Farkasné asszonyom *által* és Győke Boldizsár uram *által* (RMNy. 2b : 155. 1559). — Ez mű leveliünknek *ereje és bizonyosága által* (Tört. Tár Ujf. 11 : 123. 1535). Megmentené, oltalmazná, tartaná tulajdon *munkái és költségei által* (uo.). *Költség és fáradság, költség és munka* szintén régi állandó kapcsolat.

Az jó úr *által*, érsek uram *által* (Tört. Tár Ujf. 5 : 422. 1561). Az én vitézlő és fizstelendő uram és atyám *által*, Károlyi Zsigmond *által* (KárOkI. 3 : 270. 1552). Zámibó István uram *által* Veszprím vármegye vice ispánnya *által* (RMNy. 2b : 157. 1559). Perneszy Farkas uram az ő Kme szolgálja *által* Dénesfalwy Gergel *által* én nekem meg küldette [a pénzt] (uo. 3b : 55. 1565). De már a 17. század elejétől fogva : Az minemű dologról Ngod jámbor *szolgája Feje György uram által* izent vala (Lev. Tár 2 : 99. 1621). Becsületes *szolgánk, Munkácsi János által* (Tört. Tár Ujf. 7 : 411. 1704).

Nélkül: Háborólásnálkül és zúgásnálkül engedelmest szenvedendjük (EhrK. 30). *Ínélkül* és nyilnálkül és törnélkül és paizsnálkül az ő istenek vivott ő érettek (SzékK. 21). Ütközet nélkül, és viadalnálkül meg győzhessed (SzékK. 38). Szükség nélkül és használatosságnálkül való beszéd (uo. 210). Tétemén nélkül és idvessegnek gymölcse nélkül (NádK. 146). Minden kétségben esésnél kül és én hitömmek kétségenélkül (Érsekujv. 265). Minden kölcsége nélkül és kár vallása nélkül (RMNy. 2b : 77. 1550). Én mind éltig lehettem az te barátságodnálkül és földednélkül (Lev. Tár 1 : 306. 1559). Én élés nélkül és kémség nélkül és hadakozó szerszám nélkül soha nem láttam sem nem hallottam jární (Tört. Tár 5 : 400. 1558). Minden oknálkül és törvén nélkül (Lev. Tár. 1 : 25). Vagyon minékünk Két falunk, . . . Kiket minden ok nélkül és igazság nélkül Györi Márton bír (Gazd. Tört. 5 : 346. 1587). Mely igen szükölködjenek ótalom nélkül és gondviselés nélkül (Tört. Tár Ujf. 2 : 300). Híre nélkül és akaratja nélkül (RMNy. 2b : 32. 1539). Kornyi Mihály uram engedelme nélkül, adása nélkül egyet is benne meg nem szántanak (Tört. Tár Ujf. 11 : 139. 1573). — Minden *fogyatkozás és kár nálkül* (RMNy. 2b : 155. 1559). Mindön *per patvar nélkül* (uo. 103. 1553. Ebben az időben még általános a *pereket patvarokat, perekkel patvarokkal*). *Haladék és per patvar nélkül* (uo. 163. 1560). *Uo.*: Haladék nélkül és per patvar nélkül (164). *Kár és per patvar nélkül* (uo. 3b : 99. 1575). Az hitlevelet mindön *multság és késődelem nélkül* küldje meg (uo. 106. 1577). *Kd kedve és akaratja nélkül* . . . nem akarom én ezbe magamot ártanom (Tört. Tár Ujf. 5 : 416. 1561). Az mi *hírünk, akaratunk és parancsolatunk nélkül* (ErdOkl. 1 : 271. 1597).

Szerint: Természet szerint és állatja szerint csak egy az isten (Szék. K. 109). Végezze el minden tehetsége szerint és akaratja szerint (Érsekujv. K. 271). Az ő felsége parancsolatja szerint és az Dobó uram kívánsága szerint cselekedtem (Tört. Tár Ujf. 8 : 567. 1559). Istennek törvénye szerint és az anya szent egyháznak rendelése szerint (RMNy. 2b : 307. 1585). Ktek és az egész tanács uraim szerzése és ígéreti szerint és végezése szerint (RMNy. 3b : 10. 1555). *Törvén szerint és igazság szerint* tartozik eleget tennie (GuarK. 14). Lássá meg uronk ő felsége lokomtenense igazság szerint és tervén szerint (Lev. Tár 1:33). — *Igazság és törvény szintén* állandó kapcsolat: Az váras *igazsága és törvéne szerint* (RMNy. 2b : 103. 1553). *Igazság és törvén szerint* (uo. 323. 1587). Istennek *igazsága és országunk törvénye szerint* (KárOkl. 3 : 432. 1583). Istennek *szerzése és törvénye szerint* (RMNy. 2b : 178. 1563). Hasonlók: Az ő fölsége *akarátja és levele szerint* (uo. 100. 1552). Az urunk fejedelmünk ő Nga *kegyelmes akarátja és parancsolatja szerint* (Tört. Tár Ujf. 11 : 141. 1576). Az *Kd. parancsolatja és rendelése szerint* cselekeszem (Lev. Tár 1 : 261. 1557). Az *Kd. intése és parancsolatja szerint* (Tört. Tár Ujf. 8 : 154. 1562). Az keresztény jó *szertartás és szokás szerint* . . . tesztek itten testamentomot (Tört. Tár 1898 : 197. 1590). Régi *szokás és rendtartás szerint* (uo. Ujf. 6 : 585. 1635).

(Vége).

KERTÉSZ MANÓ.

VISSZAÉLÉS A NÉVELŐVEL.

I.

Egy idő óta, most nem régtől fogva, főképen a hirlapok hasábjain, de szépirodalmi és tudományos munkákban is, özönével találkozunk egy új szókapcsolattal, ami nyelvünk természetével ellenkezik. Ez a névelőnek szükségtelen, megokolatlan, helytelen, bántó, egyre-másra való alkalmazása a személyi tulajdonnevek és birtokragos köznevek előtt.

Tudvalevőleg még az egynyelvű országokban is annyiféle és oly különböző a beszéd módja, hogy bizonyos tájékok, vidékek egymást meg sem értik. Irodalmi nyelv azonban minden országban csak egy van s ennek tudása és követése valamennyi tollforgató emberre kötelező. Nálunk is többféle nyelvjárás ismeretes, s habár ezek nagyon közel állanak egymáshoz, magyar irodalmi nyelvül mégis a miskolcvidékit fogadtuk el, vagy jobban mondva: irodalmi nyelvünk a miskolcvidéki (Zemplén-, Abauj-, Borsodmegye összeszőgellő része) nyelvjáráson épült fel és ennek alapján fejlődik. Tehát minden irodalommal foglalkozó ember ezt tartozik tudni és követni.

És méltán. Mert a miskolcvidéki kiejtés ment minden mellékszengéstől, ebben tehát leginkább megegyezhetünk. Másként áll a dolog a szegedi (*embör*), a debreceni (*aóra*), a vasi (*sziep*) stb. nyelvjárásokkal, melyek tehát irodalmi szerepre nem volnának olyan alkalmasak.

Mégis úgy áll a dolog, hogy főképen fiatal és legfiatalabb íróink a névelő használatának dolgában messzeesnek a miskolci nyelvtől. Annyira visszaélnek a névelő minduntalan való alkalmazásával, amennyire azt nyelvünk természete nemcsak nem kívánja, de nem is engedi. Szinte rossz érzést okoznak vele az egészséges nyelvérzékű embernek.

Ennek okát két körülményben keresem. Egyik, hogy a kis írók a nagyokat utánozzák, másik, hogy a túlhajtott utánzással bizonyos erőteljeséget, eredetiséget hajhásznak, holott pedig éppen gyengítik, laposítják és magyartalanítják vele stílusukat.

I. Nézzük előbb a névelőnek a személyi tulajdonnevek előtt való hibás használatát.

Állandó és beható megfigyelésem alapján mondhatom, hogy a névelőnek személytulajdonnevek előtt való alkalmazását kitünő humoristánk, Rákosi Viktor ültette át irodalmunkba — a dunántúli nyelvjárásból. Itt, a Rákosi-család szűkebb hazájában, Vas- és a szomszédos megyékben beszél így a nép: *a Szendi János, a Pista, a Mariska*. Rákosi Viktor is ennek módjára írta és írja humoros munkáit, melyekből azután ifjabb íróink merítettek és merítenek alaki tudnivalókat is, gondolván, hogy ez a forma felel meg az igazi magyarságnak. Pedig ebben tévednek. Mert a miskolci magyar csak a dologi tulajdonnevek elébe tesz névelőt, a személynevek (és helységnevek) elébe soha. Tehát *az Avas, a Bodrog*; de soha *az István, a Zsuzsi*. Épúgy szertelenül rossz ez: »... Gyöngyös mellett *az* Atkár nevű községben meggyilkoltak egy embert.« Mikor a személynév birtokos jelző, mint pl. *az István kalapja, a Zsuzsi szeretője*, vagy ha a tulajdonnév köznévvé helyett áll, pl. *a Halley (üstökös)*, avagy összetételben, pl. *a Bugaczi-fiuk*, — akkor a névelő helyénvaló; de ha a személynév

alany, kiegészítő vagy határozó, akkor sohasem szabad névelőt használni. (Birtokos *é-képzős* tulajdonnév előtt is helyes a névelő használata, pl. Ez a könyv *a* Lajosé).

A személyi tulajdonnév előtt tehát helyénvaló a névelő birtokviszony esetén, pl. *a* Péter kalapja; csakogy ilyenkor a névelő nem a birtokoshoz, hanem a birtokhoz tartozik. Valószínűleg ez téveszti meg az írók egy részét, s azért tesznek névelőt az alanyul, tárgyul és határozóul álló tulajdonnevek elébe is: *a* Zsótér Miklós, *a* Gyurít, *az* Erzsinek, *a* Lajostól.

S hogy a miskolci nyelv ebben a tekintetben is nemcsak eredeti, hanem egyúttal logikus, kiviláglik abból a megkülönböztetésből, amely a tulajdonnév és hasonló hangzású köznévi megnevelőzése közt van. Pl. Ki van itt? Székely (szomszéd) vagy *a* székely (gyolcsos); Fazekas (bácsi) vagy *a* fazekas (mester). Avagy más vonatkozásban: Hová menjek? Menj Kovácshoz vagy *a* kovácshoz. A szükségtelen névelő a tulajdonnevet köznévvé fokozza le.

Látnivaló tehát, hogy ha az irodalomban a tájszólásokat azaz minden vidék sajátos nyelvjárását szabad volna használni, akkor nagy zavarban volnánk s nyelvünk tisztaságáról beszélni nem lehetne. Nem követelheti tehát teszem azt a vasmegyei magyar, hogy ő gólya helyett góla-t, liba helyett zsiba-t, kőműves helyett kimes-t, fölfelé helyett főnek-et, nagy helyett öreg-et, kiált helyett kát-ot, zsúp helyett zsupp-ot írhasson, vagy hogy személytulajdonnevek elejébe a névelőt tetszés szerint odairja. Mindezzel ugyan nyelvünk szegényebb nem volna, de vesztene eredetiségéből, zamatosságából s idegenszerűvé válnék.

II. Másod sorban azt az esetet vesszük szemügyre, amikor nem a személyi tulajdonnevek, hanem a birtokragos köznevek előtt látjuk a névelőt izléstelenül meghúzódní. Ez a leggyakoribb, a legbántóbb vétsége ifjabb íróinknak. Minden újságszámban sok-sok idevágó példát találhatunk. Bizonyos, hogy ebben a tekintetben kivételt nem ismerő szabály nincsen. A jó nyelvérzék adja meg az útbaigazítást. De ahol már időragos határozó előtt is névelőt találunk, ott bizony a nyelvérzéknek nyoma sincs. Mert hogy esik a magyarnak, mikor ezt olvassa: »... majd *a* krumplikapálás-kor...«? Avagy szép-e ez a névelőtörődás: »... megérkezett *a* bálra *a* leányaival *a* tanácsos...« Vagy: »... megnyitotta *a* termeit *a* vendégeinek...« (Ez utóbbi példában mind a két névelő szükségtelen, sőt bosszantó.)

És hogy csakugyan a nyelvérzék a földolog, ide iktatok néhány mondást és szólásformát, olyanokat, melyekben a birtokragos köznévi előtt a névelő helyénvaló:

Mondások: megverte a fiát, belátok a lelkébe, megfogta a kezét, kanalat nyom a markába, te vagy apádnak a fia, mozog a szája, eszem a lelkét, kiszúrja a szemét, a forrásnak kiszáradt az ágya.

Szólásformák: Isten a megmondhatója, szikrát hány a szemé, nagy fába vágta a fejszét, összeüti a bokáját, legény a talpán, lóg az orra.

Az alábbi szókapsolatokat pedig, mint a névelő alkalmazásának hibás példáit, a hírlapokból közlöm, két csoportra osztva: birtokragos és birtokviszonyos alakokra (a szükségtelen névelőt zárójelbe tettem):

Birtokragos alakok: szerelmes (a) volt feleségébe, kiöntötték (a) ha-

ragjokat, elvesztette (a) jelentőségét, este (a) kíséretével elutazott, nem hagyták abba (a) mentőmunkájukat, lódítsa neki (az) automobilját az országutnak, e szerint rendezzük be (az) életünket, (az) elválásuk csendben történt, mivel a Lánchíd (a) mai állapotában . . . , aztán visszavonult (a) hálószobájába, ünnepelte (az) eljegyzését, maguk készítették (a) kalapjukat, melynek nem (az) építészeti kivitele fontos, (az) égő tekintetét rávetette, erdeménnyel jártak (a) kísérletei, haragudtam (a) hallgatásod miatt, köszönöm (a) szíves értesítésüket, (a) mostani kormányunk jól tudja, az illető (a) kilétére nézve megtagadta a felvilágosítást, megindultam (az) utamra, az új tisztviselő (a) hivatalba lépésekor, félbeszakítottuk (a) beszélgetésünket, rendelkezésére bocsátotta (a) bécsi palotáját, meg vannak számlálva (a) napjai, sikerült levenni (a) lábáról.

Birtokviszonyos alakok: ennek a vizsgálati módnak (a) megtartása, ennek a hónapnak (a) huszadik napján, a társaságnak (a) tagjaival, magánérdekeknek (a) jobb megóvását, a birodalom trónjának (az) örököse, (az) érdekességének (a) hatása alól szabadulni, gyermekemnek (a) neveltetése, az esetnek (a) lélektani boncolása, a miniszter tervének (a) keresztülvitele, beavatkozik az országnak (a) politikájába, egy szilárd épületnek (a) gyors előállítását, termékenységének volna (a) kifolyása, feladatának (a) magaslatán áll, eljárásuknak (a) nyilvánosságra hozatala, félreértésnek lettek (az) áldozatai, új sikereknek volt (a) gazdag forrása.

E sorozat után jöleső érzéssel említtem meg ezt a könyvcímet: »A Budapesti Ujságírók Egyesülete Almanachja.« Ha ezt egy kezdő író fogalmazta volna össze, bizonyára ez állana a könyv homlokán: »A Budapesti Ujságírók Egyesületének (az) Almanachja.«

S hogy a névelő öntudatlan alkalmazása gyakran kétértelműséget is okoz, az a következő példákbl világlik ki: Segítségére sietett (a) gonosz gyermekének (vagy az illető volt gonosz, vagy gyermeke), a tisztelendő úr (az) ősz színével hozakodott elő (a tisztelendő ur vagy saját ősz haját, vagy az őszi évszak színét gondolta), addig (a) szélhámos társát fogva tartják (vagy az illető szélhámos, vagy a társa), hogy agyonverje (a) kenyéradó gazdáját (vagy a saját, vagy egy más kenyéradónak gazdáját akarta agyonverni).

Hogy e halmazával bemutatott hibás alakok szerint való írás ellenkezik nyelvünk eredetiségével, természetével, a jó hangzással és helyes nyelvérzéssel, azt mindenkinek be kell látnia, aki tud magyarul. Oly fattyú kinövések ezek a nyelv ősi törzsén, melyeket minden eszközzel nyesegetni kell. De még a legtöbb idegen nyelv sem túrja meg a névelőt a jelzőül álló birtokos névmás előtt, mert hiszen ott a névmás, nálunk meg a birtokrag már maga meghatározottá teszi a szót.

Ime egynemely nyelvemléküinkből és néhány jeles írónk és szónokunk munkájából merített példával igazolom, hogy sem pusztán, sem jelzővel el látott birtokragos nevek előtt névelővel derűre-borura élni nem lehet. (A divatosan rosszul alkalmazható névelő helyét gondolatjel mutatja).

1. A Halotti Beszédből: Látjátok feleim — szemetekkel. Hogy — torkát megszakasztotta. Hogy ti is látjátok — szemetekkel. Kinek e napon — testét temetjük. — Ebben az egész ősi nyelvemlékben több idevágó példa nincs, s miként látjuk, egyetlen eset sincsen, hogy a birtokragos név előtt névelő volna.

2. Pázmány Kalauzából, 1613: Agyarkodva köszörülik — fogokat. — Kezünket egybekulcsolván. Nem — bőrünkben, hanem — lelkünkben jár. Stb. — Az igazságnak — oltalmáért kiszállék. Első az Istennek — ismereti. Istennek — végzetlenségét. — Számos lapot átnéztem, hasonló kapcsolatokat keresgélvén, de egyetlen példát sem találtam a magyartalan névelő alkalmazására. Már pedig a Pázmány nyelve bizonyára tiszta és romlatlan.

3. A Lőcsei Kalendáriomból, 1626: Amellett azt is vedd — eszedbe. — Mikoron az égnek — állását . . . Az esztendőnek — folyásában. Stb. Az egész könyvben egy birtokragos esetet találtam névelő alkalmazásával az 56. lapon. Ezt: » . . . a telhetetlenség (a) beleinek gyötrelmet szerez.«

4. Deák Ferenc Felirati javaslatából, 1861: Erőt ébresztett — keblünkben. Mi visszaköveteljük — ősi alkotmányunkat. — És népeinek — kezeibe akarta letenni. Kikötötte — független önállásának — biztosítását. Stb. Az egész Feliratban egyetlen példa sincs a névelő helytelen használatára.

5. Arany János Toldijából. A könyv Végszavából (próza): Kinek — hősei addig élnek. A verses szövegből, birtokragos alakok: Mely — sóvárgó lelkét . . . Mert vitéz volt — apja. Aranyhím terheli — ruháját. — Lelkének — szennyos indulatja. Felkereste — fészkit a réti madárnak. Megrepedne — szive az édes anyának. Stb.

Versben a nyelv több szabadságot enged, mint folyóbeszédben. Mindazonáltal bizonyos, hogy Arany mindenkor számot vetett a nyelv természetével. Akárhány versora van, melyet névelő alkalmazásával is gördülékenyen kifejezhetett volna. De nem tette. Vannak mégis verssorok, melyekben használja a szükségtelenné ítélt névelőt, ámde a magyarság és jó nyelvérzék megsértése nélkül. Hiszen már fentebb említettem, sőt példákkal is megmutattam, hogy itt nem szigorú szabályról, hanem elengedhetetlen, tiszta nyelvérzékéről van szó. A névelő helyes használatában ez az egyedüli útmutatónk. Így a következő verssorokban a névelő a nyomtatékosság kifejezésére szinte nélkülözhetetlen: Körmeit Miklósnak (a) vállába mártja. Távolabb feküdt (az) anyjok meg (a) párja. Karjával (a) fiát átalszorította. Hát csak én gyaláznám meg (a) nemzetségét? Isten tudja meddig tart (az) ájulása.

6. Beöthy Zsolt. Kármán életrajza: Szivesen vállalkoztam — vezetésére. Mindez csak hevítette — hazafiságukat. Aki figyelmesen olvassa — leveleit. — Jelent meg — nemzetének — szemei előtt. A szent koronának — visszatérítét . . . Gyászos sorsának — kulcsa. Stb. Stb.

Az egész életrajzban egyetlen felesleges névelőt sem fedeztem fel.

7. Rákosi Jenő Aesopusa: Árnyék gyanánt kísérni -- léptedet. Mert — fülem nem dughatom be. Bár — merész beszédet sért. Irt — keresve sajátó sebére. A vadásznak — jóakarátát. Stb

Aesopus-a I. felvonásának I. színjében igen sok hasonló alak van, de a névelő szükségtelen használatával egy sincsen. Csupán ezt találtam: »Kezeivel gyógyítja meg, (a) kezével.« Hanem itt a névelő a nyomtaték kifejezésére elengedhetetlenül szükséges.

8. Simonyi Zsigmond. A magyar nyelv eredete (Beöthy képes irodalomtörténetében): Legelőször is -- hazája felől tudakozódunk. Ennél-

fogva — rokonait is ott kell keresnünk. — Több nyelvnek — rokonságát.. E nyelveknek — grammatikai szerkezete. Stb. A szóbanlevő tanulmányban mégis találtam néhány kifogásolható névelős kapcsolatot.

9. Jókainál előfordul ritkábban a névelő magyartalan alkalmazása még személyi tulajdonnevek előtt is: Örököse maradt (az) elhunyt férje vagyónának. Két szerencsétlen teremtesnek (a) halálkönyve. Mig (a) Simonnál van dolga a nyírfavesszőnek. (A) Simon volt tizenkilencz éves.

10. Mikszáthnál hasonlóképen találhatunk hibás névelőjű alakokat: Segít neki (a) pernahajder csinjeiben. (Az) elbeszéléseink keretébe nem volt felvehető.

11. Ágai Adolfnál szintén, noha egy egész kisebb elbeszélésében nem találtam; tőle származnak: Mint inkább (a) szűkreszabott lakásunk. Valami megrezzenti (az) elmémet. Ennek a nemzedéknek (a) meggyógyítására.

Végezetül, ha netalán mindezekkel a fejtegetésekkel és idézetekkel nem sikerült volna bizonyítanom, hogy egy újabb irodalmi áramlat a névelő használata dolgában rossz irányban halad, azt talán mégis kimutattam, hogy a névelővel takarékoskodni ajánlatos.

(Szombathely).

SEEMANN GÁBOR.

II.

A t. cikkírónak végső következtetése talán megállhat, de egy-két megelőző állítását nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül.

Először is nincs bizonyítva az a régebben is, másoktól is hangoztatott állítás, hogy irodalmi nyelvül a miskolevidékit fogadtuk volna el. Bizonyára találnánk ott sok eltérést az irodalmi nyelvtől, ha tüzetesen utána járnánk. Ime mingyárt a névelőnek a személyragos főnév előtti használatában eltér az irodalom a miskolci népnyelvtől (ezt a t. cikkíró nem vette észre). Mi legalább úgy hisszük, s többen megerősítettek hitünkben,¹ hogy ilyenkor a miskolciak is — mint különben majdnem minden nyelvjárásunk — rendszeren kiteszik a névelőt s azt mondják: szerelmes a volt feleségébe, az elválásuk csendben történt, a könyvem elveszett, ennek a fele se tréfa stb. (S maga a cikkíró mondja, hogy az olyan szerkezetben, mint a Péter kalapja, a névelő tkp. a személyragos birtoknévhez tartozik!) Mint stilisztikai szabályt talán fönn lehet tartani egy ideig a névelővel való takarékoskodást, de ez az irodalmi hagyomány a mondott esetben határozottan ellenkezik a mai általánosan uralkodó élő nyelvszokással.² — Ami a szintén említett kétérteiműséget illeti, az sokkal többször előállhat a névelőnek elhagyása, mintsem kitétele által. A cikkíró pl. törölni akarja a névelőt ebből a mondatból: szerelmes a volt feleségébe; ámde akkor 'szerelmes volt feleségébe' annyit is tehetne, hogy szerelmes volt a feleségébe. Szintügy kétértelmű volna az ő példái közül: a lánchíd mai álla-

¹ A szóban forgó kérdésekre nézve több vidéki kartáristól fölvilágosítást kértünk és kaptunk, fogadják szíves köszönetünket!

² Sőt már félszáz évvel ezelőtt elítélte Brassai mint tofós beszédet az élő nyelvszokással ellenkező névelő-elhagyást (M. Akad. Ért. 3 : 229).

potában . . , az új tisztviselő hivatalba lépésekor. — Ahhoz az állításhoz is szó fér, hogy a névelő néha a nyomatékosság kifejezésére szükséges. A névelő hangsúlytalan létére alig teheti valaha nyomatékosabbá a kifejezést.

Másképp áll a dolog a személynevek előtt való névelőhasználattal. Ilyenkor az országnak tán valamivel nagyobb keleti fele nem teszi ki a névelőt, ellenben a nyugati fele kiteszi, s ez a különbség már régebbi irodalmunkban is megvan, régebbi íróink közül a nyugatibbakknál sűrűn szerepelnek a névelős tulajdonnevek (vö. Réger B. A határozott névmutató, a Nyelvészeti Füzetek 24. száma). Újabb irodalmunk a keletibb nyelv-
szokást követi, s a névelő nélküli használat mindenesetre irodalmibb, mint a névelővel való.

A SZERKESZTŐSÉG.

III.

Névelő és tulajdonnév.

Bizonyos dolog, hogy a névelőnek tulajdonnév előtt való használatára nézve nincs egység sem a népi, sem az irodalmi nyelvben. Jól tudjuk, hogy a Dunán túl és most már Budapesten keresztnév, családnév előtt egyaránt közönséges a névelő, holott nekünk tiszavidéki magyaroknak bántja a fülünket: a János, a Wekerle. (Ez utóbbin 10 és 20 filléres nikkelpénzt értünk). — Még másnemű ingadozás is mutatkozik. A nyelvtanoknak az a szabálya is tűr kivételt, mely szerint a földrajzi nevek megkövetelik a névelőt. Igaz, hogy a közmondás azt tartja: »*Ki a Tisza vizét issza, vágyik annak szive vissza*«, de viszont a népdal így szól: »*Maros vize folyik csendesen.*« Sőt a földrajzi nevek közül is a város-, ország- és földrésznevek úgy viselkednek, mint a személytulajdonnevek, nemcsak hogy nem kívánják, hanem nem is szenvedik maguk előtt a névelőt, tehát: *Debrecen, Párizs, Magyarország, Ausztria, Európa, Afrika*. De igen különös, hogy országrészek, vidékek névelővel járnak, mint: *Az Alföld, a Nyírség, a Hegyalja, a Bánát, a Bácska*. Ez annál különösebb, mert a vármegye-
nevek nem a hozzájuk hasonló nagyságu területek törvényét követik, hanem a városokét, úgy hogy *Bihar, Trencsén, Veszprém, Győr* éppenúgy jelenti e vármegyét, mint a vármegye egyik községét, illetőleg városát, de mindig névelő nélkül.

Nagyon érdekes jelenségre akadunk, ha a tulajdonnevek birtokviszonyba kerülnek, jobban mondva birtokosokká válnak. Ez esetben még oly nyelvjárásban is felveszik a névelőt, amely a személynevek előtti névelőt magyartalanságnak tartja. Pl. Debrecenben és messze vidékén amily lehetetlen: *a János, a Kiss Pál*, éppen olyan természetes: *a János háza, a Kiss Pál felesége*, nem kevésbé természetes: *a Jánosé, a Kiss Pálé*. — Csakhogy ebből nem következik, hogy a birtokost jelentő személynév ne lehetne el névelő nélkül: *A János háza* csak úgy leéghet, mint *Kiss Pálé. János holmiját* éppen úgy elviheti a végrehajtó, mint *a Kiss Pálé*.¹

¹ A vett értesülések szerint Erdélyben is mondják névelő nélkül: *János holmija, János könyve*. — *A szerk.*

De már a város-, ország- és földrésznevek nem követik a személytulajdonnevek példáját a birtokviszony terén. Következetesek maradnak és ha alanyul, tárgyul nem kívánják a névelőt, nem szorulnak rá akkor sem, ha birtokosak. Lehetetlen, legalább a mi nyelvjárásunkban ismeretlen: *a Debrecen civisei, a Miskolc csizmadiái*, hanem mindig csak névelő nélkül; tehát: *Bihar* nemesei, *Trencsén* tótjai, akárcsak: *Erdély magyarsága, Anglia posztója*.

Ugyanilyen viszonyt tartanak a névelővel azok a névmások, amelyek értelemre nézve legközelebb állanak a személytulajdonnevekhez: a személy- és visszaható névmások. Ha birtoktalanok, mindig névelő nélküliek: *én, te, ő, mi, ti, ők, maga, egymás*. Birtokviszonyban azonnal fölveszik a névelőt, mint: *az én kalapom, a te ruhád, az ő könyve, a mi földünk, a ti húsgétek, az ő(k) házuk*, csak hogy a névelő nem feltétlenül szükséges; nemcsak a megszólításokból marad ki: *Mi atyánk! Én uram, teremtmő!*, hanem a régies birtokviszonyokból is:

Perelj uram perelőimmal,
Harcolj én ellenségimmal.

Ebből is kitűnik, hogy Balassa felfogása nem kifogástalan, amikor külön birtokos névmásokká teszi *az én, a te, az ő* stb. szavakat, holott azok nem egyebek, mint birtokviszonyban levő személynévmások, jobban mondva: ragtalan genitívusok.

Hasonló magatartást tanúsítanak a visszaható névmások: ha birtokuk nincs, névelőjük sincs: *magam, magadat, magának, magunktól, magatokhoz, magukra, egymás*. Mihelyt birtokuk kerül, névelőjük is lehet: *a magam keze, a magad háza, a maga erejével, a magunk becsületéből, a magatok pénzén, a magok falujában, az egymás kezét*. De csak lehet, mert mind e birtokviszonyokból el is maradhat a névelő, sőt *egymás hajába* szokottabb, mint *az egymás hajába*.

A tulajdonképeni birtokos névmások, valamint a visszaható névmások birtokszavai: *magamé, egymásé*, egészen a személytulajdonnevek példáját követik: fölveszik, elhagyják a névelőt, amint a beszélőnek jól esik. Mert én nem tudnám semmiképp megállapítani, hogy erre a kérdésre: *Kiéz az a könyv?*, mikor felelnék *enyém*mel és mikor *az enyém*mel. Erre a kérdésre is: *Kinek a házában laktok?*, bizvást várhatom akár ezt: *magunkéban*, akár azt: *a magunkéban*.

Azonos szabályt követnek a személytulajdonnevek, a személy- és visszaható névmások akkor is, ha *-nek* ragos birtokosok. Ez esetben t. i. sohasem tűrik meg maguk előtt a névelőt; tehát csak így: *Jánosnak* a könyve is elveszett, *Kiss Páléknak* a házat vitte el a víz, nem az ólját, pazaroljátok *magatoknak* nemcsak a vagyonát, hanem a becsületét is, *egymásnak* a sarkára lépnek. Természetes, hogy ezt a használatot csak Debrecen nyelvjárásáról állíthatom, amelyet külön e szempontból is megfigyeltem, mert oly vidékeken, ahol a névelő egészen összeforrott a személytulajdonnévvel, bizonyára mondanak ilyeneket is: *a Jánosnak a könyve, a Kiss Páléknak a házuk*, stb. s éppen oly kevésbé akadnak felem rajta, mint mi, mikor így beszélünk: *A Hortobágnak* csak egy része szántóföld, *a Tátrának* legmagasabb csúcsát is meg lehet mászni.

Ime csak egy ilyen csekély kérdésben, mint a névelőnek a tulajdonnevek és névmások előtti használatában mekkora körültekintéssel kell eljárniunk, hogy tisztán lássunk és valamennyire eligazodhassunk. Ez is hangosau bizonyítja, milyen megmunkálatlan föld a magyar nyelvtannak mondattani része.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

A BUDAPESTI ÉS NÉMETÚJVÁRI GLOSSZÁK.

Sermones Dominicales. Két XV. századból származó magyar glosszás latin codex. A M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából bevezetéssel és aótárral ellátta Szilády Áron, a bizottság előadója. (Két kötet.) Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. 1910.

A fenti című két kötetben két igen fontos régi nyelvelmékiünket adta ki mostanában az Akadémia: a Budapesti és Németújvári Glosszákat. Emekt már régen, 1883-ban tette volt először közzé fölfedezője, Fejérpataky László a Magyar Könyvszemlében rövid bevezető ismertetéssel *A Német-újvári Sz. Ferenczrendi zárda könyvtára* c. dolgozatában (különnyomatban is megjelent), amazt a Székelyudvarhelyi Kódex esetéhez¹ hasonló hosszú várakozás után most lehet csak alkalmunk megismerni. A két nyelvelmék két latin kódexben maradt ránk, melyek ugyanazon szentbeszédet tartalmazák, s az Irodalomtörténeti Bizottság nem csupán — mint Fejérpataky tette — a magyar glosszákat, hanem a latin beszédek teljes szövegét is méltónak ítélte a közzétetésre, nyilván azon okból, mert a középkori latin egyházi beszédekben kódexkori irodalmunknak egyik forrását bírjuk. A vasárnapi szentbeszédet tartalmazó kéziratok egyikét a budapesti Egyetemi Könyvtár őrzi, a másik a németújvári ferenczrendi kolostor könyvtárában található, s mind a két kéziratot Fejérpataky László fedezte föl. A Németújvári kézirat a Budapestinek csak második, nagyobb részét foglalja magában; ezért a kiadvány első kötete csupán a Budapesti kódex latin szövegének első (a Németújváriból hiányzó) részét s vele együtt magyar glosszáit tartalmazza; a második kötetben pedig a latin beszédgyűjteménynek az a nagyobb fele van közzétéve, amely nemcsak a Budapesti, hanem a Németújvári kéziratban is megvan, s itt a közlés természetesen úgy jár el, hogy a két kézirat lapszámait külön-külön tünteti föl s a kettőnek külön szövegrészeit, valamint magyar glosszáit mindig pontosan elkülöníti, a B. kéziratét kerek (), a N.-ét szögletes [] rekeszbe illesztve. Minthogy az ily módon két kötetté osztott szövegnek első fele, a csupán budapesti, a másodiknál, a budapestit és németújvárit együttesen tartalmazónál tetemesen rövidebb, a glosszák szójegyzékét a kiadó az I. kötet végéhez csatolta, ami kezdetben szokatlan és zavaró ugyan, de a kötetek terjedelmét szépen kiegyenlíti.

Szilády hosszabb irodalomtörténeti bevezetésben tájékoztat a latin kéziratokról. Gondos és beható kutatásainak fontosabb eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze.

¹ L. Nyr. 35 : 1. és 36 : 276.

Mind a budapesti, mind a németújvári latin kézirat másolat, még pedig, bár általában véve egyezik is a két szöveg, Szilády szerint nem ugyanazon kéziratnak másolatai. A másolás alapjául szolgáló kéziratoknak természetesen csak egyike lehetett eredeti. A budapesti másolat készítése évét nem tudjuk, a németújvári ellenben a végén levő följegyzés szerint 1470-ben fejeződött be. A másolóknak egyike sem nevezi meg magát. Az 1470. év oly időpontnak tekinthető, amelyen innen Szilády szerint a budapesti kézirat másolása idejét sem kereshetjük. Ami a latin szentbeszédgyűjtemény szerzőjét illeti, erre nézve Szilády bővebben kifejtett okokból úgy vélekedik, hogy annak pécsi egyházmegyei vagy éppen pécsvárosi világi papnak kellett lennie, aki valószínűleg Dienes (Dionysius) kanonok volt, úgyhogy a budapesti kézirat első lapján olvasható XV. századi írású »frís dios« (fratris Dionysii) följegyzés nem a könyv valamikori tulajdonosának, hanem szerzőjének nevét rejtene magában. A bécsi egyetemnek Fraknói Vilmostól összeállított XV. századi adatai között két Dienes nevű magyar tanuló nevével találkozunk: *Dyonysius de Mohacz*-csal és *Dionysius de Patak*-kal, akik közül Szilády *Mohácsi Dénest* gyanítja a beszédgyűjtemény szerzőjének, egyrészt pécsi egyházmegyei származásánál, másrészt a magyar glosszáknak tájszavaik után baranyai nyelvjárára valló jellegénél fogva. Maguk a latin beszédek azonban éppen nem eredeti alkotások, mert amint Szilády megállapítja, az összesen 123 beszéd közül 45 vagy egyszerű átvétel Jacobus de Voragine *Sermones Dominicales*eiből, vagy ennek két-három beszédéből van eggyé szerkesztve, vagy végül felében-harmadában vannak e műből átvéve. Szilády pontos jegyzékben is összeállítja a két kézirat helyeinek Jacobus de Voraginéval való egyezéseit.

Amily gondos és alapos azonban Sziládyknak, az irodalomtörténetbúvárnak ez az irodalomtörténeti bevezetése, éppoly gyarló és gondatlan a magyar glosszák szóanyagáról készített betűrendes szójegyzéke. Mintha kénytelen-kelletlen végezte volna Szilády ezt a sok aprólékossággal járó, nyelvész kezébe való munkát, s csodáljuk is, hogy az Irodalomtörténeti Bizottság ezzel a föladattal is őt terhelte s nem bízta azt inkább — amint kellett volna — valamely szakemberre. Éppen nem kellemes nekünk a sok gyarlóságnak, sok súlyos hibának egybeállítása, de nem háríthatjuk el magunktól a tudományos bírálatnak ezt a kötelességét.

Szilády szójegyzékének első szembevetendő vonása az az elvtelenségig menő következtetlenség, amellyel a szavaknak címszólóival való fölvételében jár el. Nem állapodott meg a szerző magában az íránt: mai köznyelvi alakjukban vegye-e föl a szót a jegyzékébe, avagy azzal az alakkal, illetőleg ejtéssel, amellyel a glosszáknak előfordúlnak. E tekintetben a legnagyobb következtelenséggel találkozunk, amit nem merő pontoskodásból rovnunk meg, hanem azért, mert megnehezíti a szóknak előkeresését. Ha pl. azt akarnám megtudni: megvan-e az *ágyú* szó és milyen alakkal van meg a Budap. és Németújv. Glosszáknak, ezt csak akkor tudhatnám meg, ha előre tudnám avagy kitalálnám, hogy e szót glosszáink egyike *áldé* alakkal őrizte meg, pedig ez az *áldé* ejtés egészen új adat, amelyről eddig éppenséggel nem volt tudomásunk. A szónak rendes mai alakját, az *ágyú*-t, ahol mindenki keresné, nem találjuk a szójegyzékben. Így a *séd* (patak) szót is csak az találhatja meg a glosszák kincsében, aki az OkI Sz.-ból tudja, hogy

régén *síd*-nek is ejtették. Már a *jóguil* igét — talán mert régi ejtését nem ismerte föl — a mai *gyógyul* alakjánál közli a szerző. Szerencsére nincs minden szóban ily nagy különbség a mai és a XV. századi ejtés között, s a nyelvtörténetben jártas olvasó úgy is hamar kitalálja, hogy a *bő-t*, *bőség*-et a *bév*, *bévség* alatt, a *hős-t* a *hész-nél*, a *készület*-et a *készület-nél* keresheti, ha ez utóbbit mingyárt *készület*-té torzítja is a nyelvtörténeti kutatások eredményeivel nem törődő irodalomtörténetbúvár, a *hész-t* pedig olyan helyre szúrja be, ahol senki sem keresné.

Ám mégis próbára teszi türelmünket az a körülmény, hogy egyszer a mai, másszor a régi alaknál találjuk meg, amit keresünk. A *füge*, *függ*, *függeszt*, *fül*, *fürész*, *gyökér*, *gyöz*, *gyülekezet*, *gyüllölség* és számtalan más szót mai alakjukkal veszi föl a jegyzék, noha a glosszák ezt az ejtésüket egyáltalán nem ismerik; a *fösvénység*, *gyönyörűség*, *híresség*, *hirtelen*, *hős*, *köszvény*, *kövéredik* stb. stb. szavak ellenben régi alakjuk szerint vannak címszóül fölvéve, némelyek meg éppen mind a mainál, mind a régienél, még pedig, amint látni fogjuk, olykor egymásra utalás nélkül, sőt adataik-nézve bizonyára az lett volna, amelyet a NySz. OklSz. és MTsz. is követnek, t. i. a szók mai köznyelvi alakjának vétele címszóül. Legkülönösebb a glosszák *kezedezes* alakjával követett eljárása, amelyet a címszóban csak félig, az első szótagban idomít mai változatához, a *küzködés*-hez, így *küszedezés*; helyesebben *küszödözést* kellett volna írnia (mint a NySz. is teszi), ha már a tulajdonképpeni ejtéstől, a *készédzés*-től idegenkedett.

Másik hibája a szójegyzéknek az, hogy azoneyg szónak adatait, ha a szó különféle alakokban fordul elő, nem együtt, egy címszó alatt, hanem sokszor külön-külön csoportosítja, még pedig össze-vissza zavarva a két szóalakhoz tartozó adatokat. Így lettek külön címszók pl. *felül* (helyesen *félül*) és *föül*, *ih* és *juh*, *incsen* és *nincsen*, *menden* (helyesen *mëndén*) és *minden*, *mendenható* és *mindenható*, *szorit* és *szorajt(atik)*, *tahát* és *tehat*, anélkül, hogy egymásra utalás történnék bennük. Az összevisszaságot fokozza aztán, hogy a *minden* alá mégis három *menden* adat van beiktatva, a *mëndeniütt* alaknak pedig nincs külön címszava, mint a többi *mindenesek*nek, hanem egyszerűen a *mindeniütt*-nek teszi egyetlen adatát. Sokszor utal ugyan a szójegyzék a ketté választott alakok egyikéről a másikára (pl. a *szí*, *szív* és *szü-nél*, ahol megint az a baj, hogy a *szí* alá *v-és* és *ü-s* tőalakok: *ziuekbel*, *zwbeli* vannak keverve), ám e szétválasztásokat mégis célszerűtlennek kell tartanunk. Szakember egy-egy szónak minden adatát együtt sorolta volna föl s az alakváltozatokat egyszerűen utalással említette volna meg a maguk betürendi helyén.

Rokon ezzel a szójegyzéknek az a könnyen megszokható, s így zavart nem okozó sajátsága, hogy azoneyg szónak kétféle jelentését is külön címszók alá foglalja a szerző. Így találjuk egymás mellett kétszer-kétszer az *állat*, *fogad*, *hajt*, *járás*, *kezes*, *lélek*, *szerető*, *tart*, *ül* (szótárban először itt hosszú *ü*-vel, e h. *ül*) és *válasz* szavakat. Ezek közül a *hajt*-nak és *járás*-nak a jelentésében nem is találunk olyan különbséget, amely miatt adataikat külön lett volna érdemes választani; de általában véve egészen szokatlan és helytelen dolog azoneyg szót — mintha amolyan *fal* 'nurus' és *fal* 'vorat'-félék volnának — két külön címszó alatt tárgyalni. Az pedig már

egyenesen gondatlanság, hogy a *vall* ige nem is kétszer, hanem háromszor, nem is egymás mellett, hanem előbb a *val* és *vagyon* (!), majd a *valaki* és *váladt*, s végül a *vallás* és *váll* szavak között bukkan föl bujdosó patakként a szecessziós betűrend talajából. A *vallás*-sal is ilyen tréfát űz a nagytiszteletű szerző, mikor a profán szavak között helyét nem találván, elébb a *választás* és *valóban*, majd a *valóban* és *vall* közé teszi-veszi tiszteletlenül. Ugyanígy járt a *váltság* is: egyszer a *vált* és *változik*, majd a *változás* és *vanagik* közé iktatódott el. A *követ* ige is kétszer bukkan elő: egyszer így, majd a *követközés*, *következő* szavak után *követni* alakjában. Már az összetételük természeténél fogva valóban különböző két *egymás* szót (»egyet-mást« és »egymásnak« stb.) oly alaposan választja el egymástól a szerző, hogy a betűrend nagyobb dicsőségére az első az 518., a második az 520. lapon foglal helyet!

Más sajátága a szójegyzéknek, hogy az összetett szókat nem veszi föl külön cikkebe, hanem alkotó elemeiknél sorolja fel őket. Ezt az eljárást akkor is célszerűtlennek tartanók, ha következetes volna benne a szerző. Ámde az olvasó következetességet itt sem találván, kénytelen mindannyiszor kétféle keresgélni a szavak után. Mert míg pl. az *általút*, *átalfa*, *hogynem* (egységes kötőszó = 'mint'), *szentírás* stb. összetételek alkotó elemeik példái közé vannak iktatva, addig a *menyország*, *napkelet*, *szerszám* és más szavakat, nem tudni mi okból, mégis külön címszóként veszi a szójegyzék. S hogy megütközésünk még jobban fokozódjék, külön címszóul találunk olyan kifejezéseket is, melyek nem is összetételek, í. m. *éjnapköz* (a glosszában: »in diluculo enapkezeth« egyszerű névutós kifejezés, a. m. éj és nap között), *közbe való*, *monofelel* (így! értsd: monnó felől, névutós kifejezés), *nemzésre való zsír* (!), *szertelen való*. Valamennyiükön túltesz azonban ez a címszó: *s így ki?*, amely, ha helyesen van így olvasva, három össze nem tartozó szó volna: *s*, *így*, *ki*. (Valószínűbb, hogy valami érthetetlen tollhiba.) Az összetett szókkal jegyzékünkben követett eljárás nem is gazdaságos, mert ennek folytán egy sereg adat következetesen kétszer van a maga ritkított szedésében közzétéve. De más baja is van ennek a módszernek. A nyelvész nem tudhatja meg belőle, milyen igéink fordulnak elő az egyes (*el*-, *ki*-, *meg*- stb.) igekötőkkel. Annaira ugyanis ebben sem terjed a szerző következetessége, hogy az *el*, *ki*, *meg* stb. szavakat, mint egyéb összetételek előtagjait, külön is összeállítaná. Hadd keresse össze magának, akit az igekötők története érdekelhet. Némely összetétel meg a nyelvészt is zavarba ejtheti, pl. hogy a gyakori régi szó, a *meghíhatatlan* 'irrevocabilis' a *híhatatlan*-nál, az *elmulandó* a *mulandó*-nál van fölemlítve, mintha amaz a *híhatatlan*-nak a *meg*-gel, emez a *mulandó*-nak az *el*-lél való összetétele volna, holott voltaképpen a *meghi* és *elmúlik* igének képzős származékai; vagy hogy a *kicsorog* ige, minthogy véletlenül igenévi *lychorgolth* (kicsorgót) alakjában fordul elő, *csorgó* címszó alá van fölvéve.

Az is baja a szójegyzéknek, hogy címszóként gyakran nem főalakot, névszóknak nem a nevező, igéknek nem a jelen idejű 3. szem. alakját veszi föl. Ilyen címszavak: *ábrázlatott* (e h. ábráz), *csorgó* (e h. kicsorog, l. az előbbi pontban), *haló* (e h. hal, az adatokban »megh halo« és »haluan«), *nyakon* (e h. nyak), *nyaló* (e h. nyal), *popoztatott* (olv. pópoz-

tatott, e h. pópoz v. púpoz), *származó* (e h. »származik«, amely különben megvan, de nem a betürendi helyén), *szemére vet* (így! e h. »szem«, pedig csak az első adat teszi azt a szólást, a többiekben más ragos alakjai vannak a szónak), *takarodó* (e h. »takarodik«, mert nem holmi capistrángról van szó, hanem az egyszerű igenévről), *töretelt* (e h. »töretik«, amely egyébként szintén megvan címszóúl); végül a *szül* és *születik* igék egy nem létező iktelen *szil-et* címszó alatt vannak egyesítve. Itt említem azt a merőben szokatlan eljárást is, hogy külön címszókül veszi föl a jegyzék az *-ú -ü* képzős mellékneveket is, amelyeknek pedig nyelvünkben önállóan semmi jelentésük nincs, mert e képzőnk köztudomás szerint csak jelzős főnevekhez járulhat. Az *életű, érdemű, nevű, tudományú* cikkek tehát teljesen fölöslegesek szójegyzékünkben; adataik az *élet, érdem* stb. főnevek alá tartoznak.

Hibái még a szójegyzéknek a következők.

Némely szókat nem vesz föl külön címszóúl, hanem vagy alapszavuknál, vagy ami már egészen helytelen, származékuknál említi. Ilyenek: *bélyegez* (adata a »béleg« alatt olvasható), *dögösül* (a »dögösejt« példái közt), *géges* (a »gégeesség« első adata), *isteni* (az »isten« szó adatainak nagy halmaza közt három példában), *keveredik* (a »kever«-nél), *kölcsönös* (»kölcsön«-nél), *legel* (a »legeltet« cikkben), *mértékletes* (a »mértékletesség« második adata), *napi* (a »nap« adatai közt 3 példában), *negyed* (a »négy«-nél), *panasz* (a »panaszol« utolsó adata), *rémélség* (a »remülés«-nél, erről még szólanı fogok), *rémült* (a »rémejt« alatt, holott célszerűbb lett volna külön fogni, mert a kétféle képzős alak igen különbözik egymástól, s valószínűleg eredetük sem azonos), *rezzed, rezzeszt* (a »rezen« cikkben), *ruház* (a »ruhák« között), *tengeri* (a »tenger« példái közt), *tunya* (sok példában a »tunyaság«-nál, a »tunyan« ellenben külön cikké van méltatva). Avagy szöfejtő rendszerét akart a szerző követni? De hisz az esetek legnagyobb részében nem így jár el. A szükséges címszók e föl nem vételével ellentétben a *Tyrus* városnevet külön cikknek veszi föl *Tirus* alakkal, szükségtelenül.

A rendetlenségnek az előbbivel rokon jelensége a szójegyzékben az, hogy némely címszavunk alá egy-egy oda nem tartozó szónak adatait is oda iktatja a szerző, s ennek következtében az olvasó nem találhatja meg az egyes szónak minden adatát a maga helyén. Így került egy *alkolmas* adat az *alkolmason* címszó példái közé, egy *csere* a *cserelés*-hez, egy *dagad* a *dagaszt*-hoz, egy *lélek* a *lelki* alá, egy *vala* és egy *vattok* (vagytok) a *lenni*-hez, egy *menés* a *menni* alá és szíves viszonzásúl egy *megy* a *menés*-hez, három *menny* a *mennyei*-be, három meg a *mennycrszág*-ba, egy *mértékletesség* κατ' ἀντίκρουσιν a *mértékletlen* alá, egy 'nos' jelentésű *mi* a 'quid' jelentésű alá, egy egyszerű *mind* a *mindaddig míg* cikkébe, egy *morcona* a *morconaság*-hoz, három *elmulandó* nem a másik kettő mellé, a *mulandó*-hoz (l. erről föntebb), hanem a *múlik*-hoz (ahol talán jobban is helyén vannak, ha már az igekötős igék külön cikkeket nem kaptak), egy *nap* a *napkelet*-hez, két *ő benne az őnbenne* alá, egy *ötszáz* az *öt*-höz, egy *szorgalmatos* a *szorgalmazatos* alá, egy *terejt* a vele különben azonos, de mégis külön címszóúl vett *terít* alá, egy külön címszóúl föl sem vett *törött* a *töretelt*-hez, amely meg a *töretik*-től van szükségtelenül elszakadva, egy külön szintén föl nem vett *valamené* (azaz: valamennyi) a *valami*-hez, egy *vetegenk* alak a

vetekedni-hez, holott a *vetedni*-hez való; az *-e* kérdőszóval is hiányzik két adat, amelyet a *nemde* alatt találunk: *nemdeye* olv. *nemde-je*, *azak*: *nemde-e*.

Egy sereg szónál (*álmok*, *álmom*, *arató*, *asztal*, *barát*, *bak* stb. stb.) a Magyar Nyelv, Nyelvőr és Nyelvtud. Közlemények bizonyos helyeire látunk utalásokat. Az olvasó azt vélné, hogy e hivatkozások a glosszák helyeinek nagyobb megvilágítására szolgálnak, pedig teljesen fölöslegesek, mert Gombocz »Török jövevényszavaink« és Melich »Német vendégszók« és »Szláv jövevényszavaink« c. dolgozataira utalnak, amelyeknek szövejtő magyarázatai legtöbbször semmi külön fölvilágosítást nem adnak nyelvemlékeink szavaira nézve; az idegen szavak eredetére való ez a folytonos utalás a kérdés irodalmát ismerő nyelvészre nézve szükségtelen dolog. Ezzel az eljárással ellenkezőleg mellőzve van a NySz.-ra való hivatkozás ott, ahol ez valóban elkelne, pl. a NémGl. ritka *ferreferencse* szavánál, amely e nyelvemléken kívül a NySz. tanúsága szerint még csak Pesti Gábornál fordul elő.

Az eddig felsorolt hibák mind a szótár szerkezetét illetik. Nem utolsó nagy hibája azonban a szójegyzéknek ebből a szempontból a betűrendnek teljes összevisszasága, aminek néhány példáját már az eddigiekben is láttuk. Ez mutat szerintem leginkább arra, hogy a szerző a nem neki való munkát kelleetlenül végezte. Alig van betű, amelyben a szókat kellő rendben találók. Csak néhány példát hozok föl mutatványúl, a már idézettekhez: *avagy* az *az* és származékai után, *baksál* a *bátorság* után, *dolgos* a *dolog* után, *ev*, *evangelium* az *ez*, *ezer* stb. után, *hív*, *hivatalos* a *húzik*, *hizlaltatik* után, *követ* stb. a *köz* és származékai után; az *n* és *ny*, szintén új módszerrel, ilyképpen vannak egyesítve: *na- nya-*, *ne- nye-*, *ni- nyi* stb., csakhogy ezt az új eljárást sokszori eredménytelen keresgélés után, későn veszi észre az olvasó; *szől* a *szőlő* és származékai után áll; a *t* betűben ilyen sorrendet találunk: *tértit*, *történet* . . . *törvény* . . . *test* stb. stb. De leghallatlanabb a zavar a 650—654. lapokon: *üt*, *ül*, *üz*, *üvölt* . . . *val*, *vall*, *vagyon*, *valal* . . . *vall*, *váladt* . . . *válogató*, *válasz* . . . *valóban*, *vallás*, *vall*, *váll*, *való* és így tovább. Mindezeknél fogva figyelmeztetnem kell a szójegyzék használóit, hogy ha adatokat keresnek benne, az egyes szókért az illető kezdőbetűnek egész szakaszát nézzék át mindannyiszor.

Áttérek azokra a hibákra, amelyeket a szerző a nyelvtörténeti adatok és kutatások figyelembe nem vétele folytán követett el, s amelyek az előbbieknél nagyobb súllyal esnek a latba.

Az még könnyen megbocsátható, hogy a zárt *é-t* a nyíltól a szójegyzék meg nem különbözteti, hiszen általános irodalmi helyesírásunkhoz képest a szigorúan tudományos szótárakon kívül egyetlen gyakorlati szövegünk sem tesz *e* és *é* között különbséget. Azt azonban már nem bocsáthatjuk meg egy irodalomtörténetírótól szerkesztett szójegyzéknek sem, hogy a nyelvtudományunkban elfogadott nyelvtörténeti eredményeket makacsúl figyelmen kívül hagyva, a hosszú magánhangzókat sem különbözteti meg a rövidektől s olyan nyelvtörténetileg képtelen alakokban közli a régi szavakat, aminőkkel egy emberöltővel ezelőtt, a Régi Magyar Költők Tárának e miatt többször megrótt helytelen írásmódjában láttuk. Ilyenek: *heresség* e h. *héresség* (pedig Gombocz »Török jövevényszavaink« c. dolgozatában, amelyre annyiszor szükségtelenül hivatkozik, megtalálhatta volna

a szerző, hogy a *hír*-nek eredetibb ejtése *hēr* volt, amely ma is hallható még; *hertelen* és származékai is valószínűleg *hértelen*-ek voltak a régiségben, bár a mai népnyelvben *hértelen*-né és *hertelen*-né változtak); *hív* e h. *hiü*; *hukszel*, *ugszel*, az előbbi valószínűtlen, az utóbbi lehetetlen olvasásmód (már a Nyr. 14 : 155. és 309. ll. ki volt mutatva, hogy a NémGl. *wg zel* írása *ivg zel* azaz *jugszel* helyett való, a BpGl. *hwkzel*-je is vagy *jukszel*-nek vagy *kukszel*-nek olvasandó, mely utóbbi-félét a népnyelvben találunk); *ijene*, *ijenség* e h. *ijené*, *ijenéség*, amint a Nyr. 14. kötetbeli nyelvemléktanulmányomnak több helyéből kiviláglik; *készelet* e h. *készélet* (ma *készület*, *készület*, l. a NémGl. *-ül -ül* képzőjének tárgyalását, Nyr. 14 : 297—298); *mohon* e h. *mohon*, mert ez a régi ejtése, amint a NySz.-ből is meg lehetne tudni, ha e szótárt következetesen nem mellőzné a szerző; *monofelet* e h. *monuó felet* (vagy *felél*), hisz a *monuó* ugyancsak ismeretes régi szó; *ormós* e h. *ormos* (a glosszáokban *vmus*-nak van írva, az *u* pedig inkább rövid *o* hangot jelent, s az *ormós* ejtés újabbszerűnek látszik); *öregel* e h. *öregél*, a. m. *öregül* (v. ö. főtebb *készelet*); *öttött* e h. *öttött*, azaz *öntött* (az *önt* igének régi változata csak kettős *tt*-vel olvasható: *ött*, vö. MUGSz. 850); *pókáz* e h. *pókáz* (vö. *pókál*, l. NySz.); *síd*, e h. *síd*, amely a *séd* 'patak' szónak *ízö* változata; *sola* e h. *sólya*; *szenderélet* e h. *szenderélet*, v. i. *szenderület* (vö. főtebb *készelet*); *-tel* e h. *-tél*, hiszen a *-tól* rag csak nem lehetett régen sem rövid magánhangzós; *uca* e h. *úca*, vagy *úcca* (vö. ószl. *ulica*); *valal* e h. *valál* possessio, amelynek képzése számtalanszor volt tárgyalva (l. NySz.). Ilyen természetű hiba az *elesztébb* olvasat is, amelyet nyelvész munkájában egyszerű sajtóhibának mondanánk *eleztébb* helyett (l. NySz.), de a szerzőnél bizonyára éppen olyan találomra való olvasás, mint a főtebbieik. A *vetedni*, *vetegenk* adatokban nem ismeri föl a szerző a NySz.-ban is meglevő *vetődik* igét, amelynek Sylvesternél előkerülő 'discepto, streiten' jelentése meg is felel a glosszákbeli alkalmazásnak; nyelvemlékünkben az első alak ejtése valószínűleg: *vetédni* s nem *vetedni*, amint Szilády olvassa; a másiké: *vetédjünk* azaz *vetődjünk*, ez tehát szintén a *vetédni* címszó alá tartozik s nem a *vetekedik*-hez, ahová Sz. iktatta.

A régi szók olvasása ellen még a következő kifogásokat tehetjük:

Az *az*, *ez* mutató névmásnak, illetőleg névelőnek *ah*, *eh* ejtése — ahogyan Szilády címszóul veszi — alig lehetett; ez az írásmód nyilván azt a hasonulós ejtémódot akarja jelölni, amelyet a népnyelvben ma is megtalálunk, s amelynél fogva a glosszák *ah lesbel*-féle adatait így kell olvasnunk *al lesbel* (v. i. a lesből) stb. (vö. Nyr. 14 : 202). Meg kell itt emlétenem azt a szerkezeti hibát is, hogy mindkét névmás adatait kétféle szagatja a szójegyzék, olyképpen, hogy egyik cikk *a*, *ah*, illetőleg *e*, *eh*, a másik meg *az*, illetőleg *ez* címet visel, s egyikről a másikra még utalást sem talál az olvasó. Együtt kellett volna az adatokat felsorolni *az*, illetőleg *ez* címszó alatt s a rövidült *a*, *e*-nél erre egyszerűen utalni. Az egyszer előkerülő *wh* írás is egyszerű *ö*-t jelent, s nem *öh*-t, amint Szilády olvassa. Az *oszlop* szónak *aszlop* olvasása az egyszeri *azlopoth* írás alapján még nem tekinthető valószínűnek (a másik glosszában *o*-val). A NémGl. szava nem *hanyatt*, hanem *hanyattá* (l. Nyr. 14 : 306). A *fonadya* adat csak így olvasható: *fónagyja*, azaz *fólnagyja*, Szilády *fónad* címszava pusztá betü-

szerinti olvasás; a helyes olvasásra (*fol-nagy* = falu-nagy) rávezelhették volna a szerzőt azok a Nyelvőrbeli cikkek, amelyekre maga hivatkozik. A *karacol* alak talán inkább *karácsol*-nak olvasható (l. MTSz.), mintsem *karatyal*-nak, bár igaz, hogy a régiségben ez utóbbi a közönségesebb. *Mértékletellen* valószínűtlen olvasásmód; a glosszák *mertékletetlen* írása bizonyára csak *mértékletellen*-t akar kifejezni. *Száda*, helytelen címszó-alak; a *száda* már személyragos forma, a szó maga *szád* (l. NySz. OklSz. MTsz.). *Térül* is hibás, mert az adatokban *terül* ige van. *Val* igénk nincs, az illető adatban is csak a *vall* igét láthatjuk, ha jelentés szempontjából nem felel is meg pontosan a latin szónak (*sperare*).

Az *ly* és *ny* hanggal való szavakat a szerző következetesen *l*-es és *n*-es ejtéssel közli, csupán azért, mert a glosszákban így találja, pl. *bizónával* bizonyával, *edén* edény, *keszvé*n köszvény, *kevel* kevély, *konkol* konkoly, *menekező*, *menekezés* (!) *ményekező*, *ményekezés* (a. m. *menyegző*, *menyegzős*), *musulúl* (!) *mosolyúl* (l. NySz.), *ol*, *olha*, *olma*, *oly*, *olyha*, *olyma*, *selem*, *selmes* *selyem*, *selymes*, *személ* személy, *sola* e. h. *sólya* (amint kiderül ott is, ahova a szerző a NyK.-ból hivatkozik); *telles* (!) *tellyes* (teljes). De hiszen a glosszák s általában az egykorú régi emlékek sokszor írják az *ly*, *ny* hangokat egyszerűen *l*-lel, *n*-nel, s ha az *l*-es, *n*-es ejtés egyik-másik alakban vagy nyelvjárásban meglehetett is, mégis biztosabb és célszerűbb az általános ejtést venni föl címszóúl.

Mindezeknél súlyosabbak azonban a következő tévedések, amelyekben a szerző vagy nem ismeri föl, illetőleg félreérti a nyelvtörténetünkben már kimutatott szókat, vagy helytelenül fogja föl az eddig ismeretleneket, vagy bátortalanágában világos tollhibákat mutat be új szóadatként Ilyenek:

A *hacz mondanod* (*potes dicere*) kifejezés vezérigéjét *hagy*-nak, azaz *hagysz*-nak érti a szójegyzék 543. lapján, alább, az 547-iken azonban helyesen a *hat* igéhez (*hatsz*) fogja. Az *igéz* adatai közé keveri ezt is: *igezetlekeh* (*reprehensibiles*), olv. *igesztelket*, nem ismervén föl benne a külön *égesztel* igét (l. alább a BpGl. szavainak tárgyalásában). *Horgad* alatt említi ezt az adatot is: *alahorgatath semeldekét*, pedig itt nem *horgadásról*, hanem egy eddig ismeretlen műveltető alakkal *alahorgatásról* van szó, amelynek *mehorgét* változatát, és éppen szemöldökre vonatkozva, a NySz.-ből ismerjük; *horgít* és *horgat* pedig úgy viszonylanak egymáshoz, mint az *állít* és *állat* igék. A *rémélség* (*rémülség*) 'motus' szót nyilván nem ismeri föl, mikor egyszerűen a *rémülés* adatai közé iktatja. A *tetemeth*-ben a főnevet föl nem ismerve, adatát a *tenni* ige példái közé szúrja (l. a szók tárgyalásában, *tétem*-nél). Fölvesz egy ilyen régi szót: *beszédenkéli*; a hely így szól: »az igeknek kirel kezdek *bezedenkety* értelmere«, ennek pedig alig lehet egyéb értelme, mint: az igéknek, ki(k)ről beszédünket kezdjük, értelmére; a hely mindenesetre hibásan van írva, a kérdéses alak végső *y*-jának pedig nincs semmi jelentősége. (A fölös *y*-okról l. MNy. 5:74.) Világos tollhibák még, amelyeket a szerző készpénzül, régi szóalakul vesz, a következők is: *kenghe ercz*, bizonyára e. h. *chenghe* azaz *csengő* érc és nem *kengő*, amint a szójegyzékben áll; *keppwk* e. h. *geppwk* azaz *gyepük*, és nem *keppük*. (A *gyarlot* szó is egyszerű tollhiba a NémGl.-ban *gyapio* helyett s a szerző helyesen is idézi a *gyapju* adatai között, de a külön *gyarlot* címszó teljesen elmaradhatott volna fölöle.) A *múles* címszóra vo-

natkozólag, melyet Szilády a MNy. 1 : 306. stb. II. *milyülés*-nek azaz mélyülésnek magyarázott, már annak idején (MNy. 1 : 374) elmondtam véleményemet; most csak azt a lehetőséget fűzöm hozzá, hogy a bizonyára hibás hely: *en ydegen feld miulessem meg hozula* akár ebből is lehet elrontva: *en ydegen felden neuulessem* stb., amint Kovachichnál valóban olvasható (I. Szilády bevezetését, a XII. lapon), s így érthetőbbé válnék a zoltárhelynek fordítása is, mert a kérdésbeli mondat, mint Szilády az említett helyen kimutatta, a 119. zoltár 5. versének felel meg. Tollhibák bizonyára a *bel alkolmazikh* és *bel alkononsak* szavak is, amelyeket a szerző *alkolmaszik* címszó alá foglal; az elsőt valószínűleg *belalkonyoszik*-nak v. *belalkomoszik*-nak (vö. *akomodik* MTsz.), a másodikat *belalkonyodtság*-nak, azaz bealkonyodottságnak kell olvasnunk. De mind e hibáknál súlyosabb, szinte érthetetlen tévedést árulnak el a következő címszók: *ajelenségre* (így!), hisz mindenki azonnal észreveheti, hogy az első betű, az *a*, bár egybe van a szóval írva, nem lehet más mint a névelő¹; *zob* (!), *zod* (!), ezeknek adataiért a *dob* szóhoz utal a szerző, ahol a következő kifejezéseket találjuk: *lanth zob*, és *lanth zod orgona zaban vigadnak* stb.; nyilvánvaló — az *orgona zaban* is rávezethetne bárkit — hogy itt semmi rejtélyes *zob*, *zod* szóval nincs dolgunk, hanem egyszerűen a *lantszó*-val, a *zo* után levő *b*, *d* betűknek tollhibáknak kell lenniük.

Nem örömezt lajstromoztam össze a szójegyzéknek ezt a sok-sok tévedését, nem is a szerző hibáiúl rovom föl őket, hanem az Irodalomtörténeti Bizottság kiméletlenségének, amely a jeles irodalomtörténetírót a szójegyzék készítésével is megterhelte.

Ami azt a kérdést illeti, az eredetihez teljesen híven vannak-e a glosszák kiadva, erről a kéziratokkal való egybevetés nélkül véleményt nem mondhatok. Föl kell tennünk, hogy Szilády, a régi kéziratok ismerője és buzgó kutatója, a glosszák kibetűzésében hibát nem ejtett, kinyomatásában pedig ilyesmit javítatlan nem hagyott. Csupán egy alakra vonatkozólag van kétségem, s ez a kiadás I. 435. lapjának jegyzetében későbbi kéztől eredőnek jelzett *cleure* adat, amelyet *előre*-nek kellene olvasnunk, ha ez az alak annyira újszerű nem volna nyelvtörténetünkben (I. MNy. 2 : 462, 3 : 39). Jelentés tekintetében is *eleuue*-t, azaz *előve*-t várnánk, mert *successus* előmenetelt jelent (vö. *elő* és *cleve* NySz.). Szilády kiadásából most a Németútv. Glosszák első közzétételének némely hibái és hiányai is kiderülnek. Keresés nélkül bukkantam rá a következőkre: *dice-retek*, Sziládynál *dicevetek*, azaz dicsőíték, glorificabant; *leselkedik*, Sziládynál *leseskedik*; *tanezok* (ami értelmetlen alak), Sziládynál helyesen *tauezok* (I. alább a szavak tárgyalásában *távészó*-nál); hiányzanak pedig Fejérpataky-nál az *észek*, *lábító*, *pisten* szavak, valamint a *küszödözés*-nek egyik adata (a 380. lapról való).

A *Sermones Dominicales* kiadásának ez elég hosszúra nyúlt ismer-

¹ Ez a tévedés párja a Jókaiéna, aki Leventéjében (Nemz. Díszkiad. 95 : 28) egy ősrégi *aztirozgat* (kenegét) szóval lepte meg a világot, Az kopaszságnak dicsiretiről való régi nyomtatványnak bizonyára ilyenforma sajtóhibás helye alapján: *aztirozta* e. h. *azt* *irozta*, vagyis írozta, irrall kente be azt. Z. Gy.

tetése után hátra volna, hogy magukról a nyeivemlékekről beszéljek. Mint-hogy a glosszák egyikének, a Németújváriak nyelvkincsét annak idején, éppen 25 évvel ezelőtt — »az idő hogy lejár!« — részletes dolgozatban már összeállítottam (Nyr. 14. k.),¹ ezúttal csak a most közzétett Budapesti Glosszák nyelvéből akarok egy-két fontosabb adatot kiemelni, természetesen főképp olyanokat, amelyek a NémGl.-ban vagy más egykorú nyelvemlékekben ismeretlenek.

Hangtani szempontból fontosabb adatok a BpGlosszában: *áldé*, az *ágyú* szónak eddig ismeretlen és igen tanulságos alakja, amely a közönséges régi *álgjú*-hoz hangtanilag bizonyára úgy viszonylik, mint a *pattanté*, *sarkanté*-féle a *pattantyú*, *sarkantyú*-hoz (vö. Nyelvemlékeink 86. l.), s megerősíti Munkácsinak azt a nézetét (ÁKE. 126), hogy az *ágyú* szó igenévi képzésnek vehető; *cserdél* és *cserdül* a *serdül* igének régi adatból eddig ismeretlen dunántúli *cs* kezdetű változatai (l. MTsz.); *forrott* vagy *forrott*, két adatban is előfordul, eredeti teljesebb (visszaható -v képzős?? vö. *forr-ik* MTsz.) alaknak látszik; *incsen* a *nincsen* igének mellékalakja, melyet csak a MünchK.-ből ismertünk; *ő* (*ewnek orayt*) az *éj*-nek változata, amely csak az EhrK.-ből volt ismeretes; ugyanily ejtésű *-i* képzős származéka *ői* (éji) mind a két glosszában előfordul; a BpGl.-ban ezen kívül az *észak* szónak is ilyen alakját találjuk *őszak*, amely mellett a NémGl.-ban az illeszkedett *észek* is előfordul (vö. *észke*, *iszek* MTsz., *észek* BécsiK. és Székk.); *szērēncsátalanság* szerencsétlenség, a *szērēncse* szónak eredeti szlávosebb alakjával, amely a szintén alsódrávai nyelvjárású Jordánszky- és Érdy-Kódexekből ismeretes, és ma a szomszédos szlavóniai nyelvjárásban járatos még. Érdekes még hangtani szempontból az *azvtan oztan* (olv. azután osztán) kifejezés, amelyben ugyanazon szónak kétféle, teljesebb és rövidültebb, alakja kerül egymás mellé (megvan Pázmánynál is, valamint a mai közbeszédben), s amelyet a szerző meg nem fogható következetlenséggel címszóként így közöl: *azután oztan!*

Szóképzés szempontjából a BpGl.-nak legnevezetesebb sajátága a *-ség* képzőnek eredetibb illeszkedés nélküli alakban való megőrzése az *alkolmasság* (alkalmasság) szóban (ilyeneket miár a Besztercei Szójegyzék-ből ismerünk, l. Nyelvemlékeink 5. l.), s ami ennél sokkal fontosabb, sőt egészen meglepő, a következő érdekes adatban: *alazatus segheyerth*, olv. alázatos ségéjért, a. m. alázatosságáért, ahol a *ség*-et valósággal külön szónak érezhette az író, hiszen két raggal is (személyraggal és *-ért*-tel) el látva, egészen olyan önálló szónak látszik, akárcsak a *népéért* volna az *alázatos* jelző mellett, így: *alázatos népéért*. Másik nevezetesség a *-hat* képző eredeti szavának, a *hat* igének olyan ősieles szerkesztésmódja, aminőt a MünchK.-ből (TMNy. 380) ismerünk: *hac*z *mondanod* potes dicere, ma: *mondhatsz*. Érdekes az *első* szónak három adatban is előkerülő eredetibb *elese* olv. *elése* (< **elésé*) alakja, amelyet szintén csak a Jordánszky-K.-ben

¹ Itt igazítom helyre dolgozatomnak egy helytelen megjegyzését, amely a NySz. megjelenése előtt könnyen megbocsátható, hogy t. i. a Wessprémi-Kódex *dagonag* képzését hapax legomenonnak mondottam. (L. most a NySz. *dagonag* cikkét.) Z. Gy.

találunk meg, *elесе* írásmóddal (vö. Nyr. 14 : 301).¹ Figyelemre méltó szóképzési adatok még: a főntebb már említett *horgat*, továbbá a *rugaszik*, *toléjt*, *zabáléjt* és *vendégezik* igék, meg az *eleventelen* és *vigaszhatatlan* fosztóképzős melléknévek. (L. ezeket alább a szók tárgyalásában.)

A BpGl. nevezetesebb szavai azokon kívül, amelyeket egy vagy más szempontból már tárgyaltam, a következők:

Baksál: colligit in autumnno racemos vindemiae. Csak Baranya megyéből ismert tájszó.

Csípél v. *csípél*: a *csíp* igének eddig ismeretlen gyakorító alakja, amely a kéziratnak egy későbbi bejegyzésében fordul elő.

Derekpénz: a. m. töke, tőkepénz (megvan a NémGl.-ban is), amelyet Baranyában ma is ismernek, de más vidékeken is hallható.

Ébren. Érdekes ebben a többes alakjában: »szemesek avagy *ébrenek*« oculati, ami igen föltűnő alak. Az *éber* melléknév különben maga ritkán fordúl elő a régiségben, s így érthető, hogy módhatározós alakja van, többesítve, akár csak az ilyenekben, mint *él-en*: *éllen-ek*, *meztel-en*: *meztelen-ek* stb.

Eleventelen: insensibilis. Eddig ismeretlen fosztóképzős melléknév, a régi eredetű *boldogtalan*, *tisztátalan*-félékhez hasonló (l. TMNy. 575).

Fentes: ravasz, csalárd. Máshonnan nem ismerem. Vö. *fent* acutus, geschärft NySz. Ez a szó lehet a mai *benfentes* utótagja.

Fonal: rixa, seditio, guerrum (fr. *guerre*). A NémGl.-ban is. E két emléken kívül még csak az ÉrsK.-ban találunk *fonalság* 'rixa, zank' szót.

Horgat, l. fönt 467. l.

Ígésztel. A következő mondatban fordul elő: quatuor diuites in evangeliiis reprehensibiles invenimus *igészteleketh*. Minthogy jelentése a következő cikkbeli *igéz*-ével egyezik, első hangjai pedig ezével azonosak, Szilády tévedésből az *igéz* adatai közé keverte. Ez az *igésztel* nem lehet más, mint a csallóközi *égesztel*, *ígesztel* ige, amelynek jelentése: kéréssel, követeléssel kínoz, gyötör, zaklat (l. MTsz. *ingesztel* alatt, ahol utaló szó hiányában természetesen csak az keresi, aki már tudja, hogy ott található meg). Eddig csupán a Székelyudvarhelyi Kódexben találtunk rá adatot, ahol a NyTár XV. k. szerint így fordul elő: *megh ygéztelendő*. Rokonai a 'zaklat, pirongat' jelentésű győrmegyei és somogyi *égtel*, az 'erős bosszúság' stb. jelentésű székely és alföldi *égedelém*, *igédelém* stb., továbbá a régi Tájszótárbeli *iglelni*: reprehendere aliquem durius et frequenter (az új MTsz.-ba nincs fölvéve, l. Simonyi fejtegetését a SzékK. bevezetésében és Nyr. 35 : 6). A SzékK. alakjában föltűnő a hosszú *é*: *ygéztel*, ez *igésztel* v. *ígesztel* olvasást kíván, s arra vall, hogy a szóra az *igéz* ige is hatott, amelynek a következő cikk tanúsága szerint 'reprehendo' jelentése is volt.

Igéz. Különös, hogy e nyelvelmélkünkben 'reprehendo, fedd, szid' stb. jelentéssel találjuk. A NémGl.-ban is előfordul ilyen ('redarguo', 'increpo') jelentéssel, s a CornK. *megigízhetetlen* szava is hasonló értelmű. Az *igéz*-nek közönségesebb értelme: fascino, de a feddés-féle jelentés is kifejlőd-

¹ Az itt idézett fontos gyöngyösi alakról: *elесеjén* (elsején) a TMNy. megjelekedezett. Z. Gy.

hetett a szóban, hiszen a feddés épügy igékkel, szavakkal történik, mint a varázslás, bővülés.

Jóguúl. A *gyógyuúl* igének ez az érdekes eredetibb alakja, amelyet a Nyr. 14 : 261. l. már tárgyaltam, itt is előforduúl. A NySz. nem vette föl az alakváltozatok közé, bár idézi a NémGl.-nak egyik ilyen adatát is.

Kegme. A NémGl.-nak e bizonytalan olvasatú szava (l. NySz.) most a BpGl.-ban kétszer is előkeruúl. Értelme: paene, quasi, fere.

Korács. Ezzel a szóval először Vikár Béla Kalevala-fordításában találkoztam, még pedig már abban a mutatványban, amely a Budapesti Szemle 62. kötetében jelent volt meg: Szívem, játom, jó barátom, Gyermek-kori gyöngy *korácsom!*¹ A fordító akkor ezt a *korács*-ot még nem sorolta volt fordítása »népies szavai« közé, mint most a teljes fordítás előszavában teszi, s én azt hiszem, az előbbi alkalommal cselekedett helyesebben. Mert *korács* szót a népnyelv, tudtommal, nem ismer; hiszen, ha ismerne, bizonyára már Vikár révén sem hiányoznék Szinyei Tájszótárából, amelynek első kötete a Szemlebeli Kalevala-mutatvány után, 1893–96-ban jelent meg. Azt kell hinnem, hogy a *korács*-ot egyenesen Vikár vonta el a népnyelvből valóban meglevő *egy-korácsú* kifejezésből, s idővel, 20 év leforgása alatt annyira megkedvelte, hogy emlékezetében lassanként élő tájszóvá alakuúl ki. Az *egy-korácsú* mellett található s eredetibbnek látszó *egy-korású* változatok (l. MTsz.) arra vallának, hogy a szó a rokonértelmű *egy-korú* és *egy-ívású* kifejezéseknek összekeveredéséből állhatott elő, *egy-korácsú*-vá pedig az elég gyakori s > cs hangváltozás útján lett volna. Ámde a régi nyelv is ismerte nemcsak az *egy-korácsú* kifejezést, hanem magát a *korács* főnevet is, még pedig 'életkor' és 'nagyság' értelemmel, úgyhogy a nyelvtörténetben a *korács* szó látszik eredetibbnek (bár képzése a *kor*-ból nehezen magyarázható), s nem valószínű, hogy oly módon állt volna elő ott is, mint ahogy a népnyelvből magyarázható volna: t. i. *egy-kor(ú + egy-ív)ású* > *egy-korású* > *egy-korácsú* > *korács*. A legmeglepőbb már most az, hogy a BpGl.-ban a *korács* egyenesen azzal a 'coetaneus, egykori' jelentéssel bukkan föl, amellyel Vikár a Kalevalában használja.

Küszödözés. E szavunknak a NémGl.-ból eddig ismert egyetlen adatát (l. NySz.) ugyane glosszákból még egy, a BpGl.-ban pedig két új adat igazolja. Valamennyinek *e* betű van a három első szótagjában, tehát valószínűleg *készédzés*-nek olvasandó; jelentése pedig: colluctatio, luctatio. Alakilag nem egyéb, mint a mai *küzdik* ige régi *küszödik* alakjának -z képzős gyakorító továbbképzése: *küszöd-öz-ik*.

Leh. Ez a lehelést jelentő főnév, melyet az irodalmi nyelv minden bizonytalansággal a *lehel*-ből vont el (vö. NyÚSz. és NyF. 11 : 24), s amely egy adatban a népnyelvből is föl van jegyezve, most előkeruúl a BpGl.-ból is.

¹ Megjegyzem, hogy már akkor megütököztem e merőben ismeretlen szónak költői használatán. Vikár ragaszkodik a most megjelent teljes fordításban is a szóhoz, amely pedig szokatlanságánál és szépnek éppen nem mondható hangzásánál fogva a költői hatásnak kárára van. A fordító különben az alliterációk és rímek kedvéért annyira nem tart mértéket az ily szokatlan és ismeretlen szavak használatában, s nem egy helyen annyira mesterkéltté és költőietlenné válik, hogy e hibáját a Bp. Szemle bírálójának szövé kellett volna tennie. Z. Gy.

Mégszegetett kor: a. m. decrepita aetas, vagyis: törődött agg-kor. A Schlägli Szójegyzékben is megvan, amint Szilády utal rá, az életkorok nevei közt: *meg zegedeth* decrepitus. Ezt azonban, azt hiszem, nem *meg-szegett*-nek kell olvasnunk, amint Szamota teszi, hanem *mégszegédett*-nek, azaz megszegődött, megtörődöttnek.

Mégyéz. E szót eddig is ismertük a régiségből, de csak 'limito, begrenzen' jelentéssel. Itt egyértelmű a főnebbi *baksál*-lal. Jelentése érthető, hiszen aki szőlőt böngész, a szőlő megyéit, vagyis barázdáit járja.

Ménny. Érdekes, hogy itt is mint a szintén drávavidéki ÉrdyK.-ben villámot jelent: *meghíte men*, azaz: megüté menny.

Méráz. A NémGl.-ből is ismert eme szavunkhoz (l. Nyr. 14: 309 és NySz.), amely a BpGl.-ban is többször előkerül, Szilády azt a fontos megjegyzést fűzi, hogy a szó mint családnév Kecskeméten és a Bakony mellett ma is dívik.

Ótárinca, a. m. sancta sanctorum, sanctuarium. Ezt az eddig ismeretlen szót Szilády a DöbrK. 509. lapján is megtalálta, ahol a NyTár *oltarinca* (v. i. oltárinca) alakkal közli. Bizonyára szláv jövevény, mint az *oltár* szó is.

Ottogyollal? Talán így olvashatjuk az 'ibi' jelentésű *vtogolyal* adatot (Szilády *ottogyal*-nak veszi), s nem volna egyéb, mint a közönséges régi *ottogyol* szónak -vel raggal való megtoldása.

Pakacsás, a. m. jocosus. A Schlägli Szójegyzékben *pakocsás* alakkal és ugyanezen, meg némileg módosult jelentéssel háromszor is előfordul. (Vö. *pakocsa, pakocsál* NySz.)

Pocsaték, a. m. a NySz. *pocsadék*-ja: illuvies; morast, pfüzte. Érdekes, hogy a *t*-és alak szintén a drávai nyelvjárású JordK.-ből kerül elő. Ma a MTsz.-ban csak Rimaszombatból van följegyezve.

Rémülés, rémület. Érdekes itten 'motus', azaz 'mozdulás, indulás' jelentése, amely a NySz. *megrémül* és *földrémülés* szavainál is megtalálható. A *rémület* nyelvemlékünkben *rémélet* ejtéssel fordul elő, s ugyane tőből való a NémGl. hasonló jelentésű *rémélség*-e v. i. rémültsége is, amelyet Szilády nem vett föl külön címszóként.

Rugaszik: irruo. Eddig ismeretlen ige, a *rugaszkodik* alapszava.

Sápaskodás vagy *súpáshodás* (a bevezetés 19. lapján az első, a szójegyzékben a második olvasás szerint), a. m. anxietas. Megvolt már a NémGl.-ban is (l. NySz.). A hozzá közelálló *sapakodik, sapakszik* igéket a MTsz. szintén a Dráva vidékéről és Szlavóniából ismeri.

Sod. Ez a ritka szó itt 'joculator' jelentésű. Előfordul még a NySz.-ban 'astutus, versutus; heimtückisch' jelentéssel is, és belőle való az u. o. között *sodolkodik* ige is, amelynek jelentése valószínűleg ehhez képest módosítandó. (Vö. Nyr. 23: 490; 32: 29.)

Solder, a *sódar*-nak eredeti, teljesebb és illeszkedetlen alakja. Ma Dunántúl találjuk ennek közvetlen *sóder*-féle változatait, és természetesen a glosszák szülőföldjén, Baranyában is.

Szégventelen: impudens (l. NySz.). Ma szintén baranyai és drávavidéki szó.

Szendérellet, v. i. szenderület. Eddig ismeretlen volt nyelvtörténetünkben, de megvolt a visszaható főnek megfelelő műveltető alak, a *szenderít* ige (l. NySz.).

Távészó: venator. Egyszer a Bp., egyszer meg a NémGl.-ban. E két emléken kívül tudtommal csak a Gyöngyösi Szótártöredékben fordul elő a *távészni* 'vadászni' ige és igenévi származéka, ez utóbbi *thewezo*-nek írva, ami azonban Sziládynak valószínű nézete szerint (l. MNy. 3: 427—428) tollhiba lehet *thawezo* helyett. Szilády azt is véli, hogy a szintén baranya-megyei Kopács faluból följegyzett *Távész* családnév is (Nyr. 10: 191) ezt a szót őrizte volna meg, s hogy a böngészést jelentő dunántúli *kávészni* ige szárvanuknak eredetibb ejtésmódja volna. Ez utóbbi vélemény jelentéstani szempontból megerősítésre szorúl.

Tékozik: dissipatur. Eddig ismeretlen ige, a *tékozol*-nak nyilván való alapszava, amely mind a két kézirat glosszáiban előfordúl, ú. m. *tekozyk morhaya* BpGl., és műveltető továbbképzéssel: *el tekozattek w morhaia* és *el thekostafja* NémGl. Ez utóbbi alakokat tehát nem kell szükségképpen a *tékozl*-többől hangkopással (< **tékozláték*) magyaráznunk, amint eddig tettük (l. Nyr. 14: 303—304). Ha fölfogásunk helyes, akkor a *tékozol* ige a régi *tékoz-ik*-nak műveltető alakja, s újabb adat volna a külön ugor eredetű művelt. -l képzőre (vö. *vásol*, *sürgöl* stb., l. Szinyei: Nyelvhas. 4 60).

Tétem. Ez a fontos névszó teljesen kimaradt a szójegyzékből. Pedig egyik adata, a NémGl.-ból való, a NySz.-ba is föl van véve *tétem* alatt: *tetemuel* cum effectu (Fejérpataky olvasása szerint, ami valószínűleg helyesebb is, Sziládynál: *tetemenel* II. 64). Ehhez járul most a BpGl. következő helye: *zanum embertetemet* poenitet me fecisse hominem. Ezt lehetne talán így is olvasni: szánom ember-tétemet, azaz: hogy embert tettem, embert alkottam (vö. »áldozat tétemet« NySz.); de az előbbi adat után ez az olvasásmódja sem lehetetlen: szánom ember *tétemét*.

Tolejt, a *tol* igének eddig ismeretlen mozzanatos alakja.

Tomb. A drávai nyelvjárású JordK. szava, ahol 'pondo, pfund' a jelentése. Itt a latin 'appensus'-nak s a NémGl. *mérték* szavának felel meg.

Tubás: istrio, fistulator. Nyilván a latin *tuba* szónak -s képzős magyar származéka, minthogy a *tuba* és *fistula* rokon fogalmak. (L. Finály Szótárát, *tuba* alatt.) Hogy a Schlägli Szójegyzék *tombás* 'cantatrix, gest(je)ulator' szavával összefügg-e, amint Szilády hiszi, nem tudom.

Tügy: gena. A MünchK.-ből, Schlägli Szójegyzékből ismert e régi szavunk itt ajaktalan ejlésű *tigy* változattal fordul elő.

Vanalat, Szilády olvasása szerint *vánálat*. (Hogy melyik a valószínűbb, el nem döntöttem.) A NémGl.-nak e szava a BpGl.-ban is előfordul egy párszor. Értelmét egész határozottsággal nehéz megállapítani. Én 'siker'-nek fogtam volt föl (l. Nyr. 14: 310). Most a BpGl. egyik helyén előmenetelt jelent: »exemplum proficiendi: *vanalatra* valo peldat.« A NySz. a MünchK. adatára támaszkodva 'sanatio; heilung'-nak értelmezi. Fontos új adat most az alapszó, amely ikes igeként jelentkezik:

Vanalík vagy **vánalík:** »proficiat *vanalyek*« azaz: vanalíék. A *nem vanallatik* (non dirigitur) adat szenvedő alakja ennek a származéka, valamint a MünchK. *meg vanalnac* szavában is ezt az ikes ígét kell most már látnunk.

Vas ura: adamas. A gyémántnak alig lehetett állandó kifejezése. Nyilván csak a szentbeszéd követekező gondolatát akarja kifejezni e drágakőről: »de adamante qui nullo ferro frangitur.«

Vendégekzik: epulatur, vendégeskedik. Eddig ismeretlen szó volt.

Veténik. Rendkívül becses adat e mondatban: »declinet a malo el hayol-yon el vetenyek.« Nem lehet egyéb mint a mai palóc *vetényik* (< *veténik*) szó, amellyel jelentésben is egyezik: *elvetényik*: megvetemedik, meghajlik, meggörbül MTsz. Alakjára nézve nyilván mozzanatos képzés. Szilády nem ismerte föl benne a tájszót.

Vigaszhatatlan: incurabilis. Eddig csak egyetlen, későbbi adatból ismertük.

Vilos és vilosság, a. m. erőszakos, erőszakosság. Nyelvtörténetünkben eddig ismeretlenek ugyan, de nem újak a nyelvtudomány napja alatt, mert a *vilos* melléknév mint csallóközi tájszó megvan a MTsz.-ban. Egyik jelentése: 'bokros ló' meg is felel a régi értelemnek; a másik, a 'serény' (ökör, ló, amely sokkal jobban húz, mint a társa), ha helyes megfigyelésen alapszik, könnyen magyarázható az eredetibb értelemről. Szilády nemcsak hogy nem veszi észre ezt a tájszavunkat, hanem a bevezetés 20. lapján a glosszák egyéb ritka szavai közt a *vilos*-ról is azt jósolja, hogy »szintén Baranyából kerülhet még elő.« Meg is van, bár nem Baranyában; nem kell hát előkerülnie.

Zabáléjt: ingurgito, étellel-itallal megterheli magát. Ugyane szó van a NémGl. tollhibás adatában is: *zabalontod* olv. *zabaloytod* azaz: *zabalojtod*. A *zabál* igének eddig ismeretlen műveltető alakja.

Mint jóformán minden régibb nyelvemlékben, a BpGl.-ban is több föltűnő és egyelőre megmagyarázhatatlan alakot találunk. De ezek találgatására nem pazarlom a helyet. Csak egyet jegyzek meg, ezt is helyreigazításképpen, hogy a *lagmalagh* adatot én nem *lagymalag*-nak olvasom, mint Szilády teszi, hanem egyszerűen tollhibának tartom, *lagmatagh* vagy *lagmadagh* (vö. Schlägli Szjz.) azaz *lagymatag* vagy *lagymatag* helyett.

A glosszák nyelvjárását Szilády helyesen állapítja meg, mikor baranyainak mondja. A szók tárgyalásakor ezeket a baranyaias, illetőleg dráva-vidékiek szavakat mi is kiemeltük.

Nem tehetem, hogy kiegészítésül ne említsem föl a NémGl.-nak is néhány fontosabb szavát, amelyeket egyrészt Fejérpataký felejtett ki közléséből, másrészt magam hagytam annak idején kiemelés nélkül. Ezek:

Fereferencse: calamitas; unfall. A NémGl.-on kívül csak Pesti Gáborból ismeretes (I. NySz.).

Lábító: scala. A szó legelső biztos adata. (Fejérpatakýnál hiányzik.)

Pisten: a *pislen* szónak szlavóniai formája. (Fejérpatakýnál nincs.)

Rémélség, I. a BpGl. *rémület* szavánál.

Szordúl. Két világos adatban is: »*zordulua iunenek*« (irruerent) és: »egbe takarodo gywle *zordulo*« (turbam tumultuante). Mint Szilády is utal rá, föl van a mai népnévből is jegyezve 'sietve indul' jelentéssel, Udvarhely vm.-ből. A NySz. kifeledte, de ismeri átható párját, a *szordít* igét.

ZOLNAI GYULA.¹

¹ Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy e bírálatom postára adása után kaptam csak kezemhez a Magyar Nyelv novemberi füzetét, amelyben Mészöly Gedeon szintén ír a Serm. Dom.-ról. Észrevételeire azonban most már a kefelevonatban sem lehettem figyelemmel. Z. Gy.

NYELVMŰVELÉS.

„Nyelvészkedés“. Ilyen cím alatt okoskodik Szász Zoltán a P. H. 1910. XI. 12-i és 17-i számában a nyelvtisztításnak szerinte meddő és értelmetlen voltáról. Cikkeiben igazság és tévedés váltogatja egymást. Nem is akarunk vele csakugyan meddő vitába bocsátkozni, csak egy-két megjegyzésre szorítkozunk. Teljesen alaptalan állítás, hogy »a tárgyias és tárgyatlan ragozás egyáltalában titokká kezd mélyedni a legjelesebb tollakra nézve.« S ha *vernők* helyett a *vernénk* alakot mint olyant említi, amely ellen a nyelvészek szélmalomharcot folytatnak, ebben is nagyon csalódik: a *vernénk* használatát mind magunk is akárhányszor helyeseltük, sőt egyebekben is mindig hangoztattuk a nyelvben a változásnak, a fejlődésnek jogosultságát, pl. a Sz. Z. idézte Tóth Bélával szemben is. Még csak két állítását lássuk közelebbről. Azt írja Sz. Z.:

»Hogy gúnyoljuk pl. a kereskedelmi nyelvben szokásos *tegnapróli* kifejezést. Pedig Vörösmarty sokkal cifrábbat produkált; egyik legszebb versében ez van: *sírhalmomi* gyásznak elég jel... S átugorva arra az íróra, akit épen a jelenben mint a magyar műpróza mesterét tisztelték, Mikszáthra, ki kell jelentenem, hogy az ő írásai is tele voltak hibás, magyartalan kifejezésekkel. Nem átalta például leírni ezt: a Lloyd-klubnak szemben.«

Mindakét dologban téved Sz. Z. A *tegnapróli becsese*, a *nagybani és kicsinybeni eladás* méltán gúny tárgya, ma még inkább, mint a Nyelvőr megszületésekor, mikor még jobb írók prózájában is előfordult a *háztóli eltávozás*, a *magamróli gondoskodás*; ma már csak a Tarjagoss Illések fogalmaznak így. Petőfi csak tréfásan, gúnyosan írja két helyen: »a példaadásnak *kedveérti földhöz ütés*«, »*temetőjétezi* kötelessége«. Nagy tévedés evvel egy sorba állítani Vörösmarty költői kifejezését, a *sírhalmomi* gyászt. A birtokos személy jele egészen más természetű, mint a *-ról*, *-től*-féle viszonyragok, s az ilyen személyjeles főnevekből már régen képeztek új szavakat s nemcsak *-vel*, hanem más képzőkkel is. Ime egy marék példa:

Hogyha... vidéki bort... valaki *városonki* gyanánt eladand (Sajószentpéteri városi végzés 1503-ból). *Földemi*: *conterraneus* [vagyis földim], *hazánki*: *patrius* (mindakettő Molnár Albert szótárában). *Születésünki*: *natalis* (P. Páriz F. szótárában). *Gyermekkoromi* cselekedeteim még el nem felejthettem (Gyarmathi: *Nyelvmester* 2 : 218). A háromszéki székely azt mondja: *legétemi*, *leántai* e helyett: *legénykoromi*, *leánykorombeli*. A baranyamegyei, ormánsági ember azt mondja: *a mi falunki*, *a mi falunkiak*. Szintén régi és népies kifejezések ezek: *hegyaljai*, *havasaljai*, *szárnyaljai*, »ez csak olyan *kestallai* nótá«, *fulukutjai víz*, *egy sátorlajaiak* (I. TMNY. 579). — Más képzővel, különösen a *-nyi* képzővel: *Felényi*, már kódexünk kora óta közönséges kifejezés. *Hüvelykemnyi*, már Calepinus szótárában. A hevesmegyei népnyelvből közölték, hogy *karomnyi*-nak mondja a karvastagságú süteményt (MTsz.). A háromszéki ember is így beszél: »*Karomnyilag* foly a csorgó vize« (MHat. 1 : 424); s ami akkora, mint az ökle, arra azt mondja: *öklömhora* (MTsz.). Szatmár megyében is így beszélnek: *karomnyi* vastagságú, *öklömnyi*, *körmömfeketényi* (Vinkler József értesítése). Nem aludt egy *nyulfarkányit* (NépkGy. 8 : 440).

Még ígéket is képez ilyenekből a nép. *Uramoz*, *lelkemez*, *apjukoz*,

anyjuhoz ismeretes kifejezések (TMNy. 459). Továbbá: *párjázni* a. m. párosával elosztani, *sorjázni* a. m. sorjába rakni. A somogyi ember azt mondta: „Ha még adósság is van, hamar megütik a dobot. Akkor osztán nem lehet ám többet *javáznyi*“, vagyis a javából parancsolni, rendelni (l. Zolnai, Nyr. 15 : 507).

De a Mikszáthból való idézettel is nagyot téved Sz. Z. Azért, hogy az ő nyelvérzéke megütközik benne, még nem pusztán Mikszáth szeszélye volt az a Lloyd-klubnak szemben. Erről nem is szükséges, hogy magunk okoskodjunk, elég lesz idézni Arany Jánosnak itt következő nyilatkozatát:

»Az ép nyelvérzékre hivatkozás sem mindenkor biztos, ha az illető a népnyelvet minden vagy minél több szójárásban nem ösmeri, egy-két vidék tájszólamának ismerete megcsalhatja . . . Biharban [Arany szülők hazájában]: *vele* átellenben, *vele* szemközt. Átkelve a Tiszán, egyszerre halom: *neki* átellenben, *neki* szemközt. Soha nem hittem volna el, hogy ez utóbbiak magyarul vannak, ha csupán bihari nyelvérzékekre támaszkodom. És most melyiket vádoljam idegen bűzzel? Nem merem egyiket is.« (Arany J. prózai dolgozatai, Visszatekintés. Az egész hely nagyon tanulságos, olvassa el, akinek keze ügyében van!)

A második cikkben Sz. Z. azt a látszólag helyes elvet állítja föl, hogy a nyelvbeli kifejezést nem valami képzelt „nyelvszellem“, hanem csakis a logika és a gramatika szabályozza, még pedig »a legszorosabb értelemben vett nyelvtan s ennek is inkább alaktani része.« Eszerint tehát épen a legfontosabb dolgokban, a mondattanban s a jelentéstanban szabad a vásár. Minden szónak és minden szólásnak a jelentését szabad volna kényünk-kedvünk szerint elváltoztatni s a legszokatlanabb módon szerkeszteni mondatainkat. A logikának van ugyan szava, de csak kétes esetekben, de a logikának minden áron való erőtetése vezetett egynémely grammatikust olyan képtelen tanításokra, hogy pl. *két embereket* és *három dolgokat* kell mondani, vagy *a világ teremtése* helyett *a világ teremtetését* stb. (l. Szarvas G. A nyelvigazítók, Nyr. 12 : 12). Az ilyen kérdéseket nem a logika dönti el, hanem egy egészen más tényező, amelynek jelentőségét nem volna szabad kicsinyelni: a nyelvszokás.

ANTIBARBARUS.

Től-e vagy által? Ha már pártul fogtam a *től*-t, legyen szabad (de ne szabadjon) védelmembe vennem nekem is avval a támadással szemben, amelyet az ügyvédségben meg a műkedvelő nyelvészkedésben kartársam, Várady Zsigmond dr., a legutóbbi Nyelvőrben közzétett. Én azt tartom, az dönti el a vitát, amit Simonyi említ, hogy t. i. a szenvedő ige mellett a *-től* rag a szenvedésnek az eredetét, az által meg az eszközét határozza meg. Ezért azután a Várady említette Arany-idézetek nem arany idézetek; nem bizonyítják azt, amit velük bizonyítani akar. Az idézetek közül csak három szól a Várady nézete mellett, ezek: »A beszélgetők *által* észre sem véve.« »A királyné *által* kegyelt idegenek.« »A költő *által* szájába adatnak.« A többi által a cselekvésnek eszközét jelenti, hiszen az által a már elavult *trans* értelme mellett eszközhatározó névutó s „a pártütők *által* kiszabadul, Godofréd követe *által* Aeneast újra sietteti“ féle mondatokban a *től* rag egyenest hiba lenne, mert evvel nem fejeznék ki az úr,

hogy pártütők, a követ voltak a kiszabadulás, a siettetés eszközei. Azt a három *től*-l való szerkezetet meg csakis az magyarázza meg, hogy a prózaíró Arany nem tudott szabadulni kora nyelvi divatjának, meg olvasmányainak hatása alól. Aranynak költeményeiből lám Várady sem tud az ő nézetét támogató idézetet felhozni. Nem is igen lehet egyebünnen sem. Ellenben pl. Petőfinél: Odafészkel (t. i. a törpe nyárfaerdőbe) a visító vércse, *gyermekektől* nem háborgatottan (Az Alföld).

A nép, az istenadta nép pedig, *quem penes arbitrium est*, bizony soha, de soha nem mondja, hogy ügyvéd *által* perelt adós, boszorkány szeme *által* megvert gyerek. De abban igaza van Váradynak, azt sem, hogy ügyvédtől, boszorkánytól. Egyáltalában: a népnyelv az ilyen *által*-l, vagy *től*-l való szerkezeteket nem használja, mert a szenvedő mondatokat nem ismeri, már pedig mindkettőt csak ez teszi szükségessé. De a *-től* használata mégis gyakoribb. Én legalább Tuladunán Tolnában is, a Balaton mentén Zalában is lépten-nyomon hallottam ilyen beszédet: »Majd küldök egy kis szállót a vincellértől. Izenje meg a kisbírótól, hogy mikor szedik az adót«. A *küld*, *izen* igék mellett a *-től* ragos szerkezet állandó. Az olyan tömött szerkezet, mint a 'bírótól hozott ítélet' a népnyelv egyszerűségével, világosságával nem igen fér össze, mindig fel is bontják így: az az ítélet, akit a bíró hoz, az a gyerek, akit a boszorkány megvert a szemével. De viszont az olyan szerkezetek, mint a *madárlátta* kenyér, sokkal sűrűbben fordulnak elő, mint Simonyi gondolja. Az említette *istenadta*, *szüette*-féle állandó szerkezeteken kívül is gyakran hallani ezt; teszem: *vízmosta*, *dércsipe*, *jégverte*, *ekéjárt* stb.

Ahol csak lehetséges, el is kerülném én a *tői*-ragos szerkezetet éppen úgy, mint az *által*-l való s felbontanám az összetömött mondatot elemeire, főmondatra meg vonatkozó mellékmondatra, mert ez felel meg a magyar nyelv törvényének. De belátom, hogy törvényszövegezésnél bajos ez. Az *által*-t azonban itt sem tűrném meg, mert — ebben megint egyik vagyunk talán Váradyval, szemben Simonyival, — semmiféle szerkezetbeli idegenszerűségnek nem adjuk meg a magyar nyelv jogainak elévülése mellett az elbirtoklást. Mi ügyvédek ugyanis úgy tudjuk, hogy a rossz-hiszemű bírás sohanak a soháján elévülést nem teremt, már pedig minden idegenszerűség bitorló csak a magyar nyelv szép mezején.¹ Használtnám, de csakugyan csak egészen egyszerű, rövid kifejezésekben a *szülő nevezte gyám*-féle szerkezetet, másutt a *től*-t, mert ez ha nem népies is, de legalább nem ellenkezik a nyelvünk törvényével.

(Tapolca.)

BUZÁS DEZSŐ.

Olvasás közben. Egy önző, *betokosodott* agyu kottéria, mely ... minden haladásra képtelen (Renaissance 1 : 502). — A fél-igazságok, melyeken a rendi magyar társadalom politikusai *herberteskedtek* (uo. 503). — Ha esküvőt látott és a kocsi-*kacsaringó* egész a . . templomig vitte előtte a sugárzó menyasszonyokat (506). — »A nap nyitott szeméből dőlt a

¹ Az elévült és meghonosult idegenszerűségek kérdése nem olyan könnyű, hogy sorsukat egyszerű ítéletmondással el lehetne dönteni. Foglalkoztunk e kérdéssel tüzetesen Nyr. 28. k. — *A szerk.*

sugárzás, mint a nászos lányok tekintetéről a melegítő kacérság. A kántor *lábalt* a zökkenő tarlón, a süppedős barázdákban, a *bujtató* kukoricásban» (507). — Az öreg Szendrey okosan *zordoskodott* és komédiázott (510, Ady E.). — A Julia féltelen *nagyravágya* (511). — Pesti életük kezdetén jólésően *meg-meghullámlik* a lelke (uo.). — Az idők [1848-ban] kezdenek elektromosak, izgatók, később *mennykövesek* is lenni (uo.). — A versnek *leglelke* a numerus . . s a R. dalai mindig a megzenésített versnek ebből a *leglelkéből lelehetettek* (557, Ignotus). — »Felkérem kiváló tudósainkat, tanárainkat *egy-egy*en és összesen« (egy fölhívásban; érdekes szerkezet e h. *egyenként*). — »Nem *zsolozsmázik* már itt senki, legfeljebb *förgeteges* éjt-szakákon a templomkriptának *fölhészelő* halottai . . . A tört ablakokon *beviharzó* förgetegek . . . betemetnek mindent, . . . szentképeket, *kitikkadt* keresztelömedencét« (B. H. 1910. VII. 1. Móricz Pál). — »A kormánypárti képviselők és miniszterek meg a lepézellt sajtó . . .« (Renaissance 1910. 585). — Az ő rapszodikus és eklektikus észjárásától már a *legbődültebb* ellentéteket is megszoktuk (uo. 587). — Elmaradt *hegymögötti* elemi tanítók (628). — Az osztrák-m. hadsereg . . . mint a feudális nevelés egyik utolsó szigete éli *dobszós, díszmenetes*, otromba életét (629). — A hadsereg dolgairól tisztek szoktak írni, mint az iskolák dolgairól a tanárok, sőt legtöbbször csak a *tanarak* (uo., divatos silány szójáték). — Szidalmak s *legorombítások* után a tiszt felszólítja a legénységet . . (630—1). — A rendszerre *kögített* opportunizmus (Várady Zs. írja, Világ 1910. XI. 9). Különös, hogy ez a furcsa s az olvasóknak érthetetlen sőt még most is kísért. [Maga a *kög* először mint sajtóhiba jelent meg Calepinus szótárában *kögy* vagy *kégy* helyett, amely tkp. vmi útmértéket jelentett, de a szótárak 'stadium, circus' értelmet tulajdonítottak neki. A nyelvújítás korában ezt a sajtóhibás és félreértett *kög*-öt 'circus, kör' jelentésben akarták forgalomba hozni, így először Baróti Sz. D. a Paraszti Majorságban 1780, később, ha nem csalódnunk, Révai is, továbbá Pápai S. 1808. MLit. 274, Kunoss E. Szófüzér, 1836. stb. Végre Greguss Ágost használta a belőle képezett *kögít* igét 'concentrare' jelentéssel.] »A magyar szabadelvűség . . ellenállás nélkül hagyta magát eltiportatni. Ellenállás nélkül: ez a szégyen teteje« (Várady Zs. u.). *Teteje* e h. tetőpontja, legmagasabb foka; egy-két év óta többször találkoztam evvel a rövidített kifejezéssel. Arra lehetne gondolni, hogy franciás ifjaink hozták divatba a francia *comble* utánzásakép, de inkább a népies *tetejébe*-féle szerkezetből keletkezhetett, amely a m. hegyibe, azonfölül, s amelyre Simonyi MHat. 2 : 39 ilyen példákat idéz: Felnyergelte Péter a szürkét, felült a tetejébe s útnak indult (Népk. gy.). Beváltottad, amit kívántam, s kimentetted még tetejébe bátyádat is a hinárból (Mikszáth). — »A sajtó . . *beleivakodik* az emberekbe úgy, hogy milliók lesznek egyetlen jelszavára entuziaszták, gyűrött lelkek, mindent reménylők« (B. H. 1910. XI. 16). [A nagyon telt hordó *megivakodik*, Esztergom vm.]

ÖREG TANÍTÓ.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Főnévi tövégzetek. A magyar szóképzésnek és névragozásnak gyakorlati szempontból, különösen idegenekre nézve, egyik legfőbb nehézsége az, hogy bizonyos képzők és ragok előtt mikor van *a, e*, mikor *o, ő (ö)* magánhangzó olyan főnevek végén, melyek ragtalan alakjukban mássalhangzókra, vagy az *ó, ő, u, ü* magánhangzók valamelyikével végződnek. Az analógia tudniillik ebben a kérdésben egyáltalában nem igazítja el az embert, mert párhuzamosan szerepelnek az ilyen jelenségek, mint:

lyuk (lik),	lyukak,	lyukat,	lyukam,	lyukas
tyuk (tik),	tyukok,	tyukot,	tyukom,	tyukos
vas,	vasak,	vasat,	vasam,	vasas
kas,	kasok,	kast (!),	kasom,	kasos
ház,	házak,	házat,	házam,	házas
gáz,	gázok,	gázt (!),	gázom,	gázos
ék,	ékek,	éket,	ékem,	ékes
szék	székek,	székét,	székem,	székes
szemét,	szemetek,	szemetet,	szemetem,	szemetes
pécsét,	pécsétek,	pécsétet,	pécsétém,	pécsétés
szög,	szögek,	szöget,	szögem,	szöges
rög,	rögök,	rögöt,	rögöm,	rögös
mű,	művek,	művet,	művem,	műves
tű,	tűk (!)	tűt (!)	tűm (!)	tűs (!) ¹

Ha immár ebből a szempontból sorra vesszük és ragozzuk a magyar főneveket, a következő eredményre jutunk:

1. A nyílt (*a, e*) tövégzetűek közt szerepel elsősorban kétségbevonhatatlanul ugor eredetű főneveink jelentékeny része, mint pl.: ág, agy, bél, fej, haj, fül, száj, fog, nyelv, áll, váll, hón, kéz, ujj, mell, szív, máj, lép, ér, ín, iz, férj, fi, ipam, napam, ég, menny, hó, éj, tél, víz, jég, tűz, szén, hamu, kő, vas, tó, ló, eb, nyul, egér, hal, lúd, varju, daru, légy, férég, nyű, szarv, agyar, toll, háj, mony, vaj, fészek, fű, gyökér, tő, kérég, hég, rügy, odu, ház, fedél, falu, íj, nyíl, fazék, nyél, szél (margo), közép, év, hold, had, kebel, könny, lé, név, nyál, öl, öv, szár stb., másodsorban némely jövevényszavak, mint pl.: könyv (kinai *king*), föld, tehén, rét, redv (redves) stb.

2. Jövevényszavainknak aránylag elég régi rétegében is (rövidség kedvéért csak utalok a szláv és török jövevényekre) feltűnően ritka az *a, e* tövégzet.

3. Jelenleg bármelyik nyelvből vegyünk át bármilyen hangalakú főnevet, semmiféle képző vagy rag előtt nem fog még analógia kedvéért sem mást, mint zárt *o, ő, ö* magánhangzót mutatni.² Például szolgáljon: ház, házak, házam, házas, gáz, gázok, gázom, gázos.

Tételül tehát levonható, hogy a magyar nyelvben, fejlődésének egy régebbi fokán, a főnevek *a e* tövégzete nagyon gyakori volt, úgy hogy

¹ *Tű*, török jövevény. Oszmanli: *tüj* (szőr, haj), karacsaj: *thük*, u. az, baskir: *tök*, u. az, jakut: *tü* u. az. A disznósértét t. i. csizmadiák és szijgyártók *tü* gyanánt használták ezelőtt. [De vö. Szarvas G. Nyr. 21 ; 193.]

² Vö. a TMNy. 284. l. 8. p., s általában az egész szakaszt. — *A szerk.*

bizonyos ragok és képzők előtt számos jövevényszó is *q*, *e* magánhangzóval bővült (mint könyv, rét, stb.), időjárával azonban a zárt *o*, *é*, *ö* hangok kerekedtek fölül, még pedig oly mértékben, hogy ma már teljesen korlátozott és lezárt azoknak a főneveknek a száma, amelyek ragtalan alakjukban mássalhangzóval vagy *ó*, *ő*, *ú*, *ü* magánhangzóval végződnek s a többes-képző, az *-s* képző és némely más képzők előtt, valamint az egyes számú tárgyesetben s az egybirtokos-egyirtok egyes első és második személyében *a*, *e* tövégetet mutatnak. Ezeknek a száma tehát már szaporodni nem fog, sőt némely tünetek [mint pl.: daru (madár és emelőgép), darvak (grues), daruk (emelőgépek), borju (Kalb, Tornister), borjak (Kälber), borjuk (Tornister), borja (ihr Kalb), borjuja (sein Tornister); ezt a *helyet* el nem hagyom, mert nekem *helyt* kell állanom; *bogarat* fogtam; de »*Bogárt* nem ismerem«] azt mutatják, hogy az *a*, *e* tövégetet, ha megvolt, vagy megvan is, rendszerint eltűnik, mihelyt az illető szó az eredetitől eltérő jelentést kap, valamely sajátos szólamban, vagy éppen tulajdonnévül szerepel.

PRÖHLE VILMOS.

IZENETEK.

N. P. Csakugyan meglepő a Tasnádi Péter Horatius-fordításának *felelőnap*-jához (Nyr. 39 : 430) az a párhuzamos idézet, melyet szives volt velünk közölni (Schiller: Wilhelm Tell 4. fv.):

Rasch tritt der Tod den Menschen an,
Es ist ihm keine Frist gegeben,
Bereitet, oder nicht, zu gehen,
Er muss vor seinem Richter stehen.

Beküldött kéziratok. Borbély I. és Csúri B. Ismertetés. — Mariánovics M. Harap. — Vozáry Gy. Magyarázatok. — Dénes Sz. A m. helységnevekről. — Kara F. Povedál. — Galgóczy J. Észrevételek. — Rubinyi J. Egy számnévi szerkezetről. — Pál A. Egész és minden. — Simai Ö. Bíráló. — Buday P. Tájézők.

Új könyvek és füzetek. Mészöly G. A -nyi képző eredete (különnyomat). — Szegedy-Maszák H. Panaszok a nyelvrontás miatt (Athenaeum). — Bleyer J. Hazánk és a német philologia a 19. sz. elején (Akad. Ára 2 K). — Kemény G. Gajdács Pál költészete. (Gyoma, Kner I. ny.) — Kazinczy F. Levelezése 20. k. (Ára 10 K, M. T. Akad.). — Margalits E. Isten a világ közmondásaiban. (Két kötet. Budapest, a szerző sajátja). — Jablonkay G. Taxonyi János S. J. . . élete és erkölcsstanító példatára. (Kalocsa. Jurcsó A. ny.). — Bán Aladár: Felhők és sugarak. Költemények (Bpest, 1911. Bp. Hírl. újságvállalata). — Köveskúti Jenő: Túl a Dunán. Elbeszélések (Bpest, Benkő Gy.). — Földi J. költeményei. Kiadta Mixich L. (Akad. Ára 3 K). — Fáy Elek dr.: A magyarok őshona. Legrégibb nyomok (Bpest, Ranschburg G. 8 K).

Suomen kansan sävelmiä (a finn nép dallamai, 2. sorozat 10. füz. és 4. sor. 1. füz. A Finn irod. társ. kiadványa). — W. Bang: Turkologische Epikrisen (Heidelberg, Winter, 1910).

1910. JANUÁR 15.

I. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

——
XXXIX. ÉVFOLYAM.

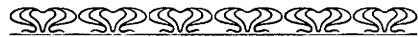

BUDAPEST, 1910.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Névragozásunk történetéhez. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	1
Öreg ábéce. I. <i>Brassai Sámuel.</i>	7
Petőfi költői nyelve. <i>Szücsi József.</i>	12
A tata-tóvárosi nyelvjárás. I. <i>Fábián Imre.</i>	17
Kétes magyarázatok. <i>Simai Ödön.</i>	22
Nyelvművelés.	25
Idegen szók divatja. <i>Keszthelyi Miklós.</i>	
Egyívású—egyívású.	
A furcsa összetételekhez. <i>Keszthelyi Miklós.</i>	
Pedál. <i>Ádám Imre.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások.	29
Kendő. <i>Réthei Prikkel Marián.</i>	
Labanc. <i>Trencsény K., Fest A.</i>	
A vogul -tól rag. <i>Beke Ödön.</i>	
Helynevek. <i>Germanista.</i>	
A jelzős szerkezetek.	
A hajdúk beszéde. <i>Maday Gyula.</i>	
Néhány észrevétel. <i>Alexics Gy.</i>	
Néprnyelvi hagyományok.	36
Tájszók.	
Gúnynevek. <i>Magassy Antal, K., Gyulay Ferenc.</i>	
Helynevek. <i>Gombos F. Albin.</i>	
Szólások. <i>Kántor Mihály.</i>	
Szólásmagyarázatok. <i>Benkóczy E.</i>	
Elmésség. <i>Székely János.</i>	
Egyveleg. <i>Balás Károly.</i>	
Mikor a nép urasan beszél. <i>Benkóczy Emil, Alföldi Marcell.</i>	
Csúfolódó versek. <i>Magassy A.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Új 47	
könyvek és füzetek.	

Előfizetés egész évre (jan.—dec.)
 12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
 lelkészek, önképző körök és elemi
 iskolák féláron kapják.

==== Tessék az előfizetést megújítani! ====

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

Most jelent
::: meg! :::

ALMANACH

Most jelent
::: meg! :::

az 1910. évre. Szerk.: MIKSZÁTH KÁLMÁN.

TARTALMA:

Előszó: *Mikszáth Kálmántól.* — Szeretem az igazságot. Irta: *Gárdonyi Géza.* — A gyógyító halál. Irta: *Biró Lajos.* — Holdkelte előtt. Irta: *Bársony István.* — Nadine testőrei. Irta: *Lőrinczy György.* — Hosszu élet. Irta: *Ambrus Zoltán.* — Egy lord. Irta: *Szini Gyula.* — Fennena. Irta: *Scossa Dezső.* — A szögletben. Irta: *Lovik Károly.* — Az a bolond Zathureczky. Irta: *Krúdy Gyula.* — A kotlós. Irta: *Móricz Zsigmond.* — Az ezüst forint. Irta: *Pekár Gyula.* — Argyle vége. Irta: *Farkas Pál.* — A mester. Irta: *Herczeg Ferenc.* — János mester és a felesége. Irta: *Szomaházy István.* — Melyik volt a bolond? Irta: *Sas Ede.* — A játszó pajtás. Irta: *Mikszáth Kálmán.* — Utószó az előszó írójáról. Irta: *Bródy Sándor.* ::: Ára díszkötésben 2 kor.

Kapható minden könyvkereskedésben, valamint a kiadónál. SINGER és WOLFNER könyvkereskedésében, Budapest, VI. kerület, Andrásy-út 10. szám. :: :: :: :: :: :: ::

ZÁCRA-SZÉPLAK (Weszterheim)

Téli és nyári magaslati **gyógyító-hely,** téli sport- és turista-

telep 1010 m t. f. magasságban.

!! Szanatórium és penzionátus !!
egész éven át nyitva :: :: :: !!

*

Központi fűtés. * Villamos világítás. * Vízkúrák, diététikus és terrén-kúrák. :: :: :: ::

1910. FEBRUÁR 15.

II. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

—•••—
XXXIX. ÉVFOLYAM.
—•••—

BUDAPEST, 1910.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Mikszáth nyelvművészete. <i>Rubinyi Mózes.</i>	49
Mikszáth mondatszerkesztése. <i>Bíró Sándor.</i>	57
A népmese. <i>Mikszáth Kálmán.</i>	63
Hangrövidítő képzők. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	64
Öreg ábéce. II. <i>Brassai Sámuel.</i>	67
A tata-tóvárosi nyelvjárás. II. <i>Fábián Imre.</i>	73
Ismertetések.	85
Magyar elemek az erdélyi szászok nyelvében. <i>Peisner Ignác.</i>	
A szegény ember. <i>Molecz Béla.</i>	
Nyelvművelés.	90
Hibás szórend. <i>Antibarbarus.</i>	
Zseníroz. <i>Hamvai Erzsébet.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások.	91
Szápoly, szapoly, szapu. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Arany János nyelvéhez. <i>Kovács Márton.</i>	
Őtet, aztat, eztet. <i>Czuppon Elek.</i>	
Szólásegyezések. <i>Fokos Dávid.</i>	
Az Árpádkori szóvégi u betűk. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Növénynevek. <i>Philanthus.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Uj könyvek és füzetek.	96

Előfizetés egész évre (jan.—dec.)
12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
lelkészek, önképzőkörök és vidéki
elemi iskolák féláron kapják.

==== Tessék az előfizetést megújítani! ====

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZE. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mék előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

NAPOLEON

Irta FODOR SÁNDOR prel.-kanonok.
MARCZALI HENRIK előszavával.

Második o
kiadás.

Ára : negyedréti, albumalaku
diszes kiadásban füzve 8 kor.
Diszesen bekötve 10 korona.

Második o
kiadás.

Egész könyvtárt tesz ki a **Napoleon**-ról szóló külföldi irodalom, de magyar nyelven most jelenik meg először ennek a csodálatos embernek a története. Mindvégig rendkívül érdekes és tanulságos olvasmány a felnőtteknek éppen úgy, mint az érettebb ifjúságnak, mert Napoleon életpályája - a legszebb, a legérdekesebb és a legtanulságosabb történetek egyike. — A könyvet 16 mellékleten Meissonier, Delaroche, Verescsagin, Gérard, stb. képei díszítik.

ZÁCRA-SZÉPLAK (Weszterheim)

Téli és nyári magaslati **gyógyító-hely,** téli sport- és turista-

telep 1010 m t. f. magasságban.

!! Szanatórium és penzionátus !!
egész éven át nyitva :: :: :: !!

*

Központi fűtés. * Villamos világítás. * Víz-
kúrák, dietétikus és terrén-kúrák. :: :: :: ::

1910. MÁRCIUS 15.

III. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

— ❦ —
XXXIX. ÉVFOLYAM.
— ❦ —

BUDAPEST, 1910.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Komjáti Benedek nem bibliafordító. I. <i>Viski Károly.</i>	97
Irodalmi izetlenségek. <i>Seemann Gábor.</i>	107
A magyar köszöntések. <i>Borsodi László.</i>	110
Ki is hát a labanc? <i>Trencsény Károly, Fest Aladár.</i>	112
Adatok irodalmi nyelvünk szótárához. <i>Galambos Dezső, Prohászka János.</i>	114
Ismertetések.	121
Finnugor nyelvtudomány. <i>Beke Ödön.</i>	
A magyar nyelv németek számára. <i>Balassa József.</i>	
Nyelvművelés.	131
Egyívású—egyívású. <i>Ádám I.</i>	
A vonatkozó névmás használatához. <i>Kemenes Péter.</i>	
Pedál. <i>Gárdonyi József.</i>	
Divatos idegen szók. <i>Quintus. Feleki P.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások. ..	135
Két különös régi szóról. <i>Réthei Prikkel Marián.</i>	
Esztergom eredete. <i>Mariánovics Milán.</i>	
Megmagyarázatlan régi szó. <i>Mészöly Gedeon.</i>	
A vogul -təl rag eredetéhez. <i>Fokos Dávid.</i>	
A tudatlan szó jelentéstörténetéhez. <i>Harmos Sándor.</i>	
Palinodia. <i>Szász Béla.</i>	
A beretva sarjúja. <i>Galambos D.</i>	
Egyveleg.	141
Néphumor.	
Nyelvigazítás.	
Látogatás. <i>Simai Ödön.</i>	
Katinak nyílik az esze. <i>Komjáthy Sándor.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Új könyvek és füzetek.	144

Előfizetés egész évre (jan.—dec.)
 12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
 lelkészek, önképzőkörök és falusi
 iskolák féláron kapják.

==== Tessék az előfizetést megújítani! ====

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

NAPOLEON

Irta FODOR SÁNDOR prel.-kanonok.
MARCZALI HENRIK előszavával.

Második kiadás.

Ára: negyedretű, albumalaku
diszes kiadásban füzve 8 kor.
Diszesen bekötve 10 korona.

Második kiadás.

Egész könyvtárt tesz ki a Napoleon-ról szóló külföldi irodalom, de magyar nyelven most jelenik meg először ennek a csodálatos embernek a története. Mindvégig rendkívül érdekes és tanulságos olvasmány a felnőtteknek éppen úgy, mint az érettebb ifjuságnak, mert Napoleon életpályája a legszebb, a legérdekesebb és a legtanulságosabb történetek egyike. — A könyvet 16 mellékleten Meissonier, Delaroche, Verescsagin, Gérard, stb. képei díszítik.

ZÁTRA-SZÉPLAK (Weszterheim)

Téli és nyári magaslati **gyógyító-hely,** téli sport- és turista-

telep 1010 m. t. f. magasságban.

!! Szanatórium és penzionátus !!
egész éven át nyitva :: :: :: !!

*

Központi fűtés. * Villamos világítás. * Víz-
kúrák, dietétikus és terrén-kúrák. :: :: :: ::

1910. ÁPRILIS 15.

IV. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND
A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

— ❁ —
XXXIX. ÉVFOLYAM.
— ❁ —

BUDAPEST, 1910.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Komjáti Benedek nem bibliafordító. II. <i>Viski Károly.</i> ..	145
Zengd és zengjed. <i>Borbély György.</i> ..	155
A -nott nól ni ragok eredetéről. <i>Fokos Dávid.</i> ..	158
Az alföldi szarvasmarhák megjelölései. <i>Győrffy István.</i> ..	162
Ismertetések.	164
Vikár Béla Kalevalája. <i>Beke Ö.</i> — Sándor István nyelvtudo- mánya. (Réthei Prikkel Marián könyve). <i>Simai Ödön.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások. ..	177
Élyány. <i>Kovács Márton.</i>	
Közel. <i>Vikár Béla.</i>	
Még egyszer a vog. -tal ragról. <i>Beke Ödön.</i>	
A hétfalusi csángók nyelvéről. <i>Pál András.</i>	
Attólan fogva. <i>Keszthelyi Miklós.</i>	
Makra, mokra. <i>Szilágyi Ádám.</i>	
Egyveleg.	183
Strena. <i>Historikus.</i>	
A magyar ló ismertető jele. <i>Budapesti Hirlap.</i>	
Népnyelvi hagyományok.	184
Szólások. <i>Galambos Dezső, Szé- hely János, Csefkó Gyula. Id. R. Vozáry Gy.</i>	
Tájszók. <i>Simonyi Rezső, Stipula József, R. Klauber Teréz.</i>	
Szécsényvidéki nevek. <i>Ágner L.</i>	
Helynevek. <i>Bellosics Bálint, Sass János, Gubica I. Imre, Kazay Gyula.</i>	
Gúnynevek. <i>R. Klauber Teréz.</i>	
Házfeliratok. <i>Székely János.</i>	
Népdal. <i>Varga Ignác.</i>	
Mikor a nép urasan beszél. <i>Benkóczy Emil.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Uj könyvek és füzetek.	191

Előfizetés egész évre (jan.—dec.)
12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
lelkészek, önképzőkörök és falusi
iskolák féláron kapják.

==== Tessék az előfizetést megújítani! ====

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mék előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

NAPOLEON

Írta FODOR SÁNDOR prel.-kanonok.
MARCZALI HENRIK előszavával.

Második o
kiadás.

Ára: negyedréti, albumalaku
diszes kiadásban füzve 8 kor.
Diszesen bekötve 10 korona.

Második o
kiadás.

Egész könyvtárt tesz ki a **Napoleon-**
ról szóló külföldi irodalom, de magyar
nyelven most jelenik meg először ennek
a csodálatos embernek a története.
Mindvégig rendkívül érdekes és tanul-
ságos olvasmány a felnőtteknek éppen
úgy, mint az érettebb ifjuságnak, mert
Napoleon életpályája a legszebb, a
legérdekesebb és a legtanulságosabb
történetek egyike. — A **könyvet 16**
mellékleten Meissenier, Delaroche,
Veressagin, Gérard, stb. képei
diszítik.

ZÁTRA-SZÉPLAK (Weszterheim)

Téli és nyári magaslati **gyógyító-hely,** téli sport- és turista-

telep 1010 m t. f. magasságban.

!! Szanatórium és penzionátus !!
egész éven át nyitva :: :: :: !!

*

Központi fűtés. * Villamos világítás. * Víz-
kúrák, diététikus és terrén-kúrák. :: :: :: :: ::

1910. MÁJUS 15.

V. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

—❦—
XXXIX. ÉVFOLYAM.
—❦—

BUDAPEST, 1910.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Sajnál és családja. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	193
Megfejtetlen névragok. <i>Beke Ödön.</i>	194
Berzsenyi mint nyelvújító. <i>Muresanu Szabin.</i>	201
A Heltai-féle biblia. <i>Borbély István.</i>	208
Ismertetések.	214
Pintér Jenő irodalomtörténete. <i>Rubinyi Mózes.</i> — Mikszáth nyelvművészete. (Rubinyi M. könyve). <i>Szűcsi József.</i>	
Nyelvművelés.	216
Az Orsz. K. Tanár-egyesületi Közlöny dicséreti. <i>Peleskei P.</i> Felső fok és tárgyas ragozás. <i>Kemenes Péter.</i>	
Nyelvjárás és irodalmi nyelv. <i>Szász Béla.</i>	
A hivatalos stílus. <i>Germanista.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások. ..	220
Arany mondattanához. <i>Simonyi Zsigmond, Kovács Asztrik.</i>	
Néhány szó Lehr Albert Arany- magyarázataira. <i>Vértesy Jenő.</i>	
A -nott, nól, ni ragokról. <i>Beke Ödön, Fokos Dávid.</i>	
A megmagyarázatlan régi szó. <i>Kalmár Elek, Czuppon Elek.</i>	
A beretva sarjuja. <i>Sztrókay L.</i>	
Egy régi szólásmód. <i>Kertész M.</i>	
Ahol a papok táncolnak. <i>Csa- podí István.</i>	
Szesztra. <i>Kovács Márton.</i>	
Egyveleg.	232
A m. »nemes« külföldön. <i>Kr. L.</i> Idegen szavak a köznyelvben. <i>Szász Béla.</i>	
Népnyelvi hagyományok.	233
Székely nevek. <i>Szlávik F.</i>	
Tájszók. <i>Parászka Gábor, Do- bóczki Pál, Szlávik Ferenc.</i>	
Szólások. <i>Bérczi Fülöp.</i>	
Mikor a nép urasan beszél. <i>Sebestyén Imre, Ady Lajos.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Uj könyvek és füzetek.	239

Előfizetés egész évre (jan.--dec.)
12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
lelkészek, önképzőkörök és falusi
iskolák féláron kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mék előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

NAPOLEON

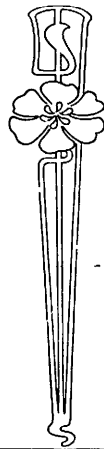
Irta FODOR SÁNDOR prel.-kanonok.
MARCZALI HENRIK előszavával.

Második ◻
◻ kiadás.

Ára: negyedrétű, albumalaku
diszes kiadásban fűzve 8 kor.
Diszesen bekötve 10 korona.

Második ◻
◻ kiadás.

Egész könyvtárt tesz ki a **Napoleon**-ról szóló külföldi irodalom, de magyar nyelven most jelenik meg először ennek a csodálatos embernek a története. Mindvégig rendkívül érdekes és tanulmányos olvasmány a felnőtteknek éppen úgy, mint az érettebb ifjúságnak, mert Napoleon életpályája a legszebb, a legérdekesebb és a legtanulságosabb történetek egyike. — **A könyvet 16 mellékleten Meissonier, Delaroche, Verescsagin, Gérard, stb. képei díszítik.**

ZÁCRA-SZÉPLAK (Weszterheim)

Téli és nyári magaslati **gyógyító-hely**, téli sport- és turista-

telep 1010 m t. f. magassághan.

!! Szanatórium és penzionátus !!
egész éven át nyitva :: :: :: !!

*

Központi fűtés. * Villamos világítás. * Víz-
kúrák, dietétikus és terrén-kúrák. :: :: :: ::

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

— ❦ —
XXXIX. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1910.

TARTALOM:

A tagadásról. <i>Simonyi Zsigmond.</i> ..	241
Szláv jövevényszavainkhoz. <i>Marianovics Milán.</i> ..	249
A -ság, -ség képző történetéhez. <i>Beke Ödön.</i> ..	252
Illetve, illetőleg. <i>Németh Sándor.</i> ..	254
Néhány népnévről. <i>Kovács Márton.</i> ..	258
A Nyelvtörténeti Szótárhoz. <i>Simonyi Zsigmond, Deák Farkas.</i> ..	260
Ismertetések.	264
Hevesi S. könyvei. <i>Balassa J.</i> — Turáni hangok (Bán A. és Zempléni Á.). <i>Vikár Béla.</i> — A fordítás művészete (Radó Antal). <i>Sebestyén Károly.</i>	
Nyelvművelés.	272
Úton-útfélen. <i>Antibarbarus.</i> Eötvös Károly és a névelők. <i>Baráth Ferenc.</i> Hazajáró lelkek. <i>B—i J—s.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások. ...	275
Közel. <i>Csapodi István, Beke Ö.</i> Part. <i>Kőrösi Sándor.</i> Kendő. Hogyan. <i>Simai Ödön.</i> Jókainak egy félreértése. <i>Szi- lágyi Ádám.</i> Ahol a papok táncolnak. <i>Szabó István, Czuppon Elek.</i> Ha mikor, ha midőn. <i>Fokos D.</i> Egy rejtélyes tájszó. <i>Simonyi Zs.</i> Rántotta vagy rátotta? <i>Cserna Andor.</i> Május hurka, piritus. <i>Kovács Márton.</i>	
Népnyelvi hagyományok.	282
Az ördög leánya. Népmese. <i>Ósz János.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Uj könyvek és füzetek.	287

Előfizetés egész évre (jan.—dec.)
12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
lelkészek, önképzőkörök és falusi
iskolák féláron kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
◉ mékek előállítására. ◉

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

NAPOLEON

Irta FODOR SÁNDOR prel.-kanonok.
MARCZALI HENRIK előszavával.

Második
kiadás.

Második
kiadás.

Ára : negyedréti, albumalaku
díszes kiadásban füzve 8 kor.
Díszesen bekötve 10 korona.

Egész könyvtárt tesz ki a **Napoleon**-ról szóló külföldi irodalom, de magyar nyelven most jelenik meg először ennek a csodálatos embernek a története. Mindvégig rendkívül érdekes és tanulságos olvasmány a felnőtteknek éppen úgy, mint az érettebb ifjúságnak, mert Napoleon életpályája a legszebb, a legérdekesebb - és a legtanulságosabb történetek egyike. — A könyvet 16 mellékleten Meissonier, Delaroche, Verescsagin, Gérard, stb. képei díszítik.

ZÁCRA-SZÉPLAK (Weszterheim)

Téli és nyári magaslati **gyógyító-hely**, téli sport- és turista-

telep 1010 m t. f. magasságban.

!! Szanatórium és penzionátus !!
egész éven át nyitva :: :: :: !!

*

Központi fűtés. * Villamos világítás. * Vízkúrák, dietétikus és terén-kúrák. :: :: :: ::

1910. SZEPTEMBER 15.

VII. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

—öfe—
XXXIX. ÉVFOLYAM.
—öfe—

BUDAPEST, 1910.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Egy ismeretlen magyar hangtörvény. I. <i>Horger Antal</i>	289
A magyar halászat nyelvéhez. <i>Kovács Márton</i>	299
Magyar-szláv mondatszerkezetek. <i>Mariánovics Milán</i>	304
Népiességek Ágai Adolf tárcáiban. <i>Terebesi László</i>	307
Végrendelet 1579-ből. Közli <i>Zoltvány Irén</i>	309
Szófejtések. <i>Beke Ödön</i>	312
Ismertetések: Nyelvészeti értekezések. <i>Simonyi Zsigmond</i>	313
Nyelvművelés.	319
A föltétes mód használatához.	
<i>Simonyi Zsigmond</i> .	
Az asszony címe. <i>S. R.</i>	
Lapszemle. <i>Antibarbarus</i> .	
Magyarázatok, helyreigazítások.	323
Egy rejtélyes hangviszony. <i>Kovács Márton</i> .	
Vásárhelyi András énekéhez. <i>Simonyi Zs.</i>	
Nyelvet fogni. <i>Historikus</i> .	
Kendő. <i>Vámbéry Ármin</i> .	
Az egi lány. <i>Hartyáni Zoltán</i> .	
Arany J. nyelvéhez. <i>Kovács A., Kertész M.</i>	
Tájszókról. <i>Szentgyörgyi Dénes, Harsányi Pál, Szathmáry F., Sándorfi Dezső</i> .	
Egyveleg.	328
Tolvajsztótar 1782-ből. <i>Gyórfy I.</i>	
— A nép helységnévmagyarázata. <i>Kovács Zoltán</i> .	
Népnyelvi hagyományok.	330
Szólások. <i>Ispánovits S., Szabó S.</i> — Tájszók. <i>Horák István, Bucsák B.</i> — Nevek. <i>Kovács Z., Parászka G., Szabó I.</i> — Növénynevek. <i>Parászka G.</i> — Elbeszélés. <i>Dávid P.</i> — Beszélgetés. <i>Schön J.</i> — Szójátékok. <i>Ispánovits S.</i> — Verses mondások. <i>Szabó D.</i> — Tréfás mondókák. <i>Szini Péter</i> .	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Új könyvek és füzetek.	336

Előfizetés egész évre (jan.—dec.)
12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
lelkészek, önképzőkörök és falusi
iskolák féláron kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRÁFIAK GYŰJTEMÉNYE

	Kor.		Kor.
1. Simonyi Zs. <i>A magyar szórend</i>	1.50	32. Viski K. <i>A tordai nyelvjárás</i>	1.—
2. Simai O. Márton <i>József mint szótáriró</i>	1.50	33. Beke Ö. <i>Kemenesalja nyelve</i>	1.—
3. Kocsis Lénárt. <i>A mondatrészek Brassai mondatelméletében.</i>	1.50	34. Horváth E. <i>A bakonyifjai nyelvjárás</i> (Térképpel és rajzokkal). Ara	2.—
4. Simonyi Zs. <i>Tréfás népmesék és adomák.</i> Nyelvjárási olvasókönyv	1.50	35. Szolár F. <i>Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásról</i>	1.—
5. Simonyi Zs. <i>Az új helyesírás szövege és magyarázata.</i> Ara vászonborítékban	1.50	36. Szeremley Császár L. <i>Jelentés-tanulm. a kompl. jelentésváltozásról</i>	1.—
6. Rubinyi Mózes. <i>Két tanulmány.</i> Grimm és Révai. A Mondolat	1.—	37. Bacsó Gy. <i>Az adavidéki nyelv.,</i> főtekintettel a mondattani sajátosságokra	1.—
7. Gombocz Z. <i>Nyelvtörténet és lélektan</i>	1.—	38. Szabó S. <i>A szigetközi nyelv.</i>	1.—
8. Simonyi Zs. <i>Helyes magyarság.</i> Vászonkötésben	3.—	39. Vikár B. <i>A regös ének</i>	1.—
9. Varga I., Szabó D., Kertész M. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	40. Edes J. <i>A Balatonfelvidéki népnyelv</i>	1.—
10. Nagy S. <i>A váci nyelvjárás</i>	2.—	41. Búzás Gy. <i>A németes összetételek története</i>	1.—
11. Simonyi Zs. <i>Elvonás</i> (elemző szóalkotás)	1.50	42. Fest S. <i>A hangátvetés a magyar nyelvben</i>	1.—
12. Székely Á. <i>Alanytalan mondataink alanyáról</i>	1.50	43. Galambos D. <i>Tanulmányok a magyar relativum mondatánáról</i>	1.—
13. Erdélyi L., Horger A., Szemkő A. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	44. Krüüter F. <i>A mássalhangzók hasonulása a magyarban</i>	1.—
14. Simai O. <i>Dugonics mint nyelvújító</i>	1.50	45. Pálfi M. <i>Kolozsvári glosszák</i>	1.—
15. Simonyi Zs. <i>A Nyelvtörténeti Szótárról.</i>	1.—	46. Melich J. <i>A magyar szótáridalom I.</i>	4.—
16. Berze Nagy J. <i>A hevesmegyei nyelvjárás</i>	1.50	47. Simonyi Zs. <i>Igenévi szerkezetek.</i> Ara fűzve	1.—
17. Beke Ö. <i>A pápavidéki nyelv.</i>	2.—	48. Szabó L. <i>A nagykanizsai nyelvjárás</i>	1.—
18. Gácsér J. <i>Telegdi Miklós nyelve</i> kül. tekintettel a mondattanra	2.—	49. Laczkó G. <i>Játszi szóképzés.</i>	1.—
19. Valló A., Ágner L., Szenttamási J. és Stan V. <i>Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt</i>	1.50	50. Klemm I. <i>Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból.</i> Ara	1.—
20. Szűcs I. és Gencsy I. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	51. Batta B. <i>A melléknévi mondatok népies használata</i>	1.—
21. Kertész M. <i>Analógia a mondat-szerkesztésben</i>	2.—	52. Vass J. <i>Fejezetek a népnyelv mondatánából</i>	1.—
22. Vértés J. <i>A gyermeknyelv hangtana.</i>	1.—	53. Dénes Sz. <i>Kossuth, a szónok</i>	1.—
23. Szeletti István. <i>A főnévi igenév Arany Jánosnál</i>	1.—	54. Kulcsár Gy. <i>A magyaros írásművészet főkérdései.</i>	1.—
24. Réger B. <i>A határozott névmutató.</i> Ara	1.50	55. Csűry B. <i>Teleki József gróf mint nyelvész</i>	1.—
25. Beke Ö. <i>ár. A vogul határozók.</i> Ara	2.—	56. Madai Gy. <i>A hajdúk beszéde.</i>	1.—
26. Oláh G. <i>A debreceni nyelv.</i>	1.50	57. Vass B. <i>A nagykörsői nyelvjárás</i>	1.—
27. Nádas P. <i>A magyar népetimológia</i>	1.—	58. Prolúszka J. <i>Petőfi költői nyelveinek főjáságai</i>	1.—
28. Simonyi Zs. <i>Az ikés ragozás története</i>	1.—	59. Réthelyi Prikkel M. <i>Csúzy Zsigmond szavai</i>	1.—
29. Böszörményi G. <i>A jánostalvi nyelvjárás</i>	1.—	60. Réthelyi Prikkel M. <i>Sándor István nyelvtudománya.</i>	1.60
30. Geleji Katona I. <i>Magyar grammatikátska</i>	1.—	61. Viski K., Borbély I. <i>Régi szentírásfordítások.</i>	1.—
31. Teleky I. <i>A tárgyeset Arany Jánosnál</i>	1.—	62. Gesztesi Gyula. <i>Csokonai és a nyelvújítás.</i>	1.—
		63. Csűry B. <i>Az ige</i>	1.—

910. OKTÓBER 15.

VIII. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND
A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

— 67 —
XXXIX. ÉVFOLYAM.
— 1910 —

BUDAPEST, 1910.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Egy ismeretlen magyar hangtörvény. II. <i>Horger Antal.</i>	337
A metafora. <i>Csüri Bálint.</i>	343
Az új polgári perrendtartás. <i>Buzás Dezső.</i>	356
Szófejtések. <i>Beke Ödön.</i>	361
Magyar nyelvemlék 1565-ből. <i>Alszeghy Zsolt.</i>	365
Ismertetések: Dávid Ferenc rövid magyarázata (Pálfi M. kiadása). <i>Borbély István.</i> — A költői nyelv és Csokonai (Maday Gy.). <i>Szücsi József.</i>	366
Nyelvművelés,	370
Affektál. <i>Egri Anna.</i>	
Furcsa nyereségek. <i>Simonyi Zs.</i>	
Olvasás közben. <i>Öreg Tanító.</i>	
Fölösleges idegen szók. <i>Tolnay Ákos.</i>	
Nyelvpáralízis. <i>Antibarbarus.</i>	
Pályázatok magyar szavakra. <i>Szász Béla.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások. ..	376
Fenkölt. <i>Simai Ödön.</i>	
Szófölösség. <i>Lakatos Jusztin.</i>	
Személynevek mint köznevek. <i>Szilágyi Ádám.</i>	
Német jöv.-szók. <i>Germanista.</i>	
A fosztó képzőhöz. <i>Kovács A.</i>	
Félreértett közmondások. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Letett létlenné tenni. <i>Kertész M.</i>	
Bercsenyi nyelvújításához. <i>Muresanu Szabin.</i>	
Népnyelvi hagyományok.	381
Mese. <i>Ósz János.</i>	
Beszélgetések. <i>Nászai Erzsébet.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Új könyvek és füzetek.	384

Előfizetés egész évre (jan.—dec.)
12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
lelkészek, önképzőkörök és falusi
iskolák féláron kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mék előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

NAPOLEON

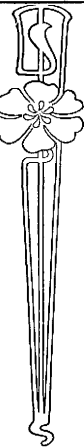
Irta FODOR SÁNDOR prel.-kanonok.
MARCZALI HENRIK előszavával.

Második □
kiadás.

Ára: negyedréti, albumalaku
diszes kiadásban füzve 8 kor.
Diszesen bekötve 10 korona.

Második □
kiadás.

Egész könyvtárt tesz ki a **Napoleon-**
ról szóló külföldi irodalom, de magyar
nyelven most jelenik meg először ennek
a csodálatos embernek a története.
Mindvégig rendkívül érdekes és tanul-
ságos olvasmány a felnőtteknek éppen
úgy, mint az érettebb ifjuságnak, mert
Napoleon életpályája a legszebb, a
legérdekesebb és a legtanulságosabb
történetek egyike. — A **könyvet 16**
mellékleten Meissonier, Delaroche,
Verescsagin, Gérard, stb. képei
diszítik.

ZÁCRA-SZÉPLAK (Weszterheim)

Téli és nyári magaslati **gyógyító-hely,** téli sport- és turista-

telep 1010 m t. f. magasságban.

!! Szanatórium és penzionátus !!
:: egész éven át nyitva :: !!

*

Központi fűtés. * Villamos világítás. * Viz-
:: :: kúrák, dietétikus és terrén-kúrák. :: ::

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADEÉMIA RENDES TAGJA.

——
XXXIX. ÉVFOLYAM.
——

BUDAPEST, 1910.

TARTALOM:

Egy ismeretlen magyar hangtörvény. III. <i>Horger Antal.</i>	385
Az egyenrangú mondatrészek történetéhez. I. <i>Kertész Manó.</i>	397
Az Apor-kódex. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	409
A Perrendtartás nyelvéről. <i>Várad Zsigmond, Simonyi Zs.</i>	413
Hogyan írjunk a népnek. <i>Buzás Dezső.</i>	418
Ismertetések: Brassai nyelvtanítási reformja. (Kaiblinger F.) Ism. <i>Kertész M.</i> -- Huszonnégy esztendő. (Bernáth L.) Ism. <i>Simonyi</i> <i>Zsigmond.</i>	422
Nyelvművelés.	424
Exhumálás. <i>Berczik Árpád.</i>	
Panta rhei. <i>Antibarbarus.</i>	
Magyartalanságok. <i>Vértessy D.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások.	426
Vándormagyarok. <i>Historikus.</i>	
Agglant. <i>Szinnyei József.</i>	
Viadalom. <i>Riedl Frigyes.</i>	
Gileád balsamuma. <i>Alszeghy Zs.</i>	
Nyomórúd vagy vendégoldal? <i>Ády Lajos.</i>	
Felelő nap. <i>Kardos Lajos.</i>	
Arany mondattanához. <i>Fokos D.</i>	

Előfizetés egész évre (jan.–dec.)
12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
lelkészek, önképzőkörök és falusi
iskolák féláron kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
◉ mékek előállítására. ◉

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

GRÓF MONTE CRISTO

RENEZÁNSZA.

Regények is lehetnek áthalottak és Dumas, a regényírók dús fantáziájú királya, ha még élne, szenttanuja lehetne az ő Gróf Monte Cristo című regénye ujjaéledésének. Mostanában világszerte új és újabb kiadásokban jelenik meg ez a világhírű regény és hogy a magyar olvasóközönség is mennél szélesebb körben ösmerhesse meg a századnak ezt a legnagyobb és legérdekesítőbb regényét, az *Uj Idők* októberi évnegyedétől kezdve díjtalan mellékletül juttatja olvasóihoz. A lap minden egyes számához egy-egy ívet mellékel, hogy evvel is jelét adja, mennyire kedvében igyekszik járni előfizetőinek. Emellett továbbra is kitűnően szerkesztett, magas irodalmi színvonalu lappal szolgál közönségének az *Uj Idők*. Herczeg Ferenc, a felelős szerkesztő mellett a magyar írógárda jelesei az *Uj Időket* keresik fel műveik színjavával. Biró Lajos új regényt írt Nyári zivatar címmel és egy ötletes, humoros cikksorozat is indul meg az *Uj Időkben*, A jogász naplója, amely, úgy érezzük, népszerűség dolgában legalább is utól fogja érni az olvasóközönség előtt legkedvesebb Önkéntes naplóját. Az *Uj Idők* előfizető ára negyedévre 4 korona. Mutatványszámot kérésre ingyen küld a kiadóhivatal:

———— Budapest, VI., Andrassy-ut 10. szám. ————

TÁTRA-SZÉPLAK (Weszterheim.)

Téli és nyári **gyógyító-hely**, téli sport- és turista-telep
magaslati **1010 m. t. f. magasságban.**

! Szanatórium és penzionátus !
∴ egész éven át nyitva ∴

Központi fűtés. Villamos világítás.
Vizkúrák, diétás és térszín-kúrák.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

———— **Ára 2 korona.** ————

ZOLTÁN BÉLA gyógyszer-tárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

1910. DECEMBER 15.

X. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZÁRVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

—✦—
XXXIX. ÉVFOLYAM.
—✦—

BUDAPEST, 1910.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Szóegyeztetések. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	433
Az egyenrangú mondatrészek történetéhez. (Vége.) <i>Kertész Manó.</i>	441
Visszaélés a névelővel. <i>Seemann Gábor, Kardos Albert.</i>	453
A Budapesti és Németújvári Glosszák. <i>Zolnai Gyula.</i>	460
Nyelvművelés,	475
»Nyelvészkedés.« <i>Antibarbarus.</i>	
Től-e vagy által? <i>Buzás Dezső.</i>	
Olvasás közben. <i>Öreg tanító.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások. ...	479
Főnévi tövégzetek. <i>Pröhle V.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Új könyvek és füzetek.	480

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
40-ik évfolyamára: egész évre
(an.—dec.) 12 K., — tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják.

*Az 1910-i évfolyam tartalomjegyzékét és szómutatóját
a januári füzethez mellékeljük.*

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

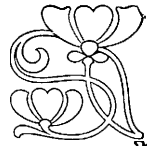
M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

GRÓF MONTE CRISTO

RENEZSÁNSZA.

Regények is lehetnek álhalottak és Dumas, a regényírók dús fantáziájú királya, ha még élne, szemtanuja lehetne az ő Gróf Monte Cristo című regénye újjáéledésének. Mostanában világszerte új és újabb kiadásokban jelenik meg ez a világhírű regény és hogy a magyar olvasóközönség is mennél szélesebb körben ismerhesse meg a századnak ezt a legnagyobb és legérdekesztőbb regényét, az *Uj Idők* októberi évnegyedétől kezdve díjtalan mellékletül juttatja olvasóihoz. A lap minden egyes számához egy-egy ivet mellékel, hogy evvel is jelét adja, mennyire kedvében igyekszik járni előfizetőinek. Emellett továbbra is kitűnően szerkesztett, magas irodalmi színvonalu lappal szolgál közönségének az *Uj Idők*. Herczeg Ferenc, a felelős szerkesztő mellett a magyar írógárda jelesei az *Uj Időket* keresik fel műveik színjavával. Biró Lajos új regényt írt Nyári zivatar címmel és egy ötletes, humoros cikksorozat is indul meg az *Uj Időkben*, A jogász naplója, amely, úgy érezzük, népszerűség dolgában legalább is utól fogja érni az olvasóközönség előtt legkedvesebb Önkéntes naplóját. Az *Uj Idők* előtízető ára negyedévre 4 korona. Mutatványszámot kérésre ingyen küld a kiadóhivatal:

———— Budapest, VI., Andrásy-ut 10. szám. ————

TÁTRA-SZÉPLAK (Wessterheim.)

Téli és nyári **gyógyító-hely,** téli sport- és turista-telep
 magaslati 1010 m. t. f. magasságban.

! Szanatórium és penzionátus **!**
 ∴ egész éven át nyitva ∴

Központi fűtés. Villamos világítás.
Vizkúrák, diététás és térszín-kúrák.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

———— **Ára 2 korona.** ————

ZOLTÁN BÉLA gyógyszer-tárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

